

HUNLARIN TÜRKLERİN MOĞOLLARIN VE DAHA SAİR BATI TATARLARININ TARİH-İ UMÛMÎSİ

-III-

MÜTERCİMİ:
HÜSEYİN CAHİT [YALÇIN]

JOSEPH DE GUIGNES

ÖTÜKEN

J. de Guignes

HUNLARIN, TÜRKLERİN, MOĞOLLARIN
VE DAHA SÂİR BATI TATARLARININ
TARİH-İ UMÛMÎSİ
3

Mütercimi:
Hüseyin Cahit

1923-1925 Yılları arasında, İstanbul, Tanin Matbaasında basılmış olan sekiz cilt ve toplam olarak 3758 sayfalık Osmanlıcasından

Yayına Hazırlayan:
Erol Kılınç

YAYIN NU: 1283
KÜLTÜR SERİSİ: 743

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16267

978-605-155-647-5 (Tk)
ISBN 978-605-155-650-5

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Editör: İskender Türe
Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz
Dizgi-Tertip: Ötüken
Kapak ve Cilt: Derya Mücelllit • Tel: (0212) 501 02 72
Baskı: Enes Basın Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti.
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi, No:12/210 Topkapı – İstanbul
Sertifika Numarası: 12469
İstanbul - 2018

FİHRİST

ALTINCI CİLDİN DEVAMI

ON SEKİZİNCİ KİTAP
11-112

YEDİNCİ CİLT

YİRMİ İKİNCİ KİTAP
417-491

1- Mısır'da yerleşen Burciye Memlûklerinin târihi – Türkmenlere, sâir Suriye hükümdarlarına, Timür-leng'e, Kıbrıs Hıristiyanlarına karşı muhârebeleri – Mısır'da karışıklıklar ve ihtilaller – Kıbrıs adasının fethi – Bu Memlûklerin imhâsı ve Mısır'ın Osmanlılara iltihakı.
2- Osmanlı Türklerinin menşei – İstanbul fethine kadar târihlerinin hulasası.

SEKİZİNCİ CİLT

BİRİNCİ KİTAP

ON SEKİZİNCİ KİTAP

-I-
KAPÇAK MOĞOLLARI

Cengiz Han İmparatorluğu'nun yıkılmasından geniş imparatorluklar oluştu. Bunların kudret ve şevketi en cengâver milletleri bile dehşete düşürdü. Çin, Türkistan, İran ve Hindistan'ın bir kısmı bu fâtihin torunlarına tâbi oldular. Hiçbir imparatorluk Moğolların hükûmeti kadar geniş olmamıştır ve bu kadar sür'atle teşekkül etmemiştir. Fakat çok geçmeden İskender İmparatorluğu'nun âkıbetine uğramıştır. Yalnız şu farkla ki Makedonyalı fâtihin imparatorluğu yabancı ellere geçtiği halde Moğol İmparatorluğu, âilesinden hârice hiç çıkmadı. Cengiz Han kendi harîsâne emel ve tasavvurlarını takip etmeye kābiliyetli evlatlar bırakıyordu. Bunların arasında dâima hüküm süren dayanışma ve ittifak, birbirlerine karşı gösterdikleri karşılıklı yardım, takip ettikleri siyâset, pederlerinin teşkil ettiği imparatorluğu parça parça taksim etmekle beraber bunu hakîkî olmaktan ziyâde mevhum [sanal] bir tek hükümdara tâbi bir imparatorluk gibi telakkî etmek sâyesinde Asya'ya uzun müddet sâhip kaldılar.

Tatarların Umûmî Târihi Pétis.

Cengiz Han en büyük fütûhatıyla meşgul olduğu zamanlarda oğlu Tuşi'ye kuzey memleketlerini yani Kapçak kıt'asını ele geçirmek için mühim bir ordu vermişti. Tuşi[1], Cengiz Han ile Burta-kucin'in ilk çocukları idi. Vâlidesi gebe iken Merkitler kendisini kaçırmışlardı. Bunlar bir Tatar aşîreti idiler. Yağmacılık hırsı ile o zaman sâdece bir aşîret reisi olan Cengiz Han'ın karargâhına hücum etmişlerdi. Burta-kucin esîr edilerek Merkitler Hanına götürüldü. O da Keraitlerle olan dostluğuna binâen tekrar Cengiz Han'a iâde etti. Yolda bir erkek çocuk doğurdu. Cengiz buna Tuşi yani "misâfir"

[1] Michou kendisine "Jokuham(Jocuham)" diyor. Haiton "Joşi" ismini veriyor. Plan Carpin ise "Tussuşhan" adı vermektedir.

ismini verdi. Tuşi büyüdüğü zaman bazı olaylarda cesâreti ile sivrildi. Cend şehrini bizzat zapt ettikten sonra Cengiz Han kendisine bütün Kapçak ülkesiyle Türkistan'ı[2] bıraktı. Bunun fethi için artık serbestçe uğraşabilirdi. Genç hükümdar bütün bu geniş ülkeleri zapt etti. Moğol nâmını, mağlup ettiği Ruslar için bile korkulacak bir şey diye telakkî ettirdi. Fakat birkaç çocuk[3] bırakarak biraz sonra vefat etti. Evlatlarının içinde en mühimmi Batu idi.

Cengiz Han oğlunun vefatını haber alır almaz Batu'ya "Han"
Sene:1223 ünvanını vermek için birâderi Belgatay-Utçikim(utezkim)'i Kapçak'a gönderdi. Tuşi âilesinin bütün şehzâdeleri Cengiz Han'ın murahhasının etrafına toplanarak üç gün pederlerinin vefatına ağladılar. Sonra şenlikler düzenlendi. Batu bu ülkelere sâhip ilan olundu.

Bu merâsim biter bitmez Cengiz Han'ın vefatı haberi geldi. Bel-
Sene:1227 gatay-Utçikim derhal Karakurum'a doğru yola çıktı. Orada bütün millet yeni Büyük Han'ın seçimi için toplanacaktı. Batu Kapçak'ta küçük kardeşi Togay Timür'ün yokluğunda memleketi idâre etmesi için bırakarak bütün biraderleriyle birlikte hareket etti. Bu şehzâdeler Oktay Han'ın "Büyük Han" ilanı merâsiminde hazır bulundular ve Çin'de yaptığı sefere katıldılar.

Batu'nun hizmetlerinden memnun olan Oktay onu kuvvetli bir
Sene:1235 ordu başında Kapçak kıt'asına gönderdi. Avrupa'nın kuzey memleketlerinin zaptını emretti. Bu Moğollar Rusya'ya, oradan Lehistan'a, Macaristan'a, Bulgaristan'a yayıldılar. Bütün bu krallıkları tahrip eylediler ve bilhassa, Oktay Han'ın târihinde tafsil edildiği üzere, Rusya'yı ele geçirdiler. Bu memleketlerde on seneden ziyâde kaldıktan sonra Batu tam bir muzafferiyetle Kapçak'a döndü.

Oradan yine ara sıra[4] kuzey memleketlerine Tele-buga'nın[5] ve
Sene:1252 daha sâir bâzı kumandanların idâresi altında ordular gönderdi. Bun-
Annales Russien. lar Rusya'da bütün Suzdal havâlisini tahrip ettiler. Vladimir yakınında Andre Yaroslaviç'i mağlup ederek zevcesiyle birlikte İsveç'e

---

[2] Bu Moğollara Bizans târihçileri Toşarlar (Tochares) diyorlar.

[3] Plan Carpin'e nazaran Tuşi'nin çocukları Batı yahut Batu ile Ordu, Bara, Barkutant'dır.

[4] Ruslar'a göre âlemin yaratılışının 6770'inci senesinde.

[5] Les Annales Russiennes buna "Ola-buga" diyor. Diğerlerine "Nebrini" ve "Kaluz" ismini veriyor.

kaçmak zorunda bıraktılar. Sonra gidip Preslavi (Breslau?) şehrini zapt ettiler. Burada o şehrin prensesi ile çocuklarını esîr aldılar.

Birkaç sene sonra yine bu Tele-buga ile Nogaya Lublin tarîkiyle Sandomir[6] ülkesine girdiler. Burada şehirleri, kiliseleri, şatoları yaktılar. Bunlara rehberlik eden Ruslar Sandomir kalesi kumandanı Piyer dö Krempa(Pierre de Crempa)'yı teslim olmaya davet ettiler. O bu nasîhatı kabul etti. Fakat Moğollar kendisini ellerine geçirir geçirmez öldürdüler. Sonra kaleyi zapt ederek içinde bulduklarını tamamen katlettiler. Yalnız zevk ve sefâları için güzel kadınlarla kızlara dokunmadılar. Ahalinin geri kalan kısmını Vistül nehrine attıktan ve kaleyi yaktıktan sonra Krakovi üzerine yürüdüler. Burasını terk edilmiş bir halde buldular. Bütün ahâli ormanlara ve şatolara kaçmışlardı. Şehirde yalnız hastalar kalmışlardı. Moğollar bunları katlettiler. Fakat Palatin Kleman (Clément) iç kalede mukāvemet gösterdi. Bu barbarlar Opol kıt'asında Bitomi'ye kadar girdikten sonra bir çok ganîmetleri yüklenmiş olarak Rusya'ya döndüler. Aynı zamanda bir kısım Moğollar Macaristan'a girmişler, Peşte'ye kadar ilerlemişlerdi. Hatta İstanbul İmparatorluğu arâzisine bile girerek büyük tahribat yaptılar. Sonra[7], bütün Rusya tamamen hükümleri altına girdiğinden, buraya müfettişler gönderdiler. Bunlar nüfusu yazdılar. Bu muameleden yalnız râhipler istisnâ edildi. İşte bu târihlerde Batu[8] bizce meçhul olan Kokorda şehrinde vefat etti. Sayın yahut Sacın Han ünvanını taşıyordu.

Sene:1254 Michou Cromer

Bu hükümdarın vefatından sonra birâderi Bereke[9] milletin bütün büyüklerini toplayarak bunlara büyük bir ziyâfet çekti, kıymetli hediyeler dağıttı. Evvelce Batu'nun bir oğlunu öldürtmüştü. Bu şehzâde mühim bir ordunun başına geçerek hükûmeti zapt etmek istiyordu. İşte Bereke bu şiddetli muameleden sonra kendisini milletin reislerine kabul ettirdi ve Tataristan Büyük Hanı Kublay'dan bu ülkelerin hükümdarlığının berât tevcihini aldı. Bereke Han şan ve şerefle hüküm sürdü. Moğolların bu kolunda ilk önce İslamiyet'i

Tatarların Umûmi Târihi Abdullah bin Rıdvân Paşa

---

6 Cromer bu seferin 1260, Michou ise 1254 tarihinde vukûa geldiğini söylüyor.

7 Ruslar'a göre âlemin yaratılışının 6763'üncü senesinde.

8 İsmi Moğol lisanında "kuvvet ve huşunet" manâsınadır. Carpin bunu "Bathy" diye telaffuz ediyor ve Volga sâhillerinde oturduğunu söylüyor.

9 Bazıları kendisine Burga yahut Berkay diyorlar.

kabul eden hükümdar odur. Tebaasına da İslamiyet'i kabul ettirmiştir.

Saltanatı zamanında[10] Moğollar bütün Litvanya kıt'asını tahrip
Sene:1258 ettiler. Bereke Han bizzat Novogorod'a gitti.[11] Orada Rusya nüfusunu saydırdı. Sonra İran tarafına giderek Suriye'de meşgul olan Moğol hükümdarlarıyla harbe girişti.

Bu esnâda kuzeyde öyle bir fırtına hazırlanıyordu ki bu, impa-
Pachymere 1261 ratorlukta büyük büyük karışıklıklara sebep teşkil edecekti. Han'ın
Anna. ordu kumandanlarından biri olan Nogaya kuzey kavimlerini itaat
Russien. 1262 dâiresine sokmak üzere gönderilmişti. Taşıdığı nüfûz ve kudret ile mest olarak Han'ı artık tanımamak ve idâre ettiği vilayetlerde müstakil bir hükümdar sıfatıyla yerleşmek istedi. İstanbul İmparatoru Mişel Paleolog (Michel Paleologue) onunla anlaşma akdetmek husûsunda hiç müşkilat çıkarmadığı gibi gayrımeşrû kızı Öfrosin(Euphrosine)'i de zevce olarak kendisine verdi. Bu akrabalık Nogaya'nın kibir ve hırsını pek artırdı. Onun isyanı Han'ın imparatorluğunu pek zayıflatıyordu. Ruslar bu sâyede bir çok çarpışmalarda Moğolları mağlup edebilecek bir hale geldiler.[12] Bir çok şehirlerden kendilerini koğdular. Bu barbarlar o şehirlerin ahâlisine pek zâlimâne kötülükler yapıyorlardı. Buna da kendilerini Zozim (Zozyme) isminde mürted [dinden dönmüş] bir papas teşvîk ediyordu. Fakat bu da nihâyet Hıristiyanlara karşı defalarca tahrîk etmiş ve silahlandırmış olduğu Moğolların emriyle öldürüldü.

O zaman İran'da Abaka hükümran oluyor, tebaasını vergilerin
Haiton 1265 altında eziyordu. Büyük miktarda gayrımemnunlar aslında Kapçaklı bulunan Memluklerden biri olan Mısır Sultanı'nın nezdine çekilmişlerdi. Mısır Sultanı, Bereke Han ile bir ittifak akdetti. Bu ittifak uyarınca Abaka ne vakit Suriye'ye girmeye teşebbüs ederse Kapçak Moğolları da Derbend Boğazı yoluyla İran'a gireceklerdi. Bu anlaşma uyarıncadır ki Bereke büyük bir ordu toplayarak[13] Derbend üzerine yürüdü. Fakat Abaka'nın birâderi Yaşmut kendisini durdurdu, onunla harbe girişti ve kayıplar vererek çekilmeye mecbur etti.

10 Ruslara göre Âlemin yaratılışının 6766'ncı senesinde.

11 Âlemin yaratılışının 6767'nci senesinde.

12 Âlemin yaratılışının 6770'inci senesinde.

13 664 hicrî târihinde.

Bereke memleketine döner dönmez üç yüz bin süvariden mürekkep yeni bir ordu topladı, bununla geldi ve bütün İran'ı tahrip tehdidini gösterdi. Hazar Denizi'nin kuzeyindeki geniş ovaları aşmış, Derbend Boğazı'nı geçmiş, Kur nehri sâhillerine kadar ilerlemişti. İki ordu, Gürcistan'ın pâyitahtı olan Tiflis yakınında harbe tutuşacakları sırada Bereke vefat etti.[14] Ordusu, bu olayın yol açtığı karışıklık ve telaş arasında Kapçak yolunu tuttu. Bereke Han Saray şehrinin kurucusu telakkî edilmektedir. İslamiyet'i kabul ettikten sonra bunu yaptırmıştı. İsmi o ülkelerde o kadar meşhur oldu ki oralara "Deşt-i Bereke" yani "Bereke ovaları" namı verilmiştir. Saray şehrini Etil yahut Volga nehrinin kollarından biri üzerinde yaptırmıştı. Bu şehir gâyet büyük ve kalabalık olmuştur. Her taraftan bu kaba ve barbar kavimleri medeniyet dâiresine sokmak için buraya giden ulemâ Han tarafından büyük mükâfatlara nâil oluyorlardı. Bereke Han "kānun koyucu" ve "ilim ve edebin koruyucusu" şöhretini kazanmıştır. Kendi hükümranlığı zamanını takip eden barbarlık devreleri arasında da bu şan ve şerefi uzun müddet muhâfaza etmiştir.

Ebû'l-Fidâ
Diyârbekrî
Arabşah
1266

Bereke Han'a birâderi Mengu-Timür[15] halef oldu. Tahta çıkınca vilayetlerin bir çoğunu âilesinden şehzâdelere taksim etti. Şeybanî'nin yahut Şeyban'ın oğlu Bahâdır Han'a Ak-orda'yı[16], Togay-Timür'ün oğlu Orak-Timür'e Kefe ve Kırım şehirlerini verdi. Kırım şehri o zaman Asya'nın en muhteşem memleketlerinden biri idi. O kadar büyüktü ki iyi bir süvari yarım günde çevresini dolaşamazdı. Mısır'da hükümran olan ve aslen Kapçaklı bulunan Beybars, ismini ve doğduğu yeri ölümsüz kılmak isteyerek orada Han'ın muvâfakatıyla gâyet muhteşem bir câmi inşâ ettirdi. Duvarları gâyet güzel beyaz bir mermerle kaplıydı. Tavan porfirden idi. Bu şehirde takdîr ve hayretle temâşâya layık başka binâlar da vardı. Mesela, her türlü ilimler ve fenlerin öğretildiği medreseler gâyet güzel idiler. O târihlerde Hârezm kıt'asından kervanlar kalkarak

Ebû'l-Fidâ
Diyârbekrî.
Abdullah
Rıdvan
Paşa.
Arabşah

[14] 665 hicrî târihinde. Ruslara göre Âlemin yaratılışının 6774'üncü senesinde.

[15] Ebû'l-Fidâ bilakis bu hükümdarın Tuşi'nin oğlu Togay'ın oğlu olduğunu söylüyor. Ben burada Ebû'l-Gâzî'nin rivâyetini kabul ediyorum. Bazı müverrihler "Memkutem" diyorlar. Lakabı "Kilk" idi.

[16] Fransızcasında "orda" dendiği için, tercümedeki "ordu" yerine onu esas aldık. (E.K.)

Kırım'a giderlerdi. Üç aylık bir seyahatten sonra hiç taarruza uğramayacaklarına emîn bir halde Kırım'a ulaşırlardı. Bu memlekette hüküm süren bolluk birlikte erzak taşımaya ihtiyaç bırakmazdı. Her tarafta hanlara tesâdüf edilirdi. Halbuki şimdi buralarda ceylandan ve yaban keçisinden başka bir şey görülmüyor. Ahâli ticâret yüzünden zenginleşmişti. Fakat o kadar hasîs idiler ki ellerine altun geçer geçmez bunları kavanozlarda saklarlardı. Fukaraya hiç yardımda bulunmazlardı. Bu mağrur halk gâyet muhteşem câmiler ve sâir binâlar inşa ettirirlerdi. Fakat bu, dindârâne hislerinin âbidelerini bırakmak arzusundan ziyâde kibir ve gururlarını, servetlerini ölümsüz kılmak arzusundan ileri gelirdi. İşte o zaman Kırım şehrinin hâli bu idi. Halbuki bugün altı yüz kulübeden ibâret bir köydür. Tatarlar ve Yahudilerle meskûndur. Daha az süslenmiş olan Kefe şehri Karadeniz körfezlerinden biri üzerinde bulunmak dolayısıyla coğrafî vaziyeti yüzünden aynı derecede şöhret bulmuştu. O devirde denizlerde gâyet kuvvet sâhibi olan ve büyük bir ticâret yapan Cenevizliler bu mevkiin ehemmiyetini takdirde gecikmediler ve orasını bir ticâret merkezi yaptılar. Bunu Togay-Timür'ün elinde bırakmayarak kendileri zapt ettiler.

Ebû'l-Fidâ Sene: 1269

Mengu-Timür İstanbul İmparatorluğuyla harb etti. Büyük bir ordu gönderdi. Bundan maksat Mişel Paleolog'un emriyle Trakya'da mevkuf tutulan Konya Sultanı İzzeddin Keykâvus'u kaçırmaktı. Bu teşebbüs muvaffakiyetle neticelendi. Sultan Rumların elinden kurtarılarak Kapçak'a götürüldü. Orada evlendi. Bu târihlerde, Moğolların tâbi'iyyeti altında bulunan Rus Prensleri Mengu-Timür'ün sarayında kendilerini göstermeye mecbur idiler. Bu Han, Yazi (Jazii) diğer adıyla Yazıcılar(Jagyges)'a karşı yürümeye hazırlandığı[17] sırada da sarayda idiler.

Annal. Russien. 1277 Cromer Pachymere.

Bu kavimler Litvanya'nın güneyinde yer alan ormanlarda sâkin idiler. Boris, Rostov Prensi Glib Vasiloviç (Glieb Vasilovitz), Yaroslav Prensi Teodor Rutislaviç (Theodore Rotislavitz) ve daha sâir knezler bu seferde Han'a refakat ettiler. Bu Yazilerin çekildikleri Dediakok şehri zapt edildi.[18] Rus Prensleri Han'ın verdiği hediyeleri yüklenerek memleketlerine döndüler. Han, Bulgaristan'a geçti.

---

17 Ruslara göre Âlemin yaratılışının 6785'inci senesinde.

18 Şubat ayında.

Orada o târihlerde Konstantin hükümran oluyordu. Bu, ayağı kırılmış olduğundan ata binmekte müşkilat çekiyordu.

Pachymere. Nicephore. Greg. 1279

Moğollar bütün memleketlerini tahrip ettikleri için, Rumların sonradan Lahani (Lahanas) namını verdikleri Kordokuba namında eski domuz çobanı bir maceraperest, başına bir miktar adam topladı, bu barbarlarla çarpışarak bazı muvaffakiyetlere nâil oldu. İşte azamet ve şöhretinin kaynağını bu vak'a teşkil etmiş, sonra Bulgaristan tahtına çıkmıştı. Konstantin(Constantin)'den dul kalan Marie ile evlenecek kadar itibar kazandı ve kendisini kral ilan ettirdi.

Sene: 1280

Bu krallık üzerindeki hukuku inkâr götürmez olan Asan kendisini derhal tahttan koğduysa da o da uzun müddet tahtını muhâfaza edemedi. Bir sığınacak yer aramaya mecbur olarak Moğollara, Nogaya nezdine gitti. O da kendisini katlettirdi. Bu târihlerde Moğollar, Rus ve Litvanya ekâbiri ile birlikte, Polonya Kralı Boleslas'ın vefatından faydalanarak Lublin ve Sandomir havâlisinde akınlar yaparak tahribatta bulundular. Sonra Lehliler burada kendilerini mağlup ettiler.

Sene: 1281

Rusya'da ortaya çıkan karışıklıklar bu barbarları derhal oraya çekti. Viladimir ve Novogorod Gran-dukası Basil Yaroslaviç vefat etmişti. Preyaslavi Prensi Demetrius Aleksandroviç, Han'ın muvâfakatı olmaksızın Novogorod'u zapt eylemişti. Rus Prenslerinin büyük kısmı millete bir çok zarara yol açacak bir harekete kendilerini kaptırmayarak Han'ın sarayına gittiler. Burada bulunan Demetrius'un kardeşi André bu münâsebetle, birâderinin zararına olmak üzere Gran-duka ünvanına nâil oldu. Moğollar Demetrius'a karşı asker sevk ettiler. Bu asker Murom arâzisine vardığı zaman Knez Teodor Rotislaviç, Mişel İvanoviç, Konstantin Yuriseviç orduya iltihak ettiler. Preyaslavi üzerine yürüdüler. Fakat Moğollar, tayin ettikleri Gran-duka'ya yardım etmektense ganîmet elde etmeye daha ziyâde ehemmiyet verdiklerinden her tarafa yayıldılar, pek çok tahribatta bulundular. Sonra iki kardeşi davalarını bildikleri gibi halletmeye bırakarak geri döndüler.

Sene: 1282 *Tatarları Umûmî Târihi* Ebû'l-Fidâ Diyârbekrî Pachymere

Ruslar dâhilî muhârebelerle böyle zayıfladıkları sırada Han, İran'a karşı bir tecâvüz fikrine düştü. Fakat kumandanları Karabağ'da mağlup olduklarından biraz sonra kederden öldü. İmpa-

ratorluğu kardeşi Tudan-Mengu'ya[19] bıraktı. Demetrius'u atmak için Gran-duka Andre bu Han'a mürâcaatta bulundu.[20] Han ona bir Moğol ordusu verdi. Bu ordu Suzdal ülkesine girdi. Fakat Demetrius ihtiyatkâr davranarak Han'ın nezdine gitmiş ve birâderi Andre ile barış akdetmiş olduğundan, Rusya maruz kaldığı felaket tehlikesinden kurtuldu.

Buna benzer bir nifak bu barbarları Rum İmparatorluğu'na çekti. İstanbul İmparatoru Mişel Paleolog Nogaya'yı Jan Sebastokrator (Jean Sebastocrator) aleyhine harbe teşvîk etmişti. Bu arada Mişel vefat ettiği ve kendisine halef olan Andronik bu barbarlara yaptıkları hizmetlerden dolayı mükâfat verecek paradan mahrum bulunduğu için, kendilerini Triballerin ülkesine gönderdi ve ne bulurlarsa almalarına müsâade etti.

O târihte[21] Rusya'da Kursk ülkesinde Ahmed isminde bir Moğol vardı ki Riska ile Volga arasında iki hisar binâ etmişti. Buraya bir çok eşkıya onun himâyesi altına sığınıyorlardı. Bu hisarlardan çıkarak bütün Kursk ve Vorlog ülkesini tahrip ediyorlardı. Oleg ile Lipoviç Prensi Sviyatoslas millet arasında büyük bir nüfûzu olan büyüklerden Tula-buga namında bir Moğol'a şikâyet ettiler. Bu Moğol da "Han" ünvanını taşıyordu. Bu han o hisarları yıktırdı, orada mevkuf tutulan kimseleri serbest bıraktırdı. Fakat bütün o havâliye hâkim bulunan ve bu yıkma keyfiyetinden pek çok zarar gören Ahmed, Nogaya sarayındaki nüfuzundan istifâde ederek Rus prenslerini eşkıya gibi telakkî ettirdi. Ve Nogaya'yı bunlara karşı asker sevk etmeye kandırdı. Oleg Tula-buga nezdine kaçtı. Sviyatoslas da Voronetz ormanlarına çekildi. Büyük yolların tamamını tutmuş olan Moğollar firarîlerin büyük kısmını tuttular. Oleg ile Sviyatoslas'ın ve daha bir çok boyarların kızları esîr edildi ve Nogaya'nın ordusuna götürüldü. Orada bunları katlettiler. Bu barbarlarda ecnebilere karşı ortaya konduğu pek nâdir görülen bir adâlet eseri olarak, Moğollar Rus milletinin fakirlerine boyarların esvaplarını verdiler ve onları memleketlerine iâde ederek *baskak*lara[22] tecâvüz edenlerin cezâsının

Sene: 1283 *Annal. Russien.*

[19] Bazıları bunun Batu'nun oğlu olduğunu söylüyorlar. Pétis kendisine "Kazaz(Cazaz)" namı veriyor.

[20] Âlemin yaratılışının 6790'ıncı senesinde.

[21] Âlemin yaratılışının 6791'inci senesinde.

[22] Bu kelimenin manâsını bilmiyorum. Ekâbir, reisler manâsını ifâde ettiğini zannediyorum. (Baskak, Moğolca'dır, "şıhne" ve "muhâfız" manâsınadır.-Mükremin)

bu olduğunu ilan etmelerini söylediler. Sonra, hisarları tamir ederek muhâfazasını Ahmed'in iki kardeşine verdiler.

Sviyatoslas artık bu hisarlarda bulunan askerlere pusu kurmaktan başka bir şeyle meşgul olmadı. Asker arasında otuz kırk Rus ile bir miktar da Müslüman vardı. Ruslardan yirmi beşini öldürdü.[23] Ahmed'in iki kardeşini Korska'ya çekilmeye mecbur etti. Tula-buga'nın sarayından dönen Oleg bu hareketi tamamıyla kınadı. Sviyatoslas'a Moğollar nezdinde tamamıyla itibarını kaybetmekte olduğunu, kendisine bir eşkıya nazarıyla bakılmaya başlandığını söyledi. Sviyatoslas Oleg'in sözlerini dinlemek istemediğinden, Oleg kabahatsiz olduğunu göstermek için saraya döndü, sonra bir askerî kuvvetle döndü. Bunlar Sviyatoslas'ı öldürdüler. Fakat biraz sonra Oleg ile iki çocuğu, Sviyatoslas'ın oğlu Aleksandır tarafından katledildi. Sene: 1284

Bu târihlerde, bu Moğolların Tuna civarlarında yerleşmiş olanları Bulgaristan'ı geçerek büyük bir ordu ile Trakya ve Makedonya'ya girdiler. Mesembre vâlisi kendilerini püskürttü. Bu sırada, pek sağlam olmayan ve başlıca kumandanlarının makām hırsları yüzünden durmaksızın sarsıntı geçiren bir tahtta oturmaktan canı sıkılan Han, yeğeni Tula-buga lehinde hükûmetten feragat etti ve kendisini taat ve ibâdete verdi.[24] Pachymere

Evvelki saltanat devrinin son senelerinde bütün hüküm ve nüfûzu elde etmiş olan yeni Han, bir eksiği olan ünvanı almaktan başka bir şey kazanmış olmadı. Saltanatının başlarında halkı musîbetlere uğratmış olan büyük bir kıtlık, kendilerini Polonya'ya akınlar yapmaya mecbur etti. Rusların yönlendirmesi ve yol göstermesiyle Lublin kıt'asına, sonra Masovi kıt'asına girdiler. Burada her şeyi kan ve ateş içinde bıraktılar. Oradan Sandomir ülkesine geçtiler. Bunu da aynı suretle tahrip ettiler. Fakat şehri zapt edemediler. Bu suretle Krakovi'ye kadar ilerlediler.[25] Lehistan Kralı Leskus(-Lescus)'u Macaristan'a kaçmaya mecbur ettiler. Mühim miktarda ganîmetler aldıktan sonra Vladimir'e döndüler. Orada Lehistan'ın ganîmetlerini aralarında paylaştılar. Yirmi bin kız zevk ve sefâlarını temin için ayrıldı. Geriye kalan kadın, erkek, çocuk hep katledildi. Ebû'l-Fidâ Sene: 1287 Cromer

---

23 Âlemin yaratılışının 6792'nci senesinde.

24 686 hicrî târihinde.

25 Noel yortularına doğru.

Rostov ülkesine çok miktarda yayılmış olan bu Moğolları Demetrius Borisoviç ansızın bastı. Şehri zapt etti.[26] Ahâlinin yardımıyla kendilerini kovdu.

Sene: 1289

Birkaç sene sonra[27] Tula-buga, Nogaya[28] tarafından katledildi. Nogaya Kapçak tahtına Tula-buga'nın kardeşi Togtagu[29]=Toktu'yu çıkardı. Bu hükümdar Tudan-Mengu'nun saltanatı zamanında hayatını kurtarmak için memleketi terke mecbur olmuştu. Mevkiini güçlendirir güçlendirmez kendisine hanlığı temin etmiş olan Nogaya aleyhine döndü. Nogaya imparatorlukta pek büyük bir nüfûz ve kudret sâhibi oluyordu. Emri altında bir çok ordular vardı. Han'dan tamamıyla müstakil olarak yaşıyorlardı. Togtagu harîsâne emellerine set çekmek lazım geldiğine hükmederek kendisine karşı yürüdü, büyük bir muhârebe vukûa gelerek bunda Nogaya[30] mağlup oldu ve maktuller arasına naaşı bulundu. Tebaasının büyük kısmı Han'a itaat arz ettiler. Küçük bir kısmı Nogaya'nın oğlu Çaka(Tzaka)'ya sâdık kaldılar.

Sene: 1291 Ebû'l-Fidâ *Tatarların Umûmî Târihi* Pahymere.

O târihte Rus prensleri arasında pek çok nifak vardı. Bunlar Moğolların himâyesini elde etmek için pek çok uğraşıyorlardı. Andre Aleksandroviç bir çok prens ile birlikte, birâderi Demetrius aleyhinde şikâyet etmek ve Han'ın Rusya'ya asker göndermesini ricâ eylemek için, Han'ın sarayına gitti.[31] Yağmadan ve tahripten başka bir şey düşünmeyen Moğollar bu fırsattan istifâde ederek, Rusya kendilerinin tabi'iyyeti altında bulunmakla beraber Han'ın birâderi Doden'i bir ordu ile oraya gönderdiler. Moğol ordusu az vakit içinde Vladimir, Suzdal, Murom, Preyaslavi, Kolomna, Moskova, Mozalsk, Volok, Dimitrov, Pole, Uglitz şehirlerini tahrip etti. Novogorod para kuvvetiyle kendisini kurtarabildi. Bu barbarlar Lehistan'a girdiler, Sandomir havâlisini tahrip ettiler.

Annales Russien. Sene: 1293

---

26 Âlemin yaratılışının 6797'inci senesinde.

27 690 hicrî târihinde.

28 Nogaya Moğol'un oğlu idi. O da Tuşi Han'ın oğlu Tatar'ın oğludur. Nogaylar namı ihtimal ki ondan kalmıştır.

29 Pachymere kendisine "Toctais"; Haiton "Hochtai"; Pétis "Tohta" yahut "Balgaba" diyor. Les Annales Russiennes'de "Toşua" diye yazılıdır.

30 Ebû'l-Fidâ bunun vefatını 699 târihinde gösteriyor. Cedvellerde ben de bunu kabul ettim. Fakat Pachymere'ye göre daha öncedir. Yani burada yazdığım tarihte vukua gelmiştir.

31 Âlemin yaratılışının 6801'inci senesinde.

Diğer taraftan pederinin ölümü esnâsında uğradığı kayıpları telafî etmiş olan Çaka Bulgaristan'a girdi. Bulgar Kralı Terteres daha evvel memleketi terk ederek Edirne'ye kaçmış, orada saklanmıştı. İstanbul İmparatoru kendisini açıktan açığa nezdine kabule cesâret edemiyordu. Çünkü henüz hayatta olan Nogaya'nın iâde için ısrar edeceğinden korkuyordu. Çaka Terteres'in kızıyla evlenmişti. Fakat bu akrabalık onların birleşmesine hiç yardım etmemişti. Bilakis Moğol bundan istifâde ederek Bulgaristan'a sâhip olmak istedi. Kayın birâderi Ofendislas ile birleşti, onunla birlikte, pâyitaht olan Tırnova'ya gitti, orada onu Bulgaristan Kralı ilan etti. Cromer. 1294 Pachymere

Moğollar birbirleriyle harb halinde bulunan iki birâder arasındaki geçimsizlikten kaynaklanan karışıklıklardan faydalanarak Rusya'yı tahripte devam ettiler. Andre Moskova ile Tver şehirlerini zapt etmek istediğinden[32] Moskova Prensi Daniel ile Tver Prensi Mişel birleştiler ve kendisini durdurdular. Moğolların sık sık yaptıkları akınlar Kiev Prensi Maksim Metropolitini bütün ruhbân heyetiyle birlikte Vladimir'e çekilmeye mecbur etti.[33] Han, Çaka ve Taka kardeşler arasındaki nifaktan da istifâde etti. Taka, birâderi tarafından katledilmişti. *Annal. Russien.*. Sene: 1296, 1297 Pachymere

Sonra Tonguz Çaka'ya hücum ederek son bir muhârebede mağlup olunca gidip Togtagu=Toktu'dan yardım istirham etti. Bunun üzerine Çaka Bulgaristan'a, kendisine tâbi olan Ofendislas'ın yanına kaçtı. Çaka, Bulgaristan Kralı'nın emriyle Tırnova'da (Thernov) mahbus bulunduğu sırada Han onun bütün memleketlerini ele geçirdi. Bulgaristan Kralı daha sonra Çaka'yı bazı Yahudilere boğdurtmuştur. Onun vefatı Kapçak İmparatorluğunda sükûnu iâde etti. Kapçak kıt'ası tamamen Han'ın hükmü altına girdi. Ebû'l-Fidâ Sene: 1300

Aynı zamanda, İster nehrinin öte tarafında oturan Alenler bu kavimlerin tecâvüz ve kötülüklerine artık tahammül edemediklerinden İstanbul İmparatoru Andronik Paleolog'a mürâcaatla, kendilerine başka bir yer tahsîs etmesini ricâ ettiler. Bunlar Nogaya'ya bağlı bulundukları ve iyi asker oldukları için İmparator Alenleri Moğollara bir set teşkil etmek üzere Asya'ya yerleştirdi. Nicephor Pachymere

32 Âlemin yaratılışının 6804'üncü senesinde.
33 Âlemin yaratılışının 6805'inci senesinde.

Ertesi sene Togtagu (Toktu) Rusya'da mühim bir mağlubiyete uğradı.[34] Ordusu Preyaslavi yakınında Moskova Prensi Daniel tarafından perîşan edildi. Daniel Moğol askerlerinin bir çoğunu öldürdü ve Moğol ordusunda bulunan Rezan Prensi Konstantin'i esîr aldı. Biraz sonra Grandük Andre Aleksandroviç (André Alexandrovitz) vefat edince[35] Mişel Yaroslaviç (Michel Jaroslavitz) ile Jorj Danieloviç (George Danielovitz) Han'ın sarayına gittiler. İkisi de bu ünvanı kendisi elde etmek istiyordu. Mişel, Grandük oldu.[36]

Sene: 1301 Annal. Russien.

Daha sonra[37], Han vefat etti. Han, Nogaya ile harb ettiği sırada İmparator Andronik'in tabiî kerîmesi Maria ile evlenmek fikrine düşmüştü. Bu hükümdar Maria'yı kendisine yollamıştı. Bununla beraber bu izdivacın akdini ertelemiş, ancak harbden sonra muvâfakat göstermişti. Vefatından sonra yerine on üç yaşında oğlu Uzbek[38] [Özbek] Han geçti. Bu, doğuda pek meşhur bir hükümdardır. Tebaası kendisini o kadar sevdiler ki ismini taşımak istediler. O târihten beri kendilerine Uzbekler [= Özbekler] denir. Fakat bu isim yalnız Mâverâünnehir taraflarına doğru yerleşmiş olanlara takılmaktadır. Özbek Han İslamiyet'in hâmîsi olmuş ve memleketinde İslamiyet'i iâde etmiştir. Pâyitahtı olan Saray şehrinde muhteşem bir câmi yaptırmıştır.

Sene: 1305

Grandük Mişel Yaroslaviç (Michel Yaroslavitz) ile Mertopoliten Piyer (Pierre) tahta çıkışından sonra tebriklerini arz etmek üzere sarayına gittiler.[39] Oradan yardım alarak döndüler.[40] Bu yardım kuvvetini Novogorod şehrine karşı kullandılar ve bununla adı geçen şehrin prensi olan Atanas(Athanas)'ı Torsesk şehri yakınında bozdular. Bu şehri zapt ettiler, Atanas'ı Tver'e götürdüler.

Tatarların Umûmî Târihi Merâkeşî Annal. Russien 1315

Rusya o zaman acı bir esâret altında inliyordu. Ekseriya, Rusya'nın ileri gelenleri ellerindekini muhâfaza etmek ve düşmanlarını mahv eylemek için Moğolları getiriyorlardı. Bunlar da memlekette

34 Âlemin yaratılışının 6809'uncu senesinde.

35 Âlemin yaratılışının 6812'nci senesi Temmuzunun 27'sinde.

36 Âlemin yaratılışının 6813'üncü senesinde.

37 Âlemin yaratılışının 6821'inci senesinde.

38 Les Annales Russiens'de ismi "Oziak"tır. Sigismund de Herberstein "Asbek", Pétis ise "Ertek" diyor.

39 Âlemin yaratılışının 6821'inci senesinde.

40 Âlemin yaratılışının 6823'üncü senesinde.

bir çok fenalık yaparlardı. Basil Konstantinoviç(Basile Constantinovitz)'in getirdiği Moğollar yüzünden[41] Rostov kıt'ası türlü türlü kötülük ve tecâvüzlere maruz kaldı. Sene: 1316, 1317

Ertesi sene[42] Jorj Danileoviç (George Danielovitz) Grandukalığı zapt etmek isteyerek bir Moğol ordusuyla geldi, Tver'in kırk verst mesâfesinde Mişel Yaroslaviç ile büyük bir muhârebeye girişti. Han'ın Hıristiyan dinini kabul etmiş olan hemşîresiyle[43] evlenmişti. Mağlup oldu. Esîr düşen birâderiyle zevcesi Tver'e götürüldü. Burada "Prenses" denildi, defn olunmak üzere Rostov'a naklolundu. Jorj Novogorod'a kaçtı. Orada, Han'ın sarayına giderek Grandukalık üzerindeki haklarını izâh ve münâkaşa etmeye Mişel ile beraber karar verdiler.

Bu esnâda Han Rusya'ya kumandanlarından birini gönderdi. Bu kumandan bir çok kötülüklerde bulundu, kiliselerin büyük kısmını yağmaladı.[44] Sonra Mişel Yaroslaviç sarayında öldürüldü. Jorj Danieloviç Grandukalığı ele geçirmek için Rusya'ya geçti. Fakat bunu Han'dan ancak üç sene sonra elde edebildi. Yalnız üç sene Grandük olabildi. Bu ünvanı kendisine verdirmiş olan Demetrius Mihayloviç tarafından katlettirildi. Han da onun intikamını almak için sonra Demetrius'u öldürttü.[45] Sene: 1318

İslamiyet'e gâyet bağlı olan ve bu dini bütün Rusya'da yaymak fikrini besleyen Özbek Han Rusya'ya büyük bir ordu gönderdi.[46] Bu ordu Tver'de Aleksandır Mihayloviç (Alexandre Michaelovitz)'e hücum edecek, bu prensliği ele geçirecek ve bütün şehirleri Moğollara açacaktı. Kumandan, Tver'e girdi. Bir yortu gününde buranın bütün ahâlisini katliam ettirecekti. Fakat Aleksandır durumdan haberdar olunca tebaasına silah dağıttırarak onları ayaklandırdı. Bütün gün bu şehir dâhilinde harb edildi. Moğollar mağlup oldular. Maiyetindeki bazı kimselerle Mişel Yaroslaviç'in sarayına kaçmış olan kumandanları orada yakıldı. Han derhal Grandük İvan Danieloviç'i Tver'i muhâsara için yeni bir ordu ile gönderdi. Moğollar bu Sene: 1326

41 Âlemin yaratılışının 6824'üncü senesinde.

42 Âlemin yaratılışının 6825'inci senesinde.

43 İsmi "Kolckzaka [Kulkız-aka?]" idi. Vaftiz edilirken ismi "Agathe" konulmuştur.

44 Âlemin yaratılışının 6826'ıncı senesinde.

45 Âlemin yaratılışının 6834'üncü senesinde.

46 Âlemin yaratılışının 6835'inci senesinde.

şehri ve sonra Kuszin şehrini zapt ettiler. Diğer şehirlerin hepsini tahrip ederek sâkinlerinden bir kısmını öldürdüler. Aleksandır Mihayloviç ile kardeşi Pleskov'a kaçtılar. Diğer bir Moğol kolu Novogorod üzerine yürüdü. Ahâlisi hayatlarını büyük bir miktar para vererek kurtardılar. Aleksandır çekildiği yerde on sene kaldı. Nihâyet, Saraya gelmek müsâadesine nâil oldu.[47]

Bu esnâda Han İran tarafında harb ile meşguldü. Bu seferden
Sene: 1335 dönüşünde Rus prenslerinin büyük kısmı sarayına gittiler yahut oğullarını gönderdiler. O zaman Tulubeg, refakatinde Rezan Prensi Jan Krotopol (Jean Crotopol) olduğu halde gidip Rusya'da vergi toplamaya memur oldu. Grandük İvan askerlerini kendisine göndermek zorunda kaldı. Rus asilzadelerinden bir haylisini Moğol Kralının emriyle idâm ettiler. Moğol Kralı sonra Saray'a döndü.

Ertesi sene Grandük İvan vefat ettiği için[48] oğlu Simeon, Han'ın
Sene: 1340,1341 nezdine giderek Grandük ünvanının kendisine verilmesini istirham etti. Buna nâil olduktan sonra Vladimir'e dönerek Grandukalığa sâhip oldu.[49] Bu esnâda Özbek Han da vefat etmiştir.

Oğulları tahtı ele geçirmek için çekiştiler. Fakat Canıbeg (Djia-
Sene: 1342 nibek) iki kardeşi, Tinbeg ile Kıdırbeg(Kidirbegh)'i öldürtebilecek derecede kudret sâhibi olduğundan, hükûmete sâhip oldu. Bu hükümdar gâyet ateşli bir İslamiyet taraftarı idi. Gâyet fazîletkâr ve dindar olmakla meşhurdur. İmparatorluk tahtına çıkınca Grandük Simeon ile Metropoliten Teognost (Théognoste) tebriklerini sunmak için sarayına gittiler. Bu sırada Han Preyaslovi'yi muhâsara ettiriyor, gerek oradan gerek bütün Rezan kıt'asından İvan Krotopol'ü çıkarmak istiyordu. Moğol kumandanı Kındıyak (Kindiak) uzun bir muhârebeden sonra şehri zapt etti, ahâliden bir çoğunu öldürdü ve çok büyük miktarda esîr aldı.

Sonra, Lehistan Kralı Kazimir (Casimir) Silezya'da meşgul oldu-
Sene: 1343 ğu sırada bazı gayrımemnunlar tarafından davet edilen bu Moğollar Lehistan'a girdiler. Fakat Kazimir memleketinin imdadına koştuğu için bu barbarlara Sandomir ovalarında rast geldi, Vistül nehrinin geçidinde onları durdurdu. Moğollar Lublin yoluyla döndüler ve geçtikleri yerleri tahrip ettiler.

---

47 Âlemin yaratılışının 6848'inci senesinde.

48 Âlemin yaratılışının 6849'uncu senesinde.

49 Ekim'in birinci günü.

O târihte Litvanya kıt'ası ayrıca prenslere tâbi idiler. Bunlar Rusların düşmanı olduklarından Canıbeg Han'ın himâyesine tâlip bulunuyorlardı. Batu bütün Rusya'yı tahrip ettikten sonra Smolensko'da hükümran olan Rotislav Mstislaviç'in âilesinden bir prens Samojiti'ye kaçmış, orada arıcılıkla iştigal eden bir adamın kızını almış ve evlat bırakmaksızın ölmüştü. Dul kalan zevcesi Jedimin (Gedimin) isminde biriyle evlenerek bundan yedi oğul sâhibi oldu.[50] 1327 târihine doğru Jorj Danieloviç, Hansarayı'na avdet edince, dağılmış olan bütün ahâliyi toplamak ve harâb olmuş şehirleri tamir etmek istedi. Bir çok kişi bu Jedimin'in etrafında topladılar. Jedimin Volinyi ve Veranyi kıt'asında Borek isminde biriyle yaptığı muhârebelerde büyük bir şöhret kazanmıştı. Civar milletlerden aldığı ganîmetler hasebiyle büyük bir servet sâhibi olmuştu. İşte taraftarları onu ilk Litvanya Dukası ilan ettiler. Ruslar buna mâni olamadılar. 1340 târihinde öldü. Yerine ikinci oğlu Karimantik geçti. Moğollara karşı yaptığı muhârebede esîr düştü. Sonra Grandük İvan onu para karşılığında Moğollardan aldı. Bunu vaftiz ettirdi ve kendisine Glieb ismini verdi. Bunun üzerine eski tebaası onu tanımak istemediklerinden Novogorod'a kaçtı. Annal. Russien.

Bu sırada, birâderi olduğu söylenen Oljerd (Olgerd) Litvanya'yı zapt etti. Bu prens o sene[51] birâderi Koruad'ı Grandük Simeon'a karşı yardım istemek üzere Han'a gönderdi. Fakat Canıbeg Koruad'ı Simeon'un sefîrlerine teslim etti. Onlar da kendisini Moskova'ya götürdüler. Daha sonra Oljerd Moğolları Podolya namı verilen aşağı Rusya'yı tahribe gelmeye teşvîk eyledi. Burası o zaman Lehistan Kralı Kazimir'in hükmü altında idi. Sene: 1349

Biraz sonra Grandük Simeon vefat etti.[52] İvan İvanoviç derhal Hansarayı'na giderek Grandük ünvanına nâil oldu. Han, bazı Rus prensleri arasında çıkan çekişmeleri yatıştırdı, sonra İvan ile harbe gitti. Orada, Timürtaş'ın oğlu Melik Eşref Âzerbaycan'ı ve daha sâir bazı vilayetleri zapt etmişti. Han bu gâsıbı mağlup etti ve öldürdü. Oralardan büyük ganîmetlerle dönerek bunları askerlerine dağıttı. Cromer *Annal. Russien.* Sene: 1351 *Tatarların Umûmî Târihi* Sene: 1355, 1357

50 1) Montovitik, 2) Karimantik, 3) Evnitik, 4) Szagerdik, 5) Kestutik, 6) Kornadik ve 7) Liubortnik.

51 Âlemin yaratılışının 6857'inci senesinde.

52 Âlemin yaratılışının 6861'inci senesinde.

Yeni fethettiği bu memleketi oğlu Birdibeg'e bıraktı. Fakat memleketine döner dönmez hastalandı ve hayatı terk etti.[53]

İran'da pek meşgul olan Birdibeg tahta tasarruf etmek üzere derhal Kapçak'a gidemedi. Tahtı kendi uhdesine sağlamak için âilesinden bütün şehzâdeleri katlettirdi ve sefâhati yüzünden bütün tebaasının nefretini kazandı. Mehmed Hoca'yı Rusya'da Rezan ülkesinde tahribat yapmaya gönderdi.[54] Fakat İvan İvanoviç bu kumandanı geri püskürttü. Mehmed Hoca Han'ın pek teveccühünü kazanmış olan birini öldürtmüş olduğundan dolayı sonra Saray'da katlettirildi. Birdibeg uzun müddet hükümran olamadı. Sürdüğü sefîhâne hayat ölümüne sebep oldu.[55] Kendisiyle Mengu-Timür Han nesli söndü.

Sene: 1358

Birâderi Kıldıbeg[56] hiç sayılmıyor. Çünkü tahta çıkması ile vefat etmesi bir oldu. Nevruz Han gerek kendisini gerek iki oğlunu öldürttü. Nevruz Han Canıbeg'in oğlu olmak iddiasındaydı. Bunu da çok geçmeden Hadar Han[57] öldürttü. Hadar Han Vladimir Grandukası ünvanını Knez Demetrius Konstantinoviç'e verdi.[58]

Sene: 1359

Kapçak Hanlarının sarayı o târihte nifak ve karışıklık içindeydi. Şehzâdeler tahtı ele geçirmek için kavga ediyorlar, tahta çıkıyorlar, çok geçmeden saltanattan mahrum ediliyorlardı. Bazılarının rivâyetlerine bakılırsa Hadar Han, oğlu Timür Hoca tarafından katlettirilmiştir.

Sene: 1360

O da ancak yedi gün hükûmet sürmüştür. Sonra Amarat -ki büyük ihtimale göre Murad[59] olacaktır- Hoca Han isminde bir han görülüyor ki Grandük ünvanını Demetrius İvanoviç'e verdi. Diğer bir rivâyete nazaran Timür Hoca Temnik Mamay tarafından tahttan indirilmiştir. Bu karışıklık zamanlarındaki şu cülûs keyfiyetleri kadar şüpheli olan ve muhakkak olmayan bir şey yoktur. Bu Temnik Mamay'ın hakîkî isminin ne olduğunu bilmiyorum. Bu imparatorluğun bir kısmı onun uhdesinde kalmıştır gibi görünüyor. Herhalde

Sene: 1361 *Tatarların Umûmî Târihi Annal. Russien.*

53 768 hicrî târihinde.
54 Âlemin yaratılışının 6866'ncı senesinde.
55 Âlemin yaratılışının 6867'inci senesinde ve hicretin 796'ncı yılında.
56 Ruslar kendisine "Askalpa" derler.
57 Ruslar kendisine "Chidar" yahut "Chidir" derler.
58 Âlemin yaratılışının 6868'inci senesinde.
59 Mirdâd (Mükremin Hoca'nın notu olmalıdır. E.K.)

Urus hakîkî Kapçak Hanı telakkî edilmektedir. Cengiz Han neslinden gelmiş Badakul Oğlan'ın[60] oğlu idi.

Urus, Demetrius İvanoviç'in Grandüklük ünvanını te'yîd ettikten sonra[61] Togay isminde bir kumandanını Rezan ülkesine göndermekten hâlî kalmadı.[62] Preyaslavi şehri Moğollar tarafından yakıldı. Bayram-Hossi tarafından saraydan gönderilen Hasan Nijni-Novgorod Prensliğini Boris Konstantinoviç'e verdi. Sene: 1364, 1365

Birkaç sene sonra yine saray tarafından gönderilen[63] Buluk-Timür Volga sâhilindeki havâliyi tahrip etti. Fakat Demetrius Konstantinoviç ile birâderi Boris kendisine karşı asker çıkardıklarından onu Piana nehrinin öte tarafına çekilmeye mecbur ettiler. Sene: 1367

Sonra bu Moğollar Hacı Hoca'nın kumandası altında, Suzdal Prensi Knez Demetrius Konstantinoviç tarafından gönderilen Boris ve Basil ile birlikte Bulgar Knezi yahut Kralı Osan üzerine yürüdüler.[64] Bulgar Kralı bağlılık arz etmek ve Moğollara bir çok hediyeler vermekle beraber Moğollar yine kendisini indirdiler, yerine oğlu Sultan Bâki'yi çıkardılar. Bu esnâda diğer bir Moğol murahhası olan Sarı Hoca Rus prensleri yani Grandük Demetrius İvanoviç ile Mişel Aleksandroviç arasında hüküm süren ihtilafı yatıştırmaya ve ortadan kaldırmaya çalıştı. Mişel Aleksandroviç Litvanya'da bulunduğu sırada Demetrius kendisinin bazı şehirlerini zapt etmişti. Aralarındaki ihtilafın sebebi buydu. Mişel, Hansarayı'na iltica ederek Grandük ünvanı elde etmişti. Fakat Demetrius kendisini ikinci defa Litvanya'ya kaçmak zorunda bırakmıştı. Bunun üzerine, Litvanya Dukası Uljerd tarafından destek gören Mişel, Demetrius'u barışa rızâ gösterebilecek bir hale getirdi ve sonra Hansarayı'na gitti. Orada Grandük ünvanını almanın yolunu buldu, tekrar Rusya'ya geçti. Fakat Vladimir sâkinleri kendisini kabul etmediler. Demetrius Rostov Prensi Knez Andre ile birlikte Saray'a gitti. Orada aynı mevki kendisine verildi.[65] Sene: 1370

İşte Rusya'da bu Moğolların bu kadar hüküm ve nüfûzu vardı. Sene: 1371

---

60 İbn Hoca ibn Uz-Timür ibn Togay Timür ibn Tuşi Han.

61 Âlemin yaratılışının 6872'nci senesinde.

62 Âlemin yaratılışının 6873'üncü senesinde.

63 Âlemin yaratılışının 6875'inci senesinde.

64 Âlemin yaratılışının 6878'inci senesinde.

65 Âlemin yaratılışının 6879'uncu senesinde.

Grandük ünvanını istedikleri gibi verebiliyorlardı. Rus prensleri onların emirlerini icrâ etmek mecburiyetinde idiler. Fakat çok kere içlerinde bu emirlere karşı koymak ve vergi toplamaya gelen Moğol kumandanlarını öldürmek cesâretini gösterenler de bulunurdu. İşte Nijni-Novgorod sâkinleri böyle yaptılar, maiyetlerindeki bin Moğol ile beraber bazı Moğol subaylarını öldürdüler.[66]

Sene: 1374, 1375

Ertesi sene Moğollar gelerek Kaszin'i yaktılar. Tekrar Grandük ünvanını elde eden Mişel, Demetrius aleyhinde asker topladı. Bütün bu nifaklar Moğollar için pek faydalı idi. Çünkü Ruslar, altında ezildikleri boyunduruğu silkmek için kullanabilecekleri kuvvetleri birbirlerine karşı kullanmaya mecbur oluyorlardı. Ruslar bundan başka bir çok eşkıyaya karşı harb etmek mecburiyetinde idiler. Bunlar Moğollar tarafından destek görerek her tarafa akınlar yapıyorlardı. Nijni-Novgorod'da bir çok eşkıya vardı. Bunlar yirmi gemiye binerek gidip Kostrom şehrini yağma ettiler. Oradan Bulgaristan'a geçtiler, sonra Astrakan'a geldiler. O şehirde hükümran olan Salzrei kendilerini mahv etti. Bu krallıktan ilk defa olarak bahsediliyor. Artık Kapçak İmparatorluğu'ndan ayrılmış gibi görünmektedir. Bu kavimler arasındaki karışıklıkların böyle parçalanmalar doğurması zaruri idi.

Tatarların Umûmî Târihi Şerefeddin

Cengiz Han âilesi şehzâdelerinden Toktamış Oğlan[67] Urus Han'ı saltanattan atmak teşebbüsünde bulunmuşsa da mağlup olmuş, Mâverâünnehir'de hükümran olan Timür-leng nezdine kaçmaya mecburiyet hissetmişti.[68] Timür-leng'i Semerkand'da buldu. Orada şerefine büyük şenlikler yapıldı. Timür-leng bir çok hediyeler verdi. Kendisine Sabran, Otrar, Sağnak, Kapçak İmparatorluğu'nun daha sâir şehirlerini tevcih etti. Toktamış buralarda yerleşir yerleşmez Urus Han'ın oğlu Kutluk-buga gelip kendisiyle harb etti. Bir ok isabetiyle yaralı düştüğü ve sonra vefat ettiği halde yine Toktamış'ı bozdu. Toktamış Kapçak ülkesini terk ederek ikinci defa olarak Timür-leng nezdine kaçtı. Timür-leng ona yeni yardımcı kuvvetler verdi ve tekrar bu memleketlere dönebilecek hale getirdi. Urus Han'ın diğer oğlu Toktay, kendisinin Kapçak'ı yeniden istila etmek

66 Âlemin yaratılışının 6882'nci senesinde.

67 İbn Tokul-koca Oğlan ibn Sarıisa, ibn Uz-Timür, ibn Togay Timür, İbn Tuşi, İbn Cengiz Han.

68 777 hicrî târihinde.

fikriyle Sabran'a döndüğünü haber alınca, bazı kumandanları topladı. Bunlar birâderinin intikamını almaya azmetmiştiler. İki ordu arasında bir muhârebe vukûa geldi. Toktamış ordusu mağlup oldu. Toktamış bin zahmetle Seyhun sâhiline vardı. Sonra yalnız başına, çıplak ve yaralı bir halde bir ormana kaçtı. Orada Timür-leng'in İdiku-barlas isminde bir emîri kendisine rast gelerek Buhârâ'ya götürdü.

Timür-leng Toktamış'a yeniden asker verilmesini emretti. Onu Kapçak'a götürmek için her şeyi hazırlamış oldukları sırada Urus Han sarayından ve Ak-Moğollar aşîretinden İdigü-Menkab isminde bir emîr geldi. Bu, Toktamış tarafını tutuyordu ve Urus Han'ın Toktamış'ı aramak, Timür-leng'in ordusuna hücum etmek için askerlerinin başına geçmiş olduğu haberini getiriyordu. Aynı zamanda Kepek-Mangut ve Tulucan isminde iki sefîr ulaştı. Bunlar Han'ın oğlunu öldürmüş olan Toktamış'ı nezdine kabul ettiğinden dolayı Timür'e şikâyet için geliyorlardı. Toktamış'ın teslimini istiyorlar ve bundan imtinâ ederse harb ilan edeceklerini söylüyorlardı. Timür-leng harbi kabul ettiğini, cesur askerleriyle beraber düşmana karşı yürümeye hazır olduğunu mağrurane beyan etti.

Bu cevabı verdikten sonra Seyhun nehrini geçti, Otrar sahrasında ordu kurdu.[69] Urus Han buradan ancak yirmi dört fersah mesâfede bulunan Sağnağ'a gitmişti. Üç ay devam eden kar ve yağmur, şiddetli soğuklar hemen muhârebeye girişmek üzere bulunan iki orduyu birbirlerinden ayrı tuttu. Böyle hareketsizlik içinde rehâvete düşmekten sıkılan Timür-leng Hatay Bahâdır ile Muhammed Sultan-şahı beş yüz kişilik bir müfreze ile etrâfı tahribe gönderdi. Bu emîrler, Urus Han'ın oğlu Timür-Melik Oğlan'a üç bin süvari kuvvetiyle rast geldiler ve onu bozdular. Timür-Melik Oğlan bu çarpışmada ayağından yaralandı. Diğer taraftan Hatay Bahâdır maktul düştü. Muzaffer askerleri Muhammed Sultan-şah geri getirdi. Derhal keşfe çıkmak emrini aldı. Birkaç esîr tutuldu. Bunlardan Urus Han'ın Timür-leng'e mukāvemetten ümidini keserek çekildiğini, ordunun başında Kara-Kesel'i bıraktığını haber aldılar. Timür-leng buna karşı yürüdü. Kara-Kesel, Timür'ü beklemeye cesâret edemedi. Timür dönerek kış mevsimini Keş'de geçirdi. Harbe çıkmak

[69] Senenin nihayetine doğru.

üzere mevsimin dönmesini bekliyordu. Bu sırada Toktamış'a pişdar kuvvetlerinin kumandanlığı verildi ve rehber hizmetini gördü: Keş'den çıktı. On beş gün yoldan sonra Ceyram-kamış'a vardı. Burası Kapçak şehriydi. Bütün ahâli uykuda bulunuyorlar, onun gelişini akıllarına getirmiyorlardı. Bu şehrin yağmalanması ordusuna bir çok beygir, deve, koyun ve esîrler sağladı.

Aynı târihte Urus Han ile oğlu Tohta-kaya'nın vefatı haber alındı. Bu haber Timür-leng'i Kapçak Hanı ünvanını Toktamış'a vermeye ve bir ordu ile onu o ülkede bırakmaya sevk etti. Kendisi Semerkand'a döndü.[70] Bu esnâda Urus Han'ın oğlu Timür-Melik Kapçak İmparatorluğu'nu eline geçirmiş ve büyük bir ordu toplamıştı. Toktamış'ı mağlup etti. Toktamış tekrar Timür-leng'in sarayına kaçtı. Timür onu derhal bazı kumandanlarla[71] birlikte Sağnağ'a gönderdi. Bunlar o şehirde kendisini Kapçak Hanı ilan ettiler ve Moğol Hanlarının cülûsunda uygulanan âdetlere uyarak üzerine altun ve mücevherat serptiler. Timür-leng biraz sonra, Timür-Melik tarafından esîr ve sonra tahliye edilen Toktamış'ın subaylarından Uruk-Timür'den Timür-Melik'in sefîhliği ve idâre işlerine dikkatsizliği hasebiyle tebaasının nefretini kazandığını, tebaasının Toktamış'ı istediklerini haber alınca harbe çıkması için Toktamış'a emir verdi.

Sene: 1377, 1378 *Annal. Russien.* Sigismund D'Herbelot

Toktamış Kartal yakınında Timür-Melik'in askerlerine tesâdüf ederek onları bozdu, yoluna devam ederek Saray şehrini, Memak ülkesini zapt etti ve az zaman içinde Kapçak ülkesine sâhip oldu. Ma'mâfîh bütün Kapçak hükmü altına girmemişti. Temnik Mamay kuzey tarafındaki bazı vilayetlerde el'an tutunuyordu. Bu Moğol reisi kumandanlarından birini[72] Rusya'ya gönderdi.[73] Askerlerini toplayan Grandük Demitrius İvanoviç Moğollara karşı yürüdü, Voza nehri yakınında onları mağlup[74] ve kaçmaya mecbur etti. Moğollar bütün ağırlıklarını kaybederek Temnik Mamay'ın yanına kaçtılar. Bu, hükûmet nâibi yahut vezîr-i âzam gibi telakkî ediliyordu. O derece hüküm ve nüfûz sâhibi idi ki âdeta müstakil sayılabi-

---

70 778 târihinde.

71 Tumen-Timür Özbek, Baltık-Hoca, Uzenk-Timür, Gıyâseddin Tarhan, Benki-koçın.

72 İsmi Biyeciz'dir.

73 Âlemin yaratılışının 6886'ncı senesinde.

74 Ağustos'un 11'inde.

lıdi. Bu hezîmetten gâyet hiddetlendiği için Rezan ülkesine yeni bir ordu gönderdi. Bu memleketin dukası Oleg, şehri terk etmeye mecbur oldu. Şehir de yakıldı.

Sonra[75], Oleg Temnik Mamay ile barış yapmak yolunu buldu. Sene 1380
Litvanya Prensi Yagellon (Jagellon) ile yaptığı anlaşmada kendisine hizmet etti. Bu anlaşmanın bir şartı Temnik Mamay'ın Rusya'ya yeni bir akın yapması idi. Grandük Demetrius'a Moğollar'ın geleceğini haber veren, entrikacı Oleg olmuştur. Grandük iki yüz bin kişi topladı. Bu kadar büyük bir ordu Temnik Mamay'ı korkuttu. Yagellon'un gönderdiği yardım kuvvetlerinin gelişine kadar vakit kazanmak için Ruslar'ın Canıbeg zamanında ödedikleri verginin aynını Demitrius da vermek şartıyla barışa razı olduğunu söyledi. Fakat Grandük son muâhede-nâmeden ayrılmak istemedi. Bunun üzerine Oleg, Temnik Mamay tarafını tuttu. Ruslarla Moğollar arasında büyük bir muhârebe vukûa geldi, bu muhârebeden sonra Grandük gidip Rezan'ı zapt etti.

Biraz sonra Temnik Mamay Toktamış'a mağlup oldu. Toktamış Sene 1382
kumandanlarından bazılarını, kazandığı zaferi prenslere haber vermek üzere Rusya'ya gönderdi. Fakat bu olay Rusya'da yeni felaketlere sebep oldu. Toktamış sonra büyük bir ordu başında Rusya'ya girdi, Oka nehrini geçti.[76] Grandük Demetrius kendisine karşı durmak üzere yola çıkmıştı. Fakat Rus prenslerinin büyük kısmı kendisini takipten imtinâ etmiş oldukları için Yaroslavi'ye çekilmeye mecbur oldu. Bütün Moskova şehri kargaşa içinde kaldı. Şehir ahâlisi kimsenin dışarıya çıkmasına müsâade etmek istemiyorlardı. Litvanya Prensi Ouste (Oustée) buraya gitti. Sükûneti iâde etti ve ahâliyi savunmaya hazırladı. Toktamış Serpuşof şehrini yaktıktan sonra nihâyet Moskova önlerine ulaştı.[77] Korku şehirde yine karışıklıklara sebebiyet verdi. Sarhoş olan bazı kimseler gidip Rus ekâbirinin evlerini yağma ettiler. Bununla beraber Ouste Moskova'yı üç gün müdâfaa etti. Fakat dördüncü günü Toktamış gelip kendisini görmesi için müsâade etmiş ve kendisine dokunulmayacağına söz vermiş olduğundan şehrin kapısından dışarı çıkarken Han'ın emriyle katledildi. Sonra, Grandük'ün oğulları ve Suzdal prensleri Basil

[75] Âlemin yaratılışının 6888'inci senesinde.
[76] Âlemin yaratılışının 6890'ıncı senesinde.
[77] 26 Ağustos'ta.

ile Simeon, halkı önlerinde salîb ve mukaddes emânetler olduğu halde Toktamış'ın huzûruna gitmeye teşvîk ettiler. Moğol Hanı derhal şehre girdi. Şehri yağma ettikten sonra yaktı. Oradan Vladimirsviyenovgorod ile Mosaisk üzerine yürüyerek onları da yağmalayıp yaktı. Ordusunun diğer bir kolu Preyaslavi'yi yakmaya gitti. Fakat bazı Moğol müfrezeleri Volok yakınında bir ordusu bulunan Vladimir Andreyeviç tarafından kılıçtan geçirildiği için Toktamış kuvvetlerine itimad edememeye başlayarak Kolomna şehrini yaktı, Rezan'ı tahrip etti ve çekildi.

Sarayına dönünce Simeon'u Grandük'e gönderdi ve Basil'i yanında alıkoydu. Diğer taraftan, Demetrius Moskova'ya girdi. Bütün ölüleri defnettirdikten sonra gidip entrikacı Oleg'e âit olan Rezan ülkesini yağmaladı. O zaman Rus prensleri arasında o kadar uyumsuzluk vardı ki Tver Prensi Mişel Aleksandroviç Grandük ünvanını almak için Han'ın yanına gitti. Demetrius bu ünvânından mahrum kalmak korkusuyla Rusya'ya dönmüş olan oğlu Basil ile diğer oğlu Vladimir'i Han'a gönderdi.[78] Daha bazı Rus prensleri de Han'ın lütuf ve âtıfetine mazhar olmak üzere Saray'a gittiler.

Boris Konstantinoviç'e Hansarayı'nda Nijni-Novgorod Prensliği
Sene: 1383, 1385 tevcih edildi. Saraydan kaçmaya teşebbüs etmiş olan Basil bu barbarlar tarafından tevkîf edildi[79] ve pek kötü muâmeleye maruz kaldı.

Aynı târihlerde[80] Toktamış Derbend üzerinden İran'a girmek
Şerefeddin 1387 üzere doksan bin kişilik bir ordu gönderdi. Buna Bik-pulat ile daha sâir bazı kumandanlar kumanda ediyorlardı. Bu Moğollar, Âzerbaycan'a girdiler, gidip Tebriz'i aldılar. Orada Müslümanlara hiç işitilmedik mezâlimde bulundular, memleketi tahrip eylediler ve bütün servetlerini aldılar. Bu hareket Timür-leng'in hiç hoşuna gitmedi. Bu iki hükümdar arasındaki nifakın başlangıcı bu olay olmuştur. Hakîkaten Toktamış, aklı başında emîrlerinin mütâlaalarına rağmen, yeni bir ordu toplayarak tekrar Derbend tarafına gönderdi. İhtiyatkârlıkları ve akıl ve tedbirleri ile sivrilmiş olan Ali Beğ, Oronk-Timür ve Ak-buga bu teşebbüsten Han'ı vazgeçirmeye bey-

78 Âlemin yaratılışının 6891'inci senesinde ve 23 Nisan'da.
79 Âlemin yaratılışının 6893'üncü senesinde.
80 787 hicrî târihinde.

hude yere uğraşmışlardır ve kendisini tahta çıkaran Timür-leng'e bağlı kalmasını tavsiye eylemişlerdi. Mütâlaaları şu idi:

"*Şükran hissi sizi bu harekete sevk etmezse, hiç olmazsa talihin bir aksiliğinin kendisine bir kere daha mürâcaata sizi mecbur edebileceğini düşününüz. Gördükleri iyilikleri unutmamak hükümdarların şanındandır. Timür-leng ise size pek çok lütufta bulunmuştur.*"

Toktamış'a azamet ve iktidarından bahseden bazı cürüm işlemiş emîrlerin fenâ nasîhatları, Toktamış'taki son fazîlet tereddüdünü de ortadan kaldırdı. İnsanların büyük kısmı gördükleri iyiliği unutmaya yaradılış olarak meyillidirler. Çünkü bunlar zayıf ve muhtaç bulundukları zamanı kendilerine hatırlatır. Hele sonradan kazandıkları azamet ve kudret artık başkalarının yardımına muhtaç kalmayacakları zannını verirse mâzinin hâtırasını kalplerinden pek kolaylıkla silerler.

O târihlerde Timür-leng Ermenistan'da Berdaa civarlarında olduğu için çok geçmeden Toktamış askerlerinin teşebbüslerine karşı koyacak bir konumda bulundu. Toktamış ordusu Kur yahut Sirus nehri yakınlarına kadar ilerlemişti. Timür-leng ordusu bu nehri geçti. Kendileri hücuma başlamak emrini almışlardı. Muhârebeye mecbur olurlarsa destekleyecek ikinci bir birlik mevcut idi. Bu ihtiyat bu orduyu kurtardı. Çünkü Toktamış ordusu hemen gelip üzerlerine saldırmıştı. Sık bir orman Timür-leng ordusunun düşmana karşı serbestçe yürüyebilmesine mâni oluyordu. Bundan dolayı gösterdikleri mukāvemete rağmen mağlup oldular. Fakat diğer birlikle Mirza Miranşah'ın gelişi her şeyi tamir etti. Düşman atıldı ve Derbend'e kadar takip edildi. Timür-leng huzûruna getirilen esîrlere Toktamış'ın fenâ hareketinden dolayı tenkitlerde bulundu. Dedi ki:

"*Oğlum gibi telakkî ettiğim, kendisiyle muâhedeler yaptığım bir hükümdar sebepsiz yere buralara girmemek ve o kadar Müslümanın ölümüne sebep olmamak icap ederdi. Gelecekte bu gibi hareketlerden geri dursun, birlikte akdettiğimiz muâhede-nâme hükümlerine riâyet göstersin, aramızda kurulacak gibi görünen tam ittihat bu suretle tekrar kurulur ve kuvvet bulur.*"

Timür-leng bu esîrleri serbest bıraktı, memleketlerine kadar gitmeleri için lazım gelen yardımda bulundu.

Timür-leng'in bu hüsnü-muâmelesi hiçbir tesir husûle getirmedi. Timür-leng'i Çağatay İmparatorluğu'nun bir gāsıbından başka bir suretle telakkî etmeyen Toktamış, âilesinin intikāmını almak istiyordu. Onu atmak için bir son gayret daha göstermeye karar vermiş olduğundan, memleketlerinin her tarafından yeni bir ordu topladı. Bu ordu Rusya, Çerkesistan, Bulgaristan, Kapçak ve Kırım askerlerinden meydana geliyordu. Asker o kadar çoktu ki şâirler ordunun bayraklarını en sık ormanların ağaçlarına ve en şiddetli fırtınaların yağmur damlalarına benzetiyorlardı. Düşmanın yürüyüşünden haberdar olan Timür-leng pâyitahtından çıktı.[81] Semerkand'dan altı fersah mesâfede bir köy olan Sagruc'da karargâh kurdu. Mevsim kıştı. Soğuk o kadar şiddetli oldu, o kadar çok kar yağdı ki yola devam etmek imkân hâricine çıktı. Bununla beraber İl-içmiş (Ilicmisch) Oğlan Toktamış ordusunun öncü kuvvetlerinin kumandasında Hocend şehri yakınında Seyhun nehrini geçti ve Acuk-zernuk karyesi yakınında karar kıldı. Timür-leng ordusu henüz tamamen toplanmamış olmakla beraber Timür, beygirlerin göğsüne kadar çıkan karlar arasında yalnız maiyetindeki askerle ileri yürüdü. Yolda Mirza Ömer-şeyh Andican askerleriyle kendisine katıldı. Düşmanın arkalarına düşen bir mevkie, onların ric'at hattını kesmek için bir kuvvet yerleştirdi. Ertesi gün güneşin doğuşu ile beraber Tellanbar tepesine geçerek düşmanın karşısına geldi. Derhal muhârebe başladı. Toktamış'ın askerleri mağlup olarak Seyhun nehrine atıldılar, yahut Timür-leng'in pusuya yatırmış olduğu askerin üzerine düştüler. Pek azı kurtuldu. Kimisi kılıçtan geçirildi, kimisi tepelendi. Bu büyük muzafferiyetten sonra Timür-leng baharı beklemek üzere pâyitahta döndü.[82]

Mevsim askerî harekât icrâsına müsâit olur olmaz Mirza Miran-
Sene: 1389 şah'ın kumandası altındaki Horâsan ordusu Kunduz, Belh, Bakıllan, Bedahşan, Huttelan, Hisar-ı Şâdmân ve daha sâir vilayetlerin askerleri Timur'un karargâhına geldiler. Timür askerinin geçişi için Seyhun üzerinde dubalardan bir çok köprüler yaptırdı. Bu büyük nehri oğulları şehzâdelerle beraber geçtikten[83] sonra, öncü kuvvetlerinin kumandasını Emîr Timür-Kutluk Oğlan ile Sevüncek Bahâdır'a

81 790 hicrî târihinde.

82 791 hicrî târihinde.

83 791 senesi Rebîülevvel'inde [1389 Şubat/Mart'ında].

ve Osman Bahâdır'a verdi. Bunlar Toktamış keşifçilerini ansızın yakalayarak katlettiler. Toktamış o sırada Sabran şehrini muhâsara ediyordu. Muhâsarayı kaldırmaya mecbur oldu. Yessi şehrini yağma ettikten sonra gelip civarlarda yer almış olan geniş sahralarda karargâh kurmuştu. Burada uzun müddet kalmadı. Timür-leng'in yaklaştığı havâdisi bütün ordusunu dağıttı. Toktamış memleketine döndü. Timür-leng Çağatay ülkesi köylerinden Ak-suma'da karargâh kurdu. Oradan İrtiş nehrinin suladığı memleketlere giderek harb etti.

Bu sefer nihâyete erer ermez Timür-leng Kapçak'a girmek kararını verdi. Gerekli olan erzakın hepsini tedârik ettikten sonra Semerkand'dan hareket ile[84] Taşkend'de kışın sonunu beklemek üzere Hocend'de Seyhun nehrini geçti. Bu sırada mucize göstermeye kādir diye şöhret bulmuş olan Şeyh Masaht'ın (Massahet) türbesini ziyâret etti. Tehlikeli bir hastalık o sene Timür-leng'i orada alıkoydu. Fakat sağlığına kavuşur kavuşmaz Taşkend'den hareket[85] ederek bütün ordusuyla birlikte Kara-suman'a gitti. Orada barış akdi için Toktamış'ın gönderdiği sefîrleri buldu. Sefîrler Toktamış tarafından Timür-leng'e bir şunkar takdîm ettiler. Bu bir av kuşudur. Bundan başka dokuz at hediye ettiler ve Toktamış'ın mektubunu verdiler. Timür-leng mektubu lakaydâne aldı. Meali şu idi:

Sene: 1390, 1391

> "*Dâima pederim makāmında bulunan zât-ı haşmet-penâhîlerinin hakkımdaki lütuf ve in'âmı o kadar çoktur ki bunları birer birer saymaya kudretim yoktur. Gösterdiğim fenâ muâmeleleri ve bedbahtça nasîhatlara kapılarak giriştiğim harbin hâtırasını unutmak kābil olursa, hissettiğim nedâmet ve davet ettiğim âr ve hicap sizi merhamete getirebilirse minnettarlığım bir kat daha artacaktır. Bu suretle hareketlerimin fenâlığını bütün bütün takdîr ederek kendimin ne olduğumu anlayabileceğim. Bundan böyle zât-ı haşmet-penâhîleriyle akdedeceğim muâhede-nâme ahkâmına muhâlif harekette bulunmak şöyle dursun, onları icrâ etmeyi, zât-ı haşmet-penâhîlerinin emirlerine itâat ve izhâr-ı şükran ve minnet eylemeyi en öncelikli vazîfelerden addedeceğim.*"

Timür-leng'in Toktamış'a gerek kendisini sarayına kabul etmek

---

[84] 792 hicrî târihinde.

[85] 793 hicrî târihinde.

ve orada ona bir oğul muâmelesi yapmak gerek Kapçak ülkesinde kendisini yerleştirmek için asker vermek suretiyle gösterdiği bütün iyilikleri sefîrlerine izah ettikten sonra, bu iyiliklere mukābil nankörlük gördüğünü, tecâvüze maruz kaldığını, düşmanca muâmeleye uğradığını anlattı ve nihâyet Toktamış samîmî surette arzu ediyorsa barış akdine hazır bulunduğunu ve muâhede-nâmeyi kararlaştırmak üzere vezîr-i âzamı Ali Beği göndermesini tebliğ etti. Sefîrler orduyu takip etmek emrini aldılar. Ordu yoluna devam ederek Sabran'ı geçti. Kapçak ovalarında üç haftalık bir yoldan sonra beygirler yolun uzunluğundan ve su yokluğundan o kadar yorgun düştüler ki son dereceye geldiler. Sarık-özen'de karar kıldılar.[86] Orada taşmış bir nehre rastladılar. Bunu yüze yüze geçmek lazım geliyordu. Ordu çölde yürümekte devam etti ve kuyu bulunan mahallerde karargâh kurmaya özen gösterdi. Kuçuk-tağ denilen dağa ulaşıldı. İki gece bir gün daha yoldan sonra Uluğ-tağ'a geldiler. Timür-leng bunun tepesine çıkarak bu geniş çölü temâşâ etti. Çayırlarla dolu bu uçsuz bucaksız sahralara hayran kaldıktan sonra bu dağ üzerinde bir dikili taş yaptırtmak için askerlerine malzeme getirtti. Taşın üzerine oradan geçtiği günün târihini kazdırdı. Sonra İlancuk nehrine, oradan da Anakargu(Karagu)'ya gitti. Dört aydır yolda idiler. Yiyecek bitmeye başlamıştı. Çünkü bu çöllerde ne tarafa gidilse bir adama rastlamadan altı yedi ay seyahat mümkündü. Arazi hiç ekili değildi. Karargâhta her şey altın ağırlığına satıldığından Timür-leng, reislerinin mu'tena yemekler yemekten uzak durarak yalnız bir türlü yemek yemelerini emretti. Bu da bir nevi köfteden ibâretti. Askerin yiyeceğini de Timür-leng düzenledi. Bundan anlaşılıyor ki Tatar fâtihin askerleri pek mu'tenâ yemekler yemeye alışkın idiler. Reislerin mükellef surette yemek yemeleri askerleri en lüzumlu gıdalarından mahrum bırakıyordu. Bu ihtiyatî tedbirlere rağmen çölün genişliği bazı kuş yumurtaları ile ot yemeye kendilerini mecbur etti. Tatarlar için mutad olan büyük avlar bile tertip edildi. Bütün ordu bir dâire teşkil etti. Gâyet geniş bir yeryüzü parçasının etrafını çevirdiler. Bu dâire içinde pek çok hayvan kaldı. Bunları sıkıştıra sıkıştıra nisbeten dar bir saha içinde kendilerini vurmak imkânı hâsıl oldu.[87] Bu av sâyesinde bolluk sağlandı. Timür-leng askerleri bu hayvanlar

[86] Cemâziyelevvel'in birinde [6 Nisan 1391'de].
[87] Cemâziyelâhir'in birinci Pazar günü [6 veya 7 Mayıs 1391'de].

arasında mandadan daha büyük bir nevi geyiğe tesâdüf etmekten hayretlere düştüler. Moğollar bu geyiğe "Kandagay", Kapçaklılar ise "Bukan" derler.

Timür-leng bütün askerlerine resmigeçit yaptırdıktan sonra oğlu Mirza Muhammed'e Mangalay yahut Keşşâflar [=Keşif kolları] namı verilen askerin kumandasını verdi. Bu genç şehzâde gâyet yorucu birkaç günlük hareketten sonra, İrtiş'e karışan Tobol nehri sâhillerine ulaştı. Bunu geçti. Ateş görünce Timür-leng'e haber gönderdi. Ordu alelacele Tobol sâhillerine geldi. Her tarafa casuslar göndererek Toktamış'tan haber aldı. Birkaç gün yürüdükten ve bazı göllerle nehirlere tesâdüf ettikten sonra Timür-leng Etik (Tic) nehri sâhiline vardı.[88] Düşmanın pususuna düşmekten korktuğu için bilinen yerlerden bu nehri geçmek istemedi. Başka bir taraftan yüze yüze geçmeyi tercih etti.[89] Ordu nehri geçmek için iki gün uğraştı. Altı gün yoldan sonra Samur yahut Samara'ya erişti. Keşşâflar düşmanın seslerini işittiklerinden Timür-leng savaş düzeniyle Yayık nehrine doğru yürüdü. Ordu nehri kısmen bir köprüden kısmen yüzerek geçti.[90] Orada bazı casuslardan Toktamış'ın Timür'ün hareketini haber alınca her taraftan asker topladığını ve Etik nehrinin geçitlerini tutmak için bazı birlikler gönderdiğini öğrendiler.

O sırada Toktamış'ın bir kısım kuvveti kuzeyde meşguldü.[91] Annal. Russien.
Kazan'ın kuzeyinde yer alan Vyatka ülkesini fethetmek için uğraşıyordu. Buna Çareviç (Czarevitz) Bektut kumanda ediyordu. Ruslar Han'ın oğluna "Çareviç" derler. Timür-leng ordusunun bazı Keşşâfları bir düşman müfrezesine tesâdüf ederek onu bozdular. Bunlardan Toktamış ordusunun Kırk-göl (Kercgheul) yakınında toplanmak üzere emir almış olduğunu, kendileri de oraya gitmişlerse de kimseyi bulamadıklarını öğrendiler. Bu esîrler arasında Memak Prensinin oğlu da vardı. Sonra, iki ordunun ilk kolları arasında büyük muhârebe oldu. Ordunun asıl kısımları da biraz sonra karşı karşıya geldiler. Timür-leng kendi ordusunu yedi kola ayırdı. Öncü hizmetini gören birinci kolun kumandasını Mahmud

---

88 24 Cemâziyelâhir'de [29 Mayıs'ta].

89 Üç geçit vardı: Aygır-yalı, Bura-geçit, Çapma-geçit. Etik nehri büyük ihtimale göre Kama nehrinin bir ayağıdır.

90 Receb'in birinde [4 Hazîran'da].

91 Âlemin yaratılışının 6999'uncu senesinde.

Han'a verdi. Bu, Çağatay İmparatoru olmakla beraber sıradan bir kumandanı gibi Timür'ün maiyetinde hizmet ediyordu. Artık kendisine âit olmayan devletinde hiçbir hüküm ve nüfûzu yoktu. Mirza Muhammed ikinci kolun kumandanı oldu. En kalabalık bu idi. Ve asıl harb edecek kuvveti teşkil ediyordu. Timür-leng imdat kuvveti yerini tutan üçüncü kolun başına geçti ve bu iki koldan sonra mevki aldı. İhtiyaç duyulduğunda bunların her ikisine de yardım edebilecekti. Timür'ün oğlu Mirza Miranşah sağ cenahı teşkil eden dördüncü kolun kumandanıydı. Beşinci kol buna pişdar hizmetini görüyordu. Keza yedinci kol da sol cenahı teşkil eden altıncı kolun pişdarı idi. Askerin kiminde kalkan, kılıç ve ok vardı. Kimi coplar [?] ve mızraklarla silahlanmışlardı. Reislerde bütün yahut yarım zırhlar bulunuyordu. Gâyet parlak bir demirden miğfer giyiyorlardı. Toktamış ordusunu üç kola ayırmıştı. Bir nevi yarım ay şeklini arz eden merkez ile iki cenah vardı. Âilesine mensup bütün şehzâdeler başta idiler.

Timür-leng her tarafa emirler verdikten sonra süvarisini yere indirtti. Çadır kurmalarını emretti. Bu suretle Toktamış'a karşı hafife alıcı bir davranmış göstermiş oluyordu. Halbuki hakîkatte içinden, üstün bir düşmana karşı girişeceği bir muhârebenin netîcesi hakkında pek endişeli idi. Timür-leng namazını kıldı. İmam Seyyid Bereke Kur'an'dan bazı sûreler okudu. Bunlarla kendisine zaferi müjdeledi. Timür-leng derhal "*Sürün*" denilen bir avaz ile askerlerini haykırttı ve "Kerrenay" denilen boruyu çaldırdı. Moğollarda harbe başlamanın mutâd alametleri bunlardı. Toktamış'ın sol cenahı ilk önce bozuldu. Bütün kollar birbirlerine karıştılar. Timür-leng askerleri her tarafı karışıklığa verdiler. Toktamış düşmanlarına hücum etti, her taraftan saldırdı, Timür-leng ordusunu yardı ve ordunun arkasında muntazam surette mevki aldı. Korkuya düşen Timür-leng firarîlerin takibinden vaz geçti. Ordusunun en cesur askerleriyle geri döndü. Toktamış derhal firar etti. Ordusunun geri kalan kısmı da kendisini taklit ederek perîşan bir halde kaçtılar. Timür-leng bu ordunun takibi için bir çok kollar gönderdi. Kendisi de bizzat Ortupa sahrasında Volga sâhiline gitti. Bütün ganîmetleri oraya getirterek askerine dağıttı. Kapçak İmparatorluğu'nun pâyitahtına girdi. Bu memleketler hanının tahtına çıktı. Bu çöllerden ve Volga nehrinin adalarından bütün düşmanlarını çıkardıktan

sonra Semerkand yolunu tuttu. Birlikte gâyet mühim miktarda esîr getirdi.

O zaman Timür-leng'in ordusunda Kapçak İmparatorluğu'nun üç ileri gelen emîri vardı ki bunlar kendisinin yanına ilticâ etmişlerdi. Bunlar da Tuşi Han neslinden Konca Oğlan, Timür-Kutluk Oğlan, İdigü-Menkab idiler. Toktamış'ı pek düşündüren ikinci emîr Timür-leng nezdine kaçmaya mecbur olmuştu. Arkasından, Han'ın öldürtmek istediği İdigü de gelmişti. Bu büyük muhârebeden sonra Kapçak İmparatorluğu'nun tamamıyla yıkılacağını gördükleri zaman Timür-leng'den eski tebaayı toplamak üzere memlekette kalmak müsâadesini ricâ ettiler ve yola çıktılar. Fakat son iki emîr kendilerini kuvvetli bir ordu başında görünce artık gelip Timür'ü bulmadılar ve memlekette yerleşmek çâresini düşündüler. Şerefeddin *Tatarların Umûmî Târihi* Arabşah.

Sonraları, Timür-leng Gürcistan'da muhârebeyle meşgul olduğu sırada, Toktamış'ın Derbend yoluyla büyük bir ordu göndermiş ve Şirvan'ı tahrip etmiş olduğunu haber aldı. Bu Moğolları çıkarmak için derhal yürüdü. Fakat onlar zaten kaçmış oldukları için ertesi baharda oradan Kapçak'a girebilmek üzere kışı o havalide geçirmeye karar verdi. Bu sırada Toktamış'a şu mektubu gönderdi: Şerefeddin Sene: 1393

"Bismillahirrahmanirrahîm ve Rabbü'l-Âlemîn;
Ey kibir ve gurur şeytanına uyarak Hak yolundan sapan hükümdar, Memleketinizin hudutlarından hârice çıkmakla ne maksat takip ediyorsunuz? Zihninizde bu kadar vâhî [boş] tasavvurlar beslemeye sizi sevk eden kuvvet nedir? Son muhârebede başınıza geleni unuttunuz mu? Memleketinizin, mallarınızın toz haline geldiğini görmediniz mi? Bana karşı ne cür'etkârâne bir hatt-ı hareket takip ediyorsunuz. Bana dostluk gösterenlerin dostâne kabul edildiklerini, kendileriyle yaptığım anlaşmalardan büyük faydalar elde ettiklerini, bu anlaşmalara harfiyyen sâdık kaldığımı hatırlamamanız kābil midir? Bilakis bana karşı husûmet ilan edenler ise dâimî surette korku ve endîşe içinde ızdırap çektiler. Bunların peşlerini hiç bırakmadım. Denizlerin dibine saklanmış olsalar bile intikāmımdan kaçamazlar. Giriştiğim muhârebelerin muvaffakiyetlerini bilirsiniz. Zaferlerimden haberdarsınız. Sizinle harb veya sulhun bence eşit olduğunu bilmeniz iktizâ eder. Ben bunların ikisine de râzıyım. Siz ki benim iyiliğimi ve bir karar ittihaz etmekteki kat'iyetimi bilirsiniz, ne karar verdiğinizi bana bildiriniz."

Bu mektubu Toktamış'a götürmeye Almalıglı Şemseddin görevlendirildi. Bu tecrübe sâhibi, belîğ [güzel konuşan], Kapçak hükümdarlarının ahvâlini bilen bir âlim idi. Derbend tarîkıyle Toktamış'ın pâyitahtına gitti. Mektubu onun eline verdi. Engel çıkaran başka yakınları olmasaydı Toktamış'ı barışa yönlendirecekti. Fakat Toktamış onların nasîhatını dinleyerek harbi tercih etti ve Timür-leng'e mağrûrâne cevap verdi. Sefîr dönerek, Hazar Denizi'ne dökülen Samara nehri sâhillerinde Timür-leng'i buldu.

Timür-leng yola çıktı[92] ve Derbend'e gitti. Orada Elburz dağı-
Sene: 1395 nın eteğinde Kaytak isminde ve Toktamış taraftarı bir Tatar aşîreti bulunduğunu haber aldı. Ruslar bunlara Haitaki derlerdi. Kore'nin kuzeyinden bu memlekete gelmiş olan eski Hi-tanların kalıntıları idiler. Bunların bütün köyleri ateşe verildikten sonra Tarku'ya gidildi. Timür-leng'in karargâhına gitmek üzere yolda bulunan Toktamış'ın bir sefîri düşmanların yaklaşmasından o kadar korku ve dehşete düştü ki geri döndü. Çok geçmeden, Toktamış'ın Kazançi kumandasında bulunan akıncılarının Koy (Koi) nehri sâhillerinde karargâh kurmuş oldukları haberi alındı. Bunlar ansızın bastırıldı, kılıçtan geçirildi. Timür-leng Sevence nehrini geçti. Orada elzem olan askerinin geriye kalan kısmını bekledi. Çünkü Toktamış müthiş bir ordu ile Terek nehri sâhillerinde karargâh kurmuş ve tahassun etmişti [kendini emniyete almıştı]. Timür-leng'in yaklaşması üzerine Han, Kura nehri sâhiline çekildi ve düşmana Terek nehrini geçmek ve yokluğunu hissetmeye başladığı erzak bulmak üzere Kulat ülkesine gitmek kolaylığını verdi. Fakat Toktamış'ın arkalara düştüğü ve oradan gelmekte olduğu hakkında yayılmış olan rivâyet üzerine Timür-leng durdu ve ordusunu savaş düzenine soktu. İki hükümdar karşılaştılar[93] ve muhârebeye hazırlandılar. Muhârebe ertesi sabah şafak sökerken başladı. Toktamış'ın sağ cenahı Timür-leng'in sol cenahına hücum etti ve asıl merkez fırkasına kadar geri püskürtüldü. Sonra asıl kuvvetler hücum hareketi yaparak Timür ordusuna karışıklık verdi. Timür-leng kurtulmak için pek çok zahmet çekti. En cesur askerler kendisinin imdadına koştu. Aynı şekilde, Timür'ün sağ cenahı da çevrildi. Muzafferiyet Toktamış

---

92 797 senesi Cemâziyelevvel'inin yedisinde [28 Şubat 1395].

93 797 senesi Cemâziyelâhir'inin 22'sinde [14 Nisan 1395]. Moğol takvimine göre Domuz senesine tekâbül etmektedir.

lehinde tecellî etmek üzereydi. Nihâyet Timür-leng askerlerinin gayreti Toktamış'ı firara mecbur etti. Timür-leng askerlerini topladı, bu firarîleri takibe başladı. Sonra Kura nehri sâhiline kadar ilerledi. Orada ağırlıklarını bırakarak en iyi askerleriyle Toktamış'ın takibine devam etti. Volga nehri sâhiline varınca Han'ın nehri geçmiş olduğunu gördü. Bu nehrin sâhilinde, Turatu denilen bir geçit mahallinde durdu. Urus Han'ın oğlu Koyrıçak Oğlan'ı huzûruna getirterek ordusunda bulunan cesur bir Özbek fırkasını ona verdi, sırmalı hil'at giydirdi, altun bir kuşak bağladı ve kendisini Kapçak Hanı ilan ettikten sonra tebaasını toplamayı emrederek Volga nehrinden öte tarafa geçti.

Timür-leng firarîleri takiple meşgul olarak "Okak"a kadar ilerledi. Orada bir çok esîr aldı. Kuzeye doğru kaçmakta olan Toktamış'ı takip etmek fikrinde olduğundan Volga'nın batısındaki çöle girdi ve akıncılarıyla beraber Emîr Osman'ı ileriye gönderdi. Emîr Osman, Hankirmen (Man-kirmen) denilen, bugün Kurman ismiyle anılan bir mevkie kadar girdi. Orada Bikyaruk-Oğlan'ı bir Özbek müfrezesiyle beraber bularak hepsini kılıçtan geçirdi. Toktamış'ın subaylarından Baştimür-Oğlan ile Aktau, askerleriyle birlikte Boristene[94] nehrinin öte tarafına, Hermedi sahrasına kaçtılar. Orada ahâliden pek kötü muamele gördükleri için Aktau, kumandası altında bulunan askerler ile Anadolu'ya geçti, İsra-yaka sahrasında yerleşti. Özbekler o târihten beri hep orada kalmışlardır. Timür-leng Tanais'e yaklaştı. Orada Bikyaruk-Oğlan'ı buldu ve bir Rus şehri olan Karasu'ya kadar takip etti. Kumandanlarını bir çok müfrezelerle bu memleketin muhtelif noktalarına gönderdi. Kendisi Moskova'ya giderek gerek Moskova'yı gerek civar mevkileri tamamen tahrip etti. Bu memleketten gâyet büyük miktarda ganîmet, altun ve gümüş külçeler, pek çok miktarda Antakya keteni, Rus bezleri, kunduz derileri, samurlar, kakımlar, benekli inek derileri, sincap ve kırmızı tilki kürkleri aldı. Oğlu Mirza Muhammed, Moğol aşîretleri bulunan sâir bazı vilayetleri tahrip etti. Timür-leng Balçimkin yahut Meotid (Meotides) yoluyla dönerek Azak yahut Azoff'a geldi, oradan Çerkesistan'a girdi. Fakat biraz sonra Hacıtarhan yahut Astrakan'a gitmek üzere bu memleketi terke mecbur oldu. Astrakan'ın

94 Tatarlar bu nehre Özi derler.

idâresini Mahmudî'ye vermişti. Onun fenâ fikirler beslemekte olduğu anlaşılıyordu. Timür-leng kış ortasında karlar arasında yola çıktı. Bu şehir Volga üzerinde yer alıyordu. Nehrin suları kalenin hendeklerini dolduruyordu. Surlarından başka ahâlinin kışın buzdan bir sur daha yapması âdettendi. Bu da tuğla kadar sert olurdu. Geceleyin su dökerek bu suru yaparlardı. Dökülen su donardı. Timür-leng bu şehir yakınına geldiği zaman kendisini karşılamaya çıkmış olan Mahmudî'yi tutuklattırdı ve Saray tarafına gönderdi. Orada buzların içine atıldı. Sonra bütün şehir sâkinlerini dışarı çıkardı ve Astrakan'ı yerle yeksân etti. Kumandanları gidip Kapçak İmparatorluğu'nun pâyitahtı olan Saray şehrini de yıktılar ve bütün sâkinlerini esîr aldılar. Bunlar vaktiyle Mâverâünnehir'de Nahşeb'den iki fersah mesâfede bulunan Çağatay[95] Hanı'nın "Zencir-saray"ını tahrip etmişlerdi. Uğradıkları muamele onun cezâsıydı.

Sene: 1398 Cromer Annal. Russien. D'Herbelot

Timür-leng'in gitmesinden sonra, ona karşı isyan etmiş olan ve aynı zamanda Toktamış'ın da düşmanı bulunan Timür-Kutluk Oğlan Saray şehrini ele geçirdi ve Toktamış Han'ı iki çocuğuyla birlikte Litvanya'ya Vaytod(Vithoud)'un yanına kaçmaya mecbur etti. Vaytod, kumandanı Oljerd(Olgerd)'i Moğollara karşı yolladı. Bu kumandan onları mağlup etti. Reislerden üçünü öldürdü. Podolya kıt'ası bunlara vergi verirlerdi. Vaytod reislerden bir kısmını Lehistan Kralı'na hediye etti. Kalanlarını Vilna yakınında yerleştirdi. O târihten beri orada kalmışlardır. Bu Moğollar orada âdetlerini muhâfaza eylediler. Fakat Vaytod'un kendilerini Prusya Şövalyelerine karşı koymak için çağırdığını, bu yerlerin kendilerine hizmetlerine mükâfaten verildiğini iddia ediyorlar.[96]

Sene: 1399 Annal. Russien.

Diğer taraftan Suzdal Prensi Knez Simeon Demitrioviç, Çareviç yahut Han'ın oğlu Cantay ile birlikte gidip Nijni-Novgorod'u muhâsara etti.[97] Üç gün muhâsaradan sonra, Moğolların kendilerine hiçbir fenalık yapmayacaklarına dâir verdikleri vaad üzerine ahâli kapıları açtı. Bu barbarlar sözlerini tutmadılar ve ahâliden pek çoğunu öldürdüler. İki hafta sonra, Grandük Basil'in bir ordu ile kendilerine karşı yürüdüğünü haber alınca oradan çekildiler.

95 Fransızca metinde "Çağatay", tercümede ise "Kapçak" yazılmış; biz buraya doğrusunu aldık. (E.K.)

96 Bazıları Moğolların Litvanya'ya bu göçünün 1391'de vukûa geldiğini söylüyorlar.

97 Âlemin yaratılışının 6907'inci senesinde.

Litvanya Dukası olup Toktamış Han'ı himâyesi altına almış olan Vaytod bu hükümdarı Kapçak tahtına tekrar oturtmak maksadını takip ettiğinden, Kiev'de büyük bir ordu topladı.[98] Lehistan'ın, Almanya'nın en ileri gelen asilzâdeleri bu seferden sonra kendisine "Grandük" ünvanını vermeyi vaad eden Toktamış ile birlikte Timür-Kutluk Oğlan'ın arâzisine girdi. Vorşla nehrine kadar hiç bir mukāvemete maruz olmaksızın ilerledi. Orada İdigü-Menkab'e rast geldi. Bazıları bu Moğol kumandanıyla barış yapmak fikrindeydiler. Fakat bazıları buna engel oldukları için Litvanyalılar harbe giriştiler ve harbi kazanamadılar. Moğollar on sekiz prens öldürdüler, Luş (Lusc) şehrine kadar bütün Litvanya'yı tahrip ettiler. Kiev şehri üç yüz ruble mukābilinde kendisini yağmadan kurtardı. *Annal. Russien. Cromer* Sene: 1400

Ertesi sene Timür-Kutluk Oğlan'ın ölmesi Toktamış'ın işlerini hiç değiştirmedi. Han tahtına tekrar çıkamadı. Timür-Kutluk'un oğlu Şâdi Beğ Kapçak Hanı ilan olundu.

Timür-leng tarafından Kapçak tahtına çıkarılan Koyrıçak da "Han" ünvanını taşıyordu. Oğlu Burak kendisine halef oldu. Bundan sonra Ebûsaîd lakabıyla anılan oğlu Canıbeg Han tahta çıktı. Sibirya'ya ilticâ etmiş olan Toktamış'ı bu hükümdar öldürmüştür.[99] Aynı tarihte kendisi de Şâdi Beğ'in oğlu Pulad Sultan tarafından tâc ve saltanattan mahrum edilmiştir. Sene: 1401, 1406

Bu yeni Han Moskova'yı muhâsara etmek üzere[100] İdigü'nün kumandası altında Rusya'ya büyük bir ordu gönderdi.[101] Grandük Basil Kostrom'a kaçmaya mecbur oldu. Moskova'ya kapanmış olan bazı knezler Moğolların gayretine karşı savunmada bulundular. İdigü[102] bu şehri ele geçiremeyince Tver Prensi İvan Mihayloviç'i çağırdı. O da korkusundan, imdada gitmek üzere ordusuyla beraber sefere çıktı. Fakat o, Klen'e vardığı zaman İdigü geri döndü. İdigü yirmi bir gün muhâsaradan sonra, Han sarayında pek çok karışıklık olduğuna dâir aldığı haber üzerine çekildi. Giderken Moskova şehrinden üç bin ruble aldı. Götürdüğü esîrlerin miktarı o kadar çoktu ki her Moğol'a kırk tane isâbet ediyordu. O târihte tahta göz *Annal. Russien.* Sene: 1408

98 Âlemin yaratılışının 6908'inci senesinde.
99 Âlemin yaratılışının 6914'üncü senesinde.
100 Âlemin yaratılışının 6916'ncı senesinde.
101 1 Aralık'ta.
102 Ruslar kendisine "Edegei" yahut "Ediga" derler.

dikmiş o kadar Moğol şehzâdesi vardı ki bunların hepsini anlatmak pek zordur. Bir Timür Han'dan[103] bahsolunuyor ki bu târihlerde Litvanya Dukası Vaytod, Lehistan Kralı Vladislas Prusya Şövalyelerine karşı ondan yardım talep etmişlerdir. Bu Han muhârebede maktul düştü.

Başka bir takım Moğollar bir miktar Rus ile birlikte gidip Vladimir şehrini yaktılar.[104] Toktamış'ın oğlu Berdi Sultan da vardır ki kudretliydi. Basil Demetrioviç ile Tver Prensi İvan bunun sarayına gitmişlerdi.[105] Bu târihlerde Moğollar burada bulunan Lehistan Kralı Vladislas'a yardım teklifi için meşhur bir sefâret hey'eti gönderdiler. Başka bir takım Moğollar Elek (Elec) kıt'asını yağma ettiler.[106] Prusya Şövalyeleri tarafından davet edilen İdigü bütün Kiev kıt'asını tahrip etti, sonra Vaytod ile bir anlaşma yaptı.

Sene: 1410 *Annal. Russien.* Sene: 1412 Cromer Sene: 1415, 1418

O zaman Muhammed[107] Kapçak Hanı idi. Rusya'da hüküm ve nüfûz sâhibiydi. Göz diktikleri Grandük ünvanını elde etmek için Basil Basiloviç ile Jorj (George) Demetrioviç onun nezdine gittiler. Grandük ünvanı Basil'e verildi. Muhammed Jorj'a Zvenigorod ile Dimitriyev'i ve daha sâir mevkileri tahsîs etti. Diğer taraftan Suitrijillon (Suitrigillon) bu Moğollara, kendilerini Sijismund(Sigismund)'a âit olan Rusya kısımlarını tahribe teşvîk için, büyük hediyeler gönderdi. Fakat Moğollar bu prensin Lehistan Kralı'nın dostu olduğunu haber alınca Suitrijillon aleyhine döndüler ve ona âit olan Kiev ile Çernoviç'i tahrip ettiler.

Sene: 1430 *Annal. Russien.*

Kuzeyde kudret sâhibi olan bu barbarlar Baleko'da Ruslarla bir harbe giriştiler.[108] Moğollara Muhammed kumanda ediyordu. Başka müfrezeler Podolya'yı tahrîbe gittiler ve büyük ganîmetler aldılar. Podolyalılar bunları dönüşleri esnâsında takip etmek istedilerse de bataklık araziye düştüklerinden mağlup oldular.Bu muhârebede Rus asilzâdelerinden bir çoğu telef oldu. Moğollar defalarca bu ülkeyi tahribe geldiler. Ertesi sene Muhammed Han Moskova'nın dış mahallelerini yaktı.[109]

Sene: 1410 *Annal. Russien.* Sene: 1412 Cromer Sene: 1415, 1418

---

103 Michou buna "Temir Çar" diyor.
104 Âlemin yaratılışının 6918'inci senesinde.
105 Âlemin yaratılışının 6920'nci senesinde.
106 Âlemin yaratılışının 6923'üncü senesinde.
107 Timür Han'ın oğlu idi.
108 Âlemin yaratılışının 6946'ıncı senesinde.
109 Âlemin yaratılışının 6947'nci senesinde.

Kapçak İmparatorluğu kuzey kavimlerinin hepsine karşı müthiş olmakla beraber Timür-leng'in akınından sonra artık eski şevketini kaybetmişti. Bir çok şehzâdeler "Han" ünvanını elde etmek için çarpışıyorlardı. Bunlar muhtelif vilayetlerde yerleşmişlerdi. Mühim mühim krallıklar vücuda getirmişlerdi ki o târihten sonra pâydar olmuşlardı. İşte Kazan, Astrakan ve Kırım hükûmetleri bu kabîldendir. Kırım Hükûmetinin kurucusu Hacı Geray'dır.[110] Trakya Bosfor'u tarafında bulunan Moğolların başına geçmiştir. Toktamış neslinden gelmiş gibi görünüyor. Rivâyet olunduğuna göre, Moğol milletini karıştıran kargaşa arasında Geray isminde bir köylü on yaşında bir Moğol şehzâdesini kurtardı. Sekiz sene sonra bazı Moğol cemaatleri Cengiz Han neslinden bir hükümdar aramaya başladıklarından köylü büyüttüğü şehzâdeyi kendilerine gösterdi. Bu şehzâde hükümdar olduktan sonra hiçbir mal ve unvan kabul etmeyen veli-nimetine bir mükâfat olmak üzere "Geray" namını aldı ve bütün ahfadının bu ismi taşımalarını emretti. Bütün bu Moğol kavimleri, târihlerini yazan muharrirler tarafından o kadar az tefrik edilmiştir ki bizce daha iyi bilinen zamanlara gelinceye kadar bunları hep birden hikâye etmek daha münâsip olacağını zannediyoruz. Eski Kapçak hükümdarlarını teşkil eden kavmin tam olarak yıkılışından sonraki olaylar bizce nisbeten daha iyi bilinmektedir. Hacı Geray ilk önce Cenevizlerin olan Kefe şehrini yağma etti. Sonra, buranın imdadına koşan Cenevizleri muntazam bir muhârebe ile mağlup eyledi.

Moğollar, aralarındaki nifaka rağmen Hıristiyanların arâzisine yani Rusya ve Podolya kıt'alarına akınlar yapmakta devam ettiler ve bir çok esîr aldılar. Sonra Suzdal kıt'asını tahrip eylediler. Orada Moğollarla Ruslar arasında bir muhârebe vukûa geldi.[111] Sene: 1442

Moğolların bir kısmı Podolya'ya da girdiler, orada her şeyi kan ve ateş içinde bıraktılar. Kendilerini Litvanyalılar'ın çağırmış olduklarından şüphe edilmektedir. Volga nehrinin bu tarafında yerleşmiş Moğolların reisi olan Seydî Ahmed Podolya ve Rusya Cromer Sene: 1445 *Annal. Russien.* Cromer 1448, 1450, 1451, 1452

[110] Avrupa muharrirleri kendisine "Atzikeri, Atzikares, Aczikirei, Azighierai, Eci-geres" diyorlar. Ebû'l-Gâzî kendisinin İbn Timürtaş ibn Muhammed Han ibn Hasan Oğlan ibn Zabina ibn Tolak Timür ibn Sarıça ibn Avas-Timür ibn Togay Timür olduğunu söylüyor.

[111] Âlemin yaratılışının 6953'üncü senesinde.

kıt'alarını yağmaya giderek Grodek şehrine kadar ilerledi. Orada az kaldı Masovi Dukası Vladislas'ı esîr alacaktı. Buradan ganîmetlerle döndü. Ertesi sene[112] Moskova'nın varoşlarını yaktı. Oradan Podolya'ya dönerek Rov hisarını zapt etti. Aynı sene içinde yaptığı ikinci bir akında Leopol şehrine kadar ilerledi. Lehistan Kralının kendisine karşı asker gönderdiğini haber alınca çekildi. Fakat Kırım Moğolları Hanı Hacı Geray'a rast geldi. Hacı Geray kendisini bozarak dokuz oğlu ve başlıca mirzaları yani kumandanları ile birlikte müttefikleri Litvanyalıların nezdine kaçmaya mecbur etti. Litvanyalılar kendisini tevkif ettiler. Sonra firar çaresini bulduğundan Kiev'e gitti. Orada tekrar tutuldu ve Kun kalesine götürüldü. Hacı Geray'ın ricâsı üzerine vefatına kadar orada mahbus kaldı. Hacı Geray Lehistan Kralı Kazimir(Cazimir)'in dostu idi.

Bu ittifaka rağmen başka Moğollar Lehistan'da Luk (Luck) ve Olesk taraflarına doğru akınlar yapmaktan hâlî kalmıyorlardı. Buralardan dokuz bin esîr aldılar. Sonra Trebofil (Trebowl) ülkesini yağma ettiler. Fakat Lehliler geceleyin kendilerini bastıkları için bütün ganîmetleri ellerinden gitti ve müfrezelerinden biri mağlup oldu.

Sene: 1453, 1457

Sonra Podolya'ya yeni akınlar yaptılar ve birleşmiş olan Ruslarla Podolyalıları mağlup ettiler. Görünüşe bakılırsa bütün bu akınlar kudretli bir hükümdar olan Muhammed Han'ın emri üzerine yapılıyordu. Muhammed Han Rezan ülkesinde Preslav şehrini muhâsara ettiyse de[113] kayıplar vererek çekilmeye mecbur oldu.

Sene: 1460

Hacı Geray bu Han için kuvvetli bir düşmandı. Lehistan Kralı Kazimir'in pek sıkı bir müttefiki idi. Hatta sonraları Papa kendisine Antakya Patriki Lui'yi göndererek Muhammed Han'ı Hıristiyanlara karşı muharebeden vaz geçirmesini ve Muhammed Han aleyhinde hareket etmesini ricâ etti. Hacı Geray'a imparator ve Papa tarafından yardım vaad ediliyordu. Hacı Geray ancak müttefiki Lehistan Kralı Kazimir'in tavsiyelerine göre hareket edeceğini bildirdi. Hakîkaten, Hıristiyanların nokta-i nazarlarını kabulde gecikmedi. Muhammed Rusya'ya girmek üzere Tanais nehrini geçmeye teşebbüs edince[114] Hacı Geray bu hareketine engellemede bulundu.

Sene: 1465 *Annal. Russien.*

[112] Âlemin yaratılışının 6959'uncu senesinde.

[113] Âlemin yaratılışının 6968'inci senesinde.

[114] Âlemin yaratılışının 6973'üncü senesinde.

Hacı Geray bir müddet sonra Kırım'da vefat etti.[115] Sekiz evlat bıraktı.[116] Bunlar hükûmeti ele geçirmek için birbirleriyle kavga ettiler. Pederine halef olan Nurdevlet[117], Lehistan Kralı Kazimir ile eski anlaşmaları yeniledi ve kendisine yardım kuvveti gönderme teklifinde bulundu. Fakat ertesi sene birâderi Mengli Geray Nurdevlet'i hal' etti. O da Lehistan Kralı'na bağlı kaldı. Cromer Sene: 1467, 1468 *Annal. Russien.*

Aynı târihlerde, Volga nehrinin üst tarafında oturan Moğollar[118], Manyak'ın kumandası altında Hıristiyan ülkelerine girdiler. Orada bir çok kollara ayrıldılar. Kimisi Rezan ülkesine yayılarak yağma ettiler. Kimisi Litvanya'ya, Podolya'ya, Moldavya'ya gittiler. Kremeneç, Zitomir, Kusmin, Zudovi ve Viladimir şehirleri yağma edildi. On bin esîr aldılar. Mengli Geray bu akından Lehistan Kralı'nı haberdar etmişti. Fakat Litvanyalılar bu barbarlara mukāvemet edecek derecede kâfî asker toplamamışlardır. Moğollar Podolya ve bilhassa Valacie (Valachie) kıt'asında o kadar muvaffak olamadılar. Palatin Etyen (Etienne), kendilerini mağlup etti ve püskürttü. Manyak'ın oğlu orada esîr düştü ve Etyen'in emriyle katledildi. Etyen bunu istemek için gelmiş olan bazı Moğol sefîrlerini kazığa geçirtti. Sefîrlerden yalnız biri, kulakları ve burnu kesildikten sonra, oğlunun ve sefîrlerinin ölümünü hikâye etmesi için Manyak'a gönderildi.

Mengli Geray ile Lehistan Kralı Kazimir'in ittifaklarından endîşe etmesi lazım gelen Kapçak Hanı Muhammed, Rusya'ya karşı tasavvur ettiği bir seferde rahatsız edilmemek ve fazla olarak muhtaç olduğu yardımı Lehistan'dan alabilmek için Lehistan Kralı ile bir anlaşma yapmak lüzumunu hissetti.[119] Annal. Russien.

Bu anlaşmayı akdettikten sonra Tanais nehrine yaklaştı. Orada, Sene:1472 Cromer

[115] Bazı doğulu târihçiler 1475 târihinde vefat ettiğini söylüyorlar. Fakat sonraki olaylara bakılırsa daha önce olması lazım geliyor. Ben burada Cromer'in rivâyetini kabul ettim.

[116] 1) Devletyâr, 2) Nurdevlet Han, 3) Haydar Han, 4) Kutluk Saman, 5) Kıldış, 6) Mengli Geray Han, 7) Yamgurzi, 8) İvaz-Timür.

[117] Cromer kendisine "Nourdouald" diyor.

[118] Michou ile Cromer ve sâirleri bundan dolayı kendilerine Zavolhenler (Zavolhenses) derler ve Çağatay Moğollarıyla karıştırırlar. Les Annalles Russiennes kendilerine "Büyük Orda Tatarları" diyor. Halbuki asıl Kapçak Hanlarının devamını teşkil eden Moğollardır.

[119] Âlemin yaratılışının 6980'inci senesinde.

Lehlilerin vaad etmiş oldukları askeri beyhude yere bekleyip durdu. Lehistan'ı karıştıran dâhilî muhârebeler anlaşma hükümlerinin uygulanmasına mâni olmuştu. Yardım kuvvetlerinin gelmemesinden canı sıkılan Muhammed, hareketine devamdan vazgeçti. İlk önce gidip Aleksina şehrini, teslim olmaktan imtinâ ettikleri için bütün sâkinleriyle birlikte yaktı.[120] Sonra Oka'ya yaklaştı. Askerlerinden bir kısmı bu nehri geçmiş bulundukları bir sırada Knez Basil, Mihayloviç Vereiski ile Jorj Basiloviç muhtelif taraflardan ordu ile yetiştiler. İlk önce köprüyü yıktılar. Sonra, karşıya geçmiş olan Moğolları öldürdüler. Muhammed geriye kalan kuvveti ile memleketine döndü.

Ertesi sene başka Moğol kolları Kiev yakınında Meşenek arazisi-
Sene: 1473, 1474 ni tahrip ettiler. Sonra, Hacı Geray'ın oğlu Haydar Han Podolya'ya ve civar vilayetlere girdi. Orada Kameneç, Galiç, Glin, Dunayovi, Gologars, Esbaras civarlarını yağma etti. Esbaras'da Dük İvan'ı yaktı, karısı ile çocuklarından birini esîr aldı, Lutuinof hisarını kül haline getirdi. Leopol Piskoposu Greguvar (Grégoire) Dunayovi şehrini müdâfaa etti. Suinka altı kişi ile Pomorzan'ı muhâfaza eyledi. Lehliler bu Moğolları beyhude takip ettiler. Hiçbir şey yapamayan Litvanyalılar bu hareketleriyle barbarları kendilerinin çağırmış oldukları kanaatini verdiler.

Bu büyük seferden sonra Mengli Geray Kefe ve Mangup şehir-
Sene:1475 Abdullah Rıdvan Paşa Cromer lerine sâhip olan Cenevizliler nezdine çekildi. Maksadı Kırım saltanatını kendisinin elinden almak isteyen kardeşlerine karşı onların yardımını sağlamaktı. İstanbul İmparatoru İkinci Mehmed Kırım şehzâdelerinin birbirlerine karşı açtıkları dâhilî muhârebelerden haberdar olunca vezîr-i âzamı Ahmed Paşa'yı üç yüz parçadan mürekkep bir donanma ile Kefe muhâsarasına gönderdi. Vezîr-i âzam burasını zaptettikten sonra Mangup üzerine yürüdü. Cenevizliler burasını ele geçirilemez bir yer gibi addederek oraya çekilmişlerdi. Metâneti bakımından bu mevkii çeliğe benzetiyorlardı. Hatta "Çelik" ismini taşıyan bu şehir gâyet yüksek bir tepe üzerinde binâ edilmişti. Top ile burasını döğemeyen vezîr-i âzam açlık tesiriyle zapt edebilmek ümidine düştü ve muhâsara altına aldı. Birkaç gün muhâsaradan sonra kumandan ava gitmek üzere şehirden çıkmak

[120] 25 Temmuz'da.

ihtiyatsızlığında bulunduğundan Türkler tarafından ansızın basıldı. Bütün ahâli Mangup şehrini terk ederek firar ettiler. Çoğu kendilerini takip eden Türkler tarafından öldürüldü. Diğerleri esîr edilerek İstanbul'a gönderildi. Derbend dağlarında yer alan ve kendilerinin Frank olduğunu söyleyen Kubeşah sâkinlerinin bu kadîm Cenevizlerin kalıntıları olması muhtemeldir. Esîrler arasında bulunan Mengli Geray İstanbul'a götürüldü. Orada pâdişah kendisini o kadar hürmet ve ikrâm ile kabul etti ki hediyelere boğmakla yetinmeyerek ismine sikke darbettirdi, "Tatarlar Hanı" ünvanını verdi ve memleketine iâde eyledi.

Kırım ahâlisi İkinci Mehmed'i kendi halaskârları gibi telakkî ederler. Mengli Geray'ı İkinci Mehmed'den aldılar. Mengli Geray bu memlekette asâyişi ve intizamı oturtmaya çalıştı. Bunun Kırım'dan kovduğu Nurdevlet ile Haydar Lehistan Kralı Kazimir'in ittifakına talip oldular. Daha sonra Novogorod'a Rusya Grandukası İvan Vasiloviç'in yanına çekilerek ona teslim oldular.[121] Grandük Mengli'yi Podolya'da harb etmeye teşvîk etti. Çünkü Lehistan Kralı Ugra nehri tarafından o sırada Rusya'ya bir akın yapmış olan Kapçak Hanı Ahmed'in müttefiki idi. Mengli Podolya'yı tahrip etti, Vratislavi'yi yaktı.

Cromer Sene: 1478 *Annal. Russien.*

Diğer bir seferde de Kiev'i aldı.[122] Biraz sonra Kapçak Hanı Ahmed'in oğlu Murtaza, memlekette hüküm süren kıtlık hasebiyle kışı geçirmek için Kırım'a gittiğinden[123] Mengli bunu tutuklattırarak Kefe'ye gönderdi. Sonra, bu şehzâdenin birâderine karşı yürüdü. Bütün ordusunu dağıttı. Fakat baharda Ahmed oğullarının imdadına geldi. Mengli Geray'ı mağlup ederek onları kurtardı. Mengli bin zahmetle kurtulabildi. Gidip İstanbul Pâdişahının yardımını istirham etti.

Sene: 1483, 1485

Nogaylar'ı Han'a karşı harbe teşvîk eyledi, Rusya ve Podolya'yı yağmaladı. Lehistan Kralı Kazimir bu barbarların Boristene nehrini geçtiklerini haber alınca Jan Alber(Jean Albert)'i onlara karşı sevk etti. Bu, Tatarları mağlup ettiyse de Podolya'ya tekrar gelmelerine mağlubiyet mâni olmadı. Birkaç sene sonra Volhini kıt'ası dâhilinde Visnu ve Çenad'da Tatarlar Lehlileri mağlup eylediler. Buraya

Sene: 1488, 1489, 1494, 1496

121 Âlemin yaratılışının 6988'inci senesinde. 1480 miladî târihinde.

122 Âlemin yaratılışının 6991'inci senesinde.

123 Âlemin yaratılışının 6993'üncü senesinde.

kadar ilerlemişlerdi. Rusya Grandukası'nın Moldavya Kralı Etyen'e gönderdiği sefîrlerin eşyalarını Tatarlar yağma ettiler. Etyen bunları istediyse de, müttefikleri olmak ve onlarla beraber Podolya'ya akın yapmakla beraber ancak bir kısmını geri alabildi.

Ertesi senelerde bu Moğollar Vistül nehrine kadar Bals, Kras-
Sene:1500 nistavi, Trobin, Krasni, Lublin civarlarına kadar girdiler, buralardan bir çok esîr aldılar. Muhtelif defalarda bütün vilayetleri, Güney Rusya'yı, Litvanya'nın bir kısmını, Landishut, Lezeç, Zavişost, Opatov civarlarını çeğnediler.

Mengli Geray'ın kuvvet ve satveti nihâyet Kapçak Hanı
Sene.1501 Cromer Michou Ahmed'i[124] telaş ve endîşeye düşürdü. Petrikov'da toplanan Lehistan Diyet'ine sefîrler göndererek Kırım Hanı'na karşı harb etmek üzere Lehistan Kralı Aleksandır tarafından davet edildiği için yüz bin süvari ile Volga ve Tanais nehirlerini geçtiğini, Boristene nehrine kadar ilerlediğini, müşterek düşmana karşı yürümek için orada Lehistan'ın ve Litvanya'nın yardımcı kuvvetlerini beklemekte olduğunu bildirdi. Mengli Giray'ın tecâvüzlerinden de korkan Diyet bu muâhedeyi yeniledi ve yardımcı kuvvet göndermeyi yeminle vaad etti. Fakat iş böyle olduğu sırada Mengli Geray'ın oğlu Mehmed Geray kalabalık bir ordu ile Ahmed'e hücum etti. Bununla beraber memleketine doğru püskürtüldü. Moğolların birbirlerini mahv etmelerinden pek memnun olan Lehliler Ahmed'e katılmak için acele etmediler. Ahmed sefîrler gönderdi. Bunlar Aleksandır'ın tac giyme merâsimi ile meşgul oldukları sırada Krakovi'ye ulaştılar. Litvanyalılar ile Lehlilerin kendi imdatlarına gelmek husûsunda gösterdikleri ağırkanlılıktan şikâyet ediyorlardı. Merâsimin yapılmasından ve Diyet'in toplanmasından sonra imdâda gidileceği vaad olundu. Fakat bu, Moğollar yiyecek bulunmayan soğuk bir kıt'ada bulunduklarından, soğuğa ve açlığa bu kadar uzun müddet maruz kalmaktan bıkan Ahmed'in karısı askerin bir kısmıyla Kırım'a geçti. Mengli Geray bizzat gelerek Ahmed'e hücum etti. Ahmed üç yüz süvari ile Bielgrad'a kaçtı. Orada Türklerin kendisini Kırım Hanı'na teslim etmek için tutmak istediklerini hissedince, Podolya sahralarından Kiev'e kaçtı. Fakat burada da kendisini emniyet altında görmediğinden bu şehrin palatini onu Vilna'ya götürdü. Orada Lehistan Kralı'nın gelmesini beklemek emrini aldı. Bu suretle Lehlilerin

124 Cromer buna "Sachmet", başkaları ise "Scheahmed" diyor.

eline kendisini teslim etmiş olmasına çok geçmeden nâdim oldu. Kaçmak istedi. Fakat kendisini nezâret altına ve muhâfazaya aldılar.

Diğer taraftan, Mengli Geray Lehlilerden intikam almaya kalkarak Podolya'yı, Rusya'yı ve Ressovi civarlarında Sandomir havâlisini, Yaroslavi'yi, Radimir'i, Bals'i tahrip etti. Vistül'ü geçti, Opatov, Lagov, Kunov şehirlerini yağma etti ve Pasianov'a kadar ilerledi. Burada bazı direnişlere rastladı ve bundan dolayı gâyet büyük miktarda ganîmetlerle geri döndü. Ertesi sene, zannedildiğine göre, Moldavya Palatini Etyen'in teşvîki üzerine Podolya kıt'asına girdi. Sene:1502 Cromer Sene:1503

O vakte kadar Vilna'da mevkuf tutulmuş olan Ahmed nihâyet Lehistan Kralı'nın emriyle Radomir Diyeti'ne götürüldü. Moğol Hanı kendisinin Hazar Denizi taraflarından getirilip düşmanlarının karşısında yalnız bırakılmasından ve sonra tevkîf edilmesinden dolayı acı surette şikâyet etti ve hiç olmazsa dönmesine müsâade edilmesini istedi. Lehliler başına gelen felaketin müsebbibinin kendisi olduğunu cevâben beyan ettiler. Çünkü düşmanlarının ordusuna üstün iyi bir ordunun başında olduğu halde düşmanlarını mağlup ettikten sonra Kırım'ı zapt edecek yahut hiç olmazsa Rusya'ya akın yapacak yerde hiçbir şey yapmadan âtılâne oturmuştu. Atâleti ve askerlerinin firarı sebebiyle Lehistan'ın düşmanları kuvvet bulmuşlardı. Bu eleştirilerden sonra, Kapçak Hanı'nın Lehliler aleyhine dönmesinden korkulduğu için, birâderi Kazak (Cosac) Sultanı Tataristan'a göndermeye karar verdiler. Bu şehzâde Han'a Nogaylarla beraber bir yardım kuvveti getirecekti. Han sonra bu kuvvetle gidip Kırım Tatarlarına hücum edecekti. Fakat bu kuvvetin gelmesini beklemek üzere Han'ı Trokos'a gönderdiler ve verdiği söz üzerine kendisini biraz serbest bıraktılar. Hakîkaten biraz sonra Nogay reisleri tarafından Litvanya'ya sefîrler geldi. Bunlar Ahmed'i istiyorlar ve ona büyük yardımlar vaad ediyorlardı. Fakat aynı zamanda Mengli Geray, Ahmed'in salıverilmemesini Litvanyalılara ricâ ettirmiş ve Polonyalılarla Litvanyalılara barış teklifinde bulunmuştu. Hükûmetinin uzaklığı hasebiyle kendilerine yardım edemeyen Ahmed ile ittifak etmektense kendisi ile uyuşmanın menfaatlerine daha uygun olacağını söylemişti. Litvanyalılar Lehistan Kralı'nın gelmesini beklemeye karar verdiler. Nogay sefîrlerini görmek selahiyetine sâhip olan Ahmed, bir takım vaadlerle kendisinin avutulmakta olduğunu anlayınca kaçmaya teşebbüs etti. Litvanyalılar tarafından yakalan- Sene:1505 Cromer Michou

dı, daha sıkı şekilde muhâfaza altına alındı. Sonra Lehistan Kralı Aleksandır Mengli Geray ile birleşmeye karar verdiğinden, bütün maiyetiyle Ahmed'i Vilna'ya getirdi ve adamlarının hepsini Litvanya'nın muhtelif şatolarına dağıttıktan sonra kendisini Kun kalesine hapsettirdi. Ahmed Mengli Geray'ın dost olmayacağını anlatmaya çalışarak itirazlarda bulunduysa da bir faydası olmadı.

Kapçak İmparatorluğu bu hükümdarın ve Lehlilerin ihânetiyle

Annal. Russien. son bulmuştur. Artık Ahmed'e halef olan hanlara tesâdüf edilmez. Kapçak Hanlarının tebaası olan Nogaylar aşîret reisleri tarafından idâre edilmeye başlandı. El'an da böyledir. Bununla beraber öyle görünüyor ki esâretinden evvel, bu kavimlerin bazı parçaları Ahmed'in hükmü altından çıkmışlardı. İvan isminde bir reisleri vardı ki Ahmed'i 1480 târihinde Rusya'da bir seferden döndüğü esnâda mağlup etmişti. O târihten sonra Nogaylar[125] Astrakan'a sâhip kaldılar. Burası da evvelce Kapçak Hanlarına tâbi idi. Sonraları[126] Kırım Hanı Mehmed Geray Astrakan'ı Nogayların elinden aldı. Fakat ahâliye karşı gösterdiği mezâlim ve kötülüklerden dolayı Mehmed Geray Astrakan'da katledilmiştir.

1532 târihinde Astrakan'da Kâzım isminde bir hükümdar vardı

Sene: 1532, 1533 ki Rusya Grandukası'na Çerkeslerin Astrakan'ı yağma ettikleri haberini göndermişti. Ertesi sene bu Nogaylar yine Grandük'e sefîrler göndererek ticâret serbestîsi talebinde bulundular. Astrakan hükümdarı o zaman Abdurrahman ismindeydi. Grandük ile dost geçinmek arzusunu göstermişti. Biraz sonra[127] yetmiş Nogay mirzası yeni Grandük İvan Vasiloviç'e yetmiş sefîr gönderdiler. Bunların yanı sıra dört bin yedi yüz tüccar ve elli bin deve vardı.

Bu kavimler Ruslarla bizzat kendilerinin arzu ettikleri uyum ve

Sene:1551 barışıklığı uzun müddet muhâfaza etmediler. Mirzalarından bazıları Meşcera ve Rezan ülkelerine girerek yağma ettiler.[128] Ruslar intikam almak için Nogayların memleketini yağma ettiler ve Telyak ismindeki mirzalarını esîr aldılar. Başka Rus kuvvetleri Arslan Mirza ile Ofay Mirza'yı bozdular. Bu çarpışmalardan sonra Nogaylar Çar'dan

[125] Michou, Han'ın kumandanlarından biri olup 1510 târihlerine doğru Saray şehrine çekilen Okkas dolayısıyla bunlara Okkasî namını da verir.

[126] Âlemin yaratılışının 7031'inci senesinde.

[127] Âlemin yaratılışının 7042'nci senesinde.

[128] Âlemin yaratılışının 7059'uncu senesi Aralık ayının 26'sında.

barış talebinde bulundular. Bu da kendilerinden sâir sefîrler ile Mir Ali namındaki bir mirzanın gönderilmesini istedi.

Nihâyet, Astrakan hükümdarı Emgurçey (Emgourczei), Çar'a Sene:1554 tâbi'iyyet sunma teklifinde bulundu. Fakat bu memleketin mirzaları ve bilhassa Emgurçey'den memnun olmayan Mirza İsmâil, hükümdarı koğmak ve yerine Derbis[Derviş?]'i getirmek için Astrakan'a bir ordu göndermesini Çar'dan rica ettiler. Bu şehri ele geçirmeyi düşünen Çar, istenilen şeyi kabul etmek için müşkilat göstermedi. Jorj İvanoviç-Pruski (Géorges İvanovitz-prouski)'nin kumandası altında üç ordu göderdi. Bu kumandan Prevolok'a vardığı zaman Knez Aleksandır Viazemski'yi şehrin halinden haber almaya gönderdi. Viazemski Emgurçey'in[129] Astrakan hükûmet meclisinin emriyle Ruslardan haber almak üzere kayıklarla gönderilmiş bazı adamlarına tesâdüf etti. Bunlardan aldığı esîrlerden Astrakan hükümdarının şehrin altında beş verst mesâfede karargâh kurduğunu, kalede pek az adam bıraktığını haber aldılar. Pruski nehir yoluyla Astrakan üzerine yürürken Viazemski Astrakan Kralını takiple görevlendirildi. Pruski Astrakan'ı 2 Temmuz'da hücum ile zapt etti. "Han" ünvanını Derbis'e verdi ve bu büyük muzafferiyetten İsmâil Mirza'yı haberdar eyledi. Artık Han'larını Rus Çarı'nın tâyin etmesini kabul edeceklerine dâir bütün halka yemin verdirildi. Çar'a bir vergi verdiler. Şehirde vâli sıfatıyla Knez Andre Boriatinski bırakıldı. Ruslar iki hükümdarı Azak yahut Azoff'a kadar takip ettiler ve Mocsok yakınında zevcelerini esîr aldılar.

Astrakan hükümdarı şehri geri almak için teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadı.[130] Yusuf Mirza, bir miktar yeniçeri ve Kırım Sene:1555 yardımcı kuvveti ile hücum ettiyse de püskürtüldü. Sonra Çar kendisine bağlı bulunan ve Yusuf'u öldüren İsmâil Mirza'ya mükâfat olmak üzere kendisine hediyeler gönderdi ve barışı muhâfaza etmesini tavsiye etti. Bu mirza, Yusuf ile büyük bir muhârebeye girişmiş, adamlarını koğmuş, Nogay ülkesini zapt eylemişti. Kasay Mirza Teşovit'i, Arslan Mirza Muradin'i ele geçirmişti. Bunları Çar'a haber verirken artık kendisinin tarafını tutmaktan kat'iyen ayrılmayacaklarını taahhüt ettiler. Çar bunların sefîrlerini bir çok hediyelerle iâde etti ve yanlarına İnyas (Ignace) Zagriaski'yi koydu.

129 Kendisine "Emurgei" de diyorlar.

130 Âlemin yaratılışının 7063'üncü senesinde.

Aynı zamanda, Volga üzerinde bulunan bütün kumandanlarına Yusuf Mirza'nın oğullarının hareketlerini gözden uzak tutmamaları için emirler verdi. Rus Çarı Emgurçey'in Moskova'ya getirilen zevcelerine pek güzel davrandı. Karşılamaya gönderdiği hazînedarı vâsıtasıyla kendilerine lazım olan şeylerin hepsini verdirdi. Bunlardan Mevzaça (Meusaztza) namındaki biri yolda doğurmuştu. Çocuğuyla birlikte vaftîz edilerek sonra Zakarias İvanoviç Pleszazef ile evlendirildi. Vaktiyle Moğolların o kadar tecâvüzlerine uğrayan Rus İmparatorluğu işte bu suretle bu kavimleri itaat altına aldı. Vaktiyle Rus Grandükleri nasıl Han'ların tâbi'i ise, Astrakan Hanı Derbis de şimdi Grandük'e tâbi idi. Bununla beraber, yeminlerine rağmen, el'an Kırım Tatarlarıyla gizli münâsebetlerde bulunuyordu. Bundan dolayı Astrakan üzerine Streliç ve Kazak askerlerini göndermek lüzumunu hissettiler. Derbis, Çar'ın düşmanı olan Yusuf Mirza'nın oğullarına Volga'nın öte tarafına geçmeye müsâade etmişti. Bunlar orada İsmâil Mirza'yı mağlup etmişler ve Rusya'ya sâdık olan Kasay Mirza'yı öldürmüşlerdi. Streliçlerin yaklaşması Derbis'i Astrakan'dan kaçmaya mecbur etti. Kırım Hanı bu isyanda ona destek vermek üzere piyâde ve topçu kuvvetleri gönderdi. Fakat Çar'ın kumandanlarından Kaftiref (Kaphtirew) Çar'ın dostluğunu vaad ederek kendisini itaat dâiresine soktu. Diğer taraftan İsmâil Mirza bütün askerlerini toplamış, Yusuf'un oğullarına hücum ederek onları Nogay memleketinden tamamen çıkarmıştı.

Ma'mâfîh, Derbis dâima Kırım'la gizli münâsebetlerde bulu-
Sene:1556 nuyordu. Yusuf Mirza ile İsmâil'e karşı bir anlaşma yapmıştı. Rus kumandanları bu karışıklıklara mâni olmak için Kazan'a olduğu gibi Astrakan'a da bir kumandan tayin etmesini Çar'a tavsiye eylediler. Rus Çarı Knez Andre Tiçkin (Tytzkin) ile Greguvar (Gregories) Velin'i Nogay mirzaları İsmâil ile Arslan ve Bassa'ya göndererek Rusya'ya bağlı ve sâdık kalmalarını tavsiye etti ve kendilerine yardım vaad edildi. Bunlardan Derbis'in isyan ettiği; Yusuf ile Kırımlılar'a iltihak ederek Çar taraftarı olan bütün mirzaları öldürdükten sonra beş yüz kişi ile Volga yakınında küçük bir kasabaya kaçtığı; sonra Ruslar tarafından hücuma uğrayınca Kazan'a çekildiği haber alındı. Çar Astrakan'a Streliçlerin kumandanı İvan Çeremisinof'u gönderdi. Mirzaların büyük kısmı nifak içinde idiler. Kimisi vatanlarını müdâfaa ediyorlar ve kendilerine takılmak istenilen boyunduğu

atmaya çalışıyorlardı. Diğerleri Çar tarafını tutarak bunların aleyhine ayaklanmışlardı. İsmâil Mirza Çar taraftarlığı eden kumandanların en ileri gelenlerinden idi. Memleketlerini müdâfaa taraftarı olanlar bütün gayretlerini buna karşı sarf ediyorlardı. Onun için Mirza İsmâil, Şeyh Mamay'ın evlatlarının tecâvüzlerinden masûn kalmak için Kazan'ın yahut Astrakan'ın bir sığınak olmak üzere kendisine verilmesini Çar'dan istedi.

Bu sırada İvan Çeremisinof, Derbis'in terk etmiş olduğu Astra- Sene 1557
kan'a girmişti.[131] Bu şehri tahkîm ederek Derbis'i takip ettirmişti. Sonra onu itaat dâiresine girmeye teşvîk eylemişti. Derbis mütemâyil görünüyordu. Fakat çok geçmeden Kırımlıların teşvîki üzerine isyanda ısrar ettiği haber alındı. Bu esnâda İsmâil Mirza, Arslan Mirza'yı öldürdükten sonra Yusuf ile barış yapmıştı. Bütün bu mirzalar nihâyet Çar'a tâbi olmaya karar vermişlerdi. Bu haberi tebliğ etmek üzere Çar'a bir sefîr gönderdiler ve aynı zamanda Derbis'in kendilerini terk ettiğini ve Mik(Mick)'e kaçtığını ihbâr ettiler. Hatta Kırım'a girmek müsâadesini bile istiyorlardı. Hakîkaten, Çar'a sâdık kalacaklarına yemin ettikten sonra, Derbis'in takibine çıktılar, onu mağlup ettiler ve Kırım Hanı'nın yardım için gönderdiği topçu kuvvetini tamamen esîr aldılar. Derbis Azoff'a ve oradan Mekke'ye kaçtı. Dağılmış olan Astrakan sâkinleri bu muzafferiyetten sonra tamamen toplandılar, Çar'ın af ve lütfuna sığındılar, hanları ile mirzalarını, kendilerini isyana teşvîk etmiş olmakla suçladılar. Çar, İsmâil'e ve sâir mirzalara gönderdiği sefîrlerle Çeremisinof'a, Volga üzerinde kumanda eden diğer subaylara, Nogayları, Kazakların ve Kırım Tatarlarının tecâvüzlerine karşı himâye etmek ve kendilerine ticârî serbestlik bahşetmek için emir vermiş olduğunu bildirdi. Bütün mirzalar bunun üzerine Astrakan'a gittiler. Orada yeminlerini yenilediler. Nogaylar bu şehrin surları altına ticârete geldiler. Derbend'den buraya bir kervan geldiği görüldü. O sene bazı mirzaların arasında bir tartışma çıktı. Fakat Çar'a itaatkâr kaldılar. Hatta içlerinden dokuzu ilk önce Kırım Hanı Devlet Geray'ın yanına çekildikleri halde sonra ondan memnun olmadıklarından döndüler, Devlet Geray ile harb ettiler.

131 Âlemin yaratılışının 7065'inci senesinde.

O zaman bütün Nogay mirzaları arasında hüküm süren uyum ve birlik Çar Boris Godonov'un hoşuna gitmedi. Bunun Astrakan şehri için zararlı olmasından korkuyordu.[132] Bu Çar, kumandanları vâsıtasıyla mirzalar arasına nifak sokmak istedi ve buna muvaffak oldu. Sonra[133], Nogaylar yalnız Ukrayna'yı tahrip ile yetinmeyerek Oka nehrini geçtiler, Kolomba, Serpuşof ve hatta Moskova'ya kadar akınlar yaptılar. İçzerek (Istzerek) isminde bir reisleri vardı. Mişel (Michel) 'in çar ilan edildiğini haber alınca, akını kınadı.

Sene: 1599, 1613

Nogayların bundan sonraki târihlerine dâir elimizde belgeler yoktur. Zâten bundan sonra Nogayların târihi merak çekici olmaktan çıkmıştır. Rusya'ya tâbi olan mirzaları tarafından idâre edilen bu kavimler artık askerî seferlerden ziyâde eşkıyalar tarafından yapılmış haydutluklara benzeyen akınlardan başka bir şey icrâ edemezler. İşte Kuzey Avrupa milletleri için o kadar dehşet salmış olan Kapçak İmparatorluğu'nun kalıntıları bu haldedir.

Nogaylar el'an mevcutturlar. Hazar Denizi'nin kuzeyinde ve batısında yer alan ovalara yayılmışlardır. Burada aşîret halinde bölünmüşlerdir. Bunların isimleri bize hâlâ kadîm Moğolları hatırlatır.[134] Bunlar Büyük ve Küçük Nogaylar[135] diye ikiye ayrılıyor. Küçük Nogaylar Don nehri ile Kuban nehri arasında oturmaktadırlar. Her aşîretin mirza namında bir reisi vardır. Bu reis canı nerde isterse aşîrete orada karargâh kurdurur. Bunların köy ve kasabaları yoktur. Evleri araba üzerinde taşıdıkları çadırlardan ibarettir. Yayık nehrinden Palus Meotid'e kadar yayılırlar. Hemen hemen Dağıstan Tatarları gibidirler. Yalnız yüzleri tamamen buruşuktur. Umûmi-

Jenkinson. Jean de Luca. *Tatarların Umûmî Târihi.* Erepkin.

132 Âlemin yaratılışının 7107'nci senesinde.

133 Âlemin yaratılışının 7121'inci senesinde.

134 Stavropol kalesi civarında bulunan Nogay aşîretleri şunlardır: 1) Kapçaklar, 2) Naymanlar, 3) Aslar, 4) Diğer Naymanlar, 5) Diğer Kapçaklar, 6) Boytegiler ve Boyatataşlar, 7) Çevzeliler (Czevdzeli), 8) Mandzablar, 9) Kazan Kulaklar, 10) Kayassullar, 11) Diğer Kayassullar, 12) İrhan-kanglılar, 13) Cevlanlar, 14) Keliçi ve Krotoyakiler, 15) Uygurlar, 16) Çiciutlar, 17) Kanglı Argaklılar, 18) Bayataylar, 19) Bokoylar, 20) Terskoy-Kanglılar, 21) Alaşlar, 22) Terskoy-Kapçaklar, 23) Kanglı Tanşalılar, 24) Dersunaslar, 25) Cıgal-buldular, 26) Diğer Çiciutlar, 27) Badrakılar, 28) Kulopendiler. Bütün bu aşîretler 2835 çadır teşkil ederler. 1732'de yapılan bir nüfus tahririne (nüfus sayımına) göre miktarların 3658 nüfustan ibârettir. Bunların 2407'si silah taşıyabilirler.

135 Ruslar kendilerine "Nahayski" diyorlar.

yetle gâyet biçimsizdirler. Yüzleri geniş ve dolgun, kafaları kocaman, burunları çökük, gözleri küçük ve yanakları gâyet büyüktür. Bundan dolayı çocukları doğduktan sonra uzun müddet etrafı iyi göremezler. Bütün evlenme merâsimleri birkaç şâhit tedârik etmeye inhisar eder. Akrabalar da evlenebilirler. Yalnız hemşire, teyze ve halalarla evlenmek yasaktır. Karılarına bir şey ödemezlerse de peder ve kayın peder ve kayın birâderlerine hediyeler verirler. Kadınları gençliklerinde zararsızdır. Fakat yaşları ilerleyince gâyet çirkin olurlar. Cenâze merâsiminde tıpkı Kırım Tatarları gibi hareket ederler. Yalnız bir farkları naaşın üzerine çok toprak koymalarından ibarettir. Bu da hayvanların naaşı topraktan çıkarmamaları içindir. Yazıları ve hurûfatları yoktur. Adâleti reisleri sağlar. Yalnız taammüden bir katl suçu işleyenleri idam ederler. Bu da gâyet nâdir vukûa gelir.

Gâyet fenâ müslümandırlar. Ne oruç tutarlar ne namaz kılarlar. İmamları geçim tarzları itibarıyla onlarla beraber yaşamıyorlar. Alelade, iki küçük kulübeleri vardır. Küçüğü karı ve koca içindir. Çocuklar büyük kulübeyi işgal ederler. Hizmetçiler ne kadar soğuk olursa olsun, toprak karlarla örtülmüş olsa da hep açıkta yatarlar. Dâima bol surette mâlik oldukları et ve süt ile beslenirler. Çerkesler gibi darı yahut ekmek yemezler. Yemek yedikleri zaman gâyet pistirler. Eti parmaklarıyla tutarlar. Sonra bunu ağızlarına atmak için başlarını kaldırırlar. Ekşimiş inek sütünü su ile karıştırarak içerler. Bayram günlerinde kısrak sütü vardır. Bunu iki gün tehammür ettirirler [mayalanmaya bırakırlar]. "Kamış" yahut "Kosmos" dedikleri içki budur. Güneşte yoğurdu kuruturlar ve et ile yerler. Çerkeslerden aldıkları darı ile bir nevi çorba yaparlar. Gıdaları bundan ibâret olduğu için aralarında fakir yoktur. Bir adamın yiyecek bir şeyi yoksa yemek yenilen yere gidebilir; hiçbir şey söylemeden sofraya oturabilir, yemekten sonra da istediği gibi çekilebilir. Bir çok sürüleri vardır. Bütün bu geniş sahraları bu sürülerle beraber dolaşırlar.

Kaba bir kurşunî kumaştan mintan giyerler. Üzerine siyah koyun postundan bir kürk takarlar. Tüylerini mevsime göre içeriye yahut dışarıya çevirirler. Kalpakları aynı deridendir. Onu da aynı şekilde kullanırlar. Gâyet ağır olan çizmeleri beygir derisinden yapılmıştır. Kadınları alelade beyaz bir bezden esvap giyerler. Aynı kumaştan

yuvarlak ve sivri bir takyeleri vardır. Kışın bu esvap üzerine siyah koyun derisinden bir kürk giyerler. Bu Tatarlar av ile, balık ile, deveden, beygirden, sığır ve inek etiyle koyundan mürekkep olan sürüleriyle yaşarlar. Ormanlardan kurt, ayı, tilki, sığın, vaşak tutarak derilerini satarlar. Beygirleri gâyet küçük ise de pek iyi koşarlar. Hiç ziraat ile meşgul olmayan bu Nogaylar kış yaklaşınca külliyetli miktarda Astrakan'a gelerek muhtaç oldukları şeyleri tedârik ederler. Hükûmet kendilerine silah tevzi eder. Bu silahlarla civar sâir Tatarlara karşı kendilerini savunabilirler. Nehirler donduğu mevsimde Tatarlar birbirlerinin yerlerine akınlar yaparlar. Baharda Nogaylar bu silahları Astrakan'a getirmeye mecburdurlar. Çünkü kendilerine hiçbir zaman itimad edilmez. Hatta mirzalarından bazıları, sadâkatlarını garantiye almak için Astrakan'da tutulur.

Rusya'nın tebaası olmakla beraber hiçbir vergi ile mükellef değildirler. Yalnız bazı hallerde silaha sarılmaya mecbur edilebilirler. Yirmi bin kadar asker çıkarabilirler. Bunlar yalnız süvari olarak harb ederler. Vaktiyle Kapçak İmparatorluğu'nun en esaslı kısmını teşkil eden bu kavimlerin bugünkü hali işte budur. Kapçak İmparatorluğu Kırım'ı, Kazan Krallığını ve Rusya'nın itaat altına alınmış sâir memleketlerini de içine almakta idi.

-II-
KIRIM HANLARI DENİLEN MOĞOL HANLARININ DEVAMI

Cengiz Han neslinden gelen ve Kapçak İmparatorluğu'nun çöküşü zamanında Hacı Geray'ın teşebbüsüyle husûsî bir hükûmet teşkil eden Tatarlara yahut Moğollara aramızda umûmiyetle "Küçük Tatarlar" namı verilmektedir. Bazı yazarlar bunlara Moğol lisanından "*Oğlan*" kelimesinden bozarak "*Ulanlar*" diyorlar. Manâsı "delikanlı" demektir. Mişo[Michaud]'nun ifâdesine göre "bir erkek ile münâsebette bulunmamış bir genç kızdan doğmuş adam" manâsınadır. Bu da Cengiz Han'ın hurafelere karışmış bir tarzda doğumuna îmâdır. Bazıları kendilerine Prekop şehrine izâfetle Prekoplular, bazıları da Taurikanlılar (Tauriquens) demişlerdir. Çünkü vaktiyle Kırım kıt'asına Taurik (Taurique) yahut Kersonnes Taurik (Chersonnes Taurique) derlerdi. Ruslar "Kırımski Tatarlar" diyorlar. Bizim aramızda bu Tatar hükümdarlarına "Kırım Hanları" namı veriliyor.

Jean de Luca
Michaud
Cromer
Beauplan.
Duban
Ferrand

Bütün bu Tatarların en kudretlileri olan bu hükümdarlar, Kırım yarımadasını ve yarımadanın kuzeyinde yer almış olup Ukrayna'dan Samara; Rusya'dan Mius nehri vâsıtasıyla ayrılmış olan arz parçasını işgal etmektedirler. Bu kıt'ada şehir adına layık pek az memleket vardır. Genişliği ancak yarım fersahtan ibaret olan yarımada boğazının girişinde sursuz, âdî bir kasabaya tesâdüf edilir ki bütün istihkâmları yirmi kadem genişliğinde, altı yedi kadem derinliğinde yarı dolmuş bir hendekten ibarettir. Aynı yükseklikte ve takriben on beş kadem genişliğinde bir de duvarı vardır. Türkler ve yerliler bu şehre *Orkapı* yahut *Altun-kapı* derler. Lehliler *Prekop* yani "*kazılmış toprak*" namını verirler. Burada, çifte duvarlı bir taş hisar vardır. Şehirde yaklaşık dört yüz hane mevcuttur. Oradan denizin batı sâhiline kadar bir hendek kazılmıştır.

Diğer şehirlere gelince, Kosesu deniz sâhilinde yer alır ve pek eskidir. Bunun bir de limanı vardır. Takriben iki bin haneden mey-

dana gelmiştir. Toptarhan yahut Kerson şehrinde yalnız eskiye ait harâbeler görülür. Han'ın ikametgâhı olan Bahçesaray iki bin haneden oluşur. Elma yahut Eoçla elli hanelik bir köydür. Baluklava yahut Balık-lağı deniz kenarında bir kasabadır ki şimdi İstanbul Pâdişahları için burada gemiler, çekdirmeler ve kalyonlar yapılır. Mangup yahut Menküp, Baba denilen bir dağ üzerinde yapılmış sıradan bir hisardır. Kırım'ın pâyitahtı olan fakat içinde pek az Tatar bulunan, sâkinlerinin büyük kısmı Hıristiyanlardan meydana gelen Kefe'de on iki Rum kilisesi, otuz iki Ermeni kilisesi ve Sen Piyer namına ithaf edilmiş bir Katolik kilisesi vardır. Hıristiyanların Tatarlardan satın aldıkları otuz bin esîr de Kefe'de mevcuttur. Bu şehir sâkinleri İstanbul'a, Trabzon'a, Sinop'a ve bütün Karadeniz ile Cezâir-i Bahr-i Sefîd'e [Akdeniz Adaları'na] giderek ticâret ederler. Kırım yahut Krimenda gâyet kadîmdir. Altı yüz haneyi içine alır. Diğer şehirler Karasu, Tuzla -ki burada tuzlalar vardır-, Korubas, Kersi, Akmescid, Arabak yahut Orbutak'dır. Bu son kasabada kârgir bir hisar ile bir denizden diğer denize uzanan bir duvar vardır.

Bütün bu Tatarlar Müslümandırlar, Kalmuklara pek çok benzerler. Fakat o kadar çirkin değildirler. Küçük yapılı ve pek tıknazdırlar. Renkleri esmer ve yanıktır. Gözleri az açık ve pek parlaktır. Çehreleri dört köşe ve yassıdır. Ağızları küçük, dişleri beyaz, saçları kara ve kıl kadar serttir. Sakalları seyrektir, keten bezinden gâyet kısa bir gömlek ile aynı bezden don ve gâyet geniş bir şalvar giyerler. Bu şalvarlar kaba bir çuhadan yahut koyun derisinden yapılmıştır. Mintanları Türklerin kaftanları tarzında pamuklu bez üzerine işlemelidir. Üstüne keçeden yahut koyun postundan bir manto giyerler. Zenginleri bu manto yerine içi güzel kürk kaplı çuha bir palto yaparlar. Hemen hemen Lehlilerin kalpakları biçiminde olan kalpaklarının kenarında koyun postu yahut, derecesine göre, kıymettar kürkler çevrilmiştir. Kırmızı marokenden potin de yaparlar. Silahları kılıç, ok, yaydır. Bunları büyük bir mahâretle kullanırlar. Beygirleri pek gösterişsiz ise de o kadar dayanıklıdırlar ki hiç durmadan yirmi dokuz fersahlık mesâfe kat' edebilirler. Eyerleri ağaçtan yapılmıştır. Üzengilerinin kayışlarını o kadar kısaltırlar ki beygire bindikleri zaman dizlerini tamamıyla katlanmış tutmaya mecbur olurlar.

Kadınları güzel değildirler. Çünkü kocalarına pek benzerler. Mamafîh oldukça beyazdırlar. Pamuk bezden uzun gömlek giyer-

ler. Çuha'dan yahut koyun postundan dar bir esvapları, sarı yahut kırmızı marokenden ayakkabıları vardır. Bu Tatarlar komşuları olan kavimlere sık sık akın ettiklerinden câriyeleri arasında hoşlarına en çok gideni seçerek kendilerine müstefreşe yaparlar ve kendi milletlerine mensup kadınları aşağılarlar. Hepsi askerdir, cesurdur, meşakkatlere dayanıklıdırlar. Havanın şiddetli hallerine kolayca mukāvemet gösterirler. Yedi yaşında çadırlarından çıkar çıkmaz hep açık havada yatarlar. Yedi yaşından itibaren yedikleri şey okla vurdukları av etlerinden ibarettir. On iki yaşında harbe giderler. Onları bu yorgunluklara hazırlamak için gençliklerinde vâlideleri her gün kendilerini banyoya sokarlar. Kış ortasında nehirleri yüzerek geçmeye mecbur kalacakları zaman derilerini sertleştirmek, soğuğa karşı daha az hassas bulundurmak için suyun içine tuz karıştırırlar.

Sefere çıktıkları vakit yay ile kılıçtan başka bellerinde bir bıçakları, ateş yakmak için bir çakmakları, bir bizleri ve tuttukları esîrleri bağlamak için beş altı kulaç kayışları vardır. Yine hepsinde bir basîte-i şemsiye [güneş saati] de bulunur. Ancak zenginler zırh giyerler. Diğerlerinin savunma silahı yoktur. Dâima yedek bir beygir götürürler. Bu da takip edildikleri zaman, bindikleri beygir yorulunca diğerinin üstüne atlayabilmek içindir. Bunu büyük bir mahâretle ve hiç duraklamadan yaparlar. O zaman, artık işlerine yaramayan birinci beygir gelip derhal sâhibinin sağ tarafını tutar ve dâima sâhibini takip eder, ikinci defa sâhibine hizmet edebilmeye hazır bulunur. Koşmakta bu kadar usta olan bu beygirlerin yeleleri gâyet sık ve uzundur. Yere kadar sarkar. Bu Tatarların mutâd olan gıdâları beygir etidir. Bunu diğer yemeklerin hepsine tercih ederler. Fakat beygirleri ancak koşu için işe yaramaz bir hale geldiklerine hükmettikleri zaman keserler. Bir hastalıktan ölmüş beygirleri yemek hususunda müşkilat göstermezler. Akın yaptıkları vakit bir beygir artık yürüyemez hale gelince bunu keserler ve aralarında paylaşırlar. Övün bulurlarsa kan ile karıştırarak bir nevi nevi sucuk yaparlar. Eti beygirlerinin eyerlerinin altına koyarlar. Beygir üzerinde beş altı saat koştuktan sonra et bozulmuş bir hale gelir. Bunu gâyet leziz ve nâzik bir yemek gibi yerler. Bazı parçalarını biraz tuz ile kaynatırlar. Bütün içkileri tesâdüf ederlerse sudan ibarettir. Çünkü su oralarda pek nâdirdir. Kışın erimiş kardan başka bir şey içmezler. Reisleri olan mirzalar kısrak sütü içerler. Bu kavimler hiçbir şey kaybetmek

istemediklerinden beygirlerinin yağıyla darı yahut arpa pişirirler. Derisiyle yular, kayış, eyer örtüsü ve kamçı yaparlar. Övün geçerse kül içinde pide pişirirler. Fakat en mutâd yemekleri darı, arpa, buğdaydır. Bunları ekerler. Dışarıdan getirilen pirinci de yerler. Bol olan baldan bir içki yaparlar ki gâyet şiddetli sancılara sebebiyet verir. Çünkü bunu kaynatmazlar.

Şehirlerde oturanlar daha medenîdirler. Bizimkine benzer ekmek yaparlar. Kaynamış darıdan oluşturulan bir içkileri vardır ki süt kadar koyudur ve sarhoşluk vericidir. İstanbul'dan getirilen rakıyı da içerler. Fukaralar ekşi süt içmektedirler. Umûmiyetle boğazlarına düşkün değildirler. Az tuz kullanırlar. Fakat baharatı bilhassa biberi pek severler. Gâyet yalancıdırlar. Paraya pek düşkündürler. Tatarlar arasında hırsızlık câiz değildir. Fakat cezası da yoktur. Hırsız yalnız çaldığını iâdeye mecburdur. Fakat yaptığı hareket halkı veya hükûmeti alakadar ederse o zaman darb [dayak] cezâsına uğrar. Kātiller yahut cebir ve şiddet kullananlar tecâvüze uğrayan kimsenin âilesine teslim olunur. Bunlar münâsip gördükleri intikamı ondan alırlar. Bu da bazan vahşiyane şiddetlere meydan açar. Bu kavimlerin şiddet ve huşûnetini zapt için bu gibi cezâlar elzem addedilir.

Bu Tatarların hanı pâdişah yani imparator ünvanını alır. Osmanlı hanedanının erkek zürriyeti kalmadığı takdirde Türk İmparatorluğunun vârisi gibi telakkî edilmektedir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu hükümdarlarının da kökeni Tataristan'dır. Bununla beraber, şimdiki halde Kırım Hanı, Osmanlı padişahına tâbidir. Pâdişah Han'ı istediği gibi azl eder. Ma'mâfih, kendisini hiçbir zaman katlettirmez. Evvelce Çar kendisine her sene "şunkar" denilen iki av kuşu ile kürk veya nakit olarak yüz bin altun göndermeye mecbur idi. Karloviç [Karlofça] Muâhedesi'nden sonra bu verginin kalkması kararlaştı. Fakat iki kuş gönderilmesi mecburiyeti yine kaldı. Bu ise Çar'a gâyet ağır bir şey gibi göründü. Han sülalesine mensup olup "sultan" diye yâd edilen şehzâdeler en yüksek mansıpları işgal ederler. Maiyetlerinde bir çok silahlı adamlar vardır. Zengin olsalardı bu hal büyük ihtilaflara sebebiyet verebilirdi. Fakat Han bile, Lehistan'ın ve Çar'ın yolladığı paralar gelmeyince pek fakîr bir halde kalır. Bütün vâridâtı arâzisinin irâdı ile gümrüklerin bir kısmından ve bazı hafif vergilerden ibârettir. Gerçi yapacak büyük bir masrafı da yoktur. Çünkü yirmi bin kadar hassa askeri için gereken masraf-

ları Pâdişah kapatır. Ordularının toplanması, iâşesi kendisine hiçbir masrafa yol açmaz. Tatarların hepsi askerdirler. Bir toplanma yeri gösterilir gösterilmez silahları ve erzakları ile birlikte buraya gelirler. Ganîmet ümidi ve yağma müsâadesi maaş yerini tutar.

Han sülalesine mensup şehzâdelerden ibâret olan "Sultan"-lardan sonra "Kerem beğleri" gelir ki bunlar yüksek asilzâdeler addedilebilir. Memleketin kānunları bunlara emânet edilmiştir. Vazîfeleri gerek Han'ların adâletsizliklerine gerek Türklerin tecâvüzlerine karşı halkın hürriyetini muhâfaza etmekten ibârettir. Her işte kendileriyle istişâre edilir. Emlakları ve hükümdarlık âilesiyle yoğun olan sıhriyetleri hasebiyle gâyet mümtazdırlar. "Beğ" ünvanını taşıyan bir reisleri vardır. Han gibi bunun da bir "Kalgay"ı ve "Nureddin"i bulunur. "Mirza"lar bu kerem beğlerin altındadırlar. Bunlar da meclise iştirak ederler. Bundan başka Han'ın bir "divân"ı vardır ki hemen hemen Pâdişah'ın divânındaki zâtlardan oluşur. Yani bunda bir vezîr-i âzam, bir müftî, bir kazasker bulunur. Bunlar bütün hukûkî ve cezâî işlerin doğrudan doğruya hâkimidirler. Han'ın hükümranlık dönemi devam ettiği müddetçe bunlar da vazîfelerini muhâfaza ederler.[136] Han sefere çıktığı zaman ordusu seksen bin kişiden meydana gelir. Orduya bir mirza kumanda ederse o zaman ordu kırk, elli bin kişiden mürekkep olur. Düşman memleketine yalnız kışın ve Ocak ayında girerler. Bu da bataklıklar ve nehirlerden dolayı beklemeye mecbur olmamak içindir. Memleketlerinin kuzey tarafındaki sahralar o mevsimde kar ile örtülü olduğundan beygirleri daha iyi yürürler. Toprak ayaklarının tırnaklarını bozmaz. Zenginler beygirlerini çivi ile mıhladıkları yahut meşin ile diktikleri öküz boynuzu ile nallarlar. Fakat bu pek az dayanır. Onun için buz ve dondan yahut karsız kış mevsiminden pek korkarlar. Günde alelâde altı Fransız fersahı kat' ederler. Hesaplarını o kadar iyi yaparlar ki buzlar erimeden memleketlerine dönerler. Görülmemek için dâima vâdilerden giderler. Aynı sebepten dolayı hiçbir zaman

[136] Michaud bu memleketin muhtelif unvan ve masıplarından bahsettiği sırada "han"ın kral demek olduğunu söyler. "Sultan", han-zâde'dir. "Beğ" bir reistir. "Mirza" bir reisin oğludur. "Olbud"(?) bir asilzâde demektir. "Olbud-uli"(?) bir asilzâde oğludur. "Seyyid", dinî reistir. "Ulan"(Oğlan) "hanlık"tan sonra en birinci mansıptır. Michou dört müşâvir bulunduğunu da söylüyor. Birincisine "Şirni", ikincisine "barni", üçüncüsüne "gargni" dördüncüsüne "çipçan" denir.

ateş yakmazlar ve ileriye keşşâflar gönderirler. Birlikte götürdükleri pek çok beygirden dolayı yürüyüşleri serî'dir, âdeta buluta benzerler ve en cesur kimselere bile korku telkîn ederler. Her iki saatte bir beygirlerini dinlendirmek için bir çeyrek dururlar. Bir düdük işâretiyle bunu yaparlar. Düşman hududuna üç, dört fersah kadar yaklaştıkları zaman emîn bir yerde iki üç gün dururlar. Üç kola ayrılırlar. İlk iki kol bir hey'et halindedir. Üçüncüsü iki kısma ayrılır, biri sağ diğeri sol cenahı teşkil eder. Sonra düşman memlekette yavaş yavaş ilerlerler. Fakat gece gündüz yürümekten geri kalmazlar. Beygirlerini yalnız bir saat dinlendirirler. Memleket dâhilinde altmış yahut seksen fersah kadar mesâfe kat' etmedikçe hiçbir zarar yapmazlar. O zaman yağmayı düşünmeye başlarlar. Ordunun asıl kuvveti dâima aynı şekilde yürür. Fakat sekiz on bin kişiden oluşan ve on, on iki parçaya ayrılan kanatlar hepsi bir tarafa, beş altı fersah mesâfeye kadar yayılarak bütün köyleri tahrip ederler, kadın, erkek, çocuk, hayvan sürüsü, beygir, sığır, inek, koyun, keçi ne bulurlarsa alırlar. Yalnız domuzlara dokunmazlar. Bunları bir samanlığa doldurarak ateşe verirler. Çünkü bu hayvanlardan pek nefret ederler. Bir ordu kanadının asıl kuvvetine iltihak ederek bütün ganîmetleri teslim edince, başka iki kol gönderilir. Bunlar bu iki cenahın yerini alırlar ve yeniden yağmaya başlarlar. Bu suretle asıl kuvvet dâima tam kalır ve düşmanla harbe hazır vaziyette bulunur. Bir Leh ordusu gördükleri zaman dolu-dizgin kaçarlar, memleketlerinin girişinde yer alan boş ovalara çekilirler. Orada ganîmetleri paylaşmak için dururlar. İki haftadan az zaman içinde bu suretle elli binden ziyâde esîr alarak sonra onları satarlar.

Bucak Tatarları Kırım Tatarlarının bir dalıdır. Fakat ne Kırım Hanı'na ne Pâdişah'a tâbi değildirler. Karadeniz'in batı sâhilinde, Tuna nehriyle Buğ nehrinin mansabları arasında otururlar. Kırım Tatarlarına benzerler. Cesâret yönünden onlardan üstündürler. Sürüleriyle ve ziraatle geçindiklerini iddia ederlerse de en başlıca meşguliyetleri eşkıyâlıktır. Barışın ne olduğunu bilmezler. Kendilerine karşı asker sevk edildiği zaman deniz kıyısındaki bataklıklara doğru çekilirler. Oradan onları çıkarmak âdeta muhâldir. Büyük seferlerde Kırım Tatarlarıyla birleşirler. Hanları yoktur. Mirzalarının kumandası altında yaşarlar. Yaklaşık olarak otuz bin kişi çıkarabilirler.

Bütün bu Tatarların ahlak ve âdetleri hakkında verilen izâhatı tamamlamak için Kuban Tatarlarının ahlak ve âdetlerinden de bahsetmek kalıyor. Kuban Tatarları da ilk önce Kırım Tatarları arasında idiler. Bunlar Azoff nehrinin güneyinde, Palus Meotid'e dökülen Kuban nehri yakınında ikāmet ederler. Elli seneden beri Kırım Hanları'na tâbi olmaktan çıkmışlardır. Fakat Kırım Hanları âilesinden bir han seçmişlerdir. Bu han bütün civarındaki hükümdarlardan müstakildir. Kuban Tatarlarının Kuban nehri üzerinde bazı köy ve kasabaları vardır. Fakat içlerinden büyük kısmı Kafkas dağları eteğinde çadırlar altında yaşarlar. Düşmanları tarafından takip olundukları zaman Kafkas dağları onlara sığınma yeri hizmetini görür. Volga nehrine kadar akınlar yaparlar. Çok kere kışın Volga'yı geçerek Kalmuklardan ve Nogaylardan esîrler alırlar. Onların Kazan hükûmetine akınlarını önlemek içindir ki Tvia şehri yakınında Volga'dan Don nehrine kadar büyük bir siper inşâ etmişlerdir. Bu Tatarlar Kırım'dakilerden hiç farklı değildirler. Yalnız onlar kadar cengâverlikleri yoktur. Aralarında daha az itaat ve bağlılık hüküm sürer. Takriben kırk bin asker çıkarabilirler.

İşte Hacı Geray'ın Kapçak Hanları'nın itaati altından çıkardığı ve yeni imparatorluk teşkil ettiği kavimler bugün bu haldedir. Kapçak Hanları'ndan behsederken bu imparatorluğun menşeini hikâye ettik. Hacı Geray'ın saltanatı devri ile halefi Mengli Geray'ın hükümranlığının başlangıcına âit öğrenebildiğimiz olayları söyledik. Çok kere, zikrettiğimiz olayların Kapçak Hanları'na mı yoksa Kırım Hanları'na mı taalluk ettiğini belirlemekte müşkilata uğradık. Çünkü Avrupa târihçileri bunları yalnız Tatar genel adı altında zikrederler. Artık bu müşkilat mevcut olmadığı için Mengli Han'ın[137] Lehlilerle yaptığı anlaşmadan sonraki zamana âit olayları hikâyeye başlayacağız.

Bu anlaşma uyarınca son Kapçak Hanı Ahmed Vilna'da mahbus tutulacaktı. Mengli Han'ın bu hizmetten dolayı hiçbir minnettarlık hissi beslemeyeceği Lehlilere söylenmiş olmakla beraber Lehliler muâhede-nâme hükümlerini uyguladılar ve yerine getirdiler. Mengli Geray'ın sefîrleri Lehistan Diyet'ini terk eder etmez Mengli Han

Cromer
Sene: 1506

[137] Ruslar kendisine "Mendigieari" yahut "Menligieari" diyorlar. Michou "Mendligeri czar" ismini verir.

Podolya'ya, Rusya'ya, Litvanya'ya beş bin[138] Tatar gönderdi. Bunlar oralardan yüz bin esîr aldılar, geçtikleri yerlerin tamamında tahribat yaptılar. Bütün ganîmetlerini emîn bir yere koyduktan sonra ikinci defa olarak Litvanya'ya girdiler. Nemen nehri menbaının yakınlarında Clesk(Clesc)'e geldiler. Orada sultanlarından ikisinin kumandasında on bin kişi bıraktılar ve diğer memleketlere yirmi bin kişilik bir kuvvet gönderdiler. Lehistan Kralı'nın hastalığından ve Litvanyalıların tereddüdünden istifâde ediyorlardı. Litvanyalılar Lehistan Kralı olmadan düşmana karşı yürümek istemiyorlardı. Lehistan Kralı bundan dolayı kendisini Lida'ya naklettirmeye mecbur oldu. Fakat Tatarlar buraya bir günlük mesâfeye kadar yaklaştıklarından kendisini alelacele Vilna'ya naklettirdi. Litvanyalılar Tatarlara karşı yürüyerek onları firara mecbur eylediler.

Mengli Geray Rusya Grandukası ile bir barış anlaşması yapmış

Annal. Russien. Sene: 1507, 1509

olmakla beraber buna da Lehistan muâhede-nâmesinden fazla bir bağlılık eseri göstermedi. Tatarlarını Pol (Pole) şehrini yağmaya gönderdi.[139] Tatarlar çekildikleri sırada Oka nehri yakınında Tatarlara yetiştiler ve bütün ganîmetleri geri aldılar. Bununla beraber biraz sonra, Kırım'da Grandük tarafından Han ile bir barış muâhede-nâmesi akdetmekte olan Konstantin Zabolozki Kırım sefîrleriyle Moskova'ya geldi.[140] Bunlar muâhedeyi getirdiler. İmzâdan sonra Han'ın zevcesi Nur Sultan Moskova'ya bir seyahat yaptı.[141]

Her şey barışın devamlı olacağı zannını veriyordu. Fakat hemen

Sene: 1510, 1512

derhal barış bozuldu. Mengli Geray iki oğulları Ahmed ile Burnas'ı Ukrayna'ya gönderdi.[142] Bunlar Rus askerlerinin yaklaşması üzerine oradan çıktılar. Diğer taraftan Kırım veliahdı Mahmud Çareviç Rezan ülkesini istilaya hazırlandı. Fakat çok geçmeden, Rostov Prensi Knez Aleksandır Vladimiroviç'in Osetra'da ve Mişel İvanoviç Bulgakov'un Upa'da karargâh kurmuş olduğunu haber alınca bu tasavvurdan vaz geçti.

---

138 Eserin orijinalinde de rakam beş bin'dir; fakat bundan bir yanlışlık olmalı, çünkü aşağıdaki bilgilere dikkat edildiğinde bu rakamın çok daha fazla olması gerektiğini düşünüyoruz. (E.K.)

139 Âlemin yaratılışının 7015'inci senesi Ağustos'unda.

140 Âlemin yaratılışının 7017'nci senesi Ekim'inde.

141 Âlemin yaratılışının 7018'inci senesinde.

142 Âlemin yaratılışının 7020'nci senesinde.

Bununla beraber, ertesi sene[143] Burnas gelerek Rezan şehrini muhasaraya aldı. Lehistan Kralı Sijismund(Sigismund)'un teşvîkleri üzerine yapılmış olan bu akınlar Sijismund ile Grandük arasında bir muharebe çıkarmaya sebebiyet verdi. Sene: 1513

Birkaç sene sonra Mengli Geray vefat ederek[144] hükümranlığı oğlu Mehmed'e bıraktı. Bu hükümdar derhal barış anlaşmalarını yenilemek üzere Moskova'ya sefîrler gönderdi. Fakat sonra külliyetli meblağlarla kendisine Alber Martin(Albert Martin)'i gönderen Lehistan Kralı Sijismund'un teşvikleri üzerine Rusya aleyhine kalkarak yirmi bin Tatar gönderdi. Bunlar Tula ülkesini tahrip ettiler.[145] Knez İvan Mihayloviç Vorotinski ile Basil Simeonoviç Odokofski (Odocowski) kendilerine karşı çıktılar ve Tatarları taciz için İvan Tutişin (Tutychin) ile Volkonski prenslerini gönderdiler. Tatarlar ormanlara çekildiler. Burada Ukrayna piyâdeleri kendilerini her taraftan kuşatarak mağlup ettiler ve pek azını ellerinden kaçırdılar. Sene: 1515, 1517

Ertesi sene Tatarlar Putiub ülkesine girdiler. Burada Knez Basil İvanoviç Semiaçiç (Szemiaczicz) kendilerini bozdu. Sonra, Grandük Kırım Hanı'na sefîrler gönderdi. Barış yeniden akdedildi.[146] Muâhede-nâme şartları mucibince Han Ruslara yardımcı kuvvet verecekti. Hatta Han, Litvanya'ya bir akın yapmak teklifinde bile bulundu. Ruslar buraya bir ordu gönderdiler, Vilna'ya otuz verst mesâfeye varıncaya kadar bütün memleketleri tahrip ettiler. Fakat bütün bu muâhedeler akdedilir edilmez bozuluyordu. Eşkıyalığa alışmış olan Tatarlar harbden başka bir şey temennî etmiyorlardı. Harbi barıştan ziyâde kârlı buluyorlardı. Sene: 1518, 1519

Birâderi Sâhip Geray'ı Kazan'a götürmüş olan Mehmed Geray dönüşünde Tanais nehrini geçti ve Moskova'ya doğru ilerledi. Bu ânî akın üzerine Grandük Basil alelacele ordularını topladı, kumandasını da Demetrius Biemski'ye verdi. O da derhal geçitle- Sene: 1521 Sigismund

143 Âlemin yaratılışının 7021'inci senesinde.

144 Âlemin yaratılışının 7023'üncü ve hicretin 921'inci senesinde. Michou'ya göre aşağıdaki dokuz oğlu kalmıştır: 1) Mehmed Geray, 2) Ahmed Geray, 3) Mahmud Geray, 4) Fetih Gerah ki Ulahya'nın bir şehrinde Âlemin yaratılışının 7010'uncu senesinde boğulmuştur; 5) Burnas Geray, 6) Mübârek Geray, 7) Saâdet Geray. Diğer ikisi malûm değildir.

145 Âlemin yaratılışının 7025'inci senesinde.

146 Âlemin yaratılışının 7027'inci senesinde.

ri savunmak üzere Oka nehrine doğru yürüdü. Fakat Mehmed'in ordusu üstün idi. Rusların direnmesi kendisini durduramadığından bu nehri geçti. Moskova'dan on üç verst mesâfede karargâh kurdu. Oradan bütün civarlara akınlar yaptı. Kazan Hanı ilan edilmiş olan Sâhip Geray Vladimir ile Nijni-Novgorod'u tahrip ettikten sonra Kolomna'da birâderi Mehmed'e katıldı. Grandük Basil bu kadar kalabalık bir orduya karşı koyamayarak Moskova'yı terk etmek yolunu seçti. Burada saray erkânından ileri gelenleri şehri müdâfaa için bıraktı. Sonra[147] Tatarlar daha ziyâde yaklaştılar. Her şeyi ateş ve kan içinde bıraktıklarından Moskovalılar kendilerini şehirde emniyet altında görmeyerek iç kaleye çekildiler. Burada pek sıkışık bir halde bulunuyorlardı. Bu şartlar altında eğer Tatarlar üç dört gün kalmış olsalardı şehri zapt ederlerdi. Özellikle ki topçu kuvveti pek fenâ bir haldeydi, toplar lüzumsuz noktalara yerleştirilmişti. Bunları başka yere nakille meşgul oldukları sırada Tatarların ilerlediklerine dâir bir şâyia çıktı. Rusların gözünü karartan korku kendilerini derhal bu mesâiden vaz geçirttirdi. Surların müdafaasını da bıraktılar. Bu şartlar dâhilinde yüz Tatar şehri zapt edebilirdi. Fakat bu barbarların hırs ve tamahı kendilerine her şeyi kaybettirdi. Vâli Kırım Hanı'na muhâsarayı kaldırması için hediyeler takdîm ettirdi. Han, her sene kendisine vergi vermeye Grandük tarafından rızâ gösterilmek şartıyla bu hediyeleri kabule meyletmek zaafını gösterdi. Ruslar bu kadar utanılacak mahiyette bir muahede-nâmeyi imzalamak mecburiyetinde kaldılar. Bunun üzerine Mehmed Rezan'a çekildi. Ruslar oraya giderek esîrleri fidye-i necât mukābilinde satın almak ve ganîmetlerin bedelini vererek geri almak selahiyetine mâlik oldular.

Mehmed'in maksadı İvan Kovar'ın kumanda ettiği Rezan kalesini zapt etmek olduğu için bu vâliyi teslim olmaya davet etti ve kendisini gâfil avlamak için her türlü hileye mürâcaat etti. Fakat Kovar dâima efendisi Grandük'ün akdettiği muâhededen haberdar olmadığı cevabını verdi. Grandük'ün Kırım Hanı'na haraç-güzar olduğunu bilmediğini, buna kanaat getirirse o zaman ne yapacağını düşüneceğini söylüyordu. Sözlerinin delili olmak üzere Mehmed kendisine muâhedeyi gösterdi. Kovar bunu tedkîk ettiği sırada bazı Tatarlar muhtelif bahânelerle hisara girdiler. Bu, Kırım Hanı'nın

---

147 Temmuz'un 29'unda.

bir hilesi idi. Kovar'ın muâhedeyi okumak üzere meşguliyetinden faydalanmak istiyordu. Bir Alman topçusu Tatarların pek çok gelmekte olduklarını ve hisarın zapt edilmek tehlikesine düştüğünü görerek bu Tatarlarla müttefikleri Litvanyalılar üzerine o kadar münâsip bir zamanda bir top attı ki büyük kısmı kaçtılar. Han bu topçunun kendisine teslim edilmesini istedi. Kovar buna muvâfakat etmediğinden, Han muâhedeyi Kovar'ın nezdinde bırakarak çekildi. Bu suretle Rusya kendisine cebren kabul ettirilen o utanç verici boyunduruktan kurtuldu. Han Kırım'a döndü. Birlikte sekiz yüz binden ziyâde esîr götürüyordu. Bunların bir kısmı Kefe'de, bir kısmı Astrakan'da satıldı.

Tatarların gitmesinden sonra Grandük Basil Moskova'ya girdi. Sene: 1522
Uğradığı felaketin gelecek yaz mevsiminde intikamını almak üzere hazırlık görmeye başladı. Büyük bir ordu ile gidip Kolomna'da karargâh kurdu. Oradan Mehmed Geray'a adamlar göndererek yapmış olduğu akından dolayı protestolarda bulundu ve harb ilan etti. Han istediği gibi harekette serbest olduğu için ne zaman münâsip görürse o zaman harb edeceğini ve kimsenin görüşünü almak mecburiyetinde bulunmadığını cevaben bildirdi. Basil Nijni-Novgorod'a yani Aşağı-Novgorod'a gitti.[148] Bundan da maksat Kazan'ı zapt etmekti. Sura nehri üzerinde bir kale yaptırarak buna kendi ismini verdi. Bütün bu azîm tedârikler bununla nihâyet buldu.

Bu sırada Mehmed Geray Çerkeslerin ve Dadyanların memle- Lamberti
ketinde harb ediyordu. Gürcistan nâzırlarından birinin neslinden gelmiş bir kral âilesi vardır ki onlara Dadyan namı verilir. Bir nâzır "Eristav"ı yani vâlisi bulunduğu memleketi zapt etmişti. Gürcistan Kralları Kutais şehrinde oturdukları halde muhtelif vilayetlere bir takım vâliler göndermişlerdi. Bunların en mühimmi Odiski (Odicsi) yahut Kolşide (Colchide) vâlisi Dadyan idi. Bunun hükümranlık havzası bugün Mingreli dediğimiz havaliyi teşkil ederdi. Mehmed oradan gidip Astrakan'a hücum etti. Astrakan hükümdarı şehri Mehmed'e bıraktı.

Bunun üzerine Nogay mirzalarından Ajis (Agis) Mehmed'in Sigismund Abdullah
müttefiklerinden olan birâderi Mamay'a Kırım Han'ı pek kudret b.Rıdvan Paşa
ve şevket sâhibi olursa her ikisini de nüfûz ve iktidardan mahrum Sene: 1533

148 Miladın 1523'üncü senesinde.

bırakmasının ne kadar muhtemel olduğunu anlatınca, iki kardeş ittifak ettiler. Ajis büyük bir ordu toplamayı vaad etti. Mamay da Mehmed'e askerlerini evlere yerleştirmesini, çünkü cesâretlerini kaybettiklerini söyleyerek Tatar âdeti mucibince bunları kıra çıkarmasını tavsiye etti. Mehmed Astrakan'dan çıkar çıkmaz iki Nogay mirzası askerleriyle ansızın kendisini basarak öldürdüler.[149] Ordusunu Tanais nehrinin üzerlerine kadar takip ettiler ve Prekop şehrini muhâsaraya aldılarsa da ele geçiremediler. Bu muzafferiyet Astrakanlıların hürriyetlerini iâde etti.

Abdullah bin Rıdvan Paşa

Han'ın en küçük oğlu Gâzî Geray derhal pederinin yerine geçti. Fakat Türk İmparatoru Sultan Selîm Küçük Tataristan'da cereyan eden ahvâlin hiç birini nazar-ı dikkatten kaçırmadığı için "Han" ünvanını Saâdet Geray'a verdi. Saâdet Geray bazılarına göre Mehmed'in oğlu, bazılarına göre birâderidir. Sultan Selîm aynı zamanda Saâdet Geray'a günde bin guruş maaş bağladı. Han da Pâdişah'a kardeşini gönderdi. Birâderi İstanbul'da pek hürmetle kabul edildi. Sultan Selîm gerek buna gerek refâkatinde bulunan Kırım büyüklerine maaşlar bağladı. Bu âdet o târihten beri devam edegelmektedir. Saâdet Geray bir müddet sulh ve sükûn içinde hükûmet sürdü. Nihâyet akrabalarından İslam Geray halkı ayaklandırdı ve hükûmeti ele geçirmek istedi.

Sene: 1528 *Annal. Russien.* Abdullah bin Rıdvan Paşa Sene: 1553

İslam Geray ile müttefiki Yusuf Geray büyük ordulara sâhip olmuşlar ve bunlarla Rusya'da akınlar yapmaya teşebbüs etmişlerdi.[150] Fakat sonra Ruslarla birleşip onlardan kuvvet almayı ve Han'a galebe çalabilecek bir hale gelmeyi tercih etmişlerdi. Her iki taraf da askerlerinin başına geçtiler. İki ordu Azoff yakınında karşılaştı. Orada çarpışmaya giriştiler. Bir çok çarpışmalar vukûa geldi. Hepsi de birbirinden kanlı idi. Bu iki şehzâdenin iktidar hırsı askerlerinden büyük kısmının helak olmasına yol açtı. Geriye kalanlar selameti firarda buldular. Nihâyet Saâdet Geray bu kadar felaketin tahammül edilmez bir hale getirdiği tâc ve saltanattan nefret ederek, bütün hukûkunu düşmanına terk ederek Bâb-ı Âlî'ye çekildi.[151] Orada tamamıyla Pâdişahın hizmetine kendini hasrederek teveccühünü kazandı. İranlılara karşı Türklerin açtıkları harbe iştirak

---

149 929 hicrî târihinde.

150 Âlemin yaratılışının 7036'ncı senesinde.

151 941 hicrî târihinde ve Âlemin yaratılışının 7041'inci senesinde.

ederek orada büyük bir kumandan şöhretini kazandığı gibi sarayda da Pâdişahın emirlerine itaatıyla sivrildi.

Saâdet'in istifasından sonra İslam Geray, Pâdişah'ın kendi hatt-ı hareketini ayıplamasından ve hal'e kalkmasından korkarak bir müddet memleketleri dâhilinde öteye beriye dolaştı. Fakat sonunda yaptığı fenalıklardan af talep etmek üzere Sultan Selîm'e mektup yazarak tâc ve tahttan vaz geçtiğini bildirdi. Selîm o zaman İstanbul'da bulunan ve evvelce Kazan Hanı olan Sâhip Geray'ı kendisinin yerine Kırım Hanı tayin etti. Sâhip Geray gâyet zekî bir hükümdar idi. Türk çekdirmeleriyle Kırım'a gitti. Hükümranlığının başlangıcı sulh ve sükûn içinde geçti. Fakat sonra İslam Geray'ın kendisine karşı zararlı maksatları olduğunu fark edince onu öldürttü. İslam Geray, Safâ Geray ile birlikte evvelce Ukrayna'ya bir akın yaparak[152], Rezan'ı yakmış ve ancak Grandük ordusunun yaklaşması üzerine çekilmişti.

Onun vefatından sonra Han, Rusya Grandükü ile barış yaptı.[153] Sene: 1534
Fakat bu anlaşmayı defalarca yenilemiş olmakla beraber sonra bir ordu ile Biklev ve Odov kıt'alarına tecâvüz etmekten geri durmadı.[154]

İslam Geray'a karşı yapılan muâmele Bâb-ı Âlî'nin hoşuna Sene: 1545, 1551, 1552
gitmedi. Sâhip'i hal' için Selîm'in dâmâdı vezîr Rüstem Kırım'a gönderildi.[155] Kırım Hükûmeti Mengli'nin oğlu Mübârek'in oğlu Devlet Geray'a verildi. Bu Han, biraz vakit evvel "Çar" ünvanını alan Grandük'e karşı bir muharebede mağlup oldu.[156] Ertesi sene Ruslarla barış yapmak istedi. Fakat Çar, Han'ın gizlice harbe hazırlandığını haber alınca sarayında bulunan bütün Tatarları tevkîf etti ve bu harbin Çerkeslere karşı hazırlandığını anladıktan sonra onları serbest bıraktı.

O zamana kadar Kırım Hanlarını Rusya'ya barış muâhede-nâ- Sene: 1554, 1555, 1556, 1557
mesi akdetmek üzere sefîrler göndermeye sevk eden başlıca sebeplerden biri Grandüklerin kendilerine büyük hediyeler vermeleri idi. Barış, bu Tatarların hediyelerden memnuniyetleri devam ettiği

152 Âlemin yaratılışının 7041'inci senesinde.

153 Âlemin yaratılışının 7042'nci senesinde.

154 Âlemin yaratılışının 7053'üncü senesinde.

155 958 hicrî târihinde.

156 Âlemin yaratılışının 7060'ıncı senesinde.

müddetçe devam ederdi. Hatta Han, Çar'ın bu nokta-i nazardan kendisini pek memnun etmemiş olduğunu söylemeye bile cesâret etti[157] ve daha başka hediyeler gönderse barışın devamlı olacağını anlattı. Çar, barışı arzu ettiğini fakat satın almak istemediğini cevâben bildirdi. İşte bu suretle Ruslar muâhedeye rağmen Kırım Hanı ile muhârebeye tutuştular.[158] Kırım Hanı Astrakan Hanı'na Ruslar aleyhinde asker ve topçu verdi. Bu hareketi, vaktiyle Attila'nın, Romalılara karşı takip ettiği hatt-ı hareketin tamamıyla aynıdır. Çar'ın Kırım'da bulunan murahhasına Han pek kötü davrandı ve Rusya'ya yeni bir akın yaptı.[159] Fakat Ruslarla muhârebede ve Çerkeslerle olan diğer bir muhârebede pek zarar gördüğü için, ertesi sene, barış müzâkeresi için murahhasların toplanmasını talep etti. Tebaası kendisini öldürmek ve hükûmeti Kazan Hanı Şah Ali'nin kardeşi Toktamış'a vermek tasavvuruna kalktıkları için Han barışa pek muhtaçtı. Fakat bu tasavvur sonuçsuz kaldı. Şah Ali Nogayların, oradan da Çar'ın yanına kaçtı.

Bu karışıklıklar yatıştırıldıktan sonra Kırım Hanı, Demetrius
Sene: 1558 Vişneveçki(Visznevetzki)'nin biraz evvel Kırım Tatarlarının akınlarına mâni olmak fikriyle Kordetneski adasında inşa ettirmiş olduğu şehri muhâsaraya gitti. Bir kale önünde yirmi dört gün kaldı. Sonunda kayıplar vererek çekilmeye mecbur oldu. Fakat Rus generali biraz sonra kıtlık yüzünden ve bilhassa Han'ın yeni bir teşebbüse hazırlanması haberinden kendi kendiliğinden burasını terke mecbur oldu.[160] Bununla beraber Han aynı târihlerde Çar'a gönderdiği haberlerde kendine daha çok hediyeler gönderilirse barışa hazır olduğunu bildirdi. Bu tekliflerden memnun olmayan Çar, Kırım Tatarlarına hücum için Nogaylara asker verdi ve Knez Demetrius Vişneveçki ile Kabartay prensini Kırım'ı tahribe gönderdi. Bu hazırlık esnâsında yine barış müzâkereleri devam ediyordu. Fakat Çar, Han'ın behemahal bir vergi istediğini haber alınca Tatarlara hücum etmeleri için generallerine emir verdi. Hiç kimseye tesâdüf edilmeden Prekop'a kadar Ruslar ilerlediler.

---

157 Âlemin yaratılışının 7062'nci senesinde.

158 Âlemin yaratılışının 7063'üncü senesinde.

159 Âlemin yaratılışının 7064'üncü senesinde.

160 Âlemin yaratılışının 7066'ncı senesinde.

Bu seferin neticesinin ne olduğu malûm değildir. Fakat birkaç sene sonra Kırım Tatarlarının gidip Moskova'yı yaktıkları görülüyor.[161] Sene: 1570

Devlet Geray'ın vefatından sonra[162] Pâdişah Sultan Murad, "Han" ünvanını Mehmed Geray'a verdi ve altı sene sonra Şirvan'a geçmesi için emir gönderdi. Mehmed itaat etmediği için Osman Paşa[163] Şirvan ile Demirkapı'yı yahut Derbend'i zapt ettikten sonra Kefe'ye gitti ve orada İstanbul'dan gelecek yardımcı kuvvetleri bekledi. Sonra şehri muhâsara etti. Mehmed muhârebe etmek üzere Kefe'den çıktı. Fakat muhârebede maktul düştü.[164] Türkler bu muhârebede pek çok Tatar öldürdüler. Fakat gelen Türk paşası Kırım hükûmetini İslam Geray'a verdi. O da sâkinâne ve mes'ûdâne bir saltanat devrinden sonra vefat etmiştir.[165] Sene: 1577 Abdullah bin Rıdvan Paşa 1584

İslam Geray'a Gâzî Geray halef olmuştur. Türkler bunu Küçük Tataristan'da saltanat süren hükümdarların en büyüğü telakkî ederler. Pâdişah kendisine muhabbet ve teveccühünün nişânesi olmak üzere bir çok sancaklarla bir mehterhane gönderdi. Hakîkaten Gâzî Geray *saltanat sürmeye layık* bir hükümdardı. Şark muharrirleri kendisinden bahsederken "*muhârebelerde böğürtüsü ormanları sarsan ve çölleri titreten bir arslana benzerdi*" derler. Kendisini İran hükümdarları Erdeşir ile Nuşirvan'a benzetirler. Nezâket ve âlicenaplığının bütün kalpleri fethettiğini, sarayına gelen fakîr ve zengin herkesin izzet ve ikram ile muâmele görerek hediyelerle geri döndüğünü söylerler ve cömertliğini tarif için beş yaşında bir çocuk kendisinin arkası sıra harbe gitmiş olsaydı Karun kadar zengin bir halde döneceğini ilave eylerler. Han olmadan evvel en başlı meşguliyeti dinî ilimler tahsilinden, gerek lisanen gerek fiilen dinin müdafaasından ibaretti. Şirvan'da İran hükümdarı Hudâbende'nin oğlu Hamza Mirza tarafından esîr edilmişti. Serbest bırakıldıktan sonra İslam Geray'in vefatı sırasında Bâb-ı Âlî'ye gitti. Pâdişah kendisini Kırım Hanı nasb ettiği zaman maaşını arttırdı ve bir çok hediyeler verdi. Gâzî Geray Tataristan'a vardığında Sinan Paşa'nın Rumeli'de Yanık-ka- Sene: 1587

---

161 Âlemin yaratılışının 7079'uncu senesi Mayıs'ında.

162 985 hicrî târihinde.

163 İkinci vezîr Özdemir'in oğlu.

164 992 hicrî târihinde.

165 996 hicrî târihinde.

le'yi muhâsara ettiğini haber alınca oraya imdat gönderdi. O kadar büyük bir hizmet etti ki Pâdişah günde bin guruş olan tahsîsâtını iki misline çıkardı.

Annal. Russien. Sene:1591

Gâzî Geray'ın saltanatının başlangıcında Rusların Malat Geray dedikleri ve büyük ihtimale göre müteveffâ hanın oğlu olduğu için "Kırım Çareviçi" ünvanını verdikleri bir şehzâde, âilesi ve daha sâir bazı Tatarlarla birlikte Moskova'ya Çar Teodor'un nezdine ilticâ etmişti. Bu târihten itibaren Ruslara büyük hizmetlerde bulunmuş, Kırım Tatarlarına hücum etmişti. Kırım Tatarları ondan kurtulmak için kendisini zehirleyecek ve büyü yapacak adamlar gönderdiler. Bunlar maiyetindekilerin büyük kısmıyla onu öldürdüler.[166] Sonra Gâzî Geray Ukrayna'ya bir akın yaparak Rus generallerini o kıt'ayı terke ve Moskova'ya çekilmeye mecbur etti. Kendilerini Moskova'ya kadar takip etti. Fakat geceleyin Rus karargâhında bir çok gürültü işittiği ve firârîlerden Novogorod askerlerinin geldiğini haber aldığı için alelacele çekildi. Rus pâyitahtında o kadar korkmuşlardı ki Çar bu kurtuluşun hâtırasını pekiştirmek için Tanais Meryemi nâmına, Han'ın çadırının kurulmuş olduğu yere bir manastır yaptırttı.

Sene: 1592, 1593

Ertesi sene Han'ın oğulları yeniden Ukrayna'ya girdiler, Rezan, Kussir, Tula ülkelerini tahrip ettiler. Bunların akınlarını durdurmak için Çar Teodor Bielgorod, Oskol, Vik şehirlerini yaptırdı.[167] Fakat bu tedbir bu barbarların akınlarında devam etmelerine ve Koselsk, Vorotin, Peremiszl ülkelerine girmelerine mâni olamadı.[168]

Sene: 1595, 1597, 1598 Abdullah bin Rıdvan Paşa

Orada general Mişel Andreviç-bezim kendilerini mağlup etti. Sonra barıştan bahsedildi ve barış akdedildi. Kuzeyde sulh ve sükûn tesis edildikten sonra Gâzî Geray Satırcı Mehmed Paşa kumandasındaki Türk ordusuna yardımcı kuvvet verdi.[169] Doğulu bir târihçinin ifâdesine göre "*bir pırlantadan daha güzel olan ruhunu âhiretin hazînedârına tevdi ettiğı zamana*" yani vefatına kadar[170] ne gibi olaylar cereyan ettiğini hiçbir müverrihte göremiyoruz.

Sene: 1608

O zaman İstanbul'da bulunan Selamet Geray Pâdişah tarafından Han nasb olundu. Saâdet Geray neslinden Mehmed Geray ile Şâhin

166 Âlemin yaratlışının 7099'uncu senesinde.
167 Âlemin yaratılışının 7101'inci senesinde.
168 Âlemin yaratılışının 7103'üncü senesinde.
169 Hicretin 1007'inci târihinde.
170 Hicretin 1018'inci senesinde.

Geray'ın Pâdişah'a karşı isyan ederek Anadolu'ya girdiklerini ve bazı şehir ve kasabaları yaktıklarını bildiği için Tataristan'a doğru yola çıkmadan önce bunları itâat dâiresine sokmaya çalıştı ve buna muvaffak olduktan sonra Pâdişah'tan ünvanlarını alarak, beraber Tataristan'a götürdü. Orada bütün âsîleri kayıt altına aldı. Mehmed'e "Kalgay" ünvanını verdi, yani kendisine veliahd tayin etti. Şâhin Geray'a da "Nureddin" ünvanını verdi ki bu da ikinci veliahd demektir. Birkaç sene barış ve sükûn içinde hükümran oldu. Sonra o kadar iyiliği görmüş olanlar, aleyhinde entrikalar çevirdiler, fakat Mübârek Geray'ın oğlu Canıbeg Geray bu suikasttan haberdar olunca Mehmed ile Şâhin Geray Çerkesistan'a kaçtılar, orada asker toplayarak bunlarla Han'ı atmak için Küçük Tataristan'a girdiler.

Bunun üzerine Han, Bâb-ı Âlî'ye mürâcaat etti. Vezîr-i âzam Murad Paşa derhal Rıdvan'a[171] "Kefe Paşası" ünvanını verdi ve bu karışıklıkları yatıştırmak ve Han ile Mehmed'i barıştırmak emriyle kendisini Kırım'a gönderdi. Rıdvan Kefe'ye gitti.[172] Orada hemen âsîlere bir mektup yazdı. Mehmed ile Şâhin Geray'a silahı bırakacak olurlarsa kendilerini eski mevki ve memuriyetlerine iâde edeceğini vaad eyledi. Fakat nasîhatlarını kabul etmiş olan bu şehzâdeler Kırım'a doğru yolda oldukları sırada Han vefat etti. Bahçesaray'a tam vaktinde ulaştılar. Pâdişah'ın nasbını beklemeden Mehmed tahtı yakaladı. Şâhin Geray da "Kalgay" oldu. Sene: 1610

Bunların isyanı esnâsında Canıbeg Geray "Kalgay", Devlet Geray "Nureddin" ilan edilmişlerdi. Bu iki şehzâde mevkilerinden mahrum kalınca alelacele Kefe'ye Rıdvan Paşa'nın yanına sığındılar. Bunları beyhude yere takip ettirmiş olan Mehmed derhal bir ordunun başına geçerek Kefe'den biraz mesâfede Sarıgöl kalesini zapt etti, oradan Rıdvan'a şu mektubu yazdı:

> "*Malûmunuz olsun ki ben han'ım, kudret ve satvet sâhibiyim. Yanınıza ilticâ etmiş olan Canıbeg ile Devlet'i elleri ayakları bağlı bir halde bana teslim etmenizi emrediyorum. Bunları ateş gibi kendisine hiçbir şey mukâvemet edemeyen kılıcımla parçalayacağım. Bu emirleri icrâ etmeyecek olursanız bulunduğunuz şehir üzerine atılarak onu kül haline dönüştüreceğim.*"

---

171 Burada zikrettiğim yazarın babasıdır.

172 Hicretin 1019'uncu senesinde.

Rıdvan şu şekilde karşılık verdi:

> *"Bütün Tataristan Hanları, ne kadar kudretli olurlarsa olsunlar, dâima kadîm bir âdete uymuşlardır. Siz bunu hafife alır görünüyorsunuz. Tahtın size âit olduğu doğrudur. Fakat tahta sâhip olan sizin şanlı halefleriniz Pâdişah'ın muvâfakatı olmadan hiçbir zaman bu tahta çıkmamışlardır. Pâdişah kendilerini dâima bir mehterhane ve sancak ihsânı ile taltîf ederdi. Onların hareketlerini örnek almanızı ve size şeref bahşetmiş olacak bir âdeti ilgā etmemenizi tavsiye ederim. İtâat etmeyecek olursanız tebaanız olmayacaktır, "Han" tanınmayacaksınız. Nezdime ilticâ edenleri benden istiyorsunuz. Pâdişah'ın gazabına maruz kalmak tehlikesine nefsimi arz etmeksizin böyle bir şey yapamayacağımı size söylemek mecburiyetindeyim. Bu şehir onundur. Firarîler bugün Pâdişah'ın himâyesi altındadırlar."*

Bu mektup Han'ı daha çok kızdırmaktan başka bir şeye yaramadı. Pâdişah hakkında o kadar saldırgan bir lisan kullandı ki Rıdvan Tataristan'da geçen bütün olayları İstanbul'a bildirmek yolunu tercih etti. Çünkü İstanbul'da Han'ın vefatı haber alınınca Pâdişah'ın hanlığı ahlakını bilmediği Mehmed'e vermesinden korkuyordu. Sonra Canıbeg'e, vereceği nasîhatları dinlerse kendisini tahta çıkarmak fikrinde olduğunu söyledi. Kırım Hanları'nın târihini yazmış olan oğlu Abdullah'ın rivâyetine göre Rıdvan Paşa Canıbeg'e şunları söylemiştir:

> *"Bir hükümdar ancak dinî emirlere ve hükûmetinin kānunlarına hareketini uydurmalıdır. Bu iki rehberi takip ederse hiçbir zaman tebaasına karşı borçlu olduğu hareketten ayrılmaz, düşmanlarına direnme ve üstün gelme kuvvetine Cenâb-ı Hak'tan nâil olur. Dâima âdil ve insaflı bir halde kalmanın yolunu benden soracak olursanız size onun vesîlelerini öğretirim. Bir hükümdarın en büyük düşmanı olan kimseleri yani bütün hükümdarların ahlakını bozmuş ve felakatlerine sebep olmuş dalkavukları yanınızdan uzaklaştırınız. Sizin hüküm ve nüfûzunuz altında memleketi idâre edenler gâyet iffetli ve temiz ahlaklı olamalıdırlar. Çünkü onların yapacağı haksızlığın mes'ûliyeti size döner. Nesilleri ve ahfâdı kıyâmet gününe kadar pâyidar olsun, Pâdişahımız efendimiz hazretlerine medyûn olduğunuz hürmet ve itâat o kadar büyüktür ki her zaman emirlerini icraya hemen davranmazsanız bahtiyarlık içinde saltanat süremezsiniz. İşte bu düsturlar sizin hatt-ı hareketiniz için birer kāide teşkil etmelidir.*

İnşaallah bu kāidelerden sapmazsınız. Çünkü bu dünyada rahatınız ve ukbâda [öbür dünyada] saâdetiniz bunları tatbik mevkiine koymakta göstereceğiniz itinaya bağlıdır. Tahtınızı, tebaanızın muhabbetine ve karşılıklı dostluk râbıtalarına borçlu olmak sizin için ne büyük bir saâdettir."

Bütün bu sözleri pek yüksek ve tatbikini müşkil bulan Canıbeg, Rıdvan'a teşekkür ettikten sonra, bütün nasîhatları selefleri gibi Pâdişah'a itaat etmek lüzumuna gelip dayanıyorsa, bunun o kadar zor bir şey olmadığını, fakat gösterdiği hükümranlık ve idâre kāidelerinin kābil bulunmadığını, çünkü geçmiştekilerin hiç birinin mükemmelliğin bu derecesine varmadığını söyledi. Rıdvan'ın vaadlerinin çürük olduğunu zanneden ve bunu da yanında hiç asker bulunmamasına dayandıran bu şehzâde, Mehmed'in tecâvüzlerinden masûn kalmak için İstanbul'a nakledilmek arzusundaydı.

Rıdvan, Selamet Geray'ın vefatından sonra cereyan eden bütün olayları, Mehmed'in gâsıplığını ve Pâdişah'a karşı hürmetsizliğini İstanbul'a yazmıştı. Mehmed'in hiçbir zaman kendiliğinden kayıt altına girmeyeceğini anlatarak "Han" ünvanının Devlet Geray ile birlikte Kefe'ye ilticâ etmiş olan Canıbeg'e verilmesinin devlet menfaatine muvâfık olacağını ve Canıbeg'in hükûmetin emirlerine tamamen bağlı göründüğünü, fakat ahvâle ve mevcut şartlara göre Tataristan'a büyük bir ordu göndermeden bu şehzâdeyi tahta çıkarmak kābil olamayacağını bildirdi. Bu mektubu İstanbul'a götürmekle görevli olan Devlet Geray kâfî derecede sür'atle İstanbul'a varamadı. Bâb-ı Âlî daha evvel Mehmed Geray'ı Kırım Hanı tayin etmiş ve bu şehzâdeyi tahta çıkarmak için Mehmed Ağa'yı Kırım'a göndermişti. Muhâlif rüzgârlar bu zâtın varışını geciktirdiğinden Devlet İstanbul'a vardı ve mektubu vezîr-i âzam Hadım Gürcü Mehmed Paşa'ya verdi, o da Sultan Ahmed'e arz etti. Derhal ilk emirler geri alındı. Başka bir emîr-nâme gönderildi. Canıbeg Han nasb olundu ve mutâd olan hediyelerle bu mektubun gönderilmesi istabl-ı âmire müdürüne emredildi. Bu emir-nâme ile Rıdvan Paşa sekiz gemi ve Tataristan'a gönderilen ordu ile başkaca istabl müdürünün kumandası altında bulunan orduya da kumandan tayin ediliyordu.

Bu esnâda Mehmed Geray Kefe muhâsarasına devam etmişti. Buraya ilticâ etmiş olan iki şehzâdeyi astıracağını tehdit makāmın-

da beyan ediyordu. İstabl-ı âmire müdürünün (ağası?) gelişinden bir gece önce, hücumlar o kadar şiddetli olmuştu ki Canıbeg artık hiçbir ümit kalmadığını düşünerek fîrar etmek tasavvuruna düşüyordu. Müverrih diyor ki:

> "*Fakat o gece, Cenâb-ı Hakkın kendisine göstereceği lütuf ve inâyet ile hâmile idi. Güneşin doğuşuyla beraber bu subhânî lütuflar da dünyaya geldi.*"

Hakîkaten, çok geçmeden gemiler göründü. Canıbeg Han ilan olundu. Rıdvan Paşa askere kumandan oldu. Mehmed Geray ile Şâhin Geray Kefe muhâsarasını kaldırdılar, ordularıyla Bahçesaray'a çekildiler. Oradan, askerleriyle gelip kendilerine katılmaları için Şirin Beğlerine nâme yazdılar. Rıdvan Paşa ise yarısı piyade yarısı süvari olmak üzere güzîde on iki bin askerle harbe çıktı. Bir miktar da topçu ve humbaracı kuvveti vardı. Paşa tepede karargâh kurdu. Orada askerine resmigeçit yaptırdı. Canıbeg'in maiyetinde beş yüz kişi vardı. Fakat harbe alışkın değildiler. Mehmed Geray Şirin'den ve Çerkesistan'dan bu kıt'aların en güzîde askerlerini almıştı. Başlarında bulunan Şâhin Geray zırhlı bir askerî kuvvetle takviye edilmişti. İki ordu Sahra'da (?) karşı karşıya geldiler. Orada geceyi oldukça sâkin bir halde geçirdiler. Güneşin doğuşuyla beraber Rıdvan Paşa askerleri her taraftan Tatarlarla kuşatıldıklarını gördüler. Tatarlar bir taraftan kaçarak bir taraftan ok atıyorlardı. Muhârebe başladı ve gâyet kanlı oldu. Müverrih diyor ki "*Sabahtan akşama kadar oklar bir yağmur veya dolu gibi yağdı, ruhların sandukasına çarptı ve ruhların pervâzı [uçması] için yol açtı.*" Mehmed Geray ihtiyat kuvvetlerini ileriye sevk etti. Rıdvan buna karşı top kuvvetiyle mukābele etti. Topların ateşi o kadar müthiş olmuştu ki hiçbir şey buna mukāvemet edemiyordu. Târihçi harbi şu şekilde tasvir ediyor:

> "*İnsanlar birbirlerinin üstüne düşüyorlardı. En hissiz şeylerde bile bir hassâsiyet göze çarpıyordu. Çarpışan kalkanların gürültüsü işitiliyor, okların ucu bileniyordu. Oklar düşmanı delmek için zırhların zayıf noktalarını aramaya gidiyorlardı. Mûsikî âletlerinin cenk havaları etrafı titretiyor ve düşmanların korkaklıklarını alaya alıyor gibiydi. Yalın kılıçlar üzerine şuâlarını serpen güneş ne kadar kılıç varsa o kadar güneşe dönüşüyordu. Paşa'nın önünde taşınan tuğ havaya kaldırılmıştı. Kılların her biri cenk ü vegāya herkesi teşvîk eder birer*

göz gibiydi. Bütün muhâripler azgın bir arslana, yaralılar birer hiddetli kaplana benziyorlardı. Korkunun ne olduğu bilinmiyordu. Herkes cesur idi. Gök gürültüsü ve yıldırıma benzeyen topların ateşi ve gürültüsü bu cesâreti, cengâvercesine ataklığı arttırıyordu. Zemîn titriyordu."

Her taraftan sıkıştırılan Mehmed Geray firara mecbur oldu. Gâlip gelen paşa muzafferiyetten istifâde ederek Bahçesaray'a kadar ilerledi. Orada Canıbeg'i tahta oturttu.

Bu mağlubiyetten sonra Mehmed Geray ile Şâhin Geray on bin kişi topladılar. Bunlarla alelacele Bahçesaray'a geldiler. Şehri birdenbire basacaklarını ümit ediyorlardı. Fakat on bin kişiden ziyâde bir kuvvet ile burada kalmak ihtiyatkârlığında bulunmuş olan Rıdvan Paşa onları atabildi. Mehmed Geray Rusya'ya, Şâhin Geray da İran'a ilticâ etti. Tebaaları Canıbeg'e itaat ettiler.

İşte Tataristan'ın bu karışıklıklarından sonradır ki Pâdişah, vezîr-i âzamı Murad Paşa'yı İran'da harbe göndermiştir. Yeni Tataristan Hanı askerleriyle beraber Demirkapı yahut Derbend yoluyla yürümek emrini aldı. Han ordusuna Pâdişah iki bin Yeniçeri kattı. Han ile Rıdvan Paşa yüz bin Tatar'ın kumandasını alarak bütün Kırım'ı geçtiler. Ölü Deniz'in yahut Palus Meotid'in [Azak Denizi'nin] yakınında İncik-suyu'ndan Derbend'e varıncaya kadar o kadar kuru bir araziye tesâdüf ettiler ki her gün kuyu kazmaya mecbur oldular. Çıkan su acı olmakla beraber mecburiyet sâikasıyla bunu içmeye katlanıyorlardı. Bu ordu Derbend'e vardıysa da vezîr-i âzamın vefatı Osmanlı ordusunun dönmesi sonucunu verdi. Rusya'ya iltica etmiş olan Mehmed Geray bu sırada Edirne'ye Sultan Ahmed'in nezdine gitti ve affını elde edebilmek için yeni vezîr-i âzama başvurdu. Bunda vezîr-i âzam kendisine o kadar hizmet etti ve vukû bulan şefaati üzerine Pâdişah kendisini o kadar iltifat ve ihsana gark eyledi ki Kırım Hanı ile âilesine mensup bütün şehzâdeler pek ziyâde kıskandılar. Fakat Mehmed Geray'ın rahat durmaz huyu onları endîşeden kurtardı. Pâdişah, Mehmed Geray'ı Yedikule'ye cezâlı olarak hapsetmeye mecbur oldu. Bununla beraber kendisine karşı dâima riâyet ve hürmet gösterilmiştir. Hapis Mehmed Geray'ı akıllandırmadı. Uğradığı felaketler tahta çıkmak arzusunu kalbinden çıkarmamıştı. Dâima bu gâyeyi elde etmeye zihnini yoru-

yordu. Yedikule'den kaçmanın yolunu buldu. Fakat tevkîf edilerek Rodos'a gönderildi. Orada birkaç sene yani vezîr-i âzam Nasuh Paşa azledilerek yerine Hüseyin Paşa gelinceye kadar kaldı.

Bu yeni vezîr-i âzam Mehmed Geray'ı Rodos'tan getirterek
Sene: 1623 ona "Han" ünvanını verdi.[173] Fakat devlete karşı isyan etmesinden korktuğu için aynı zamanda "Kalgay" olmak üzere Şaban Geray nâmında bir Tatar şehzâdesi tayin etti. Bu, İstanbul'da büyümüştü. Sadâkatinden emîndi. Her ikisini de savaş gemileriyle Tataristan'a gönderdi. Canıbeg Geray bunu haber alınca derhal Kırım'ı terk ederek İstanbul'a ilticâ etti. Mehmed Geray Tataristan'a varır varmaz, İran'a ilticâ etmiş olan Şâhin Geray Şah Abbas'ın sarayını terk ederek Bahçesaray'a geldi. Mehmed kendisine "Kalgay" ünvanını verdi ve Şaban Geray'ı "Nureddin" ünvânıyla yetinmeye mecbur etti. Bir müddet devleti sükûnetle idâre ettiler. Husûsî düşmanları olan Timür-han Tataristan'a hudut komşusu olan havâliye paşa tayin edildiği zaman ayaklanmaya kalktılar. Mehmed Geray intikam almak için müsait zamanın gelmiş olduğunu tahmin ederek askerlerini topladı. Tuna nehrini takip ederek Paşa'nın yönetimi dâiresinde bulunan Babadağı'na gitti. İki ordu arasında bir muhârebe vukûa geldi. Mehmed Geray kaçmaya mecbur oldu. Ordusunun bir kısmı Tuna'da boğuldu. Bu muvaffakiyetsizliğe rağmen gidip Kefe şehrini muhâsara etti. Timür-han buraya çekilmişti. Şehrin civarlarında o kadar tahribatta bulundu ki bizzat Tatarlar bu hallere bir çare bulmasını Pâdişah'tan istirham ettiler. Mehmed azledildi, yerine Canıbeg Han nasb olundu. Kapdân-ı Deryâ Receb Paşa kendisini Tataristan'a götürmekle görevlendirildi. İlk muharebede Şaban Geray maktul düştü. Muhârebe gâyet kanlı oldu. Osmanlı ordusu Canıbeg'i tekrar İstanbul'a getirmeye mecbur kaldı. Canıbeg İstanbul'da iki sene oturdu. Sonra, o zaman Kapdân-ı Deryâ olan Hasan Paşa'nın kumandasında yeni bir ordu ile kendisini tekrar Kırım'a götürdüler. Tatarlardan şüphelenen Mehmed Geray ile Şâhin Geray Kazaklardan yardım istediler. Bunlar ganîmet hırsıyla ve Han'ın vaad ettiği paranın tamahıyla pek külliyetli olarak geldiler. Han tebaasına ağır vergiler tarh etmek mecburiyetinde kaldı. Osmanlı donanması gelince tebaası Han'ı terk ettiler. Han mağlup oldu,

[173] 1033 hicrî târihinde.

Kazaklar esîr düştüler. Bunlar büyük karışıklıklara sebep oldukları için Tatarlar ellerinden alınan sürülerinin yerine kendilerini çalıştırdılar. İşte bu barbar memleketlerde insanların birbirlerine karşı besledikleri fikirler budur.

Mehmed Geray maktuller arasında bulundu. Şâhin Geray Çerkesistan'a kaçtı. Canıbeg Hanlık tahtına tekrar çıkarıldı.[174] Sene: 1627

Sonra[175] Şâhin İstanbul'a gelerek affı elde etti. O kadar ikram ile kabul edildi ki Tataristan'da Canıbeg'in azledildiğine ve yerine Şâhin'in tayin olunduğuna dâir bir söylenti çıktı. Han bile buna inandı. İstanbul hükûmeti kendisini bunun yanlışlığına iknâ için Şâhin'i Rodos'a göndermeye mecbur oldu. Şâhin'e orada muhtaç olduğu şeylerin hepsi verildi. Gerek bu şehzâdenin gerek Mehmed'in devletin verdiği emirlere itaat etmemekten ve Anadolu'da bazı tahribatta bulunmaktan başka bir kabahatları yoktu. Cesûr, âlicenap ve âileleri içinde diğer şehzâdelerden ziyâde saltanat sürmeye layık idiler. Çerkesistan, Nogay, Çağatay Tatarları kendilerine tamamıyla sâdık idiler. Dağıstan, Lehistan hükümdarları ile Kazaklar bunların daha uzun müddet hükûmet sürmelerini temennî ederlerdi. Fakat hareketleri İstanbul'un hoşuna gitmemişti. Kendilerine cezâ olarak maksatlarına dâima engel çıkarılmıştı. Canıbeg uzun müddet Pâdişah'a sâdık kaldı. Sonradan hislerini değiştirince azlolunarak[176] Rodos'a gönderildi. Orada vefat etti. Sene: 1633

Bu Han'ın yerine Gâzî Geray'ın oğlu İnâyet Geray geçti. Kalgay ünvanı birâderine verildi. Bu iki şehzâde mevkilerine yerleşir yerleşmez Pâdişah'a karşı isyan ettiler. Derhal azlolunarak[177] İstanbul'a getirilip idâm edildiler. Selamet Geray'ın oğlu Bahâdır Geray Hacı Geray neslinden son Kırım Hanı'dır. Vefatından sonra[178] dâhilî muhârebeler bu âileye mensup şehzâdelerin hepsinin vefatıyla sonuçlandı. Tahtı Mengli Geray âilesine geçti. Bu son zamanların tafsilatını yazmış müverrihlere tesâdüf edemiyorum. Bu hanların yalnız isimlerini ve saltanat müddetlerini biliyorum. Bahâdır Geray'ın halefleri şunlardır: Sene: 1637, 1641

174 1037 hicrî târihinde.
175 1043 hicrî târihinde.
176 1043 hicrî târihinde.
177 1046 hicrî târihinde.
178 1051 hicrî târihinde.

Mehmed Geray, 1642 târihinde azledilmiştir.

İslam Geray, 1653 târihinde vefat etmiştir. Bütün hükümranlığı zamanında Lehistan ile harb etmiştir.

Mehmed Geray, 1666 târihinde tekrar Han olmuş ve vefat etmiştir.

Âdil Geray, 1671'de azledilerek Rodos'a gönderilmiştir.

Selîm Geray, 1678'de azledilmiştir.

Murad Geray, 1682'de vefat etmiştir.

Hacı Geray, ancak sekiz ay hükûmet etmiştir.

Selîm Geray, 1690'da tekrar Han olmuştur.

Saâdet Geray, 1691'de vefat etmiştir.

Safâ Geray, 1692'de vefat etmiştir.

Selîm Geray 1698'de tekrar Han olmuş ve istifa etmiştir.

Devlet Geray, 1702'de azledilmiştir.

Selîm Geray, dördüncü defa olarak Han nasb edilmiştir.

Sene: 1702 *Relat. De Ferrand.*

Selîm Geray tekrar Han'lık tahtına çıkınca kalgay'ını, Çerkesistan'a ilticâ etmiş olan oğlu Devlet Geray aleyhine harbe gönderdi. Devlet Geray mağlup oldu, pederine getirildi. Pederi kendisini şefkatli bir şekilde kabul etti. Bu Han, Hıristiyanlara karşı muhârebelerinde şöhret kazanmıştır. Bir muhârebede hem Rusları, hem Lehleri, hem Almanları mağlup etmiştir. Bunlar Arnavutluğun büyük bir kısmını ele geçirmişlerdi. Defalarca Han olduktan sonra Mekke'den dönüşünde tahtını terk ederek Makedonya'da Siroz'a çekilmiş ve orada rahatça ömrünü nihâyete erdirmek istemişti. Fakat Pâdişah kendisini davet ederek tekrar Hanlık tahtına oturttu. 1704 târihinde vefat eyledi.

Duban.

Halefi Gâzî Geray 1706 târihinde[179] azledildi. Azil sebebi, zâlimliği ve kötülükleriyle meşhur olan vezîr-i âzam Ali Paşa'nın Rusya'ya karşı ilan edilmemesinde menfaattar olduğu bir harbi şiddetle tavsiye etmesi idi. Gâzî Geray gâyet yakışıklı, asîl tavırlı, keskin görüşlü idi. Tatarların çehresi alelade biçimsiz olduğu halde kendisinin yüz hatları pek muntazamdı. Pâdişah, ileri gelen memurlarından biri vâsıtasıyla birâderi Devlet Geray'a bir kılıç, murassa bir samur kalpak ve bir hatt-ı şerîf gönderdi. Tatar milletinin ileri gelenleri önün-

179 1118 hicrî târihinde.

de bu hatt-ı şerîf okundu. Bunun üzerine Gâzî Geray tahttan inerek yerini birâderine bıraktı. İstanbul'dan yirmi beş fersah mesâfede bulunan Künkünay(Guinguenai)-saray'a gönderildi. Orada zevcesi, hemşiresi ve yüz otuz maiyetiyle birlikte vebadan vefat etti. Vâlidesi Selîm Geray'ın zevcesi Vâlide Sultan, elli yaşlarında ve Çerkes milletine mensup zeki bir kadındı. Şiddet-i nevmîdî[180]'den kendisine bir hançer vurduysa da vefat etmedi. Gâzî Geray bir hükümdara yakışacak seçkin duygulara sâhipti. Tatarlar kendisini tekrar Han görmek arzusunda oldukları için vefatına teessüfler ettiler.

Devlet Geray 1713 târihinde azl edildi. Yerine Kaplan Geray geçti. Bazılarının rivâyetince[181] Kaplan Geray Gâzî Geray'a halef olmuş ve 1708 târihinde azledilmişti. Bu hükümdarların ondan sonra bugüne kadar olan târihleri bence meçhuldür. Yalnız tâbi oldukları Pâdişah'ın dâima idâresi altında kalmış oldukları malûmdur.

180 Bu tabir muhtemelen psikolojik bir rahatsızlığın karşılığı olarak kullanılan tıbbî bir terimdir; "ümitsizlik krizi" diye çevrilebilirse de karşılığı tıbbî terimlerde aranmalıdır. (E.K.)

181 Rıdvan'ın oğlu Abdullah'ın eserinin sonunda bu hanlara dâir mevcut bir cedvele göre böyledir. Fakat Râhip P. Duban Recueil des Voyages au Nord (Kuzeye Seyahatler) eserinin onuncu cildinde Gâzî Geray'ın yerine Devlet Geray geçtiğini söylüyor.

-III-
KAZAN HANLARI

Timür-leng'in Kapçak'ı istilası bu imparatorluğun muhtelif kısımlara ayrılmasıyla sonuçlandı. Kazan vilayetinde bulunan Tatarlar ayrıldılar ve aralarında bir han tayin ettiler. Fakat bu hâdisenin hangi târihte ve ne gibi şartlar dâiresinde vukûa geldiği malûm değildir. Gözümüz önünde bulunan yegâne eserler Rus târihleridir. Rus müverrihleri ise Kazan Hükûmeti'nden 1468 târihinde artık teşekkül ve teessüs etmiş bir krallık gibi bahsederler ve hiçbir tafsilat vermezler. Moğol milletinin her taraftaki târihini takip etmiş olmak ve mümkün olduğu kadar tamamlamak için, öğrenebildiğim şeyleri burada hikâye edeceğim.

Annal. Russien. Sigismund d'Herbest.

Kazan ahâlisinin Şelealek isminde bir hükümdarları vardı ki evlat bırakmaksızın vefat etmişti. Zevcesi Nur Sultan sonra İbrahim isminde biriyle evlenmişti. Bu adam Kazan hükûmetini ele geçirdi. Nur Sultan'ın bu izdivaçtan Mehmed Emin ile Abdullatif isminde iki çocuğu oldu. Fakat İbrâhim'in daha evvel birinci zevcesi Batmasa-Sultan'dan Uluğ (?) (Aleg) isminde bir oğlu olduğu için yerine bu geçti. İşte bu hükûmetin kuruluşu hakkında öğrenebildiğim şeyler bu kadardır.[182]

Sene: 1468, 1469

Grandük İvan Vasiloviç'in Kazan üzerine sevk ettiği[183] ordu kendisine karşı mı idi yoksa pederi İbrâhim'e karşı mı idi; burası malûm değildir. Tatarlar bu Grandük ordusunu Volga geçitlerinde durdurmuşlardı. Her halde, Ruslar dönmeye mecbur oldular. Tatarlar gidip Galiç ülkesini yağma ettiler. Oradan Kostrom ülkesine geçtiler. Striga Obolenski burada kendilerini mağlup etti. Ustiug ülkesine ve Dyatka'ya akınlar yaptılar. Bu akınları durdurmak için Grandük İvan birâderleri Jorj ile Andre'yi, Ustiug kolları tarafından

182 Müellifin Kazan Hanları'nın evveliyatı hakkında vermiş olduğu malûmat külliyen yanlıştır.- Mükremin.

183 Âlemin yaratışının 6976'ncı senesinde.

tecâvüze uğramış olan Kazan şehrini muhâsaraya gönderdi.[184] Ustiuglar Kama nehri yoluyla inmişler, Kazan'a yaklaşarak varoşlarını yakmışlar, fakat dönüşlerinde Nijni-Novgorod'da mağlup olmuşlardı. Rus generalleri bu kadarına da muvaffak olamadılar. Kazan hükümdarı ile sulh yapmaya rızâ gösterdiler. O zaman birbirlerinin ülkelerine akın yapmakla iktifâ ediliyordu. Ruslar bu barbarları itaat altına almayı henüz düşünmüyorlardı. Kazan Tatarları eşkıyalıklarına devam ederek Volga yoluyla Tumen'e giden Ustiug tüccarlarını yağma ettiler.[185]

Başka bir takım Tatarlar da Grandük Novgorod'da bulunduğu sırada bütün Dyatka ülkesini tahrip eylediler.[186] Grandük asker gönderdi, Kazan civarlarını yağma ettirdi. Bu karşılıklı akınlardan sonra bu memleket hanıyla sulh yapıldı. Bir müddet sonra sulh bozuldu. Ruslar akın yaptılar. Yeniden sulh akdedildi. Sonra tekrar harb oldu. Aleg [Uluğ?] namındaki Kazan hükümdarı esîr alınarak Volodga'ya götürüldü.[187] Orada öldü. Abdullatîf ile Mehmed Emîn valideleriyle birlikte Biyeloser'e gönderildi. Aleg'in birâderi Koday Kalu vaftiz edilerek kendisine Piyer ismi verildi. Sonra Grandük'ün hemşîresiyle evlenmiştir. Sene: 1475, 1477, 1488

Kazan'da bir fırka vardı ki[188] Grandük'ün düşmanı idi. Çünkü büyük ihtimale göre Grandük Kazan'a Mehmed Emîn'i getirmişti. Mamuk Şeybânî[189] buna karşı silaha sarılmıştı. Grandük Kazan Hanı'nın imdadına Knez Simeon İvanoviç Riapolovski'yi göndermeye mecbur olmuştu. Rusların bu yürüyüşü Mamuk'un tasavvurlarını bir müddet için te'hir etti. Ruslar gidince o da tekrar teşebbüse başladı. Mehmed Emîn Kazan ahâlisine itimad edemediğinden Moskova'ya çekilmek yolunu seçti. Ertesi sene Mamuk Kazan'ı zapt ile yağma etti. Oradan gidip Yaroisk (Jaroisk) şehrini muhâsaraya aldı. Fakat kendisine refakat etmiş olan Kazan ekâbiri gizlice Kazan'a çekildiklerinden halkı silaha sarılmaya teşvîk ettiler, şehirde kapandılar ve Grandük'ten af talep ettiler. Yalnız sefîhâne Sene: 1494 1495, 1499, 1502,

184 Âlemin yaratılışının 6977'nci senesinde.
185 Âlemin yaratılışının 6983'üncü senesinde.
186 Âlemin yaratılışının 6985'inci senesinde.
187 Âlemin yaratılışının 6996'ncı senesinde.
188 Âlemin yaratılışının 7002'nci senesinde.
189 İhtimal ki Mahmud olacaktır.

hareketleri münâsebetiyle nefret ettikleri Mehmed Emîn'i kendilerine göndermemesi ricâsında bulundular. Grandük buna muvafakat gösterdi, "Han" ünvanını Mehmed Emîn'in birâderi Abdüllatîf'e verdi. Mamuk çekilmek isterken yolda vefat etti. Bu olaydan birkaç sene sonra[190] Mamuk'un birâderi Akzalak Kazan âsîlerine iltihak ederek Abdullatîf'e hücum etti. Fakat Rusların yardımı kendisini dönmek zorunda bıraktı. Bununla beraber daha sonra[191] Abdüllatîf hal' olunmuş ve yerine Mehmed Emîn getirilmiştir.

Bu Han Grandük'e karşı isyanda gecikmedi.[192] Memleketleri dâhilinde bulunan Rus tüccarlarının mallarını aldırdı. Ertesi sene gidip Nijni-Novgorod'u muhâsara etti. İki gün muhâsaradan sonra buradan çekildi. Grandük'ün vefatı bu âsîyi yola getirmek için Rusların yaptıkları tedârikleri te'hir ettirmedi. Grandük olan Basil, birâderi Demetrius ve daha sâir generalleri Kazan'ı muhâsara için bir donanma ile gönderdi. Fakat süvarileri bulunmayan bu Ruslar karaya çıkarken kılıçtan geçirildiler. Yeni asker göndermeye mecburiyet görüldü. Bu kuvvet de püskürtüldü ve perîşan bir halde kaçmaya mecbur oldu. Bir kısmı Nijni-Novgorod'a, diğer kısmı Marum'a kaçtılar. Mehmed Emîn bunları Kazan'dan kırk verst mesâfeye kadar takip ettirdi. Bu muvaffakıyete rağmen Kazan Hanı Grandük'ten barış talep etti. İki taraftan esîrlerin iâdesi kararlaştı. Rus subayları Kazan Hanı'nın yemininden sonra muâhede-nâmeyi imzâ ettiler.[193] Grandük'den Abdüllatîf'i af etmesini ve kendisine halef olarak onu tayin etmesini rica ile Kazan sâkinleri namına Grandük'e, Rus sarayının muvâfakatı olmaksızın bir han seçemeyeceğini taahhüt etti. Bu taahhüt yeminlerle te'yid edilince hâlâ Rusya'da tutuklu bulunan Abdüllatîf serbest bırakıldı.

Sene: 1505, 1506

Fakat bir müddet sonra vefat etti.[194] Sonra Mehmed Emîn öldü.[195] Kazan ahâlisi yeminleri mucibince bu vak'ayı Grandük'e bildirerek kendilerine Çigaley'i[196] han tayin etmesini ricâ ettiler.

Sene: 1518, 1519, 1521

190 Âlemin yaratılışının 7007'nci senesinde.

191 Âlemin yaratılışının 7010'uncu senesinde.

192 Âlemin yaratılışının 7013'üncü senesinde.

193 Âlemin yaratılışının 7024'üncü senesinde.

194 Âlemin yaratılışının 7026'ncı senesinde.

195 Âlemin yaratılışının 7027'nci senesinde.

196 Sigismund d'Herbestein buna Şeale diyor. (Bizim târihlerimizde bunun ismi Şah Ali Han bin Allah-yar Han diye kayıtlıdır.-Mükremin)

Ruslar yeni handan, Grandük'e sâdık kalacağına dâir yemin istediler. Bu yemini ettikten sonra kendisini Kazan'a gönderdiler. Yeni Han orada uzun müddet tahtta kalmadı. Tuttuğu yol ve büyük ihtimalle, Ruslara gösterdiği pek fazla bağlılık bütün tebaasını isyana sürükledi.[197] Kazan ekâbiri Sâhip Geray Çareviç'i yani Kırım Hanı Mengli Geray'ın oğlunu davet ettiler. Mübârek Mehmed Geray bir ordu ile Sâhip Geray'ı Kazan'a getirdi. Sâhip Geray orada Han ilan edildi. Cigâle bütün âilesiyle Moskova'ya çekildi.

Sâhip Geray Kazan Hanı olur olmaz askerleriyle yola çıkarak Kolomna'ya gitti. Orada, Rusya'ya bir sefer yapan birâderi Mehmed'e iltihak etti. Az kaldı Mehmed Moskova'yı zapt edecekti. Grandük bu akının ve kendi murahhası Linoçki'nin Kazan Hanı tarafından katlinin intikamını almak için Nijni-Novgorod'a gitti.[198] Sura nehri ağzında Basilgorod namıyla ahşap bir istihkâm yaptırdı ve ertesi sene Kazan'ı muhâsara için bir çok knezlerin kumandası altında, bahrî bir ordu gönderdi. Sâhip Geray[199] o zaman on üç yaşında bulunan yeğeni Safâ Geray'ı Kırım'dan getirterek kendisi imdat talep etmek üzere İstanbul'a gittiği sırada Kazan hükûmetini ona bıraktı. Gitmesinden sonra bir Seyyid yani bir dinî reis, genç şehzâdeyi Ruslara teslim etmek üzere tutmaya teşebbüs etti. Fakat öldürüldü. Bu esnâda Rus ordusu Nijni-Novgorod'dan çıkmış, Gostinovosero adasına kadar ilerlemişti. Orada süvari kuvvetlerini bekliyordu. Bu esnâda ahşap Kazan kalesi ortaya çıkan bir yangın yüzünden kül olmuştu. Ruslar bu olaydan istifâde edecek yerde kalenin tekrar inşâ edilmesine meydan bırakacak derecede ihtiyatsız davrandılar. Sonra gelip Kazanka nehri yakınında karargâh kurdular. Burada, Tatarların ve Çeremislerin başında bulunan genç Kazan hükümdarı kendilerini dâimî surette rahatsız etti. Rus ordusunda bulunan Çigâle bu genç şehzâdeyi defalarca Kazan hükûmetini teslime davet eyledi. Fakat Safâ Geray dâima, elinde ise cebren almasını söyledi. Ruslar, ağırkanlı davranışlarıyla Tatarlara Kazan'ı tahkîm imkânını bırakmışlardı. Bütün erzaklarını tüketiyorlardı. Civarları tahrip eden Çeremisler onların bütün erzak kâfilelerini ve münâkale vâsıtalarını ele geçiriyorlar, etraflarını o kadar sarıyorlar-

Sene: 1523, 1524

197 Âlemin yaratılışının 7029'uncu senesinde.
198 Âlemin yaratılışının 7031'nci senesinde.
199 Ruslar kendisine Saip yahu Sap Gerei derler.

dı ki Grandük onlara dâir hiçbir malûmat elde edemiyordu. Artık geriye çekilmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Bu esnâda bir süvari kuvveti düşman saflarını yarmak imkânı bulduğundan bütün ordu onlara uydu. Herkese cesâret geldi. Ordu Kazan'a yaklaşarak şehri kuşattı.[200] Genç Kazan Hanı şehrin diğer tarafında karargâh kurdu. Oradan kesintisiz şekilde Rusları taciz etti. Bu sırada, bütün bataryalar yerlerine yerleştirilmiş olduğundan Ruslar kaleyi şiddetle döğmeğe başladılar. İçeridekiler sâhip oldukları son topçuyu kaybedinceye kadar savunmada bulundular. Artık Kazan'ın zapt edileceği ümit olunuyordu. Fakat, Paliçki namındaki Rus generalinin korkaklığı bu fırsatı kaçırttı. Çünkü bu general topçularını kurtarmak ve ordusunu hiç zâyiâta uğratmamak fikrinde bulunmuş ve buna göre hareket etmişti. Hatta surlara hücum etmek isteyen askerlerini azarlamaya bile kalkmıştı. Onun maksadını haber alan Tatarlar Moskova'ya barış için sefîrler göndermek şartıyla teslîm olmak teklifinde bulundular. Paliçki derhal muhâsarayı kaldırdı. Bu hareketi Tatarlara satılmış olduğu şüphesini doğurmuştur.

Kazan sefîrleri Moskova'ya geldikleri zaman[201] barış akdedildi.
Sene: 1525, 1529 Grandük, Safâ Geray'ı Kazan Hanı olarak tanıdı. Grandük buraya Daniel Vasiloviç Pienkov namında bir sefîr gönderdi. Görünüşe nazaran sonraları Grandük Kazanlıların hareketlerinden yine şikâyetçi olmuştur. Çünkü Kazan Han'ı mazeret arzetmek için Moskova'ya sefîrler göndermiştir.[202]

Fakat Han, Grandük'ün murahhasını alenen tahkîr etmiş olduğu
Sene: 1530, 1531 için Grandük ertesi sene Kazan'a bir ordu gönderdi. Bu ordu Kazanlıları ve Nogayları püskürterek Kazan şehrine yaklaştı. Hatta bazı yerleri ele geçirdi. Bulak Mirza şehirden çıktı, Grandük'ün generallerine, artık Grandük'e karşı isyan etmeyeceklerini, muvâfakatı olmaksızın "Han" kabul eylemeyeceklerini arz etmeleri ricâsında bulundu. Bu ahidden memnun olan Rus generalleri geri döndüler. Kazan sefîrleri Moskova'ya gittiler.[203] Burada Grandük'e sâdık kalacaklarına yemin ettiler. Granduk Safâ Geray'a yemin ettirmek üzere İvan Vasiloviç Polev'i Kazan'a gönderdi. Safâ Geray rütbece

200 Ağustos'un on beşinde.
201 Âlemin yaratılışının 7033'üncü senesinde.
202 Âlemin yaratılışının 7037'nci senesinde.
203 Âlemin yaratılışının 7039'uncu senesinde.

daha yüksek bir sefîr gönderilmesinde ısrar ederek yemin etmedi. Moskova'daki Kazan sefîrleri, bu konuda kendilerine eleştirilerde bulunan Grandük'e, bir ordu göndermekte olduğuna dâir Kazan'da şâyi olan bir rivâyetin Han'ı kızdırmış olduğunu cevâben bildirdiler. Sefîrlerin fikrince Kırım Tatarları ve Nogaylar Kazan Hanı'nın fikrini çelmişlerdi. Eğer Safâ Geray'ın talebi hoşuna gitmiyorsa kendileriyle birlikte Çigâle'yi Basilgorod'a göndermesini Grandük'ten ricâ ettiler. Orada Nogayları ve Çeremisleri Rusların tarafına çekeceklerini ümit ediyorlardı. Bu garip teklif Grandük'ün hayretine yol açtı. Bu söyledikleri şeylerin Kazan büyükleri namına mı vukû bulduğunu sordu. Hayır diye cevap verdiler. Reislerden bir çoğunun akrabaları Nijni-Novgorod'da tutuklu olduğu için bu teşebbüsün muvaffak olacağı ümidinde bulunduklarını bildirdiler. Bunun üzerine Grandük kendileriniÇigâle ile oraya gönderdi.

Bu esnâda Kazan'da karışıklık vardı. Safâ Geray, Grandük'ün murahhası İvan Polev'i öldürmek istemişti. Buna muhâlif olan millet büyükleri Safâ Geray'ı şehirden koğmuşlar, Kırım'a ilticaya mecbur etmişlerdi; Grandük'e sâdık kalacaklarını vaad ediyorlardı. Gönderdikleri sefîrler kendilerine "Han" olarak Enaley'in[204] tayin edilmesini istediler. Bu arzuları kabul olunduğu için Enaley Basilgorod'a gitti, orada Grandük'ün memurları huzûrunda sadâkat yemini etti. Grandük Çigâle'ye Kuşir (Koszyre) ile Serpuşov'u verdi.[205] Fakat hemen arkasından kendisini Bielosero'ya hapsettirdi. Çünkü Grandük'ün, yeni Kazan Hanı'na gerek kendisinden zapt edilmiş olan silahları iâde etmek, gerek bir Nogay mirzasının kızıyla evlenme vaadinde bulunmak suretiyle gösterdiği güzel davranışı kıskanarak bazı karışıklık çıkaracak hareketlere kalkmıştı. Sene: 1533

Grandük İvan Vasiloviç, pederine halef olunca[206] tahta çıkışını ihbar ve Kazanlıların sulhü yenilemesi için Kazan'a sefîrler gönderdi. Fakat bundan sonra Bulak[207] ile diğer bazı Kazan büyükleri, Han'ları Enâley'i öldürdüler[208], Safâ Geray'ı Kazan'a davet ederek "Han" ilan Sene: 1541

---

204 "Enaley"in bizim târihlerimizdeki ismi Can Ali Han'dır ki yukarıda zikredilen Şah Ali'nin kardeşidir. -Mükremin

205 Âlemin yaratılışının 7041'inci senesinde.

206 Âlemin yaratılışının 7042'nci senesinde.

207 Kendisine "Bulat" de derler.

208 Âlemin yaratılışının 7044'üncü senesinde.

ettiler. Sonra gidip Kostrom ülkesini yağma ettiler. Orada muhâfız kuvvetleri kumandanı bulunan Knez Piyer Vasiloviç'i öldürdüler. Yeni Han Kazanlılara sert muâmele ettiğinden, onların mallarını alarak Kırım'a gönderdiğinden[209] bu hareketi şehrin ileri gelenlerini kızdırdı. Bunlar murahhaslar göndererek Grandük'ten af talep ettiler ve Hanlarını öldüreceklerini vaad ettiler. Aynı zamanda, kumandanlarından bir kaçını kendilerine göndermesini ricâ eyliyorlardı. Grandük, İvan Vasiloveç Sviski'yi gönderdi. Bu kumandan, henüz Kırım'da bulunan Safâ Geray'a yapılan tekliflerin netîcesini beklemek üzere Vladimir civarlarına gitti. Bununla beraber, bu Han'dan pek şüphelendiği için, kumandanlarını bir ordu ile Kolomna'ya gönderdi. Bundan haberdar olan Safâ Geray da Rusya'ya girmek üzere askerlerini topladı ve onların Klam ile Kılmıt'ta birleşmelerini emretti. Grandük derhal Demetrius Teodoroviç Bielski'yi Oka nehrine doğru ve Mihayloviç Bulgakov'a Paşra'ya gitmeleri için emir verdiği gibi Çigâle'ye de Kazan üzerine yürüyen Sviski'ye katılmasını emreyledi. Sonra, Safâ Geray'ın Polevis'e gittiğine dâir aldığı haber üzerine Bielski'ye Serpuşov şehrini tahkîm etmesi, askeri Rezan ormanlarına çıkarması için haber yolladı. Tatarlar Osetr'e kadar geldiler. Grandük bunların yanında kendisinin isyan etmiş bir takım tebaası ve Novogorod aşîretleri efrâdı da bulunduğunu haber alınca Bielski'ye yardımcı kuvvetler gönderdi. Sonra Moskova'yı terk edip etmemek mes'elesini müzakere etmek üzere bütün meşveret meclisini topladı. Bazıları Grandük'ün Moskova'dan çıkması fikrinde bulundular. Bazıları buna muhâlefet ettiler. Grandük de bu görüşü tasvip etti. Safâ Geray Oka nehrine kadar ilerlemişti. Nehri geçmeye hazırlanıyordu. Fakat Rus ordusu kendisini durdurunca mirzalarına Rus ordusunun Kazan taraflarına gittiğini kendisine söylediklerinden dolayı sert eleştirilerde bulundu. Bu kadar kalabalık bir orduyu hiç görmemiş olduğundan çekilmek istiyordu. İlk önce mirzalar kendisini durdurdular. Fakat topçu kuvvetlerini görünce kaçtı. Bu seferin meyvelerini tamamen kaybetmemek için gidip Pronesk şehrini yağma etti. Rus ordusu arkasından dâima takip ediyordu.

Kazan'a dönünce barış istemek üzere Moskova'ya sefîrler gön-
Sene: 1545 derdi. Barış derhal akdedilmediği için Grandük Kazan civarlarını

[209] Âlemin yaratılışının 7049'uncu senesinde.

tahrip için bir miktar asker gönderdi.[210] Han, Rusların Kazanlılar tarafından davet edildiği kanaatıyla tebaasından bazılarını idâm ettirdi. Bundan dolayı halkta o kadar hiddet hâsıl oldu ki ileri gelenler bir yardımcı kuvvet gönderecek olursa Han'ı tutup kendisine teslim edeceklerini Grandük'e bildirdiler. Gerçekten, biraz sonra Safâ Geray Kazan'dan çıkarıldı ve milletin büyükleri Grandük'ten Çigâle'yi istediler. Bu Han Grandük'e sadâkat yemîni edip de tahta çıkar çıkmaz yine Rusya'ya kaçmaya mecbur oldu. Çünkü bazıları isyan ederek Safâ Geray'ı Kazan'a çağırmışlardı.

Biraz sonra, Kazan ekâbiri Kırımlılara pek fazla nüfûz ve iktidar veren bir Han'a mâlik olmaktan sıkılarak bu memleketi terk ederek Rusya'ya çekildiler.[211] Sonra, o sıralarda "Çar" ünvanını almış olan Grandük dağlardaki Çeremis kavimlerinin ricâsı üzerine Kazan üzerine bir ordu gönderdi. Bu Çeremisler Kazan ülkesi Tatarlarıdır. Bazıları Volga nehrinin solunda yer alan ovalarda otururlar. Bunlara Lugoviya (Lugavija) namı verilir. Bir kısmı da bu nehrin sağındaki dağlarda sâkindirler. Bunlara da Zanagornia denilir. Putlara tapmayan bu kavimler büyük ağaçlara karşı özel bir hürmet beslerler. Bunların yanında semâya dua ederler. Kurban olarak kestikleri hayvanların kemiklerini ve derilerini bu ağaçlara asarlar. Sene: 1547

Grandük Kazan üzerine bizzat yürümeye hazırlanıyordu.[212] Vladimir'e gitti. Orada ordusunu, topçu kuvvetlerini gözden geçirdi. Sonra Nijni-Novgorod yolunu tuttu ve Çigâle'ye gerenal Vorotinski ile birlikte başka bir yoldan gitmesini emretti. Fakat hava biraz mutedil giderek buzlar çözülmüş olduğundan topların bir kısmı suların içinde kaldı. Grandük Nijni-Novgorod'a döndü. Buradan ancak otuz verst uzakta bulunuyordu. İleri hareketlerine devam emrini alan Çigâle ile diğer Rus generalleri Han'a karşı büyük bir muzafferiyet kazandılar. Han, Kazan şehrine kaçmaya mecbur oldu. Civar memleketler baştanbaşa Ruslar elinde kalmıştı. Sene: 1548 *Annal. Russien.*

Ruslar çekildikten sonra Arak bir miktar Kazan askeriyle gidip Galiç kıt'asını tahrip etti. Kostrom vâlisi General Zakari Petroviç Yakovlev bunu mağlup etti. Ve Kazanlıları Oserovka nehrine kadar kovaladı. Arak bu muhârebede maktul düşmüştür. Biraz sonra Safâ Sene: 1549

210 Âlemin yaratılışının 7053'üncü senesinde.

211 Âlemin yaratılışının 7055'inci senesinde.

212 Âlemin yaratılışının 7057'inci senesinde.

Geray attan düşerek vefat etti. İki yaşında oğlu Otamış Geray kendisine halef oldu. Kazanlılar barış talebinde bulundularsa da Çar reddetti.

Çar Moskova'dan hareketle Nijni-Novgorod'a gitti. Oradan gelip Kazan surları dibinde karargâh kurdu.[213] O zaman Şubat ayı olmakla beraber oldukça şiddetli sıcaklar ve sonra, bol yağmurlar buzları kırdılar, nehirleri feyezân ettirdiler. Bu olay Çar'ı muhâsarayı kaldırmaya mecbur etti. Yalnız Sviaga ağzında bu Tatarları zapt için bir şehir binâ ettirmekle yetindi. Tatarlar ertesi sene barış talebinde bulundular. Bir taraftan dağlı Çeremisler Kazan'a kadar akınlar yapıyorlardı. Diğer taraftan, Kazan şehri ekâbirinden bazıları aslen Kırımlı olan Han'a düşmanlıklarından şehre hücum ettiler. Fakat mağlup olunca Çar'a bağlılıklarını arz ettiler. Ulan Kossak ile Kırımlılar Han'ın Ruslara teslim edileceğini görünce kaçmak yolunu tercih ettilerse de Vyatkiler kendilerini Vyatka nehri yakınında kılıçtan geçirdiler. Reisleri Moskova'ya gönderildi. Bunun üzerine Kazan ahâlisi Çar'dan Çigâle'yi istediler. O da Otamış Geray'ın kendisine teslimi şartıyla muvâfakat gösterdi. Aynı zamanda dağlardaki Çeremislerin Rusya'ya tâbi olmaları, Rus esîrlerinin tahliye edilmeleri de bu şartlar arasındaydı.

Sene: 1550, 1551

Kazanlılar ilk önce bunların hepsini kabul ettiler. Fakat Çigâle şehre gelir gelmez artık Rusları aldatmaya çalışmaktan başka bir şey düşünmediler. Çigâle bile Çeremisler mes'elesinde müşkilat çıkardı. Sonra bütün Kazan büyükleri ile Han ve Rus generalleri Kazan yakınında toplandılar. Muâhede-nâmenin şartları okundu ve zorunlu olarak kabul edildi. Çigâle Knez Jorj Mihayloviç Galiçin ve İvan İvanoviç Şarborov ile birlikte Kazan'a girdi. Bütün Rus esîrleri serbest bırakıldı. Yalnız Vyatka tarafından alınmış bin Rus esîri geldi. Mesçzera (Mestzczera), Kostrom, Morom yoluyla gelenler bu hesaptan hâriçtir. Çigâle, yanında bir Rus esîri bulunacak kimselerin idam edileceklerini ilan ettirdi. Muahede-nâme Moskova'da tasdik olunduktan sonra Rus ordusu geri döndü. Fakat bu sulh, zâhirî bir şeydi. Çigâle, Çar'ın bir iki defa şiddetli talebine rağmen, esîrleri iâdeden imtinâ ediyordu.

213 Âlemin yaratılışının 7058'inci senesinde.

Kazanlılar dağlık kısmın kendilerine bırakılmasını talep eyledi- Sene: 1552
ler.[214] Çar buna râzı olmadı. Bununla beraber, bütün esîrleri iâde etmeleri şartıyla, yine sulha talip oldu. Çigâle bunun bir isyana sebebiyet verebileceği bahânesiyle tebaasını muahedenin bu kısmını icraya zorlamıyordu. Nogaylarla gizli münâsebette bulunmalarına ses çıkarmıyordu. Ancak âsîlerin kendi aleyhinde de bulunduklarına kanaat getirdikten sonra bunu Çar'a haber verdi. Verdiği bir ziyâfette ileri gelenleri tevkîf ettirerek hepsini öldürttü. Kalanlar Nogayların yanına kaçtılar. Sonra Çigâle Çar'a, Moskova'da bulunan ve suikast tertibâtına dâhil bulunan sefîrleri tevkîf etmesini ricâ etti. Çar'ın dağlık havaliyi kendisine bırakmasını talep etti. Çünkü orası olmazsa Kazan'da kalamazdı. Bu maddeyi kabul ettiremedi. Rus esîrlerin serbest bırakılması tekrar kendisinden talep olundu. Çigâle, kendisini tahttan indirmek isteyen tebaasının pek nefret ettiği biri olduğunu saklayarak mevcut mes'eleler hakkında Çar ile müzakerede bulunmak üzere Moskova'ya gitmek müsâadesini istedi.

Ertesi sene başında bazı Kazan mirzaları Moskova'ya giderek Sene: 1553
kendilerine bir vâli tayin etmesini ve Kazan'da da Sviaga'da olduğu gibi bir vilayet te'sis eylemesini Çar'dan ricâ ettiler. Çünkü tebaasını katlettiren, mallarını müsâdere eden, karılarını ve kızlarını alan Çigâle'den memnun değildiler. Fikirlerince Moskova'da bulunan üç yüz Kazan ekâbirinden birini Çar Kazan'a göndererek emirlerini tebliğ etmeli ve Han'ı azleylemeli idi. Diğerleri rehine olarak Moskova'da kalacaklardı. Bunun üzerine Çar, Aleksi Adaşef'i (Alexis Adaszev) Kazan'a göndererek Çigâle'ye şehri terk etmesini emretti ve başka bir tarafta taltîf edileceği vaadinde bulundu. Çigâle yirmi dört mirza ile beş yüz Strelitz olduğu halde Kazan'dan çıktı ve Moskova'ya götürüldü. Sonra Kazan ahâlisi Çar'a sadakat yemini ettiler ve Çigâle'nin Kırım Hanları âilesinden bulunan ve halkı isyana teşvîk etmiş olan zevcesini Rus kumandanlarına teslim ettiler. Ma'mâfîh, çok geçmeden şehrin kapısını Rus kumandanlarına açmaktan imtinâ gösterdiler. Bütün Kazanlılar silaha sarıldılar. Nogayları imdatlarına çağırdılar. Astrakan hükümdarı Kasım'ın oğlu Edigeray (Yâdigâr) Kama nehrini geçerek Kazan'a gitti. Orada

---

214 Âlemin yaratılışının 7060'ıncı senesinde.

hükümdar ilan edildi. Çar bunu haber alınca bu memlekete bir ordu göndermeye karar verdi. Bizzat Kolomna'ya gitti. Fakat Kırım Hanı Devlet Geray'ın bir akını bu seferi yarım bıraktırdı. Çar, Devlet Geray üzerinde tam bir galebe elde ettikten sonra Sviaga'ya gitti. Oradan Edigeray'ı (Yadigâr'ı) teslim olmaya davet etti. Bunun verdiği ret cevabı üzerine Çar Kazan'ı muhâsara ederek şehri hücumla ele geçirdi. Bunun üzerine bütün bu ülke tamamıyla Rusya'ya tâbi oldu. Otamış Geray vaftiz edilerek kendisine Aleksandr ismi verildi. Edigeray aynı muâmeleyi ricâ etti. Ona da Simeon ismi verildi, bu târihten sonra Kazanlılar Rus idâresi altında kalmışlardır.

Tatarların Umûmî Târihi Isbrand ides. Jenkinson.

Bugün bu memlekette iki nevi Tatar görülür: Başkırlar[215] ve Oka Tatarları. Başkırlar Kazan hükûmetinin doğu kısmında Kama nehri ile Kartal dağı ve Volga nehri arasında sâkindirler. Başkırlarla aynı kökten gelen Oka Tatarları Oka nehri sâhillerine civar olan havâliyi işgâl ederler. Her ikisi de Ruslar Kazan hükûmetini zapt ettikleri vakit buranın sâhibi olan Tatarların bakiyesidir. Bütün bu Tatarlar uzun boylu, gürbüz adamlardır. Yüzleri geniş, renkleri biraz yanık, omuzları dört köşe, saçları siyah, kaşları pek kalın ve çatıktır. Sakallarını uzun bırakırlar. Kalın beyaz çuhadan bir uzun esvap giyerler. Bunun bir nevi başlığı da vardır ki kışın başlarını örterler. Esvaplarının sâir kısımları Rus köylülerinin esvâbının aynıdır. Kadınları da alelade Rus kadınları gibi giyinirler. Yalnız hafif birer terlik giyerler. Bu, ayaklarının ucunu bile zor örter. Bunu tırnaklarının üstünden bağlarlar. Bütün serpuşları geniş bir kurdeleden ibârettir. Bu, alınlarını örter. Başlarının arkasından bağlarlar. Kenarı ipek işlemelidir. Üzerinde birkaç sıra boncuk gözlerinin üzerinden sarkar. Bazıları da yine böyle sevimli ince bir mukavva takarlar. Sokağa çıktıkları zaman yüzlerini ipek işlemeli ve kenarı saçaklı bir örtü ile kaparlar.

İyi süvari, cesur adamlar olan bu Tatarlar, yegâne silahları olan yay ve oku gâyet ustalıkla kullanırlar. Müslüman dininden yalnız sünnet âdetini ve daha sâir bazı merâsimi muhâfaza etmişlerdir. Kendilerine putperest nazarıyla bakılabilir. Bu son zamanlarda içlerinden bir çoğu Hıristiyanlığı kabul ettiler. Ruslar gibi Rum Ortodoks âyinini takip ederler.

---

215 Rubruquis bunlara "Paskatirler" diyor. Bu, eski bir isimdir. Moğolların kuruluşundan evvel buradaki Tatarlara verilirdi.

Memleketleri gâyet münbit olup her türlü hubûbat ve meyve yetiştirir. Bu Tatarlar ziraatle meşguldürler. Köy ve kasabalarda sâkin olurlar. Bilhassa arpa, yulaf ve kara buğday yetiştirirler. Arılardan bir çok bal ve balmumu alırlar. Memleketlerinin kuzey kısmında bir çok sincap ve sâir kürkler bulunur. Ruslar kendilerine hilm ve mülâyemetle muamele ederler. Çünkü cevvâl bir tabiata mâliktirler ve sâir Tatarlara iltihak etmeye dâima meyyaldirler. Yaklaşık olarak elli bin kadar asker çıkarabilirler. Lisanları büyük ihtimale göre Astrakan Tatarları lisanının aynıdır. Birbirlerinin sözlerini anlayabiliyorlar.

-IV-
TURAN MOĞOLLARI

Moğolların bu kolları, târihî olaylarını kendinden sonrakilere intikal ettirmeye ehemmiyet veren ırkdaşlarından uzak memleketlerde hükümran oldukları ve olayları bizzat intikal ettiremeyecek derecede câhil bulundukları için târihleri bizce meçhul kalmaktadır. Bununla beraber Ebû'l-Gâzî bazı tafsilata el atmıştır ki bunları ihmal etmeyeceğiz. Sibirya'ya kadar uzanan bu imparatorluğun uğradığı muhtelif bölünmelerle hükümdarlarının birbiri ardınca takibi, bizi hiç değilse kısmen haberdar etmeye hizmet etmiş oluyorlar.

Tatarların ...nümi Târihi

Batu, kuzey memleketlerine kendisini sâhip kılan seferden döndüğü zaman birâderi Şeybanî'ye, Rusların müttefiklerinden zapt edilen mevkilerin büyük bir kısmını Kuris, Nayman, Karlık ve Uygur aşîretlerine mensup bir çok Moğollarla birlikte vermişti. Batu'nun diğer birâderi Orda-içen buna on beş bin Moğol âilesi de ilave etti. Yalnız Şeybânî'nin Batu'ya tâbi olan ülkeler ile Orda-içen'e tâbi olan havali arasında yerleşmesini şart koymuştu. Bunun üzerine Şeybânî yazlık ikāmetgâh için Aral ve Yayık dağları civarını, kışlık ikāmetgâh için de Sir ve Sarısu nehirleri sâhillerine doğru Karakum ve Arakum ülkelerini seçti. Oğullarından birini Batu'nun kendine vermiş olduğu şehirleri işgâle bir miktar askerle gönderdi. Bu ülkenin neresi olduğu meçhuldür. Fakat iddia olunduğuna göre Nemet Hanları, Şeybânî ahfâdının bu kolundan çıkmışlardır. Bizce meçhul olan bu Nemetlerin Kırım Hanları olmasından şüphe edilebilir. Yayık nehri civarlarındaki ülkede vefat eden Şeybânî[216]'nin yerine oğlu Bahâdır Han geçti.

Kapçak Hanı Mengu-Timür buna Ak-orda'yı yani beyaz aşîreti
...ene: 1266 verdi. Buna da[217] Coci Buga[218] halef oldu. Bundan sonra, oğlu Bada-

216 On iki evlat bıraktı: Baynal, Bahâdır, Karak, Bilga, Zırık, Mercan, Kuntga, Ayazı, Sayılgan, Bayandsar, Madsar, Kunzi.

217 Kutlug Buğa isminde ikinci bir oğlu da vardı.

218 Bunun dört oğlu olmuştur: Bada-gul, Bik-timür, Yengecar, Yesu-buga.

gul, sonra Bada-gul'un oğlu Mengu-Timür gelir. Mengu-Timür'e cesâret ve zekâsı hasebiyle "Kutluk" ünvanı verilmiştir.[219]

Mengu-Timür'ün yerine biraderi Fulat Han geçti. Devlet-Şeyh Oğlan ve Arabşah isminde iki evlat bıraktı. Bunlar hükûmeti aralarında paylaştılar. Arabşah Gök-orda, Gök aşîret reisi idi. Rusya'ya bir akın yaptı, Nijni-Novgorod'a hücum etti. Ruslar ilk önce kendisini çekilmeye mecbur ettiler ve arkasından kovaladılar. Fakat Piana nehri yakınına vardıkları zaman Ruslar ihtiyatlı bulunmadıkları için, Tatarlar geri döndüler ve her taraftan kendilerini sardılar. Ruslar kaçtılar. Tatarlar gidip Nijni-Novgorod'u yaktılar. Devlet-Şeyh Oğlan'ın yerine oğlu Ebû'l-Hayr Han geçti. Komşu kavimler bundan korkuyorlar ve kendisine hürmet gösteriyorlardı.

Sene: 1377 *Annal. Russien.*

Arabşah'ın halefi oğlu Hacı Tuli'dir. Ondan sonra Timür-Şeyh[220] hükümran olmuştur. Bunun saltanatı zamanında iki bin Kalmuk memleketleri dâhiline bir akın yaparak tahribatta bulundular. Timür-Şeyh bunları takip etmek istediği sırada muhârebede maktul düştü ve hiç vâris bırakmadı. Tebaasının büyük kısmı başka hükümdarların yanına çekildiler. Yalnız Uygurlar kalmışlardı. Bu sırada Timür-Şeyh'in zevcelerinden birinin gebe olduğu anlaşıldı. Bunu terk etmek istemediler. Yola çıkmış olan Naymanlar bu haberi aldıkları zaman bulundukları mevkide kaldılar. Timür-Şeyh'in karısı doğuruncaya kadar orada kalmaya karar verdiler. Bir erkek çocuk doğurursa döneceklerdi. Bu kadın Yâdigâr namı verilen bir erkek çocuk dünyaya getirdiğinden Naymanlar bu genç şehzâdeyi "Han" olarak kabul ettiler. Bu birlikten hissettikleri sevinci göstermek için Uygurlar Naymanlara sol tarafı bıraktılar. O suretle ki o târihten beri her münâsebetle Uygurlar sağda kalmışlardır. Sağ taraf onlar için sol taraf kadar muteber değildir. Yâdigâr Han dört evlat[221] bıraktı. Burga Sultan namıyla yad edilen en büyükleri pek cesur bir hükümdar idi. Kendisinden daha yaşlı olan, Devlet-Şeyh Oğlan'ın oğlu Ebu'l-Hayr Han zamanında hayattaydı.

Tatarların Umûmî Târihi

Timür-leng'in torunlarından Ebûsaîd Mirza o zaman Maverâünnehir'de hükümran idi. Aynı âileden Abdullatîf Mirza'nın mâlik olduğu yerleri zapt etmişti. Abdüllatîf Mirza'nın oğlu Mirza

219 Bunun altı oğlu oldu: İlsak, Desanta, Fulat, Siyünç, Timür-bunga, Bek-kündi.

220 Hacı Tuli'nin oğludur.

221 Burga Sultan, Abulak, Amunak, Abak.

Muhammed Cuki müttefiki Ebû'l-Hayr Han'ın yanına sığınmıştı. Bu Han'ın yanında bulunduğu sırada Ebûsaîd Mirza'nın bütün kuvvetleriyle Horâsan'a, sonra Mazenderan'a girdiği, Mâverâünnehir idâresini, Arlatlar aşîreti reisi Emîr Masiyet'e bıraktığı haber alındı. Mirza Muhammed Cuki kendi memleketlerine girmek için asker vermeye Ebû'l-Hayr'ı iknâ etti. Burga Sultan otuz bin kişilik bir ordu ile kendisini götürmekle görevlendirildi. İki şehzâde Taşkend taraflarına gittiler. Taşkend derhal kendilerine kapılarını açtı. Sonra Şahruhiye'yi zapt ettiler. Sir yani Seyhun nehrini geçtikten sonra Semerkand üzerine yürüdüler. Bu şehir vâlisinin girişmek istediği harbi kabul ettiler. Burga Sultan sol cenaha, Gişkan Oğlan sağ cenaha, Mirza Muhammed Cuki merkeze kumanda ediyorlardı. Semerkand vâlisi mağlup oldu. Alelacele şehre çekildi. Oradan bu olayı Ebûsaîd Mirza'ya bildirdi. O da derhal memleketinin yolunu tuttu. O zaman Ebû'l-Hayr'ın askerleri Kuzin, Kerminiye ve Mâverâünnehir şehirlerinin hepsine, Semerkand ile Buhârâ müstesnâ olmak üzere, hâkim idiler. Bu iki şehri muhâsaraya da cesâret edemiyorlardı. Burga Sultan Ebûsaîd Mirza'nın Belh'e doğru yürüdüğünü öğrenince muhârebeden kaçınarak, geçidi savunmak üzere Amu yahut Ceyhun nehrine gidilmesi fikrinde bulundu. Fakat Mirza Muhammed Cuki'nin taraftarları Sir nehrini geçerek Şahruhiye üzerine çekilmenin daha münâsip olacağı mütalaasını ortaya koydular. Burga Sultan'ın muhalefetine rağmen bu şekilde hareket edildi. Bunun üzerine bir çokları firar ederek Ebûsaîd Mirza tarafına geçtiler. Burga Sultan yetişebildiklerinin hepsini ele geçirdikten sonra Mirza Muhammed Cuki'yi taraftarları ile birlikte Şahruhiye'de bırakarak memleketine döndü. Mirza Muhammed Cuki dört ay bir muhâsaraya katlandıktan sonra düşmanına teslimiyetini sunmaya mecbur oldu.[222]

Bir müddet sonra Yâdigâr Han'ın memleketlerine hem-civar
Sene: 1456 olan Hocaş Mirza ve Musabi namında iki emîr birbirleriyle ihtilaf çıkararak harbe tutuştuklarından, Musabi, dostu bulunan Burga Sultan'ın nezdine sığınmaya mecbur oldu. Burga Sultan'ın pederi "han" ilan edilmekle beraber henüz hâkimiyet hakkı elde etmemiş olduğundan, o zaman Musabi lehinde hiçbir harekette bulunmayan

222 860 hicrî târihinde.

Burga Sultan, milletin ileri gelenlerini topladı ve onlara hâkimiyeti pederine verdirmeye muvaffak oldu. Sonra asker topladı ve Musabi ile birlikte Hocaş Mirza'ya karşı yürüdü. Mevsim kış idi. Karlardan dolayı yollar geçilemez bir hale gelmişti. Erzak getirtilemiyordu. Subaylardan büyük kısmı geri dönmek fikrinde idiler. Burga Sultan havanın şiddetine rağmen harekette devam için ısrar etti. Daha ileri gidilirse her şeyin mahv olacağına kanaat getiren Musabi bile bu seferi gelecek yaza bırakmak için defalarca kendisinden ricalarda bulundu. Bütün elde edebildiği şey eğer iki güne kadar düşmandan hiçbir haber alınmazsa dönme kararı verileceği vaadinden ibâret oldu. Biraz sonra büyük bir dağa ulaştılar. Burga Sultan bunun tepesinden düşmanları gördü. Bunlar vâdide idiler. Burga Sultan askerlerini ilerletti. Hocaş Mirza kuvvetlerine o kadar ansızın saldırdı ki bunları perîşan eyledi. Bu emîrin kerîmesi Malay Han-zâde esîr düştü ve Burga Sultan'a zevce oldu.

Diğer taraftan, Ebû'l-Hayr o kadar kuvvetlenmişti ki civardaki hükümdarların hepsi aleyhinde birleştiler ve ona harb ilan ettiler. Ebû'l-Hayr sayı üstünlüğü karşısında mağlup oldu. Düşman eline düşmüş olan evlatlarından[223] bazısıyla birlikte katledildi. Diğerleri dağıldılar. Bu karışıklıklar arasında Burga Sultan, Ebû'l-Hayr'a tâbi vilayetleri ele geçirdi. Fakat sonra onun torunu Şeybek Sultan büyük pederinin memleketlerine girince herkes ona bağlılıklarını arz ettiler. Şeybek, Burga Sultan'a karşı olan infialini bir müddet sakladı. İntikam almak için münâsip bir zaman kolladı. Bir gün her ikisi de Sir nehri civarlarında karargâh kurmuş bulundukları sırada Şeybek adamlarından bir kısmını ava gitmek bahânesiyle topladı. Ganîmete hiç ehemmiyet vermeyerek bütün gayretlerini Burga Sultan'ı ele geçirmeye hasretmelerini tavsiye ederek, kendilerini Burga Sultan'ın karargâhına götürdü. Karargâhı bastı. İlk gürültüyü işitir işitmez Burga Sultan bir gölün kenarında bulunan kamışlar arasında saklanmak için kıyâfet değiştirmişti. Fakat orada kendi kendisini pek tehlikeli surette yaraladı. Burga Sultan'ı beyhude yere aradılar. Şeybek'e Manga namında bir Uygur reisini getirdiler. Bu, kendisinin Burga Sultan olduğunu iddia ediyordu. Fakat yalan olduğu

223 On bir oğlu vardı. En büyüğü Şahbudak isminde idi. Bazıları kendisine Budak yahut Burak diyorlar. Şeybek Han'ın pederi odur.

anlaşıldı. Bu reis, gâyet minnettar olduğu Burga Sultan'ı kurtarmak ümidiyle onun adını takınmıştı. Şeybek bu Uygur'un âlicenaplığına hayran oldu ve Burga Sultan'ı tekrar arattırdı. Ortalıkta çok kar olduğu için yalın ayak yürümüş bir adamın izleri bulundu. Sonra bazı kan damlaları görüldü. Bu izleri takip ederek Burga Sultan'ın saklandığı yere vardılar. Kendisini bularak Şeybek'e götürdüler. O da katlettirdi.[224]

Özbekler tarafından abdallağı hasebiyle Hoca Amtintak deni-
Sene: 1482 len Hoca Muhammed Sultan[225] bu seferde yeğeni Şeybek'e refakat etmiş ve Burga Sultan'ın gebe bulunan zevcesi Malay Han-zâde ile evlenmiştir. Kadın bir çocuk doğurdu. Buna Canıbeg namı verildi. Hoca Muhammed bunun kendi evladı zannedilmesini istiyordu.

224 886 hicrî târihinde.

225 Ebû'l-Hayr'ın oğlu idi.

BÜYÜK BUHÂRÂ HANLIĞI

Sonraları Şeybek Asya'nın en kudretli hükümdarlarından biri oldu. Büyük bir ordu ile Mâverâünnehir'e[226], oradan da Horâsan'a geçti.[227] Timür-leng âilesine mensup bir hükümdar olan Bediüzzaman'ı Horâsan'dan atarak Irak-ı Acem'e kadar takip eyledi. Bu âileden eline düşen şehzâdelerin hepsini öldürttü. Bediüzzaman bir müddet İran'da kaldı. Şah İsmâil Safevî'yi imdadına çağırdı. Şah İsmâil bütün kuvvetlerini Şeybek Han'a karşı sevk ederek Merv civarında onunla karşılaştı. Şeybek, ordusunun büyük kısmıyla birlikte muhârebede telef oldu.[228] D'Herbelot Sene: 1494

Moğol hükümdarlarının en kudretlilerinden olan Göçgüncü, Şeybek Han'a halef oldu. Hindistan hudutlarında hükümran olan Timür-leng âilesinden Mirza Babur, Ahmed İsfahanî ile birlikte onun memleketine girdi[229] Sene: 1510

Sonra[230] Göçgüncü Han onları çekilmeye mecbur bıraktı. Aynı târihte Göçgüncü Han vefat ederek yerine oğlu Ebû Saîd geçti ve dört sene hükûmet sürdü. Yerine birâder-zâdesi Ubeyd Han[231] geçti. Gidip Horâsan'ı tahrip eyledi. İran hükümdarı Şah Tahmasb kendisini Horâsan'dan çıkardı. Pâyitahtı olan Buhârâ'da vefat edinceye kadar[232] bu vilayete akınlar yapmakta devam etmiştir. Sene: 1529

Vefatı üzerine taht Abdullah Han'a[233] geçti. Bu, ancak altı ay hükûmet sürdü. Bunun halefi Abdülmümin[234]'dir ki Şeybânî sülalesinden Büyük Buhârâ'da saltanat sürmüş hükümdarların sonuncusudur. Tuşi Han'ın ikinci oğlu Togay-Timür'ün ahfâdı tarafından Sene: 1529

---

226 900 hicrî târihinde.

227 913 hicrî târihinde.

228 916 hicrî târihinde.

229 918 hicrî ve 1512 miladî târihinde.

230 936 hicrî târihinde.

231 Şeybek'in kardeşi Mahmud'un oğludur.

232 946 hicrî târihinde.

233 İbn İskender ibn Canıbeg bin Hoca Muhammed bin Ebû'l-Hayr Han.

234 Bazıları halefinin Abdullatîf olduğunu söylüyorlar. İhtimal ki ikisi de aynı zattır.

katledildi, imparatorluk da onların zürriyetine geçti. Abdülmümin'in halefleri şunlardır: İmam-kulı Han, ki 1642 târihinde vefat etmiştir. Nezîr Muhammed, ki 1646'da hal' olunmuştur. Sonra oğlu Abdülazîz Han. Bu hükümdarlar el'an Büyük Buhârâ'da saltanat etmektedirler. Fakat imparatorlukları inkısama [bölünmeye] uğramıştır. Buhârâ'da, Semerkand'da, Belh'de, ilh. birer han vardır.

Tatarların Umûmî Târihi

Büyük Buhârâ kıt'ası bugün Sogdiyan ile Baktriyan kıt'asını ve mülhakatını ihtivâ eder. 34 ve 44 arz [enlem] dereceleri ve 92, 107 tul [meridyen] dereceleri arasında yer alır. Kuzeyden Kalmukların ülkesiyle, doğudan Küçük Buhârâ yahut Kâşgar kıt'asıyla, güneyden Büyük Moğol ve İran hükûmetleriyle, batıdan Hârezm ülkesiyle çevrilidir. En uzun kısmı yaklaşık olarak yüz elli Alman fersahı uzunluğundadır. En geniş kıt'ası da hemen hemen bu kadardır. Bu kıt'a bugün Büyük Tataristan'ın en iyi ekili ve meskûn kısmıdır. Burasını işgal eden ve İslam dinine mensup olan Tatarlar, diğer Tatarlar gibi eşkıyâlıkla içiçe olmakla beraber bütün oradaki kavimlerin en medenîsi sayılmaktadırlar. Gâyet ağır çizmelerine varıncaya kadar kadın erkek İranlılar gibi giyinirler, fakat o kadar temiz değildirler. İçlerinden ileri gelenler sarıklarına tuğ takarlar. Silahları sâir Tatarların silahlarının hemen hemen aynıdır. Yani kılıç, ok, mızrak ve yay'dır. Yayları mutâd olanlardan büyüktür. Bunu gâyet kuvvet ve mahâretle kullanırlar. Bir müddetten beri Acem-kârî tüfekler de kullanmaya başlamışlardır. Harbe gittikleri vakit süvarilerinin büyük bir kısmı zırh giyerler. Kılıç darbesinden korunmak için küçük bir kalkanları vardır. Bu Tatarlar sâir Tatarların hepsinden daha gürbüz, daha cesur oldukları iddiasındadırlar. Gerçekten, cesur olan İranlılar kendilerinden korkarlar. Kadınlar bile gâyet cesâret iddiasındadırlar. Kocalarıyla birlikte çok kere harbe gittikleri muhakkaktır. Harbe iştirak etmekten korkmazlar. Kadınların büyük kısmı gâyet iyi yapılıdırlar. Oldukça güzeldirler. Hatta bazıları cidden güzel sayılabilir.

Bu Tatarların beygirleri pek gösterişsizdir. Göğüsleri, kalçaları yoktur. Boyunları uzun ve doğru, bacakları pek uzundur. Karınları da yoktur. Zâten hepsi gâyet zayıftırlar. Fakat gâyet canlı hayvanlardır. Yorulmak bilmezler. Ne kadar fenâ olursa olsun biraz ot bulunmazsa yosun kendilerine yeterli olur. Tabiat bu memleketi latîf bir hale getirmek için hiçbir şey esirgememiştir. Dağlarda gâyet zengin

madenler boldur. Vâdileri her türlü yemiş ve sebze yetiştirir. Ovalar insan boyunca otlarla örtülüdür. Nehirlerde gâyet büyük miktarda leziz balıklar çıkar. Büyük Tataristan'ın diğer taraflarında gâyet nâdir olan ormanlar burada muhtelif taraflarda pek çoktur. Fakat Tatarlar o kadar tenbel tabiatlıdırlar ki arâzilerini ekip biçmekle uğraşacakları yerde hırsızlığı ve komşularının memleketine akın yapmayı tercih ederler. Doğuluların mutâd tarzı üzere kaynatılmış pirinçten ibâret olan pilav ile beygir eti en lezîz yemekleridir. Kısrak sütünden yapılan kosmos [kımız] yahut kumıs ile arak içkilerini teşkil eder. Lisanları Türkçe ile Acemce ve Moğolca'nın bir karışımıdır. Büyük Moğol'un tebaası ve İranlılar kendilerine Özbekler derler. Hîve yahut Hârezm Tatarları da bu umûmî nam altına dâhildirler.

Büyük Buhârâ kıt'ası üç vilayete ayrılmıştır: Mâverâünnehir vilayeti ki pâyitahtı Semerkand şehridir. Asıl Büyük Buhârâ vilayeti ki Buhârâ şehri buradadır. Belh vilayeti ki pâyitahtı Belh şehridir. Bu üç vilayetin her birinde husûsî bir han vardır. Fakat bir müddetten beri Buhârâ Hanı Mâverâünnehir'e de mâliktir. O şekilde ki Amu nehrinin kuzeyinde bulunan yerlerin tamamı, hatta bu nehrin güneyindeki kısmın doğusunda kalan dağlar onun hâkimiyeti altındadır. Bundan dolayı gâyet kudretli bir hükümdar olmuştur. Özbekler İranlılarla dâimî surette savaş halindedirler. Horâsan vilayetinin güzel ovalarına akınlar yaparlar. Fakat Büyük Moğol'un hükûmetine girmek kendileri için muhâldir. Çünkü yüksek dağlar kendilerini ayırırlar. Özbek süvarileri için bu dağlardan geçmek kābil değildir.

Büyük Buhârâ'da sâkin olup sürüleriyle geçinen Tatarlar, komşuları Kalmuklar gibi kulübelerde yaşarlar. Mevsimine ve sürülerinin ihtiyaçlarına göre civarda şuraya buraya giderek karargâh kurarlar. Araziyi eken Tatarlar ise köy ve kasabalarda otururlar. Şehirlerde oturanlar nâdirdir. Şehirler bu vilayetlerin kadîm sâkinleri tarafından meskûndur. Bunlar bugün Büyük Buhârâ'nın sâhibi olan Tatarlara hiç benzemezler.

39 derece 20 dakika arzında bulunan Buhârâ şehri bugün Büyük Buhârâ Hanı'nın payitahtıdır. Şehir gâyet geniştir. Üzeri çimenle örtülü iyi bir istihkâmı vardır. Şehir üç kısma ayrılmıştır. Han'ın hisarı ve teferruatı birinci kısmı teşkil eder. Mirzalar, saray erkânı ve hanın maiyetinde bulunanların hepsi ikinci kısmı oluştururlar. Esnaf, tüccar ve sâire üçüncü şehri teşkil ederler. En kalabalığı

bunlardır. Bu üçüncü şehirde her sanat erbabı ayrı bir mahalle işgal eder. Câmiler, hamamlar ve buna benzer umûma âit binâlar tuğladan yapılmışlardır. Mimarları da oldukça iyidir. Fakat diğer evler topraktandır. Şehrin içinden geçen nehir suları sağlık için çok zararlıdır. Bunu içenlerin bacaklarında kurtlar peydâ olduğu iddia olunuyor. Buhârâ, Büyük Tataristan ile İran ve Hindistan arasında ticâret itibarıyla gâyet istifâdeli bir konumdadır. Tesviye olunan rüsûm pek hafiftir. Fakat ecnebi tüccarlarının dâimî surette maruz kaldıkları tecâvüzler burada ticâretin pek durgun olmasına sebebiyet veriyor. Buhârâ'da tedâvül eden Acem ve Hind meskûkâtından başka Büyük Buhâra Hanı'nın darbettirmekte olduğu gümüş ve bakır paralar da vardır. Ulemâ reisinin bu şehirde büyük bir hüküm ve nüfûzu vardır. Arada sırada Han sülalesi azası arasında zuhûr eden dâhilî muhârebelerde kimin tarafını tutarsa hemen dâima o başarı kazanır. Buhârâ şehri Büyük Moğol devletiyle İran'a gâyet lezîz ve türlü türlü kuru meyve ihraç eder.

Mâverâünnehir vilayetinin pâyitahtı olan Semerkand şehri 41 derece 20 dakika arzda, 95 derece tul'de ve Buhârâ şehrinden yedi günlük mesâfenin kuzeyindedir. Eskisi kadar parlak olmamakla beraber yine oldukça geniş ve gâyet kalabalıktır. Üzerine çimen dikilmiş toprak siperleri ile iyi müdâfaa edilmiştir. Binâları hemen hemen Buhârâ binaları ile aynı haldedir. Yalnız Semerkand'da kârgir evler de görülüyor. Çünkü civarda bazı taş ocakları vardır. Asya'da yapılan en iyi ipek kâğıdının bu şehirden çıktığı söyleniyor. Doğu hükûmetlerinde bu kâğıt gâyet makbuldür. Burada bir Encümen-i Dâniş [Bilginler Kurulu] mevcuttur ki Müslümanlar arasında pek meşhurdur. İlim ve edebiyat alanlarında olgunlaşmak için civar memleketlerden buraya giderler. Hanların ikāmetine mahsus hisar gâyet geniştir. Fakat bugün Mâverâünnehir vilayetinin husûsî bir han'ı olmadığı için bu hisar gittikçe harâb oluyor. Çünkü yazın Semerkand'da birkaç ayı geçirmeye gelen Büyük Buhârâ Hanı, alelade, şehre civar olan çayırda çadır altına oturur. Semerkand civarları gâyet lezîz elma, armut, üzüm, kavun yetiştirir. Bunlar o kadar boldur ki bütün Büyük Moğol İmparatorluğu ve İran'ın bir kısmı bunları oradan satın alırlar. Şehrin içinden geçen ve 92 tul derecesine doğru Amu yani Ceyhun nehrine dökülen küçük çay eğer seyr-ü sefere uygun hale getirilseydi civar hükûmetlerle münakalatı

[karşılıklı ulaştırma ve nakliyat işlerini] gâyet kolaylaştırırdı. Büyük bir ticâret merkezi olmak için Semerkand'ın Müslüman Tatarların gayrı bir sâhibi ve komşuları olmaktan başka hiçbir eksiği yoktur.

Büyük Tataristan'ın ucunda, İran hudutlarına doğru bir noktada, 37 derece 10 dakika arzında ve 92 derece 20 dakika tulünde yer almış olan Belh şehri günümüzde Büyük Tataristan'ın güney kısmına hükmeden Özbek Tatarları hanının merkezidir. Bu kısım, Buhârâ Hanı'nın elinde bulunan diğer taraflara nisbetle küçük ise de gâyet münbit ve tamamıyla ekili olduğu için Han bundan senelik büyük bir vâridât sağlar. Burada pek çok ipek üretilir. Ahali pek güzel ipekli kumaşlar yapmasını bilirler. Belh Hanı'nın tebaası olan Özbekler İranlılarla ve Büyük Moğol'un tebaalarıyla vukû bulan ticarî münâsebetlerden dolayı Müslüman Tatarların en medenîleri haline gelmişlerdir. Diğer hususlarda Büyük Buhârâ Tatarlarından farkları yalnız daha az hırsız olmalarından ve daha fazla hirfet ve sanatlarla meşgul bulunmalarından ibarettir.

Müslüman Tatarların tasarruf etmiş oldukları şehirlerin günümüzde en büyüğü olan Belh beldesi cesîm ve gâyet kalabalıktır. Binâlarının büyük kısmı taştan yahut tuğladan yapılmıştır. İstihkâmları toprak siperlerden oluşur ki, dış taraflara iyi bir duvar örülmüştür. Duvar istihkâmları müdâfaa ile meşgul olanları perdeleyecek derecede yüksektir. Barış zamanında bütün yabancı tüccarlarına ve sâir seyyahlara bu şehre gelip işlerini görmeleri müsaadesi verilmiş olduğundan ticâret ileri bir seviyededir. Bugün Belh, Büyük Buhârâ ile Hindistan arasında yapılan bütün ticâretin antreposu mesâbesindedir. Güneydoğudan gelen ve Belh'in dış mahallelerinden geçtikten sonra 38 derece ve 30 dakika arzına doğru Hârezm ve Büyük Buhârâ hudutlarında Amu nehrine dökülen güzel bir ırmak şehre büyük bir fayda temin ediyor. Hanın hisarı doğu usûlünde büyük bir binadır. Hemen kâmilen mermerden yapılmıştır. Civar dağlarda pek güzel mermer ocaklarına rastlanır. Belh Hanı'nın şimdiye kadar memleketlerini muhâfaza edebilmesi sırf hased sâyesindedir. Hem-civar hükûmetlerden biri kendisine hücuma hazırlanınca diğer komşularında dâima kendisine bir müttefik zuhûr ediyor.

Hârezm hududundan Çin hudutlarına varıncaya kadar Büyük ve Küçük Buhârâ'nın bütün şehirleri Buhâralılarla meskûndur. Bunlar Tatarlara nisbetle memleketin kadîm sâkinleridirler. Tatarlar

umûmiyetle bunlara *Tadcikler* [Tacikler] namını verirler. Bu kelime, şehirlerde oturan bir kavme delalet eder. Buhârâlılar umûmiyetle orta boyludurlar, fakat iyi yapılıdırlar. İklime nisbetle renkleri gâyet güzeldir. Büyük kısmının gözleri iyi yapılmıştır. Siyah ve canlıdır. Burunları biraz kavisli, çehrenin çevresi iyi şekillenmiş, saçları siyah ve düzgün, sakalları sıktır. Aralarında yaşadıkları Tatarların biçimsizliklerinden kendilerinde eser yoktur. Kadınları umûmiyetle uzun boylu ve mütenasiptirler. Kadın erkek pamuk bezinden gömlek ve don giyerler. Fakat erkeklerde fazla olarak bir de kaftan vardır. Üzerlerinde ipekli yahut pamuklu bazı kumaş parçaları işlenmiştir. Bunlar bacaklarına kadar sarkar. Hemen hemen tıpkı Lehlilerin kalpağına benzer bir şekilde kumaştan yuvarlak bir de kalpak giyerler. İçlerinden bazıları Türk tarzında sarık sararlar. Bu kaftanları ipekli krepten yapılmış bir kuşak ile bellerine bağlarlar. Kuşaklarını birkaç defa vücutlarına dolarlar. Evden çıktıkları zaman kaftanın üzerine çuhadan uzun bir esvap geçirirler. Kışın bunun kenarları hatta içi kürk kaplıdır. Çizmeleri Acemlerin potinleri tarzında yapılmıştır. Fakat onlarınki kadar temiz değildir. Beygir derisinden tamamıyla husûsî surette meşin yapmak sırrına vâkıftırlar. Kadınlar pamuklu bezden yahut ipekli kumaştan uzun bir esvap giyerler. Bu esvap geniştir, bedenlerini tamamen örter. Ayakkapları Kuzey Hindistan'da kadınların giydikleri tarzdadır. Başlarına renkli ve yassı küçük bir takye koyarlar. Saçları birkaç örgü ile sarkar. Saçlarını inci ve mücevherat ile süslerler. Buhârâlılar Müslümandırlar. Ufak tefek bazı merâsim istisnâ edilirse Türklerle aynı mezhebe mensupturlar. Hepsi şehirlerde ve kasabalarda otururlar. Yaptıkları sanat ve ticâretle geçinirler. Bunda pek üstaddırlar. Çünkü Kalmuklarla Özbek Tatarları ticâretle hiç meşgul değildirler. Buhârâlılar büyük bir çoğunluk hâlinde Çin'e, Hind'e, İran'a, Sibirya'ya ticârete giderler ve büyük kâr sağlarlar. Memlekete sâhip bulunan Kalmuklara ve Özbeklere muntazam bir vergi verirler. Silah kullanmazlar. Bundan dolayı Tatarlar kendilerini aşağılarlar ve korkak diye telakkî ederler.[235]

---

[235] Buhârâlıların menşei meçhuldür. Kendileri de bilmezler. Yalnız pek uzaktan gelmiş olduklarına dâir bir an'aneleri vardır. Tatarlar ve sâir bir çok doğu kavimleri gibi kabîlelere ayrılmış değildirler. Bazı âlimler, Asûrî hükümdarı Salmanassar'ın Medler ülkesine naklettirdiği on kabîlenin kalıntıları olduklarını iddia etmişlerdir.

TAŞKEND HANLARI
yahut
KAZAÇYA ORDA ve KARAKALPAK TATARLARI

Bütün Kazaçya Orda ve Karakalpak Tatarlarının sâhip oldukları ülkenin hâkimi bulunan Taşkend Hanları Yayık nehri civarlarında oturan ve Şeybek Han daha güneydeki kıt'alara yâni Mâverâünnehir'e akın icrâ ettiği zaman orada kalan Moğolların neslindendirler. Fakat bu memlekette el'an pâydar olan bu hükümdarların teselsülü hakkında hiç târihî tafsilata sâhip değiliz. Bugün Kazaçya Orda ve Karakalpaklar adı verilen bütün bu Tatarlar Kanglıların; Katagunların[236], Mankatların ve Cengiz Han zamanından beri yahut daha evvelce orada yerleşmiş olan sâir Moğolların kalıntılarıdır.

Kazaçya Orda Tatarları Kapçak ülkesinin doğu kısmında Yemba nehriyle Sirt yahut Sir nehri arasında ikāmet ederler. Komşuları Kalmuklara pek benzerler. Orta boyludurlar. Fakat gâyet geniştirler. Yüzleri yassı ve enlidir. Renkleri pek yanıktır. Küçük, gâyet parlak ve Kalmuklarınki gibi yarık gözleri vardır. Simsiyah ve sert olan saçlarını dört parmak uzunluğunda keserler. Siyah ve kalın bir çuha veya keçeden yuvarlak bir kalpak giyerler. Kenarı kürklüdür. Esvapları pamuk bezinden bir gömlek ile koyun derisinden bir külottan ve keten bezinden işlemeli bir mintandan ibârettir. Ruslar buna "Kitayka"[237] derler. Kışın bu esvâpların üzerine koyun postundan uzun bir esvap giyerler. Yazın bu kendilerine şilte hizmetini görür. Çizmeleri gâyet ağırdır, beygir derisinden pek kaba bir surette yapıl-

236 Katagunlar, Tatarlarca Alankova'nın doğurmuş olduğu üçüz kardeşlerin en büyüğü olan Bokum Katagun ahfâdındandır.

237 Tercümede, muhtemelen el yazısıyla mürettibin eline verilmiş olan Osmanlıca metindeki te, kaf, y, b, f, nun, vav, dal gibi harfleri k, f, b, y, kaf, şin, dal veya r veya vav gibi okuyup dizmekten kaynaklanan ve bu sebeple mesela birçok "nehir" kelimesi "şehir" şeklinde kaydedilmiş olduğu gibi buradaki kelime de "kitayfa" olarak kaydedilmiştir. Bunları eserin orijinaliyle de karşılaştırmak suretiyle, düzelterek bir metin hazırlamaya çalıştık. Okuyucuları aydınlatmak için bu notu koyuyorum. (E.K.)

mıştır. Çünkü herkes kendi ayakkabısını kendisi yapar. Silahları kılıç, yay ve mızraktan ibârettir. Ateşli silahlar şimdiye kadar aralarında pek az yayılmıştır. Kazaçya Orda Tatarları kadınlarının büyük kısmı uzun boylu ve mütenasip endamlıdırlar. Yüzleri pek yassı ve geniştir. Böyle olmakla beraber pek nâhoş değildirler. Giyinmeleri hemen hemen Kalmuk kadınlarının aynıdır. Yalnız yüksek ve sivri birer külahları vardır ki bunu sağ tarafa doğru kıvırırlar. Kaba bir de terlik giyerler.

Bu Tatarlar Yemba nehri boyunda ve memleketlerini Kalmuk ülkesinden ayıran dağlar civarında gâyet iyi bir havâliyi işgal etmekle beraber bundan istifâde etmesini bilmiyorlar. Çünkü hepsi eşikıyâdırlar. Topraklarını ancak geçinmelerine yeterli olacak kadar ekip biçerler. Bu da pek az bir şeydir. Zâten başlıca gıdalarını sürülerinden ve avdan temin etmektedirler. Ekmek âdeta hiç kullanılmaz gibidir. Dâima at üstündedirler. Akın yapmadıkları vakit ava giderler. Sürüleriyle, ikāmetgâhlarıyla iştigal etmeyi kadınlarına ve bazı esîrlere bırakırlar. Gösterişi olmayan beygirleri epeyce mukāvimdirler. Hazar Denizi'nin doğusunda bulunan bütün Tatar beygirlerinin en serîleridirler. Bu bedevî kavim büyük kısmı itibarıyla çadırlarda ve kulübelerde oturur. Kalmuk hudutlarını, Yemba nehri civarlarını tercih ederler. Bu da eşkıyalık fırsatını bulabilmek fikriyledir. Bütün komşularıyla dâimî surette savaş halindedirler. Kendileri gibi Müslüman olan Özbek Tatarları, alelade kaynaşabildikleri yegâne kimselerdir. Buna onları ihtiyaç mecbur eder. Kışın, bir taraftan Büyük Buhârâ hudutlarına ve güney havâlisine gelen Kontayş(Contaisch)'in tebaası Kalmukları soyarlar. Diğer taraftan, Ayuka Han'a tâbi bulunan Nogay Tatarlarıyla Kalmuk aşîretlerine musallat olurlar. Yazın Yayık nehri menbalarına doğru Kartallar dağını ekseriya geçerek Sibirya içerlerine, İrtiş nehrinin batı taraflarına kadar akın yapmaya giderler. Burası Sibirya'nın en ekili kısmı olduğu için bütün yaz köylerde, Tobol, İşim, Tebenda nehirleri boyunda, bir istila vukuunda müdâfaada bulunabilmek üzere nöbet beklemek mecburiyetindedirler. Buralarda şiddetli bir mukābeleye maruz kaldıkları, gâyet münbit olan arazilerini ekmek kendileri için daha faydalı olmak muhakkak bulunduğu halde eşkıyalığa meyilleri onları bu zahmetli ve tehlikeli hayat tarzına sürükler. Aldıkları esîr-

leri Hârezm ve Buhârâ kıt'alarında satarlar. Burada dâima Acem ve Ermeni ve hatta Hindli tüccarlar vardır ki esîr satın almaya gelirler. Bu Tatarların Özbeklerle hoş geçinmeleri esîrleri satabilmek imkânını temin içindir. Sürüleri için işlerine yarayabilecek kadar esîri ve Sibirya'da ele geçirebildikleri bütün Rus kız ve kadınlarını kendilerine alıkoyarlar. Fakr-u zaruret mecbur bırakmadıkça bunları satmazlar.

Bu Tatarlar Müslüman olduklarını söylerler. Fakat ne Kur'ân'ları, ne mollaları, ne câmileri yoktur. Bir hanları vardır ki alelade kışın Taşkend'de ve yazın Sirt nehri ile Kalmuk ülkesi hudutları civarında oturur. Fakat bunların husûsî mirzaları gâyet kudret sâhibidirler. Hana pek az nüfûz ve selahiyet bırakırlar. Bu Tatarlar en çok otuz bin ve Karakalpaklarla beraber elli bin asker çıkarabilirler.

Türkistan'ın bu kısmında batı cihetinde, Hazar sâhillerine doğru yerlerde ikāmet eden Karakalpaklar diğer adıyla Mankatlar Kazaçya Orda Tatarlarının gâyet sâdık müttefikleridir. Büyük bir sefere çıktıkları zaman, yaptıkları akınlarda her zaman onlara refakat ederler.

SİBİRYA HANLARI

Merâkeşî

Batılı târihçilere göre Türkler Sibirya'da Buz Denizi'ne kadar her tarafa yayılmışlardır. Buralarda vahşîler gibi yaşamaktadırlar. Şeybânî vâsıtasıyla Cengiz Han ahfâdı Sibirya'da büyük bir imparatorluk teşkil etmişlerse de buna dâir hiç malûmât yoktur. Bununla beraber, Sibirya'nın yukarıda bahsettiğim Turan Hanları'nın tâbi'iyyeti altında olduğu anlaşılıyor. Çünkü Ebû'l-Gâzî, son Sibirya Hanı olan Kutsiyum Han'ın[238], Turan Hanlarından biri olan Mengu-Timür oğlu Bekkondı neslinden geldiğini söylüyor. Bu Kutsiyum Han kırk sene hükûmet sürmüş ve Ruslar tarafından tard edilmiştir.

Bernard Müller

Bu memleketin târihi hakkında bulabildiği tafsilatın hepsini toplamış olan çağdaş bir seyyah vaktiyle On isminde bir han bulunduğunu, Uşim nehri sâhillerinde yerleşmiş olduğunu ve bu nehrin İrtiş'e döküldüğünü söylüyor. Bunun tebaalarından Zencidi (Zingidi) isminde biri halkı han'a karşı ayaklandırdıktan sonra onu tahttan indirdi ve imparatorluğu ele geçirdi. Bu yeni han, tebaası üzerinde barış ve sükûn içinde hükümran oldu. Gâsıplarda sıradan olarak görülen intikam hissinden ârî olduğu için son hanın oğlu Tay-buga'yı yanına getirterek ona bir vilayet verdi. Tay-buga Zencidi'nin o kadar itimadını kazandı ki, Zencidi kendisini bir ordu ile Obi nehri taraflarına gönderdi. Orada düşmanlara galebe çaldı. Yaptığı bu hizmet ona istediği memlekette oturmak hakkını vermiş olduğundan bütün âilesiyle birlikte Tura nehri sâhillerine çekildi. Orada bir şehir kurdu. Ona On-zencidin namını verdi. Bu şehir bugün Tumen kasabasının bulunduğu mevkide yer alıyordu. Zencidi evlat bırakmadan vefat ettiği için Tay-buga imparatorluğa vâris oldu. Yerine oğlu Şod geçti. Bunun oğlu Mar, Kazan Hanı Upak'ın kızıyla evlendi. Mar tahta çıktığı zaman kayın pederi kendisini mağlup ederek bütün memleketlerini zapt eyledi. Mar, Obder ve

238 İbn Murtaza ibn Mamudak ibn Hacim Muhammed Han ibn Ali Oğlan ibn Bekkondı.

Yerbalak namında iki evlat bıraktı. Bunlar Upak'ın hükümranlığı zamanında Sibirya'da öldüler. Fakat Obder'in oğlu Muhammed bir miktar asker toplayarak Upak'ı bozdu, öldürdü ve On-zencidin şehrini yerle yeksân etti. Sonra Sibirya kıt'asında daha ilerilere nüfûz ederek İrtiş sâhillerinde Sibir şehrini inşâ eyledi. Sonra Ruslar bunu genişleterek Tobolsk namını verdiler. Yerine Yerbalak'ın oğlu Agiş (Agisch) geçti. Buna da Muhammed'in oğlu Kusim halef oldu. Kusim'in Goticer ve Bekbula namında iki erkek evladı dünyaya gelmiştir. Bunları Kutsiyum Han öldürtmüştür. Kutsiyum Han kendisinden şimdi bahsettiğimiz hükümdardır. Kazak aşîretinin reisi olduğu söyleniyor.

Burada bahse konu olan Goticer Ruslar'ın Sibirya Dukası Edicer dedikleri kimsedir ki 1555 târihinde Çar'a tâbi'iyyet arz etmişti. Ödemeyi taahhüt ettiği vergiye mukābil olmak üzere 1557 târihinde Moskova'ya yedi yüz samur derisi göndermiştir. Fakat daha çok miktarda vermeye mecbur olduğu için, Çareviç Szibanski'nin memleketini gelip yağma etmesini taahhütlerini yerine getirememesine bir sebep olarak göstermiştir. Çar buna hiddet ettiğinden sefîrini tutuklattırdı. Ertesi sene Edicer vergisini tam gönderdi. Sefîri serbest bıraktı. 1583 târihinde Kutsiyum Han Sibirya'da hükümran bulunuyordu. Bu târihlerde, Tanais ve Volga nehirleri sâhillerinde sâkin olan ve İran ile Buhârâ'dan gelen kervanları orada yağma eden Kazaklar Çar İvan Vasiloviç tarafından atıldıkları cihetle içlerinden altı yüzü Yermak-Timofeviç namındaki Atman'larının (Hatman) yani reislerinin idâresi altında kendilerini davet etmiş olan Stroganov ülkesine Kama nehri yoluyla gittiler. Orada Sibirya'dan bahsedildiğini işiterek Yermak ile birlikte Serebrenroy nehri boyunca yukarı çıktılar. Oradan kayıklarını kara yoluyla Tura nehrine taşıdılar. İrtiş nehrine girdiler. Kutsiyum Han'ın hükümran olduğu şehre kadar bunlar yukarı doğru çıktılar. Kutsiyum Han'ı çekilmeye mecbur ederek zevcesini ve çocuklarını esîr aldılar. Çocuklar içinde Altanay Sultan namında biri de vardı. Sibirya'nın pâyitahtını bu suretle ele geçirdikten sonra zaferlerini daha genişlettiler. Bu esnâda, Yermak bu haberi vermek için elli Kazak'ı 1584 târihinde Moskova'ya gönderdi ve affını elde etti. Çar Teodor bundan o kadar memnun oldu ki kendisine Sibirya Prensi ünvanını verdi ve Kazak-

Annal. Russien. Tatarların Umûmî Târihi

larla beraber generallerinden Simeon Bolşovski ile İvan-gloşov'u gönderdi. Buhârâ'dan gelen bir kervanı basmak için yüz elli Kazak ile Voşay nehrine doğru yürümekte olan Yermak, Kutsiyum Han'ın baskınına uğradı. Kutsiyum Han bütün Kazakları öldürdü. Yalnız bir tanesi kaçmaya muvaffak olarak bu haberi diğerlerine yetiştirdi. Onlar da general İvan-gloşov ile birlikte Obi nehrinden indiler ve kimisi karadan ve kimisi nehirden Moskova'ya sığındılar. Bunun üzerine Çar Teodor Basil Borisoviç-sukin'i bir ordu ile gönderdi. Bu general Tumen kasabasını bina etti. Daniel Çoskov(Cziuscow)'u bir müfreze ile gönderdi. Bu da Tobol nehrinin İrtiş nehrine döküldüğü noktada Tobolsk hisarını binâ etti. 1591'de Rus generalleri Sibirya'da büyük fetihler yaptılar. 1598'de Kustiyum Han'ı mağlup ederek karılarını ve üç çocuğunu tuttular, Moskova'ya gönderdiler. Kutsiyum Han Mankatlar yahut Karakalpaklar nezdine ilticâ ederek orada vefat etti. Ertesi sene Ruslar bu ülkede Yenisea nehri kıyısında Mangas, belki de Mangajeya şehrini binâ ettiler. Sonraları bütün bu geniş kıt'ayı pençeleri altına almışlardır.

Sibirya'da sâkin olan bütün kavimleri burada tasvire kalkmayacağım. Bunların hepsi bahsettiğim hana tâbi değildiler. Zâten başka bir idâre altına geçmişlerdir. Rusya'dan bahseden bütün eserler bu konuda mufassal malûmat vermektedir. Bütün bu kavimler, İslamiyeti kabul edenler müstesna olmak üzere, umûmiyetle ormanlarda ve nehir kenarlarında yaşarlar. Burada yazın tuttukları balıklarla, kışın av ile beslenirler. Tabiat her tarafta kendilerine bu kadar hayvan arz ederken ve o sâyede yiyecek ve giyecek tedâriki kābil olurken bunları yetiştirmek için uğraşmayı delilik sayarlar. Amerika vahşileri kadar barbardırlar. Fakat kendilerini bahtiyar zannederler. Hakîkaten de bahtiyardırlar. Çünkü kanaatleri böyledir.

HÂREZM HANLARI

Hârezm (Hᵛârezm) İmparatorluğu, ilk Kapçak Hanı Batu'nun birâderi Şeybânî neslinden Özbek hükümdarı İlbars'ın İranlılardan fethettiği bir ülkedir. Bu, evvelce târihini gördüğümüz imparatorlukların büyük kısmı gibi meşhur bir hükûmet değildir. Hârezm Özbekleri hâriçte hiç fütuhat yapmamışlardır. Muhârebeleri hemen dâima dâhilî idi. Yahut İran'a yapılan basit akınlardan ibâretti. İran kendileri için aşılması kābil olmayan bir set teşkil etmiştir. Cengiz Han neslindeki o ölçüsüz hükümranlık hırsı onlarda yoktu. Hazar Denizi sâhilinde ikāmet eden Türkmenlere hücum ederek onlardan ganîmet aldıkları yahut vergi makāmında istedikleri sürülerle zengin olmayı kâfî görüyorlardı. Pâyitahtları yani hanlarının karargâhı Ürgenc idi. Han, memleketin diğer kısımlarına yayılmış olan akrabasından öteki prenslerden daha az kudretliydi. Onlar başlıca şehirlere sâhip ve hâkim idiler.

İran hükümdarı Şah İsmâil[1] Şeybek Han'ı mağlup ettikten ve bütün Horâsan şehirlerini zapt eyledikten sonra Hârezm ülkesini idâre için üç kumandan tayin etti. Birincisine Kayuk[2] ve Hezâresb[3] şehirleri isâbet etti. Süleyman-kulı namındaki ikinci kumandan Ürgenc şehrini idâre edecekti. Rahman-kulı namındaki üçüncü kumandan Avâsir şehrinde oturuyordu. Bu son iki kumandan kar-

---

1 Bu kitapta me'hazlarımı hiç zikretmiyorum. Çünkü Ebû'l-Gâzî tarafından te'lif edilmiş olan Tatarların Târih-i Ensâb'ından başka elde bir kitap yoktur. Onu takip etmeye mecbur oluyorum.

2 Kayuk, Büyük Buhârâ hudutlarında, 40 derece 45 dakika arzında ve Kesel nehrinden yarım günlük mesfâde bir Hârezm şehridir. Evler gâyet pis âdî kulübelerden ibâret olmakla beraber Ürgenc'den sonra Hârezm'in en iyi şehridir. Arâzisi gâyet mümbittir. Fakat pek fenâ ziraat yapılır. Biraz bağ vardır. Bunlara Sartlar bakıyorlar.

3 Hezâresb Hârezm kıt'asının Kesel nehrinin kuzey sâhilinde yer alan bir şehirdir ki 40 derece 45 dakika arzında, 49 derece tulündedir.

deş idiler. Evâsir kumandanı şehre varınca ileri gelenlerin hepsine muhteşem bir ziyâfet çekti, bir çok hediyeler verdi. Yalnız, iffet ve istikāmeti ve hüsn-i ahlakıyla meşhur olan Evâsir kādısı Ömer bu ziyâfette bulunmaktan kaçınmış ve hatta hastalık bahânesiyle vâliyi görmeye bile gitmemişti. Ertesi günü kendisini ilk ziyârete gelenlere namaz kıldırdıktan sonra aldıkları hediyelerden dolayı tebrik etti ve hükûmetin dinini kabul edeceklerinde şüphesi olmadığını söyledi. Bu söz ziyâretçileri hayrete düşürdüğünden onlara Acemlerin Tatarların mezhebinin gayrı bir mezhebin yoluna girmiş olduklarını, şehirdeki İran askerinin miktarı azaldığı için vâlinin bu meseleyi açığa çıkarmaya cesâret edemediğini, fakat sonra Acemlerin Tatarlar arasına yeni mezhebi sokmaya uğraşarak ilk önce halka misâl oluşturmak üzere reislerden başlayacaklarına emîn bulunduğunu izâh etti. Onları haberdar etmeyi vazîfesi cümlesinden sayıyor ve dinlerinin maruz bulunduğu tehlikeyi gösteriyordu.

İki sene sonra, Evâsir şehrinin ileri gelenleri Bakırgan[4] ülkesine
Sene: 1506 giderek kendi mezheplerine mensup ve fazîlet ve istikāmetiyle gâyet maruf bir zâtı bularak kendisine "Han" ünvanını vermekle, şehirde bulunan bütün Acem muhâfız kuvvetlerini öldürmeye azmettiklerini bildirdiler. Hüsâmeddin Katâl namındaki bu zat onların tekliflerini kabul etmedi. Onlara Burga-sultan'ın[5] oğlu İlbars'dan bahsetti. İlbars Özbekler nezdinde oturuyordu. Cengiz Han neslindendi ve cesâreti sâyesinde kendilerini müdâfaa edebilirdi. Bu nasîhat üzerine Evâsir sâkinlerinden iki zât bir mektup ile İlbars'a gönderildi. İlbars mektubu alır almaz kardeşi Bilbars ile birlikte hemen hareket edeceğini bildirdi. Murahhaslar döndükten sonra ilk önce şehre girmeyerek civarda bir yerde gizlice kalması ve kendisinin karşılanmasını beklemesinin daha ihtiyata uygun bulunacağı düşünüldü. Alınan bu karar hemen kendisine haber verildi. Aynı zamanda, bu tertibatı yapanlar halkı silahlandırdılar. Şehrin kapılarını kapattıktan sonra İran vâlisini maiyetindeki adamlarla beraber katlettiler. İçlerinden yalnız birini ele geçirememişlerdi. Ertesi günü gidip İlbars'ı karşıladılar. Hem Özbekler hem Sartlar onu büyük bir mem-

---

4 Bakırgan Kesel nehrinin kuzey sâhilinde 42 arz derecesinde, Tuk şehrinin kuzeydoğusunda bir Hârezm vilayetidir.

5 Yâdigâr Han'ın oğlu idi.

nuniyetle kabul ederek "Han" ilan ettiler.[6] Vaktiyle kendisine tâbi bir çok şehirler bulunan Evâsir şehri son muhârebelerde bunlardan mahrum kalmıştı. Artık mülhakātı Yenişar[7] ile Tarsak'tan ibâret idi. İlbars Han birinci şehri birâderi Bilbars'a verdi ve diğerine itimad ettiği bir kumandan tayin etti.

Evâsir muhâfız kuvvetlerinin öldürülmesi esnâsında kurtulmak çâresini bulmuş olan Acem gizlice şehirden çıkabilmek imkânını da sağladı ve Ürgenc'e çekildi. Cereyan eden ahvâli vâliye haber verdi. Hiç beklenmeyen bu haber üzerine Subhan-kulı ileri gelenleri yanına toplayarak onlara vak'ayı hikâye etti. Ürgenc vâliliğinde bulunduğu müddetçe kendisinden şikâyet gerektirecek bir hal olup olmadığını sordu. Çünkü kendisini istemiyorlarsa zorla orada kalmak emelinde değildi. Aynı zamanda, kendisinden memnun iseler, bunun delillerini göstermeleri lazım geleceğini de ilave ediyordu. Hepsi, düşmanların tecâvüzüne mukāvemet göstermesi ve İsmâil Safevî'ye karşı sadâkatlarına şâhit olması için Ürgenc'de kalmasını istedikleri yolunda cevap verdiler. Birâderinin ve Acemlerin katlinde medhaldar olmadıklarını, yeni Han'ın uzun müddet pâydar olamayacağına emin bulunduklarını, tabiatları itibarıyla sebatsız olan Özbeklerin biraz sonra onu terk edeceklerini söylediler. Vâli Özbekler tarafından hücuma uğradığı takdirde kendisine yardım edeceklerini tekrar yeminle te'yîd etmelerini istedi. Herkes arzusunu yerine getirmek hususunda sür'at göstermiş olduğundan, şehir ahâlisinden sadâkatine emîn olduğu birini seçerek ona Evâsir'e gidip ahvâl hakkında doğru ve net bir malûmat getirmesi için bir çok para vaad etti. Fakat bu adamın sadâkatinden daha ziyâde emîn olabilmek için, ilk iş olarak kendi mezhebine girmesi için ısrar gösterdi. Gönderdiği bu adamdan evvelce Acem'in getirmiş olduğu haberden fazla bir şey öğrenemedi. Artık müdâfaa sebeplerini hazırlamaktan başka bir şeyle meşgul olmadı.

Üç ay sonra İlbars Han bir ordu ile Ürgenc'e yaklaştı. Karşı çıkmış olan Subhan-kulı'nı mağlup etti. Askerleri ve vâliyi o kadar şiddetle takip ettiler ki firârîlerle birlikte şehre girdiler. Subhan-kulı'yı, bütün muhâfız kuvvetlerini ve şehrin ileri gelenlerini kılıçtan

6 911 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Koyun senesinde.

7 Yenişar, Hârezm kıt'asında Amu nehrinin güney kolunun sağ sâhiline doğru küçük bir şehirdir.

geçirdikten sonra Ürgenc'i zapt ettiler. Bunun üzerine İlbars Han hükûmet merkezini Ürgenc'e nakleyledi. Hezâresb'de bulunan Acem vâlisi mevkiini korumak için aynı ihtiyat tedbirlerini almıştı. Şehir ahâlisi kendisini, sâdık kalacaklarına ve yardım edeceklerine yemin ederek inandırmışlardı.

İlbars Han zapt ettiği bütün bu yerleri muhâfaza edecek kadar adama sâhip değildi. Çünkü âilesine âit tebaanın büyük kısmı amuca-zâdelerinin tâbi'iyyeti altında idiler. Onun için, kuvvetlerini arttırmak üzere onları, tebaaları ile birlikte nezdine getirtmenin münâsip olacağını başlıca taraftarlarıyla müzâkere etti. Hepsi bu fikri münâsip gördüler. Yalnız Uygur aşîretinden bir adam şiddetle muhalefet ederek memleketleri dâhilinde sükûnu muhâfaza etmek isteyen hükümdarların kendi akrabalarını, karışıklık çıkarmaları mülâhazasına dayanarak kendi vilayetlerinden uzak tutmaları lazım geldiğini meclise bildirdi. Han ile sâir ekâbir bu adamın sözlerinin Abulak ile Amunak'ın oğullarına karşı beslediği garazkârca duygulardan ileri geldiğine inandıkları için, aralarını açmaya hizmet edecek bu mütalaadan dolayı kendisini eleştirdiler. Hatta hükûmet dâhilinde nifak doğurabilecek bu Uygur'un vücudunu ortadan kaldırmak icap edeceği fikrinde bulundular. Yâdigâr Han'ın dört oğlu evvelce vefat etmiş olduğu, ortada yalnız onların oğulları bulunduğu için İlbars Han bunlara Evâsir ve Ürgenc şehirlerine sâhip olduğunu, henüz Acemlerin elinde bulunan Hezâresb ve Kayuk şehirlerini zapt için adama ihtiyacı bulunduğunu söyleyerek, yerleşmek için şehirler bulacakları bu kadar güzel memleketin fethine tebaalarıyla birlikte iştirak etmeye onları davet eyledi. Abulak ile Amunak'ın[8] oğulları bu haberi alır almaz İlbars Han'ın nezdine geldiler. O da kendilerine mülhakâtı ile birlikte Ürgenc şehrini verdi ve kendisi Evâsir'e çekildi.

Bu şehzâdeler Ürgenc'de yerleşir yerleşmez Kayuk ve Hezâresb civarlarını tahrip için akıncılar göndermeye başladılar. Acemler bundan o kadar rahatsız oluyorlardı ki ne şehirden çıkmaya ne sürülerini civar meralarda otlatmaya cesâret edemiyorlardı. Nihâyet memleketlerine çekilmek üzere bu iki şehri tahliye etmeye mecbur oldular.

---

[8] Yâdigâr Han'ın oğlu.

Buralara hâkim olan Özbek Prensleri gidip Horâsan'da harb etmeye başladılar. İsmâil Safevî'nin vefatından sonra akınlarına tekrar başladılar ve Acemleri Durun ülkesiyle Horâsan'ın pâyitahtının batısında yer alan dağlar arasındaki bütün şehirleri terke mecbur bıraktılar. O zaman Özbeklerin karşısına yeni düşmanlar çıktı. Abulcan ve Mangışlak[9] hudutlarına doğru Esterâbâd ile Horâsan hudutları üzerinde yer alan şehirleri işgal eden Türkmenler, bazıları kendilerinin tâbi'iyyeti altına geçmekle beraber yine akınlarına şiddetle engel oldular ve kendileriyle dâimî surette mücâdele ettiler. Bacakları tutmayan Bilbars Sultan bütün bu muhârebelerde hazır bulunmak için, bir beygire koşulmuş hafif bir arabaya binmiş olurdu. Yanında altı cesur maiyeti ile askerlerini muhârebeye sürer, çarpışmanın en ateşli noktalarına sokulur, bütün askerlerini hayrette bırakacak bir cesâretle harb ederdi. İlbars Han[10] ile birâderi Bilbars Sultan[11] birbirlerinden pek az ara ile vefat ettiler. İlbars Ürgenc ve Evâsir Acemlerine galebesinin hâtırası olarak bütün evlatlarına "Gâzî" ünvanını verdi. Bu unvan, başka dinden düşmanlar üzerinde muzafferiyet kazanan bir hükümdara delalet eder.[12]

Sene 1524

Yalnız birâderlerinin değil bütün âilenin en büyüğü olan ve amucası İlbars'ın hayatı esnâsında Yenişar şehrinin vâridâtını alan Sultan Hacı Evâsir'de "Han" ilan edildi. Tebaası pek az olduğundan hüküm ve nüfûzu dâima pek sınırlı kaldı. Halkın büyük kısmı İlbars Han'ın büyük oğlu Sultan Gâzî'ye tâbi bulunuyordu. Sultan Gâzî zekâ ve dehâsı sâyesinde etrafındakilerin kalbini ele geçirmeye muvaffak olmuştu. Gâyet makām hırslısı olduğundan Hacı Han'ın elinde pek az nüfûz ve iktidar bırakıyordu. Hacı Sultan Han ünvânıyla ve Sultan Gâzî'nin merâsim esnâsında kendisine terk ettiği öncelik hakkı ile yetinmeye mecbur oluyordu.

9 Mangışlak Hazar Denizi sâhilinde, Amu nehrinin güney kolunun denize karıştığı yerin kuzeyinde, 38 derece ve 30 dakika arzında bir Hârezm şehridir. Topraktan yapılmış yaklaşık yedi yüz hanesi vardır. Hazar Denizi'nde bulunan yegâne büyük, emîn ve derin bir limandır. Başkalarının elinde bulunsa idi pek meşhur olurdu.

10 Yedi oğlu olmuşsa da yalnız Sultan Gâzî ile Muhammed Gâzî malûmdur.

11 Beş oğlu olmuştur. Yalnız Sultan Hacı malûmdur.

12 İlbars zamanında Özbekler doğu tarafında İrtiş nehrine kadar bütün Kapçak kıt'asını, güney tarafında Sirt nehrine kadar olan havâliyi işgâl ettikleri gibi Şeybek de Buhârâ'yı zapt etmişti. Büyük Buhâra ve Hârezm Özbekleri Uygur, Nayman, Durman, Konkrat aşîretlerinden ibârettir.

Hacı Han'ın vefatından sonra, Ürgenc'e hâkim olan Abulak-zâde Hasan-kulı "Han" ilan edildi. Yâdigâr Han âilesine mensup şehzâdelerin yani Burga Sultan ile Abulak ve Amunak neslinden[13] gelenlerin en yaşlıları idi. Bunlar aynı bir âile teşkil ettikleri için hepsi, husûsî bir araziye mâlik olmakla beraber bir han'a itaat ederlerdi. Abulak'ın yegâne oğlu olan Hasan-kulı Han'ın bir çok evladı vardı. En büyükleri Bilal kendisine gerek çehre gerek hasletler ve meziyetler itibarıyla pek benzerdi. Sonra, bu âilenin bütün şehzâdeleri yani İlbars Han'ın, Bilbars Sultan'ın ve Amunak'ın oğulları Ürgenc'de oturan Hasan-kulı Han'ın kendilerinden fazla vâridâtı olmasını kıskanarak aleyhinde ittifak ettiler, gelip Ürgenc'i muhâsaraya aldılar. Hasan-kulı Han maiyetindeki adamlarla birlikte piyâde olarak şehirden çıktı. Horâsan'a gidilen kapı önünde istihkâmlar üstünde mevkiini aldı. Sabahtan akşama kadar devam eden bir muhârebede düşmanlarına karşı cesurca müdâfaada bulundu. Amunak'ın henüz yirmi yaşında bulunan en genç evladı Aganay Sultan pek ileriye atılmış olduğundan Hasan-kulı Han'ın askerleri tarafından öldürüldü, başı kesildi. Kardeşleri şehzâdeler ve sâir düşman reisleri bundan galeyâna gelerek o kadar şiddetli hücumlarda bulundular ki, kuşatılanlar şehre kapanmaya mecbur oldular. Dört ay süren bir muhâsaradan sonra kıtlık son dereceye vardı. Bir beygir yahut inek başı için kırk tanga[14] veriliyordu. Ahâlinin büyük kısmı şehirden çıktılar ve müttefik şehzâdelerin merhametine sığındılar. Kıtlıktan ve firarlar yüzünden bu şekilde zaafa uğrayan Ürgenc artık müttefiklerin hücumlarına karşı koyamayacak bir hale geldi. Müttefikler son bir umumî hücum yaparak şehri zapt ettiler. Hasan-kulı Han'ın şiddetli mukāvemetine rağmen kuşatanlar kılıç elde içeri girdiler, şehre hâkim oldular ve büyük oğlu Bilal ile birlikte Hasan-kulı Han'ı öldürdüler. Henüz küçük bulunan öteki çocuklarını Buhârâ kıt'asına gönderdiler.

---

13 Amunak'ın altı oğlu vardı: Sofyan, Buzzuga, Avanaş, Kahl, Akanay, Ağanay. Bunların da hepsinin evlatları vardı.

14 Tanga, Büyük Buhârâ'da ve Hârezm'de tedâvül eden bir sikkedir. Büyük ihtimalle Hanların yegâne darbettikleri para budur. Oldukça hâlis bir gümüştendir. Yaklaşık bir "ekü"(écu)'nün dörte biri kıymetindedir. Yuvarlaktır. Bir tarafında hanın ismi diğer tarafında hicrî târihle beraber memleketinin ismi vardır. Diğer sikkeler bakırdandır. Bizim onluklara muadildir. İran meskûkâtı da burada ve bilhassa Horâsan hudutlarında tedâvül etmektedir.

Amunak'ın büyük oğlu Sofyan Sultan bütün müttefik şehzâdeler tarafından "Hârezm Hanı" ilan edildi. Şehzâdeler aralarında şehirleri yeniden taksim etmeye karar verdiler Burga Sultan ahfâdı Evâsir, Yenişar, Tarsak ve Durun[15] şehirlerini Mangışlak Türkmenleriyle beraber aldılar. Amunak'ın oğullarına Amu nehri civarında yer alan şehirler yani Ürgenc, Kayuk, Hezâresb, Keht, Buldumsas, Nikiçakata, Buyunda, Bagabat, Nisa, Abıverdu (Iburdu), Zaharda, Mahana beldeleri, Abulşan ve Dihistan ülkelerinde sâkin Türkmenler düştüler ve bu taksimden sonra Sofyan Han, İrsarı aşîretinden Abulşan Türkmenlerinden her sene kendisine vergi ödemelerini istedi. Reddederlerse gelip ikāmetgâhlarını yıkacağı tehdidinde bulunuyordu. Bunlar aralarında bir para toplayarak hediye makāmında ona yolladılar. Fakat bu türlü vergiye pek memnun olmayan Han, ertesi sene onların memleketine Abulşan ve Dihistan Türkmenlerinden bizzat vergi toplamak üzere kırk memur gönderdi. Bu memurlar muhtelif havâliye dağıldılar. Türkmenler derhal kendilerini katlettiler. Sofyan Han ordusuyla hemen üzerlerine yürüdü. Arkasından da dört kardeşi geliyorlardı.

Türkler Amu yani Ceyhun nehri sâhillerinde ikāmet ediyorlardı. Amu nehri Ürgenc şehri önünden geçtikten sonra batıya ve Abulşan dağlarına doğru akar, bu dağların etrafından dolaşır, sonra güneye döner, tekrar batı istikāmetini alır ve orada Oğurza[16]ülkesinden geçer, Mazenderan denizine dökülür. Ürgenc'den Oğurza'ya kadar bütün bu ülke son derecede münbit olduğu için Türkmenlerin buralarda bir çok karargâhları vardı. Yazın civar vâdilerde otururlar, orada sürüleri için su bulurlardı. Kışın nehir sâhillerine dönerlerdi. Adaklışisser-ili aşîretine mensup Türkmenler Pişga[17] ülkesinden Karıkızıt[18] ülkesine kadar olan yerlerde bu nehrin iki sâhilinde sâkin idiler. Bu son mevkiden Abulşan dağına kadar olan havalide

15 Durun, Amu nehrinden yarım günlük mesâfede bir Horâsan şehridir.

16 Oğurza, Hazar Denizi sâhillerine doğru Hârezm kıt'asının bir vilayetidir. Vaktiyle Amu nehrinin kuzey kolu buradan geçtiği zaman gâyet münbit idi. Fakat nehir akışını değiştirince bir çöl haline gelmiştir. Tatar lisanında "Oğurza" "hıyar" demektir. Çünkü sulandığı zamanlarda burada pek çok hıyar yetişirdi.

17 Pişga Ürgenc şehrinin doğusunda küçük bir ülkedir. Amu nehri oradan geçmediği târihten sonra artık meskûn bile sayılamaz.

18 Karıkızıt Ürgenc şehrinin batısında Pişga ve Oğurza ülkeleri arasında Hârezm vilayetidir. Bugün aynı sebepten dolayı ahâlisi dağılmıştır.

Ali-ili aşîreti Türkmenleri bulunurlardı. Ti-u-azi aşîreti ise Abulşan dağından Mazenderan denizine kadar Amu nehrinin geri kalan sâhillerinde otururlardı.

Sofyan Han ilk önce birlikte oturan İrsarı ve Horasan Saluru Türklerine hücum etti. Pek çok dirençle karşılaştı. Bu Türkmenlerin çoğunu öldürdükten ve bazılarını esîr aldıktan sonra, geriye kalanlar Abulşan'ın üç günlük mesâfede kuzeyinde yer alan Dzu dağına doğru kaçmaya mecbur oldular. Bu dağın eteğine kadar kendilerini takip ile orada etraflarını kuşattı. Sudan mahrum bulunan Türkmenler iki gün sonra teslim olmaya mecburiyet hissettiler. İçlerinden bazı ihtiyarları gönderdiler. Bunlar Sofyan Sultan'ın küçük birâderi Akatay Sultan'a mürâcaat ederek Özbeklerin ötedenberi küçük kardeşleri diğer birâderlere tercih ettiklerini anlattıktan sonra, birâderi Sofyan Han nezdinde kendileri için şefaat etmesini ricâ eylediler ve barışı sağlayabilirse ona sâdıkāne bağlı kalacakları vaadinde bulundular. Akatay Sultan içlerinden daha muteber bazı kişilerin gönderilmesini istedi. Bunlara sâir tekmil arkadaşları nâmına Kur'ân üzerine yemin verdirdikten sonra Sofyan'a mürâcaatla aflarını talep etti ve sağladı. Sonra kendilerine bir vergi koydu. Uğradıkları hasarlardan dolayı bu vergi gelecek sene ödenecekti. Öldürdükleri kırk memur için kırk bin koyun vermeleri kararlaştırıldığı gibi Sultan'ın belirleyeceği tazminatın ödenmesini de kabul ettiler. Bu târihten beri bunlar her sene Han'a aynı miktarda koyun vermeye mecburdurlar.[19] Sâir Türkmen aşîretleri de Han ile muâhede yaptılar ve muntazaman belli bir miktar koyun vermeyi taahhüt eylediler.[20] Yalnız Adaklışisser-ili aşîretleri gibi Amu nehri sâhillerinde ikāmet eden aşîretler her sene bir miktar asker vermek

[19] Bu kırk bin koyunu doldurmak için Taka, Sarik, Yamul aşîretleri sekiz bin, İrsarı aşîreti on altı bin, Horâsan Saluru aşîreti ile diğerleri on altı bin koyun vermeyi taahhüt etmişlerdir. Vaktiyle bu aşîretler bir aşîret teşkil ederlerlerdi. Küçük küçük kollara ayrıulmışlardı.

[20] İçgi Saluru aşîreti her sene vergi olarak 10.000 ve Han'ın matbahı için de 1.000 koyun veriyordu. Hasan aşîreti vergi için 16.000 koyun ve 1.600 Han matbahı için verirdi. Ikdur ve Dsadur aşîreti vergi için 12.000 ve Han'ın matbahın için 1.200 koyun verirdi. Arabaz aşîreti vergi için 4.000 Han matbahı için 400 koyun verirdi. Kutlan aşîreti vergi için 12.000, matbah için 1.200; Adaklı aşîreti vergi için 12.000, matbah için 1.200 koyun verirlerdi. Ehemmiyetsiz diğer aşîretler de 4.000 koyun verirlerdi.

taahhüdü altına girdiler. Ali-ili Ti-u-azı aşîretleri ise vergilerini mal olarak ödediler. Arâzilerinin mahsulleriyle geçinen bu son üç Türkmen aşîreti "Üç-il" yani "üç kola ayrılmış bir kavim" lakabıyla yâd edilirlerdi.

Sofyan Han'ın[21] vefatından sonra birâderi Buzzuga Sultan kendisine halef oldu. Büyük Buhârâ'da hükümran olan Ubeyd Han bu târihlerde İranlılardan Horâsan'ın bazı şehirlerini zapt etti. Dâimî surette diğer şehirlerin civarlarına akınlar yapan tebaası Özbekler bir çok esîr getiriyorlardı. Diğer taraftan Abiverd, Nisa ve Durun şehirlerini işgal eden Hârezm Özbekleri, Cilkupruk[22] ülkesi hudutlarına doğru Hodsan ve Esferayn şehirleri Acemlerini aynı surette taciz etmekten geri kalmıyorlardı. Bu Özbekler kırlara takım takım yayılıyorlar, yalnız ziraata mâni olmakla da kalmayarak İranlıların, hâkimiyetleri altında bulunan diğer civar şehirlerle her türlü ulaşım ve münâsebetini de kesiyorlardı. İran hükümdarı Şah Tahmasb, İstanbul İmparatoru'yla mevcut çekişmelerinden dolayı bu Özbeklerin tecâvüzlerine etkili surette çözüm getiremediği için, bu rahatsızlık verici düşmanlarla birleşmek yolunu tuttu. Bu maksatla Buzzuga Sultan'ın kızlarından yahut akrabalarından biriyle evlenmeyi talep maksadıyla kumandanlarından birini Hârezm kıt'asına gönderdi. Sefîr, efendisi ne kadar muazzam olursa olsun büyük Cengiz Han sülalesinden bir prens ile evlenmeyi iftihara değer telakkî edeceğini, Timür-leng'in de bu âileden bir kız almakla gâyet iftihar etmiş bulunduğunu, bu münâsebetle Şah'a, "Emîr Timür Gurgân" nâmı verilmesini söyledi. Bu ismi sonra dâima taşımıştır. Bundan başka efendisinin bu izdivaçtan başka bir fayda daha beklediğini yani İstanbul'daki Türk İmparatoruna karşı yardımcı kuvvet istediğini, ondan çok korkulacağını, çünkü İran'ı zapt ettikten sonra Özbeklere de hücum edeceğini ilave etti. Buzzuga Han, kerîmesi olmadığı için Sofyan Han'ın kerîmesi Ayşa-beg'i vermeyi vaad etti. İlk önce bu prensesin birâderi Ağıs Sultan ile ileri gelenlerden dokuz kişiyi anlaşmayı akdetmek için gönderdi. İran Şahı Hârezm şehzâdesini gâyet izâz ve ikrâm ile kabul ederek kendisine Hodsan

21 Bu hükümdar beş evlat bıraktı: Yusuf, Yunus, Ali, Ağış, Pehlevan-kulı. Yeni han bunlara Kayuk şehrini tahsîsât olarak vermiştir.

22 Cilkupruk Amu nehrinin güney kolunun güneyinde, Esterâbâd hudutlarında küçük bir vilayettir.

şehrini verdi. Ağış Sultan burada yirmi beş sene kaldı. Şah Tahmasb Buzzuga Sultan'a on külçe altun, on külçe gümüş, on güzel at hediye etti ki bunların eyerleri ve takımları gâyet güzel surette süslenmişti. Ayrıca bin top ipekli kumaş ve daha sâir bir çok kıymetli eşya ve hil'atlar da verdi. Sonra Buzzuga Sultan prensesi tam bir ihtişamla İran'a gönderdi. O târihten sonra dâima Acemlerle iyi geçindi. Bu han, bahsettiğimiz Ağıs Sultan'ın vefatından biraz sonra vefat etti. Yirmi yedi sene şerefli bir saltanat sürmüştür.[23]

Buzzuga Han'ın birâderi Avanaş Han[24] Ürgenc şehrinde "Han" ilan olundu. Bu Han'ın Mankat yahut Karakalpak mirzalarından birinin kerîmesi olduğunu iddia eden bir kadından Din-Muhammed Sultan namında bir oğlu olmuştu. Bu kadın bir muhârebede esîr edilerek sonra Han'a satılmıştı. Han da kendisiyle evlenmişti. Çocuklarından iki küçüğünün vâlidesi bulunan diğer zevcesi hakîkaten Mankat mirzalarından birinin kızı idi. Özbeklerin âdeti mucibince Han'ın zevcesi bu Mankat mirzalarından birinin zevcesi olursa "Begüm" namını yalnız o taşır. Avanaş Han, oğlu Din-Muhammed'in terbiyesini bu kadına verdi. Bu şehzâde Hârezm'de saltanat sürmüş olan hükümdarların en meşhuru olduğu için gençliğine dâir olaylar özenle muhâfaza edilir ve anlatılır. Daha gençliğinde istikbalinin ne kadar parlak olacağı hareketlerinden anlaşılıyordu. Pederinin hükümranlığı zamanında Din-Muhammed'in hareketleri kanlı bir muhârebeye sebebiyet verdi. Daha altı yaşında iken kendi yaşında çocuklarla beraber toprak ve taştan bir kale yaptı. İçine arkadaşlarından bir kaçını yerleştirdikten sonra diğerlerine hücum emrini vererek bu muhârebede sivrileceklere mükâfât vereceğini vaad etti, cesâret göstermeyenleri ölümle tehdit etti. Kendisini sevmeyen üvey vâlidesi Begüm onu fenâ halde azarladı ve "Toğma" kelimesini kullandı. Özbek lisanında bu kelime "bir esîrden doğmuş çocuk" manâsınadır. 19 yaşında iken Ürgenc Hanı'na tâbi olan Horâsan kısmında oturan Özbeklerin arada sırada Esterâbâd'a ve İran'a tâbi Horâsan kısımlarına akıncı müfrezeleri gönderdiklerini duyunca, pederi Han'ın haberi olmaksızın, kırk kişi ile yola çıktı. Ürgenc önünden geçen Amu nehri ayağını bir müddet takip ettikten sonra

[23] Bu hükümdarın üç oğlu kalıyordu: Dost-Muhammed, İş-Muhammed, Burum nam-ı diğerle İş-Dost. Kendilerine tahsîsât olarak Keht şehri verilmişti.

[24] Bu hükümdarı üç oğlu vardı: Din-Muhammed, Mahmud, Ali.

bu nehrin diğer ayağına ulaştı, Saydalık-taka denilen bir mevkiden bu nehri geçti, Dinar denilen boğaza girdi. Orada, Muhammed Gâzî Sultan'a götürülen ve Türkmenlerin bu hükümdara ödedikleri vergiyi oluşturan sürülere rast geldi. Din-Muhammed Sultan yolda yanındaki adamlara süt temin etmek için sarı bir keçinin kendisine verilmesini istedi. Sürüyü götüren adam buna muvâfakat etmediği için ona kötü davrandı ve bütün sürüyü zapt etti. Bu vak'a, Ürgenc şehrinin tahribine sebep oldu ve Özbekler arasında bir darb-ı mesele sebebiyet verdi: "*Ürgenc şehrini sarı bir keçi harâb etti.*" derler.

Din-Muhammed Sultan sonra Esterâbâd arâzisine akınlar yaptı. Orada İranlılara âit bir çok sürüleri yağmaladı. Bu sırada, kendisine yapılan tecâvüzden haberdar olan Muhammed Gâzî Sultan, Din-Muhammed Sultan'ın geçtiği yollara asker gönderdi ve onu tutmaları emrini verdi. Hakîkaten, Din-Muhammed Sultan ganîmetlerle rahat rahat dönerken bu askerin ortasına düştü. Bunlar sürüleri elinden aldılar ve kendisini Muhammed Gâzî Sultan'a götürdüler. Maiyetindekilerin hepsi dağıldı. Bir kısmı Ürgenc yolunu tuttular. Bazıları Din-Muhammed'in başına gelen olaylardan sonra oraya dönmeye cesâret edemeyerek reislerinin âkıbetinin ne olacağını beklemek üzere kırlarda kaldılar. Ürgenc'e dönmüş olanlar Avanaş Han'a oğlunun esîr düştüğünü haber verdiler. Fakat bu hükümdar kendisini hiç sevmediği gibi elli yaşında olduğu halde Muhammed Gâzî Sultan'ın hemşiresiyle de evlenmiş olduğu için kayın birâderiyle dargınlık çıkarmak istemedi. Din-Muhammed Sultan husûsî bir eve hapsedildi. Orada nezâret altında tutuldu. Sonra cezâ gördü. Sonra Uygur aşîretinden Rişâş-huday-birdi [Rızâ Huday-birdi?] (Rischa chudai birdi) kumandasında altı kişiden mürekkep bir muhâfız kuvveti ile babasına gönderildi. Bu adam, Muhammed Gâzî Sultan'ın müsâadesi olmaksızın Acemlerin arâzisine akın yapmış olduğundan ve Muhammed Gâzî Sultan'ın adamlarından bazılarını soyduğundan dolayı Han'ın kendisini cezâlandırmaya mecbur olduğunu ve nihayet onu getirdiğini söylemekle görevlendirildi.

Din-Muhammed Sultan yolda giderken tesadüfen oralarda bulunabilecek kendi adamlarının gelip kurtarmaları ümidiyle arada sırada feryat ediyordu. Hakîkaten Gordiş[25] ülkesinde adamlarından

---

25 Gordiş, Hârezm kıt'asının küçük bir vilayetidir. Pişga ile Konkat ülkesi arasında

bazıları vardı. Bunlar Din-Muhammed'i tanıdılar ve uzaktan takip ettiler. Din-Muhammed Sultan, kendisini götüren ve geceyi orada geçirmek isteyen adama orada durmamalarını ve kalabalık içinde teşhir edilmemesini ricâ etti. Rişâş-huday-birdi sabaha kadar yürümekte devam etti. Beygirlerini otlatmak ve biraz istirahat etmek için pek geçit yeri olmayan bir noktada kāfileyi durdurdu. Diğer muhâfızlarla birlikte derin uykuya dalmış bulunduğu sırada Din-Muhammed Sultan'ın adamları yaklaştılar ve onu kurtardılar. Din-Muhammed Sultan muhafızlarını öldürttü. Bunları boş bir tarafa defnettirdikten ve ele geçmemek için her türlü tedbirleri aldıktan sonra Ürgenc'e döndü ve pederi Han'ı, bir takım hediyelerle iâde edildiğine iknâ eyledi. Ma'mâfîh, intikam almak isteyen Din-Muhammed Sultan biri pederinin markası, diğeri Muhammed Gâzî Sultan'ın hemşiresi olan üvey anasının markası ile iki mühür kazdırdı ve ikisi tarafından Muhammed Gâzî Sultan'a bir mektup yazdı. Bunda hemşiresi tehlikeli surette hastalandığından hemen gelmesi gerektiği bildiriliyordu. Sonra, yaptığı akında kendisine refakat etmiş olan kırk kişiyi gâyet güzel muamemelerle bütün bütün çekti. Muhammed Gâzî Sultan bu mektubu alınca Ürgenc'e gitti. Orada hemşiresinin hiç hastalanmamış olduğunu haber alarak hayretlere düştü. Avanaş Han o zaman orada yoktu. Muhammed Gâzî Sultan bundan şüphelenerek geri dönmeyi tasavvur ediyordu. Fakat sarayın dışında duyduğu büyük bir gürültü üzerine gizlice kaçmak için Avanaş Han'ın ahırlarına gitmeye mecbur oldu. Gördüğü büyük bir kalabalıktan dolayı bu tasavvurunu icrâ edemedi, bir saman yığınının arasına saklandı. Din-Muhammed Sultan kendisini aradı. Buldu, kafasını kestirdi. Bütün Ürgenc şehrinde bu haber duyulunca Muhammed Gâzî Sultan'ın adamlarından biri Evâsir şehrine koşarak Sultan Gâzî'ye[26] birâderinin vefatını anlattı. Bunun bütün hiddet ve şiddeti Avanaş Han'ın yeğeni Ali Sultan üzerine yüklendi. Ali Sultan Evâsir şehrinde idi. Bunu katlettirdi.

yer alır. Amu nehri dolayısıyla gâyet münbittir. Bu nehrin kuzey ayağı Ürgenc'den geçen eski mecrâsını bu vilayet dâhilinde tert ederek Kesel nehrine dökülmeye başlamıştır.

26 Bu hükümdar, Ali Sultan'ın hemşiresi, Avanaş'ın yeğeni ve Sofyan Han'ın kerîmesi ile evlenmişti.

Bu esnâda Din-Muhammed Sultan firar etmişti. Pederi Avanaş Han bu ansızın ortaya çıkan olay hakkında müzâkerede bulunmak üzere meşveret meclisini topladı. Münâsip bazı kararlar alındığı sırada bir haberci gelerek Ali Sultan'ın vefatı haberini getirdi. Avanaş Han ne yapacağını şaşırdı. Avanaş Han'ın hep Amunak torunlarından olan yeğenleri bu ölümlerden haberdar olunca kanlı bir dâhilî muhârebe patlayacağını tahmin ederek Ürgenc'e gittiler. Muhammed Gâzî Sultan taraftarları da Evâsir'e çekildiler. Avanaş Han harbe taraftar değildi. Âilesine mensup bütün şehzâdelerin ricâ ve teşvîki üzerine harbe karar verdi. Sultan Gâzî, Avanaş'ın bir ordu ile Evâsir üzerine yürüdüğünü haber alınca Yenişar'a hâkim olan Bilbars Sultan ahfâdından hemen yardım istedi. Fakat sabırsızlıktan bu yardım kuvvetininin gelişini bekleyemedi Maiyetindeki askerle düşmanlarına karşı çıktı. Evâsir şehrinin batısında yer alan Kumkant ülkesine kadar Avanaş Han'a doğru yürüdü. Birbirlerini arayan iki ordu karşılaşmakta gecikmediler. Sultan Gâzî, düşmanlarının cephesine eşit bir cephe teşkil edecek kadar askere sâhip değildi. İyi aylık almayan ve fena bakılan askerleri kendisinden memnun değildiler. Bulunduğu müşkil vaziyette ordusunun içinden şu sözleri söyleyen bir ses işitildi: "*Şimdiye kadar askerlerinden ziyâde beygirlerine ve hayvanlarına ehemmiyet verdin. Şimdi asker noksanını onlarla telâfî et bakalım.*" İki ordu cenge giriştiler. Sultan Gâzî muhârebeyi kaybetti. Sâir on beş şehzâde ile beraber maktul düştü. Bütün evlatları[27] Akatay Sultan tarafından esîr edilerek Büyük Buhâra kıt'asına gönderildiler. Evâsir'e gitmiş olan Bilbars Sultan torunları Sultan Gâzî'ye katılmak için acele ettikleri sırada mağlubiyetini ve vefatını haber alınca Büyük Buhârâ kıt'asına kaçtılar ve Yenişar'a tekrar gelmeye cesâret edemediler. Gâlip gelen şehzâdeler ellerine düşen hükümdar âilesi fertlerinin bütün erkeklerini öldürttüler, kızları ve kadınları esîr olarak sakladılar. Vaktiyle gâyet kalabalık olan İlbars Han ahfâdı bu muzafferiyet netîcesinde hemen tamamen söndü, Hârezm kıt'asında artık hemen hemen hiç kalmadı.

Bu kadar büyük bir değişiklikten sonra bütün memleket Amunak'ın torunları arasında paylaşıldı. Avanaş Han eski arâzisi ve Ürgenc şehri ile iktifâ etti. Diğer şehirleri akrabalarına dağıttı.

---

27 Ulugton Basmal-beg namında bir Türkmen reisinin kızından Ömer Gâzî Sultan ve Şîr-Gâzî Sultan namında iki kızı olmuştu.

Din-Muhammed Sultan Durun şehrini aldı. Bütün bu şehzâdeler o târihten sonra gâyet sıkı bir birlik halinde yaşadılar. Sultan Gâzî'nin oğlu olup Büyük Buhârâ kıt'asına kaçmış olan Ömer Gâzî Sultan, Ubeyd Han'ın hizmetine girdi ve gençliğine rağmen bazı vesîlelerle kābiliyetini gösterdi. Hakkında büyük ümitler verdi. Ürgenc'e gitmek üzere kendisine bir ordu vermesi için Ubeyd Han'a yalvarmaktan hâlî kalmadı. O zaman bu taraflarda bulunan Ebû'l-Hayr Han neslinden sâir bütün şehzâdeler de ona refakat etmek arzusunda idiler. Büyük Buhârâ Hanı Ubeyd, Semerkand Hanı Civanmert (Dsuanmert), Hanîsa Sultan ve Mehdî Sultan ahfâdı Ömer Gâzî Sultan'ın teşvikleri üzerine bütün kuvvetleriyle Hârezm kıt'asına girmeye karar verdiler.

Bu haber yayılınca, Amunak ahfâdından olup Kayuk, Hezâresb şehirlerine ve sâir civar beldelere sâhip olan şehzâdeler Avanaş Han'a iltihak ettiler. Fakat Avanaş Han düşmanlarını Ürgenc'de beklemeye cesaret edemeyerek çöllere çekildi. Ubeyd Han ile müttefikleri Ürgenc'e girdiler. Oradan Avanaş Han'ı takip için bazı müfrezeler gönderdiler. Avanaş Han Baycalkırı[28] ülkesinde yakalanarak âilesi efradından bazı şehzâdelerle Ubeyd Han'a götürüldü. Hepsi esîr ve müttefik şehzâdeler arasında taksim edildiler. Ömer Gâzî Sultan'ın hissesine Avanaş Han düştü. Pederinin ruhuna bir kurban makāmında bunu derhal öldürttü. Ubeyd Han kendi hissesine Avanaş Han'ın birâderi Akatay Sultan'ı aldı. Avanaş Han'ın diğer birâderi Kal-Sultanı Hanisa'ya ve Ürgenc şehrini oğlu Abdülazîz Sultan'a verdi. Türkmenlerle Sartlar kendi yerlerinde bırakıldılar. Fakat Hârezm ülkesi mülhakatında sâkin olan dört Özbek kabîlesi Ubeyd Han ile Semerkand Hanı, Taşkend Hanı ve Hisar hükümdarı arasında taksim olundu. Sonra bu hükümdarların her biri kendi hissesine düşen kabîleler üzerinde bir vâli bırakarak memleketlerine döndüler.

Avanaş Han esîr düştüğü zaman oğulları Mahmud ile Ali aynı âileden daha bazı şehzâdelerle[29] Durun şehrine büyük birâderleriyle Din-Muhammed Sultan'ın yanına ilticâ ettiler. Yalnız on sekiz yaşında bulunan Hacim Sultan pederinin eski hizmetkârlarından

---

[28] Baycalkırı Ürgenc'in şimalinde küçük bir Hârezm vilayetidir. Arâzisi susuzluktan dolayı gâyet kumluk ve çoraktır.

[29] Sofyan Han'ın oğulları Yusuf ile Yunus.

Cevanzait (Dsanzait) (?) nezdine çekildi. Bu adam Durman kabilesindendi. Bunun yanında esîr kıyâfetine girerek beygirlere bakmakla meşgul oldu. Fakat sonra Durmanlardan bazıları onu tanıdılar. Bu adamlar Ubeyd Han tarafından esîr edildikten sonra Kesil-rabat ülkesinde sâkin olmak üzere gönderilmişlerdi. Bunun üzerine Cevanzait başka tarafa gitmesini Hacim Sultan'dan ricâ etti ve ona Durun'a gitmek üzere beygir ve yiyecek verdi. Din-Muhammed Sultan'ın yanına ilticâ etmiş olan Amunak ahfâdından şehzâdelerin hepsi bu suretle birleşince harbe çıktılar ve Ürgenc taraflarına yürüdüler. Bunlara kumanda eden Din-Muhammed Gordiş ülkesine gitti. Orada Adaklışisser-ili aşîreti reisinden bin Türkmenlik bir yardım kuvveti aldı. Bu yardım sâyesinde maiyetindeki kuvvet üç bine çıkmıştı. Bununla Pişga ülkesine girdi. Orada bir meşveret meclisi kurdu. Ürgenc'de ikāmet eden Ubeyd Han'ın oğlu Abdülazîz Sultan'a hücum edecek kadar kuvveti yoktu. Bundan başka Amu nehrini geçmek için lazım gelen kayıklardan da mahrumdu. Bundan dolayı Kayuk yolunu tutmak kararı verildi. Orada kayığa ihtiyaç görülmezdi. Yürüyüş esnâsında görülmek tehlikesi de yoktu. Çünkü oraları pek az meskûn idi. Bunlar Kayuk'a varınca şehri zapt ettiler ve kumandanını öldürdüler. Derhal yayılan bu haber Hezâresb vâlisini Ürgenc'e Abdülazîz Sultan nezdine gitmeye mecbur etti. Bunu, düşmanın şehre girmiş olduğuna iknâ eyledi. Abdülazîz bunların eline düşmekten korkarak alelacele Ürgenc'i terk edip Büyük Buhârâ kıt'asına pederinin yanına kaçtı. Ubeyd Han çok geçmeden yeni bir ordu topladı. Bu ordular ile Ürgenc tarafına yürüdü. Karamit aşîreti Türkmenleri nezdinde durdu. Buradan kumandanlarından ikisini[30] Ürgenc'e sevk etti.

Bu hareketten haberdar olur olmaz Din-Muhammed Sultan düşmana karşı yürümek üzere ordusuyla Kayuk'tan çıktı. Ordusu ancak on bin kişiden meydana gelmişti. Fakat kendisine refakat eden akrabasından şehzâdelerle, sâir ileri gelenler kırk bin kişiyi bulan düşman ordusuyla harbe girişmek tehlikesini göze almanın münâsip olmayacağını düşünüyorlardı. Durun'a çekilmek mütâlaasında idiler. Hârezm kıt'asına yalnız kendilerini püskürtmek için girmiş olan Ubeyd Han'ın, bunu haber alınca derhal geri döneceğini ümit

30 Oklıyan aşîretinden Sam ile Konkurat aşîretinden Hâfız.

ediyorlardı. O zaman tekrar dönerek Ürgenc'i ansızın basabilirlerdi. Din-Muhammed Sultan, düşman ile harbe girişmek yolundaki ilk kararında ısrar ettiğinden dolayı, maiyetindeki kimselerin ileri gelenlerinden iki yüzü geriye dönmesini ricâ için ayaklarına kapandılar. Fakat Din-Muhammed Sultan'ı fikrinden vazgeçirmek kābil olamadı. Bu ricâyı defalarca tekrar ettilerse de hiçbiri bir muvaffakıyet temin etmedi. Nihayet Din-Muhammed Sultan onları böyle ayaklarına kapanır görmekten kızarak hiddetle beygirden indi, bir avuç toz alarak başına koydu:

"*Ruhumu Allah'a, bedenimi toprağa veriyorum!*"

Dedikten sonra etrafındaki ekâbire yönelerek hitâb etti:

"*Bugün hayatı terk etmeyi göze alıyorum. Siz hayatınıza bu kadar bağlı iseniz geri dönebilirsiniz. Fakat bizi bekleyen şan ve şerefi benimle beraber paylaşmak isterseniz, düşmana karşı yürümek lazımdır.*"

Bu nutuk üzerine bütün ordusu arkasından yürüdü. Muhakkak bir felakete doğru gittiklerine emîn idiler. Din-Muhammed Sultan düşmanın geceleyin Hezâresb önünden geçtiğini, ertesi gün düşman ile karşılaşacağını haber alınca akşama doğru Gordanşah[31] ülkesinde kurumuş bir göle[32] kadar yürüdü. Orada düşmanı beklemeye karar vererek ordusunu durdurdu. Askerlerini gölün batı sâhiline dizdi. İki kısma ayırdı. Birisinin kumandasını Sofyan Sultan'ın büyük oğlu Yusuf Sultan'a verdi. Kendisi de Akatay Sultan'ın oğlu Hacim Sultan ile diğer kısmın kumandasını aldı. O zaman ancak sekiz yaşında bulunan birâderi Ali Sultan'ı, altı muhâfız ile harb meydanından uzak bir yere gönderdi. Muhârebede düşmanın galebe ettiğini görürlerse bu şehzâdeyi alıp bir tarafa kaçmaları için emir verdi. Sonra düşmanı bekledi. Çok geçmeden düşman ordusu göründü. Reislerden başlıcaları kumandayı üzerlerine almışlardı. Bunların önünde kırk meş'ale taşınıyordu. Din-Muhammed Sultan bunların geçmelerine müsâade etti. Arkadaki asker üzerine birdenbire saldırdı. Bu hücum o kadar şiddetli olmuştu ki biraz karşı koyduktan sonra düşman safları bozuldu. Düşman, sayı üstünlü-

31 Gordanşah Kayuk ile Hezâresb arasında yer alan bir Hârezm vilayetidir. Burada yalnız Sartlar oturur.

32 Burada vukûa gelen muhârebeden sonra bu göle "Şikast-gölü" namı verilir.

ğüne rağmen kaçmaya mecbur oldu. Bu, tam bir muzafferiyetti. Bir çok düşman katledildikten başka, reislerin büyük kısmı ve başlıca kumandanlar bir çok asker ile beraber Din-Muhammed Sultan'ın eline esîr düştüler. Din-Muhammed Sultan'ın tâbilerinden Kongrat aşîreti reisi Togar Bahadır kendi eliyle altmış kişi öldürdü. Din-Muhammed Sultan ile Hacim Sultan düşmanın ortalarına doğru pek atılmışlardı. Din-Muhammed Sultan o zaman ancak yirmi sekiz, Hacim Sultan ise on sekiz yaşında idi.

Bu büyük muzafferiyetten sonra bütün esîrler Din-Muhammed Sultan'ın huzuruna getirildi. Din-Muhammed Sultan, Ubeyd Han sarayının en ileri gelen erkânından bulunan Kongrat aşîretinden Hâfız'a, Ürgenclileri sâir Müslümanların mezhebinden ayrı mezhebe mensuplar diye rivâyetler yaydıklarından dolayı eleştirilerde bulundu. Bu zat Din-Muhammed'in ayaklarına kapanarak şu cevabı verdi: "*Tutacağınız hatt-ı hareket sizin hakîkî Müslüman olup olmadığınızı, bizim mezhebimizden gayrı bir mezhebe mensup bulunup bulunmadığınızı gösterecektir.*" Bu suretle, Din-Muhammed Sultan esîrlerle aynı mezhepten ise onların hayatını bağışlaması lazım geleceğini anlatıyordu. Din-Muhammed Sultan bu sözlere hiç cevap vermedi. Esâsen, Ürgencliler'in mezhebi hakkında beslenen şüpheler pek yanlış değildi. Ürgencliler İranlıların mezhebine biraz mütemâyil bulunuyorlardı. Din-Muhammed Sultan esîrleri tamamen gözden geçirdikten sonra sâir şehzâdelerin görüşleri mucibince kendilerinden Büyük Buhârâ kıt'asına gönderilmiş olan esîrlerle bunları değiştirmeye karar verdi. Esîrlere bu teklifi yaptılar. Onlar da Ubeyd Han rızâ göstermeyecek olursa âileleri ve mal varlıklarıyla birlikte gelip kendisinin himâyesi altına gireceklerine yemin ettiler. Bu muahede-nâmeyi Ubeyd Han'a ve müttefiklerine imzâ ettirmek vazîfesi ile mükellef olan Hacim Sultan refakatinde bu esîrleri gönderdiler. Hacim Sultan derhal Büyük Buhârâ kıt'asına gitti. Ubeyd Han orada kendisine yedi Akatay sultanı ve hissesine düşmüş olan sâir esîrleri iâde etti. Hacim Sultan sonra Semerkand ve Hisar'a gitti. Vazîfesini güzel bir şekilde tamamladıktan sonra Hârezm'e döndü, Din-Muhammed Sultan'ın zapt etmiş olduğu Ürgenc'e gitti.[33]

Amunak'ın ahfâdı Din-Muhammed Sultan'ın cesâreti sâyesinde Sene 1543

33 949 hicrî târihinde.

bu suretle Hârezm ülkesinin bütün şehirlerini geri alınca "Han" ünvanı Kal Sultan'a verildi. O da Ürgenc'de ikāmet etti. Akatay Sultan Evâsir şehrini aldı. Oğlu Hacim Sultan Bağâbâd şehrine sâhip oldu. Sofyan Han'ın ahfadına Kayuk şehri düştü. Buzzuga Han'ın ahfâdı da Hezâresb şehrine yerleştiler. Din-Muhammed Sultan ile kardeşleri Durun, Cavursürdi ve Nisa şehirlerini aldılar. Kal Sultan birkaç sene hükûmetten sonra vefat etti. Yerine birâderi Akatay Sultan halef oldu. Bu hükümdar Ket şehrini Kal Han'ın Şeyh Muhammed ve Şah Nâsır namındaki iki oğluna verdi. Ürgenc şehri ile oraya bağlı bulunan tebaa Avanaş Han'ın oğlu Ali Sultan'a verildi. Kendisi Evâsir'de oturmakta devam etti. Fakat çok müddet mutlak hâkim olarak kalamadı. Sofyan Han'ın oğullarından Yunus Sultan hükûmeti onun elinden aldı. Bu hırslı ve cesur şehzâde Mankatların Biyaullarından[34] olup Ürgenc civarlarında yerleşmiş olan İsmâil namında birinin kızıyla evlenmişti. Bir gün kayın pederini ziyâret bahanesi altında kırk kişi ile Kayuk'tan çıktı. Ürgenc ve Evâsir tarafına gitmiş olan sâkinleri tarafından tamamıyla terk edilmiş Tuk[35] (Touk) kasabasına vardığı zaman bir kuleye çıktı; oradan, vatanı olan Ürgenc'i gördü. Burasını zapt etmeyi zihnine koydu, yanındakilere söyledi. Onlar da kendisinin arkasından ayrılmayacaklarını vaad ettiklerinden derhal yola çıktı ve gece yarısı Ürgenc önüne geldi. Şehrin sâhibi olan Ali Sultan Nisa'da ikāmet etmek üzere Ürgenc'i terk etmiş ve idâresini birâderi Mahmud Sultan'a bırakmıştı. Yunus Sultan ellerinde meş'alelerle nöbet dolaşan kimselerin geçmesini bekleyerek hendeklerde askerleriyle beraber saklandı. Sonra, bazı sırıklar sayesinde surların üzerine çıkabildi. Bütün maiyetindekilerle beraber Mahmud Sultan'ın ikāmetgâhına koşarak bunu ele geçirdi ve Akatay Han'ın nezdine Evâsir'e götürdü. Kendisi Akatay Han'ın dâmâdı idi. Mahmud Sultan Akatay Han'ı dâmâdı aleyhinde silaha sarılmaya teşvîk ediyor, Yunus Sultan'ın maiyetinde ancak kırk kişi olduğu için Ürgenc Özbeklerinin kendisine arka çıkarak meşrû hükümdarları han aleyhinde isyan etmelerinin hiç muhtemel olmadığını söylüyordu. Ürgenc'i zapt için bu pek iyi bir vesîle

---

34 Biyaul Mankatlarda yahut Karakalpaklarda ve Kazaçya Orda Tatarlarında bir askerî rütbedir. Bir nevi miralaydır.

35 Hârezm kıt'asının küçük bir şehri olan Tuk Ürgenc'in kuzeydoğusunda altı fersah mesafededir. Kesel nehrinin güney sâhilinden pek az uzaktadır.

olacaktı. Akatay Han ilk önce bu tavsiyeyi kabul etmek istemedi. Sonunda sarayının ileri gelenlerinin mükerrer ısrarlarına kapılarak maiyetindeki askerle sefere çıktı, Ürgenc üzerine yürüdü. Bu şehre yakın bir mahalde mazannadan Şeyh Necmeddin nâmında bir zâtın türbesi yakınında, ordusu ile birlikte kendisini bekleyen Yunus Sultan'a rast geldi. Bir muhârebeye girişmek icap etti. Bunda harb tâlihi Yunus Sultan lehinde tecellî ettiği için Akatay Han firara mecbur oldu. Torunu Kāsım[36] kendisini tutarak Ürgenc'e götürdü. Orada husûsî bir eve kapadılar. İhtilattan men ettiler [Başkalarıyla temasını, görüşmesini yasakladılar]. Bu olay duyulunca Ürgenc civarında oturan Özbekler gürültülü bir toplantı akdederek Amunak neslinden diğer şehzâdelerin görüşünü almaksızın Yunus Sultan'a "Han" ünvanını verdiler. Birkaç gün sonra Yunus Sultan Han, Evâsir'de oturan Akatay Han'ın oğullarına, pederlerinin öğle vaktinin sıcak bir zamanında firar ettiği için şiddetli bir sancıya tutulduğunu, kendisini tutuklamaya ve Ürgenc'e nakle mecburiyet görüldüğünü, hayatının tehlikede bulunduğunu bildirdi. Habercinin hareketinden sonra dört kişiye bu zavallı Han'ı diri diri kazığa geçirmelerini, fakat oğullarına hakîkaten sancıdan vefat ettiği zannı verilmek için, vücudunda hiç bir cebir ve şiddet alâmeti ve izi görülmemesine dikkat etmelerini emreyledi. Sonra Akatay Han'ın[37] naaşını büyük mâtem alametleriyle Evâsir'e gönderdi. Bu hükümdar tebaasının sükûn ve istirahatını sağlamaya ve kendilerini mes'ûd etmeye o kadar dikkat ederdi ki bir köylünün yanına giderek yiyecek istemiş olan on beş yaşındaki oğlu Timür'ü şiddetle darb ettirmişti. Köylü bir koyun keserek şehzâdeye ikram etmiş, geriye kalan parçaları da yolluk olmak üzere vermişti. Bu olayı haber alan Han, oğluna şu sözleri söyledi:

"*Ben elli yaşıma geldiğim halde tebaadan yüzlerce kimseyi taciz etmedim. Sen daha on beş yaşında iken bir köylünün nezdine giderek kendine ziyâfet çektirmek için semiz bir koyun kestiriyorsun. Daha büyüdüğün zaman ne olacak? Beygirleri, inekleri de mi kesmek icap*

36 Yunus ile Akatay'ın kerîmesinin oğludur.

37 Bu Han altı evlat bırakmıştır: Hacım, Mahmud, Pulat, Timür, Allah-kulı, Süleyman. Büyük oğullarının ikisi Horâsan dâhilinde Bağâbâd'da diğerleri Evâsir'de ikâmet ederlerdi.

edecek? Sana tâbi olan beğler de buna bakarak halka böyle muâmele edecekler ve halkı harâp eyleyeceklerdir."

Bu olaydan sonra genç şehzâde pederinin nasîhatini büyük bir dikkatle takip etmiştir.

Akatay Han'ın oğulları babalarının vefatını haber alır almaz Sene: 1549 bütün kuvvetlerini topladılar. Yunus Han bunları Ürgenc'de beklemeye cesâret edemeyerek birâderi ve Kal Han'ın oğulları ile birlikte Büyük Buhârâ kıt'asına kaçtı.[38] Maiyetindekilerin büyük kısmı yolda kendisini terk ettiler. Oğlu Kāsım kayboldu. Bir gölün kamışları arasında saklanmak mecburiyetinde kaldı. Yiyeceği yoktu. Yanındaki adamın hıyâneti netîcesinde tutuldu, Ürgenc'e götürüldü. Orada derhal idâm edildi.[39]

Sofyan Han ile Kal Han'ın evlatları Hârezm kıt'asında mâlik oldukları bütün yerlerden bu suretle mahrum kalmışlardı. Avanaş Han'ın evlatları Horâsan mülhakatından olan şehirleri muhâfaza ettiler. Ürgenc şehri ile Evâsir şehri Akatay Han oğullarında kaldı. Buzzuga Han'ın İş, Dost ve Burdum namındaki üç oğlu Kayuk, Hezâresb, Ket[40] şehirlerine sâhip oldular. Sonra, "Han" ünvanı da Din-Muhammed Sultan'a verildi.

Din-Muhammed Sultan kardeşleriyle beraber çoktan beri Durun ve Cavursürdi şehirlerine mâlik bulunuyordu. Fakat cür'etkâr ve müteşebbis tabiatı rahat durmasına mâni oluyordu. Horâsan şehirlerine sâhip olan İranlılarla sık sık harb ediyordu. Şah Tahmasb ona karşı bir ordu göndermeye mecbur oldu. İran ordusu Cavursürdi şehrini zapt etti. İran askerleri çekildikten sonra Din-Muhammed Han, nezdine giderek orada ikāmet eden Şah Tahmasb'ı buldu ve Cavursürdi şehrinin iâdesini ricâ etti. İran Şahı bu lütfu esirgediği için, Din-Muhammed gizlice Şâh'ın mührünün aynını kazdırdı, Cavursürdi kumandanına bir mektup yazdı, şehri Din-Muhammed Han'a teslim ederek alelacele saraya gelmesini emretti. Sonra Şah Tahmasb ile beraber gittiği avda kaçmak yolunu buldu. Adamlarıyla beraber Cavursürdi'ye gitti. Şâh'ın musannâ mektubunu kuman-

38 956 hicrî târihinde.

39 Bu olay münâsebetiyle bu göle "Han zungalı" (cangılı?) namı verilmiştir.

40 Ket (Kaht) Hârezm kıt'asının 41 derece 45 dakika arzında yer alan bir şehirdir. Kesel nehrinin kuzey sâhilindedir. Büyük Buhârâ hudutları tarafındadır. Kesel nehri üzerinde bir geçit yeri olmak itibarıyla önemi vardır.

dana verdi. O da aynı günde şehri kendisine teslim etti. Din-Muhammed şehre sâhip olur olmaz kapıları kapattı ve bütün Acemleri tutuklattırdı. Bu haber üzerine Şah Tahmasb Din-Muhammed'in hilekârlığından intikam almak için büyük bir ordu ile sefere çıktı. Mesced arâzisine, Karasu denilen küçük bir nehir kenarına vardığı zaman ileri karakolları Din-Muhammed Han'ın elli süvariden mürekkep bir kuvvet ile gelmekte olduğunu haber verdiler. Şah Tahmasb bunu o kadar hârikulade bir şey gibi telakkî etti ki inanmak istemedi. Din-Muhammed Han'ın çadırın önünde olduğunu haber verdikleri, kendisinin içeriye girip ayaklarına kapandığını gördüğü vakit bile gözlerine inanamıyordu. Şah Tahmasb bu cür'etten o kadar hayrette kaldı ki sağ elini Din-Muhammed Han'ın sol omuzuna koymakla yetinmeyerek sol elini de Han'ın kalbinin çarpıp çarpmadığını anlamak için göğsüne koydu. Hiçbir fevkalade hareket eseri hissetmeyince, bunun cesâretine hayran kalmaktan kendini men edemedi. Bütün mâziyi affeyledi, Cavursürdi şehrini kendisine bıraktı. Sonra büyük ve muhteşem bir ziyâfet verdikten sonra, bir takım kıymetli hediyelerle Din-Muhammed Han'ı geri gönderdi ve karargâhından birkaç fersah mesâfeye kadar teşyî etti.

Bir müddet sonra, Merv şehrini zapt etmiş olan Büyük Buhârâ Hanı Ubeyd, bu şehrin idâresini Nayman aşîreti reislerinden Yulumbi'ye verdi ve İran vâlisini esîr olarak Buhârâ'ya götürdü. Bununla beraber Yulumbi'yi kıskanan bazı kimseler onu Han'ın gözünden düşürdüler. Han derhal gelmesi için emir gönderdi. Fakat vâli, Han nezdinde aleyhinde söylenen şeylerden haberdar olduğu için, vakit kazanırsa masûmiyetini Han'a isbat fırsatını bulmak ümidiyle bu emri icrâda pek acele etmedi. Ubeyd Han bu gecikmenin bir isyan tasavvurundan ileri geldiğine inanarak kendisini itaat dâiresine sokmak için otuz bin kişilik bir ordu gönderdi. Yulumbi derhal, Din-Muhammed Han'ı imdada çağırdı. O da Merv şehrine doğru yola çıktı. Birlikte pek az asker bulunduğu için, her birine üç ağaç dalı kesmelerini ve beygirlerinin yan taraflarına kuyruklarına bağlamalarını emretti. Sonra bunları birbirlerinden uzun aralıklarla yürüttü. Arazinin yumuşak ve bataklık kısımları üzerindeki izlere bakılınca oradan büyük bir askerî kuvvetin geçtiğine kolayca ihtimal verilebilirdi. Ubeyd Han'ın kumandanları buna aldandılar. Büyük bir ordu ile Din-Muhammed Han'ın yürüdüğünü haber alınca sayı

üstünlüğü altında ezilmek korkusuyla alelacele çekildiler. Din-Muhammed Han gidip Merv şehrini zapt etti.

Orasını kendisine merkez yaptı. Kırk yaşında olduğu halde Sene: 1553 Merv'de vefat etti.[41] Din-Muhammed Han son derecede âlicenap, zarîf, güzel konuşan ve zekî bir adamdı. Cesâreti kadar harb fennine de vukûfu vardı. Vefatında iki evlat bıraktı. Büyüğü Saganda-Muhammed akılsız idi. Kendisinden biraz sonra vefat etmiştir.[42] İkincisi Abul Sultan namını taşıyordu. Bu evladı ona halef oldu ve senelerce memleketi akıl ve tedbir dâiresinde idâre etti. Yalnız, "Han" ünvanı Dost'a verildi. Abul Sultan, yanında ismi meçhul olan yegâne oğlu ile beraber Horâsan'a bir akın yaptı. Mescid yakınına vardığı zaman bu genç şehzâdeyi ordusunun büyük kısmı ile daha ilerilere doğru sevk etti. Yanında alıkoyduğu bir miktar askerle Merv'e döndü. Oğlu, Mescid'in batısında yer alan ve Karasu denilen bir nehre kadar ilerleyince orada büyük bir ordu ile kendisine karşı yürüyen bir İran kumandanı buldu. Hârezmliler mağlup oldular. Genç şehzâde muhârebede on bin askerle beraber maktul düştü. Abul Sultan'ın oğlunu kaybetmekten duyduğu keder o kadar büyüktü ki tehlikeli surette hastalandı. Hayatından ümit kesildiği sırada Mervli bir kadın gelerek, bu hükümdarın birkaç sene evvel bir gece kendisini çalgı çalmak için davet ettiğini ve ondan bir oğlu olduğunu, fakat Han'ın zevcesi sultanın hiddetinden korktuğu için çocuğu meydana çıkarmadığını, ondan sonra kimse ile evlenmediğini bildirdi. Fakat şimdi Abul Sultan vefat etmek üzere olduğu, evladı dört yaşını bitirdiği için bunu haber vermeyi vazîfeden saydığını söylüyordu. Bunun üzerine memleketin en mâhir doktorlarından biri çocuğunu can çekişmekte bulunan pederinin üstüne yatırarak hiçbir şey duymayan hükümdarın yanında, bir oğlu olduğunu günde üç kere haykırdı. Sultan yavaş yavaş kendine geldi, âfiyet buldu. Sonra bu çocuğu evlat olarak tanıdı ve ona Nur-Muhammed ismini verdi. Bu genç şehzâde pederinin bütün ülkelerine vâris oldu. Fakat birkaç sene sonra Hârezm şehirlerine mâlik olan Hacim Sultan âilesinden bütün şehzâdeler, bir piç gibi telakkî ettikleri Nur-Muhammed aleyhinde

---

41 960 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Sığır senesinde.

42 Bir oğlu kalmıştı. Bu, Merv şehrine sâhip oldu. Fakat hizmetkârları, 23 yaşında iken kendisini öldürdüler. Bunun çocuğu olmamıştır.

ittifak ettiklerinden, o da Büyük Buhârâ kıt'ası Hanı Ubeyd'den yardım istedi. Ve ona Merv, Nisa, Cavursürdi, Durun şehirlerini teslim etti. Ubeyd Han'ın sonra bunları kendisine iâde ederek bir vergi ile yetineceğini ümit ediyordu. Ubeyd Han her tarafa kuvvetli muhâfız askerleri yerleştirdi ve bu suretle Hacim Han âilesi şehzâdelerinin bütün tasavvurlarını akîm bıraktı. Nur-Muhammed'i tekrar tahta çıkarmadı ve o da Ubeyd Han sarayından çekilerek Ürgenc'e gitti. Orada beş sene yani Ubeyd Han'ın yerine Abdullah Han çıkıncaya kadar kaldı. Nur-Muhammed, Ubeyd Han'ın gasp etmiş olduğu dört şehri gidip aldı. Bu şehirlerde bulduğu bütün Özbekleri ele geçirdi, oralara Sartlar ve Türkmenler yerleştirdi. Fakat İran hükümdarı Şah Abbas da Ubeyd Han'ın vefatından istifâde etmek istediği için bizzat gelerek kuvvetli bir ordu ile Merv'i muhâsara etti. Kırk gün muhâsaradan sonra Merv'i, Nisa, Durun, Cavursürdi şehirlerini ele geçirdi. Her tarafa muhâfız kuvveti koydu. Nur-Muhammed Şiraz'a götürüldü. Orada bir mahbeste hayatını tamamladı. Cesûr Din-Muhammed âilesi onunla söndü.[43]

---

[43] Din-Muhammed Han âilesi hakkındaki malûmatı tamamlamak için şu tafsilatı da vermeliyiz: Din-Muhammed Han'ın iki birâderi vardı. Biri âilesi içinde yegâne sarı renkli olduğu için Sarı Mahmud lakabıyla yâd edilirdi: Her türlü rezilliğe ve bilhassa sarhoşluğa müptelâ idi. Çocuk bırakmadan vefat etmiştir.

Diğeri Ali Sultan'dır. Muhtelif zamanlarda Nisa, Cavursürdi, Ürgenc, Hezâresb ve Ket şehirlerine, buralara bağlı bütün tebaalarla birlikte tasarrufta bulunmuştur. Bahar mevsiminde, alelade Amu nehrini geçer ve Horâsan hudutları civarında oturarak yazı orada geçirirdi. Arada sırada Esterâbâd ve Horâsan diyarlarına akıncılar yollardı. Sonbahar başlangıcında Ürgenc'e dönerdi. Her sene, hizmetinde bulunan Özbeklere resmigeçit yaptırır ve bunların muntazam defterini tutardı. Her birine senelik tahsisat olarak on altı koyun verirdi. İran hükümdarı Şah Tahmasb Ali Sultan kuvvetlerinin her tarafta yaptığı muazzam tahribattan haberdar olunca Bedir Han namında bir kumandanını on iki bin kişilik bir kuvvet ile Horâsan hudutlarına gönderdi. Bu ordunun gelişinden haberdar bulunan Ali Sultan bir miktar asker ile Esterâbâd arazisine girdi. Bu defa da maksadı Türkmenlerin Oklu-Köklan aşîretini vergi vermeye icbâr etmekti. Bedirhan bunu Bistam'da haber aldı, alelacele Esterâbâd'a yürüdü. Ali Sultan onun ansızın gelişine rağmen iyi mukâvemet gösterdi. Firar etmek pek tehlikeli olacağı için düşmanlarını cesurca beklemek düşüncesiyle gidip Korgan nehri sâhillerinde konuşlandı. Korgan, geçilmesi gâyet zor bir nehirdir. Her noktada derindir ve hızlı akmaktadır. Sâhilleri gâyet yüksektir. Yalnız bazı yerleri müstesnadır ki buralardan beygirlerle geçilebilir. Diğer noktalar yüz arşından ziyâde yüksekliktedir.

Ali Sultan maiyetindeki küçücük birliğini oluşturan üç bin kişiyi mümkün oldu-

Din-Muhammed Han'ın vefatından sonra Dost Sultan[44] "Han" seçildi. İş Sultan namında büyük bir kardeşi vardı ki kendisinden daha cesur ve âlicenap idi. Fakat zekî değildi. Dinî bakımdan sağlamlığından şüphe ediliyordu, sefâhate pek eğilimli görünüyordu. Halîm tabiatlı bulunan Dost Sultan'ın tercîh edilmesine bu sebep olmuştu. Birâderinin tercih edilmesinden memnun olmayan İş Sultan, kardeşlerinden yardım kuvveti aldıktan sonra Ürgenc şehrini zapt emeliyle yola çıktı. Kumkant[45] ülkesi mülhakatından küçük bir ülke olan Cilbuk'ta üstün kuvvetlerle kendisine karşı yürüyen Hacim Sultan'a rast geldi. Arkasını civar bir nehre dayadı. Arabaları cepheye dizdi. Metîn bir şekilde bekledi. Hacim Sultan'ın hücumlarını o kadar şiddetle def' etti ki sekiz gün devam eden bir

ğu kadar üstün noktalara iyi bir şekilde yerleştirdi. Yanında bir çok araba, beygir ve sürü bulunduğu için bunları arka hat'ta, nehrin sâhiline yaklaştırdı. Arabaları ordusunun cephelerini korumak için siper yerinde kullandı. İşte İranlıları bu vaziyette bekledi. İranlılar defalarca şiddetli hücumlar yaptılar. Fakat süvariden başka kuvvetleri olmadığı, Ali Sultan'ın askerleri cesur bir şekilde savunmada bulundukları için muzafferiyet uzun müddet ortada kaldı. Nihâyet, Ali Sultan ile beraber gelmiş olan Aba-beg namında bir Türkmen reisi muhârebenin bitmemesinden usanarak kumandası altında bulunan Oklı aşîreti Türkmenleriyle arabaların arasından çıktı. Miktarları yaklaşık üç yüzü buluyordu. Hârezmliler bunların maksatlarını bilmiyorlardı. Kendilerine hıyânet etmelerinden korkmaya başlamışlardı. Ali Sultan şu cevabı vermekle yetindi:

"*Eğer düşmana katılmaya gittilerse ben ümidimi Cenâb-ı Hakka bağlarım. Çünkü tehlikeden bizi yalnız o kurtarabilir. On bin askerleri olan düşman ihtimal ki bu üç yüz kişiye muhtaçtırlar.*"

Fakat böyle bir alçaklığa yeltenmeyecek kadar mert olan Aba-beg, İranlılarla harbe tutuşmuştu. Bunu gören Ali Sultan da İranlılar üzerine hücum etti ve onları firara mecbur bıraktı. O kadar çok beygir ve ganîmet aldılar ki Ali Sultan kendisine isâbet eden beygirlerin dokuzda birini kendi seyisine hediye etti. Seyisin hissesine yedi yüz beygir düştü.

Bu olaydan on beş sene sonra Ali Sultan İran'a yeni bir hücumda bulundu. Fakat omuzları arasında sarı bir çıban çıktığından kırk yaşında olduğu halde 979 hicrî târihinde ve Tatar takvimine göre Sığır senesinde ve 1572 milâdî târihinde vefat etti. Ali Sultan cesur, cömert, mütevazı ve suç işleyenleri cezalandırmak husûsunda şiddetli bir hükümdardı. İki evlat bırakmıştır. Büyüğünün ismi İskender idi. Kendisinden altı ay sonra vefat etmiştir. Küçüğü Sencer isminde idi. Fakat zihni bozuktu. On sene hükümran olmuş ve evlat bırakmadan hayatı terk etmiştir.

44 Buzzuga Han'ın oğlu idi.

45 Kumkant Gordiş ülkesinin doğusunda Amu nehrinin kuzey sâhiline doğru Hârezm kıt'asının küçük bir vilâyetidir.

muhârebeden sonra onu uzlaşmaya mecbur etti. Barış akdedilince, eline düşmüş olan Uygur ve Nayman aşîretleri fertlerini zâlimcesine katlettirdi, Kayuk civarında oturan aşîret fertlerini koğdu, yerlerine Durmanları yerleştirdi.

Birkaç sene sonra, İş Sultan Ürgenc üzerine yeni bir sefer düzenledi. Fakat Hacim Sultan kuvvetli bir ordu ile harbe çıktığından Tuk ve Ürgenc şehirleri arasında karşılaştılar. İş Sultan arabaları arkasında korumaya aldı. Yedi gün her iki taraftan eşit kayıplarla çarpışmalar devam ettikten sonra bütün maiyetiyle beraber İş Sultan geceleyin siperlerinden çıktı ve gidip Ürgenc'i ele geçirdi. Hacim Sultan, bunu şehre girdiği zaman haber aldı. Orada bunu o kadar az beklediler ki şehirde kalmış olan Hacim Sultan'ın kardeşleri bin zahmetle kaçabildiler. İş Sultan, Ürgenc'de bulunan bütün Uygurlarla Naymanların alelacele Evâsir'e gitmelerini emretti. Mallarını beraber götürmelerine müsâade etmedi. Bunları askerlerine dağıttı. Fakat Ürgenc'de yerleşmiş olan sâir Özbek aşîretlerinin ikāmetgâhlarına dokunmadı. Hacim Sultan ile İş Sultan'ın ikisi de Nisa'da hükümran olan Ali Sultan'ı kendi taraflarına çekmek için mesâî sarf ediyorlardı. Ali Sultan Hacim Sultan tarafını tutarak Din-Muhammed Han'ın oğlu Abul Sultan'ı da kendilerine iltihak ettirdiğinden, Hacim Sultan ile beraber gidip Ürgenc'i muhâsara ettiler ve umûmî bir hücum yaptılar. İş Sultan bütün maiyetini surlara yerleştirdikten sonra, vücuduna lüzum görülecek her noktaya kolaylıkla yetişebilmek için atına binmişti. Hemşiresine yapılmış bir saldırıdan dolayı kendisine düşman olan Tin Ali namında bir Durman kendisine ok atarak beygirini yaraladı ve İş Sultan'ı attan düşürdü. İş Sultan'ın bacağı kırıldı. Bir Sart kendisini beygire bindirmeye uğraştıysa da duvarları aşmış olan düşmanlar bu sırada yetiştiler. İş Sultan kendisini kurtarmak isteyen adamla beraber öldürüldü. Ürgenc zapt edildi. Sonra Kayuk şehri de ele geçirilerek sâhibi bulunan İş Han'ın[46] birâderi Dost Sultan[47] öldürüldü.

46 İş Sultan Şah-kulı ile Tâhir isminde iki evlat bıraktı. Hacim Sultan ile kardeşleri bunları Büyük Buhârâ kıt'asına gönderdiler. Çocuk bırakmadan orada öldüler. Bu suretle Buzzaga Han nesli tamamıyla söndü.

47 965 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Beygir senesinde.

Hacim Sultan[48] derhal Han ilan edildi. Otuz beş yaşında idi. Evâ-
Sene: 1558 sir şehrini kendine merkez edindi. Amunak'ın bütün ahfâdından Hârezm kıt'asında yalnız Avanaş Han ile Akatay Han'ın oğulları kalmış olduğu için Ürgenc, Hezâresb ve Ket şehirleri Avanaş Han'ın ikinci oğlu Ali Sultan'a verildi. Akatay Han'ın oğullarından ikisi, Allah-kulı[49] ile Süleyman[50] aynı târihlerde vefat etmişlerdi. Diğer dördü yani Mahmud Sultan[51] hep birâderi Hacim Han'ın yanında yaşadı. İkisi de aynı anadan doğmuşlardı. İkisi de bir anadan olan Pulat Sultan ile Timür Sultan[52] Kayuk şehrini yarı yarıya paylaştılar. Uluktu-Bakunaş denilen Türkmen aşîreti Pulat Sultan'a[53], Kara Moğol aşîreti de Timür Sultan'a bağlandı.

Pulat Sultan'ın aklı biraz zayıf olduğundan birâderi Hacim Sultan Kayuk şehrini idâre için Uygur aşîretinden İtdebay namında ileri gelen bir zatı onun maiyetine verdi. Timür Sultan akıl ve zekâ bakımından pek parlak değildi. Fakat hatt-ı hareketinin tutarlılığı, muhârebelerdeki cesâreti, hükûmet işlerine gayreti herkese kendini sevdiriyordu. Rahatsız etmek korkusuyla tebaasından hiç kimsenin evinde yemek yememiştir. Pederi Akatay Han'ın şiddetli bir te'dibinden sonra bu nasîhat kulağında kalmıştı. Bu genç şehzâde pek dindardı. Fazîlet sahibi adamları severdi. O kadar iyi bir hâfızası vardı ki okuyup yazmak bilmediği halde vâridâtının muntazam hesâbını tutar ve her vâridât şubesini mükemmel surette bilirdi. Avanaş Han'ın Ürgenc'de oturan ikinci oğlu Ali Sultan vefat edince Hacim Han kendisine Ürgenc'i merkez yaptı. Muhammed Sultan Evâsir'de kaldı. Pulat Sultan Kayuk; Timür Sultan da Hezâresb ve Ket şehirlerini aldı.

---

48 Akatay Han'ın oğludur. 930 hicrî târihinde, Tatar takvimine göre Kurt yahut Timsah senesinde ve 1524 miladî târihinde doğmuştur.

49 23 yaşında vefat etmiştir.

50 18 yaşında vefat etmiştir.

51 Bu şehzâde kırk yaşında vefat etti. Altı oğul bıraktı: Mahmud Sultan, Emîn, Ali, Muhammed Emîn, Arap, Akbaba. Emîn ile Muhammed Emîn pederlerinin vefatından biraz sonra ölmüşlerdir. Muhammed Emin iki evlat bıraktı: Şah-Ali ile Şaybeg yahut Şah-baht. Bunlar da âilelerinden sâir bazı şehzâdelerle beraber Büyük Buhârâ Hanı Abdullah'ın eline düşmüş ve orada katledilmişlerdir.

52 Kırk yaşında vefat etti. Üç oğul bıraktı: Muhammed Sultan, Kadir-birdi, Ebû'l-Hayr.

53 Bunun dört oğlu oldu: Baba Sultan, Hamza, Coizi, Pehlivan-kulı.

Birkaç sene sonra, Büyük Buhârâ Hanı Abdullah bir ordu ile Hârezm'e girdi. Hacim Horâsan'da bir akınla meşgul olduğu sırada Ürgenc'i muhâsara etti. Buhârâ Hanı, zannettiğinden ziyâde direnişe rastladığından muhâsarayı kaldırmaya ve Yangıyarık[54] diyarına çekilmeye mecbur oldu. Bir çok kayıplar vermiş olduğu için, Büyük Buhârâ'dan gelecek yardım kuvvetlerini bekleyerek, zapt etmiş olduğu yerlerde tutunabilmekten başka bir şey düşünmüyordu. Hacim Sultan'ın kendisiyle harb için büyük bir ordu ile ileri geldiğini haber alınca güvendiği bir subayı seçme elli kişi ile ayırarak, düşmanın yürüyüşünden malûmat elde etmek için gönderdi. Bu keşif kolu birkaç esîr alarak onlardan Hacim'in Durun'a geldiğini, orada civardaki Türkmenlerden bir destek kuvveti aldıktan sonra Buhârâ Hanı ile harb için hareket ettiğini ve o sıralarda Ürgenc'de bulunması lazım geldiğini öğrendiler. Abdullah Han Hârezm Hanı'na mukāvemet edebilecek bir vaziyette bulunmadığından Kayuk'da bulunan Pulat Sultan ile Timür Sultan'a barış teklifinde bulundu. İki taraf da barışı aynı surette arzu ettiğinden derhal akdedildi. Abdullah Han, ordusunun enkāzını Büyük Buhârâ'ya götürdü.

Buhârâ Hanı'nın gidişinden sonra Hacim Sultan[55] ile birâderleri şehzâdeler Hârezm şehirlerine bir müddet rahat rahat sâhip oldular. Muhammed ile Timür Sultan'ın vefatından sonra Hacim onların çocuklarını babalarının mülkünde bıraktı. Abdullah Han Hârezm ülkesini Buhârâ kıt'asına bağlamak tasavvurundan vazgeçmemişti. Hârezm'i yeniden istilaya teşebbüs için kabul edilebilir bir vesîle bekliyordu. Hacim Han âilesine mensup şehzâdeler çok geçmeden ona bu vesîleyi verdiler. O târihlerde İstanbul Pâdişahı, Abdullah Han'a Piyâle Paşa isminde bir sefîr göndererek kendisiyle ittifak akdetmek ve onu İran hükümdarına hücuma sevk etmek istemişti. Aynı zamanda Türkler de İran'a gireceklerdi. Hindistan yoluyla dolaşmaya mecbur olduğu için Büyük Buhârâ kıt'asına üç senede gelebilmiş olan bu sefîr, döndüğünde Hârezm'den geçmek ve Hazar Denizi sâhilinde Türkmenler nezdinde gemiye binerek o zaman kendi efendisine tâbi bulunan Şirvan'a gitmek istedi. Fakat

[54] Yangıyarık Büyük Buhârâ hudutlarında, Amu nehrinin kuzeyine doğru bu iki memleketi birbirinden ayıran dağların eteğinde küçük bir Hârezm vilayetidir.

[55] Bu hükümdarın o zaman beş oğlu vardı: Siyünç Muhammed Sultan, Arap Muhammed, Muhammed-kulı, Muhammed, İbrâhim.

Ürgenc'e vardığı zaman Hacim Sultan'ın oğulları Muhammed ve İbrâhim Sultan kendisini tamamen soydular, yanında yalnız seyahatine devam için elzem olan şeyleri bıraktılar. Mangışlak'a gönderdiler. Orada tesadüfen bazı Şirvan tüccarları bulundu da Piyâle Paşa'yı gemilerine aldılar.

Bu ilk şikâyet sebebine ikinci bir sebep daha eklendi. Mekke'ye Hacca gitmek isteyen her Müslüman, seyâhatini Zilhicce'nin on'unda orada bulunmak üzere tanzîm etmeye mecburdur; Müslümanların geleneklerine göre İbrâhim o gün oğlu İshâk'ı kurban kesmek istemişti. Bu seyâhati yapan Büyük Buhâra Müslümanları barış zamanında Hârezm kıt'asından ve İran vilayetlerinden geçerler. Fakat harb zamanında Hindistan yoluyla dolaşmaya mecburdurlar. Mâverâünnehir ahalisinden ve tüccarlarından bazıları Hacca gitmeye teşebbüs ederek, Abdullah Han ile Hacim Han sülalesi hükümdarları arasında barış yapılmış olması dolayısıyla Hârezm ülkesi yolunu tuttular. Hacı Kutas namında biri kendilerine riyâset ediyordu. Bunlar Kayuk yakınına vardıkları zaman Pulat Sultan'ın büyük oğlu Baba Sultan kendilerinin bütün mallarını ve paralarını aldı ve geldikleri yere yayan olarak iâde etti. Büyük Buhârâ'ya döndükleri zaman bu şiddetli muameleden dolayı gidip Abdullah Han'a şikâyet ettiler. Abdullah Han bunların şikâyetine kulak vermiyor gibi davrandı. Kervan reisi eğer Allah'ın kendisine vermiş olduğu kudret ve şevkete rağmen Kâbetu'llah'a giden kimselerin şahıslarına taarruzu, dolayısıyla Allah'a vukû bulan tecâvüzü cezâsız bırakırsa huzûr-ı İlâhî'de davâcı olacağını söylemesi üzerine Abdullah Han Hârezmlilerle harbe karar verdi. Zâten de selefi Ubeyd Han'ın Hârezm kıt'asında yaptığı fetihleri kendisine kaybettirmiş olduklarından dolayı onlardan şikâyeti vardı. Abdullah Han'ın harbe hazırlandığı her tarafta duyulunca Hârezm Özbekleri iki kısma ayrıldılar. Bir takımı şiddetli bir mukāvemet taraftarı idi. Diğerleri tâbi'iyyet ve bağlılık arz etmek fikrinde bulunuyorlardı. Hacim Han bu nifakı görerek tebaası Özbeklere hiç güvenemeyeceğini anlayınca Ürgenc şehrinin idâresini oğulları Muhammed ile İbrâhim'e emânet etti. Yanında büyük oğlu Siyünç Muhammed Sultan ile âilesinden bazı şehzâdeler olduğu halde Durun'a gitti. Bahar başlarında Nisa şehrini muhâsara edebilmek üzere kış mevsimini orada geçireceği söylentisini çıkarttı. Timür Sultan'ın üç oğlu o zaman Hezâresb

şehrine mâlik idiler. Pulat Sultan ile dört oğlu Kayuk şehrini ve Muhammed Sultan'ın dört oğlu da Muhammed Emîn'in oğlu bulunan iki yeğeniyle Evâsir şehrini işgâl ediyorlardı. Bunlar Abdullah Han'ın baharda kendi memleketlerine girmeye hazırlandığını öğrenince Hezâresb ve Kayuk şehirlerinden onar kişi göndererek onun hareketlerini izlettirdiler. Fakat bu müfreze düşmenın eline düştü. Ancak üç kişi kurtularak Hezâresb'e döndüler ve Abdullah Han'ın yaklaştığını haber verdiler. Bunun üzerine Muhammed Sultan Kayuk'a çekilmek ve bu şehri toplanma merkezi olarak göstermek münâsip olacağını düşündü. Abdullah Han'ın birinci istilasında Muhammed'in pederi olan Timür Sultan böyle hareket etmişti. Memleketi kurtaran da bu tedbir olmuştu. Bu defa da aynı fayda te'min edileceği ümit olunuyordu. Muhammed, kendisine tâbi olan Özbeklerle beraber yola çıktı. Fakat bunların sadâkatinden şüphe ettiği için Hazret Pehlevan namı verilen mazannadan bir zâtın türbesine ulaştıkları zaman Kur'ân'ı eline aldı ve kendisini terk etmeyeceklerine dâir onları Kur'ân üzerine yemine icbâr etti. Kayuk'a vardıklarında şehzâdelerin burasını terk ederek Evâsir'e gitmeye karar vermiş olduğunu gördü. Onları fikirlerinden caydırmaya çalıştıysa da muvaffak olamadı. Arkaları sıra gitmeye mecbur oldu. Bütün asker ve eşyâ ile Evâsir'e vardılar. Bu insan ve araba kāfilesi o kadar uzundu ki ilk hareket edenler şafak sökerken şehirden çıkmaya başladıkları halde arkadakilere ancak öğle üzeri sıra geldi. O surette ki öndekiler karargâha öğle vakti vâsıl oldukları halde bunlar pek geç oraya vardılar.

Abdullah Han, Hüsâm-kulı namındaki bir kumandanını bir kolordu ile Kayuk üzerine gönderdi. Hârezmlilerin son askerleri çıkarken bunlar oraya vardılar. Hüsâm-kulı başka bir kapıdan şehre girdi. Bütün Özbeklerin şehre gelmeleri için tebligatta bulundu. İktidarı olanlara Abdullah Han tarafından iş verileceğini, kendilerine iyi arâzi tahsîs olunacağını vaad ediyordu. Bir çok Özbek şehre geldiler. Hüsâm-kulı bunlara, Abdullah Han'ın hizmetine girerek yararlık göstermek isteyenlerin ertesi sabah Pulat Sultan ile müttefiklerinin takibine koyulmak üzere hazır bulunmalarını ilan etti. Gerçekten otuz bin kişilik bir ordu ile Almatiş-şan köyünde bunlara yetişti. Özbekler alelacele arabalarını bir nevi istihkâm gibi kullanarak müdâfaaya kalktılar. Fakat Hüsâm-kulı bu mâniayı zor-

layarak onları perîşan eyledi. Pulat Sultan'ın oğullarından biri olan Koizi'yi esîr aldı. Kendisi de çok kayıp verdiği için bu muvaffakıyetle yetindi, düşmanı takibe kalkmadı. Onlar da karmakarışık bir halde Evâsir'e çekildiler. Orada, kendilerinin başına bu harbi davet etmiş olan Baba Sultan'ı kovmaya ve Abdullah Han'a barış tekliflerinde bulunmaya karar verdiler. Bu fikre muhâlif bulunan Pulat Sultan diğer iki oğlu Hamza ve Pehlevan-kulı ile Durun'a, Hacim Han'ın yanına çekilmeyi münâsip gördü. Evâsir'de iki yeğenleri ile beraber Mahmud Sultan'ın oğlu ve Almatiş-şan hezîmetinde bulunmuş olan Timür Sultan'ın üç oğlu kalmıştı. Daha sonra, Hacim Han'ın oğulları Muhammed ve İbrâhim Sultan da kendilerine katıldı. Mahmud Sultan'ın oğlu Ali Sultan bu şehirde başkumandandı.

Abdullah Han bütün ordusuyla Evâsir önüne geldi. Bir ay muhâsaradan sonra, muhâsarayı kaldırmaya mecbur kalmaktan korkarak, bu şehzâdeleri aldatmayı düşündü. Asıl şikâyeti Baba Sultan'dan olduğu için onu tard ettikten sonra artık pervâsızca gelip kendisini görebileceklerini söyledi, akrabalarına ve müttefiklerine karşı gösterdiği izzet ve ikramı onlara karşı da esirmeyeceğine inandırdı. Özbek şehzâdeleri bu vaaddan memnun ve müftehir olarak ne canlarına ne mallarına dokunulmayacağına dâir kendi namına yemin etmek üzere ileri gelenlerden bazı zâtların yanlarına gönderilmesini istediler. Abdullah Han onları tamamıyla kandırmak için, en güvendiği beş zâtı, Hasan Hoca, Sarşin-bî (Sarschinbi), Muhammed Baki-bî, Semerkand vâlisi Hacim-bî ile Dost Mercân'ı gönderdi. Bunlar maiyetlerinde kırk süvari ile şehre gittiler. Orada, Özbeklerin istediği yemini Abdullah Han namına yerine getirdiler. Bu barış görüntüsüne rağmen halk şehzâdelerin düşman eline kendilerini teslim etmelerine taraftar değildi. Bu gelen kimseleri alıkoymak fikrinde idiler. Çünkü Abdullah Han'ın bu zâtları bir tehlikeye maruz bırakmaktansa, Ürgenc ile Evâsir'in zaptından vaz geçeceğini biliyorlardı. Maiyetlerindeki kırk kişinin bir mektupla Abdullah Han nezdine iâde edilmelerini ve bu mektupta bu zâtların alıkonulmasının, muhâsaranın kaldırılmasına daha ziyâde emniyet getirmek fikriyle vukûa geldiğinin bildirilmesini de istiyorlardı. Abdullah Han'ın çekildiği tahakkuk edince rehineler serbest bırakılacak ve hatta Özbek şehzâdeleri bizzat onlara refakat edeceklerdi. Gâyet akıllıca olan bu mütalaa kabul edilmedi. Ali Sultan buna şiddetle

karşı çıktı. Çünkü Abdullah Han ile hiç anlaşmazlığa düşmemiş olduğu gibi Özbek şehzâdeleri de hep Buhârâ Hanı'nın akrabası olduklarından, Buhârâ Hanı'ndan fenâ bir muâmele görmeyi beklijyor değildi. Memleketlerini zapt etmek istese bile kendilerini Büyük Buhârâ kıt'asına sevk ederek orada daha iyi yerler tahsîs edeceğini, Ürgenc ile Evâsir'i kendilerine bırakacağını ümit ediyordu. Milletin ileri gelenleri de bu fikirde bulundukları için halk sükût etmeye mecbur oldu. Şehzâdeler şehirden çıkarak Abdullah Han'ın yanına gittiler. Abdullah Han kendilerini derhal tutturdu ve muhâfazalarına maiyeti ekâbirinden İşimti namında birini görevlendirdi. Hüsâm-kulı subaylar ile askerin teftişiyle görevlendirildi. Bütün esîrlerin dosdoğru bir cetveli düzenlendi. Halk onar, on ikişer kişilik kümelere ayrıldı. Bunların her biri bir mes'ûl zât gösterdi. Hepsi Büyük Buhârâ kıt'asına sevk olundu. Bu suretle Ürgenc ve Evâsir şehirlerine sâhip olan Abdullah Han bunların idâresini kumandanlarından Sarı Oğlan'a verdi. Durmanlar aşîretinden Mengli-şibi'yi Kayuk vâlisi tayin etti. Hoca'ya da Hezâresb şehri ile Kruk namında diğer bir küçük şehri tahsîs eyledi. Zühd ve takvâsıyla meşhur olan diğer bir mollayı Ket vâliliğine tayin ettiği gibi Bayat namında bir Türkmen aşîreti mutemetliğini de ona verdi. Sonra kendi memleketine döndü.

Bir ay sonra Hacim Sultan ile Durun şehrinde bulunan âilesi efrâdı Ürgenc'de cereyan eden olayı ve Abdullah Han'ın Hârezm kıt'asına sâhip olduğunu haber alınca Irak-ı Acem'e, Şah Abbas nezdine gitmeye karar verdiler. Yalnız yetmiş yaşında bulunan Pulat Sultan kendi gibi ihtiyar bir adamın başka mezhebe mensup kimsenin yanına sığınması muvâfık olmayacağı fikriyle Abdullah Han'ın nezdine gitti. Abdullah Han'ın yaşına hürmeten kendisine ömrünün geriye kalanını rahatça geçirecek tahsisat bağışlayacağını ümit ediyordu. Hacim Sultan yanında âilesi fertlerinden şehzâdelerle birlikte Şah Abbâs nezdine gitmek üzere yola çıktı.[56] Durun'dan çıktığı vakit yanında üç bin beygir vardı. Bunlar yolda kaçtılar. Yanında ancak yüz elli süvari kaldı. Pulat Sultan ise Abdullah Han'ın nezdine

56 Yanında oğlu Siyünç Muhammed Sultan, Arap Muhammed Sultan, Muhammed-kulı Sultan; İbrâhim Sultan'ın oğlu torunu Burunduk; Siyünç Muhammed Sultan'ın oğlu Abdullah; Arap Muhammed Sultan'ın oğlu İsfendiyar; Muhammed Sultan'ın oğlu Muhammed ve Pulat Sultan'ın üç oğlu vardı.

gitti. Orada Amunak neslinden gelen bütün şehzâdelerle birlikte katledildi.[57] Bu muhârebede esîr düşen Özbeklerin hepsi adam başına senelik otuz tanga vergi vermeye mecbur tutuldular. O kadar fakîr düştüler ki içlerinden bir çoğu bu vergiyi ödemek için evlatlarını satmaya mecbur oldular. On yaşından yukarı Özbeklerin hepsi istisnâsız bu vergiye tâbi idiler. On kişi namına gösterilen sorumlu kişiler bu on kişiden biri kaçacak olursa onun hesabına da otuz tangayı vermek mecburiyetindeydi.

Hacim Han İran'a vararak[58] orada büyük bir hürmetle karşılanmıştı. Fakat oğlu Siyünç Muhammed Sultan yoluna devam ederek İstanbul'a Pâdişah'ın nezdine çekildi. Bir müddet sonra[59] Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin Sultan büyük bir ordu ile Horâsan'ın İran Şâhı'na tâbi olan taraflarına girerek Esferayin şehrini zapt etti. Şâh Abbas derhal Kazvin'i terk ederek Bistam'a gitti. Hacim Han ile sâir Özbek şehzâdeleri Kayuk'da düşmanlarından ancak altmış, Ürgenc'de ise kırk kişi bulunduğunu haber alınca memleketlerine dönmek ve bu şehirleri geri almak için münâsip bir fırsat zuhûr etmiş olduğuna hükmettiler. Bu teşebbüsü İran hükümdarından saklamak ve aynı zamanda böyle ânî ayrılıştan muğber olmasını hesaba katmak gerektiği için, Hacim Han ile sâir bazı şehzâdeler işe iştirak etmek istemediler. Fakat Arap Muhammed Sultan, birâderi Muhammed-kulı Sultan, Pulat Han'ın oğulları Baba Sultan, Hamza ve Pehlevan-kulı ile birlikte her tehlikeyi göze almaya karar verdiler. Gizlice Esterâbâd'a gittiler. Bu şehir Bistam'dan pek uzakta değildi. Burada Türkmenlerden yardım göreceklerini ümit ediyorlardı. Onların hareketinden sonra Hacim Han İran hükümdârını yapılan teşebbüsten haberdar etti. Abdullah Han'ın faâliyetini pek âlâ takdîr eden İran hükümdarı bu seyahatın muvaffakıyetle sonuçlanacağını ümit etmedi, Hacim Han'a onları geri çağırmasını öğütledi. Şah Abbas Abdullah Han hayatta bulundukça Özbeklerin hiçbir

57 Muhammed Sultan'ın dört oğlu: Mahmud Sultan, Ali, Arap ve Akbaba; iki yeğeni; Şah-Ali, Şah-baht; Timür Sultan'ın üç oğlu: Muhammed Sultan, Kâdir-birdi, Ebû'l-Hayr; Hacim Han'ın iki küçük oğlu: Muhammed ve İbrâhim Sultan; Pulat Sultan ve oğlu Koizi.

58 Tatar takvimine göre Yılan senesinde.

59 Tatar takvimine göre Koy yani Koyun senesinde. Bu sene büyük bir kuyruklu yıldız görünmüştür.

zaman memleketlerini geri alamayacakları kanaatindeydi. Kendisinin haberi olmadan yaptıkları bir teşebbüsteki muvaffakıyetsizliğin utancı, sarayına dönmekten onları men' etmesinden, başka bir tarafa sığınmalarından korkuyorlardı. Hacim Han beygirine bindi. Alelacele Esterâbâd'a gitti. Özbek şehzâdelerini dönmeye iknâ için elinden geleni yaptı. Fakat onlar, bazı Türkmen aşîretlerinin vaad etmiş oldukları büyük yardımlara güvenerek, fikirlerinde ısrar ettiler. Hatta bu teşebbüsün ne netîce vereceği anlaşılıncaya kadar yanlarında kalmaya Hacim Han'ı bile kandırdılar. Esterâbâd'dan yola çıkarak Kuran dağlarına doğru gittiler. Teke ve Yamut Türkmen aşîretleri bu dağlar civarında sâkin idiler. Bunlar vaktiyle Hacim Han'ın birâderi Mahmud Sultan'ın tebaası idiler. Özbek şehzâdelerine beş yüz kişilik bir yardımcı kuvvet verdiler. Sonra tamamıyla boş olan Mangışlak arâzisinden geçtiler. Bu kıt'anın Türkmenleri bir taraftan Mankatlar yahut Karakalpaklarla diğer taraftan İrsarı aşîretine mensup Türkmenlerle savaş halinde bulunduklarından dolayı Gordiş diyarıyla sınır komşusu olan Orda Konuk ülkesine çekilmeye mecbur olmuşlardı. Özbek şehzâdeleri Mangışlak'tan İrsarı aşîreti arâzisine gittiler. Bunlar vaktiyle Timür Sultan'ın ve Baba Sultan'ın pederi olan birâderi Pulat Sultan'ın tâbi'iyyeti altında bulunmuşlardı. Bunun için beş altı yüz kişilik yardımcı kuvvet verdiler. Nihayet Pişga'ya vardılar. Burada Hacim Sultan ile iki oğlu Ürgenc yolunu ve Baba Sultan ile iki birâderi Kayuk yolunu tuttular. Bunların vardığı duyulunca Ürgenc vâlisi Sarı Oğlan Hisar'a çekildi. Fakat Hacim Sultan geceleyin toprak altından bir yol kazdırarak Hisar'ı ele geçirdi, vâliyi yanındaki kırk kişi ile birlikte öldürttü. Bu muzafferiyetten sonra bütün Teke ve Yamut Türkmenleri bir çok ganîmetlerle yerlerine döndüler. Han ile oğullarını Ürgenc'de âdeta yapayalnız bıraktılar. Diğer taraftan Baba Sultan Kayuk önlerine varınca, bu şehirde oturan Sartlar kendisine kapıları açtılar. Baba Sultan da vâli Mengli-şibi'yi maiyetindeki altmış kişiyle birlikte öldürttü. Bunun üzerine Hezâresb ve Ket vâlileri Büyük Buhârâ'ya doğru kaçtılar. Baba Sultan İrsarı Türkmenlerinin hepsini savarak yanında ancak on beş kişi alıkoydu. Birâderi Pehlevan-kulı ile birlikte Hezâresb'e gitti. Yüz elli süvari ile birlikte şehre doğru dörtnala ilerleyen iki subay birdenbire meydana çıktılar. Baba Sultan şehir kapılarını kapamak lüzumunu hissetti. Fakat bunu alelacele yap-

maya muvaffak olamadı. Subaylardan biri ona mani olmak üzere yanına yaklaştı. Ahâliden bazıları da koşup gelmiş olduklarından süvariler çekilmeye mecbur oldular. Kayuk'un muhâfız askerlerinden boş olmadığını anlayınca o tarafa döndüler. Ertesi günü öğle üzeri şehrin önüne ulaştılar. O sırada Hamza meydanda geziniyordu. Akşama kadar beklediler. Çünkü bir miktar yardım kuvveti gelecekti. Yer altından bir yol kazdılar. Bu sâyede şehirden içeriye girdiler. Askerleri kılıçtan geçirdiler. Bu süvariler Buhârâ Hanı'nın Hüsâm-kulı kumandasında Esferâyin'i muhâsara için sevk ettiği ordunun bir müfrezesi idi. Hüsâm-kulı yolda Baba Sultan'ın Kayuk şehrini zapt ettiğini haber alınca bu müfrezeyi sevk etmişti. Kendisi harekete hazırlanıyordu. Fakat gelip de askerlerinin şehri zapt etmiş olduğunu görünce Ürgenc tarafına döndü.

Hacim Han'ın üçüncü oğlu Muhammed-kulı Sultan amuca-zâdesi Hamza'nın vefatını sakladı. Hezâresb'de Baba Sultan'ın nezdine yalnızca gidip katılmak fikrindeydi. Emîn olduğu bazı Çağataylılarla Türkmenleri ve Ürgenc'deki Özbeklerden iki yüzünü ayırdı. Bu küçük kuvvet ile Hezâresb'e doğru yola çıktı. Ürgenc nehri kıyısını takip ediyordu. Küçük Cilpuruk[60] kasabası yakınına varınca birdenbire etrafının Hüsâm-kulı askerleri tarafından çevrildiğini gördü. Hüsâm-kulı Muhammed-kulı Sultan'ın canlı tutulmasını emretmişti. Muhammed-kulı Sultan bütün kuvvetlerini toplayarak düşman cenahlarından birine şiddetle hücum etti ve düşmanlarının arasından kendisine yol açmaya muvaffak oldu. Mankatlar Hanı Küçük'ün nezdine ilticâ etti. Bu Han'a ilk önce bir ittifak teklif ettiyse de Buhârâ Hanı'nın hücumunu düşünen Küçük bu teklifi kabul etmedi. Her türlü endîşeden kurtulmak fikriyle Muhammed-kulı Sultan'ı tutuklayarak Ruslar'ın yanına gönderdi. Muhammed-kulı Sultan bir müddet sonra orada vefat etti.

Oğlunun Hüsâm-kulı tarafından mağlup edildiğini haber alan Hacim Han derhal Ürgenc şehrini terk ederek oğlu Arap Muhammed Sultan ile birlikte Mangışlak'a doğru kaçtı. Yolda düşmanlar tarafından defalarca taciz edildi. Bunlarla çarpışmalara girişmeye mecbur oldu. Maiyetindeki küçük kuvvetin yarısından fazlasını bu şekilde kaybetti. Esterâbâd'a, oradan Kazvin'de İran Şahı'nın sarayına ilticâ etti.

60 Bu yer adı yukarıda "Cilbuk" diye geçmişti. (E.K.)

Abdullah Han bizzat giderek Hezâresb şehrini muhâsaraya aldı. Şehri zaptettikten sonra Baba Sultan'ı öldürttü. Sonra Büyük Buhârâ'ya döndü ve orada hayatı terk etti.[61] Sene 1593

Bu vefat haberi üzerine ertesi sene[62] Şah Abbas kalabalık bir ordu toplayarak Bistam yakınında karargâh kurdu. Hacim Han, pederi Abdullah'a halef olan Abdülmümin Han'dan birkaç şehir alarak orada âhir ömrünü rahatça geçirmek fikriyle Mâverâünnehir hudutlarına gitmesine müsâade vermesi için İran Şahına ricada bulundu. İran Şahı buna muvâfakat ettiği için Hacim Han, oğlu Arap Muhammed Sultan ve torunu İsfendiyar Sultan ile birlikte yola çıktı. Fakat yolu kaybetti. Merv şehri civarlarında bulunduğunu zannederken Kuran dağları yakınında Teke Türkmenleri nezdinde olduğunu gördü. Ne yapacağını belirlemekte zorluk çekerek dağın gölgesinde biraz istirahate vardı. Orada, kendisini tanımış olan iki Özbek'ten, Abdülmümin'in hükûmete sâhip olmaya giderken öldürülmüş olduğunu haber aldı. Hacim Han alelacele Ürgenc yolunu tuttu. Oraya sâlimen vardı. Gerek Ürgenc şehrini gerek Evâsir'i kolayca ele geçirdi. Çünkü Abdülmümin Han'ın ölümünden sonra Büyük Buhârâ işleri pek karışmış olduğu için Hârezm ülkesinin bütün şehirleri vâlisiz ve muhâfız kuvvetsiz kalmışlardı. Hacim Sultan bu iki şehri kendisine alıkoyarak Kayuk ile Ket'i oğlu Arap Muhammed Sultan'a verdi. Torunu İsfendiyar Sultan'ın[63] hissesine Hezâresb şehri düştü. Abdullah Han'ın Büyük Buhârâ'ya esîr olarak götürmüş olduğu Özbeklerin hepsi Ürgenc'e döndüler. Biraz sonra Hacim Han'ın büyük oğlu Siyünç Muhammed Sultan İstanbul'u terk ederek Şirvan vilayetine gitti. Orada Abdülmümin'in vefatı haberinin te'yîd edildiğini görünce Hazar Denizi'nde bir gemiye bindi. Mangışlak'a geldi ve Hacim Han'ın tekrar yerleşmesinden üç sene sonra Ürgenc'e ulaştı. Pederi Ürgenc ve Evâsir şehirlerini ona bıraktı. Hanlık mevkiini ona terk etti, oğlu Arap Muhammed Sultan'ın yanına Kayuk'a çekildi.

Sene: 1603 Sigismund *Annal. Russien.*

Siyünç Muhammed Han uzun müddet tahtında kalmadı. Ürgenc'e dönüşünden bir sene sonra vefat etti. Yerine geçen oğlu

61 Tatar takvimine göre Tûk yani Tavuk denilen senede, 1006'da.
62 İt yani Köpek senesinde.
63 Arap Muhammed Sultan'ın büyük oğlu.

Abdullah Sultan pederinden bir sene sonra hayatı terk etti. Sonra Hacim Han seksen bir yaşında olduğu halde irtihal etti.[64] Jenkinson 1558 târihinde Çar'ın nâmelerini Hacim Han'a[65] takdîm etmiştir. 1595 târihinde bu Özbekler Çar Teodor'a dostluğunu ricâ için sefîrler göndermişlerdir.

Hacim Han'ın vefatından sonra oğlu Arap Muhammed yerine geçti. Bu hükümdar Ket şehrini de oğlu İsfendiyar Sultan'ın arâzisine kattı ve bütün vaktini devlet işlerine verdi. Fakat altı ay sonra, yaz mevsimini kendisine tâbi büyüklerle birlikte Amu nehri sâhillerinde geçirmek üzere yola çıkınca, yazın Ürgenc şehrinde asker kalmadığını haber alan Yayık Kazakları bin kişi ile oraya geldiler. Ahâlinin binden fazlasını öldürdükten sonra bin arabadan ziyâde ganîmet aldılar, götüremediklerine de ateş verdiler. Bin kadın yahut kız esîr alarak geri döndüler. Bu akından vaktinde haberdar olan Arap Muhammed Han bir boğazda kendilerini bekledi. Orada o kadar güzel saklandı ki düşmanlar geçidi zorlayamadılar. Bütün ganîmetleri terke mecbur oldular. Arap Muhammed Han sonra onları diğer bir geçitte ansızın bastı. Kazaklar için bu boğazı geçmek muhâl oldu. Bu havâlide nâdir olan sudan mahrum kaldıkları için kendilerine acı veren susuzluğu bir dereceye kadar gidermek hırsıyla, ölen arkadaşlarının kanını içmeye mecbur kaldılar. Siperleri zorlamak üzere yaptıkları son ümitsizce hücumda o kadar şiddetli bir mağlubiyete uğradılar ki içlerinden ancak yüz kişi kurtulabildi. Bunlar Kesel nehri sâhillerine ulaştılar. Memleketlerine dönmek fırsatını kollayarak orada küçük bir kulübe yaptılar. Fakat Arap Muhammed Han burada da kendilerine yetişerek onları mahvetti. Altı ay sonra bin Kalmuk, Hoca-kulı denilen bir göl ile Şeyh Azîz denilen bir dağ arasından geçerek Ket şehri taraflarına doğru Kesel nehri boyunca akınlar yaptılar. Ket'de ahâliden bir haylisini öldürdükten sonra bir çok ganîmet ve esîrle geri döndüler. Arap Muhammed Han bunların üzerine yürüdü. Kendilerini o kadar şiddetle takip etti ki aldıkları bütün ganîmet ve esîrleri bırakarak bin zahmetle kaçabildiler.

Bir müddet sonra, Arap Muhammed Han'ın idâresinden memnun olmayan Naymanlar, bir gece, İlbars Han sülalesinden Şisseran

64 Hicretin 1011'inci senesinde. Tatar takvimine göre Pars yani Kaplan senesinde.

65 Jenkinson buna "Azim Han" diyor. Sellicur (Sellizure) hisarında ikâmet ettiğini söylüyor.

[veya Şisran] Sultan'ı Kayuk şehrine soktular. Maksatları Han'ı öldürerek bunu tahta çıkarmaktı. Fakat Arap Muhammed Han olaydan haberdar olunca Şisseran Sultan'ı öldürttü. Bu suikast tertibinin başı olan Sofu Mirza ise kendi birâderi Baba Mirza tarafından katledildi. İki sene sonra Saş Mirza, maiyetinde yirmi Uygur olduğu halde Ürgenc'den hareketle Semerkand'a gitti. Abulak'ın oğlu Hasan-kulı Han sülalesinden Sâlih Sultan'ı "Han" ilan etmek fikriyle Ürgenc'e getirdi. Arap Muhammed Han bu şehzâdeyi de katlettirdi. Fakat bu suikasde iştirak etmiş olanların araştırılmasına müsâade etmedi. İntikamı Allaha havâle ettiğini söylüyordu. Bu suikasde iyi niyetle iştirak etmiş olması muhtemel olan bir takım masumların fenâ bir adam yüzünden cezâya uğramalarını istemiyordu. Şisseran Sultan suikasdının tertipçisi olan Sofu Mirzâ'yı da aynı muameleye dayanarak katlettirmemiş olduğunu ilaveten beyan ediyordu. Kardeşi Baba Mirza onu yaşamaya gayrılayık görüp de öldürmemiş olsaydı Sofu Mirza da el'an hayatta bulunacaktı. Uygur aşîreti Saş Sultan'dan intikam almak istemezlerse Arap Muhammed Han ona da cezâ tayin etmeyeceğini ilan ediyordu. On sene sonra bin Kalmuk, Arap Muhammed Han'ın arâzisine Bakırgan'ın diğer tarafından ikinci bir akın yaptı. Bir çok köyleri harâp ettiler ve büyük ganîmetler aldılar.

Arap Muhammed Han[66] on dört sene sükûn içinde hükümran olduktan sonra bir hayli genç Özbek Kayuk'ta oğulları Habeş Sultan ile İlbars Sultan'ın yanında toplanarak onları pederlerinin halefi sıfatıyla Ürgenc'e beraberce gitmeye teşvîk ettiler. Bu şehzâdelerin büyüğü o zaman on altı, küçüğü on dört yaşında idi. Bu maksatla Pişga ülkesinde, Ürgenc'den bir günlük mesâfede bir çeşmeye kadar geldiler. Burada on gün durdular. Arap Muhammed Han kendilerine Evâsir şehrini vermeyi teklif ediyor ve yanına gelmeleri için emir

[66] Arap Muhammed Han'ın yedi oğlu vardı: 1) İsfendiyar Sultan, 2) Habeş, 3) İlbars, 4) Ebû'l-Gâzî Bahâdır, 5) Şerîf Muhammed, 6) Hârezm-han Sultan, 7) Avgan. İsfendiyar Sultan'ın vâlidesi Arap Muhammed Han'ın yakın akrabasındandı. Habeş Sultan ile İlbars Sultan Nayman aşîretine mensup aynı anadan doğmuşlardı. Ebû'l-Gâzî Bahâdır Sultan'ın vâlidesinin ismi Mirbânuş Hanım idi. Can-gâzî (Dsan-gâzî) Sultan ibn Şîr-gâzî Sultan ibn Sultan Gâzî ibn İlbars Han'ın kerîmesi idi. Şerîf Muhammed Sultan ile Hârezm Sultan aslen İranlı ve Herat ülkesinde Reşt şehrinde Hoca Mevdûd âilesine mensup bir anadan dünyaya gelmişlerdi. Avgan Sultan'ın vâlidesi Yâdigâr Han neslinden idi.

veriyordu. Babalarının emrine itaat etmeyerek bütün adamlarının toplanmalarını beklediler. Arap Muhammed Han için, Özbeklerin çocuklarına katılmalarına mâni olarak bu karışıklığı yatıştırmak pek kolaydı. Herkes kendisinden korktuğu için tebaasından hiçbiri emirlerine aykırı hareket edemeyecekti. Fakat bu kargaşayı yatıştırmak için gereken hiçbir tedbiri almadı. İki şehzâde kendilerini tecâvüzî harekete kalkabilecek kadar kuvvetli telakkî ettikleri zaman Horâsan dâhiline bir akın yaptılar. Oradan Pişga çeşmesindeki karargâhlarına bir çok ganîmetlerle döndüler. Han yanına gelmeleri için kendilerine ikinci defa tebligatta bulundu. Gönderdiği adam, Darugan ülkesiyle Bakırgan arasında sâkin olan bütün Özbeklerin iki şehzâdeye katıldıklarını ve şehzâdelerin gidip pederlerini görmelerine lüzum olmadığı fikrinde bulunduklarını haber verdi. Arap Muhammed Han, halkın fikrini anlamış olan bu adamın verdiği nasîhat üzerine alelacele Kayuk'a çekildi ve şehzâdeler Acemlerin arâzisine bazı akınlar yaptıktan sonra gelip pederlerinin bütün depolarını zapt ettiler ve gâyet muazzam miktarda hububat bularak bunları askerlerine dağıttılar. Zahirenin bu bolluğu küçük Mudakan kasabasından Bakırgan ötelerine ve Kuygan ülkesine kadar yerlerde oturan ahâlinin hep buğday ziraatı yapmalarından ve bu taraflarda gâyet geniş arâziye sâhip bulunan Arap Muhammed Han'ın Tuk şehri arkasında Kesel nehrine cedvel kazdırmış olmasından ileri geliyordu. Gerek bu kanal ve gerek buna açılan daha sâir küçük kanallar vâsıtasıyla arâzi kolayca sulanıyordu. Sonunda Han, iki şehzâdenin taraftarlarının günden güne arttığını görerek onlara Evâsir şehrini bütün Türkmenleri ile terk etmek suretiyle uzlaşmak yolunu seçti. Bu anlaşmadan sonra iki şehzâde maiyetlerinde dört bin kişi ile pederlerini selamlamak üzere Kayuk'a geldiler.

İlbars Sultan henüz isyan fikrini zihninden tamamıyla çıkarmış değildi. Dört sene sonra, Cavursürdi şehrini muhâsaraya gitmek bahânesiyle asker topladığı görüldü. Asıl maksadı Kayuk şehrini ele geçirmekti. Yolda Arap Muhammed Han'ın Ürgenc'e doğru hareket ettiğini haber alınca derhal o tarafa dönerek Ürgenc'i zapt etti. Han derhal Kayuk'a döndü. Oğlu geldiğini işitince buradan çıkar ümidindeydi. Fakat Kayuk yakınında Şâsgân isminde küçük bir köyde durduğu zaman İlbars Sultan seçme süvârilerinden beş yüz kişiyi yolladı. Bunlar geceleyin Arap Muhammed Han'ı esîr

ederek Kayuk'a götürdüler. İlbars Sultan babasının bütün parasını ve babasıyla beraber tutulmuş olan ileri gelenlerin bütün mallarını kendi askerlerine dağıttı.

Ürgenc'de bulunan Ebû'l-Gâzî Sultan ile Şerîf Muhammed Sultan bu olayı haber alınca derhal İlbars Sultan ile harbe girişmeye karar verdiler. Habeş Sultan bile bu seferde kendilerine refakat teklifinde bulundu. Maiyetlerinde bulunan büyüklerden bazıları onları bu fikirlerinden vazgeçirdiler. Bunlar, kardeşleri kendisini pek sıkıştıracak olurlarsa İlbars'ın, babası Arap Muhammed Han'ı öldürtmesinden korkuyorlardı. Halbuki hücuma uğramazsa babasının elindeki şeyleri alarak onu serbest bırakacağı ümidinde idiler. Hakîkaten az sonra bu tahminleri doğru çıktı. Han Ürgenc'e döner dönmez İlbars Sultan'ı ele geçirmek için oğlu İsfendiyar Sultan ve sâirleriyle beraber lazım gelen tedbirleri aldı. Fakat iş gerektiği derecede gizlenemedi. İlbars Sultan beş altı kişi ile çöle kaçmak imkânını buldu. Kendisine tâbi olan yerler tahrip edildi, tebaası başka taraflara naklolundu. Bu seferden sonra Ebû'l-Gâzî Sultan Ürgenc'de pederinin yanına gitti, âsî ile taraftarlarını öldürterek bu isyanı tamamen söndürmeyi teklif etti. İlk önce Evâsir'e giderek Habeş Sultan'ı öldürtmek istiyordu. Çünkü Habeş Sultan İlbars Sultan ile gizli münâsebetlerini sürdürüyordu. Oradan İlbars Sultan üzerine yürüyecekti. Yedi oğlu olup da dâimî surette bunların cânice teşebbüslerine maruz kalmaktansa itaatkâr ve sâdık beş oğlu olmasının daha iyi olduğunu anlatıyordu. Arap Muhammed Han baba idi. Yani, iki oğlunu, evlatlık ve tebaalık vazifesinde kusur etmiş olmalarına rağmen yine öldürtmek istemiyordu. Ebû'l-Gâzî Sultan, meşveret meclisinde bir takım hâinler bulunduğunu pederine haber vererek teklifinde ısrar gösterdi. Arap Muhammed Han bu fikre iştirak etmemekte ısrarlı davrandığı için Ebû'l-Gâzî Sultan gidip birâderi İsfendiyar Sultan'ı buldu. Aynı teklifleri ona da yaptı. O da bu fikri tasvip etti. Her tarafta câsusları bulunan Habeş Sultan ve İlbars Sultan keyfiyetten haber aldılar ve Ebû'l-Gâzî'yi hiç affetmediler.

Bir müddet sonra Arap Muhammed Han Kayuk'a, İsfendiyar Sultan Hezâresb'e dönünce, Habeş Sultan artık meydana çıkmak vakti geldiğini İlbars Sultan'a gizlice bildirdi. İşte Arap Muhammed Han o zaman Ebû'l-Gâzî Sultan'ın sözünü dinlemediğine nedâmet getir-

di. Bu hatayı tamir için İsfendiyar ile Ebû'l-Gâzî Sultan'a bulabildikleri kadar asker toplayarak gelip kendisine katılmaları emrini verdi. Bu esnâda Habeş Sultan ile İlbars Sultan'dan, evlatlarının isyanının teşvikçisi ve müsebbibi gibi telakkî ettiği on kişiyi istedi. Bunları teslimden kaçınacak olurlarsa kendilerini evlatlıktan reddeceğini söylüyordu. Bu teşebbüs fayda vermedi. Silaha sarılmak iktizâ etti. Arap Muhammed Han, askerlerinin başında Kayuk yakınında Kandum köyüne kadar ilerledi. Oğulları İsfendiyar ile Ebû'l-Gâzî Sultan orada beklemek fikrindeydiler. İlk önce Ebû'l-Gâzî Sultan yetişti. Kendisi maiyetindeki sekiz yüz kişi ile çöldeki Türkmenler yanına giderken İsfendiyar Sultan'ın askerleriyle birlikte nehrin sağ sâhilini takip etmesini tavsiye ediyordu. Çöldeki bu Türkmenlerin yarısından fazlası kendisinin tebaası idi. Bunları birlikte harekete teşvîk ediyordu. Bunlardan Habeş Sultan ile İlbars Sultan'ın tebaasından olup da kendisine iltihaktan imtina edecekleri de mahv eyleyecekti. Türkmenler destek vermeyecek olurlarsa âsî iki şehzâde dört yüzden fazla asker çıkaramayacakları için Ebû'l-Gâzî'nin tavsiye ettiği bu tedbir pek elzem görünüyordu.

Tatarların Umûmî Târihi

Han bu fikri reddetti. Arkada kalmış olan Ebû'l-Gâzî'nin askerlerinin kendisine katılmalarını istedi. Bunların hepsi toplandıktan sonra İkci-Kumani[67] ülkesine girdiler. Ebû'l-Gâzî Sultan ile Şerîf Muhammed Sultan Türkmen ülkesine hücum edilmesi fikrinde bulundularsa da onların bu mütalaasına ehemmiyet verilmemişti. Sonra kısa merhalelerle Taşlı-cermiş denilen bir kanala kadar ilerlediler. Arâzisini daha münbit bir hale getirmek için Ali Sultan bu cedveli kazdırtmıştı. Bütün askerlerini toplamaya vakit bulmuş olan iki âsî şehzâde bu noktada babalarına o kadar şiddetli, o kadar habersizce bir hücum ettiler ki Arap Muhammed Han'ın ordusu perîşan oldu, kendisi de esîr düştü. Ebû'l-Gâzî Sultan bu muhârebede gâyet parlak yiğitlik eserleri gösterdi. Düşman safları arasına o kadar sokuldu ki az kaldı esîr düşecekti. Fakat kendi adamlarından altı kişi yetişerek etrafını sarmış olan kırk düşmanın elinden onu kurtardılar. Ağzına bir ok isâbet etti. Sâlimen kaçabildi. Bununla beraber yine tehlikelere maruz kaldı. Nihâyet, Büyük Buhârâ'da

67 İkci veya İkzi-Kumani Kayuk ülkesinin batısında, Kesel nehrinin güney sâhilinde küçük bir Hârezm vilayetidir.

hükümran olan İmam-kulı Han[68] nezdine çekildi. İsfendiyar Sultan Hezâresb'e gitti. Birâderleri Şerîf Muhammed Sultan ve Hârezm Han Sultan ile birlikte oraya kapandı. İlbars ile Habeş Sultan gidip kendilerini muhâsaraya aldılar. Fakat kırk gün muhâsaradan sonra barış yaptılar. İsfendiyar Sultan, Mekke'ye Hacca gitmek bahânesiyle İran Şâhı'nın nezdine iltica etti. Şerîf Sultan Hezâresb şehrini muhâfaza ettiyse de ancak dört ay kalarak sonra Büyük Buhârâ kıt'asına birâderi Ebû'l-Gâzî Sultan'ın yanına gitti. Onun gitmesi netîcesinde Habeş Sultan ile İlbars Sultan pederlerinin bütün ülkesine sâhip kaldılar ve memleketleri aralarında taksim ettiler. Ürgenc ve Evâsir şehirleriyle mülhakatı Habeş Sultan'a, Kayuk ve Hezâresb şehirleri de İlbars Sultan'ın hissesine isâbet etti. Arap Muhammed Han'a küçük Kum-kale[69] kasabasını tahsîs ettiler. Üç zevcesi ve küçük iki oğlu ile burada oturacaktı. Ertesi sene İlbars Sultan pederi ile birâderi Hârezm Han Sultan'ı öldürterek[70] habâset ve cinâyetin son derekesine düştü ve birâderi Avgan Sultan'ı Habeş Sultan'ın haberi olmaksızın yanına gönderdi. Birâderinin de kendisi gibi hareket ederek Avgan Sultan'ı öldürteceğini zannediyordu. Fakat Habeş Sultan elini kardeş kanına bulaştırmak istemediğinden Avgan'ı Rusya'ya götürmekle iktifâ etti. Avgan daha sonra Rusya'da vefat etmiştir.

Arap Muhammed Han'ın vefatı haberi yayılınca İran Şahı, İsfendiyar Sultan'ı pederinin tahtına çıkarmak için kendisine üç yüz güzîde asker verdi. İsfendiyar Sultan'a Teke aşîretinden yetmiş Türkmen, Yamut aşîretinden de yüz Türkmen iltihak ettiler. Bu küçük askerî kuvvetle Tuk şehrine doğru yürüdü. İsfendiyar Sultan vardığı zaman Habeş Sultan kendi maiyeti büyüklerinden birinin ziyâfetinde idi. Boru sesi üzerine civarda düşman bulunduğuna hükmetti. Çünkü başka bir sebepten dolayı boru çalınması yasaktı. Derhal eline bir beygir geçirerek birâderi İlbars Sultan'ın nezdine

---

68 İmam-kulı Han ibn Yar Muhammed Sultan ibn Mangışlak Sultan ibn Sarak Sultan ibn Muhammed Han, ibn Timür Sultan ibn Timür Kutluk Oğlan, ibn Timür Beg Oğlan, İbn Kutluk Timür Oğlan ibn Tumgan ibn Abay, ibn İvaz Timür ibn Tugay Timür ibn Tuşi Han ibn Cengiz Han.

69 Kum-kale Evâsir'in kuzeyinde küçük bir kasabadır.

70 1031 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre İt senesinde.

iltica etti. Arap Muhammed Han'ın hâtırasına el'ân bir hürmet hissi besleyenlerle vaktiyle Ebû'l-Gâzî Sultan'ın ve Şerîf Muhammed Sultan'ın tebaası olanlar İsfendiyar Sultan'a katıldılar. Her şey İsfendiyar Sultan'ın muvaffak olacağını gösteriyordu. Fakat Nâsır Hoca namında birinin şeytanlığı onun bütün tasavvurlarını berbad etti. Bakırgan ülkesinde Sacidatta namında mazannadan birinin neslinden gelen bu adam, dâmâdı bulunan İlbars Sultan'a pek ziyâde bağlanmıştı. İlbars Sultan'ı böyle tehlikede görünce ümitsiz olmaması için haber gönderdi. Civardan toplayabildiği kuvvetlerle iki güne kadar kendisine iltihak edeceğini de bildiriyordu. Hakîkaten, alelacele topladığı elli kişi ile ve daha yolda bulduğu sâir kuvvetlerle gidip Kesel nehrinin geçidini tuttu. İsfendiyar Sultan'a katılmak isteyeceklere bu suretle mâni oluyordu. Sonra eline Kur'ân'ı alarak İsfendiyar Sultan'ı lanetledi, onu Acemlerin mezhebini kabul etmiş olmakla itham ediyordu. Geçtiği yerlerde bütün erkekleri tutuyor, kadınları ve çocukları esîr alıyordu. Telkînleri halk üzerinde o kadar büyük bir tesir oluşturuyordu ki böyle mübârek nesilden gelen zâtın kendilerini kandırmak için Kur'ân'ı ve sâir bilcümle mukaddesâtı suiistimal edebileceğine ihtimal vermediklerinden İsfendiyar Sultan'a iltihak maksadını terk ederek bir kısmı Habeş Sultan ile İlbars Sultan'a katıldılar. Bir kısmı da bu harbe hiç iştirak etmemeyi münâsip gördüler. Bu suretle İlbars Sultan ve Habeş Sultan İsfendiyar Sultan'a karşı yürüyebilecek hale geldiler ve onu şiddetli bir çarpışmada mağlup ettikten sonra Mangışlak taraflarına çekilmeye mecbur eylediler. Fakat iki şehzâdenin idâresinden bıkmaya başlamış olan bir çok Özbeklerle üç bin Türkmen İsfendiyar Sultan'a iltihak ettikleri için İsfendiyar Sultan tekrar geldi, kardeşlerine büyük bir galebe çaldı. Esîr düşen İlbars Sultan İsfendiyar Sultan'ın emri üzerine derhal öldürüldü. Habeş Sultan Sir nehri sâhillerinde yerleşmiş olan Mankatlar nezdine iltica ettiyse de orada kendisini emniyet altında görmediğinden, daha içeride aynı milletten Şarnık Mirza namında, Yemma (Jemma) nehri sâhillerinde mukîm bir reisin yanına gitti. Vaktiyle Mankat esîrlerini iâde etmiş olduğu için bundan dolayı orada yardım göreceğini ümit ediyordu. Fakat Şarnık Mirza onun ahlaksızlığına karşı nefret beslediği için kendisini tevkîf ettirdi, İsfendiyar Sultan'a gönderdi. O da Habeş Sultan'ı öldürttü.

Bunun üzerine bu şehzâde umûm tarafından "Han" olarak kabul edildi.[71] Şehzâdeler babalarının memleketlerini aralarında paylaştılar. İsfendiyar Han Kayuk, Hezâresb, Ket şehirlerini; Ebû'l-Gâzî Sultan Ürgenc şehri ile mülhakatını; Şerîf Muhammed Sultan Evâsir'i aldı. Sene 1622

Ertesi sene İsfendiyar Han'ın maiyeti ekâbirinin hepsi sonbaharda kendisinin yanına giderek saygılarını sundular. O zaman ancak ondokuz yaşında bulunan Ebû'l-Gâzî Sultan da birâderinin yanına gitmeye hazırlandı. Fakat yola çıkmadan evvel Şerîf Muhammed Sultan ile onun tebaasından ve milletin ileri gelenlerinden üç reisi davet ederek bunlarla yüzyüze görüşmesinde kendisine Han'a karşı bir husûmet hissinin olup olmadığını sordu. Şerîf Muhammed Sultan hiçbir husûmet hissi beslemediğini söyleyince Ebû'l-Gâzî ne kendisinin ne yanındakilerin kendilerine tevdi edeceği sırrı açığa vurmayacaklarına dâir yemin etmelerini talep etti. Sonra, İsfendiyar Han'ın bir seneden beri Türkmenleri yanında neden dolayı alıkoyduğunu anlayamadığını, ihtimal ki maksadı dâima İlbars Sultan tarafını tuttuklarından dolayı Kayuk'a tâbi Özbekleri katlettirerek intikam almak olduğunu, eğer böyle bir şey var ise Kayuk'a vardıkları zaman kendilerinden yardım isteyeceğini, binâenaleyh yapılacak en iyi hareketin İsfendiyar Han'ın sarayına gitmemekten ibâret bulunduğunu, bu suretle onun da belki fikrinden vaz geçeceğini söyledi. Eğer gitmeye karar vermişlerse kendisi yolda rast geleceği bütün Türkmenleri öldürmek, sonra da boynunda ip ile İsfendiyar Sultan'ın huzûruna çıkıp af istemek fikrinde olduğunu ilaveten anlattı. Bu hareketine sebep olarak da Türkmenlerin dâima hilekârca hareket ettiklerini ve eskiden beri şikâyetlere yol açan tecâvüzlerde bulunduklarını ileri sürecekti. Zaten bir kere bu iş vukûa geldiği için artık tamiri de kābil olmadığını söyleyecek ve her emrini kabule müheyya olduğunu bildirecekti. Bu fikri tasvip etmeyen Şerîf Muhammed Sultan daha şiddetli bir teklifte bulundu. Bu da İsfendiyar Han'ı katlederek yerine Ebû'l-Gâzî Sultan'ı tahta çıkarmaktan ibâretti. Ebû'l-Gâzî'nin maiyeti erkânından biri müstesnâ olmak üzere hepsi bu teklifi tasvip ettiler. Buna karşı çıkan adam bu işde daha ileriye gedecek olursa Han'a haber vereceğini Sene 1623

---

[71] 1032 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Toñuz yani Domuz senesinde.

söyleyerek tehditte bulundu. Bundan dolayı başka tedbirler almaya mecbur oldular. Kayuk'a gittiler. Orada üç gün kaldılar. Harekete hazırlandıkları sırada İsfendiyar Han Ebû'l-Gâzî Sultan'ı tutuklattırdı. Kayuk'ta bulunan bütün Uygurlarla Naymanları öldürttü ve bu iki aşîretten beş yüz kişi bu münâsebetle hayatı terk ettiler. Aralarında bazı Özbekler de vardı. Han bu iki aşîreti tamamen imhâ etmeye karar vermiş olduğu için Kayuk civarındaki karargâhlarına bir miktar asker sevk etti. Fakat bunu icraya memur olanlar Hezâresb'den Amu nehrinin sâhilinde yer alan bir kaleye[72] kadar olan mahalde oturan bütün Özbeklere de emri teşmil ettiler. Beşikteki çocuklara bile acımadılar.

İsfendiyar Han hiddetinin bu müthiş eserlerini hissettirmekle kanamadığı için Şerîf Muhammed Sultan'ı Ürgenc'e tâbi bütün Uygurlarla Naymanları katletmek emriyle Ürgenc'e gönderdi. Kardeşlerinin başına gelen âkıbeti duymuş olan bu Uygurlarla Naymanlar, Han'ın arzusunu engellemek için lazım gelen tedbirleri aldılar, Büyük Buhârâ kıt'asına yahut yerleşebilecekleri başka bir yere çekilmelerine müsâade edilmezse canlarını pek pahalı satacaklarını tehdit makāmında anlattılar. Bununla beraber, Han kendilerini yerlerinde rahat bırakırsa, Ebû'l-Gâzî Sultan'ı ve Han'ın en şiddetli taraftarlarından Muhammed Sayın Beg'i aralarına kabul ederek onların nezâreti altında yaşamayı kabul edeceklerini söylüyorlardı. Şerîf Muhammed Sultan bu teklifleri Han'a bildirdi. İsfendiyar Han derhal Ebû'l-Gâzî ile Muhammed Sayın Beg'i bu Özbekler nezdine gönderdi. Bütün hareketlerini nezâret altında tutmak emrini verdi. Ebû'l-Gâzî Sultan Tuk civarında Kesel nehri sâhillerinde, hiç Özbek karargâhı olmayan bir mahalde yerleşti ve burasını tahkîm ettirdi. Biraz sonra Şerîf Muhammed Sultan ile Muhammed Sayın Beg

---

[72] Amu nehri sâhilinde taştan yapılmış gâyet yüksek bir kale görülür. Bunun civarında Kara Uygur Tokaylar denilen bir Uygur şubesi oturur. Amu nehri bu Uygur şubesi karargâhı yakınında iki kola ayrılır. Biri kalenin önünden geçer. Buna Tokay derler. Daha büyük olan diğer kol bir müddetten beri eski mecrâsını terk etmiş olduğundan geniş bir kanalla Tuk şehri yakınında Kesel nehrine dökülür. Bu yatak değişikliği Ürgenc şehrine çok zarar vermiştir. Şehrin içinden geçen eski Amu kanalı bu yüzden kuruyalı beri Ürgenc bir harâbe-zara dönmüştür. Bununla beraber Han kışları hâlâ orada ikâmet ediyor. Bahar gelince tebaasının büyük kısmıyla birlikte Amu sâhillerine gider. Tebaasının hepsinin o taraflarda arazileri vardır. Sonbahar nihayetlerinde Han tekrar Ürgenc'e gelir.

de yanına geldiler. Çok geçmeden Kesel nehrinin karşı sâhilinde karargâhları bulunan bazı Özbekler gelip Ebû'l-Gâzî'yi buldular ve kendisine güzîde bin asker teklif ettiler. Maksatları gidip İsfendiyar Han'a hücum etmekti. İlk önce Muhammed Sayın Beg'i ve Şerîf Muhammed Sultan'ı terk ettikten sonra onun hizmetine girmiş olan seksen Türkmeni ansızın basmak, sonra kardeşlerinin katlinin müstakil fâili gibi telakkî ettikleri sâir bütün Türkmenleri öldürmek, nihayet gidip kış esnâsında Kayuk şehrini muhâsaraya almak fikrinde idiler. Orada da Kayuk'a tâbi bütün Türkmenleri ele geçireceklerdi. Ebû'l-Gâzî Sultan bu tasavvurun uygulama alanına konulmasını pek müşkil gördü. Çünkü müteyakkız bulunan bu seksen Türkmen, Özbeklerin tasavvurlarından diğer Türkmenleri haberdar edeceklerdi ve bütün eşyalarıyla beraber çekileceklerdi. Sonra, kendileri Kayuk muhâsarası ile meşgul oldukları sırada Kalmuk'a gelerek kadınlarını, çocuklarını esîr alacaklar ve ikāmetgâhlarını ateşe vereceklerdi. Bunun için Muhammed Sayın Beg'e ve seksen Türkmenine dostâne muamele göstererek aldatmak ve İsfendiyar Han'ı müsterih bir surette yaşatmak yolunu münâsip gördü. Şerîf Muhammed Sultan kış mevsimini Kayuk'ta İsfendiyar Han nezdinde geçirdiği sırada nehrin öte tarafında bulunan Özbekler, bahar gelince Kalmukların akın yaptıkları rivâyeti ortaya çıkarılacak, onlara karşı yürümek bahânesiyle alelacele bütün askerler toplanacak ve derhal Kayuk üzerine yürünerek oradaki Türkmenler esîr edilecekti. Özbekler bu tasavvuru kabul etmediler. Keyfiyetten haberdar olan Muhammed Sayın Beg gece girince Türkmenleriyle beraber çekildi. Artık hiçbir şey saklanmayarak Kayuk üzerine yürümeye hazırlandılar. Ebû'l-Gâzî Sultan buna muhâlifti. Türkmenlerin neden dolayı kendilerini İsfendiyar Sultan'a karşı [savunmaktan kaçındıklarını] bilmiyor gibi davranmak fikrinde idi. Kayuk üzerine yürüdüler. Şika[73] ülkesinde Taş-köprük'de karargâh kurdular. Burada bazı Türkmenleri öldürdüler. Fakat Kalmuklar Özbek karargâhından bir kısmına baskın yapınca Özbeklerin büyük kısmı dağıldı.

Özbeklerin bu isyanı haber alınır alınmaz Abulşan dağıyla Mangışlak taraflarında sâkin olan Türkmenler Kayuk'da İsfendiyar Han'a

73 Şika, Tuk arazisinin doğusunda, İkci-Komani ülkesinin batısında, Kesel nehrinin güney sâhilinde küçük bir Hârezm vilayetidir.

iltihak ettiler. Han sefere çıktı. Özbekler mağlup oldular. Ebû'l-Gâzi Sultan siperlere çekildi. Orada taraftarlarından beş yüz kişiyi buldu. Bunlar firara hazırlanıyorlardı. Bunları durdurdu, hepsini atlarından inmeye mecbur etti. Beygirlerin eyerlerini çıkarttıktan sonra hepsini birbirine bağlattı. Bu suretle Özbeklerden firar ümidini bütün bütün çıkarmak istiyordu. Ebû'l-Gâzî Sultan düşmanı büyük bir metânetle bekledi. İsfendiyar Han hücuma gelince, Ebû'l-Gâzî beş yüz piyâde ile kendisini yakında bir noktaya çekilmeye mecbur etti. Orada birkaç gün kaldıktan sonra bir anlaşma yolu buldular. Her iki taraf mutâd olan ikāmetgâhlarına çekilmeye hazırlandı. İsfendiyar bu sözleşmeye, düşmanlarını açık sahraya çekmek için muvafakat göstermişti. Bundan haberdar olmayan Türkmenler, Şanaka tabir edilen Sartlar tarafından meskûn bir kasabaya hücuma gittiklerinden Ebû'l-Gâzî Sultan bu fırsattan istifâde ile siperlerden çıktı. Beş bin kişi ile kendisini takip eden İsfendiyar Han Ebû'l-Gâzî Sultan'ı tutmaya muvaffak olamadı. Ebû'l-Gâzî Sultan düşmanı görür görmez alelacele arabalardan bir siper oluşturdu, o kadar şiddet ve muvaffakıyetle savunmada bulundu ki İsfendiyar Han seksen kayıp ve iki bin yaralı verdikten sonra yeni bir anlaşma yapmaya mecbur oldu. Ancak yirmi maktul ve yüz yaralı vermiş olan Ebû'l-Gâzî Sultan, kardeşi Şerîf Muhammed Sultan ile birlikte gidip Ürgenc'de ikāmet etti. Vaktiyle Amu nehrinin iki sâhilinde ikāmet eden bütün Özbekler de oraya gittiler.

Bir müddet sonra ortaya çıkan bir kuyruklu yıldız bütün bu halkı dehşet ve telaş içinde bıraktı. Bunlar kuyruklu yıldızı bir çok felaket ve musîbetin bir alameti gibi telakkî ediyor ve sebebini de hükümdarları arasındaki nifaka yoruyorlardı. Özbekler takım takım ayrıldılar. Kimisi Büyük Buhârâ kıt'asına, kimisi Türkistan'a gittiler. Ebû'l-Gâzî Sultan bu karışıklığa mâni olamadı. Bütün tebaasını elinden alıp götüren sele kendisi de kapılmak mecburiyetinde kaldı. Şerîf Muhammed Sultan Büyük Buhârâ'ya gitti. Ebû'l-Gâzî Sultan, Kazaçya Orda'da hükümran olan İşim Han'ın nezdine çekildi. Taşkend'de bütün bu havâlinin sâhip ve hâkimi bulunan Tursun Han nezdine saygılarını sunmaya giden İşim Han'a refakat etti. İşim, Özbeklerin âilesine yapmış oldukları hizmetleri nazar-ı itibara alarak Tursun Han'dan Taşkend'de vatanına dönünceye kadar hal ve mevkiiyle mütenasip surette yaşayabilmesi için lazım gelen

yardımda bulunmasını ricâ etti. İki sene sonra, İşim Han Tursun Han'ı eski tebaaları olan bütün Katagonlarla birlikte katledince, bu hükümdarlar arasında da Özbeklerde olduğu kadar nifak izleri gören Ebû'l-Gâzî Sultan Büyük Buhârâ'ya İmam-kulı Han nezdine çekildi. Çok geçmeden buna pişman oldu. İmam-kulı Han Ebû'l-Gâzî Sultan'ın ilk önce eskiden beri düşmanı olan Tursun Han sarayını tercîh etmiş olmasına kırgın bulunduğu için kendisini soğuk kabul etti. Ebû'l-Gâzî artık eski memleketine dönme çaresinden başka bir şey düşünmemeye başladı. Türkmenler mâziyi unutmasını ricâ ederek kendisini davet ediyorlardı. Diğer taraftan, Özbekler de kendilerine sadâkatine itimad edilebileceği hakkında teminat veriyorlar, Türkmenler nezdine ulaşır ulaşmaz katılmayı vaad ediyorlardı. Biraz sonra İsfendiyar Han'ın Türkmenlerle olan münâsebetlerini haber alarak telaş ve endîşeye düştüğü, anî bir baskın korkusuyla Hezâresb şehrine çekildiği duyuldu. Ebû'l-Gâzî Sultan, derhal, maiyetinde yalnız beş kişi olduğu halde doğruca Kayuk'a gitti. Orada her taraftan gelen bir çok kimseler kendisine iltihak ettiler. Birâderi Şerîf Muhammed Sultan'ın İsfendiyar Han ile barıştığını ve ikisinin bütün kuvvetleriyle kendisine karşı yürüdüklerini haber alınca, onlarla harbe girişti ve barış akdetmeye birâderlerini mecbur etti. Fakat altı ay sonra, artık onlardan hiçbir korkusu kalmadığını zannettiği bir sırada Kayuk'da ansızın bir baskına uğradı. Ebû'l-Gâzî Sultan Kayuk'da ikāmet ediyordu. Düşman ordusu on beş bin kişiyi buluyordu. Kendisinin maiyetinde altı yüzden fazla asker bulunmamakla beraber cesâretini kaybetmedi. O kadar şiddetle savunmada bulundu ki düşmanlarını kayıplarla çekilmeye mecbur eyledi. Onların geri çekilmesinden sonra Hezâresb taraflarına müfrezeler gönderdi. Bunlar bir çok sürüleri ganîmet olarak aldılar. Şerîf Muhammed Sultan kendilerini takip etmek istediyse de adamlarının imdadına koşmuş olan Ebû'l-Gâzî Sultan tarafından ikinci defa mağlup edildi.

Bir müddet sonra, İsfendiyar Han Özbeklerin ileri gelenlerinden sekiz yüz kişiyi karıları ve çocuklarıyla beraber Ket şehri civarında katlettirdi. Bunlar Aral[74] ülkesinde yerleşmek üzere Büyük

[74] Aral, Hazar Denizi sâhillerine doğru Hârezm kıt'asının husûsî bir vilayetidir ki Abulşan dağlarında ve Amu nehrinin kuzey kolunun eski mansabının kuzeyinden Karakalpaklar ülkesine kadar uzanır. Hârezm'in bu kısmı hemen hemen yalnız

Buhârâ'dan geliyorlardı. İsfendiyar Han iki kardeşin de vücutlarını ortadan kaldırmak istiyordu. Bu maksatla Şerîf Muhammed Sultan'ı Aral kıt'asına Özbekler nezdine gitmeye ve Ebû'l-Gâzî'yi aldatmak için Han'dan kaçıyormuş gibi görünmeye sevk etti. Bu esnâda İsfendiyar Han Türkmenlere birâderinin hiçbir haberi olmadığı garantisini veriyordu. Türkmenleri Şerîf Muhammed Sultan aleyhine kışkırtıyor, Ebû'l-Gâzî Sultan'ın Büyük Buhârâ'daki Özbekleri Aral ülkesinde yerleşmeye ancak bütün Türkmenleri mahv için davet etmiş olduğunu, Şerîf Muhammed'i kendi tarafına çektiğini, bundan ötürü daha evvel davranarak onların bu tasavvuruna mâni olmak lazım geldiğini söylüyordu. Bütün Türkmenler bu mütalaayı tasvip ettiklerinden İsfendiyar Han Hisar'ın kapılarını kapattırdı. Rahatça uykuda bulunan Ebû'l-Gâzî Sultan'ı tutuklattırdı. Bunu bizzat Cavursürdi'ye götürdü, orada kendisini bu şehir vâlisinin eline teslim etti. İyi bir muhâfız kuvveti ile Ebû'l-Gâzî İran'a sevk edilecekti. Ebû'l-Gâzî Sultan Hemedan'a götürüldü. Şah Abbas'a halef olan Şah Safî o şehirdeydi. Oradan kendisini İsfahan'a naklettiler. İran Şahı Ebû'l-Gâzî'ye bir ev ile senelik masrafları için on bin tanga tahsîs etti.

Fakat Ebû'l-Gâzî'yi nezâret altında tuttular. İsfendiyar Han on
Sene: 1634 iki sene hükûmet sürdükten sonra vefat etti.[75]

Bunun üzerine birâderi Şerîf Muhammed Sultan "Han" ünvanını alarak Ürgenc'de oturmaya başladı. Kalmuklarla bir çok muhârebe-

---

Türkmenler tarafından meskûndur. Onlar burada gâyet iyi mer'alar bulurlar. Bununla beraber umûmiyetle Aral vilayeti pek dağlıktır. Kumla doludur. Gayrımünbittir. Kesel nehrinin kuzeyinde yer almış olan Aral gölünden dolayı bu kıt'aya da aynı nam verilmektedir. Suları tuzlu olan bu göl Aral ülkesini Hârezm'in kuzey vilayetinden ayırır. Kuzey Asya'nın en büyük göllerinden biridir. Yaklaşık olarak seksen Alman fersahı çevresindedir. Güneyden kuzeye doğru uzunluğu otuz, doğudan batıya doğru uzunluğu on beş fersahtır. Hazar Denizi'nde bulunan balıklar burada da bol miktarda bulunur. Hazar Denizi ile bir münâsebeti yoktur gibi görünüyor. Sirt, Kesel ve daha sâir nehirlerin suları buraya karıştığı halde ne seviyesi yükselir, ne de bir taraftan suları boşalıyor. Karakalpaklarla Türkmenler yazın gölün sularını bir çok kanallarla kumlu ovalarda istedikleri yüksekliğe kadar nakledebiliyorlar. Sonra bu sular güneşin harâreti ile kuruyunca muteber bir tuz tabakası bırakıyor. Bütün bu havâlide bu tuz kullanılıyor.

75 1044 hicrî târihinin birinci günü [27 Haziran 1634]. Tatar takvimine göre Cılkı yani Beygir senesinde.

lerde bulundu. Bunlar onun hükûmeti zamanında Hârezm ülkesinin büyük bir kısmını zapt ettiler.

Vefatından sonra[76] on sene İran'da esîr olarak tutulmuş olan Ebû'l-Gâzî Sultan oradan kaçmak ve Kuran dağının eteğinde Amu nehri sâhillerinde oturan Teke Türkmenlerinin yanına gitmek yolunu tuttu. Tam iki sene orada kaldı. Sonra Mangışlak'a gitti. Ancak yedi yüz âile buldu. Bunlar Kalmukların hükmü altına girmişlerdi. Kalmuk Hanı kendisini derhal nezdine davet ederek hürmetlerle kabul etti. Ebû'l-Gâzî Sultan[77] Ürgenc'e gitti.[78] Türkmenler, altı ay sonra[79], Aral ülkesinde Amu nehrine doğru, kendisine "Han" ünvanını verdiler. İsfendiyar Han Yuşan Sultan ve Eşref Sultan namında iki evlat bırakmıştı. Kayuk ve Hezâresb şehirleri bunların elindeydi. Ebû'l-Gâzî Han Ürgenc'de ve Evâsir'de yerleşince, Yuşan Sultan ile Eşref Sultan'ın arâzisinde ikāmet eden Türkmenleri kendisine itaate davet etti. Fakat bunlar Eşref Sultan'ı terbiye edilmek üzere İran sarayına gönderdikten sonra, birâderi İmam-kulı Han'a halef olmuş olan Büyük Buhârâ Hanı Nezir Muhammed'in himâyesi altına girdiler. Ebû'l-Gâzî Han Kayuk kavimlerinin ikāmetgâhlarını tahrip ettiği için Nâdir Muhammed Han gerek bu şehre gerek Hezâresb'e kumandanlar ve muhâfız askerler göndermeye mecbur oldu. İsfendiyar Han'ın zevcesi ile büyük oğlunu da Kanski ülkesine gönderdi. Sonra bu iki şehrin ve onlara bağlı arazinin idâresini bütün varidatıyla birlikte torunu Kāsım Sultan'a[80] verdi. Kayuk şehrini ele geçirmeye azmetmiş olan Ebû'l-Gâzî Han akşamüzeri piyâde kuvvetini Aral ülkesinde kayıklara bindirdi. Taş-köprük köprüsüne kadar Kesel nehrinden yukarıya doğru çıkmak ve kendisini orada beklemek emrini verdi. Süvari kuvvetiyle karadan bunları takip etti. Sonra piyâdesinin bir kısmını alarak Kayuk'tan pek uzak olmayan

Sene: 1642 1643, 1644

---

76 1052 hicrî târihinde.

77 Ebû'l-Gâzî Bahâdır ile İbn Arap Muhammed Han ibn Hacim Han ibn Akatay Han ibn Amunak ibn Yâdigâr Han ibn Timür Şeyh Han ibn Hacı Tulay ibn Arapşah İbn Pulat ibn Mengu Timür Han ibn Badakul ibn Cocı-buga ibn Bahâdır Han ibn Şeybanî Han İbn Tuşi Han İbn Cengiz Han. 1014 hicrî târihinde, Tuşku yani Tavşan senesinde ve 1605 miladî târihinde Ürgenc'de doğmuştur. Birâderi Şerîf Muhammed 1052 hicrî ve 1642 miladî târihinde vefat etmiştir.

78 1053 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Cılan yani Yılan senesinde.

79 1054 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Koy yani Koyun yılında.

80 Büyük oğlu Şisserân Sultan'ın oğlu.

Kandum namında bir köye doğru ilerledi. Şafak sökerken buraya ulaştı. Kendisiyle Kayuk arasında bulunan küçük bir çayı geçti. Maiyetindekilerden yüz seksen kişiyi sol tarafa küçük bir vâdiye sakladı. Altmış tirendaz ve yirmi tüfenkli ile sâkin bir şekilde Kayuk'a yaklaştı. Düşmanlar civarda Ebû'l-Gâzî Han'ın askerlerinden bir müfreze bulunduğunu anlayınca bin kişi ile bir huruç hareketi yaptılar. İçlerinden yedi yüzden fazlası zırh giymişlerdi. Ebû'l-Gâzî'nin maiyetinde ancak beş tane zırhlı asker bulunmakla beraber karşısındaki sayı üstünlüğünden şaşırmaksızın düşmanlarını bir pusuya çekti ve orada onları tamamıyla bozdu. Sonra Taş-köprük'e dönerek Kayuk civarındaki köylerden bir haylisini tahrip ettirdikten sonra askerlerini yerlerine gönderdi.

Bir müddet sonra, Nezir Muhammed Han torunu Kāsım Sultan'ı
Sene: 1646 Kayuk'tan çağırdı, bu vilayeti maiyeti erkânından Yakup isminde birine verdi. Bundan dolayı, Kayuk'ta ve civarlarında oturan Türkmenlerin hepsi Tarşan[81] (Tarchan) ülkesine çekildiler. Sonra işledikleri kötülüklerden dolayı Nezir Muhammed Han'ı maiyeti erkânı tahttan atınca oğlu Abdülazîz Sultan babasının yerine çıktı. Ebû'l-Gâzî Han Kayuk'a girdi[82] ve şehre sâhip oldu. Sonra, eski karışıklıklar yüzünden karargâhlarını terk etmiş olan bütün Türkmenlerin dönebileceklerini ilan ederek onlara karşı husûmetlerini unutacağını vaad etti. Hezâresb'in öte tarafındaki ülkelere dağılmış olan Türkmenler kendisine reislerinden üç kişiyi, Yuslum Bahadır'ı, Din Muhammed On-beg'i, Urus'u gönderdiler. Başka sekiz murahhas daha vardı. Büyük Buhârâ'dan döndükten beri kendisine dâima bağlı bulundukları için güzel kabul görecekleri ümidini gösteriyorlardı. Ebû'l-Gâzî Han Hezâresb şehrini alacağını, onları murahhas olarak gönderen bütün Türkmenlerin orada yemin ve arz-ı ta'zîm etmek üzere [yemin ederek saygılarını sunmak üzere] oraya gelebileceklerini söyledi. Ebû'l-Gâzî'nin vaadlerine itimad edenler emirlerini uygulamaya davrandılar. Fakat Ebû'l-Gâzî, miktarları iki bine varan bu Türkmenlerin hepsini öldürttü. Meskenlerini tahrip ettirdikten sonra Kayuk'a döndü. Ebû'l-Gâzî Han bunları imhâ ile

81 Tarşan (Tarchan), Bakırgan ülkesinin batısında Kesel nehrinin kuzeyinde yer alan küçük bir Hârezm vilayetidir. Alâ mer'aları varsa da memleket ekili değildir.

82 1056 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Tuk yani Tavuk senesinde.

yetinemeyerek, bir miktar askerle Tarşan ülkesine gitti.[83] Kāsım Sultan'ın gitmesinden sonra Kayuk'u terk etmiş olan Türkmenlere hücum etti. Tarşan ülkesine varınca bunların büyük kısmı Bama-burinak[84] vilayetine kaçtılar. Geri kalan kısmı kılıçtan geçirildi. Sonra[85] Ebû'l-Gâzî Han Bama-burinak ülkesine gitti. Buraya çekilmiş olanları da çıkarmak istiyordu. Artık hiçbir sığınacak yerleri kalmayan bu Türkmenler karılarını ve çocuklarını Aral ülkesine gönderdiler. Bazı kadîm duvarların enkāzı arasına sığındılar. Şahar Hoca namında bir reisin kumandası altında idiler. Hayatlarını mümkün olduğu kadar pahalıya saymaya azmetmişlerdi. Ebû'l-Gâzî Han kendilerine bazı uyuşma tekliflerinde bulundu. Fakat Türkmenler barışı kabul etmektense siperlerinden piyâde olarak çıkıp Ebû'l-Gâzî Han'ın askerlerine hücum etmeyi tercih ettiler. Hepsi kılıçtan geçirildi. Bir tanesi bile kurtulmadı. Ertesi günü Ebû'l-Gâzî Han maiyetindekilerden bazılarını bu Türkmenlerin kadınlarını ve çocuklarını almak üzere Aral ülkesine gönderdi.

Sonra[86] Kurlat (Kurlaut) aşîretinden bir Kalmuk reisi gelerek Ket civarlarını tahrip etti, şehir sâkinlerinden bir çoğunu esîr aldı. Bir müddet sonra, Turgud kabîlesine mensup Bayan isminde bir reis ticâret yapmak için bir çok Kalmuk tacirleriyle Hârezm ülkesine geldi. Ebû'l-Gâzî Han bunları serbestçe ticâret yapmaya bıraktı. Fakat gitmelerinden on beş gün geçince askerleriyle kendilerini takip ederek bütün mallarını ellerinden aldı, reislerini öldürdü ve kendilerini tamamıyla perîşan etti. Sonra Bayrat (Bairats) aşîretine mensup Türkmenlerle harb etti.[87] Bunların reisleri Adi, eskiden beri kendisinin düşmanı idi. Bulabildiği köylerin hepsini tahrip etti. Bu memlekette yaptığı hasarlar o kadar büyük bir kıtlığa sebep oldu ki bir parça ekmek için bir beygir veriliyordu. Askerlerinden büyük kısmı dağıldı. Nihayet, Türkmenlerin elinde kalan yegâne köye gitmek için geçilecek yolları bilen Teke aşîretinden Avanaş namında bir Türkmen tâciri Ebû'l-Gâzî'nin eline düştü. Türkmenlerin reisi

83 İt senesi Cemâziyelevvelinde.

84 Bama-burinak Tarşan ülkesinin batısında, Aral gölünün güney sâhillerine doğru, Kesel nehrinin kuzeyinde küçük bür Hârezm vilayetidir.

85 Sicgân yani Sıçan senesinde.

86 Sığır senesinde.

87 Tuşku yani Tavşan senesinde.

bu köye kapanmıştı. Ebû'l-Gâzî Han bu sâyede Türkmenlerin son ilticâgâhına kadar sokularak orasını da tahrip etti. Bütün Türkmenleri imhâ etmeye yahut hiç olmazsa artık korkulmayacak hale getirecek surette ezmeye karar vermiş olduğu için Kemer-kemilli, Sarık ve sâir aşîretler üzerine yürüyerek[88] bunları da mahv etti.

Ebû'l-Gâzî, Özbeklerin dâimî düşmanları olan bu milleti bu suretle mahv ettikten sonra memleketleri dâhilinde sulh ve sükûnun hüküm süreceğini ümit ediyordu. Fakat Kalmuklar sık sık yaptıkları akınlarla kendisini silaha sarılmaya mecbur bırakıyorlardı. Turgud aşîreti reislerinden Megan Tayşa, Ohcu-taba, Tugul, Hezâresb ülkesine akınlar yaptılar.[89] Yedus (Jedus) köyünü tahrip ettiler. Oradan giderek Danugan köyünün bütün sürülerini ganîmet aldılar. Bu akından habersiz bulunan Ebû'l-Gâzî Han Büyük Buhârâ'ya seyahat fikriyle Hezâresb şehrine gitmişti. Fakat yokluğundan faydalanarak Kalmukların kendi arazisine girmelerinden korktuğu cihetle, hudutlar üzerinde mühim kuvvetleri bulunan Kalmuklara karşı müteyakkız bulunmasını ihtar için Büyük Buhârâ Hanı Abdülazîz'e haber gönderdi. Bu haberci bir nehri geçerken, üç Kalmuk reisinin, Ebû'l-Gâzî Han'ın tebaasından aldıkları ganîmetlerle döndüklerini duyunca, derhal dönerek efendisini olaydan haberdar etti. Ebû'l-Gâzî Han beygirine binerek İrder dağı yakınında Kalmukların artçılarına yetişti. Alelacele topladığı bütün kuvvetlerle hücum ederek düşmanı bozdu. Büyük kısmı kaçarak kurtuldular. Kendisinden hayli ilerde bulunan asıl Kalmuk kuvvetlerini takipte müşkilata uğramamak için bütün esîrleri öldürttü, Ohcu-taba ile Tugul'u takibe koyuldu. Sugra-rabat (Segeri-rabat) ülkesinde bunlara yetişti. Fakat onlar burada o kadar iyi kapanmışlardı ki kendilerini mağlup etmeye muvaffak olamadı. Yollarına devam için sığındıkları yerden çıkmaya cesâret edemeyen Kalmuklar aldıkları bütün ganîmetleri okları ve yayları ile beraber Ebû'l-Gâzî'ye yolladılar, af talep ettiler. Tahrip ettikleri iki köyün kendisine âit olduğunu bilmediklerini, maksatlarının Büyük Buhârâ'ya akın yapmaktan ibâret olduğunu söylediler. İstikbalde kendisinin memleketlerine dokunmayacaklarını, hatta reislerinden bazıları oraya akın yapmaya kalkarsa bunu vaktinde haber vereceklerini, kendisini atmak için Ebû'l-Gâzî Han

88 Cilan yani Yılan senesinde.

89 Lu yani Timsah senesinde.

ile birleşeceklerini yeminle vaad ediyorlardı. Ebû'l-Gâzî Han bu Kalmuk aşîretinin kendi tebaasıyla dâima iyi geçindiğini nazar-ı dikkate alarak silahlarını iâde etti ve rahatça dönmelerine müsâade gösterdi.

Bu muhtelif seferlerden sonra, Belh'de hükümran olan Sultan-kulı Han Büyük Buhârâ Hanı Abdülazîz'e karşı Ebû'l-Gâzî Han'dan yardım kuvveti istemişti. Abdülazîz Han Belh şehrini zapt etmek ve Sultan-kulı Hanı öldürmek fikriyle harbe kalkmıştı. Ebû'l-Gâzî Han, Belh Hanı'nın yakın akrabâsıydı. Belh Hanı, Şerîf Muhammed Han'ın kerîmesi ile evlenmişti. Ebû'l-Gâzî Han, Buhârâ Hanı Abdullah Han'ın vaktiyle Akatay Han sülalesine karşı neler yaptığını, bunları nasıl öldürttüğünü, yalan vaadlerle Evâsir şehrinden dışarıya nasıl çektiğini hatırlıyordu. Bundan dolayı Sultan-kulı Han'a yardım etmeye karar verdi ve bir askerî kuvvetle Köğertlik[90] (Kogertlik) vilayetine doğru ilerledi.[91] Bu vilayet Büyük Buhârâ hudutları üzerindedir. Orada Big-Ali-İnak namında bir kumandanını seçme bin askerle Büyük Buhârâ'ya tâbi bulunan Karakul şehri üzerine gönderdi. Kendisi gidip Siyünc-bala şehrini zaptedip buradaki otuz kırk köyle beraber tamamen tahrip etti. Sonra Köğertlik ülkesine döndü. Üç gün geçmeden Big-Ali-İnak da Karakul şehrini tahrip etmiş olan müfrezesi ile birlikte gelip kendisine iltihak etti. Ebû'l-Gâzî Han Kayuk'a döndü ve Abdülazîz Han'a âit araziye tecâvüz etmekte gecikmedi. Bizzat giderek Karakul şehrini tahrip etti. Askerlerinin ayrılmasından sonra bir çok halk buraya çekilmişlerdi. Oradan Gordiş ülkesine geçti. O zaman Nahşeb şehrinde bulunan Abdülazîz Han'ın kumandanları maiyetinde bulunan on beş bin kişilik bir orduyu bu ülkede perîşan etti. Kaçabilenler Karakul şehrine girdiler. Ebû'l-Gâzî Han bunları takip ederek şehirde kalmış son evleri de yaktı. Başka bir zaman[92] gidip Büyük Buhârâ'ya tâbi olan Zerdsuyu şehrini zapt etti. Sonra[93], Karakul şehrinden Nersem şehrine kadar uzanan Yayci vilayetini tahrip etti. Kendi ülkesine döndüğü sırada Abdullah Han Kāsım Sultan ile birlikte bir şaşırtma yapmak fikriyle Köğertlik ülkesi üzerine yürüyordu. Fakat

90 Yengiyarık vilayetinin kuzeyinde, Büyük Buhârâ hudutlarında Hârezm vilayeti.

91 Koy yani Koyun senesinde.

92 Biçin yani Maymun senesinde.

93 Tuk yani Tavuk senesinde.

Ebû'l-Gâzî Han'ın Hârezm hudutlarına döndüğünü haber alınca o kadar aceleyle çekildi ki maiyetindekiler, Ebû'l-Gâzî kendilerini takip etmemekle beraber, beygirlerinden bir çoğunu itlaf ettiler. Bu ricatten sonra Ebû'l-Gâzî Büyük Buhârâ'ya yeni bir sefer daha yaptı, Germiniye'yi zapt ile yağma etti, gâyet büyük ganîmetlerle geri döndü. Fakat bir nehri geçip kendisini emniyette görünce bütün develerin, yük beygirlerinin, sürülerin ve genel olarak bütün eşyanın gece yarısında karşıya geçmelerini emretti. Ordunun kalan kısmını da bunların arkasından yolladı. Yanında her zamanki yüz kişilik muhâfız kuvvetini alıkoyarak rahatça uykuya yattı. Halbuki ordusu yirmi beş bin kişiden fazla idi. Şafak sökerken bir subay gelerek nehrin öte tarafında düşmanların göründüğünü haber verdi. Abdülazîz Han altmış bin kişiye varan bütün ordusuyla geliyordu. Ebû'l-Gâzî, küçük bir çayı geçmekle meşgul olan ordusuna katılmak için acele davrandı. Onları bulundukları yerde alıkoydu. Çünkü düşmandan ayrılarak ilerlemiş olan bin zırhlı süvarinin hücumuna uğruyordu. Ebû'l-Gâzî Han, önünde bulunan bir boğazın nihâyetine kadar gitti. Orada atından indi. Maiyetindeki yüz süvariye aynı şeyi yaptırdı. Bu sâyede tüfeklerini daha iyi kullanabileceklerdi. Bayrak taşıyan nefere, büyük kısmı çayı geçmiş olan orduya doğru alelacele giderek kendilerini geri çağırmak için boru çalmasını emretti. Sonra, bin zırhlı süvariye, boğazın girişinde hücum için Yâdigâr Atalık'ı otuz süvari ile gönderdi. Kendisi de mütebâkî kuvvetle icâbında imdada koşacaktı. Yâdigâr Atalık vazîfesini o kadar muvaffakıyetle yaptı ki boğazı uzun müddet müdâfaa etti. O zaman Ebû'l-Gâzî Han'ın ancak on dört yaşında bulunan oğlu Anuşe Muhammed Bahâdır Sultan'a altı yüz süvari ile pederinin imdadına yetişebilecek zamanı sağladı. Bu altı yüz süvari kendileriyle beraber üç yüz kişi daha getirmişlerdi. Bununla beraber, bütün düşman ordusu gittikçe yaklaştığından, bin süvari her taraftan Ebû'l-Gâzî Han'ı sardılar. Ebû'l-Gâzî Han derhal oğlu Anuşe Muhammed Bahâdır Sultan'a, ordularının kendilerine katılmasına engel olan büyük bir düşman süvari kuvvetinin sağ cenahına dört yüz kişi ile şiddetli bir hücum yapması emrini verdi. Geri kalan altı yüz kişi ile de kendisi bizzat hücum hareketi yaptı. Her ikisi de düşmanı yardılar ve bu suretle imdadlarına gelen orduya katıldılar. Bunun üzerine Ebû'l-Gâzî Han, ilk kolları oğlu Anuşe Muhammed Bahâdır Sultan'ın kumandası

altında düşmana karşı sevk etti. Arkadan gelenlerle de kendisine zahîr oldu [destek verdi]. Harb, umûmîleşti. Her iki taraftan da eşit muvaffakıyet ve şiddetle harb ediliyordu. Nihâyet Anuşe Muhammed Bahâdır Sultan'ın cesâreti zaferi Ebû'l-Gâzî Han lehinde tecellî ettirdi. Abdülazîz Han'ın ordusu büyük sayı üstünlüğüne rağmen mağlup oldu. Muzaffer askerler düşmanı nehre kadar takip ettiler. Düşmanın hezîmeti o kadar ziyâde oldu ki köprüye kadar gidemeyenler nehirde boğuldular. Abdülazîz Han bile yaralı olmakla beraber gâliplerin eline düşmemek için nehri yüze yüze geçmeye mecbur oldu. Ebû'l-Gâzî Han bu sefere bu kadar şerefli bir surette nihâyet verdikten sonra bir çok esîrle Kayuk'a döndü. Oraya varınca memleketlerinin büyüklerine ve subaylarına büyük bir ziyâfet verdi, oğlunu övgü ve sitâyişlere boğdu ve ona Hezâresb şehrini verdi.

İt senesinde vukûa gelen bu büyük seferden sonra, Ebû'l-Gâzî Han Büyük Buhârâ kıt'asına tekrar giderek[94] Vardansi şehrini zapt etti. Başka bir akında, bu memleketin pâyitahtı olan Buhârâ şehrinin tâ surlarına kadar ilerledi, civardaki bütün köyleri tahrip ettirdi ve şehri zapta hazırlandı. Fakat Semerkand'da bulunan Han'ın yokluğunda ve içeride yalnız kadınlarla Tâcikler yani savaşçı-olmayan kimseler bulunduğu bir sırada Buhârâ şehrini zapt ederse bundan kendisine büyük bir şeref gelmeyeceğini düşünerek bunu başka bir zamana erteledi. O târihte ateş başında bulunduğu için, Abdullah Han tarafından katledilen âilesi efrâdının intikamını almak için döktükleri kanın kâfî olduğunu düşündü. Kendisiyle aynı din ve mezhebe mensup olan Abdülazîz Han'a karşı muhârebede devam etmekle elde edebileceği bütün faydalar vicdanını muazzep ediyordu. Silahlarını Kalmuklara ve Acemlere karşı çevirmek daha muvâfık olacağına kanaat getirdiğinden, Buhârâ Hânı'na barış tekliflerinde bulunmak üzere sefîrler gönderdi. Bu muhârebeden pek zarar görmüş olan Abdülazîz Han teklifleri kabul etti. O târihten sonra iki hükümdar pek iyi geçindiler. Ebû'l-Gâzî Han tahtı oğlu Anuşe Muhammed Bahâdır Sultan'a bıraktı. Âhir-i ömrünü ibâdet ve tâat ile geçirmek fikrindeydi. Fakat, bir müddet sonra, yirmi sene hükümdarlığın ardından, vefat etti.[95]

---

94 İt senesinde.

95 1074 hicrî senesi Ramazan'ında [1664 Mart/Nisan]. Tatar takvimine göre Tuşku yani Tavşan senesinde. Hârezm ülkesinde el'an bu hükümdarın torunları hüküm

Çar Büyük Petro memleketler dâhilinde ticâreti daha ileri bir hale getirmek fikrinde olduğu için Sibirya ile Asya'nın güney hükûmetleri arasında, Türkistan'ı sulayan Sirt nehri vâsıtasıyla bir ulaşım kurmak istedi. Bu nehrin, pek tabiî olduğu üzere, Hazar Denizi'ne döküldüğünü farz ederek, Hazar Denizi sâhillerinde dolaşmaya alışkın bulunan Yayık Kazaklarının refakatine bu nehrin hangi noktada Hazar Denizi'ne aktığını tedkîk etmek üzere bahriye işlerinden anlayan bazı kimseleri defalarca kattı. Bunlar Yemba ve Amu nehirleri arasında Hazar Denizi'ne Kesel nehrinden başka bir nehrin dökülmediğini görerek bunun Sirt nehri olduğuna hükmettiler. Kendilerini asıl aldatan şey de Kazakların bu nehrin adı Derya[96] olduğunu iddia etmeleriydi. Çünkü Sirt nehrinin bir ismi de bu idi. Bu mütehassıslar bu nehrin mansabının derinliklerini tedkîk ettikten sonra kanaatlerini belirten bir rapor tanzîm ettiler. Bunun üzerine Çar 1719 senesinde buraya Astrakan yoluyla Bekoviç [Beckowitz] namında bir liva [tuğgeneral] kumandasında iki bin beş yüz asker göndererek bu nehrin mansabını zaptetmek kararını verdi. Bu sefer için bu kumandan bilhassa seçilmişti. Çünkü Çerkesti. Tatar lisanına hakkıyla vâkıf olduğu cihetle yapılan teşebbüsü başa çıkaracak özel kābiliyeti hâiz görünüyordu. Fakat Kesel nehrinde defalarca tedkîkāt yapılmasından şüphelenmiş olan Tatarlar aynı zamanda arada sırada arazilerini sulamak için açtıkları cetvellerden bu nehrin mecrâsını değiştirmek ve Aral gölü tarafında bulunan çukur arazi vâsıtasıyla nehri Aral gölüne akıtmak kābil olacağını anlamış bulundukları için için bunu yapmaya kıyâm eylediler. Nehre muhtelif noktalarında o kadar kanallar açtılar ki üç koldan Aral nehrine akıtmaya muvaffak oldular. Bu suretle hakîkî mecrâ gâyet azaldı. Bunu tıkaması pek kolaylaştı. Bekoviç bir müddet sonra kayıklarla Kesel mansabına geldiği zaman burasını kurumuş buldu. Bununla beraber, aldığı emirleri icrâ etmek için askerlerini karaya çıkarmakta tereddüt etmedi. O civarda kumluk arazinin müsâadesi nisbetinde bazı tabyalar yaptırmaya başladı. Fakat biraz mukāvemet edebilecek

sürmektedir. Torunu Hacı Muhammed Bahâdır Han 1714 târihinde Rusya sarayı ile bir ittifak akdetmek üzere Petersburg'a bir sefîr göndermiştir. O târihten sonra bu hükûmette yeni bir inkılap vukûa gelmişse de tafsilatı malum değildir.

96 Burada Fransızca metinde "nom de Daria" lafzından dolayı böyle çevrilmiş olduğunu okuyucu bilmelidir; ama müellif "Sir-Derya" diye ikisinin de nehre isim olduğunu söylemek istiyor. (E.K.)

hale henüz geldiği sırada Hârezm Özbekleri büyük bir süvari kuvvetiyle kendisine hücum ettiler. Bekoviç o kadar şiddetli savunmada bulundu ki nihâyet kendisini kuvvetle mağlup etmekten ümitlerini kesen Özbekler hileye müracaat eylemek mecburiyetinde kaldılar. Hücum kuvvetinin bizzat başında bulunan Tatar Hanı gizlice gönderdiği haberde kalben Rusların dostu olduğunu, onların o civarlara yerleşmelerini arzu ettiğini, fakat akrabası ve komşuları olan sâir Tatar hükümdarları yüzünden Ruslara karşı mümânaat göstermek mecburiyetinde bulunduğunu, ertesi günü son bir hücuma daha karar verildiğini, bir muvaffakıyet elde edilemezse bir çözüm şekli bulmaya çalışacağını bildirdi. Bu han bir müddet evvel Rus sarayına aynı yolda teminat vermiş olduğu için Bekoviç onun samimiyetine inandı. Tatarlar ertesi günü, Han'ın göndermiş olduğu haber veçhile, bir hücum icrâ ettiler. Fakat zâyiâtla püskürtüldüler. Han, neden dolayı böyle silahlı bir şekilde kendi arâzisine girdiğini ve maksadının ne olduğunu anlamak için mirzalarından ikisini gönderince, Bekoviç nehirde açılan menfezlerin kapatılmasını ve nehir eski mecrâsına girebilmek için tamamıyla seddedilmesini talep etti. Tatarlar, şehrin suları Aral nehrine karışan kumlara son derece şiddetle döküldüğünden dolayı bunu yapmak kābil olmayacağını cevâben bildirdiler. Bekoviç bunu kendi askerleriyle icrâ edeceğini, fakat bir miktar rehine verilmesi icap ettiğini söyledi. Tatarların istediği de bu idi. Teklifi kabulden imtinâ göstermediler. Bekoviç hemen yola çıktı. Tabyaları muhâfaza için bir miktar asker bırakmıştı. Fakat kendisine verilen ve aynı zamanda rehber hizmetini de ifâ eden rehineler onu boş yerlerden geçirdiler. Burada durgun sulardan, bataklıklardan başka bir şey yoktu. Sular kâfi değildi. Beş günlük bir yoldan sonra Bekoviç ile askerleri susuz kaldılar. Rehberler, sanki kendiliklerinden düşünmüşler gibi, takım takım ayrılarak su aramalarının daha münâsip olacağını söylediler. Bekoviç pek ileriye gitmiş olduğu için, ne vukûa gelebileceğini az çok tahmin etmeye başlamış olmakla beraber bu teklifi kabul etmeye mecbur oldu. Ruslar muhtelif kollara ayrılınca Tatarlar gelerek kendilerini birer birer çevirdiler. Bekoviç'i maiyetindeki askerin büyük kısmıyla birlikte öldürdüler. Geri kalanları da esîr aldılar. Bunun üzerine tabyaların muhâfazası için bırakılmış olanlar da alelacele kayıklarına bindiler ve Astrakan'a döndüler.

Bu gün Hârezm kıt'ası muhtelif küçük Tatar prensleri arasında taksim edilmiştir. Hepsi aynı âileye mensupturlar. İçlerinden biri "Han" ünvanı taşır, yolunu bilirse diğerleri üzerinde bir dereceye kadar nüfûz sâhibi bulunur. Han, Ürgenc şehrinde yahut İran hududuna doğru Ürgenc civarlarında ikāmet eder. Hârezm Tatarlarına, alelade, Hiyve Tatarları derler. Bu da, hanlarının yazın Amu nehri sâhillerinde ikāmet ettikleri mahallin ismi Hiyve olmasındandır. Bu han, kendi memleketleri dâhilinde mutlak hâkimdir. Büyük Buhârâ Hanı'na tâbi değildir. Bununla beraber Acemler Hârezm Tatarlarını Büyük Buhârâ Tatarlarıyla karıştırırlar ve bunlara Özbek namını verirler.

Hârezm kıt'asında üç türlü kavim sâkindir. Bir kısmı Sartlardır ki bunlar memleketin kadîm sâkinleridirler. Türkmenler vaktiyle Türkistan'da Kanglılar arasında sâkin oldukları halde onlardan ayrılarak Tatarlardan çok zaman evvel Hârezm'e gelmişlerdir. Özbekler yahut Tatarlar ise buraya Şeybek Sultan ve Tuşi Han'ın oğlu Şeybânî Hân'ın sâir ahfâdı ile beraber geçmişlerdir.

Sartlarla Türkmenler sürüleriyle ve ziraat ile geçinirler. Özbeklerin büyük kısmı ise yağmagerlikle geçimlerini sağlarlar. Büyük Buhârâ kıt'asındaki Özbeklerle aynı kavim olduklarından görünüşte onlara benzerler ve aynı ibâdeti yaparlar. Eğilimleri, âdetleri de birbirinin aynıdır. Yalnız onlar kaba ve daha gürültücüdürler. Kışın Hârezm ülkesinin orta taraflarında olan kasaba ve köylerde otururlar. Yazın büyük kısmı Amu sâhillerine ve sâir mer'a olan mahallere dağılırlar. Civar arâzide akın yapmaya gitmek için dâima münâsip bir zaman gözetirler. Çünkü bütün servetleri aldıkları esîrlerden ve kıymetli eşyadan ibarettir. Bu devletin kuvveti bölünmeye uğramazsa kırk elli bin kadar oldukça iyi süvari çıkarabilir. Bu Özbeklerin sâbit ikāmetgâhları bulunmakla beraber arada sırada ataları gibi iyi mer'âlar aramak üzere bütün sürüleriyle birlikte muhtelif mekânlara yer değiştirmekten hâlî kalmazlar. Bununla beraber, eşkıyalığa pek eğilimlidirler. Bundan dolayıdır ki Kesel nehri sâhillerine gitmezler. Çünkü oradan komşuları nezdine akın yapmaları pek kolay değildir. Buna kalkacak olsalar kendileriyle aynı temâyüle mâlik olan Karakalpaklarla harb etmeleri lazım gelecektir. Kesel nehri sâhillerinde bulunan mer'âlardan yalnız Sartlarla Türkmenler istifâ-

de ederler. Özbekler Amu nehrine doğru çekilirler. Buradan gidip İran'ı tahrip etmeleri kolaydır.

Ürgenc bu gün de Hârezm'in payitahtıdır. Amu nehrinin kuzeyinde büyük bir ovada, 39 derece 50 dakika tulünde [boylamında] ve Hazar Denizi'nin doğu sâhilinden yirmi beş Alman fersahı mesafededir. Vaktiyle gâyet büyüktü. Fakat Tatarların eline geçtikten ve vaktiyle surlarının dibinden akan Amu nehrinin kuzey kolu başka bir mecrâ aldıktan sonra çevresi yaklaşık bir fersah olan âdi bir köy haline düşmüştür. Surları güneşte pişmiş tuğlalardan inşâ edilmiştir. Gâyet dar bir hendeği vardır ki bir çok yerleri süprüntü ile dolmuştur. Bu şehirde görülen evlerin tamamı topraktan yapılmış kulübelerden ibarettir. Gerçi tuğladan yapılmış bir hisarı varsa da o kadar haraptır ki ancak dörtte bir kısmı oturulabilir haldedir. Şehirde görülen tuğla câmiler de hemen hemen aynı harap haldedirler. Hârezm Tatarları da sâir bütün Tatarlar gibi yıkmaktan başka bir şey bilmezler. Bina yapmaya ve yapılmış binaları muhâfaza etmeye yatkınlıkları yoktur. Ürgenc'de oldukça itinâ ile bakılan yegâne şey şehrin ortasındaki büyük ve geniş caddedir. Buralarda teşhîr edilen emtiayı havanın şiddetli etkilerinden korumak için bütün sokağın üstü örtülmüştür. Bu sokak bütün şehre çarşı hizmetini görür.

Ürgenc'in civarı pek çoraktır. Çünkü Amu nehrinin sularıyla artık sulama yapılamıyor. Hârezm ülkesi "Han"ları alelade, kışları Ürgenc'de otururlar. Yazın Amu nehri sâhillerine yahut havaya ve işlerine göre sâir latîf bir yere giderler. Ürgenc şehrinin vaziyeti gâyet iyi olmakla beraber ticâret muamelesi pek azdır. Halbuki Ürgenc bütün civar memleketler emtiası için bir merkez teşkil edebilir. Bu Tatarların ülkesinde asâyiş denilen şey olmadığı için yabancılar Ürgenc'i ihmal etmektedirler.

KAZAKLAR

"Kapçak" kelimesi tahrîf edilerek kendilerine "Kazak" (Cosaques) denilen kavimler Volga nehrinin doğusunda yer almış olan geniş ovalardan çıkmışlardır ve bundan dolayı muhtelif zamanlarda gelip burada yerleşen bir çok Türk ve Tatar aşîretlerinin kalıntılarıdırlar. On üçüncü asır başlangıcında Macaristan'ın bazı Dominiken râhipleri burada Hıristiyanlığı neşrettiler. Bu ahâliden çoğunu Hıristiyan dinine çektikleri sırada Cengiz Han buna mâni oldu. Kapçaklar yahut diğer tabirle Kumanlar Moğollara mağlup olunca memleketlerini terk ederek Macaristan'a, Kral Bela'nın yanına gittiler. O da kendilerine ikāmetgâh tahsîs etti. Miktarları kırk bini buluyordu. Kapçakların bir kısmı da Moğollar tarafından Selahaddin âilesi hükümdarlarına köle olarak satılmışlardır. Bu köleler daha sonra Mısır'ı ele geçirmişler ve Memlûkler namıyla şöhret bulmuşlardır. Bu Memluklerden gelecek ciltte bahsedeceğiz. Burada, Avrupa hudutları üzerine dağılarak büyük tahribâtta bulunmuş olanlar ve el'an da bulunmaktan hâlî kalmayanlar hakkında malûmât vereceğiz.

Kazak milleti[97] gâyet yaygındır, miktarı pek büyük bir kavim teşkil eder. Ruslar bunları üç kola ayırır. Her biri işgal ettikleri mahallin ismini alır. Rusçada nehir şelalelerine "porovi" namını verdiklerinden Boristen nehri şelaleleri yakınında sâkin olanlara "Saporovi" diyorlar. Bunlar 48 arz [enlem] derecesinden 51 arz derecesine kadar olan havâliye yayılmışlardır. İkinci kol Don nehrinin iki sâhiline alışmış bulunan Kazakları içine alır. Bunlar "Kozakki-Donski"[-Don Kazakları] adını taşırlar. Yayık nehri etrafında yaşayanlar da üçüncü kolu teşkil ederler ve "Kozakki-Yayıkzi"(Kosakki-Jaickzi) [Yayık Kazakları] adını alırlar.

---

97 Puffendorf'un târihinde Kazaklar hakkında bazı tafsilâta tesâdüf ediliyor. Bu malûmat Tatarların Târih-i Ensâbı(=Soy kütüğü)'ndan alınmıştır. Bunlara bazı ilaveler yapılmıştır. Bu iki kaynaktan ayrılmayı muvâfık görmedim. Kazakların târihi daha büyük araştırma ve incelemeler yapılmasına değecek bir kıymeti hâiz değildir.

SAPOROVİ KAZAKLARI

Boristen nehrine civar olan Saporovi Kazakları 1500 târihlerine doğru, bu nehir civarındaki geniş ovalara yayılmışlardı. Buralara Moğol istilası zamanında sığınmışlardı. Moğollar zayıflamaya başladıkları vakit bunlardan pek fenalık görmüş olan Kazaklar kendilerine hücum etmekten geri durmadılar. Oldukça dikkate değer başarılar elde ettiler. Cesaretlerini arttıracak galebelere nâil oldular. Gittikçe cür'etleri ve girişkenlikleri arttı. Moğollara sık sık hücum ederek bir çok çarpışmalarda onları mağlup ettiler. Rus ve Lehler müşterek düşmanlarının kendilerinden ne yardım ve ne para istemeyen bir kuvvet ve şevket tarafından zayıflatıldığını memnuniyet nazarlarıyla görüyorlardı. Kazaklar o zaman komşularıyla hiçbir râbıtaları olmadan yaşıyorlardı. Hür ve müstakil idiler. Tatarlarla ancak intikam fikrine kapılarak harb etmişlerdi.

Nihâyet Rusya da komşuları için korkulacak biri olmaya başladı. Târihçilerimizden büyük kısmının "Basilid" (Basilides) namını verdiği Çar İvan Vasiloviç pek vahşiyâne bir cesârete, geniş bir makām hırsına mâlikti. Tatarlardan korktukları kadar bundan da ürken Lehler Kazakları icabında kendilerine faydalı olabilecek bir dost sıfatıyla kazanmayı düşündüler. Onlara ittifak teklif ettiler. 1562 târihinde akdedilen bir Diyet'te Kazakları resmen himâyeleri altına aldılar. Bu ittifakın şartları uyarınca Lehistan, Kazaklara kendisini dâima müdâfaaya hazır mükemmel bir orduyu hazır tutmaları için para yardımınde bulunacaktı. Hatta Boristen hanları ile Niester nehri arasında Tatarların hudutlarına doğru bütün havâli, Kiev'den on on iki fersah mesâfede ve Borsiten nehrinin sağ sâhilinde yer alan Tretimirov şehri ile beraber kendilerine tahsîs edildi. Burası askerî merkez olacaktı. Bu vilayet Tatarların sık sık yaptıkları akınlardan dolayı o târihte ziraate açık değildi. Kazaklar çok geçmeden iyiliğini anladıkları bu araziyi ekmekle meşgul oldular. Pek az bir vakit içinde bütün ülkenin hâli değişti. Büyük şehirler, güzel köyler oluşturuldu. Ukrayna vilayeti Lehistan'ın en güzel kısımlarından biri oldu.

Kazaklar bir asırdan ziyâde bir müddet Lehistan'ın en emîn bir savunma kalesi gibi telakkî edildi. Ne Ruslar ne Tatarlar hiçbir hareket yapmıyorlardı ki Kazakları karşılarında bulmasınlar. Hatta Kazaklar Karadeniz sâhillerini tahrip ve yağma ederek İstanbul civarlarına kadar gidiyorlar, Türklere meydan okuyorlardı. Şelalelerin alt tarafından Boristen nehrinin teşkil ettiği küçük adalardan pek istifâde ediyorlardı. Ortaya doğru bazı adalar vardır, bunlar etraflarındaki bir çok adalar arasında o kadar gizlenmiş bir haldedirler ki ne gibi dolambaçlar yapmak lazım geldiği gâyet net surette bilinmezse bunlara yanaşmak kābil olmaz. Şaşırmak pek kābildir. Kazaklar işte bu adaların en hücrâlarında inşaat tezgâhlarını ve depolarını bulunduruyorlardı. Zaman zaman buralarda küçük gemilerden mürekkep bir donanma teçhiz ederlerdi. Bütün Karadeniz'i dolaşırlar, sâhillerde yanaşabildikleri köy ve kasabaları yağma ederlerdi. Kumandan olarak yalnız kendi "hatman"larını tanırlardı. Hatman, hem orduya kumanda hem memlekete hükmederdi. Lehistan hükûmeti tarafından nasbedilen "Büyük kumandan"dan müstakil olan bu reis, Kazaklarla hemen dâima aynı surette hareket eder; fakat Lehlilerin fikrini almadığı pek nâdir olurdu. Bu, kendisine emir verilecek bir tebaa yahut alt seviyede bir memur değildi. Faydalı surette kullanılan ve hatırına riâyet gösterilen bir müttefik idi. Millet tarafından seçilen bu kumandan milis askerinin muhtelif derecelerini kat' etmiş bir Kazak'tan başka biri olamazdı. Lehliler bu milletten ettikleri istifâdede itidâl göstermiş olsalardı, bu kadar mühim bir desteği muhâfazaya kādir olabilirlerdi. Fakat Kazaklara verdikleri ziraat dışı arazi onlar tarafında ekilip biçilir bir hale getirilince Leh kibârlarının hırs ve tamah nazarlarını davet etmişti. Bunlar yavaş yavaş Ukrayna'da bir takım emlâk elde ederek büyük çiftlikler oluşturdular. Bu arâzi başka tarafta mâlik oldukları çiftliklere nisbeten daha fazla irâd getirdiğinden, arâzinin verimlilik gücünden elden geldiği kadar çok istifâde etmek çâresini düşünmeye başladılar.

Lehistan'daki arâzilerinde yaşayan köylülere esîr muamelesi göstermeye alışkın oldukları için, Kazaklara da aynı muameleyi göstermek istediler ve arâzilerinde bulunan Kazaklardan bir takım angaryalar ve buna benzer hizmetler talep etmeye kalktılar. Hürriyetlerine son derecede bağlı bulunan Kazaklar kendilerinin istiklal perest tabiatlarına aykırı bir boyunduruğa katlanamadılar. Lehliler

onları cebren buna boyun eğdirmeye kalktılar. Kazaklar silaha sarıldılar, Türklerden ve Ruslardan yardım istediler. Bunun doğurduğu muhârebe yirmi seneden ziyâde sürdü. Türklere karşı kendilerine vaktiyle siper hizmetini görenler, şimdi Türkler lehinde harbe iştirak ettikleri ve onlara Lehistan kapılarını açtıkları için, bu muhârebe Lehliler için pek zararlı oldu. Ruslar Kazakları kendilerine çekmek yolunu buldular. Bu muhârebe esnâsında Lehistan Ukraynası harâb olduğu cihetle Kazaklar gidip Rusya Ukraynası'nda yerleştiler.

Başka bir sebep daha Kazakları isyana sevk ediyordu. Türklerin memleketlerine akın yapmaya alışkın idiler. Ekseriya pek zengin ganîmetlerle dönerlerdi. Türkler bundan dolayı Lehistan Kralı Etyen Batori'ye (Ettienne Battori) şikâyet ederek buna engel olunmadığı takdirde savaş ilan edecekleri tehdidinde bulundular. Lehistan Kralı barışı bozduğundan ve Lehistan'ı yeni bir harb tehlikesine maruz bıraktığından dolayı Kazakların reisini öldürttü. Sonra, Kazakları sıkı bir inzibat altında tutmak ve kendilerini hudutlardaki tüccarları soymaktan men' etmek için usûl ve nizamlar koydu. Fakat Kazaklar bu emirleri icrâ etmek istemedikleri için kendilerinin kökünü kazımak kararı verildi. Ma'mâfîh Lehliler İsveçlilere karşı yaptıkları muhârebede Kazaklara muhtaç oldular. Kazaklar büyük hizmetler ifâ ettiler ve 1601 târihinde tekrar göze girdiler. Fakat Kazaklar bir türlü rahat duramadıkları için kendilerini inzibat altında bulundurmak için yapılmış olan kānunları sınırlamak mecburiyeti hissedildi. Kral Sigismund ile 1611 Diyeti Kazakların tahammül edilemez suiistimallerinden dolayı harbde artık kesinlikle kullanılmamalarını emreyledi. Yalnız Lehistan Cumhuriyeti büyük bir tehlikeye düştüğü takdirde buna cevaz verilebilecekti. 1613 târihinde Lehistan ordusu kumandanlarına Kazaklara karşı yürümek ve onları düşman gibi telakkî etmek emri verildi. Görünüşe nazaran bu teşebbüs üzerine Kazaklar sâkinleşmişler ve mutedil bir hale gelmişlerdir. Çünkü 1618 târihinde Kazakların civar hükûmetler arâzisine tecâvüz etmemeleri emriyle yetinildi. Kazaklar birkaç sene bu emre riâyet ettikten sonra, akınlarına tekrar başladılar. 1626 târihinde bir donanma ile Boğaziçi'ne gittiler, Karadeniz Boğazı'na girdiler, köyleri yaktılar ve İstanbul'u telaşa verdiler. Türkler kendilerine karşı küçük bir donanma çıkardılar. İki donanma güneşin batışına kadar karşı karşıya kaldılar. Sonra Kazaklar ganîmetlerle geri

döndüler. Türk İmparatorluğu'nun ve henüz küçük olduğu cihetle vâlidesinin vesâyeti altında yaşayan Dördüncü Murad'ın zaafından istifâde edilerek defalarca bu kabîl akınlarda bulundular. İhtimal ki de Kırım Tatarlarının Lehistan'a yaptıkları akınlarda yol açtıkları fenalıkların bu suretle Türklerden acısı çıkarılması hoşa da gidiyordu. Kazakların akınları Dördüncü Murad'ın sarayında bile can sıktı. Lehistan sefîrine Kazaklardan şikâyet ettiler. Sefîr Kazakların haklı olduklarını, çünkü Tatarların Lehistan'a son akınlarına Pâdişah'ın encümenlerinden birinin müsâade ettiğini, üst perden cevap olarak, söyledi. Biraz sonra Kazaklar iki yüz parça gemi [şayka] ile başka bir akına başladılar. Türk donanması limanda olmakla beraber Colomne de Pompeé'ye kadar ilerlediler. Bu suretle her gün Karadeniz'den gelen yiyeceklerin şehre sokulmasına mâni oluyorlardı. Aynı zamanda Lehliler hudutta otuz bin kişilik bir kuvvet bulunduruyorlardı. Bâb-ı Âlî, Kazakların akınları men' edilmek şartıyla bazı faydalı tekliflerle bir çavuş gönderdi. Çavuş ilk önce güzel bir şekilde kabul edildi. Anlaşma akdedilmek üzereydi. Bu sırada on bin Tatar'ın Podolya kıt'asına girmiş oldukları haber alındı. Türklerin hilakârca hareket ettiği yolunda bir protesto ile çavuş geri gönderildi. Münâsebetlerin kesilmesi kaçınılmaz gibi görünüyordu. Fakat Moldavya'ya gönderilen yeni bir voyvoda Bâb-ı Âlî ile Lehistan arasında arabuluculuk yapmaya gizlice memur edilmişti. Voyvoda vazîfesini o kadar iyi bir şekilde ifâ etti ki barış imzalandı. Lehliler artık Kazakların akınlarına mâni olmayı ve İstanbul'a bir sefîr göndermeyi vaad ettiler. Lehliler Kazakları meşgul etmek için onları Ruslara karşı kullandılar. Lehistan sefîri kendi milleti namına her sene Tatarlara yirmi bin florin ve eski anlaşmalar mucibince senelik altı bin çift çizme vermeyi taahhüt etti. Buna mukābil Tatarlar da düşman sıfatıyla Lehistan'a girmemeyi ve Osmanlı Devleti'inden maâda sâir devletlerle yapacakları muhârebelerde kendilerine yardım etmeyi vaad eylediler.

Rusya'ya karşı bu muhârebe uzun müddet sürdü. Büyük Vladislas bu muhârebede o kadar mühim başarılar elde etti ki nihâyet Türklerle ittifaka talip oldular. Bunun üzerine Kazaklar Türkiye'ye akınlarına tekrar başladılar. 1634 târihinde Lehistan ile sulh ihlal edildi. Bununla beraber yine o sene tekrar barış yapıldı. Ertesi sene toplanan Lehistan Diyeti Türklerin arâzisine tecâvüzden Kazakları

pek şiddetli surette men' eyledi. Emirnâmelerle yasaklanmış olan tecâvüzler, Kazaklar ufacık bir fırsat bulunca, büsbütün şiddetle meydana çıkıyordu. Lehistan ile Türkiye arasındaki en hafîf soğukluk Kazaklara emir beklemeksizin hemen akınlara başlamak için bir vesîle teşkil ediyordu. Nihâyet Vladislas bunların muâhedenâme hükümlerine rağmen Türklerin arâzisine akın yapmalarından va başına yeni gâileler çıkarmalarından kızarak Lehistan'ın büyük kumandanı Konieçpolski(Konieczpolski)'yi Kazakların memleketine göndermeye karar verdi. Bu kumandan Kazakları elde tutabilmek için 1637 târihinde Samura ve Boristen nehirlerinin birleştikleri noktada, Hudak yahut Kudak kalesini binâ etti. Bu çâre, beklenilen neticeyi sağlamadığı için, daha şiddetlilerine tevessül ettiler. Ertesi sene Kazakların reisi Pavluko (Pauluko) idâma mahkûm edildi. Bu hüküm Varsovi[Varşova]'de icrâ olundu. Aynı zamanda Treştimirov (Trechtimirow) şehri Kazakların elinden alındı ve imtiyazları kaldırıldı. Sözleşmelere göre Lehistan'a tâbi olmakta devam ettiler. Fakat kendilerine asker muamelesi edildiğinden şikâyet etmekten hâlî kalmadıkları gibi artık Lehistan boyunduruğunu silkip atmaktan başka bir şey düşünmediler. Bu fırsat çok geçmeden ortaya çıktı. Çehrin havâlisi vâlisi olan Çaplinski (Czaplinski) ile Şemielinski bir arâzi meselesinden dolayı tartışmaya girdiler. Şemielinski Litvanya'nın büyük âilelerinden birine mensup olmakla beraber vatanında o kadar itibardan düşmüştü ki, tehlike olmadan orada kalamadığından Ukrayna'ya çekilmişti. Kazaklar isyan ettiler, kendisini reis yaptılar ve ormanlara çekildiler. Önceleri bunlar az miktarda bir takım gayrımemnunlardan oluşuyordu. Fakat daha bir çokları da kendilerine katıldılar. Kavgaya girişebilecek derecede kuvvetlendiklerini hissettikleri zaman sığındıkları yerden çıktılar, Lehlileri mağlup ettiler ve pek çok ganîmetler aldılar.

1647 târihinde Kral Jan Kazimir (Jean Casimir) birâderi Vladislas'a halef olduğu zaman bu muhârebeden dolayı pek müşkil bir mevkide bulundu. Leh asilzâdeleri kendisini Kazakları ezmeye teşvîk ediyorlardı. Fakat Kazakların haksız olmadıklarını hissettiğinden asilzâdeleri kendi hallerine bıraktı. Onlar da mağlup oldular. Ganîmet paylaşmaya dâima hazır bulunan Tatarları kendilerine iştirak ettirmeyi ihmal etmemiş olan Kazaklar Varsovi(Varşova)'den ancak yirmi fersah mesâfede yer almış bulunan Zamuska'ya kadar

akınlarını ilerlettiler ve Kiev'i ele geçirdiler. Şemielinski burasını kendisine hükûmet merkezi edindi. Kral nihâyet milletin istediğini yaptı. Bir ordu ile Kazaklara karşı yürüdü, onlarla muhârebeye girişti ve gâlip geldi. Bu muvaffakiyeti müteakip bir sulh muâhede-nâmesi yapıldı. Bunda Kazaklara verilen müsâadeler Kral'ın bu âileden kurtulmakla pek memnun olduğunu gösteriyordu. Asilzâdeler mırıldanmaya başladılar. Kazaklar Lehlilerle harb ederken yalnız eski imtiyazlarına nâil olmak ve Lehistan'a muhârebelerinde yardım etmek üzere bir müttefik sıfatıyla gelmiş olan muharip ve cengâver bir millete layık hürriyeti elde etmek için silaha sarılmış olduklarını, bir esîr muamelesi görmek istemediklerini söylüyorlardı. Lehliler Krallarını Kazakları ümitsizliğe düşürecek ve üzecek bir vaziyete sokmaya sevk etmekle büyük bir hatada bulundular. Bilakis, Bâb-ı Âlî'nin haraç-güzarı olan Tatarlar Cumhuriyet arâzisine akın yaparlarsa, bunlara karşı mukābele-i bilmisile kalkacak yahut bazı vilayetleri ele geçirmek üzere zayıf bir hükûmetin mevcudiyetinden istifâdeye dâima hazır bulunan Ruslara karşı harb edecek bir milis askerini elde bulundurmak için Kazaklara iyi davranmak icap ederdi.

Lehistan, Kazakları ezmekle evvelce mâlik olduğu bir kuvvet kaynağından kendi kendisini mahrum bırakıyordu. Kazakları son derece yeise düşürdü ve onları başka bir hükûmete geçmeye mecbur etti. Hakîkaten, Kazaklar Rusya'ya iltihak edince Aleksi Federoviç (Alexis Federovitz) Kiev'e sâhip oldu. 1660 târihinde akdedilen Oliva Musalehâ-nâmesi İsveç ile Lehistan'ı barıştırmış olduğundan, artık Şarl Gustav (Charles Gustave) gibi müthiş bir düşmandan kurtulmuş olan Lehliler kendilerini yavaş yavaş topladılar ve Rusya tarafında kaybetmek felaketine uğradıkları yerlerin bir kısmını geri aldılar. 1667 târihinde Çar'ın Moskova'da yaptığı mütâreke şartları arasına, Boristen nehrinin öte tarafında yer almış bulunan Ukrayna kıt'asının Rusya'da kalması ve bu nehrin beri tarafında yani batısında yer alan kısmın Lehistan'a âit olması da dâhildi. Ruslar Kiev'i iki sene muhâfaza edecekler, sonra Lehlilere vereceklerdi. İki hükûmete âit olan Saporovi Adaları müşterek düşmanlara karşı her ikisi tarafından da müdâfaa olunacaktı. Rusya, Kiev'in iâdesinden imtinâ etmek için bir takım vesîleler icâd etti. 1672 ve 1674 târihlerinde tekrar müzâkereler cereyan ettiyse de bir fayda vermedi.

Vladislas'ın idâresi zamanında uğradıkları baskılar esnâsında Kazakların bir kısmı Rusya'ya geçmişlerdi. Orada ziraat yapılmayan ve meskûn olmayan arâziyi açtılar. Bir takım Kazaklar da altı bin kişiden mürekkep askerî bir kuvvet oluşturarak İran Şahı'na hizmet arz etmek istediler. Don nehrine ulaşınca orada Çar'a tâbi Kazaklara tesâdüf ettiler. Bunlar, kendilerine katılırlarsa Azak şehrini basıp zaptedebilmeleri muhtemel olduğunu söylediler. Bu teşebbüs tasvip gördü ve uygulandı. Bu mevkii ellerinden geldiği kadar tahkîm ettiler. Burada, kendilerinin küçük gemileri için bir inşaat tezgâhı ve sanat kampüsü oluşturdular. Bundan dolayı Türkler için eskisinden daha müthiş bir hale girdiler. İşte Azak şehri Rusya'nın eline bu suretle geçti. Lehistan Kazakları, Rusya ile Lehistan arasındaki mütarekeden sonra Türkler tarafına geçerek onları Lehistan'a karşı harbe teşvîk ettiler. Jan Kazimir tahttan vazgeçince kendisine halef olan Mişel (Michel) de ondan daha bahtiyar çıkmadı. Türkler Kazakların da yardımıyla 1672 târihinde Kaminiç (Kaminiçe) şehrini aldılar ve ertesi sene akdedilen barış anlaşması mucibince burasını kendi ellerinde alıkoydular. O zamandan beri bu millet, vaktiyle o kadar hizmetler ettiği Cumhuriyet'e düşman bulunmaktan geri kalmamıştır. Artık Kazaklar Lehistan'a asker vermiyorlar. Bunların yerine vaktiyle olduğu gibi Kazak nâmı altında Lehlilerden mürekkep bir fırka besleniyor ve bunlar hakîkî Kazaklar gibi silahlandırılıp giydiriliyor.

Ruslar tarafına geçen Kazaklar ilk önce gâyet müsâit muamele gördüler. Hükûmetlerinin esas yapısında hiçbir şey değiştirilmeyeceği, her ne nam ve bahâne ile olursa olsun kendilerine hiçbir vergi ve rüsûm konulmayacağı saray namına onlara resmen vaad edildi. Buna mukābil Kazaklar da Rusya'nın hizmetinde dâimî surette iyi bir kolordu hazır bulundurmayı taahhüt ediyorlardı. Fakat dâima âteşîn ve cevval olan bu kavim Lehistan hüküm ve nüfûzu gibi Rusya hüküm ve nüfûzu ile de uyum sağlayamadı. Hürriyetine biraz tecâvüz edilir edilmez karışıklık çıkarmaya hazır idi. Gayrımemnunların başına geçmekten başka bir şey düşünmeyen reisler eksik değildi.

Ruslar Çar Aleksi'nin kumandası altında Lehlilerle harb ettikleri sırada Ukrayna'da Jorj Aleksiyeviç Dolgorukki (Georges Alexievitz Dolgorucki) Ukrayna'da kumandandı. Bu kumandan Kazaklara

iyi davrandığı müddetçe onlar tarafından itaat ve hürmet gördü. Fakat 1665 târihinde Kazaklar ber-mutâd kendi yerlerine çekilmek istedikleri zaman Rus kumandanı bunları canının istediği kadar seferde tutabilmek iddiasına kalktı. Kazaklar itaat etmeyerek reisleriyle birlikte çekildiler. Dolgorukki arkalarından asker sevk etti, Razin namındaki reisi tuttu ve bunu derhal asılarak idam edilmeye mahkûm eyledi. Bu şiddet Ruslara pek pahalıya mal oldu. Bu reisin Etyen Razin (Etienne Razin) yahut vatandaşlarının tabiri veçhile Stanko (Stanco) Razin namında bir kardeşi vardı ki o vakte kadar dikkate değer hiçbir şey yapmamıştı. Kardeşinin idamından o kadar nefretle doldu ve etkilendi ki, intikamını yalnız Dolgorukki'ye inhisar ettirmeyerek bütün rast geldiği Rusları mahvetmeye karar verdi. İki sene hazırlık görmekle meşgul oldu. Pek dindar olmamakla beraber dini bir vesîle olarak ileriye sürdü. Bir evliya gibi telakkî edilen ve Çar'ın bilhassa hürmetine mazhar olan Patrik Nikon, edepsizliklerini kınamaktan hâlî kalmadığı ekâbirin kin ve husûmetini celb etmişti. Bunlar o kadar entrika çevirdiler ki kendisini Çar'ın gözünden düşürdüler. Çar onu azletti. Dinî reise karşı gösterilen bu hakāret Razin'in hiç umurunda değildi. Fakat halkı bu sâyede bu çarlara karşı tahrîk edebileceğini düşündü. Bunda muvaffak oldu ve bir çok Kazak'ı kendi fikrine çekti. Razin pek kurnaz fikirli bir adamdı. Tabiatında zâlimlik vardı. Çehresinde yırtıcılık okunurdu. Kuvvetli ve gürbüzdü. Pek mükemmel silah kullanırdı. Dolgorukki'nin gösterdiği şiddetten gayrımemnun olan Kazaklar kendisini reis olmaya layık buldular. Hürriyetlerinin intikamını almayı hedefleyen bir teşebbüste kardeşine yapılmış bir fenâlığın te'siri altında bulunan bir adamdan iyi bir reis olamayacağını düşünüyorlardı. Kazaklar yanlarına ilticâ edenlere bir ilticâ hakkı bahşedebilirlerdi. Rusları daha ziyâde kızdırmak için mahkemelerin takip ettikleri bütün cürüm işleyenlere hudutlarını açtılar. Bu kolaylık sâyesinde bir çok haydut onların yanına geldi. Stanko Razin bunları büyük bir memnuniyetle kabul etti. Yalnız suçlarının cezâsız kalacağını temin etmekle kalmayarak ganîmetlerden kendilerine hisse vereceğini de vaad eyledi.

Çar'ın on altı yaşında, iyi huylu bir oğlu vardı. Bu genç şehzâdeyi pek çok seven Çar onu veliahd ilan etmek istedi. 1667 târihinde bu münâsebetle büyük şenlikler yaptırdı. Bu neş'e pek uzun sürmedi.

Veliahd biraz sonra öldü. Stanko Boyarların Çareviç'i öldürdüklerini iddia etti. Kendi tasavvurlarına bir mânia teşkil eden Boyarlara karşı, Kazakları silaha sarılmaya teşvîk için bunu bahâne tuttu. Hazırlıklarını tamamlayınca Volga'ya doğru yürüdü, tüccar kayıklarını yağma etti, bir çok düşmanca fiillerde bulundu. Bu hareketin sebeplerini sormak üzere Voyvoda Simon Bekoneviç (Simon Beconevitz) gönderildi. Stanko Razin bu kumandanı Astrakan ile Cornogor arasında nehre attırdı, sonra Yayık nehrine doğru ilerledi. Kendisine bazı tekliflerde bulunmak üzere bir miktar asker ve iki miralay ile birlikte başka bir voyvoda gönderildiyse de Stanko Razin iki miralayı astırdı. Yayık nehrinden Hazar Denizi'ne geçti, tekrar Volga nehrine girdi, avlanma alanlarını tahrip etti. Tatarların köylerini yaktırdı. Sonra Tekri cihetine döndü. Bu şehri ele geçiremeyince İran'a tâbi memleketlerden bazı mahalleri tahrip etti, tüccar gemilerini yağmaladı, tüccarları öldürdü, Acemleri Ruslara karşı tahrîk için İran sâhilinde bazı köyleri yıktı. Ruslarla Acemler kendisine karşı asker sevk ettiklerinden Hazar Denizi'nde birkaç adayı zapt ederek maiyetindekileri bir baskın tehlikesinden masûn bulundurdu. Fakat depoları olmadığı için burada açlıktan kırılmak korkusu hileye başvurmaya mecbur etti. Çar ile sulh yapmaya çalıştı. Ruslar kendisini yatıştırmak arzusunda olduklarından bir umûmî af bahşettiler. Stanko Razin yeni bir ahd-ü misâk ile Çar'a bağlı olmayı kabul etti. Hatta Astrakan'a bile gitti. Adalarda bulundukları müddetçe içmeye mecbur oldukları acı sulardan hastalanmıştı. Astrakan'da az vakitte iyileşti. Yaptığı akınlarda topladığı paraları burada bol bol harcadı. Sonra Kazaklarıyla birlikte Don nehri taraflarına çekildi. Vatanına dönünce eski tasavvurlarına tekrar başladı. Kazak milletinin Çar'a itaattan kurtulmasını zihnine koydu. İsyanına engel çıkaranları mahv eyledi. Çareviç'in vefatını Boyarların hâinliğine atfetmişti. Çareviç'in Boyarların elinden kaçtığını, gelip kendisinden himâye ve intikamının alınmasını talep ettiğini farz etti. Patrik Nikon bir manastırda mahbus olmakla beraber bunun kaçtığı söylentisini çıkardı. Zâlimlerin haksızlığına karşı o da gelip kendisinin himâyesini ricâ etmişti. Biri kırmızı kadife diğeri siyah kadife ile süslü iki kayık hazırlattı. Patrik'in siyah kadifelide, veliahdin kırmızı kadifelide bulundukları zannını herkese verdi. Bu pek kaba bir hile olmakla beraber etrafına bir çok adam toplanmasını

sağladı. Az vakit içinde maiyetindekilerin miktarı yüz bine ulaşmıştı.

Volga üzerinde Zariça (Zaritza) şehrini zapt etti. Rus ordusunun şehri yağma için yolda olduğunu, kendisinin onları kurtarmaya geldiğini ahâliye inandırmıştı. Ahâli bu sözlere kapılarak şehrin kapılarını açtılar. Stanko Razin kumandanı ve şehir halkından kendisinin isyanını tasvip etmeyenleri öldürttü. Hakîkaten Zariça'ya gelmekte olan bir ordu vardı. Fakat bu, şehrin Kazakların eline düşmesini önlemek içindi. Stanko bu orduya karşı yürüdü, onu bozdu, gidip Cornogor şehrine hücum etti. Şehir teslim oldu. Ma'mâfîh bu hareket Kazakların oradaki kumandanı, subayları ve Türklerin Yeniçerileri kadar küstah bir nevi Rus milisi olan Streliçleri katliam etmelerine mâni olmadı.

Oradan, gâyet zengin bir şehir olan Astrakan cihetine döndü. Şehirde on iki bin kişilik bir muhâfız gücü bulunmakla beraber herkesi o kadar büyük bir dehşet istila etti ki karşı koymak akla bile getirilmedi. Ahâliden bir çoğu Stanko ile berâber idiler. Askerler subaylarından memnun değildiler. Stanko'nun gönderdiği ilk müfrezelere kapıları açtılar. Çok geçmeden Stanko Zarin Astrakan şehrine sâhip oldu. Vâli Proforovski bir kiliseye sığınmıştı. Oradan cebren aldılar. Bir kulenin tepesinden aşağı attılar. Bu vak'ada kardeşi ve iki oğlu da öldü. Şehirde Rus subayı olarak ele geçenlerin hepsi balta ile parçalandı ve ayaklarından asıldı. Ellerinde alınacak para bulunduğu zannedilenlerin hepsi vahşiyâne katledildi. Acem, Hindu, Ermeni, Türk, Bulgar ve sâir tâcirler âsîlerin hırs ve tamahına kurban gittiler. Katledilen askerler daha azdı. Bunların bir çoğu âmirlerinden memnun olmadıkları için onlara hıyânet ettiler, Stanko'nun askerleri arasına girdiler. Stanko Razin Astrakan'da yirmi bin kişilik bir muhâfız kuvveti bırakarak Kazan şehrine de aynı muameleyi icrâ etmek fikriyle Volga nehrinden yukarı doğru çıkmaya başladı. Yolda Zaratov şehrini zapt etti. Bunun vâlisini, subaylarını ve ileri gelenlerini katlettirdi. Samara şehri de aynı âkıbete uğradı. Burada Çar'ın hazînesi yağma edildi. Stanko Razin Simbirski şehrinde de aynı şeyi yapabileceğini zannediyordu. Fakat voyvodası hazırlıklı bekliyordu. Stanko'yu geri püskürttü. Stanko Razin Kama nehrini geçecek yerde Astrakan üzerine çekildi, Rusya'ya akın kolları yolladı. Bunlar pek içerilere kadar girdiler ve büyük tahribat yaptılar. Stanko askerleri-

ni kendisine daha ziyâde bağlamak için her hareketlerine müsaade ediyor, Çar'a karşı sadâkat göstermeye kalkan Ruslar aleyhindeki huşûnet ve zulümlerine, harîsâne hareketlerine ses çıkarmıyordu. Bu sefîl adamlar nazarında mukaddes hiçbir şey yoktu. Razin işi o kadar ileriye vardırmıştı ki vilayetlere adamlar göndererek halkı Boyarlardan kurtarmak için silaha sarılmış olduğuna dâir beyanlarda bulunuyordu. Boyarların kendi arâzilerinde bulunan kimselere karşı gösterdikleri son derecede şiddetli muameleden herkes bezgin olduğu için yaşayış şartlarını ıslah etmek ümidiyle bu yeniliğe kulak verenler kolayca bulunuyordu.

Boyarlara karşı açılan bu savaş onları sarayla birleşmeye, her şeyden ziyâde sevk etti. Bu isyan bastırılmayacak olursa hayatı terk etmekten başka çâre olmayacağını anladılar. Âsîlere karşı biraz asker sevk ettiler. Fakat bunlar büyük muvaffakıyetlerle mağrur olmuş bu kimseleri mağlup edebilecek miktarda değildiler. Simbirski şehrinde muvaffak olamamaktan sıkılan Razin, General Baratinski tarafından da mağlubiyete uğratıldı. Muhârebede aldığı yaraların verdiği ızdıraptan başka kumanda ettiği askerin hezimetini görmek acısını da duyuyordu. Fakat cesâretini hiç kaybetmedi. Kıyafet değiştiren adamları her tarafa dağılıyorlar, bir çok yerlere ateş veriyorlar, bu suretle sefâleti arttırmaya ve hükûmeti daha nefret edilir bir hale getirmeye çalışıyorlardı. Stanko Razin bütün Boyarların ve bilhassa Dolgorukki'nin başını açıktan açığa istiyordu.

Dolgorukki'nin meziyet ve iktidarı Boyarları kurtardı. Moskova'nın muhâfız gücü arttırıldı. Stanko'nun buraya gelmek istediği biliniyordu. En lüzumlu yerlere de muhâfız gücü gönderildi. Rus ordusu ancak 1678 Eylülünde hazır bir hale gelebildi. Knez Jorj Aleksiyeviç Dolgorukki orduya kumanda ediyordu. Razin'in hatası yağmagerlikle vakit geçirmesi olmuştur. Bütün maiyetindekileri toplayarak Rus ordusunun üzerine hücum edeceği ve onu sayı üstünlüğü altında ezeceği yerde ufak müfrezelerle harb ediyordu. On beş bin Kazak'tan mürekkep bir kuvvete Dolgorukki hücum ederek bunları perîşan etti. Muhârebede Kazaklardan bir çoğu maktul düştü. Esîrlere hiç aman verilmedi. Bunlar ya asıldılar, ya sadece tepelendiler.

Prens Dolgorukki Morduatların ülkesinde Arsamas şehrinde karargâh ve mahkeme kurdu. Şehrin dışı çok geçmeden darağaçla-

rıyla donandı. Bunlarda otuz kırk naaş sallanıyordu. Bir takım âsîler de kazığa geçirilmişler yahut boğazlanmışlardı. Üç ayda on iki bin kişinin muhakemesi görülerek cellatlara teslim edildiler. Dolgorukki'nin müfrezeleri âsîleri aramak üzere taraf taraf dolaşıyorlardı.

Dolgorukki Arsamas civarında isyanı hemen hemen tam anlamıyla bastırınca Knez Konstantin Zarbatoff Rezan Dukalığı dâhilinde bulunan bir Kazak kolunu dağıtmak üzere ilerlemek emrini aldı. Kazakların bir çoğunu açık bir meydan muhârebesinde yahut onları pusuya düşürmek suretiyle itlaf etti. Yanlarında âsîler bulunan Lisko (Lysko) sâkinleri reisleri tutarak hükûmete teslim ettiler. Kazaklar harb tehlikesinden ziyâde tutulan arkadaşlarının uğradıkları işkencelerden korktular. Yeni kayıplar yüzünden taraftarlarının günden güne azaldığını gören reisleri artık kendisini emniyet altında görmemeye başladı. Astrakan'ın muhâfazasını "Şeytan Bıyığı" lakabı ile anılan bir dostuna bırakmıştı. Stanko Razin, Kazakların Rus sarayıyla barışmak için kendisini fedâ etmelerinden korktuğundan, bir yerde uzun müddet kalmaya cesâret edemiyordu. Kazakların Hatmanı o zaman Korney Yakalof (Corneille Jacalof) idi. Çar'a sâdık kalmıştı. Bunun evlatlığı olan Stanko'nun kendisine karşı tam itimadı vardı. Fakat Yakalof sâdık tebaa vazîfesini, akrabalık râbıtasına tercih ederek Stanko'yu Zariça'da tevkîf ettirdi, onu Moskova'ya gönderdi. Aynı zamanda Stanko'nun kardeşi Frolka da ele geçirildi. Bu iki kardeş pâyitahta varınca işkenceye tâbi tutuldular ve hükümdar aleyhinde harekete kalkmış cânîler gibi cezâ gördüler. 1679 senesi Nisanında başları kesildi ve vücutları parçalandı. Stanko'nun ölümü bu isyana hâtime çekti. Şeytan Bıyığı onun yerine geçmek ve kendisini âsîlere reis ilan etmek istediyse de askerleri tarafından zehirlendi. Maiyetindekiler Astrakan şehrini eski itaatli hâliyle iâde etmek suretiyle affedilmelerini temin edebildiler. Âsîlerin geri kalan kısmının başına bir serseri geçti. Fakat Rus kumandanları kendisini çevirdiler, kaçamayacak hale getirdiler. Âsîler mağlup oldu. Yalnız, baltalarla silahlanmış iki yüz kişi kadarı kurtuldu. Bunlar Simbirski'ye girdiler ve Çar'dan başka kimseye hizmet etmek istemediklerini ilan ettiler. Affedilmeyecek olurlarsa birbirlerini balta ile parçalayacaklarını söylüyorlardı. Nedâmetleri samîmî idi. Burası takdîr olundu. Geriye kalan âsîlerin henüz tutun-

maya çalıştıkları bazı şehirlerin geri alınması hususunda bunların yardımları görüldü.

Kazakların tamamı Stanko'nun arkası sıra gitmemişlerdi. Rusya'ya sâdık kalmış bir kısım dâima vardı. Nasıl ki Hatmanları Yakolof evlatlığını fedâ etmek suretiyle bunu isbat etmiştir. Dorosensko, Lehistan'a karşı isyan etmiş Kazakların başında bulunduğu sırada 1674 târihinde, Mişel Vişnoviski(Michel Viecsnoviski)'nin vefatından sonra Lehistan Kralı seçilen Jan (Jean) Sobieski 1676 târihinde Türklerle barış yaptı. Türkler, Tuna nehrinin öte tarafına çekilmişler, muâhede-nâme mucibince Lehistan'a Boristen nehrinin batısındaki bütün Ukrayna havâlisini terk etmişler ve Dorosensko'ya tâbi olan güneydeki kısmı kendilerine alıkoymuşlardı. Rus ordusu Türklerin uzaklaşmasından istifâde ederek, Türklerin kendilerine alıkoydukları Ukrayna kısmını ellerine geçirdiler. Yine bunun gibi müstahkem bir mevki olan Çehrin kalesi ile Lehistan'a âit olan sâir bazı mevkileri de Ruslar zapt ettiler. Bu muzafferiyette, Lehistan'ın düşmanı olan Kazakları tahrîk eden Dorosensko'dan da kurtulmak imkânı sağlanmış oldu. Türkler Çehrin'i geri almak istediler; Kayıplarla püskürtüldüler. Fakat 1678 târihinde tekrar Ukrayna'ya girdiler, Romanadovski'nin direnmesine rağmen hücumla Çehrin'i zapt ettiler. Ertesi sene Ruslarla sulh akdederek kendi himâyeleri altında bulunan Kazakları onlara bıraktılar.

Rusya 1685 târihinde Venedikliler ve Lehliler gibi İmparator lehinde Türklere karşı harbe iştirak etmek mecburiyetinde kaldılar. Prens Galiçin (Galitzin) müthiş bir ordu ile Kırım taraflarına doğru bir hücum teşebbüsünde bulundu. Tatarların Lehlileri rahatsız etmelerine mahal bırakmamak için harb sahnesini bu yöne nakletmek istiyordu. Maiyetinde üç yüz bin piyâde ve yüz bin süvâri vardı. Rus ordusu düşmana hiç tesâdüf etmedi. Müşkilatsızca Nogayların ülkesine girdi. Burada her şey harap idi. Prekop'a kadar yani elli fersahlık mesâfede ne insanlar ne hayvanlar için yiyecek bulamadılar. Tatar Hanı, Kazak Hatmanı İvan Samueloviç'in nasîhatı üzerine bu tedbiri almıştı. Bu bir çok insan ve hayvan kalabalığının maruz olduğu kıtlık bir hayli telefata sebebiyet verdi. Hatman İvan esîr edilerek rütbesi kaldırıldı ve Sibirya'ya sürüldü. Yerine Kazak milletinden, Lehistan'da terbiye görmüş, zeki, cesur Mazeppa tayin edildi.

Kendisine Sent-Andre nişanı bile verdiği Mazeppa'nın sadâkatine itimad eden Çar, Ukrayna'nın muhâfazasını ona bırakmıştı. O zaman otuz bin Kazak'tan oluşan bir kuvvete mâlikti. Milleti arasında mühim bir âileye mensup olan bu adam pek iktidar ve meziyet sâhibi idi. İsveç Kralı XII. Şarl (Charles)'ın zaferlerindeki sür'at, o hükümdara karşı kendisinde bir hürmet ve takdîr hissi doğurmuştu. Bir takım harîsâne emellere kapılarak, milletini boyunduruktan kurtarmak, milletinin kurtarıcısı ve hükümdarı olmak için, İsveçlilerin etrafa verdikleri telaş ve dehşetten istifâde etmek istedi. Çar'a galebe çalmak için Moskova üzerine yürümek isteyen İsveç Kralı'yla uzun müddet müzâkerelerde bulundu. İsveç Kralı yolu zannettiği kadar kolay bulmadığı için Mazeppa ona Ukrayna tarafına gelmesini tavsiye etti ve kumanda ettiği otuz bin Kazak ile kendisine katılacağını vaad etti. Bu plan kabule şâyân görüldü ve takip edildi. Mazeppa Çar'dan ayrılmaya bir vesîle bulmak için ordusundaki Kazak büyüklerini, kendisine iltihaka ve nâzırların hareketlerinden şikâyet için Rus sarayına bir murahhas heyetinin gönderilmesine davet etti. Yeğeni Voinarovski'yi bu heyette görevlendirdi. Elde edilen bir takım mektuplardan, daha evvel Çar, Mazeppa'nın tertîbâtını haber almıştı. Çar bir müddet hiçbir şeyin farkında değil gibi davrandı. General Mençikof'u Kazakların hareketlerini gözetlemeye memur etmekle yetindi. İsveçlilere iltihak etmelerine mâni olacak tedbirlerin alınmasını generaline emretti. Fakat Voinarovski'nin gelişi üzerine Çar'ın sabrı tükendi. Onu hapse attırdı.

Mazeppa işin meydana çıktığını görünce İsveçlilere iltihakı pek fazla aceleye getirdi. Diğer sâhilde bulunan bir İsveç koluna hücum etmek istiyormuş gibi Vista nehrini geçti. O zaman, ancak subaylardan bazıları tarafından malum olan planı askerlerine haber vermeyi göze aldı. Askerleri bunu kesinlikle tasvip etmeyerek çekildiler. Mazeppa'yı tevkîf için müzâkerede bulundukları sırada iki bin kişi ile İsveçlilerin karargâhına kaçmak imkânını buldu. Kazaklar General Mençikof'a katılarak onun ordusunu çoğalttılar. Mazeppa'nın suç ortağı iki miralay Baturin şehrini İsveçlilere teslim için oraya girdiler. Fakat Mençikof onlara vakit bırakmadı. Bu mevkie karşı o kadar şiddetli bir hücum yaptırdı ki cebren zapta muvaffak oldu. Subayları işkence ile katlettirdi. Askerleri kılıçtan geçirdi ve şehri yağma ettirdi. İsyanı teşvîk istidâdında görünen civar bazı kasa-

balara da aynı muamele tatbîk edildi. Ukrayna'ya getirilen İsveç Kralı, Mazeppa'nın yaptığı vaadlere aldanmış oldu. Lovenhaupt'un kumanda ettiği birlik kendisine iltihak edemeden Ruslar tarafından imhâ edilmişti. Bundan dolayı XII. Şarl Poltava muhârebesine girişmek tehlikesini göze almak mecburiyetinde kaldı. Ordusunun geri kalan kısımlarını da burada kaybetti. Kendisiyle birlikte bulunan Kazak askerleri Boristen adalarına çekildiler. Fakat orada da Çar'ın intikamından kurtulamadılar. Çar, sadâkatlerinden emîn olamadığı bu milletin hıyanetinden dâimî surette korkacak bir vaziyette bulunmaktan bıkarak, onları ileride artık bir daha kımıldamayacak bir hale sokmaya karar verdi. Bu maksatla, Poltava muhârebesinden bir müddet sonra Mazeppa'nın suç ortağı olan Kazak bakiyesinin iltica etmiş olduğu Boristen adalarına askerî bir kuvvet sevk etti. Kadın ve erkeğe, ihtiyar ve gence bakmadan buradaki Kazakların hepsi kılıçtan geçirildi. Âsîlerin malları Ruslara verildi. O havâliye bir çok Rus askeri doldurdular. Bunlar keyiflerinin dilediği gibi yaşadılar. Binlerce Kazak yurtlarından alınarak Büyük Petro'nun Baltık Denizi taraflarında yaptırdığı inşaatta kullanıldı. Bunların hemen hepsi oralarda hayatı terk ettiler. Hatmanları saraya gitmeye mecbur olarak 1722 târihinde dönmesinden sonra vefat edince, bu memuriyet lağvedildi. Hatmanlığın nüfûz ve iktidarı pek geniş olduğuna hükmedilmişti.

Rusya sarayı Kazakları tamamen sâir tebaa mevkiinde bulundurmaya azmetmiş görünüyordu. Fakat I. Petro'nun vefatı bu tasavvurun icrâsını bir müddet durdurdu. Katerina'nın idâresi zamanında Kazakların imtiyazlarının yenileneceği ve iâde edileceği vaad olundu. Ma'mâfîh, hatmanlarının merkezi olan Baturin şehri Prens Dö Mençikof'a verildi. Onlara başka bir hatman tayini için acelecilik gösterilmedi. Resmî selb edilmiş olan Mazeppa'dan sonra bir hatmanları olmuştu. Bu, İvan İlyeviç Skorspaaski idi. Mazeppa'ya karşı gösterilen şiddet bu hatmanı İsveç Kralı'yla barışmaya sevk etmişti. İsveç Kralı ilk önce kendisine hıyânet edecek diye bundan şüphelenmişti. Fakat sonra itimad göstermişti. Onun hıyânetinden nefret etmiş olan Kazaklar sonra kendisine Rus sarayının ne kadar zâlimâne muâmele ettiğini görünce acımışlardı. Bunları kendi tarafına çekmek İsveç Kralı için müşkil bir iş olmadı. İşte Çar'ı da Kazak milletini ezmeye sevk eden sebep bu idi.

Rusya ile Lehistan arasında akdedilen mukāveleler mucibince Lehistan hükûmeti Boristen nehrinin batısında yer alan Ukrayna arâzisine tamamen sâhip kalmıştı. Fakat Kazakların buraya sâhip olduğu zamana nisbet edilirse bu havâli bugün gâyet perîşan bir haldedir. Günümüzde hakîkî Kazak ülkesi sayılabilecek havâli Boristen yahut Nieper nehrinin doğusunda yer alır. Kiev'in hemen hemen karşısında Boristen nehrine dökülen Vest nehrinden bugün Kazakları Kırım Tatarlarının arazisinden ayıran Samara nehrine kadar uzanır. Diğer taraftan da Boristen nehrinin menbalarında yer alan dağlara kadar uzanır. Hesapça yaklaşık altmış Alman fersahı uzunluğunda ve hemen hemen aynı genişlikte bir ülke demektir.

Bütün bu ülke koca bir sahradan ibârettir. Bir çok güzel nehirler her tarafı sular. Latîf ormanları vardır. Bundan dolayı son derecede verimli ve hayata en lüzumlu şeylerle dolu olduğu kolayca tahmin edilebilir. Her türlü hubûbat, sebze ve nebatlar, tütün, balmumu, bal o kadar bol miktarda elde edilir ki Rusya'nın bir kısmının ihtiyacı da bu sâyede sağlanmaktadır. Ukrayna mer'aları pek iyi olduğu için buradaki sürüler büyüklük itibarıyla Avrupanın en büyüğüdür. Bir öküzün beline el yetiştirebilmek için uzun boylu olmaya ihtiyaç vardır. Buradaki nehirlerde her türlü balık yetişir. Av hayvanları da aynı şekilde pek boldur. Avrupa'nın en zengin kısmı olmak için bu ülkenin denizle ulaşımını teminden başka bir şeye ihtiyaç yoktur.

Bu ülkede tuğladan binaya pek az tesâdüf edilir. Şehirler ve kasabalar Rus tarzında ahşaptır. Kazaklar uzun boylu ve mütenasip endamlı kimselerdir. Büyük kısmının burunları kartalvârîdir. Gözleri mavi, saçları koyu, görünüşleri serbesttir. Gâyet gürbüz, mâhir, yorulmak bilmez, cesur ve âlicenaptırlar. Hürriyetlerini her şeyin önünde tutarlar. Hürriyetlerini muhâfaza konusunda akıl ve hayale gelmeyecek derecede özenli ve fedakâr davranırlar. Fakat sebatsızdırlar, ikiyüzlüdürler, hilekârdırlar, ayyaştırlar. Kadınları güzeldir, mütenasiptir, yabancılara karşı pek lütufkârdırlar. Kadınlar ve erkekler Lehliler gibi giyinirler. Yalnız kalpakları Leh serpuşundan biraz farklıdır. Silahları kılıç ve tüfektir. Askerleri özellikle piyadedir. Lisanları Rusça ve Lehçe'den mürekkeptir. Bununla beraber Rusça'ya çok yaklaşır, ifâdelerinin gâyet nâzik olduğu söyleniyor.

Kazaklar Rusya'daki şekilde Hıristiyan dinine girmişlerdir. Bununla beraber içlerinde çok miktarda Katolik de vardır. Sibirya

ile ticarî münasebetleri aralarına Luter mezhebini de sokmuştur. Kazakların bazıları bu mezhebi kabul etmişlerdir. Mazeppa XII. Şarl'ın yanında bulunduğu sırada bu mezhebi kabul etmiş gibi görünüyor. Çünkü Çar I. Petro beyannâmelerinde kendisinin ismini zikrederken "kâfir ve dinsiz" demekten geri durmazdı.

Poltava muharebesinin netîceleri Kazakların kuvvetinde büyük bir altüst oluş husûle getirdi. Bununla beraber, bu millet hakkında son yazılmış eserlere nazaran Kazaklar her biri üçer bin kişiden mürekkep on iki millî alay oluşturabilmektedirler. Bu alaylara Kazak milletinden birer miralay kumanda etmektedir.

DON KAZAKLARI

Donski Kazaklar batı tarafından gelerek Gilokka (Guilocka) şehrinin karşısında Don nehrine karışan Guiloi-donetz nehrinin güney sâhilinden Don nehrinin Palus Meotid'e [Azak Denizine] döküldüğü ağıza kadar olan yerlerde Don nehri kıyılarında sâkin olurlar. Bunlar da Ukrayna Kazakları ile hemen hemen aynı boydadırlar. Görünüşleri onlara benzer. Temâyül ve tasavvur bakımından da öteki Kazakların aynıdırlar. Kadınları ve erkekleri alelade Ruslar gibi giyinirler. Fakat onlar kadar abus değildirler. Pek atılgan birer deniz haydudu, gâyet mâhir birer hırsızdırlar.

Tatarlar bütün Kapçak ülkesini zapt ettikleri târihte şimdiki Don Kazaklarının ataları Palus Meotid sâhillerine ve Don nehrinin mansab taraflarındaki adalara çekilmişlerdi. Denizcilikle hiç alakaları olmayan Tatarlar onları takipte çekingen davranmışlardı. Kazaklar arada sırada Tatar köylerine doğru yolladıkları kuvvetlerle Tatarları rahatsız etmekten hâlî kalmıyorlardı. Fakat Tatarların kuvveti çöküntüye uğramaya başladığı zaman Kazaklar Rusların açıktan açığa Tatarlarla çekiştiklerini görerek bütün kuvvetleriyle Tatarlara yüklenmekten geri durmadılar, Don sâhillerini işgal ettiler. Günümüzde işte buralarda mukîm bulunuyorlar. Çar Jan Vasiloviç (Jean Vasilowitz) daha sonra kendisini göstermeye başlayınca Don Kazakları hemen hemen Boristen Kazaklarının aynı şartlarla 1549 târihinde onun himâyesi altına girdiler. Sonraları, Lehistan'ın himâyesini kabul ettiler. Fakat tabiatları gereği bir türlü rahat duramadıklarından sık sık isyan ediyorlardı. Stanko Razin hakkında verdiğimiz tafsilatta bunun bir misâline tesâdüf edilmiştir. Saporovskiler gibi bunların da bir hatmanları vardı. Fakat I. Petro tahta çıktıktan sonra bu memuriyeti lağvetmek münâsip görüldü.

Don Kazakları Ruslar gibi Ortodoks mezhebine mensupturlar. Fakat dinî meselelerde gâyet câhildirler. Don nehri boyunda bir çok şehir ve kasaba işgal etmektedirler. Nehrin sâhilleri son derecede

münbittir. Nehir sâhilinden içerilere doğru pek uzaklaşmazlar. Çünkü bir çok yerde iyi su yoktur. Ormana ise hiç tesâdüf edilmez. Don Kazakları sürüleriyle ve ziraartla geçinirler. Fakat başkalarının sırtından yaşamak fırsatını hiç kaçırmazlar. Silahları Saporovsi Kazaklarının aynıdır. Bunların askerleri de yalnız piyadeden ibarettir. Hatta askerî seferlerde süvari bir Kazak görmek nâdirdir. Don nehrinin sol sâhilinde ve Volga nehri üzerinde Zariça yakınında başlayan ve Twia şehrinin karşısında Don nehrine uzanan siperin güneyinde yer alan bütün şehir ve kasabaları dâimî surette çekişme halinde bulundukları Kuban Tatarlarının hücumuna karşı güçlendirilip tahkîm edilmiş bir haldedir.

Bu Kazaklar umûmiyetle şehir muhâfız kuvveti ve şehir savunması için iyi bir askerdirler, kendilerini itaat dâiresine sokmak için yapılan şiddetli muamelelerden sonra yazılmış muhtıralara bakılırsa, kuvvetleri en fazla kırk bin kişiyi bulabiliyordu.

YAYIK KAZAKLARI

Yayık Kazakları, Tatarlar vatanlarını istila ettikleri zaman Hazar Denizi sâhillerine çekilen Kapçak sâkinleri neslinden gelmektedirler. Orada sâhil ile Yayık ve Volga nehirleri arasına dağılarak avladıkları balıklarla ve haydutlukla geçiniyorlardı. Nihâyet yavaş yavaş toplanarak bu havâlide Tatarların hüküm ve nüfûzu azalmaya başlayınca, gidip Yayık nehrinin güney sâhillerini işgal ettiler. Ruslar Astrakan hükûmetini zapt ettikten sonra kendi ihtiyarlarıyla Ruslara tâbi oldular. Bu Kazaklar da hemen hemen öteki Kazaklar gibidirler. Fakat hayatları daha basit olduğu ve her taraflarını kuşatan Tatarlarla sık sık kız alıp verdikleri için diğer vatandaşları kadar yakışıklı değildirler. Bununla beraber esas itibarıyla hem dıştan hem temâyül ve alışkanlıklar itibarıyla yine sâir Kazakların aynı sayılabilirler. Alelade kaba beyaz çuhadan dar kollu bir esvap giyerler. Bu kollar bacaklarına kadar düşer. Kışın üzerlerine koyun postundan uzun kürkler geçirirler. Çizmeleri Rus meşininden yapılmıştır. Fakat Acemlerin çizmeleri tarzında yapılmıştır. Külahları yusyuvarlaktır. Kenarları kürklüdür. Bu Kazak kolunun kadınlarının esvâbı daha uzun ve daha dardır. Kadınları yazın baş açık gezerler.

Yayık Kazakları Yayık nehrinin sağ sâhili boyunca 50 arz derecesinden nehrin Hazar Denizi'ne karışmış olduğu noktaya kadar olan büyük köylerde otururlar. Ziraatle, balıkçılıkla ve sürüleriyle geçinirler. Komşuları nezdinde yaptıkları akınlarda ele geçirdikleri şeyleri de bunlara ilave ederler. Lisanları Tatarca ile Kalmukça'dan ve kendi eski lisanlarından mürekkeptir. Bu husûsî lehçeyi civarlarındaki muhtelif Tatarlar da anlarlar. Karakalpaklar ve Kazaçya

Orda Tatarları ile dâimî surette mücâdele içinde bulunduklarından bütün köylerini onlara karşı tahkîm etmişlerdir. Kışın, nehir buz tuttuğu zaman, bütün mevsim müddetince evlerinde kapalı kalırlar. Bu esnâda Tatarlar esîr almak düşüncesiyle köyler civarında dolaşıp dururlar. Fakat iyi mevsim dönünce Kazakların da sırası gelir. Kayıklarına binip Tatarları aramaya giderler. Hazar Denizi'nin bütün doğu sâhilini dolaşırlar, çok kere hem dostun hem düşmanın mallarını yağma ederler. Bu maksatla dâima bir çok hazır kayıkları vardır. Bu kayıkların her biri otuz kırk kişi taşıyabilir. Kışa doğru bu kayıkları karaya çekerler ve köylerinde kapalı yerlerde muhâfaza ederler. Silahları kılıç, ok ve yaydır. Büyük Petro'nun saltanatı zamanından sonra ateşli silahlar kullanmaya başlamışlardır. Bunu ancak kış mevsiminde kullanmaları için kendilerine müsâade verilmiştir. Hazar Denizi üzerinde yaptıkları akınlarda suiistimale uğratacakları için yazın ateşli silahları kullanmaları yasaklanmıştır. Silahlar kendilerine Tatarlara karşı kendilerini müdâfaa edebilmeleri maksadıyla kış başlangıcında dağıtılır. Nehirlerin buzları çözülmeye başlar başlamaz bu silahları Yayık nehrinin sağ sâhilinde, denize karıştığı yerden kırk verst mesâfede yer alan Yayıkskoy şehrine götürüp iâde etmeye mecburdurlar. Bu şehirde ikāmet eden vâli, Yayık Kazaklarını denetleme yetkisini taşır. Her sene Rusya'ya vermeye mecbur oldukları vergiyi onlardan hayvan, balmumu, bal ve hayvan sürüsü şeklinde alır. Bu Kazakların millî reisleri vardır. Bu reisler onları eski âdetleri dâiresinde idâre ederler.

Kazaklar şimdi, büyük kısmı itibarıyla, Rusya'daki gibi Ortodoks mezhebine mensupturlar. Ma'mâfîh İslamiyetten ve putperestlikten bir çok itikadları muhâfaza etmişlerdir. Cesurdurlar ve sâir bütün Kazaklar gibi gâyet iyi piyâde askeridirler. Yayık Kazakları diğerleri kadar gürültücü değildirler. Kontaiş(Contaisch)'in tebaası olan Kalmuklarla iyi geçinirler. Bu Kalmuklar yazın kendileriyle ticâret etmek üzere Yayık nehrinin doğu sâhiline gelirler. Yayık sâhilleri o derecede münbittir ki bir parça ekilirse hayat için lazım olan şeyi bol miktarda sağlar. Yaklaşık olarak otuz beş seneden beri, bu nehir menbalarına doğru çıkılacak olursa bir çok orman, hatta meşe ağacı bulunduğu anlaşılmıştır. Bu keşif Kazakların çok işine

yaramıştır. Çünkü evvelce kereste yokluğundan sıkıntı çekiyorlardı. Şimdi yazın gidip yeterli miktarda ağaç kesiyorlar ve her biri üç dört yüz ağaçtan oluşan büyük sallar hâlinde Yayıkskoy'a ve Hazar Denizi'ne indiriyorlar. Yayık Kazakları yaklaşık otuz bin savaşçı çıkarabilmektedirler.

– Altıncı Cildin Sonu –

HUNLARIN UMÛMÎ TARİHİ

YEDİNCİ CİLT

YİRMİNCİ KİTAP

TİMÜR HÜKÛMETİ

Nihâyet, Tatar kavimlerinin son bir istila safhasına erişmiş bulunuyoruz. Bu, serî bir selden ibaret kaldı. Az zaman içinde büyük ülkeleri taşkın altında bıraktı ve ancak kendi çıktığı yerde bazı netîceler ortaya koydu. Hakîkat-i halde bu istila Cengiz Han zamanında vukûa gelen büyük göçlerin bir devamından başka bir şey değildir. Moğol milletinin silahlanmış bir kısmı diğer kısmını mahv etti, sonra Asya'yı ve Avrupa hudutlarını yağmaya gitti. Bunun başlatıcısı olan Timür Çağatay'da yerleşmiş olan Moğolların reislerinden biri idi. Cengiz Han maiyetinde sivrilmiş olan ve oğlu Çağatay'ın vezîri olan Karaçar Noyan'ın neslinden geliyordu. Karaçar, Moğol fâtihin akrabasındandı.[1]

Çağatay hükümdarları zamanında Timür âilesi Semerkand'dan pek az uzakta yer almış olan Keş vilayetine mâlik idi. Timür bu vilayette Hoca Ilgar namındaki köyde dünyaya gelmiştir. Amucası Hacı Barlas'ın vefatından sonra Timür, yukarıda söylediğimiz gibi[2] Keş vilayetini tasarrufu altına aldı. Noyanlar çoktan beri Çağatay Hanlarını bütün hüküm ve nüfuzlarından mahrum bırakmışlardı. Noyanların birer mutlak hükümdar olmaları için yalnız bir şeyleri, "Han" ünvanları eksikti. Kabîle reislerinden bir çoğu bu müstesnâ mevkie göz dikerek birbirleriyle sürekli harb ediyorlardı. Timür-leng nüfûz

[1] Timür-leng ibn Targay Noyan, ibn Barkal (Barcal) Noyan, ibn İlingyar Noyan, İbn Abgal Noyan, İbn Karaçar yahut Karaşar Noyan - ki Çağatay Han'ın vezîridir-, İbn Karagan, İbn İrdimci Noyan, İbn Kaçuli Noyan, İbn Tumene Han, Baysungur Han, İbn Kaydu Han, İbn Dutumnan Han, İbn Buka Han, İbn Buzencir. "Temür" kelimesine Farsçada "Topal" manâsına gelen "leng" ilave olunuyor. Kendisine "Timür Beg" de denmiştir.

[2] Çağatay Hanlarının târihinde. Timür-leng'in târihinin başlangıçları için o bahse müracaat edilmelidir.

ve kudret kazanmaya başladığı sırada bu mevkii Mir Hüseyin işgal etmekteydi. Timür-leng de "Han" olmak istedi. Mir Hüseyin'in kötü hareketi diğer reislerin büyük kısmını isyana sevk etmiş olduğundan, Timür-leng için mertebelerin en yükseğine erişmek kolay bir iş teşkil etti. Mir Hüseyin'i bozdu, Belh şehrini ele geçirdi. Çağatay İmparatorluğunun bütün noyanları bahar mevsiminde toplanarak kendisini tahta çıkardılar. Tâcı bizzat kendisi giydi. Ayaklarına kapanmış milletin ululları karşısında hükümdarlık kılıcını kuşandı. Sonra hepsi kendisini tebrik ettiler, muhteşem hediyeler verdiler. Üzerine bir çok altun mücevherat serptiler. "*Sâhip-kırân*" ünvanını tevcih eylediler.[3]

Bu hükümdar hiçbir zaman "Han" ünvanını taşımamıştır. Bu
Sene: 1370 unvan yalnız Cengiz Han ahfadına mahsus idi. O, memlekette dâima Cengiz Han neslinden bir hükümdar muhâfaza etmek istedi. Bu ünvanı o taşıyordu. Timür-leng görünüşte onun umûmî bir vekiliydi. Bu suretle yalnız Mir Hüseyin'in makāmına geçmiş oluyordu. Büyük bir kudrete mâlik olmakla beraber siyaset onu Cengiz Han âilesine hürmet göstermeye mecbur ediyordu. Halk o âile için garip bir hürmet ve ta'zîm hissi besliyordu. Ancak Timür-leng'in vefatından sonradır ki oğulları Han tayin etmekten vaz geçtiler. Bununla beraber o ünvanı almaya cesâret gösteremediler.

Timür-leng vilayet vâlileri, ordu kumandanları, meclis reisleri
Şerefeddin tayin etti. Milletin bütün büyüklerini, askerî erkânını hediyelere boğdu. Çekilmiş olduğu Keş'de bir müddet kaldıktan sonra Semerkand'a geçti. Semerkand vaziyetinin letafeti, bahçelerinin tarâveti, binalarının resânet [sağlamlık] ve zarâfeti, nehirlerinin ve cetvellerinin çokluğu itibarıyla dünyanın en güzel şehirlerinden biri idi. Burasını imparatorluğun pâyitahtı yaptı. Surlarını tamir etti. Yeni istihkâmlar inşâ ettirdi. Güzel saraylar, umûmî binalarla şehri süsledi. Bu büyük şehirde asâyişi temin eyledi. Semerkand, Kāhire ve Bağdad kadar meşhur olmuştu. Sonra kendi tarafını terk etmiş olan bazı noyanları itaat altına aldı. Bir Kurultay yani umûmî bir millet meclisi topladı.[4] Bütün reisler bu meclise geldiler. Gelmeyen ve

3 771 hicrî târihinin Ramazan'ında [1370 Mart/Nisan'ında]. Tatar takvimine göre Köpek senesinde. 736 hicrî târihinde ve 1335 miladî târihinde doğmuş olduğu için o zaman 34 yaşında idi.

4 Aynı senenin Hazîran'ında.

tehditkârâne bir tavır alan yalnız Zende-çeşm[5] (Zendé-hacham) idi. İtaat vaadinde bulunduysa da biraz sonra Timür-leng'e karşı kin ve husûmetinin eserlerini, Timür'e sâdık olanları öldürtmek suretiyle gösterdi. Timür-leng kendisini itaat dâiresine yönlendirmek üzere gönderdiği adamları zincire vurduruyordu. Timür-leng beygir kuyruğunu [tuğ] takarak ve hükümdarlık bayrağını açarak, Ceyhun nehrini geçmek üzere ordusuyla Keş'den çıktı. Zende-çeşm'in kapanmış olduğu Sefîde kalesine hücum etti. Bu Noyan kendisini saran askerin çokluğundan korkarak elinde kılıç ve kefen ile Timür-leng'in ayaklarına kapanmak ve Tatar âdeti uyarınca bu suretle onun uğurunda harb etmeye ve hayatını kendisine teslim etmeye hazır olduğunu göstermek müsâadesini istedi. Timür-leng bu ilk muvaffakıyetten sonra Keş'e döndü.[6]

Zende-çeşm ancak zâhiren itaat arz etmişti. Timür-leng'in elinden hükümranlığı almak emelindeydi. Kinini muhâfaza ediyor, bunu ortaya çıkarmak için vesîle arıyordu. Kendisine bir fırka [parti] teşkil etti. Noyan Ebû'l-Meâlî'yi çekerek onunla birlikte Belh ve Termid [Tirmiz] ülkelerini tahribe gitti. Fakat Hatay Bahâdır bir ordu ile alelacele o vilayetlere koştu. Yaklaşması üzerine âsîler Tirmiz'de dubalardan yapılmış köprünün bir kısmını bozduktan sonra kaçtılar. Amu nehrini geçmeye vakit bulamamış olanlar kılıçtan geçirildi. Zende-çeşm Şeburgan'a kaçarak orada saklandı. Timür-leng'in gönderdiği Noyan Caku (Yaku) orada bütün kış kendisini muhâsara altında bulundurdu. Nihâyet Zende-çeşm kabahatini itiraf ederek af talep etti. Ve affa nâil oldu. Bir müddet Timür'ün hizmetine sâdık ve bağlanmış gibi göründü.

Bu karışıklıklar bu suretle yatıştırıldıktan sonra, Timür-leng Sene 1371
Seyhun'un kuzeyinde ve Kapçak'ın doğusunda yer alan Cetler ülkesine harbe gitti.[7] Noyan Komze ile Evreng-timür derhal bütün kabîleleriyle kendisinin itaatı altına girdiler. Bu memleketin idâresini Kepek(Kempek?)-timür'e verdi. Biraz sonra bunun isyanı yeni karışıklıklara sebep oldu. Timür-leng kumandanlarından bazılarını oraya gönderdi. Bunlar âsî ile Ayşe-kadın nehri yakınında muharebe

5 İbn Muhammed Hoca Aperdi. [Hvandmîr/Hondmir bu ismi Zende-çeşm Aperdi şeklinde kaydediyor.- Mükremin]
6 Bugün buna Sebz [Şehr-i Sebz] namını veriyorlar.
7 772 hicrî târihinde ve Tatar takvimine göre Domuz senesinde.

ettikten sonra pek aceleyle bir sulh yaptılar. Timür-leng, zaferinin bütün faydalarını fevt ettiren bu hareketten memnun olmadı. O memleketin üzerine bizzat yürümeye karar verdi. Bütün ordusunu Semerkand civarında topladı. Sayram ile Penki'ye gitti. Bir ay zarfında bütün düşmanlarını dağıttı. Sengezi-ağacı ve Oduncuzı'ya kadar ilerledi. Orada, Zende-çeşm'in, Tirmiz Hanı'nın oğlu Noyan Ebû'l-Meâlî ve Semerkand'dan Şeyh Ebû'l-Leys ile birlikte bir suikast tertip ettiklerini, Karasuman'da av esnâsında kendisini ele geçirmeyi kararlaştırdıklarını haber aldı. Bunları huzûruna getirtti. Nankörlüklerini yüzlerine vurduktan sonra kabahatlerini affetti. Çünkü bir kısmı kendisinin âilesinden idiler. Bir kısmı da yanında pek nüfuzlu olan Noyan âilelerine mensuptular. Zende-çeşm, Semerkand'a nakledildi. Orada dar bir mahbese hapsolundu.

Timür-leng'in artık Çağatay kıt'asına sâhip olması için vaktiyle bu kıt'anın mülhakatından olan Hârezm'in bir kısmını itaat altına almaktan başka yapacak bir şeyi kalmamıştı. Bir müddetten beri, Konkrat kabîlesine mensup Hüseyin Sufî[8] isminde bir Moğol bu kıt'ayı Çağatay İmparatorluğu'ndan ayırmış, Ket ile Kayuk yahut diğer adıyla Hayuk'u ele geçirmişti. Timür-leng, bütün müzâfâtıyla [bağlantılı yerleriyle] bu iki şehri geri istedi. Fakat Hârezm hükümdarı Timür'ün sefîrine, iktidarı ve kişisel kābiliyeti eseri olarak o şehirlere sâhip olduğunu, Timür-leng'in canı isterse gelip zorla geri alabileceğini cevâben bildirdi. Bu kadar cesurca ve mağrûrâne bir cevap Timür-leng'e ilk önce oraya harbe gitmek kararını verdirdi. Sonra, müftî Celaleddin, Hârezm hükümdarının kibir ve gururu yüzünden Müslümanlara gelecek musîbetleri güzelce tasvîr ettiğinden, onu akıl dâiresine ve itidale döndürmek için müftîyi gönderdi. Bu yeni teşebbüs faydasız oldu. Hârezm Kralı müftîyi hapsettirmek suretiyle daha menfurca bir hareket yaptı.

Timür-leng bahar mevsiminde Semerkand'dan ordusuyla hare-
Sene: 1372 ket etti.[9] Yolda Herat hükümdarı Gıyâseddin Pir-Ali tarafından gönderilmiş bir sefîri kabul eyledi.[10] Sefîr, kıymetli hediyelerle gelerek Timür'ün dostluğunu kazanmak istiyordu. Timür-leng Buhârâ'ya gitti. Akıncıları Oksus nehri üzerinde Sepâye namı veri-

8 İbn Yongaday.
9 773 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Sıçan senesinde.
10 İbn İzzeddin Hüseyin. 771 Zilkadesi'nde ve 1370 miladî târihinde vefat etmiştir.

len bir mahalde düşman akıncılarını bozdular. Sonra Timür-leng Bayram[11] ile Şeyh Müeyyed'i Ket kalesine sığınmış bir halde buldu. Orada karşı koymak niyetinde idiler. İlk hücumlar pek şiddetli oldu. İçeridekiler Timür'ün ordusuna gâyet büyük miktarda ok ve taş atıyorlardı. Bu direnişten pek kızarak hendekleri doldurtmak için odun ve sâire getirtti. Bu sâyede kale duvarlarına sokulmak kābil oldu. Askerler surların üzerinden aştılar. Kale kılıç elde zapt edildi ve yağmalandı. Bütün ahâli ele geçirildi. Kadınlar ve çocuklar esîr alındılar. Fakat Timür-leng ertesi günü bunları azad etti. Surların hendeğine askerinin önünde inmek cesâretini gösterememiş olan subaylardan birine Cengiz Han kānunu mucibince sopa vuruldu. Cengiz Han kānunu korkakların bu suretle cezalandırılmasını emrediyordu. Sonra bu subay bir eşek kuyruğuna bağlanarak Semerkand'a gönderildi.

Bu seferden sonra Mangalay yani Timür-leng ordusunun pişdarı Cuykurlan(Dgioui-Corlan)'a gitti. Orada düşmanlardan bir kısmını perişan etti. Gâlip ordu bütün bu düşmanları muhtelif vilayetlere kaçırttı. Bütün Hârezm kıt'ası ezildi. Her tarafta mağlup olan Hüseyin Sufî Ürgen'e[12] ilticâ etti. Oradan, Timür-leng'in öfkesini yatıştırmak maksadıyla bir sefîr gönderdi. Fakat aynı zamanda başka türlü nasîhatlara kapılacak derecede zayıf kalpli olduğu için, talip olduğu barışı unuttu, ordusuyla Ürgenc'den çıktı. Bu şehirden iki fersah mesâfede bulunan Kavun nehrinin sâhilinde harb saflarını düzenledi. Yanında pek az askere mâlik olan Timür-leng nehre yaklaştı. Düşmanın mukāvemetine rağmen, subaylarının en cesurları nehri geçmeye atıldılar. Timür-leng'in de arkalarından gelmesine pek zor mâni olabildiler. Düşman ordusu kaçtı. Hüseyin Sufî Ürgenc'e kapandı. Biraz sonra orada üzüntüsünden vefat etti.

Bunun yerine oğlu Yusuf Sufî geçti. Yusuf Sufî Timür-leng'i teskîn etmenin yolunu buldu. Zamanın en güzel prensesi olan birâder-zâdesi Han-zâde'yi[13] Timür-leng'in oğlu Cihangir'le evlendirmek şartıyla barış akdetti. Barış yapılır yapılmaz Timür-leng Hârezm'i terk ederek her zamanki ikāmetgâhına çekildi.

---

11 Memuriyeti Yasaul yani vâli idi. Diğeri Daruga yani hâkim idi.

12 Ürgenc'dir. (Mükremin)

13 Yegaday'ın oğlu Ak Sufî ile bir Özbek Hanının kızı Şikür Beğ'in kerimesi idi. Genç prensesin asıl ismi Sevin-bey (Sevin-bei) [Süsen-big?] idi.

Her şey sükûnet içinde görünmekte iken, bazı Noyanlar Timür-leng'in sarayını terk ederek Hârezm kıt'asına geçtiler, orada isyan çıkarmaya ve Yusuf Sufî'ye, akdetmek üzere olduğu ittifakı bozdurmaya çalıştılar. Bunların hilelerine kapılan Hârezm hükümdarı sonbaharda Ket ülkesine akın yaptı, fakat çok geçmeden vefasızlığının cezâsını çekti.

İlkbahar dönünce[14] Timür-leng tam bir çabuklukla Hârezm
Sene: 1373 ülkesine girdi. Dehşet içinde kalan ve kabahatini anlayan Yusuf Sufî barış talep etti. Prenses Han-zâde'yi derhal göndereceğini vaad etti. Timür-leng yumuşadı, Semerkand'a döndü. Orada oğlu Cihangir'in düğünü için lazım gelen hazırlıkları görmeye başladı. Akrabasından[15] Yâdigâr Barlas'ı, daha bir çok Noyanlarla birlikte, Prenses'in resmen dest-i izdivâcını talep etmek üzere Hârezm'e gönderdi.[16] Bunlar bir çok hediyeler taşıyorlardı. Bu hediyeler, altun sikkelerden, yakut, misk ve anberden, kadifelerden, altun ve gümüş sırmalı kumaşlardan, Çin ipeklilerinden, daha sâir kıymetli kumaşlardan, murassa Çin mamulâtından, muhteşem hil'atlardan, câriye ve beygirlerden oluşuyordu. Yusuf Sufî sefîrleri büyük bir hürmetle kabul etti, onların şerefine debdebeli ziyâfetler verdi. Prenses'i kendilerine tevdî eyledi. Prenses'e hediye olarak gâyet zengin birkaç tâc ile bir altun taht, bilezikler, küpeler, gerdanlıklar, altun kemerler, mücevherler, yüzükler, zümrüt, yakut ve inci ile dolu kutular, altun kilitli sandıklar içinde esvap ve kumaşlar, muhteşem yataklar, sancaklar, bir ve çok sütunlu çadırlar vermişti. Prenses Semerkand'a vardığı zaman bütün saray kendisini istikbale çıktı. Prenses'in üzerine ıtriyât, altun ve mücevherat serptiler, muhteşem eğlenceler tertip ettiler. Her tarafta gâyet mükemmel çadırlar kuruldu. Bu çadırlar altun ve mücevheratla süslenmişlerdi, parıl parıl parlıyorlardı. Timür-leng sarayının bütün subaylarına zengin hediyeler dağıttı. Müneccimler sorgulandıktan sonra düğün yapıldı.

Bütün bu eğlenceler biter bitmez Timür-leng ordusunun başına
Sene: 1375 geçerek Cetler (Getes) memleketine yani Kâşgar Hanı'nın ülkesine

---

[14] 774 hicrî târihi Ramazanında. Tatar takvimine göre Öküz senesinde.

[15] O da Timür-leng gibi Karaçar Noyan neslindendi.

[16] 775 senesi Şevval'inde [1374 Mart/Nisan]. Tatar takvimine göre Kaplan senesinde.

yürüdü.[17] O kadar müthiş bir soğuğa maruz kaldı, o kadar kar ve yağmur yağdı ki Semerkand'a dönmeye mecbur oldu. İki ay sonra tekrar hareket etti.[18] Öncü kuvvetine kumanda eden oğlu Mirza Cihangir Sayram'a, oradan da Carun'a gitti. Orada, Duglat kabîlesi reisi ve Kâşgar ülkesi hâkimi Kamereddin'in ordusuyla Kök-tupe[19] (tepe) denilen bir yerde bulunduğunu, Hacı Beg'i beklediğini bir esîrden öğrendi. Alelacele o mevki üzerine yürüdüyse de Kamereddin orada kendini emniyet altında görmediği için Birge-guryan[20] denilen ele geçirilemez bir noktaya çekildi. Bu mevki İli nehri civarlarında idi. Dağlarda üç boğaz vardı. Üçünden de bir nehir akıyordu. Kamereddin üçüncü boğazda konuşlanarak orada istihkâmlar yaptı. Cihangir, ordusunun şecaati sâyesinde bu tehlikeli geçitleri zorladı. Elinde yalın kılıç düşmanlarına hücum etti, onları firara mecbur bıraktı. Güneşin doğuşu zamanında ordunun geri kalan kısmıyla yetişmiş olan Timür-leng firarîlerin arkasından bazı Noyanları koşturdu. İli nehrinin mecrası tâkip edildi. Bütün civar memleketler itaat altına alındı. Timür-leng de bir taraftan Baytak'a kadar ilerledi ve Kamereddin'i ele geçirmek üzere oğlu Mirza'yı gönderdi. Genç Şehzâde Kâşgar'ın doğusunda yer almış olan Uçeferman memleketindeki bütün Cet köylerini tahrip etti. Kamereddin memleketini terk etti. Âilesinden bazı prensesler, bu cümleden kerîmesi Dilşad-Ağa esîr düştü. Bu prenses daha sonra Timür'ün zevcesi olmuştur.

Bu esnâda Baytak'da bulunan Timür-leng bu muvaffakıyetlerden haberdar olunca Karakasmak dağına gitti. Orada Cihangir kendisine katıldı. Sonra Arpayazı[21] sahralarına doğru yürüdü. Orada Merkitlerin reisi Mübârek-şah kendisine saygılarını sundu. Oradan Yassı-taban yoluyla Özkend'e döndü. Hemşiresi prenses Kutluk-Terken Ağa Timür-leng'i orada karşıladı. Hemşiresi şerefine tertip ettirdiği eğlenceler esnâsında Behram Celayir'in oğlu Âdil-şah sâir bazı Noyanlarla birlikte bir suikast tertip etti. Fakat bu teşebbüs başarıyla neticelenemediği için Timür-leng Nahşeb

17 776 senesi Şaban'ının birinci günü [5 Ocak 1375].
18 776 Şevvalinde. Tatar takvimine göre Tavşan senesinde.
19 Yani Mavi tepe.
20 Yani Gurlular Havuzu.
21 İhtimal ki Paitisepeon'dur.

yakınında Zencir-saray'a sâlimen vâsıl oldu. Eline geçmek ihtiyatsızlığında bulunmuş olan suikastçılardan bazılarını orada cezâya çarptırdı, diğerlerini affetti.

Bahar gelince[22], affetmiş olduğu kimseler arasında bulunan Âdil-
Sene: 1376 şah'a, Sarıbuğa'ya, Hatay Bahâdır'a, İlçi-buğa'ya otuz bin süvari ile Kâşgar ülkesine giderek Kamereddin'i ele geçirmeleri emrini verdi. Kendisi de ordusuyla Hârezm'e gitti. Orada bizzat bulunmasına lüzum vardı. Ceyhun'un sâhilinde Senâhe'de ordu kurdu. Orada, ordusunun bir kısmı Pulad'ın kumandası altında Faryab yahut Otrar'da Terken-erlat'ı ve birâderi Turmış'ı mağlup etti ve çarpışmada öldürdü.

Bu esnâda, Kâşgar ülkesine göndermiş olduğu noyanlar aralarında Timür-leng'e karşı isyan tasavvuruna kalkmışlar, Celayir ve Kapçak aşîretlerini toplayarak bunlarla Semerkand'ı muhâsaraya gelmişlerdi. Hârezm kıt'asında Ket'in öbür taraflarında bu fena haberi alan Timür-leng alelacele dönmeye mecbur oldu. Oğlu Cihangir'i daha evvel koşturdu. Cihangir düşmanlara Karmine namı verilen bir yerde rast gelerek onları mağlup etti. Reisler Kapçak çöllerine geçtiler. O memlekette hükümran olan Orus Han'ın sarayına çekildiler. Fakat çok geçmeden kendilerini kabul etmiş olan bu hükümdar aleyhine isyan ederek subaylardan birini öldürdüler ve Kâşgar hükûmetine, Kamereddin'in yanına kaçtılar. Kamereddin'i Timür-leng aleyhine bir kat daha kışkırttılar. Onu bir ordu toplayarak Endican ülkesine girmeye teşvîk eylediler. Kamereddin burasını zapt etti. Fakat Timür-leng Endican yolunu tutar tutmaz Kamereddin maiyetine ve ordusuna İli nehrinin döküldüğü Palkati gölü civarındaki Atbaşı mevkiini terk etmek emrini verdi. Dört bin süvari ile bir pusu kurdu. Bütün ordusunu düşmanlarını takibe yollayıp yaklaşık iki yüz kişi ile kalmış olan Timür-leng'i bastı. Timür-leng askerlerini birkaç kelime ile görevlerini yerine getirmeye teşvîk etti. Atı ile düşmanlarına saldırdı. Olağanüstü bir yiğitlik ve kābiliyet gösterdi. Üstünlüklerine rağmen Kamereddin'i mağlup etti. İkinci bir çarpışmada yine gâlip geldi. Kamereddin az kaldı esîr düşüyordu.

Bütün bu muvaffakıyetleri takip eden bir hâdise Timür-leng'i son derecede kederlendirdi. Semerkand'a döndüğü zaman şehri

[22] 777 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Timsah senesinde.

mâtem içinde buldu. Çünkü büyük oğlu Mirza Cihangir vefat etmişti. İstikbal hakkında gâyet büyük ümitler veren bu genç şehzâdenin kaybına acı acı ağladı. Muhteşem cenâze alayı yaptırdı. Fukaraya pek çok sadaka dağıttı. Birkaç hayrat ve evkāf te'sîs etti. Keş'de kendisi için muazzam bir türbe inşâ ettirdi.[23] Timür-leng o kadar müteessir olmuştu ki devlet işlerine hiç bakmıyor, hatta ferâgat tasavvurlarında bile görünüyordu. Sarayın ileri gelenleri onu teselliye çalışıyorlar, bir hükümdarın tebaasını düşünmesi lazım geleceğini söylüyorlardı.

Zamanın geçmesiyle Timür-leng'in kederi hafifledi. Beşeriyet için teessüf edilir ki tekrar hükûmet dizginlerini ele aldı. Karaçuk dağlarında bulunan Âdil-şah'ı tutuklamak için sevk etmiş olduğu süvariler bu noyanı bir dağın tepesinde inşâ edilmiş bir kuleden ibâret olan Aksuma mevkiinde basarak öldürdüler. Aynı zamanda Kamereddin'e karşı gönderilmiş olan sâir kumandanlar da onu Kuratu ülkesinde mağlup ederek bir takım ganîmetlerle döndüler. Bu ordular döner dönmez Timür-leng Kamereddin'e karşı bizzat yürümeye karar verdi. Timür-leng'in kumandanları Kamereddin'i Bugam-esigul'de yakalayarak firara mecbur ettiler. Bütün tebaasını esîr aldılar. Timür-leng Kamereddin'i Kuçar'a[24] kadar takip etti. Orada Toktamış Oğlan gelerek Kapçak Hanı Orus'a karşı yardımını istirham etti. Semerkand'a dönünce Timür-leng ona asker verdi ve Kapçak'a gönderdi. Biraz sonra, ona destek için bizzat Kapçak'a gitti. Daha sonra[25], Sağanak'ta ona bir tac giydirdi.[26] Ertesi senelerde yardımına devam etti.

Aynı târihte Timür-leng'in Mirza Şahruh[27] isminde bir oğlu Sene 1377
oldu. Bu şehzâdenin doğumu bütün imparatorlukta büyük bir

---

23 Bu genç şehzâdenin Han-zâde'den Mirza Muhammed Sultan namında bir oğlu ve diğer zevcesi Baht-Melek Ağa'dan Mirza Pir-Muhammed namında diğer bir oğlu kalmıştı.

24 Fransızca metinde bu kelime "Coutchar", tercümede "Kurhisar" gözüküyor; biz aslındaki yazılışın Türkçe okunuşunu esas aldık; belki Mükremin Bey'in bir müdahalesi olabileceğini de düşünerek bu notu koymaya ihtiyaç duyduk. (E.K.)

25 778 hicrî târihinde, Tatar takvimine göre Yılan senesinin nihâyetlerinde.

26 Bundan evvelki ciltlerde Kapçak Hanları târihine mürâcaat ediniz.

27 14 Rebiülâhir 779 Perşembe günü vâlidesi Kazan Sultan Hanın kerimesi Mihriban lakabıyla anılan Saray-Mülk Hanım idi.

sevinç meydana getirdi. Müneccimler felekleri inceleyerek genç şehzâdenin zâyiçesine [yıldız haritasına] baktılar.

Timür-leng, Hârezm hükümdarı Yusuf Sufî'nin hareketinden
Sene: 1379 memnun değildi. Bu hükümdar, akdetmiş olduğu ittifak-nâmeye rağmen Buhârâ civarlarına bir ordu göndermiş, sonra, Timür'ün sefîrini ve devletler hukukunun uygulanması gerektiği hakkında bir mektubu hâmil olan görevliyi tutuklattırmıştı. Yusuf Sufî'ye meram anlatmak kābil olmadığından Timür-leng Hârezm üzerine yürümeye mecbur oldu.[28] Ürgenc'i muhâsara ile kendisi meşgul olduğu sırada ordusunun bir kısmı bütün ülkeye yayılarak geçtikleri yerleri tahrip ettiler. Yusuf Sufî Timür-leng'i yalnız başına bir güreşe davet etmekle kurtulabileceğini zannetti. Fakat Timür-leng'in hafifçe silahlı bir halde mübâreze için kendisini beklediğini görünce meydana çıkmaktan çekindi. Kumandanlarından biri en güzîde askerini toplayarak kaleden dışarıya şiddetli bir hücum icrâ etti. Muhârebe sabahtan akşama kadar devam etti. Bundan sonra muhâsara üç buçuk ay daha sürdü. Bu müddet esnâsında böyle daha başka şiddetli çarpışmalar vukûa geldi. Bu sırada Yusuf Sufî vefat etmişti. İçeridekiler son dereceye gelinceye kadar müdafaadan geri durmadılar. Şehir hücumla zapt olundu.[29] Bütün şerîfler, ulemâ, sanat ve hirfet erbabı esîr edilerek Keş'e götürüldüler. Timür-leng'in doğum yeri olan bu şehir o târihten sonra ve Timür-leng'in dâima oraya ilim ve hünerleriyle seçkin esîrleri göndermek husûsunda göstermiş olduğu itina sâyesinde dünyanın en meşhur memleketlerinden biri oldu. "*Kubbetü'l-İlm ve'l-Edeb*" ünvânıyla yâd ediliyordu. Bahçelerinin yeşilliği ve tarâveti dolayısıyla "*Şehr-i Sebz*" de deniliyordu. Timür-leng burasını pâyitaht edindi. Yazları orada otururdu. Yeni surlar ve saraylar yaptırdı. Duvarlarının beyazlığından dolayı buna *Ak-saray* ismini verdi. Bu muazzam binanın temelleri atılacağı sırada müneccimlere danışıldı.

Hârezm kıt'asını ele geçirmekle Timür-leng vaktiyle Çağatay İmparatorluğu'na tâbi olan bütün ülkeleri itaat altına almış oluyordu. Fakat kudret hırsı, bu kadar dar bir hudut içinde memnun olamıyordu. Horâsan'ı zapt etmek istiyor, bunun çârelerini düşü-

28 780 senesi Şevval'inde yahut Tatar takvimine göre Koyun senesinde. Güneş Balık burcuna girdiği sırada.

29 781 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Koyun senesinde.

nüyordu. Hiç değilse, orada hükümran olan Kert sülalesinden Gıyâseddin Pir-Ali'yi kendisine haraç-güzar etmek emelini besliyordu. Buna muvaffak olmak ve harb açmaya vesîle teşkil edecek karışıklıklar çıkartmak için, ilkbahar başlangıcında toplamak istediği Kurultay'a bizzat gelmesini talep etti. Memleketinin üzerinde bir fırtına başlayacağını tahmin eden Gıyâseddin Pir-Ali, Timür-leng'in akrabasından Seyfeddin Barlas kendisine gönderilecek olursa Tatar hükümdarının sarayına gideceğini söyledi. Bu suretle, hiç hoşlanmadığı bir seyahatten kurtulabileceğini zannediyordu. Fakat onun fikrini anlamayan Timür-leng Seyfeddin'in gitmesine râzı oldu. Herat hükümdarı bu noyanı büyük ihtiramlarla kabul etti. Timür-leng'e götürmek istediği hediyeleri hazırlamak bahânesiyle Herat'ta kendisini uzun müddet alıkoydu. Bu sırada şehre her türlü levâzım ve erzak depoluyor, bir sene evvel başlattığı surları tamamlamaya çalışıyordu.

Bu surlar iki fersah kutrunda idiler. O zamana kadar eski şehrin surları hâricinde kalmış olan bahçeleri, varoşları içine alıyordu. Seyfeddin Barlas bu hazırlıkları fark etmiyor gibi davrandı. Gıyâseddin'den Timür-leng'in yanına gitmeyi istemedi. Sonra, Herat hükümdarının maksatları hakkında efendisini haberdar etmek üzere oradan çekildi.

Timür-leng'in bu harbe girişmesi için hiçbir makul sebep yoktu. Mutlak bir cihangir olmak hırsı onun hareketlerinin yegâne âmili idi. Yeryüzünde tek bir hükümdar bulunması lazım geleceği iddiasındaydı. Barış halinde bulunduğu memleketleri istila etmek, bunların bütün servetlerini alarak kendi memleketine nakleylemek, hükümdarları tahtlarından indirmek, tebaalarını öldürmek veya esîr almak, bir çok felaketlere sebebiyet vermek Timür-leng'in nazarında bir hükümdarın şan ve şerefini teşkil eden özelliklerdi.

İşte o târihten itibaren İran'ı ele geçirmek tasavvurunu besleme- Sene:
ye başladı. Oğlu Mirza Miran-şah'ı ordu ile sevk etti. Mirza Miran- 1380, 1381
şah Ceyhun nehrini dubalardan oluşan bir köprü üzerinden geçti.[30] İlkbaharın dönmesini Belh ve Şeburgan'da bekledikten sonra, bahar gelince Badgis şehrini zapt etti. Orada ele geçirdiği ganîmetler ile ordusunu teçhiz etti. Biraz sonra[31] Timür-leng de ordusunun geri

30 782 hicrî târihinde.

31 782 nihâyetlerinde, ilkbaharda.

kalan kısmıyla arkasından yürüdü. Dizak[32] nehrini bir köprü üzerinden geçti. Belh yakınında Horâsan şehirlerinden Andikud'da kendilerini deli gibi gösteren dervişlerden biri olan Baba-Sangu'yu ziyâret eyledi. Derviş, Timür-leng'i görünce başına bir koyun göğsü attı. Timür-leng, giriştiği seferin muvaffakıyetle neticeleneceğine dâir bundan hükümler çıkardı. Bütün ordusuna Allah'ın Horâsan kıt'asını kendisine ihsân ettiğine dâir söylentiler yaydı. Horâsan'a eskiden beri "Sadr"[Göğüs] adı verilmişti. Timür-leng her tarafı perişan eyledi. Serahs kalesine çekilmiş olan Gıyâseddin'in birâderi Muhammed'i teslimiyetini arz etmeye mecbur bıraktıktan sonra Herat yolunu tuttu. Gıyâseddin'in kumandanlarından Ali Beg yolda bekliyordu. Ali Beg Timür-leng'e iltihak etmeyi vaad eylemişti. Fakat fikir değiştirerek Timür-leng'in adamını tevkif ettirmiş olduğu için, Timür-leng Ciyam (Dgiam) ve Küsupa yolunu tuttu. Herat hükümdarının ordusundan korkmuyordu. Çünkü Gıyâseddin, Serbedarîlere âit olan Nişâbur'u ele geçirmişti. Ordusu bu şehir civarına dağılmıştı. Küsupa'da o civarlara hâkim olan Pehlevan Mehdî Timür-leng'e itaatini sundu. Timür-leng Taybad'da Zeyneddin Ebûbekir namında mazannadan birini ziyârete gitti. Dervişler ve mazannadan zâtlar ile olan bu görüşmeler Timür-leng için faydalı oluyordu. Allah'ın kendilerine yardım ettiğine dâir askerlerine güven veriyordu.

Timür-leng bütün ordusunu Fuşance [Fuşah?] önünde toplayarak bu kaleyi muhâsara etti. Asker hendekleri direkler ve tahtalar üzerinde geçti. Surlara yaklaştılar. Her iki taraftan pek çok taş ve ok atıldı. Timür-leng iki kere yaralandı. Fakat varlığı askerinin şevk ve gayretini artırıyordu. Kapıları zorladılar. Şehir, muazzam istihkâmlara, surların gâyet yüksek olmasına ve savunma araçlarının çokluğuna rağmen zapt edildi. Yağma olundu. Pâyitaht olan Herat şehri de yine muhâsaraya alındı. Kalenin bütün dış kısmı ele geçirilmişti. Bir huruç hareketi yapan Gurlu askerlerine karşı üstünlük sağlandı. Şehir ahâlisi bu muvaffakiyetsizlikten ümitsizliğe düştükleri için teslim olmayı düşünüyorlardı. Onun için Gıyâseddin'in emrine itaat etmediler. Gıyâseddin, oğlunu bazı büyükler ile birlikte Timür-leng'e göndererek hiddetini yatıştırmaya çalışmak mecburıyetinde

32 Horâsan'dan geçen bu nehir Ceyhun'a dökülür.

kaldı. Timür-leng, müdâfaada ısrar gösterilecek olursa bütün Herat kıt'asını tahrip edeceğini, sâkinlerini kılıçtan geçirteceğini söyledi. Gıyâseddin pâyitahtını terk ederek[33] Timür-leng'e teslim oldu. Timür-leng Herat şehrinin bütün servetlerini aldı, surlarını yıktırdı, oyma demirler ve mahkûkât ile müzeyyen kapıları çıkarttı. Keş'e naklettirdi. Şehir sâkinlerinin her birinden bir para aldı. Bir çok âileleri Keş'e gönderdi. Şehri teslim için o kadar hızlı davranmış olan ahâli bütün mallarından mahrum kaldılar. Gerçi hayatlarını muhâfaza edebildilerse de bu da felaketlerini hissetmekten başka bir şeye yaramadı. Gıyâseddin'in Eşkilce başka deyişle Amankûh namında bir kalesinden başka bir şeyi kalmamıştı. Bu kale ele geçirilemez addediliyordu. Çocuklarının en genci Emîr Gurî buraya kapanmıştı. Timür-leng zamanının en cesuru ve en âkili olmak üzere meşhur olan bu genç şehzâdeyi sarayına getirmesi için Herat hükümdarına emir verdi. Fakat Gıyâseddin'in kaleye girmesine râzı olmuyordu. Çünkü oğlunun orada savunmaya kalkmasından korkuyordu. Gıyâseddin kaleyi teslim etmesi için oğluna surların dibinden söz söylemeye mecbur oldu.

Timür-leng işte bu suretle Herat'ı ve Eşkilce'yi zapt ettikten sonra Kumandan Cihanşah Yaku'yu gönderdi. Nişâbur ile Sebzvar'ı ele geçirdi. Kelat ve Tus üzerine bizzat yürüdü. Oralarda hüküm süren Ali Beg ile Serbedârîlerden Hoca Ali Müeyyed bağlılıklarını arz etmekten imtinâ etmişlerdi. Bunlar Timür-leng gibi müthiş bir düşmanın yaklaştığını görünce korkarak kalelerini terk ettiler, Timür-leng'e gelerek aman dilediler. Mazenderân hükümdarı Emîr Velî'nin kumandanlarının elinde bulunan Esferâyn teslim olmadığı için tamamıyla tahrip edildi. İçindeki asker ile ahâli kılıçtan geçirildi. Tatarlar bir tek ev bile bırakmıyorlardı. Bu şehrin artık yalnız namı kalmıştı. Biraz sonra Emîr Velî'ye gelip Timür-leng'e itaatini sunması için emir gönderildi. Emîr Velî vaad etti. Bu esnâda Timür-leng, akrabalarından bazılarını öldürmüş olan bazı eşkıya çetelerini mahv ediyordu. Nihâyet, Gıyâseddin'i Herat hükümdarı olarak tayin etti ve kumandanlarını mevkilerine iâde ettikten sonra, tekrar Semerkand yolunu tuttu. Kışı Buhârâ'da geçirdi.

---

33 783 senesi Muharrem'inde [1381 Mart/Nisan'ı]. Tatar takvimine göre Köpek senesinde.

Harb yorgunluklarını çıkarmak için sürdüğü zevk ve sefâ hayatı esnâsında kızı Akya-begi (Akia-beghi) vefat etti.[34] Keş'de inşâ edilen muhteşem bir türbeye defnolundu. Timür-leng kızının vefatından dolayı o kadar müteessirdi ki Ali Beg ile Emîr Velî'nin ittifak ederek Sebzvar şehrini muhâsara ettikleri haberine karşı lakayt kaldı. Hemşiresi prenses Kutluk Terken Ağa devlet işlerinin böyle ihmâlinin zarara yol açabileceğini kendisine söylemeye mecbur oldu. Timür-leng Horâsan ve Mazenderân'a gitmeye karar verdi. Bütün ordusuyla birlikte Ceyhun nehrini geçti. Herat hükümdarı Gıyâseddin de kendisine katıldı. Timür-leng Ali Beg'i hilm ve mülâyemetle vazîfesi yoluna davet ettirmeye çalıştıysa da Ali Beg Kelat kalesine kapanarak orada mukāvemet teşebbüsünde bulundu. Timür-leng Mazenderân üzerine yürüyor gibi davrandı. Sonra birdenbire Kelat üzerine dönerek kalenin her tarafını kuşattı. Ali Beg yalvarmaya başladı. Bağlılığını arz etmek ister gibi görünerek Timür-leng ile mülâkat ricâsında bulundu. İşin gerçeği ona bir tuzak kurma çarelerini düşünüyordu. Kelat surları yüksek bir dağın yamacında binâ edilmişti. Kayaların arasında şehre uzanan bir yol vardı. Ali Beg şehrin kapısı civarında kararlaşan görüşme randevusuna Timür-leng'in pek az kişi ile gelmekte olduğunu haber alınca bir pusu tertip ettirerek askerlere Timür-leng'i öldürmelerini emretti. Fakat bu tertip başarıyla netîcelenmedi.

Bu kadar büyük tehlikeden kurtulan Timür-leng umûmî hücum
Sene: 1382 emrini verdi.[35] Merkitlerle kayalara tırmanmakta mâhir olan Bedahşan askerleri en evvel hücum ettiler. Askerin geri kalan kısmı da yardım etti. Düşmanın bir çok kollarını mağlup ettiler. Ali Beg son derece sıkışınca mukāteleye nihâyet verilmesini talep etti ve imzasıyla yazılmış bir mektubu ileri gelen kimselerle Timür-leng'e gönderdi. Timür-leng ertesi günü kaleye girdi ve Ali Beg'i affetti. Bu muameleye rağmen Ali Beg geceleyin kaçarak kayaların arasına saklandı. Zor geçitleri tutarak oralarda gizlendi.

Timür-leng, Kelat'ın tahribinden sonra gâyet yalçın dağlar içinde yer almış olup ele geçirilemez sayılan Terşîz kalesini kuşatmaya gitti. Cesâretleriyle meşhur Gurî askerleri burasını müdâfaa ediyorlardı. Bol erzak ve mühimmatları vardı. Timür-leng bunların gösterdiği

34 Emîr Mûsâ'nın oğlu Muhammed Beg'le evlenmişti.

35 784 hicrî senesi Rebiülevveli başında. Tatar takvimine göre Domuz senesinde.

direnişe kızdı. Kale Gıyâseddin'e âit olduğu için ona şikâyet etti. Gıyâseddin surların dibine giderek Gurluları itaate davet ettiyse de sözünü dinletemediği için Tatarlar muhâsara makinelerini kurmaya başladılar. Lağımcılar getirdiler. Hücumlar yaptılar. Etraflarındaki büyük ordulardan dehşete düşmeyen Gurlular hücumları aynı şiddetle def eyledilerse de nihâyet çokluk karşısında zebun düşerek aman dilediler. Cesâretlerini takdir eden Timür onlara gönül alıcı muamelelerde bulundu. Kendilerini mühim memuriyetlere tayin etti. Bütün İran Timür-leng'in bu istilasından dehşet ve telaş içinde kaldı. Muzafferîler sülalesi hükümdarı olan Celaleddin-şah Şecî asıl Fars vilayetinde hükümran idi. Şîraz bu kıt'anın pâyitahtı idi. Derhal Timür-leng'in iyi niyet ve teveccühünü kazanmaya çalıştı. Zengin hediyeler taşıyan bir sefîr gönderdi. Timür-leng sefîri huzûruna kabul ederek oğlu Mirza Muhammed için Celaleddin'in bir kızını istedi. Bu suretle Şîraz hükümdarının temennî ettiği ittifak akd olunuyordu.

Timür-leng Terşîz'den giderek Mazenderân yolunu tuttu. Bu haberden hayrete düşen Emîr Velî bir takım hediyelerle kumandanlarından birini yolladı. Emîr Velî'nin bizzat karargâha gelmesi istenildi. Fakat Emîr Velî bir mühlet elde etmeye muvaffak oldu. Timür-leng pâyitahtına döndü. Kelat dağlarında saklanmış olan Ali Beg bu esnâda Şeyh Ali Bahâdır tarafından mağlup edilmiş ve bağlılığını arz etmişti. Tam manasıyla sadâkat ve itaatini sağlamak için elinde bir kılıç ve bir kefen olduğu halde Endican ovalarında Timür-leng'in huzûruna çıktı. Fakat Timür Semerkand'a girer girmez Gıyâseddin'in oğlu Emîr Gurî ile birlikte onu tutuklattırarak Endican'a gönderdi. Gıyâseddin ile oğlu Pir-Muhammed de hapsedildiler.

Semerkand'da bu olaylar cereyan etmekte olduğu sırada Gıyâ- Sene 1383
seddin'in akrabalarından bazıları Herat'ı geri almak teşebbüsünde bulundular.[36] Kalenin kapılarından birini yaktılar. Kaçmak isteyen muhâfız askerlerini kılıçtan geçirdiler. O civarlarda bulunan Timür'ün oğlu Mirza Miran-şah derhal asker gönderdi. Bunlar âsîleri mağlup ettiler. Öldürülenlerin başlarından bir kule yaptılar. Bu Tatarların barbarlıklarına layık garip bir âbide. Bu olay üzerine Timür-leng Gıyâseddin'i bütün âilesiyle beraber öldürttü.

---

36 784 hicrî senesi nihayetlerinde, kış esnâsında.

Bu hırslı fâtih, bütün hükümdar âilelerini kahredip duruyordu. Fakat ertesi sene[37] kendisi de nüfûz ve iktidarın insanı musîbetlerden kurtarmadığını tecrübe ile anladı. Zevcesi Dilşad Ağa ile hemşiresi Kutluk Terken Ağa ikisi birden vefat ettiler. Hemşiresi zühd hali ve hayrât ve hasenâtı dolayısıyla halk tarafından pek sevilirdi. Hastahaneler, tekke ve mektepler ve daha sâir hayırla ilgili binâlar inşâ ettirmişti. Verdiği nasîhatların faydasını Timür-leng defalarca tecrübe etmişti.

Timür-leng bu kayıplardan duyduğu teessürler geçtikten sonra tekrar silaha sarıldı. Onun nazarında devlet işleri ile meşgul olmak bundan ibâretti. Kamereddin taraftarlarını bütün bütün imhâ için Cet ülkesine bir ordu gönderdi. Behrinler Timür'ün bu ilk ordusunu bozdular. Fakat imdada yetişen ikinci bir ordu Issı-köl'e ve İli nehri civarlarında Kök-tupa(tepe)'ya kadar ilerledi. Bununla beraber Kamereddin'i bulmak kābil olamadı. Timür-leng ise Mazenderân yolunu tutmuştu. Fakat Tirmiz'de Sebzvar vâlisi Şeyh Dâvud'un orada isyan etmiş olduğunu ve Mirza Miran-şah tarafından mağlup edildikten sonra Bedrâbâd kalesine firar ederek orada kapandığını haber alınca Mazenderân'a gitmek üzere bazı noyanları ayırdı ve kendisi Sebzvar üzerine yürüdü. Bu şehri o kadar tahrip etti ki içinde bulunanların büyük kısmı telef oldu. İki bin esîr aldı. Hepsini canlı canlı tuğla ve çamur ile üst üste yığdı, kuleler yaptı. Kendisine mukāvemet göstermek isteyecekleri merhamet talebine sevk için bu cezâyı tertip ettiriyordu. Sonra, kumandası altındaki yüz bin muharip ile Sistan yahut Sicistan kıt'asına girdi. Burası kendisine karşı isyan etmişti. Ferah'da hükümran olan Şah Şücâeddin[38] gelip teslim oldu ve hediyeler takdîm etti. Timür-leng'in başka orduları bu vilayete dağıldılar, şehirlerin çoğunu tahrip ettiler. Zere'de[39] insan cesetlerinden ve ahâlinin başlarından bir çok kuleler yaptılar.

Timür-leng, Şah Kutbeddin'in tasarrufu altında bulunan vilayetin pâyitahtı Sistan yahut Zerenc şehrini bizzat muhâsara ettiği sırada, bazı kumandanlar şehirden dışarıya çıkarak teslim oldular. İçeridekiler onların Timür ile konuştuğu zamandan istifâde ederek huruç hareketi yaptılar. Timür'ün askerleri kaçıyor gibi göründü ve

37 785 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Sıçan senesinde.

38 Hondmir'de Şah Celaleddin Ferâhî. (Mükremin)

39 Hondmir'de Hisar-dere diye yazılıdır. (Mükremin)

düşmanı bir pusuya çekti. Bunlar büyük bir cesâretle savunmada bulundular. Bir çok Tatar öldürdükten sonra tekrar surun kapısına kadar döndüler. Gecenin bastırmasıyla çarpışma da nihayet buldu. Kale her taraftan kuşatıldı. Tatarlar hendekler kazarak teçhiz ettiler. İçeridekiler ikinci bir huruç hareketi yaptılar ve karargâhın tâ ortasına kadar girdiler. Ertesi günü bütün Tatar ordusu kaleye yaklaşarak hücum hareketi yaptı. Fakat bu hücum def' edildi. Karmakarışık kaleye girildi. Timür-leng'in bir müfrezesi kuşatılanları takip ederek içeriye girmiş olduğu için orada kapalı kalmışlardı. Hepsi kılıçtan geçecekti. Derhal imdatlarına koşuldu. Kapı zorlandı. Tatarlar dışarı çıktılar. Bu muhâsara gâyet kanlı oldu. Artık mukāvemet edemeyecek hale gelen Şah Kutbeddin nihâyet Timür'ün yanına gitmeye karar vererek ona şu sözleri söyledi:

> "*Sana karşı daha ziyâde müdâfaada devam etmekte hiçbir fayda yoktur. Senin kuvvetli kolların âdeta dağları bile ezebilir. Seni böyle yüksek bir saâdet derecesine çıkaran ve bir esîrine benzeyen tâlihin lütfunu beklemekte benim için hiçbir fayda yoktur. Hayatımı kurtarmak için fîrardan başka çare görmüyorum. Fakat sığınacak yeri nerede bulmalı? Her şey senin hükmün altında. Yeryüzünde çekilebilecek hiçbir yerim yok. Senden kaçmak için senin kapına sığınıyorum, lütuf ve merhametini istirham ediyorum.*"

Timür-leng Kutbeddin'i affetti. Fakat ordusunun bir kısmını teftiş için atına bindiği sırada Sistan ahalisinden yirmi otuz bin kişinin silaha sarıldıklarını ve kendisine karşı yürüdüklerini haber aldı. Askerini cesaretlendirmek istediği sırada bir ok isabetiyle beygiri yaralandı. Fevkalade hiddetlenen Timür-leng ilk önce Şah Kutbeddin'i tevkif ettirdi, muharebeye dönmek istedi. Fakat başlıca kumandanlar onu geri durmaya zorladılar ve düşmana kendileri yürüdüler. Düşmanı perîşan ettiler. Surların üzerinden aşıldı, şehir hücumla zapt olundu.[40] Evlerle umûmî binaları yıktılar. Kadın, erkek, bütün ahâliyi beşikteki çocuklara varıncaya kadar kestiler. Askerler kapıların çivilerine varıncaya kadar her şeyi yağma ettiler.

Tatarlar sonra Sicistan kıt'asının diğer bir şehri olan Bust üzerine yürüdüler. Yolda *Rüstem Seddi* denilen bir binayı yıktılar.

---

40 785 hicrî senesi Şevval'inde[1383 Kasım/Aralık ayında]. Tatar takvimine göre Sıçan senesinde.

Bu, eski bir âbide idi. Hiçbir izi kalmadı. Tak kalesini zapt ettiler. Kuke-kale'den geçtikleri sırada Tuman Nikûdarî namı verilen bir âsînin Kic ve Mekran taraflarına doğru ilerlemiş olduğunu duydular. Timür-leng oğlu Mirza Miran-şah'ı ve sâir bazı noyanları âsîye karşı sevk etti. Karan çayırlarında âsîye yetiştiler. Tuman derhal muhârebeye hazırlandı. Timür'ün kumandanlarından biri kendisinin eskiden dostu idi. Gelip Timür-leng'in ayaklarına kapanmasını tavsiye etmişti. İlk çarpışmada maktul oldu. Başı Timür-leng'e gönderildi. Timür-leng sonra vaktiyle kendisini elinden yaralamış olan başka bir vilayet hâkimini cezalandırmak için ok ile öldürülmesini emretti. Mam-katu şehri ile Kal'at-ı Fark (Kal'atu'l-Firak?) kalesini zapt etti. Tuman'ın tebaasından üç bin kişinin çekilmiş olduğu Hezârpez kalesini ve daha sâir bazı yerleri zapt ettikten sonra askerlerini Kandehar vilayetinin güneyindeki dağlarda yer alan Oğanyan yahut Ağvan üzerine sevk eyledi. Bu kavimler kendi kendiliğinden Timür'e bağlılıklarını arz ettikten sonra isyan etmişler ve üzerlerine gönderilen ilk askerleri bozmuşlardı. Timür-leng yeni asker sevk etti. Bu kuvvet Kûh-ı Süleyman namındaki kaleyi zapt ederek bütün o barbarları kılıçtan geçirdi. Aynı zamanda Kandehar'a doğru da başka müfrezeler sevk edilmişti. Bunlar Kandehar'ı muhâsara etmişler ve Timür-leng'in oraya ulaşmasından evvel ele geçirmişlerdi. Timür-leng oradan Kotan ülkesindeki Kelat şehrini zapt ve yer ile yeksan etmek üzere kuvvetler gönderdi.[41]

Sicistan ve Zablistan vilayetlerini bu suretle itaat altına aldıktan ve başlıca şehirlerde kumandanlar yerleştirdikten sonra Timür-leng Semerkand'a döndü. Orada üç ay kaldı. Sonra tekrar Mazenderân yolunu tuttu. Serahs yoluyla Nisa'ya gitti. Orada, Emîr Velî'nin Durun kalesine kapanmış olduğu haberini aldı. Tatarlar bu mevki üzerine yürüyerek yolda düşmanı perîşan ettikten sonra kaleyi zapt ettiler. Sonra Cürcan nehrini geçerek Şahsuman'da karargâh kurdular. Kanlı bir muhârebede mağlup olan Emîr Velî kaçmaya mecburiyet hissetti. Timür-leng bu muzafferiyete rağmen her tarafta istihkâmlar kazdırdı, siperler yaptırdı. Velî'nin yiğitliği ve metâneti onu ihtiyatlı hareket etmeye mecbur eyliyordu. Hakîkaten Velî kaleden çıkarak Timür-leng askerleri üzerine şiddetle hücum

41 Horâsan'daki Kelat ve Ermenistan'daki Halat [Ahlat] başkadır.

ve bütün inşaatı tahrip etti. Yolda bir çok kuyular kazdırmış, içlerine su altında gizli bir nevi sivri şişler tertip ettirmişti. Ordusu mağlup olduğu için alelacele kaçarken kendi kazdırdığı kuyulara kendisi düştü. Timür-leng bu suretle Mazenderân'ın pâyitahtı olan Esterâbâd'a kadar ilerledi. Şehri bir kül yığını haline getirdi. Kadın, ihtiyar, çocuk hepsini katlettirdi.[42]

Emîr Velî bütün âilesiyle birlikte Damgan taraflarına çekilmişti. Sene 1384
Âilesini Girde-kûh kalesine bıraktıktan sonra Rey yolunu tuttu. Timür'ün askerleri o kadar çabuk davrandılar ki Rey civarında Emîr Velî'yi esîr edebilmek ümidine düştüler. Fakat Emîr Velî Rüstemdâr ormanına kaçtı. Orman o kadar sıktı ki kendisine yetişmek kābil olamadı.

Batı taraflarında şimdiye kadar hiç bu derece ilerlememiş olan Timür-leng, İlhanlılar sülalesinden Ahmed Şeyh Üveys'e[43] tâbi memleketler civarında bulunduğunu görünce, o kıt'aya girmek kararını verdi ve Sultaniye üzerine yürüyerek şehri zapt etti.[44] Sonra Rüstemdar dağlarına girdi. Geldiğini gören küçük emîrlerin her biri bir tarafa çekildi. Yalus denilen bir mevkie kaçmış olan Emîr Velî bile Kûhistan dağlarından geçti, Amul ve Saria şehirlerine doğru gitti. Oranın hâkimleri kendisini kabul etmediler, Timür-leng'e bağlılıklarını sundular. Timür-leng de Semerkand'a döndü. Hiçbir sebep olmaksızın harb etmiş olduğu bu memleketleri idâre altına aldığına inanmış bulunduğu cihetle, Kapçak kıt'asında hükümran olan Toktamış Han'ın Tebriz civarlarına bir akın yapmasına kızdı. Müslümanların imdadına gitmek bahânesiyle sefere çıktı. Hakîkat-i halde dinlerine iştirak etmediği İlhanlıları tamamen hüküm ve nüfuzdan düşürmek maksadını takip ediyordu. Diğer bir sebep de bu hükümdarlar kâfî derecede nüfûz ve kudret sâhibi olmadıklarından emirlerini icrâ ettirmek için orada kumandanlar bulundurmak mecburiyeti idi.

Timür, bütün ordularını topladıktan sonra Ceyhun nehrini Sene 1386
geçti[45], Fîruzkûh'a gitti. Oradan maiyetine bir müfreze alarak Lor ülkesi hükümdarı İzzeddin üzerine yürüdü. Çünkü İzzeddin tebaa-

42 786 hicrî târihi Şevvalinde.
43 On yedinci Kitap'ta verdiğimiz izahata müracaat.
44 787 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Kaplan senesinde.
45 788 hicrî târihinde. Tatar takvimine göre Tavşan senesinde.

sıyla birlikte Müslümanlara karşı tecâvüzlerde bulunuyordu. Daha sonraları da Mekke kervanlarını yağma etmişti. Loristan üzerine sür'atle yürüyerek Orudcud, Hurremâbâd mevkilerini ele geçirdi. Bu yağmagerler oralara sığınıyorlardı. Hurremâbâd'ı tamamen yıktırdı. Eşkıyânın büyük kısmını dağın tepesinden aşağı attırdı. Bütün bu havâliyi itaat altına aldıktan sonra Nihâvend ovasında ordunun asıl kısmına iltihak etti. İlhanlılara tâbi olan bütün Âzerbaycan kıt'asını ele geçirdi.

Yaz mevsimini Tevriz(Tebriz)'de geçirdi. Sene başında, Nahcıvan ülkesinde Ziyâülmülk Köprüsü'nden Arakses nehrini geçti.[46] Bu köprü; doğuda yapılmış köprülerin en güzel ve en metînlerinden biridir. Taşları birbirine o kadar mâhirâne tutturulmuştur ki bitiştikleri yerleri görebilmek pek müşkildir. Köprünün kemerleri içinde bir tanesi altmış Acem arşınından geniştir. Üst tarafı bir dağa dayanmaktadır. Timür-leng Korni hisarını, sonra Arakses nehri üzerinde Surmalu şehrini zapt etti. Oradan ele geçirilemez addedilen Kars üzerine yürüdü. Biraz mukāvemetten sonra Kars kalesi teslim oldu.[47] Bu başarıları tamamladıktan sonra Timür-leng Gürcistan'a girdi, pâyitaht olan Tiflis şehrini muhâsaraya aldı. Umûmî bir hücum netîcesinde bu şehir zapt edildi. Gürcistan Kralı Mepe Bagrat esîr alındı. Zincirlere vurularak Timür-leng'in huzûruna çıkarıldı. Sonra, Timür-leng Tatar usûlünde av eğlencelerine daldı. Şeki'de karargâh kurdu. Verdiği emir üzerine Noyan Cihanşah bütün Lezkiler ülkesini tahribe gitti. Muhammed Derviş Barlas Şeki dağlarına girerek bir çok esîr aldı. Argon-şah ve Ramazan Hoca Tenkgut vilayetini yağma ettiler. Muhammed Beg ve Noyan Mûsâ ise Akceb vilayetini tahrip ve yağma ettiler. Timür-leng o zaman Elburz dağlarında idi. Bütün bu noyanlar maiyetlerindeki askerlerle Kabala karargâhında Timür-leng'e katıldılar. Timür-leng Kur yahut Sirus nehrini geçti. Karabağ'a gitti. Orada Gürcistan Kralı Müslümanlığı kabul etti. Tebaasından bir çoğu da ona uydular.

Şirvan hükümdarı olan Şeyh İbrâhim bu seferde Timür-leng'e bir çok hediyelerle gelerek tâbi'iyyetini sundu. Takdîm ettiği nâdide hediyeleri gösterdi. Tatar âdeti mucibince her hediyeden dokuz tane olmak şarttı. Bu hediyelerden başka satın almış olduğu sekiz

46 Doğulular bu nehre Aras derler.

47 Fîruz-baht isminde bir Türkmen burada hâkim idi.

köleyi de takdîm ettiği zaman bir tanesinin eksik olduğu söylenince dokuzuncusunun kendisi olduğunu beyan etti. Bu müdâhane Timür-leng'in hoşuna gitti. Onu Şirvân hâkimliğinde yerinde bıraktı. O zamana kadar müstakil bulunan Gîlan hâkimleri de hediyeler gönderdiler ve haraç-güzar olmayı kabul eylediler.

Timür-leng kış mevsiminde Arakses nehri sâhillerinde kaldı. Sene:1387
Bahar dönünce[48] Berdaa cihetine yürüdü, Alencik yahut Nacia kalesini kuşattı. Bu esnâda ordusunun bir kısmı Derbend yoluyla bir akın yapan Kapçakları mağlup etmişti.

Türkmen ülkesine de harben girmek için din, Timür-leng'e bir bahâne teşkil etti. Tabîatları gereği yağmagerliğe meyilli olan bu kavimler Mekke'ye giden kāfileleri ekseriyâ yağma ederlerdi. Timür bunlara karşı yürüdü. Bütün memleketi tahrip etti. Buranın hükümdarı Kara Mehmed idi. Erzincan, Erzurum ve bütün sâir şehirler zapt olundu. Kara Mehmed firara mecbur kaldı. Birbirinden altı fersah mesâfede yer alan Van ve Vastan şehirleri bir müddet muhâsara altında kaldılar. Van'da kapanmış olan Melik İzzeddin orada bir dağın tepesinde gâyet metîn bir hisar yaptırmıştı. İki gün muhâsaradan sonra kaleden çıkarak teslimiyet arz etti. Fakat onun bu hareketinden utanan tebaası daha üç hafta direndiler. Van hücumla ele geçirilebildi. Ahâlisinin bir çoğu dağın tepesinden aşağı atıldı. Vaktiyle Erzincan hükûmetine sâhip olan Taharten Timür-leng'in lütuf ve âtıfetini istirham yolunu tuttuğundan dolayı makāmında bırakıldı, şehri kendisine iâde olundu. Timür-leng Van kalesini yıktırdıktan sonra Selmas'a gitti. Orada İzzeddin'e bütün Kürdistan'ın idâresini verdi. Ermitizek'in hükümdarı orada Timür-leng'e tâbi'iyyetini arz etti. Timür-leng Meraga'dan geçerek Gîlan'a indi.

Hırsına had ve ölçü bulunmayan Timür-leng, pâyitahtı Şîraz olan Fars kıt'asını zapt etmek fikrine düştü. Fars'da Muzafferîler silsilesi hükümran idi. Çok geçmeden bir bahâne buldu. Vaktiyle Şah Şücâ', hükûmetini Timür-leng'in himâyesi altına vermiş ve vefatı sırasında oğlu Zeynelâbidîn'i Timür-leng'e vasiyet etmişti. Zeynelâbidîn'i tâbi'iyyetini arz etmeye ve alelacele saraya gelmeye davet eyledi. Fars hükümdarı bu emirlere itaat edeceği yerde Timür'ün sefirini tevkîf ettirdi. Bu, Timür'ün en çok arzu ettiği bir

---

[48] 789 hicrî târihi başlarında. Tatar takvimine göre Timsah senesinde.

şeydi. Derhal ordusunun bir kısmıyla İran üzerine hareket ederek[49] İsfahan önünde karargâh kurdu. Zeynelâbidîn'in dayısı Muzaffer Kâşî şehrin ileri gelenleriyle birlikte anahtarlarını Timür'e teslim eyledi. Timür-leng İsfahan'a fâtihâne girdi. İlk önce Tabarruk kalesine çekildi. Sonra, şehirde bir muhâfız gücü bırakarak karargâhına döndü. İsfahan'ın eşrâfı ödenecek akçeyi kararlaştırmak için gidip Timür-leng'i buldular. Her tarafa memurlar tayin olundu. Ortalık gâyet sâkin bulunduğu bir sırada, İsfahan'ın dış kalelerinde bir genç demirci geceleyin bir trampet çaldı. Bu gürültü üzerine bir takım ahâli toplandı. Mahallelere saldırdılar. Timür'ün memurlarından ve askerlerinden bir haylisini öldürdüler. Bu isyanda üç binden ziyâde Tatar telef oldu. Timür-leng tekrar gelip İsfahan'ı muhâsara mecburiyetinde kaldı. Şehri hücumla ele geçirdi. Bütün ahâliyi esîr etti. Yalnız Tatarlara iyi davranmış olanlarla ilim erbabını affetti. O kadar hiddetlendi ki askerini muayyen miktarda kelle getirmeğe mecbur ediyordu. Getirilen başların hesabını tutmak için mahsus kumandanlar tayin etti. Bu kıtâlden zarar görmüş olan askerler o kadar adam öldürmekten ise para ile insan başını alarak hisselerine düşen miktarı tamamlamayı tercih ediyordu. Başlangıçta bir baş yirmi dinar *kupegi*ye satılıyordu. Sonra yarım dinar verilmeye başlandı. Nihayet satın almakla başa çıkmayacağını görerek rast geldikleri kimselerin hepsini öldürmeye başladılar. İsfahan surlarının dışında yetmiş bin baş yığıldı. Şehrin muhtelif mahallerinde bunlardan bir çok kuleler yaptılar.[50]

Bu müthiş kıtâlden sonra, Timür-leng Şîraz yolunu tuttu. Bundan haberdar olan Zeynelâbidîn pâyitahtı terk etti. Tuster[51] hâkimi olan amuca-zâdesi ve bir müddetten beri düşmanı Şah Mansur'un yanına iltica eyledi. Şah Mansur onun bütün askerlerini fesada verdi. Sonra kendisini esîr ederek Tuster'e gönderdi. Şîraz Timür-leng'in eline düştü.[52] Bütün bölge de kendisinin tâbi'iyyeti altına girdi. Şah Şücâ'nın birâder-zâdesi ve Yezd hükümdarı olan Sultan Yahya ile Kirman hükümdarı Sultan Ahmed[53], Sircan hükümda-

49 789 hicrî senesi sonbaharında.

50 789 hicrî senesi Zilkadesi'nin altıncı Pazartesi günü [18 Kasım 1387].

51 Buna "Şüşter" ismi de verilir.

52 789 hicrî senesi Zilhicce'sinin birinci günü [13 Aralık 1387].

53 Şah Şücâ'nın kardeşi.

rı Ebû İshak[54], Lor atabekleri gelip Timür-leng'e teslim oldular. Timür-leng bu vilayetlerin her tarafına memurlar yerleştirdi. Kapçak Hanı Toktamış'ın askerleri tarafından Mâverâünnehir'e yapılan akın üzerine Timür-leng alelacele Semerkand'a gitmek zorunda kaldı. Bikyaruk Oğlan, İligmiş Oğlan ve daha sâir noyanlar kumandasında bulunan Kapçaklar Sabran şehrini muhâsaraya almışlardı. Timür Hoca Ak-buğa'nın şiddetli direnişi onları muhâsarayı kaldırmaya mecbur etmişti. Endican'da bulunan Mirza Ömer-şeyh civardaki bütün askerleri toplayarak Otrar'dan beş fersah mesâfede Cüklik ovasında onlarla harbe girişmişti. Fakat cesâreti yüzünden zaferi kaybetti. Düşmanın içerisine doğru o kadar fazla sokulmuştu ki bütün düşman ordusunu geçmiş ve kendi askerlerini gözden kaybetmişti. Askerleri kumandanlarını görmeyince perîşan bir halde kaçtılar. Timür Hoca Ak-buğa Endican'a çekilmişti. Toktamış'ın ordusu Buhârâ'yı kuşatmışsa da zapta muvaffak olamamıştı. Sonra Zencir-saray'ı yakmış, Ceyhun kıyılarına kadar sokulmuştu.

Bu vilayetlerde Timür'ün varlığına lüzum gösteren diğer bir vak'a da Ankatur[55]'un isyanı idi. Ankatur barışı bozarak bir ordu ile Moğolistan'dan hareket etmiş, Sayram ve Taşkend civarlarına gelmişti. Timür-leng'in oğlu Ömer-şeyh derhal ileri yürümüş ve Ahsiket önünde düşmanlara tesâdüf etmişti. Fakat Ankatur karargâhında bin kişi bıraktı. Bir çok yerlerde ateş yaktırıp kendisinin orada olduğu zannını düşmana vermeyi düşündü. Ömer-şeyh'i aldatmak ve Ceyhun nehrini geçmek yolunu buldu. Fakat Ömer-şeyh biraz sonra arkasından yetişti. Harbe tutuştular. Ömer-şeyh Endican'a çekilmek mecburiyetinde kaldı. Düşman arkasından takip ediyor ve kaleyi muhâsaraya hazırlanıyordu. Orada yeni bir muhârebe oldu. Bunun netîcesinde Ankatur büyük kayıplarla memleketine döndü. Şîraz'da bulunan Timür-leng bu olaylardan haberdar olunca biraz asker ayırıp önden yolladı. Fars'ın bütün işlerini yoluna koyduktan sonra Semerkand yolunu tuttu.[56] Semerkand'a varınca Cüklik muhârebesine iştirak eden kumandanları muhâkeme altına aldı. Korkaklıkla itham edilen Berat Hoca Kökeltaş'ın sakalı tıraş edilerek üstüveç ve kırmızı boya ile yüzü boyandı. Başına bir kadın

54 Şah Şücâ'nın torunu.
55 Emîr Hacı Beg İrkazun'un birâder-zâdesi.
56 790 hicrî senesi Muharrem'inin nihayetinde.

örtüsü konarak yalınayak şehrin içinde dolaştırıldı. Cesâret eseri göstermiş olanlara mükâfât verildi.

Timür-leng bir müddet Semerkand'da kaldıktan sonra ordusuyla birlikte Hârezm yolunu tuttu.[57] Kapçaklar oraya girmişlerdi. Fakat Timür gelir gelmez bunlar çekilmiş oldukları için, Timür-leng, oğlu Miran-şah'ı arkalarından yollayarak takip ettirdi. Bir çoğu kılıçtan geçirildi. Timür-leng birkaç gün Hârezm pâyitahtında kaldı. Şehrin bütün sâkinlerini Semerkand'a naklettirdi. Sonra bu koca şehri yerle yeksan etti. İsmini bile unutturmak için üzerine arpa ektirdi. Bu hükümdarın düsturu her tarafa dehşet vermişti. Dünyayı tamamen tahrip etmek suretiyle barış ve sükûnu sağlamak düşüncesindeydi. İnsanları mes'ûd yapmak ve kavimlerin babası ünvanına müstahak olmak için o kadar büyük zulüm eseri gösteriyordu. Yine bu maksatla bir müddet sonra Kapçak kıt'asında harb etmeye karar verdi. Kumandanlarından Mireke'yi Hârezm'e göndererek o kıt'aya ahâli iskânı mes'elesini halletmek istedi. Ket, Kayuk şehirlerine ve Çağatay İmparatorluğu'na tâbi sâir Hârezm kısımlarına kaleler yapılması emrini verdi.

Timür-leng Hârezm işleriyle meşgul olduğu sırada Mireke'nin birâderi Ebûlfettah Semerkand'dan kaçmış, Kapçak çölüne gitmişti. Fakat arkasından o kadar sür'atle takip ettiler ki Sağanyan vilayeti şehirlerinden biri olan Hisârek'de yetiştiler, tuttular ve Buhârâ'ya getirdiler. Anlaşıldı ki Ebûlfettah Mireke ile işbirliği halindeydi. Mireke Timür-leng'in dâmâdı olmakla beraber vâlisi bulunduğu Huttelan vilayetinde istiklalini ilan etmek istiyordu; o vilayet askerleri Mireke lehinde silaha sarılarak Tirmiz (Termid) şehrini zapt etmeye teşebbüs eylemişlerdi. Ömer-şeyh askerlerini Semerkand yakınında İlgaziga mevkiinde toplamaya ve maiyetinde bir ordu bulunan Mireke'yi vurmaya gitmeye çalışıyordu. Ömer-şeyh'in ileri yürümesi âsînin bütün tertibatını bozdu. Mireke firara mecbur oldu. Tibet hudutlarında hükümran olan Şah Celaleddin'in yanına sığınarak onun himâyesini rica etti. Timür-leng'in hiddetini çekmekten korkan Şah Celaleddin bu âsîyi kabulden istinkâf etti. Mireke yakalandı. Firar etmek istediği sırada öldürüldü. Sâir bazı âsîler de aynı şekilde cezalandırıldılar. Aynı zamanda, Suyurgatmış Han namındaki Çağatay Han'ı vefat etti. Naaşı Keş'e nakl ve kendisinin

57 790 hicrî târihinde, Tatar takvimine göre Timsah senesinde.

yaptırmış olduğu türbeye defn edildi. Çağatay İmparatorluğu'nun bir vekilinden başka bir şey olmayan Timür-leng Suyurgatmış'ın oğlu Mahmud'a "Han" ünvanını verdi.

Timür-leng nihayet Kapçak üzerine hareket etti.[58] Orada Tokta- Sene 1.388
mış Han Çağatay kıt'asını istila ve o kıt'a hanlarını altında inledikleri boyunduruktan kurtarmak için bir ordu toplamıştı. Timür-leng Seyhun sâhillerinde büyük bir muzafferiyet elde ettikten sonra pâyitahta döndü.[59] Kış geçer geçmez tekrar Kapçak kıt'asına döndü.[60] Kelat ve Tus şehirlerinin muhâfız kuvvetleriyle Horâsan'da isyan etmiş olan Serbedâr hükümdarlarına karşı oğlu Miran-şah'ı bir müfreze ile sevk etmek mecburiyetinde kaldı.

Miran-şah Semerkand'da esîr sıfatıyla tutulan bazı Horâsan esîrlerinin başını kestirdikten sonra yoluna devam ederek Tus yakınında Bahrâbâd sahralarında Serbedârîlere tesâdüf etti. Ordularını her taraftan sardı, hepsini kılıçtan geçirdi. Tus zapt edildi. İçinde saklanmış olan âsîler kaçmak istedikleri sırada öldürüldüler.

Bu esnâda Timür-leng Kapçak ovalarında idi, fakat kumandanlarının mütalaaları üzerine buralarını terk etti. Onlar Cetler yahut Küçük Buhârâ Hanı Hızır Hoca Oğlan[61] ile Ankatur'u tamamıyla ortadan kaldırmanın daha münâsip olacağı mütalaasında bulunmuşlardı. Timür-leng o sıralarda bulunduğu Alkuşun mevkiini terk ederek doğu yolunu tuttu.[62] İrtiş nehrine kadar ilerledi. Bir çok esîr aldı. Çölü geçti. Cetler Hanı'nın Eymel-gucu[63]'de yer alan saraylarında oturdu. Orada ordusunu muhtelif kollara ayırdı. Bunlar her tarafa yayıldılar. Hepsi Yulduz'da buluşmak üzere emir almışlardı. Oğlu Ömer-şeyh Kubşin-andur dağını geçti, Turfan'ın kuzeybatısında Kara-hoca nam-ı diğerle Aramut'a kadar ilerledi. Noyan Cihan-şah ile Şeyh-Ali Bahâdır Kara-art'a ve Şur-ogluk'a gittiler. Osman Abbas Sagızgân, Sugulgân, Liğ, Keveyar ülkelerini tahrip etti. Hudâdâd Hüseyin ile Mübâşir Bahâdır Bikut'a kadar ilerlediler. Bütün bu kumandanlar tesâdüf ettikleri Cet taraftarlarını bozdular.

---

58 790 hicrî senesi nihayetinde.

59 791 hicrî senesi Safer'inde [1389 Ocak/Şubat'ında].

60 791 hicrî senesi Rebiülevvel'inde ve Tatar takvimine göre Yılan yılında.

61 Togay Timür Han'ın oğlu.

62 Tataristan'ın durumunun tasviri bahsinde bu yol gösterilmiştir.

63 Eymel-gucu Saysan gölünün batısında ve İli nehrinin doğusundadır.

Timür-leng de İrtiş sâhilini takip ediyordu, bir çok çarpışmalarda düşmanı mağlup etti. Kapçak'tan getirtmiş olduğu sâir kumandanlar Urdaban dağını, İli nehrini geçtiler. Süt-gölü[64]'nü, Çitçelik'i. Balaykan'ı tahrip ettiler. Mulzudu şehrini geçtikten sonra Moğolistan yahut Cetler Hanı Hızır Hoca Oğlan ile karşılaştılar. Bunun maiyetinde büyük bir ordu vardı. Her iki taraftan eşit bir gayretle kırk sekiz saat harb edildi. Nihâyet bir anlaşma sağlandı, Timür-leng'in kumandanları, buluşma yeri olan Yulduz'a döndüler.

Timür-leng Keytu'da kendi kumandanlarının Cet Hanı'yla muhârebeye girişmiş olduklarını haber alınca alelacele Kongez geçidini geçti, Yulduz'a gitti. Orada kumandanlarını buldu. Ordusunun en cesur askerlerini seçerek kumandayı eline aldı. Evvela Ulakyanaur nehrini geçerek Hızır Hoca Oğlan'ı takip etti. Büyük çölü geçti, Karabulak'a, sonra Tebertaş[65]'a gitti ve Kuşunkay'da düşman ordusunu buldu. Düşman ordusu korktu, Tataristan çöllerine kaçtı. Timür-leng askerleri onları orada kısmen imhâ ettiler. Timür-leng yoluna devam ile Nairin-kütel dağını geçti, Karataş'a kadar düşmanlarını takip eyledi. Hızır Hoca Oğlan bu büyük istila netîcesinde harap olan memleketini tamamen terk etti. Tatarlar Kulan-kütel'e kadar ilerlediler. Bu dağın Çin tarafında Moğolistan'ın nihâyetinde yer almış olduğu söyleniyor. Bu takiplerde muzaffer olan Timür-leng Yulduz'a diğer adıyla Küçük Yulduz'a[66] döndü. Kaynak sularının, taze yeşilliklerin ve bol çayırların mevcudiyeti hasebiyle bütün ordusu orada toplandı. Timür-leng oğlu Ömer-şeyh'i Endican'a gönderdi. "Koluga" namı verilen Demirkapı'dan geçmesi için emir vermişti. Genç şehzâde o mevkide bir Cet ordusunu bozdu. Kuzan, Uçe-saman, Kâşgar yoluyla ilerleyerek Endican'a geldi. Timür-leng Küçük Yulduz'u terk ederek Uluğ Yulduz'a geldi. Orada karargâhını

64 Bir göl kenarında yer alan bir köy.

65 Bu sayfalarda geçen yer ve şahıs isimleri, eserin Fransızca aslıyla tercümedeki yazılışları kontrol edilerek, ve aslına uygun tarzda olan tercih edilerek kaydedilmiştir. (E.K.)

66 Jalis, Kajirtu ve Belajir dağı yoluyla. Hiçbir harita üzerinde bu mevkileri bulamıyoruz. İhtimal ki isimler değişmiştir. İhtimal ki bu mevkiler meçhuldür. "Küçük Yulduz" denilmesi Uluğ (yani Büyük) denilen diğer bir Yulduz'dan ayırmak içindir.

kurduktan sonra Semerkand'a döndü.[67] Kervanların alelade iki ayda kat ettikleri bir mesâfeyi yirmi iki günde kat etti.

Timür-leng kış mevsimini Buhârâ civarlarında geçirdi. Sarayında kadınları iskân için Buhâra'da bir çok binalar yaptırdı. O memleketin göllerinde çok miktarda mevcut kuğu avıyla eğlendi. Torunu Ebûbekir'i[68] orada evlendirdi. Sonra Semerkand'a dönerek Keş civarında Akyar'a gitti.

Kazandıkları servet dolayısıyla pek küstahlık göstermeye baş- Sene 1390
lamış olan kumandanlarını yola getirmek için orada bir kurultay toplamak kararını verdi.[69] Bu kabîl toplantılarda mutâd olan ziyâfetlerden sonra ordunun bütün alaylarının arttırılması kararlaştırıldı. Bu arttırılışın gâyesi, kumandanları asker için daha çok para harcamaya mecbur eyleyerek, paralarını hükümdar himâyesini kazanmak için entrika yapmaya sarf ettirmemekti. Aynı zamanda Timür-leng Cetler ülkesine yeni bir ordu gönderdi.[70] Bu ordu Taşkend, Issı-köl, Kök-tupa, Argatu dağı yolunu takip ederek Almalık'a kadar gitti. İli nehrini yüzerek geçti, İrtiş nehrine kadar Kamereddin'i takip etti. İrtiş nehrini sallar üzerinde geçti. Kamereddin Tulas cihetlerine doğru kaçmıştı. Timür-leng'in kumandanları, İrtiş nehrinin öte tarafında durarak rastladıkları çam ormanlarında ağaçlara kızgın demirle armalarını bastılar. Bu suretle bu nehrin öte taraflarında Timür-leng ordusunun kazandığı zaferlere bir âbide oluşturmuş oldular.

Timür-leng Moğolistan tarafında bütün düşmanlarını bertaraf Sene 1391
ettikten sonra Kapçak ülkesini ele geçirmek fikrine düştü[71], Taşkend'in kuzeyindeki ovalardan geçti[72], Volga nehrinin iki sâhilinde yer almış olan ülkelerin hepsini tahrip etti. Sonra, senenin nihayetine doğru dönerek[73] torunu Pir-Muhammed'e[74] Gazne ile Kâbil'den Hindistan'a ve Kandehar'dan İndüs nehrine kadar olan bütün memleketleri verdi.

---

67 791 hicrî senesi Şaban'ının 15'inde [9 Ağustos 1389].

68 Miran-şah'ın oğlu.

69 792 hicrî senesi Şevval'inde [1390 Eylül/Ekim'inde].

70 Aynı sene başlarında.

71 792 hicrî senesi sonbaharında.

72 793 hicrî senesinde.

73 Zilkade ayında.

74 Cihangir'in oğlu.

Bu kadar vilayetlerin sâhibi olan Timür-leng daha henüz bütün
Sene:1392 yıkıcı tasavvurlarını nihâyete erdirememişti. Semerkand'a döner dönmez ordularıyla tekrar İran'a geçmek tasavvurunda bulundu.[75] Bu da kendisinin idâresinden kurtulmak isteyenleri hizaya sokmak maksadına dayanıyordu. Fakat Buhârâ yakınında Cuydez (Jouidez) şehrinde vahîm bir hastalığa tutularak durmaya mecbur kaldı. Bu hastalıktan az kaldı vefat edecekti. İyi olunca ordusunun başına geçti[76], Esterâbâd'a, sonra Sari'ye ve nihâyet Amul'a gitti. Bu son iki şehrin hükümdarları Amul'dan dört fersah mesâfede sâhilde yer alan Mahaneser'e çekilerek orada kapanmışlardı. Orada bir tepe üzerinde bir kale yapmışlardı. Kale uçurumlarla çevrili olup buraya hava fenâ olduğu zaman sular dolardı. Kale bir ada gibiydi. Surların dışına yere yan yana büyük ağaçlar kakmışlar, üzerine ikinci bir sur inşâ etmişlerdi. En iyi askerlerini ve memleketin bütün servetini alarak çekildikleri kale işte bu idi. Timür-leng ilk önce civarları zapt etmeye başladı. Sonra düşmanın Hazar Denizi üzerinde sahip olduğu deniz taşıtlarından bazılarını elde etti. Bunlarla Mahaneser'i muhâsara altına aldı. Eşraftan bazıları kaleden çıkarak teslim oldular. Kale de Timür-leng'e teslim oldu. Timür-leng bulduğu bütün servetleri aldı. Sonra "Fedâî" namı altında civarlara yayılmış olan eşkıyadan bir kısmını öldürdü. Bunlar rast geldikleri kimseleri ve bilhassa ilim erbâbını katletmeyi kendilerine gâye edinmişlerdi. Kadîm İsmâîlîlerin kalıntıları olmaları muhtemeldi. Amul şehri yağma edildi. Müthiş bir kıtâle maruz kaldı.

Mazenderân itaat altına alındıktan sonra Timür-leng Cürcan yakınında muhteşem Şasman Sarayını yaptırdı.[77] Sarayına mensup bütün prensesleri buraya getirdi. Kış geçtikten sonra Mazenderân vilayetini terk ederek[78] bazı müfrezeler sevk etti. Bunlar Kazvin, Sultâniye ve Bağdad'a kadar gittiler. Bütün Kürdistan'ı tahrip ettiler. Kendisi de Luristan, Hûzistan vilayetlerine doğru yürüyerek Kiu, Mardan, Hurremâbâd şehirlerini aldı, Abzal nehri üzerindeki meşhur köprüyü geçti, Tuster'e gitti ve bütün bu şehri zapt etti. Oğulları ve kumandanları bu vilayetlerin fethini tamamladılar.

---

75 Semerkand'dan 794 hicrî senesi Receb'inin 15'inde hareket etti [7 Hazîran 1392].

76 794 hicrî senesi Ramazan'ının 6'sında [27 Temmuz 1392'de].

77 795 hicrî senesi Muharrem'inde.

78 795 hicrî senesi Safer'inin 24'ünde [9 Ocak 1393'de].

Timür-leng Tuster civarlarında olduğu sırada Muzafferîler süla- Sene: 1393
lesi hükümdarlarından Şah Mansur Şîraz, İsfahan ve Aberkûh şehirlerini akrabasından Zeynelâbidîn'in elinden zapt etmiş ve Zeynelâbidîn'in gözüne mil çektirmişti. Bu karışıklıklar Timür-leng'i Şîraz üzerine yürümeye sevk eyledi.[79] Yolda meşhur Kal'a-i Sefîd[=Ak Kale]'i zapt etti. Bu kale gâyet yalçın bir dağın tepesinde yer alıyordu. Kaleye ancak dar bir yoldan çıkılabilirdi. Tepede yaklaşık olarak bir fersah genişliğinde büyük ve geniş bir ova vardı ki üzerinde çaylar, pınarlar, yemiş ağaçları ve bir çok sayfiyeler bulunuyordu. Üç kişi müdâfaa için kâfî idi. Yukarıdaki arazi bol yiyecek temin ederdi. Timür-leng askerleri kayaların arasından çıkarak kaleyi aldılar.[80] Birkaç gün sonra Timür düşman ile karşılaştı. Şah Mansur şecaatlerine yakından vâkıf olduğu üç dört bin atlının başında idi. Süvarilerin hepsi baştan aşağı zırhlarla mücehhez oldukları gibi beygirlerine de zırh geçirilmişti. Şah Mansur bu cesur kuvvet ile Timür-leng'in otuz bin kişilik ordusuna şiddetli bir hücum yaptı. Bütün safları bozdu, düşman ordusunun içinden geçerek arkada mühim bir mevkii zapt etti. Sonra oradan ikinci defa tekrar bir hücum icrâ ederek bütün düşmanı firara mecbur etti. Timür-leng'in başındaki zırha iki kılıç darbesi vurdu. Timür-leng'in yanında ancak on dört on beş kişi kalmıştı. Bunlar da gördükleri yiğitlik eserinden oldukları yerde donakalmış gibiydiler. Şah Mansur'un iki cenahı da aynı suretle hareket etmiş olsaydı Timür-leng mağlup olacaktı. Fakat cenahlar firar etmişlerdi. Timür-leng'in imdadına yetişerek kalkan getirdiler. Bütün Timür-leng askeri toplandı. Şah Mansur'un etrafı kuşatıldı. O zaman Timür-leng'in ancak on yedi yaşında bulunan oğlu Şahruh Şah Mansur'un başını keserek babasının ayaklarının altına attı. Bunun üzerine bütün Acemler firar ettiler. Fakat bu büyük muzafferiyetten dolayı Timür-leng'i tebrik için bütün şehzâdeler ve kumandanlar yanına gittikleri sırada, yeni bir düşman ordusunun harb safları düzenlediği görüldü. Tekrar alelacele silaha sarıldılar. Düşmanın üzerine yürüyerek dağıttılar. Timür-leng Şîraz'a girdi ve Muzafferîler sülalesi hükümdarlarının hepsi bağlılıklarını arz ettiler. Bunlar İran ve Irak İranı vilayetlerinin hâkimle-

79 795 senesi Rebîülevvel'inin 25'inde [8 Şubat 1393].
80 11 Cemâziyelevvel.

riydiler. Birbirlerine o kadar düşmandılar ki aralarındaki karışıklığı yatıştırmak için Timür-leng hepsini tevkîf ettirdi[81], mâlik oldukları vilayetlere vâliler yerleştirdi ve bunlara Tatar usûlünce berat verdi. Yani Timür-leng'in elini kırmızıya boyadılar; mühür yerine beratlara elini bastı. Sonra Timür-leng Muzafferîler hânedanını kâmilen katlettirdi, İsfahan'a gitti.[82] Oradan Kâşân yakınında Ankuan kasabasına çekildi. Kâşân sâkinleri bir nevi mülhid [sapıklık] mezhebine mensuptular. Kaya kovuklarında sığınmışlardı. Timür-leng dağların eteklerinde cetveller açtırdı. Dağlarda bol sular vardı. Buralara toplayarak düşmanlarını su altında bıraktı.

Timür-leng bu büyük seferden sonra Âzerbaycan, Rey, Derbend yakınında Bakü, Şirvan, Gîlan ve Anadolu'da Osmanlıların idâresinde bulunan memleketlere kadar bütün vilayetleri oğlu Miran-şah'a verdi ve onu müstakil hükümdar yaptı. Bununla beraber bu memleketler tamamen kayıt altına alınmamıştı. Bazı bölgelerde istiklallerini muhâfaza eden hükümdarlar vardı. Haşan Sarak yahut Sarek Muhammed denilen bir Türkmen Kürdistan dağlarında saklanmıştı. Orada Habaşi denilen bir kalesi vardı. Bu Türkmenler yerlerinden püskürtüldü. Başka dağlara kaçtılar. Sonra başka bir kale de tahrip edildi. Burayı bir miktar Mecûsîler kendilerine sığınak yapmışlardı. Bütün bu Mecûsîler öldürüldü. Timür-leng bütün bu küçük hükümdarları mahv ettikten sonra Bağdad'da hükümran olan Sultan Ahmed'i takip ile memleketini terke mecbur etti. Bu esnâda Mirza Muhammed Sultan Kürdistan'ın fethini tamamlıyordu. Mirza Miran-şah Basra'ya kadar ilerledi. Bağdad şehrinden büyük bir para talep olundu. Timür-leng iki ay Bağdad'da kaldı. Bağdad'a hiçbir mukāvemete rastlamaksızın girmişti.

Bu memleketlerde artık Timür-leng'e mukāvemet edebilecek Mısır Sultanlarından başka kimse kalmamıştı. Timür-leng diğer hükümdarların zaafından istifâde ederek kimisini itaat altına almış, kimisinin yerlerini zapt etmişti. Fakat büyük ordulara mâlik olan Mısır Sultanlarına karşı aynı muvaffakıyeti kazanabileceği ümit edilemezdi. Timür-leng o târihte Mısır'da ve Suriye'de hükümran olan Berkok'a bir sefîr göndererek iki imparatorluk arasında ticârî münâsebetler kurmak teklifinde bulundu. Sefîri Mısır sarayında

81 23 Cemâziyelâhir.

82 Receb'de buraya ulaştı.

bulunduğu sırada, Tikrit şehri üzerine yürüdü. Bütün kervanl.ııı yağma eden bir takım eşkıya buraya çekilmişlerdi. Hatta tüccaı gâyet müstahkem olan bu kalenin yıkılmasını Timür-leng'den rica ediyorlardı.[83] Timür-leng Tikrit kalesini bizzat muhâsara etti.[84] Bir kaya üzerinde yer alan Sâsâniyân sülalesine mensup kadîm bir İran hükümdarı tarafından yaptırılmış olan bu kale ele geçirilemez diye maruf olmakla beraber, içindeki Emîr Hasan ancak üç gün muhâsaraya dayandı. Sonra teslim teklifinde bulundu. Timür-leng Emîr Hasan'ın kendi nezdine gelmesini istiyordu. Emîr bu tehlikeyi göze almadı. Son hadde kadar direnmeyi tercih etti. Timür-leng kaleye lağım kazmak için kayalar arasına yetmiş bin kişi gönderdi. Bu hazırlıklardan korkan Hasan yine teslim olma teklifinde bulundu. Fakat anasına ve kardeşine iyi davranmış olan Timür-leng'in huzûruna gitmeye bir türlü râzı olmadı. Gerek kendisi gerek ataları tarafından soyulmuş olan kimselerin bu fırsattan istifâde ile hak talebine kalkışmalarından ve bu sebeple idâm edilmekten korkuyordu. Maiyetindekiler de aynı şeyden korktukları için teslim olmaktan çekiniyorlardı. Tatar askerleri ertelenmiş olan operasyona tekrar başladılar. Altına lağım kazdıkları surlara dayanak hizmeti gören büyük direklere ateş verildi, surların bir kısmı yıkıldı. Açılan gediklerden şehre girdiler. Bu suretle şehir içinde de müdâfaaya devam ettiler. Sonra dağın tepesine kaçtılar. Orada nihâyet kâmilen sökülüp atıldılar. Hasan zincirle Timür-leng'in huzûruna götürüldü.[85] Timür-leng bütün maiyetindekilerle beraber Hasan'ı katlettirdi. Kafalarından kuleler yaptırdı. Fakat şehir ahâlisine dokunulmadı.

Timür-leng umûmî karargâhın bulunduğu Harbi taraflarına gitti.[86] Irak-ı Arab taraflarına ve sâir cihetlere akına gitmiş olan bütün müfrezeler orada toplandılar. Bu vilayet tamamıyla kayıt altına alındıktan sonra Timür-leng Vâsıt, Basra, Bağdad'a vâliler koyarak Diyârbekir tarafına yürüdü. Aynı zamanda sevk ettiği müfrezelerle Dicle üzerindeki bütün mevkileri zapt etti. Kendisi de Dicle'yi geçti. Civardaki hükümdarların hepsi kayıt altına girmek hususunda

83 24 Zilhicce'de hareket etti.

84 796 senesi Muharrem'inin 4'üncü günü [9 Kasım 1393] oraya vardı.

85 796 senesi Muharrem'inin 25'inde [30 Kasım 1393], Tatar takvimine göre Tavuk senesinde.

86 Safer ayının 1'inde.

çabuk davrandılar. Ve bilhassa Timür-leng'in gitmiş olduğu Erbil Hâkimi Şeyh-Ali Timür-leng'e tâbi oldu. Timür-leng Musul'a girdi. Sonra Ruha yahut Edesa yolunu tuttu.

Mardin'den geçerken Melik İsâ kendisine saygılarını sundu. İbn Şıhne Timür-leng'in maksadı Suriye ve Mısır kıt'asındaki şehirleri etkisi altına almaktı. Çünkü Sultan Berkok kendisinin sefîrini katlettirmişti. Re'sü'l-Ayn'da karargâh kurunca yolladığı müfrezelerle civarları tahrip ettirdi.

Timür-leng'in yaklaştığını haber alır almaz Edesa Hâkimi Güzel Şerefeddin [Gözlü?] şehri terk ederek Timür-leng'e bıraktı. Yüksek bir dağ tepesinden kaçmış olan Güzel yakalandı. Keyfâ, Erzen[87], Batman, Cezîretü'bn-i Ömer[88] hâkimleri gelip Timür-leng'e saygılarını sundular. Yalnız Mardin hâkimi Timür-leng'in huzûruna gelmekten istinkâf etti. Bunun üzerine Timür-leng kendisini bir âsî gibi telakkî ederek Mardin'i muhâsaraya hazırlandı. Fakat İsâ bunu haber alınca gelip Timür'ün ayaklarına kapandı.[89]

Bu târihte Timür-leng'in oğlu Ömer-şeyh vefat etti. Suriye seferi Sene:1394 esnâsında Ömer-şeyh Fars kıt'asında kalmıştı. İstahr, Ferek şehirlerini ve daha sâir bazı şehirleri zapt ile meşguldü. Seyriyan (Seirjan) muhâsarasıyla meşgul olduğu sırada Diyârbekir'e gelmek için emir almıştı. Kürdistan'da Karmatu denilen küçük bir kaleye vardığı zaman kaleyi teftiş etmek üzere küçük bir tepeye çıktı. Meçhul bir elin attığı bir ok kendisine isâbet etti. Ömer-şeyh aldığı yaradan vefat etti. Kırk yaşında idi. Oğlu Pir-Muhammed ve maiyetindeki askerler kaleyi yerle yeksân ettiler ve içinde bulduklarının hepsini öldürdüler. Timür-leng bu haberi Mardin'i muhâsara ederken aldı. Şehri bir vergi vermeye mecbur tuttu. Fakat yolladığı tahsildarlar parayı alacakları sırada bazı askerler de ihtiyaçları olan eşyayı satın almak için arkalarından gittiler. Silahsız idiler. Bazı gençler kendilerini aşağıladılar. Timür-leng derhal Sultan İsâ'yı huzûruna getirterek bunun kendi emriyle mi yapılmış olduğunu anlamak istedi. Sonradan İsâ şehirden çıkarken maiyetindekilere silahlarını bırakmamalarını ve kendisinden mektup alsalar bile teslim olmamalarını

[87] İsmi Sultan Ali'dir.

[88] İzzedddin.

[89] Rebîülevvel'de.

emretmiş olduğu haber alındı. Timür-leng Sultan İsâ'yı zincire vurmakla yetinerek Mardin'in muhâsarasını başka bir vakte bıraktı. Çünkü kış mevsimi bitmek üzereydi. Civarlarda beygirler için yeterli ot yoktu. Timür-leng İspence üzerine yürüdü. Yolda o kadar şiddetli bir fırtınaya ve o kadar şiddetli bir yağmura yakalandı ki bütün ordu suya gark olacaktı. Develer, katırlar, beygirler başlarına kadar su içinde kalmışlardı. İçlerinden pek çoğu telef oldu. Süvariler yere inmeye mecbur olmuşlardı. Timür-leng'in oğullarının idâresi altında bulunan diğer bir müfreze yerlere hasırlar ve keçeler yaydırarak bu musîbetten daha kolay surette kurtulmak çaresini buldu. Bütün Timür-leng ordusu kadîm Musul'a giderek oradan Cezîretü'bn-i Ömer'e yürüdü. Bunun da sebebi İzzeddin'in Timür-leng'in hoşlanmadığı bir adamı himâye etmekte olması idi. Bu şehir ile bütün memleket tahrip edildi.

Bu seferden sonra Timür-leng Mardin önüne döndü.[90] Şehir kolayca zapt edildiyse de muhâfız kuvvetleri "Kûh" denilen iç kaleye çekildi. Orada yeni bir muhâsaraya mukāvemet gösterdikten sonra teslim oldu. Timür-leng o sırada dünyaya bir torunu geldiğine dâir aldığı haberden dolayı muhâfız kuvvetlerinin hayatlarını bağışladı. Torununa Uluğ Beg[91] namını verdi. Mardin şehrinin hâkimliğini İsâ'nın birâderi Sultan Sâlih'e ihsân eyledi. Sonra Timür ordusu bütün Kürdistan'a yayıldı ve Emed (Amid) üzerine yürüdü.[92] Timür de bizzat oraya gitti. Çünkü şehrin istihkâmlarına güvenen ahâli Timür'ün kaydı altına girmekten istinkâf ediyordu.[93] Amid kalesinin kuvveti, surlarının yüksekliğindeydi. Surlar kesme taştan yapılmıştı. O kadar kalındı ki üzerinde iki beygir yan yana yürüyebilirdi. Bu birinci sur üzerinde yine kesme taştan ikinci bir sur da vardı. Bu sur bir adam boyunda idi. Askerler orada havanın her türlü şiddetinden korunmuş bulunurlardı. Bundan başka yer yer büyük kuleler yapılmıştı. Şehir içindeki bir kayadan ahâliye yetecek derecede su kaynıyordu. Bu surlar inşâ edildiği târihten beri[94] cebren zapt edilememiş olan bu kale, Timür-leng askerlerinin savletine direnemedi.

90 796 senesi Cemâziyelâhire'sinin başlarında.
91 Mirza Şahruh'un oğlu.
92 Bugün Karaca-hoca yahut Diyârbekir derler.
93 796 senesi Cemâziyelâhir'inin 3'ünde [5 Nisan 1394].
94 Surların dört bin sene evvel inşâ edilmiş olduğu iddia olunuyor.

Timür ordusu, açtığı birkaç gedikten şehre girdi. Timür-leng sonra Ahlat yakınında Alatağ'ı da zapt etti. Bu civardaki hâkimlerin büyük kısmı ve bilhassa Bitlis hâkimi[95] Timür-leng'e saygılarını sunmaya geldiler.

Bundan sonra, Timür-leng bütün kuvvetlerini Türkmenlerin hükümdarı Kara Yusuf aleyhine çevirdi. Alencik üzerine bir askerî birlik gönderdi. Ahlat'a yaklaştığı sırada Âdilcevaz, Aydın, Erzincan hâkimleri Timür-leng'in huzûruna geldiler. Timür-leng Avnik yahut Van hâkimi[96] Kara Mehmed'in oğlu Messer'e sâir hâkimler gibi huzûruna gelmek için emirler gönderdiği halde itaat etmediğini gördüğü için, ona karşı yürüdü. Maruz kaldığı hücumlara rağmen Messer işin sonuna pek az bir şey kalmış olmakla beraber, yine Timür'ün karargâhına gelmedi. Avnik düştü. Hatta askerleri Messer'i terk bile ettiler. Bunun üzerine Timür'ün huzûruna gelerek af talep etmeye mecbur oldu. Timür-leng affetti.

Timür-leng Gürcistan civarında bulunmaktan faydalanarak oradan harb etmek fikriyle Kars'a gitti. Kumandanları Gürcistan'a girdikleri sırada kendisi Kars'ta kaldı. Şahruh'un oğlu İbrahim Sultan'ın doğumu münâsebetiyle Kars'ta büyük şenlikler yaptırdı. Sonra bizzat Gürcistan üzerine yürüdü. Kara-kalkanlık'ı ele geçirdi. Memleketin pâyitahtı olan Tiflis önünden geçerek Tiflis ile Sirus nehri arasında yer alan Şeki şehri civarında karargâhını kurdu. Muhtelif müfrezeler dağlara dağıldılar. O sırada Timür-leng Kapçak Hanı Toktamış Han'ın Derbend'i geçtiğini ve Şirvan'ı tahrip ettiğini haber alınca, alelacele düşmana karşı yürüdü. Fakat Kapçak Hanı Timür'ün gelmesini beklemeyi münâsip görmemişti. Timür kış mevsimini Sirus nehri civarlarında geçirmeye karar verdi. Toktamış ile barış yapmak istediyse de muvaffak olamadığı için bahar mevsimi gelince sefere çıktı.

Kapçaklılarla bir çok çarpışmalarda bulundu, Rusya içerilerine
Sene:1395 doğru epeyce girdi. Toktamış'ı hal' ederek "Han" ünvanını Kuriçak Oğlan'a verdi. Azak yahut Azoff yoluyla dönerek Kuban ülkesine girdi. Çerkesistan'ın her tarafına asker gönderdi. Buraberdi yahut Abhas ülkesine bizzat gitti. Gürcüleri defalarca bozdu, kalelerini

95 Hacı Şerîf.

96 Avnik Erzurum'da Pasinler civarında bir kale olup Van şehrinin diğer adı değildir. (Mükremin)

yıktı, bir çok ganîmet aldı. Yalçın dağlarda yer alan geçilmez yollardan gidilen Kula ve Tavus kalelerini muhâsara etti. Dağlara tırmanmakta mâhir olan Merkitler yol bulamayınca içlerinde en cesurları uzun ip merdivenlerle zirvelere tırmandılar. Sonra bellerinden ipler bağladılar. Bu ipleri kayalara raptettiler. Kaleye sokuldular. İçeridekiler kendilerini taşlarla ezdiler. Fakat bu tehlikeye rağmen hücum devam etti. İçerdekiler sayı üstünlüğü altında ezildiler. Kaleler zapt olundu. Timür-leng'in askerleri bu yalçın dağlardaki kalelerin hepsini ele geçirdiler.

Kapçak'ta zuhûr eden yeni karışıklıklar Timür-leng'i Astrakan Sene:1396
üzerine yürümeye mecbur etti. Astrakan'ı tahrip etti. Oradan döndüğünde[97] Gürcistan'a girerek Kasi-kumukları, Avarları ve civardaki sâir kavimleri mağlup etti, Şemahı'ya geldi. Oğlu Miranşah'a Âzerbaycan hükûmetini ve Derbend'den Bağdad'a kadar ve Hemedan'dan Osmanlı hudutlarına kadar olan bütün memleketleri verdi. Karabağ ve Nahcıvan ülkelerine sağ cenahının askerlerini ve Tebriz'den Hemedan'a kadar olan yerlere de sol cenahın askerlerini yerleştirdi.

Timür-leng Gürcistan ve Kapçak muharebeleriyle meşgul olduğu sırada Yezd ve Nihâvend şehirleri isyan etmişlerdi. Fakat çok geçmeden tekrar itaat dâiresine girmek zorunda kalmışlardır. Bu âsîler de te'dib olunmuştu. Timür-leng, torunu Muhammed Sultan'ı Hürmüz ülkesine sevk etti. Tamamıyla harap bir halde bulunan Yezd'i tamir ettikten sonra, Semerkand'a dönmek üzere Hemedan'dan hareket eyledi.[98] Halk kendisini Semerkand'da pek büyük sevinç gösterileriyle karşıladı. Timür-leng Semerkand'ın civarında Bağ-i Şimal namıyla muhteşem bir saray yaptırdı.[99] Tebriz'den özel surette mermerler getirtilmişti. İran'ın ve Bağdad'ın en meşhur ressamları duvarlara resimler yapmışlardı. Avluya mermer taşları döşenmişti. Duvarların alt kısımları gerek dâhilden gerek hâriçten çinilerle süslenmişti.

Timür-leng o zaman büyük büyük devletlerin sâhibi olduğu ve ölümünden sonra oğulları arasında nifak zuhûrundan korktuğu için oğlu Şahruh'a Horâsan'ı verdi. O kıt'ayı imparatorluğun makarrı

---

97 798 senesi baharı başlarında.

98 2 Şevval.

99 799 senesinde.

olmak üzere en münâsip buluyordu. Fîruzkûh ile Rey'e varıncaya kadar Mazenderân ile Sicistan'ı da buraya kattı. Şahruh gidip Herat'ta ikāmet etti. Timür-leng Keş'e gitti. Orada, Hürmüz'den dönen Muhammed Sultan kendisiyle buluştu. Muhammed Sultan o ülkenin hükümdarı Muhammed Şah'ı Gamrun'a çekilmeye ve barış akdiyle her sene altı yüz bin dinar vergi ödenmesini kabul eylemeye mecbur bırakmıştı. Timür-leng o seneyi şenlikler içinde geçirdi. Oğullarından birine[100] Cetler Hanı'nın kızını[101] aldı. Kendisi de aynı hükümdarın bir kerîmesiyle evlendi.[102] Çin İmparatoru tarafından gelmiş bir sefîri kabul etti.

Timür-leng, torunu Pir-Muhammed'e tâ Hindistan hududuna
Sene:1397 varıncaya kadar Kunduz, Bakıllan, Kâbil, Gazne ve Kandehar vilayetlerini vermişti. Bu vilayetlerin yakınlığı Timür-leng'e Hindistan'da muhârebe vesîlesini verdi. Oğlu, Hindistan üzerine yürümek emrini aldı. Pir-Muhammed, Süleyman-kûh dağlarında oturan Avgânîler yahut Ağvanlar [Afganlılar] üzerine yürüdü. Bunların memleketlerini baştanbaşa tahrip etti. Sonra, İndüs nehrini geçti. Nehrin doğusunda yer alan Oçah şehrini zapt etti. Oradan sonra, Hindistan'ın başlıca şehirlerinden bir olan Multan'ı muhâsara etti. Buranın vâlisi Sarenk, Mellu Han'ın birâderi idi. Mellu Han ise genç Sultan Mahmud'un[103] hükûmet nâibi, daha doğrusu bütün memleketin mutlak sâhibi idi. Fîruz Şah'ın vefatından sonra bu iki kardeş tahta Fîruz Şah'ın torunu Mahmud'u oturtarak bütün hüküm ve nüfûzu ellerine geçirmişlerdi. Mellu Han, Sultan Mahmud'un yanında Delhi'de oturuyor, birâderi de Multan'da bulunuyordu.

Çin'e harbe gitmeye karar vermiş olan Timür-leng bu seferden
Sene:1398 haberdar olunca fikrini değiştirdi ve Hindistan üzerine yürümeye karar verdi. Şimdiye kadar Hindistan'a bir çok fâtihler nüfûz etmişlerse de fütûhâtlarına dâir tafsîlat elde edilememiştir. Timür-leng,

---

100 Mirza İskender.

101 Begisi-Sultan namında idi.

102 800 senesi Rebîülevvel'inin 3'ünde [24 Kasım 1397].

103 Fîruz-şah'ın torunudur. Zannederim ki Gurlulara halef olan kölelerin neslindendir. [Gurlu Melikleri Kölelerinin Hindistan'da hükûmeti 689'da sona ermiş ve onlardan Cinciler yahut Kalaçlar sülalesi başlamış ve 720 senesine kadar devam etmiştir. Bunlardan sonra da Tuğluk-şahlar âilesi hükümran olmuştur. Zikredilen hükümdar yani Sultan Mahmud bu âilenin sekizinci hükümdarıdır. (Mükremin)]

torunu Mirza Ömer'i yokluğunda Semerkand'ı idâre etmesi için orada bıraktıktan sonra Hindistan yolunu tuttu.[104] Anderâb şehrine vardığı zaman halk Siyahpuşlardan şikâyette bulundular. Bunlar Bedahşan vilayetinin güneyindeki dağlarda oturan putperest bir millet idiler. Her sene ahâliden büyük bir vergi alırlardı. Timür-leng bu fırsattan istifâde ile bu eşkıya üzerine gitmeye karar verdi. Ordusunun içinden en iyi askerleri seçerek sür'atle Siyahpuşların memleketine yürüdü. On bin kişilik bir müfrezeyi sol taraftan sevk ettiği sırada kendisi de Bedahşan ile Keşmir arasında Ketuer dağına doğru ilerliyordu. Subaylardan, askerlerden bir çoğu beygirlerini dağın eteğinde yer alan Kâuk namındaki bir köyde bıraktılar. Mevsime rağmen burada o kadar çok kara tesâdüf edildi ki dağa çıkarılmak istenilen beygirlerin çoğu yıkılıyordu. Bununla beraber geceleyin pek şiddetli bir don olduğu için beygirlerin bir kısmı ilerleyebiliyordu. Güneş doğduğu zaman duruluyordu. Beygirlerin üzerine keçe sarılıyordu. Çünkü öyle buz tutmuş halde yürümek kābil değildi.

Bu suretle bir çok zahmetten sonra dağın tepesine kadar çıktılar. Siyahpuşların da diğer taraftaki boğazlara ve uçurumlara çekilmiş olduğunu gördüler. Dağdan aşağı inmek çıkmaktan zordu. Bazıları iplerle indiler. Bazıları karın üstüne yatarak kaydılar. Timür-leng için halkalı bir nevi sal yaptılar. Buna uzun ipler bağladılar. İpleri yukarıdan tutuyorlardı. Önden askerler yürüyerek karın katı ve sağlam olduğu yerleri arıyorlardı. Timür-leng'in salı orada duruyor, yukarıda ipin uçlarını tutanların inmesini bekliyordu. Onlar gelince tekrar salı kaydırmaya başlıyorlardı. Bu suretle beş duraklamadan sonra Timür-leng dağın eteğine erişti. Beygirlerin karınlarından ve boyunlarından halatlar geçirerek sarkıttılar. Fakat yalnız iki beygir sağlam kaldı. Diğerleri uçurumlara düştü. Timür-leng bir değneğe dayanarak karlar içinde iki fersah yayan yürüdü. Bu suretle Siyahpuşların oturduğu yere kadar gitti.

Bu millet fertleri gürbüz, gâyet uzun boylu kimselerdir. Çırçıplak gezerler. Husûsî bir lisanları vardır ki ne Acemce ne Türkçe ne Hindcedir. Hükümdarları Oda yahut Odaşu (Odachou) ünvanını taşır. Civar kavimlerle pek az münâsebette bulundukları için lisanlarını anlayacak tercüman bulmak pek zordur. Timür-leng'in gelmesinden yirmi dört saat evvel haber almış olan bu adamlar dağın eteğin-

104 800 hicrî senesi Receb'inde ve Tatar takvimine göre Kaplan senesinde.

de bulunan bir kaleyi bırakarak oradan geçen büyük bir nehrin öte tarafına çekilmişlerdi. Eşyalarını da öte taraftaki bir dağın tepesine çıkarmışlardı. Kalede ancak birkaç koyun kalmıştı. Timür-leng askerleri bunları zapt ettiler. Evleri yakıldı, nehir geçildi. Tatar askerleri muhtelif mahallerden dağa tırmandılar. Siyahpuşları son sığınaklarına kadar takip ettiler. İnanılmayacak derecede inatçı bir şekilde cereyan eden üç günlük bir mücadeleden sonra Siyahpuşlar aman dilediler. Timür-leng'in göndermiş olduğu kumandana itaatlerini arz ederek hayat tarzlarını tamamen değiştireceklerini vaad ettiler. Fakat bu bir hileden ibaretti. Çünkü daha o gece bir Tatar alayını basarak hemen bütün askeri öldürdüler. Bu desîseden fenâ halde hiddetlenen Timür-leng yeniden hücum emrini verdi. Ele geçirilen yüz elli Siyahpuş idam edildiler. Sonra daha ilerilere doğru gidildi. Bütün erkekler kılıçtan geçirildi. Yalnız kadınlara dokunulmadı. Timür-leng dağın tepesine, bir köprünün sonuna bu Siyahpuş kafalarından kuleler yaptırdı. Mermer üzerine bu seferin târihini kazdırdı. Hicrî târih ile bu barbarların kullandıkları takvimin târihlerini attırdı.[105]

Sola doğru yürümek üzere ayırmış olduğu asker aynı başarıyı elde edememişti. Müfrezeye kumanda eden Noyan Mirza Rüstem ile Burhan Oğlan firar etmişti. Onlardan ayrılalı biri hiçbir haber almadığı için ne olduklarını pek merak eden Timür-leng, işi anlamak üzere Muhammed Azad'ı gönderdi. Muhammed Azad dört yüz Türk ve üç yüz Tâcik ile gâyet zorlu yollardan bu dağlar arasına daldı. Siyahpuşlara rast geldi. Bunlar Tatarlardan aldıkları ganîmetleri taşıyorlardı. Siyahpuşlara hücum etti, mağlup etti, ellerindekinin hepsini aldı. Burhan Oğlan'ın korkaklığı yüzünden daha büyük faydalar elde edilememişti.

Ketuer ülkesinin bu suretle fethinden sonra bütün asker toplanınca Timür-leng Kâuk'a döndü. Burasını tahkîm ettirmişti. Burada bir muhafız kuvveti bıraktı. Hindukuş dağlarını geçerek Kâbil'e doğru yürüdü. Orada Pencir ile Kâbil şehri arasında beş fersah uzunluğunda bir kanal[106] kazdırdı. Maksadı iki nehri birleştirmek ve ticâreti kolaylaştırmaktı.

Burada Timür-leng Kapçak hükümdarları Timür Kutluk Oğlan

105 800 hicrî sene Ramazan'ında [1398 Mayıs/Hazîran].

106 Buna Mâhigir Kanalı diyorlar.

ve İdegu ile Küçük Buhârâ'da hükümran olan Hızır Hoca Oğlan tarafından gönderilmiş sefîrleri kabul etti. Bunlar Timür-leng'in dostluğunu istiyorlardı. Tataristan içlerinde Uluğ Yurt[107]'ta hükümran olan hanların akrabasından Tayci (Taizi) Oğlan, hissettiği kırgınlıktan dolayı o hanların sarayını terk ederek Timür'ün nezdine geldi ve maiyetinde kaldı. Aynı zamanda İran'da kalmış olan Şeyh Nureddin'in getirdiği hazîneler de ulaştı. Timür-leng sarayında bulunan yabancı hükümdarlar, bu münâsebetle teşhîr edilen muazzam servete hayran kaldılar. Bütün bu kıymetli şeyler başlıca kumandanlar ve sefîrler arasında taksîm edildi. Sonra, Timür, Çağatay Hanı olmakla beraber kumandan sıfatıyla ordusunda hizmet eden Mahmud'a sol cenah askerleriyle Hindistan üzerine yürümek emrini verdi. Kerke (Kerkés) kavmi hükümdarı Mûsâ'nın Gazne ve Kandehar civarında İrjâb şehrini yağma etmesi ve yolcuları taciz eylemesi hasebiyle yapılan şikâyet üzerine Timür-leng Mûsâ'yı huzûruna davet etti. Ona İrjâb şehrini tekrar ihyâ ederse bu havâlinin idâresini kendisine vereceği vaadinde bulundu. Bu vaadden pek gururlanan ve memnun olan Mûsâ gelip düşmanının ayaklarına kapanmak ihtiyatsızlığında bulundu. Timür-leng ilk önce ona bazı hediyeler verdi ve üç bin Tatar ile geri gönderdi. Büyük bir sür'atle İrjâb'ı tamir ettirdi. Mûsâ'yı bütün maiyetiyle tutuklattırmak arzusunda bulunan Timür-leng İrjâb'a gitti. İnşaatı gezdiği sırada binanın bir tarafını tamir ile meşgul olan Mûsâ'nın adamlarından yedi kişi kendisine bir ok attılar. Timür-leng'e bir şey olmadı. Şehri gezdi. Mûsâ'nın bütün adamlarını tutuklattırdı. Başlarını kestirdi. Karıları, çocukları, malları müthiş bir surette eziyet etmiş oldukları İrjâb sâkinlerine verildi.

Timür-leng bu memleketin işlerini intizama soktuktan sonra Şenuzan ve Bânû şehirlerini zapta gitti.[108] Ordusunun bir kısmı evvelce Nagaz yahut Nagar şehrini zapt ederek tahkîm etmişlerdi. O zaman o civarlarda Perviyanlar ismi verilen bir kavim vardı ki Avganların [Afganların] bir şubesinden ibarettiler. Timür'ün ordusuna asker vermekten imtina etmişler ve oğlu Pir-Muhammed Hindistan'a yaptığı akından dönerken ona hücum etmişlerdi. Sonra, Hir nehrini geçerek bir kısmı yüksek dağlarda bir kısmı da ormanlarda

107 Şerefeddin bu hükûmete Kalmuklar hükûmeti diyor.

108 800 hicrî senesi Zilhicce'sinin 18'inde hareket etti.

saklanıp, yolculara tecâvüze başlamışlardı. Bunları mahv etmek maksadını besleyen Timür-leng ordusunu yürüttü. Hepsini kılıçtan geçirtti. Burada Timür-leng'e Avganların diğer bir şubesi olan Ubel kavmi bağlılıklarını arz etti. Nagar şehrinin tamiri ile meşgul olan kumandan Süleyman-şah itaat arz etmekten imtinâ eden Kelatlı Avganlara hücum etti. Gâyet uzun boylu olan bu adamlar dünyanın en cesur kavmi diye bilinirlerdi. Süleyman-şah onların bütün memleketlerini tahrip etti. Meskenlerini yaktı. Pek çoklarını öldürdü, Nagar'a ulaşmış olan[109] Timür'ün yanına döndü.

Süleyman-şah ordusuyla beraber Multan'a doğru sevk olundu. Timür-leng İndüs sâhillerine gitti.[110] Orada dubalardan bir köprü yaptırdı. Vaktiyle meşhur Sultan Celaleddin'in Cengiz Han önünden kaçarken yüze yüze geçtiği noktadan bu koca nehri geçti. Celaleddin'in geçişinden beri Çöl-Celalî (Tchel-dgelali) namıyla anılan Jeru (Gerou) Çölü girişinde karargâh kurdu. Civardaki bütün Rajalar (Rayas) ve Keşmir'in güneybatısında yer alan Kûhicûd dağları sâkinlerinin eşrâfı gelip Timür-leng'e bîat ettiler.

Bunlardan bazıları Timür ordularına Multan üzerine yürüdükleri vakit[111] zaten yardımda bulunmuşlardı. Timür-leng kendilerine hiçbir fenalık yapılmamasını emretti. Cemed nehri üzerinde yer alan bir adanın hâkimi olan Şahâbeddin Mübârekşah üzerine yürüdü. Şahâbeddin Mübârekşah, Pir-Muhammed Multan'a gitmek üzere oralardan geçtiği zaman ona bağlılığını arz etmişti. Sonra, tahkîm ettiği adasına güvenerek, Timür-leng'e karşı isyana kalkmıştı. Timür-leng Şeyh Nureddin'i üzerine sevk etti. Pek şiddetli bir muhârebe oldu. Bu muhârebede Şahâbeddin nehrin dönüm yerlerinden istifâde ederek on bin kişi ile Tatar ordusunun artçılarına birdenbire hücum etti. Fakat hücum def' edildiğinden askerlerinden bir çoğu sularda boğuldu. Timür-leng de bizzat muhârebe mevkiine gitti. Şahâbeddin mağlup oldu. Fakat evvelce altı düz iki yüz kayık toplamak gibi bir ihtiyatkârlıkta bulunmuş olduğundan maiyetindekilerin bir kısmıyla Uçe'ye kaçabildi. Şeyh Nureddin arkasından takip ediyordu. Multan hududuna ulaştığı zaman orada

109 801 senesi Muharrem'inin 1'inde [13 Eylül 1398].

110 8 Muharrem'de.

111 O seferde Timür-leng ordusunun kumandanının ismi Rüstem Tağî Bugay Barlas idi.

bulunan başka bir Tatar ordusunun eline düştü. Maiyetindekilerin hepsini kaybettikten sonra karısını ve çocuklarını nehre attı. Yarı ölü bir halde sâhile çıktı. Tatarlar döküntü askerleri ormanların ve bataklıkların içine kadar takip ederek hepsini imhâ ettiler.

Timür-leng bu havâliyi terk ederek altı gün Cemed nehri sâhilini takip etti ve Jenâve nehri[112] sâhilinde bir kale yakınında karargâh kurdu.[113] İki nehir bu mevkiin karşısında birbirine karışıyordu. Bu noktada suların akışındaki şiddete rağmen köprü yaptırdı, nehri geçti. Multan'da 35 mil mesâfede Tuluba'da karargâh kurdu. Bütün Rajalar huzûruna gelerek yer öptüler. Tuluba'dan büyük bir vergi talep edildi. Fakat geriye kalan meblağ tahsil edildiği sırada bazı askerler şehre girdiler, her tarafa ateş verdiler. Sonra, bağlılıklarını arz etmemiş olan Rajaların hepsini ele geçirmek üzere etrafa müfrezeler gönderildi. Timür-leng Biyah nehri üzerinde Şanavaz köyü yakınında bir göl kenarına karargâhını nakletti.[114] Oradan, Nusret namında bir Raja'ya hücuma gitti. Bu Raja bu gölün etrafına bir sur çekmiş, iki bin kişi ile oraya sığınmıştı. Yanına kadar varmak için bataklıklardan gitmek lazımdı. Yolların son derecede zor olmasına rağmen Nusret'in bulunduğu mevkie kadar sokulmak kābil oldu. Nusret mağlup edildi. Şanavaz'a gitmek için aynı zor yollardan geçmek lazım geldi. Şanavaz'da büyük un depoları ele geçirdiler. Hindlileri son derece mahrumiyete düşürmek için sâir depolar yakıldı.

Timür-leng, ordusuyla geçmiş olduğu Biyah nehri sâhillerinde Cenciyan köyünde Multan vilayeti pâyitahtı olan Multan şehrinin altı ay muhâsaradan sonra nihayet zapt edildiğini haber aldı. Bu muzafferiyet Rajaları o kadar öfkelendirdi ki bağlılıklarını bildirmiş olanların büyük kısmı Tatarlara karşı isyan ederek tayin edilmiş Tatar vâlilerini öldürdüler. Hatta Multan şehri kapılarına kadar ilerlemeğe cür'et ediyorlardı. Çünkü hastalıklar yüzünden bütün beygirlerini kaybetmiş olan Tatarlar kendilerini def' edecek halde değillerdi. Fakat Timür-leng ordusunun yaklaşması onları dağıttı. Multan ordusu başkumandanı Pir-Muhammed tükenmez hazîneler-

112 Jenâve (Genave) nehri Multan üstünde Râve nehrine dökülür. Bu Jenâve nehri Mösyö d'Anville'in Asya Haritası'nda görülen nehirden ayrı olmak lazımdır. Yahut bu haritada bir hata vardır.

113 27 Muharrem'de.

114 8 Safer'de.

le Timür-leng'e katıldı. Bu ganîmetler tâclardan, kemerlerden, altun eyerlerden, kumaşlardan, kıymetli vazolardan oluşuyordu. Timür-leng bunların bir kısmını kumandanlarına ve askerlerine mükâfât makāmında dağıttı.

Sonra, Timür-leng Dipalpur şehrine hücum hazırlıklarını gördü. Bu şehir halkı Pir-Muhammed'in ordusunda beygirlerin telef olması hasebiyle ona karşı isyan ettikten sonra Hindistan Sultanı Fîruz Şah'ın hassa askerlerinden bir birlikle Batnir kalesine çekilmişlerdi. Batnir çöl içinde Hindistan'ın en müstahkem mevkilerinden biri idi. Yağmurlardan teşekkül etmiş bir gölden başka su yoktu. Şimdiye kadar hiçbir ordu oraya girmemiş olduğu için Dipalpur, Acudan şehirleriyle sâir civar şehirler ahâlisi, gâyet emîn bir mahal olmak üzere oraya sığınmışlardı. Fakat miktarları o kadar fazlaydı ki çoğu eşyalarıyla dışarıda kalmaya mecbur oldular.

Timür-leng Acudan'ı zapt ettikten sonra Batnir'e yaklaştı[115] ve bütün civarı ele geçirdi. Kalenin kumandanı bulunan Ravdulcin (Raoudouldgin) surların metânetine, asker ve subayların çokluğuna, zahirenin bolluğuna güvenerek teslim olmak teklifini reddetti. İlk hücumda Tatarlar dış mahalleleri zapt ettiler ve bir çok Hindli öldürdüler. Sonra umûmî bir hücum yapıldı. Şehir zapt edilmek üzereyken kumandan çarpışmaların durdurulması teklifinde bulundu. Ertesi gün teslim olmayı vaad ettiği için bu teklif kabul edildi. Halbuki o, kazandığı zamanı yeni bir savunma hazırlığına hasretti. Tatarların cesâreti her şeye galebe çaldı. Kumandan, Timür-leng'e Batnir'i teslim ederek âtıfet ve merhametini istirhama mecbur oldu. Dipalpur ahâlisi Tatar vâlisini katlettirmiş olduklarından dolayı Timür-leng'in bilhassa gazabını tahrik etmiş idiler. Timür-leng içlerinden beş yüz kişiyi katlettirdi, kadınlarını ve çocuklarını aldı. Acudan sâkinleri de cezâ gördüler. Ravdulcin'in birâderi Kemâleddin bu cezanın kendisine de teşmil edilmesinden korkarak silaha sarıldı ve şehrin kapılarını kapattı. Bu isyan, Timür-leng nezdinde bulunan birâderinin öldürülme sebebi oldu. Tekrar muhâsara harekâtına hazırlandılar. Fakat ahâli şehrin hücumla zapt edilmesinden korkarak genel bir af talep ettiler ve şehrin anahtarlarını teslim eylediler. Şeyh Nureddin ile Allahdâd herkesin kurtuluş fidyesi olarak verece-

[115] 26 Safer'de.

ği şeyleri almak üzere şehre girdiler. Rajalarla sâir reisler bu vergiyi kabul etmek istemediler. İçlerinden bir kısmı Mecûsî, bir kısmı putperest olduğu cihetle birbirleriyle mücadeleye giriştiler. Timür-leng bu tarz hareketlerinden kızarak hepsinin kılıçtan geçirilmesini emretti. Tatarlar ellerinde kılıç, şehre atıldılar. Mecûsîlerle Müslümanları bir arada, ölmeye azmetmiş bir halde buldular. Müslümanlar karılarını ve çocuklarını kendileri öldürüyorlardı. Mecûsîler ise evlerini yakmışlar, ateşe atıyorlardı. Hepsi misli görülmemiş bir şiddetle Tatarlara karşı döğüştüler. Bu mes'elede on bin Hindli öldü. Batnir şehri bir kül yığını haline geldi.

Şehrin tahribinden sonra, havayı kirleten naaşların çokluğu Timür-leng'i oradan hemen harekete mecbur etti.[116] Seresti ve Fethâbâd'a gitti. Bu şehirlerde putperestler oturuyordu. Hepsi kaçmışlardı. Fakat Timür askerlerinin eline düştüler ve katledildiler. Ahrunî şehrinin sâkinleri ise kendi memleketleri dâhilinde kılıçtan geçirildiler. Timür-leng orada Cet kabîlelerine rastladı. Bunlar uzun müddetten beri orada oturuyorlardı. İndosit'lerin (Indoscythes) neslinden geliyorlardı.[117] Hiçbir dinleri yoktu. Meşgaleleri o civardan geçmek mecburiyetinde kalanları soymaktan ibaretti. İçlerinden yaklaşık olarak iki bin tanesi öldürüldü. Diğerleri çöllere ve ormanlara çekilmiş olduklarından arkalarından takibe müfrezeler gönderildi.

Bu suretle, Ganj nehri ayaklarından Kehker kabîlelerine ulaşıldı. Bütün ordu bu noktada toplandı. Kehker nehri geçildi. Karşı kıyıda Timür-leng, ordusuna resm-i geçit yaptırdı. Hepsi putperest olan Samane, Küteil, Asendi şehirlerinin sâkinleri evlerini yakarak Delhi taraflarına kaçtılar. Tatarlar Tuğlukpur şehrini yaktılar. Bunun ahâlisi husûsî bir mezhebe mensup olup "Solun" ismini taşıyorlardı. Kâinâtı biri iyi yahut nurdan, diğeri fenâ yahut zulmet'ten ibâret iki esasın idâre ettiğine imân ediyorlardı. Birinci esastan hayır, ikinci esastan şer vücûda gelmişti. Panipat'ta gâyet çok miktarda zahire bularak istifâde ettiler.[118]

Timür-leng, ordusunun sol cenahını ayırarak akınlar yapmaya sevk etti. Bu müfreze, Delhi'den iki fersah mesâfede bir dağın

116 3 Rebîülevvel.

117 Başka tarafta bunlardan bahsedilmiştir.

118 24 Rebîülevvel.

tepesinde Fîruz Şah tarafından yaptırılmış muhteşem bir saray olan Cihan-nümâ'ya kadar ilerlediler. Dağın eteğinden Jaun nehri geçer. Timür-leng bu nehre yaklaştı. Jaun ile Hilen arasında yer alan Luni şehri üzerine doğruca yürüdü. Hilen, Fîruz Şah'ın Kalini nehrini Jaun nehrine birleştirmek için kazdırmış olduğu bir kanaldır. Fîruzâbâd şehri orada yer alır. Şehir sâkinleri ateşe taparlardı. Ahâli karılarını ve çocuklarını yaktılar. Fakat gösterdikleri azim ve metânete rağmen Tatarlar şehri zapta muvaffak oldular. Yalnız Müslümanlara dokunulmadı.

Timür-leng büyük bir meclis toplayarak Hindistan'ın pâyitahtı olan Delhi şehrinin nasıl zapt edileceğini müzâkereye koydu. Bir çok zahire ve mühimmat toplamaya, bunları Cihan-nümâ sarayında depolamaya ve sonra şehri muhâsara altına almaya karar verdiler. Civarları tahrip için bazı müfrezeler gönderdikleri sırada Hindliler bir huruç hareketi yaptılar. Bu, dört bin süvari ile beş bin piyadeden ve yirmi yedi filden mürekkep bir kuvvetti. Üç yüz Tatar Hind pişdar kuvvetine hücum ederek onu bir nehir kenarında durdurmaya muvaffak oldular. Timür-leng imdat gönderdi. Tatarlar kılıç elde düşmana saldırdılar. Daha ilk çarpışmada Hindliler geri çekildiler.

Delhi muhâsarası pek kanlı olacak gibi göründüğü, Timür-leng'in karargâhında yüz binden ziyâde Mecûsî yahut putperest esîr bulunduğu için, kumandanlar bir muhârebe esnâsında bütün bu Hindlilerin isyan edebilmeleri ve Tatarlar aleyhinde hareket etmeleri ihtimalini düşündüler. Timür-leng akla gelebilen bu mahzura çareyi ancak kendi zulümkârlığında buldu, bütün bu bîçârelerin öldürülmesini emretti. Öldürme emrini icrâ etmeyen olursa idâm edilecek, karıları, çocukları, bütün malları muhbire verilecekti. Bir saatten az bir müddet zarfında yüz binden fazla Hindli öldürüldü.

Timür-leng bu zâlimâne ihtiyattan sonra Delhi muhâsarasına yürüdü.[119] Jaun nehrinin öte tarafına karargâh kurdu. Askerleri orada karargâhın etrafında bir hendek kazdılar, siperler yaptılar. Bir set oluşturmak için iri mandaları kuyruklarından ve boyunlarından bağladılar. Arkalarına çadırlarını kurdular. Timür-leng sonra harb saflarını düzenledi. Sağ cenahın kumandasını oğlu Pir-Muhammed Cihangir'e, sol cenahın kumandasını Mirza Sultan Hüseyin ve Halil

119 3 Rebîülâhir.

Sultan'a, dümdar [artçı] birliklerinin kumandasını Mirza Rüstem'e verdi ve kendisi merkezde kaldı. Kuşatılanların sağ cenahı Tuği (Tadgikhan) Han'ın ve Mir Ali Hoca'nın, sol cenahı da Melik Muîneddin ve Melik Han'ın kumandası altında idi. Hind Sultanı Mahmud Han[120] Mellu Han ile birlikte merkezde bulunuyordu. Ordusu süvari on bin sâhip[121] ile kırk bin piyadeden ve zırhlı bir çok fillerden meydana geliyordu. Fillerin dişlerinde zırhlı hançerler vardı. Sırtlarında da tâbiye şeklinde kuleler yapılmış, içine bir çok okçu yerleştirilmişti. Fillerin yanı sıra ateş-feşanlar, alevli zift dökenler ve havaî fişenk atanlar yürüyorlardı. Bu fişenklerin uçları demirdendi. Düştükleri yere birkaç darbe birden indiriyorlardı. Filler Tatarları çok korkutuyordu. O ana kadar hiçbir fil görmemişlerdi. Bu hayvanları yaralamak kābil olmadığını zannediyorlar, ağaçları yerlerinden sökebileceklerine, en muhkem binaları yıkabileceklerine, muhârebe ederken beygirle süvarisini havaya kaldıracaklarına ihtimal veriyorlardı. Bu müthiş hayvanları görünce hepsi korku içinde kalıyordu. Timür-leng, askerinin moral gücünü arttırmak için gereken tedbirleri aldı. Bir hendek kazdırdı. Sonra kalkanlarla bir siper oluşturdu. Mandaları uzun meşinlerle boyunlarından ve ayaklarından birbirlerine bağlattı. Bu hayvanların iki yanına ve başlarına çalı demetleri taktırdı. Sonra, üç dişli çengeller yaptırttı. Filler hücum ettiği zaman bunlar yere atılacaktı. Aynı zamanda, mandaların üzerindeki çalı demetleri de tutuşturulacaktı.

Düşmanlarla karşılaştıkları zaman Timür-leng merkez kuvvetinden bir müfreze alarak sağ cenah ile dümdar kuvvetini takviye etmek lüzumunu hissetti. Bu manevra askerlerin cesâretini artırdı, Hindlilere hücum ettiler. Hindlilerin borular, trampetler ve fillerin üzerinde taşıdıkları sâir âletler vâsıtasıyla çıkardıkları gürültü en cesurların bile kalbini titretiyordu. Mücâdele devam ettiği sırada öncü kuvveti, ilerleyen bir süvari kolunu görünce sağ cenahın arkasına çekildi ve orada pusu kurdu. Düşmanın öncü kuvvetine böyle yol verdikten sonra üzerlerine şiddetle saldırdılar. Az zaman içinde beş altı yüz Hindli öldürdüler. Pir-Muhammed Cihangir sol cenahı püskürttü. Tatarların geri dönmek zorunda bıraktığı filler

120 Fîruz Şah'ın torunu.
121 Bu "Sâhib"lerin maiyetinde bir çok neferler bulunduğunu zannediyorum.

Hind askerlerinin saflarını bozmaya sebep olmuşlardı. Diğer Tatar askerleri de aynı suretle vazîfelerini yaptılar. Hindliler muhârebe meydanını terk ettiler. Harb meydanı naaşlar ve fil hortumlarıyla örtülü idi. Mahmud Han gidip pâyitahtına kapandı.

Timür-leng şehrin kapısına yaklaştı. Havz-ı Has denilen bir büyük havuzun yanında konuşlandı. Bu, yuvarlak bir havuzdu. Sultan Fîruz Şah tarafından yaptırılmıştı. O kadar büyüktü ki gâyet kuvvetli bir el tarafından atılan bir ok kutrunu kat edemezdi. Taşkın zamanlarında su ile dolardı. Delhi sâkinleri bütün sene bu suyu kullanırlardı. Havuzun kenarında Sultan Fîruz Şah'ın türbesi vardı.

Mahmud ile kumandan Mellu Han artık bir çare kalmadığını görünce, geceleyin Delhi'yi terk ederek çöllere çekildiler. Bazı Tatar müfrezeleri onları takip ettiği sırada Timür-leng pâyitahta girdi. Hind İmparatorlarının tahtı olan Iydgâh (Aidgiah) üzerine oturdu. Bütün ordusu için büyük bir şenlik tertip etti. Sonra bütün filleri ve gergedanları çıkartarak muhtelif ekâbire hediye etti. Kumandanlar sâkinlerden her birinin vereceği fidye-i necâtı kararlaştırdılar. Bir kısmı da tahsîlâta memur oldu. Ordu zevk-u sefâ ile meşgul olduğu sırada bir Tatar müfrezesi Delhi kapılarından birine yaklaştı[122], dış mahalle ahâlisini tahkîr etti. Bu ilk patırtı yatıştırıldıktan sonra Timür-leng'in haremleri sultanlar bu güzel şehri ve bin sütun ile süslenmiş muhteşem bir sarayı[123] görmek istedikleri için bütün saray ile içeri girmeye kalktılar. Şehrin kapısı açıldı ve farkına varılmadan on beş bin Tatar içeri girdi. Delhi şehri Dehli, Seyri ve Cihan-penah isminde üç memleketten oluşur. Bu üçünün arasındaki büyük bir meydanda bulunan Tatarlar Mecûsîleri o kadar tahkîr ettiler ki bunlar yeislerinden Tatarlara hücum ettiler. Bazıları evlerini tutuşturdu. Karılarıyla ve çocuklarıyla birlikte içinde yandılar. Tatarlar yağmagerliğe koyularak ve içeri yeni asker sokarak bu karışıklıkları artırdılar. Bu askerler, civardaki kasaba ve köylerin ahalisinden olup da Delhi'ye çekilmiş olanları çıkarmakla görevlendirilmişlerdi. Tatar kumandanları geriye kalan kısmın girmesine mâni olmak için kapıları kapattılarsa da ilk giren askerlerin sebep olduğu karışıklıklara mani olamadılar. Delhi tamamıyla yağma

122 16 Rebîülâhir.

123 Kadîm Hind hükümdarlarından Juna tarafından inşa edilmişti.

edildi. Bazı askerler kadın, erkek, çocuk yüz elli kadar esîr sâhibi olmuşlardı. Ganîmet pek muazzamdı. Kıymetini takdîr mümkün olamadı. Çünkü bu memleketin kadınları ve kızları ayaklarına ve ellerine elmas takarlardı.

İki gün sonra[124] Eski Delhi şehri de aynı âkıbete maruz kaldı. Ateşperestlerden bir kısmı bir câmiye sığınarak orada müdâfaaya azmetmişlerdi. Tatarlar kılıç ellerinde câmiye girdiler ve kendilerini doğradılar. Sâir ahâli zincirlere vuruldu, şehir hâricine götürüldü. Her Tatar subayı bir miktarını kendi hizmetine aldı. Esnaf şehzâdeler arasında taksim olundu. Taşçılar bir câmi inşâsı için Semerkand'a gönderildi. İşte üç memleketten mürekkep olan Hindistan pâyitahtının mukadderâtı böyle oldu. Seyri şehrinin etrafında bir sur vardı. En büyüğü olan Eski Delhi de sur ile çevrili idi. Kuzeydoğuda yer alan Seyri surundan güneybatıda yer alan Eski Delhi'ye varıncaya kadar her taraftan bir duvar çekiliydi. İşte Eski Delhi'den daha büyük olan bu fâsıla Cihan-penah şehrini teşkil ediyordu. Seyri'nin üç kapısı vardı ki Cihan-penah'a açılırdı. Dört kapısı ise sahraya çıkardı. Cihan-penah'ın kapıları on üçtü. Altısı kuzeybatıda, yedisi güneydoğuda.

Timür-leng Delhi'de bir vâli bıraktı. Üç mil uzakta bulunan Fîruzâbâd üzerine yürüdü. Bu güzel yerleri temâşâ için bir saat durdu. Fîruzâbâd'dan çıkarken Kutele şehrine sefâretle yolladığı kumandanlardan bazısına rast geldi. Bunlar, o havâlide hükümran olan Bahâdır-nehar'ın yakında gelerek Timür-leng'in huzûrunda yer öpeceğini haber verdiler. Hakîkaten, bu hükümdarın sefîrleri çok geçmeden iki beyaz papağan hediye ettiler ki Tuğluk Şah zamanından beri Hind hükümdarlarının odasında bulunuyorlardı. Daha ileride Bahâdır-nehar'a tesâdüf etti. Kıymetli hediyelerle Timür'ün huzûruna geliyordu.

Sonra, Timür-leng Hindistan İmparatorluğunun en meşhur kalelerinden biri olan Mirt üzerine yürüdü. Bir takım Mecûsîler burada kapanmışlardı. Kalenin metânetine o kadar güvenleri vardı ki Timür-leng'in teslim emrine mağrûrâne cevaplar vererek vaktiyle Çağatay Han'ı Terme-şirin'in kaleyi zapt edememiş olduğunu, Timür-leng'in de aynı muvaffakiyetsizliğe uğrayacağını beyan eyle-

---

124 19 Rebîülâhir.

diler. Buna hiddetlenen Timür-leng surların altına lağım kazdırdı.[125] Daha ikinci günden işler o kadar ilerledi ki hücum başladı. Cesûr, cür'etkâr bir delikanlı mazgallara bir ip attı. Birinci olarak surun üzerine çıktı. Arkasından diğerleri de yetiştiler. Surlara sâhip olan Tatarlar elde kılıç şehre girdiler, vâliyi ele geçirdiler. Bu şehrin bütün ateşperestlerinin diri diri derileri yüzüldü. Karıları, çocukları esîr edildi. Şehir bir kül yığını hâline sokuldu.

Bu kalenin zaptından sonra Noyan Cihan-şah bir müfreze ile
Sene:1399 Jaun nehri üzerinde kayıklarla hareket etti. Mecûsîlerin işgâl ettikleri memleketleri tahribe gitti. Timür-leng de Ganj nehrine doğru yürüdü. Bu büyük nehrin batı sâhilinde Fîruznur'a gitti.[126] Üç mil mesâfe kat ettikten sonra geçit noktasına ulaştı. Bununla beraber buradan geçmek zor ve tehlikeli idi. Bazı süvariler nehri yüzerek geçtiler, bunlar tehlikeye maruz kalmış olmakla beraber Timür de kendilerini takip etmek istedi. Fakat kumandanları tehlikeye girmemesini ricâ ettiler. Askerden bir kısmı karşıya geçti. Timür-leng sâhil boyunca ilerlemekte devam ederek Tuğlukpur'a doğru yürüdü. On beş mil mesâfe kat' edince sâhilin öte tarafında külliyetli miktarda Mecûsî bulunduğu görüldü. Timür-leng bunları dağıtmak için elli bin süvari ayırarak yoluna devam etti. Yolda bir çıban çıkardı ve bundan pek rahatsız oldu. Fakat çıban geçti. Kırk sekiz gemi ile bir çok Mecûsî, Tatarlara hücum için Ganj nehri üzerinden geldiler. Tatarlar yüzerek nehre atladılar. Mecûsîleri ok yağmuruna tuttular. Hatta bazıları gemilere kadar giderek içlerine girdiler. Buldukları Mecûsîleri öldürdükten sonra Mecûsî ile dolu, muhârebeye hazır diğer on gemiye hücum için kullandılar. Bu Mecûsîler mağlup oldular.

Timür-leng nihayet Tuğlukpur'a vardı.[127] Ordusundan bir kısmının Ganj nehrinde kolay bir geçit bulduğunu, Mübârek Han namında bir kumandanın idâresi altında bir çok Hindliye tesâdüf edildiğini orada haber aldı. Timür-leng bin sâhip ile Ganj nehrini geçti. Düşmanlara doğru yürüdü. Bunları harb saflarını düzenlemiş bir halde buldu. On bin süvari ile bir miktar piyadeden meydana geliyorlardı ve son dereceye kadar mukâvemete hazırlanmış görü-

125 29 Rebîülâhir.
126 2 Cemâziyelevvel.
127 4 Cemâziyelevvel.

nüyorlardı. Yanında pek az asker bulunan Timür-leng muhârebenin netîcesi hakkında pek mütereddit iken, akına gitmiş müfrezeler birdenbire döndüler. Tam vaktinde yetişen bu yardım kuvveti Timür-leng'i artık düşmandan korkmayacak bir hale getirdi. Düşman, Timür-leng'in yanındaki askerin ancak büyük ordunun öncü birliği olduğunu zannederken, dehşet içinde kaldı. Gidip ormanlara saklandılar. Orada Tatarlar bunların büyük kısmını telef ettiler.

Timür-leng sonra Ganj sâhilinde yer alan Kupele Boğazı üzerine yürüdü. Orada toplanmış olan bir çok Mecûsîleri perîşan etti. Fakat gâyet büyük bir tehlikeye maruz kaldı. Etrafında ancak yüz kişilik bir muhâfız gücü varken baskına uğradı. Muhârebenin cereyan ettiği mevkiden iki mil uzakta olan bu boğazda gâyet yoğun ormanlarda saklanmış bir çok Mecûsî vardı. Timür-leng bu geçide yaklaştı, bütün Mecûsîleri mahv ederek pek çok ganîmet aldı. Bir günde üç muhârebe yapmıştı.

Kupele Boğazı bir dağın eteğinde yer alır. Altından Ganj nehri geçer. On beş mil yukarıda taştan bir inek vardır ki dualara bakılırsa bu büyük nehrin kaynağı oradadır. Fakat nehrin çok uzaklardan geldiği ve Tibet dağlarından çıktığı muhakkaktır. O civar ahâlisinin hepsi bu ineğe karşı büyük bir hürmet gösterirler ve dua ederken o tarafa dönerler. Timür-leng o noktaya kadar gitti, oraya çekilmiş olan Mecûsîleri de imhâ etti.

Döndüğünde bütün ordusunu Sualek dağı üzerine sevk etti.[128] Bir çok Mecûsî ile Hindlinin Bihruz isminde bir Raja'nın kumandası altında orada toplanmış olduklarını haber almıştı. Bunların hepsini bozdu, sonra Bekeri diğer adıyla Melyapur'a gitti. Jaun nehrini geçti[129], Sualek ve Kûke dağlarında saklanmış olan Raja Ratan'ı mağlup etti. Timür-leng her tarafta kendileriyle muhârebe etmek lazım gelen Mecûsîlerle Hindlilere tesâdüf ediyordu. Bu sefer için otuz gün lazım geldi. Bir müddetten beri istiklal içinde yaşayan bir çok rajaları itaat altına aldı. Sonra, Camu vilayetine girdi. Orada Keşmir hükümdarı Şah İskender'in kendisine itaat arz etmek için yola çıkmış olduğunu duydu.

Bu esnâda küçük Camu hükümdarı mağlup, esîr ve memleketi tahrip edildi. Timür-leng, isyan etmiş olan Lahor hükümdarını da

128 7 Cemâziyelevvel.

129 14 Cemâziyelevvel.

yola getirdikten sonra nihayet Semerkand yolunu tuttu. Halkın alkış avâzeleriyle istikbal edildi.[130] Timür-leng Semerkand'da büyük ve muhteşem bir câmi yaptırdı. Câminin dört yüz seksen sütûnu vardı. Kubbe tamamen mermer kaplıydı ve gâyet yüksek idi. Kubbelerin kemerlerine âyet-i kerîmeler hakkedilmişti. Kapı tunçtandı. Câminin her köşesinde bir minâre vardı.

Bu kadar büyük bir muzafferiyetten sonra Timür-leng sulh ve sükûn içinde galibiyetin semerelerinden faydalanmak ve yorgunluğunu dinlendirmek lazım gelirdi. Fakat kudret hırsı ona çık geçmeden Suriye taraflarında harb vesîlesi hazırladı. Vaktiyle Hulagu Han'ın idâresi altında bulunan memleketleri işgâl eden oğlu Mirza Miran-şah'ın hareketi herkesi bizar etmişti. Bu genç şehzâde attan düşme netîcesinde bir hastalığa tutulmuş, ahlakı değişmiş, pek zâlim bir adam olmuştu. Ufak bir şüphe üzerine kumandanları idama mahkûm ediyordu. Bazan çılgınca ve faydasız masraflarla hazîneyi tüketiyordu. Bazan askerlerinin başına geçer, mevsimin sefere müsâit olmadığı bir zamanda onlara cebrî yürüyüş yaptırırdı. Tebriz'de bir isyan vukûa geldi. Gürcüler silaha sarıldılar, gelip Âzerbaycan'ı tahrip ve Tatarları mağlup ettiler. Bütün bu karışıklıkların müsebbibi olan Miran-şah her türlü zevk-u sefâ ve sefâhate gömülmüştü. Gösterdiği taraftarlık ve dalkavukluk dolayısıyla târihçi namına layık olmayan bir müverrih[131] bu olayları bu şehzâdenin aklında vukûa gelen bozukluğa atfediyor. Aynı surette tarafgir, fakat Timür-leng'i zemme meftun diğer bir müverrih[132] de Miran-şah'ın pederinin hareketlerinden utandığını ve isyan fikrini beslediğini söylüyor. Bu müverrihin rivâyetine göre Miran-şah babasına şu mektubu yazmıştır:

> "*Yaşınızın pek ilerlemiş olması hasebiyle artık hükûmet yüküne tahammül ve idâre işlerine nezâret edebilecek bir halde değilsiniz. İçinizde zühd ve takvâ hissiyatı gâlip ise bir camiye çekilerek orada Cenâb-ı Rabbü'l-Âlemîn'e duâ ile vakit geçirmeniz ve ecel vaktinin gelmesini beklemeniz münâsip olur. Memleketlerinizi idâre edecek evlat ve ahfâdınız vardır. Biraz sonra bırakıp gideceğiniz büyük fütûhâta heves edecek yerde âhireti düşününüz. Şeddâd hükûmetine*

[130] 801 senesi Şaban'ının 21'inde [28 Nisan 1399].
[131] Şerefeddin.
[132] Arabşah.

mâlik olsanız da, galebe ve zafer sizi şerefin en tepesine yükseltse de, şu dünyanın bütün servetleri hazînelerinizde toplansa da, yaptığınız tahribât Buhtunnasır'ınkilere eşit olsa da, hüküm ve nüfûzunuzun dâiresi bütün dünyayı kaplasa ve bütün hükümdarlar ayaklarınıza kapansa da, nihayet bunların hepsi bitecek ve son sarayınız mezar olacaktır. Bir pamuk gömlek, bir esvap, temiz bir su ve ekmek, işte gelip geçici bir adamın arzu edebileceği şeyler bunlardan ibarettir. Ölecek bir adam için ise bunlar bile çoktur."

Timür-leng kendi mevcudiyetinin o havâlide elzem olduğuna kanaat getirdiği için muhtaç olduğu istirahati hiç düşünmedi. Yola çıktı.[133] Noyan Süleyman-şah daha evvel davranmış, Hemedan'a, oradan Tebriz'e gitmişti. Orada Miran-şah'ı o kadar güzel idâre etmişti ki pederini karşılamaya gitmeye kendisini kandırmıştı. Timür-leng Miran-şah'ı soğuk bir şekilde kabul etti. Tebriz'e kumandanlar gönderdi. Bunlar masraflarını incelediler. Miran-şah'ı bütün bu aşırı hareketlere sevk eden musikîşinasları ve sâir kimseleri katlettirdiler. Timür-leng de bizzat Karabağ'a gitti. Orada Miran-şah sarayının bütün ekâbiri saygılarını sunmaya koştular. İçlerinde isyan etmiş bazıları da dâhildi. Bunlar affedildiler.

Timür-leng bu havâlide bulunduğu sırada kendisini alakadar eden bazı haberler aldı. Kendisi tarafından tahta çıkarıldığı halde sonra isyan etmiş olan Timür Kutluk Oğlan vefat etmişti.[134] Mısır Sultanı Berkok vefat etmiş ve bunun üzerine oralarda bir çok karışıklıklar zuhûra gelmişti. Çin İmparatoru'nun vefatı da bir takım dâhilî muhârebelere sebebiyet vermişti. Kâşgar Hanı Hızır Hoca Oğlan vefat etmiş, Ömer-şeyh'in oğlu Mirza İskender bir ordu ile Moğolistan'a girmişti. Bu genç şehzâde Kâşgar'a giderek oradaki karışıklıklardan faydalanmak suretiyle Yarkend şehrini ve daha bazı şehirleri yağma etmişti.[135] Bir çok esîr alarak Aksu'ya götürmüştü. Aksu'yu da zapt eylemişti. Aksu gâyet müstahkemdi. Birbiriyle bağlantılı olan üç hisarı vardı. Bütün civar ahâlisi harb zamanında oraya çekilirlerdi. Ticâreti gâyet yolundaydı. Çin tüccarları emtiala-

---

133 802 senesi Muharrem'inin 8'inde [10 Eylül 1399].

134 Ruslar daha sonra vefat ettiğini söylüyorlar.

135 Sarık-kamış, Kelapin, Ali-köl, Yarkurgan, Çartak, Kayukbağ, daha sonra Adice vilayeti.

rını buraya getirirlerdi. Mirza İskender her tarafa akınlar yaptırdı.[136] Bizzat Hoten'i zapt etti. Şehir halkı kendisine bir çok hediyeler takdîm ettiler. Bütün civar memleketi dolaştı. Fakat, düşmanlardan bir çoğunun çekilmiş olduğu Karangu-tak dağına hücuma cesâret edemedi, kışı Kâşgar'da geçirdi.

Bu esnâda Timür-leng tekrar Gürcistan'a girmek tasavvurunda idi. Ordusunda her on bin neferden üç kişi seçti; on günlük yiyecek aldı. Sirus nehrini geçti. Şirvan hükümdarı İbrâhim, Şeki hükümdarı Seydi Ahmed orada kendisine katıldılar. Gâyet sık ormanlar arasından Çomca[137] geçidinden kendisine yol açtı. Yirmi gün devam eden kara rağmen Gürcü meskenlerine kadar ilerledi, bunları Aksu boğazına kadar takip etti. Bütün o havâliyi tahrip eyleyerek bir çok esîr aldı. Ahâli müskirâta [içkiye] pek müptelâ olduğu için bol miktarda bulunan bağları yaktı. Bu geçitlerde bir ay oturduktan, bütün boğazları temizledikten ve oralara çekilmiş olan bütün Aznavurları[138] itaat altına aldıktan sonra, devam eden soğuğun şiddeti, yolları kapayan karların çokluğu hasebiyle Sirus sâhiline dönmeye mecbur oldu. Askerleri bu seferde erzak azlığından pek muzdarip olmuşlar, beygirler ağaç kabuğundan başka yiyecek bir şey bulamamışlardı. Hükümdarların makām hırslarının uğursuz netîceleri insanları bir çok musîbet ve ölümcül tehlikelere maruz kılar ve onları bedbaht yapar. Halbuki insanları mes'ûd yapmak uğrunda uğraşan bir hükümdar olsa ne âlâ olurdu.. Aynı zamanda Mirza Rüstem, Bağdad'da hükümran olan Sultan Ahmed üzerinde bazı başarılar elde etti.

Kışı Karabağ'da geçiren Timür-leng, bahar gelince umûmî bir
Sene:1400 meclis topladı. Bunda Gürcülere karşı harbe devam etmeye karar verildi. Timür-leng'in o kadar ehemmiyet vermediği İslamiyet gayreti bir vesîle teşkil ediyordu. Sonra da nüfûz ve hükûmetini gittikçe genişletmek arzusuna tâbi oluyordu. Timür-leng bütün yolları ve karargâh kurabilecek mevkileri araştırdıktan sonra Berdaa ovasında karargâh kurdu. Erzincan hükümdarı Taharten burada kendisine

136 Sayfiye mahalli olan Pay ile kış mevkii olan Kuzan; daha sonra Tarim.

137 Fransızca metinde "Chomca", tercümede "Tus" yazılı; Mükremin Hoca'nın müdâhalesi neticesinde böyle olma ihtimali sebebiyle, bu açıklamaya ihtiyaç duyduk. (E.K.)

138 Gürcü hükümdar ve reislerine bu nam verilir.

bağlılığını bildirdi. Timür-leng ona Osmanlıların hareketlerini gâyet dikkatle takip etmeyi tavsiye ederek Gürcistan'ın hudutlarına yaklaştı ve Kral Corci(Georgie)[139]'den Bağdad hükümdarı Ahmed'in oğlu Tâhir'i kendisine yollamasını talep etti. İstediği şey, bu arzusunun reddedilmesiydi. Gerçekten de böyle oldu. Timür-leng asabî bir hiddetle Gürcülerin arazisine girdi. Her tarafı tahrip etti. Askerleri evleri yıkıyorlar, ağaçları söküyorlar, her tarafı ateşe veriyorlardı. Gürcüler en yüksek dağlara, mağaralara en kıymetli eşyalarıyla sığınıyorlardı. Fakat Tatarların çevikliği, cesurluğu onları sığındıkları yerlerden çıkarıyordu. Timür-leng askerleri sandıklar imal ediyorlar, içlerine bir kaçı birden biniyorlar, bu sandıkları makaralarla en yalçın dağ tepelerine çekiyorlar, kayalar arasına iniyorlar, ellerinde kılıç mağara kapılarında görünüyorlar, içeriye yanıcı madde atıyorlardı. Gürcüler de aynı derecede yiğitçe kendilerini müdâfaa ediyorlarsa da sayı üstünlüğü karşısında mağlup oluyorlardı. Bu suretle Gürcülerden on beşten ziyâde kale zapt edildi. Bir çoğu İslamiyeti kabul ettiler. İmtinâ edenlerin başları kesildi. Pâyitaht olan Tiflis itaat altına alındı. Kiliseler yıkıldı yahut câmiye çevrildi. Kral Corci boş dağlarda serserícesine dolaşmaya başladı. O zaman Gürcistan'da bir çok küçük hükümdarlar bulunduğu için Timür-leng bu havâlinin birinde hükümran olan Canı-beg'in üzerine yürümek fikriyle Tiflis'i terk etti. Canı-beg sığındığı hisarı terk ederek teslim oldu. Civar ülkelere muhtelif müfrezeler dağılarak tahribatta bulundular. Ordu Semave yakınında Bil kalesini kuşatıp zapt ederek derhal tahrip etti. Sonra Timür-leng bir dağ tepesinde yer alan Zerit kalesine yürüdü. Aznavurlardan bir çoğu buraya çekilmişti. Yiğitlikleri hiçbir şeye yaramadı. Timür-leng'in hücumlarına, makinelerine dayanamadı.

Timür-leng, Kral Corci'nin Svanit şehrinde bulunduğuna dâir şâyi olan bir haber üzerine o şehre alelacele yürüdü. Ağırlıklarını arkada bırakmıştı. Casusları vâsıtasıyla keyfiyetten haberdar olan Corci Abhazlar nezdine kaçmıştı. Svanit ilk hücumda zapt edildi. Corci kendi memleketi için bu kadar fenâlığı dokunan bir hükümdarı himâye etmekten bıkarak, barış talep etmek üzere Timür-leng'e bir sefîr göndermeye karar verdi. Aynı zamanda Tâhir'i kovdu. O da Osmanlılara ilticâ etti. Timür-leng Corci'nin izhâr ettiği nedâmeti

139 Şerefeddin buna "Gurgin" namını veriyor.

güzel karşılayarak memleketini terk etti. Diğer bir Gürcü hükümdarı olan İvan'ın memleketini tahribe gitti.

Buradan döndüğünde Timür-leng bazı Avrupa hükümdarlarının sefîrlerine tesâdüf etti.[140] Bunlar I. Murad'ın oğlunu getiriyorlar ve aynı zamanda kendisiyle ittifak yapmak istiyorlardı. Avrupa hükümdarlarının maksadı İstanbul'u tehdit eden Bâyezid'e hücum için Timür-leng'i teşvîkten ibâret olduğu anlaşılıyor. Timür-leng, sefîrleri doğu âdeti uyarınca büyük hürmetlerle kabul etti. Bu sefîrler Trabzon üzerinden döndüler. Timür-leng, artık Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır Sultanı ile harb etmeye karar vermişti. Yıldırım Bâyezid, imparatorluğunun hudutlarını seleflerinden ziyâde genişlettikten ve Aydın, Menteşe, Germiyan, Karaman vilayetlerini zapt ederek Sebast yahut Sivas Beği Kara Osman'ı[141] esîr aldıktan sonra Sivas'ı da ele geçirmiş ve fütûhâtını Malatya'ya kadar yaymıştı. Malatya çoktan beri Suriye mülhakatındandı. Yıldırım Bâyezid Malatya'ya sâhip olduktan sonra Erzincan ve Erzurum Emîri Taharten'e de memleketinin kayıtlarıyla beraber Divan'a gelmesi emrini vermişti. Taharten ise Timür-leng'in himâyesi altında olduğu için derhal kendisini haberdar etti. Timür-leng Bâyezid'e nasîhat ve serzenişlerle dolu bir mektup yazdırdı. Bâyezid kendisini beklediğini ve gelmeyecek olursa ordusuyla Tebriz'e ve Sultâniye'ye gireceğine dâir cevap verdi.

Bu kadar mağrûrâne bir cevap Timür-leng'i pek kızdırdı. Derhal Osmanlılar arazisine girdi.[142] Gâyet müstahkem olan Sivas şehrini muhâsara etti. Timür-leng'in yaklaşması üzerine Bâyezid'in ordusunun oğlu Kirişçi ve Timürtaş kumandasındaki öncüsü Anadolu'ya kaçtı. Fakat Timür-leng askerleri Kapadokya Kayseriye'sinin ötesinde bunlara yetiştiler ve kılıçtan geçirdikten sonra Sivas önüne döndüler. Fevkalade metânetli olan bu şehrin surları tâ temellerinden tepeye kadar kesme taştan yapılmıştı. Şehrin doğu, güney ve kuzey tarafları su ile dolu hendekle çevriliydi. Bu sebeple surlara hücum olunamazdı. Kaleye kumanda eden Mustafa'nın maiyetinde dört

140 Büyük bir ihtimalle İstanbul İmparatoru'nun sefîrleri idi. Onun oğlu zaten Timür-leng sarayında bulunuyordu.

141 Kādı Burhaneddin'in oğlu. [Kara Osman Ak Koyunlu aşîreti reisidir. Kādı Burhaneddin'in oğlu değildir. (Mükremin)]

142 803 senesi Muharrem'inin 1'inde [22 Ağustos 1400].

bin süvari vardı. Tatarlar bütün şehre hâkim ve yüksek bir mevki binâ ederek üzerine ateş saçan makinelerini, mancınıklarını yerleştirdiler ve batı tarafından surları tahrip ameliyesine başladılar. On sekiz gün muhâsaradan sonra surlar, atılan taşlar ve konulan lağımların te'siriyle sarsılmaya başlamıştı. Timür-leng bu surlara destek hizmetini gören kazıklara ateş verilmesini emretti. Ahâli burçların yıkıldığını görerek şehrin hücumla zapt edilmesinden korktukları için vâliyi koğdular ve Timür-leng'in ayaklarına kapandılar. O da merhamet etti. Fakat büyük kısmı Ermenilerden mürekkep olan muhâfız kuvvetlerinin idam edilmelerini emretti. Bu suretle yaklaşık dört bin kişiyi canlı canlı çukurlara atarak üstlerine toprak örttüler. Bütün Hıristiyanlar esîr edildi. Müslümanlar bir miktar para vermeye mecbur oldular. Sonra Timür-leng kimseye dokunmayacağına dâir verdiği söze rağmen şehri tutuşturttu.

Timür-leng, Sivas muhâsarası ile meşgul olduğu sırada Ablistan = Elbistan[143] haydutları bazı Tatar askerlerine tecâvüz etmiş oldukları için intikam almaya karar verdi; bir müfreze askerle Mirza Şah'ı o havâliye gönderdi. Türkmenler dağlara çekildiler. Arkalarından Tatarlar takip ettiler ve sonra bir takım ganîmetlerle karargâha döndüler. İbn Şıhne Şerefeddin

Timür-leng sonra Malatya'ya hücum etti. Malatya şehri teslim olmaktan imtinâ göstermişti. Timür-leng Malatya'yı zapt ederek Kâhta hisarına kadar bütün etrafı tahrip ettirdi. Bu seferden sonra Suriye'ye girdi. O zaman Suriye, Mısır Sultanı Ferec'in tâbi'iyyeti altındaydı. Bu hükümdarın pederi ve selefi olan Berkok Timür-leng'in kendisine yollamış olduğu bir sefîri öldürtmüştü. Ferec'in kendisi de yeni Tatar sefîrlerine aynı muameleyi yapmıştı. Bundan dolayı Timür-leng büyük bir ordu ile giderek Behisni[144], Ayntâb, Halep, Hums, Hama, Baalbek şehirlerini zapt etti.[145] Sonra Suriye'yi terk ederek Artuk hânedanının ülkesine girdi ve Mardin'i muhâsaraya aldı. Buranın hâkimi, Timür-leng tarafından mevkiine oturtulmuş olmakla beraber Timür-leng'i istikbalden istinkâf etmişti. Tatar fâtihi şehrin aşağı kısmının bütün evlerini yakmakla yetindi. Gâyet yalçın bir kaya üzerinde yer almış olan kaleyi zapta muvaffak

143 Buraya bugün Zulkadiriye ülkesi derler.
144 803 senesi Safer'inin 7'sinde [27 Eylül 1400].
145 Bunun tafsilatı Memlukler tarihinde vardır.

olamadı. Tepenin üstünde bir ova vardı. Orada buğday yetişirdi. Muhâfız gücünü idâreye yetecek su çıkıyordu. Timür-leng Mardin'den bazı müfrezeler göndererek Gürcistan'a akınlar yaptırdı. Kendisi Bağdad şehrini zapta gitti.[146]

Timür-leng sonra Tebriz'e gitti. Yolda Kürdler kendisini rahatsız
Sene: 1401 ettiler. Ana kuvvetlerden ayrılan askerleri öldürüyorlardı. Bâyezid'in Erzincan'ı aldığına ve doğu istikametinde ilerlediğine dâir aldığı haberler Timür-leng'i alelacele Mirza Şahruh'u oralara imdat göndermeye mecbur etti. Fakat Şahruh yolda Bâyezid tarafından sulh teklifine gelen Taharten'in yeğenine tesâdüf edince daha ileri yürümedi. Taharten, sulh muvâfakatini almak için Timür-leng'in nezdine gitti. Timür-leng'i Gürcistan'a yeni bir sefer için yolda buldu. Timür-leng Taharten'in ricâsı üzerine Bâyezid'in yaptıklarını unutmaya râzı oldu ve Gürcistan'a girdi. Kral Corci bir çok hediyelerle birâderini gönderdi ve bu suretle memleketini tehdit eden yeni tehlikeleri bertaraf etti. Timür-leng kışı Karabağ'da geçirdi.[147] Oradan gönderdiği müfrezeler Bağdad Sultanının memleketlerini ve Kürdistan'ı tahrip ettiler.

Timür-leng oradan Bâyezid'in Türkmenler hükümdarı Kara Yusuf'un ilticâsını kabul ettiğini haber alınca hareketlerinden dolayı muahezelerde bulunmak üzere Bâyezid'e bir sefîr gönderdi. Ve eski bir kanalı kazdırmakla meşgul oldu. Araks [Aras] nehrinin suları bu kanala dökülüyordu. Çoktan beri kanal dolmuştu. Bir ay içinde on fersah mesâfeye kadar kanalı kazıp tamir ettiler. İçinde bir gemi seyredebilecek kadar derinleştirdiler.[148] Timür-leng buna Nehr-i Barlas [Barlas nehri] namını verdi. Girişeceği muhârebe Timür-leng'i endîşeye düşürüyordu. Osmanlıların satveti ve ordusunun çoktan beri maruz olduğu yorgunluk, memleketten uzak bulunulması askerlerinin harbi arzu etmeyecekleri korkusunu veriyordu. Gerçekten bu yeni muhârebeye teşebbüs aleyhinde bulunan kumandanlar Timür'ü bu tasavvurundan vaz geçirmeye içlerinden birini memur ettiler. Hatta yıldızların bile bu harbin Tatarlar için

146 803 senesi Zilkade'sinin 27'sinde [9 Temmuz 1401].

147 804 senesi Rebîülâhir'inin 22'sinde [29 Kasım 1401].

148 Kanalın başladığı yer Surkapil, Aras nehrine bitiştiği noktaya Köşk Çengişi derler.

uğurlu olmayacağını söylediğini bildirdiler. Timür-leng bir müneccim getirtti. Bu, bilakis harbin netîcesinin iyi zuhûr edeceğini iddia etti. Sene: 1402

Sonra Timür-leng kış karargâhını bıraktı. Bununla beraber, Kemah kalesini terk ederse harb etmeyeceğine dâir haber gönderdi. Timür-leng yol esnâsında Tortum namında bir kaleyi zapt etti. Buraya çekilmiş olan bazı Gürcüler civarlara akın yapmaktan geri kalmıyorlardı. Sonra, Erzincan'dan az bir mesâfede yer alan Kemah hisarına gitti. Bu yalçın bir tepe üzerinde binâ edilmişti. Derhal muhâsara etti. İp merdivenlerle kaleye tırmandılar. İçindekilerin karşı koymalarına rağmen kale zapt olundu. Sonra Bâyezid'in cevabı geldi. Bu da evvelkiler gibi pek mağrûrâne ve üst perdeden idi. Timür-leng Sivas ovasında ordusuna resm-i geçit yaptırdı. Civarda yer alan Harvek [Haruk] hisarını da zapt etti.

Tatar ordusu Sivas civarında bulunduğu sırada Bâyezid'in külliyetli bir askerle Tokat'a ulaştığı ve Kızılırmak geçidini tuttuğu haberi geldi. Bu havâdis Timür-leng'i Anadolu'nun güney yolunu tutmaya ve Kapadokya kıt'asındaki Kayseriye'ye gitmeye mecbur etti. Orada bir müddet oturdu, tarlalardan kaldırılmamış olan bütün mahsulleri ordusunun ihtiyacı için aldı. Sonra Ankara üzerine yürümeye başladı.

Kırşehir'e vardığı zaman Bâyezid ordusunun görülmeye başlamış olduğunu haber verdiler. Timür-leng ordugâhının etrafına hendek kazdırarak kalkanlar ve siperlerle tahkîm ettirdi. Sonra akıncılar gönderdi. Bunlar Bâyezid'in süvarilerini bastılar ve kılıçtan geçirdiler. Timür-leng Ankara'ya yaklaştı. Ordusuyla Ankara ovasında karargâh kurdu. Ankara'yı zapt etmek üzereyken keşif müfrezeleri gelerek Bâyezid'in dümdar [artçı] birliğini basmak üzere alelacele gelmekte olduğunu ihbâr ettiler. Timür-leng alelacele muhâsarayı kaldırdı. Osmanlıların yanından geçeceklerdi. Bir çeşmenin suyunu zehirledikten sonra çekildi. Maksadı uzun bir seyirle Osmanlıları yormaktı. Nihâyet muhârebeye hazırlandı. İhtiyat askerlerinin başına geçti. Hindistan'dan getirdiği bir çok fillerle cephesini takviye etti. Fillerin üzerinde kuleler ve içinde okçular vardı. Grejuva ateşi atan askerler de bu kulelerde bulunuyordu. Osmanlılar da harb safları üzere dizildiler. Bu büyük günün âkıbetinin ne olduğu

malumdur. Bâyezid mağlup oldu, esîr düştü. Elleri bağlı Tatar fâtihin önüne götürüldü. Timür-leng ellerini çözdürdü. Muhteşem bir hil'at hediye etti. Kendisini husûsî bir çadırda oturttu.

Bu büyük muzafferiyetten sonra Timür-leng Ankara'ya sâhip oldu. Bursa'ya, Konya'ya, Akşehir'e, Karahisar'a, Ula'ya, Satalia'ya doğru her tarafa müfrezeler gönderdi, bu muzafferiyetin bir târihini yaptırdı. Bu eseri Timür İmparatorluğu'nun her vilayetine dağıttılar. Timür-leng altı günde Sivrihisar'a, sonra Kütahya'ya gitti. Orada bir ay kaldı. Elde ettiği muzafferiyetten dolayı orada bütün sarayına büyük şenlikler yaptırdı.

Mirza Muhammed Sultan otuz bin süvari ile Bursa'ya gitmek için son derecede çabuk davrandı. Fakat Bâyezid'in oğlu Süleyman Çelebi böyle bir hücum ihtimalini düşünerek Osmanlı İmparatorluğu'nun pâyitahtındaki bütün servetleri kaldırmıştı. Ahâli de bütün mallarıyla Keşiş dağına çekilmişlerdi. Buna rağmen içlerinden bazıları tutuldu.

Yenişehir'de bir eve saklanmış olan Bâyezid'in zevcesiyle iki kerîmesi ve Bağdad Sultanı Ahmed'in kerîmesi ele geçirildi. Türkmen Kara Yusuf Haleb'e, oradan da Arabistan çölüne kaçmıştı. Bursa'da bir çok ganîmetler bulundu ve zapt edildi. Evlere ateş verildi. Tatarlar İznik'e kadar ve deniz kenarına kadar ilerlediler. Rast geldiklerini yağma ve katlediyorlardı. Süleyman Çelebi'yi ele geçirmek istiyorlardı. Fakat o Avrupa'ya kaçmıştı.

Mirza Sultan Hüseyin diğer tarafa, Anadolu'nun güney kısımlarına akın yaparak Akşehir'i, Karahisar'ı zapt etti. Ahâliden birer fidye-i necât istedi. Kendisi Konya'da durdu. Müfrezeleri Aydın ülkesini tahribe gittiler.

Timür-leng Bâyezid'e büyük bir yumuşaklıkla muâmele etti. Onu tesellî etmek için kendisine Anadolu hükûmetini tevcih etti. Bununla beraber esâretten azad etmedi. Mısır Sultanına haber göndererek[149] bağlılığını arz etmesini ve bütün memleketlerinde kendi namına hutbe okutmasını talep etti. İstanbul İmparatoru'ndan vergi istedi. İmparator sefîrler göndererek bu teklife muvâfakat gösterir gibi oldu.

149 Bu vazifeyle görevli olan sefîr 805 senesi Rebîülevvel'inin 1'inde hareket etmiştir.

Çağatay İmparatoru ünvanını taşıyan ve akına çıkmış olan Sultan Mahmud bu seferde vefat etti. Timür-leng bu vilayetlerde kışlamak tertibâtını aldığı sırada İzmir şehrinin zenginliğini ve müstahkemliğini haber aldı. Bir çok Avrupalı, ticâret için bu şehre geliyorlardı. Timür-leng büyük ganîmetler elde etmeyi ümit eylediği böyle bir şehri zapt etmek kararını vermekte gecikmedi. İzmir Rumların elindeydi. Bütün askerlerini toplayarak İzmir önlerine vardı.[150] Kara tarafından İzmir'e hücum ile bir çok makineler kurdurdu. Bunlarla Grejuva ateşi dolu mermiler atıyordu. Kumandanlarından Şah-melik namında biri suyun içinde bir çok iskeleler yaptırdı. Bunların üzerine tahtalar koydu ve bu suretle kalenin denizle irtibatını kesti. İçeridekiler de neft ile dolu kaplar, Grejuva ateşleri ve dahme [donanma fişeği tarzında mermi] halinde oklar, taşlar atmaktan hâlî kalmıyorlardı. Fakat hücum edenlerin makineleri kalede büyük bir gedik açtığından Tatarlar İzmir'e girdiler. Ahâliden rast geldiklerini öldürdüler: Evler ve kale yerle yeksan edildi. Enkazı denize atıldı. Kaleye imdat için Avrupa'dan gelen gemiler kendilerine atılan Rum[ateşi] güllelerinden ve gördükleri harabîden felaketi anladılar. Timür-leng bu sefer için on beş gün sarf etmişti. Halbuki Bâyezid İzmir'i yedi sene muhâsarada tutmuştu.

Timür-leng İzmir'e sâhip olduktan sonra, Bâyezid'in oğlu Süleyman Çelebi tamamıyla kayıt altına gireceğini temin için kendisine sefîrler gönderdi. Bu suretle Isra-yaka yahut Avrupa yakasındaki Türkiye hükûmetinde kaldı. Bâyezid'in diğer oğlu İsâ Çelebi'nin sefîri de aynı şekilde güzel kabul gördü. Sonra Timür-leng Mirza Muhammed Sultan'ı İzmir Körfezi'nde Foça kalesine hücuma gönderdi. Bir çok Hıristiyan buraya çekilmişti. Foça kalesi teslim oldu. Talep olunan vergiyi ödediği için Tatarlardan kurtuldu.

Timür-leng İzmir'i terk ederken Sakız adasında hükümran olan zât tarafından[151] özel bir memur geldi. Bu sefîr efendisinin Timür-leng'e itaat arz ettiğini tebliğe geliyor ve vergi vermek teklifinde bulunuyordu. Timür-leng yol esnâsında Uluğ-borlug'u [Uluborlu?], sonra Felekâbâd gölü kenarında Hamîd-ili vilayetinde yer alan Eğirdir'i ve bu göl üzerinde bir adada yer alan Nasibîn'i zapt etti.

---

150 805 senesi Cemâziyelevvel'inin 6'ıncı Cuma günü [2 Aralık 1402].

151 Şerefeddin buna Soba namı veriyor.

Akşehir'e vâsıl olduğu zaman Bâyezid hastalandı ve fücceten
Sene: 1403 [ansızın] vefat etti.[152] Timür-leng, oğlu Mûsâ Çelebi'ye bir çok hediyeler vererek pederinin naaşını Bursa'ya nakle memur etti. Sonra hasta olan torunu Mirza Muhammed Sultan'ı görmek için Akşehir'den çıktı. Yolda Turgud kabîlesine mensup Türkmenleri bozdu. Bunların reisleri Hızır Beğ ile İbrâhim isyan etmişler ve bir dağda saklanmışlardı. Timür-leng Karahisar'a vardığı zaman torununu can çekişirken buldu. Vefatı kendisini pek müteessir etti. Bütün saray matem tuttu. Aynı zamanda Mısır Sultanı tarafından sefirler gelerek hediyeler takdîm ettiler ve efendilerinin bağlılık arz ettiklerini bildirdiler. Timür-leng o zaman Kara Tatarların nezdinde idi. Hulagu Han vaktiyle bunları Tataristan'dan getirmişti. Sonra Anadolu ve Suriye hudutlarına yollayarak yanından uzaklaştırmıştı. Ebûsaîd'in vefatından sonra bu Tatarlar Türklerin hizmetine girmişlerdi. Hiçbir vergi vermedikleri için gâyet kuvvetlenmişlerdi. Miktarları yaklaşık olarak kırk bin âileyi buluyordu. Bunları Türkistan'a yollamak niyetinde bulunan Timür-leng etraflarını askerleriyle çevirtti, ordusuna aldı. Amasya, Sivas ve Kayseriye civarlarına yayılmışlardı.

Timür-leng bu seferden sonra tekrar doğu yolunu tuttu. Gürcistan'a girmek için yeni vesîleler buldu. Kral Corci vaadi mucibince saraya gelmemişti. Bundan dolayı Timür-leng Menkul taraflarına gitti. Orada Mardin hâkimi İsâ kendisine saygılarını sundu. Şimdiye kadar Timür-leng'in huzûruna çıkmaya cesâret edememişti. Bir çok senenin birikmiş vergileriyle kıymetli hediyeler getiriyordu. Gürcistan hükümdarlarından Ak-buğa'nın oğlu İvan ile Corci'nin birâderi Kustendil (Custendil) de geldi. Timür-leng Kars'a vardığı zaman Mirza Ebûbekir'e Bağdad'ın ve bütün civar memleketlerin idâresini verdi ve Bağdad şehrini tekrar binâ etmekle görevlendirdi.

Gürcistan Kralı Timür-leng'in kendi arazisine girmiş olduğunu haber alır almaz Tatar hükümdarını yatıştırmak için sefirler gönderdi. Fakat sözlerini dinletemedi. Saraya bizzat gelmesi için emir gitti. Timür-leng Kortene kalesine yaklaşarak muhâsara etti. Bu kale yüksek, dik, yalçın bir dağ tepesinde idi. Etrafında derin uçurumlar vardı. Güney tarafındaki bir kaya kaleden daha yüksek idi. Bu kaya-

[152] 805 senesi Şaban'ının 14'üncü Perşembe günü [9 Mart 1403].

ya ancak merdiven veya iple çıkılabilirdi. Dolambaçlı, gâyet dar ve uçurumlarla çevrili bir yoldan dağa çıkmak kābildi. Gürcüler her tarafı tahkîm ederek yukarıda evler yapmışlar, sarnıçlar kazmışlardı. Tral namındaki reisleri oldukça çok bir muhâfız gücüne kumanda ediyordu. Bu kalenin muhâsarasına teşebbüs edilmesi müşkil görünüyordu. Bir düşman memleketi ortasında uzun müddet için zahireye hatta suya mâlik olmak icap ediyordu. Fakat en büyük engellerin üzerine atılmaya alışmış olan Timür-leng tasalanmadı.[153] Ahali bir takım hediyeler vererek Timür-leng'i uzaklaştırmak istediler. Timür-leng'in hücum niyetinden vazgeçmediğini görünce, ancak o zaman müdâfaaya, müthiş surette ok ve taş yağdırmaya başladılar. Tatarlar, içine muhafız kuvveti koymak fikriyle bir çok küçük kuleler yaptılar. Kışı orada geçirmek ihtimalini düşünüyorlardı. Sonra âletlerini, makinelerini kurdular. Şatoya hâkim yüksek sahneler yaptılar. Geceleyin bir Merkit gâyet yüksek olan kayanın üzerine çıkmak çâresini buldu. İplerle tırmanmak sâyesinde Kayanın üzerine elli kişi çıkabildi. Bu kayadan kaleye dar bir yol vardı. Yoldan ancak yan yana üç kişi geçebilirdi. İleri yürümek cesâretini gösterenlerin öncüleri telef oldu. Nihayet bazıları kalenin kapısına kadar ilerlediler. Şiddetli bir mücadeleden sonra kapıyı kırdılar. İçeridekiler çare kalmadığını görünce aman dilediler. Bütün reisler tutuklandı, kale zapt olundu.[154]

Timür-leng Abhazlar memleketine müfrezeler gönderdi. Askerleri kendilerine yol açmak için ağaçları kesmek mecburiyetinde kaldılar. Timür-leng de bizzat Gürcistan içerlerine girdi. Yedi yüz köy ve kasaba yağma etti. Hıristiyanların manastırlarını yıktı, mermerden ve kesme taştan yapılmış bir çok kiliseleri, harâb etti. Gürcüler en yüksek dağlarda mağaralara ve kayalara kaçmışlardı. Buna rağmen burada da Tatarlardan kurtulamadılar. Çünkü Tatarlar sandıklara giriyorlar, iplerle sandıkları kaya tepelerine çekiyorlardı. Bu suretle Gürcüleri takip etmekteydiler. Gürcistan Kralı Corci bütün memleketin harâb olduğunu görerek Timür-leng'den barış istirham etti. Timür-leng bin naz ile buna râzı oldu. Tiflis'te iki gün kaldıktan sonra Karabağ'a gitti. Baylekan şehrinin yeniden inşasıyla

153 806 senesi Muharrem'inin 14'ünde [3 Ağustos 1403'te] muhasara etti.
154 23 Muharrem'de.

meşgul oldu. Sonra kışı Karabağ'da geçirdi. Civar hükümdarların hepsi, Gîlan hükümdarları müstesnâ olmak üzere, buraya geldiler. Bundan dolayı Timür-leng Mirza Şahruh'un kumandası altında Gîlan'a asker sevk etmeye karar verdi. Tatarların yaklaşması bu hükümdarları itaat dâiresine soktu. Bütün kabîleler teslim oldular. Nihayet, Timür-leng batı memleketlerinde yedi yıl kaldıktan sonra Semerkand'a dönmeye hazırlandı.[155] Vaktiyle Hulagu İmparatorluğunu meydana getirmiş olan ülkelerin hepsine birer vâli tayin etti.

Timür-leng bir müddet evvel Mirza Rüstem ile Noyan Süleyman-şah'ı Rey tarafına göndermişti. Orada İskender-şeyh isyan etmiş, Fîruzkûh hisarını tahkîm ederek bütün âilesini kaleye toplamıştı. Sonra kendisi Rüstemdâr dağlarına ve ormanlarına çekilmişti. Tatarlar bu ülkeye yaklaştılar. Nur kalesini aldılar. İskender'in düşmanı olup orada kendilerini bulmaya gelen Kiyumers'i tevkîf ettiler. İskender'le uzlaşmak istediklerini isbat için bunu İskender'e gönderdiler. Fakat bu iki emîr Tatarlara karşı birleştiler. Düşmanlık yapmaya kalktılar. Keyfiyet Timür-leng'e bildirildi. O da derhal yola çıktı. Fîruzkûh pişgâhına gelerek kaleyi muhâsara etti.[156] Birkaç hücumdan sonra kale teslim oldu. Timür-leng İskender'in üzerine yürüdü. Aynı zamanda kumandanlardan bazılarını, Damgan civarında isyan etmiş olan Kara Tatarlara karşı sevk etti. Kara Tatarları Hazar Denizi sâhiline kadar takip ettiler. Orada içlerinden on binden fazlası öldürüldü, geri kalanları esîr alındı.

Timür-leng Çelao dağına doğru yürüdü. İskender burasını terke mecbur oldu. İskender'in takibinde devam edildi. Bazı akıncılar İskender'i Hazar Denizi'ne civar ormanlarda, maiyetinde iki yüz kişi ile buldular. Fakat gâyet cesâretle savunmada bulunduğundan dolayı ele geçirilemedi. Hatta Mirza Sultan Hüseyin'e karşı şiddetli bir hücum yaptı. Bundan sonra yine kaçtı. Gîlan ormanlarına girdi. Orada peşini bırakmaya mecbur oldular.

Timür-leng Semerkand'a gitti.[157] Pâyitahtından uzun müddetten beri uzaklaşmıştı. Semerkand'da bulunduğu müddetçe eğlenceler ve şenliklerden başka bir şeyle meşgul olmadı. Bir çok hükümdarların sefîrlerini kabul etti. Bilhassa Kastil Kralı kendisine zengin

---

155 Karabağ'da 806 senesi Ramazan'ının 14'ünde hareket etti.

156 9 Zilkade.

157 807 senesi Muharrem'inde.

hediyeler göndermişti. Bu meyanda halılar da vardı. Halıların resimleri bir Acem târihçisine nazaran o kadar ince yapılmıştı ki vaktiyle ressam Mani[158]'nin Arten (Artene) levhaları üzerine yapmış olduğu resimlerle kıyaslansaydı Mani utancından yerlere geçecek ve eserleri pek çirkin görünecekti. Timür-leng, Bâğ-i Şimâl [=Kuzey Bağı] denilen sarayın güneyinde muhteşem bir saray yaptırdı. Mermer kesmekte pek mâhir olan ve Suriye'den getirilen ameleyi inşaatta kullandı. Bu amele mozaik ve kakma işler imalinde pek ihtisas sâhibiydiler. Muhtelif renkte taşlarla duvarlara ve döşemelere abanoz ve fildişi üzerine yapılan kakmalara benzer kakmalar yapıyorlardı.

İmparatorluğun pâyitahtına döndüğü zaman bütün Asya'yı pençesine almak ve bilhassa Cengiz Han âilesinin çıkarılmış olduğu Çin ülkesiyle harb etmek tasavvuruna düşen Timür-leng, bu büyük tasavvur hakkında müzâkerelerde bulunmak üzere bir kurultay topladı. Meclisin toplanması münâsebetiyle bir takım muhteşem şenlikler yapıldı. Timür'ün çocuklarından bazıları evlendirildi. Sonra Timür-leng mecliste büyük bir nutuk irâd etti ve Çin'e hücum etmenin ne kadar lazım olduğunu gösterdi. Bütün reisler buna râzı oldular. Sonra askerin miktarı tam bir sıhhatle sayıldı, bölükler arttırıldı. İki yüz bin kişiden mürekkep bir ordu vücuda getirildi. Timür-leng, Taşkend'in idâresini Argun-şah'a bıraktıktan sonra Çin seferine çıktı.[159]

Aksulat'a gitti. Buzlar üzerinden Seyhun nehrini geçti. Otrar'a vardı.[160] Orada şiddetli bir hummaya tutuldu ve iyileşme ümidini kaybetti. Torunu Pir-Muhammed Cihangir'i kendisine halef olmak üzere gösterdi ve bir müddet sonra, yetmiş bir yaşında vefat etti.[161] Otuz altı sene hükûmet sürmüştü.[162] Sene: 1405

---

158 Burada bahse konu olan Mani, Manikeizm=Manicilik'in kurucusudur. Şarkın en meşhur ressamı olmakla maruftur.

159 807 senesi Cemâziyelevvel'inin 23'ünde [27 Kasım 1404].

160 807 senesi Receb'inin 12'sinde [14 Ocak 1405].

161 17 Şaban. Celalî takviminin 326'ıncı senesinin Esfendarmaz ayının 14'ünde.

162 Dört oğlu olmuştu: 1) Gıyâseddin Cihangir ki kendisinden evvel vefat etmiş ve Muhammed, Pir-Muhammed Cihangir namında iki çocuk bırakmıştı. 2) Muizzeddin Ömer-şeyh ki pederinden evvel vefat etmiş, Pir-Muhammed, Rüstem, İskender, Ahmed ve Baykara namında beş çocuk bırakmıştır. 3) Miran-şah. Bunun da beş oğlu olmuştur: Ebûbekir, Ömer, Halil, nam-ı ibcâl-i diğerle Muhammed yahut Mahmud, Suyurgatmış. 4) Şahruh. Çocukları aşağıda görülecektir.

Bir müverrih[163] Timür-leng'i bize şu şekilde tasvir ediyor: Timür-leng uzun boylu, yüksek alınlı, büyük başlı, beyaz ve kırmızı renkli, uzun sakallı idi. Çolak ve sağ ayağı topal idi. Sesi gür ve nüfûz ediciydi. Büyük bir fikrî sağlamlığa, sarsılmaz bir kendine güven hissine mâlikti. Ölümden korkmazdı, yalandan nefret eder, hakîkati severdi. Öyle bir ruhî itidal sâhibiydi ki ne muvaffakıyette, ne felakette kendisini şaşırmazdı. Konuşurken, latîfe edilmesinden, zulümden bahs olunmasından hoşlanmazdı. Cesur adamları takdîr ederdi. Faal, müteyakkız, yorulmaz, gürbüz idi. Selîm bir muhâkemesi vardı. Kendisinden gizlenmek istenen şeyleri anlardı. Edep ve san'at erbabına bilhassa hürmet gösterirdi. Memleketleri dâhilinde cereyan eden ahvâlden tamamıyla haberdardı. Maksadını saklardı. Meşrebi hiddetli ve kudret hırslısı idi. Mühründe *hakîkat, selamet (en-necât fî's-sıdk?)* kelimeleri kazılı idi. Darbettiği meskûkâtta şu suretle konulmuş üç halka görülür:

Arabşah

Timür-leng vefat edince, uzakta bulunan oğullarına ve bilhassa Taşkend'de bulunan Halil Sultan ile kendisine halef olacak Pir-Muhammed'e haberler gönderildi. Timür-leng ile berâber Otrar'da bulunanlar naaşını Semerkand'a nakil için abanoz bir tabut içine koydular. İlk teessürler biraz sakinleşince, kumandanlar Çin seferine devam edip etmemek mes'elesini konuştular. Timür-leng'in vefatını gizli tutmayı istiyorlardı, Çinlilerle Kalmukların bundan haber alamayınca çarçabuk itaat edeceklerini ümit ediyorlardı. Bunun üzerine bütün ordunun Timür-leng'in torunu İbrâhim Sultan kumandasında Taşkend'e Halil Sultan'ın nezdine gitmesi kararlaştırıldı. Halil Sultan o zaman yirmi bir yaşındaydı. Bütün sefer esnâsında Halil Sultan imparator namı alacaktı, bir nâiblik meclisi belirlenecekti. Çin'den dönüşte Timür-leng'in vasiyet-nâmesi icrâ edilecekti. Fakat ordunun bir kısmına kumanda eden Timür'ün torunu Mirza Sultan Hüseyin Semerkand'ı basmak üzere bin kişi ile ayrılarak bu tasavvurların uygulanmasına mâni oldu. Mirza Sultan Hüseyin'in Semerkand'a girmesine mâni olacak tedbirler alındıktan sonra Taşkend'de bulunan Halil Sultan ahvâlden haberdar

Şerefeddin

163 Arabşah.

edildi. İşleri yoluna koymak için umûmî bir meclis toplanmasına karar verildi. İbrâhim Sultan'ın isyanı bütün orduyu Semerkand'ın imdadına gitmek mecburiyetinde bıraktı. Bu esnâda Halil Sultan ile Taşkend'de bulunan noyanlar ahvâlden korkarak ordunun geri kalan kısmının nasîhatini dinlemeksizin Halil Sultan'ı oy birliğiyle tahta çıkardılar. Bu haber duyulunca her tarafta karışıklıklar çıktı. İleri gelenlerin pek çoğu bu hareketin aleyhinde bulundular. Timür-leng'in vasîyet-nâmesine riâyet edilmesi fikrindeydiler. Muhtelif fırkalar teşekkül etti. Timür-leng'in torunu Uluğ Beğ bir ordu ile Semerkand üzerine yürüdü. İbrâhim Sultan maiyetindeki askerle ilerledi. Her ikisi de pâyitahtı ele geçirmek niyetinde idiler. Fakat Semerkand vâlisi Argun-şah Halil Sultan'ın teşviklerine kapılarak kapıları kapattı. Onun bu engellemesi Halil Sultan aleyhinde bulunanları şaşırttı.

Ancak, Halil Sultan'ın hükümdarlığına ilk muvâfakat edenlerden biri olmakla beraber, Noyan Berendak Halil aleyhinde bir vaziyet alınca daha başkaları da kendisine uydular, aralarında bir anlaşma yaptılar. Halil Sultan da müsâit zamanı bekleyerek buna muvâfakata mecbur oldu. Sonra Timür-leng'in, mirzaların ve ordudaki noyanların bütün beygirlerini, katırlarını ve develerini zapt ederek, kendisine bilhassa bağlı olan Irak askerlerinin reislerine dağıttı. Onların başına geçti, Semerkand yolunu tuttu. Noyan Berendak ile sağ cenah askerlerini ileriden gönderdi. Bunlar dubalardan ibaret bir köprü üzerinden Seyhun nehrini geçeceklerdi. Fakat Halil Sultan'ın gizli düşmanları nehrin öte tarafına geçer geçmez köprüyü bozdular, bütün parçalarını dağıttılar. Halil Sultan köprüyü tamir ettirerek ertesi gün nehri geçti. Berendak Semerkand'a gitmek fikrindeydi. Fakat yolda hükûmetin Halil Sultan'a bağlanmış olduğunu öğrenince şaşırdı. Halinden renk vermemek yolunu tuttu. Tekrar Halil Sultan'ın yanına gelerek ona sadâkat yemini etti. Timür-leng'in vasîyet-nâmesini uygulamak için yapılan misak bozuldu. Halil Semerkand'a doğru ilerledi.

Bu sırada Aliâbâd'da toplanmış olan muhâlif fırkaların reisleri, sarayı, yani kadınları Semerkand'a yollayarak Timür-leng'in yerine geçecek Mirza Pir-Muhammed'in yanına gitmeyi kararlaştırdılar. Bunun üzerine, Uluğ Beğ ile İbrâhim Sultan Aliâbâd'ı terk ederek[164]

---

[164] 807 senesi Ramazan'ının 3'ünde [5 Mart 1405].

Buhârâ yolunu tuttular. Pir-Muhammed'e katılacaklardı. Yolda Semerkand vâlisi tarafından bir mektup aldılar. Vâli bu mektubunda şehrin kapılarını Halil Sultan'a da kapamak ve şehri ancak imparatorluğun meşrû vârisi olan Pir-Muhammed'e teslim etmek niyetinde olduğunu bildiriyordu. Onun vaadlerine pek itimad etmeyen mirzalar verdikleri cevapta bu niyette devam etmesi için teşvîklerde bulundular. Fakat çok geçmeden Halil Sultan'ın Semerkand'a girdiğini, orada bütün reisler tarafından karşılandığını, tahta çıkarılmak üzere bulunduğunu haber aldılar. Buhârâ'da kapanmaya karar vererek surları tamir ettirdiler.

Halil Sultan Semerkand'a alayla girdi.[165] Memleketin bütün ileri gelenleri kendisini Sultan olarak kabul ettiler, ayaklarına kapandılar. Halil Sultan tahta çıktıktan sonra, bu gâsıbâne davranışını örtmek için, o zaman otuz yaşında bulunan Mirza Muhammed Cihangir'e "Han" ünvanını verdi.[166] Sonra büyük pederi Timür-leng'in mezarını ziyâret ile bütün hazînelerini ordu kumandanları arasında taksim etti.

Halil Sultan halîm, âlicenap, müşfik, hayra meyyal bir tabiattaydı. Fakat Timür-leng'in toplamış olduğu hazîneleri pek bol surette dağıtıyordu. Noyan Hacı Seyfeddin'in müstefreşesi Şâd-i Mülk namında bir kadını çılgınca seviyordu. Vaktiyle onunla gizlice evlenmişti. Timür-leng o kadını öldürtmek istemişti. Halil Sultan tahta çıkınca kadını buldurdu. Artık hep onun nasîhatiyle amel etmeye başladı. Timür-leng'in zevcelerinden çoğu bu kadını aşağıladıkları için o da hem onları zillete düşürmek hem de kocalarını kendisine celb etmek üzere bazı Noyanlarla evlendirmesini Halil Sultan'a söyledi. Halil Sultan'ın israfı ve bu kadına karşı muhabbeti kendisinin felaket sebebi oldu. Timür-leng'e pek büyük bir kalbî bağlılık beslemiş olanlar isyan ettiler.

Arabşah
Şerefeddin

Hudâdâd, Şeyh Nureddin ve daha bir çokları Halil Sultan'ı terk ettiler. Allahdâd da bir çok kişi ile onlara takıldı. Hepsi silaha sarıldılar. Halil Sultan Hudâdâd ile barışmaya çalışarak bu isyanı yatıştırmak fikrine düştü. Allahdâd âsîleri terk etti, onun başına geldi. Hudâdâd ile Şeyh Nureddin Sayram, Endican, Hocend, Şahruhiye, Sağanak şehirlerini ve daha sâir memleketleri zapt ettiler. Kalmuk-

Arabşah

165 16 Ramazan'da.

166 Mirza Muhammed Sultan'ın oğlu ve Mirza Pir-Muhammed'in yeğeni idi.

lar, civardaki sâir bütün kavimler silaha sarıldılar ve işlerine gelen ülkeleri ele geçirdiler.

Timür-leng tarafından saltanatın veliahdı olarak ilan edilmiş olan Pir-Muhammed Kandehar'dan çıkmıştı, büyük bir ordu ile Semerkand'a yürüyordu. Hükûmeti kendisine bırakması için Halil Sultan'a haber gönderdi. Noyanlardan bir çoğu onun tarafını tuttular. Halil Sultan Pir-Muhammed'e şu cevabı verdi:

> "*Eğer imparatorluk irs tarîkiyle intikal edecekse pederim Miran-şah ile amucam Şahruh'un sizden ziyâde hakkı vardır. Hükûmet bunlar arasında taksîm edilmek gerekir. Bu takdirce imparatorluk bende kalacaktır. Onlar kendi ellerinde bulunan parça ile yetinerek imparatorluğu ya kendiliklerinden bana bırakacaklar yahut beni kendi vekilleri nasb ve telakkî eyleyeceklerdir. Timür-leng'in sizi halef olarak gösterdiği yolundaki iddianız da esassızdır. Çünkü Timür-leng bu imparatorluğu nerden bulmuştur? Ona kuvvet ile sâhip olmuş değil midir? Zâten, hayatı esnâsında kararlaştırdığı şeyleri ve memleketleri evlatları ve torunları arasında taksim etmesi, tasdîk ve kabul olunmak lazım gelir. Pederime Âzerbaycan'ı, amucama Horâsan'ı, amuca-zâdem Pir-Ömer'e Irak-ı Acem'i, size de Kandehar'ı verdi. Bana hiçbir şey bırakmaması haksızlıktır. Zapt ettiğim kısmı bana bırakınız. Herkes elindeki ile yetinsin. Şayet pederim ile amucam sizin talep ettiklerinizi kabul edecek olurlarsa benim buna bir itirazım yoktur. Fakat düşününüz ki hakkınız diğerlerini pek geride bırakmış olsaydı Cenâb-ı Hak hükûmetin başka ellere geçmesine müsâade etmezdi. Bugün hükûmetin sâhibi benim, sizden başka itiraz eden yoktur. Bundan dolayı hükûmet bana âittir.*"

Verdiği hükümler büyük bir ehemmiyet taşıyan ulemâdan bir zât, hükûmetin Halil'e âit olduğunu, çünkü Cenâb-ı Hakkın ona hükûmete sâhip olmak imkânını verdiğini beyan eyledi.

Sırf takdîr-i ilâhî üzerine kurulmuş olan bu hükme taraflardan itaatkârlık gösterilmedi. Kuvvetli ordular toplandı. Halil kendi askerinin kumandasını amuca-zâdesi Sultan Hüseyin'e bıraktı. Bu derhal Argun-şah, Allahdâd ve sâir kumandanlarla Belh üzerine yürüdü.[167] Hüseyin Belh'e vardığı zaman bütün bu kumandanları yanına toplayarak öldürülmeleri için emir verdi. Allahdâd, şaşılacak bir soğukkanlılıkla tehlikeden kurtuldu. Sultan Hüseyin'e husûsî surette bazı

[167] 807 senesi Zilkade'sinin ortasında.

maruzatta bulunacağını söyledi. Maksatlarından dâima haberdar bulunduğuna, fakat bunu kendisine açmasını beklediğine, Timür hânedanına karşı beslediği hürmet sâikasıyla o ana kadar Halil Sultan'a karşı itaat ettiğine, fakat kalbinden ona bağlanmış olmadığına inandırdı. Hüseyin bu sözlere kör körüne inandı. Hatta ötekilerini katlettirip ettirmemek için fikrini sordu. Allahdâd Halil'in onları hilm ve mülâyemeti sâyesinde kendine bağlamış olduğunu, Halil'i taklit etmek lazım geldiğini söyleyerek buna kat'î surette mümânaat gösterdi. Kendisinin cesâret ve ihtiyatını son derece methederek sâir şehzâdelerin üstünde olduğunu anlattı. Nihayet, Hüseyin bunlara sadâkat yemini ettirdikten sonra Semerkand yolunu tuttu. Bu sırada Allahdâd cereyan eden bütün olaylardan Halil Sultan'ı haberdar etmişti. İki taraf Keş civarında karşılaştılar. Hüseyin iki cenahın kumandasını Allahdâd'a ve cebren kendi tarafına kattığı kumandanlara verdi. Çarpışma başlar başlamaz, bunlar kendisini terk ettiler. Bütün ordu kaçtı. Hüseyin Herat'ta Şahruh'un yanına sığındı. Bir müddet sonra orada vefat etti.

Diğer taraftan Pir-Muhammed'in ordusu nihayet Ceyhun sâhi-
Sene: 1406 line ulaşmıştı. Bu nehri geçtikten sonra Nahşeb civarlarına geldi. Bütün kuvvetlerini toplamış olan Halil Sultan bu şehir önüne gitmekte gecikmedi.[168] Pir-Muhammed en cesur askerlerini kaybetti, kaçmaya mecbur oldu. Bu muzafferiyete rağmen, Irak'ın Tatar hüküm ve nüfuzuna karşı isyan etmiş olduğunu haber alan Irak askerlerinden bir kısmı bir müddet sonra Halil'in tarafını terk ederek[169] Dicle'ye doğru çekildiler. Kandehar'a dönen Pir-Muhammed büyük bir ordu toplamak için yeni bir gayret sarf ederek bu orduyu alıp Ceyhun'a yaklaştı. Fakat ikinci defa yine mağlup ve Halil Sultan'ın âtıfetini kabullenmeye mecbur oldu. Her birinin memleketlerini muhâfaza etmeleri aralarında kararlaştırıldı. Bu karar üzerine ayrıldılar.[170] Pir-Muhammed Kandehar'a döndü. Orada vezîr-i âzamı Pir-Ali Taz kendisine karşı isyan ederek memleketi ele geçirmek emeliyle katlettirdi. Fakat kumandanlardan büyük kısmı bu tasavvurlarına katılmadıkları için Pir-Ali Taz, Herat'a Şahruh'un

---

168 808 senesi Ramazan'ının birinci Pazar günü [20 Şubat 1406].

169 Şevval'in birinci pazartesi günü [22 Mart].

170 809 hicrî târihinde.

yanına çekildi. Şahruh dahi kendisini astırdı ve gelip bütün Kandehar'a sâhip oldu.

Çağatay İmparatorluğunda her şey sükûnet içinde göründüğü sırada Hudâdâd ile Şeyh Nureddin Halil Sultan'a karşı isyan ederek Semerkand'a doğru ilerlediler ve bütün civarlarını yağmaladılar. Çünkü ahâli kale kapılarını açmaktan imtinâ etmişti. Halil Sultan tabiatının yumuşaklığına rağmen, yine askerinin başına geçmek mecburiyetinde kaldı. Şahruhiye ve Hocend taraflarına gitti. Bu şehirler teslim oldular. Taşkend'i muhâsaraya aldı. Kale teslim oldu. Sonra âsîleri takip etti. Bunlar çöllere kaçtılar. Orada aralarına nifak girdi. Birbirlerinden ayrıldılar.

Şeyh Nureddin gelip Sağanak'ı zapt etti ve Halil Sultan ile barış Sene: 1407
yaptı. Sonra[171] Halil Sultan, Allahdâd'ın maiyetinde bir müfreze göndererek kadîm şehirden tahminen kırk ferseng mesâfede Termid [Tirmiz] kasabasını yeniden yaptırdı. Şahruh derhal şehrin öte tarafında başka bir hisarı tamire kalktı. Bu esnâda Sultan Ahmed ile Kara Yusuf, Tatarları Bağdad'dan ve civarlarından koğarak bütün Âzerbaycân'ı fethettiler. Aynı zamanda Pir-Ömer'in elinden Irak-ı Acem ülkesini, akrabasından İskender namında biri aldı ve kendisini katlettirdi. Şahruh İskender üzerine yürüdü. Âsîyi öldürdü, memleketi zapt etti. Bu suretle Timür âilesinin en kuvvetli hükümdarlarından biri oldu.

Halil Sultan hükûmet idâresinden ziyâde Şâd-i Mülk'e karşı aşkıyla meşguldü. Kendisi büyük meziyetler sahibi olmasına rağmen bu yüzden mahv oldu. Her şey bu kadının emriyle yapılıyordu. Allahdâd ile Argun-şah idâreden memnun olmadıkları için Hudâdâd ile ittifak ederek onu Semerkand'ı muhâsaraya teşvîk eylediler. Hudâdâd'ı çıkarmaya Allahdâd ile Argun-şah görevlendirildi. Düşman karşısına geldikleri zaman kâfî derecede kuvvetli olmadıkları bahânesiyle muhârebeden geri durdular. Yeni imdat istediler. Halil Sultan'ın bizzat orduya gelmesine lüzum gösterdiler. Halil Sultan maiyetinde az kişi ile yola çıktı. Hareketinden haberdar olan Hudâdâd en iyi askerleriyle ona doğru yürüyerek ele geçirdi. Bu hıyânet Allahdâd ile Argun-şah tarafından planlanmıştı. Halil Sultan bütün kumandanlarına düşmanına teslim olmaları için emir

171 810 senesi Safer'inde.

vermek zorunluluğunda kaldı.[172] Hudâdâd Semerkand'ı zapt ederek "sultan" ünvanını "Allahdâd" namındaki bir oğluna verdi.

Şahruh bu fenâ haberleri duyunca askerini toplayarak Şah-melik'in kumandasında Semerkand taraflarına sevk etti. Kuvvetine pek itimad edemeyen Hudâdâd beklemeyi uygun görmedi. Halil Sultan'ın zevcesi Şâd-i Mülk'ü orada bıraktı. Bir müddet sâhipsiz kalan Semerkand Şah-melik görünür görünmez kapılarını açtı. Biraz sonra da Şahruh şehre girdi. Semerkand'da bulunan bütün hazîneleri ele geçirdi. Şâd-i Mülk'ü tevkîf ettirdi. Halil Sultan'ın felaket sebebi olmuş olan bu kadın, zincire vurularak bin türlü hakāret içinde Semerkand sokaklarında teşhîr edildi, halkın hakāretine maruz kaldı.

Hudâdâd Endican ülkesine kaçmış, Halil Sultan'ı da birlikte götürmüştü. Halil Sultan'a bir fenalık etmeyeceğine dâir yemin etmişti. Hakîkaten idâresi altında bulunan bütün memleketlerde onu "sultan" ilan ettirdi. Halil Sultan namına imdat talep etmek için Cetler ülkesine girdi. Fakat yapacağı işlerden haberdar olan Cetler kendisini tutarak kafasını kestiler. Bu târihten sonra Halil Sultan orada kaldı, Şâd-i Mülk'ün hicranından dolayı şiirler yazmaya başladı. Nihâyet Şâd-i Mülk'ten uzaklarda yaşamaktan bıkarak amucası Şahruh'un yanına gelmeye karar verdi. Şahruh Şâd-i Mülk'ü kendisine iâde etti. Sonra Horâsan vâliliğine nâil olarak bir müddet geçince orada vefat etti ve Rey şehrinde defn olundu. Kendisini seven ve arkasına kalmamak isteyen Şâd-i Mülk göğsüne bir hançer sapladı, Halil Sultan ile aynı mezara defn edildi. İşte daha mes'ûd bir hayata müstahak olan bu hükümdarın âkıbeti böyle olmuştur.

Bu suretle Şahruh[173] pederi Timür-leng'in bütün memleketle-
Sene: 1415 rine sâhip oluyordu. Adâleti, diyâneti, cömertliği, cesâreti ve daha
D'Herbelot 1431 sâir cengâverce fazîletleri ile meşhur olan bu hükümdar, Herat'ın pederi tarafından tahrip edilmiş olan meşhur İhtiyareddin kalesini

---

172 812 hicrî târihinde.

173 Kendisine Şahruh Bahâdır yahut Şahruh Mirza derler. Timür-leng'in 4'üncü oğlu idi. Timür-leng şatranç oynardı. Şatrançta Acemlerin "Şahruh" dedikleri oyunu yapardı. Yani ruh ile şah'a kiş der ve mat ederdi. Oğluna bu ismi vermiştir. Cihangir'in oğlu Muhammed'in Hocend veyahut Seyhun üzerinde kendi emriyle yaptırdığı şehri de Şahruhiye diye isimlendirmiştir.

tekrar inşâ ettirdi.[174] Bu iş için yedi bin amele kullandı. Herat ve Merv surlarını da tekrar yaptırdı. Sonra[175] oğlu Baysungur'u[176] bir ordu ile Cürcan'a gönderdi. Genç şehzâde bu ülkenin pâyitahtı olan Esterâbâd'da karar kıldı. Türkmen Kara Yusuf'un oğlu İskender'in bütün Âzerbaycan'ı istila etmiş olduğunu orada haber aldı. Bu havâdis onu Şahruh'tan imdat istemek üzere Horâsan'a dönmeye mecbur etti. Bu Türkmenlerle Tatarlar arasında şiddetli bir harb başladı. İskender mağlup olarak vilayet vilayet dolaşmak mecburiyetinde kaldı. Şahruh Âzerbaycan'ı İskender'in biraderi Cihan-şah'a iâde etti.

Şahruh otuz sekiz sene hükûmet sürdü. Rey civarında, yetmiş bir yaşında vefat etti.[177] Birkaç evlat bıraktı. Büyük oğlu Uluğ Beğ kendisinin yerine geçti. İkinci oğlu Ebû'l-Feth İbrâhim'dir ki babasının sağlığında yirmi sene İran'ı idâre etmişti.[178] Bu şehzâde Şîraz'da bir çok bina yaptırmıştı. Yezdli Şerefeddin Ali, yazdığı *Timür Târihi*'ni ona ithaf eylemiştir. Şahruh'un oğullarının üçüncüsü Baysungur'dur ki pek çok şarab içtiği için vefat etmişti. Âdil ve insaflı bir şehzâde diye bilinirdi. Edibleri himâye ederdi.[179] Dördüncü oğlu Gazne ve Hindistan vâlisi, Suyurgatmış'tır.[180] Beşincisi ve sonuncusu da Mirza Muhammed Cukî'dir.[181] Sene: 1446

Uluğ Beğ pederi Şahruh'un halefi oldu. Pederi zamanında bir müddet Mâverâünnehir ve Türkistan vilayetlerini idâre etmişti. Şahruh'un vefatından sonra torunu Alâüddevle Horâsan'ın pâyitahtı Herat'ı ve aynı zamanda Uluğ Beğ'in oğlu Abdüllatîf'i ele geçirdiğinden, Uluğ Beğ oğlunu kurtarmak için yeğenine bir sefîr gönderdi ve onunla barış yaptı. Fakat bu sulh çok sürmedi. Horâsan'ın kendisine âit olması lazım geleceğini iddia eden Uluğ Beğ kuvvetli bir ordu ve iki oğlu Abdüllatîf ve Abdülazîz ile birlikte Horâsan'a girdi

174 818 hicrî târihinde.
175 835 hicrî târihinde.
176 Ünvanı "Gıyâsü'd-Dünya ve'd-Din Mirza"dır.
177 850 hicrî târihinde.
178 838 hicrî târihinde ve 1434 miladî târihinde vefat etmiştir.
179 837 hicrî ve 1433 miladî târihinde 37 yaşında vefat etmiş, Rükneddin Alâüddevle, Sultan Muhammed, Ebû'l-Kāsım Babur namında üç oğul bırakmıştır.
180 830 hicrî târihinde ve 1426 miladî târihinde vefat etmiştir.
181 848 hicrî târihinde, 1444 miladî târihinde vefat etmiştir. Bazıları Şahruh'un İbrâhim Sultan namında başka bir oğlundan da bahsederler.

ve Herat'tan 14 perseng mesâfede Murgab yakınında Alâüddevle'yi mağlup etti. O da birâderi Babur'un yanına iltica etti. Bu iki kardeş evvelce düşmandılar. Cürcan vâlisi Babur, Şahruh'un vefatından sonra Horâsan'a girmişti. Herat'ı Alâüddevle'nin elinden almak istiyordu. Muhârebe etmek fikriyle Herat'a yaklaştı. Fakat müşterek dostlar araya girerek kendilerini barıştırmışlardı. Habuşan ülkesinin aralarında hudut teşkil etmesi kararlaşmıştı.[182] Babur kardeşinin imdadına koştu. Kumandan Halil Hinduge'yi takip için Merv taraflarına yolladığı gibi kendisi de Herat taraflarına yürüdü. Uluğ Beğ iki kardeşin üzerine gitti, onları bozdu, hatta Esterâbâd'dan bile çıkardı, her ikisini de Irak'ta hükümran olan Sultan Muhammed'in yanına sığınmaya mecbur etti.

Sonra Herat'a döndü. Orada vücuduna lüzum vardı. Dış mahal-
Sene: 1447 leler ahâlisi isyan etmişler, başlarına Türkmen İskender'in oğlu Yar-Ali'yi geçirmişlerdi. Bunun maksadı Herat'a sâhip olmaktı. Fakat Uluğ Beğ Herat'a yetişince asâyişi sağladı. Dış mahalleleri askerlerine yağmalattı.[183] Sonra Buhârâ taraflarında ikāmet etmek üzere Herat'tan çıktı. Pederi Şahruh'un Semerkand'a götürülmekte olan tabutuna tesâdüf ederek Semerkand'a kadar ona refâkat etti. Şahruh'u Timür-leng'in yanına defn ettirdi.

Babur onun yokluğundan istifâde ederek Esterâbâd'a ve sonra Herat'a girdi. Herat ahâlisi dış mahallelerin yağmasından kızgın olduklarından kendisine kapıları açmışlardı. Hemen derhal Abdüllatîf pederi Uluğ Beğ'e karşı isyan ederek Belh'i ele geçirdi. Aynı zamanda, asıl Fars vilayetinde pederi İbrâhim'in yerine hükûmete geçmiş olan Ebûsaîd[184]'i Mirza Muhammed[185] hükûmetten düşürdüğü için o da kayın pederi Uluğ Beğ'in yanına sığınmıştı. Uluğ Beğ bir kaç vilayet zapt için bu karışıklıklardan istifâde etmek istedi. Memleketin en kuvvetli erkânından İl-argun ile birleşerek ordusuyla birlikte Semerkand tarafına yürüdü.

Pederi Uluğ Beğ'in yokluğu esnâsında bu şehirde bulunan Abdü-
Sene: 1449 lazîz karşı koyabilecek bir halde olmadığı için kaçmayı münâsip gördü. Bunun üzerine Uluğ Beğ, kalenin imdadına koşmak için

182 851 hicrî târihinde ve 1447 miladî târihinde.

183 852 hicrî târihinde.

184 İbn Muhammed ibn Miran-şah ibn Timür-leng.

185 İbn Baysungur ibn Şahruh.

Amu geçidini bıraktı. Oğlu Abdüllatîf bu fırsattan faydalanarak nehri geçti, pederine hücum ederek mağlup etti. Pederini katlettirecek derecede vicdansızlık göstererek tahta sâhip oldu.[186] Uluğ Beğ'in büyük meziyetleri vardı. Bilhassa ilim ve fenlere mensubiyeti vardı. Doğunun en meşhur hey'et-şinasları [astronomi bilginleri] onun emriyle birleşerek o meşhur hey'et cedvellerini [gök haritaları/astronomi çizelgeleri] düzenlemişlerdir.

Abdüllatîf Ebûsaîd'i Semerkand'dan çıkardı. Sonra onunla bir harbe tutuştu ve esîr aldı. Fakat Ebûsaîd kaçmak çaresini bularak Buhârâ'ya iltica etti. Orada, Abdüllatîf'in altı ay süren bir hükûmetten sonra kendi askerleri tarafından öldürüldüğü haberini aldı.[187] Onun yerine Semerkand'da Abdullah[188] tahta çıkmıştı. Ebûsaîd yaptığı entrikalar netîcesinde Buhârâ'ya sâhip oldu. Sonra Semerkand'a doğru yürüdüyse de mağlubiyete uğradığından Türkistan'a kaçtı, ertesi sene[189] külliyetli yardım alarak tekrar geldi. Bir çok hisarları ele geçirdi. Büyük bir muhârebede Abdullah'ı bozdu. Abdullah telef oldu, bu suretle Ebûsaîd Mâverây-ı Seyhun [Seyhun ötesi] kıt'asının bütün vilayetlerine sâhip bir vaziyete girdi.

Sene 1450, 1451

Ebûsaîd'e yardımcı kuvvet vermiş olan Özbekler Semerkand'a girdiler, bir çok zulümler yaptılar. Ebûsaîd onları oradan koğmak için yalnız başına şehrin kapısına geldi, kendisini ahâliye tanıttı. Ahâli başlıca mevkileri Ebûsaîd'e teslim ettiler. Sonra yarı cebren, yarı hediye vermek suretiyle Özbekleri ve hanlarını oradan çekilmeye iknâ etti.

Horâsan o zaman, yukarıda bahsettiğimiz Babur'un elindeydi. Bu hükümdar, Uluğ Şah'ın ric'atinden sonra Herat şehrine sâhip olmuş, çok geçmeden orada Türkmenlerin reisi Yar-Ali tarafından muhâsara altına alınmıştı. Ahâli bu Türkmen reisine şehrin kapılarından birini açmış olduğu için Babur, İhtiyareddin kalesine çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. Çok geçmeden bu kaleyi terk etti. Yar-Ali bu kadar büyük bir şehrin sâhibi olunca harbi bitmiş zannederek tamamıyla zevk-u sefâya koyuldu, Herat'ı muhâfazaya

186 853 hicrî târihinde.
187 854 hicrî târihinde.
188 İbn İbrâhim ibn Şahruh.
189 855 hicrî târihinde.

çalışmayı aklına getirmedi. Civarda dolaşan Babur askerleri yirmi gün sonra kapılardan birini ele geçirmek yolunu buldular. Zevk ve sefâhat içinde Yar-Ali'yi gâfil bastılar. Yar-Ali Babur'a teslim edildi. O da şehrin meydanına göndererek orada başını kestirdi.

Bu suretle bütün Horâsan'a sâhip olan Babur, Tus şehrini birâderi Alâüddevle'ye verdi. Fakat biraz sonra biraderinden şüphelendiği için oğlu İbrâhim ile berâber tevkîf ettirerek ikisini de Herat'ta hapsetti. Artık zevk ve sefadan başka bir şey düşünmedi. Herat, kumandanların çıkardıkları karışıklıklar içinde kaldı.

Sicistan kıt'asında Şah Hüseyin'in isyanı onu bu rehâvetten uyandırdı. Silaha sarıldı. Âsîye karşı sür'atle yürüdü. Şah Hüseyin Babur'un öncülerini görmekten hayrete düşerek her sene bir vergi vermek teklifinde bulundu ve kıymetli hediyeler gönderdi. Babur, yumuşadı, Horâsan'a döndü. Orada her şeyi karmakarışık bir halde buldu. Babur'un hiddet ve şiddetinden memnun olmayan Emîr Hinduge bir miktar kuvvetin başına geçmiş, onunla Esterâbâd'ı zapt eylemişti. Babur ilk önce galebe çalamadıysa da kumandanı Ali Bahâdır, Hinduge'yi kendi eliyle öldürünce galebe Babur'un tarafında kaldı.

Aynı zamanda, hapsedildiği yerden kaçmış olan birâderi Alâüddevle, Irak'ta ve Fars vilayetinde hükümran olan birâderi Mirza Muhammed'in yanına Irak'a gitmek üzere Sicistan yolunu tuttu. Alâüddevle Şahruh'un vefatından sonra Fars ülkesini eline geçirmişti. İki kardeş bir ordunun başına geçtiler, Horâsan'a yaklaştılar. Babur'u mağlup ve Omad hisarına sığınmaya mecbur ettiler. Muhammed Herat'a girdi. Orada mahpus bulunan Alâüddevle'nin oğlu İbrâhim'i kurtardı.

Babur bir müddet kalesinde kapalı kaldıktan sonra Esterâbâd'a geçmek üzere Abiverd yolunu tuttu. Muhammed'in Esterâbâd vâliliğini verdiği Emîr Hacı Ganaşîrîn'den halkın memnun olmadığını biliyordu. Esterâbâd'ı zapt etmek üzere vâli Irak'tan ordu ile yetişince onunla harbe tutuşmak iktizâ etti. Babur gâlip çıktı, bütün düşman ordusunu kılıçtan geçirdi. Vâliyi esîr aldı. Bir harb vukûa geleceğini haber alarak kumandanına yardım için koşan Muhammed, vâlinin mağlubiyetini yolda haber alınca o kadar acelecilik gösterdiği Babur'u karargâhında bastı ve ikinci defa olarak Omad hisarına çekilmeye mecbur etti. Muhammed'in yanında üç yüz

süvariden fazla bir kuvvet olmadığı için düşmanını pek ziyâde takip etmeyi muvâfık görmedi.

Muhârebeden evvel Kermesir'e gönderilmiş olan Alâüddevle, Babur'un ric'atinden faydalanarak Herat önüne gitti. Halk kendisine kapıları açtılar. Muhammed, kendisine muzafferiyetin bütün semerelerini kaybettiren bu hareketi pek kıskandı. Bir meclis akdederek bunda Horâsan'ı terk ederek Irak'a dönmek kararını verdi. Onun gittiğinden haberdar olan Babur Omad hisarını terk ederek Herat yolunu tuttu. Alâüddevle orada kendisini beklemeyi muvâfık görmemişti. Kalenin muhâfazasını Ahmed Yasaul'a bıraktı, Belh'e kaçtı. Herat ile kalesi zapt edildi. Bu muvaffakıyetle yetinemeyen Babur birâderini Belh'e kadar takip etti. O şehri de bırakmaya onu zorladı. Alâüddevle Bedahşan dağlarına ilticâ etti. Kar dolayısıyla geçitler kapanıncaya kadar Babur kendisinin peşini bırakmadı. Belh'i, Kunduz'u, Bakıllan'ı zapt ederek burada bir vâli bıraktı ve Herat'a döndü. Kalenin muhâfazasına memur olan Üveys Beğ Herat'ta isyan etmişti. Fakat Babur onu ansızın bastı ve hançerletti. Aynı zamanda birâderi Alâüddevle'yi de tevkif ve hapsettirdi.

Bu karışıklıklar sükûnet bulur bulmaz birâderi Muhammed'in kendisine hücuma hazırlandığını haber alınca[190] ne pahasına olursa olsun barış akdetmek üzere sefîrler gönderdi. Muhammed'in namını sikkelerde darb etmeye, hutbelerde ilk önce onun ismini okutmaya mecbur oldu. Bu menfaatleri elde etmiş olmakla beraber Muhammed, Horâsan'ın bir kısmını işgâl iddiasına düşerek Esferayn, daha sonra Haburan üzerine yürüdü. Burada birâderiyle kanlı bir muhârebe yaptı. İki hükümdar son derecede şiddetle çarpıştılar. Muhammed, cesâreti yüzünden pek fazla ilerlemiş olduğundan etrafı çevrildi ve esîr düştü. Babur kat'î surette endîşeden kurtulmak için kardeşini öldürttü. Aynı zamanda diğer kardeşi Alâüddevle'nin de gözlerine mil çekilmesi için emir verdi. Bunu icrâ etmekle görevli olanlar merhamete gelerek sıcak demiri Alâüddevle'nin o kadar hafif sürttüler ki gözbebeğine bir şey olmadı.

Sonra, Babur İran kıt'asını ele geçirmek üzere hareket etti. İran'da herkesi kendisine bağlılık arz etmeye meyilli buldu. Fakat Şîraz'a girer girmez Türkmen Cihan-şah'ın külliyetli bir kuvvet ile

---

[190] 855 hicrî senesinde.

Irak'a girmiş olduğunu haber aldı. Buna karşı yürümeye hazırlandığı sırada birâderi Alâüddevle'nin kendisi aleyhinde yürüdüğünü duydu. Derhal Irak-ı Acem'in müdâfaasını terk ederek Horâsan'ın müdâfaasına koştu. Fakat Herat vâlisi Pir Derviş o gelmeden evvel Alâüddevle'yi Rey taraflarına çekilmeye mecbur etmişti.

Ertesi senelerde Babur İran'ı elinden kaybetti. Cihan-şah bunu zapt eylemişti. Bir müddetten beri Türkmenlerin eline geçmiş olan Âzerbaycân ile Irak'ı geri almaya hazırlandığı sırada Sultan Ebûsaîd'in Ceyhun'u geçtikten sonra Horâsan'a girdiğini, orada kumandanlarını mağlup ettiğini haber aldı. Bunun üzerine Irak'ı terk ederek Horâsan'a doğru koştu. Ebûsaîd onu orada beklemeyi uygun görmedi. Babur Ebûsaîd'in peşini bırakmayarak hemen arkası sıra Mâverâünnehir'e girdi, Ebûsaîd'in tekliflerine kulak asmadı, Semerkand'ı muhâsaraya başladı. Bu kale önünde boş yere kırk gün kaldıktan sonra barışa râzı oldu. Barış şartları uyarınca Ceyhun nehri iki hükûmet arasında hudut teşkil edecekti.

Daha sonra[191], Babur kumandanlarından birini göndererek Sicis-
Sene: 1455, 1456 tan hükümdarı Şah Hüseyin'i itaat altına aldı. Şah Hüseyin hizmetçileri tarafından öldürülmesi üzerine Horâsan'da çıkan bazı karışıklıklar yatıştırıldı. Babur artık korkacak bir düşman kalmamış gibi göründüğü sırada şiddetli bir hastalığa tutuldu[192] ve bundan kurtuldu. Bir müddet hava değişikliği için Tus'a gitti. İmam Rızâ'nın türbesini ziyâret ederek bir çok takdîmelerde bulundu. Bu esnâda hiç şarap içmedi. Günlerce câmiden çıkmadı. Muzıka takımı İmam Rızâ'nın hâtırasını yücelten nağmeler çalıyordu.

Bununla beraber sofuluk çok sürmedi. Eski hayat tarzına tekrar
Sene: 1457 başladı[193], zevk-u sefâya, işrete koyuldu. Bu sefâhatin netîcesinde bir hastalığa tutularak iki gün içinde vefat etti. Tebaası kendisine teessüfler ettiler. Halef olarak oğlu Mirza Şah Muhammed'i bıraktı. Babur'un vefâtı duyulur duyulmaz, çoktan beri Horâsan ile İran'ı zapt için fırsat bekleyen Ebûsaîd bir ordu ile Herat üzerine ilerledi. Vâli, İhtiyareddin kalesine kapandı. Ebûsaîd'in tekliflerine rağmen buradan çıkmadı. Şehrin zaptından sonra Ebûsaîd bu iç kaleyi muhâsara etti. Fakat ele geçiremedi. Hatta ihtiyatsızlık yüzünden

191 859 hicrî târihinde.

192 860 hicrî târihinde.

193 861 hicrî târihinde.

Niretu kalesini bile kaybetti. Buraya geceleyin meçhul bir şahsı kabul etmişlerdi. O da düşmana kapıları açmıştı.

Bu fenâ haber Ebûsaîd'i kendi memleketine dönmeye mecbur etti. Sultan Abdüllatîf'in oğulları orasını zapt için teşebbüste bulunduklarından Ebûsaîd'in vücuduna lüzum vardı. Bu şehzâdelerin Belh önünde topladıkları orduyu dağıtmak için askerinin en iyi kısmıyla kumandanlarından birini önden yolladı. Ahmed ve Cuki ismindeki bu şehzâdeler inzibatı yerinde olmayan askerleriyle bir harbe girişmek ihtiyatsızlığında bulunduklarından mağlup oldular. Ahmed bir çarpışmada maktul düştü. Diğeri bin zahmetle kaçabildi. Ebûsaîd kışı Belh'de geçirdi. Akrabalarından Alâüddevle ile Mirza İbrâhim'in çıkardıkları karışıklık ve bilhassa Âzerbaycân ve Horâsan taraflarına Türkmen hükümdarı Cihan-şah'ın yaptığı akın yüzünden Belh'i terk etmeye mecbur oldu. Herat'ı düşman istilasına maruz bıraktı. Ahâlisi de Türkmenlerin mezâlimine maruz kalmamak için şehri tahliye ettiler. Cihan-şah Herat civarında bulunduğu sıralarda yeni kuvvet toplamış olan Ebûsaîd Murgab nehri yakınında onun ordusunu bastı. Ebûsaîd'in hareketlerini gözetlemek üzere pederi tarafından gönderilmiş olan Pir-Budak, karargâhına kadar püskürtüldü. Bu muvaffakiyetsizlik, Âzerbaycân'dan gelen fenâ haberlere de eklenince Cihan-şah'ı oraları terke ve kumandanlarından birini barış müzâkeresi için Ebûsaîd'e göndermeye mecbur etti. Semerkand Sultanı ilk önce, Cihan-şah'ın Âzerbaycân ile yetinerek Irak-ı Acem'de ve Horâsan'da mâlik olduğu yerlerin hepsini kendisine terk etmesini istedi. Nihayet, uzun müzâkerelerden sonra Irak'ın Cihan-şah'a kalması, Simnan şehrinin Horâsan'daki hükûmetine hudut teşkil etmesi kararlaştı.

Bunun üzerine Türkmenler Irak'a döndüler.[194] Bununla bera- Sene: 1458
ber, büyük bir teessüfle terk ettikleri Horâsan'da büyük tahribât yapmaktan geri kalmadılar. Bu tehlikeli düşmanlardan bozulan Ebûsaîd Herat'a girdi. Türkmenlerin istilası yüzünden bozulmuş olan asâyişi iâde etti. Kendi muhâfazası için iki bin süvari alıkoyarak ordusunu Mâverây-ı Seyhun kıt'asına gönderdi.

Ma'mâfîh çok geçmeden Ebûsaîd tekrar silaha sarılmaya mecbur oldu. Memleketlerini sürekli olarak genişletmeye çalışan Alâüddev-

[194] 863 hicrî târihinde.

le ile Mirza İbrâhim ve Mirza Sencer Ebûsaîd'in askersiz olduğu zamanı fırsat bilerek gelip kendisine hücum ettiler. Ebûsaîd iki bin askerle harbe girişmek üzere onlara karşı yürüdü. Harb başlayacağı sırada, kumandanlarından biri yeni yardım kuvveti getirdi. Bu beklenmeyen imdat sâyesinde düşmanlarını Serahs ile Merv arasında bozdu. Mirza Sencer esîr ve katl edildi. Diğer ikisi kaçtılar. Ebûsaîd muzaffer bir şekilde Herat'a döndü. Artık her türlü endîşeden âzâde bulunduğundan ansızın elinden alınmış olan Niretu kalesini geri almayı düşünmeye başladı. Kalenin içindeki taraftarları az vakit zarfında onun zaptını kolaylaştırdılar. Kaleyi ele geçirir geçirmez, evvelki bozgunluk üzerine Damgan'a kaçmış olan Mirza İbrâhim'in, topladığı askerle Tus şehrine doğru yürüdüğünü, bu şehri zapt fikrinde olduğunu haber aldı. Fakat Mirza'nın ansızın vefatı onu bu harbden kurtardı.

Bunun üzerine Mazenderân'a asker sevk etti.[195] Orada Sultan
Sene: 1459 Hüseyin[196] hükümdar idi. Sebzvar taraflarını tahrip etmişti. Ebûsaîd de bir ordu ile arkadan yürüdü. Büyük bir muhârebede düşmanını bozarak Hüseyin'in pâyitahtı olan Esterâbâd'ı ele geçirdi. Esterâbâd'ın idâresini oğlu Mahmud'a bıraktı. Herat'a dönmek için çabuk davrandı. Çünkü Sicistan vilayeti vâlisi şehri muhâsara etmişti. Onun yokluğu esnâsında ahâli bir kol asker teşkil ederek düşmanı kovmuşlardı. Bundan dolayı Ebûsaîd döndüğü zaman ahâliye sadâkatlarından dolayı teşekkürden başka yapacak bir şey kalmamıştı. Sonra, âsînin üzerine yürüdü. Âsî için af talebinden başka kurtuluş çaresi yoktu. Sultan kendisini affetti. Vâlilikte yerinde bıraktı.

Ertesi sene[197] bütün Seyhun ötesini tahrip etmekte olan Mirza
Sene: 1460 Muhammed Cuki'ye[198] karşı yürümek mecburiyetinde kaldı. Alelacele Semerkand'a gitti. Geldiğini duyunca Cuki Şahruhiye kalesine kapandı. Ebûsaîd kendisini orada muhâsaraya hazırlandığı sırada Mazenderân'da ordu toplamış olan Sultan Hüseyin'e karşı yürümek için bu muhâsaradan vaz geçmeye mecbur oldu. Ebûsaîd'in Esterâbâd'da bırakmış olduğu Mahmud Hüseyin'e karşı durmak

195 861 hicrî târihinde.
196 İbn Mansur ibn Baykara ibn Ömer-şeyh ibn Timür.
197 865 hicrî târihinde.
198 Abdüllatîf'in oğlu.

istemişse de mağlup olmuş ve Horâsan'a kaçmak mecburiyetinde kalmıştı. Hüseyin de Esterâbâd pâyitahtına girmişti. Sonra, Ebûsaîd'in Seyhun ötesi kıt'asında meşgul olmasından istifâde etmek isteyerek Horâsan üzerine yürüdü. Bu kıt'ayı kolaylıkla ele geçirebileceğini ümit ediyordu. Ebûsaîd'in bu vilayete göndermiş olduğu kumandanlar Hüseyin'e mukāvemet edecek kuvvette olmadıklarından Herat'a kapanarak kaleyi tahkîm ettiler. Hüseyin Herat'ı muhâsara etti. Yirmi gün kaleyi döğdü. Fakat muhâfız kuvvetlerinin cesâreti ve Ebûsaîd'in gelmesi muhâsarayı kaldırmaya kendisini mecbur etti. Hüseyin Murgab geçidini muhâfaza etmek üzere Ebûsaîd'e karşı yürüdü. Muhammed Cuki ile sulh yapmak için hızlı davranmış ve Ceyhun nehrini geçmiş olan Ebûsaîd, Hüseyin'i, askeri etrafa dağılarak tahribat yapmakla meşgul olduğu sırada gâfil bastı. Hüseyin bir muhârebeye girişmeyi ihtiyata muvâfık bulmadı, Esterâbâd yolunu tuttu. Ebûsaîd arkasından yürüdü, Esterâbâd'da muhâsara altına girmek korkusundan şehri terk etmeye onu mecbur etti. Cürcan ve Mazenderân vilayetlerini geri aldı.

Bu esnâda, Şahruhiye'yi mühim surette takviye ve tahkîm etmiş olan Muhammed Cuki saldırılarına tekrar başlamıştı. Ebûsaîd derhal Herat'tan hareket etti.[199] Mazenderân seferinden sonra oraya gitmişti. Ebûsaîd evvela Semerkand'a giderek orada uzun bir muhâsara için gereken bütün tedârikleri yaptı. Sonra, kuvvetli bir ordu ile Şahruhiye'ye yaklaştı. Kale bir sene en şiddetli hücumlara mukāvemet gösterdi. Nihayet Muhammed Cuki son dereceye gelince teslim olmak istedi. Fakat Sultan kayıtsız şartsız teslim olmasını şart koydu, kendisini İhtiyareddin kalesine hapsetti. Sonra orada hayatı terk etti. Sene: 1462

Ebûsaîd, Şahruhiye'yi ele geçirdikten sonra Herat'a döndü.[200] Sultan Hüseyin'in Horâsan'a yeni bir akın yapmış olduğunu orada haber aldı. Horâsan'a bizzat gitmeyerek kumandanlarını göndermekle yetindi. Kumandanları mağlup oldular. Fakat Hüseyin ordusunun bazı kumandanlarının kaçması, Hüseyin'i Hârezm'e çekilmeye mecbur ettiği için Ebûsaîd, kayba uğramakla beraber, düşmanından kurtuldu. Sağlanmış olan sükûn ve barışıklıktan fay- Sene: 1463, 1465

199 867 hicrî târihinde.

200 868 hicrî târihinde.

dalanarak Merv[201] şehrine gitti. Orada çocuklarının sünnet düğünü münâsebetiyle büyük şenlikler yaptırdı. Düğün beş ay sürdü. Her türlü oyunlar, güreşler yapıldı. Zafer takları kuruldu, şehrâyinler icrâ edildi. Ziyâfetler verildi. Çalgılar çalındı. Şâirler tebrikiyyeler yazdı.

Sene: 1466, 1467

Ebûsaîd Merv'de bulunduğu sırada, Kara Koyunlu Türkmenleri hükümdarı Cihan-şah'ın vefatını haber aldı.[202] Bunu Hasan Beğ diğer adıyla Uzun Hasan öldürmüştü. Cihan-şah'ın oğlu olan Hasan Ali düşmanına karşı Ebûsaîd'den yardım ricâ etmeye geldi. Ebûsaîd bu vesîle ile Irak-ı Acem'in ve Âzerbaycân'ın fethini ona tebliğ ederek kendisini tekrar mevkiine yükselteceğini vaad eyledi. Bu maksatla Merv'den yola çıktı.[203] Daha evvelce, dünya işlerine pek vâkıf olan ve bütün Mâverâünnehir kıt'asında meşhur bulunan Nasîreddin Ubeydullah'ın görüşünü almıştı. Âzerbaycân hududuna vardığı zaman bir takım müfrezeler ayırdı. Bunlar gidip Irak-ı Acem ile Fars vilayetini zapt ettiler. Bu sırada Hasan Beğ sulh tekliflerinde bulunuyordu. Ebûsaîd sefîrleri tam bir riâyetle kabul ediyor, hediyelerle geri gönderiyordu. Fakat Hasan Beğ'in bizzat nezdine gelmesini istiyordu.

Sene: 1468 Contarini

Ebûsaîd sonra Karabağ'a yürüdü. Hasan Beğ'in karargâhı orasıydı, Hasan Beğ bütün menba'ları kuruttu, zahireleri ortadan kaldırdı. Ebûsaîd'in ordusu her gün kayıplar veriyordu. Bu şehirde muhâsara edilmekten korkarak Ebûsaîd birdenbire fîrar etti. Hasan Beğ'in iki oğlu kendisini takip ederek esîr aldılar. Hasan Beğ Ebûsaîd'in hayatına dokunmamak istiyordu. Fakat bütün kumandanlar buna cevaz vermediler, öldürmek lazım geldiğini söylediler. Özellikle Hasan Beğ Mirza Yâdigâr'ı[204] meşrû hükümdar ve Ceyhun'un öte tarafındaki arazide Timür-leng'in halefi olarak tanımıştı. Bundan dolayı Ebûsaîd, Hasan Beğ'in talep etmiş olduğu sulha muvâfakat etmediğinden dolayı, hayatını kaybetti.[205] Hasan Beğ, Ebûsaîd'in çadırının yağma ve zevcesine hakāret edilmesine mâni oldu. Horâsan kumandanlarına Yâdigâr'ı hükümdar olarak tanımaları için emir verdi.

201 870 hicrî senesinde.
202 871 hicrî târihinde.
203 872 hicrî târihinde.
204 İbn Muhammed ibn Baysungur.
205 873 hicrî târihinde.

Hasan Beğ nezdinde Venedik Cumhuriyeti sefîri olan Kontarini (Contarini) İsfahan'da Hasan Beğ'in sarayının bir odasında Ebûsaîd'in bir resmini gördü. Kontarini Ebûsaîd'e "Buzech" der. Hasan Beğ'in oğlu Uğurlu Mehmed bu resmi bir iple çekiyordu. Diğer bir odada Ebûsaîd'in başının nasıl kesilmiş olduğu gösteriliyordu.

Ebûsaîd'in vefatından sonra on bir oğlu kalmıştı. Mirza Muhammed ile Mirza Şahruh Hasan Beğ'in eline düştüler ve Irak vilayeti hisarlarından birinde uzun müddet mahbus kaldılar. Sonra bu mahbesten çıkarak Irak'ta kaldılar. Bedbaht bir hayat sürdüler. Nihayet, Horâsan'a[206] geçtiler. Şahruh Sari ülkesinde öldü, naaşı Herat'a nakl olundu. Muhammed Sultan Hüseyin'in eline düştü, hapse atıldı.[207] Pederi Ebûsaîd'den Kâbil ve Gazne idârelerini elde etmiş olan Uluğ Beğ bu vilayetlerin hâkimi olarak kaldı.[208] Ömer-şeyh bulunduğu Endican ülkesinde kaldı. Vefatından sonra[209] oğlu Babur'a bıraktı. Babur daha sonraları Hindistan İmparatorluğu'nu kurmuştur. Ebûbekir bir müddet Bedahşan'ı muhâfaza ettiyse de Sultan Hüseyin burasını elinden aldı ve kendisini katlettirdi.[210] Kermesir ve Kandehar vilayetlerini idâre etmiş olan Sultan Murad pederi Ebûsaîd tarafından Irak-ı Acem'e çağırılmış ve pederinin emriyle Kirman vilayetini zapt etmişti. Ebûsaîd'in vefatından sonra Kandehar'a döndü. Fakat, Yusuf Tarhan isminde bir âsî Sultan Hüseyin'in yanına iltica ya onu mecbur eyledi. Sultan Hüseyin Sultan Murad'ı bir muhâfız kuvveti ile birâderi Ahmed Mirza'ya, Semerkand'a gönderdi. Birâderinin gösterdiği muameleden pek memnun olmadığından Sultan Hüseyin'in yanına Horâsan'a döndü. Orada rahatça oturdu. Daha sonra[211] Sultan Hüseyin'in bazı kumandanlarıyla Niretu hisarına gitti. Bir daha kendisinden bahsedildiği işitilmedi. Herat'ta kalmış olan Mirza Sultan Halil pederi Ebûsaîd'in vefatından sonra bu şehri muhâfaza etmek istedi. Fakat Hüseyin Herat'ı onun elinden aldı. Ve kendisini birâderi Ahmed'in hükümdar olduğu Mâverây-ı Seyhun kıt'asına yolladı. Fakat bir türlü rahat durmadığı için Ahmed ona

D'Herbelot

206 899 hicrî târihinde ve 1493 miladî târihinde.
207 905 hicrî ve 1499 miladî târihinde hayattaydı.
208 899 hicrî ve 1493 miladî târihinde hayattaydı.
209 899 hicrî târihinde ve 1493 miladî târihinde.
210 884 hicrî târihinde ve 1479 miladî târihinde.
211 880 hicrî târihinde ve 1475 miladî târihinde.

karşı asker sevk etti. Çarpışmada maktul düştü. Sultan Veled, Arlat kabîlesi Türkleri nezdinde husûsî bir fert sıfatıyla yaşadı. Kendi kumandanlarından biri tarafından zehirlenerek vefat etti. Sultan Ömer Mirza pederi Ebûsaîd öldürüldüğü vakit Semerkand'da idi. Ahmed kendisini atmaya mecbur oldu. Merv civarında karargâh kurmuş olan birâderi Ebûbekir nezdine çekildi. Fakat Ebûbekir, Hüseyin tarafından katledildiği için Ömer Abiverd ve Nisa taraflarına çekildi. Orada esîr edildi. Hepsinin büyüğü olan ve Ebûsaîd'in halefi gibi telakkî edilebilen Mirza Ahmed ile pederinin vefatından sonra Herat'a kaçan ve Horâsan'ı zapt etmiş olan Sultan Hüseyin tarafından tard edilen Mirza Sultan Mahmud'u da zikredersek Ebûsaîd'in şehzâdelerini saymış oluruz.

Sultan Hüseyin, aynı târihlerde[212] Hasan Beğ tarafından imparator olmak üzere kabul edilen Yâdigâr Mirza'yı Esterâbâd üzerinde beslediği emellerden vazgeçmeye ve hâmîsi nezdine Tebriz'e ilticaya mecbur etti. Bununla beraber ertesi sene[213] Hasan Beğ'in verdiği yeni yardım kuvvetleri ile Cihangir Hüseyin'e hücum etti ve onu Faryâb ve Belh taraflarına kaçmaya mecbur eyledi. Hüseyin orada yeni asker topladı, zevk ve sefâya dalmış olan Yâdigâr üzerine ansızın bir hücum yaptı. Yâdigâr'ın bütün memleketlerini ele geçirdi ve kendisini öldürttü.[214]

Diğer tarafta, Sultan Ahmed Semerkand'da hüküm sürüyordu. Sene: 1470, 1493 Horâsan'dan atılmış olan birâderi Mahmud oraya gitti. İki kardeş bir müddet pek güzel geçindiler. Sonra Mahmud, bir av bahânesiyle taraftarlarını alarak şehirden çıktı, gidip Bedahşan'ı zapt etti. Ahmed'in vefatına kadar[215] işler bu merkezde kaldı. Sonra, Mahmud onun memleketini de kendi hükûmetine ilhak eyledi. Fakat o sene, dört evlat bırakarak vefat etti. Çocuklarının ismi Mes'ûd, Baysungur, Ali ve Üveys idi. Mes'ûd pederinin yerine geçti. Kardeşleri Baysungur ile Ali isyan ettiler. Ali tutuldu, gözlerine mil çekildi. Fakat görüşüne zarar gelmediği için Sultan Hüseyin'in yanına kaçtı. Baysungur Semerkand'da uzun müddet direnemediği için Mes'ûd'un

212 873 hicrî târihinde.
213 874 hicrî târihinde.
214 875 hicrî târihinde.
215 899 hicrî târihinde.

düşmanı Husrev-şah ile birlikte Kunduz'a firar etti. Mes'ûd da rahatça Mâverây-ı Seyhun kıt'asında kaldı.

Bu esnâda, kendisini Hüseyin'e sevdirerek kızıyla evlenmiş olan Ali kayın biraderinden aldığı yardım kuvvetiyle gelerek Mes'ûd'a hücum etti.[216] Mâverây-ı Seyhun kıt'asına girdi. Teşebbüslerinde muvaffak olmak üzereyken Husrev-şah'ın gönderdiği adamların sözlerine kapıldı. Husrev-şah bağlılığını arz etmek düşüncesinde olduğuna dâir haber yolluyor ve vaadlerle onu avutuyordu. Netîcede, Hüseyin'in nezdine dönmeye mecbur oldu. Husrev-şah bu hilelerle işleri berbad ettikten sonra Kunduz'da bulunan Baysungur'a pusular kurdurdu. Onu öldürttü ve bu suretle bütün Bedahşan'a sâhip oldu. Üveys bu karışıklıkları görerek Türkistan'a, vâlidesinin akrabaları yanına çekildi. Mes'ûd'un hangi târihte vefat ettiği ve yerine kimin geçtiği meçhuldür. Ma'mâfih, öyle görünüyor ki aynı âileden ve ihtimal ki kendisinin evlatlarından Ebû'l-Maan (Aboulmahan) ile Gil Mirza, vefatından sonra Mâverâünnehir'e sâhip olmuşlardır. Bu sultanlar, Kandehar hükümdarı Argun'un teşvîki üzerine Özbek Hanı Şeybek'e karşı harbe giriştiler. Bir muhârebede maktul düştüler. Hükûmetleri gâlibin pençesi altına girdi. Sene: 1499

Diğer taraftan, pederi Hüseyin'in[217] yerine geçmiş olan Bedîüzzaman, Şeybek tarafından mağlup edildi, İran'a İsmâil Safevî'nin yanına kaçtı. O da Tebriz şehrini kendisine ikāmetgâh olarak verdi. Sene: 1505

Sonra, Osmanlı İmparatoru Selîm, Şah İsmâil'den bu şehri zapt ettiği zaman[218] Bedîüzzaman İstanbul'a götürüldü. Orada vefat etti.[219] Bu fetih sâyesinde Cengiz Han ahfâdı Timür-leng'in kendilerinden zapt etmiş olduğu Mâverây-ı Seyhun kıt'asını ellerine geçirdiler ve bir çok hükûmetler teşkil ettiler ki bunların târihini yukarıda gördük. Bu hükûmetler Semerkand, Buhârâ, Belh ve civarlarındaki Özbek hükûmetleridir. Sene: 1514, 1517

216 905 hicrî târihinde.

217 911 hicrî târihinde vefat etmiştir.

218 920 hicrî târihinde.

219 923 hicrî târihinde.

BÜYÜK MOĞOLLAR

Timür-leng neslinden gelerek Hindistan'da yerleşen ve bugün Büyük Moğol hükûmetleri dediğimiz geniş imparatorluğu pençeleri altına alan Moğollar târihiyle uzun uzadıya meşgul olmayacağım. Bu imparatorların târihi hakkında elimizde bulunan târihlerde doğru bir şeye tesâdüf edemiyorum. Başvurabildiğim şark eserleri yoktur. Burada bu imparatorluktan bahsedişim onu unutmuş görünmemek içindir. Aynı zamanda bu Tatarların muhtelif şubelerini tamamen bildirmek maksadından dolayıdır.

Ömer-şeyh'in, pederi Sultan Ebûsaîd tarafından Mâverây-ı Sey-
D'Herbelot hun kıt'asında Endican vâlisi nasb edildiğini görmüştük. Hasan
Sene: 1493 Beğ Ebûsaîd'i mağlup ettikten sonra Ömer-şeyh, vefatına kadar[220] Endican hâkimi olarak kaldı. Yüksek bir yerden düşmesi ölümüne yol açmıştı. Endican ülkesinde yerine oğlu Babur geçti.

Babur, âilesine mensup bütün hükümdarların âkıbetine uğra-
Sene: 1498 dı, Endican vilayetinden Şeybek Han tarafından çıkarıldı.[221] Bu
Minuçehrî Türkmen hükümdarı Mâverây-ı Seyhun kıt'asını Timür ahfadının elinden tamâmıyla almıştı. Babur Gazne'ye çekildi. Oradan Kâbil'e, ve nihayet Delhi'ye gitti ve Delhi'de yeni bir imparatorluk kurdu. Delhi'nin o zaman Patan hânedanının otuz ikinci hükümdarı olan Amuvi-şah elinde bulunduğu söyleniyor.[222] Büyük ihtimale göre Gurluların kölelerinden birinin neslindendi ve çok zaman evvel Delhi'yi ele geçirmişti. Bu büyük şehre ve Hindistan İmparatorluğu'na sâhip olan Babur, vefatına kadar[223] orada hükümran oldu ve hükûmeti oğlu Hümâyûn Mirza'ya bıraktı.[224]

Hümâyûn Mirza tahta çıkınca Şîr-han isminde bir Patan reisine
Sene: 1530
Sene: 1553 pek çok itibar etti. Şîr-han, Hümâyûn'un birâderi Kâmurân ile onu

---

220 899 hicrî târihinde.

221 904 hicrî senesinde.

222 Delhi'de o târihte Ludî hânedanından Sultan İbrâhim hüküm sürmekteydi. (Mükremin)

223 937 hicrî târihinde.

224 Kâmurân isminde diğer bir oğlu daha vardı.

tahtından mahrum etmek için uyuştu. Şîr-han yahut Şîr-şah, efendisini Hindistan'ı terk ederek İran'da hüküm süren Şah Tahmasb nezdine sığınmaya mecbur etti. İrân Şahı Hümâyûn'u âlicenâbâne kabul ederek Behram Han'ın kumandasında bir ordu ile Hindistan'a geri gönderdi. Hümâyûn tekrar Hind tahtına çıkarak vefatına kadar[225] hükûmeti muhâfaza etti.

"Ekber" lakabıyla yâd edilen Celaleddin Muhammed, pederi Hümâyûn'un yerine geçti ve Moğol İmparatorluğu'nun hududunu genişletti. Ekber ilk önce Gücerat hükûmetiyle harb etti. Burada İslam dinine mensup Sultan Bahâdır hükümrân idi. Portekizliler Sultan Bahâdır'ın elinden Surat yakınında Diu şehrini almışlardı. Moğol'un yaklaşması birbirlerine düşman olan iki milleti kuvvetlerini birleştirmeye mecbur etti. Portekizliler Bahâdır'a yardımcı kuvvet verdiler. Fakat müttefikler mağlup oldular. Bu muzafferiyet netîcesinde Ekber bütün Gücerat kıt'asını ele geçirdi. Sonra askerlerini Dekkan hükûmetine karşı sevk etti. Orada bir çok küçük hükümdarlar vardı. Behrampur (Brampour) ve Aser(Acer)'de Mustafa hüküm sürüyordu. Kande isminde bir kadın Âmadnagar'da hükümdar idi. Devletâbâd ise Anber'in elindeydi. Bunların hepsi eski husûmetlerini unuttular, kırk bin süvariden oluşan bir ordu topladılar. İki küçük hükümdar ile kadın hükümdar bizzat ordunun başına geçtiler. Bununla beraber mağlup oldular. Her biri kendi memleketlerine çekilerek pâyitahtı uzun müddet müdâfaa ettiler. Buna rağmen sonunda mağlubiyet kendilerinde kaldı. Minuçehrî

Ekber kazandığı bu zaferlerden sonra sarayını Agra'ya taşıdı. O zaman burası küçük bir şehirdi. Sonra Hind hükümdarlarından Ranâ'nın idâresi altında bulunan Kitor'u zapt eyledi. Oğlu Cihangir'in çıkardığı bir isyanı bastırdı ve oğlunu affetti. Kâbil tarafına seksen bin kişilik bir ordu gönderdi. Patanların geri kalan kısımları oraya çekilmişlerdi. Fakat bu ordu çöllerde mahv oldu. Ekber, memleketini mamur etmek için sarayına bir çok ecnebî getirtti. Hizmetine bir çok İngiliz topçuları ile Goa'dan esnaflar aldı ve bilhassa Bengale misyonerlerini kullandı. Ekber Hıristiyanlığa pek meyyal göründüğü için Râhip Jerom Ksaviye (Jérômie Xavier) onun için Acem lisanıyla bir *İsâ Târihi* yazdı. Müslümanlar bundan mırıldandılar ve oğlu Pahari'yi (Pahari) (?) başlarına geçmeye teşvîk ettiler.

225 960 hicrî târihinde.

Pahari, Murad namını aldı. Fakat Kambaya yakınında meydana gelen çarpışmada maktul düştü.

Ekber dâima üzerinde zehirli haplar taşır ve şüphelendiği Sene: 1605 kumandanların vücudunu bunlarla ortadan kaldırırdı. Taşıdığı başka haplardan zannıyla bu zehirli haplardan bir tane aldı ve elli dört senelik bir saltanattan sonra kendi kendisini farkında olmadan zehirlemek suretiyle vefat etti.[226] Kandehar, Kâbil, Keşmir, Gücerat, Sindiya yahut Tatta, Kandiş, Behrampur, Berar, Bengale, Oriksa, Malva (Malow), Ağra, Delhi vilayetlerinin ve daha sâir havâlinin mutlak sâhibiydi.

Ekber öleceği zaman sarığını oğlu Selîm'in başına koydu. O da Selîm-şah Cihangir namını aldı. Şehzâdelerden bazıları Cihangir'in oğlu Sultan Husrev tarafını tuttular. Husrev'in isyanından sonra Ekber tarafından mirastan mahrum bırakılmış olmasını bahâne ediyorlardı. Cihangir iyi bir müslüman değildi. Rahatça şarap içebilmek için Hıristiyanlığı sever görünüyordu. Agra'yı terk ederek daha kuzeyde yer alan ve bundan dolayı havası mutedil olan Lahor'a çekildi. Nur-mahal namında bir kadın kendisini istediği gibi idâre ediyordu. Ona "Nur-Cihân" ünvanını verdi. Kadın, beslediği makām hırsından dolayı imparatorluk dâhilinde şiddetli karışıklıklara sebebiyet verdi.

Entrikalar netîcesinde saraydan uzaklaştırılmış olan şehzâdeler Sene: 1627 isyan ettiler. Cihangir zevk-u sefâ ve atâlet içinde yaşıyordu. İran hükümdarı Şah Abbas Kandehar'ı elinden aldı. Oğlu Sultan Kurun babasıyla muhârebeye girişmek cür'etini gösterdi. Özbekler Kâbil taraflarına akın yaptılar. Vekillerinden biri silaha sarıldı. Kendisini esîr etti. İşte bu kadar karışıklıklardan sonra bir çok isyanlarla parça parça imparatorluk bırakarak vefat eyledi.

Şah Kurun, nam-ı diğerle Şah Cihan pederi Cihangir'in yerine geçti. Ondan daha ziyâde bahtiyar olamadı. Portekizliler üzerinde bazı muzafferiyetler elde etti. Zevk-u sefâya daldı, pek fazla masraflar yaptı, sonra hasîs oldu. Saray takım takım ayrıldı. Çocukları birbirleri aleyhinde silaha sarıldılar. Şah Cihan ellerine esîr düştü. Onların taht kavgası için çarpışmalarına seyirci oldu. Nihayet Evrengzîb tarafı galebe çaldı. Pederinin yerine o geçti. 1660 Ekim'in-

[226] 1014 hicrî târihinde.

de, pederi hayatta olduğu halde tâc giydi. Evrengzîb Hindistan'ın en kudretli hükümdarlarından biri olmuştur. Visapur=Bicapur, Golkonde, Karnat hükûmetlerini itaat altına aldı. "Altun-taht" anlamını ifâde eden ismini ona pederi Şah Cihan, yaptırdığı muhteşem bir altun taht münâsebetiyle vermişti. Kıymeti yirmi milyondan ziyâde tahmin olunuyordu.

Evrengzîb doksan yaşında vefat etti. Tahtını oğlu Şah Âlem'e bıraktı. Saltanatı elinden almak isteyen kardeşlerine karşı Şâh Âlem gâlip geldi ve altmış sekiz yaşında vefat etti. Sene: 1702

Vefatından sonra dört oğlu Hindistan tahtı için çarpıştılar ve aynı sene içinde hayatı terk ettiler. İçlerinden Muizzeddin'e Hindistan İmparatoru nazarıyla bakılıyor. Bunun yerine yeğeni Ferruh-şir geçti 1719 târihinde tahttan indirildi. Sonra Şah Âlem'in torunu Refi'üdderecât hükümdar oldu ve üç ay sonra öldürüldü. Yerine geçen birâderi Refi'üddevle 1723 târihinde vefat etti. Bunun üzerine Şah Âlem'in torunu Muhammed Şah tahta çıktı. Bunun hükümranlığı zamanında Tahmasb-kulı Han, nam-ı diğerle Nâdir Şah Hindistan'a girerek o kıt'ayı itaat altına aldı ve birkaç vilayeti ilhak etmekle yetinerek Muhammed Şah'ı tahtta bıraktı ve İran'a döndü. Sene: 1708

Bu Moğol hükümdarlarına tâbi memleketler bir çok seyahat-nâmelerde tesâdüf edilen tasvirlere nazaran pek geniştir. Ahâli içinde kısmen Tatarlar, Müslümanlar, İran'dan gelmiş Mecûsîler gibi yabancılar da vardır. Mahalli halkın kendilerine mahsus bir dinleri vardır. Râhiplerine Brahman namı verilir. En büyük mabudları Brahma, Vişnu, Esvara yahut İsuren'dir ki buna Şiven adı da verilmektedir. Bu birinci derece mabudlardan sonra üç yüz otuz milyon mabud daha kabul ediyorlar. Bunların bir kısmı meleklerdir. Bir kısmı habîs ruhlardır. Bazı yazarların ifâdesine göre, Brahman yahut Brehmen bir Hind hükümdarı idi. Bütün Hindlilerin reisi ve kānun koyucusu olmuş, ilimleri ilerletmiş, madenleri ve bunların kullanılmasını keşfetmiş, mabedleri yaptırmıştır. Bu mabedlere on iki burcu ve seyyâreleri resmettirmişti. *Sind-i Hind* yani *Kitâbu Asri'l-Â'sâr[=Asırların Asrının Kitabı]* namında bir kitap oluşturmuştur. Brahman güneşin her burçta üç bin sene kaldığını ve tam devrini otuz iki bin senede yaptığını zannediyordu. Bu büyük devirden sonra dünya tamamıyla hal değiştirerek herc-ü-merc olacak, Mes'ûdî

kuzeyde bulunan güneye gidecek, çöller iskâna müsâit hale gelecek idi. Fakat Hindlilerin hepsi dünyanın bu yenilenmesi meselesinde müttefik değildirler. Bazıları yetmiş bin sene sonra vukûa geleceğini söylüyorlar ve bu muazzam değişime "Hezârvânî" namını veriyorlar. Hükümdar sıfatıyla Brahmanın üç yüz sene[227] hükümran olduğu iddia edilmektedir. Seyyahların yazdıkları seyahat-nâmeler vâsıtasıyla tanıdığımız Hind dini hakkında tafsilata girişmeyeceğim. Bunlara ilave edecek husûsî bir malûmatım yoktur.

227 Yerine oğlu Bihbud geçmiş olduğu söyleniyor. Mabedlerin miktarı bunun zamanında artmıştır. Onun devrinde insanlar ilme pek meyyal idiler. Nard namı verilen oyun o vakit icat edildi. Bihbud yüz sene hükûmet sürdü. Yerine geçen oğlu Zaman İran ve Çin hükümdarlarıyla pek çok harb etti. Yüz elli sene hükûmet sürdü. Sonra Fuz yahut For 140 sene hükûmette bulundu. Bunu İskender mağlup etmiştir. Sonra Dabşelim hükümdar oldu. Bunun devrinde Pilpay Kelile ve Dimne'yi yazdı. Bu eser Hindlilerin ahlak ve siyasetlerini ihtivâ eder. Halefi Yalhit devrinde şatranc icad edildi. 120 sene süren hükûmetinden sonra Hindiler ayrıldılar. Bir Sind hükümdarı, bir Kanuc, bir Keşmir, bir de Manlir hükümdarı oldu. Bu sonuncuya Balhara diyorlardı. Mes'ûdî'nin naklettiği an'ane budur.

KALMUKLAR yahut ELEÜTLER

Kalmukların veyahut nam-ı diğerle Eleütlerin târihi, bilhassa onların hükûmetini doğuran ilk inkılap zamanlarında bizim için hiç malûm değildir. Bazı yazarların beyanlarına nazaran bu Kalmuk Hanları Timür-leng neslindendir. Fakat hangi şehzâdeden geldiklerini bilmiyoruz. Bunları Cengiz Han neslinden addetmek daha hakîkate yakın olurdu. Çünkü Cengiz Han ahfadı Timür-leng zamanında da bu memlekete hâkimdiler. Timür-leng'in Kalmuk İmparatorluğunu mahv ettiği de pek malûm değildir. Timür-leng orada büyük akınlar yaptı, hükümdarları kaçmaya mecbur etti. Bununla beraber târih bize Timür evladının Tataristan'ın bu kısmına sâhip olduklarını bildirmiyor. Yalnız Üveys ibn Ahmed ibn Ebûsaîd Türkistan'a vâlidesinin akrabaları yanına çekilmişti. Belki sonra ya kendisi yahut evlatları o kıt'ayı zapt etmiş olabilirler. Her halde, bu hükümdarlara *Kontayiş* daha doğrusu *Hantayiş* ve *Conk-kâr* yahut *Cung-kâr* namını veriyorlar. Manâsı "Doğu memleketlerine hâkim" demektir.[228] Gaubil

Geçen asrın başlarına doğru[229] bu geniş ülkeler Batur Kontayiş tarafından idâre edilmekteydi. Bunun dokuz zevcesinden on iki evladı kaldı. Senga ismindeki en büyük oğlu kendisine halef ilan edildi. Tebaasının büyük kısmını ve diğer evlatları üzerinde hüküm ve nüfûz hakkını ona verdi. Kardeşleri itaate mecbur oldular. Batur Kontayiş'in vefatından sonra Senga tahta çıktı. Tatar âdeti mucibince Barantola yahut Lhassa'da oturan Dalay-Lama'dan "Kontayiş" ünvanını aldı. Kardeşleri onun hükümdarlığını kıskanarak bir gece kendisini katlettiler. Akıllı ve cesur bir kadın olan zevcesi, küçük yaşındaki üç çocuğu ile[230] Saysanları yani memleketin büyüklerini topladı, kātilleri yakaladı ve onları idâm ettirdi. Sonra hükûmet Senga'nın kardeşi olup Barantola'da bulunan Cehen'e teklif olun- Unkowski

228 Acaba bizim "Hünkâr" kelimesi buradan mı geliyor? (Mükremin?)

229 17. Asır başlarını kasdediyor. (E.K.)

230 Tsahan Araptan, Solom Araptan, Danşin Ambu.

du. Fakat bu şehzâde kendisinin bir ilim adam olduğunu, askerlik için değil bir lama olmak için çalıştığını cevâben bildirdi. Buna rağmen Büyük Lama nihâyet kendisini birâderine halef olmak üzere Tataristan'a geçmeye iknâ etti; tahta oturur oturmaz arkasından "Baştu Han" ünvanını da gönderdi. Onun hükümranlığından evvel Kalmuklar muhtelif reisler tarafından idâre edilirlerdi. Baştu Han bu reislerin bir çoğunu itaat altına aldı. Halefi ise hepsini tâbi'iyyeti altına almaya muvaffak oldu.

Sonraları bu hükümdar Saysan gölü civarlarında oturan Çeçen Han ile harb ediyordu. Çeçen Han Baştu Han'ın ülkesine girdi. Leyt gölü yakınında bulunan Suiçulm namında bir mevkii zapt etti. Civarda yer alan büyük bir dağı üç günde geçmek için hazırlık gördüğü sırada Baştu Han onun üzerine yürüyerek geriye püskürttü ve geçidi muhâfaza etmek üzere dağda üç yüz Kalmuk ile bir saysan bıraktı. Çeçen geldiği zaman saysan onu geriye attı. Baştu Han da süvari kuvvetiyle imdada yetişti. Çeçen Han'ın bütün ordusu perîşan, kendisi de esîr oldu. Göl içinde bir adada, maiyetindeki kuvvetten on beş bin kişi ile birlikte başı kesildi.

Baştu Han sonra Talangutları, Kırgızları itaat altına aldı. Bortal nehri yakınında iki bin neferle bir saysan bırakarak Moğol Kalkası[231] üzerine yürüdü, bunun bütün memleketini tahrip etti. Bu milletin ileri gelenleri Çin'e çekildiler ve Çin İmparatorunun yardımını istirham ettiler.

Kontayiş'in oğlu olan Tsahan Araptan ve kardeşleri Solom Araptan ve Danşin Ambu Baştu Han'ın kin ve hasedini tahrik etmeye başladılar. Bunlar büyümüşler, Baştu Han'a seferlerinde refakat ederek bir çok şöhret kazanmışlardı. Baştu Han bu şehzâdelerin cesâreti ve harbde kazandıkları tecrübe kendisi için zararlı olacak diye korkuyordu. Tsahan Araptan bulunmadığı bir gece kardeşi Solom Araptan'ı bir lamanın tavsiyesi üzerine boğdurdu. Tsahan Araptan döndüğü zaman Baştu Han kardeşinin birdenbire vefat ettiğini söyledi. Fakat Aranzaba namında bir lama her şeyi Tsahan Araptan'a anlattı ve kendisini kaçmaya teşvîk etti. Tsahan bu lama ve sâdık yedi Kalmuk ile Borontana nehrine doğru kaçtı, orada ikāmetgâh kurdu. Bazı saysanların ve Yarkend'den Sibirya'da ticârete gelen Buhârâlıların yardımı sâyesinde büyük bir kuvvet kazandı.

---

231 Bu muhtıra muharriri 1722 târihinde takriben kırk sene olduğunu söylüyor.

Bu sıralarda Çin İmparatoru Baştu Han'a Kalka'lara karşı harbden vazgeçmesini tavsiye için bir sefîr göndermişti. Fakat Baştu Han Çin İmparatoru'nun Kalkalara yardımdan vazgeçmesini ve onlardan sığınanlar olursa kendisine göndermesini o kadar üst perdeden söyledi ki Çinliler ile Kalmuklar arasında harb çıktı. İlk önce Baştu Han büyük muvaffakıyetlere nâil oldu. Çinlileri kendi memleketlerine kadar sürdü, bazı Çin şehirlerini tahrip etti. Fakat sonra ordusunda kıtlık ve hastalık yüz gösterdiği için zayıf vaziyette kaldı. O târihte Tsahan Araptan Barantola'da kendisinin "Han" ilan edilmesi için bir Çin sefîri ile müzâkere ediyor, Çin İmparatoru kızlarından birini kendisine vermek şartıyla Baştu Han'ı katlettirmeyi taahhüt eyliyordu. Bu anlaşma meydana çıkınca bir çok Kalmuk Baştu Hanı terk ettiler. Ordusu Çinliler tarafından mağlup edildi. Baştu Han Kırgızların ülkesine kaçtı. Orada kendisini zehirledi.

Bunun üzerine, Tsahan Araptan tahta çıktı ve Dalay Lama'dan "Erdeni Zuruktu Batur Kontayiş" ünvanını aldı.[232] Yarkend, Turfan, Kâşgar, Aksu şehirleri ve Baştu Han'a hafif bir vergi veren daha sâir civar şehirler kendisini tanımaktan imtinâ ettikleri için bunlara hücum etti ve Erke Han namındaki hanlarını milletin ileri gelenleri ve ahâlinin bazıları ile birlikte huzûruna getirtti. Ondan sonra artık hepsi Kontayiş'in yanında kaldılar. Daha sonra Kazaklar civarında Tuz gölü sâhillerine oturan Buratları itaat altına aldı. Buratlarla Kozaklar (Kazaklar) ekseriya harb ederler.

Kontayiş aynı zamanda Ajuki Han'ın oğlu Sanzip'in on beş bin çadır ile pederinin arazisine geçtiğini, Yamişenskoy yakınında İrtiş nehri civarlarında Kazaklarla Başkırlar arasında karargâh kurduğunu haber aldı. Sanzip oradan sonra yine kendi ülkeleri dâhilinde İmil kıyılarında kışlamak üzere yer değiştirmişti. Hemşiresiyle evlenmiş olan Tsahan Araptan kendisini saraya davet etti. Fakat Sanzip reddetti. Yalnız, Dalay Lama'yı ziyâret için Tibet'e gitmek üzere arâzisinden geçmek müsâadesini istedi.

Kontayiş Sanzip'in maksadı Dalay Lama'dan kendisini öldürmek müsâadesini almak olduğunu haber alınca sefîri tevkif ettirdi ve Sanzip'e yanına gelmesi hakkında beyhude yere bir haber daha gön-

232 İki kadın ile evlenmiştir. Birincisi bir Tayiş'in yani Kokonur Han'ın kızı Çungu Araptan'dır. İkincisi Ajuki Han'ın kızı Sedercap'tır. Çinliler buna Tsong-raptan diyorlar.

derdikten sonra bir ordu topladı ve bu orduyu Altun-İmil dağlarında sakladı. Sonra, maksadını hiç belli etmemek için Sanzip'in yanına gitti. İki gün onunla vakit geçirerek eğlendikten sonra kendisini tevkif ettirdi, bütün tebaasını ülkenin muhtelif yerlerine dağıttı, Sanzip'i pederi Ajuki Han'ın nezdine gönderdi.

Çok geçmeden Tsahan Araptan uzun bir harbe girişmek mecburiyetinde kaldı.[233] Rivâyet olunduğuna göre, Çin İmparatoru[234] Kamhi'ye bir sihirbaz Kontayiş'in imparatorluğu kendisinin elinden alacağını haber vermişti. İmparator bu kehânetinden etkilenerek oğullarından birine Kontayiş ünvanı verdi ve kendisine veliahd ilan etti. Sonra bu oğlu kendisinin aleyhinde tertibat yaptırdı ve babasını hapsettirdi. Bunun üzerine Çin İmparatoru, ünvanını kendisine vermesini ve kendisinin başka bir unvan almasını ricâ için Kontayiş'e bir sefîr gönderdi. Kontayiş bu teklife rıza göstermedi. Onu Allah'ın yani Dalay Lama'nın vermiş olduğunu söyledi. Rivâyet olunduğuna göre Çin İmparatoru vaktiyle Kontayiş'e kızlarından birini vermeyi vaad etmiş fakat sonra bu vaadini tutmamıştı. İşte bu iki sebep iki millet arasında büyük bir harb doğurdu. Aynı zamanda[235] Kontayiş kızını, Cengizhan'ın oğlu olup Barantola civarında Büyük Lama'nın nezdinde ikāmet eden Huldan Çerena'ya verdi.

Huldan Çerena güzîde üç yüz delikanlı ile Kontayiş'in sarayına gitti. Fakat düğün biter bitmez Kontayiş dâmâdı yanında alıkoydu, Cengiz-han'a karşı Çeren-donduk kumandasında bir ordu gönderdi. Cengiz-han mağlup oldu. Bütün askerleri öldürüldü ve perîşan edildi. Rivâyet olunduğuna göre Çeren-donduk Dalay Lama'nın yanına kadar ilerleyerek onu tahtından indirdi, yerine başka birini çıkardı. Bunun için gösterdiği bahâne de şu idi: Dalay Lama, Ulu Kontayiş'in ve sâir Kokonor tayişlerinin muvâfakatı olmaksızın o makāma yükseltilmişti. Yalnız Cengiz-han râzı olmuştu. Aynı zamanda, Dalay Lama, vazîfesini de layıkıyla ifâ etmiyordu.

Ertesi sene Kontayiş dâmâdı Huldan Çerena'yı öldürttü. Onu Tekes nehrinin sularını zehirlemiş olmakla itham ediyordu. Kontayiş'in muvaffakıyetlerinden telaşa düşen Çin İmparatoru Tataristan'a büyük bir ordu gönderdi. Çinliler Hami'yi geçtiler. Turfan'a

233 1703 târihine doğru.

234 Kendisine Amugoli Han ünvanı veriliyor.

235 1709 yahut 1710 târihinde.

kadar ilerlediler. Onların hareketinden haberdar olan Kontayiş Çeren-donduk ile sâir saysanların kumandasında oraya ordu gönderdi. Çin ordusunu bastılar, perîşan ettiler. Tatarlar Çinlileri Hami'ye kadar takip ederek bu şehri ele geçirdiler.

İki sene sonra, Çin İmparatoru iki yüz bin kişilik bir ordu göndererek Hami'yi geri aldı ve Turfan'a doğru yürüdü. Çinliler bir çok kaleler yaptılar. Buhârâlılar tarafından meskûn olan Turfan şehrini zapt ettiler. Turfan'ı tahkîm ettikten sonra Sialis (Cialis) yakınında Karaşam nehri kıyısından ilerlediler. Sonra, çöller arasından geçerek Saysan gölüne kadar nüfûz ettiler. Kontayiş'e tâbi en son kavimlerin oturmuş oldukları Altun-İmil dağları yakınında İmil nehrinin kaynaklarına kadar ilerlediler. Orada yaklaşık bin çadır esîr aldılar. Bu istiladan bir müddet haber almayan Kalmuklar memleketlerinin imdadına koştular. Fakat esîrleri kurtarmaya muvaffak olamadılar. Hatta rivâyete göre Kontayiş'in oğlu Kaldan Çerin[236] esîr düşmüştür. Fakat sonra kaçmaya muvaffak oldu. Bu muhârebe 1723 senesine kadar devam etti.

Çin İmparatoru Kam-hi vefat ederek yerine geçen oğlu Yumçing barış yapmak için Kontayiş'e sefîrler gönderdi. Aynı zamanda hükümranlığının başından beri onunla harb eden Kazaklar kendisine karşı olan ordunun kumandanı ve Kontayiş'in oğlu Sunudabe'ye bağlılıklarını arz ettiler. 1727 târihinde Tsahan Araptan vefat etti. Yerine oğlu Kaldan Çerin geçti.

Kırgızlar, Urunkutlar, Talungular, Mengatlar, Koyotslar, Koşakotlar, Buhârâlılar, Barabintsiler bu hükümdarın idâresi altında idiler.[237] Bu sonrakiler Çar'a da vergi verirlerdi. Hükûmeti kuzeyde Rusya, doğuda Çin Tataristan'ı, güneyde Tangutlar, batıda Kazaklar ile çevrili idi. Altmış bin kişilik bir ordusu vardı. İcabında yüz bin asker çıkarabilirdi. Hükûmetin büyüklerine "saysan" namı verilirdi. İçlerinden en ileri geleni hükümdarın kardeşinin çocuğu Çeren-donduk idi. Rusya taraflarında otururdu. Onun da Kontayiş kadar tebaası vardı. Kontayiş mühim işlerde ancak saysanların görüşlerini alarak hareket edebilirdi. Sâir hususlarda ikinci derecede kumandanlarla istişâre ederdi. Altı saysandan mürekkep bir mahkemesi

---

236 Bu kelimenin kullanılmış olduğu isimlerin hepsine Tseren yahut Çeren de derler.
237 1723 târihinde.

vardı. Hükümler şifahen verilir. Suçlulara işlediği cürümlere göre dayak atılır yahut beygir kuyruğuna bağlanırdı.

Kalmuklar birkaç seneden beri hubûbatsız kalmışlardı. Çünkü arâziyi ekmekle uğraşmazlardı. Fakat Buhârâlıları itaat altına aldıktan sonra bol miktarda buğday, pirinç, darı, arpa ve meyve bulunuyordu. Bir çok sürüler beslerlerdi. Kuzey cihetinde Ruslarla, doğu tarafında Çinlilerle, güney tarafında Tangutlarla ve hatta Hindlilerle ticâret ederlerdi. Rusya'dan muhtelif renkte kumaşlar, siyah ve kırmızı deriler, iğne, makas, ayna ve kürk gibi şeyler alırlardı. Buna mukābil başka kürkler, Yarkend'de yapılan pamuk bezler, ipekli kumaşlar verirlerdi. Kendilerinde demir madeni bulunduğu için silah, zırh ve miğfer yapmaya başlamışlardı. Çadır, çuha ve kâğıt da imal ederlerdi.

Bu kavmin bir senesi on iki aydan meydana gelir. Her üçüncü seneye bir on üçüncü ay ilave etmektedirler. Bu suretle üç sene otuz yedi aydan meydana geliyor. Birinci aya Tsahan-sara yahut Beyaz ay namını verirler. Bu münâsebetle umûmî şenlikler yaparlar. Bunlarda Kontayiş hazır bulunur. Bir kırda dış tarafı Çin kumaşlarıyla süslenmiş bir çadır kurulur. Önünde yuvarlak ve çukur bir meydan bırakılır. Yer üzerine renklerle lamaların raks ederken yapacakları adımlar işâret edilir. Lamalar ve bütün halk toplandığı zaman altı tane büyük bayrak getirilir. Bunların her birini üç manzi yani lama çömezi taşır. Hepsi kırmızı esvap giymişlerdir. Arkalarında tunçtan bir nevi piramit ile iki boru vardır. Bunları da aynı surette giyinmiş dört adam taşır. Arkalarından daha küçük borular taşıyan üç kişi gelir. En nihayet sarılar giyinmiş beş genç lama trampetler ve bakır kaplarla yürürler. İkişer ikişer dizilmişlerdir. Aralarında bir çok ihtiyar lamalar vardır. Bunlar her zamanki esvaplarını giyinmişlerdir. İki tarafta yirmi Kalmuk bulunur. Birbiri arkası sıra yürürler. Kalkan, miğfer, mızrak ve hançer ile silahlanmışlardır. Sonra zırh, tüfek ve kılıç ile müsellah on beş Kalmuk daha gelir. Alayın etrafını bunlar kuşatmışlardır. Bunları Tarhan-yuruktu'lar yahut müşâvirler at üstünde oldukları halde takip ederler. Her birinin rikâbında iki piyâde yürür. Bütün bu alay çadırın önüne gider, küçük meydanın etrafına dizilir. Sonra bir dua edilir. En ihtiyar lamalar üç kere secdeye kapanırlar. Sonra, dans başlar. Yüzleri peçe ile örtülü iki adam

çadırdan çıkar. Meydanda bakır çalgıların ve trampetlerin âhengiyle raks ederler. Sonra çadıra girerler. Başka iki kişi daha çıkarak aynı şekilde raks ederler. Bu suretle beş raks yaptıktan sonra yüzü açık bir adam meydana çıkar. Yalnız başına on dakika kâh yavaş kâh seri raks eder. Arkasından biri gelir. Bununla beraber oynar. Nihayet, meydanın bir kenarına çekilir. Bu suretle on çift ardarda nümâyan olurlar ve nihayet hep birden raks ederler. Aynı cinsten daha birkaç rakstan sonra başka bir yere gidilir. Burada bir masa hazırlanmıştır. Üzerinde barut vardır. Buna ateş verirler. Silahlı bir çok Kalmuklar harb halinde iseler düşmanları bulunan tarafa doğru yüzlerini çevirerek büyük gürültü yaparlar. Hazîran ayında sürülerinin muhâfazasını sağlamak için yine şenlikler yaparlar. Bir put önünde yerlere kapanırlar. Çıplak birkaç Kalmuk büyükler karşısında güreşirler. Muvaffakıyeti onlar tâyin eder. Muvaffak olmak için hasmını sırt üstü yere yatırmak lazımdır. Fakat pehlivanların birbirlerini yaralamamalarına dikkat edilir.

Kalmuklar üç şubeye ayrılmışlardır. Birincisi Kalmuk Çungarlardır. İkincisi Kalmuk Koşutlardır. Üçüncüsü de Kalmuk Turgudlardır. Sayıca en çok olan ve en ehemmiyetlileri Çungarlar bir sürü kabîlelerden terekküp ederler. Bunlar Saysan gölü ve İli nehri civarlarında oturan Saysanlara tâbidirler. İkinciler Tangut hükûmetini işgâl etmektedirler. İki hanları vardır. Biri Tibet'i, diğeri Tangut'u idâre eder. İkisi Dalay Lama'ya yahut Büyük Lama'ya tâbidirler. Üçüncüler bu asrın başlarında Ayuki Han'ın idâresinde diğerlerinden ayrılarak Yayık'tan geçen ve Astrakan ovalarına gidip orada sâkin olan bir Kalmuk şubesidirler.

YİRMİ BİRİNCİ KİTAP

BAHRİYE MEMLÛKLERİ
yahut
MISIR'DA KAPÇAK TÜRKLERİ

Selahaddin, meşhur Nureddin ordularının kumandanı sıfatıyla Fâtımîler'den Mısır'ı zapt etmiş, sonra kendisi Mısır'a sâhip olarak Nureddin'in ahfâdı elinden Suriye'nin bir kısmını almıştı. Vefatında oğullarına gâyet geniş bir imparatorluk bıraktı. Evlatları bu hükûmeti taksim ettiler. Bunlar İslamiyet'in müşterek düşmanlarını atmak için aralarında birleşmeye mecbur oldukları bir zamanda, aralarındaki nifak ve şikāk ile kendi âilelerine karşı âdeta hıyânet ediyorlardı. Tatarlar İran'ı ve Halîfenin imparatorluğunu tehdit ediyorlardı. Franklar Suriye'de yerleşiyorlardı. Hârezmliler Filistin'i, Suriye'yi ve bütün civar memleketleri tahrip ediyorlardı.

Ebû'l-Mehâsin
Ebû'l-Fidâ
Joinville
Haiton

"Sâlih" lakabıyla yâd edilen Necmeddin Eyyûb Mısır tahtına yeni cülûs etmişti. O da seleflerinden bazılarının yaptığı gibi kendisine emîn hassa askerleri bulmak için bunları ecnebîlerden seçmek fikrine düştü. Moğolların Kapçak ülkesine yaptıkları akınlar o kıt'a sâkinlerini rast gele bir tarafa kaçmaya mecbur etmişti. Bir çokları Macaristan'a geçmişlerdi. Bir kısmı da esîr tüccarlarına satılarak onlar vâsıtasıyla Mısır'a getirilmişlerdi. Sâlih bu kölelerden bir çoğunu satın alarak deniz sâhilinde yer alan Ravza şehrinde onları terbiye ettirdi. Burada bir de kale yaptırmıştı. Sâhil dolayısıyla bu askere "*Bahriye*" namı verilirdi. Bundan dolayı bu kölelere "*Bahriye*"[1] namı verdik.

Bunlar daha sonraları muhtelif kısımlara ayrılmışlardır. Her biri mensup oldukları zâtın ismini taşırlardı. Faraza Azîzîler, Sâlihîler ilh. denilirdi. Bu kölelere silah kullanma eğitimi verildi. Sonra büyük mansıplara tayin edildiler. Mısır Sultanının *hassa ve muhâfız*

[1] Joinville buna "Baharites" diyor.

askerleri idiler. Kendilerine "*Halka*" namı veriliyordu. Üzerlerinde sultanın arması vardı. Altun zemîn üzerine gül yahut kuş işlenmişti. Menşei şark gibi görünen bizim armamız üzerinde olduğu gibi muhtelif la'l çizgiler de vardı.

Ebû'l-Mehâsin

Memlûklerden bazıları sultanın kapısı önünde beklerlerdi. Bazıları sultan kalktığı zaman ve yattığı zaman askerî mızıka çalarlardı. Başka vakitler halka kumandanının izni olmaksızın bu çalgıları çalamazlardı. Muhârebelerde kendisini gösteren memlûkler en büyük devlet mansıplarına nâil olurlardı. Sultanın bu hassa alayı bir nevi mektep idi. Ordu kumandanları, hükûmet adamları orada yetiştiriliyordu. O zamanlar bu müessesenin pek çok aleyhinde bulundular ve bu ecnebîlerin Selahaddin âilesinin mahvına sebep olacağını söylediler. Bir şâirin beyanlarına göre, Sâlih kendi hükûmeti dâhilinde bu Türkleri arttırmakla sonu gelmez felaketleri davet etmiştir. Eğer Cenâb-ı Hak Mısır Sultanlarına yardım etmezse tebaaları ile birlikte mahv olacaklardı.

O zamanlar Şam yine Selahaddin âilesinden İsmâil isminde bir hükümdarın elindeydi. Bunun da lakabı Sâlih idi. Sâlih İsmâil Franklarla dosttu. Onlara Kudüs'ü, Taberiye'yi, Askalan'ı vermişti. Bundan dolayı Mısır Sultanı kendisine o kadar kızmıştı ki Sâlih İsmâil'e karşı Hârezmlilerle birleşti, Rükneddin Beybars kumandasında kendi askerlerini de Hârezm askerlerine kattı. Bu ordu Franklara ve Şam Sultanına âit memleketleri tahrip etmeye başladı. Gazze, Kudüs ve sâir şehirler bu barbarların tahribâtına maruz kaldı. Suriye hükümdarlarından bir çoğu Mısırlılara ve Hârezmlilere hücum için Franklarla birleştiler. Gazze yakınında büyük bir muhârebe vukûa geldi. Suriye ordusuna kumanda eden ve Franklarla birleşmiş olan Mansur İbrâhim mağlup oldu. Frank esîrleri bir zafer nişânesi olarak Kâhire'ye götürüldü. Mısırlılar sonra Askalan'ı aldılar ve Şam üzerine yürüdüler.

Suriye Müslümanları Mısır Sultanının ve Hârezmlilerin seri muvaffakıyetlerine karşı durmakta menfaatdâr oldukları gibi, bütün Arz-ı Mukaddes'in istilaya uğradığını gören ve oralardan çıkarılmak derecelerine gelen Franklar da fetih için o kadar kan döktükleri ve uzun bir müddetten beri ellerinde bulundurdukları bir memleketi savunmak arzusunda onlardan aşağı kalmıyorlardı. Dinin müdâfaası, silahlarının şan ve şerefi, Doğu Franklarını ve o zaman hüküm-

ran olan Müslüman hükümdarlarından daha kadîm bir Frank devletinin mevcudiyetini müdâfaa lüzumu elbette yeni fedakârlıklar icap ettiriyordu. Arz-ı Mukaddes'i tehdit eden bu felaketler Papa'yı Lyon'da bir ruhânî meclis toplamaya mecbur etti. Orada doğuya imdat göndermeye karar verdiler. Bütün prenslerin, rûhânî reislerin ve baronların hazır bulundukları bir celsede Sen Lui (S. Louis)'yi üç birâderi ile Ehl-i Salîb [Haçlı *seferi*] ilan etti. Birâderleri Alfons (Alphonse), Kont Dö Puvatiye (Comte de Poitiers), Rober (Robert), Kont Dartuva (Comte d'Artois); Şarl (Charles), Kont Danju (Comte d'Anjou) idi. Daha bir çok Fransız kibarları da vardı.

Sen Lui birkaç sene sonra yanında Kraliçe de olduğu halde hareket etti. Kıbrıs adasına gitti. Oradan büyük bir fırtınaya maruz kaldıktan sonra, Dümyat önünde göründü.[2] Sâlih buraya her türlü erzak depolamıştı. Kalede cesâretleriyle meşhur Ken'anlılardan bir muhâfız kuvveti vardı. Emîr Fahreddin bir ordu ile civarda karargâh kurmuştu. Kaleye yaklaşılmasına ve asker çıkarılmasına mâni olmaya hazırlanmıştı. Sen Lui elinde kılıç ile denize atıldı. Sâhile çıktı. Yaklaşık elli bin muharipten mürekkep olan ordusunu batı tarafında yerleştirdi.[3] Fahreddin bir miktar kayıp verdikten sonra burasını terk ederek doğu tarafına çekilmişti. Fransa Kralı'nın şecâati etrafa dehşet verdi. Dümyat sâkinleri ve Sen Lui'nin hücumunu sur arkasından beklemek cesâretini gösteremeyen Ken'anlılar kapıları açtılar. Geceleyin alelacele çıktılar. Bu suretle terk edilen şehir Frankların eline geçti. İçeride bulunan bütün servetleri ve silahları elde ettiler. Dümyat'ın kaybı Mısır Sultanı için tasavvur edilebilecek felaketlerin en büyüğü idi.

Sene: 1248
Joinville
Arabşah
Ebü'l-Ferec
Sene: 1249

Mısır Sultanı Suriye'de idi. Akrabalarından birine âit olan Hums şehrini muhâsara ediyordu. Dümyat'ın düştüğünü haber alınca Mısır'a dönmek için derhal muhâsarayı kaldırdı. Fakat Mansûra'da vahîm surette hastalandı. Dümyat'ın eşrâf ve âyanı orada kendisiyle buluştular. Gösterdikleri korkaklıktan o kadar hiddetlendi ki içlerinden elli dört tanesini arkalarındaki kıyafetleriyle astırdı. Ertesi günü de kendisi vefat etti.[4]

---

2 647 hicrî târihinde.

3 Safer ayında.

4 Şaban'ın on dördüncü Pazar akşamı. Takriben 44 yaşındaydı. 9 sene 8 ay 2 gün hükûmet sürmüştür.

Bütün kadınlar arasında emsalsiz olan güzelliğinden ziyâde zekâvet [kavrayış kıvraklığı] ve ihtiyatkârlığıyla mümtaz olan zevcesi Şeceretü'd-dür devletin en ileri gelen kumandanlarını topladı. Sultan'ın vefatını onlardan gizleyerek Diyârbekir'de Hısn-ı Keyfâ'da bulunan oğlu Muazzam Turanşah için zevci Sultan tarafından sadâkat yemîni talep ettiğini beyan eyledi. Aynı zamanda Fahreddin'i[5] bütün orduların kumandanı ilan ettirdi. Sultan nâmına onun imzasıyla bütün vilayetlere mektuplar yazdı, Turanşah'ın velîahdliğini haber verdi. Bu işler için Süheylî isminde bir köleden istifâde etti. Kölenin yazısı Sultan'ın yazısına o kadar benziyordu ki kimse vefatından şüphelenmedi.

Bu ihtiyatkârlığı sâyesinde Mısır hükûmetini kurtaran Şeceretü'd-dür bir Türk kadınıydı. Memleketi akıllıca idâre etti. Fahreddin ile müştereken, hiçbir karışıklığa meydan vermedi. Fahreddin, zamanının en cesur kumandanlarındandı. İmparator tarafından şövalye yapılmıştı. Bayraklarında imparatorun armasını, Halep ve Mısır Sultanlarının armalarıyla birlikte taşırdı.

Yeni sultanın yokluğu esnâsında asker toplamışlar ve Franklara doğru sokulmuşlardı. Hatta bir Frank başı getirene para mükâfatı vaad etmişlerdi. Bu yüzden Franklar büyük kayıplara uğradılar. Mısır askerleri gizlice Frank ordugâhına giriyorlar, gâfil avlayabildiklerinin başlarını kesiyorlardı. Sen Lui, muhâfızları arttırmaya ve etrafına istihkâm yapmaya mecbur oldu. Bu sırada fırtınanın tesiriyle gecikmiş olan donanmanın geri kalan kısmı, Frank ordusunu Dümyat'a tamamen çıkardı. Gelen ordu Kont Dö Puvatye'nin kumandası altındaydı. Franklar doğruca Kāhire üzerine yürüyüp yürümemek için müzâkere ettiler. Bazıları İskenderiye'ye hücum etmek fikrindeydi. Fakat Kral birinci şıkkı tercih ederek Ekim ayı başlarında Dümyat'tan çıktı.[6] Yolda beş yüz Türk süvarisine rast geldi. Bunlar teslim oldular. Fakat bunların kendisini kandırmak için geldikleri anlaşılınca Mareşal Dö Tampıl (du Temple) Tampliye

5 Sen Lui'nin bir mektubunda buna "Farchardin" deniliyor. Joinville "Scecedun" diyor. Fakat İzzeddin ismini böyle tahrif ettiği âşikârdır. İzzeddin başka büyük bir emîrdir ki hükûmeti idâre etmiştir.

6 Ben bu hareketi Sultan'ın vefatından sonra vukû bulmuş diye gösteriyorum. Joinville ise evvel diye belirtir. Çünkü Franklar Sultan'ın vefatını bir müddet haber almamışlardır.

efradıyla Türklere hücum etti. Bir kısmını kılıçtan geçirdiler, geri kalanları suda boğuldular.

Kral yoluna devam etti. Nil'in Rozet ile Dümyat'tan gelen iki kolu arasında karargâh kurdu. İleri gönderilen müfrezeler bir çok çarpışmalarda bazı Müslüman kollarını bozdular. O zaman Fahreddin ordusunu Delta'ya yani Hıristiyanların karargâh kurdukları Rozet ve Dümyat kolları arasına geçirdi. Harb saflarını düzenledi. Bir çok çarpışmalar oldu. Bunlarda Kont Danju ile Kont Dö Puvatye büyük yararlıklar gösterdiler. Müslümanlar Hıristiyan istihkâmları karşısında taştan bir mevki yaparak oradan Grejuva ateşi atıyorlar ve Frankları pek iz'âc ediyorlardı. Bu atılan ateş bir fıçı kadar büyük görünüyordu. Bir buçuk yarda uzunluğunda bir kuyruğu vardı, gök gürültüsüne benzer bir ses çıkarıyor, hatta geceleyin bile bütün karargâhı aydınlatıyor, Frankların yerlerini yakıyor, kül haline getiriyordu. Bizim bombalarımıza benzetilebilen bu müthiş mermiler büyük zâyiâta sebebiyet veriyorlardı. Frankların bir bedevi kılavuzları vardı. Para mukābilinde kendilerine bir geçit göstermeyi taahhüt etmişti. Bu kılavuz delaletiyle Franklar nehri geçtiler, mâni olmak isteyen üç yüz kişilik bir Müslüman kuvvetini dağıttılar. Kont Dartuva bunları Mansura şehri içinden takip etti. Fakat döndüğünde şehir sâkinlerinin damlara çıkarak oradan Franklara taşlar attığını gördü. Bu çarpışmada telef oldu.

Joinville
Ebû'l-Ferec
Ebû'l-Fidâ

Franklar sonra Şarmeşah'da[7] karargâh kurdular ve Mansura'ya yaklaştılar. Sen Lui, ordusunun başında Müslümanlara hücum etti. Âdî bir nefer gibi döğüştü, kendini en büyük tehlikelere attı. Bu çarpışmada pek çok kişi telef oldu. Nihâyet muzafferiyet Franklar tarafında kaldı.[8] O zaman hamamda bulunan Fahreddin beygire bindi. Fakat bir Frank müfrezesine tesâdüf etti. Franklar Fahreddin'i öldürdüler. Hısn-ı Keyfâ'dan hareket etmiş olan Sultan Turanşah bu muhârebeden iki gün sonra[9] Mansura'ya ulaştı ve ertesi gün ordusunu harb safı üzere düzenledi. Öğleye doğru ilk müfrezeler harekete geldiler. Yeni bir müsademe vukûa geldi. Her iki taraf da muzafferiyetin kendisinde kaldığını iddia etti. Her halde Frankların Müslümanları püskürttükleri muhakkaktır. Fakat denizde bir çok

Sene:1250

---

7 Sanut buna "Sarmusak" diyor.

8 Zilkade ayı içinde bir Salı günü. Joinville'e nazaran Mardi-gras günü.

9 Perşembe günü.

gemileri olan Müslümanlar Frankların otuz iki gemisini zapt ettiler. Bunların içinde dokuzu gâyet büyük idi. Bu kayıp Hıristiyanları pek zayıflattı. Kudüs'ün ve Suriye'nin bütün Frankları Sen Lui'ye Dümyat'ı Müslümanlara iâde etmesi için ricalarda bulunmuşlardı. Kudüs Krallığını rahat bırakması, Dümyat'ta bulunan hastalara dokunmaması ve bütün savaş âletlerinin çıkarılması şartıyla Dümyat'ı teslim için Sultan'a teklif yapıldı. Kral rehine olarak ya Kont Dö Puvatye'yi yahut Kont Danju'yu vermek istiyordu. Fakat Sultan bizzat Kral'ın rehine hizmetini görmesini talep ettiği cihetle Kral buna râzı olmadı. Ölülerin yol açmış olduğu kokulardan dolayı bütün ordusunu kaybetmek tehlikesine maruz kaldığı bir yeri terk etmeye hazırlandı. Aynı zamanda yiyeceği de kalmamıştı. Çünkü Müslümanlar Dümyat ile her türlü ulaşımı kesmişlerdi.

Sen Lui Paskalya haftası geçtikten sonra Salı akşamı hareket edilmesi için emir verdi. Dümyat'a dönülecekti.[10] Nil üzerinde bir köprü yaptırmakla meşgul olduğu sırada Müslümanlar Sen Lui'nin ordugâhına girdiler, bütün hastaları öldürdüler. Kral, en ziyâde tehlikeye maruz kalan dümdar fırkasının imdadına koştu. Hasta olmakla beraber Jöfruva Dö Serjin (Geofroy de Sergines) ile beraber düşmanın saldırılarına karşı durdu. Askerlerini kurtarmak için ölmeye azmederek karşılıklı cedelleşmenin içine atıldı. Yanından hiç ayrılmayan ve kendisini savunmak için en büyük tehlikelere nefsini arz eden cesur Serjin nihayet Kral'ı kurtararak Menyat-Ebû-Abdullah'a götürdü. Orada Kral hastalığın verdiği zaafiyetten ve yorgunluktan bayıldı. Müslümanlar kendisini orada esîr aldılar. Ondan sonra bütün Fransızlar da esîr düştüler. Gemilerde bulunanlar bile Sultan'ın harb gemileri tarafından esîr edildiler. Bir kısmı öldürüldü. Bir kısmına İslamiyet teklif olundu.

Sen Lui ilk önce, ilticâ ettiği yerin hâkimi Muhsinü's-Sâlihî nezdinde emniyet altında idi. Fakat sonra gelen Müslüman müfrezeleri kendisini Mansura'ya götürdüler. Müslümanlar bile Sen Lui'nin kaçabileceğini, esîr düşmesinin askerlerini savunmak için ısrarından, onların nehirden geçmelerini ve kaçmalarını kolaylaştırmaya çalışmasından ileri geldiğini itiraf ediyorlar. Müslümanların eline yirmi bin esîr düşmüş, yedi bin kişi de maktul olmuş yahut boğul-

Joinville
Ebû'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin

10 Ebû'l-Fidâ'ya göre 648 hicrî târihi Muharrem'inin üçüncü [7 Nisan 1250] Çarşamba gününe tekaddüm eden gece.

muştur. Mısır Sultanı Sen Lui'ye ve miktarı elliyi bulan ekâbire hil'atlar giydirdi. Sen Lui'nin bu muameleden hayrette kaldığı ve "*Tuhaf şey! Memleketimin sâhibi olan bana bir esvap giydiriyor!*" dediği rivâyet olunuyor.

Ertesi günü Sultan büyük bir ziyâfet verdi. Sen Lui bu ziyâfette hazır bulunmak istemedi. Çağdaş bir Arap târihçisi olan Saadeddin, Ebû'l-Mehâsin'in ifâdesine nazaran, Sen Lui'nin gâyet ihtiyatkâr, metîn, dindar, halîm bir zât olduğunu, bu fazîletlerinden dolayı bütün Hıristiyanların kendisine karşı hürmet beslediklerini söylüyor. Ebû'l-Mehâsin

Mısır Sultanı sonra, sanat erbabını bir tarafa ayırarak diğer esîrlerin öldürülmesini emretti. Sen Lui Mansura'ya haps edildi. Bir rivâyete göre Kāhire'de Fahreddin İbn Nu'man'ın evine haps olunmuştur. Muhâfazasına da Turanşah'ın memlûklerinden Sabîh isminde bir çavuş memur idi. Bu çavuş Sen Lui'ye gâyet hürmetkârâne muamele etmiştir.

Küçük Memlûkler yani Hısn-ı Keyfâ'dan Turanşah ile beraber gelen ve kendisinin husûsî subayları olan Memlûkler bu fırsattan istifâde ederek Turanşah'a Şeceretü'd-dür'ün ve Türkmen İzzeddin Aybeg'in bütün hüküm ve nüfûzu ellerine almış olduklarını, kendisine yalnız kuru bir "sultan" ünvanı kaldığını anlattılar ve şu sözleri söylediler: Ebû'l-Ferec

> "*Eğer eskisi gibi Hısn-ı Keyfâ'da bulunsaydınız daha rahat eyleyecektiniz. Burada hükûmetin yalnız lafzına mâlik bulunuyorsunuz. Sizin en büyük düşmanlarınız Franklar değil, başınıza tac giydiren Büyük Memlûklerdir. Bunların da maksatları gelip Frankları mağlup etmeniz idi. Bundan dolayı, bizim fikrimize kalırsa Sen Lui ile barış yaparak Dümyat şehrini size iâde etmesi, bir miktar para vermesi ve memleketine dönmesi şartıyla bütün esîrleri kendisine teslim etmeniz muvâfık olur. Bu suretle ecnebî düşmanlardan kurtulunca o cür'etkâr askerî kuvvete ihtiyacınız kalmaz.*"

Turanşah bu nasîhatı takip etmeye karar vererek Hıristiyanların Dümyat'ta buldukları ganîmetlerle beraber şehri teslim ve savaş tazminatı namıyla bir miktar para ödemesi için Sen Lui'ye teklifte bulundu. Bir hayli müzâkereden sonra on senelik bir mütâreke kararlaştırıldı. Sultan kendi memleketindeki bütün Hıristiyan esîr- *Saint Louis'nin Mektupları* Joinville

leri, gerek bu muhârebede gerek evvelki muhârebelerde esîr edilmiş olsunlar serbest bırakacak, Franklar Sen Lui'nin Dümyat'a gelmesinden evvel Kudüs'te mâlik oldukları yerleri muhâfaza edeceklerdi. Diğer taraftan Sen Lui Dümyat'ı iâde etmeyi ve sekiz yüz bin[11] "bezan" (bezans) vermeyi kabul ediyordu. Bu akçe, savaş masrafları ile esîrlerin fidye-i necâtı idi. Bundan başka Sultan Hıristiyanlara Dümyat'ta mâlik oldukları şeylerin hepsini bırakmayı da vaad etti. Bunları isterlerse satabilecekler, isterlerse götürebileceklerdi. Hastalar sağlıklarına kavuşuncaya kadar Dümyat'ta kalacaklardı. Diğerlerine de işlerini yola koyuncaya kadar mühlet verilmişti.

Sultan bu mühim haberi memleketin her tarafında ve bilhassa Şam şehrinde ilan ettirdi. Şam vâlisi Cemâleddin[12]'e mektup yazdı.

Ebü'l-Mehâsin

"Cenâb-ı Hakk'a hamd-ü senâ olsun ki başımızdan musîbetleri def etti. Zafer ancak Allah'tandır. Cenâb-ı Hakk'ın bize ihsân buyurduğu muzafferiyetten dolayı bütün Müslümanlar sevinsinler. Çünkü Cenâb-ı Hak istediği kuluna zaferi bahşeder. Kādir-i Mutlak ve Rahîm'dir. Din düşmanlarımız üzerine kazanmış olduğumuz büyük muzafferiyeti bilumum Müslimlere ilan ettik. Bu sene başında Cenâb-ı Hak Müslümanları ilahî lütuflarına gark buyurdu. Depolarımızı açtık, hazînelerimizi ve silahlarımızı dağıttık, sâdık askerlerimizi topladık. Miktarını ancak Cenâb-ı Hakkın bileceği derecede muazzam ordular en uzak taraflardan koşup geldiler. Bunu görünce düşman Sultan-ı Âdil Ebûbekir ile olan eski mukâveleler mucibince sulha talip oldu. Fakat buna muvâfakat göstermedik. Bunun üzerine geceden faydalanarak çadırlarını ve eşyalarını terk edip Dümyat'a çekilmek istediler. Arkalarından takip ettik, bütün gece düşmana kılıç çaldık. Zelîl ve hakîr oldular. Otuz bin düşman telef ettik. Sular içine kendilerini atanlar bu miktardan hâriçtir. Fransa Kralı Menyat'a kaçtı. Orada şahsı için aman diledi. Kendisine bunu bahşettik. Bugün elimizde esîrdir. Kendisine hüsn-i muamelede bulunduk. Bize Dümyat'ı iâde ediyor.."

Aynı zamanda Sultan, Fransız Kralı'nın kakum kürk ile müzeyyen la'l mantosunu da[13] beraber göndermiş olduğundan Şam vâlisi bu mantoyu giyerek halkın içine çıktı.

---

11 Joinville 200 bin der.

12 İbn Yağmur.

13 Rahip Vertot, Akademi Hâtıraları'nın altıncı cildinde yer alan bir makālede Sen

Sultan, Fransız Kralı ile muahede yaptıktan sonra, Kral'la başlıca Fransız ekâbirini Dümyat'a sevk için dört gemiye bindirdi. Fakat daha evvel kendisinin bulunduğu Fareskur'da bir müddet alıkoydu. Burası, nehir sâhilinde bir köşk idi. Büyük bir kule inşâ edilmişti. İçi boyalı bir bez ile süslenmişti. Önünde büyük bir köşk vardı. Emîrler Sultan'ın yanına girdiği zaman silahlarını burada bırakırlardı. Köşkten sonra bir kapı vardı ki Sultan'ın yemek odasına çıkardı. Bunun yanında diğerine benzer başka bir kule görülürdü. Buradan Sultan'ın yatak odasına gidilirdi. Yan tarafta bir avlu vardı. Avlunun ortasında diğer iki kuleden daha büyük bir kule yapılmıştı. Oradan civar seyredilirdi. Bu avludan nehir sâhiline kadar bir yol mevcuttu. Yolun sonunda dışarısı boyalı bezlerle süslenmiş küçük bir köşk vardı. Sultan orada nehre girerdi.

Sen Lui diğer Fransız ekâbiri ile birlikte Perşembe günü[14] bu saraya getirildi. Bir kaç gün sonra Dümyat şehrini teslim için Sultan'la görüşeceklerdi. İşte ahvâl bu merkezde iken Sultan, kendi emîrleri tarafından katledildi. Bu hükümdar tahta çıktığı zaman pederinin bazı kumandanlarını azletmişti. Diğer kumandanların fikrini almadan Sen Lui ile sulh yapmıştı. O zamandan beri bu kumandanlar intikam almak çaresini düşünüyorlardı. "Halka" reislerini de kendilerine çekmişlerdi. Bir pazartesi günü[15] Sultan kendi dâiresine gireceği sırada pederinin memlûklerinden biri ona bir kılıç darbesi indirerek elinin birkaç parmağını kesti.[16] Sultan kuleye girince: "*Bu darbe şüphe yok ki Bahriyelilerdendir, ben de hepsini öldürterek intikam alacağım.*" dedi. Ebû'l-Mehâsin Joinville

Bunun üzerine bütün bu emîrler toplandılar, trampet çaldılar. Bu gürültü üzerine asker silaha sarıldı. Emîrler askere Dümyat'ın teslim olduğunu ve Sultan'ın yola çıktığını söylediler. Asker de derhal hareket etti. Askerin yokluğu esnâsında emîrler saraya gittiler. Sultan kulenin ta tepesine kaçmıştı. Kuleye ateş verdiler. Sultan'ın Ebû'l-Fidâ Ebû'l-Mehâsin Suyûtî Ebû'l-Ferec Joinville

Lui'nin al, yeşil renkli şeyler ve kakum kürk giymekten müctenip bulunduğunu söylüyor. Müverrih Ebû'l-Mehâsin bu fikirde değildir. Hatta eserinde Fransızca "Akarlat" kelimesini kullanmıştır. Bunu "İşkarlata" şeklinde tahrif ediyor ve bu kumaşın kırmızı olduğunu izah eyliyor.

14 Uruc-ı İsâ'dan evvelki Perşembe.

15 27 Muharrem'de.

16 İlk vuran daha sonra sultan olan Rükneddin Beybars'tır.

üzerine ok yağdırdılar. Turanşah: "*Ben sizin hükûmetinizi istemem. Beni bulunduğum hisardan niçin getirdiniz?*" diye haykırarak suya atladı. Dokuz on süvari kendisini suların içine kadar takip ettiler. Sir De Joinville'in bulunduğu geminin yakınında Sultan'ı öldürdüler. Faris-Oktay[17] Sultan'ın kalbini kopararak Sen Lui'ye getirdi, Kral bu sahneyi seyrediyordu. Faris-Oktay düşmanını öldürdüğü için Kral'dan mükâfât istedi. Sen Lui bu adama bir cevap vermedi. Sultan'ın naaşı üç gün nehir kenarında kaldı. Sonra Halîfenin sefîrinin ricası üzerine defnettiler.

Hükümdarlarının kanı henüz üzerlerinde kurumayan emîrler ellerinde kılıçla Sen Lui'nin çadırına koştular. Vereceği parayı istediler. Bütün Müslümanlar esîrlerle birlikte Dümyat'ı iâde etmesi, sekiz yüz bin altun sikke vermesi tekrar kararlaştı. Bu muahede akdedildikten sonra Mısır ordusu Dümyat'a gitti.[18] Fakat Müslümanlar Dümyat'a girer girmez, ahidleri hilâfına olarak, buldukları hastaların hepsini öldürdüler. Asker reisleri çıkarak bu karışıklığı yatıştırdılar. Şehirde bulunan ganîmetler dört yüz bin altun sikke tahmin edildi. Akkâ'ya çekilen Fransa Kralı da bunun bir mislini vereceğini taahhüt etti. Kont Dö Puvatye paranın tamamen kapatılmasına kadar rehine olarak kaldı.

Ebû'l-Mehâsin

Bir Arap müverrihinin ifâdesine göre Sen Lui Akkâ'ya döndükten sonra Mısır emîrlerine bir sefîr göndermiştir. Sefîr onlara yaptıkları işlerde adâlet ve ihtiyattan ayrılmış olduklarını söylemiştir. Hiçbir sebep olmaksızın hükümdarlarını öldürmekle adaletsizlik etmiş oluyorlardı. Özellikle tam o sırada hükümdarlarına Dümyat şehrini iâde etmek üzereydi. Dört yüz bin altun sikke için Fransa Kralı gibi bir hükümdarı serbest bırakmaları da bir ihtiyatsızlık idi. Hakîkaten, Sen Lui Dümyat'ı iâde ettiği zaman artık onu muhâfaza edebilecek halde değildi. Esîr olmasaydı bile Dümyat'ı terk etmek mecburiyetinde idi. Verdiği para ancak Hıristiyan esîrlerinin fidye-i necatından ibaretti.

Ebû'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin
Suyûtî
Ebû'l-Ferec
Caferî

Turanşah'ın katlinden sonra emîrler toplanarak kumandayı Şeceretü'd-dür'e bıraktılar ve kendisine bîat eylediler. Hutbelerde onun namı okundu. Sikkelerde ismi darbedildi. Esâsen câriye olan bu melike Sâlih Necmeddin Eyyûb'un zevcesi idi. Bundan Halil

[17] Joinville buna "Faracatait" diyor.
[18] Safer'in 2'sinde.

isminde bir oğlu olmuştu. Bundan dolayı kendisine "Ümm-i Halil" lakabı verilmişti. Sâlih'in vefatından sonra basîret ve ihtiyatı sâyesinde hükûmeti kurtaran ve üvey oğlu Turanşah'ı Diyârbekir'den getirten o idi. Turanşah, kendisine yaptığı bu hizmetten dolayı hiçbir şükrân nişânesi göstermemişti. Hatta hükûmete el koyduktan sonra bütün bütün aksi hareket etmiş, kendisine hazînenin hesâbını sormaya kalkışmıştı. Turanşah'ın vefatından sonra bu kadının akıl ve hikmetine, basîret ve ihtiyatına hürmet gösterdiler; Mısır Melikesi ilan ettiler. Atabek yani hükûmet nâibi olmak üzere kölelerinden Muiz Aybeg'i tayin ettiler. Bu da Kapçak'tan gelmiş bir Türk kölesiydi. Bu memlûkler derhal kendilerini örnek almaları için Şam'daki memlûklere haberler gönderdiler. Fakat onlar Şam'ı Halep hükümdarı Nâsır Eyyûb'a[19] teslim ettiler.[20] Nâsır Eyyûb, Sâlih'in memlûklerinden bir kısmını öldürttü. Daha sonra Baalbek, Aclun, Şamimis şehirleri kendisine teslim oldular. Bu ayrılıktan haberdar olan Mısır Memlûkleri Mısır'da bulunan bütün Şam Memlûklerini tuttular. Bu Şam Memlûklerine Kımrîler namı veriliyordu. Şeceretü'd-dür bu karışıklıkları yatıştıramadığı için emîrler, "Sultan" ünvanını Aybeg'e vermeyi kararlaştırdılar.[21] Kendisine "Melikü'l-Azîz Muizzeddin" ünvanı verildi. Önünde sancak olduğu halde atı üstünde saraydan çıktı. Fakat Sultan ilan edilir edilmez bu sebatsız ve cür'etkâr asker takımının hissiyâtı değişti. Selahaddin âilesinden Mûsâ isminde bir şehzâdeyi davet ederek ona "Melikü'l-Eşref"[22] ünvanını verdiler. Aybeg, ancak sekiz yaşında olan bu genç hükümdarın Atabek'i oldu.

Bu esnâda yeni Şam hükümdarı Nâsır Eyyub, Akkâ'da bulunan Sen Lui'ye Bahriyelilerin yani Mısır Memlûklerinin kendi akrabasından Turanşah'ı katletmelerinden dolayı şikâyetlerde bulunuyor, bu askerî tayfasına karşı yardımcı kuvvet isteyerek karşılığında Kudüs Krallığını vaad ediyordu. Sen Lui şifahen cevap vermek üzere Frer Preşur (Fréres Precheurs) tarîkatından Prens İv Lö Bröton(Yves le Breton)'u ona gönderdi. Aynı zamanda Jan Dö Valensiyen (Jean de Joinville

19 İbn Azîz Muhammed ibn Zâhir Gâzî ibn Selahaddin.

20 8 Rebîülâhir'de.

21 Rebîülâhir'in son Cumartesi günü.

22 İbn Yusuf ibn Yusuf Aksis (Yemen hükümdarı) ibn Kâmil Muhammed ibn Âdil Ebûbekir ibn Eyyub Ebû Selahaddin. Cemâziyelevvel'in 15'inde tahta çıktı.

Valenciennes) Bahriyelilere giderek Müslümanların Mütâreke'den sonra yaptıkları şiddetli tecâvüz ve muamelelerden dolayı Fransa Kralına tarziye vermelerini istedi. Bahriye Memlûkleri Sen Lui'yi Şam Sultanı aleyhine çevirmek için onun bu arzusuna uygun hareket etmeyi vaad eylediler. İşte bu maksatla bir çok Fransız esîrlerini serbest bıraktılar. Jan Dö Valensiyen bunları Bahriye Memlûklerinin sefîrleriyle birlikte Akkâ'ya getirdi. Sen Lui sefîrlere evvelemirde Kâhire surlarına raptedilen Hıristiyan başlarının hepsi gönderilmeden, Müslüman yapılan Hıristiyan çocukları iâde edilmeden, mütebâki borcu olan iki yüz bin liradan vaz geçilmeden kendileriyle hiçbir muâhedenâme akdedemeyeceğini söyledi. Sefîrler Jan Dö Valensiyen ile birlikte Mısır'a döndüler. Sen Lui de Akkâ'dan on iki fersah mesafede Kaysariye'ye gitti. Bahriye Memlûkleri sefîrleri vâsıtasıyla Kral'a istediğini yapacaklarını vaad ettiler ve Yafa'da kendisiyle görüşmek üzere bir gün tayin eylediler. Orada, Sen Lui kendilerine Şam Sultanına karşı yardım etmek şartıyla Kudüs Krallığını ona vereceklerine dâir yemin edeceklerdi.

Şam Sultanı Sen Lui'nin Bahriye Memlûkleriyle bir muâhedenâme akdetmek üzere olduğunu haber alınca bütün kuvvetiyle buna mâni olmaya karar verdi. Geçitleri muhafaza için yirmi bin asker gönderdi. Buna rağmen Sen Lui Yafa'ya gitti. Bahriye Memlûkleri Şam Sultanı'nın korkusuyla gelmeye cesâret edemediler. Fakat Hıristiyan kelleleriyle istenilen çocukları gönderdiler. Kral'a bir fil hediye ettiler. Bu fil Fransa'ya gönderildi. Yine Şam Sultanının askerleri korkusuyla ikinci bir kararlaşmış görüşmeye de gitmeye cesâret gösteremediler. Şam Sultanının bu askerleri Gazze'de bulunan Mısır müfrezesini mağlup etmiş, Gazze'den çıkarmış ve Salha'ya kadar takip eylemişti. İşleri fenâ gitmekte olan Bahriye Memlûkleri hükümdar değişmekle işlerini kolayca düzelteceklerini zannediyorlardı. Mısır'ın Halîfe Musta'sım'a âit olduğunu Kâhire'de ilan ettirerek Eşref'i "Sultan" ünvânıyla ve Halîfe'nin mâdununda olmak üzere kabul eylediler. Aybeg de hükûmet nâibi idi.[23] Bunun üzerine Bahriye Memlûklerinin reisi olan Fâriseddin Oktay[24] yirmi bin askerle Gazze cihetine yürüdü ve Şam askerlerini oradan

23 Receb'in 5'inde Pazar günü.

24 Faris Oktay ile aynı zâttır.

çıkardı. Ayrıca başlıca Mısır emîrleri Müslümanlara o kadar fenâlığı dokunmuş olan Dümyat surlarını yıkmaya karar verdiler.[25] Civarda başka bir şehir binâ ettiler. Bu şehir daha ziyâde karaya doğru idi. Buna Menaşiye namını verdiler. Eski Dümyat'ın surları Halîfe Mütevekkil tarafından yaptırılmıştı.

Bu sırada Şam hükümdarı Nâsır Yusuf'un âilesine mensup büyük şehzâdelerle birlikte[26] ordusunun başına geçerek Turanşah'ın intikamını almaya kalktıkları haber alındı. Kumandan Ermeni lakabıyla yâd edilen Şemseddin Lu'lu' idi. Hükûmetin idâresi bunun elinde idi. Sultanı bu harbe o teşvîk etmişti. Mısır ordusunu ve Memlûklerini aşağı seviyede görüyordu. İki yüz sopa ile onların hepsini tutacağını söylüyordu.[27] Ebû'l-Fidâ Ebû'l-Mehâsin Joinville

Bahriyeliler bunu haber alınca Sultan Eşref'i Kāhire'de Hisar'da bıraktılar, alelacele Salha'ya yürüdüler. İki ordu Abbâse yakınında karşılaştı.[28] İlk önce Mısırlılar Aybeg'in mukāvetine rağmen perîşan oldular. Bir kısım asker Taberiye'ye kadar kaçtı. Çarpışmanın başlangıcında askerin bir kısmı Şam Sultanı tarafına geçmişti. Suriyeliler firarîleri takip ettikleri sırada üç yüz atlı ile Suriye tarafına kaçmış olan Aybeg ile Faris-Oktay yolda Şemseddin Lu'lu' ile Ziyâeddin Kımrî'ye rast geldiler. Üzerlerine hücum ettiler, esîr aldılar. Kendilerine karşı pek aşağılayıcı muamele etmiş olan kumandan Şemseddin'i öldürdüler. Sonra, bu mağlubiyetten haberdar olmayan Sultan'ın üzerine hücum ettiler. Sultan'ın maiyetindeki askerden bir kısmı kendisini terk eylediğinden mağlup oldu. Ordusunun bir kısmı ile beraber bütün ağırlıklarını kaybetti. Yanındaki şehzâdelerden bir kısmı esîr düştü. Sene: 1251

Aybek bu büyük muzafferiyetten sonra Kāhire'ye döndü ve şehri yağma ettirdi. Çünkü Kāhire ahâlisi Bahriye Memlûklerinin mağlubiyetini haber alınca Memlûklerin nüfûz ve satvetinin artık sonunun geldiğini zannetmişlerdi. Hakîkaten, firarîleri takip etmiş olan

---

25 Şaban ayında.

26 Sâlih İsmâil, Muazzam İsâ, Takiyeddin Abbas, bunların üçü de Âdil ibn Eyyub'un oğullarıdır. Vaktiyle Hums hükümdarı olan Eşref Mûsâ ki o zaman Tell-beşer, Rahbe, Palmir (Tedmür) hükümdarı idi. Muazzam Turanşah, Nusreteddin, Emced Hasan, Zâhir Şâdi ibn Nâsır Dâvud ibn Muazzam İsâ.

27 Bu ordu Ramazan ortalarında bir Pazar günü Şam'dan çıktı.

28 Zilkade'nin 10'uncu Perşembe günü.

Suriyeliler, Sultanlarının hezimetine rağmen doğruca Kāhire üzerine yürüyerek şehri zapt etmek istemişlerdi. Kāhire ahâlisi Nâsır Eyyub tarafını tutmuştu. Mısır'da tepe üzerindeki Hisar'da Nâsır Eyyub namına hutbe okunmuştu. Fakat asıl Kāhire'de kimse için hutbe okunmamıştı. Bu üç mahalle bizim Kāhire namını verdiğimiz şehri teşkil eder. Nâsır Eyyub Gazze'ye çekilmişti.[29] Orada ordusunun enkazını toplamaya çalışıyordu. Fakat biraz sonra Fâriseddin Oktay üç bin süvari ile gidip Gazze'yi zapt etti.

Sonra Suriyeliler şehri geri almak istediler.[30] Mısır ordusu Sal-
Sene: 1253 ha'da karargâh kurdu. İki taraf da çarpışmaya girişmeye cesâret edemeden bir müddet karşılıklı durdular. Nihâyet barışmaya karar verdiler.[31] Bahriye Memlûklerinin Mısır, Gazze, Kudüs vilayetlerini muhafaza etmeleri, esîrleri[32] iâde eylemeleri kararlaştırıldı. Şeria nehrinin öbür tarafında olan arazi Şam hükümdarına kaldı. Bu sulh, Halîfe'nin sefîrinin[33] tavassutuyla yapıldı. Bu suretle Nâsır Yusuf arzusuna nâil oluyordu. Yani Mısırlıların Sen Lui ile ittifaklarına meydan vermiyordu. Bahriyeliler ile Suriyeliler Hıristiyanlara karşı harb için birleştiler. Şam Sultanı Ptolemais üzerine yürüdü, civarlarını tahrip etti, sonra Sayda üzerine gitti.

Bu muvaffakıyetlerde büyük dahli olan Fâriseddin Oktay artık
Ebû'l-Fidâ Ebû'l-Mehâsin Caferî *İbn Şıhne* Mısır'da pek nüfûz sâhibi oldu. Bir çok taraftarları vardı. Kendisine alenen "Melik" ünvanını veriyorlardı. Hama hükümdarı Mansur'un[34] hemşiresi ile evlendi, Mısır'a geldiği zaman kendisinin dağdaki Hisar'da ikāmet etmesini talep etti. Çünkü [karısı] bir hükümdar kerîmesi idi. Aybeg buna râzı oldu ve aynı zamanda bu cür'etkâr emîri öldürmeye karar verdi.

Mansur'un hemşiresinin yolda olduğunu haber alınca bir pusu
Sene: 1254 kurdurdu.[35] Fâriseddin'i saraya gireceği sırada katlettiler. Bunların

---

[29] Joinville buna "Gadres" diyor.

[30] 649 hicrî târihinde.

[31] 651 hicrî târihinde.

[32] El-Melikü'l-Muazzam Turanşah ibn Melikü'n-Nâsır Selahaddin Yusuf, Nusreteddin, Eşref (Hums hükümdarı).

[33] İsmi Necmeddin el-Badihranî idi.

[34] Muzaffer Takiyeddin Mahmud'un oğlu.

[35] Caferî'nin ifâdesine göer 652 hicrî senesi Şaban'ının 21'ince pazartesi günü öldürülmüştür.

içinde Seyfeddin Kutuz da vardı ki daha sonra sultan olmuştur. Fâriseddin Oktay her zaman Aybeg'e muhâlif bulunmuştu. Eşref'e sultan ünvanını verdiren o idi. Onun vefatından sonra Aybeg Eşref'i tahtından indirdi ve Mısır'dan çıkardı. Eşref, Selahaddin neslinden Mısır'da sultan namını taşımış son hükümdardır. Aybeg, önünde hükümdarlık sancakları olduğu halde alayla Kāhire'ye girdi. Ancak sultanların önünde götürülen gâşiyeyi emîrler taşıyorlardı. Sonra Şeceretü'd-dür ile evlendi.

Fâriseddin Oktay'ın bütün taraftarları Suriye'ye Nâsır Yusuf'un yanına ilticâ ve onu Mısır üzerine sefer açmaya teşvîk ediyorlardı. Herkes harbe iştirak etti. Suriye ordusu Gazze önünde karargâh kurdu. Aybeg yanındaki askerle Abbâse'ye gitti. Orada Azîzîler denilen memlûkler tarafından az kaldı katledilecekti.[36] Sonra, Halîfe'nin tavassutuyla barış yapıldı. Ariş'e kadar bütün Suriye'nin Nâsır'a kalması, Mısır'ın da Aybeg'e âit olması kararlaştı. Sene: 1255

Aybeg bu barıştan uzun müddet faydalanamadı. Şeceretü'd-dür onun Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü'nün kerîmesiyle evlenmek üzere olduğunu haber alınca o kadar derin bir kin hissetti ki kendisini öldürmeye karar verdi ve birkaç hizmetçiyi bununla görevlendirdi. Bunlar, onun cirit oyunundan dönmesini beklediler. Hamama girmek için esvaplarını da arkasından çıkarmıştı. Üzerine atılarak kendisini boğdular.[37] Şeceretü'd-dür derhal Seyfeddin'i[38] getirtti. Seyfeddin onu bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmıştı. Seyfeddin saraya alındı. Şeceretü'd-dür'ü ayaklarının altında kocasının naaşı olduğu halde oturmuş buldu. Şeceretü'd-dür geçen vak'ayı tamamen anlattı. Ne yapacağına dâir ondan nasihat istedi. Seyfeddin şu cevabı vermekle yetindi: "*Ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Bu pek cür'etkârca bir hareket. Sizi bu konumdan kurtarmaya cesâret edecek kimseyi göremiyorum.*" Sene: 1257

Sonra Şeceretü'd-dür Emîr Celaleddin Aydoğdu ile İzzeddin Aybeg'i getirterek imparatorluğu kendilerine teklif etti ve Sultan'ın mührünü verdi. Fakat her ikisi de reddettiler.

Bu vak'a sarayda geceleyin cereyan etmişti. Kāhire'de kimsenin haberi yoktu. Sabahlayin Aybeg'in öldürüldüğü haberi her tarafa Ebû'l-Fidâ Ebû'l-Ferec

36 653 hicrî târihinde.
37 655 senesi Rebîülevvel'inin 23'nde [10 Nisan 1257].
38 İbn Mesruk.

yayıldı. Sâlihiye[39] denilen memlûkler Aybeg'in intikamını almaya kalktılar. O zaman on beş yaşında bulunan Aybeg'in oğlu Nureddin Ali'yi tahta çıkarmayı uygun bularak kendisine "Melikü'l-Mansur" lakabını verdiler. Şeceretü'd-dür dağdaki Hisar'ın "Kırmızı Kale" namıyla yâd edilen bir kulesine kapandı. Yeni Sultan'ın vâlidesi onu orada kölelerine boğdurdu ve çırılçıplak sarayın hendeklerine attırdı. Orada kendisini âdeta köpekler yedi. Sonra inşâ ettirmiş olduğu bir türbeye defn olundu. Aybeg'in katline iştirak etmiş olanların hepsi asıldı. Bu kadının büyük meziyetleri Mısır imparatorluğunu kurtarmıştı. Fakat hududu olmayan hırsı kendisini mahv etti. Mısır'da bir melik yapmıştı, fakat ona hiç nüfûz bırakmıyor, büyük tasavvurlara kalkıyor ve bunları icrâ ediyordu. Kocası Sultan Aybeg inşaatı pek severdi. Yaptırdığı binâlar içinde en mühimmi bir medresedir ki buna kendi ismini vermiş[40] ve bir çok evkāf yapmıştı. Eski Kāhire'de Nil kenarındaydı.

Ebû'l-Mehâsin

Onun zamanında hüküm süren hükümdarlar şunlardı: Bağdad'da Halîfe Musta'sım; Suriye'de Fırat'a kadar Nâsır Selahaddin Yusuf; Hama'da Mansur Nâsıreddin Muhammed[41]; Kerek'te ve Şubek'te Mugîs Fetheddin Ömer[42]; Sahyun'da, Berziye'de ve Platinos'ta(Blatanis) Emîr Muzaffereddin Osman[43]; Tell-beşer'de, Rahbe'de ve Tedmür'de Eşref Muzaffereddin Mûsâ[44]; Musul'da Rahîm Bedreddin Lü'lü', Meyyâfârıkîn'de ve Diyâbekir'de Kâmil Nâsıreddin Muhammed[45]; Mardin'de Artuk âilesinden Saîd İl-gâzî; Erbil'de Halîfe tarafından Tâceddin; Suriye'de İsmâiliyye hisarlarında Raziddin Ebû'l-Meâlî; Medîne'de Şehâbeddin Ebû'l-Mülk Seyf[46];

---

39 Azîzîler Azîz'in memlûkleri oldukları gibi bunlar da Sâlih'in memlûkleri idiler.

40 Buna Medrese-i Muizziyye derlerdi.

41 İbn Mahmud ibn Muhammed ibn Ömer ibn Şehinşah ibn Eyyub (Selahaddin sülalesinden).

42 Bu da Selahaddin âilesindendir. İbn Âdil ibn Ebûbekir İbn Kâmil Muhammed ibn Âdil Ebûbekir İbn Eyyub.

43 Nâsıreddin Mengurus'ün oğlu idi.

44 İbn İbrâhim ibn Şirkûh ibn Muhammed ibn Şirkûh ibn Şâdî (Selahaddin âilesinden).

45 İbn Muzaffer Şerefeddin Gâzî ibn Âdil ibn Ebûbekir İbn Eyyub (Selahaddin âilesinden).

46 İbn Kalîte ibn Kasım el-Hüseynî.

Mekke'de Şerîf Kutâde el-Hüseynî; Yemen'de Muzaffer Şemseddin Yusuf ibn Ömer[47].

Yeni Sultan memlûkler tarafından sultan yapıldıktan sonra, önünde hükümdar bayraklarıyla dağdaki Hisar'dan indi. Bâbuzzafer'den Kāhire'ye girdi. Bütün emîrler rikâbında yürüyorlardı. Yalnız atabeği İlmeddin Sencer müstesnâ idi. Sonra tekrar Hisar'a çıktı, tahta oturdu. Başlıca kumandanlar arasında bazı değişiklikler yaptı. Evvelce hükümdarlığı reddettiği halde Aybeg'in vefatından sonra kendisini "sultan" ilan ettirmek fikrine düşmüş olan Atabek tevkif edildi. Başlıca emîrlerin birer fırkaları bulunduğundan, buna bağlı olan memlûklerin bir çoğu Suriye tarafına kaçtılar. Bunlar eski sultan Sâlih Necmeddin'in memlûkleri idiler. Sultan Aybeg'in memlûkleri kendilerini takip ile bir miktarını tuttular. Birbirini takip eden hal'ler ve Muizziye memlûklerinin takındıkları hüküm ve nüfûz Kāhire'de karışıklıklara sebebiyet veriyordu. Emîrler ve asker Sultan'ın bunları hükûmetten uzaklaştırmasını istiyorlardı. Halka reisi Bahâeddin Burcî nezdinde toplandılar ve bir musâleha yaptılar. Biraz sonra Muizzîler galebe çaldı. Burcî'yi daha sâir bazı emîrlerle katl ve evlerini yağma eylediler.

Şam hükümdarı Nâsır Yusuf Sâlihiye denilen ve Burcî'nin vefatından sonra Şam'a kaçan Bahriye memlûklerinin kendi nezdinden ayrıldıklarını Mısır Sultanı'na bir mektupla bildirdi. Mısır'da bunun Şam Sultanı tarafından kurulmuş bir tuzak olduğu, Mısır üzerine hareketini perdelemek için söylenti olarak yayıldığını zannettiler. Bundan dolayı savunma hazırlığı görüldü. Nureddin Ali Suriye'ye bir ordu sevk etti.

Bu ordu Abbâse'de karargâh kurdu. Fakat çok geçmeden işin hakîkati anlaşıldı. Şam Sultanı Bahriyelilere hücum maksadıyla Nablus'a geldi. Bunlar Gazze'ye çekildiler. Sonra oradan çıkarak başlarında Balaban ve Beybars olduğu halde Nâsır Yusuf'un ordusunu geceleyin çevirdiler. Fakat biraz sonra Nâsır Yusuf muzaffer oldu. Memlûklerin bir kısmı Mısır'a kaçarak Sultan'a tâbi'iyyet arz ettiler. Bir kısmı Kudüs'e çekildiler. Şam Sultanı onlarla barış yapmaktan imtinâ ettiği için orada Kerek hükümdarı Fetheddin Ömer namına hutbe okuttular. Sonra Gazze'ye gittiler. Vâliyi ele Ebû'l-Mehâsin Ebû'l-Fidâ

[47] Aslen Türkmen idi.

geçirdiler. Nâsır Yusuf'un elinden o şehirde mâlik olduğu şeylerin hepsini aldılar.

Bu memlûkler Kerek hükümdarını ecdadının malı sıfatıyla gelip Mısır'ı zapt etmeye teşvîk ettiler. Bu haber Mısır'da duyulunca derhal kendilerine karşı ordu sevk olundu.[48] Memlûkler mağlup oldular. Reislerinden biri, Balaban, esîr düştü. Beybars ile Bedru's-Suâbî Kerek'e kaçtılar. Ordu Mısır'a döndü.

Bu mağlubiyete rağmen Kerek Sultanı, kendisinin yanına ilticâ
Sene: 1258 etmiş olan memlûklerin teşvîki üzerine Mısır'ı zapt için harbe giriş-
ti.[49] Gazze'ye gitti. Seyfeddin Kutuz da Mısır ordusuyla Abbâse'ye geldi. Remle'de karşılaştılar. Büyük bir muhârebe oldu.[50] Kerek Sultanı ile Bahriye memlûkleri mağlup düştüler. Memlûklerden bir çoğu esîr edildi. Başlarını keserek Kāhire'de Zuveyle kapısına astılar. Kerek Sultanı, Beybars ve Bedru's-Suabî ile Kerek'e kaçtılar. Bütün ağırlıklarını kaybetmişlerdi.

Yedikleri bu darbeden ümitsiz olmamışlardı. Gazze yakınında
Sene: 1259 Şam Sultanının ordusuna karşı başarı elde ettiklerinden, Şam'a
yaklaşarak tecâvüzlere başladılar. Fakat Nâsır Yusuf Kerek üzerine yürüyünce[51] Fetheddin Ömer bu askerin gelişinden korkarak barış talep etti. Nâsır Yusuf Kerek'de bulunan bütün Bahriye memlûklerinin kendisine gönderilmesini istedi. Memlûkler kendisine teslim edildi. Nâsır Yusuf onları Halep kalesine hapsettirdi. Yalnız Beybars müstesnâ idi. Çünkü o Şam Sultanına teslim olmak için maiyetiyle birlikte Kerek'ten ayrılmıştı.

Bu haber bütün Mısır'da sevinçle karşılandı. Artık her şey sükûnet içindeydi. Yalnız Tatarların gelmeleri endîşeye yol açıyordu. Tatarlar bir sene evvel Bağdad'ı almışlardı. Bütün Suriye'yi tehdit ediyorlardı. Nâsır Yusuf kendi memleketini terke mecbur olmuştu. İmparatorlukta gözü olan Kutuz, emîrleri toplayarak mevcut şartlarda Tatarlardan pek korkulduğunu, Sultan'ın hükûmeti idâre edemeyecek kadar küçük olduğunu, ordulara kumanda edebilecek bir hükümdar bulmak lazım geldiğini söyledi. Muizziyelerin reisi, İlmeddin Algatmi [İlgatmış?] ile Seyfeddin Bahâdır'ın hazır bulun-

48 Zilkade ortalarında.

49 656 hicrî senesi başlangıcında.

50 Rebîülâhir'in 21'inci Salı günü [27 Nisan 1258].

51 657 hicrî senesinde.

mamasından faydalanarak bu teklifi yapıyordu. Nureddin Ali'yi tevkif ederek saraya hapis ve sonra kendisini hal' etti. Muizziyelerin reisleri döndüklerinde tevkif edildiler. Kutuz "Sultan" ilan olundu.[52] Kendisine "Muzaffer Seyfeddin" ünvanı verildi. Nureddin Ali iki sene yedi ay yirmi iki gün hükûmet etmişti.

Nureddin Ali'nin felaketini çabuklaştıran şey Nâsır Yusuf'un sefîri Kemâleddin Ömer'in Tatarlara karşı yardım kuvveti talep etmek üzere gelişi olmuştur. Kutuz, bütün hükûmet büyüklerini dağdaki Hisar'da Sultan'ın huzurunda toplamış, meseleyi müzâkereye koymuştu. Genç hükümdar bu celsede hiçbir şey söylememişti. Bunun üzerine kendisini hal' etmek tarafını tuttular. Tahta çıkarılan Kutuz Şam hükümdarına yardım vaad etti. Bu sırada Tatarlar yahut Moğollar bir çok şehirleri zapt eylediler. Ahâli her tarafa kaçıyordu. Suriye tamamen dehşet içinde idi. Bütün Arap memleketlerinde Tatarların henüz itaat altına almadıkları kıt'a Mısır ile Hicaz ve Yemen'den ibaretti. Kutuz ordularını topladı, Hama hükümdarı Mansur ile birlikte bu İslamiyet düşmanlarına karşı yürüdü.[53] Ebû'l-Mehâsin Ebû'l-Fidâ

Tatarların kumandanı Ket-buğa Noyan Hums hükümdarı Eşref'i, Subeybe hükümdarı Saîd'i[54] ve müttefikleri bulunan sâir civar hükümdarları yanına getirterek müzâkerelerde bulundu. Bazıları yeni yardım kuvveti beklemek fikrinde idiler. Bazıları da aksi fikirde bulunuyorlardı. Görüşler böyle karmakarışık olunca Ket-buğa düşman üzerine yürümek lazım geldiğine hükmetti. Gazze'ye gitmiş olan Kutuz oradan çıkarak Gor'a yani Ayn-calut'a gitti. Tatarlar burada idiler. Askerinin başına geçerek Tatar ordusuna bizzat hücum etti[55] ve Tatarları firara mecbur eyledi. Bu muhârebede Ket-buğa maktul düştü. Askerlerinden de pek azı kurtuldu. Sene: 1260

Kutuz, Moğollara refakat eden Subeybe hükümdarı Saîd'in başını kestirdi. Saîd, Selahaddin âilesindendi. Sonra Mansur'u tekrar Hama ve Bi're hükümdarlığında bıraktı. Çoktan beri Halep hükümdarlarının idâresinde bulunan Maarra'yı ona verdi. Kendisinden Selemiye şehrini alarak Arapların emîrine bahşetti.

---

52 657 senesi Zilkade'sinin 17'inci cumartesi günü [17 Kasım 1259- Çarşamba ?]. Ebû'l-Fidâ Zilhicce başında diyor.

53 658 senesi Ramazan'ında [1260 Ağustos/Eylül'ünde].

54 İbn Azîz Osman.

55 Ramazan'ın 25'inci Cuma günü. Sanut'a göre 1260 senesi Ekim'inin 3'ünde.

Ebû'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin
Ebû'l-Ferec
İbn Şıhne
Muhammed ibn Muhammed Suyûtî

Kutuz bu büyük muzafferiyeti Şam ahâlisine ilan ettirdi ve Şam yolunu tuttu. Şamlılar derhal içlerinde bulunan Moğol subay ve kumandanlarını yakaladılar. Şam'daki Hıristiyan ahâli bir çok zulümlere maruz kaldı. Moğollar onları himâye etmişler, kiliselerini kendilerine iâde ettirmişlerdi. Hıristiyanlar Müslümanların üzerine ve câmi kapılarına şarap dökecek derecede Müslümanlara hakāret etmişlerdi. Bu olaydan sonra işin rengi değişti. Müslümanlar manastırları yağma ettiler, Jakobenlerin kiliselerini yıktılar ve Virj (Vierge) Kilisesini yakarak bir taş yığını haline getirdiler. Hıristiyanlar her tarafa kaçıştılar. Yahudilere de tecâvüz edildi.

Kutuz Şam'a varınca Beybars'ı Tatarları takip için Haleb'e kadar gönderdi. Bu kumandan bütün Müslüman esîrleri onların elinden kurtardı. Sultan, Beybars'a Halep hükûmetini vaad etmişti. Fakat Tatarlar atıldıktan sonra Haleb'i Alâeddin'e verdi. Bundan dolayı Beybars kendisine muhâlefet etmeye başladı, hatta aleyhinde suikast tertibâtına girişti.

Kutuz her tarafa vâliler tayin etti. Şam'a İlmeddin Sencer'i; Sâhil yahut Fenike'ye Şemseddin Burlı'yu oturttu. Tatarların tarafını tutmuş olan Hums hükümdarı Eşref gelip bağlılık arz etti. Kutuz Suriye'de vekil ve vâlileri bulunan ilk Memlûk hükümdarıdır. Sonra Mısır yolunu tuttu, Kusayr'a gitti. Ordusu Sâlihiye'ye gittiği sırada kendisi başlıca emîrleri ile orada kaldı.

Bu esnâda Beybars taraftarlar peydâ ederek bir fırka yapmıştı. Enes isminde bir memlûk ile beraber artık münâsip bir fırsat gözetliyordu. Bir gün Kutuz önünden kalkan bir tavşanın peşi sıra giderken muhâfız askerlerinden uzaklaştığını Enes gördü. Kutuz'a yaklaştı. Ondan bir istirhamda bulundu. Ricâsı derhal yerine getirildi. Elini öpmeye davrandığı sırada Beybars Kutuz'a bir kılıç darbesi indirdi. Diğer arkadaşları Kutuz'u beygirinden aşağı çekerek öldürdüler.[56]

Ebû'l-Mehâsin

Sonra derhal Sâlihiye'ye giderek hükûmetin atabeğine olayı anlattılar. Atabek, Sultan'ı kimin öldürdüğünü sordu. Beybars, mağrûrâne "*Ben!*" diye cevap verdi. Atabeg derhal: "*Onun yerine siz hükümdar olunuz*" diye karşılık verdi. Kutuz ancak on bir ay on üç gün hüküm sürmüştü. Böyle olmakla beraber Memlûklerin en

56 658 senesi Zilkade'sinin 17'sinde [24 Ekim 1260].

büyük hükümdarı olmuştur. Cesâret ve ihtiyatı, akıl ve hikmeti ile sivrilmiştir. Aybeg'in kölelerindendi.

Beybars, efendisinin kanı ile henüz bulanmış bir halde, Mısır tahtına oturtuldu. "Zâhir[57] Rükneddin Ebû'l-Fütûh" ünvanını aldı. Aslında Kapçaklı idi. Moğol lisanında isminin manâsı hükümdar demekti. Memleketinden on dört yaşında getirilmiş, Şam'da İmâdu's-Sâyıg'a, sonra Emîr Alâeddin Bindukdar'a satılmıştı. Alâeddin Sultan Sâlih'in maiyetinde idi. Sâlihî ve Bindukdarî ünvanı kendisine ondan kalmıştır. Efendisi Alâeddin İdkin [Aydekin?] uzun müddet yaşadı ve sonra eski kölesinin kumandanları arasına girdi. Beybars cesâretiyle öne çıkmakta olduğu için Sultan Sâlih onu hizmetine almıştı. Sonra, halefi Turanşah'ın hizmetine geçti. Aybeg Mısır'a sâhip olduğu zaman Beybars isyan etti, yukarıda görüldüğü üzere Suriye'ye gitti. Beybars hükümdarlığa yükselince bütün asker bîat etti. O da hiçbir engele tesâdüf etmeksizin dağdaki Hisar'a girdi. Memleketin her tarafında genel olarak hükümdarlığı tasdîk olununca, tahta çıktığını Hums hükümdarı Eşref Sultan'a, Hama sultanı Mansur'a, Sahyun hükümdarı Muzaffereddin'e, İsmâiliyye'ye ve Suriye'nin bütün hükümdarlarına bildirdi. Mahbusları tahliye etti ve askere büyük ihsanlarda bulundu.

Beybars, İlmeddin Sencer'i Şam hükûmetinde bıraktığını bildirmek için Emîr Cemâleddin Akkuş'u gönderdi. Fakat bu kumandan orada işlerin pek de kendi efendisi lehinde olmadığını gördü. İlmeddin herkes tarafından seviliyordu. Şam kalesini tamir ettirmişti. Bütün ahâli bundan dolayı o kadar memnun idiler ki kadınlar bile inşaata iştirak ve yardım etmişlerdi. İlmeddin, Kutuz'un katlini haber alınca bütün ahâliyi toplamıştı. Bunlar kendisine bîat ederek onu "Mücâhid" ünvânıyla sultan ilan ettiler, namını hutbelerde okudular ve ismine sikke bastırdılar. Bu haberi alınca hayretlere düşen Beybars bütün kumandanlarla istişâre etti ve meseleyi bitirmek çâresini müzâkereye koydu. O zamana kadar dağdaki kalede mahbus bulunan Aybeg'in oğlu Sultan Nureddin Ali'yi serbest bıraktı.

Ebü'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin
İbn Şıhne

Bu esnâda, Sultan tarafından Halep vâlisi bulunan Saîd kötü hareketleriyle halkı ve askeri o kadar bizâr etmişti ki kendisini ata-

57 İlk önce "Kâhir" lakabını almıştı. Fakat birisi bunun uğurlu olmadığını söylemesi üzerine "Zâhir" ünvanını aldı.

rak yerine Emîr Hüsâmeddin'i geçirmeye hazırlanıyorlardı. Fakat Moğolların şehri muhâsara etmek üzere gelmekte olduklarına dâir Bi're'den alınan haberler bu tasavvurları akîm bıraktı. Bi're kumandanı pek ziyâde ısrar ile yardım kuvveti talep ediyordu. Çünkü Tatarlar kaleleri yıkmışlardı. Saîd, Emîr Sâbıkeddin kumandasında ordusunu gönderdi. Bütün emîrler şehri bu suretle askersiz bırakmanın pek zararlı olacağını kendisine söylediler. Zâten miktarı az olan bu ordu Moğolları durdurabilecek bir halde değildi. Saîd onları dinlemedi. Askerini çıkardı. Ordu Bi're yolunu tuttu. Moğollar çok geçmeden bunları mağlup ettiler. İçlerinden pek azı Sâbıkeddin ile birlikte Bi're'ye kaçabildi. Kalanları ya telef oldu ya esîr düştü. Saîd nasîhat dinlemediğine nedâmet etti. Diğer taraftan ahâli kuvvetsiz kaldıklarından dolayı mırıldanıyorlardı.

Bu sırada, Tatarların Menbic üzerine yürüdükleri haber alındı.
Sene: 1260 Biraz sonra, Kutuz tarafından Lazkiye ve Cibâle (Dgiabala) vâlisi tayin edilmiş olan Emîr İzzeddin Ezdemur [Özdemir?] Haleb'e ulaştı. Kutuz'un katledildiğini, Beybars'ın Mısır'da ona halef olduğunu, İlmeddin Sencer'in Şam'da sultan ilan edildiğini halka ve askere haber verdi. Hepsi, içlerinden birine sultan ünvanını vermek ve vâliden kurtulmak kararını verdiler. Hakîkaten onun bütün hazînelerini elinden aldılar, kendisini hapse koydular. Birkaç gün sonra Moğollar geldi. Hüsâmeddin Halep'te kalan bir miktar kuvvet ile Şam'a çekildi. Moğollar Haleb'e girdiler. Bütün ahâlisini dışarıya çıkararak katlettiler. Oradan Hama'ya gittiler. Şam ahâlisi bu barbarların yaklaşmalarından dehşete düştüler. Bütün Şam, Hama, Hums, Halep askerleri toplandı. Moğollara karşı yürüdüler.[58] Moğolları mağlup ettiler. Kumandanları Baydar bir miktar askerle kaçabildi.

Bu esnâda Beybars Şam emîrlerini İlmeddin Sencer'in tara-
Sene: 1261 fını terke iknâ etmişti. Bunlar İlmeddin'e hücum etmek fikriyle Şam'dan çıkmışlardı. İçlerinde Alâeddin İdkin [Aydekin?] de vardı. Beybars vaktiyle bunun kölesi idi. İlmeddin ile bu emîrler arasında bir muhârebe vukûa geldi. İlmeddin mağlup ve Şam'a girmeye mecbur oldu. Hisara kapandı.[59] Oradan geceleyin Baalbek'e kaça-

---

58 659 hicrî senesi Muharrem'inin başlagıcında.

59 Safer'in 11'inci Cumartesi günü.

rak saklandı. Yanında ancak yirmi kişi kadar vardı. Alâeddin İdkin Şam'a girerek şehri Beybars namına zapt etti. Yanında Beybars'ın göndermiş olduğu bir miktar Mısır askeri vardı. Yapılan muhârebede bu asker Şam kumandanına destek olmuşlardı.

Bu küçük ordu derhal Baalbek'e gitti ve şehre girdi. İlmeddin bir müddet mukāvemet gösterdi. Sonra teslim oldu. Hisardan indi, Mısır'a gitti. Orada Beybars tarafından güzel kabul gördü. Alâeddin İdkin Şam vâliliğine tayin edildi.

Sultan, vezîr-i âzamlığı Hanna'nın oğlu Bahâeddin'e verdi.[60] Şeceretü'd-dür zamanında da vezîr-i âzam bu idi. Bu sırada, bazı emîrlerinin kendisine karşı bir suikast tertip ettiklerini haber alarak evvel davrandı ve onları tevkif ettirdi. Fetheddin Ömer'in[61] kumandanları Kerek şehrini kendisine takdîm ettiler. Sonra, Şam vâlisine, Emîr Bahâeddin Bucî [Burcî ?] ile Akkuş el-Burli'yi tutuklaması için emir verdi. Bunlar Azîziye ve Nâsıriye memlûklerinin reisleri idiler. Bahâeddin derhal tevkif olundu. Diğeri memlûkleriyle birlikte Şam'dan çıkarak Hums'a gitti. Orada Sultan Eşref Mûsâ'yı Beybars'a karşı isyana teşvîk ettiyse de muvaffak olamadı. Hama Meliki Mansur'un nezdinde bundan daha çok bir muvaffakıyet elde edemedi. Mansur kendisini yanından kovdu. Gidip Şehr-i Zor ve Halep civarlarında tahribat yaptı. Halep'te Hums hâkimi Fahreddin'i buldu. Onu Bi're'yi muhâsara eden Moğolları püskürtmek için Şam vâlisi göndermişti. Buna Beybars'a hitâben bir mektup verdi. Bu mektupta memlûkleriyle beraber o havâlide kalmasına müsâade edilmesini rica ediyordu. Fahreddin Kāhire'ye gidecek kadar ihtiyatsızlık gösterdi. Yokluğu esnâsında Akkuş Haleb'e girerek şehri yağma etti, sonra Arapları ve Türkleri topladı, Mısır ordusuna hücuma hazırlandı. Fahreddin yolda bir ordu ile Akkuş üzerine yürüyen Emîr Cemâleddin el-Muhammedî'ye rast geldi. Akkuş'un tekliflerini Sultan'a arz edinceye kadar bir şey yapmamasını ona söyledi. Beybars bu tekliflere kulak asmadı. Yeni asker gönderdi. Akkuş Haleb'i terk etmek mecburiyetinde kaldı.

Ebû'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin

Birkaç seneden beri Bağdad Moğollar tarafından zapt olunmuştu. Bunlar Halîfe Musta'sım'ı öldürmüşlerdi. Hilâfet tamamıyla mahv

İbn Şıhne
Ebû'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin

60 659 senesi Rebîülevvel'inde.

61 Kendisine Mugîseddin Ömer de derler.

olmuştu. O sene[62] Ahmed isminde siyahlar giyinmiş bir adam geldi. Yanında Mahâreş kabîlesinden bir takım Araplar vardı. Bu adam Abbâsîlerin neslinden olduğunu iddia ediyordu.[63] Sultan Beybars, Vezîr-i âzam Bahâeddin, Kādi'l-kudât Tâceddin, bütün kumandanlar yanında olduğu halde kendisinin istikbâline çıktı. Yahudîler ellerinde *Tevrat*, Hıristiyanlar *İncil* ile bu istikbal merâsimine iştirak etmişlerdi. Ahmed Bâbuzzafer'den Kāhire'ye girdi.[64] Birkaç gün sonra[65] Beybars ile bütün hükûmet büyükleri sarayda toplandılar. Ahmed'in şeceresi okundu. Abbâsî âilesinden olduğu tahakkuk ettikten sonra "Mustansır-billah" namıyla müttefikan Halîfe ilan edildi. Beybars kendisine mühim tahsîsât tayin etti. Sonra[66] Halîfe bir kılade ile sâir sırmalı müzeyyinât takındı, Kāhire hâricinde bir çadır kuruldu. Burada bir ferman okundu. Halîfe bu berâtta Beybars'a İmparatorluğu ve "Sultan" ünvanını veriyordu. Halîfelerin her türlü hüküm ve nüfûzdan mahrum olmakla beraber hükümranlıklar tevcih edebilmek hakkını muhâfaza ettikleri görüldü, halîfeleri gizlice icbâr ederlerdi. Kendilerine Halîfe tarafından böyle bir unvan tevcih edilen hükümdarlar artık bir bağî ve zorba gibi telakkî olunamazdı. Ahâli kendisine hürmet ederdi. Çünkü o makāma Müslümanların Halîfesi tarafından yükseltilmişti. Beybars Mısır'da pek iyi yerleşmiş olmakla beraber Memlûklerin cür'etini kırabilecek olan bu merâsimi ihmâl etmedi. Çünkü bu suretle Memlûkler halk nezdinde pek o kadar taraftar bulamayacaklardı. Bütün hükûmet ve memleket büyükleri Kubbetü'n-Nasr altında toplandılar. Halîfe, özel giysileri arkasında olduğu halde, divân kâtiplerinden birine bir minber üzerinden fermanı okutturdu. Sonra, Sultan'ın kumandanlarından biri alay ile Kāhire'ye girerken bu fermanı başı üzerinde taşıyordu.

Bu merâsimden sonra Beybars Mısır'ın muhâfazasını Emîr İzzeddin Aydemür'e tevdi ederek onu dağdaki Hisar'da bıraktı,

---

62 8 Receb'de.

63 Ebû'l-Fidâ'nın rivâyetine göre Halîfe Zâhir-billah'ın oğlu idi. Ebû'l-Mehâsin Müstencid-billah'ın oğlu olduğunu söylüyor.

64 Bir Perşembe günü.

65 Ayın 23'üncü Pazartesi günü.

66 Şaban başlarında.

yeni Halîfe ile birlikte Suriye'ye hareket etti.[67] Evvela Şam'a gitti.[68] Orada Hums Sultanı Eşref kendisiyle görüştü. Beybars bu hükümdara seksen bin altun ile bir çok hil'atler hediye etti. Tell-beşer şehrini de memleketlerine kattı. Hama hükümdarı Mansur'a da seksen bin gümüş sikke ile hil'atler hediye ettikten başka Hama hükûmetinde kendisini yerinde bıraktı. Bütün bu hükümdarlar Selahaddin âilesinden idiler. Memlûkler Mısır İmparatorluğu'nu bu âilenin elinden almışlardı. Beybars yeni Halîfe'yi mühim kuvvet ve merâsimle Mısır'a gönderdi. Emîr Balaban, Akkuş'u takip için bir müfreze ile Şam'dan çıktı. Akkuş Harrân'a kaçtı. Balaban Haleb'i geri aldı. Sonra gidip Antakya'yı muhâsara altına aldı. Bu esnâda Beybars Mısır'a döndü.[69]

Musul hükümdarının oğulları[70] bir müddet evvel gelip kendisini bulmuşlardı. Beybars onlara Mısır'da yer vermişti. Akkâ tarafında yedi adanın bütün sâkinleriyle beraber sulara battığını haber aldı.[71] Kumandanlarından Bedreddin, Kerek hükümdarına âit olan Şubek'i zapt etti.[72] Ebû'l-Fidâ

O sene İstanbul İmparatoru Mişel Paleolog tarafından kendisine sefîrler geldi. İmparator bir ticâret muâhedenâmesi yapmak istiyordu. Bunun üzerine Mısırlılar Karadeniz'de Trabzon taraflarına ticârete gittiler. Pahymeres

Halîfe yanında bir hayli hükümdar ve kumandanlar olduğu halde[73] Rahbe'ye gitti. Orada dört yüz Arap süvarisi reisleriyle beraber kendisine katıldılar. Bazıları da yanından ayrıldı. Anna'ya vâsıl olduğu zaman Abbâsî âilesinden bir zâta tesâdüf etti. Bu, kendisini Halîfe ilan etmiş ve "Hâkim-biemrillah" ünvanını almıştı. Bunun yanında yedi yüz Türkmen süvarisi vardı. Fakat Fırat geçidinde bunlar kendisini terk edince rakîbi Mustansır'ın yanına sığındı. Ebû'l-Mehâsın Suyûtî

67 19 Ramazan'da.
68 Zilkade'nin 7'inci pazartesi günü.
69 Zilkade'nin17'sinde oraya varmıştır.
70 Sâlih İsmâil, birâderi Mücâhid ki Cezîretü'bn-i Ömer hâkimi idi.
71 Rebîülâhir ayında.
72 Zilhicce ayında.
73 Melikü's-Sâlih ve oğlu Alâeddin (Musul hükümdarları); Cezîretü'bn-i Ömer hâkimi Mücâhid Seyfeddin; Sincar hükümdarı Muzaffer Alâeddin; Kâmil Nâsıreddin Muhammed, ilh...

Mustansır Anna'ya, sonra da Hadîse'ye girdi. Ahâli kendisine kapıları açmışlardı.

Irak'ta Moğolların reisi olan Kara-buga ile onların namına Bağdad'da kumandan bulunan Bahâdır, ordularının başına geçtiler. Kara-buga beş bin süvari ile gidip Anbar'ı zapt ve yağma etti. Moğolların korkusu, Hit ahâlisini, kapılarını Halîfe'ye kapamaya mecbur bıraktı. Fakat Halîfe şehri cebren zapt ederek Yahudi ve Hıristiyan evlerini yağma eyledi. Anbar tarafına bir müfreze gönderdi ve ordusunun başına geçti. Bir pusudan çıkan Moğollar, üzerine birdenbire hücum ettiler. Türkmenler ve Araplar Hâkim ile birlikte kaçtılar. Bu olaydan sonra artık bir daha Mustansır'dan bahsedilmiyor. Bazıları muhârebede maktul düştüğünü söylüyor. Bazıları yaralandığını, Arapların yanına kaçtığını ve orada hayatı terk eylediğini iddia ediyor.

Beybars o zaman Mısır'da idi. Bu müessif vak'ayı haber aldı. Hâkim[74] onun yanına ilticâ etti. Beybars'a Sayhun hükümdarı da itaatını sundu. Şemseddin Sunkur kumandasında gönderdiği bir ordu Akkuş'un elinden Halep şehrini aldı. Sonra askerleri, Hama hükümdarı Mansur, Hums hükümdarı Eşref ile birlikte gidip Antakya civarlarını tahrip ile üç yüz esîr ele geçirdiler.[75] Elinde yalnız Bi're mevkii kalan Akkuş nihayet Beybars'a bağlılığını sunmak kararını verdi.[76] Beybars bunu affetti ve bu son şehri kendisine bıraktı. Biraz evvel[77] Beybars, evvelce Şam vâliliğine tayin etmiş olduğu Alâeddin Taybars'ı tevkif ettirmişti. Bu kumandanın kötü hareketleri ve ahâliye yaptığı mezâlim kendisinin felaketine sebep oldu.

Sene: 1262 Ebû'l-Fidâ Ebû'l-Mehâsın

Beybars artık Halîfe Hâkim'e âit olan işi neticelendirmekten başka bir şey düşünmediği için[78] bütün hükûmet büyüklerini topladı. Onların karşısında Hâkim'in şeceresi tedkîk olundu. Sonra Halîfe ilan edildi. Minberlerde onun namına hutbe okundu. Kendisine verilen yegâne hâkimiyet nişânesi bundan ibâretti. Yalnız dinin reisi

---

74 İbn Ebû Ali el-Hasan ibn Ebûbekir ibn Hasan ibn Ali el-Kubî, ibn Halîfe Müsterşid. 660 senesi Rebîülâhir'inin 27'sinde [21 Mart 1262] Mısır'a geldi.

75 Ramazan ayında Mısır'a döndüler. Sanut'a göre 1262 târihinde.

76 660 senesi Zilhicce'sinin 2'sinde Mısır'a geldi.

77 Zilkade ayında.

78 Zilhicce nihayetlerinde.

olarak telakkî ediliyordu. Târih bu halîfenin hayatı hakkında bize başka bir şey öğretmiyor.

Beybars ordularının başına geçerek Suriye'ye gitti.[79] Gazze'de Kerek hükümdarının vâlidesine tesâdüf etti. Kadın, oğlu için Beybars'tan teminat aldı. Sonra Kerek hükümdarı gelip Beybars ile görüştü. Beybars Sina dağına gitti. Oradan yolladığı müfrezeler Hıristiyanlık kilisesinin en meşhur manastırları olan Beytüllahm Manastırını tahrip ettiler. Akkâ'ya yahut Ptolemais'e kadar akınlar yaptılar. Sonra Sultan[80]dokuz bin süvari ile bizzat Akkâ'ya gitti[81] ve bütün civarları tahrip etti. Çünkü Tampıl ve Opital Şövalyeleri anlaşmaya rağmen Müslüman esîrlerini iâdeden imtinâ etmişlerdi. Beybars kararlaşan şeyleri iâde etmeyi kabul ettiği halde esîrler yine iâde olunmuyordu. Sonra Mısır'a gitti. Kerek Sultanı da birlikteydi. Beybars verdiği vaade rağmen, vaktiyle karısına karşı vukû bulan hakāretin intikamını almak için kendisini öldürttü. Bir kumandan gönderdi. Bu kumandan Kerek'i tesellüm etti.[82] Hums şehri de Eşref Mûsâ'nın vefatıyla kendi eline düştü.[83] Eşref Mûsâ Hums'un son hükümdarı olmuştur.

Sene: 1263
Sanut
Ebû'l-Fidâ

Bu esnâda Beybars Mısır'da iki saray arasında muhteşem bir medrese inşasıyla meşguldü.[84] Burada bütün ilimler için muallimler tayin etti. Bilhassa İlahiyat ile Dört Mezhep ahkâmını tedrîs için muallimler buldu.[85] Buna bir de büyük bir kütüphane ilave etti. Ayrılan bir mahalde fakîr ve yetim çocuklara okuyup yazmak öğretiliyordu. Bunların iâşesi de temin edilmişti. Beybars Kudüs'te yolcular için bir han, Şam'da bir medrese inşâ ettirdi.

Ebû'l-Mehâsin

Sonra büyük bir ordu ile Franklara hücuma gitti. Akkâ Frankları Tampıl ve Opital Şövalyeleriyle Remle ve Askalan'a akınlar yapmışlar[86], her tarafı kan ve ateş içinde bırakmışlar, bazı emîrleri esîr almışlar ve bir çok Hıristiyan esîrleri kurtarmışlardı. Beybars Suri-

Suyûtî
Ebû'l-Fidâ
Sanut
İbn Şıhne
Sene: 1265

79 661 senesi Rebîülâhir'inin on birinde hareket etti.
80 Sanut buna Bendoktar diyor.
81 14 Nisan'da.
82 661 senesi Cemâziyelâhir'inin 23'üncü Perşembe günü.
83 661 senesi Zilkade'si içinde.
84 662 senesi başında inşaatı hitam buldu.
85 Yani Ebû Hanîfe, Mâlik, Hanbel, Şâfiî mezhepleri.
86 1264 senesi Hazîran'ının 16'sında.

ye'ye girdi. Kaysariye'yi muhâsara etti.[87] Altı gün sonra şehri zapta muvaffak oldu. Kaleyi yıktırdı, sonra Arsuf hisarını da zapt etti.[88]

Rahbe vâlisi Kerkisiye'yi ele geçirdi, Beybars Mısır'a döndü. Oradan tekrar Suriye'ye döndü.[89] Ayn-calut'ta ordu kurdu. Müfrezeleri ayırdı. Biri Cemaleddin Aydoğdu'nun, diğeri Seyfeddin Kalavun'un kumandası altında idi. Bunlar Frankların memleketlerinde akın yaptılar. Akkâ, Sur, Trablus ve Hısnu'l-Ekrâd civarlarını tahrip ettiler. Bu son mevkide pek çok ganîmet aldılar. Beybars Ayn-calut'tan hareket etti, Monfor (Montfort) hisarından geçti. Orada bir şey yapmadı. Sâir kaleler gibi Franklara âit olan Safed kalesini muhâsaraya aldı.[90] Safed önüne bir çok mancınıklar kurdu. Zaptedinceye kadar surları dâimî surette döğdü.[91] Sonra iç kaleyi muhâsara etti. Askerini hücuma bizzat sevk ediyordu. Muhâfız kuvvetleri teslim olmak teklifinde bulundu.[92] Fakat bunların hiç birine ehemmiyet vermeyerek ahâliye müslüman olmalarını teklif etti. Sen Fransuva (S. François) ruhânî tarîkatına mensup Jak Dö Poi (Jacques Dupuy) ile Jeremi Dö Jeni (Jérémie de Genes) ve Tampıl tarîkatı papazı dinlerini terk etmemelerini ahâliye tavsiye ettikleri için bunlar yapılan teklife rızâ göstermediler. Hepsinin başı kesildi. Yaklaşık altı yüz kişi kadar idiler. Beybars Safed kalesini tamir ettirdi. İçine silah ve zahire yolladı. Bir muhâfız gücü bıraktı. Bu kuvvet Hıristiyanları pek taciz etmiştir. Aynı zamanda, Hug Lusinyan'ın (Hugues de Lusignan) idâresinde bulunan Hıristiyanlardan bir çoğunu da öldürmüşlerdir.

Ebû'l-Mehâsin Ebû'l-Fidâ Sene:1266

Safed muhâsarası esnâsında Sahyun hükümdarından bir sefâret heyeti gelmişti. Sahyun hükümdarı kendisine hediyeler takdîm ediyor ve yanına gelemediğinden dolayı mazeret arz ediyordu. Küçük Ermenistan Kralı Haiton tarafından da bir sefâret heyeti geldiyse de Beybars bunu kabul etmek istemedi. Dâima Moğollarla beraber bulunan ve Moğolların hoşuna gitmeyecek bir harekette bulunmak-

Ebû'l-Mehâsin Ebû'l-Ferec Haiton

87 663 senesi Cemâziyelevvel'inin 9'unda [27 Şubat 1265'te].

88 Cemâziyelâhir'de.

89 664 senesi Şaban'ının başlarında bir cumartesi günü.

90 Ebû'l-Fidâ'ya göre 8 Şaban'da. Ebû'l-Mehâsin'e göre 8 Ramazan'da.

91 Şevval'in 15'inci Salı günü.

92 18 Şevval'de teslim oldular. Sanut'a göre 24 Hazîran'da.

tan korkan Haiton, Sultan'a bağlılığını sunmaktan ve vergi vermekten imtinâ göstermişti. Ermenilerin Mısır'a gidip beygir, katır, buğday, arpa, demir satın almalarına müsâade etmiyor ve Mısırlıların da gelip Ermenistan'da ticâret etmelerine mâni oluyordu. Sultan ise bunu istiyordu.

Haiton'un başarısızlığı Beybars'ı Hama hükümdarı Mansur ile Emîr Aksunkur el-İfrikî'yi bir ordu ile Küçük Ermenistan'a yollamaya mecbur etti.[93] Haiton bütün boğazları güçlendirmiş, kaleler yapmış, içlerine muhâfız askerleri bırakmıştı. Aynı zamanda Anadolu'daki Moğol kumandanı Nâfcî'ye mektup yazarak asker istemişti. Fakat hanlarından bu konuda bir emir almamış olan Moğollar muhârebeye girişmek istemediler. Ermenistan Kralı'nın iki oğlu[94] geçitleri müdâfaa ettilerse de mağlup oldular. Biri maktul, diğeri esîr düştü. Esîr düşen Haiton'un oğlu Leon idi. Müslümanlar Küçük Ermenistan'a girdiler. Tahrip ettiler. Amudeyn hisârını aldıktan sonra bir çok ganîmetlerle Şam'a döndüler. Beybars ordusunu istikbale gitti.[95] Şam ile Hums arasında Kara (Cara)'dan geçerken burasını tahrip etti. Burada Franklar sâkindiler. Tutabildikleri müslümanı esîr ediyorlardı. Frankların çocuklarını alarak Mısır'a gönderdiler. Bir çoğu orada sonradan emîr oldular. Bir kısmı da askerlikte kaldılar.

Oradan Beybars Kerek'e[96], sonra Mısır'a gitti. Yemen hükümdarı Muzaffer Yusuf bir takım hediyelerle bir sefâret heyeti gönderdi. Hediyeler bir fil ile yabani beyaz ve siyah eşek ve beygirlerden ve çini evâniden mürekkepti. Yemen hükümdarı Beybars'a tâbi'iyyet arz ediyordu. Çok geçmeden Mısır Sultanı tekrar Suriye yolunu tuttu.[97] Yafa Sinyor'unun murahhaslarına tesâdüf edince bunları tevkif ettirdi. Alelacele Yafa üzerine yürüyerek sabahleyin şafak vaktinde ansızın bastı. Bütün Franklar kaleye kaçtılar. Yağmadan kurtulmak için kırk bin gümüş sikke verdiler. Sonra, gemilere binerek Akkâ'ya

Ebû'l-Mehâsin Sene: 1265

93 Zilkade'nin üçüncü cumartesi günü.
94 Ebû'l-Mehâsin'e nazaran bir oğlu ve bir de hemşire-zâdesi.
95 Zilhicce'nin 2'sinde.
96 665 senesi Muharrem'inin başlangıcında.
97 666 senesi Cemâziyelâhirinin 2'inci cumartesi günü.

gittiler.[98] Beybars bu kaleyi dibinden yıktırdı, Şekîf[99] yahut Bufor hisarı üzerine yürüyerek zapt eyledi. Kezalik Mansura[100]'yı da ele geçirdi.

Ebû'l-Mehâsin Sanut Ebû'l-Fidâ

Oradan Hums üzerine yürüdü. Civarlarını tahrip etmekle yetindi. Kürdleri yahut Kerek kalesi muhafız gücünü, öldürdükleri müslümanlar için bin altun sikke vermeye mecbur etti. Sonra, Hama'dan ve Efâmiye'den geçerek Antakya şehrini muhâsaraya aldı.[101] Bunun Prensi Boemond idi. Ahâli teslim olmak istedi. Fakat şartları kabul edilmediği için Beybars, şehri hücumla zapt etti.[102] Aldığı bütün ganîmetleri kumandanlarıyla askerleri arasında taksim etti. Bu olayda kırk binden ziyâde Hıristiyan öldü ve yüz binden ziyâde Hıristiyan esîr düştü. Şehirde tutuklu bulunan bütün müslümanlar serbest bırakıldılar. Şehrin çevresi on iki mil idi. Yüz otuz altı kule vardı. Beybars Emîr Şemseddin'i göndererek[103] Kuseyr'i nam-ı diğerle Bogras'ı yahut Prebonel limanını zapt ettirdi.

Haiton Ebû'l-Ferec

Beybars bu civarlarda bulunduğu sırada, Moğollardan beyhude yere yardım kuvveti istirham etmiş olan Ermenistan Kralı Haiton barışa tâlip oldu. Hulagu tarafından esîr edilen Emîr Sunkur el-Aşkar'ın Haiton tarafından tahliye ettirilmesi ve Mısırlılara Behisni, Derbesak, Merzuban, Ruban ve daha sâir bazı mevkilerin teslim olunması şartıyla musalaha imzalandı. Barış şartları icrâ edildi. Yalnız Behisni şehri verilmedi. Beybars, nezdinde esîr bulunan Ermenistan Kralının oğlu Leon'u iâde etti ve Kāhire'ye döndü.[104] Biraz sonra[105] bütün hükûmet büyüklerini topladı. Oğlu Saîd Bereke Han'a sadâkat yemini ettirdi. Bu genç şehzâdenin kendisine halef olacağı ümidiyle ona "Sultan" ünvanını verdi. Kendisine karşı sultanın tahta çıktığında yapılan merâsim icrâ olundu.

Ebû'l-Mehâsin

Dâimî surette Mısır'dan Suriye'ye gidip gelen Beybars daha sonra yine Şam'a gitti. Orada Moğol sefîrleri özel bir mektupla gelip

98 Yafa, Sanut'a nazaran 1268 senesi Martının 7'inci günü zapt edilmiştir. Ebû'l-Mehâsin'e göre 666 senesi Cemâziyelâhir'inin 22'sinde.

99 22 Receb'de. 29'unda zapt etti.

100 26 Receb'de.

101 Ramazan başında.

102 Ramazan'ın 4'üncü cumartesi günü. Sanut'a göre 29 Mayıs'ta.

103 Lakabı Sunkur el-İfrikî'dir.

104 11 Zilhicce'de oraya vardı.

105 667 senesi Safer'inin 9'unda [18 Ekim 1268'de].

kendisini buldular. Mektupta Abaka Han'ın en doğudaki vilayetlerden çıkarak bütün geçtiği memleketleri zapt ve kendisine mukāvemet cür'etinde bulunan hükümdarları itlaf ettiği söylendikten sonra, doğrudan doğruya Beybars'a hitab ediliyordu:

> "*Eğer göklere çıkmaz yahut yerin dibine geçmezseniz kendinize hiçbir tarafta sığınacak bir yer bulamazsınız. Bizimle sulh yapmaktan başka sizin için bir kurtuluş çâresi yoktur. Siz para ile satılmış bir kölesiniz. Yeryüzü hükümdarlarına nasıl olur da mukāvemet göstermeye cür'et edebilirsiniz?*"

Beybars derhal verdiği cevapta Moğollardan Irak'ta, Cezîre'de, Anadolu'da, Suriye'de zapt ettikleri yerlerin iâdesini talep ederek bunları geri almak için sefere çıkmak üzere olduğunu bildirdi. Şam'ı terk ederek[106] farkettirmeden Kāhire'ye döndü.[107] Kendisini ordunun başında zannediyorlardı. Askeri bile buna inanıyordu. Çünkü hasta olduğunu ilan ettirmişti. Mısır'da dört gün kaldıktan sonra Suriye'ye döndü. Bu hızlı seyahati yapmaktan maksadı işlerin nasıl gittiğini kendi gözleriyle görmek ve oğlunun hareketlerini teftiş eylemekti. Gelişinden biraz sonra kumandanları, İzzeddin Ahmed'den[108] Platinos ve Karabil mevkilerini aldılar.[109] Buna mukābil bu hükümdara Şehr-i Zor yakınında Hamile denilen bir kasaba verildi. Sene: 1269

Beybars Safed'e gitti. Oradan Sur tarafında Frankların arazisine akınlar yaptı, pek çok ganîmetler aldı. Kerek'den geçerek Medine'ye gitti.[110] Fukaraya bir çok tasaddukta bulundu. Oradan Mekke'ye gitti.[111] Mekke Hâkimi bulunan Ebû Tumey (Temî) oğlu İdris kendisine itaatlerini arz ettiler. Bütün hac menseklerini takip eyledi. Kâbe'yi gülsuyuyla yıkadı. Medîne'ye dönerek Peygamberin kabrini ziyâret etti. Oradan Kerek'e ve Şam'a[112], sonra Mısır'a döndü.

---

106 Receb nihayetlerinde.

107 20 Şaban'da dağdaki Hisar'a gelmiştir.

108 İbn Muzaffereddin Hammâd ibn Mengures (Sahyun hükümdarı).

109 Ramazan'ın 26'ncı Pazar günü.

110 Zilkade nihayetlerinde.

111 8 Zilhicce.

112 668 senesi Muharrem'inin 2'nci Pazar günü [1 Eylül 1269].

Birkaç gün Mısır'da kaldı. Oğlunu alarak İskenderiye'ye götürdü.[113] Nihayet Şam'a vardı.[114] Akkâ civarında Frankların arâzisine akınlar yaptı ve Akkâ vâlisini esîr aldı. Merkab hisarına doğru İsmâîlîler üzerine yürüdü. Fakat yağmur ve kar bu kaleyi zapt etmesine mâni oldu. Beybars Hums'a döndü. Hısnu'l-Ekrâd karşısında karargâh kurdu. Her gün Frankların arâzisine akınlar yapıyordu.

Bu civarlarda bulunduğu sırada bir takım Frank gemilerinin
Sene: 1270 İskenderiye'ye girdiklerini haber aldı. Derhal Mısır'a doğru hareket etti.[115] Bahr-i Ebumance üzerinde hayrete şâyân bir mimârîye sahip bir köprü bina ettirdi. Bu inşaat ile meşgul bulunurken Frank prenslerinden birinin[116] Suriye'ye yürüdüğü haberini getirdiler. Bu, Aragon Kralı Jak (Jacques)'ın oğlu Ferdinan Sanş (Ferdinand Sanche) idi. Beybars derhal ordusuyla Suriye'ye geçmeye hazırlandı. Fakat İskenderiye'den on iki Frank gemisinin limana girdiğine, bir çok tüccar gemilerini yağma edip ve yaktığına ve diğerlerinin limandan çıkmalarına mâni olduğuna dâir gelen haberler hareketini tehir ettirdi. Derhal İskenderiye'de bulunan bütün köpeklerin öldürülmesini, akşamları hiçbir dükkânın açılmamasını ve aydınlık yakılmamasını emretti. Dümyat'a gitti. Oradan Kāhire'ye gelerek dubalı iki köprü yaptırdı.[117] Biri Kāhire'den Roza adasına, diğer bu adadan Cize'ye bağlanıyordu. Sonra maiyetinde bir miktar kumandanlar ve asker olduğu halde Askalan'a gitti.[118] Bu şehrin surlarından bir kısmını yıktırdı. Surlar çok geçmeden harâb oldular. Enkaz içinde altun ile dolu bir kap buldu. Altunları yanındakilere dağıttı.

Yorulmak bilmeyen bu hükümdar Mısır'dan Suriye'ye gidip
Sene: 1271 gelmekten hâlî kalmadı. Franklara âit olan Cibale, Lazkiye, Merkab, Arka, Marakiya, Ulaykat, Safire, Macedel, Antarsus hisarlarını zapt etti. Kürdler yahut Kerek hisarını muhâsaraya aldı[119] ve kılıç elde

---

113 Safer ayında.

114 Rebîülâhir'in 17'inci Salı günü.

115 Şaban'ın 12'sinde Kāhire'ye ulaştı.

116 Ebû'l-Mehâsin bunun Sen Lui'nin birâderi Şaron (Scharoun) olduğunu söylüyor.

117 Zilhicce ayında.

118 669 senesi Safer'inde [1270 Eylül/Ekim'i].

119 19 Receb'de. Sanut buna Kerek Şatosu diyor. Opital Şövalyelerine âitti. Haçlılar târihinde bu kale pek meşhurdur. Sanut bunun Arka civarında olduğunu söylüyor. Arablar buna Hısnu'l-Ekrâd derler. Gerek onun yazılarına gerek

kaleye girdi. Bir müddet sonra[120], Akkâ'ya civar bir kaleyi muhâsara etti.[121] Mancınıklarla döğdü. Ahâliyi teslim olmaya mecbur eyledi. Kendilerinin Trablus'a çekilmelerine müsaade verdi. Oradan sonra gidip Trablus civarında ordugâh kurdu.[122] Trablus Kontu kendisiyle mülakāt talebinde bulunduğundan Beybars Emîr Seyfeddin'i gönderdi. Bu, aslında Rum idi. Beybars'ın barış için koyduğu şartlar Trablus ülkesinin, Cibale ve Lazkiye'nin tesliminden ve bu iki şehrin Müslüman idâresinden çıktığı târihten yani Nâsır zamanından beri ödedikleri vergilerin ve son harbin masraflarının tediyesinden ibaretti. Bu şartlar Franklar tarafından kabul edilmediği için muhâsaraya başladı. Fakat çok geçmeden barış akdedildi. Barış şartları mucibince Arka ile diğer bir hisar Trablus Prensine kalacaktı. Husûsî sinyorlar elinde bulunan Tarsus (Antarsus), Merkab, Paneas (Banyas) ile kısmen Tampliye Şövalyelerine âit bulunan Barin ile Eski Hums Sultan'a verilecekti. Arka ile elli altı parça köyden ibaret olan mülhakātı Sultan'a tâbi olacaktı. Bu şartlar kabul olunduğundan iki sene dört ay on günlük bir mütâreke yapıldı. Beybars Şam'dan geçerek Karin'i muhâsaraya gitti.[123] Bu kalede ne kadın ne çocuk yoktu. Muhâfız kuvvetlerinin şiddetli savunmasına rağmen kale teslim olmaya mecbur kaldı.[124] Sultan bütün cephaneyi aldıktan sonra kaleyi yıktırdı. Taşlar son derecede sert idi. Demirle ve erimiş kurşunla birbirlerine tutturulmuştu. Yıkmak için on iki gün uğraşıldı.

İşte Beybars her tarafta Frankları mağlup ediyordu. Sonra Akkâ'ya yaklaştı. Fakat Mısır'a gitmek üzere derhal oradan hareket etti.[125] Bir müddet evvel, Kıbrıs Kralının bir donanma ile Akkâ'ya geldiğini haber almıştı. Adanın boş kalmasından istifâde etmek

Ebû'l-Mehâsin
Sanut
Ebû'l-Fidâ

Ebû'l-Mehâsin'in ifâdesine bakılırsa burada aynı mevki bahis konusu oluyor demektir. Çünkü şimdiye kadar Kerek kalesinin mevkii hakkında pek tereddüt vardır. Bu Kerek ile ikinci Arabistan dâhilinde yer alan diğer bir Kerek'i birbirine karıştırmamalıdır. O, Lut Denizi'nden ötede Kudüs Kralı Boduvan tarafından binâ edilmiştir.

120 14 Ramazan'da.

121 Sanut buna Beyaz Kuleli Hisar diyor.

122 Şevval'in dördüncü cumartesi günü.

123 Şevval'in 28'inde. Sanut bu hisara "Montfort" diyor. Almanların elindeydi.

124 13 Zilkade.

125 Kāhire'ye Zilhicce'nin 13'üncü Perşembe günü vâsıl oldu.

isteyerek Nâsıreddin Ömer ile daha sâir bazı emîrlerin kumandası altında Kıbrıs'a on yedi gemi gönderdiyse de fırtına bu donanmayı dağıttı. Limisso yakınında gemiler kayaya çarptılar. Bütün tayfa esîr düştü. Zâyiât yaklaşık olarak sekiz yüz kişiden ibaretti. Sultan bu felaketten pek ziyâde müteessir olarak Kāhire'de şarap kullanılmasını men' etti ve içecek olanları idam ettirdi. Bu yasaklama Kāhire'de günlük bin altun sikke zarara yol açıyordu. Sonra Beybars yeni bir donanma hazırlanması için emir verdi. Bu emir derhal icrâ edildi.[126] Amelelerin çalıştığını görmek için tersâneye gitmek istedi. Nil üzerinde bir gemiye bindi. Gemi devrildi. Birkaç kişi boğuldu. Az kaldı Sultan bile boğulacaktı.

Beybars sonra Suriye'ye bir seyahat yaptı. Moğol Hanı Abaka, Noyan Samgar ile Pervâne'nin kumandası altında Suriye'ye on bin süvari yollamıştı. Abaka Han Beybars'ın Suriye'de olduğunu haber alınca kuvvetlerini geliştirmek için Baycu Noyan'ın oğlu Amal'ın kumandası altında bin beş yüz Moğol gönderdi. Bunlar Halep ülkesini geçtiler. Ayntâb'ı, Mastuk'u tahrip ettiler. Hârim ile Antakya arasında bulunan Türkmenlere hücum eylediler. Kaysâriye'ye kadar ilerlediler. Rast geldikleri bütün Müslümanları öldürdüler. Sonra bir çok ganîmetlerle Maraş'a çekildiler. Beybars'ın büyük muzafferiyetlerinden telaşa düşen Franklar bunları çağırmışlardı.

Beybars çarçabuk ordusunu topladı. Fakat Moğollar çekilip gitmişlerdi. Kumandanlarından bazılarını arkalarından takibe yolladı. Şemseddin Sunkur[127] (Sancar) Haleb'in kuzeyine gitmek ve Sis yahut Küçük Ermenistan ülkesine doğru uzamak emrini aldı. Bu kumandan Maraş'a kadar ilerledi. Moğollara tesâdüf edemeyince Haleb'e döndü. Emîr Alâeddin Taybars ise Harrân tarafına gitti.

Ebû'l-Mehâsin Sanut

Bu seferden sonra Beybars Kāhire'ye döndü.[128] Cize'de bulunduğu sırada yer altında bir yerde bir takım bezlere sarılı kedilerle av köpekleri, kuşlar ve daha sâir hayvanlar bulunmuş olduğunu kendisine haber verdiler. Bir müddet sonra[129] tekrar Suriye'ye giderek Kaysâriye ile Arsun arasında karargâh kurdu. Akkâ'ya yaklaştı.

Sene: 1272

126 670 senesi Muharrem'inin 14'ünde [22 Ağustos 1271].

127 Lakabı el-İfrikî(El-faricane)'dir.

128 23 Cemâziyelevvel'de oraya vâsıl oldu.

129 Şaban ayında.

Kudüs Kralı Hug Dö Lusinyan ile[130] on sene on ay on gün ve on saat için bir mütârekenâme yaptı.[131]

Oradan gidip Lassos hisarını tahrip etti. Şam civarında bir çok akınlardan sonra Kāhire'ye doğru yola çıktı[132] ve hemen akabinde Şam'a geldi. Bir Moğol kolunun Rahbe üzerine yürüdüğünü orada haber aldı. Derhal Kuseyr'e gitti. Moğollar Rahbe'yi terk ederek Bi're'yi muhâsara ettiler.[133] Beybars Hums'a gitti. Oradan çarçabuk Haleb'e yürüdü. Halep'ten Menbic'e gitti ve kaleye girdi.[134] O zaman Fırat tarafında Cezîre'de takriben üç bin Moğol süvarisi bulunduğundan Ebû Seyfeddin Kalavun ile Emîr Bedreddin Baysarı'yı Beybars küçük bir müfreze ile Fırat'ın öbür tarafına geçirdi. Kendisi de ordunun geri kalan kısmıyla arkadan yürüdü. Hep birden Moğolların üzerine saldırarak onları bozdular. Baysar kendilerini Suruc'a kadar takip etti. Bi're'yi muhâsara eden diğer bir Moğol kolu bunu haber alınca oradan uzaklaştı. Beybars Bi're'ye girdi. Moğolların bıraktıklarını tamamen ahâliye dağıttı. Sonra Kāhire'ye dönerek Moğol esîrleriyle muzaffer bir şekilde şehre dâhil oldu. Bütün kumandanlara ve subaylara hediyeler verdi. Bunların toplam kıymeti üç yüz bin altun sikkeyi buluyordu.

Beybars halk arasına karıştı. Fertlerin davalarını bizzat görmek istedi.[135] Serî ve şiddetli surette hükümler verdi. O târihte, alelade bir rahip kıyafetiyle Kudüs'ü ziyârete gelen Gürcü Kralı da tutuldu. Sene: 1273 Sanut Ebû'l-Fidâ

O senenin geri kalan kısmıyla ertesi sene zarfında Beybars Suriye'ye bir çok seyahatler yaptı. Küçük Ermenistan'a büyük bir akın icrâ etti.[136] Yaklaşık olarak yirmi bin kişi öldürdü ve on bin çocuk ile otuz binden ziyâde beygir getirdi. Ermenistan Kralı süvarileriyle

130 Sanut'a nazaran 1272 senesi Nisan'ının 11'inde.

131 670 senesi Ramazan'ının 20'sinden itibaren.

132 671 senesi Muharrem'inde.

133 Sanut buna "Labierre" diyor.

134 Cemâziyelevvel'in 13'üncü Pazar günü.

135 672 senesi Muharrem'inin 7'sinde [24 Temmuz 1273'te]. O senenin Cemâziyelevvel'inde İsmâil Ebû'l-Fidâ Şam'da doğmuştur. Âilesi Moğolların akınlarından dolayı Hama'dan oraya gelmişti. Ebû'l-Fidâ bu eserde defalarca kendisinden bahsettiğimiz meşhur bir târihçidir. Pederi Ali ibn Mahmud ibn Muhammed ibn Ömer ibn Şâhinşah ibn Eyyub'dur.

136 673 hicrî târihinde. Sanut'a göre 1275 miladî târihinde.

birlikte dağlara çekildi. Tüccarlar gemilere kaçmışlardı. Sonra[137] Beybars Hârim ile Antakya arasında yer alan Kuseyr kalesini zapt etti. Antakya Patriki orada ikāmet ederdi.

Suriye'den dönüşünde Nübye ülkesiyle Denkala'ya bir ordu gönderdi. Denkala Kralı esîr alındı ve Kāhire'ye gönderildi. Bütün bu kavimler ilk defa olarak Müslümanların idâresine girdiler. Vaktiyle[138] Abdullah ibn Ebû's-Surah beş bin süvari ile o kıt'aya girmişti. Ondan sonra bir çok hükümdarlar[139] asker sevk etmişler, fakat kendilerini itaat altına almaya muvaffak olamamışlardı.[140]

Ebû'l-Fidâ
Suyûtî

Sonra Kāhire'de Beybars'ın oğlu Bereke Han'ın evlenmesi münasebetiyle büyük şenlikler yapıldı.[141] Frankların ve Moğolların sefîrleri de düğünde hazır bulundular. Düğünden sonra Beybars Moğollara karşı durmak üzere Suriye'ye geçti.[142] Azrak [Göksu] nehrini geçti, Ablestin'e[143] gitti. Orada bulunan Noyan Pervâne'nin kumandası altındaki Moğol ordusuyla karşılaştı. Moğolları bozdu, bir çok esîr ile beraber bütün ağırlıklarını ele geçirdi.[144] Bütün o havaliyi dolaştı. Kaysâriye'ye girdi ve şehrin mutlak sâhibi oldu. Pervâne teslim olmak istediğine dâir Sultan'a bir mektup yazdı. Fakat maksadının Beybars'ı gâfil avlamaktan ibâret olduğu zannediliyor.

Sene: 1276
Ebû'l-Mehâsin
Ebû'l-Fidâ

Beybars Şam'a gitti.[145] Orada bâtıl bir itikad uğruna hayatı terk etti. Bir güneş tutulması vukua geldiği için büyüklerden birinin vefat edeceği halk arasında söyleniyordu. Beybars bu felaketi başka birinin başına yüklemek için Selahaddin âilesinden bir zâtı zehirletti.[146] Zehirli kap kazâen Beybars'ın odasında unutuldu. O da onunla su içti. Derhal şiddetli a'râz ile hastalandı. Şam kalesine nakledi-

Sene: 1277

137 674 senesi Cemâziyelevvel'inin 23'ünde.

138 31 hicrî ve 651 miladî târihinde.

139 Halîfe Hişâm, Mansur devirlerinde. Sonra Kâfur, sonra Hemdânî Nâsirüddevle, sonra Selahaddin'in birâderi Turanşah zamanında.

140 Beybars'ın gönderdiği orduya Aksunkur el-İfrikî ve İzzeddin Aybeg el-Efrem kumanda ediyorlardı.

141 675 senesi Cemâziyelevvel'inde. Ebû'l-Fidâ 674 târihinde diyor.

142 675 senesi Ramazan'ında.

143 Bugün Maraş mülhakatından Elbistan.(Mükremin)

144 Bu muhârebe Zilkade ayında vukûa gelmiştir.

145 676 senesi Muharrem'inde.

146 Kâhir ibn Nâsır Dâvud ibn Muazzam İsâ.

lerek orada vefat etti.[147] Oğlu Bereke Han'a haber gidinceye kadar başlıca kumandanlar vefatını herkesten sakladılar.

Beybars on dokuz sene ve üç ay kadar hükûmet sürmüştü. Cesâreti, faaliyeti, harbdeki tecrübe ve mahâreti sâyesinde Memlûkler İmparatorluğuna devamlı ve sâbit bir şekil veren odur. Tatarların da muvaffakıyetlerini durdurdu, Müslümanların nüfûzunu yerleştirdi. Franklarla dâimî muhârebelerde bulunarak Kaysâriye'yi, Arsuf'u, Safed'i, Taberiye'yi, Yafa'yı, Şekîf'i, Antakya'yı, Bogras'ı, Kuseyr'i, Hısnu'l-Ekrâd'ı, Karin'i, Safite'yi, Marakiye'yi ve Merkab civarlarını Paneas(Banyas), Tarsus (Antarsus) ve sâir bazı mevkileri ellerinden aldı. Küçük Ermenistan Kralı'ndan Derbesak, Darguş, Ruban yahut Rian, Merzuban şehirlerini Suriye Müslümanlarından Şam, Aclun, Busra, Sarhad, Salt, Hums, Palmir, Rahbe, Tell-beşer, Sahyun, Platinos (Balatnes), Bazariye yahut Baraciye, Kerek, Şubek şehirlerini; İsmâîlîlerden de Kuhf, Kadmus, Manya, Velikat, Havâni, Rasafe, Masyat, Kalye kalelerini; Moğollardan Haleb ülkesini, Şehr-i Zor ve Bi're'yi zapt etti. Bunlardan başka Nübye kıt'asını ele geçirmiştir. Zamanında Memlûkler İmparatorluğu Nübye'den Fırat nehrine kadar uzanıyordu. Beybars yalnız cengâverlik meziyetleriyle değil başka vasıflarıyla da şöhret kazanmıştır. Her sene fukaraya on bin kile buğday dağıtır, harb meydanlarında hayatını terk eden askerlerinin çocuklarına bakar, dul kadınlara ekmek dağıttırırdı. Umûma açık bir çok binâ inşâ veya tamir ettirdi. Bunlara vakıflar yaptı. Kumandanlarının hallerine dâir gâyet sıhhatli ve dikkatli bilgiler alırdı. Târihe pek meraklıydı. Târihin tecrübe eksikliğini doldurduğunu söylerdi. Hükûmeti dâhilinde büyük memuriyetler ihdâsına ilk önce Beybars başlamıştır.

Kāhire'de dağdaki Hisar'da hazîne için büyük bir binâ yaptırdı. Dışarısında kale vardı. Büyük salon on iki mermer sütun üzerine istinad ediyordu. Sütunlar resimlerle süslenmişti. Kāhire hâricinde kumandanları için büyük bir saray inşâ ettirmişti. Emîrlerin hizmetçileri halka karşı kötü muamele ettiklerinden dolayı onların şehir içinde oturmalarını istemezdi. Haliç üzerinde büyük bir köprü yaptırdığı gibi bir çok câmileri tamir ve Kāhire'de bir çok su kemerleri ve mikyas kubbesi binâ ettirdi. Medîne'de, Kudüs'te kendisinin

[147] 676 senesi Muharrem'inin 29'uncu Perşembe günü [2 Temmuz 1277].

himmetiyle bir takım binalar yapıldığı gibi Suriye kaleleri tamir olundu. Hamamlar, değirmenler, fırınlar yapıldı. Daha zamanında had ve hesaba gelmeyen umûmî müesseseler vücut bulmuştur ki bunların tafsilatı uzun sürer.

Beybars'ın vefatından sonra, hayatında "Sultan" ünvanını vermiş olduğu oğlu Bereke Han, bütün kumandanlar tarafından hükümdar olmak üzere tanındı ve "Saîd Nâsıreddin Ebû'l-Meâlî"[148] ünvanını aldı. Pederinin vefatı sırasında Kāhire'de idi. Hazînedar Bilig Şam'dan yazdığı arîzada Beybars'ın irtihalini haber verdi. Bu haberi getiren iki subaya elli bin dirhem mükâfât verildi.

Ebû'l-Mehâsin
Ebû'l-Fidâ
Sene: 1278

Hazînedarın kumanda ettiği ordular Şam'dan çıkarak Mısır'a gittiler.[149] O vakte kadar Beybars'ın vefatı saklı tutulmuştu. Silahdar ve Câmedar gibi başlıca subaylar tahtırevanı sıra yürümüşlerdi. Dağ Hisar'ına varıldığı zaman kumandanlarla askerî reisler Bereke Han'a bîat ettiler. Kāhire câmilerinde yeni hükümdarın ismine hutbe okundu. Vezîr-i âzam nasb edilen Bilig biraz sonra vefat ettiği için[150] bunun yerine Emîr Aksunkur el-İfrikî geçti. Bazıları Bilig'in zehirlendiğini, bazıları boğdurulduğunu iddia ediyorlardı. Sonra[151] yeni Sultan Kāhire'ye resmî alay ile girdi. Büyük şenlikler yapıldı. Yeni hükümdar on dokuz yaşında idi.

İbn Şıhne
Ebû'l-Mehâsin

Cebel (Dağ) Hisar'ına döndüğü zaman Emîr Sunkur el-Aşkar ile Bedreddin Baysarı'yı, sonra vezîr Aksunkur el-İfrikî'yi tevkif ettirdi. Fakat biraz sonra ilk iki emîri vazîfelerine iâde etti. Bazılarını ilk önce azl etti ve sonra yine yerlerinde bıraktı.

Şam kalesinde bulunan pederinin naaşının Kāhire'de Bâbulferec karşısında yaptırmış olduğu türbeye nakli için emir verdi. Sonra ordularıyla birlikte Suriye'ye gitmek azmiyle dağ hisarından çıktı; Tampliye Şövalyeleri Merkab hisarına doğru bir akın yapmışlar ve

Sanut

148 Muhammed ibn Muhammed kendisine "Azîz Muhammed" diyor. Rahip Menbur (Mainbourg) ise "Melikü's-Saîd" yerine "Melik Sais" demektedir. Bu müverrihin bu hükümdar hakkında söylediği şeylere şark muharrirlerinin eserlerinde tesâdüf edilmez. 1279 miladî târihine kadar hükümran olmuş olmakla beraber bu müverrih onun 1287'ye kadar hükûmet ettiğini söyler.

149 Kāhire'ye 676 senesi Safer'inin 26'sında vardılar.

150 7 Rebîülevvel'de.

151 26 Rebîülevvel'de.

bir Müslüman kumandanını esîr etmişlerdi. Fakat birdenbire fikir değiştirerek bir müddet sonra Suriye'ye hareket etti.[152]

Şam dâhilinde halk büyük nümâyişler ve şenlikler yaptılar. Oradan, Emîr Seyfeddin Kalavun'un kumandası altında Küçük Ermenistan'a bir ordu yolladı. Bu müddet zarfında kendisi Şam'da kaldı ve kumandanlarından bir çoğuyla arası açıldı.[153] Bunun da sebebi emîrler ile kendi subayları arasında vukûa gelen ihtilaf ve çekişmelerdi. Genç hükümdar bu çekişmeleri yatıştırmaya çalışmadı. Emîr Seyfeddin Kündük kendisinin hizmetini terk ettiği gibi Beybars'ın memlûklerinden dört yüzü de onu takip eylediler. Hepsi Şam'dan çıktılar ve Ermenistan'a gitmiş olan askerin dönmesini beklediler. Bu asker döndüğü zaman[154] âsîler onları da kendi taraflarına çektiler. Bunlar Şam'a girmediler. Ortalığı yatıştırmak için bir çok müzâkereler cereyan etti. Kumandanlar Sultan'ın kendi subaylarını yanından uzaklaştırmasını, devlet idâresinde onlara bir mevki vermemesini istiyorlardı. Fakat Bereke Han buna muvâfakat etmediği için âsîler daha uzağa çekildiler. Her iki taraftan meseleninin müzâkeresi için temsilciler gönderildiği sırada Şam vâlisi o havali askerlerinin esas kitlesiyle geldi ve Sultan tarafını tuttu. Sene: 1279

Bereke Han Şemseddin Kara-Sunkur refakatıyla vâlidesini âsîler yanına yolladı. Kumandanlar sultanın geldiğini haber alınca hep karşılamaya çıktılar, tahtırevanı önünde yerlere eğildiler ve son derecede saygı ve ta'zîm eseri gösterdiler. Kendi memlûklerine pek fazla bağlı olan sultanın diğer kişileri kendisinden uzak tutmak istemesinden dolayı şikâyet ediyorlardı. Vâlide Sultan bunları teskîne muvaffak oldu, bazı şartlar teklif etti ve bu şartlar kabul edildi. Fakat Sultan, memlûklerinin nasîhatı üzerine bu şartları tasdikten imtinâ etti. Memlûkleri Sultan'a emîrlerin bütün hüküm ve nüfûzu ellerine geçirip sonra kendisini hal' etmek fikrinde olduklarını söylüyorlardı. Ordular Sultan'ın takındığı vaziyetten haberdar olunca bulundukları yerden hareketle Mısır yolunu tuttular. Bereke Han, başlıca maiyet erkânıyla ordularına iltihak etmek istedi. Onları dönmeye iknâ düşüncesiyle Re'sü'l-mâ'ya kadar gitti. Fakat yetişe-

152 677 senesi Zilkade'sinde.
153 678 senesi Rebîülevvel'inde.
154 Rebîülevvel nihayetlerinde.

meyince aynı günde Şam'a döndü.[155] Ertesi günü ordusuyla Mısır'a hareket etti. Vâlidesini bütün hazînelerle Kerek kıt'asına gönderdi. Kendisi Bilbis yahut Peluz'a gitti. Fakat âsîlerin Kāhire'ye girmiş olduklarını haber alınca Peluz'u terk etti. Yolda Suriye vâlisi Emîr İzzeddin Aydemür ile mezkûr vilayet emîrlerinden bir çoğu kendisinden ayrıldılar. Bununla beraber maiyetinde kalan askerle yoluna devam etmekten hâlî kalmayarak Kāhire kapıları önüne ulaştı. Efrem ünvânıyla yâd edilen Emîr İzzeddin Aybeg o zaman Dağ Hisar'ının kumandanı idi. Sultan âsîlerle harbe girişti. Bu esnâda Halep vâlisi İlmeddin Sencer Hisar'a girdi ve Sultan'ı içeriye soktu. Emîr Sunkur el-Aşkar Masâre'de yalnızdı. Hiçbir tarafı tutmuyordu.

Sultan kaleye girer girmez muhâsara altına alındığını gördü. Bir çok çarpışmalardan sonra âsîler suların mecrâsını değiştirdiler. Nihâyet Bereke Han her taraftan sıkıştırıldığını görünce tahttan indirilmeye ve yerini birâderi Salamış'a bırakmaya râzı oldu. Kendisi ve diğer kardeşi Hızır için Kerek ve Şubek hisarlarını kabul etti. Bu şartlar yeminlerle te'yid edildikten sonra kaleden indi.[156] Şubek'i birâderine bırakarak Kerek'e çekildi. Bereke Han iki sene iki ay ve on beş gün saltanat sürmüştü. O târihten sonra Kerek'te kaldı ve ertesi sene orada vefat etti.[157] Şubek'te bulunan birâderi Hızır Kerek'te ona halef oldu ve "Mes'ûd" ünvanını aldı. Bereke Han halîm, âlicenâp, hayırperver bir hükümdardı. Adâleti severdi.

Ebû'l-Fidâ Ebû'l-Mehâsin Suyûtî İbn Şıhne Muhammed ibn Muhammed

Birâderi ve halefi Salamış bütün devlet büyükleri tarafından "Sultan" ünvanı tevcih edildiği zaman yedi yaşındaydı. Kendisine "Âdil" ve "Bedreddin" ünvanları verildi. Kalavun "Atabeg" intihâb olundu. Sikkelerin bir tarafına Sultan'ın diğer tarafına Atabeg'in namı darbedildi. Hükûmet, orduların kumandası ve mâliye işlerinin idâresi Kalavun'un elindeydi. Bereke Han tarafından tayin edilmiş olan Şam vâlisi İzzeddin Aydemür tevkif olundu. Şemseddin ünvânıyla yâd edilen Emîr Sunkur el-Aşkar Şam vâliliğine tayin edildi.

Çok geçmeden başlıca Mısır kumandanları yaşının pek küçük olmasından dolayı Salamış'ı hal' ile "Sultan" ünvanını Kalavun'a vermeyi münâsip gördüler. Ancak birkaç ay hükümran olmuş olan Salamış, biraderinin yanına Kerek'e gönderildi.

155 Rebîülevvel'in son Perşembesi.
156 17 Rebîülâhir.
157 678 senesi Zilkade'sinde.

Yeni Sultan "Mansur", "Seyfeddin", "Ebû'l-Meâlî", "Ebû'l-Fütûh" ünvanlarını aldı[158] ve Mısır tahtına oturtuldu.[159] Bu haber Şam'a ulaşır ulaşmaz vâli bulunan Sunkur el-Aşkar[160] isyan etti. Ahâli tarafından kendisini "Sultan" ilan ettirdi. "Melikü'l-Kâmil Şemseddin" ünvanı verildi.[161] Mısırlıların tecâvüzlerine karşı yeni memleketlerini muhâfaza için Gazze cihetine asker gönderdi. O zamana kadar tek bir hükümdar elinde toplu bulunan bu imparatorluk bu suretle bölünmüş oldu. Kalavun yalnız Mısır'a mâlik idi. Sunkur el-Aşkar ise Suriye'yi muhâfaza etti.[162] Kalavun da Gazze cihetlerine bir ordu gönderdi.[163] Fakat ordusu mağlup ve Remle'ye çekilmeye mecbur oldu. Suriyeliler Gazze'ye girdiler. Mısır ordusu toplanarak tekrar Gazze üzerine yürüdü. Bu vak'ada Suriyeliler perîşan bir halde Remle'ye kaçtılar. Kalavun Halep vâlisi İlmeddin Sencer kumandasında yeniden asker gönderdi. Bunlar Şam'a yaklaştılar. Sunkur el-Aşkar, ordusunun başına geçmeye mecbur oldu.[164] Yanında Araplarla Halep ve Hama kuvvetleri vardı. Dört gün sonra çarpıştılar.[165] Büyük bir telefat vermeden uzun uzun döğüştüler. Fakat yaralıların miktarı pek çoktu. Akşama doğru Suriyelilerin bir kısmı Mısırlıların tarafını tuttu. Geri kalanları perîşan oldular. Bazıları gidip Şam bahçelerinde, bazıları şehirde saklandılar. Kimisi Baalbek yolunu tuttu. Sunkur el-Aşkar memlûkleriyle dâima sebât gösteriyordu. Fakat Arapların emîrinin de firar ettiğini görünce onu

Sene: 1280

158 Esâsen "Elfî" ünvanını hâizdi. Kendisine bu lakabın verilmesi efendisiolan Emîr Ak-sunkur el-Kâmilî'nin onu bin sikkeye satın almasından ileri gelmişti. Sonra, Sâlih Necmeddin Eyyub'un hizmetine geçince Sâlihî en-Necmî lakabını verdiler. Menbur (Mainbourg), kendisine "Alfis" diyor ki Elfî'den muharreftir.

159 678 hicrî seneesi Receb'inin 21'inde [27 Kasım 1279].

160 Sanut kendisine "Sangulascar" der.

161 24 Zilkade.

162 Beybars'ın oğlu Melik-i Mes'ûd Hızır o zaman Kerek hükümdarı idi. Selahaddinâilesinden Takiyeddin Mahmud'un oğlu Nâsıreddn Muhammed Maarra ve Hama hükümdarı idi. Irak, Cezîre, Musul, Erbil, Âzerbaycân, Diyârbekir, Ahlat, Horâsan, İran Moğolları elindeydi. Melikü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf ibn Ömer Yemen hükümdarı idi. Şerîf Necmeddin Ebû Nu'man el-Hüseynî Mekke'de hâkimdi. Medîne ise Şerîf Emîr İzzeddin Cumâne ibn Şeyhü'l-Hüseynî'ye tâbi' idi.

163 679 hicrî senesi başlarında.

164 Safer'in 12'nci Salı günü.

165 Pazartesi günü.

takip etti. Birlikte Rahbe'ye gittiler. Orada Arapların çadırı altında kaldılar. Kalavun'un kumandanlarından Emîr Şahâbeddin Ahmed Şam'a girdi ve şehri zapt etti. Mağlup ordunun kumandanlarından bazıları gelip teslim oldular. İlmeddin Sencer Sunkur el-Aşkar'ın takibi için üç bin süvari gönderdi. Sunkur çöle kaçtı.

Ebû'l-Ferec Ebû'l-Mehâsin Ebû'l-Fidâ

Moğolları Suriye'ye, Mısır'a girmek husûsunda yardım vaad ederek kendi tarafına çekti. Fakat çok geçmeden korkmaya başladı. Ordusuyla Sahyun'da kaldı, Moğollara iltihak etmedi. Onlar gidip Halep şehrini yağma ettiler ve pek çok mezâlim yaptılar. Büyük ganîmetlerle döndükleri sırada Sunkur el-Aşkar'ın Mısırlılarla barış yapmış olduğunu duydular. Hakîkaten Sunkur el-Aşkar, bütün kumandanlarıyla Kalavun'a teslim olmuştu. Kalavun artık bu isyan ile meşgul olmaktan hâlî kalınca Kāhire'deki Cebel Hisar'ında bütün emîrleri topladı ve hepsinin huzûrunda oğlu Alâeddin Ali'yi kendisine velîahd nasb etti ve ona "Melikü's-Sâlih " lakabını verdi. Hutbelerde ismini okuttu. Sonra, ordusuyla Gazze'ye, oradan da Remle'ye gitti. Maksadı Şam'a gitmekti. Fakat fikir değiştirerek Kāhire'ye döndü.

Sanut Ebû'l-Fidâ

Merkab hisarındaki Franklar[166] kendi arazisine akın yapmış Türkmen süvarilerinden mürekkep bir müfrezeyi mağlup etmiş oldukları için[167] Hısnu'l-Ekrâd yahut Kerek hisarı vâlisi Seyfeddin Balaban'ı Frankların yaptıkların akınların intikamını almak üzere Merkab havalisine gitmeye memur etti. Balaban iki bin süvari ve üç bin piyâde ile kalesinden hareket ederek Merkab hisarını muhâsaraya aldı. Fakat muhâfız kuvvetleri çok geçmeden kendisini oradan püskürttüler.

Sene: 1281

Kalavun Mısır'da oğlu genç sultanı bırakarak Suriye'ye geçti.[168] Ptolemais yakınında Ruha'da karargâh kurdu.[169] Orada müddeti son bulan mütârekeyi yenileme tekliflerini bildirmeye gelen Frank murahhaslarını kabul etti. Sonra gidip Lacun'da karargâh kurdu.[170] Mütâreke orada yenilendi. Birkaç gün sonra memnun olmadığı bazı emîrleri tutuklattırdı. Seyfeddin Balaban Sahyun'da Sunkur el-Aş-

166 Sanut bu kaleye "Margath" diyor.
167 1280 senesi Ekim ayında.
168 Zilhicce başlangıcında.
169 Zilhicce'nin 17'inci Salı günü.
170 680 senesi Muharrem'inin 10'uncu günü.

kar'ın yanına çekildi. Sâir bazı emîrler de aynı şeyi yaptılar. Sultan Şam'a gitti. Hama hükümdarı Mansur oraya yanına geldi.[171] Sonra Sunkur el-Aşkar ile olan musalehayı te'yid etti. Sunkur'un Şehr-i Zor'u iâde etmesi ve Sultan'ın da kendisine Efâmiye, Kefertab, Antakya, Suveydiye, Bakaris (Bakars), Darguş'u vermesi ve Sahyun ile Platinos'u (Balatnes), Berâce, Cebel, Lazkiye kalelerini elinde bırakması karargir oldu. Yalnız, hutbelerde Sunkur el-Aşkar'a "emîr" ünvanı verilmek şart koşulmuştu.

Sultan bu musâlehanâmenin akdiyle meşgul olduğu sırada Moğolların Suriye'ye girdiklerini haber aldı. Bütün Mısır ordusu derhal Türkler ve Araplarla Şam'a gitti. Moğollar, sâkinleri ve asker tarafından tahliye edilmiş olan Halep'te idiler. Herkes, götüremedikleri mallarını Halep'te bırakarak Hama'ya ilticâ etmişti. Mengu-Timür Moğol ordusu başında, bütün Ayntâb civarlarını tahrip etti. Oradan Bogras üzerine yürüdü. Kalavun'un ordusu Hums'da karargâh kurdu.[172] Sunkur el-Aşkar da bütün ordusuyla oraya gitti. Moğollar gidip Hama'yı yaktılar, sonra Hums'a yaklaştılar.[173] Miktarları yaklaşık yüz bini buluyordu. Müslüman ordusu ancak elli bin neferden oluşuyordu. Güneşin doğuşu ile muhârebe başladı. Müslüman ordusunun sağ cenahı bozulmaya başladı. Sol cenah mağlup oldu ve kaçtı. Merkezin sol cenahı da keza kırıldı. Sultan, maiyetinde kalan asker ile merkezde sebât ediyordu. Moğollar firarîleri Hums'a kadar takip ettiler. Civarda ellerine geçen kimseleri ayırım yapmaksızın öldürdüler. Bir çok emîrler, bu cümleden Sunkur el-Aşkar Sultan'ın cesâretinden gayrete gelerek bir miktar asker topladılar, hücum ettiler. Bu defa da Moğollar mağlup oldu. Reisleri Mengu-Timür yaralı düşünce firara başladılar ve tamamıyla mağlup oldular. Sultan arkasından Arapları takibe gönderdi. Bir çok Moğol esîrleri ile birlikte Şam'a döndü. Moğol esîrlerinin ellerinde mızraklar vardı. Mızrakların uçlarında maktul düşen Moğolların kellelerini taşıyorlardı. Halep geri alındı. Bir çok Moğol acele ile nehri geçmek isterken Fırat'ta boğuldu. Bi're ahâlisi de kılıç artıklarını imhâ ettiler.

Ebû'l-Mehâsin Ebû'l-Fidâ

---

171 Safer ayında.

172 23 Receb'de.

173 Şaban'ın 24'ünde.

Bu büyük muzafferiyetten sonra Sultan Mısır'a döndü.[174] Orada, Moğollar tahtına çıkmış olan Ahmed'in İslamiyet'i kabul ettiğini büyük bir memnuniyetle haber aldı.[175]

Sene: 1282

O sene ehemmiyetli bir vak'a cereyan etmedi. Ertesi sene[176] Halep vâlisi Kara-Sunkur Kâhta hisarını geri alarak İslamiyetin en emîn dayanaklarından biri olacak surette tahkîm etti. Sultan, Şam'a gitti. Şam'da o kadar büyük bir taşkın vukûa geldi ki sular evleri, ağaçları, insan ve hayvanları sürükledi. Sonra, Kāhire'ye döndü.[177]

Sene: 1284

Bir müddet sonra[178] bütün ordularıyla ve Merkap şatosunu muhasara fikriyle yine Suriye'ye geçti.[179] Ospitalye Şövalyelerine âit olan bu mevki son derecede müstahkemdi. Ebû'l-Fidâ on iki yaşında olduğu halde pederiyle bu muhâsarada hazır bulunmuştur. Bütün mancınık makineleri kuruldu. Mancınıklardan biri yıkıldı, kumandanlardan bir haylisini ezdi. Birkaç gün sonra[180] Ospitalye Şövalyeleri kendilerinin ve ahâlinin hayatına dokunulmamak, bütün malları bırakılmak şartıyla kaleyi teslim teklifinde bulundular. Fakat Sultan onların sözlerine kulak vermeyerek mancınıklarını tamamladı. Kaleyi döğdüler. Kulelerin en büyüğü olan Josperon kulesini yıktılar. Bunun üzerine[181] Ospitalye Şövalyeleri tekrar teslimiyet arz ettiklerinden, hayatlarına dokunulmayacağı, kaleden silahsız olarak çıkacakları, yalnız götürebilecekleri kadar eşya alabilecekleri kararlaştı. Sultan, şehri cebren zaptetmek isterse bir çok adam fedâ edeceğini düşünerek bu şartları kabul etmişti. Kalenin surlarına Müslüman bayrağı çekildi. Ospitalye Şövalyeleri civarda, deniz sâhilinde küçük bir şehir olan Antarsus'a çekildiler. Burası pek müstahkemdi. Kaleleri gayet yüksekti. Trablus Kontu Sultan'dan hastaları talep edince o da bu kalenin yıkılmasını ve bütün Müslüman esîrlerinin iâdesini istedi. Bu son şartı Franklar

Sene: 1285
Ebû'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin
Sanut

174 22 Ramazan'da vardı.

175 681 senesi başlarında.

176 683 senesinde.

177 18 Ramazan'da.

178 684 hicrî senesinde.

179 Safer'in 10'uncu Çarşamba günü muhâsaraya başladı. Sanut'a göre 1284 senesi Nisan'ının 27'sinde.

180 24 Safer'de.

181 16 Rebîülevvel'de. Sultan kaleye 19'da tasarruf etti. Sanut'a göre 27 Mayıs'ta.

icrâ ettiler. Fakat birincisi için Trablus Kontu kalenin kendisine âit olmadığı yolunda bir cevap verdi. Sultan ısrar etti. Kont o kaleyi satarak Müslümanlara teslim etti.

Sultan Mısır'a döner dönmez Hüsâmeddin Tarantay'ı[182] büyük bir ordu ile Kerek hisarını Sultan Beybars'ın oğlu Hızır'ın elinden almaya memur etti. Bu kale zapt edildi.[183] Ertesi sene[184] yine aynı kumandan, Sunkur el-Aşkar'a âit bulunan Sahyun ve Berâce kalelerini muhâsaraya gitti. Biraz müdâfaadan sonra kaleler teslim oldular. Sunkur el-Aşkar Mısır'a geçti. Sultan kendisini pek ihtiramkâr şekilde kabul etti. Sene: 1286

Sahyun muhâsarasından sonra Tarantay Lazkiye'ye yahut Laodise'ye[185] gitmişti. Burada Franklara âit olan bir kale vardır ki her tarafı denizle çevrili idi. Suların içine taş dökerek bir yol yaptırdı. Kaleyi teslim olmaya mecbur etti ve sonra tamamıyla yıktı.[186] Bu kale Antakya Prensine ait idi.

Sonra Sultan bizzat Suriye'ye geçerek[187] Gazze'ye gitti. Bir müddet[188] Tell-Acul'da kaldı. Fakat Sultan namını vermiş olduğu oğlu Alâeddin Ali'nin vefatını haber alınca[189] Mısır'a döndü ve bu ünvanı diğer oğlu Halîl'e verdi. Sene: 1288

Ertesi sene[190] Trablus-şam'ı muhâsara etmek üzere Suriye'ye geldi, buna Sir Telima[191] teşvîk etmişti. Bu, Frank reislerinden biri olup Trablus Kontu'nun sattığı Antarsus kalesi reisleri arasındaydı. Trablus Kontu bunu Sultan'a teslim etmişti. O vakitten beri bu Frank reisi Kont'un düşmanı olmuş, intikam almak çârelerini aramaya başlamıştı. Antarsus kalesinin sâhibi vefat edince Telima Sultan'dan Silahdarı Balaban'ı Trablus'u zapt husûsunda kendisine yardım için göndermesini ricâ etmişti. Trablus zapt edilirse yarısı Sene: 1289

182 Sanut buna "Leteratayn" diyor.
183 685 senesi Safer'inde.
184 686 senesi Muharrem'inde.
185 Sanut buna "Licia" diyor.
186 1287 senesi Nisan'ının 13'ünde.
187 686 senesi Receb'inin 27'sinde [7 Eylül 1287].
188 Şevval ayına kadar.
189 687 hicrî târihinde.
190 688 hicrî târihinde.
191 Ebû'l-Mehâsin ona bu ismi veriyor. Fakat başka tarafta bu ismi bulamadığım için tahkîk edemedim.

kendisine verilecekti. Sultan bizzat Trablus kalesi önüne gitti.[192] Bir müddet mancınıklarla kaleyi döğdükten sonra elde kılıç içeri girdi.[193] Ahâliden bir kısmı limana kaçtılar. Gemilere bindiler. Sultan bu meşhur şehri kökünden yıktırdı. Civarda küçük bir ada üzerinde Sen Tomas (S. Thomas) namına yapılmış bir kiliseye bütün Trablus sâkinleri iltica etmişti. Müslüman askerleri beygirleriyle yüzerek buraya geçtiler, bütün erkekleri kestiler, kadınlarla çocukları aldılar. Bu muhâsarada hazır bulunan ve birkaç gün sonra bir kayık ile bu adaya giden Ebû'l-Fidâ adayı naaş ile örtülmüş bulduğunu hikâye ediyor.

Surlar yıkıldıktan, evler kül haline getirildikten sonra Sultan Anfa hisarını zapt ile[194] yıktırdı. Botron hisarını ve civardaki sâir hisarları da zapt etti. Sonra, Trablus şehrini biraz daha uzakta, denizden bir mil mesâfede Hacılar dağı denilen bir mahalde tekrar inşâ için emir verdi. Akkâ Franklarıyla iki senelik bir mütâreke yaptıktan sonra döndü.[195]

Sanut
Ebû'l-Fidâ

Tarantay, bazı âsîleri tenkil etmek üzere Tebaid (Thébaide) taraflarına bir sefer yaptı.[196] O havalide asâyişi sağladıktan sonra bir çok ganîmetlerle döndü. Efrem lakabını taşıyan İzzeddin Aybeg namında diğer bir emîr de Zencilerin memleketine yapmış olduğu bir seferden bir çok kadın, beygir ve küçük filler ile döndü. Sultan o târihte Mekke'ye hacca gitmek fikrindeydi. Fakat Akkâ Franklarının hudut üzerinde tahribat yaptıklarını haber alınca oraya harbe gitmeye karar verdi. Bu maksatla Kāhire'den çıktı. Şehir civarındaki bir câmi yanında karargâh kurdu. Orada hastalandı ve bir müddet sonra vefat etti.[197] Derhal Halep'teki hisara nakledildi. On bir sene üç ay hükümran olmuştu. Arap lisanını pek fena tekellüm ederdi. Çünkü Türkistan'dan çıktığı zaman yaşı oldukça ilerlemişti. Kāhire'de bir çok câmi ve bilhassa Bimaristan namıyla bir hastahane yaptırarak hastaların tedâvisi ve müessesenin idâmesi için bir çok vakıf tahsîs

Sene: 1290

192 688 senesi Rebîülevvel'inde. Sanut'a göre 17 Mart'ta.

193 26 Nisan'da. Sanut'a göre Rebîülâhir'in 14'üncü Salı günü. Sâirlerine nazaran Rebîülâhir'in 4'ünde.

194 Sanut buna "Nephin" diyor.

195 Cemâziyelâhir ayında.

196 689 senesinde.

197 689 senesi Zilkade'sinin 6'ncı Cumartesi günü [10 Kasım 1290].

etti. Takrîben on iki bin memlûkü vardı ki içlerinden bazıları daha sonra sultan olmuşlardır. İlk önce bu hükümdar Çerkes memlûk tedârik etti. Bunları bir kalede terbiye ettirdi ve kendilerine bir kale burcunda büyümüş yahut burç içinde oturan manâsına "Burciye" ismini verdi.[198]

Vefatından sonra yerine oğlu Halîl[199] geçti. "Eşref Selahaddin" ünvanını aldı. Derhal memleketin her tarafında tahta cülûsunu ilan ettirdi. Vilayetlerin idâresi için kumandanlar tayin etti. Sonra pederinin vefat ederken tavsiye ettiği Akkâ seferiyle meşgul olmaya başladı. Lazım gelen bütün tedârikleri yaptı, Suriye'ye doğru hareket etti.[200] Bütün Hama ordularına hareket emri verildi. On beş mancınık hazırlandı. İçlerinden bir tanesi Hısnu'l-Ekrâd'dan alınmıştı. O kadar büyüktü ki parçaları yüz araba ile taşınıyordu. Müverrih Ebû'l-Fidâ'nın fırkasında da bu makinelerden bir tane vardı. Kış nihayetlerine doğru hareket eden Hama ordusu yağmurdan ve kardan çok sıkıntı çekti. Altmış bin süvariye ve yüz kırk bin piyadeye varan bütün kuvvetler Akkâ'ya yaklaştılar.[201] Akkâ sâkinleri on dokuz Müslüman tüccarını astırmışlar ve bundan dolayı Sultan'a tarziye vermekten imtinâ göstermişlerdi. Bu sebep Sir dö Telima'nın teşviklerine eklenince Akkâlıların felâketiyle sonuçlandı. Muhâsara son derecede müşkil ve kanlı oldu. Franklar kalenin açık tuttukları başlıca kapısından sık sık huruç hareketleri yapıyorlardı. Derilerle örtülü bir takım gemileri vardı ki bunlardan Müslümanların üzerine oklar ve çengeller atıyorlardı. Bir gece bir huruç hareketi yaparak Müslüman ordusunun çadırlarına kadar sokuldular. Fakat ipleri takılarak serbestçe hareket edemedikleri için Müslümanlar kendilerine hücum ederek firara mecbur eyledi-

Sene 129
Ebû'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin
Sanut

198 İbn Hallikân nâmı verilen meşhur müverrih kendisinin idâresi zamanında hayattaydı. İbn Hallikân Şemseddin Ebû'l-Abbas Ahmed İbn Muhammed ibn İbrâhim ibn Ebûbekir ibn Hallikân ibn Barek ibn Abdullah ibn Şekkel ibn Hüseyin ibn Mâlik ibn Cafer ibn Yahyâ ibn Hâlid ibn Bermek ibn Hallikân idi. Binâenaleyh meşhur Bermekî âilesine mensuptu. Şam Kādi'l-kudâtı idi ve Şâfiî mezhebine mensuptu. Yazdığı târihten Ebû'l-Mehâsin pek istifâde etmiştir. 681 hicrî ve 1282 miladî târihinde vefat etmiştir.

199 Mainbourg kendisine "Eli" yahut "Melech seraph" diyor.

200 690 senesi Rebîülevvel'inin 3'ünde [6 Mart 1291].

201 690 senesi Rebîülevvel'inin başlangıcında. Sanut'a göre 1291 senesi Nisan'ının 15'inde.

ler. Kıbrıs Kralı Henri (Henry) iki yüz süvari ve iki yüz piyâde ile içeridekilerin imdadına gelmişti.[202] Her gün bir çok Müslüman telef olmakla beraber muhâsaradan usanmadılar. Bazı kuleleri ele geçirdiler. Uğursuz Kule denilen yeni Kral Burcu bunlar arasındaydı.[203] Nihayet Sultan umûmî bir hücum emrini verdi.[204] Müslümanlar bu kuleden şehre girdiler. Bütün Hıristiyanlar deniz tarafına doğru kaçtılar. Düşmanın sâir sur kısımlarını zapt etmesini kolaylaştırdılar. Kral ile Tampıl Şövalyeleri ve Tötonik tarîkatı reisleri maktul düştüler. Müslümanlar içeridekilerin artık savunmada bulunmadıklarını görünce hep birden şehre girerek yağmaya başladılar. Kıbrıs Kralı gemilerine kaçtı. Bir kısmı da Tampıl'a iltica ettiler. Bir gemiye binmiş olan patrik mümkün olduğu kadar çok kişiyi kurtarmaya çalışıyordu. Fakat dâima yardıma muhtaç bir takım bedbahtları görerek yanına o kadar kalabalık aldı ki gemisi battı. Sâir Frankların bir çoğu denize çekilmek istiyorlardı. Bunların kimisi kargaşalıkta ezildi, kimisi denizde boğuldu. Çünkü deniz o gün dalgalı olduğu için büyük gemilere kadar gitmeye mâni oluyordu. Şehrin ortasında yer alan ve dört kule ile tahkîm edilen Tampıl uzun müddet mukāvemet gösterdi. Tampıl Şövalyeleri ile Töton Şövalyeleri oraya kapanmışlardı. Müslümanlar bunu muhâsara[205] ve nihayet içindekileri teslim teklifinde bulunmaya mecbur ettiler. Sultan kendilerine bir bayrak verdi. Bu bayrağı burçlardan birine astılar, bir kapıyı açtılar. Müslümanlar içeri girdiler. Fakat kadınlara ve çocuklara karşı gösterdikleri küstahça hareketler Frankları galeyana getirdi. İçeriye giren Müslümanları kestiler, kapıyı kapadılar, bayrağı attılar. Muhâsara tekrar başladı. İlk önce Töton Şövalyeleri teslim teklifinde bulunarak kendi hesaplarına Emîr Zeyneddin Ket-buğa ile müzâkereye giriştiler. Tampıl Şövalyeleri müdâfaada devam ettiler.[206] Ertesi gün teslim oldular. Bütün kadın ve çocuklarla beraber istedikleri yere çekilmek müsâadesini almışlardı. Yaklaşık iki bin kişi dışarı çıkınca bunları esîr ettiler. İçlerinden bir kısmı, Maitre [Usta] Dö Tampıl dahi dâhil olduğu halde, öldürüldüler. Bunun üzerine kadınlar ve

202 4 Mayıs'ta.

203 15 Mayıs'ta.

204 Cemâziyelâhir'in 17'sinde Cuma günü [17 veya 15 Hazîran].

205 19 Cemâziyelâhir.

206 Aynı ayın 25'ine kadar.

çocuklar Sultan'ın çadırına giderek istirhamda bulundular. Franklar ilk teslim teklifi üzerine içeri giren Ak-buğa ile sâir Müslümanları öldürdüklerinden dolayı pek kızgın idi. Hisarda kalmış Franklar bu haberi işitince, içeriye girmiş olan bazı Müslümanları burçların üzerinden aşağıya attılar. Yıkılan büyük bir kule altında bazı Müslümanlar kaldı ve ezildi. Nihayet Hıristiyanlar teslim oldular ve hepsi katledildiler. Yalnız kadınlarla çocuklara dokunulmadı. Bunlar esîr edildiler. Suriye'de Frank imparatorluğunun pâyitahtı olan bu büyük şehir vaktiyle Franklar tarafından ne gün ne saatte zapt edilmişse Müslümanlar tarafından aynı gün aynı saatte geri alındı; Cuma günü üç'te zapt olunmuştu. Hıristiyanlar da Müslümanlara vaktiyle yapmış oldukları aynı muameleye uğradılar.

Akkâ'nın zaptından sonra Sultan, "Es-Suabî"[Eş-Şücâî?] lakabıyla yâd edilen İlmeddin Sencer'i bir müfreze ile Sur taraflarına gönderdi. Sur muhâsara edildi. Şehir mukāvemet edebilecek bir halde olmakla beraber derhal teslim oldu. Ahâliye bütün mallarıyla istedikleri tarafa çekilmek müsâadesi verildi. Kaleler yıkıldı. Sur'un zaptındaki kolaylık, Sultan'ı civar kaleleri de zapt etmeye ve Frankları Suriye'den tamamıyla atmaya teşvîk etti. Akkâ'dan hareket ile[207] Şam'a gitti. Birlikte bir çok Frank esîrleri ile bayrakları da vardı. Büyük bir zafer alayı ile şehre girdi. Oradan Kāhire'ye gitti.[208]

Bu esnâda es-Suâbî [eş-Şücâî?] lakabıyla yâd edilen Emîr İlmeddin Sencer Sayda'yı muhâsara ediyordu. Akkâ'daki Tampliye Şövalyeleri oraya çekilmişler ve deniz kalesine sığınmışlardı. Kendilerini karadan muhâsara edemeyen Müslüman kumandanı Lazkiye'den bir çok gemiler getirtti. Tampliyeleri teslim olmaya mecbur bıraktı.[209] Şehir tamamıyla yıkıldı, Tampliyeler Antarsus'a geçtiler. Sonra Beyrut ve Katlit şehirleri alındı.[210] Beyrut ahalisi, hudutlarından geçen Sultan'ı istikbale gitmişlerdi. Bunları katlettiler, bir kısmını da zincire vurdular.

Emîr Seyfeddin Balaban gidip Antarsus yahut Antaradus'u muhâsara etti.[211] Bütün Tampliye Şövalyeleri Tortose adasına

---

207 22 Cemâziyelâhir'de.

208 Şaban'ın 9'uncu Pazartesi günü oraya vardı.

209 Receb'in 15'inci Cumartesi günü.

210 Şaban başında.

211 15 Şaban'da.

çekildiler.[212] Bütün Suriye tamamıyla ele geçirildi. Hiçbir zaman bu kadar kolay bir muzafferiyet görülmemiştir. Sultan bu seferde pek az kayıp verdi. Uzun müddetlerden beri Frankların tesis etmiş oldukları kaleleri yıktırdı. Kıbrıs adasına yeni ulaşmış olan yirmi gemi ile Kıbrıs ahâlisinin teslim etmiş oldukları sâir birkaç gemi, son bir gayret sarf etmek isteyerek, Anadolu'da Kandelur (Candeloure) limanını zapta teşebbüs ettiler. Fakat o sâhilde bulunan Türkler kendilerini püskürttüler. Sonra gittikleri İskenderiye'de de daha bahtiyar olamadılar.

Akkâ seferi esnâsında Sultan, Suriye vâlisi Emîr Hüsâmeddin Laçin ile Taksu lakabıyla anılan Emîr Rükneddin Beybars'ı tutuklattırmış, Mısır'a yollamıştı. Orada kendilerini Dağ Hisarına hapsetmişlerdi. Suriye vâliliğini Şücâî lakabıyla anılan Emîr İlmeddin Sencer'e vermişti. Sonra daha sâir bazı emîrleri de tevkîf ettirdi, kendisine bir çok düşman peydâ eyledi. Bunlar sonra kendisine düşmanlık gösterdiler.

Sultan sonra büyük bir sefere kalktı. Bunun için Mısır ve Suriye ordularını topladı. Ebû'l-Fidâ Sultan'ın âilesinden sâir prenslerle sefere iştirak etti. Sultan Haleb'e gitti.[213] Oradan, ordusunun başında Fırat üzerinde yer alan Rum kalesine yürüdü. Kale Ermenistan Kralına âitti. Ebû'l-Fidâ'nın bulunduğu Hama ordusu dağın tepesinde konuşlanmıştı. Oradan bütün kaleye hâkimdi. İçinde geçen şeyler tamamıyla görünüyordu. Muhâsara uzun ve pek müşkil oldu. Şehir cebren zapt edildi. Kağik yahut Ermeni hükümdarının vâlisi hisara çekildi. Fakat Hama ordusunun getirmiş olduğu büyük mancınık ile kalenin döğüldüğünü görünce teslim olmak teklifinde bulundu. Sultan muhâfız gücünün harb esîri addedilmesinde ısrar eyledi. Emîr İlmeddin Şücâî pek tahrip edilmiş olan kalenin tamiriyle görevlendirildi. Sultan, Ramazan ayını geçirmek üzere Şam'a gitti.[214]

Sultan, tutuklattırdığı emîrlerden bazılarını tahliye ettirmişti. Bunları ikinci defa tekrar tevkîf ettirmek isteyince bunlar arasında bulunan Hüsâmeddin Laçin firar etti. Sultan bütün maiyetiyle onu takibe koyulduysa da yetişemedi. Fakat bazı Araplar Hüsâmeddin'i

212 Arap müverrihleri buna "Arvad" derler. "Aradus" adasıdır.

213 691 senesi Cemâziyelevvel'inin 24'ünde vardı [13 Mayıs 1292].

214 Receb'in 21'inci Cuma günü.

tutarak Sultan'a götürdüler. O da muhâfaza altında Mısır'a gönderdi. Aynı zamanda İlmeddin Şücâî'yi Suriye vâliliğinden azleyledi. Mısır'a doğru yola çıktı.[215] Dağ Hisarına vardığı zaman, Halep vâliliğinden azletmiş olduğu Emîr Kara-Sunkur'a Mısır'da yüz süvari kumandanlığını verdi. Biraz evvel zincire vurdurmuş olduğu Emîr Hüsâmeddin Laçin'e ihsanlarda bulundu. Hatta, kendisinin aleyhinde suikast tertibatı yapmış olan Sunkur el-Aşkar[216] ve Rükneddin Taksu ile birlikte boğulmaları için emir bile vermişti, fakat birincisi boğulurken ip kopmuş olduğu için bu emîri affetti.

Sunkur el-Aşkar'ın suç ortağı olan sâir bazı emîrleri idâm ettirdikten sonra Sultan Şam'a gitti.[217] Maksadı Küçük Ermenistan'da harb etmekti. Fakat kendisine Şam'a sefîrler göndermiş olan bu Küçük Ermenistan Kralı ile sulh yaptı. Ermeniler, Sultan'ın kumandanlarına Behisni, Maraş ve Tell-hamdun kalelerini teslim ettiler. Sultan Mısır ordusundaki hastalara memlekete dönmek müsâadesini verdi. Askerin bakiyesiyle ve maiyetinde bulunan Suriye ordusuyla Hums'a gitmek üzere yola çıktı.[218] Oradan Selemiye'ye gitti. Hüsâmeddin Menhâ namındaki bir Arap emîrini ziyârete gidiyor gibi görünüyordu. Fakat evvelce bu emîri tevkîf etmesi için Laçin'e emir vermişti. Onu tutuklu görünce Şam'a döndü. Emîr Baydara'ya geri kalan askerleri alarak hükümdarlık bayraklarıyla beraber Mısır'a dönmesi için emir verdi. Sene: 1293

Sultan yalnız maiyetindeki hizmetçilerle üç gün Şam'da kaldı. Suriye vâliliğine tâyin ettiği el-Efrem lakabıyla anılan Emîr İzzeddin Aybeg'e Şubek kalesini gidip yıkmak emrini verdikten sonra Mısır'a hareket etti.[219] Hikmetini anlamak kābil olmayan bu hareketi herkes takbîh etti. Büyük ihtimalle Sultan bütün kaleleri tahrip ettirmek istiyordu. Daha evvel de Dağ Hisarını ve Şam kalesinin bir çok binalarını yıktırmıştı. Kāhire yakınına varınca saray halkına bir ziyâfet verdi, bir eğlence tertip ettirdi. Büyük bir direk diktirmişti. Tepesine altun sikkelerden mürekkep bir mükâfat bağlatmıştı. Üstünde Ebû'l-Mehâsin

215 Safer'in birinde. Kahire'ye Zilkade'nin ikisinde vâsıl oldu.

216 Lakabı Şemseddin'dir. Şam'da kendisini sultan ilan ettirmişti.

217 692 senesi Cemâziyelâhir'inin 9'uncu Pazar günü vâsıl oldu.

218 Receb'in ikisinde.

219 Receb nihayetlerinde. 692 senesi Safer'inde Gazze, Remle, Karun ve Kerek'te bir zelzele oldu. En çok Kerek zarar gördü. Kalenin üç burcu ile bir çok ev yıkıldı.

de bir güvercin vardı. Beygirlerle koşa koşa geliyorlar, bir ok atıyorlardı. Güvercini vurana hil'at giydiriliyor ve mükâfat veriliyordu. Bütün kumandanlar bu eğlenceye iştirak ettiler. Maiyet subayları için olan mükâfatlar rütbeleriyle mütenâsipti. Yüz kişiye kumanda edenler yüz altun sikke alıyorlardı. Elli kişiye kumanda edenlere ancak elli sikke veriliyordu. Bütün "halka" kumandanları ve askerî kumandanları bu oyunu temrin ettiler. Sultanın tertip ettiği son eğlence bu olmuştur.

Sultan, yanında vezîr Şemseddin[220], Emîr Baydara ve daha sâir Ebû'l-Fidâ bazı emîrler olduğu halde ava gitmek üzere Kāhire'den çıktı.[221] Ebû'l-Mehâsin Terâne'de vezîr-i âzam İskenderiye'ye gitmek üzere yanından ayrıl- İbn Şıhne dı. Sultan yoluna devam ile "Zavec"[222](Taraudge)'e gitti. Orada Baydara'ya asker ve sancaklarla dönmesi için emir verdi. Sultan, yanında bir kişi ile av peşinde idi. Bu fırsatı görünce Baydara[223] bir kılıç darbesi vurarak kolunu kesti. Laçin diğer bir darbe indirdi. Emîr Bahâdır en nihayet işini bitirdi. Orada kendisini ruhsuz bir halde bırakarak[224] Baydara'ya iltihak ettiler. Ona sadakat yemininde bulundular. Hükümdarlık sancaklarıyla Kāhire'ye döndüler. Baydara'ya "Melikü'l-Evhad" ünvanını verdiler.[225]

Yolda giderlerken uzaktan büyük bir toz bulutu peydâ olduğunu gördüler. Bunlar, Sultan'ın maiyetine memur beş yüz atlı idiler. Zeyneddin Ket-buğa'nın[226] kumandasında âsîlere hücum etmeye ve efendilerinin intikamını almaya geliyorlardı. Terâne yakınında çarpıştılar. Baydara mağlup oldu, başı kesildi. Süvariler kellesini bir mızrağın tepesine takarak Kāhire'ye doğru yürüdüler. Cize'de durdular. Dağ Hisarı kumandanı Şücâî İlmeddin Sencer evvelce Kalavun'un oğlu Nâsır Muhammed'i sultan olarak kabul etmeden şehre girmelerine müsâade etmemişti. Dokuz yaşında olan bir hükümdar Dağ Hisarı kumandanları tarafından "Sultan" ilan edilmiş[227] ve kendisine "Melikü'n-Nâsır Ebû'l-Fütûh" yahut "Nâsıreddin" ünva-

220 İbn Salaus.
221 693 senesi Muharrem'inin 2'sinde [3 Aralık 1293].
222 Guillaume de Tyr buna "Toroj(Toroge)"
223 Sanut kendisine "Bedeyra" diyor.
224 Muharrem'in 24'üncü Pazartesi günü katledildi.
225 Ebû'l-Fidâ "Kahir" diyor.
226 Sanut buna "Gothboga" der.
227 Muharrem'in 24'ünde.

nı verilmişti. Emîr Ket-buğa vekil tayin edildi. Şücâî vezîr-i âzam oldu. Hüsâmeddin namındaki üstâddâr Atabeg yahut milis askeri kumandanı nasb olundu. Sonra kātillerin takibine başlandı. Bazıları tutuklanarak elleri ayakları kesildi, boyunlarına asıldı. Bu suretle şehir içinde dolaştırıldıktan sonra başları da kesildi. Laçin ile daha sâir bazıları saklandılar.

Biraz sonra[228] Ket-buğa ile Şücâî arasında ihtilaf çıktı. Şücâî Sene. 1294
Sultan'ı öldürtmek istiyordu. Bu çekişmeye bir çok kumandanlar da iştirak etti. Bütün Kāhire'de herkes silahlandı. Ket-buğa kaleden çıkınca Şücâî'nin subaylarından biri gelerek Laçin'in nerede olduğunu, efendisi tarafından, kendisine sordu. Ket-buğa, Şücâî'nin nezdinde bulunması lazım geleceğini söyleyince subay elini kılıcına götürdü. Fakat Ket-buğa'nın memlûklerinden biri arkasından bir kılıç darbesi vurarak kendisini attan düşürdü. Sokak ortasında cereyan eden bu olay milis askerinden büyük kısmının Ket-buğa tarafını tutmasına sebebiyet verdi. Burciye Memlukleri kendilerine gizlice seksen bin altun sikke vermiş ve getirecekleri bir emîr başı için mükâfatlar vaad eylemiş olan Şücâî tarafını tuttular. Ket-buğa Hisar'a çıktığı zaman bütün maiyetiyle tevkîf edilmesi kararlaşmıştı. Fakat bu tertibattan haberdar olan bir Tatar işi Ket-buğa'ya ifşâ etti. Derhal bir çok emîrler, Tatarlar ve –bu milis askeri muhtelif milletlerden mürekkep olduğu için- Kürdler ve "halka"nın bir kısmı gelip Ket-buğa'ya katıldılar. Şücâî Hisar'ın kapısına indi. Bazı kumandanların yanına geleceği ümidiyle trampet çaldırdı. Fakat hiç biri bu emre itaat etmedi. Şücâî dağıtmak için para dolu keseler getirmişti. Yalnız paraya hırslı bazı sefîller Şücâî'nin yanına koştular.

Ket-buğa bütün taraftarlarıyla Dağ Hisarını muhâsaraya aldı. Kaleye giden suları çevirdi. İki gün sonra Burciye yahut Çerkes Memlûkleri bir huruç hareketi yaparak Ket-buğa'yı bozdular. O da Peluz'a kaçtı. Derhal, bütün kumandanlar, bilhassa Bedreddin Baysarı, Bedreddin Bektaş atlara binerek imdadına koştular. Burciye'yi mağlup ettiler, perîşan bir halde Hisar'a çekilmeye mecbur ettiler. Onlar Hisar'ı muhâsara ettikleri sırada Ket-buğa yeni bir kuvvet ile döndü. Bunun üzerine Sultan'ın vâlidesi gelerek milis askerinin

228 Safer ayında.

maksadının ne olduğunu sordu. Hepsi karışıklıklara nihâyet vermek üzere Şücâî'yi tevkîf etmek istediklerini, Sultan'ın hakîr bendeleri olduklarını beyan ettiler. Vâlide Sultan Hisar'a girdi ve kendi tarafından kapıları kapayarak Şücâî'den ayrıldı. Şücâî sarayında muhâsara edildi. Maiyetindeki adamlardan bir kısmı kendisini terk ettiler. O da teslim olmak mecburiyetinde kaldı.[229] Fakat sözlerine kulak vermediler. Bazı kumandanlar Vâlide Sultan tarafından geliyormuş gibi gidip kendisini buldular, başını kestiler, bir mızrağın tepesine taktılar, bütün Kāhire'de dolaştırdılar. Bu suretle sükûnet iâde edildi. Ket-buğa Burciye Memlûklerinin ileri gelenlerini tevkîf ettirdi. Şücâî'nin hapsetmiş olduğu kumandanları tahliye etti. Genç Sultan bütün bu maiyet subaylarıyla Kāhire'de dolaştı.

Bir müddet sonra[230] Emîr Hüsâmeddin Laçin meydana çıktı. Gizlice Ket-buğa'yı görmüş, Sultan'ın huzûruna çıkmak müsâadesini ondan almıştı. Hakîkaten Sultan kendisini güzel kabul etti. Bir hil'at giydirdi. Çünkü Ket-buğa tarafından himâye ediliyordu. Hüsâmeddin Ket-buğa nezdinde pek hatırı sayılır durumdaydı. Herkes kendisine hediyeler verdi. Bununla beraber, müteveffâ Sultan'ın memlûkleri efendilerinin ölümünü affetmiyorlardı. İçlerinden bazıları Hüsâmeddin'in affa ve iltifata mazhar olmasından kızarak silaha sarıldılar.[231] Kāhire'de bir çok karışıklık çıkardılar. Silah depolarını yağma ettiler, Sultan'ın emirlerini yırttılar. Bu kargaşa esnâsında Ket-buğa efendisini tahttan indirdi. Başlıca âsîleri tutturdu, bazılarının ellerini yahut ayaklarını, bazılarının dilini kestirdi. Bir kısmı da Züveyle'de asıldılar. Üç yüze varan geri kalan kısmı da kumandanlar arasında paylaşıldı. Sonra Ket-buğa Halîfe'yi, kadıları ve bütün emîrleri topladı, onlara Sultan'ın idâre işlerinden âciz kalacak derecede küçük olduğunu söyledi. Bu hareketi Laçin'in nasîhatı üzerine vukûa gelmişti. Çünkü Laçin, Sultan'ın günün birinde birâderinin intikamını almasından korkuyordu. Sultan'ı hal' ettiler. Ket-buğa Sultan ilan olundu.[232] Muhammed Hisar'da hapsedildi. Tam bir sene bile hükümran olmamıştı.

229 Safer'in 24'üncü Cumartesi günü.
230 Ramazan'ın 27'sinde.
231 694 senesi Muharrem'inde.
232 Muharrem'in 12'nci Perşembe günü.

"Melikü'l-Âdil Zeyneddin" ünvanını alan Ket-buğa Hums muhârebesi günü[233] esîr alınmış bir Moğol idi. Sultan Kalavun kendisini terbiye ettirmiş ve hizmetçileri arasına almıştı. Sonra, bu milis askerinin bir çok fertleri gibi en büyük hükûmet mansıplarına yükselmişti. Sultan ilan olununca kumandanlara ve milis askerine bir ziyâfet verdi. Laçin'i Mısır'da vekil tayin etti. İzzeddin el-Efrem candâr, Seyfeddin Bahâdır da mâbeynci oldular. Birkaç gün sonra[234] bütün kumandanlar alay giysileriyle atlara binerek Kāhire'nin bir meydanında toplandılar, orada Sultan'ın önünde yer öptüler. Sonra Sultan tahta cülûsunu Suriye'de ilan ettirdi. Kāhire'de büyük şenlikler yapıldı.

Yaklaşık bir ay sonra[235] Sultan, bütün hükümdarlık sancaklarını ve müzeyyinatını hâmilen atına bindi, Dağ Hisarından indi ve Kubbetü'z-Zafer'e gitti. Aynı isimdeki kapıdan girdi, Kāhire'yi bir baştan bir başa kat' ederek Züveyle kapısından çıktı, Hisar'a girdi. Sultanlar ilk defa olarak alayla Kāhire'ye girdikleri zaman bu yolu takip ederlerdi. Sene 1294

Saltanatının başlangıcında[236] ilk önce Mısır'a, sonra Suriye'ye kıtlık ile vebâ illeti musallat oldu. Alelade yirmi beş dinara satılan bir kile buğday yüz yirmiye satıldı. Bir sene evvel bir kıtlık olmuş ve bir kilenin fiyatı yüz altmışa çıkmıştı. İsimleri divanda yazılı şahıslardan Kāhire'de on yedi bin beş yüz kişi ölmüştü. Ecnebîlerle fakîrler bu miktardan hâriçtir. Bu son kıtlık münâsebetiyle bir çok kişi ölüleri yediler. Sultan'ın ve bir çok emîrlerin kadınlarından bir haylisi bu münâsebetle hacca gittiler. Bu ziyâret Mekke ve Medîne şehirleri ahâlisi için pek faydalı oldu. Rahbe taraflarında yaklaşık on bin çadırdan mürekkep bir Moğol ordusu göründüğüne dâir Sultan'a bir haber getirildiği zaman[237] kıtlık hâlâ devam ediyordu. Fakat sonra anlaşıldı ki bu gelen Moğollar İslamiyeti kabul etmek istiyorlar ve Kazan Han'dan[238] kaçıyorlardı. Başlarında Targay yahut

233 656 hicrî târihinde ve 1261 miladî târihinde.

234 Muharrem'in 19'uncu Perşembe günü.

235 Rebîülâhir'in birinde.

236 Şevval ayında.

237 695 senesi Safer'inde.

238 Tercümede yanlışlık eseri olarak "Kazak Hanından" diye yazılıysa da Kazan (veya Gazan) Han olduğu aslıyla karşılaştırılarılarak anlaşılmış ve düzeltilmiştir. (E.K.)

diğer bir rivâyete göre Kurtay[239] namında bir reis vardı ki Han bunu tevkîf ettirmek istiyordu. O da bütün maiyeti ile kaçmaya mecbur olmuştu. Bu Moğollar Oyrat ismini taşıyorlardı.

Kendisi de Moğol olan Sultan, kumandanlarından bazılarını Sene: 1296 onlara gönderdi ve reislerinin Kâhire'ye getirilmesini emretti. Emîr Kara-Sunkur yüz seksen üç Moğol reisini Şam'a getirdi.[240] Orada bunları kaleye misâfir ettiler. Din değiştirmeleri münâsebetiyle ahali büyük şenlikler yaptı. Sonra kendilerini Kâhire'ye götürdüler. Orada Sultan onlara arazi ve vazîfe verdi.

Sonra, Sultan emîrleri ve milis askeri ile birlikte Şam'a gitti.[241] Şehre girdiği zaman, Emîr Bedreddin Baysarı başına şemsiye tutuyor, Emîr Laçin ile vezîr-i âzam önünde gidiyorlardı. Birkaç gün sonra Şam vâlisi Emîr İzzeddin Aybeg'i azl ederek yerine Seyfeddin Oğuzlu'yı tayin etti. Fakat Oğuzlu'ya Mısır'da verilen *ekmeği* İzzeddin'e vererek onu biraz taltîf etti. Bu memlûklere muayyen bir miktar *ekmek* tevzi olunur yahut buna eşit bir para verilirdi. Hizmetçi sırasında idiler. Her sultan maiyetini bir takım yabancılardan, ne olduğu belli olmayan kimselerden oluştururdu. Bu adamların en cür'etkârları bazan tahta kadar yükselirlerdi. Mısır bugün Osmanlılara tâbi olmakla beraber bu hükûmet şekli orada el'an mevcuttur. Mısır'da kumandanlık vazîfesine tayin edilenler türlü türlü yabancılardır. Bu memlûk askerleri İstanbul'daki Yeniçerilere benzerler. Yalnız pâdişahlar Yeniçerilerden çıkamaz. Fakat Memlûkler dâima "Sultan" namını aslen Türkistanlı olanlara vermeye dikkat ederlerdi.

Sultan Suriye'de bazı seyahatler yaptı. Hums'a gitti.[242] Orada av ile biraz eğlendikten sonra Şam'a döndü.[243] Bazı emîrleri azletti. Sonra Mısır yolunu tuttu ve Lacyun'a gitti.[244] Bu esnâda Laçin kendisini katletmek tasavvuruna düşmüştü. Fakat pek güzel muhâfaza altında olduğu için ilk önce gâyet cesâretleriyle meşhur bazı emîrleri tuttu, onları öldürttü. Sonra Sultan'ın çadırına doğru ilerledi. Bazı

239 İbn Haldun'a göre Tarantay. (Mükremin)

240 Rebîülevvel'in 23'üncü Pazartesi günü.

241 Zilkade'nin 15'inci Cumartesi günü oraya vâsıl oldu.

242 Zilhicce'nin 19'unda.

243 Muharrem'in 2'inci Çarşamba günü.

244 Muharrem'in 28'inde. [İbn Haldun bu mevziin ismini Avca olarak tesmiye ediyor. (Mükremin)]

memlûkler kendisine yardım ettiklerinden Sultan kaçmaya vakit buldu. O akşam dört beş süvari ile Şam'a vardı. Sabahleyin ulaşmış olan subaylardan biri bu vak'ayı haber vermişti. Vâli derhal toplayabildiği neferlerle atına bindi. Laçin'in maiyetinden Şam'da bulunanları tevkîf ettirdi. Sultan yeniden kendisine bîat merâsimi yaptırdı. Bu sırada Laçin, Sultan'ın çadırını, hazînesini ele geçirmiş ve milis askerleri tarafından "Sultan" ilan edilmişti. Mısır'a gitti. Orada hiç mukāvemete rast gelmeksizin "Sultan" diye kabul olundu. Mısır'da, Kudüs'te, bütün Fenike kıt'asında namına hutbe okuttu.

Ket-buğa hep Şam'da idi. Kerek, Safed ve Nablus şehirlerinin Laçin tarafını tutmuş olduklarını haber aldı. Düşmanının yaptığı ilerlemeleri görerek hükûmetten kendi ihtiyarıyla çekilmeye karar verdi. Bunun üzerine bir çok emîrler kendisini terk ettiler, Laçin tarafına geçtiler. Kāhire'ye bir ulak gönderildi. Şam kalesi muhâfaza edildi. Herkes silaha sarıldı. Laçin Şam şehrinde de hiçbir kargaşa vukûa gelmeksizin umûmen sultan ilan olundu. Ket-buğa kalede kaldı. Orada yeni Sultan'ın emirlerini bekliyordu. Yeni Sultan kendisine Sarhad kalesini verdi. Şam vâliliğine Emîr Kapçak tayin olundu. Ket-buğa Sarhad'a doğru hareket etti.[245] Ket-buğa iki sene yirmi sekiz gün hüküm sürmüştü. Sonra iki sene Sarhad valiliğinde bulundu. Ölünceye kadar da Şam vâliliğinde kaldı. Hilm ve mülâyemeti, ihtiyatkârlığı, hikmet ve itidali ve cesâreti ile kendisini sevdirmişti. İlim erbabını pek severdi. Bu memlûkler arasında büyük adamlar bulunduğu inkâr edilemez. O kadar sarsıntı içindeki bir taht üzerinde durabilmek için kuvvet kâfî değildi. Çünkü sâir memlûklerin hepsi pek kudret sâhibi idiler.

Laçin vaktiyle Sultan Kalavun tarafından satın alınmış, terbiye ettirilmişti. Sonra Sultan Kalavun'un köleleri arasına girmişti. Kalavun, Sultan olunca Şam kalesi vâliliğine tayin etti. Sonra Şam'da sultanlığını ilan ettiren Sunkur el-Aşkar tarafından hapsettirilmişti. Sunkur'un mağlubiyetinden sonra serbest bırakıldı ve Şam vâliliğine iâde edildi. On beş sene sonra azl olundu ve defalarca hapse girdi. Hatta bir aralık hayatından olmasına ramak kalmıştı. Boğulacağı sırada ip koptuğu için Sultan'a kabahatli olmadığını söylemeye vakit bulmuştu. Bunun üzerine serbest bırakılmış ve silahdarlığa

Ebû'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin

245 Rebîülevvel'in 27'sinde.

tayin edilmişti. Laçin Gazze'de emîrler tarafından "Sultan" ilan edildi ve "Melikü'l-Mansur" ünvanını aldı. Mısır'a vardığı zaman büyük mansıpları kendisini tahta çıkarmış olanlara tevzi etti. Ebû Şemseddin Kara-Sunkur Mısır hükûmetine tayin edildi. Çünkü bu vilayet Sultan'ın ikāmet merkezi olmakla beraber husûsî bir vâlisi de vardı. Emîr Kapçak Suriye'ye vâli gönderildi. Sonra Laçin Dağ Hisarından çıktı.[246] Halîfe'nin verdiği hil'ati giyinmişti. Bütün hükümdarlık alametlerini takınmıştı. Kāhire hâricinde Kubbetü'z-Zafer'e gitti. Bâbu'z-Zafer'den Kāhire'ye girdi, şehrin içinden geçti, Hisar'a çıktı. Emîrlerle milis askeri önde gidiyorlardı. Emîr Alâeddin başına şemsiye tutuyordu. Sultan kendisini herkese sevdirdi. Fakat gözdesi olan köle Mengu Timür'ün kötü hareketleri pek çok memnuniyetsizlik doğurdu.

Hakîkaten, bir müddet sonra[247] Kara-Sunkur'u Mısır vâliliğinden
Sene: 1297 azl ederek yerini Mengu Timür'e verdi. İleri gelen kumandanlar bundan dolayı söylenmeye başladılar.

Sultan, Emîr Nureddin Baysarı'yı tevkîf ettirdi[248] ve sonra Şam'a bir ordu yolladı. Beygirden düşmüş olduğu için kaburga kemiklerinden bazıları kırılmış, bileği çıkmıştı. Bedreddin Bektaş[249] ile daha sâir bazı emîrlerin kumandası altında bulunan bu ordu Suriye ordusuna katılarak birlikte Haleb'e gittiler. Hama hükümdarı Mahmud da askerleriyle orada kendileriyle buluştu. Hep birden Küçük Ermenistan üzerine yürüdüler. İlmeddin Sencer[250] Hama hükümdarıyla beraber Mari denilen boğazdan geçti. Diğerleri Bogras ve İskenderun limanı yoluyla gittiler. Hepsi Ceyhan nehri yakınında birleştiler ve Küçük Ermenistan'a muhtelif akınlar yaptılar. Oradan Bogras'a döndüler ve Antakya çayırlarına gittiler.[251] Halep'te toplanarak tekrar Ermenistan'a gitmeleri için Sultan'dan yeni emir aldılar.[252]

Yeni bir sefer için lazım gelen bütün tedârikler Halep şehrinde
Sene: 1298 ikmal edildikten sonra Ermenistan yolunu tuttular. Ebû'l-Fidâ bu

246 Safer'in 20'inci Pazartesi günü.
247 Zilkade ortalarında bir Salı günü.
248 697 senesi Rebîülâhir'inde.
249 Lakabı "el-Fakrî"dir.
250 "Devâtdâr" mansıbını hâiz idi.
251 21 Receb'de.
252 Receb'in 28'inci Pazartesi günü Haleb'e girdiler. Ramazan'ın 3'ünde çıktılar.

orduda vardı. İskenderun yoluyla Ermenistan'a girildi. Hamus yakınında karargâh kuruldu.[253] Bedreddin Bektaş, Hama hükümdarı ve daha sâir bazı emîrler bu kaleyi muhâsara ettiler. Ordusunun geri kalan kısmı civarlarda bulunuyordu.

Bütün buraları o zaman vaktiyle Sultan Beybars'ın orduları tarafından esîr alınmış olan Leon'un oğlu Dandin'in elindeydi. Leon ölürken birkaç oğul bırakmıştı. En büyüğü Haiton idi. Diğerleri Toros (Thoros), Dandin, Sanbat ve Uşin idiler. Kendisinin yerine büyük oğlu geçmişti. Sonra birâderi Sanbat onu hal' ettirerek gözlerine mil çektirmiş, Toros'u da öldürtmüştü. Müslümanların gelip Hamus'u muhâsara etmeleri Sanbat'ın idâresi zamanına rastlıyordu. Sanbat'tan memnun olmayan ve uğramış oldukları felaketi onun kötü hareketlerine atfeden Ermeniler kendisini İstanbul'a kaçmaya mecbur bırakarak Dandin'i tahta çıkardılar. Bu esnâda Hamus muhâsarasına devam ediliyordu. Şehirde su yoktu. Sürüleriyle oraya çekilen Ermenilerden bir çoğu susuzluktan öldüler. Bin iki yüz kadın, kız ve çocuğu dışarı çıkarmaya mecbur oldular. Müslümanlar bunları aralarında paylaştılar. Bunun üzerine Dandin orduya murahhaslar gönderdi. İki hükûmet arasında Ceyhan nehrinin hudut teşkil etmesi ve Ermeniler'in Hamus'u[254], Tell-hamdun, Lufi, Nekir, Hacerşaglan, Şarfendkâr ve Maraş kalelerini teslim etmeleri kararlaştı. Bunlar gâyet müstahkem mevkilerdi. Sultan buralarını idâre için vâliler tayin etti. Ordu Haleb'e döndü.[255]

Ordu Haleb'a vâsıl olduğu zaman, Sultan bu sefere iştirak etmiş olan bütün emîrleri tevkîf için Seyfeddin Balaban'a emîr gönderdi. Kapçak Hums şehrindeydi. Sâir bazı kumandanlar da isyan fikriyle onun yanına gittiler. Aynı sene, Sultan bütün emîrlerden ve milis reislerinden bir vergi almak usûlünü ihdâs etti. Mengu Timür'den başka bu vergiden müstesnâ tutulan kimse yoktu. Askerlerden bazıları hizmet etmekten imtinâ gösterdiler. İçlerinden bazıları zincire vuruldu. Her tarafta isyan alametleri hissolunuyordu.

Diğer taraftan, Hums'a çekilmiş olan emîrler[256] o sıralarda

---

253 Ramazan'ın 9'uncu Cuma günü ki Hazîran'ın 20'sine rastlar.

254 İlk önce bu kale Şevval'in 19'uncu Cuma günü teslim edildi. Sonra diğerleri teslim edildiler.

255 Zilkade'nin 9'uncu günü oraya vâsıl oldu.

256 698 senesinde. O sene bir kuyruklu yıldız zuhûr etti. Uzun bir kuyruğu buğa

Vâsıt civarlarında olan Moğol Hanı Kazan'ın yanına iltica ettiler. Bütün Mısır'da, Sultan'ın pek ziyâde nüfûz ve hüküm sâhibi yaptığı Mengu Timür'den memnun değil idiler. Bu gözdeye karşı yapılan şikâyetlerin hiç birine Sultan ehemmiyet vermediği için kendisini tahta çıkarmış olan bir çok kumandanlar vücudunu ortadan kaldırmaya karar verdiler. Zâten nasîhatlarıyla iş göreceğine dâir verdiği sözde de durmamıştı. Bu suikasdı tertip edenler Emîr Bedreddin Baysarı, Kara-Sunkur, Silahdar Hüsâmeddin (Aslında Rum olup bu da Laçin lakabıyla yâd edilirdi), Üstâddâr ve Hazînedâr idiler.

Sultan'ın Gürcü bir kölesi vardı ki bunun nâil olduğu iltifat Mengu Timür'ün husûmetini davet etmişti. Mengu Timür onu son olarak fethedilen Ermeni memleketlerine göndertmek istemişti. Köle kendisinin uzaklaştırılmak istenildiğini anlayınca bu memuriyeti kabul etmemişti. İşte suikast tertipçileri Sultan'ı öldürmek için bu köleyi seçtiler. Bir akşam sarayında şatranç oyunuyla meşgul olduğu sırada[257] Gürcü köle vazîfesini yapmak bahânesiyle içeri girdi. Sultan kendisine bazı şeyler söyledi. Köle bağlılığını arz etmek için Sultan'a yaklaşarak omuzuna bir kılıç darbesi indirdi. Sultan derhal kendi kılıcını istedi. Fakat Gürcü köle içeri girerken kılıcı saklamak ihtiyatında bulunmuştu. Sultan, köleyi yakalayarak yere serdi. Hazır bulunan Silahdar, Sultan'ın kılıcını bularak bu kılıç ile bacaklarına bir çok darbeler indirdi. Sultan yere yıkıldı. Kendisini öldürdüler, kapıyı kapadılar. Burciye Memlûkleriyle birlikte neticeyi bekleyen Seyfeddin Tuğcı'ya giderek Sultan'ın öldüğünü haber verdiler.

Bu suikast tertipçileri Hisar'da oturan Mengu Timür'ün dâiresine koşarak kapısını vurdular ve Sultan'ın istediğini söylediler. Sultanı öldürdüklerini söyleyerek odadan çıkmadı. Gürcü köle: "Evet," dedi, "öldürdük. Seni de öldürmeye geliyoruz." Emîr Seyfeddin Tuğcı kendisine bir fenalık yapmayacaklarına dâir yemin etmedikçe Gürcü köleye kapıyı açmadı. Emîr Seyfeddin'in yeminine rağmen milis askeri sözü tutmadı. Kapıyı açar açmaz Mengu Timür tutuldu. Vaktiyle kendisinin hapsettirmiş olduğu bazı emîrlerin yanına onu da hapsettiler. O emîrler onu öldürmeye kalktılar Gürcü köle

---

burcunun üzerine düşüyordu. Kuyruk kuzey tarafındaydı. Ocak ayında görünmüştü.

257 698 senesi Rebîülâhir'inin 10'uncu Perşembe günü [15 Ocak 1299].

Mengu Timür'ün evini yağma ettirdi. Sonra hapishaneye giderek orada Mengu Timür'ü öldürdü.

Bunun üzerine, suikast tertipçileri tahta Sultan Nâsır Muhammed'i çıkarmaya ve Mısır hükûmetini Seyfeddin Tuğcı'ya vermeye karar verdiler. Bütün bu olay o gece cereyan etti. Sabah olur olmaz Sultan Muhammed'e bîat edildi. Kerek'ten getirilmesi için adamlar gönderildi. Bu suretle kargaşa sükûnet buldu. Kāhire ahalisinin büyük kısmı Mengu Timür'ün fenâ bir nazarla görülmekte olmasından dolayı, bu olaydan hiç de esef duymadılar.

Biraz sonra[258], Emîr Bedreddin Bektaş, Ermenistan'da bulunan askerle Mısır'a döndü. Emîrlerden bazıları Kāhire'den çıkarak Peluz'a kadar kendisini karşılamaya gitmişler, cereyan eden olaylardan Emîr Bedreddin Bektaş'ı haberdar ederek Sultan'ın katlinde methaldâr olmadıklarına inandırmak istemişlerdi. Daha evvel Tuğcı ile verdikleri karar mucibince o da Emîr Bedreddin Bektaş'ı karşılamaya gidecekti. İki emîr birbiriyle görüştükleri zaman, Sultan'ın orduyu istikbâle gelmesi mutâd olduğunu, Sultan ise gelmediği cihetle ne gibi bir kusurdan dolayı bu muameleye müstahak görüldüğünü bilemediğini söyledi. Tuğcı'nın, Sultan'ın katledildiğini söylemesi üzerine, Bektaş onu tevkîf ettirdi. Yanındaki birkaç kişi ile beraber bu emîr öldürüldü. Hisar'da bulunan Gürcü köle Tuğcı'nın öldürüldüğünü haber alınca derhal iki bin kadar Burciye Memlûkünü silahlandırdı. Fakat yapılan çarpışmada mağlup oldu, ele geçti. Suç ortaklarından bazılarıyla birlikte öldürüldü.

Emîrler Kalavun'un oğlu olup Kerek'de bulunan Muhammed'e karşı bîat yeminlerini tazelediler. Laçin Mukattam dağı yakınında defnedildi. Büyük bir hükümdar olmak için gereken meziyetlerin hepsine mâlikti. Devlet işlerini gâyet mükemmel surette bilirdi. İhtiyatkâr, nüfûz-ı nazar sâhibi ve cesurdu. Suriye'den Mısır'a kar götürülmesi usûlünü o kaldırmıştı. Çünkü Şam vâlisi olduğu cihetle bunun halk için ne ağır bir yük teşkil ettiğini biliyordu. Laçin gâyet âlicenap idi. Bir gün Kādı Şahâbeddin huzûrunda yazı yazarken giysisine mürekkep damlattı. Sultan bunu ihtar etmesi üzerine şu beyitle cevap verdi: "*Efendimiz, kölenizin esvâbı bu lekeye rağmen yine beyazdır. Üstüme mürekkep damlamıyor, yeni esvaplar geliyor.*" Sultan

258 698 senesi Rebîülâhir'inin 14'üncü Pazartesi günü.

derhal kendisine beş yüz dinar verdirdi. Şahabeddin: "*Benim gibi bütün köleleriniz bu nimeti kıskanacaklardır*" demesi üzerine subaylarına da aynı miktarda ihsânda bulunmuştur.

Daha ziyâde "Nâsır" diye yâd edilen Muhammed, Mısır'dan
Sene: 1299 emîrler geldikleri zaman Kerek civarında av ile meşguldü. Vâlidesi bunun bir tuzak olmasından korkuyordu. Muhammed'in huzûrunda yerlere kapandıklarını görünce müsterih oldu. Muhammed derhal Kāhire'ye doğru yola çıktı.[259] Kāhire'de tahta cülûs etti. O târihte yaklaşık on dört yaşında idi. Mısır idâresini Emîr Seyfeddin Sâlâr'a[260], üstâddârlığı Hüsâmeddin Laçin'e verdi. Sonra bazılarına hil'atler ihsân etti, Kāhire'ye girdi. Çok geçmeden Moğol Hanı Kazan'ın, Emîr Kapçak tarafından yapılan teşvîk üzerine Suriye'ye bir akın yapmak tasavvurunda olduğunu haber aldılar. Hakîkaten Moğol Hanı on beş bin süvari ile Salamış'ı Anadolu'ya göndermiş ve Küçük Ermenistan yoluyla Suriye'ye girmesini emretmişti. Salamış Anadolu'ya varınca bu kıt'ayı kendi hesâbına muhâfaza etmek fikrine düştü ve hükümdarına karşı isyan eyledi. Anadolu'da kurulmuş olan ve yaklaşık olarak on bin kadar maiyetleri bulunan Karaman Oğulları kendisine tabi'iyyetlerini arz ettiler. Salamış Mısırlılardan yardım istedi.[261] Kazan bunu haber alınca üç kumandan maiyetinde Suriye'ye otuz beş bin kişilik bir kuvvet yolladı. Noyan Saltay on beş bin kişiye kumanda ediyordu. Hindu Kagan ve Bulahun yahut Bulay maiyetinde de on bin asker vardı. Sivas'ı kuşatan Salamış ile çarpışmaya giriştiler. Salamış'ın altmış bin kişilik bir ordusu olmakla beraber mağlup oldu. Beş bin süvari ile Sis'e, oradan da Behisni'ye çekildi.[262]

Sultan, Şam vâlisine, Salamış'a bir miktar asker göndermesi için emir vermişti. Fakat bozgunluğu haber alınca askerler yola devam etmediler. Salamış Şam'a[263], sonra Mısır'a geldi. Yardım kuvveti aldıktan sonra Mısır'dan hareket etti. Hakîkaten, derhal

259 698 senesi Cemâziyelevvel'inin 4'üncu Cumartesi günü [7 Şubat 1299] Kāhire'ye ulaştı.

260 Sanut kendisine "Naboy seley" diyor.

261 Bu sefîrler Şaban ayında ulaştılar. İlk önce Üstâddâr Hüsâmeddin Laçin'e mürâcaat etmişler gibi görünüyor. Büyük ihtimalle Halep vâlisi o idi.

262 Receb nihayetlerinde.

263 12 Şaban'da.

dört bin kişi ile Haleb'e gitti. Çok geçmeden Sultan bizzat ordularının başına geçerek Suriye'ye yürüdü[264], Şam'a gitti.[265] Orada, Moğolların Suriye'ye girmiş olduğunu duyunca Hums'a yürüdü. Herkes, Moğolların Selemiye'ye gelmesi hasebiyle dehşet ve endîşe içindeydi. Moğollar, Mısır askerlerinin gelişi üzerine memleketlerine dönecekleri şâyiasını çıkarmışlardı. Bu şâyiaya itimad eden Sultan Hums'u terk etti.[266] Fakat hemen arkasından düşman ordusu göründü. Harb safları düzenlendi. Müslümanların sol cenahı ilk önce Moğolların bir kısmına hücum ederek onları perîşan etti. Yaklaşık beş bin kişi kadar öldürdü. Merkez daha ziyâde mukāvemete tesâdüf etti. Her iki taraf da sebat gösterdi. Fakat Müslümanların sağ cenahı çekilince Sultan'ın bayrağı altında bulunanların hepsi kaçmaya başladılar. Bütün ordu bozguna uğradı. Sultan, maiyetinde pek az emîrle Baalbek'e kaçtı. Bütün ağırlıklarını, silahlarını, cephanesini kaybetti. Askerler daha ziyâde sür'atle kaçabilmek için miğferlerini, silahlarını atıyorlardı. Firarîlerden bazıları Şam'a giderek oraya telaş verdiler. Bütün ahâli kaçmak istiyordu. Fakat Tatarların büyük kısmı Müslüman olduğu anlaşılınca biraz sükûnet geldi. Şehrin ileri gelenleri toplantı yaptılar. Kazan Han'a murahhaslar göndermeye karar verdiler. Kazan Han bir ferman verdi, Şam şehrinde hiçbir tecâvüz vukû bulmayacağını bildirdi. Emîr Kapçak ile, Kazan Han'a iltica ettiği zaman kendisine iltihak etmiş olan sâir emîrler Şam'a geldiler. Kalenin anahtarları teslim olundu. Şam'da hutbe, Kazan[267] namına okundu. Fakat emîr İlmeddin Arcuvaş'ın kumanda ettiği kale mukāvemetten geri kalmadı.

Kazan, Şam'ı terk ettiği zaman[268] Suriye vâliliğini Kapçak'a ve kalenin muhâsarasına devam etmek üzere askerî kumandanlığını Kutlukşah'a verdi. Mısır'a kaçmış olan Sultan orada alelacele askerlerini toplayarak Suriye'ye döndü.[269] Fakat Sâlihiye'de Kazan'ın döndüğünü haber alınca emîrlerinden büyük kısmı tekrar Mısır'a dönülmesi fikrinde bulundular. Sultan bu fikri reddetti. Sâlihiye'de Sene: 1300

264 Zilhicce'nin 26'ncı Perşembe günü Kāhire'den çıktı.
265 699 senesi Rebîülevvel'inin 8'inci Cuma günü vâsıl oldu.
266 Rebîülevvel'in 27'nci günü.
267 Şam şehri Moğollar tarafından zapt edilmemişti.
268 Cemâziyelevvel'in 15'inci Cuma günü.
269 Receb ayında.

kalarak Emîr Seyfeddin Sâlâr ile Çaşnigîr lakabıyla yâd edilen Rükneddin Beybars'ı Suriye askerleriyle ileri gönderdi. Bunlar yolda Kapçak ile Bektemür ve Elbegi'ye tesâdüf ettiler. Bu üç emîr vaktiyle Moğollar nezdine iltica etmişlerdi. Şimdi Sultan'ın yanına geliyorlardı. Kazan'ı Suriye'ye getirmeye sebep olduklarından dolayı bunlara muahezede bulundular. Sultan Laçin kendilerini öldürtmek istediğinden böyle yapmaya mecbur olduklarını söyleyerek mazeret beyan ettiler. Üç emîr Sultan'ın nezdine gönderildi. Huzûrunda yerlere kapandılar. Sultan bunları affetti. Ordu Şam'a girdiği sırada bunlar da Sultan'a Kāhire'ye kadar refâkat ettiler.[270] Şam kalesini Moğollar zapt edememişlerdir.

Tatarlar Suriye'ye bu akını icrâ ettikleri sırada Hama muhâfız Ebû'l-Fidâ kuvvetlerinden Osman es-Subterî namında bir asker şehri ve kaleyi ele geçirdi, herkesin bütün mallarını zapt etti. Bu isyan bir çok kan dökülmesine sebep oldu. Osman, İsmâîl isminde başka bir adamla birleşti. Daha sonra bunu aldattı ve öldürttü. "Melikü'r-Rahîm" ünvanını alacak derecede cür'etkârlık gösterdi. Aynı zamanda Ermeniler Hamus, Tell-hamdun, Kufera, Şarfendkâr, Niker kalelerini geri aldılar ve Müslümanların elinde yalnız Hacerşaglan'ı bıraktılar.

Tatarlar da bütün Suriye'yi fethetmek tasavvurundan vaz geçmemişlerdi. Han'ın Mısır'a kadar harb etmeye gelmek fikriyle ordularını topladığı Mısır'da haber alındı.[271] Bütün Suriyeliler kalelere çekilmeye başlamışlardı. Sultan, askerleriyle Kāhire'den çıktı. Şam'a doğru yürüdüler. Fakat bol miktarda yağmur ve kar yağdığı için yoluna devam edemedi, Kāhire'ye döndü.[272] Hakîkaten Kazan Haleb'e gitmiş, oradan Hama ve Sermin taraflarına doğru geçmiş, kumandanlarından birini Antakya ülkesini tahribe göndermişti. Bu Tatarlar oradan büyük ganîmetler aldılar. Fakat sonra onlar da kar ve yağmur hasebiyle bir çok kayıplar verdiler. Âdeta o müfreze mahv oldu. Gidişleri bütün Suriye'de memnuniyet yarattı. Zâten Sene: 1301 ahâlinin büyük kısmı memleketlerini terk etmişlerdi.

Bu târihlerde Kāhire'ye Afrika'da hükümran olan bir hükümda-

270 Şaban'ın 14'üncü Perşembe günün buraya ulaştılar.
271 700 senesi Muharrem'i başlarında.
272 Safer'in 13'ünde.

rın vezîri geldi.[273] Hacdan dönüyordu. Saraya büyük bir hürmetle kabul edildi. Vekillerle bulunduğu sırada bir kâtibin içeri girdiğini gördü ve bunu Sultan zannetti. Fakat sonra bunun Hıristiyan olduğunu öğrendi. Hıristiyan ile Musevîlerin Afrika'da ekseriyâ aşağılık görüldüklerini ve saraya kat'iyen kabul olunmadıklarını vekillere söyledi. Kāhire'de ise bunların muhteşem surette giyinmelerine, at ve katıra binmelerine, memuriyetlere tayin edilmelerine karşı itirazlarda bulundu. Sözleri etkili oldu. Bu konuda bir usûl konulmasına karar verdiler. Hıristiyanlar ile Musevîler kendilerinin memuriyetlerden uzak bulundurulacaklarını, Hıristiyanlara mavi ve Musevîlere sarı külah giydirileceğini haber alınca bütün emîrlere şikâyetlerde bulundular. Bazıları onların tarafını tuttu. Bu tasavvurun tatbîk mevkiine konulmasına mâni olmak için Hıristiyanlarla Musevîler pek çok para verdiler. Fakat hiçbir şeye muvaffak olamadılar. Beybars ile Sultan Kāhire'de bulunan bütün kiliselerin kapanmasını emrettiler. Kiliselerin kapıları demir kenetlerle kapandı. Hıristiyanlar alamet-i fârika olan külahı giymeye mecbur oldular. Hayvana binmedikleri zaman yalnız bir ayaklarına çizme giyiyorlardı. Bu usûl sebebiyle bir çok Hıristiyan İslamiyeti kabul etti. Afrika'da Denkala ülkesinden Fırat nehrine varıncaya kadar her tarafta bu usûl ilan edildi. İskenderiye sâkinleri şehirlerinde bulunan iki kiliseyi hemen tahrip ettiler.

O sene nihâyetlerine doğru[274] Tatarlar tarafından sefîrler geldi. Bunlar büyük bir ihtişamla kabul olundu. Tatar sefâret heyeti barış teklif etmeye geliyordu. Kazan Hanı'nın mektubu alenen okundu. Sultan da buna bir mektupla cevap verdi ve Han'a kıymetli hediyeler gönderdiler. Fakat biraz sonra[275] bu sefâretin bir hileden ibâret olduğu, Kazan'ın Suriye'ye girmeye hazırlandığı, kumandanı Bulay[Mulay?]'ın daha şimdiden Fırat kıyılarına geldiği haber alındı.

Sultan Suriye'ye geçmek için bütün ordularını hazırladığı sırada Halîfe Hâkim'in Kāhire hâricinde Bereketü'l-Fil yakınında Kabaş'ta vefat ettiğini haber aldı.[276] Naaşını Tolun-oğlu Ahmed'in câmiine Diyârbekrî Suyûtî

273 Receb ayında.

274 Zilhicce ayında.

275 701 senesi Safer'inde.

276 Cemâziyelevvel'in 18'inci Cuma günü.

büyük bir merâsimle defnettirdi. Sonra Halîfeliği "Müstekfî-billah" ünvânıyla Hâkim'in oğlu Ebû'l-Tarab [Ebu'r-Rebi'?] Süleyman'a verdi. Tüccarları tutuklayarak ticârete mâni olan Arapları tenkil etmek üzere Tebaid taraflarına müfrezeler gönderdi. Bunlardan bir çoğu öldürüldü. Geriye kalanları da dağlardaki mağaralara kaçtılar. Orada yakıldılar.

Sene: 1302 Ebû'l-Fidâ Ebû'l-Mehâsin Sanut

Sultan, Ermenistan Tekfuruna yani Kralına karşı da asker gönderdi.[277] Bu kral Müslümanların arazisine akınlar yapıyordu. Ermeni Kralının bütün memleketleri tahrip edildi. Bu esnâda Hıristiyanlar Suriye'de tekrar yerleşmeye çalışıyorlardı. İki sene evvel[278] Kıbrıs Kralı Hanri Dö Lusinyan (Henry de Lusignan) Tampıl ve Opital Şövalyeleriyle bir çok gemiler teçhiz etmişlerdi. Bu gemiler Rozet civarlarına giderek bir çok köyleri yağma etmişler, oradan İskenderiye'ye giderek bir gemiyi yakmışlardı. Sonra Tampıl Şövalyeleri reisi, Trablus-şam batısında Arados adasında yerleşmiş, oradan Şövalyeleriyle Müslümanların arazisine akınlar yapmaya başlamıştı.

Fenike yani Trablus-şam vâlisi Şemseddin Esendemür Şövalyeleri atmak için kendisine asker gönderilmesini talep etti. Sultan, vezîr-i âzama dört harb gemisi inşâsı için emir verdi.[279] Bu donanmanın kumandası Emîr Cemâleddin Akkuş'a[280] tevdi olundu. Gemiler tamamıyla silahlanıp donatıldıkları zaman, Sultan'ı eğlendirmek için Mikyas yakınına geldiler. İlk üç gemi muhtelif yarışlar yaptı. Fakat Emîr Akkuş'un binmiş olduğu dördüncü gemi suya indiği zaman büyük bir rüzgâr çıkarak onu batırdı. Alelacele bir yeni gemi yaptılar. Akkuş boğulmuş olduğundan bu küçük donanmanın kumandası Emîr Kahırdaş'a verildi. Emîr Kahırdaş derhal Trablus'a, oradan da Ansarsus yahut Torkus yakınında Aradus adasına gitti. Tampliye Şövalyeleri biraz direndikten sonra bir kaleye çekilmeye mecbur oldular. Müslümanlar adaya çıktılar ve bütün adayı zapt ettiler. Sonra, istedikleri yere kendilerini götüreceklerini vaad ederek teslim olmaları için Tampliyelere teklifte bulundular. Fakat onları ellerine geçirince esîr aldılar. Bu Tampliyelerin miktarı yüz

277 Ramazan ayında.
278 1300 miladî târihinde.
279 702 senesi Muharrem'inde. Sanut'a göre 1302 miladî târihinde.
280 Lakabı "Karî'"dir

yirmiden ibaretti. Yaklaşık olarak beş yüz tîrendaz [okçu] ile ahaliden üç yüz kişi telef oldu. Tampliyeler Mısır'a götürüldü.

Bu seferden sonra Emîr Beybars el-Çaşnigîr ile sâir bazı emîrler Suriye'ye gitmek üzere Mısır askerleriyle hareket ettiler.[281] Tatarlar Kutlukşah'ın kumandasında seksen bin kişi ile Suriye'ye girmişlerdi. Kazan Han, askerin geri kalan kısmı ile Rahbe'de bulunuyordu. Kutlukşah Suriye vâlisi İzzeddin Efrem'e teslim olması hakkında haber gönderdi. Fakat Şam'a varmış olan[282] Çaşnigîr, İzzeddin'i tatmin etti. Halep ve Hama sâkinlerinin büyük kısmı da buraya çekilmişlerdi. Suriye askerleri Hama'da Ket-buğa'nın nezdinde toplandılar. Ket-buğa vaktiyle Sultan olan zât idi. Tatarlar bunu haber alınca Kurretü'l-Ayn'a doğru büyük bir müfreze gönderdiler ve Türkmenler üzerine hücum ettiler. Trablus vâlisi Esendemür bin beş yüz süvari ile imdada gitti ve Türkmenleri kurtardı. Kutlukşah Hama'ya doğru ilerledi ve Müslüman ordusunu Şam'a çekilmeye mecbur etti. Kumandanlardan büyük kısmı muhtelif fikirlerde idiler. Bir kısmı düşmana karşı yürümek, diğer kısmı geri kalan asker ile Mısır'dan hareket etmiş olan Sultan'ı beklemek tasavvurunda bulunuyorlardı. Fakat korku kendilerini Şam'dan uzaklaşmaya sevk etti. Yeise düşen ahali karılarını, çocuklarını terk ederek kendilerini kurtarmak için kaleye çekildiler. Civarlara yayılmış olan Tatarlar kendileriyle bir mütâreke yaparak çekildiler.

Sene: 1303
Suyûtî
Ebû'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin
İbn Şıhne

Mısır Sultanı erişince[283] Tatarlara hücum etmeye karar verdiler. Derhal harb safları düzenlendi. Sultan merkezde kaldı. Yanında Halîfe ile Mısır vâlisi Emîr Sâlâr, Beybars, Hazînedâr İzzeddin Aybeg, Çukadar Bektemür ve Suriye vâlisi Akkuş el-Efrem vardı. Araplarla beraber Hama askerlerinden oluşan sağ cenaha Emîr Kapçak kumanda ediyordu. Sol cenahta da Emîr Bedreddin Bektaş ile sâir emîrler kumandasında Halep askerleri yer almışlardı. Sultan bütün safları dolaştı. Yanında Halîfe de beraberdi. Kur'ân tilavet ettirerek askerî teşci ediyor, *dininiz için, zevceleriniz için, felakette bulunan bütün Müslümanlar için harb ediniz,* diyordu. Sultan, harb safından çıkacak askerlerin katledilmesi için emir verdi. Sonra, Sultan merkeze geldi, bütün ağırlıkları kendi arkasına koydurdu.

281 Receb ayında.
282 Şaban ortasında.
283 Ramazan'ın 2'sinde.

Kutlukşah sağ cenaha hücum etti.[284] Üstâddâr Hüsâmeddin Laçin, Karamanoğlu Evliyâ ve daha sâir bir çok emîrler maktul düştüğü için sağ cenah perîşan oldu. Fakat merkezdeki ve sol cenahtaki emîrlerden bir çoğu imdada koştukları için sağ cenah tekrar teşekkül etti. Kutlukşah, sağ cenaha hücumu bıraktı. O asker de biraz dinlendi. Emîr Sâlâr ile Beybars son derecede bahadırca hareket etmişler ve büyük tehlikelere maruz kalmışlardı. Sâir emîrlerin hepsi onlara bakarak düşmana saldırıyorlardı. Kutlukşah geriye atıldı. Mulay (Bulay) ile sâir Moğollar gelip Sâlâr ile Beybars'a hücum ettiler. Bunun üzerine Kutluk-beg, Emîr Kapçak ve Sultan'ın bütün memlûkleri Moğollara karşı ilerlediler ve Sâlâr'a destek oldular. Sağ cenah bozulduğu sırada Tatarlar ileriye sokulmak ve Müslümanların arkasına düşmek imkânını bulmuşlardı. Bu suretle ağırlıklar üzerine saldırarak onları takip etmişlerdi. Şam'dan çıkmış olan kadınlarla çocuklar askerlerin tecâvüzlerinden masûn kalmak için perîşan bir halde kırlara dağılmışlardı. Nihâyet yorgunluk iki orduyu birbirinden ayrılmaya mecbur etti. Kutlukşah civar bir dağ üzerine çekildi. Zaferi kazandığına ve Mulay'ın firarîleri takip ettiğine inanıyordu. Fakat dağın tepesinden Müslümanların sol cenahının hiç de sarsılmamış olduğunu görünce hayrete düştü. Firarîleri takip ederek bir miktar esîr alan Moğolların dönmesine kadar o mevkide kaldı. Esîrlerden birinden Sultan'ın bizzat harbde hazır olduğunu haber aldı. O ana kadar bunu bilmiyordu.[285] Yirmi bin Tatar geceden faydalanarak çekildiler. Sultan, firar etmiş olanları toplamak için bütün gece boru çaldırdı. Herkes bulunduğu safta kaldı. Güneşin doğuşu ile beraber tekrar muhârebeye başlandı. Taraflardan bir çok telefat verildi. Kutlukşah'ın kayıpları, yaralılar hâriç olmak üzere, seksen bin kişiyi buluyordu. Susuzluktan pek muzdarip olan Moğollar dağdan inince harâretlerini yatıştırmak için nehre koştular. Müslümanlar kendilerini kılıçtan geçirdiler. Bu büyük muzafferiyetten sonra Sultan Şam'a döndü. Tatarları takip için Kurretü'l-Ayn taraflarına müfrezeler gönderdi. Tatarlar her tarafa kaçıyorlardı.

284 Ramazan'ın 2'inci Cumartesi günü.

285 Burada müverrihlerin ifâdesi birbirini tutmuyor. Bazıları Sultan'ın hazır bulunduğunu muhârebeden evvel haber aldığını söylüyor.

Yakalananlar kılıçtan geçiriliyordu. Az bir miktarı Kutlukşah ile birlikte Tebriz'e kaçtılar.[286]

Sultan Kâhire'ye döndü.[287] Orada büyük şenlikler yapıldı. Her tarafta fukaraya yemek veriliyordu. Sultan bütün kumandanlarıyla şehrin her tarafında, yanlarında Tatar emîrleri olduğu halde, dolaştı. Kazan Han vefat etmişti.[288] Halefi Hudâbende, Sultan ile sulh yaptı. Bir müddet evvel[289] Şam civarına Tataristan'dan bir takım dilenciler gelmişlerdi. Bunlar pek garip surette giyinmişlerdi. Başlarındaki büyük külahlar üzerinde iki boynuz vardı. Bunlara küçük çıngıraklar takılmıştı. Sakalları tıraşlı idi. Beyaz yünden bir esvapları, bir de ip kuşakları vardı. Üst dişleri kırılmıştı. Şeyh Burak namında takriben kırk yaşlarında bir reisleri vardı. Bir sultanın huzûrunda olduğu gibi onun önünde de davul (tabl) vuruluyordu. Maiyetindekiler üzerinde şiddetli bir hâkimiyet icrâ ediyordu. Maiyetindekiler kendisine Sirâceddin Ömer el-Verrâk diyorlardı. Sene 1304

Hükmünü yürüten barıştan faydalanarak evvelki sene şiddetli zelzeleden dolayı yıkılan binaların tamirleriyle meşgul oldular. Fakat o sene beygirlerde de büyük bir telefat vukûa geldi. Emîrlerin ve milis askerinin bütün ahırları boşaldı. Sene nihayetlerine doğru Seyfeddin Kapçak Hama askerleriyle, Kara-Sunkur Halep askerleriyle Küçük Ermenistan'a gittiler. Orada Tell-hamdun'u zapt ederek surlarını tamamen yıktılar. Sonra[290] Afrika'da Merinî hükümdarı Ebû Yakûb Yusuf tarafından bir sefâret heyeti geldi, kıymetli hediyeler takdîm etti. Ebû'l-Fidâ

Ertesi sene başlarında[291] Halep vâlisi Kara-Sunkur memlûkü Bas-Timür'ü bir ordu ile Sis ülkesine gönderdi. Fakat dâima sarhoş olan bu memlûk, Ermenilere bütün kuvvetlerini toplamak vaktini bıraktı.[292] Ermeniler Moğollar ve Franklarla beraber kendisine karşı yürüdüler ve hemen bütün ordusunu kaybettikten sonra çekilmeye onu mecbur ettiler. Sene: 1305

286 O sene büyük yer sarsıntıları oldu. Hama ve İskenderiye kalelerinin surlarından bir kısmı yıkıldı. Sâir bir takım binalar da yıkılmış oldu.

287 20 Şevval'de Kahire'ye vardı.

288 703 senesi Şevval'inde.

289 Cemâziyelevvel ayında.

290 704 senesinde.

291 705 senesi Muharrem'inde.

292 Ermenistan Kralı Haiton ibn Leon idi.

"El-Efrem" lakabıyla yâd edilen Cemâleddin Akkuş da Şam askerlerinin başına geçerek Şam ile Trablus-şam arasında yer alan Kesruvan dağına doğru yürüdü. Bir sürü Râfizîler oraya sığınarak etrafa akınlar yapıyorlardı. Müslüman ordusu gâyet müstahkem olan bu dağı kuşattı. Askerler atlarından inerek her taraftan dağa tırmandılar, ele geçirdiklerini öldürdüler. Bu suretle yolların selametini temin eylediler. Bu sapıklar Müslümanları tutarak Hıristiyanlara satıyorlardı. Büyük ihtimalle bunlar ya Dürzîlerdir yahut İsmâîliyye bakiyesidir.

Sene: 1306 Ebû'l-Fidâ Ebû'l-Mehâsin Sene: 1309

Bu esnâda Mısır bir takım dâhilî nifak içindeydi. Başlıca kumandanlar ve bilhassa Seyfeddin Sâlâr ile Beybars birbirleri aleyhinde hareket ediyorlardı.[293] Sultan kendisine yalnız kuru bir unvan bırakmış olan bu iki emîrin baskısından bîzar olduğu için bunlardan kurtulmanın yolunu arıyordu.[294] O zaman muhafızlık vazîfesinde bulunan Emîr Bektemür el-Cukadâr'a şikâyet etti. Geceleyin Hisar kapandığı ve âdet gereği anahtarlar Sultan'a tevdi edildiği zaman trampet çalınmasına ve Sultan'ın memlûklerinin silahlanarak atlara binmelerine ve Bektemür'ün gidip Hisar'da bulunan Sâlâr ile Beybars'ın saraylarına hücum ederek kendilerini tutuklamasına karar verdiler. Fakat bu emîrler tasavvurdan haberdar olarak, icrâsına meydan vermediler. Hisar kumandanı Emîr Balaban'ın kapıları kapar gibi göründükten sonra anahtarları Sultan'a vermesini kararlaştırdılar. Sultan ile memlûkleri tasavvurlarının uygulanabileceğini ümit ediyorlardı. Fakat boş yere Bektemür'ü beklediler. Bu kumandan o zaman Sâlâr ve Beybars ile beraberdi. Onlarla beraber kalacağına dâir yemin etmişti. Aldatıldığını gören Sultan, büyük bir endîşe içinde geceyi geçirdi. Beybars ile Sâlâr tasavvurdan haberdar olunca derhal Bektemür'ün nezdine gitmişlerdi. Beybars Bektemür'ü öldürmek istemiş, fakat buna mâni olan Sâlâr, Sultan'ı daha ziyâde aldatmak hususunda onu kullanmıştı. Sâlâr ile Beybars her an Sultan'ın memlûklerini bekleyerek beygirlerini hazır bulundurdular. Emîrlerden hiç biri o gün Sultan'ın huzûruna gitmedi.

Kâhire'de Sultan'ı katletmek yahut hiç değilse Kerek'e göndermek istediklerine dâir bir şâyia çıktı. Ahâli ile milis askeri Sultan'ı

293 706 senesinde.

294 708 senesinde.

sevdikleri için Hisar'ın altına büyük bir kalabalık halinde toplandılar. Sultan'ın dışarı çıkmasından korkan emîrler memlûklerinden bir kısmını silahlandırdılar. Bunların başına Sâlâr'ın birâderi Emîr Seyfeddin Samak'ı geçirdiler ve kendilerini ahırların kapısına yerleştirdiler. Ahırların içinde büyük bir gürültü işitiliyordu. Bunu da Sultan ile beraber çıkmak üzere silahlanmakta olan Sultan'ın memlûkleri yapıyorlardı. Her iki taraftan birkaç ok atıldı. Akşama doğru Sultan emîrlere neden dolayı böyle toplandıklarını sordu. Tahtı arzu ediyorlarsa alabileceklerini de ilave etti. Emîr Beybars, yanında daha bazı emîrler de olduğu halde Sultan'ın yanına gitti. Bütün bu gürültünün, kendisini emîrlere karşı öfkelendiren memlûklerinden ileri geldiğini söyledi. Döndüğü sırada büyük bir gürültü işitildi. Ahâli sultan olarak hiçbir memlûkü istemediğini, Kalavun'un oğullarından birinin sultan olmasını haykırıyordu. Her an "*Yaşasın Sultan Muhammed*" avâzeleri işitiliyordu. Samak halka hücum etmek istedi. Fakat emîrler ahâliyi bütün bütün galeyana getirmek korkusuyla müsâade etmediler. Nihâyet Beybars ile Sâlâr, memlûkleriyle beraber ata binerek halka karşı yürüdü. Her tarafta "*Yaşasın dâima muzaffer Sultan Muhammed, kahrolsun düşmanları*" nidâlarını işitiyordu. Kalabalığın daha artmaması için, toplanmış olanları yatıştırdılar. Hiçbir şeye teşebbüs etmeye cesâret edemeyen emîrler Sultan'a, kendisinin sâdık bendeleri olduklarını söyleyerek kargaşanın müsebbiplerini atması için ricâlarda bulundular. Sultan ilk önce direndi. Fakat sonra bazılarını fedâ etmeye mecbur oldu. Bunlar Kudüs'e gönderildiler. Bütün emîrler Sultan'ın huzûruna çıkarak elini öptüler. Sultan, Beybars ile Sâlâr'a hil'atler verdi.

Bu emîrler halkı yatıştırmak için Kāhire'de görünmesini Sultan'dan ricâ ettiler. Bu alay esnâsında Sultan, Beybars'ın yanında Emîr Bektemür'ü görünce, o atılmayacak olursa tahta oturmayacağına yemin etti. Derhal Emîr Bektemür Subeybe'ye gönderildi, Kāhire'de sükûnet sağlandı. Bununla beraber, bu iki emîrin muvâfakatı olmaksızın hiçbir şey yapamayan ve bu boyunduruktan behemahal kurtulmak isteyen Sultan, Mekke'ye hacca gideceğini söyledi.[295] Dağ Hisarından çıktı, Kerek'e gitti. Oraya yüz elli süvari ile

295 Ramazan'da.

varmıştı.[296] Kale'nin köprüsü indirildi. Eşyalar içeri girdi. Sultan'ın beygiri iki ayağını uzattığı sırada köprü kırıldı. Hayvanın gemi tutulmamış olsaydı Sultan hendeğe düşecekti. Senelerden beri köprü hiç kullanılmamıştı. Emîrlerden bazısı hendeğe düştüler. Fakat yalnız iki kişi öldü. Ma'mâfih hendeklerin derinliği elli kulaç vardı. Sultan kaleye girdiği zaman emîrlerine Mekke'ye gitmeye hiç niyeti olmadığını, Kerek'te kalmak, Mısır tahtını bırakmak istediğini söyledi. Yanında bulunan emîrlere Mısır'a dönmelerini ve kendisini bu kalede rahat bırakmalarını tavsiye eyledi[297] ve Mısır ümerasına şu mektubu yazdı:

> "*Hükümranlık havzama dâhil olan Kerek hisarına girdim. Burada kalmaya karar verdim. Eğer hakîkaten benim ve pederimin köleleri iseniz Mısır vâlisi Sâlâr'a teba'iyyet ediniz ve onun nasîhatlarını takip eyleyiniz. Sizin iyiliğinizi istediğim için size bu nasîhatı veriyorum. Beni dinlemezseniz ben de Cenâb-ı Haktan tevfîk ve inâyet beklerim.*"

Bu mektup Kāhire'ye vardığı zaman bütün emîrler toplandı. Mektup okundu. Yazılan cevap Emîr Pervâne vasıtasıyla gönderildi. Sultan'a Mısır'a dönmesini ricâ ediyorlar ve bu arzularına riâyet etmeyecek olursa kendisini Kerek'te bırakmayacaklarını tehdit makāmında söylüyorlardı. Sultan bu mektubu alınca "*Bismillah*" diyerek bütün hükümdarlık alâmetlerini getirtti ve onları Pervâne'ye teslim ederek: "*Hazîneden aldıklarımı işte size iâde ediyorum. Cenâb-ı Hak ömrümü alıncaya kadar beni bu sizlerden uzak memlekette rahat bırakınız.*" dedi. Emîrler bu cevabı işitince Sâlâr'ın etrafında toplanarak onu "Sultan" ilan etmek istediler. Fakat bu, korkusundan reddedince, Sultan'ın kendi ihtiyarıyla tahttan vazgeçtiğini ilan ederek Beybars'ı Sultan seçtiler.[298]

Çaşnigîr lakabıyla yâd edilen Beybars vaktiyle Sultan Kalavun'un kölelerinden bir Çerkes idi. Burciye Memlûkleri arasında bulunuyordu. Kalavun zamanında emîr olmuş, Halîl zamanında en büyük mansıplara çıkmış, Muhammed zamanında Üstâddâr tayin olun-

---

296 10 Şevval'de.

297 Sanut bu hükümdara "Klaudus (Claudus)" namını verir ve 1309 senesi Mart'ında âilesiyle Kerek'e çekildiğini söyler. Klaudus burada "Kalavun"dan bozanı olmak lazımdır. Çünkü bu sultan, Kalavun'un oğludur.

298 708 senesi Şevval'inin 23'ünde [5 Nisan 1309].

muştu. Ket-buğa tahta çıktığı vakit Beybars azl edilerek bir mahbese tıkılmıştı. Sonra serbest bırakıldı, peşpeşe yüzbaşı ve binbaşı oldu. Sultan Laçin'in vefatından sonra, Sultan Muhammed'i getirmeyi tavsiye edenler arasında bulunduğu için Sultan Muhammed'in tahta çıkmasından sonra Üstâddâr ve daha sonra Sâlâr ile birlikte Sultan'ın bütün memlûklerinin müfettişi oldu. Sultan'ın istifasından sonra Beybars "Sultan" ilan edilmesi üzerine "Melikü'l-Muzaffer Rükneddin" ünvanını aldı. Halîfe Müstekfî âdet gereğince kendisine bir ferman ile saltanatı bahşeyledi.

Toplanmış olan bütün emîrler ilk önce tahtı Sâlâr'a teklif ve arzularına engel çıkarmayacaklarını vaad ve her hususta kendisine itaat edeceklerine dâir yemin etmişlerdi. Yalnız Burciye Memlûkleri bu şartlardan gayrımemnun görünüyorlardı. Sâlâr bunu fark ettiği için sultanlığı reddetti ve Beybars'tan daha iyi hükûmeti idâre edecek bir kimse olmadığını söyledi. Burciye Memlûkleri derhal Beybars'ı "Sultan" ilan ettiler ve kendisine hükümdarlık elbiselerini giydirerek âdeta cebren kabul ettirdiler. Yeni Sultan, Sâlâr'ı Mısır vâlisi olmaya zorladı, bu vazîfeyi kabul etmeyecek olursa hükümdarlıktan vazgeçeceğini söyledi. Sonra Şam, Halep, Hama, Safed ve Trablus emîrlerine bîat ettirmek üzere memleketin her tarafına haberler gönderildi. El-Efrem lakabıyla yâd edilen ve aslen Çerkes olup Beybars'a bağlı bulunan Cemâleddin Akkuş Şam vilayeti dâhilinde Sultan'ın emirlerini uygulamak husûsunda çabuk davrandı. Fakat Çerkeslerin gizlice düşmanı olan sâir bazı emîrler Muhammed'in saltanattan ferâgatına dâir olan mektubunu görmek istediler. Bu mektup kendilerine gösterildiği zaman Halep, Hama ve Trablus vâlilerinin fikrini almak lazım geleceğini iddia ettiler. Bunun üzerine Emîr Beybars el-Alâî ile Bahâdır Ak-Akcabe (Ass Acdgiaba) ve Bektemür Şam sarayından çıktılar. Arkalarından bir çokları da kendilerini takip ettiler. Emri getirmiş olan Aybeg en muannidâne hareket eden Bahâdır'ı tevkîf etmek lazım geldiğini, çünkü sonra bir kargaşa çıkacağını söyledi. Vâli, Hama vâlisi Emîr Kapçak'tan her şey beklenebileceğini söyleyince, birkaç gün sonra dört emîri ayrı ayrı getirterek kendilerine şu sözleri söyledi:

> "*Malûmunuz olsun ki her şey bitmiştir. Mısır tahtına çıkmış olan zât burada da hükümran olmak lazım gelir. Kendisi bir Habeş kölesi olsa bile itaattan sarf-ı nazar edemeyiz.*"

Hâsılı, teşvikleriyle onları bîat yemini etmeye kandırdı.

Hama vâlisi Kapçak ile Halep ve Trablus vâlileri Muhammed'in saltanattan feragat etmesinden dolayı pek üzgün olarak, ona sadâkatta devam etmeye karar verdiler. Halep vâlisi Kara-Sunkur, oğlunu bir mektupla Kerek'e gönderdi. Bu mektupta Muhammed'i davet ediyor, Hama ve Trablus vâlilerinin sadakatleri hakkında teminât veriyordu.[299] Sultan kararında ısrar gösterdiği ve Beybars ise kendilerine yeniden haberler ve hediyeler göndererek mevkilerinde bıraktığı için, onlar da bîat ettiler.

Bu vâlilerin bağlılıklarını arz etmesi üzerine Beybars rahat saltanat sürecek gibi göründüyse de, çok geçmeden kendisiyle Sultan Muhammed'e pek bağlı olan ahâli arasında yeni ihtilaflar çıktı. Sâlâr'ın Sultan Muhammed tarafını tuttuğundan şüphelendiği için, Beybars'a onu tevkîf ettirmesini nasîhat edenler oldu. Yalnız Beybars buna bir türlü rızâ göstermedi. Memlûkleri onu, yalnız, Emîr Moğoltay'ı Muhammed'in memlûklerini ve beygirlerini almak üzere Kerek'e göndermeye iknâ ettiler. Muhammed bu meseleden o kadar kızdı ki Halep, Hama, Trablus ve Safed vâlilerine şikâyet ederek onları kendi tarafını tutmaya teşvîk etti. Sözleri dinlenmeyecek olursa Moğollar nezdine çekileceğini tehdit makāmında söylüyordu. Sultan tarafından gönderilen Moğoltay'ı zincire vurdurmuştu.

Trablus, Halep ve Hama vâlileri emirlerini icraya her zaman amâde olduklarını beyan ile memlûklerinden birini nezdlerine göndermesini ricâ ettiler. Muhammed bu vâlilere ve Kutluk Beg, Bektemür gibi bazı Şam emîrlerine mektupları hâmilen Aytmış'ı yolladı. Aytmış gizlice Şam'da Kutluk Beg'in memlûklerinden birinin nezdine gitti. Fakat Kutluk Beg kendisini tevkîf ettirmek istediği için geceleyin Emîr Bahadır Ak (Akcaba)'ın yanına iltica etti. Kutluk Beg vasıtasıyla kendisinin Şam'a gelişinden haberdar olan vâli Akkuş araştırma yaptırdı. Bahadır Ak, Aytmış'ın kendi nezdine geldiğini saklamak şöyle dursun, onu bizzat vâlinin sarayına götürdü ve mevcut olan bütün emîrlerin, Sultan Kalavun'un ve oğlunun maiyetinde bulunduklarını alenen söyledi. Sultan Muhammed Şam'a gelip ikāmet edebilecekti. Buna engelleme yapacak olan olursa... Bahadır Ak bu sözleri tamamlamaya muvaffak olamadı. Bazı emîrler, bağırarak

Ebû'l-Fidâ
Ebû'l-Mehâsin

299 Sanut Esendemür denilen bu emîrin Hıristiyan olduğunu söylüyor.

lakırdısını kestiler. Akkuş, Aytmış ile özel surette görüştü ve ona şu sözleri söyledi: "*Muhammed nasıl Suriye'ye gelebilir yahut başka yere gidebilir? Çünkü Suriye ile Mısır Beybars'a âittir. Muhammed saltanattan bizzat feragat etmiştir.*"

Aytmış Kerek'e döner dönmez Muhammed yola çıkmaya karar verdi.

Bu sırada, yolladığı memuru Muhammed'in tevkîf ettirdiğini haber alan Beybars, bunun tahliyesini talep etmek üzere bir subay göndermeye, Sâlâr ile birlikte karar verdi. Fakat o sırada Şam'dan gelen bir ulak vâsıtasıyla Muhammed'in Kerek'ten çıktığına ve nereye gittiğinin meçhul olduğuna dâir bir haber geldi. Beybars bütün yolların muhâfaza altına alınması için derhal emirler verdi. Kāhire'den çıkarken Sâlâr'ın memlûklerinden Emîr Nogay tarafından öldürülecekti. Bundan dolayı Burciye Memlûkleri Sâlâr'ın düşmanı oldular. Kendisini Nogay'ı himâye etmekle itham ediyorlardı. Nogay yaklaşık altmış memlûkle geceleyin Kāhire'den çıkmıştı.[300] Takibine giden beş bin süvari Peluz civarında kendisine yetiştiler. Yanındaki cüz'î kuvvetle harbe hazırlandı ve yapılan bin türlü mükâfat vaadlerine kılıcından başka bir şey tanımadığı yolunda cevap verdi. Hattâ emîrlere yalnız başlarına bir boy ölçüşme teklifinde bile bulundu. Sonra, gecenin karanlığından faydalanarak Kâsiye'ye doğru çekildi. Orada vâlinin emriyle üç bin Arabın kendisini tutuklamak üzere toplanmış olduklarını gördü. Bunlara o kadar ânî surette şiddetli bir hücum yaptı ki kendilerini çöle kaçmaya mecbur etti. Emîr Samak bu olayı haber alınca, gelen emir mucibince Kerek'e doğru yürümek üzere icap eden askeri almak için Gazze'ye gitmeye karar verdi. Fakat Gazze vâlisi onu fikrinden caydırdı. Çünkü Nogay daha evvel oraya varmış olmak lazım gelirdi. Kāhire'ye döndü. Sultan, alelacele Muhammed'e bir mektup göndererek bütün memlûklerini başından savmayacak olursa üzerine yürüyeceğini bildirdi ve kendisini tehdit etti.

Trablus vâlisi Esendemür bu sırada Kerek'e gitmişti. Beybars'a cevabı o verdi. Beybars bu cevaptan hiç memnun olmadığı için Şam vâlisi Akkuş'a, Muhammed'in teşebbüslerine engel olması yolunda emir gönderdi. Akkuş Sultan'a verdiği cevapta Muhammed'in

---

300 709 senesi Cemâziyelâhir'inin 10'uncu Perşembe gecesi.

Kerek'ten hareket ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Mısır emîrleri arasına ihtilaf düştü. Yüz yirmi tanesi kaçarak Muhammed'e katıldılar. Burciye bu karışıklıkları Sâlâr'a atfederek onun tutuklanmasını istediler. Fakat Beybars bu kadar cür'etkârâne bir hareketten korkuyordu. Çünkü Sâlâr büyük bir hüküm ve nüfûz sâhibi idi. Beybars yalnız sarayının içinde sultan idi. İdâre o zaman Sâlâr'ın elindeydi. Muhammed, Aytmış'ı Hama, Halep vâlilerine gönderdi. Bunlar destek vaadinde bulundular. Hatta Halep vâlisi Şam vâlisini de kendilerine çekmeye teşebbüs etti. Safed vâlisi Bektemür Muhammed tarafını tuttu.

Beybars Suriye'ye bir ordu göndererek Muhammed'in hareketlerine mâni olmak icap ettiğini düşündü.[301] Kendi tarafını şiddetle tutmaları için milis askerlerine büyük paralar verdi. Hareket etmiş bulunan bu kuvvet, Şam vâlisinin Muhammed'in Kerek'e döndüğüne dâir gönderdiği haber üzerine Kāhire'ye döndü. Fakat çok geçmeden Muhammed'in Şam üzerine yürüdüğü haber alındı. Ordu tekrar yola çıktı.[302] Aynı zamanda Akkuş, Muhammed'den haber almak üzere Kerek'e iki emîr yolladı. Bunlar Muhammed'in Suriye emîrlerini kendi tarafına çekmekle görevli olan Aytmış'ı yanına çağırdığı ve av ile meşgul olduğu haberini getirdiler. Bu yanlış haber Beybars'ı pek memnun etti. Kerek'e gönderilen iki emîr, Akkuş'un emîrlerine itaat şöyle dursun, bilakis, Muhammed'e sadâkat yemini etmişler ve onunla müştereken bu yalan haberi vermişlerdi.

Bu sırada Akkuş Muhammed'in birdenbire Şam'ı basmasından korkarak Şam emîrlerinden sekizini, yolları muhâfaza etmek ve Suriye'den Kerek'e gidenlerin hepsini tutuklamak üzere Şam'dan gönderdi ve Beybars'tan kuvvet istedi. Şam'daki emîrlerin hepsine Mısır Sultanı'na karşı sadâkat yeminlerini yenilettirdi. Beybars, Akkuş'un aldığı bu tedbirden haberdar olunca Suriye'nin büyük bir tehlike içinde bulunduğunu anladı. Kendi ordusunun Abbâse'de bulunan bazı emîrleri isyan ettiler ve askerin kasasıyla birlikte giderek Muhammed'e iltihak eylediler.

Beybars'a bu haberi getirenler ordusunun başına geçmesi için nasîhat verdiler. Bu nasîhatı takip etmek üzere iken Abbâse'deki ordusunun yarısı kendisinin hizmetini terk ederek Kerek'e doğru

301 Gönderdiği ordu Receb'in 9'unda Kāhire'den çıktı.
302 Şaban'ın 20'sinde.

çekildi. Bu haber Beybars'ı büyük müşkilata düşürdü. Bu orduya kumanda eden Burlıgî'ye vazîfesini icrâ etmesi için nasîhatlar verdirdi. Halîfe'den yeni bir ferman alarak sultanlığını takviye etmek lüzumunu hissetti. Emîrlere tekrar bîat ettirdi. Fermanın suretini Burlıgî'ye yolladı. Bunun milis askerine okunmasını emrediyordu. Ferman şöyleydi:

> "*Bismillahirrahmanirrahîm.*
> *[Hz.] Muhammed ve Halîfesi Müstekfî tarafından sizlere beyan olunur ki:*
> *Sizler ki Allah'a ve Peygamberine itaat ediyorsunuz, malûmunuz olsun ki Beybars'ı Mısır ve Suriye hükûmetlerinde ibkā ve te'yîd ettim. Dinî gayreti ve sâir fazîletleri hasebiyle onu benim yerime vekilim yaptım. Kendisinden evvel saltanat süren zâtın tahttan vazgeçtiğini haber alınca onu hal' eyledim. Saltanat ırsî değildir. Muhammed'in Müslümanlar arasına nifak soktuğunu ve Müslüman memleketlerinde harb çıkarmak istediğini haber aldığım için eğer bu fikirde ısrar edecek olursa ona karşı yürüyeceğim.*"

İşte hiçbir hüküm ve nüfûzu olmayan bu Müslüman dinî reisi bu suretle idâre-i kelam ediyordu.

Beybars her gün yeni bir takım emîrlerin kendi hizmetini terk ederek Şam'a doğru ilerleyen Muhammed'in tarafına geçtiğini haber alıyordu. Muhammed'in Şam üzerine yürüdüğü, vâlinin gösterdiği ihtimamlara rağmen nihayet şehirde malûm oldu. Bütün ahâli "*Yaşasın Sultan Muhammed*" diye haykırdılar. Milis askeri takım takım ayrılarak Muhammed'e iltihak ediyorlardı. Emîrler Akkuş'u terk ediyorlar, hattâ bazıları onu tevkîf etmek istiyorlardı. Akkuş geceleyin Şekîf'e doğru çekilmeye mecbur oldu. Muhammed Şam civarına geldiği zaman bütün milis askeri istikbâle gitti. Yeni saltanat müzeyyinatı, Halîfe sancakları ve Sultan sancakları yaptılar. Ordu Muhammed'e bîat etti. Muhammed hiçbir müşkilata tesâdüf etmeksizin Şam'a girdi.[303] Bütün halk ve önünde yürüyen asker kendisini alkışlıyordu. Muhammed itaate davet için Akkuş'a bir mektup yazmıştı. Akkuş tehditkârâne cevap vermişti. Fakat Muhammed'in Şam'a sâhip olduğunu görünce teslim olmaya karar verdi. Şam'da

[303] Şaban ayında.

Muhammed namına hutbe okundu.[304] O gün Halep vâlisi Kara-Sunkur, Hama vâlisi Kapçak, Trablus vâlisi Esendemür, Hums vâlisi "Sâkî" lakabıyla anılan Timür, sonra, Kudüs vâlisi Keray, Safed vâlisi Bektemür Şam'a geldiler. Keray ordusuyla Gazze'ye gitti. Orada cömertliğiyle bir çok kişiyi kendi tarafına çekti.

Şam'ın zaptından sonra Mısır askerlerinin büyük kısmı yeni Sultanın yanına Şam'a iltica ettiler. Beybars ancak maiyeti subayları ile yalnız kaldı. Burlıgî bile Muhammed'in tarafını tuttu. Burciye Memlûkleri Beybars'ı terk ederek Kāhire'ye döndüler. Ne yapacağını bilmeyen Beybars hizmetçilerinden bir kısmını Saîd'e yolladı. Bu isyanı Sâlâr'a atfeden Burciye Memlûkleri onu tutuklamak istiyorlardı. Fakat maksatlarından haberdar olan bu emîr o gün saraya gitmekten imtinâ etti.

Ebü'l-Mehâsin İbn Şıhne

Bunun üzerine Beybars bütün emîrleri topladı[305] ve onlarla bir meclis akdetti, çoğu istifa ederek Muhammed'in cevabını beklemek üzere "Safîh"e çekilmesi fikrinde bulundular. Hazîneden götürebildiklerini beraberine aldı, yediyüz memlûk ve bir miktar emîrle ıstabl kapısından çıktı. Ahâli kendisinin çıktığını görünce arkasından bağırışmaya başladılar. Hatta bazı adamlar taş bile attılar. Memlûkleri kılıca sarılmak istiyorlardı. Buna mâni oldu. Halkı meşgul etmek için para serptirdi. Fakat halk son derecede kızgın olduğu için paraya ehemmiyet vermeyerek sultanı takipte devam ettiler. Bunun üzerine memlûkler kılıçla kendilerini dağıttılar. Her tarafta Muhammed'in ismi işitiliyordu. Sonra, Dağ Hisarında kalmış olan Sâlâr'ın nasîhatıyla bütün Kāhire'de Muhammed namına hutbe okundu.[306] Beybars iki gün Safîh'de kaldı. Sonra Asvan yolunu tuttu. Memlûklerinden bir kısmı kendisini terk ettiler. Ahmim'e vardığı zaman maiyetinde pek az kişi kaldığını görerek Barka'ya çekilmek yolunda verdiği karardan vazgeçti, emîrlerinden bir kısmını bırakarak tekrar Kāhire yolunu tuttu. Yolda Muhammed'in subaylarına rast geldi. Bunlar, berâberine aldığı hazîneleri terk ettikten sonra Sahyun'a gidebileceğini kendisine tebliğle görevliydiler. Bu subaylardan biri Beybars'ın iâde ettiği hazîneleri Kāhire'ye götürdü. Muhammed

304 Şaban'ın 22'nci Cuma günü.

305 Ramazan'ın 16'sında.

306 Ayın 19'uncu Cuma günü.

Kāhire'ye varmıştı. Diğer subay Beybars'a refâkat etti. Maiyetindeki memlûklerden bir kısmını kendisinden ayırdılar.

Birkaç gün sonra yeni sultan, Beybars'ın tutuklanması için emir verdi. Kara-Sunkur, Beybars gelmeden evvel alelacele Gazze'ye gitti. Civarlara geldiğini haber alınca bütün emîrlerle kendisine karşı yürüdü. Beybars'ın memlûklerinden bazıları direnmek istediler. Fakat Beybars: "*Ben hükümdardım. Etrafımdakilerin hayat ve mematı benim elimde idi. Etrafımda bir çok emîr vardı. Fakat hiçbir zaman kan dökmedim.*" diyerek mâni oldu. Tutuklanmaya ses çıkarmadı. Kendisini karargâha götürdüler ve orada bütün memlûklerinin silahları alındı. Ertesi günü Mısır yolu tutuldu. Muhammed kendisini zincire vurdurdu. Beybars böyle bir muameleye uğradığını görünce gözyaşı dökmekten kendini alamadı. Kara-Sunkur bile bundan etkilendi ve hiddetle "*Keşke ölseydin de bugünü görmeseydik.*" diye haykırdı. Esendemür vâlinin bu hareketini kınadı ve yeni sultana, günün birinde Şam emîrlerinin Beybars tarafını tutmaları tehlikesi bulunduğunu söyledi.

Beybars Kāhire'ye vardığı zaman Sultan Muhammed'in huzûrunda yere kapandı. Muhammed kendisini oturttu ve sonra ona karşı olan şikâyetlerini tafsilatıyla anlattı. Beybars hatalarını itiraf etti ve artık Sultan'ın affını istirhamdan başka yapacak bir şeyi kalmadığını söyledi. Sonra Beybars'ı bir dâireye götürdüler. Sultan Muhammed oraya gitti ve huzûrunda Beybars'ı boğmaları için emir verdi. Bunda gâyet zâlimâne davrandı. İp boğazına takıldıktan sonra ipi gevşettirdi. Kendisine tekrar azarlamalarda bulunduktan sonra boğdurttu.[307]

Beybars ancak on ay yirmi dört gün hükûmet sürmüştü. Sâkin, merhametli bir hükümdar idi. Arzusuna rağmen tahta çıkarılmıştı. Muhammed kādıları toplayarak onlara Beybars'ın hazîneden külliyetli para aldığını ve bunlarla bir çok emlâk satın aldırdığını müşâhede ettirdi. Bu emlâk hazîne adına talep edilebileceği için yarısını sattırdı ve geri kalanlarını Borlıgî'ye varmış olan Beybars'ın kerîmesine verdi.

Beybars saltanattan ferâgat ettiği zaman[308] Muhammed Suri-

---

[307] 709 senesi Şevval'inin 15'inci Cuma günü.

[308] 709 senesi Ramazan'ının 16'ıncı günü [17 Şubat 1310].

ye'nin bütün askerleriyle Suriye'den hareket etmişti. Dağ Hisarını ele geçirmiş olan Sâlâr, yeni sultanın gelişini halka haber vermişti. Ma'mâfih Kāhire'de henüz sükûnet tamamıyla yerleşmemişti. Emîr Borlugî ile Kerek vâlisi memlûklerin başına geçerek Muhammed aleyhinde bir suikast hazırlamışlardı. Bu, haber alındığı için tertibat akîm bırakıldı. Sultan rahatça Dağ Hisarı'na çıktı.[309] Yanında bütün emîrler ile milis askerleri vardı. Tahta oturtuldu.[310] Halîfe kendisini selamlamak üzere geldiği zaman Muhammed şu sözleri söylemekten kendini alamadı:

"*Vay, bir âsîye tebrikâtta bulunmaya geliyorsunuz!*"

Halîfe'nin rengi attı. Muhammed, Beybars'ın beyanlarına iştirak eden emîrlerin hepsine bu kabîl iğnelemelerde bulundu. Sâlâr yeni sultana bir takım hediyeler takdîm ettikten sonra Şubek'e çekilmek müsâadesini ricâ etti. Bu ricâsı yerine getirildi. Muhammed, subaylarının büyük kısmını değiştirdi. Kara-Sunkur'a Şam vâliliği verildi. Kapçak Halep vâliliğine tayin olundu. Sonra bunlara memuriyet mahallerine gitmeleri için emir verdi.

Bir çok emîrleri tutuklattırmaya azmeyleyen Sultan, tasavvurunu icrâ mevkiine koymak için onların ta'zîmat arzına geldikleri vakti münâsip gördü. Yirmi iki emîri tevkîf ettirdi. Onda bir tane emîr tutuklanmıştı. Bunların hepsini İskenderiye hapishanesine hapsettirdi. Bir çoğunu da azletti.[311] Emniyet edemediği emîrlerden bu suretle kurtulduktan sonra Emîr Sâlâr'ı da tutuklattırmak istedi ve Kāhire'ye gelmesi için emir gönderdi. Sâlâr hastalık bahânesiyle i'tizâr beyân etti. Sultan, Sâlâr'ın Tatarlar nezdine çekilmesinden korkarak Kara-Sunkur ile Esendemür'e yollara asker yerleştirmeleri için emir verdi. Sonra, bazı meseleler hakkında fikrini almak istediği bahânesiyle Kāhire'ye davet etmek için Sâlâr'a iki subay yolladı. Sâlâr'ın bütün dostları ya Tatarların nezdine ya Yemen'e yahut Barka'ya gitmesini söylediler. Sâlâr ilk önce Yemen'i tercih etti. Sonra fikir değiştirerek saraya gitmek kararını verdi. 460 süvari ile Şubek'ten yola çıktı. Kāhire'ye varır varmaz Sultan kendisini Dağ Hisarının burcuna hapsettirdi.[312] Sonra sarayının mahzenlerine

309 Ramazan'ın 25'inci Perşembe günü.

310 Şevval'in 2'inci Perşembe günü.

311 710 senesi Safer'inde.

312 Rebîülevvel ayında.

saklamış olduğu bütün hazînelerini iâdeye Sâlâr'ı mecbur eyledi. Sultan'ın bu emîrden aldığı şeyleri tasavvur etmek pek zordur. İlk önce bir çok altun ve gümüş külçeleri, her birinde onar bin altun akçe dolu keseler bulundu. Bir mahzende çıkan hazîneler elli deve yükü idi. Diğer bir mahzende altun dolu yirmi yedi küp çıktı. Kırk miskal ağırlığında bir çok yakut ve inci meydana çıktı. Her biri yüz altun akçe kıymetinde iki bin altun gerdanlık ele geçirildi. Bir beygir takımı bulundu ki üzerinde on Suriye kantarı gümüş müzeyyinât vardı. Bunlardan başka daha sâir kıymetli eşyâ da elde edilmiştir.

Bu ilk keşiften sonra Sultan, Sâlâr'ı daha sıkı surette hapsettirdi ve kendisine yiyecek içecek verilmemesini emreyledi. Bu emîrin yedi gün ağzına dirhem bir şey koymadığı söyleniyor. Öleceği sırada Sultan kendisine üstü örtülü üç kap yemek gönderdi. Sâlâr bunları görünce pek ziyâde sevindi. Fakat sahanların kapağını açınca birincisinde yalnız altun, ikincisinde yalnız gümüş, üçüncüsünde yalnız inci dolu olduğunu gördü. Bu suretle yeis ve ızdırap içinde hayatı terk etti. Vefatından sonra pek çok hazîneler ele geçirilmiştir. Bunlar bu memlûklerin ne kadar zengin olduklarına dâir bize bir fikir verebilir. Sâlâr'ın üç yüz beygiri, yüz yirmi çift katırı, bu kadar devesi ve hadsiz hesapsız sürüleri vardı. Sonra Sultan, "el-Hüseynî" lakabıyla yâd edilen Bektemür'den Gazze vâliliğini aldı. Daha sâir bir çok emîrler değiştirildi. Sultan Küçük Ermenistan taraflarına bir ordu gönderdi.[313]

Asker bu sefer ile meşgul olduğu sırada Kâhire'de büyük hare- Sene: 1311
ketler vukûa geldi. Vâli Bektemür el-Cukadâr Sultan'dan korktuğu için Emîr Bektaş ile birlikte, Sultan Kalavun'un torunu Muzaffereddin Mûsâ'yı tahta çıkarmak tasavvurunda bulundu. Sultan Beybars'ın memlûklerini kendi tarafına çekti. Bunların, hizmetinde bulundukları emîrleri aynı günde tutarak Kâhire hâricinde Şehzâde Mûsâ'nın bulunduğu Kubbetü'z-Zafer'e gitmeleri kararlaştı. Safed vâlisi Kutluk Beg, Gazze vâlisi Kutluk Timür da bu suikasta dâhil oldular. Fakat işten haberdar olan Sultan geceleyin Mûsâ'yı getirttiği gibi Dağ Hisarında ikāmet eden Bektemür ile Bektaş'ı da çağırttı. İlk önce Bektemür geldi. Memlûkler Bektaş'ı da getirinceye kadar Sultan bunu oyaladı. Bektaş'ın geldiğini görünce Bektemür her şeyin keşf edilmiş olduğunu anladı. Bektaş zincire vurularak bir

313 710 senesi Zilkade'sinde.

mahbese atıldı. Sultan Mûsâ'yı da bekliyordu. Fakat kaçmış olduğu haberini getirdiler. Güneş doğmadan evvel Sultan bütün emîrleri toplattı. Hazırlanan suikasdı haber vererek emîrlerden birini tutuklamakla görevlendirdi. Mûsâ'yı askerden biri tutarsa rütbesi artacaktı, ahâliden biri ele geçirirse bin altun sikke mükâfata nâil olacaktı. Birkaç gün sonra Mûsâ tutuklandı ve Hisar'a sevk olundu. Beybars'ın memlûklerini de takip ederek ve ele geçirerek zincirlere vurdular ve Hisar'ın altına getirdiler. Karıları, çocukları ve daha bir çok kişiler hep birden haykırışarak Sultan'ın affını istirham eylediler. Sultan merhamete gelerek bunları geri gönderdi.

Muhammed, kendisini tahta çıkarmış olanların hepsini tevkîf ettiriyordu. Emîr Keray'ın kumandası altında Küçük Ermenistan'a göndermiş olduğu ordu Hums'a gelince orada durdu. Emîr Mengu Timür yeni emirler ve Halep emîrleri için mektuplar getirdi. Bu mektupta Halep vâlisi Esendemür'ü tevkîf etmeleri tavsiye olunuyordu. Keray derhal askeriyle Halep kalesinin önüne gitti. Esendemür'ü tevkîf ettirerek zincire vurdu ve Kāhire'ye gönderdi. Esendemür Kāhire'ye vardığı zaman bu cezâya müstahak olmak için ne kabahat yapmış olduğunu Sultan'dan sordurdu. Sultan şu cevabı gönderdi: "*Çünkü bütün bu memlûkleri mahv etmezsem mutlak bir hükümdar olamayacağımı söylediniz.*" Şam vâlisi Kara-Sunkur aynı muameleye uğramaktan korkarak daha uzak bulunan Halep vâliliğine değiştirilmesini rica etti. Bu ricası yerine getirildi. Kendisine Araplardan bir çok taraftar peydâ etti.[314]

Sonra, "el-Efrem" lakabıyla anılan Akkuş ile birlikte Tatarların
Sene: 1312 yanına kaçmak çaresini buldu.[315] Hudâbende'ye Suriye'yi kolayca ele geçirebileceğini temin ederek kendisini Suriye'ye girmeye teşvîk etti. Hakîkaten Tatarlar Suriye'ye girdiler. Fakat çok geçmeden Rahbe'yi terk ederek memleketlerine dönmüş oldukları haber alındı.[316]

Bu düşmanlardan kurtulan Muhammed, Tebaid taraflarına bir
Sene: 1313, 1314 sefer yaptı.[317] Orada Araplar büyük karışıklıklar çıkarmışlardı. Ertesi sene[318] Hama, Hums, Trablus ve Safed vâlilerinin kendisine doğ-

314 711 senesi başlarında.

315 712 senesi başlarında.

316 Ramazan ayında.

317 713 senesi Receb'inde.

318 714 senesinde.

rudan doğruya maruzatta bulunmayarak Şam vâlisine mürâcaatları için emir verdi. Bu emir bütün o vâlileri gayrımemnun bıraktı, Safed vâlisi emre itaat etmek istemediği için azl olundu.

Muhammed vergiler hakkında yeni usuller koydu ve bu sâyede kendisini halka sevdirdi.[319] Burciye Memlûkleri ile son Sultan Beybars'ın bütün memlûkleri ve Sâlâr senede bin miskale kadar *ekmek* alıyorlardı. Sultan bu yüksek masraflara bir had çekmek istedi. Vilayetlere muhtelif emirler gönderdi. Vâridât sıhhatli surette tesbît olundu ve bilhassa milis askerine gerek nakden ve gerek meyve, tavuk, kaz, kuzu, ilh. gibi aynen ne verildiği tahkîk edildi. Vâridât ile mütenasip bir vergi konuldu. Milis askerine bazı husûsî şeyleri vermekten ibâret olan haraçgüzarlığa hatime çekildi. Subayların hırs ve tamahı yüzünden pek ezilen halk bu tedbirlerden dolayı büyük bir memnuniyet hissetti. "Şemserâ" denilen diğer bir resim de lağvedildi. Her satılan şeyden yüzde iki dirhem resm alınır, biri sultana diğeri dellala verilirdi. Dellaliye kaldırıldığı gibi büyük subayların çarşıda bütün dükkânlardan aldıkları resim ile katırlardan, develerden ve sâir yük hayvanlarından aldıkları rüsûm da ilgâ olundu. Sekiz deve için senede beş yüz dirhem verilirdi. Mahbuslardan alınan vergi de kaldırıldı. Bilhassa tahsil edilme tarzı dolayısıyla ahali için büyük bir yük teşkil eden sâir bazı vergiler de bağışlandı. Sultan emîrleri ne kadar tazyik ediyorsa, ahâlinin ızdıraplarını o kadar hafifletiyordu. Bütün milis askerini ve memlûklerini büyük bir dikkatle teftiş ederdi. Memlûklerin isimlerini, hangi esirciden alındıklarını, hangi memleketten geldiklerini, Mısır'a hangi târihte girdiklerini, ne kadar müddet hizmet ettiklerini, kaç sene mızrak talimi yaptıklarını, ne kadar vakitten beri odalara yahut sınıflara dâhil olduklarını birer birer anlamak isterdi. Bu memlûkler de Yeniçeriler gibi odalara ayrılmış idiler. Artık hizmet edemeyecek halde bulunanlara da mükâfat veriyor ve bu malûllere Kāsiye kıt'asını tahsîs ediyordu.

Sene: 1315

Sultan bu düzenlemeleri koyduktan sonra Kudüs'e ziyârete gitti.[320] İki sene sonra Mekke ve Medîne'ye gitti.[321] İskenderiye'de

Sene: 1317, 1318

319 715 senesi Şaban'ında.
320 717 senesinde.
321 719 senesinde.

Kâbe'yi örtmek üzere bir puşîde yaptırdı. Şam vâlisi Tengiz kendisine altun eyerler, altun ve gümüş zincirler ve ipekten gemlerle bir çok beygir ve deve yolladı. Muhammed gâyet ihtişam ile hac yaptı.

Bir müddet sonra[322] defalarca tekerrür eden şiddetli bir yangın
Sene: 1321 Kāhire'de büyük kayıplara sebebiyet verdi. Bir çok yerlerden şehre ateş veren Hıristiyanlar olduğu söylendi ve iki râhip bir medreseye yanıcı maddeler attıktan sonra kaçarken yakalandı. Bunlar Sultan'ın huzûruna getirildi. Suçlarını itiraf ettiler. Halk aynı zamanda birkaç Hıristiyan daha tevkîf etti. Bunlar bir câmi minberinin altına katran, neft ve daha sâir yanıcı maddeler koymuşlardı. Çıkan duman fark edilerek yetişilmiş ve bu kundakçılar tutulmuştu. Bunlar bütün Hıristiyanların ittifak ederek Kāhire'yi ateşe vermek istediklerini itiraf ettiler. Oklara fitil bağlayarak öteye beriye atıyorlardı. Bu hareketi takbîh eden Kıptî Patriki büyük bir muhâfız kuvveti altında bin zahmetle Sultan'ın huzûruna götürüldü. Halk kendisini tepelemek istiyordu. Ele geçirilen diğer dört papas canlı canlı yakıldı. Hıristiyanlara karşı hiddete gelen halk kendilerini tahkîr ediyorlar, esvaplarını yırtıyorlardı. Sultan ata binerek umûmî meydana gitti. Orada bir çok halk "*Allah Müslümanlara ve dinlerine yardım etsin!*" diye haykırıyorlardı. Tutulan birkaç Hıristiyan Sultan'ın huzûruna getirildi. Kāhire vâlisi bunları yaktırdı. Sonra bir subay Sultan'ın emriyle halkı yatıştırmaya geldi. Fakat halk Hıristiyanların himâye edilmesinden kızgın bulunduğu için bunu taşa tuttular. Sultan kargaşayı yatıştırmak için alınacak tedbirleri müzâkere etmek üzere bütün emîrleri topladı. Bazıları saraydaki Hıristiyan kâtipleri azletmek fikrinde bulundular, çünkü halk bunlardan nefret ediyordu. Fakat bu fikir reddedilerek silahlı maiyetleriyle birlikte dört emîr gönderilmesi kararlaştırıldı. Bütün halk çekildi. Dükkânları kapadı. Sultan Hisar'a dönerken yolda hiç kimseyi görmedi. Sonra yaklaşık iki yüz kişi tutuklanarak muhtelif cezâlara mahkûm edildiler. Bazı emîrler bunlar için istirhamlarda bulundukları sırada İbn Tolon Câmii mahallesinde daha sâir mahallerde yangın çıktığı haber verildi. Yanıcı maddeler taşıyan üç Hıristiyan daha tevkîf olundu. Bu yangının fâilleri kendileri olduğunu itiraf ettiler. Sultan umûmî meydana gitti. Orada yaklaşık yirmi bin kişinin toplanmış olduğunu

---

322 721 senesi Cemâziyelevvel'inin 15'inde [12 Hazîran 1321].

gördü. Ahâli sırıkların ucuna mavi bezler takmışlardı. Mavi bezler üzerine beyaz haçlar çizilmişti. Hep birden şöyle haykırıyorlardı:

> "*Dîn-i Muhammedî'den başka din yoktur. Cenâb-ı Hak Resulullah'ın dinini muhâfaza etsin. Ey Sultan-ı Müslümîn, bizi kâfirlere karşı müdâfaa ediniz ve onları himâyeden vaz geçiniz!*"

Muhammed, kargaşanın umumîlik kazanmasından korkarak ele geçirilecek Hıristiyanların öldürülmesi, mallarının müsâderesi için emir verdi. Beyaz sarıklarla yahut at üzerinde ele geçirilen Hıristiyanların hepsi öldürüldü. Sonra Hıristiyanların yalnız mavi sarık sarabileceklerine, ne beygire ne katıra binemeyeceklerine, hamamlara ancak boyunlarında bir çıngırak ile girebileceklerine dâir bir irâde çıktı. Hıristiyanların hepsi memuriyetlerden çıkarıldı. Kiliseler, manastırlar kapandı. Hıristiyanlar artık evlerinden dışarı çıkmaya cesâret edemediler. Çünkü Müslümanlar tarafından tahkîr ediliyorlardı. Bir çoğu tecâvüze maruz kalmamak için Yahudilerin sarı külahını giydiler. Bir kısmı da İslamiyeti kabul eylediler.

Daha sonra, Sultan, Yemen'den, İstanbul'dan, Sis'ten, Tatar- Sene: 1325
lardan, Mardin'den, Anadolu'da Karaman Oğulları'ndan ve Nübye kıt'asından gelen sefâretleri kabul etti.[323] Hep hediyeler getirdiler. Yemen hükümdarı yardım kuvveti istiyordu. Sultan bir ordu hazırlayarak reislerine külliyetli para dağıttı. Bütün bu askerler Kâhire'den çıkarak Birketü'l-Hac'da karargâh kurdular.[324]Ordu yolda olduğu esnâda Sultan Kāhire'den Siryakus'a bir kanal kazdırmaya başladı. Her sene oraya giderdi. Sultan'ın ordusu Mekke'ye gitti ve bazı Arap kabîlelerine karşı hareketlerde bulundu. Bu askerin gelişin Zebîd sekenesini Yemen hükümdarına tâbi olmaya mecbur etti. Bunlar hükümdarlarına karşı isyan etmişlerdi. Yemen hükümdarı Taaz hisarından çıktı, Zebîd'e gitti. Biraz sonra ordu da buraya geldi. Fakat bazı Arap kabîleleri yardım etmekten geri durduklarından dolayı yiyecek bulmak için memleketi tahribe mecbur oldular. Sir dağları ahâlisi kuyuyu sakladılar ve dağlara çekildiler. Yemen hükümdarı Mücâhid, kendisi talip olmuş olmakla beraber bu ordunun gelişinden ürkmüştü. Yerlilerle uyuşarak Mısırlıları dağlara

---

323 725 senesinde.

324 Rebîülâhir'in 10'uncu Salı günü.

girmeye teşvîk ediyor, orada hep telef olacaklarını ümit ediyorlardı. Mısır ordusu biraz hareketten sonra dönmeye mecbur oldu.

Muhammed bu sırada Kāhire'de kalmıştı. Mısır'ı daha ziyâde
Sene: 1328 münbit hale getirmeye hizmet eden bir takım büyük icraatla meşguldü. Nil nehrini Dağ Hisarının eteğinden geçirmek ve Hulvan'dan oraya getirmek fikrine düştü.[325] İskenderiye riyaziyûnu (Çünkü Batlamyus devrinden beri bu memlekette dâima meşhur bir mektep kalmış gibi görünüyor) Sultan'ın huzûrunda Kāhire boyunca uzanan Kırmızı dağın yüksekliğini ölçtüler. Kanalın Nil ile aynı seviyede olmaması ve gerek yaz ve gerek kış mevsiminde içinde su bulunması için kırk iki *kasbat* derinlikte hafriyat yapılması lazım geldiğini gördüler. Sultan, yapılacak işin çokluğundan hayretlere düşerek kumandanlarıyla müzâkerede bulundu. Hepsi bu tasavvuru tasvip ettiler. Yalnız ordular müfettişi aleyhinde bulundu. Çünkü hafriyat askere yüklenilecekti. Bunun için Sultan'ın mâlik olduğu askerin iki misline ihtiyaç bulunduğunu ve muazzam masraflar göze alındığı halde bir kaç senede başa çıkarılamayacağını söyledi. Bunun üzerine Muhammed bu tasavvurdan vazgeçti.

Daha sonra[326] başka bir icraata kalktı ve bunda daha ziyâde
Sene: 1337 muvaffakıyete nâil oldu. Nil nehri Bulak taraflarına taşıyor ve pek büyük hasarlara sebep oluyordu. Buna bir çare olmak için Sultan ilk önce Nil sâhilinde oturanların hepsinin evlerinin önüne hendek kazmalarını emretti. Fakat bu iş faydasız kalınca İskenderiye riyâziyyunu [matematikçileri] getirildi. Bunlar Arva yahut Orta adada bir kanal kazmak ve Nil nehrinin ortasında Ravza [Roza] adasından bu adaya bir köprü yaparak sular yükseldiği zaman kanal vasıtasıyla akmasını sağlamak lazım geldiğini söylediler. Kanalın karşısında bir set yapılacak ve bu set, suları Munbaba yahut Anbaba taraflarındaki arâziye sevk edecekti. Derhal ameleler işe başlattırıldı. Dağlardaki ocaklardan taş çıkarılarak su kenarlarına getirildi. Taşları gemilere doldurarak batırdılar. Az vakit içinde bu köprüden geçilebildi. Hendek kazıldı. Su, arzu edilen mecrâyı takip etti.

Sultanın geri kalan hükümranlığı bazı entrikalar, kumandan
Sene: 1341 azilleri ve seyahatler içinde geçti. Bunların tafsilatı pek az dikkat

325 728 senesinde.

326 738 senesinde.

çekicidir. Nihâyet Sultan Muhammed hastalanınca[327] oğlu Ebûbekir'e bîat ettirdi ve biraz sonra da vefât etti.[328] Elli yedi sene on bir ay beş gün yaşamıştı. Saltanat müddeti üçüncü defa olarak tahta çıktığı târihten itibaren otuz üç sene idi. Hükûmet idâresi için gerekli olan büyük meziyetlere mâlikti. Emîrlerinin azamet ve kudretini kırmaya dâima çalışmıştır. Hatta onlara karşı çok kere zâlimâne ve hilekârca hareket etmiştir bile denilebilir. Çünkü gerek halkı gerek kendisini onların istibdâdından kurtarmaya uğraşmıştır. Arap atlarını pek severdi. Haralarında üç bin, ahırında ise dört bin sekiz yüz at var idi. Ava pek düşkündü. Bir çok av kuşlarına ve köpeklere sâhipti. Her tarafa adamlar tayin etmişti. Kûs ile Cize arasında hadsiz hesapsız sürülere mâlikti. Malatya ve Ayas şehirlerini zapt etmişti. Arados (Aruad) adasını Franklardan almış, Yemen'de, Anha'da, Hadîsa'da, Mekke'de harp yapmıştı. Caber kalesini tamir ettirmiş, Halep'den nehri akıttırmıştı. İnşaat için pek çok para sarf etti. Kırk günde İskenderiye kanalını kazdırdı. Bu iş için yüz bin kişi istihdam edilmişti. Bütün sene içinde su cereyan eden bu kanal, İskenderiye için gayet faydalı oldu. Kāhire'de yaptırdığı binalar için Tebaid'den son derece yüksek sütunlar getirtti. Siryanus'ta muhteşem bir saray yaptırtmıştı. Orada pek latîf bahçeler vardı. Kāhire'den oraya kadar bir kanal kazdırmıştı. Kanalın iki tarafı saraylar ve bahçelerle çevrili idi. Arada köprüler de yapılmıştı. Fil adasında ve Bulak'ta bir çok binalar inşâ ettirmiş, vaktiyle kum ile kaplı bulunan bu yerleri münbit bir hale getirmişti. Zamanında her taraf bir bahçe halinde idi. Emîrleri de kendisine uymaya teşvîk eyler, tasavvur ettikleri inşaatı icrâ hususunda onlara kolaylık gösterirdi. Eski hükümdarlar zamanında Mısır ne ise onun saltanatı zamanında da o hale gelmişti. Hayret edilecek inşaata teşebbüs ederdi. Bir Mısır hükümdarı Muhammed gibi toprağı münbit bir hale getirmek yolunu bilirse dâima kudretli bir hükümdar olur. Bir Arap müverrihinin ifâdesine nazaran, Sultan Muhammed'in zamanında bir avuç toprak yoktu ki üzerinde ya bina ya bahçe yahut bostan bulunmasın. Seyyahlar vaktiyle âteşîn kumlardan başka bir şey bulunmayan yerlerin gâyet münbit bir hâle dönüştürüldüğünü, dağlık arazinin tesviye olundu-

[327] 741 senesi Zilhicce'sinin 6'ncı Çarşamba günü.
[328] Zilhicce'nin 21'inde.

ğunu, aralarından uzun ve güzel kanallar geçtiğini görmekten hayretlere düşerlerdi. En cür'etkârâne tasavvurlar bir seneye kalmadan tatbîk ve icâ mevkiini konuluyordu.

Bu azîm inşaatın hikâyesi, eski müverrihlerin Mısırlılar tarafından tasavvur ve icrâ edilen muazzam binâlar hakkında söylediklerini bize daha az dikkate şâyân göstermeye hizmet eder. Bunları yapmak için büyük bir ilmî vukûfa hâcet yoktu. Çünkü bizden daha az mâhir olan Araplar bu işleri icraya cesâret ediyorlardı. San'at cihetinde eksik olanı amele çokluğu telafî ediyordu. Genellikle doğulular bizi hayretlere düşüren binâlar yapmışlardır. Çünkü onların tefekkür tarzları hakkında sahîh bir muhâkememiz yoktur. Hükümdarlar serî surette hat almak isterlerdi. Ne hayatına ne malına ehemmiyet verilmeyen halk esîrden başka bir şey değildiler. Bizim krallar tebaalarını daha az sevselerdi hükümdarların istibdâdına ve halkın felaketine birer âbide hizmetini gören o hayret verici ehramlardan daha cür'etkârâne, daha muhteşem ve daha faydalı binalar inşa edebilecek kadar kuvvetli olurlardı. Bu binalar sanayii ilerletmek yahut hükümdarın topladığı hazîneleri halk arasında tedâvül ettirmek için yapılmazdı. Bu elem verici mesâî ancak âdî surette beslenen bir sürü bedbahta gördürülürdü. Muhammed daha âdilâne ve hakîkaten muazzam fikirler sâhibiydi. Kanallar kazdırdı, setler yaptırdı. Kumları kaldırdı, Mısır'ın verimliliğini iâde etti. Bu hükümdardan evvel Mısır'da hiçbir şey yolunda değildi. Sanayii içinde boğulduğu uyuşukluktan kurtarmak için asırlara lüzum var zannolunabilirdi. Halbuki yalnız onun hükümranlığı zamanı bu icraata kâfî geldi. Büyük bir hükümdar sanayii beşikten çıkarmaya ve aynı zamanda mükemmeliyet derecesine ulaştırmaya muvaffak olabilir.

Sanâyide en ileriye giden milletler daha büyük inşaata teşebbüs edenler değildirler. Bu milletler büyüklüğe, vüs'ate değil zarâfete ehemmiyet atfetmişlerdir. Bizi hayretlere gark eden o azîm kitleler, işin aslı aranırsa, kavimlerin kabalığına ve sanayiin çocukluğuna birer delildirler. Hiçbir şeyi kemâl derecesine eriştirmeyen Çinliler beş yüz fersah uzunluğunda bir set yapmışlardır. Vücuda getirdikleri daha sâir binalarda binlerce adam çalışmıştır. O kadar büyük ve ağır parçalar döktüler ki halefler bunları bir yerden bir yere nakl etmeyi büyük bir iş gibi telakkî etti. Çocuklukta ancak çok büyük şeyler tasavvur ve tahayyül olunur. Daha âkil, daha münevver bir

yaşta, tabiatta bulunması lazım gelen tenâsüb-i hüsne [güzellik orantısına] dönülür. Dünyanın ilk asırlarında insanlar gâyet muazzam surette düşünüyorlardı. Henüz tecrübe ile zihinleri aydınlanmayan bu adamlar semâlara kadar kuleler yapmak isterlerdi. Hâsılı büyük icraat hiçbir zaman sanâyiin mükemmel oluşuna delalet etmez. Çünkü şüphe yok ki Mısırlılar Araplar kadar mâhir değildiler. Mısırlıların bıraktıkları binalara bakarak buna kanaat getirmek pek kolaydır. Kadîm Mısır binalarında sütunların o kadar çokluğu tonozları tutmak ihtiyacından ileri gelmiştir. Kemer yapmak sanatına vâkıf değildiler. Bununla beraber bütün malûmatımızın kaynaklarını onların o gayrı-mükemmel eserlerine borçlu olduğumuzu inkâr etmeyiz. Muhteriât [icatlar/buluşlar], çocukluk devirlerinde dâima mebzûliyet ve ifrât içindedirler. Daha münevver halefler onları sâdeleştirmeye ve mükemmelleştirmeye çalışır.

Muhammed'in vefatından sonra oğlu Ebûbekir kendisinin yerine geçti ve "Mansûr Seyfeddin" ünvanını aldı. Bütün emîrlerin muvâfakatıyla Tokuz-Timür Mısır vâlisi nasb olundu. Kusun namındaki diğer bir emîr ile Baştak, Meclis-i Hass'a kabul edildiler ve birinci mevkileri işgal eylediler. Sonra vilâyet vâlileri yerlerinde bırakıldı. Ebûbekir umûm tarafından sultan diye kabul edildikten sonra, müteveffâ Sultan tarafından vaad edildiği bahânesiyle kendisine Şam vâliliğini almış olan Emîr Bektaş tevkîf ettirildi.[329] Altun-buğa'nın (Altan-buğa) vâliliğe tayin edildiği emrini biraz evvel yollamış olan Kusun, Emîr Bektaş'a biraz beklemesi yolunda cevap verdi. Bektaş çekilmişti. Sultan'ın memlûklerine para dağıtarak onları kendi tarafına çekmeye çalışmıştı. Bu sâyede Sultan'dan vâliliğinin tasdikini istihsâl etmişti. Fakat Kusun bundan haberdar olunca Sultan'a emîrleri toplamayı ve onların muvâfakatını almayı nasîhat etti. Bunun üzerine derhal hareket etmesi için Bektaş'a emir verildi. Emîr Bektaş herkese bir çok bahşiş verdi ve bu suretle karışıklık çıkarmak istediğine dâir şüphe uyandırdı. Kendisinin tutuklanmasına bundan dolayı karar verdiler. Bu tasavvuru uygulamak için Emîr Kutluk-buğa'nın gelişi bekleniyordu. Bundan haberdar olan Bektaş Emîr Kutluk-buğa'ya karşı giderek onu öldürtmek teşebbüsünde bulundu. Kutluk-buğa, Emîr Bektaş ile karşılaşmaktan

---

329 742 senesi Muharrem'inin 8'inde.

kaçınarak Dağ Hisarına gitti. Orada Bektaş'ı tevkîfe karar verdiler. Hakîkaten, diğer emîrlerle birlikte saygılarını sunmak üzere geldiği zaman Kutluk-buğa ile Tokuz-Timür kılıcını aldılar ve bütün memlûkleriyle kendisini esîr ettiler. Bunlar İskenderiye hapishanelerine gönderildi. Bektaş ise Trablus'ta hapsedildi. Sonra Sultan daha bir çok emîrleri de tevkîf ettirdi. Aynı zamanda Halep'ten Zulkādir'in oğlu Karaca'nın isyan ettiğine ve Anadolu vâlisi Eretna'ya[330] iltihak ettiğine dâir haber geldi. Maksadı gelip Haleb'i zapt etmekti. Halep vâlisi sür'atle imdat gönderilmesini talep ediyordu.

Bu sırada bir takım muganniyeler ve genç emîrlerle zevk ve sefâhate dalan Sultan, kendisine nasîhat verenlerden ve bilhassa Kusun'dan kurtulmak fikrine düşmüştü. Kusun bütün emîrleri ve hatta Sultan'ın memlûklerini bile Kubbetü'z-Zafer'e topladı. Etrafındakiler, hükûmetin vâlisi Tokuz-Timür'ü Sultanın yanına girmekten men' ettiklerinden, Tokuz-Timür, Sultanı sefâhate sevk ettiklerinden ve kendisinin harabına yol açtığından dolayı onlara tenkitlerde bulundu. Yaklaşık olarak dört yüz memlûk Ebûbekir'i terk ettiler. Tokuz-Timür kendilerine: "*Efendinizin oğlu tahttadır, neden başka birini seçmek istiyorsunuz?*" diyerek iknâya uğraştığı halde muvaffak olamamıştı. Hepsi şu cevabı vermişlerdi: "*Bizim Kusun'dan başka efendimiz yoktur. Sultan bizi ihmal ediyor, bizi tanımıyor.*" Bu memlûkler dağıldılar, bir kısmı Kubbetü'z-Zafer'e gittiler. Orada sâir emîrlerle birlikte Kusun'u buldular. Kusun kendilerine beygir ve silah verdi. Sonra Kusun Mes'ûd'u saraya göndererek Sultan'dan başlıca gözdeleri olan Melik Timür'ü, İl-buğa'yı, Tacar'ı istedi ve aynı zamanda bütün kumandanların kendisine sâdık olduğunu temin etti. Mes'ûd Sultan'ı Hisar'da gözdeleriyle çevrilmiş bir halde buldu. Önünde yerlere kapandı, geliş sebebini anlattı. Sultan talep edilen kimseleri vermekten imtinâ etti. Tokuz-Timür'ü gidip görmek istediğinden İstabl-ı Âmire müdürüne atları hazırlatmasını emretti. Fakat ahırlarda hiçbir uşak bile bulunmadı. Bunun üzerine gözdelerini Kusun'a göndermeye râzı oldu. İçlerinden bazıları zaten kendiliklerinden çekilmişlerdi. Tokuz-Timür ile sâir emîrler Sultan'ı hal'e karar verdiler ve bu kararlarını derhal icrâ mevkiine koydular.[331] Sultan, bütün âilesi ve küçük memlûklerle beraber Kus'a

[330] Bu bir Moğol kumandanı idi.

[331] Safer ayının 10'uncu Pazar günü.

gönderildi. Hisarda yalnız birâderi Küçük kaldı. Kusun geceyi Kāhire hâricinde Kubbetü'z-Zafer'de çadır altında geçirdi. Ertesi sabah Dağ Hisarına gitti. Orada toplanan bütün emîrler Küçük'ü tahta çıkarmayı kararlaştırdılar. Sultan Ebûbekir ancak elli dokuz gün saltanat sürmüştü. Kusun'un emriyle bir müddet sonra öldürüldü.

"Eşref" lakabı verilen Küçük tahta oturduğu zaman bazılarına göre beş bazılarına göre yedi yaşındaydı. Sultan Muhammed'in oğlu idi. Mısır vâlisi olan Kusun başlıca emîrlere yani her binbaşıya bin altun sikke ve tubalhane (Tubalkhané) kumandanlarına beş yüz altun sikke, onbaşılara iki yüz altun sikke hediye verdi. Halka kumandanlarından her birine de ellişer altun sikke ve neferlere on beşer altun sikke hediye etmişti. Bir müddet sonra[332] Asvan'a sevk edilmek üzere Sultan Muhammed'in oğlu Ahmed Kerek'ten getirilmek istenildi. Fakat bu şehzâde yola çıkmaktan imtinâ gösterdiği ve birâderlerinin Tebâid'den getirtilmesini talep ettiğinden, kendisini icbâr etmek için Kerek'e bir ordu göndermek lüzumuna kāni oldular. Birkaç gün sonra Emîr Kusun ile Sultanın memlûkleri arasında, emîrin bu memlûklerden bazılarını almak istemesi dolayısıyla bir tartışma çıktı. İlk önce "Zemendâriye" denilen odadan bir memlûk istedi, bunu müşkilatla teslim ettiler. Fakat sonra dört beş tane daha isteyince yaklaşık yüz kadar memlûk isyan ettiler. Kusun'un değil Sultanın memlûkleri olduklarını söyleyerek, Kusun nezdine ilticâ etmiş olan reislerini rezâletle koğdular. Hepsi silaha sarıldılar. Ma'mâfîh kendilerini yatıştırmağa muvaffakiyet hâsıl oldu. Sonra, vaktiyle Muhammed'e âit bulunan sâir memlûkler de Kusun'dan kurtulmaya karar vererek bu memlûklerle birleştiler. Hep beraber gidip Emîr Kusun'un sarayını muhâsara ettiler. Bir çarpışma vukûa geldi. Bazı ölümler oldu. Nihâyet, kapamış oldukları Dağ Hisarının kapısını açmaya icbâr edildiler. İçlerinden yüz kadarı tutuklanıp öldürüldü.

Ebûl-Mehâsin İbn Şıhne

Bu sırada, Ahmed'in Kerek'ten bir ordu ile çıktığı ve Mısır üzerine yürüdüğü haber alındı. Bütün Kāhire bu haberden telaşa düştü. Emîr Kutluk-buğa'nın kumandası altında bir ordu oluşturuldu. Kusun bu emîre on beş bin altun sikke verdi ve bütün milise hediyeler dağıttı. Bununla beraber hiç biri bu seferden memnun değildi.

332 Rebîülevvel ayında.

Ordu yolda bulunduğu sırada Kusun sultanlar gibi bir çok emîrlerle Siryakus'a gitti. Döndüğünde Halep vâlisi Emîr Taştimür ile darıldı. Çünkü bu emîr yazdığı mektuplarda Sultan Muhammed'in evlatlarını Tebâid'e sürdüğünden ve Ahmed'i öldürmek üzere bir ordu sevk ettiğinden dolayı kendisini tenkit ediyordu. İstabl müdürü olan Aydoğmuş ile de darıldı. Sultan Ebûbekir'in vefatı münâsebetiyle daha sâir bir takım emîrler de gizlice kendisine düşman kesildiler. Onun vefatını kendisine atfediyorlardı. Kerek'e gönderdiği ordu hiçbir muvaffakıyet elde edemedi. Soğuk, yağmur ve kar sebebiyle hemen bütün ordu telef oldu. Nihayet, kumandanı Kutluk-buğa'nın kendi tarafını terk ederek Ahmed'e tâbi olduğunu, bütün emîrler ile onu sultan ilan ettiklerini Araplardan haber aldı. Halep vâlisi de bu harekete uymuş, evvelce Mısır vâlisi ve o zaman Hama vâlisi olan Tokuz-Timür, sâir Şam emîrleriyle birlikte, Ahmed'e destek vaad eylemişti. Kusun derhal Şam vâlisi Altun-buğa'ya kendi askerlerini Hums, Safed ve Trablus askerleriyle birleştirerek Halep vâlisi Taştimür'e hücum etmesi için emir gönderdi.[333]

Taştimür bu askerlerin hareketinden haberdar olur olmaz Zulkādir'in oğlu Karaca'yı imdadına çağırdı ve götürebilecekleri kıymetli eşyâ ile birlikte Elbistan'a çekilmeye karar verdiler. Fakat Halep askerleri gitmelerine engel oldu. Ufak bir çarpışma vukûa geldi. Vâli Elbistan'a kaçtı. Oradan Anadolu vâlisi Noyan Eretna'ya mektup yazarak, oraya gitmek üzere müsâade istedi. Bu müsâadeyi alarak Kayseri'ye gitti. Altun-buğa Haleb'e sâhip oldu. Bu esnâda Kutluk-buğa maiyetindeki askerle Şam'a girmiş ve orada Ahmed'i "Sultan" ilan etmişti. Gazze vâlisi Aksunkur ile Safed vâlisi Arslan ve hemen bütün Şam emîrleri bağlılık bildirmişlerdi. Hatta Aksunkur bile Mısır'la münâkeleyi kesmek üzere hareketlerde bulunmuş ve Kutluk-buğa Şam'da bulduğu bütün parayı askerine dağıtmak üzere zapt etmişti.

Kusun bunları haber alınca Gazze'ye doğru bir ordu gönderdi ve Hums üzerine yürümesi için Altun-buğa'ya emir verdi. İki ordu yaklaştılar. Fakat Şam emîrlerinin büyük kısmı Ahmed tarafını tuttular. Altun-buğa'nın bütün teşebbüsleri akîm kaldığı için firara mecbur oldu. Yeni Sultan'ı kabul için Şam'da her şey hazırlandı. Kusun ken-

333 Askerleri Şam'dan Cemâziyelâhir ayında hareket etti.

disine bağlı kalmalarını sağlamak düşüncesiyle bütün Şam emîrlerine pek çok para gönderdi. Sultan'ın memlûklerine uymuş gibi davrandı. Onlara mansıplar ve arazi verdi. Bütün bu ihsanlara rağmen, Emîr Bektaş'ı öldürttüğünden ve Sultan Ebûbekir'i hal' ettiğinden dolayı ileri gelenler kendisine karşı düşmanlık besliyorlardı. Hatta sultanlığını ilan etmek istediği bile söyleniyor ve bu kadar ihsanları bu maksatla yaptığı şâyiası yayılıyordu. Bir çok emîr, Mısır'a gelen Altun-buğa'yı istikbale gidildiği sırada Kerek'e çekilmek kararını verdi. Gerçekten, Altun-buğa Peluz'a (Belbis'e) vâsıl olmuştu. Orada iken, Kusun'un Dağ Hisarında emîrler tarafından muhâsara edildiğini, halka askerlerinden ve memlûklerden bir çoğunun emîri ele geçirmek fikriyle bunlara katılmış olduklarını haber aldı. Bunlar, Kusun'un sevk ettiği kuvvetlerin hepsini bozdular, sarayını yağma ettiler. Aydoğmuş bu teşebbüse önayak oluyordu. Kusun'un memlûkleri Kâhire civarında ordu kurmuş olan Altun-buğa'nın yanına kaçtılar.

Bu esnâda sarayın penceresinden bütün bu karışıklıkları seyreden ve yatıştırmak için ellerini çırpan Kusun, nihayet düşmanlarının eline kendini teslim etmek mecburiyetinde kaldı. Onu bir kaleye hapsettiler. Altun-buğa Kusun'un bütün memlûkleriyle âsîlere hücum etmek istedi. Fakat yanındakiler dağıldılar. Aydoğmuş Kusun'u İskenderiye hapishanelerine yolladı. Hatta Altun-buğa'yı da tevkîf etti. Bu suretle hükûmete hâkim olunca Sultan Küçük'ü tahttan indirdi.[334] Sultan Küçük beş ay on gün saltanat sürmüştü. Bütün hüküm ve nüfûz Kusun'un elinde kalmıştı. Kusun Kapçak'tan Sultan Muhammed'in evlendiği Özbek Han'ın kerîmesiyle beraber gelmişti. Köle değildi. Fakat Sultan Muhammed kendisini alıkoymak istediği için sekiz bin dinar verdi. Bu para Kusun'un kardeşine gönderildi. Biraz sonra yüzbaşı ve binbaşı tayin edildi. Sultan'ın kızıyla evlendi. Evi yağma edildiği zaman küpler içinde dört yüz bin altun ile yüz bin altun sikkelik esvap, bir çok Şîraz, Âmid ve Rum halıları bulundu.

Ahmed tahta çıkınca "Nâsır Şahâbeddin" lakabını aldı. Kusun'un tevkîfinden, Küçük'ün hal'inden sonra emîrler Kerek'de bulunan Sultan Ahmed'e Mısır'da da Sultan olarak kabul edildiğine dâir Ebûl-Mehâsin

[334] 742 senesi Şaban'ının 1'inci Perşembe günü [10 Ocak 1342].

haber gönderdiler. İhtilalin en başlıca âmillerinden biri olan Aydoğmuş, Sultan'ın yokluğunda memleketin idâresini üzerine aldı. Bir çok emîrleri tevkîf ettirdi. Halk da Kusun'un memlûklerinin evlerini yağma ediyordu. Kusun'un hapsettirmiş olduğu emîrler İskenderiye'de tahliye ettirildi. Sultan Muhammed'in çocukları Kudüs'ten Kāhire'ye getirildi. Suriye emîrlerinden bir çoğu yeni sultanı beklemek üzere Gazze'ye gittiler. Fakat Sultan doğruca Kāhire'ye gitti ve bu suretle bir çok emîrleri gayrımemnun yaptı. Mısır emîrleri de Sultan'ın gelişinde biraz aldandılar. Sultan, emîrlerden uzak durmak istiyor gibi görünmekteydi. Fakat halk büyük nümâyişler ve şenlikler yaptı.

Ahmed, Kerek'ten getirdiği kimselerle sarayına kapandı. Mısır
Sene: 1342 emîrlerini huzûruna kabul etmeye o kadar ehemmiyet vermiyor göründü. Suriye emîrleri Kāhire'ye geldikleri zaman[335] Aydoğmuş bunları istikbale çıktı. Hepsi Sultan'dan şikâyet ettiler. Daha şimdiden onu hal' etmeyi düşünüyorlardı. Fakat bazıları buna muhâlefet ettiler. Nihayet Ahmed hükümdarlık esvaplarını giydi, Halîfe Hâkim'in, dört mezhep kādılarının, emîrlerin ve bütün milis reislerinin huzuruyla ve mutâd merâsim dâiresinde tahta çıktı. Halîfe kendisini "Sultan" ilan etti. Emîrler ayaklarına kapandılar. Sonra ayakta, birbirinin ardı sıra, rütbelerine göre gelerek bîat eylediler. Arkalarından da Halîfe ile kādılar geliyordu. Diğer bir kabul resmi esnâsında Sultan emîrlerine hil'at ve para ihsân etti. Emîr Taştimür Mısır vâlisi oldu. Kusun'un emriyle Sultan Ebûbekir'i katlettirmiş olan Kus vâlisi Abdülmü'min cezâya çarptırıldı. Sultan, Zulkādir-oğlu Karaca'yı, kendi emîrlerine yaptığı hizmete mükâfaten Türkmenler Emîri yaptı ve Elbistan'da tarafından vekil nasbetti. Aydoğmuş da Halep vâlisi tayin olunarak görev mahalline doğru yola çıktı.[336]

Emîrler görev mahallerine gitmek üzere Mısır'ı terk eder etmez Sultan, Mısır vâlisi Taştimür'ü tevkîf ettirdi. Bütün hüküm ve nüfûzu eline geçiren bu emîr hiç kimsenin bir lütuf istirham etmek üzere Sultan'a yaklaşmasına müsâade etmiyordu. Kendi muvâfakatı olmaksızın Sultan bir emir verdiği zaman bu emri yırtıyor ve bazı

335 Şevval'in 9'unda.
336 Zilkade'nin 7'sinde.

emîrlerin mallarını pervasızca zapt ediyordu. Sultan, memlûklerin reisi ve Emîr Aksunkur ile verdikleri karar mucibince, Bektaş'ın ve Kusun'un memlûklerini kalede bulunanların oda'sına dâhil etmeye ve onlara da "halka" efradı gibi tahsîsât vermeye teşebbüs etti. Sonra bu memlûklerin bir çoğu kaleye konuldu. Emîrlerin hepsine memlûkleriyle birlikte Hisar'a girmek yasaklanmış olduğu için Taştimür ancak iki oğluyla beraber içeriye giriyordu. Derhal tevkîf olundu. Daha sâir bazı emîrlerle birlikte zincire vuruldu. Kutluk-buğa da tutulmak isteniyordu. Fakat daha evvel kaçmıştı. Bir müfreze ile kendisini takip eden Aksunkur Ariş sâhilinde ona yetişti. Bütün eşyasını yağma ettiyse de kendisini ele geçiremedi. Çünkü çöle kaçmıştı. Fakat Aydoğmuş'un yanına ilticâ ettiğinden orada tutuklandı.

Sonra, Sultan Kerek'e yapmak istediği bir seyahat için herşeyi hazırlattı. Dağ Hisarından çıktı.[337] Yokluğu esnâsında Aksunkur'u vekil bıraktı. Kubbetü'z-Zafer'e çekildi. Orada emîrler gelip elini öptüler. Yola çıktı. Çöl yoluyla Kerek'e gitti.[338] Kerek'e vâsıl olduğu zaman kimsenin içeriye girmesine müsâade etmedi. Halîfe ile sâir emîrleri Kudüs'e ve kendi memlûkleriyle reislerini hubûbatın pahalılığı dolayısıyla Karyetü'l-Halîl'e[339], sonra Gazze'ye yolladı.

Sultan, Kerek hisarını tahkîm ettirdi. İçine çok miktarda zahire koydu ve Emîr Kutluk-buğa'yı hapse attı. Bu sırada Kāhire ahâlisi Sultan'ın yokluğundan dolayı sızıldanıyorlardı. Mümkün olduğu kadar sür'atle dönmesi kendisine yazıldı.[340] Fakat Kerek'ten pek hoşlandığına ve ne kadar uygun görürse o kadar kalacağına dâir cevap gönderdi. Sonra, Sultan'ın Taştimür ile Kutluk-buğa'yı öldürtmüş olduğu haber alındı. Bir çokları bundan memnun olmadılar. Tebâid'den kendi hayvan sürülerinin gönderilmesine ve Kerek, Suriye ve Mısır kendisine âit olduğu cihetle canının istediği yerde kalmakta hür olduğuna dâir Sultan'dan bir mektup gelince, bu memnuniyetsizlik bütün bütün arttı. Bunun üzerine kendisini tahttan indirmeye karar verdiler.[341] Bu sultan ancak üç ay ve on üç

337 Zilhicce'nin 2'nci Çarşamba günü.
338 Zilhicce'nin 16'ncı Perşembe günü vâsıl oldu.
339 Yani İbrâhim köyü.
340 743 senesi Muharrem'inin 5'inde.
341 Muharrem'in 21'inde hal' edildi.

gün hükûmet etmişti. Mısır hazînesinden taşıyabileceği şeylerin hepsini götürmüştü ki bunlar takriben altı yüz bin altun sikke ile kıymetli taşlarla dolu sandıklardan, pederinin bütün kadın mücevheratından, altun ve gümüş at takımlarından ve meş'alelerden, elbiselerden ve bir çok sürülerle beygirden ibaretti.

Sultan Muhammed'in oğlu İsmâil, "Melikü's-Sâlih İmâdeddin" lakabını aldı. Birâderi Ahmed'e halef oldu. Emîrler tarafından seçilmesi dindarlığından ve akıl ve hikmeti ile meşhur olmaktan ileri geliyordu. Kus'da bulunduğu sırada Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutar, bütün zamanını Kur'ân tilaveti ile ve namaz kılmakla geçirirdi. Emîrler kendisine bîat ettiler. O da bir cürmü olmayan hiçbir emîri tevkîf ettirmeyeceğini vaad eyledi. Aksunkur Mısır vâlisi tayin edildi. İsmâil birâderi Ahmed'e Kerek ve Şubek ülkesinde kalmaya müsâade ederek hükümdarlık müzeyyinatını iâde etmesini istedi. İskenderiye hapishanelerinde bulunan bir çok emîrleri tahliye ettirdi ve bunlara, sâir bazılarına yaptığı gibi rütbeler ve mansıplar verdi.

Ebü'l-Mehâsin İbn Şıhne Suyûtî

Bir müddet sonra, Ahmed'in Kerek Araplarıyla beraber kendisini öldürmek için Mısır'a geçmek istediğini Araplardan haber alınca Kerek üzerine bir ordu gönderdi.[342] Ahmed teslim olmaya mecbur oldu. İsmâil'in istediği şeylerin hepsini iâde edeceğini vaad eyledi.

Sonra[343] İsmâil'in kardeşi Ramazan birâderi aleyhinde tertibatta bulundu. Sultan Siryakus'a doğru Kâhire'den hareket ettiği zaman Ramazan, bir miktar memlûk ile Dağ Hisarında kaldı ve sultanlığını ilan etmek fikrine düştü. Bütün âsîler Kubbetü'z-Zafer'e toplandılar. Fakat olaydan haberdar olan Sultan bazı emîrleri yolladı. Halk dağıtıldı. Yalnız başına terk edilen Ramazan tutuklandı ve birâderinin huzûruna sevk edildi. Sultan onun memlûklerini elinden aldı. Henüz Ahmed'den haber alınmadığından Kerek'i muhâsara için bir ordu gönderildi.

Bu ordunun hareketinden sonra Sultan, Mısır vâlisi Aksunkur ile sâir bazı emîrleri tevkîf ettirerek[344] İskenderiye hapishanelerine yolladı. Bilhassa Aksunkur halka pek fenâ muamele ediyor, herke-

Sene: 1343

---

342 Rebîülâhir ayında.

343 Receb ayında.

344 744 senesi Muharrem'inin 10'unda [4 Hazîran 1343].

sin mallarını zapt ediyordu. Sultana değil kendisine mürâcaat edilmesini istiyordu. Vilayetlerin vâlileri Sultan'a bundan dolayı şikâyet etmişlerdi. Sonra Kerek'e yeniden asker gönderildi. Muhâsara uzun sürdü. Arada sırada yine oraya asker yollamak mecburiyeti hissedildi. Fakat Ahmed'in tarafını tutan Şam vâlisi ile kumandanlarından bazıları tutuklandıktan sonra muhâsaraya daha faaliyet ve şiddetle devam edildi. Yiyeceği kalmamış olan Ahmed'i ahâli de kendi haline terk etti. Böyle olmakla beraber Kerek'e yeniden asker göndermek gerekti.[345]

Bu askere para vermek için Acem tüccarlarının parasını almaya mecbur oldular. Çünkü hazînede bir şey yoktu. Şehre cebren girildi. Ahmed on kişi ile birlikte hisara kapandı. Üç yerinden yaralanıncaya kadar direnişte bulundu. Kılıç elde hisara girdiler.[346] Ahmed kendisini müdâfaa ettiği sırada yakalandı. Kerek ahalisinden biri para mukābilinde şehrin zaptını kolaylaştırmıştı. Ahmed Kāhire'ye gönderildi. Sultan kendisini emîrlerin haberi olmaksızın boğdurttu. Kerek muhâsarası iki sene üç ay sürmüştü. Sene: 1344

Bu mühim muzafferiyetten sonra Sultan bir müddet Siryakus'da vakit geçirdi. Her sene buraya bir seyahat yapmak sultanların âdeti idi. Sonra Kāhire'ye dönerek hacca gitmeye hazırlandı. Fakat hastalandı ve biraz geçince ölüm tehlikesinde kaldı. Bir çok sadaka dağıttı, mahbusları affetti. Hastalığı arttı, bütün tebaasının teessüfleri içinde vefat etti.[347] Ancak yirmi yaşında idi. Üç sene iki ay ve on gün hükûmet etmişti.

Vefatı bir müddet gizli tutuldu. Birâderi Şaban kendisini sultan ilan ettirmek için taraftarlar tedârik etti. Biraz muhalefete maruz kaldıktan sonra, "Sultan" ilan edildi ve "Kâmil" ünvanını aldı. "el-Alâî" lakabıyla yâd edilen Argun bunun zamanında pek nüfûz sâhibi oldu. Bu hükümdarın devri pek az meşhurdur. Şaban bazı emîrleri azlederek yerlerine başkalarını tayin etti. Aldığı kadınların çokluğu ve hükûmet işlerine dikkat etmemesi hasebiyle halkın nefretini kazandı. Kendisine bir şeyden şikâyette bulundukları zaman: "*Herkesi bildiğine bırakınız!*" diye cevap verirdi. Onun zamanında

Ebû'l-Mehâsin
İbn Şıhne
Suyûtî

345 745 senesi başlarında.
346 745 senesi Safer'inin 22'sinde.
347 Rebîülâhir'in 4'ünde.

halk emîrlerin tecâvüzlerinden pek çok çekti. Şam vâlisi İlbuğa (Yelbuğa) Hums, Safed, Hama, Trablus vâlileriyle birlikte isyan etti. Bütün bu vilayetlerin askerleri Şam'da toplandılar ve merhum Sultan Muhammed'in emri mucibince kendisini hal' etmeye kalkmış olduklarını Şaban'a bildirdiler. Sultan Muhammed, kendisinin tahta çıkacak evlad ve ahfâdından biri, devletin kānunlarına riâyet ve akıl ve hikmetten ayrılırsa, hal' edilmesini söylemişti. Şaban'a şu sözleri söylediler:

> *"Her şeyi karmakarışık ettiniz. Asker arasına nifak düşürdünüz. Birâderinizi katl, başlıca emîrlerden bir çoğunu tevkîf ettirdiniz. Hükûmet işlerini ihmâl ederek yalnız kadınlarla ve şarap içmekle meşgul oluyorsunuz. Askere verilen yerleri siz başkasına sattınız."*

Bu mektup Kāhire'ye ulaşınca Sultan pek sıkıntıya düştü. Mekke'ye gitmek tasavvurundan derhal vazgeçti. Zâten bu niyeti halk arasında bir çok şikâyete sebep olmuştu. Sonra, emîrleriyle istişâre ederek, Suriye'ye bir ordu göndermeye karar verdi. Sonra Emîr Muncuk(Mandgiac)'dan bir mektup aldı. Bu emîr ona kendi ihtiyarıyla tahttan inmesini tavsiye ediyordu. Suriye'ye ordu göndereceği sırada Argun, Sultan ile gizlice bir mülâkatta bulundu. Şaban hiddetlenerek kılıcıyla kendisine vurmak istedi. Emîr kaçtı ve gayrımemnun sâir birkaç emîr ile birlikte Şam emîrlerine bir mektup yazarak onlara iltihak etmeye hazır olduklarını bildirdi.

Şaban, iki kardeşinin öldürülmesi için emir verdi. Bunların kendisine halef seçilmelerinden korkuyordu. Fakat kadınlar öldürmekle görevli olanlara engeller çıkararak bu emrin icrâsına meydan vermediler. Bununla beraber Şaban kardeşlerini tevkîf ve bir tarafa hapsettirdi. Kadınların çığlığı sarayda büyük bir telaşa sebep oldu. Bütün memlûkler toplandılar. Suriye'ye gidecek milis askerleri Kubbetü'z-Zafer'e çekildiler. Argun, Sultan'a askerlerin yanına gitmeyi tavsiye etti. Memlûkleri toplamak için trampet çalındı. Bir haylisi itaat ettiler. Şaban bin süvari ile çıktı. Sokaklardan geçerken halkın yardımını ricâ ediyordu. Yolda süvarilerden altı yüzü kendisini terk ettiler. Kubbetü'z-Zafer'e vardığı zaman Aksunkur yanına yaklaşarak tahtından vazgeçmesini tavsiye etti. Şaban ağlamaya başladı. Aksunkur askerlerinin yanına dönerek Sultan'ın ferâgate râzı olduğunu haber verdi. Bu münâsebetle bir hayli gürültü oldu.

Sultanın taraftarı emîrler buna mümânaat ediyorlardı. Kavga çıktı. Sultan mağlup olarak Dağ Hisarına kaçtı. Orada vâlidesinin yanında saklandı. Bütün milis askeri Sultan'ı takip ettiler. Sultan tevkîf edildi, zincire vuruldu. Birâderleri Emîr Hacı ile Emîr Hüseyin mahbesten çıkarıldı.

Emîr Hacı "Sultan" ilan edildi.[348] Birkaç gün sonra da Şaban öldürüldü.[349] Şaban ancak bir sene ve elli sekiz gün hükûmet etmişti. Mısır'da saltanat süren hükümdarların en fenası gibi telakkî olunmaktadır. Zevk-u safâsından başka bir şey sevmezdi. Bu uğurda devlet mallarını satardı. Kadınları ve hizmetçileri pek nüfûz sâhibi idiler. Kan dökmekten de zevk alırdı. Sene: 1346

Yeni Sultan, ilk iş olarak selefinin türlü türlü oyunlarla teveccühünü kazanmış kimseleri ve hazîneyi soyan bunlara benzer adamları kovdu. Bütün Suriye emîrleri kendisine bîat ettiler. Şaban'ın tarafını uzun müddet tutmuş bazı emîrleri azlederek her tarafta asâyişi sağladı. Sonra Kubbetü'z-Zafer'e gitti.[350] Resmî alay ile Kāhire'ye girdi. Ebü'l-Mehâsin İbn Şıhne

Sonra[351], bazı emîrleri tutuklattırmak istediği için Kāhire'de büyük bir karışıklık çıktı. Bazı kumandanlar öldürüldü. Her şey sükûnet bulduktan sonra Sultan kendilerine ihsanlarda bulundu. Bu münâsebetle Suriye'de de karışıklık çıkarılmasından korktuğu için oraya bir ordu gönderdi.[352] Şam vâlisi Emîr Yelbuğa Sultan'ın emri üzerine tutuklandı. Fakat Sultan Hacı'nın Emîr Oğuzlu'ya pek çok hüküm ve nüfûz bahşetmiş olması onun her gün Sultan'dan nâil olduğu iltifatları kıskanan sâir emîrlerin hiç hoşuna gitmiyordu. Bütün ileri gelenler kendilerinin mallarını pervasızca zapt eden bu emîrden korkuyorlardı. Oğuzlu İskenderiye hapishanesinde mahbus bulunan bir çok emîrin mallarını zapt için onları öldürtmeyi Sultan'a tavsiye etti. Fakat sonra Sultan'ın da gazabını tahrik edince tutuklandı ve Mısır'da katledildi. Kendisini sultan ilan ettirmek emeline düşmüştü. Hacı'ya, birâderi gibi zevk-u sefâya pek düşkünlük gösterdiğinden, pek çok emîr katlettirdiğinden ve birâderi Sene: 1347

348 747 senesi Cemâziyelevvel'inin 29'uncu günü [17 Eylül 1346].
349 Cemâziyelâhir'in 3'ünde.
350 Cemâziyelâhir'in 5'inci Pazartesi günü.
351 748 senesi Rebîülevvel'inde.
352 Cemâziyelevvel ayında.

Şaban'dan ziyâde fenalık ettiğinden dolayı tenkitlerde bulunurlar. İşte bütün bu kötülüklerinden dolayı memlûkler onu tahttan indirerek yerine birâderi Hüseyin'i geçirdiler.[353]

Bu da Sultan Muhammed'in oğlu idi. Memlûkler sultanın birâderi Hüseyin'i tahta çıkarmak istemişlerdi, fakat ekseriyet Hasan'ı tercih etti.[354] Ona "Nâsır Seyfeddin" lakabını verdiler. Tahta çıktığı vakit on bir yaşında idi. Cülûsunun ertesi günü bütün emîrler toplandılar. Eski Sultanın maiyetinde bulunan emîrleri hazîneden aldıklarını iâdeye mecbur ettiler. Bazılarının iâde ettikleri mücevherâtın kıymeti yüz bin altun sikkeyi buluyordu.

Emîr Şeyhun hükûmet nâibi tayin edildi. Moğoltay da Istabl-ı Âmire müdürlüğüne geçti. Hacı'nın hal'ini ve vefâtını haber vermek için Suriye'ye memurlar gönderildi. Sultanın masrafları hakkında nizamlar konuldu. Nüfûzları pek artmakta olan Çerkeslerin satılmasına karar verildi. Emîr Bibgarus [Beybuğarus?] Mısır vâlisi oldu. Birâderi Muncuk silahdarlığa nasb olundu. Çerkeslerden bir haylisi öldürüldü, bazıları da Suriye'ye dağıtıldı.

Sonra Mısır'da vebâ zuhûr etti.[355] Bir müddet Kâhire'de günde
Sene: 1348 Ebû'l-Mehâsin Kam-mu on on beş bin kişi vebâdan telef oldu. Ölüler masalar, merdivenler, hatta kapılar üzerinde taşınıyor, özel olarak kazılan çukurlara atılıyordu. Bu vebâ bütün dünyayı dolaştı. Bir Arap târihçisine göre ilk önce Tataristan Hanının hükûmetinde başladı.[356] Hakîkaten Çin târihlerinde evvelki senelerde on üç milyon kişiden fazla adam telef olduğuna, büyük taşkınlar vukûa gelerek bütün memleketin

[353] 748 senesi Ramazan'ında.

[354] Ramazan'ın 14'üncü Salı günü.

[355] 749 senesinde. En ziyâde Şaban, Ramazan ve Şevval aylarında şiddetli idi. 748 senesinde başlamıştır.

[356] Mézerai aynı şeyi söylüyor. "Bundan daha müthiş ve öldürücü bir vebâ olmamıştır. Bütün dünyaya yayılmıştır. Bu hastalıktan zarar görmeyen bir kasaba, bir ev kalmadı. 1346 senesinde Hıtay hükûmetinde başladı. İlk önce gâyet pis kokan bir ateş buhârı çıktı ve iki yüz fersahlık mesâfeyi öyle bir tahrip etti ve havayı o kadar bozdu ki küçük yılan yavruları ve zehirli böcekler yağmur gibi yağıyorlardı. Hıtay'dan Asya'ya, Yunanistan'a, oradan Afrika'ya, sonra Avrupa'ya ve tâ kuzeye kadar her tarafı berbad etti. Zehir o kadar sârî idi ki gözle bakılınca bile öldürüyordu. Başladığı memleketlerde beş ay hüküm sürdüğüne dikkat olunmuştur. En az zarar-dide olan şehirlerde ahâlinin ancak üçte biri kurtulabilmiştir. Fakat pek çok yerde ahâlinin ancak on beşte, yirmide biri kalmıştır."

harâbeye dönüp pek çok kişinin boğulduğuna, büyük yer sarsıntıları hissedilerek bir çok dağların yıkıldığına, evvelce meçhul bir takım göller oluştuğuna ve memleketin her tarafı haşerât ile dolduğuna dâir kayıtlar vardır... Cesetlerin kokusu her tarafa yayılıyordu. Vebâ ilk önce Çin'de ve Tataristan'da ortaya çıkarak oradan Kapçak Tatarlarına, sonra İstanbul'a, Rum Kaysariyesine [Kayseri] ve Antakya'ya geçti. Kaçmak isteyenlerin çoğu yollarda öldüler. Hastalık Karaman'da ve Kayseri'de herkesi öldürdü. Bu memleketteki Kürdler kendi memleketlerine kaçmak istedilerse de her tarafı vebânın sarmış olduğunu gördüler ve öldüler. Sis ülkesi yani Küçük Ermenistan bilhassa musîbete uğradı. Tekfur yani kral tebeasının bir çoğuyla birlikte vefat etti. Arap tarihçisinin ifâdesine göre, Çin'de o kadar şiddetli yağmurlar yağdı ki[357] insanlar, hayvanlar, hatta kuşlar bile külliyetli surette telef oldular. Memlekette nerdeyse nüfus kalmadı. Bu müthiş vebâ Hindistan'ı da tahrip etmiştir. Bağdad'da insanlar çarçabuk ölüyorlardı. Halep, Şam kıt'ası, Mardin ve Diyârbekir, Safed, Kudüs, Kerek, Nablus, Remle ölümlerin fazlalığından dolayı âdeta boşalmışlardı. Yollarda ve kervansaraylarda naaşlardan başka bir şey görülmüyordu. Yalnız Maarratu'n-Nu'man, Şehr-i Zor ve Hârim şehirleri bu âfetten masûn kaldılar. Halep'de günde beş yüz kişi vefat etti. Gazze'de bir buçuk ay içinde ölümler iki bin kişiyi buldu. Sürüler de telef oluyordu. Sonradan yine Arap müverrihinin beyanlarına nazaran, Avrupa'ya geçti. İlk önce hayvanlardan başladı, çocuklara sirâyet etti ve her tarafa yayıldı. Kıbrıs adası ahâlisi bütün Müslüman esîrleri öldürdüler, çünkü bu müthiş felaket esnâsında adayı zapt etmelerinden korkmuşlardı. Bu vebâ esnâsında bir akşam şiddetli bir rüzgâr çıktı ve büyük bir zelzele vukû buldu. Deniz kabardı, bir çok gemiler parçalandı. Kıbrıs ahâlisi nereye gideceklerini bilmeksizin kaçışıyorlardı. Bu fırtınadan bir hayli telefat oldu. Bazı kimseler civar adalara kaçmak isterken yolda öldüler. Bütün ada âdeta bomboş bir hale geldi. Adaya dönen on üç tüccar Trablus'a geçtiler. Orada ölümden kurtulamadılar. Yer sarsıntısından önce çıkan rüzgâr o kadar murdâr bir koku neşretmişti ki insanlar yerlere düşüyorlar ve çırpına çırpına hayatı terk ediyorlardı. İçinde bazı Kıbrıs tüccarları bulunan gemiler İskenderiye'ye geldiler. Bu firarîlerden pek azı kurtuldu.

357 Çin târihlerinde bunlar kayıtlıdır.

Bu vebâ İtalya'yı, Sicilya'yı, Mayorka'yı, İspanya'yı tahrip etti. Endülüs vilayeti hemen hemen hiç ahâlisiz kaldığı için Afrikalılar hazînelerini yağma için geldiler. Fakat hepsi vebâya tutuldular ve öldüler. Granata Hükûmeti bu âfete maruz kalmadı. Afrika'da hastalık hayvanlara da geçmişti. Etleri simsiyah oluyordu. Vebâ, İskenderiye'ye kadar bütün Barka ülkesini tahrip eyledi. İskenderiye'nin evleri kapandı. Ölüler o kadar çoktu ki gömmeye imkân yoktu. Naaşları yiyen kuşlar da telef oluyorlar ve taaffünü artırıyorlardı. Hastalık İskenderiye'den Demenhur'a ve Târuca'ya geçti. Mahalle'de tarlaları sürecek adam kalmamıştı. Şam hastalıktan pek zarar görmüştü. Güneş Mizan [Terazi] burcunda olduğu için gece yarısına doğru gâyet şiddetli bir rüzgâr çıktı, sabaha kadar devam etti. Güneşin doğuşundan iki saat sonraya kadar bu rüzgâr kesilmemişti. Sonra o kadar şiddetli bir karanlık çöktü ki yanyana duran insanlar birbirlerini görmüyorlardı. Karanlık geçtikten sonra çehreler sapsarı görünüyordu. Sonra bir çok telefat vukûa geldi.

Kāhire'de bu vebâ ilk önce kadınlarda ve çocuklarda başladı. Bu esnâda Sultan Siryakus'a çekildi ve Kāhire'de herkesin dua etmesini emretti. Vebâ gittikçe artıyordu. Bütün vücutta bir iltihap hissediliyordu. Ağızdan kan geliyor, arkadan ölüm takip ediyordu. İçinde bir vebâ vak'ası zuhûr etmiş olan evdekiler o gece içinde vefat ediyorlardı. Ölüm o kadar seri oluyordu ki doktora mürâcaat etmeye vakit kalmıyordu.

Mézerai Félibien *Hist. d. Danmark (Danimarka Tarihi)*

Bu müthiş âfet İtalya'dan Fransa'ya geçti ve oradan büyük tahribat yaptı. Hastalık kasıkta veya koltuk altında bir şiş ile başlıyor ve tutulanları iki üç gün içinde götürüyordu. İnnosan (İnnocens) mezarlığı naaşlarla o kadar doldu ki mezarlığı kapamaya mecbur oldular. Paris'in Otel Diu Hastahanesi'nde ölümler günde beş yüzü geçiyordu. Hastalık sonra İngiltere'ye, Almanya'ya ve kuzey taraflarına sirâyet etti. Danimarka bilhassa pek şiddetli zarar gördü. Kırlar boşaldı. Ticâret uzun müddet sekteye uğradı. Her sene Grönland'a gönderilen gemilerin gönderilmesinden vaz geçildi. Siyah vebâ[358]

---

358 Bu meseleye dâir senesinde yaptığım tedkîkatın arzına müsâade buyurulmasını istirham eylerim. 1333 senesinde Çin'de, İmparatorluğun pâyitahtı olan Kinssai'de o kadar bol yağmurlar yağdı ki dört yüz bin adam su altında telef oldu. Aynı sene Kiang ve Hoai nehirleri kıyısında büyük bir kuraklık oldu ve bunu bir kıtlık takip etti. On birinci kamerî ayda Tsin-çeo dağı yıkıldı, yer açıldı. 1334

baharında ilk kamerî ayda Tsin-çeo'da ve Leang-çeo'da bir kan yağmuru başladı. Üçüncü kamerî ayda Çang-te-fu arâzisine gökten bir nevi tüyler düştü ve Çong-yuen'de muhtelif hâdiseler vukûa geldi. Şan-tung'da büyük taşkınlar oldu. Çe-si dâhilinde ise bilakis müthiş bir kuraklık hüküm sürdü ve vebâ illetine sebebiyet verdi. Beş milyon kadar adam telef oldu. Sekizinci kamerî ayda King-sai'de bir yer sarsıntısı hissedildi ve King-ming-şan dağı yıkıldı. Bir göl teşekkül etti ki çevresi yüz li genişliğinde idi. Bir çok kişi helâk oldu. Ho-kuang ve Ho-nan dâhilinde üçüncü kamerî aydan sekizinci kamerî aya kadar hiç yağmur yağmadı. Bütün kırlara böcek ve haşerât doldu. Ahâli her taraftan telef oluyorlardı. 1336'da Çin'de büyük taşkınlar görüldü. Aynı zamanda böcek ve haşerât hârikulade bir surette arttı ve müthiş bir kıtlık hissedildi. Teng-çeo'da otuz gün mütemâdiyen yağmur yağdı. Bütün nehirler taştılar. Bir de vebâ zuhûr etti. Hoang-çeo'yu böcekler bastı. Kiang taraflarına doğru bahardan sekizinci kamerî aya kadar hiç yağmur düşmedi. Bütün halk sefâletten telef oluyorlardı. Aynı zamanda ve ertesi sene zarfında Mézerai'nin rivâyetine nazaran Pâris'te müdhiş hâdisât-ı cevviye [atmosferle ilgili olaylar], ölümcül yer sarsıntıları ve kışın mütemâdî gök gürültüsü ve yıldırım görüldü. 1337 senesinde Çin'de Kiang civarlarında kıtlıktan dört milyon kişi vefat etmiştir. Ho-nan'da yedinci kamerî ayda pek şiddetli sıcaklar oldu, doğu tarafından hayrete şâyân derecede bol miktarda haşerât geldi. King-sai'de sekizinci kamerî ayda otuz gün pek şiddetli yağmurlar yağdı. Taşan nehirler insanları ve sürüleri alıp götürdüler. Vukûa gelen yer sarsıntıları bütün binaları yıktı, pek çok kişiyi ezdi. Bu zelzeleler altı gün sürdü. 1338 senesinde sekizinci kamerî aydan sonra King-sai'de olan zelzele on gün defalarca tekrerrür etti. O târihte Fransa'da büyük bir kıtlık hüküm sürmüştür. 1339 senesinde Pien-çeo'da vukûa gelen büyük taşkınlarda bir çok kişi boğuldu. 1340 senesinde King-sai ülkesinde aynı felaketler tekerrür etti. 1341'de Çin'de büyük bir kıtlık oldu. 1342'de Ta-tung-fu'da o kadar müthiş bir kıtlık vukûa geldi ki insanlar birbirlerini yediler. Üçüncü kamerî ayda King-sai'de bir zelzele oldu. Aynı senede, Kronik Martinyen (Chroniques Martiniens)'e göre "Her taraftan o kadar sular taşmış ve fışkırmıştır ki Kolonya (Colongne) şehrinin surları üzerinde kayıkla gezilebilmiştir. Bundan dolayı bir çok köprüler ve kuleler yıkılmıştır." 1343'de Hung-çang dağı yıkılmış, yer altından fışkıran sular bir çok kişiyi boğmuştur. Yedinci kamerî ayda Pien-çeo ve Leang-çeo'da müthiş taşkınlar vukûa geldi. Dördüncü kamerî aydan yedinci kamerî aya kadar durmaksızın yağmur yağdı. Yedi şehir su altında kaldı. Aynı sene Mısır'da ve Suriye'de de şiddetli yer sarsıntıları oldu. 1344'de yedinci kamerî ayda Ven-çeo'da büyük bir yer sarsıntısı oldu, deniz taştı. 1345'de Ki-çeo'da yine büyük bir yer sarsıntısı hissedildi. 1346'da ikinci kamerî ayda Şang-tung'da zelzele oldu. Beşinci kamerî ayda Şan-si'de büyük bir kıtlık çıktı. Sonra sekizinci kamerî ayda şiddetli taşkınlar görüldü. 1347'de Şan-tung'da şiddetli yer sarsıntısı olduğu gibi gök gürültüsüne benzer sesler de işitildi. Tong-ping'de üçüncü kamerî ayda vukûa gelen bir yer hareketinde sular kabardı ve gâyet çalkandılar. Hong-tung büyük bir kuraklığa maruz kaldı ve bir çok kişi telef oldu. Sonra bir müddet Çin kıt'ası bu musîbetler silsilesine maruz kalmadı. Bunun netîcesi olan vebâ dünyanın sâir kısmlarını tahrip edip durdu.

namı verilen ve Çin'de zuhûr edip bütün dünyaya sirâyet eden hastalık muhtelif milletlerin birbirleriyle hangi yolları takip ederek ticâret ettiklerini ve Ümit Burnu dolaşılmadan evvel emtianın tâ doğudan Avrupa'nın bir ucuna kadar nasıl getirildiğini göstermeye hizmet eder. O zaman Çin kıt'ası ve Tataristan'ın büyük bir kısmı aynı hükümdara tâbi idi ve bu hükümdar Tatar idi. Tatarlar yahut Moğollar Kore'den Palus Meotides'e ve Kırım'a kadar olan bütün memleketlerin sâhibi idiler. Muhtelif hükümdarlar idâresinde olmakla beraber o zaman tek bir millet teşkil ediyorlardı. Tüccarlar Çin'den Kırım'a kadar serbestçe gidebilirlerdi ve hakîkaten gidiyorlardı. Oradan emtia İstanbul'a nakl olunuyordu. Bütün Avrupa kavimleri de oraya giderdi. Bundan dolayı bu şehirden hastalığın bir taraftan bütün batıya yayıldığını ve diğer taraftan Antakya şehri ve Suriye'nin sâir bütün mühim şehirleri vâsıtasıyla İskenderiye'ye ve Kāhire'ye girdiğini, Hind'e kadar sokulduğunu kolayca anlamak kābildir. Hindistan'a doğrudan doğruya Çin ticâreti vâsıtasıyla da girebilirdi. Doğuda eskiden beri vebâya karşı gösterilen ihmal hastalığın ilerlemesini kolaylaştırdı. Vebâlılar şehri terk ederek başka bir şehre sığınıyorlar ve kendileriyle beraber bir felaket getiriyorlardı. Avrupalılar da hastalığın önüne geçmek husûsunda doğululardan daha ihtiyatlı davranmadılar. Aralarındaki münâsebet dolayısıyla bütün batıya yaydılar. Bu suretle dünya sâkinlerinin altıda biri mahv oldu. İşte kökeni meçhul olan bir takım felaketler böyle vücut buluyor ve yavaş yavaş dünyaya yayılıyor. Bu vebâ, aynı kıt'alardan gelmiş ve dünyayı tahrip etmiş barbar sürülerine benzetilebilir. İnsan cinsinin umûmî târihi göz önüne alınarak ve muhtelif kısımları birbirleriyle kıyaslanarak yeryüzünü değiştiren büyük inkılapları anlamak kābil olabilir. Bunların menşelerini, seyirlerini ve en uzak memleketlerde birbirleriyle hâiz oldukları münâsebeti bu suretle görebiliriz.

Bu müthiş vak'a, Hasan'ın saltanatı zamanında ortaya çıkan ahvâlin en mühimmidir. Sâir hâdiseler emîrler arasında çıkan bazı nifaklara, emîrlerden bazısının ve bilhassa Muncuk'un azline[359] inhisar eder. Muncuk'un azli üzerine Safed vâlisi Emîr Ahmed ile Emîr Bibgarus isyan ettiler. Bunlara karşı Suriye'ye asker yollamak

Sene: 1350, 1351

359 751 târihinde.

icap etti. Giden te'dip kuvveti âsîleri tuttu. Yemen'de Meni'de de bir başarı kazanıldı. Orada hükümran olan Mücâhid Ali yakalandı. Mısırlılar Mücâhid Ali'nin birâderi Aclan'a destek veriyorlardı. Mücâhid Ali Mısır'a getirildi.[360] Sonra, orada, Yemen'e dönmek müsâadesini elde etti.

Sultan emîrlerden bazılarını tutuklattırmak istediği için Mengli-buğa, Moğoltay ve daha bazıları Kubbetü'z-Zafer'e çekildiler.[361] İsyanlarının sebebini anlamak üzere, Sultan'ın gönderdiği memlûkleri tevkîf ettiler. Âsîler gittikçe kuvvetlendikleri için Sultan kendiliğinden istifâ ederek kılıcını onlara gönderdi ve zevceleriyle birlikte çekildi. Âsîler Hisara geldiler, kadınların feryadına rağmen sultanı yakaladılar ve birâderi Sâlih'i tahta çıkarmaya karar verdiler. Hasan üç sene, dokuz ay ve on dört gün hüküm sürmüştü. Sultanlığı zamanı karışıklık ve felaket içinde geçti. Suriye ve Tebâid Arapları isyan ettiler.

Esâsen Sâlih ismini taşıyan yeni sultan yine "Sâlih" lakabını aldı. Sultan ilan edilir edilmez Emîr Bazlar, Suriye emîrlerinin bîatını kabul etmek üzere Suriye'ye gönderildi. Sonra hazînenin hali tedkîk edildi ve boşalmış olduğu görüldü. Emîr Şeyhun'u affetmesi için Sultan'a istirhamda bulundular. Mahbus bulunduğu İskenderiye'den Kāhire'ye getirdiler. Fakat bazı emîrler bu emîre büyük maaş vermek lazım olduğu için tahliye edilmesinden memnun olmadıkları için beygirlerine bindiler ve memlûklerini silahlandırdılar. Birkaç kişi telef oldu. Sultan'a âsîlerin Hasan'ı tekrar tahta çıkarmak istediklerini söylemişler ve buna inandırmışlardı. Sultan bütün milis askerlerini toplayarak Emîr Taz ile Kubbetü'z-Zafer'e yürüdü. Orada Suyurgatmış'ı buldu ki o da Emîr Moğoltay ile Mengli-buğa'yı çağırtıyordu. Bu iki emîr tevkîf edildi ve İskenderiye'ye gönderildi. Bundan pek memnun görünen Sultan, Dağ Hisarına döndü ve Şeyhun tahliye edildi. Hasan'ın sultanlığı zamanında hapsedilmiş olan bazı emîrler eski makāmlarına iâde edildi. Suyurgatmış bu sultan zamanında son derecede hüküm ve nüfûz sâhibi oldu. Şeyhun ve Taz gibi emîrler bundan kuşkulandıkları için[362] Mısır vâliliğinden istifaya mecburiyet hissetti ve bu memuriyet Şeyhun'a verildi.

360 752 târihinde.

361 752 senesi Cemâziyelâhir'inin 27'sinde [21 Ağustos 1351].

362 753 senesinde.

Suriye'de bazı ayaklanmalar oldu. Bibgarus Halep'te "Sultan"
Sene: 1352 ünvanını ve "Âdil" lakabını aldı. Mısır'a harbe gitmeye ve Emîr Taz ile Şeyhun ve sâir emîrleri tevkîf etmeye niyetlenmişti. Bütün Türkmenleriyle Karaca kendisine destek veriyordu. Sultan, Emîr Toktay'ı Halep, Hama ve Trablus emîrlerini vazîfeleri dâiresine davet için Suriye'ye gönderdi. Toktay, Sultan'ın vücuduna lüzum olduğunu Mısır'a bildirince, Sultan bütün milis askeriyle derhal yola çıktı.[363] Bu esnâda Bibgarus Şam'ı zapt etmek emeliyle oraya yaklaşıyor ve her geçtiği yeri tahrip ediyordu. Fakat kaleyi ele geçiremediği için Haleb'e çekilmeye mecbur oldu. Sultan Şam'a girdi.[364] Emîrleri, Haleb'de kapanmış olan Bibgarus üzerine yürüdüler. Âsî mağlup edildi, Halep ahâlisi kendisine karşı ayaklandığı için kaçtı ve bütün eşyalarını bıraktı. Suriye şehirlerine yeni vâliler tayin edildi. Sultan da Kāhire'ye döndü.[365]

Sarayda bulunan bütün emîrler sarayın içini entrika ile dolduruyorlardı. Onlarla sıkı ülfet, Sultan için dâima fenâ netîce veriyordu. Suyurgatmış ile Taz çoktan beri birbirlerinden ürküyorlardı. Şeyhun bunları barıştırmaya uğraşıyorsa da muvaffak olamıyordu. Nihayet Taz, rakîbini mahv etmek fikriyle bir karışıklık çıkarmaya karar verdi. Taz'ın, birâderi ve memlûkleriyle birlikte ava gitmesi ve yokluğu esnâsında taraftarlarından bazı emîrlerin Suyurgatmış'ı tevkîf etmeleri kararlaştı. Hakîkaten bu tasavvur icrâ mevkiine konuldu. Fakat Taz'ın tarafı mağlup oldu. Suyurgatmış bütün memlûkleriyle derhal Şeyhun nezdine giderek Taz'ı tutan Sultan'ın hal'ini talep etti. Şeyhun onların bu arzularına engel olmak istediyse de fayda vermedi.

Sultanı hal' ve âsîlerin istedikleri Hasan'ı tekrar tahta çıkarmak
Sene: 1354 lazım geldi.[366] Sâlih ancak üç sene, üç ay on dört gün hükûmet etmişti. Hisar'a kapandı, ölünceye kadar orada kaldı.[367] Bu sultanın hiçbir hüküm ve nüfûzu olmamıştı. Hükûmeti Şeyhun, Taz ve Suyurgatmış idâre etmişlerdi.

---

363 753 senesi Şaban'ında.

364 Ramazan ayında.

365 Şevval ayında.

366 755 senesi Şevval'inin 2'sinde.

367 761 senesi Zilkade'sinde, 1359 miladî târihinde.

Mahbesinden çıkarılarak tahta oturtulan Hasan, "Nâsır" ünvanını muhâfaza etti. Tahta çıkar çıkmaz Taz'ı tevkîf ettirdi. Fakat Şeyhun tavassut ve şefaat ederek onu Halep vâlisi yaptırdı. Birkaç sene sükûn içinde geçti. Sonra, Sultan maiyetinde bütün emîrleri ve kādıları olduğu halde[368] adâlet icrâ etmekte iken, memlûklerinden biri Emîr Şeyhun'a birkaç kılıç darbesi indirdi ve onu yaraladı. Şeyhun saraya nakledildi, yaraları sarıldı. Sultan bunda kendisinin hiçbir medhali olmadığını temin etti. Kātil sorguya çekildiği zaman, istediği tahsîsatı Şeyhun'un başka birine vermiş olduğu için onu öldürmeye azmetmiş olduğunu söyledi. Biraz sonra Emîr Şeyhun vefat etti. Bu, Sultan için büyük bir kayıp oldu. Çünkü onun nasîhatlarıyla hareket ediyordu. Kāhire'de pek güzel bir medrese yaptırdı ki mevcut müslüman medreselerinin en güzelidir. Her taraftan üstâdlar ve bilhassa riyâziyye ulemâsı [matematikçiler] getirtmişti.

Ebü'l-Mehâsin İbn Şıhne Sene: 1357

Şeyhun'un vefatından sonra en birinci hükûmet mansıbını Suyurgatmış işgal etti. Fakat zengin olmaktan başka bir şey düşünmedi. Sultan, Emîr Taz ile birlikte kendisini tevkîf ettirmeye mecbur oldu.[369] İkisini de İskenderiye hapishanesine gönderdi. Suyurgatmış'ın sarayı yağma edildi, bütün memlûkleri kılıçtan geçirildi.

Sene: 1358

Bu sultanın hükümranlığı zamanında[370] Mısır'da müthiş bir vebâ zuhûr etti. Emîr Yelbuğa[371] en büyük mansıplara geçti. Sonra Sultan buna nâdim oldu. Tevkîf ettirmek istediyse de pek çok mukāvemete maruz olduğundan kaçmak ve Dağ Hisarına kapanmak mecburiyetinde kaldı. Kāhire'de Yelbuğa ile Sultan'ın subayları arasında bir çarpışma vukûa geldi. Hasan'ın sığındığı yere kadar sokulup hücum ettiler. Maktuller arasında Hasan'ın da naaşı bulundu. Yaklaşık otuz yaşlarındaydı. Altı sene, yedi ay hükümran olmuştu. Yelbuğa Hisarı, hazîneyi, silahları, beygirleri ve develeri, Sultan Hasan'ın mâlik olduğu şeylerin tamamını zapt etti ve tahta Sultan Hacı'nın oğlu Muhammed'i çıkardı. Hasan kendisinden evvelki bütün hükümdarların rezilliklerine mâlik değildi. Kadınları severdi ve bunlar seyahatlerinde kendisine refakat ederlerdi. Tebaasını da pek severdi. Bütün kusuru memlûklerini pek yükseltmesinden ibâ-

Sene: 1360

368 758 senesi Şaban'ında.

369 759 senesi Ramazan'ında.

370 761 senesinden ertesi sene başlangıcına kadar.

371 762 senesinde.

retti. Felaketinin sebebi bu memlûkler oldular. Fukaraya pek çok sadaka verirdi.

Âsîler tarafından tahta çıkarılan Muhammed[372] "Mansûr Ebû'l-
Sene: 1361 Meâlî Nâsıreddin" lakabını aldı. On dört yaşında idi. Emîr Yelbuğa hükûmet nâibi tayin olundu. Yeni Sultan İskenderiye'de mahbus bulunan bütün emîrleri serbest bıraktı. Şam vâlisi, Hasan'ın vefatını haber alır almaz isyan etti.[373] Sultan bir ordu ile Şam'a gitmek üzere derhal Kāhire'den çıktı. Emîrler Şam kalesine kapandılar. Fakat Yelbuğa kendilerine bazı tekliflerde bulundu. Bunları kabul ettiler. İmkân hâsıl olur olmaz Yelbuğa hepsini tutuklattırarak İskenderiye'ye yolladı.

Biraz sonra[374] emîrlerle müttefikan Sultan Muhammed'i hal'
Sene: 1364 etti. Genç Sultanın ifrâta varan çapkınlığı herkesi galeyana getirmişti. Hal' edilen sultan hapse atıldı. Ölünceye kadar orada kaldı.[375] Ancak iki sene üç ay altı gün hüküm sürmüştü.

Yelbuğa ile sâir emîrler Muhammed'in oğlu Hüseyin'in
Sene: 1365 oğlu Şaban'ı tahta çıkarmaya karar verdiler. Yeni sultan "Eşref Ebû'l-Mefâhir Zeyneddin" lakabını aldı. On yaşında idi. Halîfe, âdet mucibince kendisine bir at verdi. Yelbuğa hükûmet nâibi olmakta devam etti. Bu sultanın hükümranlığı Kilikya'da Tarsus'a kadar devam ediyordu. Orada bir vâlisi vardı. Şaban'ın ilk saltanat senelerindeki vak'alar burada tafsile değer bir ehemmiyeti hâiz değildir. Azledilen ve nasb edilen bir takım emîrlerin isimlerinde dikkat çeken hiçbir şey yoktur. Fakat Frankların İskenderiye'yi zapt ettiklerine dâir[376] Kāhire'ye ulaşan haber hiç de böyle ehemmiyetsiz değildi. Yeni bir Haçlı seferi teşkili için Avrupa hükümdarlarına beyhude yere mürâcaatlarda bulunmuş olan Kıbrıs Kralı Piyer Dö Lusinyan (Pierre de Lusignan) oldukça mühim bir donanma ile Rodos'tan hareket etti ve eski İskenderiye limanı önüne geldi.[377] Karaya asker çıkarılmasını engellemek için sâhilde toplanmış olan yirmi bin kadar Müslüman askeri bellerine kadar suya girerek Hıris-

[372] 762 senesi Cemâziyelevvel'inin 9'unda [17 Mart 1361].

[373] 762 senesi Şaban'ında.

[374] 764 senesi Şaban'ında.

[375] 801 senesi Muharrem'inin 9'uncu gününe kadar. 1398 miladî târihinde.

[376] 767 senesi Muharrem'inin 23'üncü Cuma günü [10 Ekim 1365].

[377] 1365 senesinde Sen Denis Yortusu'nda, Perşembe günü.

tiyan gemilerine hücum ettiler. Fakat arkasında Kıbrıs Kralı'nın iki mareşali ile Kont Dö Jen (de Genes), Prens Dö Galile (de Galilée), Vikont Dö Turen (de Touraine) ve bizzat Kral derhal gemilerden çıktılar ve hücum edenleri çekilmeye mecbur ettiler. Nihayet, Müslümanların sayı üstünlüğüne rağmen ancak sekiz, dokuz bin raddesinde bulunan Hıristiyanlar[378] Ospitaliye Şövalyesi, diğer bir noktada bir hücum hareketi icrâ ettiği sırada karaya çıktılar. Hiçbir engelle karşılaşmadan beygirlerini çıkarabilmiş olanlar harb saffı tertibine girerek Müslümanların üzerine hücum etmişlerdi. Müslümanlar iki taraftan hücuma maruz kaldıklarını görünce firara başladılar, şehre çekildiler ve kapıları kapadılar. Kıbrıs Kralı askerini dinlendirmek, beygirleri ve henüz gemide kalanları karaya çıkarmak için denizle şehir arasında karar kıldı. İskenderiye surları pek çok asker ve müdâfaa için gerekli türlü türlü harb âlet ve edevatı ile donatılmış olduğundan kaleyi zapt etmek ümidini beslemeyen Hıristiyanlar tekrar gemilere binilmesi fikrinde idiler. Fakat Kıbrıs Kralı etrafındakileri cesaretlendirerek onları hücuma iknâ etti. En zayıf olan Gümrük Kapısı'ndan hücuma başladılar. Hücum çok şiddetli oldu. Hıristiyanların gösterdiği şecâat eserlerine rağmen Kıbrıs Kralı'nın mâbeyncisi Perseval (Perceval) Arapların mukāvemeti tesiriyle Hıristiyan askerlerinin geri çekilmeye başlayacağını hissedince, gidip Kral'a Ospitaliye Şövalyeleri ile birlikte aldığı mevkii terk ederek imdatlarına gelmesini ricâ etti. Kralın gelişi derhal kapının zapt edilmesine sebep oldu. Bir lağımdan içeriye sokulan bir gemici surun üzerine çıktı, "Arkamdan geliniz!" diye bağırdı. Hıristiyanların bir kısmı bundan istifâde ettiler. Ateşten korkmuş olan Müslümanlar artık hiçbir mukāvemette bulunmadılar.

Kıbrıs Kralı İskenderiye'ye girdi. Askerleri şehre dağıldılar. Her tarafı kan ve ateş içinde bıraktılar. Kral ise şehrin içinden geçerek Biber Kapısı'ndan dışarı çıktı. Oradan Kāhire'ye gidilirdi. Kral bir köprüyü yıkarak düşmanlarını kendisini ansızın basabilmekten men' etti. Yanında az miktarda şövalyelerle cesurca yürüdü. Yolu kesmeye çalışan Müslümanlara rağmen şehre girdi ve el'an direnen bazı mevkileri de cebren zapt etti.

Hıristiyanlar kapıları kapadılar. Yorgunluğun, harâretin ve adet-

---

378 Ebû'l-Mehâsin otuz bin Hıristiyan askeri olduğunu söylüyor.

çe azlıklarının bıraktığı imkân derecesinde İskenderiye'yi muhâfazaya hazırlandılar. Kral büyük ve muhkem bir burca yerleşti. Fakat on bin Müslüman askerinin geceleyin Biber Kapısını yakmalarına ve hiç fark edilmeden içeri girmelerine mâni olamadı. Kral ertesi günü altmış şövalye ile bunları çıkardı ve sahraya çekilmeye mecbur etti. Kral şehirde dört gün kaldı. Siryakus'ta bu olayı haber alan Sultan derhal Dağ Hisarına gitti. Orada ordulara hareket emrini verdi. Kendisi de Atabeg Yelbuğa ile birlikte ata bindi. Hepsi pek büyük intizam dairesinde olmaksızın Terâne'ye gittiler. Emîr Kutlu-buğa, Halîl, Kündük bütün tablhane ile birlikte ileri sevk edildi. Yiyecek yokluğu, mühimmat azlığı, bu ordunun yaklaşması Hıristiyanların büyük kısmını tekrar vapurlara çekilmeye mecbur etti. Kıbrıs Kralı yüz yirmi kişi ile orada kalmakta ısrar etti. Fakat her taraftan Müslümanların geldiğini görünce çekilmeye mecbur oldu. Tahrip edilen şeyleri Sultan tamir ettirdi ve İskenderiye'nin muhafazasını Bektemür'e tevdi etti.

Müslümanlara karşı mühim bir harb açmaya karar vermiş olan Kıbrıs Kralı memleketine döner dönmez tekrar Müslümanlara hücuma gitmek için dört gemi teçhiz etti. Zuhûr eden bir fırtına kendisini limana dönmek zorunda bıraktı. Tekrar denize yirmi beş gemi indirdi. Tekrar sefere çıkacağı sırada Hıristiyanların şikâyetleri kendisini alıkoydu. Müslümanlar İskenderiye'nin zaptından sonra Hıristiyanların bütün mallarını zapt etmişler ve memlekette bulabildikleri Hıristiyanları zincire vurmuşlardı. Bundan dolayı büyük bir zarara uğrayan Venedikliler Sultan'a şikâyette bulunmuşlardı. O da İskenderiye'de yapılan tecâvüzlere ve tahribata mukābele-i bil-misil olmak üzere böyle hareket edilmiş olduğunu cevâben bildirmişti. Bundan dolayı Hıristiyanlar Kıbrıs Kralına, zincire vurulan Hıristiyanların mahvını istemiyorsa donanmasını çıkarmaktan vaz geçmesi için ricada bulundular. Bunun üzerine Kral, Türklerin Mısırlılara imdat gönderdikleri bir donanmaya hücuma gitmesi için amiraline emir verdi. Amiral Türk donanmasının bir kısmını zapt etti, bir kısmını yaktı. Anadolu'nun güney sâhilinde Kandelor hisarına hücum ile zapt etti. Ma'mâfîh Kıbrıs Kralı Venediklilerin yaptıkları sulh tekliflerine rağmen gemilerini dâima silahlı ve mücehhez bir halde limanda tuttu.

Öte tarafta Yelbuğa Kāhire'nin bütün marangozlarını toplamış, kendilerine gemi yapmaları için emir vermişti. Bütün Suriye'ye de aynı yolda emîr göndermişti. Ağaç kesmesini bilen kimselerin hepsi toplatılmıştı. Bunları gemi inşasına uygun heybetli ağaçlarla örtülü Şoglan dağına gönderdiler. Bu dağ Antakya civarlarında yer alır. Oradan bu keresteleri Mısır'a naklediyorlardı. Fakat yüz yirmi üç yelkenden mürekkep bir donanma toplamış olan Kıbrıs Kralı fırtınadan perişan olunca, yeni taarruz teşebbüslerinde bulunmasından korkan Mısır Sultanı, sulh akdetmeye rızâ gösterdi. Esîrlerin her iki taraftan da iâde edilmesi, tüccarın Sur'da, Beyrut'ta, Sayda'da, İskenderiye'de, Dümyat'ta, Trablus'ta, Kudüs'te, Şam'da ödedikleri rüsûmun yarısı Kıbrıs Kralına âit bulunması kararlaştı. Bu resim, onda bir miktarında idi. Kıbrıs Kralı'nın pasaportunu taşıyan her Hıristiyanın Kudüs ziyâretini yapmak için fidye-i necât olarak verdiği Floransa florin'inden muaf tutulması da şartlar cümlesindendi. Hz. İsâ'nın bağlandığı ve darb edildiği sütunun Famagosa'ya gönderileceğine dâir emîrler yemin ettiler.

Kıbrıs Kralı hapishanelerinde bulunan bin Müslümanı tahliye Sene 1366
etti. Ve hafif süvari kumandanına, bu şartları birlikte kararlaştıran Aragon Kralının iki murahhası ile gidip muâhedeyi Sultan'a tasdîk ettirmesi için emir verdi.[379] Fakat Müslümanlar bu muâhedeyi imzalamak istemediler. Kralı aldatmak, askerlerini terhis ettirmek, Hıristiyanlardan bekleyebileceği yardıma hâcet kalmadığını yazdırtmak ve sonra da hazırladıkları iki yüz parça gemi ile üzerine hücum etmek için görünüşte bir müzâkere kapısı açmışlardı.

Kralın murahhasları Kāhire'ye ulaştıkları zaman orada emîrler arasında ihtilaf bulunduğunu gördüler. "Tavîl" lakabıyla anılan Taybuğa bütün hüküm ve nüfûzu kendinde toplamak istiyor ve Yelbuğa da ona Şam vâliliğini teklif ederek Kāhire'den uzaklaştırmayı düşünüyordu. Taybuğa milis askerini silahlandırdı. Sultan ile birlikte ata bindi. Diğer emîr bütün taraftarlarıyla Kubbetü'z-Zafer'e gitti. Orada bir saat bir çarpışma vukûa geldi. Taybuğa mağlup ve esîr oldu. İskenderiye hapishanesine gönderildi. Sonra Yelbuğa da tevkîf edildi.[380] Sultan Cize'de inşâ edilen gemileri görmek için bu

379 1366 senesi Mart'ının 14'ünde hareket ettiler.

380 768 senesi Rebîülâhir'inde.

emîr ile birlikte oraya gitmiş, oradan Terâne'ye gelmişti. Emîr en ufak bir kabahat için hizmetçilerini gâyet ağır cezâya çarptırdığından dolayı kendisinden pek nefret ediyorlardı. Geceleyin kendisini ansızın bastılarsa da kaçmaya muvaffak oldu. Bunun üzerine bu memlûkler, kendilerine katılan bazı emîrlerle birlikte gidip Sultanı bulmaya karar verdiler ve Kāhire'ye girdiler. Yelbuğa, Sultan'ın kendi düşmanlarıyla beraber olduğunu haber alınca Sultan'ın birâderi Enük'ü tahta çıkardı. O da "Mansur" ünvanını aldı. O zaman Mansur Arda adasında idi. Bundan dolayı alay makāmında kendisine "Ada Sultanı" dediler.

Şaban Bulak'ta idi. Taraftarları orada pek kuvvetli değildiler. Kıbrıs Kralına karşı hazırlanan gemilerin bir kısmı Yelbuğa'ya hücum için kullanıldı. Yelbuğa maiyetindekiler tarafından terk edilince sarayına çekildi. Sultan, tutuklanması için adamlar gönderdi ve tevkîf ettirdi. Memlûklerinden bazıları Yelbuğa'yı mahbesten çıkardılar. Kaçırmak için bir at getirdiler. Fakat içlerinden biri bir kılıç indirerek kendisini öldürdü. Bunun üzerine taraftarlarından bazı emîrler tutuklanarak İskenderiye'ye gönderildi. Sonra emîrler arasında sık sık değişiklikler vukûa geldi. Yelbuğa'nın memlûklerinden bazıları bir karışıklık çıkarmak istediler[381] ve hükûmet nâibi Emîr Esendemür'ü Sultan'ı hal' etmeye teşvîk eylediler. Sultan bundan haberdar olunca iki yüz kişi ile derhal atına bindi. Âsîler bin beş yüzden ziyâde idiler. Esendemür mağlup oldu ve esîr edildi. Sultan kendisini affetti, mevkiine iâde etti. Yalnız ona refîk olarak Halîl namında bir emîr verdi.

Sene: 1367

Fakat ertesi günü bu iki emîr Yelbuğa'nın memlûkleriyle yeniden bir kıyam hazırladılar. Sultan kendileriyle çarpışmaya mecbur oldu. İki emîr tevkîf edildiler. Sultan Yelbuğa'nın memlûklerinin zincire vurulmalarını emretti. Bir kısmını da Suriye'ye gönderdi. Esendemür'ün bütün mallarını alarak memlûklerine dağıttı.[382]

O sene nihâyetlerine doğru Mısır'da büyük bir vebâ zuhûr etmiştir. Günde yaklaşık Kāhire'de bin kişi ölüyordu. Hastalık takriben dört ay sürdü.

Ebû'l-Mehâsin Guillaume de Machaus.

Yapılan değişiklikler esnâsında Sultan, o ana kadar tutuklu bulunan Kıbrıs Kralının sefîrlerini emîrlerinden ikisi vâsıtasıyla

381 769 senesi Safer'inde.
382 Safer'in 16'sında.

Rodos'a göndertmişti. Bu sefirler, yine vakit kazanmak emeliyle başka bir muahede teklif ettiler. Yaptıklarını mazur göstermek için, evvelki muahedeyi akdeden Yelbuğa'nın öldüğünü ileriye sürüyorlardı. Meclis sonra bunun şartlarını kabul etmemişti. Hiçbir noktayı değiştirmek istemeyen Kıbrıs Kralı İskenderiye'yi basmak fikrinde sebat ederek yüz kırk yelkenden mürekkep bir donanma ile hareket etti. Fakat Müslümanların İskenderiye tarafında müteyakkız bulunduklarına dâir vukû bulan ihtar üzerine Trablus cihetine döndü. Bu şehrin vâlisi Aydemür orada değildi.[383] Müslüman askerleri karaya çıkma hareketine mâni olmak için sâhile koştular. Fakat püskürtüldüler. Hıristiyanlar beygirlerini çıkararak denizden bir Mısır fersahı mesâfede yer alan Trablus üzerine yürüdüler. Şehri müdâfaa eden yirmi bin Müslümana rağmen Kıbrıs Kralı burasını zapt etti. Ahaliyi kılıçtan geçirdi, her tarafa ateş verdi ve sonra geri döndü. Çünkü elinde muhâfaza edemezdi. Oradan Antarsus, Lazkiye[384], Belinas[385] şehirlerini ve daha sâir bazı yerleri zapt edip yakarak Ayas'a asker çıkardı. Ermenistan Kralı da bir ordu ile buraya gelecekti. Burası o zaman Mısır Sultanına aitti.

Kıbrıs Kralı kendisinin karaya çıkmasına mâni olmak isteyen kuvveti seksen süvari ile bozdu. Şehrin bir fersah ötesine kadar bunları takip etti. Düşman orada tekrar toplanmıştı. Bunları tekrar perîşan ettikten sonra Ayas'a döndü. Yorgunluk ve askerinin azalmış bulunması kaleyi zapt etmesine imkân bırakmadı. Şehri yaktı; gelmeyen Ermenistan kralını başka tarafta beklemeye gitmek üzere tekrar gemiye bindi.[386] Nihayet bir yerden yardım alamadığı için Kıbrıs'a döndü. Avrupa Hıristiyanlarının desteklemediklerini görünce onların ve Papa'nın nasîhatı üzerine Sultan ile sulh yapmaya râzı oldu.

Şaban'ın vâlidesi vardı ki Emîr Elcay ile evlenmişti. Kadın vefat edince[387] Sultan ile Emîr arasında bir ihtilaf çıktı.[388] Emîr isyan Sene: 1373

383 769 senesinde.

384 Ebû'l-Mehâsin buna "Liş(Liche)" diyor.

385 Machaut buna "Valence", Sanut "Valania" diyor.

386 Kış başları idi.

387 774 senesi Zilhicce'sinde.

388 775 senesi başlangıcında.

ederek bütün memlûklerini silahlandırdı.[389] Sultanın memlûkleri de atlarına bindiler. Sultan emîrleri ve bütün maiyeti ile geceyi silah altında geçirdi. Ertesi günü bir çok çarpışmalar vukûa geldi. En son çarpışmada emîr perîşan edildi. Sonra daha çok adam toplayarak Kırmızı Dağa, Kubbetü'z-Zafer'e gitti. Sultan kendisine Hama vâliliğini teklif etti. Elcay bütün memlûkleri ve Kāhire'deki bütün emvâl ve emlâkı bırakılmak şartıyla kabul ettiği ve Sultan da bu şarta râzı olmadığı için yeni bir çarpışmaya hazırlandılar. Fakat geceleyin bir çok memlûk emîr tarafını terk ederek Sultan yönüne geçtiler. Sultan derhal emîrlerini, hizmetçilerini ve oğullarının memlûklerini Kubbetü'z-Zafer'e gönderdi. Elcay kaçtı. Beygir ile Nil nehrini geçerken boğuldu. Vefatı ile isyan yatıştı. Çocuklarını, memlûklerini, bütün taraftarlarını tevkîf ettiler.

Sultan, Elcay'ın uhdesinde bulunan ordu kumandanlıklarını Trablus vâlisi İzzeddin Aydemür'e verdi. Aynı zamanda Mısır'da büyük bir kıtlık vukûa geldi ve bunu vebâ takip etti. Hutûr ayında[390] Nil alçaldıktan sonra mutâda aykırı olarak pek ziyâde kabardı.

Sultan sonra Halep vâlisi Eşeftemir[?]'i bir ordu ile Küçük
Sene: 1374 Ermenistan'a gönderdi.[391] Müslümanlar memleketin pâyitahtı olan Sis şehrini beş ay muhâsaradan sonra ele geçirdiler ve Ermenistan Kralını Mısır'a esîr getirdiler. Bu muzafferiyet sâyesinde Ermenistan Krallığı tamamen mahv oldu. Sis vâliliği Emîr Akbuğa'ya verildi. Buna Tarsus, Adana, Ayas şehirleriyle daha sâir birkaç kasaba da ilhak edildi.

Mısır'da bir vebâ, sonra[392] kıtlık zuhûr etti. Ekmeğin okkası
Sene: 1375 iki dinara satıldı. İnsanlar naaşları yiyorlardı. Halep'te babalar çocuklarını satıyorlardı. Kıtlık Rum ülkesine kadar yayıldı. Hatta bazıları kendi çocuklarını yediler. Bu âfet geçince fakirler, yedikleri murdar şeylerden dolayı ölmeye başladılar. Bir çıban çıkarak iltihaplanıyordu. Tutulanlar derhal telef oluyorlardı. "*Mal de zardan (Mal des Ardens)*" namı verilen aynı hastalık bir sene evvel Fransa'da, İtalya'da ve İngiltere'de tahribat yapmıştı. Kıtlık Suriye'de üç sene sürdü. En büyük şiddeti bir sene idi. Ertesi sene azalmıştır.

---

389 Muharrem'in 6'sında.

390 Mısırlıların bir ayıdır.

391 776 senesinde.

392 777 senesinde.

Sultan sonra Mekke'ye hacca gitmek tasavvuruna düşmüş olduğu için birâderlerini ve çocuklarını Kerek'e gönderdi.[393] Yokluğunda orada kalmalarını istemiyordu. Memlûklerden büyük kısmı bu seyahata karşı çıkıyorlardı. Sultan, âdet olduğu üzere Siryakus'a küçük bir seyahat yaptıktan sonra[394] muhteşem bir maiyet ile Mekke'ye doğru yola çıktı. Altun müzeyyinat ile yirmi katar deve, ipekli müzeyyinat ile on beş katar deve ve Halîfe için siyah kumaş ile örtülü bir katar deve, kadınlar için beyaz örtülerle bir katar deve vardı. Birbirinden kıymetli takımlarla yüz beygir, en kıymetli kumaşlardan yapılmış çadırlar, bir çok deveye yükletilmiş her türlü levazım da birlikte gidiyordu. Bu levâzım arasında salata, nane, havuç vesâire gibi sebzeler bulunuyordu. Bunlar taze durması için toprağa gömülmüşlerdi. İcap eden meşrubat ve gıdalar da birlikte alınmıştı. Beşer okkalık otuz bin kap reçel vardı. Sandal, misk ve öd ağacı da unutulmamıştı. Bu, sultanın levâzımı idi. Emîrlerin eşyaları ve levâzımı ayrı idi. Kumlarla örtülü çöller arasında yemyeşil fidanlar görülüyor, saraylarda olduğu gibi debdebe ve ziynet içinde yaşanıyordu. Sultan Kāhire'den takriben on iki mil mesâfede ve Süveyş yolu üzerinde yer alan Birketü'l-Hacc'a gitti. Hacca gidenler hep burada toplanırlar. Mekke kervanları ancak geceleyin yürürler ve gündüzleyin dinlenirler. Bu da o iklimde tahammülü kābil olmayan harâretten kaçınmak içindir. Ay ışığı olmadığı zaman kervanların önünde insanlar meş'ale taşırlar. Bütün bu yürüyüş esnâsında develer kuyruklarından bağlanır. Birçok sürücüye hâcet olmadan yürürler. Sene: 1377

Sultan Birketü'l-Hacc'ı terk ederek Hicaz'a girdi. Maiyetinde biner kişiye kumanda eden dokuz emîrle tablhaneden yirmi beş emîr, onar kişiye kumanda eden on beş emîr vardı. Sultan Mısır'da bir hükûmet nâibliği te'sîs etmiş olmakla beraber, yola çıkar çıkmaz emîrler arasına nifak düştü.[395] Taştimür, Kortay, Esendemür, Aybeg Sultan'ın memlûkleri ve Kāhire'de kalmış sâir memlûklerle silaha sarıldılar, Şaban'ın oğlu Emîr Alî'nin kendilerine verilmesi talebiyle Hisar'a koştular. Sultan Şaban'ın vefat ettiğini ve kendisine halef olmak üzere Ali'yi gösterdiğini ilan ediyorlardı. Emîr Ali onlara Ebü'l-Mehâsin Zeherî Suyûtî İbn Şıhne

[393] 778 senesi Ramazan'ının 19'unda.
[394] Şevval ayında.
[395] Zilkade ayında.

verilmediği ve kapılar kapalı tutulduğu cihetle pencereleri kırdılar, buradan Hisar'ın depolarından birine girerek yağma ettiler. Kendilerine Ali'yi teslim etmeye mecbur kaldılar. Onlar da bunu "Sultan" ilan eylediler. Âsîler bu hükümdar ile Büyük Eyvan'a gittiler. Burası saraydan hâriçte bir yer idi. Üzerinde gâyet yüksek ve pek güzel bir kubbe vardı ki bir çok sütunlar üzerine istinâd ediyordu. Meşhur Sultan Muhammed tarafından binâ ettirilmişti. Sultanlar orada alenî resm-i kabullerini icrâ ederlerdi. Ali'ye bîat ederek kendisine "Mansur" ünvanını verdiler.

Bu hükümdar o zaman ancak yedi yaşında idi. Sonra, Hicaz'dan geldiğini iddia ettikleri bir adamı tevkîf ederek emîrlerin huzûruna götürdüler. Bu adam Sultan, Akabe'de karargâh kurduğu zaman bir çok emîrlerin isyan ettiklerini ve Sultan'ın Birketü'l-Ucrut'a[396] ilticâ mecburiyetinde kaldığını haber verdi. Gerçekten, âsîler Kubbetü'z-Zafer'e giderek orada Sultan'a refâkat etmiş olan emîrlerden bazısını gördüler. Bunlardan Sultan'ın Kâhire'ye geldiğini ve saklandığını haber alınca araştırma yaptılar. Şaban kadın kıyâfetinde ele geçirildi ve Dağ Hisarına götürüldü. Orada kendisini boğdular. Naaşı bir kuyuya atıldı.

Şaban'ın vefatından sonra Akabe'de kalmış olan emîrler seyahate iştirak etmiş olan Halîfe Mütevekkil'i bularak onu "Sultan" ilan etmek istediler. Kâhire'de geçen olaydan haberleri yoktu. Halîfe bu teklifi reddetti. Bunun üzerine bütün kervan Abyaru'l-A'lâ'ya döndü.[397] Ucrut'ta Sultan'ın vefatı haber alınınca Birketü'l-Hacc'a gidildi. Emîrler, Kâhire âsîlerinin yaptıklarından memnun görünmedikleri için, bunlar gelip kendilerine hücum ettiler ve bozdular.

Şaban, on dört sene, iki ay ve yirmi gün saltanat sürmüştü. Fazîletlerinden dolayı halk kendisinin vefatına teessüfler etti. Âlicenap idi. Hayır sahiplerini ve ulemâyı severdi. Fukaraya yardım eder, tebaasına karşı adâletli hareket ederdi. Kendisinden evvelki sultanların alışkanlıklarına aykırı olarak, kardeşlerine, yeğenlerine, bütün akrabasına güzel muamelede bulunur, onlara mansıplar ve mühim tahsîsatlar verirdi. Bütün âlimler onun sarayında kendilerine bir melce' bulurlardı. Hükümranlığı zamanında ilimler, fenler ve

---

396 Mekke'ye giderken uğranılan bir mahal.

397 Mekke ile Kâhire arasında bir yer.

sanatlar pek revaç bulmuştur. Şerîflerin yeşil sarık sarmalarını en evvel emreden odur.

Şaban'ın vefatından sonra emîrler ile Halîfe Dağ Hisarında toplandılar[398], Ali'nin saltanatını yeniden kabul ile kendisine "Mansur Alâeddin" lakabını verdiler. Sultan'a siyah esvaplar giydirildi. Saltanat hil'atı konuldu. İpek saçaklı harmani omuzlarına verildi. Sonra Sultan bütün emîrleriyle birlikte Sitâre Kapısı'ndan dîvana kadar giderek orada tahta çıktı. Emîrler huzûrunda yerlere kapandılar. Bîat ettiler. Sultan kendilerine âdet mucibince hil'atler verdi. Saraya döndüğü zaman Taştimür'ü Mısır orduları atabegliğine tayin etti. Kortay bütün vilayet vâlileri reisi oldu.[399] Daha sâir subaylar da tayin etti. Dağ Hisarında mahbus bulunan bazı emîrleri serbest bıraktı. Bazılarını İskenderiye hapishanesine gönderdi. Sonra[400] Halîfe'nin çıkarmış olduğu ferman okundu. Fermanı almak için âdet olan yüz bin altun sikke Halîfe'ye verildi. Taştimür bu sıralarda vefat ettiği için yerine Kortay geçirildi.[401]

Ebû'l-Mehâsin İbn Şıhne

Bu emîr, Aybeg namındaki dâmâdı ile çok geçmeden darıldı. Aybeg Istabl-ı Âmire müdürü idi. Dâmâdına verdiği bir ziyâfette ikisi de o kadar çok içtiler ki birbirleriyle kavgaya başladılar. Yerlerinden kalkarak silahlarına koştular. Trampet çalındı. Bütün emîrler Sultan'ın yanına gittiler. Sultan için müessif netîceler doğurabilecek bu karışıklık yatıştırıldı. Pek zayıflayan Kortay Halep vâliliğini istedi ve aldı. Aybeg, aleyhinde bulunmuş olan emîrleri tevkîf ettirerek İskenderiye hapishanelerine gönderdi.

Aybeg hüküm ve nüfûzu eline geçirince Halîfe Mütevekkil'i Kus'a sürdü. Sonra getirterek Hilâfet'ten indirdi ve Mütevekkil'in oğlu Zekeriyâ'ya Halîfe ünvanını verdi. Buna "Mu'tasım" lakabını verdiler. Bazı emîrler Aybeg'in bu hareketini beğenmediler. Mu'tasım derhal hal' edildi. Aybeg bazı medreseleri zapt ederek içlerine memlûklerini koydu, en büyük memuriyetleri oğullarına verdi. Herkesi bîzar eden hareketleri Suriye'de isyanlara sebep oldu. Şam vâlisi silaha sarıldı. Aybeg alelacele askeri toplattı. Sultan ile bera-

398 Zilhicce'nin 8'inci Perşembe günü.

399 Arabça "Reisü Nevbeti'l-Kebîr" diyorlar.

400 Zilhicce'nin 12'sinde.

401 779 senesi Muharrem'inde.

ber Dîvâniye'ye giderek orada birkaç gün kaldı.[402] Fakat Aybeg'in kardeşi Kutlu Hoca'nın kumandası altında önden yürüyen bir kısım milis askeri isyan ettikleri için Aybeg, Sultan ile beraber Kâhire'ye döndü. Sultanı Istabl dâiresinde bıraktı. Burası gâyet muhteşem dâireleri olan bir saraydı. Kutluk Timür ile Altun-buğa geceleyin milisin bir kısmı ile Peluz'dan geldiler ve Kubbetü'z-Zafer'e çekildiler. Bunların gelişinden haberdar olan Aybeg oradan çıkarmak için birâderini iki yüz memlûk ile gönderdi. Fakat ahâli âsîlere katıldıkları için Kutlu Hoca püskürtüldü ve esîr edildi. Âsîlerin miktarı her an artıyordu. Aybeg ne yapacağını bilemeyerek beygirle Kiman taraflarına kaçtı. Arkasından takip ettiler. Beygirleriyle esvaplarından başka bir şey bulamadılar. Ma'mâfîh sonra tevkîf edilerek İskenderiye hapishanesine gönderilmiştir.

Onun firarından sonra emîrler Dağ Hisarına çıktılar. Orada yeniden aralarında ihtilaf çıktı. Bazıları tevkîf olundu. Sonra hükûmetin idâresini ele alan Yelbuğa, bir çok emîrleri İskenderiye hapishanesine gönderdi. Bir müddet sonra bunları serbest bıraktılar ve Suriye'ye sevk ettiler. Vilayet vâlileri ve memurların büyükleri arasında mühim değişiklikler vukûa geldi.

Evvelce Suriye vâlisi olan Taştimür biraz evvel Mısır'a gelmiş,
Sene: 1378 Merâkeşî
işleri düzeltmeye çalışıyordu. Fakat bu değişikliklerden hoşlanmayan Berkok ile sâir bazı emîrler trampet çaldırdılar. Bütün memlûkleriyle birlikte bu atabeği tevkîfe gittiler.[403] Taştimür'ün memlûkleri mağlup oldukları için bu emîr[yani Taştimür] Sultan'dan bir müsâade-nâme istedi. Sonra beygirine bindi. Fakat sâir bazı emîrler ile birlikte derhal tevkîf olunarak İskenderiye hapishânesine gönderildi.

Ebû'l-Mehâsin
Bu suretle Berkok ordulara Atabeg oldu. Kendisine "Beğlerbeği" ünvanı da veriliyordu. Maiyetinde üç bin beş yüz memlûk vardı. Bu mevkie geçen bir emîr sarayın en büyük emîri idi. Berkok vaktiyle binbaşı idi. Binbaşıların miktarı yirmi dördü buluyordu. Hizmetlerinde yüz memlûk vardı. Berkok'un o zamanki nüfûz ve itibarını çekemeyen bazı emîrler aleyhinde bir suikast tertip ettiler.[404] Fakat,
Sene: 1379, 1380
tevkîf edildikleri için kargaşa yatıştı.

402 Rebîülâhir başına kadar.

403 779 senesi Zilhicce'nin 9'uncu gecesi.

404 780 senesi başlangıcında.

Bunu ikinci bir karışıklık takip ettiyse de onda da muvaffakıyet sağlanamadı.[405] Berkok ile kendisine dâima bağlı bulunan Emîr Bereke arasında daha mühim bir üçüncü vak'a ortaya çıktı.[406] Bunlar birkaç kere barıştırılmıştı. Nihayet aralarındaki husûmet patlak verdi. Berkok memlûkleriyle bizzat Sultan Hasan medresesine girerek oraya kapandı. Yukarıya çıkarak Bereke'nin ahırlarına ok attı. O da derhal bütün memlûklerini silahlandırdı. Berkok o sarayı yağma etmeleri için halka müsâade verdi. Bereke, her taraftan çevrildiğini görünce sarayını terk ile memlûklerini alarak Kubbetü'z-Zafer'e çekildi. Oradan Dağ Hisarı'na bir miktar asker gönderdi. Bir çarpışma oldu. Sonra herkes efendisinin yanına gitti. Kubbetü'z-Zafer'de yeni bir çarpışma daha vukûa geldi.[407] İlk önce Bereke tarafı mağlup oldu. Bereke, taraftarlarının perîşanlığını görünce en cesur adamlarını alarak ata bindi, düşmanlarını püskürttü.

Ertesi günü Berkok, Sultanı kendisinin yanına Istabl sarayına aldı. Bütün memlûkleri toplattı. Sonra uzlaşma teklifleri ileri sürüldü. Berkok bir vâlilik vererek Bereke'yi uzaklaştırmak istiyordu. Fakat Bereke bunu kabul etmedi. Bütün adamlarını iki takıma ayırdı. Berkok bunlara karşı kuvvet sevk eyledi. Bir çok çatışmalar oldu. Nihayet Bereke, taraftarlarından bir kısmı tarafından terk edildiği için, ele geçirilerek İskenderiye'ye gönderildi, orada vefat etti. Sene: 1381

Biraz sonra da Sultan hastalandı ve on iki yaşında iken hayatı terk etti.[408]

Sultan Ali'nin vefatından sonra Berkok kendisini "Sultan" ilan ettirmeyi düşünüyordu. Fakat bir çok emîrlerin buna muhalif olduklarını görünce Halîfe'yi, fakîhleri ve hükûmet büyüklerini topladı ve Şaban'ın oğullarından birini tahta çıkarmayı onlara teklif etti. En büyükleri olan Hacı tercih olunarak "Sultan" ilan edildi ve kendisine "Sâlih" lakabı verildi. Berkok ordulara Atabeg ve hükûmet nâibi tayin edildi. Yeni Sultan ancak dokuz yaşında idi.

Ebû'l-Mehâsin İbn Şıhne Suyûtî Sene: 1382

Berkok'un o zaman pek çok düşmanı olduğu için, dâima telaş ve endîşe içinde yaşardı. Bazı adamlar ona sultanlığını ilan etmesini tavsiye eylediler. Buna râzı oldu. İki emîr göndererek Hacı'yı tuttur-

405 781 senesi Şaban'ının 24'ünde.

406 782 senesi Safer'inde ve müteakip aylarda.

407 8 Rebîülevvel'de.

408 783 senesi Safer'inin 23'üncü [19 Mayıs 1381] Pazar günü.

du ve sarayda hapsetti.[409] Bunun üzerine Berkok "Sultan" ilan olundu ve Mısır tâcı da bu emîrin mensup olduğu Çerkes milletine geçti.

Meråkeşî

Bu memlûklerin ve kendilerine halef olan Çerkeslerin idâresi zamanında bu hükûmet Mısır ile berâber Suriye'yi, Hicaz'ı yahut Arabistan'ın büyük bir kısmını ihtivâ ediyordu. Mısır Güney ve Kuzey olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Kāhire'de başlayan ve Şelalelere kadar uzanan Güney kısmında Cize ülkesi vardır ki buradan Nil nehri ve İsfîh nehri geçer. Burada aynı isimde bir şehir de mevcuttur. Batı çölünün bulunduğu ülkeye Feyyum namı verilir. Burada harâb büyük bir şehre tesâdüf olunur. İsmi de Yusuf'tur. Bahnas yahut Behnesa ülkesinde aynı isimde bir şehir vardır. Eşmuin ülkesi aynı isimle bir şehir ihtiva eder. Minyat bir de Hasip namıyla başka bir şehre de mâliktir. Asyut ülkesi aynı isimde bir şehirdir. Mengalut namında başka bir şehri de içine alır. Nil'in batısında Aluhat ülkesi bulunur ki burada Aluh şehri yer alır. Asyut'un güneyinde Kus ülkesi gelir. Kus, Asvan şehirleri bu ülke dâhilindedir. Sonra Kunuz ülkesi vardır. Bundan öte şelalelere tesâdüf edilir. Zâhirî'nin rivâyetine göre Tebâid'de binden ziyâde Hıristiyan kilisesi yahut manastırı mevcuttu.

Mısır'ın bahrî kısmı Kāhire'den denize kadar uzanır. Burada ilk rastlanan ülke Kalyub'dur. Bu kıt'ada aynı isimle bir şehir daha mevcut ise de büyük kısmı haraptır. Doğuda Hanîka, Belbis yahut Peluz ve Sâlihiye ülkeleri yer alır. Mısır'ın bir duvarı mesâbesinde olan Kāsımiye şehri –ki bu kıt'aya girmek için mutlaka oradan geçmek lazımdır- bu kıt'alar dâhilinde değildir. Aynı taraflarda bir çok Arap meskenleri varsa da hükûmet defterlerinde kayıtlı bulunmuyorlar. Kuzeydeki ülkeye Dahkalyetü'l-Murtecia adı verilir. İki isimden dolayı pek çok kişiler bunu ayrı ayrı iki kazâ telakkî ederler. Burada dört şehir vardır ki isimleri: Mansura, Eşmunu'r-Rumman, Fereskur, Menzele'dir. Mısır'ın en münbit ülkesi budur. Daha kuzeyde ve deniz kenarında Dümyat ülkesi bulunur ki gâyet güzel bir limanı vardır. Bir çok gemiler buraya girebilir. Nil'in batısında yer alan batı bölgede Mahalle, Nehriye, Füve, Semnud şehirleri yer alır. Sonra Menûfiye ülkesi gelir ki burada bulunan Menuf şehri harap haldedir. Burada Ebûnasr adasına da tesâdüf edilir. Nehrin

409 784 senesi Ramazan'ının 19'uncu Çarşamba günü.

deltası orada başlar. Abyâr şehri de burada kâindir. Nil'in batısında en son ülke Buheyre'dir. Demenhur şehri bu ülke dâhilindedir. İskenderiye şehri Mısır'ın hudududur. Etrafında çifte bir sur vardır. Surda bir çok burçlar yapılmıştır. Burçlarda mancınıklar vardı. Surun etrafı da su dolu bir hendek ile çevrilmişti.

Mısır'a tâbi olan Suriye'ye Şam denir. Zâhirî'nin ifâdesine göre bu kıt'a Mekke'nin şimâlinde yer almış olduğu için bundan kısaltılarak buraya Şam namı verilmiştir. Nasıl ki "sağ taraf"manasını ifâde eden "Yemen" kelimesi de Mekke'nin sağ tarafında kâin olan kıt'anın ismi olmuştur. Suriye o zaman beş parçaya ayrılmıştı. Birincisi Filistin idi ki Amece'de başlar, Gazze'ye ve Filistin Remle'sine kadar uzanırdı. Amece'den Lacûn'e kadar on günlük mesâfe hesap edilirdi. Genişliği Yafa'dan Şerîa'ya kadardı. Bu ülkenin başlıca şehirleri Kudüs, Askalan, Lut, Nablus ve Hebron'du. İkincisi Huran idi ki burada büyük Taberiye şehri ile Gor, Yermuk, Baysan kasabaları vardı. Üçüncüsü Gûta'dır ki Şam, Trablus, Safed ve Baalbek şehirleri burada yer alırdı. Dördüncüsü Hums'dur ki bu ülke dâhilinde yılan ve akrep bulunmazdı. Selemiye bu ülke dâhilindedir. Beşincisi Kınnesrin ülkesidir ki Halep, Hama, Sermin ve Antakya şehirlerini ihtivâ eder.

Bundan başka Suriye'yi muhtelif hükûmetlere taksîm ederlerdi. Bunlar birer vilayet oluşturuyorlardı. Gazze vilayetinin idâre merkezi aynı isimdeki şehir idi. Remle yalnız bazı mülhakata mâlik bir kıt'adan ibaretti. Kerek hükûmeti Suriye'den sayılmazdı. Ayrı bir vilayet teşkil ederdi. Aynı isimle yâd edilen payitahtı gâyet müstahkemdi. Şubek buraya tâbi idi. Safed hükûmetinin pâyitahtı da aynı ismi taşırdı. Harap Sur şehri ile deniz sâhilinde yer alan Maşuka şehri buraya tâbi idi. Bu şehir de harap idi. Bu hükûmet dâhilinde büyük şehirler kadar ehemmiyet taşıyan kasabalar vardı. Şam hükûmetinin pâyitahtı Şam şehri idi. Baysan, Salt, Nablus, Aclun, Husban, Sarhad, Subeybe yahut Zâhirî'ye nazaran diğer adıyla Banyas, Huvran, Gota ve bütün arazisi, Nuran, Zebedani, Tim vâdisini içine alan Nuh Kerek'i, Suveydiye, Baalbek, Hums, Busra, Bekaa'l-Azîz, Sayda yahut kadîm Sidon, Beyrut buraya tâbi' idiler. Pâyitahtı Trablus şehri olan Trablus hükûmeti Sahyun, Merkab hisarı, Hısnu'l-Ekrâd, Kadmus hisarı, Lazkiye, Cebele, Arka, Ukar

hisarı, Celîl, Kehf, Ruâfe şehirlerini ihtivâ ederdi. Pâyitahtı Hama olan Hama hükûmeti de Selemiye, Maarra, Faduviye kalesi ve Masyas şehrini şâmildi. Pâyitahtı Halep olan Halep hükûmeti dâhilinde Antakya, Caber, Rahbe, Sincar, Sermin, Bâb ve Buzaa kıt'aları, Kalif, Az'az, Harîre, Hadîse, Ayas, Sis, Tarsus, Mersin, Adana, Ramazaniye, Azîziye, Kaysariye, Ayntâb, Şeyh, Müslümanlar hisarı, Bi're, Ruha yahut Edesa, Gerger, Kâhta, Hısnu'l-Mansur, Behisni, Dârende, Divrik, Arapkir, Caşmekar, Hurbetert (Harput) şehirleri vardı. Malatya hükûmeti de zikr olunuyor ki burasını Sultan Kalavun fethetmişti. Barka ülkesi de Memlûklere tâbi idi.

Bu kudretli imparatorluğun pâyitahtı olan Kāhire gâyet geniş, bir çok mahallere ayrılmış, câmi, medrese ve daha sâir umûmî binâlar ile dolu bir şehirdi. Bunun üç şehirden oluştuğunu yukarılarda söylemiştik. Fustat kısmını Amr binâ etmişti. Burası Eski Kāhire idi. Asıl Kāhire'yi Halîfe Muizz'in ordularının kumandanı Cevher binâ etmişti. Üçüncü parçayı teşkil eden Dağ Hisarı da Sultan Selahaddin hesâbına Karakuş tarafından bina edilmişti. Gâyet yüksek ve muhkem surlarla çevrili olan bu saray temel hizmetini gören bir kaya üzerinde yer alır. Buraya o kadar rahat bir merdiven yapılmıştı ki beygirler ve develer yüklü olarak çıkabilirlerdi. İçinde bir çok saraylar, dâireler, salonlar, meydanlar, mükemmel ahırlar, pazarlar, hamamlar, medrese ve câmiler mevcuttu.

Bu saraylardan Ablak namıyla yâd edilen bir tanesi üç saraydan oluşuyordu. Döşemeleri muhtelif renkte mermerdendi. Tavanlar yaldızlı ve mavi boyalı idi. Üzerlerinde garip nakışlar vardı. Bu sarayı Sultan Muhammed yaptırmıştı. Tebâid kıt'asından özel olarak büyük mermer sütunlar getirtmişti. Bu saray büyük toplantılar yapmaya mahsustu. Aynı hükümdar, dîvân'ı, büyük câmii de inşâ ettirmişti. Câmide beş bin kişi namaz kılabilirdi. Son derecede kalın sütunlar vardı. Bu hisarın sultan memlûkleri için on iki dâiresi vardı. Bunlardan her biri bir köy büyüklüğünde idi. Bin memlûk burada oturabilirdi. Sarayların etrafında büyük bahçeler tanzîm olunmuştu.

Mısır ordularına "Ordular Atabegi" diğer adıyla "Beğlerbeği" kumanda ederdi. Sultanın silahlarını taşımakla görevli olan Emîr-i Silah ekseriya bir reis sıfatıyla kumandanlık etmekteydi. Bu impa-

ratorluğun kudret ve satvetini anlatmak üzere ordusunun cedvelini gösterelim.[410]

Mısır milis askeri	24.000	neferi buluyordu.
Sultanın memlûkleri	10.000	
Emîrlerin memlûkleri	8.000	
Şam vilayetinin milisi	12.000	
Emîrlerin memlûkleri	3.000	
Halep milisi	6.000	
Emîrlerin memlûkleri	2.000	
Trablus milisi	4.000	
Emîrlerin memlûkleri	1.000	
Safed milisi	1.000	
Emîrlerin memlûkleri	1.000	neferi buluyordu.

Halkalar yahut muhtelif şehirlerin muhafız kuvveti namı verilen bu askerlerden başka Mısır şehirlerinde o şehirlerin vâlilerine bağlı bir milis vardı ki miktarı almış bini bulurdu.

Sultanların maiyetindeki Arap milis ise şöyle oluşturuluyordu:

Benî Nuveyre	24.000	miktarını buluyordu.
Hicaz Arapları	24.000	
Ali âilesi Arapları	2.000	
Irak Arapları	2.000	
Yelemlem Arapları	2.000	
Cezîre Arapları	2.000	
Metruk Arapları	1.000	
Carim Arapları	1.000	
Benî Ukbe ve Benî Mehdî	1.000	
Amr âilesi Arapları	1.000	
Cudam Arapları	1.000	
Ubeyd Arapları	1.000	
Fizâre Arapları	1.000	
Muharip Arapları	1.000	
Kuteyl Arapları	1.000	
Kassab Arapları	1.000	
Mısır'da dağınık bir halde bulunup yüzer süvari olarak taksim edilmiş olan Araplar	3.000	

410 Bu cedvel Çerkes Memlûkleri zamanı için yapılmıştır. Fakat Bahriye Memlûklerine de uygulanabilir.

Türkmen süvarileri	18.000	
Kürd süvarileri	20.000	
Mısır'ın güneyinden getirilen süvari fırkası	66.000	miktarını buluyordu.

İşte bütün bu muhtelif kısımlar bir araya gelince üç yüz bine yakın bir kuvvet teşkil ediyordu. Her emîre bir miktar arazi tahsîs olunmuştu. Bundan başka ahâli kendilerine bazı zahîre vermek mecburiyetinde idi. Askerler gibi emîrlere de belli miktarda *ekmek* dağıtırlardı. Askere bu suretle para vermek ve beslemek büyük ihtimalle kadîm Mısırlılardan kalma bir âdettir. Çünkü eski Mısırlılar her askere bir miktar arazi ile beş okka ekmek, iki okka et ve bir miktar şarap verirlerdi. Son derecede münbit bir memleket olan Mısır'da para vermektense zahîre vermek her zaman daha kolay bir iş idi. Mısır pek geniş olmamakla beraber Mısır hükümdarları muazzam ordular çıkaracak derecede satvet sâhibi idiler. Zaten Suriye yahut Suriye'nin büyük bir kısmı eskiden beri Mısır'ın mülhakatından idi. Târih bize eski asırların inkılaplarını bildirdiği sırada, daha eski asırlarda vukûa gelmiş olan olayların cereyan tarzı hakkında da bir fikir verir. Son zamanlarda iki imparatorluk arasında dâima bir harb sahası teşkil eden bir vilayet, hiç şüphe yok eski asırlarda da aynı vaziyette idi. Hele bu imparatorluklara sâhip olan hükümdarlar Mısır hükümdarları gibi pek kudret sâhibi olurlarsa. Mısır ne kadar münbit ve mamur ise hükümdarları da o kadar fütuhata meyyâl ve harîs olmuşlardır. Suriye'de bir takım küçük hükümdarlara tesâdüf ettiğimiz zaman bunların Mısır hükümdarlarının haraç-güzarı olduklarına hükmedebiliriz.

BURCİYE MEMLÛKLERİ
yahut
MISIR'DA ÇERKESLER

Aslen Türk olan memlûklerinin tegallübü altında ezilen Mısır sultanları Türklerin nüfuzuna bir set çekmek üzere Çerkes memlûkleri aradılar ve bunları en birinci mansıplara çıkardılar. Bu Çerkes Memlûkleri, hükûmeti kendi milletlerine geçirmek için mesâî sarfetmekte gecikmediler ve nihayet muvaffak oldular. Kendi lisanlarında Kırkes (Kirkes) diye yâd edilen Çerkesler Sibirya'da Baykal gölü civarında sâkin olan Kırgız (Kerkes) yahut "Kergis"ler ile aynı kavimdirler. Bu Tatarlarların muhtelif kısımları sonraları Hazar Denizi'nin batısına geçmişlerdir. El'an orada oturmaktadırlar.

Bunların muhâceret târihleri meçhul ise de oraya Moğollar ile beraber gelmeleri en büyük ihtimaldir. Moğolların başka bir dalı olan Nogay Tatarlarıyla büyük bir benzerlikleri vardır. Bunlar, ormanların en kesîf mahallerinde ve bazı köylerde otururlar. Köylerini pek ziyâde tahkîm ederler. Bir kısmı Hıristiyan bir kısmı Müslümandır. Fakat hepsi, pek câhildirler. Esîr ticaretiyle pek meşguldürler. Kadınlarının güzelliği Nogayları buraya akın yapmaya sık sık sevk eder. Beygirleri pek makbuldür. Hayrete şâyân akınlar yapan Sibirya Kırgızlarının beygirleri de böyle idi.

Jean de Luca *Tatarların Umûmi Târihi* Lamberti

Mısır'da Türk memlûklerinin saltanatı zamanında büyük bir Çerkes kölesi ticâreti vardı. Kesa kabîlesine mensup olan Berkok Çerkesistan'dan alınarak Kırım'a götürüldü. Orada Osman namında biri kendisini satın aldı, Mısır'a getirdi. Emîr Yelbuğa'ya sattı.[1] Bu emîr öldürüldükten ve memlûklerinden bir kısmı dağıtıldıktan sonra Berkok ile Bereke ve sâir memlûkler hapsedildiler. Sonra bu

Ebû'l-Mehâsin Ayntâbî

---

[1] 764 hicrî târihinde. 1364 miladî târihinde.

iki memlûk tahliye edilince Şam vâlisi Emîr Muncuk'un hizmetine girdiler. Berkok iki sene yani Sultan Şaban Yelbuğa'nın memlûklerini Mısır'a getirtinceye kadar orada kaldı. Mısır'da sultanın oğullarının hizmetine girdi. Aybeg ile Kortay'ın kavgasında Aybeg tarafını tuttu. Gâlip gelen Aybeg ona tablhanede bir emîr mansıbını verdi. Sonra Aybeg'e karşı isyan etti. Dâima müttefiki olan Bereke ile birlikte Bektaş'ı öldürdüler. Nihayet Istabl-ı Âmire müdürlüğüne yükseldi. Çok geçmeden iki arkadaş bütün hüküm ve nüfûzu ellerine aldılar. Berkok ordular atabegliğini, Bereke ise bütün vâlilerin reisliğini üstlendi.

Fakat sonra aralarına nifak girdiği için Berkok Bereke'yi ortadan
Sene: 1382 kaldırdı. Halîfe Mütevekkil'in, bütün kadıların ve şeyhülislamın; ve onlardan sonra bilumum emîrlerin muvâfakatıyla tahtı ele geçirdi.[2] Halîfeden ferman aldı. Kendisine "Zâhir" ünvanını verdi. Bu haber Mısır İmparatorluğunun bütün vilayetlerine ilan edildi. Bütün mansıpları emîrler arasında tevzi etti. Kendisinin tahta çıkmış olmasına hizmet etmiş olanlara mükâfatlar verdi. Bununla beraber Elbistan'da bir ayaklanma vukûa geldi. Buranın vâlisi olan Altun-buğa Dârende hisarına kapandı. Fakat derhal bu kaleyi muhâsaraya giden Halep vâlisi Yelbuğa âsîyi Tatarlar nezdine kaçmaya mecbur bıraktı. Altun-buğa bir Çerkes'e bende olmayı istemediğini alenen söylüyordu.

O târihte Nil son derece feyezâna vâsıl olunca[3] Sultan, Bey-
Sene: 1383 bars'ın hükümranlığı zamanından beri ihmal edilmiş olan bir âdeti ihyâ etti. Büyük bir alayla Dağ Hisarından indi, Nil'i geçti. Nehrin yüksekliğini mikyasta ölçtükten sonra suların boşalmasına hizmet eden halici yahut kanalı açtı. Malûm olduğu üzere Mısır'ın münbitliği Nil sularının yüksekliğine tâbi'dir. Eskiden beri bu memleketin hükümdarları bir çok noktalarda sütunlar yaptırarak suların yüksekliğini tayin etmişlerdir. Bunlara "*Nilometre*"*(Mikyâs-ı Nîl)* derlerdi. Araplar "*Mikyâs*" namı vermişlerdir.

O târihte Kāhire'nin ortasında yer alan Roza adasında gâyet
Fourmount mükemmel bir mikyâs vardı. Bu, kare şeklinde bir kuyu idi. Her safhası on yedi Fransız kademi cesâmetindeydi. Bu kuyunun dışında

---

2 784 senesi Ramazan'ının 19'uncu [26 Kasım 1382] Çarşamba günü.

3 785 senesi Cemâziyelevvel'inin 28'inci günü.

beyaz mermerden Korintiyen uslûbunda sekiz sütun üzerine oturan bir galeri vardır. Sütunlardan her biri sekiz kadem yüksekliğindedir. Kuyunun içinde bir merdivenden dibe kadar inilirdi. Suyun seviyesi o kadar güzel tertip olunmuştu ki nehrin yüzeyinden ne alçakta kalırdı ne yukarıya çıkardı. Ortada beyaz mermerden bir sütun vardı. Muhtelif iki kubbe altından giren ve çıkan Nil nehrinin kabarmasını bildirmek üzere bu sütunun üzerine dereceler çizilmişti. Mayıs ayının on altıncı yahut yirminci gününden itibaren sular yükselmeye başlar. 28 yahut 29 Hazîran'da suyun kabarmasını ölçerler ve her gün bunu bütün Kāhire'de ilan ederlerdi. Alelade, Ağustos'un on dördüne doğru çokluğa/bolluğa delalet eden muayyen bir yüksekliğe ulaşınca, bütün ekâbir suları akıtmak üzere alay ile giderek halici açarlardı. Bu merâsim o sene mahsullerin bol olacağına delâlet ederdi. Halk büyük şenlikler yapardı. Nil nehri kâfî derecede yükselmeyecek olursa kıtlık tehlikesi karşısında kalınırdı. Bunun için artışın muhtelif derecelerini öğrenmekte bütün halk alakadardır. Târihçiler Nil'in en çok çıktığı yüksekliğin neden ibaret olduğunu her sene nihâyetinde kaydetmeyi âdet edinmişlerdir.

Sonra, Sultan, Halîfe Mütevekkil'in Türkmen Emîr Karas ile müttefikan, yaklaşık sekiz yüz süvari kuvveti alarak Hisar'dan çıkıp meydana gireceği sırada kendisine hücum edeceğini haber aldı.[4] Maksatları kendisini öldürmek ve Halîfe'yi tahta çıkarmaktı. Bu suikasdı tertip edenleri ve bilhassa Halîfe'yi huzûruna getirtti. Bunların gerçekten böyle bir şey hazırladıkları tahakkuk etti. Karas ile İbrâhim zincire vuruldular. Sultan kādıları toplayarak Halîfe'nin idâmı câiz olup olmadığını sordu. Buna olmaz diye cevap verdiler. Lakin, Hisar'ın bir tarafında kendisini zincire vurdular ve yerine Vâsık'ı Halîfe yaptılar.

O târihlerde Timür-leng Emîr Kara Muhammed'i Tebriz'den atmıştı. O da iki yüz süvari ile Malatya'ya çekilmişti. Âmid, Tatarlar tarafından zapt olunmuştu. Berkok kendi memleketleri için pek haklı olarak telaşa düştüğünden kādıları, ulemâyı, ümerâyı topladı.[5] Askerin azlığı ve hazînenin darlığı hasebiyle bütün vakıflara el koymak teklifinde bulundu. Bu gibi ahvâlde şimdiye kadar bu emlâka Sene: 1387

4 785 senesi Receb başlarında.
5 789 senesi Cemâziyelâhir'inde.

el koyulmuş olmakla berâber Berkok'un teklifi pek çok itirazlar davet etti. Berkok bir an evvel bunların milis askerine dağıtılmasını istiyordu. Bu tasavvurdan vazgeçildi. Dört binbaşı emîr gönderilmesi ve bunlara halka'dan üç yüz süvari eklenmesi kararlaştı. Hepsi Haleb'e gittiler.[6] O zaman orada Sudun[7] vâli idi. Kara Muhammed ile Timür-leng arasında vukûa gelen muhârebeden sonra Timür-leng'in kendi memleketine döndüğü haberi Haleb'e ulaşmıştı. Mısır ordusu Diyârbekir'e gitmekle iktifâ etti. Biraz sonra Şam şehirlerine döndü. Orada vücuduna lüzum görülmüştü. Malatya vâlisi olup Mintaş namı altında daha maruf olan Timür-buğa[8] isyan etmişti. Sivas hâkimi Kādı Burhaneddin Ahmed ile Türkmen Kara Muhammed, Bi're vâlisi ve daha sâir bir çok Memlûkler ve Türkmenler kendisini destekliyorlardı. Sultan derhal, askere dağıtılacak mühim bir meblağ ile Devaddâr Meliktimür'ü yola çıkardı.

Bu esnâda Kāhire ile bütün civarlarında bir vebâ zuhûr ederek
Sene: 1388 pek çok kişi telef oldu.[9] Suriye ordusu Sivas üzerine harekete başlamış, orada rast geldiği kuvveti bozmuş idi. Sivas ahalisi oraya gelmiş olan altmış bin Tatarın yardımını rica etmişlerse de Sivas'ı muhâsara eden Suriye ordusu bu Tatarları mağlup etmişti. Sultan orduya elli bin altun gönderdi.[10] Muhâsara pek uzadı. Ordu çekilmeye hazırlanıyordu. Bu sırada Tatarlar orduya arkadan bir baskın yapmak istediler. Fakat mühim zâyiatla püskürtüldüler. Kendilerinden pek çok esîr alındıktan başka on bin kadar da beygir zapt edildi. Sonra ordu Haleb'e döndü. Mısır askerleri Kāhire'ye geldiler.[11] Bu muzafferiyet münâsebetiyle Kāhire'de büyük şenlikler yapıldı.

Mısır'da başka isyanlar da vukûa geldi. Şam vâlisi Altun-buğa namında[12] biri silaha sarıldı. Fakat hemen derhal tevkîf edildi. Sultan aynı zamanda sâir bazı emîrleri de tevkîf ettirdiği için bu yüzden halkı kendi aleyhine çevirdi. Diğer taraftan Kara Muhammed'in Tebriz'i zapt ettikten sonra Mısır Sultanı'na tâbi'iyyet arz etmek

6 Kāhire'den Receb başında hareket ettiler.
7 Lakabı "el-Muzafferî"dir.
8 Lakabı "Efdalü'l-Eşrefî"dir.
9 79 senesi Rebîülevvel'inde.
10 Cemâziyelâhir'in 27'sinde.
11 790 senesi Şaban'ının 3'ünde.
12 Lakabı "el-Cubanî"dir.

istediğine, sikkelerde ismini darb ettireceğine, hutbelerde namını okutacağına, Mısır hükûmeti hesâbına Tebriz vâliliğine tayin edilmek arzusunda olduğuna dâir haber geldi.[13] Sultan buna rızâ gösterdi. Fakat sebepsiz olarak tevkîf ettirdiği emîrlerin çokluğu kendisine her tarafta yeni düşmanlar peydâ ediyordu.

Halep vâlisi Yelbuğa[14] isyan etti.[15] Sultan, Kāhire emîrleriyle toplanarak ve kendilerine ziyâfetler vererek bunları kazanmaya çalıştı. Sonra Emîr Yelbuğa'ya hediyeler gönderdi ve Emîr Mintaş'ın işini müzâkere etmek üzere Kāhire'ye davet etti. Tevkîf edilmekten korkan Yelbuğa Suriye'de kalmak için, Türkmenlerin hareketlerini ve Mintaş'ın isyanını bahâne tuttu. Sultan Yelbuğa'ya yeni hediyelerle Emîr Meliktimür'ü gönderdi. Yelbuğa'yı tutuklayıp katl etmesi için gizlice emirler verdi. Mısır emîrlerini kendi efendisi tarafını açıktan açığa tutmaya celb etmek için o sırada Kāhire'de bulunan Yelbuğa'nın bir memlûkü, bu emirden haber aldı ve derhal Yelbuğa'ya haber verdi. Sene: 1389

Hakîkaten, Meliktimür Haleb'e yaklaştığı zaman, bütün ihtiyatî tedbirleri almış olan vâli, âdet veçhile kendisini istikbale çıktı. Sultana itaatkâr göründü. Hediyeleri aldı. Emîri Halep sarayına götürdü. Sultan'ın emirlerini dinlemek üzere emîrleri ve kādıları oraya toplamıştı. Yelbuğa ile memlûklerinin cesâretine vâkıf olan Halep Atabeği Sudun evvela bu toplantıya gelmek davetini reddetti. Çünkü kan döküleceğini tahmin ediyordu. Fakat tekrar davet edilince esvaplarının altında gizli silahlarla gitti. Yelbuğa'dan korkuyordu. Sarayın kapısından girdiği zaman, Yelbuğa'nın Istabl-ı Âmire müdürü Emîr Kazan esvaplarının omuzunu açtı. Silahlanmış olduğunu görünce derhal kılıcını çekerek bir darbe indirdi. Yelbuğa'nın bütün memlûkleri silahlarına sarılarak Sudun'u öldürdüler. İki tarafın memlûkleri bir saat kadar çarpıştılar. Yelbuğa bir çok emîrleri tevkîf ettirdi ve alelacele giderek kaleyi ele geçirdi. Sonra Türkmenleri ve Arapları kendi tarafına çekti. Emîr Mintaş'a mektup yazdı. O da derhal yanına geldi. Meliktimür bu fenâ haberle Kāhire'ye döndü.[16]

---

13 Zilkade'nin 2'sinde.
14 Lakabı "en-Nâsırî"dir.
15 791 senesi Muharrem'inde.
16 Safer'in 19'unda.

Sultan Haleb'e başka vâli tayin etmek lazım geldiğine hükmederek âsîye halef olmak üzere Şam Atabeği İnal'ı nasb eyledi. Sonra emîrleri Dağ Hisarında toplayarak onlarla Yelbuğa'nın isyanına dâir müzâkerede bulundu. Oraya bir ordu gönderilmeye karar verildi. Fakat daha evvel Sultan, meydanda kurulan gâyet süslü bir çadırda kendisine bîat merasimini tekrar ettirdi ve askere büyük bir ziyâfet verdi. Bu emîrlerin sadâkatini temin etmesinin akabinde Şam'dan bir ulak gelerek[17] Emîr Kara-buğa ile Bazlar, Timürtaş ve Kemişbuğa'nın ve daha sâir bazı emîrlerin bir çok memlûklerle birlikte Trablus-şam'a toplandıklarına ve o şehrin vâlisi Esendemür'ü tutuklayıp bir çok emîrleri katlettiklerine ve nihayet Yelbuğa'ya tâbi'iyyet arz eylediklerine dâir haber getirdi. Mısır ordusu yola çıkarılacağı sırada Hama vâlisi Sudun'un[18] memlûklerinin o emîr aleyhinde harekette bulundukları ve şehri Yelbuğa'ya teslim ettikleri hakkında haber geldi. Bu kadar fenâ haberler Sultan'ı şaşırttı. Sultan, askeri kendisine çekmek için yeniden paralar dağıttırdı. Berkok tarafından verilen emir üzerine Dağ Hisarı kumandanı gidip Halîfe Mütevekkil'i sarayında tevkîf etti ve Hisar'ın bir burcuna getirdi. Orada kimse ile ilişki kurmasına meydan bırakmayacak surette gâyet sıkı gözlemlendi. Fakat ertesi günü emîrlerin tavsiyesi üzerine tahliye olundu. Sonra Sultanın bütün çocukları tevkîf edildi.[19] Kimse bunların ne olduklarından haber alamadı.

Berkok milis askerine yeniden para dağıttı. Evvelce her memlûke beş bin gümüş dinar vermişti. Bu defa her birine beygir, deve ve silahtan maada biner dinar verdi. Reislere bir çok develer, çadırlar ve daha sâir şeyler dağıtıldı. Sonra, Hisar hâricinde bir câmide bir toplantı yapıldı. Halîfe de burada bulundu. Sultan Halîfe'ye karşı çok mültefit davrandıktan başka bir takım hediyelerle beraber on bin dinar verdi. Bununla beraber, Suriye emîrlerinin geri kalanlarıyla memlûklerin, Türkmen ve Arap reislerinin Yelbuğa'ya tâbi oldukları, Şam, Baalbek ve Kerek kaleleri müstesnâ olmak üzere, bir çok kalelerin âsîlere teslimiyet arz ettikleri haberi de alındı. Bu havâdis bütün Kâhire'yi karıştırdı. Ordu derhal hareket etti.[20] Rîdaniye'ye

---

[17] Safer'in 24'ünde.

[18] Lakabı "el-Osmanî"dir. Evvelce katledilmiş olan Sudun el-Muzafferî'den ayrıdır.

[19] Rebîülevvel'in 2'sinde.

[20] Rebîülevvel'in 14'ünde.

gitti. Sultan, halkı kendi tarafına çekmek için bir çok vergileri ilgâ etti. Fakat âsîlerin miktarı her gün artıyordu. Baalbek vâlisi Kemişbuğa ile bir çok Şam emîrleri bütün memlûkleriyle birlikte âsîlere katılmışlardı.

Diğer taraftan, Kara Muhammed ile Mardin hükümdarı İsâ[21] Sultan'a yardım teklifinde bulundular ve âsîlere hücum niyetiyle Habur üzerine yürüdüler. Gazze'yi geçmiş olan Mısır ordusu Yelbuğa'nın gelişinden biraz evvel Şam'a gitti.[22] Yelbuğa Şam şehrini ansızın basmak ve ele geçirmek üzere yola çıkmıştı. Sultan'ın memlûkleri Şam'da irtikâp ettikleri ahvâl dolayısıyla ahâliyi fenâ halde rencîde ettiler. Bundan dolayı halk onları koğmak ve Sultan'a karşı isyan etmek fikrine düştü. Yelbuğa'nın Şam civarlarına geldiği haber alındığı zaman[23] ahâli bu istidâdda idi. Ordu âsîlere karşı yürümek üzere derhal Şam'dan çıktı. Şiddetli bir muhârebe vukûa geldi. Mısır ordusu gâlibiyeti elde etti. Âsîler tekrar toplandıklarından ikinci bir çarpışmada tekrar mağlup edildiler. Fakat üçüncü bir muhârebede bir çok emîrler Yelbuğa tarafına ilticâ ettiklerinden Mısırlılar bozuldular ve kaçmaya mecbur oldular. Türkmenlerle Araplar firarîleri takip ederek pek çoklarını öldürdüler. Bütün Mısır ordusu darmadağınık oldu. Kumandanlardan Ayıtmış gidip Şam kalesine kapandı ve orada kendini sakladı. Yelbuğa derhal Şam'a yaklaştı, kaleyi zapt eyledi, Emîr Ayıtmış'ı ve Şam vâlisi ile Tarantay'ı esîr aldı. Sâir emîrlerin ve memlûklerin de büyük kısmı esîr düştüler.

Bu fenâ habere muttali olan Berkok Dağ Hisarı'nın dîvanına gitti. Orada bütün kumandanlarıyla bir meclis akdetti. Âsîlere karşı ikinci bir ordu gönderilmesi kararlaştı. Berkok askerlere ve subaylara pek çok para dağıttı. Çünkü sâir vakitler orduya yalnız zahire verilirdi. Berkok bizzat kendi memlûklerini de yolladı. Halbuki bunlar dâima sultanların yanında bulunurlardı. Bu sırada Gazze ile Remle'nin âsîlerin eline düşmüş olduğu haber alındı. Berkok tekrar kādıları, emîrleri, topladı ve onların huzûrunda Halîfe'ye bîat yemini ettirdi. Sonra Halîfe'ye pek çok hediyeler verdi, vâridâtını arttırdı ve Cebel Hisar'ında kendisine dâire tahsîs ettirdi. Bütün bu

21 Lakabı "Zâhir Mecdeddin"dir.

22 Rebîülâhir'in 7'inci Pazartesi günü.

23 Rebîülâhir'in 19'uncu günü.

ihtiyatlara rağmen halk Berkok'un yakında tahtını kaybedeceğini görüyordu. Halîfe, Sultan'ın emriyle kādılar, müftü ve sâir emîrlerle birlikte ata bindi, bütün Kāhire'de Sultan'ın tekmil vergileri kaldırdığını ilan eyledi[24] ve halkı Allah'a itimad etmeye ve hükümdara sâdık kalmaya teşvîk etti. Halîfe bir beyannâme okudu. Âsîleri vazîfe yoluna çekmek için yapılan bütün teşebbüsler hikâye ediliyor, âsîlerin yaptıkları tecâvüzler anlatılıyor, nihâyet teklif olunan anlaşmayı kabul etmedikleri bildiriliyordu. Bütün halk bu suretle muttali olduğu ahvâlden dehşete düştü. Berkok'tan ümidini kesti ve âsîleri karşılamaya hazırlandı. İleri gelenler Berkok'un artık tahtında uzun müddet kalamayacağını takdîr ettiler.

Sultan bütün istihkâmları tamir ettirdi. Bir muhâsaraya mukāvemet için lazım gelen zahireyi toplattı. Halkın kendisine karşı kayıtsız kaldığını görmekten pek müteessir idi. Ayak takımı yağmaya koyulmak için karışıklık zamanını sabırsızlıkla bekliyordu. Herkes can korkusuna düşmüştü. Artık Suriye haberleri alınamıyordu. Çünkü Gazze düşmüştü. Kerek de âsîlerin eline geçmişti. Suriye'ye gidecek emîrler ile bütün milis Sultan'a pek az bağlı olduklarından Berkok Tebâid'den bir Arap yardımcı kuvveti getirtmek lüzumunu hissetti ve bunlara Hisar'ın eteğinde karargâh kurdurdu. Geniş bir hendek kazdırdı. Hisar'ın Kurâfe, Haras, Darfil kapılarını tahkîm ettirdi. Sâir tarafları kapattırdı ve Mütevekkil'e "Halîfe" ünvanını iâde etti.[25] Biraz evvel ondan bu ünvanı almıştı. Sultan'ın ordularına her yerden nefret duaları edildi. Âsîler tarafından katledilenlerin yerine subaylar tayin olundu. Bütün mancınıklar Hisar surlarına yerleştirildi. Bütün süvari "halka" askerlerine beygire binmeleri için emir verildi. Bütün bu kargaşalık esnâsında vebâ illeti de bir taraftan Kāhire'yi tahrip ediyordu.

Yelbuğa ile Mintaş Şam'ı zapt ettikten sonra bütün Suriye'de vilayet vâlilerinin milisleriyle birlikte buraya gelmeleri lüzumunu ilan etmişlerdi. Kürdler, Türkmenler, Araplar ve daha pek çok asker Şam'da Mısır yolunu tuttular. Gazze'de Berkok'un kendilerine karşı çıkacak yerde Hisar'da kapanmış olduğunu haber aldılar. Oradan Kāsiye'ye gittiler. Orada Kāhire emîrlerinden bir çoğu gelip kendilerini buldular. Keşfe gelen küçük bir müfrezeyi esîr ettiler. Bu

24 Cemâziyelevvel'in 6'sında.

25 Cemâziyelevvel'in 10'unda.

emîrlerin Kāhire'den çıktıkları gün Berkok Ayvan'a gitti[26] ve her memlûke bizzat beş yüz gümüş dinar tevzi ile onları vazîfelerini icraya davet eyledi. Kendi beygirlerini bile bu memlûklere verdi. Ahâliyi zapt için bir çok para dağıttırdı.

Âsîler Sâlihiye'yi zapt etmişlerdi. Bazı Arap kuvvetleri burada âsîlere katıldılar. Âsîler gâyet yorgun olduklarından burada dinlendiler. O zamana kadar orada bir orduya tesâdüf etmekten korkmuşlardı. Sultan ordusunu sevk etmiş olsaydı pek zayıflamış olan âsîler büyük ihtimalle mağlup olacaklardı. Sultan, Atabeg Kara Timürtaş'ı, düşmanları İsfih yoluyla gelmelerinden korktuğu için keşif maksadıyla Birketü'l-Habeş'e göndermişti. Emîr Kamas da çayırlar tarafına gitmişti. Sultan, milis askerine yeniden para dağıttı, İskenderiye'den piyâde tirendâzlar getirtti. Bu esnâda Sultan Istabl dâiresinde pek endişeli idi. Oradan sık sık Kubbetü'z-Zafer'e emirler göndererek cereyan eden ahvâli anlamak istiyordu. Memlûklerinden ve emîrlerinden bir çoğu dağıtılan paraları aldıktan sonra, Peluz'a vâsıl olmuş olan âsîlerin yanına ilticâ ettiler. Âsîler Bi'rü'l-Beyda'ya ulaştıkları zaman Sultan'ın ordusunun büyük kısmı darmadağınık oldu ve kendilerine iltihak etti.

Düşman gittikçe yaklaşmakta olduğu için bütün Kāhire milisi silahlandı. Nihayet Yelbuğa Kāhire yakınında Birketü'l-Ceb'de göründü. Kāhire'nin bütün kapıları kapandı. Yalnız Züveyle kapısı açık bırakılmıştı. Avam takımı isyana ve her tarafı yağmaya başladı. Sultan bu kargaşayı yatıştırmak için sokağa çıktı. Her gün bazı emîrler kendisini terk ediyordu. Yanında pek az emîr kalmıştı. Bunlara pek çok ihsanlar vererek kendisine bağlamak istiyordu. Şehirde kargaşa o kadar çoktu ki mahbuslar hapishane kapılarını zorladılar ve her tarafa dağıldılar. Ayak takımının âsîlere iltihakına mâni olmaya çalışan bazı memlûkler taşa tutuldular ve öldürüldüler.

Herkes tarafından terk edilen Berkok gidip teslim olmak istedi. Fakat bazıları ölünceye kadar harb edeceklerini temin ederek buna mâni oldular. Yelbuğa ordusunun en cesur fertlerinden bin beş yüz kişi Hisar önüne gelince ve buna engel olmak isteyen emîrler Kubbetü'z-Zafer'e kadar püskürtülünce Berkok kılıcını Yelbuğa'ya gönderdi ve hayatına dokunulmamasını talep etti. Bu arzusu kabul

[26] Cemâziyelevvel'in 28'inde.

olundu. Kâhire şehrinin ayak takımı bundan haberdar olunca Hisar'ı yağma etti. Yelbuğa kargaşayı yatıştırmak için hiç acele etmedi. Sonra[27] Mintaş Hisar'a gitti ve Halîfe'yi Kubbetü'z-Zafer'e getirdi. Bu esnâda Türkmenlerle Araplar emîrlerin saraylarını ve ahâlinin evlerini yağma ediyorlardı. Yelbuğa'nın ordusu içeriye girdiği zaman şehrin yağması bütün bütün hız kazandı. Yelbuğa sükûnu sağladıktan sonra kādıları ve hükûmet büyüklerini topladı. Yapılacak şey hakkında onlarla müzâkerede bulundu. Bir çokları kendisini tahta çıkarmak fikrini öne sürüyorlardı. Fakat bunu dâima reddetti. Evvela, İskenderiye'de mahbus bulunan emîrler serbest bıraktırıldı. Yelbuğa Dağ Hisarına çıktı. Başka bir sultan seçmek için büyük bir meclis topladı. Ekseriyet, Eşref'in oğlu olup hal' edilmiş bulunan Sâlih Hacı lehinde rey verdiği için, o sultan ilan edildi. Kendisine vaktiyle hâiz olduğu "Sâlih" ünvanı yerine "Mansur" lakabını verdiler. Gizlenmiş olan Berkok sonra ele geçirilerek Kerek'e gönderildi. On bir sene beş ay yirmi yedi gün hüküm sürmüştü.

Berkok bir çok vergiyi kaldırmıştı. Bu cümleden olarak Kâhire ülkesi dâhilindeki Barlas, Suris, Belasim ahalisinin vermeye mecbur oldukları vergilerle Dümyat'taki buğday rüsûmu, Cize'deki ve batı memleketlerindeki manifatura rüsûmu bu kabîldendi. Ayntâb'daki tuz resmi, Bi're'deki un resmi, Trablus ahâlisinin her vâli gelişinde ödemeye mecbur oldukları hediyeler; şark ülkelerinde otlayan beygirlerden, develerden, sığırlardan, koyunlardan her sene alınan rüsûm; akidlerden ve mukāvelelerden alınan resim de kaldırılmıştı.

Yeni Sultan Yelbuğa'yı orduların atabegliğine ve hükûmetin nâibliğine tayin etti. Yelbuğa derhal Türkmenlerle sâirenin saraya girişlerine mâni olmak üzere, saraya bir takım emîrler getirdi. Kendisi Sultanın Istabl dâiresinde ikāmet etti. Berkok'un kaldırdığı bütün vergileri yeniden koydu ve bütün Çerkes memlûkleri için umûmî bir af çıkardı. Mahbus bulunan emîrleri İskenderiye'den getirtti. Sultanın huzûruna geldikleri zaman sâir bazı emîrleri tevkîf ettirdi. Bunların büyük kısmı Berkok'a sâdık kalmış kimselerdi. Sonra, milis askerinin silahlarını bıraktırdı. Hele Kâhire'ye girdikleri zamandan beri büyük karışıklıklara sebep olan, sokaklardan, hamamlardan kadınları kaçıran Türkmenlerin silahlarını aldı.

27 Cemâziyelâhir'in 5'inde.

Kimse bunları tutuklamaya cesâret edemiyordu. Berkok'un saklı olduğu yer işte bu sırada meydana çıkarılmıştır. Berkok Hisar'dan geceleyin yayan çıkmış, Cize'ye gitmiş, orada ehramlara geçerek üç gece kalmıştı. Sonra Ebû Yezîd namında bir emîrin evine saklanmıştı. Berkok saklandığı yerde tutuklandı. Kendisini Hisar'a götürdüler. Emîrlerden büyük kısmı idâmı fikrinde bulundular, azınlık ise hapsine taraftardı. Yelbuğa da bu fikri tutunca Berkok'u Kerek'e gönderdiler. Oraya sevk olunduğu sırada Yelbuğa, bir çok emîrlerin yaklaşarak, Berkok'un dört yüz kadar memlûkü ile birlikte Şam'ı zapt etmek istediklerini haber aldı. Bundan dolayı Mintaş Yelbuğa'nın Berkok'u öldürtmek istememesinden dolayı tenkitlerde bulundu. Buna rağmen Berkok'a Kerek'te iyi davranıldı. Kale kumandanı Emîr Hüsâmeddin[28] ona karşı bilhassa bağlılık gösterdi.

Bütün Suriye askerleri ve Berkok'un memlûklerinin büyük kısmı Mısır'dan gönderilmiş olduğu için Yelbuğa ile Mintaş arasında çok geçmeden nifak çıktı.[29] Mintaş hastalık bahânesiyle, saraya gelerek ta'zîmat arz etmekten vazgeçti. Hatta Yelbuğa'nın kendisine göndermiş olduğu emîrlerle memlûklere karşı şiddetli muamelede bulundu. Sonra bütün taraftarlarıyla birlikte Bâbu'z-Zencir'e gitti, bütün beygirleri zapt etti ve Yelbuğa'yı yakalamak için bu kapıyı zorlamak istedi. Fakat Yelbuğa'nın memlûklerinin attıkları oklardan dolayı sarayına dönmeye mecbur oldu. Yolda bazı emîrlerin evlerini yağmaladı. Sultan Hasan Medresesini zapt ederek kapandı. Yelbuğa'nın taraftarlarını oradan oka tutuyordu. Yelbuğa bütün memlûklerini silahlandırdı ve Kāhire kapıları kapandı. Şehir bir harb sahnesi oldu. Mintaş ihsanlarıyla avam halkı kazandı, kuvveti her gün artıyordu. Her gün Yelbuğa'nın tarafını terk eden emîrler ve memlûkler kendisine iltihak ediyorlardı. Yelbuğa bir çok adam toplamıştı. Bunlar taş ve sâir maddeler atıyorlardı. Yelbuğa bunlara, Şahâbeddin Ahmed namında riyâziyundan birinin kumandası altında giderek, Mintaş'ın evine cebren girmelerini ve kendisini öldürmelerini emretti. Mintaş bunları mağlup ederek mancınıkları ele geçirdi ve onları düşmanlarına çevirdi. Mintaş'a karşı başka mancınıklar kurdular, taraftarlarından bir çoğunu yaraladılar. Yelbuğa bütün kuvvetleriyle âsîye karşı bizzat yürüdü. Fakat ayak

---

28 Lakabı "el-Cukî"dir.

29 Şaban'ın 6'sında.

takımı ile çarpışmaya girişmek mecburiyetinde kaldı ve geri çekildi. Mintaş taraftarları düşmandan vukûa gelen katılmalarla arttığından, Mintaş vergileri kaldırarak ve kendisini "Emîr-i Ekber" ilan ettirerek şehirde asâyişi sağlamaya çalıştı. Bunun üzerine Yelbuğa barış talep etmek üzere Halîfe Mütevekkil'i yolladı. Mintaş Halîfe'ye şu sözleri söyledi:

"*Ben sultana dâima itaat ederim. Benim efendimdir, efendi-zâdemdir ve bütün emîrler kardeşimdirler. Ben yalnız Yelbuğa'ya kızgınım. Çünkü Sivas'ta, Halep'te, Şam'da bana dâima birlik halinde olacağımıza, sultanın âmir bulunacağına dâir yeminler etmiştir. Halbuki kendi kendisini orduların atabeği tayin etti. Bütün hüküm ve nüfûzu eline geçirdi. Kendi bendelerini yerleştirmek için beni hükûmetten uzaklaştırdı. Bana ancak yüz bin dinar verdi. En iyi arâziyi kendisine ayırarak bana en fenâ yerleri bıraktı. Bunlardan senede ancak altı yüz bin dinar alıyorum. Onun için ikimizden biri dünya yüzünden kalkmalıdır.*"

Halîfe kendisini yatıştırmaya çalıştı. Fakat bir türlü iknâya muvaffak olamadı.

Bunun üzerine Yelbuğa bütün memlûkleriyle ata bindi, düşmana karşı yürüdü. Bâbu'z-Zencir karşısında harb safı tertip etti. İki taraf kanlı harbe giriştiler. Berkok'a bağlı bazı emîrler bu sırada Mintaş tarafına katıldılar. Yelbuğa mağlup oldu. Tekrar kuvvet toplayarak geldi. İkinci defa yine püskürtüldü. Mintaş'ın taraftarlarının miktarı gittikçe artıyordu. Hisar'ın üstünden ve Kāhire'nin muhtelif saraylarından yanıcı maddeler ve ok atmaktan hâlî kalmıyorlardı. Bunlara Sultan Hasan Medresesinden mukābele ediliyordu. Sokaklara çıkmak tehlikeli idi. Avam takımı herkesi tevkîf ediyor, hangi taraftan olduğunu soruyordu. Saraylar bunlar tarafından yağma ediliyordu. Yelbuğa Berkok'u hal' etmiş olduğuna esef etti. Hisar'a çıktı ve Kurâfe kapısından kaçmak istedi. Fakat bunu haber alan Mintaş derhal giderek Sultanın ahırlarını zapt etti ve Yelbuğa ile birlikte kaçan emîrlerin saraylarını yağmalattı. Sonra Sultanın huzûruna çıkarak kendisine dâima itaata hazır olduğunu, çünkü vaktiyle pederi Şaban'ın memlûklerinden bulunduğunu ve ancak Sultanın şanını ve kudretini yükseltmek için silaha sarıldığını söyledi. Bazı emîrleri zincire vurdurdu. Bazılarını tahliye ettirdi. Yelbuğa Siryakus

yolu üzerinde tutuklanarak İskenderiye hapishanelerine gönderildi. Mansıplar diğer emîrlere dağıtıldı.[30] Mintaş kendi taraftarlarına pek çok para dağıttı.

Mintaş, kendi tarafını tutan Berkok memlûklerine, Yelbuğa'yı atar atmaz efendilerini serbest bırakmayı vaad etmişti. Fakat bu sözü tutmak şöyle dursun, bu memlûklere hiç arâzi ve tahsîsat bile vermedi. Kendi memlûklerini yerleştirerek onları uzaklaştırmaya çalıştı. Bunlar şikâyete başlamış oldukları için hizmetlerine mükâfat vermek bahânesiyle kendilerini toplattı.[31] Hepsi Hisar'a geldikleri zaman tevkîf ettirdi. Miktarları iki yüz raddesindeydi.

Sonra, vilayetlerde isyanlar çıktı. Emîr Nugayr ile Türkmenler reisi Zulkādir-oğlu Suli silaha sarılarak Halep ülkesini tahrip ettiler. Mintaş bunlara mektup yazdı ve iltifatlarla kendilerini vazîfeleri dâiresine sokmaya çalıştı. Şam vâlisi Bazlar'a karşı da aynı muameleyi yaptı ve biraz sonra onu tevkîf ettirdi. Bazlar Berkok taraftarıydı. Otuz bin kişi ile Mısır üzerine yürümek tehdidini göstermişti. Fakat Mintaş bu emîrin tevkîfi dolayısıyla sevinç gösterisinde bulunduğu sırada Berkok'un mahbesten çıktığını, Kerek'i ele geçirdiğini ve Kerek vâlisi Hüsâmeddin'in bir çok Araplarla beraber Berkok'a tâbi'iyyet arz ettiğini haber verdiler.

Mintaş Mısır'a hâkim olur olmaz Berkok'un öldürülmesi için emir vermişti. Vaktiyle Kerek kādısının kızıyla evlenmiş genç bir Kerekli'yi buna memur etmişti. Bu genç adam karısından ayrılmaya mecbur olmuş ve kadın da başka birine varmıştı. Bundan müteessir olan delikanlı Kāhire'ye çekilmiş, orada bir sâ'îliğe [ulaklığa] tayin edilmişti. Mintaş'ın emirlerini hâmilen Kāhire'den geldiği zaman kādının oturmuş olduğu Mokîr köyünde durdu. Ona karşı bütün hiddetini göstererek bütün âilesiyle beraber kendisini öldürteceğini söyledi. Kādının akrabaları korkarak derhal Kerek'e haber gönderdiler. O surette ki ulak Kerek'e vâsıl olduğu zaman kendisinin gelişinden şehir haberdar olmuştu. Vâli dâiresinde herkesin karşısında Sultan'ın ve Mintaş'ın mektubunu okudu. Bunlarda muhtelif şeyler yazılıydı, fakat Berkok'un katlinden hiç bahsolunmuyordu. Subaylarla ahâli çekildikten sonra, ulak Mintaş'ın diğer bir mektubunu verdi. Bunda Berkok'u öldürtmesi Hüsâmeddin'e emrediliyordu.

30 Şaban'ın 21'inde.

31 791 senesi Ramazan'ının 2'sinde.

Vâli mektubu aldı, emirleri icrâ edeceğini söyledi. Sonra Berkok'u buldu ve mektubu gösterdi. Berkok telaşa düştü. Fakat Hüsâmeddin kendisine dâima sâdık kalacağını söyleyerek Berkok'u sâkinleştirdi. Aynı zamanda Kerek ahâlisi de Berkok lehinde ayaklandılar, ulağı öldürdüler.[32] Bundan vâlinin ve Berkok'un da haberi yoktu. Sonra Berkok'u mahbus bulunduğu burçtan çıkardılar. Milis askeri Berkok lehini tuttu. Ahâli Berkok'u müdâfaaya kādir bir hale koyabilmek için beygirlerini ve buldukları şeylerin hepsini verdiler. Artık Berkok'un tarafı kuvvet bulmaya başladı.

Mintaş bu olayı haber alınca kendi selametini düşündü. Vaktiyle Berkok'un memlûkleri arasında bulunmuş olan bazı emîrleri tevkîf ettirdi. Diğer emîrlere bir çok ihsanlarda bulundu. Esendemür ile Kutlu-buğa, Mengli-beg ve Timür-buğa kumandası altında Gazze'ye dört bin süvari göndermeye karar verildi. Bu kumandanların her birine yüz bin gümüş dinar verdi. Hicaz tarafına da bir miktar asker gönderdi. Sultan tarafından kendisine "Ordular Atabegi" ünvanını verdirdi. Bu suretle halka tahtı zapt etmek fikrinde olmadığını anlatmak istiyordu. Sultana sâdık kalmaya teşvik için bazı emîrlere yeni mansıplar verildi. Bununla beraber Berkok tarafına geçer korkusuyla ordu Gazze'ye gönderilmedi. Yine bu sebepten dolayı, vaktiyle Berkok'un memlûklerinden olan bazı kimseler Kus cihetlerine gönderildi. Memlûklerin Kus'a sürülmeleri âsîlerin miktarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı. Çünkü isyan etmiş olan Kus emîrleri vâliyi tevkîf ederek şehri ele geçirmişlerdi. Mintaş Halep vâlisi Kemişbuğa'nın da isyan ettiğini haber aldı. Tebâid âsîleri her gün arttığı için üzerlerine beş bin süvariden mürekkep bir kuvvet gönderilmek lüzumu hissedildi. Asvan vâlisi Ebûdarka Kus'a gitmişti. Orada yaklaşık otuz emîr ile Berkok'un memlûklerinden bir çoğu vardı. Aynı zamanda Güney ülkesi vâlisi Mübârekşah memlûklerinden üç yüz kişi ve bir çok Arap kabîleleri ile âsîlere iltihak etmişti. Bütün memleket âsîlerin eline geçmişti.

Mintaş'ın ordusu Asvan'a kadar gitti. Mübârekşah orada bu orduyu bastı. Esendemür kumandasındaki diğer bir müfreze de mağlup oldu. Mintaş, "halka" askerini göndermeye hazırlandığı sırada, Esendemür'ün Mübârekşah'ı esîr ederek Kāhire'ye gönderdiği haberini aldı. Bunun üzerine Kerek'e gönderilmek üzere dört

---

32 791 senesi Ramazan'ının 10'unda.

beş bin kişi ile üç yüz memlûk ayrıldı. Berkok Kerek'te bir çok kişi toplamış, hatta saldırgan bir harekete bile hazırlanmıştı. Ağırlıkları Kerek'ten çıkmıştı. Kendisi de arkadan yürümek üzere idi. Bu sırada şehrin ileri gelenleri Kādı İmâdeddin'i bulup Berkok'u tevkîf etmek ve bunun hapishaneden çıkmasının ayak tabakasının bir isyanı eseri olduğunu Sultana bildirmek teklifinde bulundular. Şehrin kapılarını kapattırdılar. Bu suretle Berkok, taraftarlarından ayrı düştü. Fakat Kerek kâtibi olan kādının birâderi Berkok ile birlikte kapının önüne geldi. O kadar yalvardı ki âsîler kapıyı açtılar. Berkok dışarı çıktı, taraftarlarına iltihak etti, Kerek hâricinde Bâsiye'de bir gün kaldıktan sonra Şam yolunu tuttu.[33]

Şam vâlisi Cintimür, sâir bir çok emîrlerle birlikte askerlerini toplayarak Berkok'a karşı yürüdü. İki ordu Şam yakınında Şaşub mevkiinde karşılaştılar. Orada şiddetli bir muhârebe vukûa geldi. Berkok ilk önce mağlup oldu. Fakat sonra askerlerini toplamaya muvaffak olduğu için düşmanlarını perîşan etti ve bir çoklarını öldürdü. Cintimür kaleye kapandı. Sonra Berkok, bir Arap müfrezesiyle kendisinin üzerine yürüyen Gazze vâlisine karşı çıktı. Gazze vâlisini bozdu, bütün ağırlıklarını zapt etti. Suriye'de bulunan memlûklerin büyük kısmı Berkok tarafını tuttular. Şam emîrlerinden bir çoğu da bu harekete uydular. Berkok Şam'ın bazı taraflarına ateş verdi. Ahâli müdâfaada bulundu. Vâli Halep'ten Berkok'a yeni yardım kuvveti gelmekte olduğunu haber alınca bunları basmak üzere beş yüz süvari gönderdiyse de bu kuvvetin etrafı çevrildi. Bu muvaffakıyet Berkok taraftarlarının cesâretini daha çok artırdı. Berkok Şam muhâsarasına daha şiddetle devam etti. Berkok yeni bir muvaffakıyet daha kazanarak bir çok eşya, silah ve çadır ganîmet olarak aldı. Askerleri bu yüzden sıkıntıda idiler. Bunları elde edince daha iyi müdâfaa edebilir bir hale geldiler.

Bu müessif haberleri duyan Mintaş[34] Berkok'un teşebbüslerine engel olmak üzere Suriye'ye geçmeye Sultanı iknâ etti. Bu seyahat için lazım olan bütün hazırlıkları görmeye vezîr Muvaffakeddin görevlendirildi. Fakat hazînede bir şey kalmamış olduğu için hayır ve hasenât erbâbının yetîmler için vasiyet etmiş oldukları meblağları almak üzere kādi'l-kudâta mürâcaat ettiler. Kādı tam bir metâ-

---

33 Şevval'in 22'sinde.

34 Zilkade'nin 15'inde.

netle bunu engelledi. Tehditlere karşı da lakayt davrandı. Kāhire'de bunlarla meşgul oldukları sırada Gazze vâlisi İbn Bâkiş'in Berkok tarafından mağlup ve bütün eşyasının yağma edildiği haberi geldi. Bu haber ortalığa yeis ve ümitsizlik verdi. Suriye'ye gitmek için yapılan tedârikler tehir edildi. Halîfe askerleri dehşet içinde kaldı. Bunun üzerine Mintaş, Halîfe Mütevekkil ile sâir ulemâya mürâcaat ederek, her gün yeni bir takım galebe kazanan ve Safed'i de eline geçiren Berkok aleyhinde bir ferman çıkarmalarını istedi. Mintaş Kāhire'nin kadîm hapishanesinin kapılarını açtırarak bir çok memlûkleri tahliye ettirdi. Bir emîr nezdinde beş yüz bin dirhem ve elli bin dinar buldu. Diğer bir emîrde de üç yüz bin Mısır dinarı bularak zapt etti. Berkok'tan kaçan Suriye emîrlerinin büyük kısmı o sırada Mısır'a vâsıl oluyorlardı. Mintaş ulemâ ile Halîfeden Sultanın saltanat makāmında te'yidini mübeyyin yeni vesîkalar aldı ve Berkok ile harb etmek üzere Suriye'ye gidileceğini ilan etti. Araplara beygirlere binmeleri için emir verildi. Berkok üzerine yürümeyi emreden fetvâ kıraat olundu. Sultan emîrlere hediyeler ve yiyecekler verdi.

Bu sırada da Esendemür ile Yakupşah kumandası altında bulunan Tebâid ordusunun Kus'da Berkok taraftarlarını mağlup etmiş olduğu haber alındı.[35] Paraya pek ziyâde ihtiyaç olduğu için Mintaş Hıristiyanların Patriki Mathius'u kendisine yüz bin dirhem vermeye mecbur ettiği gibi Yahudilerin Hahamhane reisinden de elli bin dirhem aldı. Kezalik bütün dîvan subaylarını muayyen bir meblağ ve bir at temin etmeye icbar eyledi. Sâir subaylara da teklifler yüklendi. Nihâyet Sultan bütün emîrleriyle Dağ Hisarı'ndan çıktı ve Kāhire hâricine Ridâniye'ye gitti.

Mintaş, Kādi'l-kudât Sadreddin'i ordu ile birlikte Suriye'ye gelmeye icbâr etmek istiyordu. Fakat Sadreddin muvâfakat etmediği için yerine başka biri tayin edildi. Bunun eytâm [yetîmler] parasını vereceği ve kendi cebinden de ayrıca yüz bin dirhem gümüş ilave edeceği şart konulmuştu. Bu suretle fukara sandığından üç yüz bin dirhem alındı. Doğuda din reisi demek olan sâir bir çok ulemâdan kimisi beş yüz bin dirhem, kimisi yüz bin dirhem verdiler. Sultan, kadıları, bu suretle bir hayli para vermeye mecbur ettikten sonra Gazze yolunu tuttu.[36] Berkok'un taraftarları her gün bir çok Türk-

35 791 senesi Zilhicce'sinin 1'inde.

36 792 senesi Muharrem'in 8'inde.

menlerle Arapların iltihakından dolayı artmakta olduğu ve Şam'ı zapt etmesinden korkulduğu için alelacele Şam civarlarına gidildi. Mısır ordusu Berkok'un bulunduğu Şaşub mevkiinden bir gün mesâfede yer alan Meliha köyünde karargâh kurdu. Taraflar harb saflarını düzenlediler. Muhârebe başladı.[37] Mintaş sağ cenahın başında Berkok'un sol cenahına hücum etti. Bu muhârebe gâyet muannidâne oldu. Berkok'un sol ve sağ cenahları perîşan edildi. Mintaş da kaçanları takip etti. Fakat Berkok merkezde sâbit kadem kaldı ve Sultan Hacı tarafından kumanda edilen askere hücum etti. Sultan Hacı, Halîfe ve kādıların hepsi esîr düştüler. Firarîleri takipte devam eden ve Hacı'nın hezîmetinden haberdar olmayan Mintaş Şam'a kadar gitti. Orada, elde ettiği muzafferiyeti ilan etti. Firarîler Kerek'e ve Haleb'e kaçtılar. Muhârebeden sonra Sultanın sancağı altında toplanan Mısır askerlerinin büyük kısmı orada Berkok'u bulmaktan hayrete düşerek, ona tâbi'iyyet arz ettiler. Bununla beraber Berkok bir baskına uğramak korkusuyla günün geri kalan kısmını ve bütün geceyi at üzerinde geçirdi. Şafak sökünce Mintaş'ın üzerine yürüdü. Bununla ikinci bir muhârebe vukûa gelerek güneşin batışına kadar devam etti. Mintaş tarafına gayrımüsaid bir yağmur ile beraberinde gelen şiddetli rüzgâr, Mintaş'ı firara mecbur bıraktı.

Bu büyük muhârebeden sonra Berkok Halîfe ile kādıları toplayarak Sultan Hacı'yı hal' ve kendisini yeniden "Sultan" ilan ettirdi. Derhal Mısır yolunu tuttu. Mısır, Berkok taraftarlarının çıkardıkları kargaşa yüzünden pek karışıktı. Mintaş taraftarlarının hepsini tevkîf etmişlerdi. Busa isminde bir emîr, Sultanı karşılamak için icap eden bütün hazırlıkları yaptı. Berkok Sâlihiye'ye gitti.[38] Bütün Kāhire ahâlisi kendisini orada karşılamaya geldiler. Kāhire sokaklarına ipek halılar serdiler. Berkok at ile onların üstünden geçti. Eski sultan vefatına kadar[39] bu şehirde oturdu ve Berkok tarafından dâima hürmet gördü. Hacı'ya, sarayı dâhilinde pek çok nefret besleniyordu. Çünkü kadınlarına karşı son derecede zâlimâne davranırdı. Çok kere kadınlara beş yüz değnek vurdurduğu olurdu. Sene: 1390

37 Muharrem'in 14'ünde.

38 Safer'in 10'unda.

39 814 senesi Şevval'inin 19'unda. Miladî 1412 senesinde.

Berkok tahta sâhip olur olmaz, İskenderiye'de mahbus bulunan bütün emîrleri Kāhire'ye getirtti. Mintaş'ın tarafını tutmuş olanların yerine başka subaylar tayin etti. Tahta çıkmasına yardım etmiş olanlara mükâfatlar verdi. Sonra resmî alay ile dîvana gitti.[40] Buraya "Adâlet Sarayı" namı veriliyordu. Orada muhtelif emîrlere hil'atler dağıttı. Mintaş'ın henüz mukāvemet eden bazı taraftarları da Berkok'a tâbi'iyyet arz ettiler. Bununla beraber Mintaş Şam'a sâhipti. Baalbek'i de ele geçirmişti. Berkok'un Suriye'ye gönderdiği ordu Mintaş'ı bu iki şehirden attı. Mintaş çok geçmeden yeni bir ordu toplayarak Şam ordusunu sefere çıkmaya mecbur etti. Şam ordusu Selemiye'de bulunduğu sırada Şam'da bir takım memlûkler isyan ederek şehri ele geçirmek istediler. Ordudan derhal bir müfreze bunlara karşı gönderildi. Âsîler mağlup oldular. Mintaş'ın yaptığı gibi, Selemiye ordusu da üçe ayrıldı. Birisine Nâsırî lakabıyla yâd edilen Emîr Yelbuğa, ikincisine Cubânî, üçüncüsüne Trablus kumandanı Kara Timürtaş kumanda ediyordu. Yelbuğa Emîr Nugayr'ı mağlup etti. Mintaş'a şahsen düşmanlığı olan Kara Timürtaş ona karşı yürüdü. Vukûa gelen muhârebede birbirlerine bir çok kılıç darbeleri indirdiler. Kara Timürtaş'ın birkaç parmağı kesildi. Mintaş omuzundan yaralandı. Merkeze kumanda eden Cubânî'ye bazı memlûkler ihânet ederek muhârebe esnâsında arkasından vurup öldürdüler. Onunla beraber sâir bazı emîrler de maktul düştü. Kesin bir netîce vermeyen bu çarpışmada pek çok kişi telef oldu. Araplar Türkmenlerle birlikte her iki ordunun da eşyalarını yağma ettiler. Mintaş tehlikeli surette yaralı düşmüştü. Yelbuğa Şam'a çekildi. Oradan Ali Aîlesine mensup Araplara karşı bir sefere çıktı. Bunların büyük çadırlarını zaptetti. Sonra Cubânî'nin yerine Şam vâliliğine getirildi. Kara Timürtaş da Haleb'e vâli gönderildi.[41] Sonra Berkok "el-Muncukî" lakabıyla yâd edilen Emîr Timürbuğa'yı orduyu Ayntab'a doğru yürüyecek bir hale getirmek üzere pek çok meblağlarla Suriye'ye gönderdi.

Yelbuğa, âsîleri kat'î surette ezmek fikriyle, başka bir emîr ile birlikte Sultana karşı isyan ediyor gibi göründüler. Silahlandılar ve Mintaş taraftarlarının kendilerine katılmasını ilan ettiler. Bir çok

40 Safer'in 20'sinde.

41 Zilhicce'nin 1'inde.

kişi müracaat etti. Bunları hemen hapishanelere tıkadılar[42], aynı zamanda ordular Ayntab üzerine yürüdüler. Mintaş Maraş'a kaçtı. Orada taraftarlarından bir kısmı kendisini terk ederek Sultana bağlılıklarını sundular. Buna rağmen Mintaş yine Şam üzerine hareket etti. Yelbuğa da derhal kendisine karşı çıktı. Âsîler ordusunun bir müfrezesi Şam'da emîrlerin ahırlarını yağma etti. Birkaç gün sonra da Mintaş bizzat Şam'a girdi[43] ve saraya yerleşti. Daha evvel Hama ve Hums şehirlerini zapt etmişti. Yelbuğa kendisiyle bir çarpışmaya girişti. Sonra kalede Mintaş'ı muhâsaraya aldı. Fakat Mintaş Türkmenlerle beraber kaçmak çâresini buldu. Arkasından yetişmek kābil olamadı.

Bunun üzerine, Sultan, bir ordu ile bizzat Suriye'ye gitmeye teşebbüs ederek Ridâniye'ye gitti. Oradan Şam'a vâsıl oldu. Gelişi pek çok memnuniyet doğurdu. Sultan Şam'da bir müddet kaldıktan sonra Hums'a[44], sonra Hama'ya ve nihâyet Haleb'e gitti. Orada, Sâlim isminde bir emîrin Mintaş'ı tuttuğunu, Mardin hâkiminin Mintaş taraftarlarından pek çoğunu esîr ettiğini haber aldı. Mintaş'ı getirmek üzere hemen Kara Timürtaş'ı gönderdi. Fakat Sâlim, Mintaş'ı teslim etmek istemediği için küçük bir çarpışma vukûa geldi. Sâlim Mintaş ile beraber Sincar'a kaçarak orada kapandı. Mardin hâkimi esîr aldıklarının hepsini teslim etti.

Kara Timürtaş'ın arkasından gönderilen Yelbuğa, Mintaş'ın kaçtığını görünce, Kara Timürtaş'a pek şiddetli tenkitlerde bulundu. İki emir birbirlerine söğmeye başladılar, vuruşmaya kalktılarsa da etraftan engel olundu. Sultan'a Yelbuğa'nın Mintaş ile münâsebet halinde olduğunu, Şam'ın zaptını kolaylaştırmış bulunduğunu, kolayca yapılabilir olduğu bir zamanda Mintaş'ı tutmadığını söylediler. Hatta Sâlim ile Mintaş'ın onun tarafından öne sürülen fikir üzerine, Sincar'a çekilmiş oldukları bile iddia olunuyordu. Bu ithamlar üzerine Yelbuğa tutuklanarak daha bazı emîrlerle birlikte katledildi. Sonra Sultan Haleb'i terk ederek Şam'a geldi.[45] Oradan da Kāhire'ye döndü.[46]

---

42 793 senesi Muharrem'inin 6'sından sonra.

43 Cemâziyelâhir'in 29'unda.

44 22 Şaban'da.

45 23 Zilhicce'de.

46 794 senesi Muharrem'inin 3'ünde.

Mintaş taraftarları henüz ezilmemişlerdi. Şam'da Mintaş lehinde bir ayaklanma vukûa geldi. Sefere çıkmaya mecburiyet hisseden Halep ordusu Mintaş ile karşılaşmış, çarpışmaya girişmiş ve sonra Mintaş Fırat'ın öte tarafına çekilmişti. Mintaş orada yeni asker topladı. Bir çok Türkmen emîrleriyle Selemiye'ye geldi. Fakat bir Arap emîri kendisini mağlup etti. Az kaldı esîr düşecekti. Mintaş Hama üzerine bir teşebbüste bulundu, fakat püskürtüldü.

Nihayet Mintaş Halep vâlisi tarafından ele geçirildi.[47] Halep
Sene: vâlisi ordusuyla Emîr Nugayr'ın yerlerini tahribe başlamıştı. Sonra
1392, 1393 âsînin teslim edilmesini ondan istedi. Mintaş kaçarken yakalandı. Kendisini düşmanlarının elinde görünce hançerini çekerek dört kere vücuduna sapladı. Fakat derhal ölmediğinden Halep kalesine götürüldü. Orada işkence edildi. Ötesi berisi kırıldı. Sonra yakıldı. Başı kesilerek şehirde mızrak ucunda dolaştırıldı. Sonra, birkaç gün Kâhire'de Züveyle kapısında teşhir edildi ve nihayet defnetmek üzere zevcesine verildi.

Bu isyan yatıştırılır yatıştırılmaz daha şiddetli bir muhârebe pat-
Sene: 1394 lak verdi. Mardin hükümdarı İsâ[48] Timür-leng'in Tebriz'i aldıktan sonra kendisini bağlılık arzına davet etmiş olduğunu bildirdi.[49] İsâ Mısır Sultanının muvâfakatı olmaksızın bunu yapamayacağı yolunda cevap vermişti. Fakat Mardin hükûmeti üzerinde Berkok'un hiçbir hüküm ve nüfûzu olmadığını bilen Timür-leng İsâ'ya bir hil'at gönderdi ve artık onu kendi tebaası bir emîr gibi telakkî etmeye başladı. Bağdad Sultanına da bir hil'at yolladı ve bir müddet sonra bu şehri zapt eyledi. Ahmed Haleb'e Berkok'un memleketine kaçtı. Oradan Kâhire'ye götürüldü. Sultan bütün emîrleriyle istikbâline çıktı.[50] İki hükümdar musâfaha ettiler ve birbirlerine karşılıklı olarak iltifatlarda bulundular. Ahmed Hisar'a çıktı. Orada kendisine bir dâire hazırlamışlardı. Sultan kendisine iki yüz bin dirhem gümüş akçe, türlü türlü hil'atler, memlûkler, câriyeler gönderdi. Sonra iki hükümdar Cize civarında ava gittiler.

Ruha ve Malatya vâlilerinin Timür-leng askerleri tarafından mağlup edildikleri haberi geldi. Aynı zamanda Tatar fâtihinden

---

47 Bunun haberi Kâhire'ye 795 senesi Ramazan'ının 3'ünde geldi.

48 Lakabı "Tâhir Mecdeddin"dir.

49 Şaban ayında.

50 796 senesi Rebîülevvel'inin 27'sinde.

tehditle dolu bir mektup aldılar. Sultan da ona mağrûrâne ve hattâ tahkîr edici bir cevap verdi. Sefîri tevkîf ettirdi. Suriye'ye geçmek üzere ordusuna hazırlık emri çıkardı. Sultan, Ridâniye'ye gitti. Orada Emîr Nugayr'ın Bağdad'ı geri almış olduğunu haber aldı. Şam'a gitti.[51] Aynı zamanda her türlü erzak ve levazım ile Sultan Ahmed'i Bağdad'a gönderdi. Berkok'a, Kapçak'ta hükümran olan Toktamış Han'dan sefîrler geldi. Kapçak Hanı Timür-leng'e karşı ittifak teklif ediyordu. Anadolu hükümdarı Bayezid kendisine yardımcı kuvvet göndermek teklifinde bulunmuştu. Sivas hâkimi Burhâneddin imdat istiyordu. Berkok Haleb'e gitti. Orada bazı emîrleri tevkîf ettirdi. Suriye'ye gelişi Timür-leng'i düşündürdü. Orada çok müddet kalmaya cesâret edemedi. Sultan Şam'a döndü[52] ve birkaç gün sonra Kâhire yolunu tuttu.

Artık Mısır hükûmeti barışın nimetlerinden faydalandı. Sultan, Siryakus'a bir çok seyahatler yaptı.[53] Sonra bir daha buraya dönmedi. Oradaki saray da harâb oldu. Halefi olan hükümdarlar da bütün binaların harâb oluşuna karşı lakayt kaldılar. Berkok'un saltanatının geriye kalan kısmı sükûnet içinde geçti. Yalnız Alibeg kendisine karşı bir suikast tertip etti. Halicin açılışını icrâ edeceği sırada Sultanı katletmek istiyordu. Bu münâsebetle[54] büyük bir kargaşalık çıktı. Âsîler cezâya çarptırıldılar. Sene: 1397

Başka bir defa[55] bütün dîvanda yahut Adalet Sarayı'nda bulunduğu sırada birdenbire kargaşa çıktıysa da derhal yatıştırıldı. Nihâyet Sultan, bir cirit oyunundan sonra hastalandı.[56] Bir nevi sû-i hazma tutuldu, bu, ona yüksek bir harâret verdi. Kuvvetten düştü. Hayatından ümidini kesince Halîfe'yi ve bütün devlet büyüklerini yanına çağırarak oğlu Ferec'i kendilerine tavsiye ve saltanatın veliahdi olmak üzere takdîm etti. Herkes genç şehzâdeye bîat eyledi. Bâbu'z-Zafer hâricinde kendisine türbe yapılması için para tahsîs ettiği gibi fukaraya da 14.999 altun sikke bıraktı. İkinci defa olarak Sene: 1398, 1399

51 Cemâziyelevvel'in 20'sinde oraya ulaştı.
52 797 senesi Muharrem'inin 7'sinde.
53 800 senesi Muharrem'inde.
54 Zilkade'nin 10'unda.
55 21 Zilkade'de.
56 801 senesi Şevval'nin 5'inde.

dokuz sene sekiz ay hükûmet sürdükten sonra altmış yaşında olduğu halde vefat etti.[57]

Vefatı herkesin teessürüne yol açan bu hükümdar üç erkek ve üç kız evlat bıraktı. Nakit olarak hazînesinde dört yüz bin altın sikke ve bir o kadar da eşya bulundu. Ahırlarında altı bin beygir, beş bin deve, bir çok katır ve merkep vardı. Beş bin memlûk satın almıştı. Bunların idâresi için ayda dört yüz bin dirhem gümüş sarf ederdi. Her ay beygirler için on üç bin kile arpa lazımdı. Kendisine mahsus atlarla develer, sığırlar ve sâir hayvanat için on bir bin kile arpaya ihtiyaç vardı. Fukaraya pek çok sadaka, ulemâya pek çok ihsan verirdi. Bir çok vergileri kaldırdı. Kāhire'de muhteşem bir medrese inşâ ettirerek buraya muktedir muallimler buldu. Talebenin iâşesi için lazım olan şeyler her gün kendilerine tevzi edilirdi. Şerîa nehri üzerinde bir köprü yaptırdığı gibi İskenderiye'de de tersâneyi tamir ettirmiş, Feyyum'da dağları ziraate elverişli bir hale getirmiş ve daha sâir bir çok faydalı binâlar yaptırmıştı.

Ebû'l-Mehâsin Ayntâbî

Berkok'un oğlu ve halefi Ferec on yaşında tahta çıkarken "Nâsır" "Zeyneddin" "Ebû's-saâde" ünvanlarını aldı. Şîrîn ismini taşıyan vâlidesi Rum idi. Cuma sabahı bütün emîrler, Halîfe ve tekmil ulemâ ile birlikte Dağ Hisarına toplandılar. Ferec'e hükümdarlık esvâbı giydirildi ve "Sultan" ilan edildi. Bütün emîrler huzûrunda yere kapandılar. Ayıtmış hükûmet nâibi tayin olundu. Bütün vilayetlerde Berkok'un vefatını ve Ferec'in cülûsunu ilan ettiler. Bir takım kumandanlar tayin, bazıları azl edildi. Hisarda bazı karışıklıklar çıktı. Âsîlerden çoğu zincire vuruldu. Sultan, Tebriz hâkimi Kara Muhammed'in oğlu Kara Yusuf'u Ruha vâliliğinde bıraktı. Sultan-ı Rum yahut Sultan-ı Osmâniyân olan Bayezid'in Suriye üzerine yürümeye hazırlandığı haber alındı.[58] Elbistan ile Malatya'yı zapt ettiği haberi de gelince Mısır hükûmet meclisi kendisine karşı bir ordu sevk etmeye karar verdi. Fakat memlûkler buna engel oldular. Bunu, kendilerini Mısır'dan uzaklaştırmak için bir vesîle zannediyorlardı. Aynı târihte Emîr Tenem Şam'da isyan etti.

Sonra[59], emîrler arasına büyük nifaklar düştü, karışıklık çıktı. Sudun ile daha bazı emîrler Yaşbek ile birleştiler, Suriye'de Tenem'e

57 Şevvâl'in 15'inci Cuma gecesi vefat etmiştir.
58 Şevval'in 28'inde.
59 802 senesi Muharrem'inde.

bir mektup göndererek kendisine o havâlide tam selahiyet verdiler. Çünkü bu emîrin aleyhlerinde hareket etmesinden korkuyorlardı. Tenem de civardaki vâlilerin hepsine, kendisine itaat arz etmeleri için emirler gönderdi. Yalnız Hama vâlisi itaat etmedi. Aynı zamanda, hükûmet nâibinin hüküm ve nüfûzunu kıskanan Yaşbek onu azletmek istedi. Sultanı teşvîk ettiler ve Ayıtmış'a bizzat hükûmet idâresi arzusunda bulunduğunu söylettirdiler. Hükûmet nâibi bir çok emîrlerle evine çekildi. Bütün milis askerleri de bu kavgaya iştirak etti. Bir kısmı Ayıtmış tarafını tutuyordu. Doğancılar ümerâsı ve memlûklerin reisleri bunlar arasında idiler. Hasekiye emîrleri ile Sibak memlûkleri Yaşbek tarafını tuttular. Ayıtmış Istablları terk ederek evine çekildiğine pişman olduysa da iş işten geçmişti. Taraftarı olan emîrler silahlandılar ve saraya dönmesini kendisine nasîhat eylediler. Milis hâriç olmak üzere, maiyetindekilerin miktarı bin kişiyi buluyordu. Muhtelif müfrezeler tertip olundu. Bu hareketten haberdar olan Yaşbek düşmanlarını def' edebilmek tedbirlerini aldı. Maiyetindekileri teşcî' ve teşvîk etti. Âsîlerin maksadının Ayıtmış'ı tahta çıkarmak olduğunu söyleyerek, ölünceye kadar Sultanı müdâfaa etmelerini tavsiye eyledi. Her gün Hisarda trampet çaldırdı. Silahını aldı. Sultan, Istabl dâirelerine geçti. Harb başladı ve bütün gece devam etti. Ayıtmış'ın tarafı üstünlük sağlıyordu. Fakat Ayıtmış Çerkes memlûklerini kim tutar da getirirse mükâfat göreceğini ilan etmek gibi bir hatada bulundu. Maiyetinde bulunan bir çok Çerkes memlûkü kendisini terk ederek Sultan tarafına geçtiler. Ayıtmış mağlup oldu. Evi yağma edildi. Bütün Kāhire büyük bir karışıklık içinde kaldı. Ayıtmış taraftarlarıyla birlikte Suriye'ye, Tenem'in yanına kaçtı. Daha bir çok gayrımemnunlar da Tenem'e iltihak etmişlerdi. Tenem Hums'u zapt etmişse de Hama yakınında mağlup olmuştu. Trablus'u zapt ile meşgul olduğu sırada Kāhire'de cereyan eden olaylardan ve Ayıtmış'ın Şam'a doğru firarından haber aldı. Bu esnâda kendisinin askerleri Trablus'u yağma ettiler. Hama'yı muhâsara etmekte olan Tenem Şam'a gitti ve Ayıtmış'ı istikbâl etti.[60] Biraz sonra Sultan'dan Ayıtmış'ı tevkîf etmek emrini aldı. Fakat buna hiç aldırmadı ve Ayıtmış'a bağlı kaldı. Halep vâlisi bu âsîler tarafını tuttu.

60 Rebîülâhir'in 5'inde.

Mısır sarayı sarsıntılar içindeydi. Sultanın Suriye'ye seyahat tasavvurunda olması memlûklerin hoşuna gitmedi. Bir çok emîrler birbirleriyle çekişmeye ve birbiri aleyhine hareketlere kalkışıyorlardı. Tenem, Kâhire'ye gitmek üzere Şam'dan çıkmıştı. Sultan milis askerlerine, Tenem'e karşı yürümek emrini verdi. Fakat bunların büyük kısmı itaat etmediğinden beş yüz bin altun sikke dağıtmaya mecbur oldular. Sefere çıkmak üzere depolardan Sultanın çadırları alındı.

Hareket edileceği sırada Manfelut vâlisi, oğlu vâsıtasıyla gön-
Sene: 1400 derdiği haberde, Güney havalisi vâlisi Altunbuğa'nın, sâir bazı emîrlerle birlikte isyan ettiğini, âsîlerin Manfelut ülkesini tahrip eylediklerini bildirdi. Sultan bazı emîrlere ordu ile derhal Tebâid'e gitmelerini emrettiyse de pek az hüküm ve nüfuzu olduğu için hiç biri itaat göstermediler. Sultan, ordusuyla Ridâniye'ye gitti[61] ve yine yaklaşık yirmi beş bin altun sikke dağıttı. Tenem, Trablus, Halep ve Hama vâlileri ve Ayıtmış ile birlikte Gazze'ye gelmişti.

Sultan her gün fena haber alıyordu. "el-Ma'mûrî" lakabıyla anılan Emîr Sudun'un Dümyat ümerasıyla birlikte İskenderiye tarafına gittiğini, Deyrus'a vardıkları zaman "el-Mecnun" lakabıyla anılan Yelbuğa'nın kendilerini tevkîf ettirip zincire vurduğunu ve aynı zamanda Kâhire'den gelirken Deyrus'ta durmuş olan bir gemiyi de zapt ettiğini, Bahîre vâlisine, tesâdüf edeceği bütün beygirleri alarak kendisine katılmak için emir verdiğini, Bahîre ülkesi ahâlisini iki sene için her türlü yükümlülüklerden âzâde tuttuğunu, Tarûca'da ve sâir yerlerde Sultana âit olan mebâliği ele geçirdiğini ve taraftarlarının günden güne arttığını, Sâlihiye'de iken Sultana söylediler. Sultan İskenderiye'de uyanık bulunulmasını tavsiye etmekten ve Bahîre Araplarına Yelbuğa'yı tevkîf etmelerine dâir emir göndermekten başka bir şey yapamadı.

Kâhire'de kumandan bulunan Emîr Beybars'a da bu havâliye dört yüz memlûk göndermesi için emir verildi. Yelbuğa bunu haber alınca batı havâlisine geçti ve Mahalle'yi yağma etti. Semnud, Eşmun ülkelerini, doğu havâlisini dolaştı, oradan Abbâse'ye geldi. Beybars, Cize'de otlayan bütün beygirleri zapt edilmek korkusuyla çektirdi. Beybars bu isyanı yatıştıracağını ümit ettiği sıralarda Güney Arapla-

[61] Receb'in 4'ünde.

rı tarafından başka ayaklanmalar oldu. Tehlikeye düşen Kāhire için telaş etti ve Yelbuğa'ya karşı asker gönderdi.

Bu esnâda Sultan, Gazze yakınında Tell-acul'a vâsıl olmuştu. Orada Tenem ordusunu mensup bir müfrezenin hücumuna maruz kaldı. Sabah vaktinden öğleye kadar harb edildi. Âsînin ordusuna mensup bir çok müfrezeler ilerledikleri için muhârebe daha inatçı bir şekil aldı. Bu sırada Tenem'in emîrlerinden bazıları kaçtılar. Sultan Gazze'yi zapt etti. Tenem Remle'de karargâh kurdu. Fakat muhârebeye Tenem'in ancak bir kısım askeri iştirak etmiş olduğuna dâir bir rivâyet şâyi olunca Sultan'ın askerleri arasına korku düştü. Bunlar âsîlere barış teklif edip etmemek için aralarında müzâkere ettiler ve hakîkaten bu tasavvurlarını icrâ mevkiine koydular. Bazı subaylar mektupları hâmilen gidip Tenem'i buldular. Tenem'e istedikleri kadar Şam'da kalmak yahut Mısır'a gelmek istiyorsa ordular atabeği ve hükûmet nâibi ilan edilmek ve kendisine kimse ortak edilmemek teklif olundu. Hatta bazı emîrler daha ileriye gittiler. Yazdıkları mektuplarda şu suretle laf çeviriyorlardı:

> "*Siz bizim pederimiz, birâderimiz, efendimizsiniz. Suriye'yi arzu ediyorsanız Suriye sizindir. Mısır'ı istiyorsanız hepimiz emrinize müheyyâ kullarınız. Müslüman kanının dökülmesine meydan vermeyiniz. Timür-leng'e karşı yürümek üzere Müslüman ordularının kuvvetini muhâfaza ediniz.*"

Bu mektupları hâmil olan kādı, Tenem'i karargâhında, tıpkı bir sultan vaziyetinde buldu. Tenem Yaşbek ile Sudun ve sâir bazı emîrler kendisine teslim edilmeden, Ayıtmış mevkiine iâde olunmadan silahını bırakmayacağını bildirdi. Sultan buna muvâfakat etmek istemediği için Tenem, ordusunun başında Gazze'ye doğru yürüdü. Her iki taraftan harb safları tertip edildi. Fakat muhârebe başlar başlamaz Tenem beygirden düştüğü için, bu kazâ askerden bir çoğunun firarına sebebiyet verdi. Bir çok emîrle birlikte Tenem esîr edildi. Ayıtmış ile diğerleri Şam'a kaçtılar. Orada ahâli isyan ederek kendilerini tutukladı.

Bu esnâda Mısır'daki isyan hareketlerini pek ileriye götüren Yelbuğa Kāhire'ye yaklaştı. Beybars askeriyle birlikte Kubbetü'z-Zafer'e gitti. Mesâre bahçelerinde bir çarpışma vukûa geldi. Sonra âsî Feyyum'a çekildi. Bir çok beygir ele geçirdi. Oradan Tebâid'e

gitti. Bir çok Arap kendisine iltihak etti. Sultan bütün âsîleri idam ettirerek Suriye'yi sâkinleştirdikten sonra, çabucak Mısır'a döndü. Orada varlığına lüzum vardı.[62] Yelbuğa'ya karşı bir ordu gönderdi.[63] Fakat ordu henüz hareket eder etmez bu emîrin mağlup olduğu ve kaçarken Nil nehrini beygirle geçtiği sırada boğulduğu haberi geldi.

Sonra Kāhire'de Emîr Yaşbek ile Sudun arasında başka gürültüler çıktı. Aynı zamanda Halep askeri de Bağdad sultanı Ahmed ile harbe girişti. Mısır'da mevkiine layık tam bir hürmetle kabul edilmiş olan bu hükümdar, Bağdad'a dönünce tebaasını o derece taciz etmiş ve sıkıştırmıştı ki bunlar Şîraz hükümdarını, gelip Bağdad'ı zapta teşvîk etmişlerdi. Mağlup olan Ahmed, Türkmenler reisi Kara Yusuf'un yanına çekildi. Onunla birlikte Bağdad'a döndü. İkinci bir mağlubiyet kendisini Fırat sâhillerine firara mecbur etti. Orada Halep vâlisi Timürtaş'tan, Suriye'ye geçmek müsâadesini istedi. Fakat maiyetinde yedi bin kişi bulunduğu için Timürtaş kendi vilayetinin askerlerini topladı ve gidip Ahmed'in etrafını çevirdi. Fakat Ahmed, Timürtaş'ı mağlup ederek[64] maiyetindekilerden bir çoğunu öldürdü. Bu muhârebeden sonra Ahmed ile Kara Yusuf Mısır Sultanına mektup yazarak kendisine hücum fikrinde kat'iyen bulunmadıklarını ve Halep vâlisinin onları harbe mecbur etmiş olduğunu bildirdiler. Söylediklerine Mısır'da hiç ehemmiyet verilmedi ve derhal Suriye askerlerine, sefere çıkarak Ahmed ile Kara Yusuf'u tutmaları ve Kāhire'ye götürmeleri için emir gönderildi.

Ebû'l-Mehâsin İbn Şıhne Ayntabî Şerefeddin

Cereyan edecek vak'ayı beklemekte olduğu sırada Timür-leng'in Kara Yusuf ile birlikte Bursa'ya kaçmış olan Bâyezid'in oğlu Süleyman'ı mağlup ettikten sonra Sivas'ı zapt ettiği haber alındı.[65] Sonra imdat istemek üzere Bâyezid tarafından sefirler geldi. Fakat Bâyezid, Berkok'un vefatından sonra, Malatya'yı zapt etmiş olduğu için kendisine asker göndermek münâsip görülmedi. Herkesin kendi memleketini elinden geldiği kadar müdâfaa etmesi lazım geleceği yolunda cevap verildi. Diğer taraftan Mısır emîrleri Timür-leng'in ilerlemesine karşı koymak husûsunda pek aceleci davranmadılar.

62 Kāhire'ye 802 senesi Ramazan'ının 26'ncı günü vâsıl oldu.
63 Kāhire'den Şevval'in 13'ünde çıktı.
64 Şevval'in 24'ünde.
65 803 senesi Muharrem'inin 9'unda [30 Ağustos 1400].

Herkes yalnız kendi menfaati ile meşgul idi. Timür-leng Malatya'yı zapt ederek Ayntab'a yaklaşmıştı. Suriye emîrleri imdat talep etmek üzere Mısır'a ulaklar göndermekten hâlî kalmadıkları için Sultan Halîfe'yi, kādıları ve bütün hükûmet erkânını toplattı. Tüccarların, vakıfların paraları alınmak teklif olundu. Fakat kādılar buna karşı çıktılar. Suriye askerlerini harekete getirmek üzere oraya bir emîr göndermekten başka yapacak bir şey göremediler. Suriyeliler büyük bir yeis ve dehşet içindeydiler. Şehirlerini terk etmek istiyorlardı. Fakat Mısır ordusu gelecek diye kendilerine mâni oluyorlardı. Nihayet, Timür-leng'in Behisni'yi zapt ettikten sonra Ayntab civarlarına vâsıl olduğunu haber alınca[66] asker göndermeye karar verildi.

Suriye'ye gönderilmiş olan Esenbuğa Şam'a ulaştı. Biraz sonra Timür-leng'den bir sefîr gelerek efendisinin muzafferiyetlerini tafsilatıyla hikâye eyledi. Mısır'da Timür-leng'in namına hutbe okunmasını, sikke darb edilmesini, vaktiyle Berkok tarafından tevkîf edilmiş olan Moğol sefîri Atılmış'ın tahliye olunmasını talep etti. Fakat Şam vâlisi Sudun bu sefîri öldürttü.

Timür-leng, oğlu Mirza Şahruh kumandasında bir müfreze ayırmıştı. Şahruh akıncılarıyla Behisni önüne gelmiş, arkasından, Timür-leng vâsıl olarak kalenin vaziyetini tedkîk için bir tepe üzerinde karargâh kurmuştu. Şehir uzun müddet mukāvemet etmedi. Yağmaya maruz kaldı. Mukbil kale dâhilinde sebat gösterdi. Büyük taşlar attırdı ve bunlardan bir tanesi Timür-leng'in çadırının önüne düştü. Timür-leng de böyle mancınıklar kurdurdu. Kalenin duvarları dibinden oydurmağa başladı. Son dereceye gelen Mukbil teslimiyet teklifinde bulundu. Fakat bu kale ele geçirilemez diye bilindiği için kendiliğinden teslim olması Timür-leng'in kibirine dokunuyor, onu cebren zapt etmek istiyordu. Bununla beraber Mukbil, kādıları ve imamları gönderince Timür-leng yumuşadı. Kale kendisine teslim edildikten sonra[67] Ayntab'a doğru yürüdü. Burası istihkâmlarına rağmen derhal teslim oldu. Sonra Timür-leng bütün ordusuyla Halep yakınında Bezaa'ya gitti. Bütün Suriye vâlileri Halep'te toplanmışlardı. Oradan sürekli Mısır'a yazarak imdat istiyorlardı. Trablus vâlisi Şeyh Mahmudî, yedi yüz süvari ile giderek bir Tatar

66 Safer'in 24'ünde.
67 Safer'in 8'inde.

müfrezesine hücum etti. Bunlardan dört subay esîr aldı. Esîrler şehrin kapılarına asıldı.

O zaman Halep'te Şam vâlisi Sudun; Hama vâlisi Tokmak; Safed vâlisi Altunbuğa; Gazze vâlisi Ömer vardı. Hepsi de milisleriyle birlikte gelmişlerdi. Bunlar büyük bir ordu teşkil ediyordu. Ayntab'ın zaptından sonra, Timür-leng Halep vâlisi Timürtaş'a bir subay göndererek sefîrini öldürtmüş olan Sudun'u kendisine teslim edecek olursa mevkiinde bırakacağını vaad etti. Timürtaş bu subayı vâlilerin yanına gönderdi. Subay orada, Sudun'u talep etmiş olduğunu inkâr ederek, Timür-leng'i Suriye'ye davet ettiğini bildiren bir mektup yazdığını, Suriye'yi kolayca zapt edebileceğini, çünkü kendisine karşı çıkarılacak ordu olmadığını söylediğini Timürtaş'ın yüzüne vurdu. Bu sözlerden hayrete düşen Timürtaş subayın başını kestirdi ve vâlilere işittikleri sözlerin kendi aralarına nifak sokmak için uydurulmuş şeyler olduğunu te'mîn etti. Buna rağmen Timürtaş hakkında şüpheler ortadan kalkmadı ve mes'ele derinleştirilemedi.

Suriye vâlileri, Sultan'ın geleceğinden ümitlerini kesmemişlerdi. Nihayet Moğollar Halep civarında yer alan Hîlan köyünde göründüler[68] ve ertesi gün şehrin etrafını kuşattılar. İki gün küçük küçük çarpışmalar vukûa geldi. Sonra bir cumartesi günü, bütün Suriye ordusu, arkasından Halep sâkinleri de geldiği halde, şehir hâricinde karargâh kurdu ve harb safları tertip etti. Sudun kendi memlûkleri ve Şam askerleriyle sağ cenahı teşkil ediyordu. Timürtaş sol cenaha kumanda etmekteydi. Diğer vâliler ise merkezde idiler. Bir miktar Halep askeri de artçı görevi yapıyordu. Timür-leng de çocuklarını ordusunun cenahlarına koymuş, kendisi merkezde kalmıştı. Önünde bir sıra kocaman filler vardı. Bunların üzerinde tirendâz askerler ile dolu kuleler bulunuyordu. Bir tepe üzerine de bir müfreze koydu. Moğolların sağ cenahı Suriyelilerin sol cenahına hücum ederek onları kaçırttı. Suriyelilerin sağ cenahı daha uzun müddet sebat gösterdi ve pek kahramanca hareketlerde bulundu. Fakat gerilemeye mecbur oldu. Bütün Suriye ordusu düşmana arka çevirdi ve pek büyük karışıklık içinde Haleb'e doğru kaçtı. Halep ahâlisi kadınlar ve çocuklara varıncaya kadar ordunun arkasından gelmiş oldukları cihetle sur kapısından içeriye girmek için müthiş

68 Rebîülevvel'in 9'uncu Perşembe günü.

bir kargaşalık oldu. Kadınlar ve çocuklar beygirlerin ayağı altında çiğnendiler. Hendekler cesetlerle yahut yaralılarla doldu. Tatarlar kalabalıkla beraber şehre girdiler ve büyük bir kıtâl yaptılar. Şehir yağmaya terk edildi. Vâliler harb içinde kurtarabildikleri eşyanın hepsiyle kaleye kapandılar. Bir çok kadın ve çocuk câmilere kaçmışlardı. Tatarlar bunları tuttular, iplerle bağladılar. Bütün çocukları kestirdiler. Kadınlara babalarının ve kocalarının önünde tasallut eyledikten sonra sokakların ortasında çırçıplak teşhîr eylediler. Bütün bu fenalıkları yaptıktan sonra ahâliyi ve askerleri katlettiler. Câmiler, sokaklar naaşlarla ve can çekişenlerle dolmuştu. Bu katliam Cumartesi gününden Salı gününe kadar devam etti.

Halep kalesi, Suriye'deki kalelerin en müstahkemlerinden biriydi. Buraya kapanmış olan asker pek çok Grejuva ateşi ve kükürt ile dolu tencereler attılar. Timür-leng duvarların birine lağım koydurmuş olduğu için vâliler, aralarında bir meclis akdettikten sonra teslim olmak teklifinde bulundular. Timür-leng vâlilerden bazılarının kendi huzûruna gelmelerini istedi. Timürtaş kaleden indi ve sâirleri için teminât aldı. Fakat Tatarlar kaleye girer girmez emîrleri tutukladılar, ikişer ikişer bağladılar ve bu halde Timür-leng'in huzûruna götürdüler. Timür-leng'in sefirini katlettirmiş olan Sudun bilhassa pek şiddetli muâhezelere maruz kaldı. Timür-leng bütün hazîneleri zapt ederek askerlerine taksim etti. Öldürülmüş olanların başlarından bir çok kuleler yaptırdı. Yaklaşık olarak yirmi bin baş vardı.

Timür-leng Halep önünde bulunduğu sırada oğullarından bazılarını bir müfreze ile Hama'ya doğru göndermişti. Bunlar da şehrin bütün dış mahallelerini zapt ettiler.[69] Kadınları ve çocukları esîr ederek türlü türlü hakāret ve tasallutlara maruz bıraktılar. Şehrin surları dışında olan yerlerin tamamını tahrip ettiler. Sonra ahâliyi surların kapısını açmaya sevk ederek, kimseye bir şey yapılmayacağı vaadiyle içeriye girdiler. Ahâli kendilerine yiyecek vermiş oldukları için Tatarlar bu şehirden ayrıldılar. Yalnız bir miktar muhâfız bıraktılar. Kalenin teslim olmamış olan muhâfızları bu Tatarlar üzerine bir huruç hareketi yaparak hepsini kılıçtan geçirdiler. Bundan haberdar olan Timür-leng Hama'ya geldi, tamamıyla tahrip etti. Kış yaklaştığı ve yorulmuş olan asker kışlamaya muhtaç bulundu-

69 Rebîülevvel'in 14'üncü Salı günü.

ğu için Trablus taraflarına geçmek istiyorlardı. Fakat Timür-leng düşmanlarına vakit bırakmak istemediği için muhârebeye devama karar verdi ve Hums üzerine yürüdü. Humslular teslim oldular. Timür-leng sonra Baalbek'i zapt etti. Oradan gönderdiği muhtelif kollar Sayda ve Beyrut taraflarına akınlar yaptılar ve bütün Suriye sâhillerini tahrip ettiler.

Aynı zamanda Timür-leng Şam'a yaklaşıyordu. Ahâli Hama'nın zaptından beri bütün dehşet içinde idi. Şam'ı terk etmek istiyorlardı. Subaylar bütün mancınıklar ve Grejuva ateşi atacak makineleri şehrin surlarına yerleştirttiler. Timür-leng vâli vekilini, şehri teslim etmeye davet etmişti. Bu kumandan çıkıp gitmeye hazırlanıyordu. Fakat ahâli kendisini durdurdu. Kadınlar çocuklarıyla nereye gideceklerini bilmeden öteye beriye koşuşuyorlardı. Vali vekilinin müdâfaaya karar vermiş olduğu haber alınınca bu kargaşalık sükûnet buldu. Sultan'ın ordusuyla Suriye'ye gelmekte olduğu da haber alındı. Hakîkaten Sultan, bütün ahâlinin alkışları arasında Şam'a girdi.[70] Orada iki gün kaldıktan sonra şehir hâricinde karargâh kurdu ve Tatarlarla muhârebeye girişmeye hazırlandı. Cumartesi günü Timür-leng ordusunun miktarı yaklaşık bine varan akıncıları görünmeye başladılar. Sultan ordusundan yüz süvari ilerledi. Bunları perîşan etti. Sonra bir takım Tatarlar gelerek Sultana teslimiyet arz ettiler ve Timür-leng'in Bekaau'l-Azîz'de karargâh kurmuş olduğunu Sultana haber verdiler.

Aynı zamanda Trablus-garp vâli vekili Esendemür'ün mektubunu hâmilen oranın emîrlerinden beş zât geldi. Bu mektup, Türkmenler emîri Ahmed'in sâir askerlerle birlikte Haleb'e yaklaşarak orada kalan üç bin Tatar süvarisini katlettikten sonra şehri ele geçirdiği, Timür-leng'in Trablus havâlisine göndermiş olduğu müfrezeyi, köylülerin dağlarda basarak taşlarla mahv ettikleri bildiriliyordu. Aynı zamanda Timür-leng ordusunun bir kısmının Sultana tâbi'iyyet arz etmek istediği, fakat bunun Timür-leng tarafından tasavvur edilen bir tuzak olduğu da haber veriliyordu. Kıbrıs Kralının Müslümanlara yardım için bazı gemiler göndermek teklifinde bulunduğu da yine bu mektupta yazılıydı. Fakat düşman yaklaşmakta olduğu için bu mektuba ehemmiyet verilmedi, yalnız müdâfaa çâreleri düşünüldü.

---

70 Cemâziyelevvel'in 6'ncı Perşembe günü.

Timür-leng tarafından keşif için gönderilen bazı müfrezeler Müslümanları buldular ve hücum ettiler. Bir saat müsâdeme vukû buldu. Sultan'ın sol cenahı bozuldu. Huvran'a kaçtı. Fakat sağ cenah mızrak hücumuyla Tatarları püskürttü. Tatarlar Şam'ı zapt etmek için oraya doğru ilerlemeye çalışıyorlardı. İki ordu da harb meydanından çekilmedi.

Timür-leng, intizamdan mahrum kavimler karşısında bulunmadığı için, Atılmış kendisine iâde edilmek ve onun tarafından da Haleb'de esîr edilen emîrler iâde olunmak şartıyla sulh akdetmek teklifini hâmilen Sultana bir subay gönderdi. Toplanan emîrlerin hepsi bu şartları reddederek harb etmek lazım geldiğine karar verdiler. Timür-leng ikinci defa bir sefîr daha gönderdiyse de teklifi dinlenilmedi. Muhârebeye hazırlandığı sırada[71] bir hayli Mısır emîri, Sultanın memlûklerinden bir kısmıyla beraber, ordudan çekildiler. Kendilerine bazı mesnedler verilmemiş olduğu için gayrımemnun idiler. Timür-leng çekilip gitmeyi düşünmekteyken Sultan ordusundan vukûa gelen bu firar keyfiyeti onu uyandırdı. Emîrler Şeyh Laçin'i tahta çıkarmak fikriyle Mısır yolunu tutmuşlardı. Sâir emîrlerin hepsi bu hareketten korktular. Harbden ziyâde bu işe ehemmiyet verdiler. Sultanın bir müfreze ile alelacele Mısır'a gitmesi lazım olduğuna kendi aralarında karar verdikleri için, bir gece ordunun haberi olmadan Sultanı kaçırdılar, orduyu başsız bırakarak sür'atle Mısır'a yürüdüler. Gece gündüz yol alarak Safed'e gittiler. Gazze'de firarîlere yetiştiler. Bunlar mazeret arz ederek, kendilerine atfolunduğu gibi bir maksatları olmadığını te'mîn ettiler. Emîrler Şam'ı bu suretle terk ettiklerine nâdim oldular.[72]

Sene: 1401

Onların gitmesinden sonra askerler, kendilerine katılmak için takım takım arkalarından yürüdüler. Büyük kısmı Tatarların eline esîr düşerek katledildiler. Geriye kalan kısımları Şam ahâlisiyle beraber son noktaya kadar müdâfaaya karar verdiler. Timür-leng surlara yaklaştı. Ahâli bir huruç hareketi yaparak Tatarları püskürttüler ve bulduklarını katlettiler. Timür-leng bu muhâsaranın uzun süreceğine hükmederek iki Tatar gönderdi. Bunlar surlara yaklaşarak barış teklifinde bulundular, şartları kararlaştırmak üzere

71 Cemâziyelâhir'in 12'sinde.

72 Şerefeddin, Timür-leng'i medh için bütün bu hikâyeyi tahrif etmektedir.

bir emîr gönderilmesini istediler. Şamlılar tarafından derhal Kādı Takiyeddin İbrâhim gönderildi. Kādı, Timür-leng'in iltifatlarına ve vaadlerine aldandı. Timür-leng bir çok enbiyânın oturmuş olduğu Şam şehrine karşı büyük bir hürmeti olduğunu söyleyerek yalnız Tatar âdeti mucibince her cinsten dokuzar tane olmak üzere kendisine hediyeler verilmesini talep etmekle yetindi. Kādı bu teklifi Şam ahâlisine haber verdiği zaman fikir ihtilafı çıktı. Bazıları kabul fikrinde idiler. Bazıları ise müdâfaada sebat edilmesine taraftar bulunuyorlardı. Bu fikirde olanları katletmeye hazırlandıkları için Kādının tarafı galebe çaldı. Timür-leng'in murahhası şehre sokuldu. Bütün halka mal ve servetleriyle mütenasip bir vergi konuldu. Fakat bu vergiyi yollamaya hazırlandıkları sırada kale vâlisi Şam şehrini yakacağını söyleyerek tehditlerde bulundu. Ona cevâben, kaleye hâkim olduğunu, fakat şehir üzerinde hiçbir hüküm ve nüfûzu bulunmadığını söylediler. Şam'ın büyükleri hediyeleriyle birlikte Timür-leng'in çadırına gittiler. Sonra, bütün halka aman bahşeden aman-nâmeyi hâmilen şehre döndüler. Timür-leng'in bu aman-nâmesi Ümeyye Câmiinde okunduğu zaman şehrin küçük kapısı açıldı. İçeriye girebilecek Tatarların, çıkarmaları muhtemel olan karışıklıklığı önlemek bahânesiyle Timurleng'in bir subayı Şam'a dâhil oldu. Ahâli bu ihtiyat tedbirinden memnun oldular, Timür-leng'i epeyce övdüler ve kendisine yeniden hediyeler takdîm etmeye karar verdiler. Fakat bu hediyeleri gönderdikleri zaman Timür-leng kıymetlerinin ancak bir milyon altun sikkeye bâliğ olduğu bahânesiyle hiddetlenerek on milyon talep etti. Kādı her ferde yeni resim tarh etti. Sonra Timür-leng tarafından Şam vâlisi tayin edilen Şahmelik Şam'a girdi. Bu esnâda iç kale muhâsara edilmekteydi. Timür-leng askerleri ahşap bir kule yapmışlar, bunun üstünden muhâfız kuvvetlerine hücuma hazırlanıyorlardı. Fakat bu kule Suriyelilerin attıkları neftlerden yakıldığı için Tatarlar yeniden daha büyük bir kule yaptılar ve muhâfız kuvvetlerini bu suretle teslim olmaya mecbur bıraktılar.

Timür-leng kādı vâsıtasıyla Şam'ın bütün servetini, silahlarını, mühimmatını topladıktan sonra subaylarını şehrin muhtelif mahallelerine yolladı ve ahâliyi gâyet zâlimâne işkenceye tâbi tutturarak yeniden para istedi. Kadınlar ve çocuklar esîr alındı. Erkeklere karşı

hiç işitilmedik mezâlim yapıldı. Şehre ateş verildi. Sonra Timür-leng çekildi gitti.[73] Şam'da seksen gün kalmıştı.[74]

Sultan Kāhire'ye varmıştı. Orada bütün mallar üzerine bir resim koyduktan sonra Tatarlara karşı yürümek üzere bir ordu toplamaya başladı. Timür-leng'den bir mektup aldı. Bunu bir memlûk getirmişti. Timür-leng bu mektubunda Atılmış'ı istiyordu. Sultan Tatar sefîrini Hisar'ın burcundan çıkarttı ve bir çok emîrler refâkatıyla gönderdi. Bu sırada Suriye'ye tahsîs edilen ordu Kāhire'den çıktı. Fakat Timür-leng tarafından esîr edilmiş olan Trablus vâlisi Şeyh Mahmudî Mısır'a vâsıl olduğu ve Tatarların memleketlerine döndüğünü Sultana haber verdiği cihetle ordu Kāhire'ye döndü.

Timür-leng'in dönmesi Sultanın memleketinde sükûneti iâde etmemişti. Emîrler arasında hükmünü yürütmekte olan düşmanlık, karışıklık doğurmakta berdevam kaldı.[75] Sultan, Yaşbek ile birlikte bazı memlûklerin Suriye'ye gönderilmesi için bir emirnâme çıkarmıştı. Bu memlûkler itaat etmediler. Bazı emîrler buna açıktan açığa muhâlefet gösterdiler ve Emîr Nevruz'un yanında toplandılar. O, işe karışmak istemedi. Bunun üzerine "Müridânî" lakabıyla yâd edilen Sudun'a gittiler. O, Sultan'ın emrinin icrâsına mâni olması için Sudun nezdinde tavassutta bulundu. Fakat bu emîrden bir şey elde edemeyince Sultana müracaatla bu memlûklerden bin tanesinin isyan fikriyle Hisar dibinde toplanmış olduklarını haber verdi. Sultan bunlara bir subay gönderdi. Memlûkler bu subaya kötü davrandılar. Bazı emîrler kendilerini yatıştırmak istedilerse de karışıklık daha ziyâde arttı. Sokaklar kapatıldı. Bütün emîrler Sultan nezdinde toplanmak için emir aldılar. Bir çokları saraya gittiler. Sâirleri âsîlere katıldılar. Bunlar geceyi silah altında geçirdikten sonra ertesi sabah şafakla beraber Birketü'l-Habeş'e gittiler. Yaşbek derhal bir Çerkes neferi olan Şeyh Laçin'i tutuklattırdı. Mısır seferi esnâsında bazı emîrler bunu tahta çıkarmak fikrine düşmüşlerdi. Sultan

73 Receb'in 3'ünde.

74 Tatarlar Malatya, Elbistan, Dârende, Zubtara, Kâhta, Gerger şehirlerini, Hısn-ı Mansur'u, Behisni'yi, Kal'atü'r-Rum'u, Ayntab'ı, Tell-beşer'i, Az'az'ı, Maarratü'n-Nu'man'ı tahrip etmişlerdi. Sayda'yı, Safed'i, Beyrut'u, Hums'u, Bi're'yi yağma etmişlerdi. Ravendan, Tizin, Şiat, Hârim, Sermin, Şiruz, Kerek, Trablus, Kudüs, Gazze, Baysan, Aclun, Nablus ahâlisi şehirlerini terk etmişlerdi.

75 803 senesi Ramazan'ında.

Istabl dâiresine giderek âsîlerin ileri gelenlerinden Cekem'e Safed vâliliğini vermek istedi. Cekem bunu reddedince Kāhire'de asâyişi yatıştırmasını ricâ için yanına birkaç emîr gönderdiler. Fakat buna da muvâfakat göstermedi. Bu kargaşaların müsebbibi Yaşbek idi.

Cekem ile Nevruz ve Sudun-taz bir nevi kolordu teşkil ederek gidip Yaşbek'e hücum ettiler. Yaşbek kendi tarafını tutacak her memlûke on bin dirhem vaad ettiği için bir çok memlûk toplandı. Yaşbek bunların başına geçti. Fakat Nevruz tarafından mağlup edildiği için evine ilticâ etti. Orada bir saat kadar müdâfaada bulundu, sonra kaçtı. Evi yağma edildi. Cekem bazı emîrleri tutuklayarak zincire vurdurdu. Yaşbek yakalandı ve İskenderiye'ye gönderildi. Cekem onun yerine geçti ve bütün mallarına el koydu.

Bundan biraz sonra yeni bir karışıklık çıktı.[76] "Humarvey" lakabıyla yâd edilen Sudun, Emîr Nevruz, Cekem, Sudun-taz ve sâir bazı emîrlerle uyum sağlayamadı. Bunlar Sultanın hizmetinden çekilerek karışıklık çıkarmak istediler. Sudun Humarvey evinde silah toplattı. Bununla beraber gürültü yatıştırıldı. Humarvey Safed vâliliğine tayin olundu.

Biraz sonra[77] Nevruz, Cekem ve Sudun-taz Sultanın sarayına
Sene: 1402 gidip ta'zîmlerini sunmaktan imtinâ gösterdiler ve isyan ettiler. Sultan Istabl dâiresine gitti. Sudun-taz oradaydı. Sabahtan akşama kadar döğüştüler. Bu karışıklık Halîfe Mütevekkil'in araya girmesiyle yatıştırıldı. Ma'mâfih, hâlâ gayrımemnun olan Cekem geceleyin bir çok emîr ile birlikte Birketü'l-Habeş'e çekildi. Sâir bir çokları da orada Cekem'e katıldılar. Sultan, memlûklerinin başına geçti, onların üzerine yürüdü. Nevruz, Cekem ve daha sâir bazı emîrler Tebâid'e doğru çekildiler ve Menyetü'l-Kāid'e kadar gittiler. Sonra Semeve'ye döndüler. Oradan da Bulak karşısında ve Cize yakınında Munbaba ülkesine çekildiler. Geceleyin Nevruz Nil'i geçti.[78] Fakat ansızın kendisini bastılar. Cekem barış talebinde bulundu. Düşmanları kendisini ellerine geçirdikleri zaman İskenderiye hapishanesine gönderdiler.

Suriye ahvâli bundan daha düzgün değildi. Halep'te isyan vardı. Yeni vâli Tokmak bir miktar asker topladıktan sonra biraz Türk-

---

76 804 senesi Safer'inde.

77 Ramazan ayında.

78 Şevval ayında.

menlerle birlikte eski Halep vâlisi Timürtaş'a karşı yürüdü. Fakat mağlup olarak Şam'a kaçmak mecburiyetinde kaldı. Oradan bütün Suriye emîrlerine imdadına gelmeleri için mektuplar yazdı. Sonra yeniden Haleb'e doğru ilerledi. Timürtaş'ı bozdu ve Türkmenlerin nezdine kaçmaya mecbur etti.

Mısır'da karışıklıklar tekrar başladı. Bazı emîrler bir eğlence tertip ederek Atabeg Beybars'ın nezdinde toplanmışlardı.[79] Yaklaşık bin kadar memlûk Sudun-taz'ı öldürmek için ortaya çıktılar. Fakat Sudun-taz kaçarak kurtuldu. Sonra[80] bütün taraftarlarıyla Kāhire'den çıktı, Siryakus'a gitti. Kendisine iltihak edecek bir çok taraftarlarını orada bekledi. Yaşbek hapishaneden çıktıktan sonra eski hüküm ve nüfûzu kalmamış olduğundan dolayı gayrımemnun idi. Memuriyetlerine iâde edileceği vaad olunarak Kāhire'ye getirilmek istenildi. Fakat yapılan tekliflerin hiç birini kabul etmek istemediğinden, Sultan bir miktar askerin başına geçerek üzerine yürüdü. Sudun-taz derhal çekildi. Peluz'a gideceği tahmin ediliyordu. Fakat diğer bir yoldan Kāhire'ye gelerek Dağ Hisarına hücum etti. Sultan hemen koştu. Şehrin sokaklarında bir muhârebe vukû buldu. Bir çokları Sudun-taz'ın tarafını terk ettikleri için bu emîr, Yaşbek'in nezdine çekildi. Ona pek çok iltifatlarda bulundu. Sonra bir gemiye binerek Dümyat'a ilticâ etti. Orada bir çok Arap topladı. Fakat biraz sonra tevkîf edilerek İskenderiye'ye gönderildi.

Bir müddet sonra[81] Türkmen reisi Kara Yusuf Şam'a iltica etti. Sene: 1403
Sultan Ahmed ile harb ederek Bağdad'ı zapt etmişti. Sonra Timürleng'in gönderdiği Tatar ordusunu da mağlup etmişse de ikinci bir çarpışmada perîşan olmuştu. İlk önce Rahbe'ye ilticâ ettiği cihetle Araplar bütün eşyasını yağma eylemişlerdi.

Yeni bir kıyâm Mısır'ı gâyet büyük karışıklıklara attı. Yaşbek hükûmet nâibi idi, bütün hüküm ve nüfûzu eline almıştı. Taraftarları Istabl-ı Âmire müdürü olan İnalbay'ı, Sultan'ın hemşîresini evlendirerek Sultan nezdinde büyük bir nüfûz kazanacağından dolayı azletmesini tavsiye ediyorlardı. Hepsi artık saraya gitmemeye karar verdiler.[82] Sultan yeni karışıklıklar çıkarmamalarını nasîhat

79 Zilkade ayında.

80 805 senesi Safer'inde.

81 806 senesi Safer'inde.

82 807 senesi Safer'inde.

için bu emîrlere İnalbay'ı göndermek istedi. Fakat Sultanın memlûklerinden bir kısmı İnalbay'ın gidip o emîrlerle görüşmesine mâni oldular.

Nifak gittikçe arttı. Sultan Yaşbek'ten şüphe etmeye başladığı
Sene: 1404 için Emîr Beybars'ın evinde kādılar toplandı.[83] Bunları emîrleri yatıştırmakla görevlendirdi. Fakat kādıların sözünü dinlemediler. Yaşbek taraftarları Sultan Hasan Medresesi'nde kapandılar. Bu da niyetlerinin fenâ olduğunu Sultana anlatıyordu. Herkes silahlandı. Sultan, İnalbay tarafını tuttu. Reis ve emîrler, binbaşılar, onbaşılar, tablhane reisleri, Sultanın memlûkleri de onun tarafında idiler. Yaşbek tarafında altı binbaşı emîr ile daha sâir bazı emîrler ve Sultanın memlûkleri vardı. Yaşbek Sultan Hasan Medresesi'ne neft ve ok atacak makineler kurdurdu. Bunları Sultanın Istabl dâirelerine yöneltiyordu. Pazar sabahından Perşembe akşamına kadar dâimî surette muhârebe edildi. Fakat Yaşbek fenâ bir konumda bulunduğu için, Cuma gecesi bütün taraftarlarıyla atına bindi, bulunduğu mahalleden çıktı ve Suriye tarafına kaçtı. Hiç kimse tarafından takip ve iz'âc edilmedi.

Yaşbek Kāsiye ve Ariş yoluyla Gazze'ye gitti. Vâli kendisine iltihak etti. Oradan bunu Şam vâlisi Şeyh Mahmudî'ye ihbar etti. Şeyh Mahmudî yardım vaadinde bulundu. Hakîkaten derhal Yaşbek'e erzak gönderdi. O da Gazze'de bulduğu tekmil erzakı zapt ederek sefere çıktı. Kerek ve Şubek ahalisi ile civardaki Arapların hepsi kendisine saygılarını sundular. Yaşbek Şam'a gitti.[84] Orada Şeyh Mahmudî tarafından pek çok hüsnükabul gördü.

Yaşbek'in hareketinden sonra Sultan bazı emîrlerin tahliyesini emretmiş ve âsîlerin evvelce işgal ettikleri mansıpları başkalarına vermişti. Yaşbek taraftarları Suriye'de gittikçe kuvvet buluyorlardı. Trablus'u ele geçirmiş ve âsîler tarafını tutmuş olan Cekem Hama'yı, sonra, Timürtaş'ın vâli bulunduğu Haleb'i zapt eyledi. Şeyh Mahmudî Safed kalesini ansızın basmak için bir ordu gönderdi. Fakat bu teşebbüs muvaffakıyetle neticelenmediği için neft ve taş atarak bir çok makine hazırlattı.

Sene: 1405 Safed'i muhasara için büyük bir ordu ile yürüdü.[85] Vâliye teslim

[83] Safer'in 2'inci Cumartesi günü.

[84] Receb'in 4'ünde.

[85] Şaban'ın 17'sinde.

teklifinde bulundu. O da kılıçtan başka bir şey bulunmadığı yolunda cevap verdi. Bunun üzerine şehir her taraftan kuşatıldı. Bir çok kişi maktul düştü.

Bu esnâda Cekem Şam'a gitti. Kendisini "Sultan" ilan ettirmek ve "Melikü'l-Âdil" lakabını almak tasavvurunda idi. Fakat o zamana kadar bu arzusunu fiile dönüştürmemişti. Çünkü Şeyh Mahmudî'ye katılmayı daha münâsip görmüştü. Şam'a varınca orada kalmış olan emîrlerle müttefikan artık hissiyatını açığa vurdu ve bütün hükümdarlık alametlerini takındı. Bu ise Safed önündeki emîrlerin hoşuna gitmedi. Cekem sonra yeni asker toplamak üzere Safed'e döndü.

Yaşbek ile Şeyh Mahmudî yirmi iki gün muhâsara ettikleri halde Safed'i zapt edemediklerinden, pek zâyiâta uğramış olan ordularıyla Şam'a döndüler. Cekem onlardan sonra Şam'a geldi. Şeyh Mahmudî bu emîrin takındığı nüfûz ve selahiyete karşı söylenmeye başladığı için Şam'da Halîfe namına hutbe okunmasına ve Mısır'a gidilmesine karar verildi. Yaşbek ile Kara Yusuf tekrar Safed üzerine yürüdüler. Hama ve Trablus vâlilerinin Mısır Sultanının hüküm ve nüfûzunu tanıdıklarını haber alan vâli Bektemür, âsîlere evvelkinden ziyâde şiddetle mukāvemet gösterdi. Onlara karşı yürüdü ve mağlup etti. İki reis Taberiye'ye kaçtılar. Şeyh Mahmudî orada kendilerine iltihak etti. Sonra birlikte Gazze'ye gittiler. Bu esnâda Cekem de Remle'ye gidiyordu.

Bu sırada, âsîleri ezmek için kendi askerlerini toplamakla meşgul olan[86] Mısır Sultanı, askerlerine para verebilmek için elmaslarını rehine koymaya ve arazisinden bir kısmını satmaya mecbur olmuştu. Fakat bu askerler hareket edebilecek hale gelemeden Peluz'dan güvercin postası vâsıtasıyla âsîlerin Kāsiye'ye vâsıl olduklarını haber aldılar. Sultan derhal Kāhire'den çıktı ve intizamsız bir halde Ridâniye'ye gitti. Âsîler de Sâlihiye'ye gelerek bulduklarını ellerine geçirdiler. Sultan geceleyin Akarşe'ye, oradan Peluz'a giderek iki gün kaldı. Sonra Saîdiye'ye geldi ve âsîlerin geceleyin kendisini basmak istediklerini haber aldı. Âsîlerin üzerine yürüyerek onlarla harbe girişti. Fakat mağlup olduğu için Kāhire'ye doğru kaçtı. Askeri dağıldı, eşyalarını kaybetti. Büyük kısmı Kāhire'ye kaçtı. Henüz görünmeyen Sultan, Kāhire'de pek merak ediliyordu. Akşa-

86 Zilkade ayında.

ma doğru Sultan pek yorgun bir halde Kāhire'ye vâsıl oldu.[87] Âsîler Hisar'a yaklaştılar. Orada bir muhârebe vukûa geldi. İçlerinden bir çoğu Sultan'ın tarafına geçtiği için diğerleri tekrar Suriye'ye dönmekten başka bir şey düşünmediler. Eşyalarını bıraktılar, alelacele kaçtılar. Bu suretle Kāhire'de sükûnet sağlandı.

Cekem ile Şeyh Mahmudî, takriben beş yüz Türkmen süvarisi ile Gazze'ye vâsıl oldular. Safed ve Trablus vâlileri gelip kendilerine hücum ettiler ve bozdular. Bunlar fenâ bir halde Şam'a vardılar. Halep Sultanı bağlılık arzetti. Şeyh Mahmudî ile Yaşbek affedilmelerini Sultan'dan istirham ettilerse[88] de yerlerine başka vâliler tayin olundu.

Bu karışıklığın yatıştırılmasından bir ay sonra Çerkes memlûkleri Sultan'a bazı emîrleri tevkîf etmesi için rica bulundular.[89] Bu, yeni bir isyana sebep oldu. Sultan bu memlûklerin küstahlıklarını kırmak istedi. Bazı emîrler onların idâmını tavsiye ettiler. Bu memlûklerin istemedikleri bazı emîrleri sakladılar. İsyan sükûnet bulacak gibi görünüyordu. Fakat biraz sonra[90] memlûkler gürültülü bir surette Hisar yakınında toplanarak bazı emîrlerin başlarını istediler. Bu emîrler ortadan kaybedildi. Bu esnâda Sultan, sarayında kendi memlûkleriyle eğlencede idi. Sarhoş oldu. Onlarla beraber hamama girmek istedi. Hepsi de sarhoş oldukları için lakırdıyı azıttılar. Bazıları döğüşmek istediler. Sultan men' etti. Fakat sonra, kendisini öldürmek istediklerini haber alınca, Kāhire'de saklanmak fikriyle Hisar'dan çıktı. Emîrler, Sultanın nerede olduğunu bilmiyorlardı. Takım takım toplandılar.[91] Kimisi Sultan tarafını tutuyordu. Kimisi isyan ettiler. Ufak tefek bir çok çarpışmalar vukûa geldi. Nihayet başka bir Sultan tayin etmeye karar verdiler. Ferec'in birâderi Abdülazîz'i seçtiler.

Yeni sultan "Melikü'l-Mansur İzzeddin" ünvanını aldı. Birâderinin çekilmesinin ertesi günü sultanlığı ilan olundu.[92] Ferec'in ne olduğu malûm değildi. Bazıları Suriye'ye çekildiğini zannediyorlar-

87 Zilhicce'nin 13'ünde.

88 808 senesi Muharrem'inde.

89 Safer ayında.

90 Rebîülevvel'de.

91 Rebîülevvel'in 25'inde.

92 808 senesi Rebîülevvel'inin 26'ncı [1 Eylül 1405] Pazartesi günü.

dı. Bazıları öldürüldüğü fikrinde idiler. Bazıları da Kāhire'de saklandığına ihtimal veriyorlardı. Yeni sultanın vâlidesi, Ferec'in meydana çıkmasından korkuyordu. Beybars Ordular Atabegi tayin edildi. İmparatorluğun bütün hüküm ve nüfûzu onun eline geçti. "Şabânî" lakabıyla yâd edilen Sudun ve bütün taraftarları telaşa düştüler ve Sultan Ferec'in tahtını böyle terk etmesinden dolayı pek me'yus oldular. İmparatorluk sarsıntı geçiriyordu. Bir çok isyanlar hükûmeti tehdit ediyordu. Nevruz'u mağlup etmiş olan Şeyh Mahmudî'yi getirmek için Suriye'ye bir subay gönderildi. Şam vâliliğine tayin edilmiş olan Nevruz, Trablus-şam'a, oradan Hama'ya kaçmaya mecbur olmuştu. Şeyh Mahmudî ile Cekem Hums'da karargâh kurarak oradan Trablus üzerine yürümüşlerdi. Bunun vâlisi Bektemür-Culak Hama'ya gitmek üzere Trablus'tan kaçmıştı. Bütün bu nifaklardan haberdar olan Halep vâlisi Allan-Culak sefere çıkmış, Cekem ile Şeyh Mahmudî'ye karşı yürümek üzere Nevruz'a iltihak etmişti.

Suriye'deki bu hareketler Mısır kumandanları üzerinde muhtelif tesirler husûle getirdi. Beybars buna sıkılıyor, Yaşbek içinden memnun oluyordu. Özellikle sultanın hastalığı kendisinin memnuniyetini artırıyordu. Sultanın taraftarları günden güne zayıflıyordu. En ateşli taraftarlarından biri kendisine gelip Ferec'in Hisar'ı terk ettiği tarihten beri onun yanında bulunduğunu haber verince, bu emîr korkmaya başladı. Yaşbek artık eski sultanı tahta çıkarmaktan başka bir şey düşünmedi. Abdülazîz'in hastalığı esnāsında bir hayli uğraştı. Artık Ferec'in Kāhire'de olduğu duyuldu. Memlûkler Ferec'in döndüğünden alenen bahsetmeye başladılar. Beybars, öldürtmek maksadıyla Ferec'i arattırdı. Hisar'da kapandı. Abdülazîz'e bağlılıklarını muhâfaza için memlûklere büyük mükâfatlar vaad etti. Nihayet Ferec bir gece Kadı Sa'deddin'in evinden büyük bir alay ile çıktı, askerin başına geçti, emîrleri, memlûkleri çağırttı. Bunlar silahlanmış halde hep birden Ferec'in yanına gittiler. Sonra Ferec Hisar'a yaklaştı. Orada mukāvemete tesâdüf etti. Bir çarpışma oldu. Fakat Emîr Sumay Ferec'i görünce, korumakla görevli olduğu kapıyı açtı, Hisar zapt edildi.[93] Bu sırada Beybars başka bir kapıda harb ediyordu. Ferec kendisine arkadan hücum ederek firara mecbur etti. Nihayet Beybars ele geçirilerek İskenderiye'ye gönderildi.

93 15 Cemâziyelâhir'de.

Ancak iki ay on gün saltanat sürmüş olan Abdülazîz, vâlidesiyle birlikte saraya hapsedildi. Ferec sonra onu, diğer birâderi İbrahim ile birlikte İskenderiye'ye gönderdi ve zehirlenmeleri için gizlice emir verdi.

Yeniden "Sultan" ilan edilen Ferec, Yaşbek'e orduların atabegliği mansıbını verdi. Sâir emîrlerin hepsine mükâfatlar bahşetti. Şeyh Mahmudî Şam vâliliğinde bırakıldı. Cekem Halep vâliliğine tayin edildi. Halep vâlisi Timürtaş ise Türkmenlerin yanına çekildi. Diğer taraftan, Haleb'i ele geçirmek isteyen Tokmak, Cekem tarafından mağlup edilerek öldürüldü.

Sene: 1406 Bu sırada Halîfe Mütevekkil vefat ettiği için oğlu Mustaîn Hilâfete geçirildi. Suriye'de bir çok değişiklikler yapıldı. Bütün vâliler vilayetlerini zapt ediyorlardı. Cekem bir ordu başında[94] bu karışıklıkları yatıştırmaya çalışıyordu. Sultan bu yüzden Suriye'ye geçmek mecburiyetinde kalıyordu. Ferec ilk önce bir miktar asker ile emîrleri sevk etti. Biraz sonra[95] ordusunun geri kalan kısmıyla kendisi de yola çıktı. Ridâniye'den bir Cuma günü hareket etmişti. Bütün imamlar bunu takbîh ettiler [kınadılar]. Ferec Şam'a[96], oradan Haleb'e gitti. Cekem derhal Haleb'i terk ederek Nevruz, Timür-buğa ve beyhude yere takip edilen sâir emîrler ile birlikte Fırat'ı geçti. Sultan, Cerkis'i Haleb'e yerleştirerek Şam'a döndü. Fakat Şam'a döner dönmez, Halep ahalisinden bazıları ile bir çok memlûkler isyan ettiler. Nevruz bu fırsattan istifâde ederek şehre girdi ve valiyi kovdu. Arkasından Cekem geldi. Sonra Hama üzerine yürüdü.

Sultan, beygirleri fenâ halde bulunan bütün süvarilerini Mısır'a gönderdi. Kendisi de çok geçmeden Mısır'a gitti. Suriye emîrleri Sultana kırılmışlardı. Bir hayli emîrin iltihak etmiş oldukları Nevruz Remle tarafına bir ordu gönderdi. Gazze zapt, Kāsiye tahrip edildi. Cekem kendisini Halep'te "Sultan" ilan ettirdi ve "Âdil" lakabını aldı. Fırat'tan Gazze'ye kadar olan bütün memleketlerde, Şeyh Mahmudî'nin zapt etmiş olduğu Safed müstesnâ olmak üzere, nâmına hutbe okuttu. Sonra Araplara ve Mısır köylülerine, artık sultana vergi vermemelerini ilan etti. Şam'ı zapt ederek gerek Suriye gerek Mısır için kumandanlar tayin etti.

94 809 senesi Muharrem'inde.

95 Rebîülevvel'in 8'inde.

96 Rebîülâhir'in 7'inci Pazartesi günü.

Cekem kendi memleketleri dâhilinde sükûn ve inzibatı sağladıktan sonra ordusuyla beraber Halep'ten çıktı. Âmid ve Diyârbekir ülkesi denilen memleketlerin hükümdarları Emîr Osman'a karşı harbe gitti. Tur-Ali'nin oğlu olan Emîr Osman "Kara İlük[Yülük]" lakabını taşıyordu. Cekem Bi're'yi muhâsara ve zapt etti. Kara İlük barış teklifinde bulunmuş ve kıymetli hediyelerle Haleb'e gelmeyi ve Diyârbekir'de kendisinin hükümdarlığını kabul ettirmeyi vaad eylemiş ise de yeni sultan bu teklifleri reddederek Mardin'e yaklaştı. Burada Artuklu âilesinden Mecdeddin İsâ hükümran oluyordu. Mecdeddin İsâ askerleriyle Cekem'e iltihak ederek kendisini Âmid üzerine yürümeye teşvîk eyledi. Kara İlük kendilerine karşı çıktı. Bir muhârebe vukûa geldi. Bunda Cekem Kara İlük'ün oğlu İbrâhim'i kendi eliyle öldürdü. Sonra Kara İlük üzerine hücum etti. O da Âmid'e kaçarak orada saklandı.

Kara İlük şehir civarındaki bütün bahçeleri su altında bıraktığı Sene: 1407
için ilerlemesi ve geriye çekilmesi pek müşkil olacak bir vaziyette bulunan Cekem, Türkmenler tarafından öldürüldü. Bunlar sapanlarla taş attılar[97] ve sonra Cekem'in askerine hücum ederek perîşan eylediler. Kara İlük Cekem'i ölüler arasında arattı. Başını kestirerek Mısır'a yolladı.

Cekem bu sefer ile meşgul olduğu sırada Safed'e çekilmiş olan Şeyh Mahmudî, Gazze'de âsîlere taraftar olan emîrlere hücuma gitti. Bunları mağlup ettikten sonra Safed'e döndü. Sultan, Suriye'ye geçmek fikriyle Ridâniye'ye gitti.[98] Orada kendisinin bulunmasına lüzum vardı.

Nevruz[99], Safed'de imdada muhtaç bir halde bulunan Şeyh Mahmudî'ye hücuma gitmek üzere Şam'dan çıkmıştı. Fakat birkaç gün muhâsaradan sonra Şam'a döndü. Oradan Şeyh Mahmudî'yi Şam vâliliğine iâde etmek şartıyla sulh yapmak telifinde bulundu. Sultanın Suriye'ye gelmekte olduğunu bilen Şeyh Mahmudî bu şartlara kulak asmak istemedi, maiyetindeki küçük ordularıyla Şam'a yaklaştı. Nevruz'un emîrlerinden bir kısmı onun tarafına geçtiler. Sultanın ordusu vâsıl olmuş olduğu için Nevruz çekilmeye karar

[97] 809 senesi Zilkade'sinde.

[98] 810 senesi Muharrem'inin 28'inci Pazartesi günü.

[99] "el-Hafızî" lakabıyla yâd edilir.

verdi. Şeyh Mahmudî'nin askerleri Şam'a girdi. Sultan biraz sonra erişti.[100]

Suriye'nin muhtaç olduğu sulh ve sükûnu sultan temin etmiyordu. Şam'a girer girmez Şeyh Mahmudî'yi ve Şabanî lakabıyla anılan Emîr Yaşbek'i kaleye hapsettirdi.[101] Fakat bunlar daha sonra kaleden kaçtılar. Arkalarından takip edildiyse de yetişilemedi. Firarîler Hums'a doğru çekildiler. Orada bin süvarinin başına geçerek bunlarla civar ahâlisinden vergi almaya başladılar. Sultan Halep'te bulunan Emîr Nevruz'a[102] bu âsîlere karşı yürümesini emrederek kendisine Şam vâliliğini verdi. Sonra Mısır yolunu tuttu.[103] Kendisiyle beraber bir çok emîri de tutuklanmış bir halde Mısır'a gönderiyordu. Şeyh Mahmudî sultanın Şam'dan çıktığını haber alır almaz hemen gelerek Şam'ı zapt etti. Nevruz'un yokluğunda Şam'da ona vekâlet eden Bektemür kaçtı. Nevruz bu şehir yakınında Yaşbek ile Cerkis'i mağlup etti. İkisi de muhârebede telef oldular. Şeyh Mahmudî bunu haber alınca Şam'ı terk etti. Şehir Nevruz'un eline geçti. Sultan bu mühim vak'aları Ariş'te haber aldı.

Sonra Emîr Nevruz, Şeyh Mahmudî ile sulh yaptı. Şeyh Mahmudî'ye Trablus-şam vâliliği verildi. İlk önce Sultan kendisinin emri olmaksızın yapılan bu işlerden memnun olmadı. Fakat Şeyh Mahmudî, af talebi için birkaç kere arîza takdîm edince Sultan kendisini memuriyetine iâde ederek Şam vâlisi yaptı. Şeyh Mahmudî fermanı almaktan imtinâ etti. Çünkü kendisine iyilik etmiş olan Nevruz aleyhinde bulunması isteniyordu. Bu emîre karşı medyun olduğu hürmeti ibrazda sebât etti.

Nevruz, Bektemür'e karşı müdâfaaya hazırlanıyordu.[104] Gazze'yi
Sene: 1408 himâye maksadıyla Remle'ye gitti. Gazze'ye Emîr Sudun'u vâli yapmıştı. Sultan, Sudun'u atmak üzere Gazze'ye bir ordu gönderdi. Fakat Bektemür zâten Gazze'yi zapt etmiş ve Sudun, Nevruz nezdine kaçmıştı. İkisi de Gazze'ye döndüler. Bektemür Safed'e çekildi. Gazze tekrar zapt edildi. Ariş'te bunu haber alan Mısır ordusu Mısır'a döndü.

---

100 Safer ayında.

101 Safer'in 25'inde.

102 "el-Hâfızî" lakabıyla anılıyor.

103 Rebîülâhir'in 7'sinde.

104 811 senesi Muharrem'inde.

Sultan, bu âsîlerin hareketlerinden büyük bir endîşe içinde olduğu sırada aralarına nifak düşmüş olduğunu, Şeyh Mahmudî'nin Kurretü'l-Ayn'da karargâh kurduğunu haber aldı. Nevruz, mağlup edildikten sonra Haleb'e kaçmıştı. Bektemür bu fırsattan istifâde ederek Şam'a girmiş ve şehri sultan namına zapt eylemişti. Şam'a vâli ilan edilen Şeyh Mahmudî, Bektemür ve bütün Şam askerleri ile birlikte Nevruz'un üzerine yürüdü. Nevruz Halep vâlisinin ümidi gibi kendisini kabul etmediğini görünce Malatya hâkimi Türkmen Baz'ın nezdine gitti. Şeyh Mahmudî Nevruz'u takip ettirdi, Nevruz Türkmenler tarafından tevkîf olundu. Ma'mâfîh, ellerinden kaçtı. Rumkale'ye çekildi. Taraftarlarından bir çoğu Şam'ı terk ederek orada kendisine iltihak ettiler.

Bu sırada Sultana Şeyh Mahmudî'nin isyan ettiğini söylemişlerdi. Bundan haberdar olan Şeyh Mahmudî, bütün kādıları ve Şam'ın ileri gelenlerini topladı. Bunların karşısında bir vesîka tanzîm ettirerek Sultana tam anlamıyla itaatini temin eyledi. Bir arîza ile birlikte bu kâğıdı sultana gönderdi. Bu mektubunda Sultanın kendi hakkındaki fikrini tashih etmeye çalışıyor ve Nevruz'un taraftarları olan emîrleri henüz göndermediğinden dolayı mazeret arz ediyordu. Sultan bu mazeretleri kabul etmedi. Yirmi altı güne kadar bu emîrler Mısır'a vâsıl olmayacak olurlarsa kendisi Suriye'ye geleceğine dâir cevap gönderdi. Şeyh Mahmudî bunları göndermeye hazırlandı. Fakat Sultanın yola çıkmış olduğunu haber alınca Nevruz cihetine dönerek onunla barıştı. Bunun üzerine Halep vâlisi Timürtaş alelacele Türkmenleri topladı. Trablus vâlisi Bektemür ile Antakya vâlisi de kendisine katıldılar. Yeğeni Tagrıbirdi'nin kumandası altında Dâbık ovasına bir müfreze gönderdi. Geri kalan kısmı ile kendisi de arkadan yürüdü. Maksat, Ayntab'da bulunan Nevruz üzerine gitmekti. Nevruz, bir çok kayıplar verdikten sonra Maraş'a doğru kaçtı. Timürtaş Ayntab'ı aldı ve Haleb'e döndü.

Sultan bunlardan haberdar olunca Suriye'de varlığına ne kadar ihtiyaç bulunduğunu hissetti. Alelacele hareket etmek lüzumunu anladığından pişdar fırkası Ridâniye'ye gitti.[105] Şeyh Mahmudî, Sultana mevkuf olarak göndermeye mecbur olduğu emîrleri derhal tahliye etti. Remle'de askerler Şam'a doğru çekildiler. Şeyh Mahmudî Sene: 1409

105 812 senesi Muharrem'inin 7'inci Çarşamba günü.

Şam'dan çıkmaya hazırlanıyordu. Bu sırada Sultan Lacun'a ulaştı.[106] Baysan'da memlûkler arasında bir tartışma çıktı. Bir çokları Sultanı terk ederek Şeyh Mahmudî tarafına geçtiler. Buna rağmen Sultan yoluna devam etti. Şam önüne vardığı zaman Şeyh Mahmudî'nin Busra'ya çekilmiş olduğunu öğrendi.

Sultan, Şam'ı sahiplendikten sonra akıncıları Hama'ya karşı yürüdüler ve [âsî] taraftarlarından mürekkep bazı müfrezeleri bozdular. Sultan, Busra yolunu tutarak bunların arkasından yürüdü. Carak denilen bir köyde durdu. Huvran dâhilinde Bitinya Kerek'ine giderek geceyi orada geçirdi. Ertesi günü Busra önüne ulaştı. Şeyh Mahmudî Sarhad'a çekilmişti. Sultana mukāvemet etmek üzere Busra'da bıraktığı emîrler derhal kaçtılar. Sultan bu küçük orduyu ezmenin kolay olacağına kanaat getirerek Sarhad yolunu tuttu. Orada bir çarpışma vukûa geldi. Ordusunun bir kısmı Şeyh Mahmudî tarafını tuttu. Her gün firar vak'aları artıyordu. Fakat Sultan buna hiç ehemmiyet vermiyor görünmekteydi. Maiyetinde on bölük de kalsa âsîye karşı yürümekten vaz geçmeyeceğini alenen söylüyordu. İki ordu karşılaştılar ve harbe tutuştular. Sultan sürekli ilerliyordu. Âsîyi şehre kadar sürdü. Kendisi de şehre girdi. Sarhad câmiini zapt etti. Oradan Şeyh Mahmudî üzerine neft ve Çin okları atıyordu. Sonra bizzat Şeyh Mahmudî üzerine hücum ile onu yirmi süvari ile iç kaleye çekilmeye mecbur etti. Hisar derhal kuşatıldı. Şeyh Mahmudî taraftarlarından bazı emîrler Şam'a çekilmek istedilerse de halk kendilerini kovdu. Bir kısmı Kerek'e, bir kısmı Hama'ya sığındılar.

Sultan bu muhârebede misli bulunmaz bir cesâret eseri göstermişti. Emîrlerinden bazıları tarafından öldürülmek tehlikesine maruz kalmıştı. Maiyetindeki hassa subayları Mısır'a dönmesini tavsiye etmişlerdi. Fakat bu görüşü kabul etmemiş, suikasdın tertip edildiği Gazze şehrine hareket ederek âsîyi takipten hâlî kalmamıştı. Âsî, Sultanın cesâretinden o kadar korkuyordu ki maiyetindekilerden biri şu sözleri söylemişti: "*Mademki sultanın cesâretini biliyorsunuz, isyan etmemeli, hükümdarlığa göz dikmemeliydiniz.*" Şeyh Mahmudî şu cevabı verdi: "*Ben taht davasında değilim. Bu muhârebeye ancak maruz bulunduğum tehlikelerden kurtulmak için giriştim.*"

106 Safer'in 1'inci Cumartesi günü.

Sultan, hisarı muhâsara etti. Bu sırada, Türkmenlerin Nevruz'u tamamen perîşan ettiklerini haber aldı. Subeybe'den, Safed'den, Şam'dan neft ve taş atacak makineleri getirtti. Bunları kaleye karşı kurdular. Bu mancınıklarla altmış okka ağırlığında taşlar atabiliyorlardı.

Şeyh Mahmudî kendisine karşı kurulan bu kadar makinelerden korkarak oklarla bir takım kâğıtlar attırdı. Bunlarda Müslüman kanı dökülmemesini ricâ ederek sultandan aman diliyordu. Sultan merhamet etti. Şeyh Mahmudî gelip sultanın subaylarına teslim oldu.[107] Sarhad hisarına el konulduktan sonra Sultan Şam'a döndü. Kāhire yolunu tuttu. Bektemür, Şeyh Mahmudî'nin içeriye girmesine kat'iyen müsâade etmemek emriyle Şam'da bırakılmıştı. Şam'a yaklaşmak emelinde olan Şeyh Mahmudî Şuşub'a geldi. Bunun üzerine Bektemür ona karşı bir miktar asker gönderdi. Bu kuvvet perîşan olduğu gibi sonra kendisi de mağlup oldu. Bu suretle Şeyh Mahmudî Şam'a girdi. Bazı işlerini bitirmek üzere yalnız şehir hâricinde meydan mevkiinde karargâh kurmak istiyordu. Fakat Bektemür bunu reddetmekte ısrar eylemişti. Bu vak'a üzerine Bektemür Safed'e kaçtı.

Sultan bu olayı, Kāhire'ye vâsıl olduğu zaman oraya gelmiş olan Bektemür'ün kendisinden haber aldı. Bağlılık arz etmiş olan Emîr Nevruz bu sırada Sultandan Şam vâliliğini elde etmişti. Şeyh Mahmudî onun gelip Şam vilayetine el koyacağını haber alınca Sultana bir mektup yazdı. Sultan bu mektubu getirenleri hapse attırdı. Bunun üzerine Emîr Şeyh Mahmudî tekrar silaha sarılarak Nevruz'u muhâsara etmek için Hama'ya gitti.

Suriye'de daha başka ihtilaller de oldu. Bunlar Hama'yı muhâ- Sene: 1410
sara etmekte olan Şeyh Mahmudî'nin taraftarlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı. Timürtaş, Nevruz'un imdadına gelmek üzere Halep'ten çıktı. Şeyh Mahmudî onunla bir muhârebeye girişti ve mağlup etti.[108] Oradan Hums'a gitti. Yine Sultana bir mektup yazdı. Bunda sadâkatından bahsediyor ve cereyan eden ahvâlin bütün mes'ûliyetini Bektemür'e yükletiyordu. Bundan başka, Berkok'un zamanından beri Nevruz'un sürekli olarak kendisini sultan ilan ettirmeye çalışmaktan başka bir şeyle meşgul olmadığını da

107 812 Rebîülevvel'inin 22'nci Cumartesi günü.

108 Zilhicce ayında.

anlatıyordu. Mektuplarına hiçbir ehemmiyet verilmediği için gidip Hama'yı muhâsara etti. Muhâsara uzun sürdü. Çok telefat vukûa geldi. Nihayet Nevruz ve Şeyh Mahmudî barış yaptılar. Bu esnâda Sultan Suriye'ye geçmeye hazırlanıyordu.[109] Sultanın yedi yaşında bir kızıyla evlenen Bektemür pişdar fırkası ile hareket etti ve Ridâniye'ye gitti.[110] Biraz sonra Sultan da arkasından geldi. Sultan, ordusunun başında oraya altıncı defa olarak gitmek lüzumunu hissediyordu. Şam'a girdi.[111] Şeyh Mahmudî Şam'dan alelacele kaçmıştı. Sonra Sultan ordusuyla beraber Haleb'e hareket etti. Nevruz'a ve Şeyh Mahmudî'ye birer mektup yazarak, maksadı Suriye'de sükûn ve asâyişi tesis etmekten ibaret olduğundan, icap ederse senelerce orada kalacağını bildirdi. Şeyh Mahmudî kendisine zaten sâdık olduğu, fakat tevkîf edilmekten korktuğu cihetle huzûra gelemediği yolunda cevap verdi. Sultan Elbistan'a kadar gitti, oradan Haleb'e döndü. Âsîlerin Ayntâb'dan çıkarak Şam yolunu tuttuklarını haber alınca, Sultan da derhal yola çıktı[112] ve alelacele Şam'a gitti. Âsîler tarafına mensup bir çok emîr Sultana bağlılık arz ettiler. Elbistan'da mağlup olan diğer âsî emîrler Ayntab'a kaçarak oradan öteye beriye dağılmışlardı.

Şeyh Mahmudî ile Nevruz Tedmür'e çekilmişlerdi. Âsîlerden bir kısmı buradan Sarhad'a, Kudüs'e ve Gazze'ye kadar gittiler. Sultan bunlara karşı bir ordu sevk ettiği için Gazze'yi yağma ettikten sonra Mısır yolunu tuttular ve Kāsiye'yi tahrip ettiler. Nihayet Kāhire'ye girdiler.[113] Hisar ile Istabl dâirelerinin, Sultan Hasan ve Eşref medreselerinin tahkîm edilmiş olduğunu gördüler. Kāhire hâricinde Bulak karşısında Mesâre tarafına gittiler. Sonra Hisar eteğinde karargâh kurdular. Âsîlerin üzerine her türlü mancınıklarla mermiler atıldı. Bir huruç hareketi yapan İnal mağlup oldu. Şeyh Mahmudî, şehirde sükûn ve asâyişi temin için bir vâli tayin etti. Bu suretle pek çok taraftar kazandı. Sonra, iki medreseyi ele geçirerek mancınıklarla Hisar'ı döğmeye başladı. Aynı zamanda şehrin birkaç kapısını zorlayarak içeri girdi ve şehri yağma etti. Emîrleri, Hisar'ı

---

109 813 senesi Muharrem'inin 1'inci günü.

110 Safer'in 23'ünde.

111 28 Rebîülevvel'de.

112 23 Receb'de.

113 Ramazan'ın 8'inci Pazar günü.

teslim etmeye davet ettiyse de muvâfakat etmediler. Âsîler Sultanın yine Ferec ismindeki oğlunu ele geçirmek istiyorlardı. Muhâsaraya şiddetle devam edildiği için vakit kazanmak ümidiyle bu şehzâdenin teslimine muvâfakat edildi. Sultanın ordusunun yaklaştığı haber alınmıştı. Hakîkaten biraz sonra ordu göründü. Âsîler derhal çekildiler, kaçtılar.

Bektemür Kāhire'ye girdi. Âsîlerin bütün taraftarlarını tutuklattırdı. Şeyh Mahmudî ilk önce İsfîh'e, oradan Süveyş'e kaçtı. Orada tüccarların mağazalarını yağma etti. Fakat Şubek'te ahâli tarafından püskürtüldüğü için Kerek'e giderek orasını ele geçirdi. Hamamda bulunduğu sırada ahâli birdenbire üzerine hücum etti. Az kaldı katlolunacaktı. Reislerden bazıları bu mücâdelede telef oldular. Fakat Şeyh Mahmudî kaçtı ve kaleye kapandı.

Bu karışıklıklar esnâsında Sultan Şam'da kalmıştı. Şam'dan Sene: 1411
çıkarak ordusuyla Kerek önüne geldi.[114] Âsîler, her taraftan muhâsara edildiklerini görünce Sultanın âtıfet ve merhametine sığındılar. Sultan, kendi emîrlerinin şefaati üzerine merhamete geldi. Şeyh Mahmudî'ye Halep vâliliğinin, Nevruz'a Trablus vâliliğinin verilmesi kararlaştı. Kerek Sultana iâde edildi. Sultan Kudüs'e gitti. Oradan Kāhire'ye geçti. Bütün bu karışıklıklar bu suretle yatıştırılmış oldu.[115]

Bununla beraber bir müddet sonra Suriye'den, bu iki emîrin yeniden bazı tasavvurlara düştükleri haber verildi. Şeyh Mahmudî Bi're'yi ve Rumkale'yi muhâsara için bir ordu göndermiş, Nevruz ise Hısnü'l-Ekrâd'ı muhasaraya almıştı. Sultan, kendisiyle akdettikleri mukāveleye riâyet etmelerini emreylediyse de bunların isyan etmek ve Hama'yı ele geçirmek istedikleri hakkındaki söylentiler gittikçe kuvvetlendi. Sultan tekrar Suriye'ye gitmeyi düşünmek mecburiyetinde kaldı.

Diğer taraftan Mısır da sâkin değildi. Ava gitmek için Kāhire'den çıkmış olan Sultan[116] geceyi geçirmek üzere Siryakus'a vâsıl olunca memlûklerden bazılarının kendisine karşı bir suikasd düzenlemiş olduklarını haber aldı. Alelacele Kāhire'ye döndü. Buradan asker

114 Zilkade'nin 24'ünde.
115 814 senesi Muharrem'inin 12'sinde.
116 Receb ayında.

gönderdi. Bunlar âsîleri mağlup ederek içlerinden başlıcalarını öldürdüler. Bu münâsebetle tevkîf edilen emîrlerin ve memlûklerin bir çoğu idam olunmuştu. Sonra Sultan, ordusuyla İskenderiye'ye gitti.[117] Oradan pek çok kıymetli eşya aldıktan sonra Kāhire'ye döndü ve Kāhire'den de, yanında Halîfe Mustaîn olduğu halde büyük bir ihtişamla Suriye'ye doğru yola çıktı.[118]

Gazze'ye vâsıl olduğu zaman, pişdar kuvveti kendisini terk
Sene: 1412 ederek âsîlere iltihak etmiş olduğundan Şam'a gitmek üzere acele etti.[119] Bazı emîrler Şam'da Sultana sükûn ve intizamın sağlanması için Kāhire'ye doğru gitmek lazım geldiğini söylediler. Çünkü Sultanı sevenler ona refakat edecekler ve diğerleri saklanmak şıkkını tercih edeceklerdi. Sonra genel af ilan olunur, bu suretle bir çok memlûklerin idamına mahal kalmazdı. Bu memlûkler de Sultana daha çok minnettar kalırlar ve bağlanırlardı. Sultan bu fikri kabul etmedi. Çünkü memlûklerin kendisini katletmek istediklerine inanmıştı. Âsîlerle harb etmek üzere Şam'dan çıktı. Hums'da bunların Baalbek'e çekilmiş olduklarını haber aldığından Lacun'a gitti. Burada ordusunun bir kısmı kendisini terk etti. Önünden dâima kaçan âsîlere nihayet yetiştiği zaman bunlarla bir muhârebeye girişti. Fakat mağlup oldu. Pek perîşan bir halde Şam'a çekildi.

Bu muvaffakıyetten sonra âsî emîrlerin her biri reislik davâsına kalktı. Sultan o zaman Şam'da idi, bir muhârebeye mukāvemet için hazırlanıyordu. Âsîler şehri çevirdiler, içinden geçen nehri kestiler. Muhâsaraya şiddetle devam ettikleri sırada, esîr düşmüş olan Halîfe Mustaîn, Sultan'ı hal' etti.[120] Âsîler şiddetli engellemelere rağmen Halîfe'yi tahta çıkarmaya karar verdiler. Halîfe, "Sultan" namını kabul etmekte muztar kaldı. Bunun üzerine halk Ferec tarafını terk etmeye başladı. Ferec Şam kalesinde bir takım kātiller tarafından öldürüldü.[121] Naaşı, herkesin gözü önünde çıplak bir halde kaldı ve pek çok hakārete uğradı. Geceleyin Şam ahalisinden bazıları naaşı kaldırarak defnettiler. Ferec yirmi dört sene sekiz ay ve birkaç gün

117 Şevval ayında.
118 Zilhicce ayında.
119 815 senesi Muharrem'inde.
120 Muharrem'in 25'inde.
121 Safer'in 16'sında.

yaşamıştır. Saltanatı zamanında memleket harâb oldu, türlü türlü musîbetlere uğradı. Bunlardan kendisini mes'ûl tutuyorlar.

Pederi Mütevekkil'in vefatından sonra Halîfe ilan edilen Mustaîn, âsîlerin seçmesi üzerine Ferec'e "Sultan" sıfatıyla halef oldu. Mısır emîrleri de kendisini sultan olarak kabul ettiler. Cülûs merâsimi ikmal edilir edilmez, Şeyh Mahmudî ile Nevruz hücumlarını şiddetlendirdiler. Kapılar cebren ele geçirildi. Şehir yağmalandı. Ferec Hisar'ı teslim etmeye mecbur oldu. Kendisi de düşmanlarının eline kendini teslim etti. Ferec'i öldürttüler. Her şey sükûna erdikten sonra Şeyh Mahmudî ile Nevruz'un Sultan Mustaîn ile birlikte Mısır'a gitmeleri kararlaştı. Bu iki emîr arasında her an bir ihtilaf çıkması bekleniyordu. Gerçekten Şeyh Mahmudî biraz sonra, kendisinin Suriye'de bırakılmasını istedi. Orada Ariş'ten Fırat'a kadar olan bütün havâliye kumanda ediyordu. Nevruz'un Sultan ile birlikte Mısır'a gitmesini tavsiye eyledi. Nevruz ise bunun tamamıyla zıddı bir teklifte bulundu. Halîfe, Nevruz'u Şam vâliliğinde bırakarak bütün Suriye vâlilerine hâkim olacağını ilan etti. Bu suretle Suriye kıt'asında bir nevi sultan mevkiini elde ediyordu. Mustaîn bütün Suriye'de yayınladığı bir fermanda, Nevruz'a itaat gösterilmesini emretti. İskenderiye'de tutuklu bulunan emîrlerin tahliye edilmesi için Mısır'a yazdı. Kāhire'ye müteveccihen hareket ederek biraz sonra vardı.[122] Hisar'da oturdu.

O zamana kadar Mustaîn'in Halîfe sarayında oturacağı sanılıyordu. Hisar'a gelmesi üzerine sultanlara has olan bilcümle hüküm ve nüfuzu cidden elde etmek emelinde olduğu anlaşılınca, kendisini halkın ve emîrlerin gözünden düşürmek fikriyle tuzaklar düzenlenmeye başladı. Çok geçmeden Mustaîn'de sultanlığın yalnız ismi kaldı ve bu işe girdiğine onu pişman etti. Bütün mansıpları istediği gibi tevcih edebilen Şeyh Mahmudî, bütün emîrleri gizlice toplattı ve onlara kendisine karşı sadâkat yemini ettirdi. Sonra Hisar'a çıktı, sultanlığını ilan eyledi.[123] Mustaîn ancak yedi ay saltanat sürmüştü.

Şeyh Mahmudî tahta çıkarken "Ebû Nasr Seyfeddin" ünvanını aldı. Bütün vilayetlere bu haberi ilan etti. Nevruz buna inanmadığı gibi Şeyh Mahmudî'den emir almayacağını da söyledi. Tahmin ettiği

122 Rebîülâhir'in 2'sinde.
123 Şaban'ın 1'inde.

şey olmuştu. Hatta Kāhire'ye gönderdiği subaya, yeni sultan huzûrunda yer öpmemek için emir vermişti. Fakat subay Kāhire'ye girince teşrifata uymaya mecbur oldu. Sultan, Nevruz'u itaata davet için Suriye'ye bir emîr gönderdi. Fakat Nevruz daha evvel bütün Suriye emîrlerini toplayarak onlara bir çok hediyeler vermişti. Kendisine gönderilen emîri tevkif ettirdi ve silaha sarıldı. Sultan da kendi tarafından bir Şam vâlisi tayin etti. Yeni vâli derhal yola çıktı.[124]

Sultan, bizzat Suriye'ye gitmeye hazırlandı. Fakat bir hastalık
Sene: 1413 sebebiyle Kāhire'de kalmaya mecbur olduğundan, Şam vâliliğine tayin edilen Karakmas, Safed üzerine yürüdü. Şam'a gitmek üzere orada asker toplayacaktı. Nevruz ise Halep'te idi. Fakat Nevruz'un avdetini haber alınca Karakmas Remle'de durdu. Nevruz kendisine karşı ilerlediği için Mısır'a dönmeye mecbur oldu.

Bu esnâda[125] Sultan Kāhire'de Emîr Toğan tarafından az kaldı katledilecekti. Toğan geceleyin taraftarlarından bir çoğunu toplayarak Sultana hücum etmek fikrindeydi. Fakat suikasde dâhil olanlar maksatlarını uygulamaya cesâret edemediklerinden, yalnız başına kalan Toğan saklanmaya mecbur oldu. Bir müddet sonra tevkif edilerek İskenderiye'ye gönderildi.

Suriye'de yeni ilerlemelere nâil olan âsîler Sermin ile Tell-beşer'i zapta teşebbüs etmişlerdi. Buradan püskürtüldülerse de kendilerinden Haleb'i zapta kalkan Timürtaş mağlup oldu. Sultan Mısır'da şüphelendiği bazı kumandanları hapse attırmaktan yahut bunların vâliliklerini değiştirmekten başka bir şeyle meşgul olmuyordu.

Nihâyet, Suriye'ye geçmek niyetiyle ordusuyla birlikte Ridâ-
Sene: 1414 niye'ye gitti.[126] Ve az sonra Şam civarlarına vâsıl oldu. Sultanı, yürüyüş esnâsında pek çok taciz edebilecek olan Nevruz, Sultana karşı yürümemek ve Şam'da kapanmak hatasını yaptı. Şam'da kapandı. Gerçi, Sultan da Nevruz'u Şam'da kalmaya teşvîk için bazı emîrler tarafından kendisine mektuplar göndertmişti. Bu emîrler, Şam'a gelir gelmez Nevruz'a iltihak edeceklerini vaad etmişlerdi. Nevruz bu ümitle Sultanın yaptırdığı barış tekliflerini reddetti ve muhârebeye tutuşmakta ısrar gösterdi. Fakat mağlup oldu. Perîşan

---

124 816 senesi Muharrem'inin 20'sinde.

125 Cemâziyelevvel ayında.

126 817 senesi Muharrem'inde.

bir halde iç kaleye kaçtı. Orada derhal muhâsara edildi. Büyük bir şiddetle gece gündüz muhâsaraya devam olundu. Nevruz yirmi beş gün muhâsaraya mukāvemet ettikten sonra, teslim olmak için adamlar gönderdi. Maddeler kararlaştı. Nevruz, Sultanın nezdine gitti.[127] Fakat Sultan, ettiği yeminde kurnazlık etmiş olduğu için derhal Nevruz'u tutuklayarak hapse gönderdi. Nevruz hapishanede öldürülmüştür.

Sultan Şam'da sükûnu sağladıktan sonra Haleb'e, oradan da Elbistan'a geçmişti. Malatya'ya bir vâli tayin etti. Şam'a döndü.[128] Kudüs'e geçti. Mısır yolunu tuttu. Mekke'de bir isyan çıkmış olduğunu Kāhire'de haber aldı. Muntazaman Mekke'ye hacca giden kervan reisi Çakmak, silahlı bir halde Kâbe'ye giren bir hizmetçi dolayısıyla şerîflerle kavga etmişti. Çakmak, bu uşağı hapse attırdığı için şerîfler itiraz etmişler, bir isyan çıkarmışlar, silahlanarak Kâbe'ye girmişlerdi. Kervan reisi de aynı şekilde hareket etmiş ve Kâbe'nin kudsiyetine tecâvüz vukû bulmuştu. Aralarında meydana gelen çarpışma netîcesinde Çakmak atılmıştı. Sultan, Irak hâkimi Kara Yusuf'un Timür-leng'in oğlu Şahruh ile barış akdettiğini ve bu iki hükümdarın birbiriyle ittifak ettiklerini de haber aldı. Bu haber kendisini endişelendirdi. Çünkü artık Tatarlardan bir korkusu kalmayan Kara Yusuf Suriye'yi istila edebilirdi. Diğer taraftan Osmanlılar da Karaman Beği Mehmed Beğ'i mağlup etmişlerdi.

Suriye'de yeni bir isyan tehdîdi daha görünüyordu. Gazze vâlisi Surbay [Turbay?] silaha sarıldı ve Şam vâlisi Canbay[Kanbay?]'a iltihak etti. Hama, Halep, Hısn-ı Rum ve Trablus vâlileriyle sâir emîrler de bu misâle uydular. Sultan buralarını yatıştırmak için bazı emîrler gönderdi.[129]

Biraz sonra kendisi de yola çıktı. Ridâniye'ye, oradan Gazze'ye[130] Sene: 1415
ve nihâyet Şam'a gitti. Burada çok kalmadı. Derhal Akbay'ı bir müfreze ile Tell-sultan'a gönderdi. Kendisi Sermin'e gitti. Askerleri yolda pek ızdırap çekmişlerdi. Canbay ile İnal, Akbay'ın hareket ettiğini haber alınca karşı yürüdüler ve mağlup ettiler. Akbay, sâir bazı emîrlerle birlikte esîr edildi. Fakat âsîler Sultanı beklemeye

---

127 Rebîülâhir'in 21'inde.

128 Receb'in 3'ünde.

129 818 senesi Cemâziyelevvel'inde.

130 209 Receb'de buraya ulaştı.

cesâret edemediler. Aralarında patlak veren bazı ihtilaflar Canbay'ı, orduyu terk ederek gidip saklanmaya mecbur etti.

Diğer taraftan Trablus, Hama, Gazze, Hısn-ı Rum vâlileri, Bağdad Sultanı Kara Yusuf'un yanına sığındılar. Sultan Haleb'e gitti. Canbay'ı mağlup ve esîr etti. Taraftarlarından bazı emîrlerle birlikte idâm olundu. Başları Kāhire'ye gönderildi. Sultan bir müddet Halep'te kaldıktan sonra Hama'ya gitti. Mısır'da zuhûr eden karışıklıklar hasebiyle oradan alelacele hareket etmeye mecbur oldu. Mısır'da büyük bir kıtlık vardı. Ahâli Sultanın yokluğundan dolayı şikâyet ediyorlardı.

Sene: 1416 Sultan Kāhire'ye ulaştığında[131] kıtlıktan pek muzdarip olan halka büyük ihsanlarda bulundu.[132] Güney'den buğday getirtti. Tebaasının halini bizzat tedkîk ederek kendisini onlara pek çok sevdirdi. Câmilerde namaz kılındığı zaman hatiplerin Allah'ın ve Peygamber'in isimlerini zikrettikten sonra Sultan'ın ismini zikr için bir basamak aşağı inmeleri hususunda emir verdi. Bu mütevâzıâne hareket herkesçe takdîr olundu. Sultan, muhteşem bir câmi binâ ettirdi. Bunun için her taraftan mermerler getirtti. Sonra Suriye'ye döndü[133] ve bütün Suriye'yi korkuttu.

Sene: 1417 Karaman Beği kendisine Tarsus'u verdi. Ermeniler Sis'in anahtarlarını gönderdiler. Oraya bir vâli tayin etti. Sonra Guyenik[?]'te karargâh kurdu. Orada Şam vâlisi Akbay'dan mektuplar aldı. Bunda Köpek-oğlu Hüseyin'in Malatya'yı yakarak Divriği'de karargâh kurduğu bildiriliyordu. Sultan, oğlu Sârimî İbrâhim'e bir kolordu ile Elbistan'a gidip Türkmen reisi Zulkadır-oğlu Nâsıreddin Mehmed'i tevkîf etmesini emretti. Fakat Nâsıreddin Mehmed orada durmadı. Sultanın askerleri gelmeden evvel Elbistan'dan çıktı. Orada Kuldeli denilen yere giderek Türkmenlerin karargâhını yağmaladılar. Sarız(Sarous)'da da aynı şeyi yaptılar, sonra Zulkadır-oğlu Nâsıreddin Beğ'e yetişerek ağırlıklarını zapt ettiler.

Bu seferden sonra Sultan Elbistan civarlarına gitti. Köpek-oğlu Hüseyin'i takip etmiş olan Şam vâlisi Akbay da burada Sultana katıldı. Bu Türkmen emîrleri bütün hudutları tahrip ve yağma

131 Zilhicce nihayetlerinde.

132 819 senesi Muharrem'inde.

133 820 senesi Rebîülevvel'inin 1'inci günü.

ediyorlardı. Kâhta ve Gerger taraflarına da asker gönderildi. Bunlar Nâsıreddin Beğ'i, Sultan ile sulh yapmaya ve Dârende hisarını Sultana teslim etmeye mecbur eylediler. Tarsus zapt olundu.[134] Bunu Karaman Beği ele geçirmişti. Sultan Dârende'ye kadar ilerledi. Burada Henderus hisarının anahtarlarını kendisine gönderdiler. Henüz teslim edilmemiş olan Dârende'ye cebren girdi. Bütün o havaliyi dolaştı. Behisni'den, Kâhta'dan, Gerger'den geçti ve buraları zapt etti. Türkmenler ve Karaman Beği'nin kumandanları kendisine tâbi'iyyet arzettiler. Bu civarlarda iken Âmid hükümdarı Kara İlük'ün ve Keyfâ hükümdarı Âdil'in sefirlerini kabul etti. Sultan, Kâhta civarında Hısn-ı Mansur yakınında karargâh kurmuştu. Malatya vâlisi, Minşar'ı tahribe gelmiş olan Kara İlük'ün askerlerini bozdu.

Sultan sonra Haleb'e gitti. Orada kendisine lüzum vardı. Çünkü Kara Yusuf'un gelmesinden korkuyordu. Oradan Şam'a[135] ve nihayet Kudüs'e gitti. Orada pek çok tasaddukta bulundu. Kāhire'ye girişi büyük merâsimle vukûa geldi, şehirde büyük sevinç yarattı. Bir müddet sonra[136], Şam vâlisi Tanbeg, Şam kalesinde mahbus bulunan Akbay'ın hapisten çıkmak ve diğer mahbuslarla beraber kale kumandanına hücum edip şehre kaçırmak yolunu bulduğunu, kalede kapandığını ve orada kendisini muhâsaraya hazırlandıklarını bildirdi. Fakat çok geçmeden kalenin zapt edildiğine dâir haber geldi. Oğlu Sârimî İbrâhim'i Arap reislerini tutuklamak için Güney havâlisine gönderdi.[137]

Sultan hacca gitmek fikrindeydi.[138] Fakat Kara İlük'ü mağlup etmiş olan Kara Yusuf'un kendi memleketine yaklaştığını haber alınca fikrini değiştirdi. Suriye ordusuna seferberlik emrini verdi ve kendisi de harekete hazırlandı. Kara Yusuf Ayntab'a varmıştı. Fakat ordusunun bir kısmı Suriyeliler tarafından mağlup edildiği ve Halep vâlisi kendi askerleriyle Sermin'e gittiği için, Kara Yusuf, kendisinin davasının yalnız Kara İlük ile olduğunu bildirdi. Hakîkaten, derhal Fırat nehrinin tekrar öte tarafına geçti. Bu esnâda Sultan, milis Sene 1418

134 Rebîülevvel'in 18'inde.

135 820 senesi Ramazan'ının 14'üne kadar orada kaldı.

136 Zilkade ayında.

137 8 Zilhicce'de.

138 821 senesi Cemâziyelevvel'inde.

askerleri arasında intizamı sağlamakla meşgul oldu. Askerlerine bir resm-i geçit yaptırdı.[139] Maaşlarını kapattı. Maaşların büyük kısmı emîrler tarafından yenmişti. O zaman Mısır ordusu üç kısma ayrılmıştı. Birincisi halka askerini içine alıyordu ki, bunlar saray dâhilinde hizmet ederlerdi. Maaşları Kāhire'de ödenirdi. İkinci kısım, Sultanın memlûklerinden oluşurdu. Üçüncüsü ise, emîrlerin memlûkleri idiler. Emîrler halka askerlerinin maaşlarının bir kısmını kendilerine almışlardı. Bu sebeple askerin miktarı pek azalmıştı.

Kara Yusuf geri dönerken Ayntab ile Bi're'yi yakmıştı. Diğer taraftan Karaman Beği Tarsus'u muhâsaraya gelmiş ve vukû bulan bir çarpışmada taraflardan bir çok kişi ölmüştü. Aynı zamanda Türkmenler Trablus civarında Sâfira'yı yağma etmişler ve bu şehir vâlisini mağlup eylemişlerdi. Sultan bunların akınlarına mâni olmak üzere oğlu Sârimî İbrâhim'i bir ordu ile Suriye'ye gönderdi.[140] Sârimî İbrâhim Şam'dan ve Halep'ten geçti, Rum Kayseriye'sine gitti. Orada Sultan namına hutbe okuttu.

Bu esnâda Mısır'da müthiş bir vebâ vardı. Bir çok kişi telef
Sene: 1419 olmuştu. Sultan namazda hazır bulunmuş ve kurbanlar kestirmişti. Müslümanların Habeşistan'da uğradıkları tecâvüzler yüzünden Mısır'da Hıristiyanlara karşı baskılar yapıldı. Patrik, Sultan'ın huzûruna getirtildi. Hıristiyanlar memuriyetlerinden çıkarıldı. Ancak eşeğe binmelerine müsâade edildi. Hıristiyanlar bunu yapmaktan imtinâ eylediler. Çünkü dâimî surette hakārete maruz kalıyorlardı.

Anadolu içerlerine doğru ilerlemekte devam eden Sultan'ın oğlu Konya'ya kadar yürüdü. Şam vâlisi Adana'yı ve Tarsus'u zapt etti. Sârimî İbrâhim gidip Niğde'yi muhâsara ve cebren zapt etti. Ereğli'den geçerek Dârende'ye gitti. Karaman Beğ-zâde Mehmed kaçtı. Kendisinin bütün memleketini tahrip ettikten sonra Haleb'e döndüler.

Sultan biraz sonra[141] Kara Yusuf'a doğru yürümek üzere doğu
Sene: 1420 taraflarına gitmek tasavvuruna düştü. Fakat hastalığı bu sefere çıkmasına mâni oluyordu. Oğlu Sârimî İbrâhim o târihlerde vefat etti. Nil nehri, feyz ve bereket temin edecek derecede kabarmamış olduğu için Sultan oruç tutulmasını halka emretti ve kendisi de oruç

139 Ramazan'ın 6'sında.
140 822 senesi Muharrem'inde.
141 823 senesi Rebîülevvel'inin 23'ünde.

tuttu. Edilen dualarda hazır bulundu. Sultan câmiye gittiği sırada halktan biri kendisine dua ve zafer temenni edince Sultan şu cevabı verdi:

> "*Cenâb-ı Hakka, bizi buraya sevk eden şey için yalvarınız. Ben de sizin gibi bir kulum.*"

Bir müddet sonra Kara Yusuf tarafından Erzincan vâlisi bulunan Pir Ömer'in başını Âmid hükümdarı Kara İlük, Sultan'a gönderdi. Kara Yusuf'a Mısır'da kâfir nazarıyla bakılıyordu. Kādılar kendisinin Bağdad'daki hareketlerinden dolayı aleyhinde harb edilmesine fetvâ vermişlerdi. Bunun üzerine Suriye seferi emredildi. Sultan pek rahatsız olduğu için öldüğü haberi yayıldı. Gerçekten pek fenâlaşmıştı. Kendisine geldiği zaman Halîfe'yi, kādıları, başlıca emîrleri toplayarak bir sene beş aylık oğlu Ahmed'e bîat ettirdi. Nâiblik zamanında işlerin idâresi için subaylar tayin etti. Ma'mâfîh iyileşti. Kāhire'de kendini gösterebilecek bir hale geldi ve şehirde dolaştı. Hatta Cize'ye ava çıktı. Kāhire hâricinde inşâ ettirmiş olduğu Manzara namında bir köşke gitti. Vaktiyle sultanlar Siryakus'a nasıl giderlerse o da buraya giderdi. Sonra, Buheyre'deki diğer bir saraya gitmek istedi. Terâne'ye vâsıl olduğu zaman o kadar ağır surette hastalandı ki kendisini Kāhire'ye getirmeye mecbur oldular. Sultan bir müddet daha yaşadı. Selahaddin ahfâdından olup Hısn-ı Keyfâ'da hükümran olan Âdil Kara Yusuf'un vefatı Sultan'a haber verildiyse de, çektiği ızdıraplardan bu haberin keyfini duyamadı. Biraz sonra vefat etti.[142] Sekiz sene beş ay sekiz gün saltanat sürmüştü. Fazîlet ve meziyetlerinden dolayı bütün tebaası tarafından, vefatı teessürle karşılandı. Âlicenâp ve halîm idi. Çoktan beri Mısır böyle bir hükümdar görmemişti. İlim erbâbını bilhassa sever ve onlarla sık sık görüşürdü.

Bu Sultanın son günlerinde bütün emîrlerin arasına ihtilaf düşmüştü. Kimisi Sultan'ın oğlu Ahmed'in tahta çıkarılmasını istiyordu. Kimisi bu şehzâdenin pek küçük olduğunu ileri sürerek muhâlefet ediyordu. Bununla beraber, emîrler birleştiler ve Sultanın vefatı günü Ahmed'e bütün hükümdarlık müzeyyinatlarını giydirdiler. Yeni Sultan Sitâre kapısından Hisar'dan çıktı. Emîrler önde yürüyorlardı. Sultan ancak bir sene sekiz aylık olduğu için etrafındaki

142 824 senesi Muharrem'inin 19'unda [24 Ocak 1421'de].

gürültü ve kalabalık kendisini ağlattı. Emîrler Sultan'ı okşayarak ve oyuncaklar vererek yatıştırmaya çalıştılar. Bu suretle Sultan saraya geldi. Kendisini tahta oturttular. Bütün emîrler huzûrunda yerlere kapandılar. Yeni Sultana "Muzaffer" lakabı verildi.

Ertesi günü umûmî bir resm-i kabul yapıldı. Emîrler mevki ve
Sene: 1421 derece mülâhazasına kapılarak epeyce gürültü çıkardılar. Başlıca emîrlerden bazıları hazır değildi. Bunların yerini doldurmak lazım geliyordu. Tatar (Thathar) "Meclis Emîri" mansıbını taşıyordu. Bundan dolayı Sultanın sağında, Emîr-i Kebîr'in altında oturması gerekirdi. Tanbeg solda, Istabl-ı Âmire müdürünün üstünde oturacaktı. Tatar onu, Emîr-i Kebîr'in yerini almak niyetiyle sağa geçirmek istedi. Bundan dolayı bir çok itirazlar çıktı. Tanbeg Câmi-i Ezher'e çekilmeye kalktı. Tatar yerinde kalmaya mecbur oldu. Milis askerlerinin isimleri okundu. Fakat kimse cevap vermediği için ordu müfettişi kıraatten vaz geçti. Sonra Tatar söz aldı, hükûmet nâibliğini Tanbeg'e vermeyi teklif etti. Bu, kabul etmeyerek Tatar'ı tavsiye eyledi. Bütün emîrler derhal muvâfakat gösterdiler. Tatar da hafif bir itiraz ile mukāvemet etti. Bir ziyâfet verildi. Sonra bu emîr yeni mansıbını aldı. Sultan'ı harem dâiresine götürerek vâlidesine verdiler.

Tatar, Hükûmet Nâibi ilan edilir edilmez hazîneye giderek, kadıların önünde Sultanın memlûklerine tevzi edilmek üzere dört yüz bin altun sikke aldıktan sonra hazîneyi mühürledi. Daha o akşam Kāhire'de, nerden geldiği meçhul kalan büyük bir gürültü oldu. Yalnız Büyük Devaddar Mukbil'in, memlûkleriyle beraber silahlanarak Suriye tarafına kaçtığı haber alındı. Emîrler, şafak sökerken Hisar'a giderek Tatar'ı haberdar ve içlerinden bir kaçının takibe gönderilmesini rica ettiler. Fakat Hükûmet Nâibi bu görüşü tasvip etmedi. Hazîneden almış meblağı memlûklere dağıttı. Her birine yüz Mısır dinarı düştü. Köprü inşası için konulmuş olan bazı ağır vergileri lağvetti. Ve bir çok subaylar tayin eyledi.[143]

Tatar'a umûmî bir itaat gösterilmedi. Şam vâlisi Emîr Çakmak[144] Şam kalesini ve orada bulunan bütün mühimmatı zapt etti. Tatar bütün emîrleri toplayarak bu isyanı onlara haber verdi. İsyan,

143 824 senesi Muharrem'inde.
144 "Argunşavî" lakabıyla maruftu.

Tatar'ın hüküm ve nüfûzunu azamî dereceye çıkarmaktan başka bir şeye yaramadı. Artık bir "sultan" ünvanı eksik kalıyordu. Münâsip gördüğü emîrlerin hepsini azledebilmek selahiyeti kendisine verildi. Bundan dolayı Tatar, Suriye'ye geçmek için her hazırlığı yaptıktan sonra Sultan ile birlikte Mısır'dan çıktı.[145] Ridâniye'ye, oradan Gazze'ye gitti. Şam emîrlerinden bir kısmı gelerek orada bağlılık arzettiler. Gazze'den Baysan'a gitti.[146]

Çakmak ve Altun-buğa'nın[147] riyâseti altında bulunan âsîler, taraftarlarından bazılarının çekilmesini haber alınca ihtilafa düşmüşlerdi. Altun-buğa bağlılık arz edilmesi fikrinde idi. Âsîler birbirlerinden şüphelendiler. Çakmak Altun-buğa'yı tevkif ettirmek istedi. O da silaha sarılarak harb saffı düzeninde Şam kalesinin önüne geldi. Çakmak mağlup oldu. Takriben iki kişi ile Sarhad'a doğru kaçtı. Şam'ın sâhibi kalan gâlip gidip derhal Tatar'a teslimiyetini arz etti. O da Şam'a girdi. Kaleye girer girmez Altun-buğa'yı ve bütün taraftarlarını tutuklattırdı ve Çakmak'ı takip için bir müfreze gönderdi.

Tatar Şam'da bulunduğu sırada Sultan'ın vâlidesiyle evlendi. Sonra Haleb'e gitti.[148] Bu sırada Sarhad zapt edildi. Tatar Şam'a döndüğünde Çakmak orada idam edildi. Artık Tatar, hükümranlığı ele geçirmek tasavvuruna düşmüştü. Fakat bunu Suriye'de iken mi, Mısır'da iken mi yapmak münâsip olacağında tereddüt ediyordu. Emellerine muhalif gibi zannettiği bazı emîrlerle memlûkleri tevkif ettirdi. Sonra sultanlığını ilan eyledi.[149] Ahmed ancak yedi ay yirmi gün tahtında kalmıştı. Birâderi İbrahim ile beraber Kâhire hisarına hapsedildi. Ölünceye kadar orada kaldı.

Yeni Sultan "Zâhir Seyfeddin" lakabını aldı. Umûm tarafından sultan kabul edildikten sonra Mısır yolunu tuttu. Fakat Mısır'a varır varmaz[150] hastalandı. Bütün hükûmet büyüklerini topladı, oğlu Muhammed'e bîat ettirdi. Emîr Barsbay'ı genç şehzâdenin terbiye-

---

145 Rebîülâhir'in 29'unda.

146 Cemâziyelevvel ayında.

147 Lakabı "Karmışî"dir.

148 Receb başında buraya vardı.

149 Şaban'ın 29'unda.

150 Şevval ayında.

siyle görevlendirdi. Biraz sonra vefat etti.[151] Ancak doksan dört gün saltanat sürmüştü.

Tatar'ın oğlu ve halefi Muhammed'e "Sâlih Nâsıreddin" lakabı verildi. On yaşında idi. Canıbeg es-Sûfî Hükûmet Nâibi ilan edildi. Bir çok emîrler yapılan şeylerden memnun olmadılar. Milis askeri küstahça vaziyetlerle aylık istedi. Canıbeg karışıklıkları yatıştırmak için askerin başına geçmeye mecbur oldu. Emîr Barsbay silahlanarak Hisar üzerine yürüdü. Bir saat taraflardan oklar atıldı. Barsbay Hisar'ı zapt etti. Ve Kāhire'de sükûnu sağladı.

Fakat Suriye'de yeni karşıklıklar çıktı. Halep vâlisi Emîr Tagrıbir-
Sene: 1422 di, o şehirdeki bütün emîrleri tevkif ettirerek Türkmenleri ve Arapları imdada çağırdı. Fakat biraz sonra[152] Trablus vâlisi tarafından mağlup edildiği için firar etti. Çok geçmeden Emîr Surbay hükûmetin idâresini Emîr Barsbay'ın elinden almak istedi. Tarafını tutan bazı emîrlerle birlikte tutuklandı. Barsbay Sultan'ı hal' ettirerek kendisi tahta çıktı.

Barsbay[153] "Eşref Zeyneddin Ebû Nasr" ünvanını aldı. Daha ilk gününden emîrlerle ahâlinin huzurda yer öpmelerini kaldırdı. Bu âdet Fâtımîlerin saltanatı zamanından beri Mısır'da câri idi. Bunun yerine el öpmek usûlünü koyduysa da çok sürmedi yine eski âdete dönüldü. Yahudiler Hıristiyanları dîvandan çıkardı.

Bu sırada Halep, Hama ve Hums ülkelerini vebâ illeti tahrip ediyordu. Bundan dolayı Sultan tebaasını Mekke'ye hacca gitmeye teşvîk eyledi. Aynı zamanda Halep vâlisine, Behisni'yi muhâsaraya gitmesi için emir verdi. Emîr Tagrıbirdi oraya sığınmıştı. Safed vâlisi İnal yeni Sultana karşı isyan etti. Bu emîri Sultan Tatar yetiştirmiş olduğu için onun âilesine pek bağlıydı. Oğlu Muhammed'in hal'inden pek müteessir olarak Safed hapishanelerinde tutulan bütün emîrleri kendisine çekti. Bunlar arasında Yaşbek, Cekemî lakabıyla yâd edilen İnal, Culban ve sâire vardı. Emellerine muhâlefet edenlerin hepsini de tevkif ettirmişti. Sultan derhal Safed vâliliğini Emîr Mukbil'e verdi ve Şam vâlisini âsîlere karşı gönderdi. Diğer taraftan, Gazze vâlisi Yunus Araplar tarafından mağlup edildi. Bütün Tebâid

151 4 Zilhicce'de.

152 825 senesi Muharrem'inde.

153 "el-Dokmakî ez-Zâhirî" lakabıyla yâd ediliyordu. 825 senesi Rebîülâhir'inin 8'inci Çarşamba günü "sultan" ilan edilmiştir.

kıt'ası karışıklık içindeydi. Bazı emîrler İnal'ı terk ederek Şam'a çekildiler.

Kıbrıs adasındaki Franklar bütün sâhilleri o sıralarda tahrip etmekte idiler. İskenderiye'den zapt ettikleri bir geminin hamûlesi yüz bin altun akçeyi buluyordu.[154] Bu esnâda Mukbil'in kumandası altında bulunan Suriye ordusu Safed'i zapt etti. Sultan, orada esîr edilen otuz kişinin ellerini kestirdi. Bu âsîlerin reisi olan İnal, kendisiyle yapılan muâhedeye rağmen, idâm edildi. Halbuki bu muâhedenâme mucibince Trablus-şam'da sâdece bir emîr sıfatıyla bırakılacaktı.

Behisni'de isyan etmiş olan Emîr Tagrıbirdi burasını teslim etti ve tutuklu olarak Haleb'e sevk olundu. Bu târihte Kāhire'de garip bir hâdise vukûa geldi.[155] Bütün gün gâyet müthiş bir rüzgâr esti. Güneşin batmasından bir saat evvel her taraf gâyet yoğun bir karanlık içinde kaldı. Bu karanlık bir saat sürdü. Sonra bütün gece yine rüzgâr esti. Rüzgâr o kadar şiddetli esti ki bir çok binaları yıktı. Dümyat, bütün sâhil hattı Tebâid kıt'ası aynı kasırgaya maruz kaldı. Halk o kadar korktu ki kıyâmet kopacağını zannetti. Aynı zamanda vebâ da Şam şehirlerini[156] ve Gazze'yi tahrip ediyordu. Fakat Sultanı en çok kederlendiren şey evvelki idârede Ordular Atabeği ve Hükûmet Nâibi olan Canıbeg'in mahbus bulunduğu İskenderiye hapishanesinden firar ettiğini duymak oldu. Bu münâsebetle Sultan pek zâlim kesildi, bir çok emîrleri tevkif ettirdi. Sene 1423

Bu sırada Kudüs Kilisesi'nin kapatılmasından hiddetlenmiş olan Habeş İmparatoru Abram İshak[157] kendi hükûmeti dâhilinde bulunan bir çok müslümanları katlettirdi. Mallarını zapt etti. Karılarını ve çocuklarını esîr yaptı. Sultan, intikam almak için Patrik'i ve bütün Mısır Hıristiyanlarını öldürmek istedi. Fakat kendisini sâkinleştirdiler. Sultan da Şam vâlisi Tanbak'ın[158] isyanı meselesiyle meşgul oldu.[159] Şam'daki emîrleri âsîyi tevkif etmeye teşvîk eyledi ve onun yerine Emîr Sudun'u nasb etti.[160] Şam emîrleri saraya çık-

154 Şaban ayında.
155 826 senesi Rebîülevvel'inin 25'inci [8 Mart 1423] Salı günü.
156 Cemâziyelâhir ayında.
157 İbn David ibn Sifarad.
158 Lakabı "Bacâsî"dir.
159 827 senesi Muharrem'inde.
160 Muharrem'in 23'ünde.

tılar. Sultanın emirlerini dinlemek üzere Tanbak'ı da oraya davet eylediler. Kendisini tevkîf etmek istediklerini bilen Tanbak gâyet iyi silahlanmış olan bütün memlûkleriyle beraber saraya gitti. Orada birbirleriyle vuruştular. Şam emîrleri mağlup oldular. Bir kısmı kaleye kaçtı. Diğer kısmı o zaman Safed'de bulunan Emîr Sudun'un yanına ilticâ etti. Tanbak Şam'ı zapt eyledi. Canıbeg'in taraftarlarından bir kısmı da kendisine iltihak edince askerlerinin başına geçti ve Sudun'a karşı yürüdü. Sudun Yakup Köprüsü yanında karargâh kurmuştu. Baskına uğramak korkusuyla Köprüyü kesti. Bütün bir gün iki taraftan oklar atıldı. Tanbak yeni imdat kuvveti beklemek üzere Subeybe(Hubeybe)'ye çekildi. Bu esnâda Sudun ansızın Şam'a girdi. Fakat omuzundan yaralandığı için beygirden düştü, esîr edildi. Taraftarlarından bazılarıyla kaleye götürüldü. Bu haber Kāhire'de büyük bir sevinç doğurdu. Sultan Suriye'ye geçmeye hazırlandı.

Artık yalnız Canıbeg kalıyordu. Sultan bunun hareketlerini dikkatle takip etmekteydi. Bu esîri kendisine getiren adama bin altun sikke vaad etti. Asker olduğu takdirde onbaşılık ile taltîf edeceğini ilan eyledi. Sultan, Mekke Şerîflerinden de şikâyetçi olduğu için oraya bir ordu göndermeye karar verdi. Diğer taraftan, Müslümanlara tecâvüzden geri durmayan Franklar, Dümyat yakında gâyet zengin hamûle ile iki gemi daha zapt ettikleri için Sultan, memleketleri dâhilinde bulunan bütün Frankları tutuklattırdı. Mallarını mühürletti. Bu suretle diğer Frankları, aldıklarını iâdeye icbâr etmek istiyordu.

Ebü'l-Mehâsin

Franklara karşı yürümek üzere bütün milis askerlerine emir verdi. Gemiler Kāhire hâricinde Bulak'a gittiler.[161] Bunlara gâyet iyi silahlanmış bir çok memlûk bindirilmişti. Trablus'a gitmek ve yolda rast gelecekleri bütün gemileri zapt etmek, sonra da Franklar üzerine akınlar yapmak üzere emir almışlardı. Bu gemiler gidip Mağosa şehrini yağma ettiler ve sonra Limisso'ya döndüler. Ahâli kendilerine mukāvemete hazırlanmış olmakla beraber mağlup oldular. Müslümanlar onların gemilerinden bir miktarını yaktılar. Fakat buranın kalesi pek kuvvetli olduğu için muhâsaraya cesâret edemediler. Bir çok ganîmetlerle Mısır'a döndüler.[162]

161 Ramazan'ın 19'uncu Cuma günü.

162 Zilkade'nin 20'sinde.

Sultan bir çok gemiler teçhiz ettirdi.[163] Yine, deniz sâhilinde Sinâ yakınında bir kule yaptırarak içine bir miktar asker yerleştirdi. Çünkü Franklar gemileriyle Sinâ'ya kadar ilerliyorlar, oradan Kāsiye ve Ariş'e kadar akın yapıyorlardı. Bu kule Farâmiye harâbesinde bulunan taşlarla binâ edilmiştir. Sultan her taraftan asker topladı. Miktarı kırka varan gemileri Trablus-şam'a gittikten sonra Mağosa'ya yaklaşarak şehri muhâsara ettiler. Vâli bağlılık bildirdi. Kıbrıs Kralı'nın yaptığı tedârikleri Müslümanlara haber verdi. Müslümanlar adanın batı kısmına yayılmaktan hâlî kalmadılar. Buralarını yağma ettiler. Mağosa'da üç gün kaldıktan sonra sâhili tâkip ederek Mellaha[164] yolunu tuttular. Orada dört yüz kişi bırakmışlardı. Onlar bu şehir yakınında kendilerine katıldılar. Şehir yağma olundu. Sonra hep gemilere bindiler. Fakat şafak söktüğü zaman üzerlerine doğru on Frank gemisinin ilerlediğini gördüler. Frank gemileri hemen derhal firar ettikten sonra çok geçmeden Müslüman donanmasını açık denize çekmek ve orada muhârebeye girişmek emeliyle tekrar göründüler. Müslümanlar Frankların üzerine yürüdüler ve şiddetli bir muhârebeden sonra onları çekilmeye mecbur ettiler. Ertesi günü Kıbrıs Kralının kardeşi bir ordu ile göründü. Müslüman ordusunun yalnız yarısı harbe iştirak etti ve muzafferiyet kazandı. Sonra, Emîr Curbaş geceleyin bütün kuvvetini karaya çıkardı ve adayı tahribe sevk eyledi. Müslümanlar o kadar esîr aldılar ki bir çoğunu karada bırakmaya mecbur oldular. Fakat Kıbrıs Kralı Jan (Jean)'ın yaptığı büyük tedârikler, onları Dümyat yolunu tutmaya mecbur bıraktı. Sene: 1425

Sultan, Mekke tarafında da aynı suretle bahtiyar oldu. Her şey teskîn edildi.[165] Sultan kendi memleketlerinde tedâvül eden bir Frank sikkesini[166] men' ettirerek yerine yeni altun sikke darb ettirdi. Sultan münhasıran Kıbrıs seferiyle meşgul oluyor, bunun için pek çok gemi inşa ettiriyordu.

İstanbul İmparatoru yolladığı bir sefîr vâsıtasıyla Sultanı bu fikrinden vaz geçirmeye çalıştıysa da Sultan Suriye'den bir çok emîr, memlûk ve asker getirtti.[167] Bunlar Büyük Meydan'da karargâh Sene: 1426

---

163 828 senesi Muharrem'inde.
164 "Mellaha" "Memliha [=Tuzla]" demektir.
165 829 senesi Muharrem'inde.
166 Bu sikkenin ismi "Afranî" idi. İhtimal ki bir Frank kıymetindeydi.
167 Cemâziyelâhir'in 23'ünde.

kurdular. Sultan bu askere bir çok para tevzi ettirdi. Bütün orduda büyük bir şevk ve hâhiş vardı. Kāhire'de yalnız sefere iştirak edemeyen askerlerden başka gayrımemnun kimse yoktu. Bunlar Bulak'tan çıktılar.[168] İskenderiye'ye ve Dümyat'a gittiler. Reisleri Emîr Deynal el-Cekemî idi. Gemilerin kumandası buna verilmişti. Yanında Emîr Kara Murad Hoca da vardı. Kara kuvvetleri kumandanı Emîr Tagrıbirdi[169] idi. Bunun da yanında Hüseyin vardı. Yolda batan dört gemi az kaldı bu büyük sefere mâni olacaktı. Bu hâdise meş'ûm telakkî ediliyor, Sultan donanmayı geri getirtmek istiyordu. Fakat İskenderiye'ye gitmek üzere Rozet'ten hareket ederken Müslümanlar bazı Frank gemilerine rast gelmiş ve Rozet'te bulunanlar tarafından vaktinde imdat almış oldukları için iki gün gâyet muannidâne bir muhârebe vukû buldu. Netîcede Franklar firara mecbur kaldılar. Bu muvaffakıyet, Müslümanların ve bilhassa Sultan'ın cesâreti tazelendi.

Bütün bu ordu nihâyet Kıbrıs kalelerinden biri olan Lamasun yahut Limisso önüne vardı. Ofkasio yahut Nikosia'da bulunan Kıbrıs Kralı Jan Müslümanlara karşı yürümek üzere zâten muazzam tedâriklerde bulunmuştu. Fakat sâir Franklardan almış olduğu imdatlara rağmen Müslümanların Limisso'ya çıkmalarına ve bu kaleyi zapt etmelerine mâni olamadı.[170] Müslümanlar burasını tamamıyla tahrip ettikten sonra iki müfreze teşkil ettiler. Birisi Emîr Tagrıbirdî ve Emîr Hüseyin'in kumandası altında adada kaldı. Diğeri İnal ve Kara Murad Hoca tarafından kumanda edilen gemilere bindi. Bu kuvvet Franklar tarafından ânî bir baskına maruz kalınmak korkusuyla sâhil karşısında dolaştı. Adada kalan müfreze Mellahe'ye yaklaştı. Kıbrıs Kralı'nın kendilerine karşı çıkmayacağı kanaatıyla saflara dikkat etmeksizin âdeta seyahate gelmiş kimseler gibi yürüyorlardı. Zâten harâret kendilerini pek iz'âc ediyordu. Fakat daha Mellahe'ye vâsıl olmadan evvel Kıbrıs askerlerinin meydana çıktığını gördüler. Pek ileri sokulmuş olan Müslüman kuvvetleri esîr düştü. Müslümanlar derhal toplandılar. Hıristiyanlar üzerine hücum ettiler ve onları kaçırdılar. Kıbrıs Kralı memleketinin bir çok ekâbiri ile birlikte esîr edildi.

---

168 Receb'in 2'nci Cuma günü.

169 Lakabı "el-Mahmudî en-Nâsırî"dir.

170 Şaban'ın 26'ncı Çarşamba günü.

Bu büyük çarpışma netîcesinde Nikosia düştü. Müslümanlar bütün memlekete yayılarak tahrip eylediler, burada Karaman-oğlu Ali Beğ kumandasında bir Türkmen kıt'ası buldular. Bunlar Frankların imdadına gelmişlerdi. Bunların büyük kısmını öldürdüler. Sonra, Mellahe'ye varan donanmaya mülakî oldular.[171] Mellahe'de birkaç gün kaldılar.[172] Nihayet, adanın payitahtı olan Nikosia yolunu tuttular. Bu esnâda, gâyet iyi silahlanmış on dört Frank gemisi göründüğünü ve Müslüman donanmasına hücum etmek üzere ilerlediğini haber aldılar. Müslüman gemileri Franklara karşı yürüyerek perîşan eyledi. Karadaki ordu, yolu üstünde rast geldiği yerlerin hepsini yağma ve tahrip ederek Nikosia'ya gitti. Kralın sarayı yağma edildikten sonra Mellahe'ye dönüldü. Burada yedi gün istirahat edildi.[173] Sonra Mısır yolu tutuldu. Bu muzafferiyet sebebiyle Mısır'da şenlikler yapıldı. Şâirler kasîdeler inşâd ettiler.

Müslüman ordusu Kāhire'ye muzafferâne dâhil oldu. Franklardan alınan ganîmetler alenen taşınıyordu. Bunlar arasında Kıbrıs Kralının tâcı da vardı. Bir çok da esîr getirilmişti. Kıbrıs Kralı esîrler arasında bir katıra zincirle bağlı idi. İnal ile Kara Murad Hoca arasındaydı. Bu suretle bütün Kāhire dolaşıldı, Hisar'a gidildi. Orada atlardan inildi. Sultan bir çok emîrlerden oluşan bir alayın ortasındaydı. Esîr Kral etrafındakilerle yerlere kapandı. Bütün ganîmetler Sultanın önünden geçirilirken ayakta durdu. Talihsiz Kıbrıs Kralı kendisini Sultana takdîm ettikleri zaman birkaç defa bayıldı. Sonra Kralı Hisar'ın bir tarafına götürdüler, orada kaldı. Bütün ganîmetler satıldıktan sonra Sultan Kıbrıs Kralından fidye-i necâtı istedi. Kral: "*Bir dirheme bile mâlik değilim. Hayatım elinizdedir.*" diye cevap verdi.

Bir müddet sonra, Sultan Kralı huzûruna getirtti. Onu bütün Frank esîrlerine gösterdi. Bunlar pek çok elem duydular, çünkü çoğu Kralın esîr düştüğüne inanmak istememişlerdi. Sonra Sultan Frankların Mısır'da bulunan konsoloslarını topladı.[174] Kral için fidye-i necât vermeyecek olurlarsa kendisini katlettireceğini söyledi. Bununla beraber kendilerine esvaplar verdirdi, her gün yiyecek

---

171 Ramazan'ın 2'nci Pazartesi günü. Bu şehir ile Larnaka ikisi birdir.

172 Aynı ayın 5'ine kadar.

173 Ebû'l-Mehâsin Kıbrıs adasının iki yüz mil mesâfede olduğunu söylüyor. Bir mil dört bin zira' uzunluğunda olup bir ferseng de üç mil uzunluğundadır.

174 Arap müverrihi bu kelimeyi kullanmaktadır.

gönderdi ve hizmetçiler tayin etti. Franklardan bazılarını görmesine müsâade verdi. Sultan, Kral için fidye-i necat olmak üzere beş yüz bin altun sikke talep ediyordu. Fakat sonraları daha müsâid davrandı, iki yüz bin ile yetindi. Konsoloslar bunun yarısını derhal, yarısını da Kralın Kıbrıs'a dönmesinden sonra ödemeyi taahhüt ediyorlardı. Bundan başka Kralın her sene yirmi bin altun sikke ödemesi ve adada bulunan Venedik ve Katalan askerlerini geri göndermesi de kararlaştı. İşte bu şartlarla sulh akd olundu ve bir müddet sonra Kıbrıs Kralı tahliye edildi.[175] Kral Kāhire'de oturdu. Rodos Şövalyeleri reisinden sefirler geldiğini gördü. Bunlar artık Müslümanlara hiç tecâvüz etmemeyi ve Sultan ile dostâne yaşamayı vaad ederek barış teklifinde bulunmaya gelmişlerdi. Rodos Şövalyeleri, Sultanın Rodos üzerine tasavvur ettiği seferi icrâ etmesinden korkuyorlardı. Aynı zamanda Medîne'de bazı karışıklıklar vukûa geldi ve yatıştırıldı.

Sene: 1427, 1428, 1429, 1430

Târih artık büyük olaylardan bahsetmiyor. Müverrihler, bazı emîrlerin azlini, sultanın seyahatlerini ve bunlar kadar ehemmiyetsiz diğer bazı teferruatı bildirmekle iktifâ ediyor. Mısır'da vukûa gelen[176] bir fırtınadan bahsediyorlar. Bu fırtına ile beraber gâyet bol bir yağmur da yağmıştır. Mısır'da bu pek dikkate şâyân bir hâdisedir. Kāhire'de memlûkler ile emîrler arasında büyük bir tartışma oldu. Franklar İskenderiye cihetlerine bazı akınlar yaptılar[177] ve mağlup oldular. Aynı zamanda Sultan doğuya bir ordu gönderdi. Kara İlük, Hurbetert(Harput)'i zapt ve tahkîm etmişti. Mısır ve Suriye askerleri birleşerek Ruha (Urfa)'yı muhâsaraya gittiler.[178] Hâbil[179] buraya kapanmıştı. Çok geçmeden bu şehir Mısırlıların eline düştü. Onu yağma ettiler. Biraz sonra da kale zapt edildi. Ordu reislerinin engellemelerine rağmen müthiş bir kıtal vukûa geldi. Milis askeri her tarafı ateşe verdi ve Ruha'yı tamamen harab eyledi. Bu esnâda vebâ illeti de Suriye ve Mısır'ı tahrip ediyordu. Hastalık ertesi sene de hüküm sürdü. Herkesin oruç tutması, namaz kılması

175 830 senesi Muharrem'inde.
176 831 senesi Muharrem'inin 15'inde [5 Kasım 1427'de].
177 Zilkade ayında.
178 832 senesi Şevvâl'inde.
179 Emîr Osman ibn Tur-Ali.

emredildi.[180] Vebâdan sonra Frankların memleketine karşı ordu gönderdi.

Fakat bu ordu yolda iken Suriyelilerin Kara İlük'ü tard etmiş olduklarını haber alınca Kāhire'ye döndü. Bir müddet sonra Kıbrıs Kralı vefat edince[181] Sultan, anlaşmaları yenilemek ve yeni Kıbrıs Kralına bir hil'at ile Sultan namına vâlilik ünvanı vermek üzere saray erkânından birini altmış memlûk ile gönderdi. Bu sefîr Mellahe'ye[182], oradan Nikosia'ya gitti. Bu şehrin bütün ahâlisi kendisini istikbale çıktılar. Yeni Kıbrıs Kralı Jan (Jean) büyük bir ta'zîm ile sefîri kabul ederek sarayına misâfir etti. Sultana dâima sâdık ve bağlı bulunduğunu söyledi. Vergiyi verdi. Sefîr onu vâli sıfatıyla makāmına oturttu. Sene: 1431, 1432

Mısır târihinde artık dikkate değer hemen hiçbir tafsilat elde bulunmuyor. Cedvellerde isimlerini kaydettiğim bir çok hükümdar, Mısır târihine kendisiyle nihayet verdiğim bu sultana halef oldular. Bunlar pek kuvvet ve kudret sâhibi idiler. Hemen hepsi hal' edilmişlerdir. Bizim zamanımıza doğru yaklaştıkça müverrihler azalıyor. Memlûklerin târihine devam için muhtaç olabileceğimiz yeni eserler Fransa'ya getirilmemiştir. Yukarıda giriştiğim tafsilat burada bazı muhtasar ve kuru malûmat vermekten beni men' etmektedir. Bu mücmel şeylerde 1516 târihine kadar hükümran olan sultanların cülûs ve vefatları târihinden başka bir şeye tesâdüf edilmemektedir. Memlûk sultanlarından biri olan Gurî, Osmanlı İmparatoru Selîm'in oğlu [doğrusu: "kardeşi" olacak- E.K.] Korkud'un, nezdine ilticâsını kabul ettiği için Selîm Mısır ile harb etmeye karar verdi. Halep yakınında Gurî ile kanlı bir muhârebe vukûa geldi. Gurî mağlup ve maktul oldu. Kāhire'de Tumanbay tahta çıkarıldı. Memlûkler, bazı barış tekliflerinde bulunmak üzere Kāhire'ye gelmiş olan Selîm'in sefîrini tahkîr ettikten sonra muhârebeye ve Gazze'ye doğru bir ordu sevkine müttefikan karar verdiler. Kāsiye'ye kadar girmiş olan Osmanlılar bu memlûkleri bozdular ve Kāhire önüne geldiler. Şehir hücumla zapt olundu. Tumanbay Tebâid taraflarına kaçtı ve Türkler üzerinde bazı muvaffakıyetler elde etti. Nihâyet yeni bir muhârebe

180 834 senesi Muharrem'inde.

181 835 senesinde.

182 836 senesi Muharrem'inde.

vukûa geldi. Bunu kaybetti. Düşmanlarına teslim edildi. Onlar da kendisini astılar.

İşte ikinci Memlûk Hanedanı bu suretle nihayet buldu. Mısır Osmanlıların idâresi altına geçerek bu ana kadar onlarda kaldı. Bununla beraber dâima az çok bir istiklal muhâfaza etmiştir. Büyük kısmı mürtedlerden[183] olan bir çok memlûkler hükûmete sâhiptirler. Pâdişahın oraya gönderdiği paşanın emirlerine her zaman itaat göstermezler. Bu paşa, "Beğ" adı verilen bu memlûklerin muvâfakatı olmaksızın bir şey yapamaz. Memlûkler milis askerine kumanda ederler, bulundukları ülkelerin vâridâtını toplarlar ve masraflarına harcarlar. Hâsılı, hükûmet az çok kadîm Memlûklerin zamanında olduğu halde kalmıştır. Aynı ihtilaflara maruzdur. Fakat daha az şiddet ile. Bütün beğler birbirlerini mahva çalışan ve halka dâima zulmeden birer küçük müstebiddirler.

183 Hıristiyanlıktan din değiştirip Müslümanlığa dönenleri kasdediyor. (E.K.)

OSMANLILAR

Osmanlı Türklerinin menşei o kadar kesîf zulmetlerle çevrilidir ki bunu tedkîke girişenler şimdiye kadar bunları ortadan kaldırmaya muvaffak olamamışlardır. Kimisi bu Türklerin bir haydut çetesinden geldiklerini söyler. Kimisi bunların atalarının pek meşhur olduğunu iddia eder. Prens Kantemir (Cantimir) bu Türklerin İstanbul'da tesis ettikleri imparatorluğun târihine dâir yazdığı eserde bu muhtelif husûsî fikirleri tedkîk ve münâkaşa ile redde kalkar ve bu Türklerin kendilerinin kabul ettikleri rivâyetin doğruluğunu isbat etmek ister. Umûmiyetle bir milletin târihi hakkında elde edilecek en mevsûk şahâdet, o milletin kendi yazılı eserlerinden çıkarılmak lazım gelir. Fakat bu müverrihlerin söyledikleri şeylerin tamamını rastgele kabul etmek olamaz. İnsanların kendilerine taalluk eden hususlarda kapılabilecekleri tarafgirlik hissine karşı dâima dikkatli bulunmak iktizâ eder. Bir müddet hiçbir şey yazmayan ve diğer taraftan da icraat ve hareketleri ile şöhret kazanmış olan bir kavim, kendi târihinin temelini kurmak için civar kavimlerden yardım görebilir. İlk Türklerin uzun uzun muhârebelere giriştikleri Rumlar bu kavimlerden, onları gördükleri hal ve vaziyet dâiresinde bahsetmiş olacaklardır. Fakat din farkı bu Rumları kendilerinden istihfâf ve istihkār ile bahsetmeye sevk edeceği tabiîdir. Herhalde böyle bir şüphe beslemek gereklidir. Fakat aynı zamanda, Türklerin yerleştikleri zamanda yetişmiş Arap müverrihleri –ki Türkler aleyhinde dinî sebeplerden dolayı hiçbir husûmet beslemezler- Türklerden, Rumların bahsettikleri gibi bahsedecek olurlarsa, millî müverrihlerin şâhitlikleri şüpheli bir hale gelir. Hele bu müverrihler milletlerinin reislerine gâyet meşhur bir nesep tayin ederlerse, verdikleri izâhatta bir çok târih hatalarına tesâdüf olunursa, bu yazılar bütün bütün şüpheli bir nazarla görülmek gerekir.

İşte Osmanlıların târihinin ilk asrı böyledir. Bunu tedkîke girişen Prens Kantemir, ecnebî müverrihlerinin hikâyelerini reddederek Türk müverrihlerinin rivâyetlerini kabul eylemiştir. Pek takdîre ve hürmete şâyân olan bu müverrihin, Şark târihi hakkında zerre

kadar malûmatı olmadığını burada büyük bir teessüfle söylemek mecburiyetindeyiz. En muhakkak olayları bile şüpheli addediyor ve Osman hânedanına tekaddüm eden bir çok hanedanları birbirine karıştırıyor. Onun için yazdığı târihe yalnız Türklerin kuruluşlarından sonraki tafsilat cihetinde itimad edilmelidir. Bundan dolayı muhakkak diye gösterdiği şeylerin hepsini reddederek Osmanlıların menşeini, an'anelerle civar kavimlerin târihlerini te'lîf ederek kısaca belirlemeye çalışacağım. Fakat bu Türklerin detaylı bir târihini yazmaya girişmeyeceğim. Bu târih burada kopya etmeye mecbur olacağım bir çok müverrihlerin eserleriyle bize malûm olmuştur. Lüzumsuz yere ciltleri arttırmamak için Osmanlıların yalnız menşelerini aydınlatmakla iktifâ etmek istiyorum.

Yukarıda naklettiğimiz Umûmî Türk Târihi bizi tabiatıyla bu Meràkeşî Türkler neslinden inen Osmanlıların husûsî târihine sevk etmek iktizâ eder. Onların menşelerinin ilk izlerini ve ilk tedkîkte ihtimalden uzak gibi görünen fakat daha eski târihte mevcudiyeti müşâhade edilen an'anelerinin te'yidini orada bulmak lazım gelir: Muâsır bir Arap müverrihi bize bildiriyor ki Moğollar Cengiz Han'ın ve haleflerinin sevk ve idâresi altında, Konya Selçuklularının idâresi altında bulunan Anadolu ülkelerini zapt ettikleri vakit, Türk emîrlerinden büyük kısmı dağlara çekilerek oralarda müstakil bir halde kaldılar ve muhtelif beğlikler vücûda getirdiler.[184] İşte bu suretle Osmanlı Türkleri, Konya Selçuklu Türklerinin bakayası gibi telakkî edilmelidir. Fakat bu Osmanlı Türklerinde menşelerine dâir mevcut an'aneler tedkîke şâyândır. Zamanlarının bir çok vak'alarını zikr ediyorlar ki bütün bunların mefruz [varsayılan; uydurma] ve hayalî şeyler olduğuna ihtimal vermek müşkildir.

1- Prens Kantemir tarafından zikredilen ve şâhit olarak gösterilen Sa'dî Efendi, İran'a geçmek üzere Selçuklular Mâverâünnehir'i terk ettikleri zaman Oğuzların beği olan Süleyman Şah'ın pederi Kayı Han Horâsan'da Merv-i Şâh-ı Cihan'dan hareket ile Mâhân'ı zapt ettiğini, fakat Cengiz Han'ın istilası zamanında Ermenistan'da Ahlat civarında yerleşmiş olan yine bu Süleyman Şah'ın yahut Kaya Alp'ın Anadolu'ya geçtiğini söylüyor.

Eski târih hakkında bazı malûmatı var gibi görünen bu Türk

[184] Konya Selçukluları târihinin nihâyetinde bunlara dâir tafsilat verilmiştir.

müverrihi, şu hikâyesinde bazı târih hatalarına düşmüştür ki naklettiği vak'aya ne gibi bir sebep te'sîriyle ihtimal vermiş olduğunu araştırarak bunları meydana koymak lazımdır. Selçuklular İran'da on birinci asır başında, Cengiz Han ise on üçüncü asır başında görünmüşlerdir. Onun için, arada bu müverrihin gösterdiğinden ziyâde nesiller geçmek iktizâ eder. Süleyman Şah Kayı Han'ın oğlu olamaz. Burası bertaraf edilirse, hikâyenin geri kalan kısmı izah edilebilir. Selçukluların İran'da yerleşmiş bulundukları zamanda Oğuzlar ile aynı şey olmak lazım gelen, "Guz" namıyla yâd edilen ve Avrupa'da "Uzlar" (Uzes) namıyla maruf olan Türkmenler Horâsan'a büyük bir akın yaparak[185] orada yerleştiler. Sonra Hârezm Sultanlarına tâbi oldular ve onların ordusunda hizmet ettiler. Celaleddin'in vefatından sonra Ermenistan'a, Suriye'ye ve Anadolu'ya geçen Hârezmliler arasında bunlar da çoklukla bulunduğu şüphesizdir. Sa'dî Efendi'nin hikâyesinin bu vak'ayla münâsebettar olduğu meydandadır. İşte bu suretle Osmanlıların, bu müverrihe nazaran, Guzlardan ve bütün Suriye'yi tahrip eden o emîrlerden zuhûr etmesi lazım gelir.

2- Zikrettiğimiz müverrihten daha kadîm diğer bir müverrih, Oğuzların Ermenistan'da Ahlat ülkesinde yerleştiklerini ve 611 hicrî ve 1214 miladî târihinde Süleyman Şah ile Anadolu'ya ilk seferlerini yaptıklarını söylüyor. Moğolların tahribâtı bu emîri oradan çıkmaya mecbur ettiği için Âzerbaycan'a geçmiş, bir müddet orada serseriyâne bir hayat sürmüş, 616 hicrî ve 1219 miladî târihinde elli bin kişilik bir ordu ile Anadolu yolunu tutmuş ve Fırat nehrini geçmek isterken boğulmuştur. Süleyman Şah dört oğul bıraktı: Sungur Tekin, Gündoğdu, bunlar eski memleketlerine döndüler. Dündar yahut Dümdar ki bulunduğu yerde biraz sona vefat etmiştir. Ertuğrul ki Anadolu'ya geçmiş, orada Konya Sultanı Alâeddin'den yer istemiştir. Bu hükümdarın ordusunda hizmet ettikten ve bir çok çarpışmalarda Moğolları mağlup ettikten sonra Ertuğrul, bazılarına nazaran 680, bazılarına nazaran 687 târihinde yani 1281 yahut 1288 miladî tarihinde vefat etmiş ve oğlu Osman'ı kendisine halef bırakmıştır.

Bu hikâyeye Prens Kantemir'in, Süleyman Şah ile Ertuğrul'un

---

185 Selçuklular Târihi hakkında verdiğimiz tafsilata bakınız.

hayatı hakkında verdiği malûmatı ilave edeceğiz. Bunda bir takım büyük olaylara tesâdüf olunuyor ki o zamanın târihi hiç bahsetmemiş olsaydı, yanlışlıkları göze çarpardı. Cengiz Han, Belh şehrini yerle yeksân ettikten ve Hârezm Sultanını attıktan sonra Oğuz Tatarlarının beği olan Süleyman Şah elli bin asker ile 611 hicrî ve 1214 miladî târihinde[186] oradan hareket etti. Fırat'ta boğuldu. Halep'ten az uzakta bir yere defnedildi. Oğlu Ertuğrul Kaysariye ile Halep arasında yer alan bütün araziye sâhip oldu. Zamanının en yiğit adamı olmak yolunda kazanmış olduğu şöhret Konya Sultanı Alâeddin'i kendisine memleketleri dâhilinde ve bilhassa Ankara havâlisinde yer vermeye sevk eyledi. Ertuğrul, Moğolları bu şehir yakınında mağlup etti. Daha sonra onların akınlarını durdurdu. Rumlardan 680 hicrî ve 1281 miladî târihinde Kütahya'yı zapt etti. Bir müddet sonra vefat etti. Yerine oğlu Osman geçti ve Sultan Alâeddin'den, Ertuğrul tarafından zapt edilen yerlerin beğliğini aldı. Âdeta müstakil bir hükümdar oldu. Fakat Alâeddin hayatta bulunduğu müddetçe "Sultan" ünvanını almak istemedi. Alâeddin 699 hicrî ve 1299 miladî târihinde[187] Moğollar tarafından mağlup edildiği için Mişel Paleolog'un yanına kaçtı. O kendisini hapsettirdi. O zaman Osman bu imparatorlukta hükümdar ilan edildi.

İşte millî müverrihlerin naklettikleri şekilde Osmanlıların menşei. Bunu Osmanlılar zamanından evvelki târihte tedkîkler yaparak aydınlatmaya çalışalım. Evvela, Belh Hârezm Sultanından Cengiz Han tarafından 1221 târihinde zapt edilmiştir. Hârezm Sultanı Hindistan'a çekildikten sonra büyük bir ordu başında tekrar meydana çıktı. Bu orduda tebaasından bulunan bir çok Guzlar da vardı. Hârezm Sultanı Âzerbaycan'ı kaydı altına aldı. Ermenistan şehirlerinden Ahlat'ı zapt etti. Ordusundaki bütün kumandanların isimlerini bilmediğimiz için onların arasında Süleyman Şah ismini bulamayız. Fakat Süleyman Şah'ın onlar arasında bulunduğuna inanmak gerekir. Çünkü Türk müverrihleri diğer tafsilat ve teferruat husûsunda Hârezm ve Konya sultanlarının târihiyle gâyet tam surette uyuşmaktadırlar.

İkinci olarak, Moğolların daha sonra Âzerbaycan'a giderek

186 Belh daha sonra yani 1221 târihinde zapt edilmiştir.

187 Konya Sultanı, Mişel Paleolog'un yanına 1261'de çekildi. Sultanın ismi İzzeddin idi.

Hârezm Sultanını mağlup ettikleri ve Sultan Kürdler tarafından öldürüldüğü için Hârezm kumandanları 628 hicrî ve 1230 miladî târihinde Konya Sultanı Alâeddin'in hizmetine geçmişlerdir.[188]

Üçüncü olarak, Süleyman Şah'ın Fırat'ı geçerken boğulduğu ve oğlu Ertuğrul'un Halep ile Kaysariye arasında bulunan bütün memleketleri zapt ettiği söyleniyor. Burada unutuluyor ki bu Hârezmliler, Alâeddin'in vefatından sonra halefinin hizmetini terk ederek Suriye'ye geçmişler ve orada Haleb'i muhâsara, bütün o memleketleri Şizur yahut Kaysariye'ye kadar tahrip etmişler, bütün o memleketleri hatta Kudüs'ü bile masûn bırakmamışlardır. Daha sonra mağlup olmuşlar ve her tarafa dağılmışlardır. Bir kısmı Moğolların nezdine geçtiler. Bir kısmı da büyük ihtimalle Anadolu'ya gitmişlerdir. Orada belki de kendilerinden evvel yerleşmiş olanlara tesâdüf etmişlerdir.

Bu olaylar Selçukluların ve Hârezmlilerin târihiyle pek güzel te'lif edilebilir olduğu için Osmanlıların Anadolu'ya yerleşmeye gelen Guzlardan gayrı olduklarını zannetmemize mahal yoktur. Anadolu'da bunlar Konya Sultanının hizmetinde idiler. Sâir teferruat ile hiç iştigal edecek değiliz. Alâeddin hakîkatte olduğundan pek çok ziyâde yaşamış gösteriliyor. Bazı devirlerde yanlışlık yapılıyor. Fakat olaylar doğrudur. Bunlara Konya Selçuklularının târihinde tesâdüf edilir. Mesela Sultanın Mişel Paleolog nezdine firarı bu kabîldendir. Fakat Alâeddin tarafından Osman'a berât verilmesi muhakkak görünmüyor. Bu vak'a pek az ehemmiyet taşır. Osmanlıların menşeini yükseltmek maksadıyla nakledilmiş olabilir. Süleyman Şah ile Ertuğrul bütün Hârezmlilerin yahut Guzların umûmî reisi gösterilmesi de aynı sebepten ileri gelmiştir. Çünkü başka reisler de vardı. Hatta bunların arasında Süleyman Şah'ın ismine bile tesâdüf olunmaz. Bütün bu milletin yaptığı da hep ona atf olunmuştur. Çünkü kendisinin o milletin hükümdarı olduğu inandırılmak istenilmiştir. Târihin isimlerini muhâfaza ettiği Hârezm reisleri Bereket Han, Küşlü Han, Saru Han, Böri Han, Kır Han, ilh. dır. Selçukluların imhâsından sonra Anadolu'yu zapt eden Türk beğleri arasında Saru Han ismine tesâdüf ediliyor.

Asya'da yerleşen Hârezmli emîrleriyle bazı Selçuklu emîrleri

188 Bunların târihlerine mürâcaat ediniz.

memleketlerinin Moğollar tarafından tahrip edildiğini, Konya Sultanlarının kudret ve satvetinin tamamıyla mahv olduğunu görerek hepsi çekilmiş oldukları yerleri zapt ettiler ve bunlardan birer küçük hükûmet teşkil eylediler ki bizce pek az malûmdurlar.[189] Bu hükûmetler, bu emîrlerin Rumlardan zapt ettikleri yerleri içine alıyordu. Bu emîrler arasında bir tanesi vardı ki muâsır Arap müverrihleri Saman yahut Asman[190] namıyla yâd ederler. Bu emîr Umur Han[191] (Amerkhan) ve daha sâir bazı emîrlerle birleşerek Rum İmparatorluğunun doğu vilayetlerini tahrip eylediler. Asman yahut umûmiyetle denildiği denildiği üzere Osman İznik civarını tahrip etti. Umur Han'ın oğlu Ali son Konya Sultanı olan Mes'ûd'u bir muhârebede öldürdükten sonra gâyet kudret peydâ etti. Fakat daha kudretli olan Osman, Rumları daha çok bezdiriyordu. Ali'yi Rumlarla akdetmiş olduğu barışı bozmaya sevk etti. Emîrlerin büyük kısmı akınlar yapmak üzere kendisine iltihak ettiler.

Pachymere Chalcondile

Rum İmparatorluğu bu Ali'nin, Osman'ın, Aydın'ın, Menteşe'nin, Süleyman Paşa'nın[192] ve daha sâir beğlerin yaptıkları akınlardan pek mutazarrır oldu. Bunlar Menderes civarında bulunan bütün kasabaları zapt ettiler, Tripoli'yi bastılar. Kenkre'yi, Sakız adasını, Ayasuluğ'u ve daha bir çok yerleri itaat altına aldılar. Osman Bursa'yı muhâsara etti ve bir çok muzafferiyetlerden sonra 1330 yahut diğer bir rivâyete göre 1326 târihinde vefat eyledi. Sâdece bir emîrden ibaretti. Küçük bir kazâya sahipti. Bir nevi cumhuriyet vücuda getiren sâir Türklerle birlikte harb ederdi.

Bu hükümdar hakkında daha büyük tafsilata girişmeye cesâret edemiyoruz. Çünkü müverrihlerde karanlık, yanlış, zıt şeylerden başka bir malûmata tesâdüf etmiyoruz. Osmanlı İmparatorluğunu o târihte teşekkül etmiş gibi addetmekten çok uzağız. Bütün bu emîrlere ve mâlik oldukları yerlere dâir daha doğru tafsilata mâlik olmak lazımdır. Fakat bize bunu bildiren bir müverrihe tesâdüf edemedim. Türkler kendi hükümdarlarının şaşaalarını ilan için sâirlerini âdeta ortadan kaldırıyorlar. Her halde Orhan pederi Osman'a halef

189 Konya Selçukluları faslında görülmüştür.

190 Bu bir Türk ismidir ki Arap ismi olan "Osman" ile karıştırılmıştır.

191 Pachymere buna "Amurius" diyor. "Laminsas" namında başka bir emîrden bahsediyorsa da bunu tanımıyorum.

192 Pachymere buna "Salampaxides" der.

oldu. Lidi [Lidya] kıt'asını, Kapadokya'nın bir kısmını fethetti. Bitini kıt'asında İznik(Nicée)'i muhâsara ve zapt eyledi, İmparator Andronik'i mağlup ettiği gibi sâir Türk beğleriyle de muhârebede bulundu, muzafferiyetler ve fetihleriyle tedricen onların üstüne çıktı. Küçük hükûmetinin pâyitahtı olan Bursa'da vefat etti. Kendisine halef olacak oğlu Süleyman, fütûhatı esnâsında vefat etmişti. Yerini Murad aldı. Bu hükümdar bir ordu başında Avrupa'ya geçti, Edirne'yi pâyitaht yaptı. Çok geçmeden tekrar Asya'ya döndü. Orada âsîleri bozdu, Avrupa'da kendi aleyhinde silaha sarılmış olan oğlunun gözüne mil çektirdi. Tribal(Tribales)'le muhârebe ile meşgul olduğu sırada ordugâhında katlolundu. Düşmanlarına karşı zâlim olan bu hükümdar tebaasını pek büyük bir hilm ve itidal ile idâre etmiştir.

Oğlu ve halefi Bâyezid'e "Yıldırım" ünvanı verildi. Bu hükümdar ferhettiği memleketlerde sultan diye tanınmak üzere Halîfe'den bir berât talep için Mısır'a sefîr gönderdi.[193] Erzincan'ı, Ermenistan'da Malatya'yı zapt eyledi.[194] Bu şehirler Zâhireddin'e tâbi idiler. Oradan Edirne'ye döndü. Edirne'de Sırp hükümdarının kızıyla evlendi. Avrupa tarafındaki memleketi tanzim ettikten sonra Asya'ya geçti. Kilikya'da, Kapadokya'da yerleşmiş olan Türk beğlerine hücum etti. Konya'yı Karaman-oğlu Alâeddin'in elinde aldı. Kara İlük'e ve Ermenistan'ın sâir Türkmenlerine karşı yürüdü. Makedonya'ya asker gönderdi. Bizzat İllirya'ya gitti. Oradan dönerek Fokide (Phocide) ve Tesalya üzerine hücum etti. Kendisini Fokide Piskoposu davet ediyordu. Macaristan Kralı Sigismund'u mağlup etti. Bunun ordusunda Kont Dö Never (Nevers)'in kumandası altında bir çok Fransız ekâbiri vardı. Bâyezid sonra gidip İstanbul'u da muhâsara ettiyse de şehrin civarını tahrip ederek muhâsarayı kaldırmaya mecbur oldu. D'Herbelot

Bu kadar fütûhattan telaşa düşen Türk beğleriyle Türkmenler, İstanbul'un Bâyezid'in eline düşmesinden korkan Hıristiyanlar Timür-leng'i çağırmak için hep birleştiler. Timür-leng için asılsız bahâneler kâfî idi. Bâyezid'in azamet ve gurûruna dokundular. Tatar fâtihi tarafından mağlup edilerek esîr alındı. Esârette hayatı

193 İbn Şıhne'ye nazaran 797 hicrî târihinde.
194 796 senesinde.

terk eyledi. Ancak evvelki hükümdar zamanında sağlamlaşmaya başlamış olan Osmanlı İmparatorluğu bu olay üzerine hemen kâmilen yıkılmış gibiydi. Timür-leng tarafından eski mevkilerine iâde edilen Türk emîrleri, Bâyezid'in oğulları taht kavgasıyla meşgul oldukları sırada fütûhatta bulunuyorlardı. Timür-leng tarafından sultan olarak tanılan Mûsâ Çelebi ile Avrupa'daki Türkler tarafından sultan olarak tanınan Süleyman birbirleriyle kanlı bir muhârebeye girişmişlerdi. Bu muhârebede Süleyman vefat etti. Yerine Birinci Mehmed geçti. Mûsâ'yı tahttan mahrum bıraktı. Bir çok sarsıntılarla zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğunu tekrar te'sîs etti. Eşkıyadan memleketi temizledi. Karaman Beğini ezdi. Bunun yerine geçen İkinci Murad Selanik'i Venediklilerin elinden aldı. Macar Kralı Ladislas ile sulh yaptı. Ladislas muâhede-nâmeyi tecâvüz ettiği için Murad tekrar silaha sarılmaya mecbur oldu. Sonra Jan Hunyad üzerine büyük bir muzafferiyet kazandı. Ve bir çok meşhur muvaffakıyetlerden sonra oğlu İkinci Mehmed'in kolları arasında vefat eyledi. Buna defalarca imparatorluğunu terk etmiş fakat Yeniçerilerin sebatsızlığı hasebiyle tekrar almaya mecbur olmuştu.

İkinci Mehmed Rumlarla sulh yaptı. Akınlar yapmak için Murad'ın vefatından istifâde etmek isteyen Karaman Beğini mağlup etti. Sonra, müthiş bir ordu ile İstanbul önüne giderek 1453 senesinde şehri zapt eyledi ve kendisine pâyitaht yaptı. Bu târihten itibaren Türkler Avrupa'da ve Asya'da ilerlemekten hâlî kalmamışlardır. Anadolu'nun ve Ermenistan'ın bütün küçük hükûmetleri kendilerinin tâbi'iyyeti altına girdi. Suriye, sonra Mısır ellerine geçti. Bu umûmî târihte Müslüman hükümdarları tarafından işgal edildiğini gördüğümüz bütün memleketleri İranlılar ile paylaşmışlardı. Türklerin Asya'nın bu kısmında kurmuş oldukları o kadar imparatorluklardan pâyidar kalan yegâne hükûmet budur.

***

Birbirini takip eden Hun, Türk, Moğol ve Tatar namlarıyla maruf olan bu barbarların dünyada yol açtıkları büyük inkılaplar işte bunlardan ibârettir. Bu garip olayların revişi [oluşum tarzı] bu eserde bize bütün vüs'atıyla arz edilmektedir. Burada milletinin menşei, kuruluşu, çöküşü, parçalanışı, dağılması, esastan şubeler halin-

de çıkan ve muhtelif birer imparatorluk te'sîs eden bütün kollar görülüyor. Bu barbarlar çok kere kâinatın yüzünü değiştirmişler, gâyet dindar muazzam imparatorlukları küsûfa uğratmışlar [karartmışlar], bütün dünyayı tahrip eylemişlerdir. İnsanları barbarlığa daldırmışlar, sonra ilimleri ve fenleri ilerletmişlerdir. Daha sonra aynı cinsten başka barbarlar bunları aynı surette tekrar terakkî ettirmişlerdir. Birkaç defa Çin'i itaat altına aldılar, Avrupa'yı baştan aşağı dolaştılar, Hind'i, İran'ı Suriye'yi kendilerine bağladılar. Roma İmparatorluğu'nun harâbîsini ta'cîl, ona halef olan Halîfeler İmpatarorluğunu mahv ederek başka imparatorluklar kurdular. Bunlar gâyet satvet ve şevket sâhibi olmuşlar ve aynı milletin sâir kolları tarafından yıkılmışlardır.

– Yedinci Cildin Sonu –

HUNLARIN UMÛMÎ TARİHİ

SEKİZİNCİ CİLT

Mütercimin Mukaddimesi

Bu cilt, eserin aslında birinci cildin birinci kısmını teşkil eder. Başlangıçta bunu hiç tercüme etmemek fikrinde idim. Zahmete değmeyeceğini düşünmüştüm. Sonra, târih ile meşgul bazı zâtlar ısrar ettiler. Kitabın faydasının noksan kalacağını söylediler. Mütehassısların fikrini kabul etmek ıztırarında kaldım. Ma'mâfîh Türk târihiyle hiç alakası olmayan kısımları tayyetmekten de geri durmadım. Faraza Çin takvimine dâir uzun uzun cetveller, Asya'daki Arap hükümdarlarının isimleri, Kore ve Ermenistan kralları, Suriye'deki Frank hükümdarlarını ilh. geçtim. Bunlar için vereceğim emek, sarf edilecek kâğıt ve ihtiyar olunacak masraf ile memlekete daha faydalı eserler hediye etmek kâbil olacaktır. İşte bu mütalaaya binâen bu cildi böyle hulasa suretiyle tercüme ve kitabın sonuna ilave ettim.

BİRİNCİ KİTAP

ÇİN İMPARATORLUĞU İMPARATOR AİLELERİ

Azametli Çin İmparatorluğu dâhilinde hükümran olmuş olan âilelerin tamamını iki sınıfa ayırmayı münâsip görüyorum. Birinci sınıf "Hoam-ti" yani "İmparator" ünvanını taşımış olan hükümdarları ihtivâ eder ki her zamanda gelen bütün müverrihler kendilerini "İmparator" olarak tanımışlardır. İkinci sınıf ancak "Vam" yani "Kral" ünvanı verilmiş olan hükümdarlara mahsustur. Bu ünvan artık imparatorlara verilmez olmuştu. Bu ikinci sınıfa mensup olan hükümdarlar muhtelif vilayetlerde hüküm sürüyorlar ve imparatoru tanımıyorlardı. Zapt ettikleri memleketlerde mutlak ve müstakil sâhip idiler. Yalnız pâyitahttan başka elinde bir şey kalmayan imparatorla ekseriya harb ederlerdi. Daha felaket zamanlarında imparatorlar bu kralların esîrleri olmuşlardır. O zaman bu krallar "İmparator" ünvanını almaya cesâret ederlerdi. Onun için, yalnız imparator âilelerini tanıtacak olursam Çin hakkında kendimi gâyet nâkıs malûmât vermiş addedeceğim. Bunlara o küçük hânedanları da ilave etmek lazımdır. Bu suretle Çin İmparatorluğu hakkında daha vâzıh ve doğru malûmat elde edilince, umûmiyetle zannolunduğunun hilâfına olarak görülecektir ki Çin İmparatorluğu öyle büyük bir sükûn ve huzur içinde yaşamamıştır. Bu kadar âilenin imparatorluğu zapt etmesi büyük inkılaplar doğurmadan vukûa gelememiştir. Bununla beraber defaatle hatta ecnebîler tarafından bile inkısâma uğratılmış olan bu azîm hükûmetin bugüne kadar mevcudiyetini muhâfaza etmesi ve târihte ancak ufak tefek izleri kalan sâir o muazzam imparatorlukların âkıbetine uğramamış olması hayret edilecek şeydir.

-1-
Masallar Devresi, Meşkûk Zamanlar

Çinliler, sâir bir çok milletler gibi, imparatorluklarına gâyet kadîm bir çeşni vermeye hizmet eden bir takım masallara mâliktirler. Mısırlıların, Keldânîlerin iddia ettikleri bu eskilikte Çinliler de onlardan aşağı kalmıyorlar. Avam sınıfı bu masallara inanır. Âlimler ise bunlara o kadar az ehemmiyet verirler ki târihe bile sokmazlar. Hatta bu an'anelerin icad edildikleri devrenin, Hıristiyanlık asrından pek de uzak olmayan bir zamana tesâdüf ettiğini söylüyorlar. Bundan dolayı bazı Avrupalıların Çin İmparatorluğu'nun yaratılış devresinden evvel mevcut olduğuna bizi inandırmak üzere, Çinlilerin yani Çin avam halkının bu binlerce senelerinden bahsetmeleri doğru değildir. Bu an'anelerin temellerinin ne olduğunu bilmiyoruz. Çinliler arasında muhâfaza edilmiş kadîm vesîkalara dayanarak mı böyle söylendi, yoksa ticâret sebebiyle Çin'e gelen ecnebî milletler mi Çinlilere bunları hikâye ettiler? *Şu-king* gibi bir kitapta bahisleri geçse idi bizim nazar-ı dikkatimizi çekmeye layık olurlardı. Fakat pek yeni menbalardan çıktıkları için bunlara ehemmiyet vermemeye mecburuz. Buraya alışımız, okuyucuları böyle masalların mevcudiyetinden haberdar etmek ve onları hafifsemek içindir.

Pu'on-ku. Çinliler bunu ilk insan telakkî ederler, Hazret-i Âdem gibi bir şey. Hercümercîyi [kaos'u] ifâde ediyor zannedilebilir.

Tien-hoam-şi yani mukaddes semâ âilesi. Bu bir hükümdarın ismi değildir. Bir milyon sekiz bin sene hükûmet sürdüğü iddia olunan bir âiledir.

Ti-hoam-şi yani mukaddes yer âilesi. Bu da yukarıki âile gibi bir milyon sekiz bin sene hükümran olmuştur.

Bu üç âileden sonra Çinliler dokuz âileden daha bahsederler ki bunların da mevcudiyeti muhakkak değildir. Bu zamana *Kieo-teo-ki* yani dokuz baş devresi derler. Bazı yazarlar bunları hey'et ilmine [astrolojiye] âit birer devre gibi telakkî ediyorlar ve bazı seyyarelerin

tesirini ifâde için icad edildiklerine ihtimal veriyorlar. Misyonerler bunların Tufân'a takaddüm eden bir nesil olduğunu zannetmişlerdir. Fakat ben bu kadar meşkûk ve karanlık şeyler üzerinde ihtimaller öne sürülmesine kalkmak suretiyle vakit kaybedecek değilim. Yalnız şu kadarcık söyleyeceğim ki dokuz *Ki*'yi yani devreyi teşkil etmek için *Fo-hi*'yi de buraya dâhil etmek lazım gelir. Bu Ki'lerden her birinin uzun müddet hükümran olan bir çok hükümdarları ihtivâ ettiği iddia olunuyor. Bunların isimleri meçhuldür. Yalnız Fo-hi'nin halefleri malûmdur. Burada bile bazı müverrihler bu adamların onun nâzırları yahut aynı zamanda hükümran olan husûsî küçük krallar olduğunu söylüyorlar.

Cin-hoam-şi yani mukaddes beşer âilesi. Dört milyon altı bin altı yüz sene hükümran olmuştur.

U-long-ki. Yirmi yedi milyon üç bin altı yüz sene hükümran olmuştur.

Tsu-ti-ki. Altmış dört milyon dokuz bin beş yüz yirmi sene hükümran olmuştur.

Hu-lu-ki. Altı milyon üç bin sene hükümran olmuştur.

Lien-tung-ki. Altı milyon dokuz bin sene hükümran olmuştur.

Şu-ming-ki. Dört milyon sene hükümran olmuştur.

Li-ti-ki.

Şin-tong-ki.

San-Hoam'lar

Çinlilerin kendi târihlerinde yaptıkları taksimatı ben de dâima muhafaza ediyorum. *San-Hoam* "üç mukaddes" demektir. Bu unvan altında üç hükümdarı kastederler. Fakat bu sınıftakilerin teşkil edeceği hükümet noktasında hiç de müttefik değildirler. Bu az ehemmiyet taşıyan bir meselede hiçbir tarafı tutmaksızın ben San-Hoam'ların Fo-hi ile Şin-tong ve Hoam-ti'den meydana geldiklerini söyleyenlerin fikrini kabul ediyorum. Fo-hi'nin Çin'e girdiği ihtimale yakın görünüyor. Bu konuda söylenebilecek en makul şey budur. Fakat hangi zamanda yaşadığını, kaç sene hükümet sürdüğünü tayin etmek kābil değildir. Zaten onun devresinden târihî bir kat'iyetle bahsedilebileceğine ihtimal vermeyiz. Çünkü Çinliler bile kendisinin Yao zamanında geldiğini söylüyorlar.

Tai-hu-fo-hi. Buna *Yao-hi* namı da verilir. 101 sene, bazılarına göre 110 sene hükûmet etmiştir. Pâyitahtı Şen-si dâhilinde Çin şehri idi.

Niu-va-hi. (Bazılarına göre Fo-hi'nin zevcesidir.)	*Hau-siu-şi*
	Tsun-liu-şi
Kung-tong-şi	*Huen-tun-şi*
Ta-ting-şi	*Hau-ing-şi*
Pe-huang-şi	*Çu-siang-şi*
Çung-pang-şi	*Ku-tien-şi*
Lie-lu-şi	*İn-kuam-şi*
Li-lien-şi	*Vu-kuam-şi*

(Bu on beş kişinin on yedi bin yedi yüz seksen sekiz sene hükûmet sürdükleri iddia olunuyor. Fakat yine tekrar ediyorum, ne burada arz eyleyecekleri sıraya, ne kendilerine atf olunan uzun müddete ehemmiyet vermemelidir.)

Yen-ti-şin-tung-şi. 140 sene hükümet sürmüştür. Pâyitahtı Şantung dâhilinde Lu şehridir.

Ti-lin-kuei. Şin-tung'un oğludur. 70 sene hüküm sürmüştür.

Ti-şeng. Ti-lin-kuei'nin oğludur. 60 sene hüküm sürmüştür.

Ti-ming. Ti-şeng'in oğludur. 49 sene hüküm sürmüştür.

Ti-siuen. Ti-ming'in oğludur. 45 sene hüküm sürmüştür.

Ti-lai. Ti-siuen'in oğludur. 48 sene hüküm sürmüştür.

Ti-li. Ti-lai'nin oğludur. 42 sene hüküm sürmüştür.

Ti-yu-kang. Ti-lai'nin oğludur. 55 sene hüküm sürmüştür.

(Bu yedi kişi 369 sene hüküm sürmüşlerdir fakat bazı târihçiler bunların mevcudiyetlerini kabul etmiyorlar.)

Bu son hükümdar devlet işlerini ihmal ettiğinden kendisine tâbi ve haraç-güzar olanlar isyan ettiler. Hoam-ti kendisine ilân-ı harb ederek mağlup eyledi.

Hoam-ti-yeu-hiung-şi[1]. 110 sene hükümran olmuştur. Pâyitahtı Şe-lu'da idi. Yirmi beş çocuk bırakmıştır.

Bu hükümdarın saltanatı zamanından evvele âit rivâyetlerin tamamı şüphelidir. Hatta bu şüphelilik kendisinin hükümranlık

[1] Bu ismi, "mukaddes imparator" manâsını ifâde eden Hoam-ti ünvânıyla karıştırmamalıdır. Burada Hoam-ti, "Sarı imparator" yahut "Arz hükümdarı" diye tercüme edilebilir. Sarı yahut daha ziyâde kızıl demek olan "Hoam" Kitab-ı Mukaddes'teki "Edum" kelimesine mukâbildir. Ve onun gibi bu da Arz'a delalet etmektedir.

devresini bile içine alır. Bunun hakkında da, Fo-hi hakkında denildiği gibi, "vücudu muhtemeldir" denilebilir.

-2-
U-ti'ler

Bu iki hece "Beş İmparatorlar" manâsını ifâde eder. Bu ünvanın kimlere âit olduğu noktasında da Çin ulemasının fikirleri muhteliftir. Bazıları Hia'lar sülalesinin kurucusunu buraya sokuyorlar. Bu takdirde bu sınıfın birincisi San-Hoam'ların son hükümdarı olmak ve Fo-hi yukarıki sınıfa sokulmak lazım gelir. Bu U-ti'lerin son ikincisi olan Yao ile Şun devrinden kalma eserlere mâlikiz. Bu suretle onların mevcudiyetinden emîn bulunuyoruz. Fakat daha ziyâde hükümdarları zühd ve takvâya ve adâlete teşvîk etmek ve tebaalarına karşı borçlu oldukları şeyler hakkında kendilerine bir fikir vermek için yazılmış olan bu eserler târihsizdirler. Hükümranlık zamanlarını tesbît için kaynaklarının ne olduğunu bilmediğimiz sonraki eserlere mürâcaat mecburiyetinde kalıyoruz. Burada takip ettiğim alelade târihlerden başka *Tsu-şu*'nun bahsettiği farkları da gösteriyorum. *Tsu-şu* "Bambu kitabı" demektir. Bu, eski bir Çin târihidir ki umûmî kitap yangınından kurtulmuştur. Bize kadîm bir târih sistemi arz ediyor ki bunu tedkîk etmeksizin reddetmemek, ne olduğunu öğrenmek iktizâ eder. Devrelerde göze çarpacak farklar Çin târihinin de bizim kadîm eserlerimizden üstün olmadığını isbat edecektir. Orada da aynı şüphelilik hüküm sürüyor. Bizim müverrihlerin Keldânîler ve Mısırlılar ile kadîm Yunan kralları hakkındaki araştırmalarında hükümranlık zamanlarını birbirine uyuşturmak için uğradıkları müşkilata orada da tesâdüf olunuyor. Bu, uzaktan görüldüğü için hayret ve takdir ile temâşâ edilen bir güzel âbidedir. Yanına yaklaşınca ona hürmet etmek ve tarafgîrlik düşüncesinden arınmış bir surette onu tedkîk eylemek lazımdır.

Şai-hau-kien-tien-şi, Hoam-ti'nin oğludur. 84 sene hükûmet etmiş, yüz sene yaşamıştır. Pâyitahtı Şan-tung dâhilinde Yen-çeo yakınında Kiu-keo'da idi.

Çuen-hiu-kau-yang-şi ibn Çang-i ibn Hoam-ti, 78 sene hükûmet etmiş, 105 sene yaşamıştır. Pâyitahtı Pe-çe-li dâhilinde Pu-yam'da idi.

Tsu-şu da bu hükümdarın saltanat devrini gösterir. 78 sene hükümet ettiğini o da söyler.

Ti-ku-kau-sin-şi, Hoam-ti ahfâdından Çao-kien'in oğludur. Bazılarına göre 70, bazılarına göre 75, *Tsu-şu*'ya göre 63 sene hükûmet sürmüştür. Pâyitahtı Po idi.

Ti-çi diğer adıyla *Kie*. Ti-ku'nun oğludur. Beş sene, *Tsu-şu*'ya göre 9 sene hüküm sürmüştür. Sefâhatinden dolayı men' edilmiş ve hesaba katılmamıştır.

Ti-yao-tau-tang-şi, Ti-ku'nun oğludur. *Tsu-şu* ve bazı yazarlara göre 100 sene, bazılarına göre 98 sene saltanat sürmüştür. 118 sene yaşamıştır. Pâyitahtı Şan-si dâhilinde Pim-yam'da idi.

Tsu-şu burada üç senelik bir saltanat fâsılası kaydeder.

Ti-şun-yeu-yu-şi, 50 sene saltanat sürdü, 112 sene yaşadı. Şan-si dâhilinde Pu-fan'da idi. Bugün Pu-Çeo deniliyor.

Tsu-şu burada üç senelik bir hükûmet fâsılası kaydediyor.

Yao ile Şun'un Çin'de vücuda getirdikleri inşaat, namlarını ölümsüz bir hale sokmuştur. *Şu-king*'de de bahisleri geçer. Halkı bahtiyar etmek hususunda gösterdikleri ihtimam ve fazîletler takdîr edici bir lisanla yâd olunur. Aynı eserde kadîm Çin hakkında sahih bir tasvire tesâdüf olunuyor. Yao, Çin'i dokuz "Çeo"ya yani vilayete taksim etmiştir. O târihte Çin ülkesi güney tarafında ancak Kiang nehrine yahut pek az ötelere kadar uzanıyordu. Güney kavimlerinin geri kalan kısımları barbar idiler. Uzun müddet de o halde kalmışlardır. Bahsettiğim eser Çin İmparatorluğunu Yao'dan çok evvel kurulmuş diye kabul ediyor ve Çinlilerin medeniyet dâiresine girmiş olduklarını, sanayinin ilerlemiş bulunduğunu farz ediyor. Bu sanayinin başka memleketlerden geldiği ve Çin'e orada yerleşen muhacirler tarafından getirildiği büyük ihtimaldir.

Yao'nun hükümranlığı zamanında Çin'in büyük bir kısmı sular altında kalmıştı. Bazı Avrupa muharrirleri bu vak'ayı Nuh Tufânı addetmek istemişlerdir. Bazıları ise bunu Ojyez (Ogyhes) yahut Dökalyon (Deucalion) Tufânı gibi husûsî bir tûfân telakkî etmişlerdir. *Şu-king*'de bu suların semâya kadar çıktığı, tepeleri ve dağları aştığı söyleniyor. Bu, tebaasının musîbetlerine esef eden bir hükümdarın ifratından ibarettir. Tebaasının felaketlerine bir hükümdarın bu kadar hassas oluşu nâdir bir keyfiyettir. Daha sonraları bütün

bütün nedret kesbetmiştir. Bu taşkınlar, anlatıldığı kadar muazzam olsaydı sular akıp gitmeden evvel Yao nerede oturabilirdi? Ben zannediyorum ki bu tufân, henüz pek az meskûn olan ve büyük ihtimalle arazisi ziraat için tamamıyla açılmış bulunan bir memlekette nehirlerin ve çayların alışılmış olan taşkınlarından başka bir şey değildi. Bu ilk imparatorlar setler yaptırdılar, fazla suları yahut geçit bulamayan suları başka taraflara aktarmak için kanallar kazdırdılar, dağlar deldiler. Bu muazzam eserler mahv edilecek olursa Çin yeni bir tufân altında sulara gark olmuş kalacaktır. Holanda da setler olmazsa aynı musîbetlere maruz bulunuyor.

-3-
Hia'lar Sülalesi

İmparator Yao bu suları akıtmak için Kuen'i seçip tayin etmişti. Kuen'in hatası yüzünden dokuz senelik bir çalışma buna kâfî gelmedi. Kuen idam ettirildi. Yerine oğlu Yu tayin edildi. Bu, on üç sene çalışarak muvaffak oldu. Yao'ya halef olan İmparator Şun kendisinin bu muazzam hizmetine mükâfaten Hia sülalesi reisi addetti ve ona "Pe" ünvanını verdi ki bunu Fransızcaya tercüme kābil değildir. Krallığın ileri gelen beğlerine verilen "Marki" yahut "Kont" ünvanlarına bir dereceye kadar yaklaşır. Bu, sonra imparatorluğa ortak edildi. Şun'un vefatından sonra tahta çıktı. Şun'un saltanat iddiasında bulunan bir oğlu çekilmeye mecbur oldu. Bu, Şun'un reyiyle bütün millet için imparator seçilmişti. İsmi Ven-min idi. Kadîm İmparator Hoam-ti neslinden geldiği iddia olunuyordu. Ondan sonra hemen bütün hânedan kurucuları hep aynı menşe'den gelirler. Bu biraz şüphe nazarıyla görülecek bir keyfiyettir. Bütün o kadîm imparatorlar gibi hârikalara karışmış bir surette doğmuştur. Annesi gezinirken kendisine bir yıldız çarparak onu gebe bırakır. Çin'de hükümran olan ilk hânedanın kurucusu olan bu çocuk doğdu. O vakte kadar Çin İmparatorluğu seçim esası üzerine kurulmuştu. Yu, Çin İmparatorluğunu dokuz vilayete ayırdı. Bu kadîm taksimin faydasını muhâfaza için âbide hizmetini görmek üzere dokuz küp yaptırdı. Akıllıca nizamlar tanzim etti, takvimi düzeltti Çinlilerin bugün bile hayran kaldıkları bir takım fazîletlerle muhterem bir hale geldi. İsâ'nın doğumundan 2208 sene evvel tahta çıktı. Pâyitahtı Şan-si dâhilinde Gan-ye'de idi.

Milattan Önce

Ti-yu, Kuen'in oğlu. Şun ile birlikte 17 sene, yalnız başına 8 sene, Mösyö Formuz'a göre 10 sene, *Tsu-şu*'ya göre 8 sene hüküm sürmüştür. 100 sene yaşamıştır. -Burada *Tsu-şu* üç senelik bir saltanat arası kaydeder.-........2198

Ti-ki, bunun oğlu. *Tsu-şu*'ya göre 9 sene hüküm sürmüştür. *Tsu-şu*'ya dört senelik bir saltanat arası vardır........2189

Ti-tai-kam, Ti-ki'nin oğlu 29 sene, *Tsu-şu*'ya göre 4 sene hüküm sürmüştür. Avda iken Heu-ye saltanatının on dokuzuncu senesinde kendisini yakalayarak hal' etmiş ve pâyitahtını düşmanına kaptırmıştır. Kalan seneler kendisine atfedilmektedir. Pâyitaht Yang-hia'ya nakledildi. – *Tsu-şu*'ya göre iki senelik bir saltanat arası vardır.-........2160

Ti-çung-kang, Ti-ki'nin oğlu; 13 sene, *Tsu-şu*'ya göre 7 sene hüküm sürmüştür. Pâyitahtı Gan-ye-hien'de idi. -Tsu-şu'ya göre 3 senelik bir saltanat fâsılası vardır.-........2147

Ti-siam, Çung-kang'ın oğlu. 26, 27 yahut 28 sene hükümet sürmüştür. Tsu'şu son rivâyeti kabul ediyor. Bu hükümdar Şam-kieu'da mukîm idi. Saltanatının ilk senesinde Heu-ye kendisini tahttan mahrum bıraktı ve sekiz sene zorbaca hüküm sürdü........2120

Han-şu, Heu-ye'nin nâzırıdır. Efendisini öldürerek 40 sene saltanat sürmüştür. Bunu da Şau-kam öldürmüştür. *Tsu-şu* 3 sene saltanat ettiğini ve sonra 37 senelik bir hükümet fâsılası görüldüğünü söylüyor........2080

Ti-şau-kam, Ti-siam'ın oğlu. Yalnız başına 21 sene, Han-tsu ile birlikte saltanat ettiği seneler de hesaba katılırsa 61 sene hüküm sürmüştür. İki gâsıbın idâreleri zamanı müşterektir. Tsu-şu 21 sene hükümet ettiğini, sonra 2 sene saltanat fâsılası olduğunu söyler. Pâyitahtı Yuen'de idi........2058

Ti-çu, Şau-kam'ın oğlu. Bütün müverrihlere göre 17 sene hüküm sürmüştür. Pâyitahtı Lau-kieu'da idi. *Tsu-şu* bir senelik bir saltanat fâsılası kaydeder........2041

Ti-huai, Çu'nun oğludur. 26 sene hüküm sürmüştür. *Tsu-şu* kendisine Ti-suen diyor ve 44 sene saltanat ettiğini söylüyor........2015

Ti-mam, Huai'nin oğludur. 18, *Tsu-şu*'ya göre 58 sene hükûmet etmiştir. Sonra bir senelik hükûmet fâsılası vardır........1997

Ti-sie, Ti-mam'ın oğludur. 16, *Tsu-şu*'ya göre 25 sene hükûmet etmiştir. *Tsu-şu*'ya göre 3 senelik hükûmet arası vardır........1981

Ti-pu-kiam, Sie'in oğludur. 59 sene hüküm et etmiştir........1922

Ti-kiong, Sie'nin oğludur. 21 sene hükümet etmiştir. *Tsu-şu*'ya göre 3 senelik saltanat fasılası vardır. 1901

Ti-kin, Kiong'un oğludur. 21, *Tsu-şu*'ya göre 8 sene hükümet etmiştir. Si-hu'da ikāmet ederdi. *Tsu-şu*'ya göre 38 senelik saltanat fasılası vardır 1880

Ti-kong-kia, Pu-kiang'ın, bir rivâyete göre Kin'in oğludur. *Tsu-şu*'ya nazaran 31 sene hükûmet sürmüştür. *Tsu-şu*'ya göre 26 senelik saltanat fasılası vardır. 1849

Ti-kau, Kong-kia'nın oğludur. 11, Forsun'a göre 21, *Tsu-şu*'ya göre 3 sene hüküm sürmüştür. *Tsu-şu*'ya göre 2 senelik saltanat fasılası vardır 1838

Ti-fa, Kau'nun oğludur. 19, *Tsu-şu*'ya göre 7 sene hüküm sürmüştür. 1819

Ti-kuei, nam-ı diğerle *Kie*, Fa'nın oğludur. 53, *Tsu-şu*'ya göre 31 sene hüküm sürmüştür. 1767

Kong-kia'nın sefâhati, hükûmet idâresini ihmali maiyetindeki prensleri isyana sevk etti. Bunlar hükümdar olmaya teşebbüs ettiler. İmparatorluk hüküm ve nüfuzuna karşı bu ilk tecâvüz, halefleri imparatorlar zamanında önlenip cezalandırılamadı. Bütün imparatorluk Ti-kuei'nin hükümranlığı zamanına kadar karışıklık içinde kaldı. Bu hükümdar zamanında Hia âilesi saltanatı tamamen elinden kaçırdı. Müteakip sülalenin kurucusu olan Tam, ilk önce Kuei'nin emriyle hapsedilmişti. Sonra tahliye edildi. Fazîletlerinden dolayı halkça pek sevildi. İmparatorluğun bütün ekâbiri kendisinin etrafında toplandı. Halkın kendisine karşı bağlılığından emîn olarak zâlim, zevk-u sefâya düşkün ve o zaman Çinlilerin uğramış oldukları bütün felaketten mes'ûl diye telakkî edilen bir hükümdara karşı mücâdele etti. Kuei'nin elinden hükûmet alındı. Artık kendisine vaktiyle düşmanını zincir-bend olarak hapiste tutarken öldürtmemiş olduğunun faydasız nedâmeti kaldı. Kiang nehri civarında Kannan-sau'ya çekildi. Çin tahtını pisleyen müstebitler arasında ismi yâd edilmektedir. Aradan geçen üç bin beş yüz sene, sefâhatlerinin hâtıralarını Çinlilerin zihninden silememiştir. Bundan daha büyük bir zamanın da Yao'nun ve Şun'un fazîletlerini unutturamadığı gibi.

Bu hânedan 471 ve bir rivâyete göre 432 sene hükümran olmuştur. Benim kabul ettiğim hesaba nazaran bunun sıhhatini pek iddia edemezsem de, 440 sene hükûmet etmiş olmaları daha muhte-

meldir. Muhtelif hükümdarların saltanatları zamanı toplanılacak olursa bu yekûn elde edilmez. Hiç şüphe yok ki kaydedilmemiş saltanat fâsılaları olmuştur. Yeni imparator Hialar âilesine mensup prenslere arazî tahsîs etti. Bunlar oralarda küçük hükümdarlar gibi yaşadılar.

-4-
Şam'lar Hânedanı

Kuei'yi tahttan inmeye icbâr eden aynı sebepler Çing-tang'ı da tahta çıkarmıştır. Bu da, iddia olunduğuna göre, Hoam-ti sülalesinden idi. Atalarından İmparator Ti-ku'nun oğlu Ki, Yao zamanında memlekete büyük hizmetler ifâ etmişti. Buna mükâfaten küçük Şam Prensliğine nâil olmuştu. Kuei'nin kötü hallerine tamamen vâkıf olan Çing-tang bir hükümdarın yalnız devlet işleriyle meşgul olması lazım geleceğini ve taşıdığı nüfûz ve kudretin Cenâb-ı Hak tarafından kınanmış bir takım ihtirasları daha kolaylıkla tatmin etmesi için bahşedilmemiş olduğunu söylemek cesâretinde bulundu. Bu sözlerden kızan İmparator, Çing-tang'ı zincire vurdurdu. Âdil bir hükümdar için bu kadarı pek fazla idi, fakat müstebid bir hükümdar için pek azdı. Serbest bırakılan Çing-tang halkın umûmî hoşnutsuzluğundan istifâde etti ve Kuei'nin suçlarını cezalandırmak için Cenâb-ı Hak tarafından gönderilmiş olduğuna inandı. Kuei'yi hal' etmekte müşkilat çekmedi. Milattan önce 1767 târihinde "İmparator" ilan edildi. Pâyitahtını Ho-nan dâhilinde Kuei-te-ku taraflarında Po'da kurdu. *Şu-king*'in verdiği izâhâta bakılırsa, bu hükümdar, Kuei'yi tevkîf ettirdiğine nâdim olmuştur. Sâdık bir tebaaya düşen vazîfeden sapmış olmaktan ve haleflerinin kınamalarına uğramaktan korkuyordu. Bir nâzır kendisini te'mîn etti ve şu sözleri söyledi:

> *"Cenâb-ı Hak insanları bir çok ihtiraslarla birlikte halk etmiştir. İnsanlar bu ihtirasların esîridirler. Cenâb-ı Hak, alelade insanları idâre için kötülük yönündeki temâyüllerine mağlup olmayan bir âkil kişiyi seçer. Kuei nefsine hâkim olamadı. Kalbindeki karmaşık duyguları devlet işlerine intikal ettirdi. Cenâb-ı Hak bu karışıklıkları yatıştırmak için sizi gönderiyor. Her şeyde takip edilmesi lazım gelen hayra vâsıta olmanızı istiyor. Tebaanıza fazîlet numûneleri gösteriniz. Rehberiniz kānun olsun."*

Çing-tang, zühd ve takvâsı, tab'ındaki mahviyet dolayısıyla tebasının muhabbetine nâil olmuştur. Yedi sene devam eden bir kıtlıktan imparatorluğu kurtarmak için nefsini kurban etmek istiyordu.

Milattan Önce

Çing-tang, Tsu-şu'ya göre 13 sene hüküm sürmüştür. 1754

Vai-ping, Çing-tang'ın oğlu. *Tsu-şu*'ya göre 2 sene hüküm sürmüştür.

Çung-cin, Çing-tang'ın oğlu. *Tsu-şu*'ya göre 4 sene hüküm sürmüştür. Sâir müverrihler bu hükümdarları zikretmezler ve hükümranlık zamanlarını aşağıdaki hükümdarların zamanlarına katarlar.

Tai-kia, Tai-ting'in oğlu, 33 sene hükûmet etmiştir. Mösyö Formun ancak 13 sene, *Tsu-şu* 12 sene hüküm sürdüğünü söylüyor. Hallerinin kötülüğünden dolayı tahttan indirilmiş, sonra *Tai-tsong* ünvanı altında tekrar tahta çıkarılmıştır. 1721

Vu-t ing, Tai-kia'nın oğlu, 29, *Tsu-şu*'ya göre 11 sene hüküm sürmüştür 1691

Tai-kang, Tai-kia'nın oğlu, 25 sene hüküm sürmüştür. *Tsu-şu* buna Siau-feng namını veriyor ve ancak beş sene hükümran olduğunu söylüyor. 1667

Siau-kia, Tai-king'in oğlu yahut bazılarına göre biraderidir. 16 sene hükûmet sürmüştür. 1650

Yum-ki, Tai-king'in oğludur. 16 sene hükûmet etmiştir. 1638

Tai-çing, diğer bir rivâyete göre *Tai-vu,* Tai-king'in oğludur. 75 sene hükûmet etmiştir. Kendisine Çung-tsong namı veriliyor. Bu hükümdar en azından 104 sene yaşamıştır. Yahut Çin târihçileri hata ediyorlar 1563

Çung-ting, Tai-çig'in oğlu, 13, *Tsu-şu*'ya göre 9 sene hüküm sürdü. 1550

Vai-çin, Tai-çing'in oğlu. 15, *Tsu-şu*'ya göre 10 sene hüküm sürmüştür. 1535

Ho-tan-kia, Tai-çing'in oğlu. 9 sene hükümdar olmuştur. 1526

Tsu-ye, Ho-tan-kia'nın oğlu. 19 sene hükümran olmuştur. 1509

Tsu-sin, Tsu-ye'nin oğlu. 16, *Tsu-şu*'ya göre 14 sene hüküm sürmüştür. 1471

Vu-kia, Tsu-ye'nin oğlu. 25 sene hükûmet etmiştir. *Tsu-şu* buna Tai-kia namını verir ve ancak 5 sene hükûmet ettiğini söyler 1466

Tsu-ting, Tsu-sin'in oğlu. 32, *Tsu-şu*'ya göre 9 sene hükümet etmiştir 1434

Tan-kang, Vu-kia'nın oğlu. 25, *Tsu-şu*'ya göre 6 sene hükümet etmiştir....1409
Yam-kia, Tsu-ting'in oğlu. 7, *Tsu-şu*'ya göre 4 sene hükûmet etmiştir....1402

Bu hânedanın imparatorları çoktan beri imparatorluğun eski kanunlarından sapmışlardı. Tahta cülûs, şehzâdeler arasında dâhilî muharebeler doğurmuş, bu da haraca bağlanmış olan küçük kralların istiklal kazanmalarına sebebiyet vermişti. Bu krallar imparatora ta'zîmat sunmak üzere artık alelusûl saraya gelmez olmuşlardı. Po'un-kang tahta çıktığı vakit imparatorluk dâhilinde intizam ve sükûnu iâde etti. Âilesine o zamana kadar taşıdığı Şam-su namına mukābil "İn" namını vardı. Pâyitahtı tekrar Kuei-te-fu yakınında Po'ya götürdü.

Şam Sülâlesi'nin İn Namını Taşıyan Şubesi

Milattan Önce

Po'un-kang, Tsu-ting'in oğludur. 28 sene hükümet etmiştir....1374
Siau-sin, Tsu-ting'in oğludur. 21, *Tsu-şu*'ya göre 3 sene hükümet etmiştir....1353
Siau-ye, Tsu-ting'in oğludur, 28, *Tsu-şu*'ya göre 10 sene hükümet etmiştir....1325
Evvelki hükümdarlara daha çok saltanat müddeti tayin eden müverrihlerin hesabına göre en azı 109 sene yaşamış olmak gerekir.
Vu-ting, Siau-ye'nin oğludur. Kendisine Kau-tsong ünvanı veriliyor. 59, Mösyö Formun'a göre 50 sene hükümet etmiştir....1266
Tsu-kam, Vu-ting'in oğludur. 7, *Tsu-şu*'ya göre 11 sene hükümet etmiştir....1259
Tsu-kia, Vu-ting'in oğludur. 33, Formun'a göre 24 sene hükümet etmiştir....1226
Lin-sin, bir rivâyete göre *Lin-kia*, *Tsu-şu*'ya göre Fung-sin, 6 sene, *Tsu-şu*'ya göre 4 sene hükümet etmiştir....1220
Kang-ting, Tsu-kia'nın oğlu. 21, *Tsu-şu*'ya göre 8 sene hükümet etmiştir....1199
Vu-ye, Kang-ting'in oğludur. 4, *Tsu-şu*'ya göre 35 sene hükümet etmiştir....1195

Tai-tim, Vu-ye'nin oğludur. 3 sene hükûmet etmiştir. *Tsu-şu* buna Ven-ting diyor ve 13 sene hükümet ettiğini söylüyor. 1192

Ti-ye, Tai-ting'in oğludur. 37, bazılarına göre 36, *Tsu-şu*'ya göre 9 sene hükümran olmuştur. 1155

Şeu-sin, bazılarına göre Şeu, 33, Formun'a göre 32 sene hükümet etmiştir. Bu da hükümranlığının son senesinin aşağıki hükümdarın saltanatı zamanı arasında sayılmasından ileri geliyor. Buna Ti-sin namını veren *Tsu-şu* 52 sene hükümet ettiğini söylüyor 1122

Bu hükümdarın saltanatı zamanında Şam'lar hânedanı imparatorluk tahtını kaybetti. Çeo Sülalesi bunların yerine geçti. Şeu-sin'in Tan-ki ile olan ifrat sefâhati ve tebaasına karşı zulmü kadar millet büyüklerini ve halkı azaba sokan bir şey olmamıştır. İhtarlardan bir fayda sağlanamayınca muhtelif fırkalar teşekkül etti. Bütün bunları Si-pe isminde biri bir araya topaldı. Bu zat "Ven-vam" namı altında daha çok bilinir. Pek çok hürmete nâil oldu. "İmparatorluğa" geçemedi. Buna meydan vermeyen ölüm, kendisinin hukukunu oğlu Vu-vam'a bıraktı. Bütün ekâbir onun yanında toplandılar. Hükümdarı âkilâne nasîhatlarla yola getirmeye uğraşıp nihâyet ümidi kestikten sonra silah kullanmaya karar verdiler. Çeo-sin sefâhatte ısrar etti. Vu-vam milletin başına geçti. İmparatoru mağlup etti. İmparator, Sardanapal gibi, bütün hazîneleri ile ateşin içine kendisini attı. Vu-vam İmparator'un başını kestirdi, bunu bir mızrağın ucuna taktılar. Metresi Tan-ki katledildi. Günahsız olarak hapsedilmiş olanlar hepsi tahliye edildi.

Bu hükümdarlardan her birinin saltanat zamanları hakkında göze çarpan fark, hânedanın bütün devamı müddeti için geçerlidir. Bu hânedanın 496 sene, 600 sene, 645 sene hükûmet ettiği söyleniyor. Birbirlerinden bu kadar uzak olan bu hesaplar, şu eski târihlere ne kadar az itimad edilebileceğini bize gösterir. Benim takip ettiğim hesaba göre bu hânedan 546 sene hüküm sürmüştür. Çinliler çok kere bir hükümdarın saltanatının son senesini yeni bir hânedan te'sîs eden yahut karışıklıklardan sonra iktidar makāmına gelen sonraki hükümdarın hesâbına kaydederler. Bundan dolayı bir saltanat hânedanının devamı hesabında bir iki senelik bir fark zuhûr eder.

-5-
Çeo Sülalesi

Bu yeni hânedanın hükümdarları kadîm İmparator Ti-ku sülalesinden ve bundan dolayı Ki vâsıtasıyla Hoam-ti neslindendirler. Ki, İmparator Pao ve Şun'un idâresi devrinde hizmette bulunmuştu. Küçük bir sancak reisi idi. Ku-kong-tan namında torunlarından biri aynı sıfatla Ki-şan'a nakledilmiş ve o ülkeye Çeo namını vermişti. Kadîm Çin kitaplarında sık sık bahsi geçen Ven-vam kendisinin torunu idi. Çeo hânedanının temellerini atan odur. Hükümdarı hareketini değiştirmeye teşvîk edip hiçbir semere elde edemeden vefat etti. Oğlu Vu-vam asker topladı, tahtı zapt etti. Pâyitahtı Hao'da idi. Fakat sonraki hükümdarlar zamanında pâyitahtın mevkii değişmiştir.

Bu hükümdar gâyet cömertti. Müstebit hükümdarı atmak husûsunda kendisine yardım etmiş olan küçük prensler pek çok ihsanlarda bulunmuştu. Bundan dolayı halefleri pek sıkıntı çektiler. Bütün vilayetler, ekâbirin hırs ve tama'ına maruz oldular ve bundan dolayı imparatorluğun harap olmasına sebebiyet verdiler.

Milattan Önce

Vu-vam, Ven-vam'ın oğludur. 93 sene yaşamış, 7 sene hükümet etmiştir. *Tsu-şu* 17 sene diyor. 1116

Çing-vam, Vu-vam'ın oğlu. 50 sene yaşamış, 37 sene hüküm sürmüştür 1079

Kam-vam, Çing-vam'ın oğlu. 26 sene hükümet etmiştir. 1053

Çao-vam, Kam-vam'ın oğlu. 51, *Tsu-şu*'ya göre 19 sene hüküm sürmüştür 1002

Mo-vam, Çao-vam'ın oğlu. 105 sene yaşamış, 55 sene hükümet etmiştir 947

Kum-vam, Mo-vam'ın oğlu. 84 sene yaşamış, 12 sene hükümet etmiştir 935

Y-vam, Kum-vam'ın oğlu. 50 sene yaşamış, 25 sene hüküm sürmüştür 910

Hiau-vam, Kum-vam'ın oğlu. 65 sene yaşamış, 15 sene hüküm sürmüş; *Tsu-şu* 9 sene diyor. 895

Y-vam, Hiau-vam'ın oğlu. 60 sene yaşamış, 16 sene hükümet etmiştir. *Tsu-şu* 8 sene diyor. 879

Li-vam, Y-vam'ın oğlu. 37 sene hükümet etmiştir. Zâlimliğinden dolayı hal' olunmuştur. 841

14 senelik bir saltanat fâsıla vardır. Bu fâsıla esnâsında Çeo-kong ve Çao-kong namında iki nâzır hükûmeti idâre etmişlerdi. Bunların hükûmet naipliklerine müverrihler "Kong-hu" namını veriyorlar. *Tsu-şu* Li-vam'ın 26 sene hükümet ettiğini söylüyor.

Siuen-vam, Li-vam'ın oğlu. 46 sene hükümet etmiştir. *Tsu-şu* burada bitiyor. 782

Yeu-vam, Siuen-vam'ın oğlu. 11 sene hüküm sürmüştür. 771

Pim-vam, Yeu-vam'ın oğlu. 51 sene hüküm sürmüştür. Saltanatı zamanında Çeolar zayıflamaya başladılar. Haraç-güzar prensler pek kuvvetlendiler. Pâyitahtını Ho-nan dâhilinde Lu-ye'ye nakletti. Bundan dolayı müteakip hükümdarlara Doğu Çeoları ünvanı verilmiştir. Çincede Tong-Çeo derler 720

O'un-vam ibn Siu-su ibn Pim-vam, 23 sene hüküm sürmüştür. 697

Çuam-vam, O'un-vam'ın oğludur. 15 sene hüküm sürmüştür 683

Li-vam, Çuam-vam'ın oğludur. 15 sene hüküm sürmüştür. 677

Huei-vam, Li-vam'ın oğludur. 25 sene hüküm sürmüştür 652

Siam-vam, Huei-vam'ın oğludur. 33 sene hüküm sürmüştür. 619

Kim-vam, Siam-vam 'ın oğludur. 6 sene hüküm sürmüştür 613

Kuam-vam, Kim-vam'ın oğludur. 6 sene hüküm sürmüştür. 607

Tim-vam, Kim-vam'ın oğludur. 21 sene hüküm sürmüştür. 586

Kien-vam, Tim-vam'ın oğludur. 14 sene hüküm sürmüştür. 572

Lim-vam, Kien-vam'ın oğludur. 27 sene hüküm sürmüştür 545

Kim-vam, Lim-vam'ın oğludur. 25 sene hüküm sürmüştür. 520

Tao-vam, Kim-vam'ın oğludur. 200 gün hüküm sürmüştür. Sayılmıyor.

King-vam, Kim-vam'ın oğludur. 44 sene hüküm sürmüştür. 476

Yuen-vam, Kim-vam'ın oğludur. 7, bazılarına göre 6 sene hüküm sürmüştür. 469

Çing-ting-vam, Yuen-vam'ın oğludur. 27 sene hüküm sürmüştür. 441

Gnai-vam, Çing-ting-vam'ın oğludur. 3 ay hüküm sürmüş, biraderi Su-vam tarafından katledilmiştir.

Su-vam, Çing-ting-vam'ın oğludur. Beş ay hüküm sürmüştür. Biraderi Kao-vam tarafından katledilmiştir.

Kao-vam, Çing-ting-vam'ın oğludur. 15 sene hüküm sürmüştür. 426

Guei-lie-vam, Kao-vam'ın oğludur. 24 sene hüküm sürmüştür. 402

Bu hükümdarın saltanatı zamanı Çin târihinde karışıklıkların ve dâhilî muharebelerin artması sebebiyle mühim bir devre oluşturur. Umûmiyetle kendisinin ve haleflerinin saltanatı zamanı "Çin-kue" yani "Muharip Krallıklar" tabiriyle ifâde edilir. Bazı Çin târihçileri târihlerini bu devreden başlatmışlardır. İyi malûmat sâhibi olmayan Avrupa müverrihleri de târihî kat'iyet devresinin bu zamandan başladığı zannına düşmüşlerdir. Halbuki muhakkak olan bir şey bu devrenin Çin için bir felaket devresi olduğudur.

Gan-vam, Guei-lie-vam'ın oğludur. 26 sene hüküm sürmüştür. 376

Lie-vam, Gan-vam'ın oğludur. 7 sene hüküm sürmüştür.........................369

Hien-vam, Lie-vam'ın oğludur. 48 sene hüküm sürmüştür......................321

Şin-tsing-vam, Hien-vam'ın oğludur. 59 sene hüküm sürmüştür.............256

Tung-çeo-kiun, başka tabirle *Huei-kum,* Kau-kam'ın torunun oğludur. 6, bazılarına göre 7 sene hüküm sürmüştür. Kendisi sayılmıyor. Ancak2 sene hükümet sürdüğü söyleniyor.

İmparatorluğun muhtelif vilayetlerinde müstakil sâhip kesilen haraca bağlanmış bir sürü prensler halkı son derecede zaruret ve sefâlete düşüren karşılıklı bir harb içinde vakit geçirirlerken Çeo hânedanı hükümdarları nüfûz ve iktidarlarını kaybetmişlerdi. Çin o zaman, vaktiyle düklerin ve kontların idâreleri zamanındaki Frankların bulunduğu hale benzer bir hal içindeydi. Onlar kralın tebaası olmakla beraber çok kere kendisinin en büyük düşmanı idiler. Fakat bu küçük hükümdarların son dereceye varan nüfûz ve satvetleri küçük Tsin hânedanı hükümdarları tarafından imhâ edilecekti. Bu hânedan zaten o vakte kadar komşularından bazılarını itaatleri altına almıştı. Şin-tsing-vam'ın vefatından sonra imparatorluğun Çeolar elinde kalan kısımları ikiye ayrıldı. Nan-vam batı tarafını aldı. Tsinlere mukāvemet edecek kadar kuvvetli olmadığından elinde kalan otuz altı şehri onlara terk etti ve takriben otuz bin tebaa ile Çao-vam'a katıldı. Tsinler imparatorluğun müzeyyinatını [sembolik takılarını] ele geçirdiler. Yedi sene sonra Çuam-siam-vam, yaklaşık 863 sene kadar bir müddet Çin tahtına sâhip olmuş olan bütün Çeo âilesini mahv eyledi. Bu üç âileye Çinliler "San-tai" namını verirler.

-6-
Ta-Tsinler yani Büyük Tsinler Sülalesi

Çin bir müddet daha küçük kralların elinde perîşan kaldı. Onu bu halden kurtarmak için şiddetli bir ilaca ihtiyaç vardı. Yani, bütün bu küçük prenslikleri ezmek, hüküm ve nüfûzu tam anlamıyla bir tek hükümdar elinde toplamak iktizâ ederdi. Tsin âilesinin bu ilk hükümdarları buna muvaffak olamadılar. Çeoları mahv ettiler. O zaman mevcut prensler içinde en kuvvetlileri oldular. Bu âilenin menşeini Çeolar zamanında Tsin sülalesi bahsinde aramak gerekir.

Milattan Önce

Çao-siam-vam, imparator sıfatıyla 5 sene hüküm sürmüştür. 255

Hiau-ven-vam, Çao-siam-vam'ın oğludur. 10 sene hüküm sürmüştür.....250

Çuam-siam-vam, Hiau-ven-vam'ın oğludur 3 sene hüküm sürmüştür. 247

Bu hükümdarın vefatından sonra Çing-vang namındaki halefi gâyet kudret sâhibi oldu. Haraca bağlı prenslerden büyük kısmını itaat altına aldı. Çin târihçileri bütün Tsinlerin ikinci bir şubesini teşkil ederek Heu-Tsinler namını verirler.

Heu-Tsinler yahut İkinci Tsinler

Çing-vang bütün muhârebelerde o kadar bahtiyar oldu ki hemen bütün Çin'de müstakil bir hükümdar kesildi. Çinlileri çoktan beri muzdarip bulundukları esâret hâlinden kurtardı. Daha doğrusu onlara artık unutmuş oldukları bir hürriyeti iâde etti. Devletteki bu değişiklik Çinlilerde Çing-vang'a karşı kin ve garaz hissiyatı doğurdu. Bu kabîl ihtilallerde kaçınılmaz olan bazı şiddetli hareketler Çing-vang'ı bir müstebit zannettirdi. Bu hükümdar en büyük ve muhteşem hususları idrak eden dehâsıyla Çinlilerin pek kılı kırk yaran kānunlarının üstüne çıktı. Onların bâtıl düşüncelerini hafife aldı. Çinlilerin küçük müstebid hükümdarlarını mahv ederken mutlak bir sâhip hakkıyla hareket etti. Bütün imparatorluğun yüzünü değiştirdi. Âbidelere beslediği muhabbetin yönlendirmesiyle hayrete değer şeyler yaptırdı. Bunlar Mısır'daki muazzam inşaatla kıyas edilebilecek şeylerdir. Bunların bazıları tunçtan, bazıları altundan idi. O kadar ağır idiler ki ahâli bunları başka bir şehre naklettirmeyi

büyük bir iş gibi telakkî etmiştir. Bu heykeller ve sâir âbideler, pâyitahtı olan Si-gan-fu'da yaptırdığı sarayları süslüyorlardı. Bunların inşasından hayretlere düşen Çinliler müttefikan itirazlara kalkarak atalarının sâdeliğini hatırlattılar. Her tarafta kadîm kitaplardaki hikâyelerden bahsolunuyor, başka türlü hareket etmiş, halkı angaryalarla yormamış hükümdarlara âit hikâyeler tekrar ediliyordu. Bundan kızan hükümdar, bir âile babası gibi yaşayan ve edipler tarafından azarlanma vesilesi olarak dâima yâd edilen bu eski kralların hâtırasını unutturmak için bütün kitapları yaktırmaya karar verdi ve bu kararını tatbîk mevkiine koydu. Yalnız tabâbetten, ziraattan, usturlabdan ve buna benzer konulardan bahsedenlere dokunmadı. Bu hareket, Çin'in en büyük bir imparatorunun galat-ı tabiat [=yaratılışı kusurlu] bir mahlûk gibi telakkî edilmesine sebep olmuştur. Fakat dünyanın bu kısmında ilim ve edebiyat erbâbının uğradıkları bu şiddetli tazyîk, bunu icrâ eden hükümdardan ziyâde o târihteki ulemânın ihtiyatsızca ve kör körüne gösterdikleri gayrete atfedilmek lazım gelir. Bunlar arasında bazı kurbanlar da görüldü. Çünkü hürmet ve itaatte kusur etmişlerdi.

Kuzeyde oturan Tatarların yaptıkları akınlardan dolayı Çin uzun bir müddetten beri felaket içindeydi. Bazı küçük krallar Tatarları durdurmak için hudutlarda uzun bir set yaptırmışlardı. İmparatorluğun müstakil sâhibi olan Çing-vang [Çing-vam] bütün bu setleri birleştirdi ve kendisinin eski memleketi olan Tsin'de bir set yaptırdı. İşte bugün Sedd-i Kebîr [Büyük Set; Çin Seddi] dediğimiz şeyi bunlar teşkil etmektedir. Bazı Avrupalı muharrirlerin yazdıkları gibi bütün Sedd-i Kebîr'in bânisi Çing-vam değildir.

Bütün imparatorluğunu kırk "kiun" yahut sancak'a taksim etti. O zamanki Çin İmparatorluğu, Tataristan müstesna olmak üzere, hemen hemen bugünkü Çin kadar idi. O târihe kadar imparatorlar "kral" manâsına gelen "Vam" ünvanını taşımışlardı. Fakat o zaman bunu "imparator" diye tercüme etmek kābil idi. Çing-vam "Hoamti" yani "Mukaddes İmparator" ünvanını aldı. "Vam" ünvanı artık kendisinin tâbileri olan prenslere verilmeye başlandı.

Milattan Önce

Şi-hoam-ti, evvelce *Çing-vam*, Çuam-siam'ın oğlu. 37 sene hüküm sürmüştür. 210

Ulh-şi-hoam, Şi-hoam-ti'nin oğlu. 3 sene hükümet etmiştir....................207
Tse-ing, diğer tabirle *San-şi-vam,* Ulh-şi'nin oğludur. 36 gün hüküm sürmüştür.

Ulh-şi'nin sefâhati ve aynı zamanda cimriliği imparatorluğu eski hâline getirdi. İyi nâzırlar uzaklaştırıldı. Ancak hükümdarın ihtiraslarını kolaylaştıran ve teşvîk edenler iltifat görmeye başladı. Yeni hükûmetten hoşnûd olmayan büyük kumandanlar fırkalar teşkil ettiler. İmparatoru kendi gözdeleri telef etti. Tse-ing tahtında pek az müddet kaldı. Bütün vilayetler birer müstakil krallık kesildiler. Çin hiçbir zaman bu kadar büyük karışıklıklara maruz kalmadı, bu kadar parçalanmaya uğramadı. Artık ortada imparator yoktu. Bu anarşi hakkında doğru bir fikir edinmek için bütün bu küçük devletleri, hükümdarlarının isimleriyle, parçalanmışlıklarıyla bildireceğim. Bu suretle Han sülalesine kadar ineceğiz. Bu sülale imparatorluğu Şi-hoam-ti'nin bıraktığı halde tekrar elde edecek ve daha kuvvetli bir şekle sokacaktır. Büyük prenslere pek fazla bir hüküm ve nüfûz bırakan eski hükûmet şekli ise o zaman artık tamamıyla ortadan kaldırılmıştır.

-7-
İmparatorluğun Parçalanmış Kısımları

a. Tsu Krallığı

Bu küçük devletin kurucusu olan Çin-şing, Ulh-şi'nin saltanatının ilk senesinde, yedinci kamerî ayda meydana çıkmaya başladı. Fung-yang-fu arazisine mensuptu. Asker topladı. İmparatora karşı isyan etti. Ho-kuang vilayeti dâhilinde yer alan krallığına Tsu namını verdi ve "İn-vam" ünvanını aldı.

Milattan Önce

İn-vam, 6 ay hükümet sürmüştür..209
Vam-king-kiu, 208 senesinde birinci kamerî ayda hükümet etmeye başlayarak beş ay saltanat sürer. Hiang-leang kendisini mağlup eder. Huai-vam, sonra İ-ti ünvanını alır. Maktulen vefat etmiştir. ...205

Bu hükümdarın idâresi zamanında Tsu krallığı dört küçük krallığa parçalanarak yıkılmış oldu. Bu krallıklar şunlardır:

i-Batı Tsu Krallığı

Hiang-leang bu küçük devletin ilk temellerini kurmuş ve yetmiş bin kişiye mâlik bir hale gelmişti. Yeğeni Hiang-sie onun tasavvurlarını tatbikte devam etti ve "Pa-vang" ünvanını aldı. Nan-king vilayetinde oturuyordu. İ-ti'yi öldürdü. Sonra kendisini Hanlar mağlup ettiler. 202 târihinde intihar etti.

ii- Heng-şan yahut Çang-şau Krallığı

Milattan Önce

Ven-vang-o-jo-bi, 206 târihinde Kuam-çeu-nu yahut Kan-ton arazisinde hükümran olmaya başladı. Sonra Çan-şau kralı ünvanını aldı. Pâyitahtı Çu'da idi. 202

Çing-vang-çing, 201'de hükümran olmaya başlar, 8 sene hüküm sürer. 194

İvai-vang-huei, 193'de hükümran olmaya başlar, 7 sene hüküm sürer. 187

Kung-vang-şe, 186'da hükümran olmaya başlar, 9 sene hüküm sürer. 179

Tsing-vang-çu, 178'de hükümran olmaya başlar, 21 sene hüküm sürer. Evlat bırakmadan vefat etmiştir. Bunun üzerine krallık yıkıldı ve Hanlara tâbi oldu. 157

iii- Lin-kiang Krallığı

Bu krallık Hu-kuang vilayeti dâhilinde idi. Bugün Siam-yam-u'ya mülhak bulunan Kiang-ling şehri pâyitaht idi.

Milattan Önce

Vang-kung-gau, 206'da hükümran olmaya başladı, 4 sene hüküm sürdü. 203

Vang-huon, nam-ı diğer Goei bin Gau. Hanlar tarafından esîr edilmiştir 202

iv- Kieu-kiang Krallığı

Bu krallık Fung-yang-fu arazisinde idi. Mo şehri pâyitaht idi.

Vang-ing-po 206 târihinde hükümran olmaya başlamış ve 2 sene sonra Hanların kaydı altına girmiştir.

b- Çao Krallığı

Tsu kralı Çing-şing imparatora karşı isyan ederek kumandanlarından Vu-çing namında birini Çao ülkesini zapt için orduyla gönderdi. Bir çok şehirleri ele geçirdi ve M.Ö. 209 târihinde kendisini kral ilan ettirdi.

Milattan Önce

Vu-çing-vang, 5 ay hükûmet sürmüştür..208

Vang-hie, pâyitahtı Çing-ting-fu arazisinde Sin-tu-hien şehriydi. Daha sonra Tai Kralı ünvanını almıştır. Hanların eline girmiştir. Saltanatı zamanında hükümeti dâhilinde Çang-şan namıyla küçük bir krallık kuruldu. Ye-king arazisi dâhilinde idi....................204

Çang-ulh, 206 senesinde hükümran olmaya başlamıştı. Dokuz ay sonra Hanlara tâbi oldu.

c- Tsi Krallığı

Bu küçük krallığı kuran Tan kadîm Tsin kralları neslindendi. Tsinlerin son zamanlarında vukûa gelen karışıklıklardan istifâde ederek Tsi kralı oldu. U-şi'nin ilk saltanatı senesinde, M.Ö. 209 târihinde, dokuzuncu kamerî ayda hükümran olmaya başladı. Pâyitahtı Lin-çi'de idi.

Milattan Önce

Vam-tien-tan, 11 ay saltanat sürmüştür..208

Vam-tien-şi, Tan'ın oğludur. Hükümranlığı sırasında Tsi krallığı üç prensliğe ayrıldı. Kendisi Kiau-tong Kralı ünvanını aldı. Pâyitahtı Lai-çeu-fu dâhilinde Tse-me idi. Maktul oldu. Memleketi Lin-çi kralının tâbiiyetine girdi..206

i- Lin-çi yahut Tsi Krallığı

Milattan Önce

Vang-tien-ku, 206 senesinde hükümran olmaya başladı. 5 sene hükûmet sürdü. Memleketi elinden alındı. Pâyitahtı Lin-çi'de idi.

Vang-tien-lung, 8 ay hükûmet sürdü. Hiang-sie tarafından mağlup edildi.

Vang-tien-hia, 3 ay hükûmet etti..205

Vang-tien-kuang, Hanlar tarafından itaat altına alındı..............................202

ii- Tsi-pe Krallığı

Vang-tien-gan, bu küçük Tsi krallığını parçalayarak Tsi nehrinin kuzeyinde bir küçük krallık teşkil etti. Pâyitahtı Pu-yam'da idi. 206 târihinde hükümran olmaya başladı. 7 ay sonra Lin-çi kralı Vang-tien-lung tarafından itaat altına alındı.

ç- İn Krallığı

Ulh-şi'nin hükümranlığının ilk senelerinde, M.Ö. 209 târihinde Han-kuam-yen ülkesine girerek kral ilan edildi. 2 sene 5 ay hükûmet ettikten sonra kumandanlarından Tsang-tu memleketin küçük bir kısmını zapt etti. Bunun üzerine Han-kuam Leau-tung Kralı ünvanını aldı ve pâyitahtını Pe-king arazisi dâhilinde Pu-tien-hien'e nakletti. 8 ay sonra Tsang-tu tarafından katledildi. Tsang-tu M.Ö. 206 senesinde Yen Kralı ünvânıyla hükümran olmaya başladı. 4 sene 9 ay hüküm sürdü. Sonra Hanlar bu memleketi zapt etti.

d- Goei Krallığı

Tsu'nun askerlerine kumanda eden Çeu-şi Goei ülkesini zapt edince haraca bağlı prensler kendisini krallığını ilan etmesi için teşvîk eylediler. İmparatorluk dâhilinde hüküm süren karışıklıklar kendisini korkuttu. İşin akıbetlerinden endîşe ediyordu. Husûsî bir fert sıfatıyla yaşamayı tercih etti. Goei prenslerinden birinin oğlu Kieu'yu teklif etti. O derhal kral ilan edildi ve Kai-fung-fu arâzisinde hükümran oldu. Vam-kieu 209 târihinde hüküm sürmeye başladı. Ve tahtta ancak 10 ay kaldı.

Birâderi Vam-pau kendisine halef oldu. Fakat 17 ay saltanattan sonra, M.Ö. 206 târihinde Su-ma-gang, memleketlerinin bir kısmını elinden aldı. Bu da kendisini Si-goei yani Batı Goei Kralı ünvanını almaya mecbur etti. Daha sonra Hanlara tâbi oldu. 3 sene 2 ay hükûmet sürmüştür.

i- İn Krallığı

M.Ö. 206 târihinde Goei krallığını parçalamış olan Su-ma-gang, Ho-nan dâhilinde Goei-kiun-fu'da yerleşti. Orada bir sene iki ay hükûmet sürdü. Daha sonra Hanları tâbiiyetine geçti.

e- Han Krallığı

Hiang-leang M.Ö. 208 târihinde Tsu kralı Vang-king'i mağlup ettikten sonra kadîm Han kralları neslinden gelen Çing'i yine Han ismini taşıyan küçük bir şubesine hükümdar yaptı. Bu devlet Kai-fung-fu arazisi dâhilinde idi. Bu "Hanlar Krallığı"nı, bütün bu küçük hükümdarları tâbi'iyyetleri altına alarak sonra imparator olan Hanlarla karıştırmamalıdır.

Milattan Önce

Vang-çing, bir sene sekiz ay hükümran olduktan sonra devleti ikiye parçalandı. Kendisi Han namını koruyarak 2 sene 4 ay hüküm sürdü. 206

Çing-çang, 3 ay hükûmet sürdü ve Hanlara tâbi oldu.

Ho-nan Krallığı

Han krallığından ayrılan parça Ho-nan krallığı namını taşır. Pâyitahtı Lo-yang idi. M.Ö. 208 târihinde hükümran olmaya başlayan Şin-yang ancak 9 ay saltanat sürmüş, sonra Hanlara tâbi olmuştur.

-8-
Hanlar Sülalesi

Hanlar sülalesinin kurucusu olan Lieu-yang Kiang-nan vilayetindendi. İmparator Yao neslinden geldiğini iddia ediyordu. Fakat bu kadar meşkûk ve efsânelerle karışmış bir menşee çıkmak lazım değildir. Kendisinin vasıfları ve yüksek meziyetleri ona daha ziyâde şeref sağlar. Lieu-yang kaderin sürüklemesi ile parlamış bir adam oldu. İlk önce eşkıya reisi idi. Sonra memleketinin karışıklıklarından istifâde çâresini bulmuştur. Yang asıl ismidir. Lieu âilesinin ismidir. İlk önce mühimce bir mevkii ele geçirdi. Sonra Tsu kralının hizmetine girdi. Bu hükümdarın ordularıyla Tsinleri bozdu. İmparator, imparatorluk müzeyyinatını [takılarını] kendisine teslime mecbur oldu. Bir çok şehirleri ele geçirdi ve M.Ö. 206 târihinde Po Kralı ünvanını aldı. Hang-çung-fu'yu pâyitaht edindi. Pâyidar bulunan küçük krallıkların hepsini birbiri ardınca itaat altına aldı, bütün âsîleri tenkil etti. Çin'in tamamında sükûn ve asâyişi iâde etti. Bunları,

ordusunun kuvvetinden ziyâde merhamet ve âtıfetiyle sağlamaya muvaffak olmuştur. İmparator diye kabul edildikten sonra sülalesine "Han" namını verdi. Çin hükümdar hânedanları içinde en meşhurlarından biri bu sülaledir. Sonraları Tatarlara karşı bir çok muhârebelerde bulundular. Tatarlar Şi-hoam-ti'nin saltanatı zamanında Selinga nehrinin menbalarına doğru daha kuzeye çekilmeye mecbur olmuşlardı. Tsinlerin yıkılmasını takip eden karışıklıklar esnâsında güneye yaklaştılar ve Çin'e akınlar yapmaktan geri kalmadılar. Bu muharebeler Çinlilere hudutlarından hârice çıkmak arzusunu verdi. Tataristan'dan kendilerini ayıran dağları aştılar, çölleri geçtiler, Mâverâünnehir'e kadar ilerlediler. Daha evvelce batı memleketlerinin Çinliler için meçhul olacağını iddia etmiyorum. Çinlilerin kadîm İranlılarla ve sâir kavimlerle münâsebette bulunmuş olduklarında şüphem yoktur. Fakat Hanların zamanından evvele âit olan târih o kadar muhtasardır ki batıya âit şeylerin tamamı ihmâl edilmiştir. Zaten bu münâsebetlerin, sırf bir karışıklık devresi olan Çeo sülalesinin saltanatı zamanında bilhassa Çinliler tarafından pek sınırlı olması zarurî idi. Onun için târih bize ancak Hanlar zamanında Çin milletinin batıda büyük bir rol oynamaya başladığını haber verir. Bu hükümdarların idâresi zamanında Tum-kim (Tun-kin) ile Ko-şin-şin Çin imparatorluğunun birer vilayeti idiler. Yine, Küçük Buhârâ'nın bir kısmı da Çin'e tâbi idi. Aksu taraflarında ikāmet eden bir Çin kumandanı oranın vâlisi idi. Yahudiler bu sülalenin zamanında Çin'de yerleşmişlerdir. O târihten zamanımıza kadar Çin'de pâydar kalmışlar ve bizim misyonerler tarafından görülmüşlerdir. Çinliler onların dinine Tiau-kin-kiau derlerdi ki bu Yahudilerin[2] kandan kaçındıklarını, kanı çıkarmak için hayvanların damar ve sinirlerini kestiklerini ifâde eder. Hıristiyanların da aynı târihte Çin'e girdikleri zannolunabilir. Bu Han âilesi biri Batı diğeri Doğu olmak üzere iki kola ayrılmıştır.

---

2 Bu Yahudiler kendi kitaplarına Ku-kiau: Eski kanun; Tien-kiau: Semâ'nın kanunu; İ-se-lalem-kiau: İsrâlilî kanun namını veriyorlardı. Çin kitaplarında bu isimlere hiç tesâdüf etmedim. Bu sözleri Yahudî an'anelerine göre kaydediyorum. Fakat o târihte Çinlilerin batı ile olan münasebetlerine bakılacak olursa bu an'aneler pek doğrudur. Vak'anın bu suretle cereyan etmemiş olması pek uzak bir ihtimaldir. Hıristiyanlar hakkında da aynı şey söylenebilir.

Si-Hanlar yahut Batı Hanları Şubesi

Bu Hanlar Çang-gang şehrini pâyitaht edinmişlerdi. Bugün Şen-si dâhilinde Si-gan-fu şehri ile bu pâyitaht karıştırılıyor. Eski pâyitaht tamamen yeni pâyitahtın bulunduğu noktada değildi. Bu sülale M.Ö. 207 târihinde hükümran olmaya başlayarak 214 sene saltanat sürmüştür. İlk hükümdarlar zamanında Fu-kien ve Kuan-kong gibi güneydeki vilayetlerde henüz bazı küçük hükümdarlar pâydar bulunuyordu.

Milattan Önce

Tai-tsu-kau-hoam-ti, 53 sene yaşadı, 12 sene hüküm sürdü......................195

Hiau-huei-hoam-ti, Kau-ti'nin oğludur. 24 sene yaşadı, 7 sene hüküm sürdü, evlat bırakmadan ölmüştür. 188

Kau-hoam-heu-yu-şi, Kau-ti'nin zevcesi. 71 sene yaşamış, 8 sene hüküm sürdü. 180

Tai-tsong, hiao-ven-hoam-ti, Kau-ti'nin oğludur. 46 sene yaşamış, 23 sene hükümet sürmüştür. 157

Hiao-kim-hoam-ti, Ven-ti'nin oğlu. 46 sene yaşamış, 16 sene hüküm sürmüştür. 141

Şi-tung-hiao-vu-hoam-ti, Kim-ti'nin oğlu. 71 sene yaşamış, 54 sene hüküm sürmüş..87

Bu hükümdar Tien-hao'yu yani sene ismini ilk te'sis eden zâttır. Bu sene isimleri alelade iki Çin harfinden oluşur. Manâları büyük ışık, büyük fâtih, ilh. gibi şeylerdir. İmparator tahta çıkarken, bir vak'a ile münâsebet, hâiz olan bu isimlerden birini alır. Kendisini artık bu isimle yâd ederler. Târih hizmetini görür. İmparatorların saltanatları esnâsında bu isimleri birkaç defa değiştirdikleri olur. Her kol yeni bir devre teşkil eder, bunun tarihini gösterir. M.Ö. 126 târihinde bu hükümdar kumandan Çang-kiau'yu batıya göndermiştir. 115 târihinde döndüğünde gördüğü yerler hakkında verdiği malûmat şöyledir: "Yüz Çinli ile Şen-si'de Lin-tau-fu taraflarından yola çıktı. O-siun ülkesinde İli nehri civarlarına gitti. Oradan Tau-an, Mâverâünnehir, Fergana taraflarına gitti. Burasını, Kapçak kıt'asını, Horâsan'ı dolaştı. Şitlerin Parslarla bir muharebesinde hazır bulundu. İran kıt'ası ve Asya Sarmatyası hakkında malûmat sâhibi oldu. Horâsan'da gördüğü Hind emtiası merakını davet etti. Hin-

distan'ın bugün Moğol devletleri bulunan taraflarında seyahat etti." Bu ilk malûmattan sonra Çinliler bütün bu kavimlerle münâsebette bulunmaktan hâli kalmadılar. Kâşgar'dan, Yarkend'den, Hoten'den kendilerine sefîrler geldi. 104 târihinde imparator kumandanı Li-kuam-li'yi bir ordu ile Tau-an'a yani Fergana'ya gönderdi.

Hiau-çau-Hoam-ti, Vu-ti'nin oğludur, 41 sene yaşamış, 13 sene hüküm sürmüştür. M.Ö. 72 târihinde İli yakınında O-siunlar kralına bir Çin [prensesi] vermiştir. 71 târihinde Aksu kavimlerini itaat altına almıştır....................74

Hung-tsung-hiau-siuen-hoam-ti, Vu-ti'nin hafid zadesidir. 43 sene yaşamış, 25 sene hükümet sürmüştür. 49

Hiau-yuen-hoam-ti, Siuen-ti'nin oğlu. 43 sene yaşamış 16 sene hüküm sürmüş....................33

Hiau-çing-hoam-ti, Yuen-ti'nin oğlu. 26 sene yaşamış, 3. Kamerî ayda ölmüştür. M.Ö. 25 târihinde Semerkand hükümdarı Çin sefîrlerini öldürtmüştü. Bu imparator oraya bir ordu sevk etti, Semerkand hükümdarı hal' edilerek yerine bir diğeri çıkarıldı. 11 târihinde Kapçak kavimleri kendisine hediyeler gönderdiler..........7

Hiau-gnai-hoam-ti, Yuen-ti'nin torununun oğlu. 6 sene hüküm sürmüş, altıncı kamerî ayda vefat etmiştir. Milattan bir sene evvel İli yakınında O-siun Kralı kendisinin sarayına gelmiştir......................1

Milattan Sonra

Hiau-yim-hoam-ti, Yuen-ti'nin torunun oğludur. 14 sene yaşamış, 5 sene hüküm sürmüş, on ikinci kamerî ayda kış mevsiminde Vam-mam tarafından katledilmiştir. Milattan iki sene sonra Hoam-çi[3] tabir olunan ve Si-gan-fu'dan otuz binli uzak bulunan güney barbarları kendisine bir gergedan gönderdiler....................5

Lu-tse-ing-kiu-nie, Siuen-ti ahfadındandır. 3 sene hüküm sürmüş, baharda birinci kamerî ayda hal' olunmuştur....................9

Yuen-ti'nin zevcesi imparatoriçenin yeğeni olan Vang-mang imparatorluğun en yüksek mansıplarına kadar çıkmak için imparatoriçenin nüfuzundan istifâde etmişti. İmparatora bir çok hizmette bulunmakla beraber daha ziyâde fenalık da yaptı. Pim-ti'yi öldürttü ve bir müddet sonra halefini de hal' ettirerek kendisine yalnız "Kum" namını bıraktı.

---

3 Manâsı "Sarı parmak" demektir. Büyük ihtimalle ahali parmaklarını böyle boyarlardı. Hindistan'da kâindir, fakat hakîkî vaziyetini bilmiyorum.

Vang-mang, gasıptır, 14 sene hükümet sürmüştür. Doğu Denizi'ne varıncaya kadar bütün Kore kavimleri kendisine itaat etmişlerdir. Han namını tamamen kaldırarak yerine Sin namını geçirdi. Bu isimle bir sülale kurmak ümidindeydi. Fakat Hanlardan yana olan askerler Si-gan-fu'ya giderek kendisini öldürdüler, naaşını parçaladılar....................23

Ti-hiuen, asker tarafından Vang-mang'ın yerine çıkarılmıştır. 2 sene hüküm sürmüştür. Vang-mang'ın son senesi de buna dâhildir. Dokuzuncu kamerî ayda hal' edilmiştir. Kendisine Huai-yam-vam namı da verilir.

Tung-Hanlar yahut Doğu Hanları Şubesi

Bu sülalenin kurucusu olan Kuam-vu-ti Kim-ti ahfâdından idi. Asker topladı, imparatorluğu zapt etti, Hanlar sülalesini tekrar iktidar mevkiine getirdi. Pâyitahtı doğuya yani Ho-nan dâhilinde Lo-yam'a naklettiği için Hanların bu koluna Doğu Hanları namı verildi. Bunlar 195 sene hükümran olmuşlardır.

Şi-tsu-kuam-vu-hoam-ti, 62 sene yaşadı, 33 sene hükümran oldu. İlk hükümranlık yılı evvelki hükümdarın saltanatı zamanıdır. İkinci kamerî ayda ölmüştür. 38 miladî târihinde Yarkend ve civarları kavimlerinden sefîrler gelmiştir. 57

Hien-tsong-hiau-mim-hoam-ti, Kuam-vu-ti'nin oğludur. 48 sene yaşamış, 18 sene hükümran olmuştur. Sekizinci kamerî ayda vefat etmiştir. Miladın altıncı senesinde Hoten kavimleri bağlılıklarını arz ettiler. 65 târihinde Fo dini Çin'e girmiştir. Bu din Hindistan'da bugün Moğolların bulundukları yerlerde mevcuttu. Bunun Hıristiyanlık olduğunu sanıyorum.[4] 74 târihinde kumandan Pan-çao Çin ordularıyla bütün Buhârâ kıt'asını gezmiş ve Kâşgar, Hoten havâlisinde sükûn ve intizamı sağlamıştır..75

Su-tsong-hiau-çang-hoam-ti, Mim-ti'nin oğludur. 32 sene yaşamış, 13 sene hükümran olmuştur. Birinci yahut ikinci kamerî ayda

---

[4] Akademi'de okuduğum bir muhtırada Çinlilerin İsâ'ya Fo namını verdiklerini gösterdim. O târihte Çinliler Fo dini hakkında pek müphem ve nâkıs bir fikre sâhip oldular. Sonraları rağbet buldu. Hindistan dini Hıristiyanlıktan ayrılabildi. Fakat büyük ihtimalle imparatorun işittiği din Hıristiyanlık idi, Hindistan'dan getirilen Hıristiyanlar kendisine bunu izah etmişlerdi. Hindistan'dan alelade iddia olunduğu gibi bonz'lar gelmemişti. Hıristiyanlık Hindistan'a pek çabuk girmiştir. Batılılar alelade Çin'e Hindistan yoluyla giderlerdi.

vefat etmiştir. 78 târihinde kumandan Pan-çao Kapçak kavimlerini mağlup etmiştir......88

Hiau-hu-hoam-ti, Çang-ti'nin oğludur. 17 sene hüküm sürmüştür. Kış mevsiminde On ikinci kamerî ayda vefat etmiştir. 94 târihinde kumandan Pan-çao Küçük Buhârâ kıt'asında bütün krallıkları korkutmuştur. Çin orduları iânesiyle bu memleket krallarını istediği gibi hal' ve iclâs etmiştir. 97 tarihinde Pan-çao kumandanlarından birini Ta-tsin'e[5] yani Roma İmparatorluğuna girmek fikriyle Hazar Denizi sâhillerine kadar göndermiştir. Pars Kralı nâdir eşyasından imparatora hediyeler göndermiştir. 105

Hiau-şam-hoam-ti, Hu-ti'nin oğludur. Bir sene hükûmet etmiş, sekizinci kamerî ayda vefat etmiştir. 106

Hiau-gan-hoam-ti, Çang-ti neslindendir. 32 sene yaşamış, 19 sene hüküm sürmüş, üçüncü ve yedinci kamerî ay arasında vefat etmiştir. 114 târihinde Aksu kavimleri ve Küçük Buhârâ'nın diğer kavimleri kendisine tâbi oldular. 125

Pe-hiang-heu, Çang-ti'nin neslindendir. 272 gün hükümran olmuş, onuncu kamerî ayda vefat etmiştir. Hesaba dâhil olunmuyor.

Hiau-şun-hoam-ti, Gan-ti'nin oğludur. 30 sene yaşamış, bir sene hükümran olmuş, baharda, birinci kamerî ayda vefat etmiştir. 130 târihinde Kâşgar ve Yarkend kralları kendisine hediyeler getirdiler. 131 târihinde Hoten kralı oğlunu Çin'e göndermiştir......144

Hiau-çung-hoam-ti, Şun-ti'nin oğludur. 3 sene yaşamış, bir sene hüküm sürmüş, baharda, birinci kamerî ayda vefat etmiştir......145

Hiau-çe-hoam-ti, Çang-ti'nin neslindendir. 9 sene yaşamış, bir sene hükümran olmuş, altıncı kamerî ayda vefat etmiştir......146

Hiau-o'un-hoam-ti, Çang-ti'nin neslindendir. 36 sene yaşamış, 21 sene hükümran olmuş, 12'nci kamerî ayda vefat etmiştir. 159 târihinde Tien-tsu Hindlileri (Moğollar) denizden Çin'e gelerek hediye getirmişlerdir. 161 târihinde aynı kavimler Çin'e tekrar gelmişlerdir. 166 tarihinde Ta-tsin yahut Romalılar hükümdar Ga-le-ton (Mark Aurel Antonin) Hindistan yoluyla imparatora sefirler göndermiştir. Bunlar fildişleri ve gergedan boynuzları getirmişlerdir. Ticaret evvelce Parslar vasıtasıyla yapılıyordu. 167

---

5 Bazı misyonerler Ta-tsin namını yanlış olarak "Yuda" diye tercüme etmişlerdir. Bundan dolayı müverrihlerimizden bazıları Pan-çao'nun Filistin'e kadar girdiğini söylüyorlar. Fakat Çin târihi kendisinin yalnız Ta-tsin kıt'asına yani Hazar Denizi ile Akdeniz arasında yer alan memleketlere girmek niyetinde oluğunu söylüyor.

İmparator Ling-ti'nin hadımağalarına bağlılığı, onlara pek çok nüfûz vermesi ve hadımların küstahlığı herkesi isyana sevk etti. Hükûmetin böyle ellerde kalması hoşnutsuzluk doğuruyordu. Bir takım fırkalar teşekkül etti. Tahtında kalmaya layık olmayan imparator hal' edildi ve sürüldü. Hien-ti'nin zaafı ve eblehliği imparatorluğun çöküşünü tamamladı. Orduların kumandanı bulunan Yuen-şu imparator ünvanını almaya cür'et ederek Han âilesi mezarlarını açtıktan ve burada büyük bir servet elde ettikten sonra pâyitahtı Şen-si dâhiline nakleyledi. Ertesi sene Lieu-i âsîyi tedip etti. Çin kumandanı mağlup ve maktul düştü, halk tarafından naaşına hakāretler edildi. Fakat imparator tahtını Tsau-goei'ye terke mecbur oldu. Goei sülalesinin kurucusu budur. Eski imparator artık yalnız "Kung" ünvanını taşıyabiliyordu.

San-kue yani Üç Krallık

Doğu Hanları sülalesi imparatorluktan mahrum bırakıldıktan sonra bu âileye mensup bir prens, imparator ünvânıyla bazı vilayetlerde bir müddet daha pâydar kaldı. Bu sırada başka taraflarda iki hükümdarlık hânedanı kurucusu birleşiyorlardı. Bundan dolayı, aynı zamanda üç imparatorluk mevcut oldu. Bunlara San-kue yani Üç Krallık namı verilmiştir.

-9-
Şu-han yani Şu Vilayeti Hanları Sülalesi
Başka bir tabirle Heu-Han yahut Hanlar

Tahta çıkmadan evvel Lieu-i namıyla yâd edilen Çao-lie-vam, kadîm imparator Kim-ti neslindendi. Fakat asaletine rağmen fakr-u zaruret kendisini pek âdî bir meslek seçmeye mecbur etmişti. Meziyetleri sâyesinde bu mevkiden kurtuldu ve imparatorluğa kadar

yükseldi. Han sülalesinin üçüncü bir kolunun müessisi oldu. Bu şube ancak 43 sene hükümran olmuştur. Se-çuen dâhilinde Çing-tu bu imparatorluğun pâyitahtı idi. Bu hükümdarlar Çin'in ancak küçük bir kısmına yani Pa ve Çu vilayetlerine sâhip idiler. Bunlara Ye-çeu ve Leam-çeu namlarını vermişlerdi. 22 sancağa yani kiun'a ayrılmışlardı. Birinci vilayetin idâre merkezi Çing-tu, ikinci vilayetin merkezi Şen-si dâhilinde Han-çung-fu idi. Bu şehir o tarafta hududu teşkil ediyordu.

Çau-lie-hoam-ti, 2 sene hükümet sürmüş, dördüncü kamerî ayda ölmüştür....................223

Heu-çu, Çau-lie-ti'nin oğludur. 65 sene yaşamış, 41 sene hüküm sürmüş, onuncu kamerî aydan sonra hal' edilmiştir....................263

General Ku-leang hayatta olduğu müddetçe bu hükümdar pederinin izinden gitti ve imparatorluğu muhafaza etti. Fakat Çin'in en mâhir kumandanlarından biri diye maruf olan bu büyük zâtın vefatından sonra Heu-çu düşmanlarına karşı koyamadı. Goei ordularının kumandanı Su-ma-çao kendisine hücum etti. Heu-çu'nun oğlu, âilesinin o kadar uzun bir müddetten beri taşıdığı taçtan mahrum kaldığını görmekten mütevellit bir yeisle karısını öldürdü, sonra intihar etti. Babası düşmana teslim oluyor ve bazı kuru ünvanlar elde ediyordu.

-10-
Goeiler Sülalesi

Han imparatoru Hien-ti'nin idâresi zamanında Tsau-tsau namında bir kumandan yavaş yavaş gâyet nüfûz sâhibi oldu. İlk önce imparatora hizmetler etti ve düşmanlarını cezalandırmaktan başka bir şey düşünmedi. Bu hizmetlerinden dolayı bir çok mükâfat gördü. İmparatorun nüfûzu her gün biraz daha eksildikçe onunki artıyordu. İmparator kendisini Goeiler kolu olarak tanıdı. Âilesine pek çok hürmet gösterdi. Kumandan daha ileriye vararak bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı. Ecdadı için salonlar bina ettirdi ve kumandanlar tayin eyledi. O tarihte Sun-kiuen, U'lar (Ou) sülalesini kuruyordu. Birbirleriyle uzun müddet harb ettiler. Galebenin kimse kaldığı belli değildi. Tsau-tsau yalnız "Kral" ünvanını taşıdı

-11-
U'lar Sülalesi

Sun-kiuen'in ataları Hanlar sülalesi zamanında sivrilmişlerdi. Sun-kiuen bazı sancaklarda vâlilik etmiş, bazı âsîleri tenkil ettiğinden dolayı "Hu'o" ünvanına nâil olmuştu. Kendisinden sonra oğlu Sun-tse de aynı rütbeyi taşıdı. Fakat Sun-kiuen'in talihi daha parladı. İmparator ordularına kumanda etti. O târihte Hanların ittifakı üzerinde yükselmekte olan Goei âilesi, Hanlara karşı yaptığı muharebelerden dolayı onu imparatorluğa kadar yükseltti. Sun-kiuen, Goeilerin yükselişlerine mâni olmak istedi. Fakat sonra Hanlarla darıldığı için Goeilerin tarafını tutarak onlara tâbi oldu. Goeiler imparatoru bir kumandandan ziyâde bir hükümdar olan bu zâtın kendisini imparator tanımış olduğunu görünce, ona "U Kralı" ünvanını verdi. Sun-kiuen'in hırsı bununla tatmin edilmiş olmuyordu. Ven-ti'nin vefatından sonra imparator ünvanını almaya cür'et etti. Pâyitahtı ilk önce Hu-kuang dâhilinde Vu-çam'da idi. Sonra Nanking'e taşıdı. Bu âile Çin'in güney kısmına 59 sene sâhip olmuştur. Memleket beş vilayete taksim edilmişti.

Sun-lin U imparatorluğu dâhilinde pek nüfuzlu olmuştu. Emellerine engel olabilecek bir çok kumandanı katlettirdikten sonra Leam'ı hal' ve ona yalnız "Hoei-ki Kralı" ünvanını bıraktı. Kim-ti'yi tahta çıkardı. Fakat biraz sonra indirdi ve öldürttü. Çao-sun-hau'nun hükümranlığı zamanında Tsinler Goeileri imhâ ile meşgul idiler. Hanların ve Goeilerin mâlik oldukları yerleri zapt etmişlerdi. U'larla da harb etmeyi düşünüyorlardı. İlk önceleri sâdece akınlar yaptılar. Fakat yeni Tsinler imparatoru Ven-ti büyük ordular toplayarak muhtelif noktalardan U'lara hücum etti. Her tarafta Tsinler ordusu gâlip geldi. U'lar imparatoru bağlılığını arz edince bütün imparatorluk bir âile elinde birleşmiş oldu. Üç Krallık denilen hükûmetler ortadan kalktı.

İMPARATORLUĞUN BİR ÂİLE ELİNDE BİRLEŞMESİ

-12-
Tsinler Sülalesi

Müverrihlerin sözüne bakılacak olursa bu âile hükümdarlarının menşei imparatorluğun ilk asırları arasında kaybolur ve tâ Hoam-ti'ye kadar çıkar. Hia, Şam ve Çeo hânedanları zamanında ataları Su-ma rütbesini elde etmişlerdi. Siuen-vam o târihte bu mansıbı elde eden zâtın "Su-ma" lafzını âile ismi olarak almasını arzu eylemişti. Ahfâdı Tsinler ve Hanlar zamanında şöhret kazandılar. Ordulara kumanda ettikleri gibi "kral" ünvanını da taşıdılar. Goeiler zamanında İ büyük mansıplara nâil oldu. Mim-ti kendisini bir ordu ile Leao-tung'a gönderdi. Bu imparator ölmek üzere bulunduğu zamanda İ muzaffer bir şekilde Lo-yam'a dönüyordu. Mim-ti o zaman ancak sekiz yaşında bulunan oğlu Ti-kang'ı kendisine emânet etti. İlk yaptığı iş pek küstah bazı kumandanları idama mahkûm etmekten ibaret olmuştur. Tsunlar müstakil bir hükümdar gibi hareket ediyorlardı. Sonra birinci nâzır oldu. Herkese itaat dâiresinde tutmak yolunu buldu. Vefatından sonra büyük mansıplarına oğlu Su geçti. Tsau-kang'ı hal' ederek Ti-mau'yu tahta çıkardı. Hem devletin hem kendisinin düşmanlarını kırdı. Hırsına ölüm set çekti. Fakat biraderi Çao o tasavvurları tekrar canlandırdı ve kendisini başkumandan, sonra birinci nâzır ilan etti. İmparator Ti-mau'yu öldürdü, yerine Yuen-ti'yi geçirdi. Bu kendisine "Tsin Kralı" ünvanını verdi. Yerine geçen oğlu Su-ma-in "imparator" ünvanını aldı ve Goeileri mahv etti. Tsinlerin pâyitahtı Lo-yam'da idi. Mim-ti idare merkezini Si-gan-fu'ya nakletti. Bunlar Batı ve Doğu Tsinler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Bütün Çin'a uzun müddet sâhip olamadılar. Bazı küçük sülaleler kendilerinin elinden büyük vilayetleri aldılar.

Si-Tsin yani Batı Tsinler

Bu ilk kol Ho-nan dâhilinde Lo-yam'da, sonra Şen-si dâhilinde Si-gan-fu'da 52 sene hükümran olmuştur.

Şi-tsu-vu-hoam-ti, 55 sene yaşamış, 25 sene hükümran olmuştur. Dördüncü kamerî ayda vefat etmiştir. 270 târihinde Haraşar ve Fergana kavimleri kendisine sefîrler göndermişlerdi. 284 târihinde Romalılar yahut Ta-tsinler hediyeler gönderdi. 285 târihinde Haraşar, Aksu ve Fergana kavimleri tekrar sefîr gönderdiler. 286 târihinde Kapçak kavimleri hediyeler gönderdiler.......290

Hiau-hoei-hoam-ti, Vu-ti'nin oğludur. 48 sene yaşamış, 17 sene hükümet etmiş, o birinci kamerî ayda vefat etmiştir.........................306

Hiau-huai-hoam-ti, Vu-ti'nin oğludur. 30 sene yaşamış, 6 sene hükümet etmiş, 6'ncı kamerî ayda esîr edilmiş, 411 miladî târihinde hal' olunmuş ve2'nci kamerî ayda öldürülmüştür.............313

Hiau-mim-hoam-ti, Vu-ti'nin torunudur. 18 sene yaşamış, 4 sene hükümet etmiş, 11'inci kamerî ayda tâbi'iyyet arz etmiş ve tahtından indirilmiştir...316

Hunlardan ibaret olan küçük Han sülalesi hükümdarları gâyet nüfûz ve satvet sâhibi olmuşlardı. Lieu-tsong Lo-yam'ı zapt etti. Si-gan-fu da zapt ve imparator esîr edilmiştir.

Tung-Tsinler yahut Doğu Tsinler

Tsinler âilesinden Yuen-ti namında bir hükümdar imparatoru Hanların elinde görünce bugün Nan-king dediğimiz Kien-kang'a çekildi. Orada imparator ilan edildi. Bunun üzerine Nan-king Tsinlerin pâyitahtı oldu. Bu kol 103 sene hükümran olmuştur.

Çung-tsong-yuen-hoam-ti, 47 sene yaşamış, 6 sene hükümet etmiştir. 322

Su-tsong-mim-hoam-ti, Yuen-ti'nin oğludur. 27 sene yaşamış, 3 sene hüküm sürmüştür. 325

Hien-tsong-mim-hoam-ti, Mim-ti'nin oğludur. 22 sene yaşamış, 17 sene hüküm sürmüştür...342

Kam-hoam-ti, Mim-ti'nin dayısıdır. 23 sene yaşamış, 2 sene hüküm sürmüştür...344

Hiau-tsong-mu-hoam-ti, Kam-ti'nin oğludur. 19 sene yaşamış, 17 sene hüküm sürmüştür. 361

Gnai-hoam-ti, Çim-ti'nin oğludur. 25 sene yaşamış, 4 sene hüküm sürmüştür. 365

Ki-hoam-ti, nam-ı diğerle Ti-ye, Çim-ti'nin dayısı. 45 sene yaşamış, 5 sene hüküm sürmüş ve hal' olunmuştur. 371

Tai-tsong-kien-ven-hoam-ti, Yuen-ti'nin oğludur. 53 sene yaşamış, 2 sene hükümran olmuştur. 372

Lie-tsong-hiau-vu-hoam-ti, 35 sene yaşamış, 24 sene hüküm sürmüştür. 378 târihinde Ferganalılar kendisine ünlü atlarından hediye gönderdiler. 396

Gan-hoam-ti, 22 sene hükümet sürmüş ve katledilmiştir. 405 târihine doğru Se-tsu[6] Kralı sefîr göndermiş, murassa bir Fo heykeli hediye etmiştir. 418

Kum-hoam-ti, 2 sene hükümet etmiş ve hal' olunmuştur. 420

Sumlar sülalesinin kurucusu olan Lieu-yu Gan-ti'yi öldürttü. Kum-ti'yi tahta çıkarttı. Çünkü kendisi çıkmaya henüz cesâret edemiyordu. İmparatorun hükûmeti kendisine bırakmasını istiyordu. Bazı kumandanlara verdiği ziyâfette bu maksadını işâret etti. İmparatorluğa yaptığı hizmetleri saydıktan sonra, sağlamış olduğu sükûn ve asâyişin taht kendisine verilmezse devam edemeyeceğini anlattı. Fakat kimse sözünü dinlemedi. Yalnız taraftarı bulunan bir nâzır imparatoru tahttan feragate teşvîk etti. Ekseriyet gözyaşlarını zapt edemeyerek ağlıyorlardı. Lieu-yu pâyitahta giderek imparatorluğa el koydu. İmparatora sâdece "kral" ünvanını verdi ve kendisini İngnien-fu yakınında küçük bir şehre muhafızlarıyla birlikte gönderdi. Bu ona hürmetinden ziyâde kendisini muhafaza altında bulundurmak için düşünülmüş bir tedbirdi. Ertesi sene Çang-gu-ji namında bir kumandan ile imparatora zehirli şarap gönderdi. Çang-gu-ji itaat etmek istemedi. Zehri kendisi içti ve derhal vefat etti. Lieu-yu imparatoru içmeye zorladı. Fakat imparator Fo dinine mensup olduğunu ve dinin intiharı men' ettiğini söyleyince bazı askerler kendisini katlettiler.

---

6 Seylan adası olması gerekir. Buraya Seylandib de denir. Bundan da Serendib olmuştur.

Tan-pe-çao yani Güney ve Kuzey İmparatorluğu

Tsinler hanedanının çöküşünden sonra Çin anarşi içinde kaldı. Bunun netîcesinde iki imparatorluk kuruldu. Biri kuzey vilayetlerinde diğeri güney vilayetlerindeydi. Güney vilayetlerinde beş âile birbiri ardından az vakit zarfında hükümran oldular. Bunlara U-tai yani Beş Âile namı verilir. Kuzey İmparatorluğunu dört âile elde ettiler. Bunların hemen hepsi Tatardır.

KUZEY İMPARATORLUĞU

-13-
Goei Sülalesi

Bu sülale üç kola ayrılır. Yuen-goei yani İlk Goeiler namıyla yâd edilen birinci kolun pâyitahtı ilk önce Şan-si dâhilinde Ta-tung-fu yakınında Pim-çing'de, sonra Ho-nan dâhilinde Lo-yang'da idi. Bu sülale 149 sene hükümran olmuştur. Buna halef olan ikinci kola Tung-goeiler yani Doğu Goeiler namı verilir. Ho-nan dâhilinde bugün Çang-te-fu tabir edilen Po şehrinde ikāmet ederlerdi. Burada 17 sene pâydar olmuşlardır. Si-goei yani Batı Goeiler namı altında bilinen ve ikinci kol ile aynı zamanda hüküm süren üçüncü sülalenin pâyitahtı Şen-si dâhilinde Si-gan-fu şehri idi. Bunlar 22 sene hükûmet etmişlerdir. Bu Goeiler Doğu Tatarları oldukları için kendilerinden Doğu Tatarları faslında bahsettim.

-14-
Pe-tsiler yani Kuzey Tsileri

Bu sülale Doğu Goeileri şubesine halef olmuştur. Aslen Tsinler zamanında kuzey vilayetlerinde bazı vâliliklerde bulunan bir kumandandan çıkmıştır. Evlatları daha sonra Goeilerin hizmetine geçmişti. Pe-çe-li dâhilinde Hu-kien-fu şehrinden olup Doğu Goeileri nâzırı bulunan Kau-hu'on sarayda büyün bir hüküm ve nüfuza mâlikti. Oğlu Kau-yam kendisine halef oldu ve "Tsi kralı" ünvânıyla imparatorluğun birinci nâzırlığına geçti. Bunun üzerine imparator Hiau-tsing-ti'yi hal' edebilecek derecede nüfûz kazandı. Bugün Çang-te-fu denilen Po şehrinde "imparator" ilan edildi. Batı Goeileri bu âilenin kurulmasına mâni olmak istediler. Fakat Kau-yam bunları püskürttü, Lo-yam gibi bazı mühim mevkileri ele geçirdi. Evvelce Kau namını taşıyan bu âile 28 sene hükümran oldu. Bu imparatorlu-

ğa Pe-tsi namı verilmesi aynı târihlerde güney vilayetlerinde mevcut Tsi namında diğer bir imparatorluktan ayırmak içindir.

Bu hükümdarlarla Heu-çeu hânedanı arasında çıkan muharebeler Tsilerin yıkılmasına sebep oldu. Tsiler bir çok muharebelerde mağlup düştüler. Heu-çu pâyitahtına kaçmaya mecbur oldu. Orada imparatorluğu oğlu Yeu-çu'ya bıraktı. Ancak sekiz yaşında bulunan bu hükümdar, Çang-te-fu'yu muhasaraya gelen Çeuları tard edebilecek bir halde değildi. Şehir zapt edildi. İki Tsi imparatoru kaçtılar. Tevkîf edilerek Çeular nezdine götürüldüler. Bu esnâda Gan-te-vam Tai-yuen'de kendisini imparator ilan ettirmişti. Fakat o da Çeular tarafından tutuldu ve bu âile söndü.

-15-
Heu-çeu yani Sonraki Çeular

Çin'de 24 sene hükümran olan bu âilenin pâyitahtı Şen-si dâhilinde Si-gan-fu şehri idi. Tafsilatı Doğu Tatarları faslında görülecektir. Çünkü aslen Sien-pi Tatarları neslindendirler.

-16-
Heu-leam yani Sonraki Leamlar

Bu sülale yukarılardan daha güneydeki havâlide hükümran olmuştur. Pâyitahtı Hu-kuang vilayetinde Siang-yang-fu sancağında Kiang-ling şehri idi. Sülalenin kurucusu Tsa isminde biri idi. Güney havâlisinde hükümran olan hânedanlardan bahsettiğim zaman görülecek Leam sülalesi imparatorlarından Vu-ti neslindendi. Bu ikinci Leamlar birincilerin parçalanmışından ibarettir ve onlardan sonra hüküm sürmüşlerdir. Fakat biraz daha kuzeye yani Kiang şehrinin kuzeyine çıkmış oldukları için kendilerini kuzey imparatorluğunu teşkil eden hânedanlar arasına sokuyorlar. Tsa ile Leamların imparatoru Yuen-ti arasına nifak girmişti. Tsa Goei imparatoru Ven-ti'ye müracaat etti. İmparator kendisini Leam kralı olarak tanıdı ve Siang-yang'a gönderdi. Sonra yine Goei imparatoru Kum-ti zamanında ondan Kiang-ling ülkesini ele geçirdi. Bu şehri kendisine pâyitaht yaptı, imparator ünvanını aldı ve 33 sene pâydar olmuş bir imparatorluk vücuda getirdi.

İmparator Liu-kue-kung, diğer adıyla Tsong zamanında Suyi'ler gâyet kuvvet ve nüfûz kazanmışlardı. Si-gan-fu şehrinde hükümran oluyorlardı. Bu âile imparatoru Ven-ti, Tsong'u kendi pâyitahtına gelmeye davet etti. Tsong, Si-gan-fu'ya gitmek üzere Kiang-ling'den iki yüz subayla çıkmak gafletinde bulundu. Bu esnâda Ven-ti, Kiang-ling ile Leamlara âit olan sâir şehirlere birer muhafız gücü koymak üzere kumandanlarını gönderdi. Bunun üzerine Tsong'un başlıca nâzırları ve kumandanları o târihlerde hükümran olan Çin sülalesine haber gönderdiler. Çin'lerin imparatoru olan Heu-çu Kiang-ling üzerine asker sevk etti. Bu sâyede şehirden yüz bin kişi çıkabildiler. Ve Çinlilere iltica ettiler. Suyiler imparatoru bunu haber alınca Tsong'u hal' ile kendisine bazı ünvanlar verdi ve bu Leamların imparatorluğu yıkılmış oldu.

GÜNEY İMPARATORLUĞU

-17-
Sum Sülalesi

Âile ismi Lieu olan Yu bu sülalenin kurucusudur. Aslen Kiangnan dâhilinde Su-çeu şehrinden idi. En âdî halk tabakası arasından çıkmıştı. Yaşamak için seyyar kundura satıcılığı ediyordu. Fakat bu haline rağmen meşhur Hanlar sülalesi kurucusunun neslinden geldiğini söylemekten hâlî kalmıyorlardı. Ceddi, Kau-ti'nin birâderlerinden biri olduğunu iddia ediyordu. Bu, Çin'da hayret edilecek bir şey değildir. Orada insanın kābiliyet ve meziyetinden ileri gelen asâletten başka bir asâlet malûm değildir. En büyük bir kibârın oğlu en âdî bir esnaf-oğlunun kendi yerine geçtiğini görür. Lieu-yu askerlik etti ve Tsinler imparatoru Gan-ti'nin idâresi zamanında imparatorluğun en yüksek mansıplarına yükseldi. Gan-ti bir âsî tarafından hal' edildi, Lieu-yu, imparatorun imdadına koştu, âsîyi bir çok çarpışmalarda perîşan etti ve imparatoru serbest bıraktı. Âsînin tam olarak mağlubiyetinden sonra Gan-ti kendisine hizmet etmiş olan bütün subayları taltif etti. Bilhassa Lieu-yu'ya büyük memuriyetler verdiyse de o kabul etmedi. Kendisine bir çok mevkilerin kumandanlığı verildi. Hâiz olduğu nüfûz ona bir takım düşmanlar peydâ etti. Kendisini saraydan uzaklaştırmaya çalıştılar, hükümet işlerine ortak olmasına mâni olmak istediler. Mecliste teklif ettiği şeylere mümânaat gösteriyorlardı. Fakat Lieu-yu, aleyhindeki bu entrikaları hafife alacak kadar cesaret gösterdi. Yalnız hükümdarına hizmeti düşünüyordu. Güney Yenleri kralı üzerine yürüdü, birçok muvaffakıyetlerden sonra kralı esîr aldı, saraya getirdi. Orada kafasını kestirdi. Bir çok âsîler mağlup oldular. Lieu-yu artık bundan sonra kendi ikbâlinden başka bir şey düşünmemişe benzer. Vaktiyle layık olduğu fakat bugün müstahak bulunmadığı bütün yüksek mansıpları kabul etti. Bütün düşmanlarını ortadan kaldırdı, baş nâzır oldu,

nihayet hükümdarını öldürttü. Tahtı istediğine verdi, sonra kendisi ele geçirdi. Kien-kam diğer adıyla Nan-king şehrini pâyitaht yaptı. 60 sene pâydar olan bu sülale, Goeiler kuzey taraflarında hükümran bulundukları sırada Çin'in güney havâlisinde saltanat sürmüş olan ilk hânedandır.

Vu-ti, 60 sene yaşadı, 3 sene hükümet etti..422

Şau-ti diğer adıyla *Çui-fu* yahut *İng-yang-vam*, 19 sene yaşamış, 1 sene hüküm sürmüş, kötü hareketlerinden dolayı hal' edilmiştir..424

Tai-ven-ti, 47 sene yaşamış, 30 sene hükümran olmuş, oğlu Şau tarafından öldürülmüştür. 408 târihinde Çin'e Hindistan'da Moğolların bulunduğu Kia-pi-li ülkesinden hediyeleri hâmilen sefîrler gelmiştir. Aynı târihte Se-tsu yani Seylan sefîrleri de gelmişlerdir..453

Hiau-vu, 35 sene yaşamış, on sene hükümran olmuştur. Bu hükümdara Hindistan'ın, Küçük Buhârâ'nın, doğunun vs. bir çok kavimlerinden sefîrler gelmiştir...464

Ki-ti, 17 sene yaşamış, bir sene hüküm sürmüş, maktulen vefat etmiştir..465

Tai-mim-ti, 34 sene yaşamış, 8 sene hükümet etmiştir..........................472

Ki-ti nam-ı diğerle *Tsang-go-vam* yahut *Çu-yu*, 15 sene yaşamış, 4 sene saltanat etmiş, hal' ve katl olunmuştur. 473 târihinde Doğu Tatarları ile Hindistan'da kâin Pu-li krallığının sefîrlerini kabul etmiştir..477

Şun-ti, 11 sene yaşamış, 3 sene hükümet etmiş, hal' edilmiş, bir ay sonra öldürülmüştür..479

Tsiler sülalesini te'sis eden Siau-tau-şing imparator ünvanını alınca Şun-ti'yi hal' etti. Bu hükümdar sarayını ona bırakmaya mecbur oldu. İmparatoriçe ile hadımağaları karşı koymak istedilerse de nihâyet itaat ettiler. Şun-ti ağlayarak bu günleri görmeseydi daha iyi olacağını söyledi. Kendisine ecdadının da son Tsinler imparatoruna aynı surette muamele etmiş olduğunu anlattılar. Saraydan yayan çıktı. Kendisinden imparatorluk müzeyyinatını aldıktan sonra bir arabaya bindirdiler. Bazı sâdık kumandanlar hükümdarlarını bırakmayarak gözyaşlarıyla ona refakat ettiler. Bunlar hep katledildi. Şun-ti'yi bir saraya gönderdiler. Orada sıkı bir nezâret altında

bulunduruldu. Bir müddet sonra muhâfızları tarafından öldürüldü. Hastalıktan vefat ettiği şâyiası çıkarıldı.

-18-
Tsiler Sülalesi

Sumlar sülalesi imparatoru Mim-ti, Hanlar sülalesi zamanından beri maruf olan Siau âilesinden Tau-çing'i imparatorluğun en yüksek mansıplarına çıkardı. Tau-çing Kiang-nan vilayetinden idi. Âsîler karşı elde ettiği muzafferiyetlerden mağrur olarak imparatorun kendisine yeni ünvanlar vermesini beklemedi, bunları bizzat aldı ve Ki-ti'yi hal' edebilecek kadar nüfûz sâhibi oldu. Ki-ti tahta çıktığı vakit ancak on yaşında idi. Hükümranlığı zamanında bir âsî pâyitaht önüne kadar geldi. Tau-çing buna karşı yürüdü, mağlup etti, kafasını kestirdi. Bu endîşeden kurtulan hükümdar bir takım mezâlim ve kötülüklere kalkıştı. Bundan dolayı aleyhinde suikast tertibatı yapıldı. Mağrur, kibirli bir hükümdardı. Herkesi korkutmaktan başka bir şey düşünmezdi. Tebaasından birini idam ettirmediği bir gün yoktu. Aleyhinde tertibat yapmaya cür'et edenler haber alınarak idam olundular. İmparatoriçe bu genç hükümdara tuttuğu hatt-ı hareketten dolayı halkın nefretini çektiğini beyhude yere defalarca anlattı. Bu ihtarlardan kurtulmak için imparatoriçeyi zehirletmek istedi. Layık olmayan muamelelerle Tau-çing'i bizar ediyordu. Gece yarısı kendisini kaldırıyor, öldürtmek istiyormuş gibi hiddetli bir şekilde muamele ediyordu. Onu telaşa düşmüş gördüğü dakikada kahkahalarla gülüyor, geri gönderiyordu. Bu şakanın ciddiyete dönüşmesinden korkan Tau-çing, bazı kimselerle beraber imparatoru hal' etmeye teşebbüs etti. Fikirler muhtelifti. Bazıları imparatorun ahlakını düzelteceğini ümit ediyorlardı. Fakat diğerleri fikirlerinde ısrar ettiler. Tau-çing fikirlerini uygulama alanına koymak için her şeyi hazırladığı sırada, ava gitmiş olan imparatorun orada sarhoş olduğunu ve katledildiğini haber aldı. Bunun üzerine Şun-ti'yi tahta çıkardı. Şun-ti pek gençti. Bu küçük hükümdar zamanında Tau-çing'in hâiz olduğu büyük nüfuz ve iktidar bazı kumandanları kendisine karşı isyana sevk etti. Bunlara karşı elde ettiği başarılar Tau-çing'in nüfûzunu arttırmaktan başka bir şeye yaramadı. İmpa-

ratorluğun birinci kralı oldu, sonra Tsi kralı ve nihayet imparator ünvanını aldı. Pâyitahtı Kien-kang yahut Nan-king şehri idi.

Tai-kau, 56 sene yaşadı, 4 sene hükümran olmuştur. 472
Vu-ti, 54 sene yaşadı, 21 sene hükümran oldu. 493
Yu-lin-vam, 21 sene yaşadı 1 sene hükümran oldu ve katledildi. 494
Vu-ti, 15 sene yaşadı, hal' olundu.
Mim-ti, 57 sene yaşadı, 5 sene hükûmet etti. 498
Ti-pau-kiuen nam-ı diğerle *Huen-heu,* 19 sene yaşadı, 2 sene hüküm sürdü, hal' olundu. 501
Hu-ti, 2 sene hükûmet etti, hal' olundu. 502

Daha Ti-pau-kiuen zamanında Siau-yen şüpheli nazarları davet etmişti. İmparator kendisinin vücudunu ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Siau-yen asker topladı ve sonra Hu-ti namı altında imparator olan Nan-kam kralı ile müttefikan bir çok mevkileri zapt ederek imparatoru hal' eyledi. Kendisini baş nâzır ilan etti. Ti-pau-kiuen'in yerine geçmiş olan Hu-ti'nin elinde hiç iktidar bırakmadı. Biraz sonra kendisini Leam Kralı ilan ettirdi, imparator âilesine mensup prenslerin büyük kısmını öldürttü ve nihayet "İmparator" ünvanını aldı. Hu-ti bir saraya kapandı. Zevcesi imparatoriçe Siau-yen ile evlendi. Hu-ti katlettirildi.

-19-
Leamlar Sülalesi

Bu sülalenin kurucusu olan Yen Siau denilen âiledendir Atalarından biri olan Hu, Hanlar zamanında nâzırlık yapmıştı. Atalarından bir çoğu muhtelif mühim mansıplar elde ettikleri gibi kendisi de yüksek makāmlara geçmişti. Ti-pau-kiuen'in zamanında hadımağalarının gâyet nüfûz sâhibi olmaları ve imparatorun da zulme pek eğilimli bulunması Siau-yen'i nefsini kurtarmak için asker toplamaya ve bunların başına geçmeye mecbur etti. Hu-ti'nin tahta çıkmasına yardım etti. Bu imparatorun hükümranlığı zamanında gâyet nüfuza sâhip bulunmasından faydalanarak imparatorluğu ele

geçirdi. Kendisi gâyet büyük bir hükümdar diye telakkî ediliyor. Fakat târih, bonz'lara pek fazla bağlı oluşunu tenkit etmektedir. Sülalesi imparatorluğun pâyitahtı olan Nan-king'de 55 sene hükümran olmuştur.

Vu-ti, 86 sene yaşadı, 48 sene hükûmet sürdü. 510 ve 519 târihlerinde Hoten sefîrlerini kabul etmiştir. 516 târihinde İran'a civar kavimlerden sefîrler geldi. 539

Kien-ven-ti, 49 sene yaşadı, 2 sene hüküm sürdü, hal' ve 2 ay sonra katl olundu..551

Vu-ti, hal' olunmuştur. Hesaba katılmıyor.

Yuen-ti, 47 sene yaşamış, 3 sene hüküm sürmüş, katl olunmuştur. Pâyitahtı Hu-kuan dâhilinde Kiang-ling'e nakletmiştir.....................554

Kim-ti, 16 sene yaşamı, 3 sene hüküm sürmüş, ve hal' edilmiştir. 557

Bu sülalenin kurucusunun idâresi zamanında Heu-kim namında bir âsî müthiş bir kuvvet kazanmıştı. Vu-ti'yi esîr almış ve imparator esârette vefat etmişti. Âsî bir türlü tenkil olunamamıştı. Kien-ven-ti'nin hükümranlığı zamanında Çin-pasien Heu-kim'in "Han kralı" ünvanını almasına ordusuyla mâni olamadığı gibi Nan-king'i ele geçirmesini de önleyememişti. Heu-kim, Kien-ven-ti'yi hal' ederek Yu-çang-vam'ı tahta çıkardı. Eski imparatora bağlı olanların her türlü hareketlerine imkân bırakmamak için imparatoru boğdurttu. Sonra "Hanlar imparatoru" ünvanını aldı, Yu-çang-vam'ı hal' etti. Sadece kral ünvanı taşıyan Yuen-ti ona karşı Çin-pasien ile Vam-sen-pien'i gönderdi. Bunlar kendisini esîr aldıktan sonra kafasını kestirdiler. Naaşı teşhîr ve her türlü hakārete terk edildi. Halk o kadar kızgındı ki etlerini yemek için saldırıyorlardı. Bütün çocukları katl olundu. Bu kadar büyük bir muzafferiyetten sonra iki kumandan imparatorluğun en yüksek mansıplarına çıktılar. Yuen-ti Kiang-ling'de imparator ilan edildi. Fakat bir müddet sonra, kuzeyde hükümran olan Goeiler Leam sülalesi hükümdarlarından Ça ile birlikte orasını zapt ederek imparatoru öldürttüler. Ça, Goeiler tarafından imparator ilan edildi. Heu-leamlar sülalesinin kurucusu odur. 16'ıncı numarada bunların tafsilatı görülmüştür. Diğer taraftan Çin-pasien onu öldürttü ve imparator ünvanını aldı.

-20-
Çinler Sülalesi

Çin sülalesinden, Hanlar zamanında hükûmet etmiş eski bir subay neslindendi. Heu-kim'e karşı kazandığı büyük başarılara rağmen uzun müddet itaat dâiresi dâhilinde kaldı. Ne yaptığını biraz yukarıda görmüştük. Tedrîcen baş nâzırlık ve Çin kralı ünvanına nâil olunca iktidar hırsına kapıldı. Hükümdarın zaafını düşündü. Bunu tahttan indirerek yerine kendisi geçti. Bu sülale Nan-king'de 33 sene hükümran olmuştur.

Vu-ti, 57 sene yaşamış, 3 sene hükümet sürmüştür. 559

Ven-ti, 47 sene yaşamış, 7 sene hüküm sürmüştür. 566

Ki-ti, nam-ı diğerle Ye-tsong, 19 sene yaşamış, 2 sene hüküm sürmüş ve hal' olunmuştur. 568

Siuen-ti, 53 sene yaşamış, 14 sene hükümet etmiştir. 572 târihinde Moğolların bulunduğu kıt'adaki Hindliler, Kore'nin doğusundaki Ki-tanlar ve daha sâir bazı yabancı kavimler kendisine sefîr göndermişlerdir. 582

Heu-çeu, 52 sene yaşamış, 6 sene hükûmet etmiştir. 589

Zevk ve sefâya ve atâlete müstağrak olan bu son imparator hep sarayında kapalı yaşıyordu. Batı Goeiler ve Çeolar zamanında Sui sülalesi kurucusu olan Yam-kien büyük bir nüfûz ve kudret sâhibi olmuş ve imparator ilan edilmişti. Büyük bir ordu ile kumandanlarını güneybatı tarafına gönderdi. Hiç müteyakkız bulunmayan Çinler Suilerin Kiang nehrini geçmelerine engel olmadılar. Suilerin rast geldikleri ilk askerler sarhoştu. Bunları mağlup etmek kendileri için pek kolay oldu. Çinler imparatoru, bu beklenmeyen tecâvüzü haber alınca mukâvemet göstermek istedi. Fakat bir çok çarpışmalarda Suiler tarafından mağlup edildiği için bütün askerleri dağıldı, bir çoğu düşman tarafına geçti. Artık hiçbir gayret fayda vermez oldu. Düşmanlarının eline düşmekten korkan imparator kendisini bir kuyuya attı. Oradan henüz canlı vaziyette oradan çıkardılar. Pâyitaht yağmaya maruz kaldı. Tsinlerin mezarlarını açtılar, o âileye mensup eski imparatorların naaşlarını nehre attılar. Bütün askerler Suilere teslim oldular. Bu suretle Suiler imparatorluğa sâhip oldu-

lar. İşte bu târihte Nan-pe-çao yani Çin'in iki imparatorluğa bölünmüşlüğü sona ermiştir.

-21-
Sui Sülalesi

Sui sülalesi kurucusu olan Kien'in âile ismi Yam idi. Şen-si dâhilinde Si-gan-fu mülhakatından Hua-in şehrinde doğmuştu. Hanlar zamanında hizmet etmiş Çin "Çin" namında bir subayın neslinden geldiğini iddia ediyordu. Kendisi Batı Goeilerin sonra da Heu-çeuların hizmetinde bulunmuştu. Sâir sülale kurucularının büyük kısmı gibi tedrîcen imparatorluğun en yüksek mansıplarına kadar çıktı. Heu-çeular devrinde baş nâzır oldu, bir çok âsîleri tenkil etti. Hayatına suikast edildiyse de tehlikelerden kurtuldu, düşmanlarını ortadan kaldırdı. Hükûmeti ele geçirdi, memuriyetler tevcihi sâyesinde taraftarlar kazandı, kral ünvanını almak cesâretini gösterdi. Sonra kendisini "imparator" ünvanını almaya teşcî ettiler. Son Heu-çeu imparatoru saray saray gezerken o imparatorluğunu ilan eyledi. Atalarına mefharet ünvanları verdirdi, imparatorun ünvanını ehemmiyetsiz bir şekle soktu, sonra onu öldürttü, Çinleri mahv etti. Bu suretle bütün Çin kıt'asını kendi hükmü altında birleştirdi.. Şen-si dâhilinde Si-gan-fu'yu pâyitaht yaptı. Halefi Yam-ti pâyitahtı Ho-nan dâhilinde Lo-yam'a nakl eyledi. Bu sülale 38 sene hükümran olmuştur.

Ven-ti, 64 sene yaşadı, 24 sene hüküm sürdü. Oğlu tarafından katl olundu. 604

Yam-ti, 50 sene yaşadı, 13 sene hükümran olduktan sonra hal', sonra katl edildi. 617

Yeu namıyla maruf *Kong-ti*, 15 sene yaşadı, 2 sene hüküm sürdü, hal' olundu 618

Tong namıyla maruf *Kong-ti*, 2 sene hükûmet ettikten sonra katl olunmuştur. 619

İmparator Yam-ti, güney vilayetlerini ziyâret ile meşgul olduğu sırada sefâhati dolayısıyla tebaasının kin ve nefretini çekmişti. Hükûmet işleri tamamen yüz üstü bırakılmış, vilayetlerde her tarafta eşkıya türemişti. İmparator hiçbir ihtara kulak vermiyor-

du. Ekâbir her tarafta silahlanıyorlardı. Kadınlar ve hadımağaları imparatorluğu çöküşe sürükledikleri sırada Li-yuen namında bir kumandan mühim bir ordu ile gelip Si-gan-fu'yu muhâsara etti. Tai kralı Yeu, burada kumandandı. Fakat şehrin zaptına mâni olamadı. Bu büyük muzafferiyet Li-yuen'in gözlerini kamaştırmadı. Yeu'yu imparator ile etti ve kendisi baş nâzırlık ve Tam krallığı ünvânıyla yetindi. Sefâhatlerinde devam eden Yam-ti yüz bin kadar taraftar peyda etmiş olan Hua-ki tarafından sarayında öldürüldü. Tam kralı imparatorluğunu ilan için bu karışıklıklardan istifâde eyledi. Yeu, imparatorluğu kendisine bırakmış olduğu için bu hareketi zâhiren bir hakka müstenid gibi görünüyordu. Suiler âilesinden Tong isminde başka bir hükümdar da imparator ünvanını aldığı gibi, Hua-ki de imparatorluğunu ilan etti. Daha bir takım âsîler de bu misâle uydular. Fakat hepsi mağlup veya maktul oldular. Tong da aynı âkıbete uğradı, Suiler sülalesi söndü. O zaman gâyet kudretli olan Türkler Suiler tarafını tutarak bu âileden Yam-çing-tau namında birini imparator ilan ettilerse de o da seleflerinin âkıbetinden hayırlı bir âkıbete uğramadı.

-22-
Tamlar Sülalesi

Tamlar sülalesinin âile ismi Li'dir. Bu âile kadîm imparator Çuen-hiu neslinden geldiğini iddia ediyordu. Li-yuen'in ceddi Hiu, Heu-çeuların hizmetinde idi. Suiler imparatoru Yam-ti'nin hükümranlığı zamanında, Şen-si dâhilinde Çin-kai şehrine mensup olan Li-yuen Ta-yuen-fu vâlisi oldu ve bazı âsîleri tenkil etti. Türklerle yaptığı ittifak sâyesinde pek kuvvet kazandığından kendisini başkumandan ilan eyledi ve Peu'yu tahta çıkardı. Yam-ti'nin halefi bir çok karışıklıklara sebebiyet vermişti. Ancak 14 yaşında bulunan genç imparator, tahtı Li-yuen'e bıraktı. Bu imparator, Çin'de hükümran olan sülalelerinin en kuvvetlilerinden birinin kurucusu oldu. Hanlar gibi bunlar da Küçük Buhârâ kıt'asını idâreleri altında bulundurmuşlardır. Türkler ve kuzey barbarları kendisiyle sık sık harb ettiler. Bazı âsîler büyük karışıklıklara sebebiyet verdiler. Bu imparatorlar 290 sene hükümran olmuşlardır. Pâyitahtları Şen-si dâhilinde Si-gan-fu'da idi.

Kau-tsu, 71 sene yaşamış, 9 sene hükümet sürmüştür.

620 târihinde Semerkand hükümdarı kendisine sefîrler göndermiştir.

626 târihinde Kapçak kavimleri sefîrler gönderdiler........................626

Tai-tsong, 53 sene yaşamış, 23 sene hüküm sürmüştür.

630 târihinde Su-fa-ti namında Aksu kralı sefîrler göndermiştir.

631 târihinde Kapçak kavimleri bağlılık arz etmişlerdir.

632 târihinde Haraşar ve Hoten kavimleri sefîrler göndermiştir.

635 târihinde Hoten, Kâşgar ve Ceyhun menbaları tarafında Tsong-ling kavimleri sefîrler yollamışlardır. Çin'de Hıristiyanlığın yerleşmesi hakkında Si-gan-fu'da bulunun eserler Roma İmparatorluğuna mensup Hıristiyanın gelişinin 635 târihinde olduğunu meydana çıkarıyor. Çin târihleri bir şey yazmıyorlarsa da bu bahsettiğimiz sefîrlerle beraber gelmiş olması muhtemeldir. Mâverâünnehir'de yerleşmiş olan hıristiyanların daha evvel Çin'e gelmemiş olmalarını akıl zor kabul eder. Onun için bu 635 târihindeki Hıristiyanlar yeni misyonerler olmak gerektir. İslamiyet daha evvel Çin'e girmişti.[7] 638 târihinde İran hükümdarı Yezdcerd Çin'e sefîrler göndermiştir. Bir sene Evvel Araplar tarafından mağlup edilmiş Fergana'ya Türkler nezdine kaçmıştı.

641 târihinde Hindistan'dan Moğollardan sefîrler gelmiştir. Mâverâünnehir'deki Hu Krallığından da sefîrler gelmiştir. Semerkand kavimleri İmparatora hediyeler yolladılar. Mâverâünnehir ve Horâsan taraflarında Su ve Kiu-mi kavimleri sefîrler gönderdiler.

643 târihinde kadîmen Ta-tsin denilen Fu-linler yani Romalılar imparatora hediyeler yolladılar. Hükümdarlarının ismi Pu-tu-li idi. Kuvvetlenen Arapların kendisiyle harb ettikleri kayıtların.

644 târihinde İran'a civar bazı kavimler sefîrler gönderdiler.

646 târihinde Mâverâünnehir'den, Hindistan'dan, Tibet'ten, Keşmir'den sefîrler gelmiştir...649

Kau-tsong, 56 sene yaşamış, 43 sene hükümran olmuştur.

662'de imparator, Yezdcerd'in oğlu Fîruz'u "İran şahı" olarak tanımıştır.

674 târihinde Hoten kralı ile İran şahı Fîruz Çin'e gelmişlerdir.

---

[7] *Lettres édifiantes*'in yedinci cildinde bu Çin Müslümanlarının kendi kitaplarına Temo-kiau dedikleri söyleniyor. Çinliler Muhammedîlere Huei-huei yahut Huei-ho derler. Bu, İslamiyeti ilk evvel kabul eden bir Tatar kavminin ismidir.

679 târihinde Fîruz imparatora ta'zîmlerini arz eder. Hassa askerleri subaylığına tâyin edilir. Vefat edince oğlu Ni-ni-şe İran şahı olarak kabul olunur. Bütün İran'ı geri alır..........................683

Çung-tsong, imparatoriçe tarafından hal' edilmiştir..................................684

Vu-şi, Tai-tsong'un zevcesidir. 81 sene yaşamış, 21 sene hükümet etmiştir.

691 târihinde Hoten'e bir kral tayin etmiştir.

692 târihinde Aksu'ya bir vâli göndermiştir.

Haraşar, Aksu, Hoten, Kâşgar havâlisi bunu idâresindeydi. Bu memleketler evvelce To-fanlara tâbi idiler. 705

Çong-tsong, 55 sene yaşamış, 5 sene hükümetten sonra katledilmiştir. Hükümranlığı zamanında İran şahı Si-gan-fu'ya gelmiş ve orada ölmüştür. 710

Joi-tsong, 55 sene yaşamış, 3 sene hükümet etmiştir. 712

Hiuen-tsong, 78 sene yaşamış, 45 sene hükûmet etmiştir.

713 târihinde Keşmir kavimleri Çin'e sefîrler yolladılar.

715 târihinde To-fanlar yahut Tibetliler tarafından hücuma uğrayan Fergana kralı Çinlilerden yardım istemiştir. Çinliler kendisini tekrar mevkiine oturtmuşlardır. Araplar ve Mâverâünnehir'de sâir civar kavimler Çinlilere tâbi olmuşlardır.

719 târihinde Araplar tarafından hücuma uğrayan Kiu-mi, Kam ve Han kavimleri Çinlilerden imdat istemişlerdir. Semerkand hükümdarı bir ilm-i hey'et kitabı yollamıştır.

720 târihinde Keşmir'e komşu bir çok kavimler Araplar tarafından Çinliler aleyhine kışkırtılmışlarsa da sadâkatlerini muhafaza etmişlerdir.

739 târihinde Fergana hükümdarı Arslan Tarhan Çinlilere yardım etmiştir.

741 târihinde Şaş kralı Araplardan şikâyetle Çinlilerden asker istemiştir.

747 târihinde Mâverâünnehir Cet'leri imparatora sefîrler yolladılar.

751 târihinde Araplar Hoten, Kâşgar, Aksu ve Haraşar mevkilerini zapt etmek isteyen Çin kumandanını mağlup etmişlerdir. Bu muharebe Taraz yakınında cereyan etmiştir.

752 târihinde, Mâverâünnehir'de bir Tsau kralı, siyah esvaplı Araplara yani Abbâsîlere hücum müsâadesini isterse de kabul görmez.

754 târihinde İran'a civar yahut dâhil bazı küçük krallıklar Çin'e sefîrler göndermişlerdir.

756 târihinde Hoten kralı, karışıklıklara sebep olan Gan-lu-şan namında bir âsîyi te'dib için Çinlilerin yardımına gelmiştir. 756
Su-tsong, 52 sene yaşamış, 7 sene hüküm sürmüştür.
758 târihinde, Çin sarayında Halîfe'nin sefîrleri vardı. Semerkand'dan da sefîrler gelmişti. Aynı sene Kanton'da mukîm Araplarla İranlılar şehri muhasara ederek yağmaladılar, bütün mağazaları yaktılar, gemileriyle geri döndüler. 762
Tai-tsong, 52 sene yaşamış 17 sene hüküm sürmüştür. 779
Te-tsong, 64 sene yaşamış, 26 sene hüküm sürmüştür.
798 târihinde Halîfe Ha-lun (Hârun) bu hükümdara sefîr yollamıştır. 805
Şun-tsong, 46 sene yaşamış, 8 ay hükümet etmiştir. Hesaba dâhil edilmiyor.
Hien-tsong, 43 sene yaşamış, 15 sene hükümet etmiştir. 820
Ma-tsong, 30 sene yaşamış, 4 sene hüküm sürmüştür. 824
Kim-tsong, 33 sene yaşamış, 2 sene hüküm sürdükten sonra öldürülmüştür. 826
Ven-tsong, 33 sene yaşamış, 14 sene hükümetten sonra öldürülmüştür. 840
Vu-tsong, 33 sene yaşamış, 6 sene hüküm sürmüştür.
845 târihinde bu imparator Roma Hıristiyanları aleyhinde bir ferman neşr etmiş ve kiliselerin bir kısmını yıktırmıştır. Bu fermanda Hıristiyan râhiplerine Ta-tsin bonz'ları denilmektedir. 846
Siuen-tsong, 50 sene yaşamış, 13 sene hükûmet etmiştir.
851 târihinde bir Arap seyyahı Çin'e gelmiştir. Seyahat-nâmesini Rahip Rubudu tercüme ve tab' etmiştir. 859
Y-Tsong, 41 sene yaşamış, 14 sene hüküm sürmüştür. 873
Hi-tsong, 21 sene yaşamış, 15 sene hükümet etmiştir. 888
Çao-tsong, 28 sene yaşamış, 16 sene hüküm sürmüştür. 904
Çao-siuen nam-ı diğerle *Gnai-ki*, 4 sene hüküm sürmüş, saltanattan istifa etmiştir. 907

Nüfûz ve satveti gâyet şumûllü olan bu meşhur sülale, imparatorların hadımağalarına pek yüz vermelerinden, onların hükûmete müstakil sâhip olacak derecede nüfûz sâhibi kesilmelerine müsâmaha etmelerinden dolayı yıkılmıştır. Hadımağaları Hi-tsong'u tahta çıkarmışlardı. Bu imparator kuzeydeki karışıklıkları yatıştırmağa hiç ehemmiyet vermeyerek zevk-u sefâyla uğraşıyordu. Her tarafta ayaklanma başlangıçları görülüyordu.

Pek aşırıya varan vergiler, büyük taşkınlar, çekirgeler, tarafından tarlalarda yapılan tahribat ve nihâyet bir kıtlık ahaliyi pek çok ezdi ve onları isyana sevk etti. Hoam-tsau gayrımemnunların başına geçerek Si-gan-fu'yu zapt ederek imparatoru oradan kovdu. Hoam-tsau bir imparator sülalesi kurmak ümidiyle kendisini imparator ilan ettirdi, âilesine Tsi namını verdi. 38 yaşında bir delikanlı âsîlere karşı yürüdü. İlk önce gâlip geldi, sonra imparatoru pâyitahta getirdi. Hizmetlerine mükâfaten kendisine Tsin prensliği verildi. Heu-Tamlar sülalesi kurucusunun pederi odur. İmparatorun vefatı imparatorluğu gâyet büyük çapta karışıklıklar içinde bıraktı. Hadımağaları Çao-tsong'a tâc giydirdiler. Bu hükümdar, kendi esîrlerinin kendisine koydukları boyunduruğun bütün ağırlığını hissetti ve bunu silkip atmak istediği için mağlup düştü. Çu-ven sonra kendisini mahbesten kurtardı. Bütün hadımağalarının, saray hizmetine ayrılan küçükleri müstesna olmak üzere, idamları hakkında emir çıktı. Bu imparatorluk düşmanlarının imhası onların hâiz oldukları bütün nüfûzu Çu-ven'e bıraktı. O da hadımağaları gibi bu nüfûzu kötüye kullandı. İmparatoru pâyitahtı Ho-nan'a nakletmeye icbâr ettikten sonra öldürttü. Çao-siuen, yalnız imparatorluğu kendisine teslim için hükümran oldu. Hayatını kurtarmanın yegâne çaresi bu idi. Bunun üzerine Çu-ven imparator ünvanını aldı.

-23-
Heu-Leamlar yani Sonraki Leamlar Sülalesi

Bundan sonraki beş küçük sülale hep Heu-u-tai yani "Beş sonraki âile" namını taşırlar. Bu da kendilerini Tsinlerden sonra hükümdar olan beş âileden ayırmak içindir. Onlara Tsien-u-tai yani "İlk beş âile" namını vermişlerdir. Bahsettiğimiz âilelerin birincisi Heu-Leam namını taşıyordu. Kurucusu Ven idi. Bunun da âile ismi Çu idi. Tsi kralı sonra imparator ünvanını alan Hoam-tsau namında bir âsînin maiyetine girmişti. Hoam-tsau'nun mağlubiyetinden sonra Tamlar imparatoru Hi-Tsong'un hizmetine girdi. Bunun idâresi zamanında nüfûz ve itibarı o kadar arttı ki imparatorluğa sâhip oldu. Çau-tsong'u ve başlıca nâzırları öldürttü. Çau-siuen zamanında başkumandan ilan edildi. Artık imparatorluğa çıkmak için bir adım kalmıştı. Nihâyet imparatoru hal' ettirerek bu adımı da

attı. Fakat bu imparatorluk artık Tamlar zamanındaki gibi değildi. Yeni imparatorun elinde Ho-nan ve Şan-tung vilayetlerinden başka bir şey yoktu. Sâir vilayetler hepsi birer müstakil krallıklar vücuda getirmişlerdi. Bu beş âile tahtta oldukları müddetçe yani 54 sene karışıklıkların arkası kesilmedi. Ki-tan Tatarları ve daha sâirleri kuzey ve batı vilayetlerini tahrip ettiler. Ancak 17 sene hükümran olan bu küçük sülalenin pâyitahtı ilk önce Pien-çeu'da idi. Bugün buraya Kai-fung-fu denir. Sonra Lo-yam'a yahut Ho-nan-fu'ya nakl olunmuştur.

Tai-tsu'yu oğlu İn-vam öldürdü. O da aynı âkıbete uğradı. Bu karışıklıklar Tsin kralını Leamlara hücuma sevk etti. İmparator mağlup oldu ve kederinden kendini öldürdü.

-24-
Heu-Tamlar yani Sonraki Tamlar Sülalesi

Bu sülale dört hükümdar ile 14 sene hükümran olmuştur. Pâyitahtları ilk önce Goei-çeu'da idi. Sonra Lo-yam'a naklettiler. Türkistan'dan neş'et etmiş oldukları için bunları Batı Tatarları neslinde aramak iktizâ eder. Târihleri Hun târihine dâhildir.

-25-
Heu-Tsinler yani Sonraki Tsinler Sülalesi

Bu sülalenin kurucusu olan Şe-kim'in pederi bundan evvelki sülalenin kurucusunun pederi Li-ke-yung'a bağlı idi. Hizmetlerinden dolayı bazı vâliliklere nâil olmuştu. Esasen batı barbarlarından idi. Fakat burada yabancı bir milletin başında olmadığı ve zâten menşei de iyice malûm bulunmadığı için kendisini Çin hânedanları arasında zikrediyorum. Âile ismi Şe idi. Şe-kim-tam, Heu-Tamlar sülalesi imparatoru Mim-tsong'un bir kızı ile evlendi. Bununla beraber bu, imparatorluk nüfûzunu gaspeden Lu-vam'ın hizmetine girmesine mâni olmamıştır. Fakat sonra bozuştular. Lu-vam, Şe-kim-tam'ın dört çocuğunu öldürtmüştü. Şe-kim-tam Hi-tanlara mürâcaat etti. O târihlerde bunlar kuzey taraflarında gâyet şevket sâhibi oldular. Elli bin kişilik bir ordu ile gelerek Heu-Tamlara hücum ettiler. İmparator ordusu mağlup oldu. Hi-tanlar muhtelif

mevkileri zapt ederek imparator ünvanını Şe-kim-tam'a verdiler. Bu, âilesine Tsin namını verdi. Pâyitahtı ilk önce Lo-yang'da, sonra Kai-fung-fu'da idi. Bu sülale 12 sene hükümran olmuştur.

Kau-tsu imparatorluğa çıkarken kendisini tahta çıkarmak için yaptığı masrafları tazmin etmek üzere on altı şehri anlaşmalarla Hi-tanlara terk etmeye mecbur olmuştu.

Bu Tatarlar ancak bu şart ile memleketlerine dönmeye râzı olmuşlardı. Bu muâhedenâme daha sonra yeni bir muharebe vesilesi teşkil etti. Hi-tanlar Çin'e dönerek büyük tahribatta bulundular. Çu-ti bunları püskürtmek için ordularının başına geçmeye ve aynı zamanda daha başka kumandanlar da göndermeye mecbur oldu. Bu muharebede iki taraftan hiç biri bir muvaffakıyet elde edemedi. Daha doğrusu, Çinliler, bazı muvaffakıyetlere rağmen Hi-tanları atmaya muvaffak olamadılar. İmparator Kore kralına mürâcaat ile onu Hi-tanlara başka bir taraftan hücuma teşvîk etti. Bu beyhude bir tedbir oldu. Hi-tanlar tarafından rahatsız edilen kumandanlardan bazıları bu Tatarlara bağlılıklarını arz ederek imparator tarafını terk ettiler. Nihayet bir harb oldu. İmparator esîr düştü. Hi-tanlar pâyitahta girdiler ve bu âileyi mahv ettiler.

-26-
Heu-Hanlar yani Sonraki Hanlar

Bu sülale Kai-fung-fu'da ancak iki hükümdar ile dört beş sene hükümran olmuştur. Aslen Türktür. Tafsilatı Batı Tataristan bahsinde aranmak iktizâ eder. Târihi Hanlar târihine dâhildir.

-27-
Heu-çeular yani Sonraki Çeular

Bu sülalenin kurucusu olan Goei yukarıki sülale esnâsında gâyet mühim memuriyetlerde bulunmuştu. Hükümdarına cesurca hizmetlerde bulundu ve ancak hayatını tehlikede gördüğü zaman onu terk etti. Artık nefsini müdafaadan başka bir şey düşünmedi; silaha sarıldı ve imparatorluğun pâyitahtına girdi. İmparator kargaşa esnâsında öldürüldü. Yerine Siam-in-kom'u çıkardılar. Bu da biraz sonra hal' olundu. Goei bunun üzerine "İmparator" ünvanını aldı ve sülalesine Çeu ismini verdi. Kai-fung-fu'da on sene hükümran oldu.

Bu sülale ile bu beş küçük âile nihayet bulur. Çin'in karışıklıkları sonraki hükûmet zamanında yatıştırıldı. Fakat kuzeyde ve kuzeybatıda, Hi-tanlar, Niu-çeler sülaleleri ve Hialar kralı gibi pek kuvvetli hânedanlar pâydar bulunuyorlardı. Bu şiddetli karışıklıklar esnâsında yabancı devletlerle pek az münâsebetlerde bulunan Çin sarayına bir çok sefâret heyetleri gelmiştir.

-28-
Sumlar Sülalesi

Sumlar âilesi Çao ismini taşıyordu. Kurucusunun adı Kuam-in idi. Müverrihler bunun menşeini milletin en eski zamanlarına yani Hoam-ti'ye kadar çıkarırlar. Çeular imparatoru Mo-vam Tsau-fu'ya Çao-çing şehrini verdi. Bundan Çao âile ismini teşkil ettiler. Torunlarından Hum-in namında biri yukarıki sülalenin hizmetinde idi. Oğlu Kuam-in Çeular tarafından Hi-tanlara karşı sevk edildi. Bu Tatarlar Çin'i tahrip ediyorlardı. Milletin büyükleri kendisini imparatorluk dâhilinde sükûnu sağlayabilecek yegâne adam diye telakkî etmekteydiler. Tahtta ancak on on beş sene kalan âileler görmekten herkes bıkmıştı. İmparatorluğu kendisine teklif ettiler. Reddetti. Pek şiddetli ısrarlardan sonra kabul eyledi. Bir çok evlat ve ahfadı yetişti. Bunlar zamanında Çin bir çok Tatar milletlerinin akınlarına maruz kalmakla beraber gâyet ilerledi. Bu Sumlar sülalesi imparatorluğu idâre eden hânedanların en meşhuru gibi telakkî edilebilir. Karışıklıklar bu imparatorları ikāmetgâh değiştirmeye mecbur ettiği için Sum sülalesi ikiye ayrılmaktadır.

Şimal Sumları Şubesi

Bu hükümdarlar 960 miladî târihinde hükûmet etmeye başlamışlardır. Pâyitahtları Kai-fung-fu idi. 168 sene pâydar olmuşlardır.

Tai-tsu, 50 sene yaşamış, 17 sene saltanat sürmüştür.

965 ve 966 târihlerinde Hoten hükümdarı Li-şium-tien kendisine sefîr göndermiştir. Hükümdarın oğlu da saraya gelmiştir.

969 târihinde aynı hükümdar yine bir sefâret heyeti yollamıştır.

974 târihinde Arapların Halîfesi sefîrler yollamıştır. 976

Tai-tsong, 59 sene yaşamış, 25 sene hükûmet etmiştir. 997
Çin-tsong, 55 sene yaşamış, 25 sene hükûmet etmiştir.
1009 târihinde Hoten hükümdarı Çin'e sefirler yollamıştır.
1011 târihinde Araplar sefîr göndermişlerdir.................................1022
Çin-tsong, 54 sene yaşamış, 41 sene hükûmet sürmüştür......................1063
İm-tsong, 36 sene yaşamış, 4 sene hükûmet sürmüştür.........................1067
Şin-tsong, 38 sene yaşamış, 18 sene hükûmet sürmüştür.
1081 târihinde Fu-lin kralı Mı-li-i-ling Kai-fa Çin'e sefîrler göndermiştir. Bu, İstanbul imparatoru Mişel olmak gerektir. Kai-fa "Kayser" "Sezar"dır.
1084 târihinde Hoten kralı hediyeler yollamıştır. 1085
Çe-tsong, 35 sene yaşamış, 15 sene hükûmet sürmüştür. 1100
Huei-tsong, 54 sene yaşamış, 25 sene hükûmetten sonra feragat etmiştir.
1117 târihinde Hoten kralı sefirler göndermiştir. 1125
Kin-tsong, 61 sene yaşamış, 2 sene hükûmet sürmüştür........................1127

Güney Sumları Şubesi

Kin-tsong'un saltanatın zamanında, Tataristan'da gâyet satvet kazanmış olan Niu-çe Tatarları Çin'in kuzey kısmını zapt ettiler. Kai-fung-fu şehri de burada idi. Sum imparatorları güneye çekilmeye mecbur oldular. Bugün Hang-çeu dediğimiz Lin-gan'ı pâyitaht edindiler. Burada 152 sene hükümran olmuşlardır.

Kao-tsong, 81 sene yaşamış, 36 sene hükûmet sürmüştür. 1162
Hiau-tsong, tahtından feragat etmiştir...1189
Kuam-tsong, 54 sene yaşamış, 5 sene hükûmet sürmüştür. 1194
Mim-tsong, 57 sene yaşamış, 30 sene hükûmet sürmüştür. 1224
Li-tsong, 61 sene yaşamış, 40 sene hükûmet sürmüştür. 1264
Tu-tsong, 35 sene yaşamış, 10 sene hükûmet sürmüştür. 1274
Hiau-kung, 2 sene hükümet etmiş Moğollara teslim olmuştur.............1276
Ku'on-tsong, 3 sene hükümet etmiştir..1278
Ti-pim, 2 sene hükûmetten sonra firar etmiştir.................................1279

Kinler yani Niu-çe Tatarları kudret kazanarak Çin'in büyük bir kısmını zapt edeli beri Sum imparatorları Man-ga'ya yani Çin'in

güney kısmına çekilmeye mecbur olmuşlardı. Burada Hu-kuam, Kiang-si, Çe-kiang, Fu-kien, Kue-çeu, Yun-nan, Kuam-si, Kuam-kung vilayetleriyle Kiang-nan vilayetinin bir kısmına ve Hai-nan adasına mâlik bulunuyorlardı. Kinlere vergi verirlerdi. Kinler üzerinde Moğollar büyük bir muzafferiyet kazanmışlardı. Bu fırsat, bir Çin imparatoru için o kadar ağır ve utanç verici olan boyunduruğu silkip atmaya gâyet müsâit göründü. Fakat netîce, aldandıklarını ispat etti. Yardım istemiş oldukları Moğollar Kinleri mahv ettiler ve hemen derhal Sumlara da hücum ettiler. Her iki taraftan uzun müddet harb edildi. İki taraf da muvaffakıyet kazanamadı. Şehirler alındı, verildi. Nihayet imparator Kiem-ti Lin-gan'da Moğollar tarafından esîr alındı ve Kublay Han'ın sarayına götürüldü. Bu talihsiz hükümdarın kumandanlarından bazıları kendilerini kuyulara attılar. Aynı surette imparatora bağlı bulunan daha akıllı bir takım kumandanlar da Sunglar [Sumlar] tarafını son dereceye kadar tutmak azmiyle kalabalık bir ordunun başına geçtiler. Fu-kien'de imparatorun biraderi İ-vam'ı tahta çıkardılar. Bu, biraz sonra firar firara mecbur oldu, boş küçük bir adada hayatı terk etti. İmparatorluğun bütün ekâbiri Kublay Han'ı imparator olarak tanımaya hazırlandıkları sırada bir nâzır, nutuklarıyla bunların cesâretini uyandırdı ve Ti-ping'i tahta çıkarmaya kendilerini sevk etti. Ti-ping Kuam-tung vilayetinde bir dağa çekildi. Moğollar denizden buraya gittiler, imparatorun sığındığı yere yaklaştılar. İmparator bir donanmaya bindi. Donanma mağlup oldu. Lu-sieu-fan isminde bir nâzır her şeyin mahv olduğunu görünce kendisine: "*Esîr olarak yaşamaktansa hükümdar olarak ölünüz.*" dedi. Sonra imparatoru kucaklayarak birlikte dalgalara atıldı. Subaylardan büyük kısmı kendisinin misalini takip ettiler. Yüz bin Çinli boğuldu. Başka bir gemide bulunan imparatorun vâlidesi oğlunun âkıbetini haber alınca, hiç gözyaşı dökmeden, bir lakırdı söylemeden maiyetindeki bütün kadınlarla kendisini denize attı. Geriye kalan gemileri toplamaya muvaffak olmuş olan Şi-kiai namında cesur bir subay son bir gayrette bulunmak istedi. Maksadı bir limana sığınmak ve yeni bir imparator ilan etmekti. Fakat denizin fenalığı kendisini karaya yanaşmaktan men' etti. O da Allah'a dua ederek denize atıldı. Diğerleri Moğollara teslim oldular. Kublay Han bütün Çin'in tek ve müstakil sâhibi oldu.

-29-
Yuenler Sülalesi

Aslen Moğol olan ve Cengiz Han neslinden gelen bu sülale imparatorları bütün Çin'e sâhip olmuş ilk hükümdarlardı. Çinlilerin Şi-tsu namını verdikleri Kublay Han'dan Şun-ti'ye kadar 93 sene orada hükümran olmuşlardır. Onların saltanatı zamanında Çinliler ecnebîlerle pek çok münâsebetlerde bulundular. Marko Paulo ve hatta bazı Paris sanatkârları Çin'e gittiler. Papa bir takım piskoposlar gönderdi. Bunlar sarayda ikāmet ediyorlardı. Moğollar Çin'i terk etmeye mecbur oluncaya kadar piskoposlar orada kaldılar. Bunun üzerine Hıristiyanlık Çin'de tamamıyla söndü, hiç eser kalmadı. Bu Moğollar Şang-tu'yu pâyitaht yaptılar. Sonra pâyitahtı Yen'e naklettiler. Bu şehir ilk önce Çung-tu yani "İkinci saray", sonra da Şang-tu yani "Birinci saray" namını taşıdı.

-30-
Mimler Sülalesi

Moğollara Çinlilerin şiddetli muameleleri ve son Yen imparatorlarının hükûmet işlerine karşı lakaytlıkları bir takım karışıklıklar ecnebîlerin memleketten tamamen atılmaları suretiyle neticelendi. Çu namında bir bonz uşağı bir fırkanın başına geçerek bir çok mevkileri ele geçirdi. İmparatorluk dâhilinde sükûnu sağlamaya ve halkın ızdıraplarını hafifletmeye azmetmişti. Âdî bir tabaka içinde doğmuş olmakla beraber fazîletleri kendisini tahta kadar yükseltti. Moğollar uzun müddet taciz ettikten sonra Nan-king'i aldı. Buraya bir gâsıp gibi değil, bir halk babası sıfatıyla girdi. Bütün subayları hizmetinde alıkoydu. Fukaraya yardım etti. Bu muamele herkesi kılıçtan geçirmekten ziyâde Moğolların nüfûzunu kırdı. Kendisi Çinli olduğu için imparatorluğu Çin milletinden birine iâde etmek ve uzun bir sulhün rehâvet ve atâlete müstağrak bıraktığı ecnebîleri tard eylemek istiyordu. Çinliler Çu'nun bu emeline son derece azim ve himmet ile yardım ediyorlardı. Gerek Moğollara gerek kendisiyle aynı maksada çalışan fakat muhalif yollar takip eden sâir âsîlere karşı bir çok muvaffakıyetler elde etti. 1368 târihinde kendisini Nan-king'de imparator ilan ettirdi. Bir müddet evvel "U Kralı" ünvanını almıştı.

Sonra Pe-çe-li'ye girdi, Moğolların pâyitahtına yaklaştı. Şun-ti buradan çıktı. Yeni imparatorun askerleri şehre sâhip oldular. Artık Çu, Hung-vu namı altında tanındı. Sonra, Moğolları Tataristan'a kadar takip etti. Kazandığı büyük başarılar hasebiyle batıda da tanındı. Meşhur Timür-leng ile bazı münâsebetlerde bulundu. Haleflerinden Yung-lu onun izinden giderek bütün Tatar kavimlerini titretti. Saltanatı zamanında sanayi-i nefîse, ilimler ve fenler ilerledi. Çinliler bütün batıyı tanıdılar. Donanmaları Seylan'a ve Basra Körfezine kadar ilerledi. Hindistan'a ve Moğolistan'a sefîrler gönderdiler. Nüfûz ve satvetleri oralarca da teslim edildi. Mim Sülalesi Çin'i idâre etmiş olan sülalelerin en meşhurlarından biri olmuştur.

Çinliler Hung-vu'nun meziyetleri hakkında o kadar yüksek bir fikir hâsıl ettiler ki müverrihler kendisine daha kadîm bir menşe tayin etmeye kalktılar ve bunu Fu-hi devrine yakın bir zamana çıkardılar. İmparator Çuen-hiu neslinden gelen atalarının Çeular zamanında bilindiğini iddia ettiler. Fakat bütün bu kadîm asâlet Hung-vu'nun hiçbir işine yaramadı. Yukarıda söylediğimiz gibi kendisi bir bonz'un uşağı idi. Her şeyi kendi meziyet ve iktidarına borçludur. Bu âilenin doğru târihi ancak yakın bir zamanda Çin imparatorunun emriyle yazılmıştır. Fakat henüz bizim elimize ulaşmamıştır.

Tai-tsu, Hung-vu namıyla daha ziyâde maruftur. 71 sene yaşamış, 31 sene hüküm sürmüştür. Saltanatının 20'inci senesinde Timür-leng kendisine sefîrler göndermiştir. Hung-vu da Timür-leng'e sefîrler yolladı. Bunlar esîr olarak alıkonuldu. Timür-leng Çinlilere hücuma hazırlanıyordu. Bu hükümdara İstanbul'dan da sefîrler gelmiştir. 1398

Kien-ven, 4 sene hükümet sürmüştür. 1402

Çim-tsu diğer adıyla *Yung-lu,* 65 sene yaşamış, 22 sene hüküm sürmüştür. Semerkand hükümdarı Halil Çin sefîrlerini iâde etmiştir. Yung-lu da Semerkand'a sefîrler yollamıştır 1424

Çin-tsong, 48 sene yaşamış, 1 sene hüküm sürmüştür. 1425

Siuen-tsong, 37 sene yaşamış, 10 sene hüküm sürmüştür. 1435

İm-tsong 14 sene hükümet etmiştir. Saltanatının ikinci senesinde Semerkand hükümdarı kendisine sefîrler yollamıştır. Bu, Şah-ruh'un sefâret heyetidir 1449

Kum-cin nam-ı diğerle *Kim-tai,* 30 sene yaşamış 7 sene hüküm sürmüştür 1456

İm-tsong, tekrar tahta çıkarılmış, 8 sene hükümet etmiştir....................1464
Hien-tsong, 40 sene yaşamış, 23 sene hüküm sürmüştür.......................1487
Hiau-tsong, 36 sene yaşamış, 18 sene hüküm sürmüştür.......................1505
Tvu-tsong, 31 sene yaşamış, 16 sene hüküm sürmüştür. 1518 târihinde Fernand Perzovandrad ilk defa olarak Kanton'a ulaşmıştır..1521
Şi-tsong, 60 sene yaşamış, 45 sene hüküm sürmüştür. 1552 târihinde Sen Fransuva Ksaviye Çin'e Hıristiyanlığı sokmaya teşebbüs etmişse de San Sian adasında vefat etmiştir. Biraz sonra başka misyonerler Çin'de yerleşerek Hıristiyanlığı yaymaya başladılar ve tekrar canlandırdılar. Bazı havalide Hıristiyanlar kalmıştı. Bunlar papas bulunmadığından dolayı pek câhil idiler..............1566
Mo-tsong, 36 sene yaşamış, 6 sene hükümran olmuştur........................1572
Şin-tsong, 48 sene hükümet etmiştir..1620
Kuam-tsong, pek az hükümet etmiştir..
Hu-tsong, 7 sene hükûmet etmiştir...1627
Hu-ai-tsong, 17 sene hükümet etmiştir...1644

1586 senesinde, Van-lien'in hükümranlığı zamanında, daha ziyâde Man-çeular namı altında yâd edilen Niu-çe Tatarları imparatorluğun kuzey havalisinde defalarca harbe sebebiyet vermişlerdi. Bir çok mevkileri zapt etmişlerdi. Tai-tsong namındaki reisleri kendisini Tatarların, Çinlilerin imparatoru ilan etmek cür'etinde bulunmuştu. Maksadı bütün Çin'i zapt etmekti. Fakat ölüm tasavvurlarına mâni olunca reissiz kalan Man-çeular harbden vazgeçtiler. Çinliler hükümdarlarına karşı borçlu oldukları itaate riâyet etselerdi mesele bu halde kalacaktı. Fakat herkes isyana meyyal idi. Silaha sarılanlar içinde en mühimmi Li-çing idi. Bu, menşei meçhul bir adamdı. Meşhur bir şakî olmak için lazım gelen bütün vasıflara mâlikti. Vaktiyle yeni sülaleler tesis etmiş olanların talihine mazhar olsaydı büyük bir adam gibi telakkî edileceği şüphesizdi. Li-çing bir ordunun başında Şan-si'de göründü. Ho-nan ve Şen-si dâhilinde büyük fetihler yaptı. Si-gan-fu'ya sâhip olunca imparator ünvanını aldı ve o zaman imparatorluğun pâyitahtı bulunan Pe-king üzerine yürüdü. Bazı hâinler kendisini buraya soktular. İmparatoriçe ve bütün kraliçeler âsînin eline düşmemek için kendi kendilerini boğdular. İmparator kızını hançerledikten sonra sarayın tenha bir tarafında kendisini astı. Eteğinde şu sözler yazılıydı:

"On yedi seneden beri hükûmet ediyorum. Bir takım âsîler memleketimin bir kısmını tahrip ettikten sonra gelip pâyitahtımda bana hücum ettiler. Bunun atâlet ve rehâvetimden dolayı hiddete gelen Cenâb-ı Hakkın bir gazabı eseri olduğunu teslim ederim. Bununla beraber yalnız ben kabahatli değilim. Sarayın ekâbirinden bir çoğu da aynı derecede hatta benden fazla kabahatlidirler. İmparatorluk işlerini benden gizleyerek hücuma onlar sebep olmuşlardır. Ecdadımın huzûruna ne yüzle çıkacağım? Onların haklı azarlamalarına nasıl dayanacağım? Ey beni bu hale getirenler, naaşımı alınız, isterseniz onu parça parça ediniz, buna muvâfakat ederim. Fakat rica ederim, zavallı halka bir şey yapmayınız, onlar günahsızdırlar. Uzun müddet benim gibi bir hükümdara tâbi olduklarından dolayı kâfî derecede bedbaht olmuşlardır."

Mimler imparatorluğu bu hükümdar ile nihayet bulur. Bâzı sâdık nâzırlar Man-çeu Tatarlarını imparatorluğun imdadına çağırdılar. Li-çing püskürtüldü. Fakat Pe-king'e giren Tatarlar oraya sâhip oldular, kendi milletlerinden birin imparator ilan ettiler. Bütün Çin onların hâkimiyeti altına girdi.

-31-
Tsimler Sülalesi

Man-çeu Tatarları Çin'i zapt edince sülalelerine Tsim [Tsing] ünvanını verdiler. Bugün Çin'in sâhibidirler. Pâyitahtları Pe-king (Pekin)'dedir. Doğu Tatarları faslına müracaat ediniz. Bunların Çin'de teessüsleri Batı milletleri ile münâsebetleri kesmemiştir. Portekizliler, İspanyollar, Fransızlar ve sâir Avrupa milletlerinin büyük kısmı Kanton'a ticarete giderler. Hıristiyan misyonerleri yeniden kiliseler yapmışlar, Çinlilere Avrupa ilimlerini, fenlerini ve sanayi-i nefîsesini öğretmişlerdir. Fakat Man-çeuları Tataristan'a dönmeye mecbur edecek yeni bir ihtilalin imparatorluğu Çinlilere iâde etmesinden, bu münâsebetleri bozmasından ve Moğolların yıkılışı zamanında olduğu gibi Hıristiyanlığın en küçük izlerini bile ortadan kaldırmasından korkulabilir.

***

Buraya kadar gördüğümüz bütün sülale isimleri Çin İmparatorluğu'nun ismini teşkil etmişlerdir. Hükümran olan sülale isminden

müstakil olarak Çin'e daha başka isimler de verilir ki her zaman bu kıt'a hakkında kullanılması kābildir. Faraza Çung-kue yani "Orta Krallık", Çunghua yani "Orta Çiçeği" ilh. bu kabîldendirler. Fakat bizim verdiğimiz "Çin" ismi o memlekette meçhuldür. Bu kelime bize, Çin kıt'asına "Maha Sin" yani "Büyük Çin" ismini veren Hindlilerden intikal etmiştir. İranlılar da bunu Hindlilerden almışlardır. Fakat Araplar umûmiyetle "Sin" diyorlar. Çin'in batı kavimlerince bilindiği bir devirde yaşayan Batlamyus gibi kudemâ Çinlilere "Sinea"[Sine] derler. Bu yazarın bahsettiği Sine Metropolis şehri ancak Çin'de olabilir. Büyük ihtimale göre bu, imparatorluğun pâyitahtı değil, Romalıların ve Hindlilerin gezdikleri vilayetin yani Kuamçeu'nun yahut Kanton'un pâyitahtı idi. Aksu'ya kadar bütün Küçük Buhârâ kıt'asını içine alan ve Parslara ve o vâsıta ile Romalılara ipek veren bir imparatorluğun şehrinde yerleşmiş olan Çinlilere kadîm muharrirler "Seres" namını verirler.

Çinlilerin kadîm Yunan ve Latin muharrirleri tarafından pek az tanınmış olduğunu kalan eserlerden anlıyoruz. Fakat Çinlilerin târihi bize ispat ediyor ki bu millet batı kavimleriyle münâsebettar olmaktan hemen hiç hâlî kalmamıştır. Biz şimdiye kadar Çinlileri tanıdığımızı zannediyorduk. Bizi başka bir bâtıl fikir sürekli iğfâl etti. Çin İmparatorluğunu hemen dâima barış içinde yaşamış, dünyanın en sâkin memleketi gibi telakkî ettik. Çeu sülalesi zamanına kadar Çin'in ahvâli hakkında bir hüküm vermek pek müşkildir. Bu devreye kadar olan târih, imparatorların bir listesinden başka bir şey değildir. Senelere göre tanzim edilmiş bazı vekāyi'den başka bir şey görülmez. Çeular sülalesi zamanında târih yine muhtasar olmakla beraber nisbeten biraz daha tafsilat ihtivâ etmeye başlar. Çin'in bu eski eserleri ile Yunanlıların bize bıraktıkları eserler arasındaki fark şudur: Çin eserleri bize târihin âdeta bir çatısını arz ederler. Yani vekāyi'in târihlerini mümkün olduğu kadar sıhhatle bildirirler. Diğer eserler ise bize ekseriya bir takım müzeyyinâttan ve parça parça kısımlardan başka bir şey göstermezler. Bunları bir sıraya koymak bizce kābil değildir. İsâ'nın doğumundan iki yüz sene evvel Çin târihi dikkat çekmeye başlar. Bu imparatorluğun kuvveti o zaman anlaşılabilir. Bu takriben 1944 senelik bir devre oluşturur. Çin'in 400 sene Hanların idâresi zamanında mes'ûd ve sâkin

yaşadığı, yalnız Vam-mam'ın isyanı yüzünden yirmi sene kadar bir karışıklık geçirdiği söylenebilir. Sonraki sülaleler zamanında ise bunun aksi olmuştur. Yani Çin hemen dâima harb içinde yaşamış, barış fâsılaları pek kısa sürmüştür. Hanlardan sonra Çin üç imparatorluğa ayrılmıştır. Tsinler zamanında bir çok küçük sülaleler Çin'i rahatsız etmişlerdir. Bu karışıklıklar yeni bir bölünme ile nihayet buldu. Güney havalisine atılan Çin imparatorları kuzey kısmını Amur civarlarından gelmiş, Tatar ırkına mensup hükümdarlara terke mecbur oldular. Tamlar [Tang'lar] zamanında sulh ve sükûn uzun müddet pâydar kaldı. Yâni dâhilî muharebelerle sükûn ihlal edilmedi. Eğer imparatorluğun ecnebîlere karşı yaptığı muharebeler hesaba katılacak olursa ne Hanlar sülalesi ne Tamlar sülalesi sulha nâil olmamışlardır. Tamlardan sonra Çin gâyet karışık bir hal aldı. Sung [Sum] sülalesi hiçbir zaman bütün Çin'e sâhip olamadı. Moğol Tatarları, imparatorluğu onların elinden aldılar. Bu târihten sonra Çin oldukça sükûnet içinde yaşadı. Fakat ecnebî bir tahakküm altında idi. Bu gün de Niu-çe Tatarlarının tâbi'iyyetindedir. Bu iki sülale arasında, Çin'in mutâd hudutları dâhiline tasarruf eden Mim [Ming] sülalesi sükûn içinde imparatorluğa sâhip olmuştur. Umûmiyetle, Asya'nın bu kısmı dünyanın sâir kıt'aları kadar bir takım inkılaplara maruz kalmıştır. Şimdi izâhat vereceğim sülalelere de göz gezdirilecek olursa bu konuda kâfî bir kanaat peydâ edilebilir.

İMPARATORLARA TABİ OLMAYAN HUSÛSÎ KRALLIKLAR

Çin İmparatorluğu'nun Çeular zamanında bir çok küçük prensliklere taksim edilmiş olduğunu evvelce söylediğim halde şimdiye kadar bunlar hakkında hiç izâhat vermedik. Burada en mühimlerini ve meşhurlarını hikâye edeceğim. Çin müverrihleri diğerlerinin yalnız isimlerini bilirler. Hatta bu küçük krallıklardan bazılarının mevkii bile meçhuldür. Bu, Çin târihinin eksikliklerinden biridir. En çok tafsilat verilenlerin bile inkılapları hakkında kâfî derecede bilgi elde edilemiyor. Bu hükümdarların isimleri ve pek az miktarda bir takım olaylar Çeular zamanındaki Çin târihini teşkil eder.

O zaman Çinlilerin ecnebî milletlerle pek az karışmış olmalarını bu karışıklıklara atfetmek lazım gelecektir. Târihlerinde sâir milletlerle karışma eseri hiç görülmediği gibi Yunanlıların, Latinlerin târihinde de bu bâbda malûmata tesâdüf edemiyoruz. Muasır muharrirlerden bazıları Mısırlıların ve Çin'in batısında yer alan sâir bazı meşhur milletlerin muhtelif zamanlarda Çin'e kadar gitmiş oldukları fikrinde bulunmuşlardır. Fakat Hanlardan evvel Çin hakkında bilhassa deniz yoluyla büyük bir malûmat edinilmesi pek müşkildir. Çünkü Çin İmparatorluğu'nun güney vilayetlerinde sâkin olan kavimler Çeuların idâresi zamanında hemen hemen barbar idiler, âdeta çırçıplak geziyorlardı ve vahşîler gibi vücutlarını boyuyorlardı. Medenî, ilimler, fenler ve güzel sanatlarla meşgul Çinliler Kiang nehrinin kuzeyinde ikāmet ediyorlardı. Bunlar güney vilayetlerini zapt ettikten sonra ahalisini medenîleştirdiler. Bu kadîm Çinliler batı kavimleriyle doğrudan doğruya münasebette bulundularsa bu ancak Fu-kien vilayetinin kuzeyinde yer alan limanlar vâsıtasıyla yahut kara yoluyla vukûa gelmiş olabilir. Kanton taraflarına doğru güneyden vukûa gelecek münasebet Çinliler hakkında bir fikir veremezdi. Oralara giden ecnebîler bu güney vilayetleri ahalisini Afrika Svahili kavimleri gibi telakkî etmiş olmak lazım gelir.

Çinliler batı tarafına doğru da pek genişlememişlerdi. Yun-nan ve Se-çuen vilayetleri ancak pek sonraki zamanlarda medeniyet dâiresine girmişlerdir. Buraların ahalisi bir nevi vahşi idiler. İmparatorluğa tâbi oldukları zaman uzun müddet barbarlıklarını muhâfaza ettiler. Hanlardan sonra bile Tibet barbarlarına benziyorlardı. Bundan dolayıdır ki şimdi bahsedeceğim krallıkların büyük kısmı Şen-si, Şan-si, Pe-çe-li, Şan-tung ve Ho-nan vilayetleri dâhilinde kâin idiler. Şen-si vilayeti bile bugünkü kadar geniş değildi. Mühim bir kısmı Tataristan'a tâbi idi. İşte bu mülahazalar Çin İmparatorluğu hakkında beslenen fikirleri değiştirebilecek bir mâhiyettedir. Çin'in bütün bu muhtelif ayrılmış parçalarını bildirmek istiyorsam da yalnız isimleri malûm olan ve büyük ihtimalle bahsedeceğim hükûmetlerin haraç-güzarı bulunan bazı küçük krallıkları zikir bile etmeyeceğim.

ÇEULAR ZAMANINDA MÜSTAKİL KIRALLIKLAR

-1-
"U" Krallığı

Çeu imparatorluk sülalesi kurucusu Ven-vam'ın büyük babası Tai-vam'ın üç oğlu vardı: Tai-pe, Çung-yung, Ki-lie. Üçüncü oğlunun meziyetleri dolayısıyla onu velâhd ilan etti. Bunun üzerine Tai-pe ile Çung-yung güney barbarlarının yanına çekilmeye karar verdiler. Saçlarını kestiler. Vücutlarını o kavimler gibi boyadılar. Tai-pe, sâkin olduğu memlekete Keu-U namını verdi. Barbarlar ona bağlı oldular, kral namını verdiler. Çocuk bırakmadan vefat edince biraderi Çung-yung kendisine halef oldu. Çung-yung'un oğlu Li-kien ile Li-kien'in oğlu Şu-ta birbirini müteakip hükûmet sürdüler. Son kralın yerine oğlu Çeu-çang çıktı. Çeular imparatoru Vu-vam, Şam sülalesini mahv ettiği zaman Tai-pe'nin torunlarını aradı. Çeu-çang'ı U Prensliği'nde bıraktı. Târihçiler bu ilk hükümdarların senelerini kaydetmiyorlar. Milattan önce 1122 senesinde kuruldukları kabul edilmiştir.

Milattan önce 496 târihinde hükûmet eden Hu-liu kendisinden evvelki hükümdarı öldürmüştü. Bundan dolayı büyük karışıklıklar çıktı. Tsu ve Pue prensleri ile harb edip mağlup etti. Fakat Tsinlerle Pueler birleşerek Hu-liu'yu bozdular. Birâderi Hu-liu ile muharebede mağlup olunca Tsular nezdine kaçtı. Bunun üzerine Hu-liu Puelere hücum etti. Yaralandı ve öldü. Oğlu Fu-tsu'nun kendisine halef olmasını emretti. Bu hükümdar pederinin intikamını almak için her gün ok talimi yapıyordu. Saltanatının ikinci senesinde babasının intikamını aldı. Pueleri bozdu, Tsinlerle harb etti. Sonraları, Pue kralı kendisini bir çok çarpışmalarda mağlup etti. O da intihar etti, âile söndü. Bu âileden 21 hükümdar gelmiştir; 650 sene hükümran olmuşlardır.

a. Yu Krallığı

İlk U kralı olan Çeu-çam'ın Yu-çam isminde bir kardeşi vardı. İmparator Vu-vam bunu Hia-hiu denilen bir yere prens tayin eylemişti. Pâyitahtı Ho-nan dâhilinde Pu-çing idi. Bu hükümdarların hatta isimleri bile meçhuldür.

b. Hau Krallığı

Bu sülale hükümdarları hakkında malûmat yoktur. Tai-vam neslindendirler. Ven-vam'ın yeğeni Hau-çum imparator Vu-vam tarafından Hau-çing Prensi tayin edilmiştir. Yu'ları mahv eden Tsinler kralı Hien-fum kralı bu küçük memleketi de zapt ederek bu âileyi söndürdü. Aynı namı taşıyan muhtelif krallık zikrediliyor.

-2-
Tsu Krallığı

Tsu hükümdarları Çin'in Çuen-hiu namında eski bir imparatorunun neslindendirler. Kiuen-çang'ın Çung-li isminde bir oğlu vardı ki imparator Ki-tu'nun hizmetinde idi. Kung-fung âsîlerini tedibe memur olmuşlardı. Bunda muvaffak olamadığı için imparator tarafından katlettirildi. Biraderi U-huei yerine geçti. Bunun ahfâdından biri olan Yu-hiung Çeular kurucusunun hizmetinde idi. Tsu ülkesine prens tayin olundu. Zürriyeti orada hâkim oldular.

Pâyitaht İn şehrinde idi. Bu hükümdarlar Nan-king'i ve sâir bazı civar şehirleri kayıt altına almışlardı. Bu sülale milattan önce 1122 târihlerine doğru hükümran olmaya başlamıştır.

Tsin kralı Çuang-siang-vam vefat edince Tsu kralı Kau-lie-vang sâir haraç-güzar prenslerle birleşerek Tsinlerle harb etti. Fakat hiçbir muvaffakıyet elde edemediler. Kau-lie-vang'ın vefatından sonra Yeu-vang tahta çıktı. Tsinlerle Goeiler kendisine karşı harb açtılar. Cülusunun onuncu senesinde vefat etti. Yerine çıkan hükümdar iki ay saltanattan sonra Vam-fu-tsu tarafından katlolundu. Tsinler kralı buna karşı asker sevk ederek kendisini perîşan eylediler. Memleketin bir kısmını elinden aldılar. Nihayet mağlup oldu, Tsinlere esîr düştü ve milattan önce 223 târihinde Tsu krallığı bir vilayet haline geldi.

-3-
Yen Krallığı

Bu sülalenin kurucusu olan Çau-kum-şe Çeularla aynı âileden idi. Vu-vam, Şamlar sülalesini mahv ettikten sonra Çau-kum'a Pe-kim vilayetinde yer alan Pe-yen prensliğini verdi. Pâyitaht Pe-king şehri idi. Sonra Ki-çeu'ya nakledilmiştir. Çeular imparatoru Çim-vam'ın gençliğinde ve Çeu-kum'un nâibliği zamanında bu büyük imparator hakkında şüphe davet eden hükümdar budur. Çeular imparatoru Li-vam zamanında hayatta olan Huei-hu'ya gelinceye kadar Çau-kum'un neslinden gelen kralların isimleri meçhuldür. Bu âilenin milattan evvel 1122 târihinde başladığı ve 222 târihinde bittiği kaydediliyor.

Tsinler, Çin'i teşkil eden küçük devletlerin büyük bir kısmını kayıt altına aldıktan sonra Yenlere de hücum ve onları mağlup ettiler. Yenler kralı Leao-tung'a firara mecbur kaldı. Tsinlerin askerleri onu oraya kadar takip ederek esîr aldılar. Bunun üzerine bu âile, 901 senelik bir saltanattan sonra söndü.

-4-
Tsi Krallığı

Bu sülalenin ilk kralı olan Tai-kum Lie-şam'ın ecdadından biri büyük imparator Yu'ya suların akıtılması husûsunda yardım etmiş

ve bu hizmetine mükâfaten Liu Prensi tayin olunmuş idi. Âile ismi olarak kendisine Kiang ismini verdiler. Bu Tai-kum kadîm imparator Şin-tung neslinden olmakla beraber fakîr bir köylü idi. Vu-vam Şen-si vilayeti dâhilinde kendisine rast gelmişti. Ma'mâfîh Şamlar sülalesinin mahvına epeyce hizmet etmiştir. Vu-vam, o âilenin son hükümdarı olan Şeu'ya karşı harbe karar verdiği zaman kendisini teşvîk eden o idi. Vu-vam imparatorluğu ele geçirdikten sonra Tsi krallığını Tai-kum'a verdi. Çim-vam zamanında zuhûr eden karışıklıklarda bu küçük kral âsîleri itaat altına aldı. Bu suretle Tsi krallığının kuvvetini pek arttırdı. Tai-kum yüz yaşında vefat etti, yerine oğlu Tim-kum'u bıraktı. Bu hükümdarın pâyitahtı İng-kiu'da idi. Krallık Şan-tung vilayeti dâhilinde idi. Bu âilenin başlangıcı milattan önce 1122 senesine tesâdüf ettiği kaydolunuyor

Bu âile 744 sene pâydar olmuştur. Mâlik olduğu ülkeler Küçük Han, Goei ve Tien-si prensleri tarafından paylaşılmıştır. Son kralın vefatından sonra bunlar tamamıyla müstakil oldular.

-5-
Çin Krallığı

Çin sülalesi Hialar sülalesinden evvel yaşamış olan imparator Şun'dan gelmiştir. Vu-vam, Şamları mahv ettikten sonra imparator Şun'ın ahfadını arattı. Hu-kung-mo'un bulundu. Ona Ho-nan dâhilinde Çin Prensliğini verdi. Pâyitaht Çin-çeu'da idi. Bu sülalenin milattan evvel 1122 târihinde başladığı kaydediliyor.

Tsular krallığında zuhûr eden karışıklıklar esnâsında, kuvvetlerine pek güvenen Çinler Tsuların ülkesine girerek tahribatta bulundular. Huei-vam tekrar Tsu kralı olunca gelip Çinlere hücum etti, hükümdarlarını öldürdü. 645 sene pâydar olmuş olan bu krallığı tamamen çökertti.

-6-
Tsa Krallığı

Bu sülalenin kurucusu Şu-tu, Ven-vam'ın oğluydu. Ven-vam Şamları mahv ederek bütün imparatorluğu kayıt altına aldıktan sonra bütün kardeşlerine prenslikler verdi. Şu-tu da Tsa Prensi oldu. Bu prens, biraderi Kuen Prensi Şu-lie ile birlikte Şamların son

hükümdarı olan Şeu'nun oğlu Vu-kam tarafını tuttular. Bu yüzden imparatorluk dâhilinde yeni karışıklıklar zuhûr etti. Çing-vam zamanında Çeu-kung bu âsîlere karşı yürüdü. Vu-kam ile Şu-lie'yi öldürdü. Şu-tu esîr düştü. Sonra öldü. Oğlu Hu meziyet ve fazîletleri sâyesinde kudret ve satvet kazandı. Bundan haberdar olan Çeu-kung kendisine Mo krallığı dâhilinde büyük bir memuriyet verdi. Sonra imparator Çim-vam'a onu Tsa kralı tayin ettirdi. Tsa-çung namını da verdikleri hükümdar budur. Pâyitahtı Yu-ning-fu şehri idi. Bu sülale milattan önce 1122 târihinde başlamıştır.

Heu-Tsi'nin saltanatının dördüncü senesinde Tsu kralı Huei-vam Tsa krallığını ve sâir bazı krallıkları mahv etti. Bu sülale 676 sene pâydar olmuştur.

-7-
Tsau Krallığı

Şan-tung dâhilinde yer alan Tsau krallığı, Şamlar mahv edildikten sonra Çeu imparatoru Vu-vam'ın küçük biraderi Şu-çin-tu tarafından kurulmuştur. Bu hükümdarların saltanatı zamanı hakkında târih hiç tafsilat vermez. Pâyitaht Tim-tau şehri idi. Bu sülale milattan önce 1122 târihinde başlamıştır.

Son hükümdar Tsau-kum'a diğer adıyla Pe-yam'a Sumlar kralı Kim-kung hücum ederek mağlup etti ve esîr aldı. Sumlar kralı sonra onu katlettirdi. Tsau sülalesi yıkıldı. 636 sene pâydar olmuştur.

-8-
Ki Krallığı

Tum-leu-tum, Hie imparator sülalesi olan Yu neslinden geliyordu. Vu-vam bunu Kai-kung-fung ülkesinde Ki Prensi nasbetti. Pâyitahtı Ho-nan dâhilinde Ki-hien şehriydi. Bu sülale milattan önce 1122 târihinde başlamış ve 678 sene pâydar olduktan sonra Tsu kralı Huei-vam tarafından mahv edilmiştir.

-9-
Lu Krallığı

Çeu-kum-tan, Ven-vam'ın dördüncü oğlu idi. Binaenaleyh Çeu imparatorluk sülalesi kurucusu olan Vu-vam'ın biraderi idi. Hilm ve

mülayemeti ve zühd ve takvâsıyla ve bilhassa ebeveynine karşı hürmetiyle şöhret kazanmıştı. Çinliler ebeveyne hürmeti en büyük fazîletler arasında sayarlar. Şamların yıkılışından sonra Vu-vam tahta çıktığı vakit Çeu-kum-tan onun hizmetinde kaldı, bir çok seferlerde kendisine refakat etti. Bundan dolayı Kiu-keu Prensliğine nâil oldu. Şan-tung dâhilinde yer alan bu şehir bugün de aynı isimle yâd edilmektedir. "Lu Kum'u" ünvanını aldı. Fakat Vu-vam'ın yanında kalmayı ve idâre işlerinde ona yardım etmeyi tercih ederek oraya gitmedi. Bu imparatorun vefatından sonra oğlu Çim-vam tahta çıkınca Çeu-kum-tan memnun olmadığı sarayı terk etti. Buna rağmen sonra yine saraya davet olundu. Vefatından sonra oğlu Pe-kin Lu Kum'u mevkiinde kaldı. Bir çok evlat ve torunu oldu. Bu âilenin kurucusu ve ilk kralı sayılmaktadır. Lu krallığı Şan-tung vilayeti dâhilinde yer alıyordu. Pâyitahtı Kiu-keu-hien namını taşıyordu.

Tsin kralı Tsuları mağlup ederek onları doğu tarafına daha ziyâde çekilmeye ve bundan dolayı Lu'ların ülkesine yaklaşmaya mecbur etmişti. Bu Tsular son Lu kralı olan King-kum ile harb ederek elinden bazı şehirleri aldılar. King-kung'un iktidarının yirmi dördüncü senesinde Tsular kralı Kau-lie-vam tekrar Lu ülkesine girdi, King-kung'u perîşan ederek esîr aldı ve Lu krallığını tamamen mahv eyledi. Bu krallık 34 hükümdar idâresinde bir rivayete göre 873 bir rivayete göre 861 sene pâydar olmuştur. Konfüçyüs bu küçük krallık dâhilinde doğmuştu. 12 hükümdarın târihini yazmış ve buna *Çun-tsieu* namını vermiştir. Çinlilerin mukaddes kitaplarından biri budur.

-10-
Goei Krallığı

Bu âilenin ilk hükümdarı olan Kam-şu Çeu sülalesinin kurucusu Vu-vam'ın biraderi idi. Vu-vam Şamları perîşan ettikten sonra, tamamen kökünü kazımak istemediği o âileye mensup olan Vu-kam'a bir prenslik verdi. Vu-kam karışıklıklar çıkardı. Vu-vam'a halef olmuş olan Çim-vam'a hücum etmek istedi. İmparatorluğun naipliğinde bulunan Çeu-kum-tan bir ordu göndererek Vu-kam'ı mağlup etti. Vu-kam katl olununca imparator onun prensliğini taksim ederek üç krallık teşkil etti. Kam-şu, Çau-ku şehrinin doğu-

sunda bulunan kısmı aldı ve buraya Pi ve güneyindekilere de Yum krallığı namı verildi. Sonraları bu iki krallık Goei kralına tâbi oldular. Pâyitaht Ho-nan dâhilinde Goei-kiun-fu şehri idi. Hudut Pe-çeli dâhilinde Ta-mim-fu'ya kadar uzanıyordu. İmparatorluk hükûmet nâibi bulunan Çeu-kum-tan Kam-şu'nun pek gençliği hasebiyle memleketi güzel bir şekilde idâre edememesinden korktuğu için ona alenen şu nasihatte bulundu:

"Size verilen Şamlar tebaası içindeki en akıllı kimseleri toplayarak Şamlar nasıl kurulduklarını ve neden dolayı yıkıldıklarını kendilerinden sormalısınız. Halkı sevmeye nefsinizi alıştırınız. Şamların son hükümdarı olan Çeu'nun aşırı sefâhati kendilerinin felaket sebebi olduğunu onlara anlatınız."

Bu sülalenin son zamanlarında Kral Pim-Heu'nun vefatı üzerine Su-kiun tahta çıktı. Elinde küçük bir parça yer kalmıştı. Bunu da Yuen-kiun zamanında Tsinler ellerinden alıverdiler. Bütün Çin imparatorluğunu pençeleri altına almış olan Şi-Hoam-ti'nin vefatından sonra yerine geçen Ulh-şi Goei kralı Goei-kiun'u hal' ile âdî bir tebaa mevkiine indirdi. Bu sülale 907 sene hükûmet sürmüştür.

-11-
Sung Krallığı

Vey-tsu-kai Şamlar imparatoru Ti-pe'nin oğlu ve bundan dolayı bu sülalenin son imparatoru Çeu'nun kardeşi idi. Bu hükümdar tahta çıkınca sefahatten başka bir şeyle meşgul olmadı. Vey-tsu kendisine defaatle ihtarda bulunduysa da hiçbir fayda görmedi. Bunun üzerine saraydan çekildi. Şamlar tamamıyla yıkıldıktan sonra Çeu imparatoru Çing-vam kendisini çağırarak Ho-nan vilayeti dâhilinde Sumlar [Sunglar] krallığına tayin etti. Çing-vam saygı arz etme merasiminden kendisini muaf tuttuğu gibi âilesinin kadîm âdetlerini muhafaza etmesine de izin verdi. Vey-tsu bir çocuk ve oğul bırakmadan genç yaşında vefat etti. O zaman taht biraderi Vey-çung'a intikal etti. Pâyitaht Şam-kiue şehri idi. Bu sülale milattan önce 1113 târihinde başlamıştır.

Kral Pie-kung'un vefatından sonra oğlu Sung-kung tahta çıktı. Saltanatının 41'inci senesinde biraderi Sung-vam kendisini tahtından uzaklaştırarak Tsiler ülkesine kaçmaya mecbur etti. Yerine

Sung-vam çıktı ve "Vam" yani kral ünvanını aldı. Doğu tarafından Tsileri mağlup etti ve onlardan beş şehir ele geçirdi. Güney cihetinde Tsulardan 300 li genişliğinde arazi aldı. Goeileri de mağlup etti. Sonra türlü türlü zevk-u safâya daldı. Nâzırları ihtarlarda bulundularsa da dinlemedi. Onlar da bunun üzerine Tsi kralını hücuma teşvik ettiler. Tsi kralı Goei ve Tsularla birlikte hücuma geçerek Sung-vam'ı mağlup ve itlaf etti. Sunglar hükûmeti bu üç hükümdar arasında paylaşıldı. Bu sülale 828 sene pâydar olmuştur.

-12-
Hiu Krallığı

Bu küçük prenslik bizce hemen hemen meçhuldür. İmparator Vu-vam, Pe-yen'in neslinden Ven-şu'ya Çium krallığı yakınında Hiu ülkesini verdi. Pâyitaht Ho-nan dâhilinde Hiu-çeu şehri idi. Bu hükümdarlar Çim kralları tarafından yıkılmışlardır. Zamanını bilmiyorum.

-13-
Çu Krallığı

Çu hükümdarları Çin'in ilk imparatorlarından biri olan Çuen-hiu neslinden gelmişlerdir. İmparator Vu-vam Çu prensliğini bunun ahfadından Çu-hie isminde birine verdi. Pâyitaht Şan-tung dâhilinde Tseu-hien şehridir. Ahfadı orada hükümran olmuşlarsa da târih bu küçük kralların ismini muhâfaza etmemiştir.

Küçük Çular

Bir Küçük Çular prensliği daha vardır ki yukarıki krallık ile aynı menşee mâliktir. İ-fuin'in oğlu olan Yu, Çeu'ya ifâ ettiği hizmetlerden dolayı Fi kralı tayin edildi. Fakat bu prenslerin isimleri meçhuldür. Bu prenslik Şan-tung dâhilinde yer alıyordu. İsmine Küçük Çular Prensliği denir.

-14-
Tem Krallığı

Çeu sülalesinin kurucusu Vu-vam'ın pederi Ven-vam'ın oğlu Şu-siu Tem Prensi nasb edilmişti. Haleflerinin kimler olduğu meç-

huldür. Bu memleketin pâyitahtı Şan-tung dâhilinde Tem-hien idi. Tsiler hükümdarları bu sülaleyi yıkmışlardır.

-15-
Sie Krallığı

Bu sülale imparatorları kadîm imparator Hoam-ti neslinden olduklarını iddia ediyorlar. Bu prenslik Tsi kralları tarafından yıkılmıştır.

-16-
Kiu Krallığı

Bu sülale hükümdarları hakkındaki malûmat pek nâkıstır. Yalnız bunların kadîm Çin imparatoru Şau-hau neslinden geldiklerini iddia ettikleri haber veriliyor. İmparator Vu-vam Şamların yıkılmasından sonra Tsu-yu-ki'ye Kiu prensliğini verdi. Kiu Tsu'ya gelinceye kadar kendisinin halefleri kim olduğu meçhuldür. Bu ülkenin pâyitahtı Şan-tung dâhilinde Kiu-çeu şehri idi.

Kral Kiau-kung'u tebaası memleketten kovdu. O da Tsiler nezdine kaçtı. Yerine küçük kardeşi tahta çıktı. Fakat o da kardeşinin aynı felakete uğradı. Lu krallığına çekildi. Bunun üzerine Tsi kralı Kiau-kung'u tekrar Kiu krallığına hükümdar yaptı. Bundan sonra birkaç hükümdar daha gelmişse de isimleri unutulmuştur. Nihayet Tsu kralları bu hükûmeti ortadan kaldırdılar. Bu memleketi milattan önce 421 târihinde fetheden, Goei-vam'ın oğlu Kien-vam'dır.

-17-
Tsin Krallığı

Bu sülalenin kurucusu olan Şu-yu Vu-vam'ın en küçük oğlu ve Çing-vam'ın küçük kardeşi idi. Vu-vam'ın vefatından sonra imparatorluğun karışıklıklarını yatıştırdı. Çing-vam kendisine Huang-ho ve Kuen nehirleri arasında yer alan Tsin ülkesini verdi. Pâyitaht Kung-çeu şehri idi. Sonra bu krallığa Tsin denildi. Gâyet kudretli bir hale geldi. Ta-mim-fu ülkesiyle sâir civar ülkeleri içine alıyordu.

Mo-heu'nun oğlu Ven-heu'nun vefatından sonra yerine geçen Çau-heu Mo-heu'nun oğlu Çin-su'ya Kiu-u'o Prensliğini verdi. Bu, Tsin ülkesinin pâyitahtı Ki'den daha büyük bir şehir idi. Çin-su

Hu'on-heu ünvanını aldı. Çau-heu ile aynı zamanda hükümran oldu ve Tsinler prenslerinin ikinci kolunu teşkil etti.

Kiu-u'o Kolu

Bu kolun ilk hükümdarı olan Hu'on-heu fazîlet sâhibiydi. Tebaasının muhabbetini kazanmıştı. Tsinlerin diğer kolunun kralı olan Çau-heu katledilince Hu'on-heu memleketini zapt etmek istedi. Fakat muvaffak olamadı. Bu iki kol arasında muharebeler hiç eksilmedi.

Vu-kung birinci kol kralı Tsin-heu'ya harb ilan ederek onu perîşan etti ve memleketi zapt eyledi. Tim-kung'un vefatından sonra oğlu Çu-kung tahta çıktı. Kumandanlarından Çi-ye, Çau-siang-tsu, Han-tang-tsu, Goei-hu'on-tsu memleketin bir kısmını zapt edip aralarında paylaştılar. Çu-kung, Tsi ve Lu krallarına müracaat ettiyse de âsîlerin hücumuna uğrayarak Tsi krallığına kaçmaya mecbur oldu. Çi-ye, Çau-tung neslinden birini tahta çıkardı. Bu da Gnai-tung ünvanını aldı. Sâir âsîler Çi-ye'nin nüfûz ve kudretinden endîşe ettiklerinden kendisini öldürttüler. Yeu-kung'un saltanatı zamanında Üç Tsinler namıyla yâd edilen üç âsî o kadar nüfûz kazandılar ki Goei-hu'on'un torunu Ven-heu, Heu namını aldı ve hüküm sürmeye başladı. Bu sırada Yeu-kung zevk ve sefahatle uğraşıyor, bütün vaktini kadınlarla geçiriyordu. Bir gece katledildi. Yerine oğlu Lie-kung geçti. Saltanatının on dokuzuncu senesinde, Çeular imparatoru Goei-lie-vam isyan etmiş olan nâzırların haleflerini haraç-güzar birer prens yaptı. King-heu Han prensi; Ven-heu Goei prensi, Lie-heu Çau prensi oldu. Bunlar üç sülale teşkil ettiler ki aşağıda göreceğiz. Hiau-kung'un hükümranlığı zamanında nüfuz ve kudretleri arttı. Tsing-kung'un anası saltanatında Goei prensi Vu-heu ile Han prensi Gnai-heu ve Çau prensi King-heu bütün Tsin ülkesini aralarında paylaştılar. Çing-heu, krallığı kaybetti. Bu sülale 741 sene pâydar olmuştu.

-18-
Tsin Krallığı

Ulay yahut Gulay imparator Çuen-hiu neslinden idi. İmparator Çin'i basan suları akıtmak husûsunda yaptığı hizmetlerden dolayı

kendisine âile ismi olarak İng namını verdi. Torunlarından Gulay namında birisinin Niu-kang namında bir oğlu oldu. Bundan Pang-ka-nu, ondan da Ta-ki, ondan da Ta-lu dünyaya geldi. Tsinlerin ilk hükümdarı olan Ki-tsu Ta-lu'nun oğludur. Beygire son derecede merakı vardı. Olduğu yerde pek çok beygir beslerdi. Bundan imparator Hiau-vam'a bahsettiler. İmparator kendisini getirterek haralarının idâresini ona verdi. Efendisinin gözüne girdi ve Tsin Prensliğini elde etti. Bu krallık Şen-si vilayeti dâhilindeydi.

461 sene hükümran olan bu sülale Çeuların hükümranlığı zamanında kurulmuş olan sâir âilelerin âkıbetine uğramadı. Tedricen o kadar kudret kazandı ki diğer bazı sülaleleri mahv ettikten sonra Çeulara galebe çaldı ve imparatorluğu ele geçirdi. Çau-siang-vam'dan sonra bu hükümdarların halefleri imparator sülaleleri arasında 6'ıncı numarada görülebilir.

-19-
Çing Krallığı

Hu'ong-tung-kang, Çeuların biraderi Li-vang'ın oğlu ve Siu-en-vam'ın biraderi idi. Siuen-vam tahta çıktıktan sonra kardeşi Kan'a Çing Krallığını verdi. Kan bütün tebaasına kendisini sevdirdi. İmparatorlukta pek yüksek mansıplara nâil oldu. Fakat Yeu-vam'ın barbarlarla vukûa gelen bir muharebesinde maktul düştü. Bunun üzerine tebaası oğlu Vu-kung'u tahta çıkardılar. Pâyitahtı Hien-lin şehrinde idi. Bu sülale milattan önce 806 târihinde başlamıştır.

Yeu-kung tahta çıktığı vakit Han kralı kendisine harb ilan etti ve onu öldürdü. Bunun üzerine Çing tebaası Siu-kung'u tahta çıkardılar. Bu da Han kralı ile harb etti. Pâyitahtını kaybetmiş olmakla beraber Han kralına karşı bazı başarılar kazandı. Saltanatının 25'inci senesinde nâzırı Tsu-yang'ı katlettirdi. Bu bir isyana yol açtı. Nâzırın taraftarları kendisini öldürerek kardeşi Ye'yi tahta çıkardılar. Bu kral Çing-kiun ünvanını taşıdı. Kang-kung ile aynı zattır. Âsîler kendisini Hanlar nezdine ilticaya mecbur bıraktılar. Sonra Hanlar Çing ülkesine girerek bazı mevkileri zapt ettiler. Nihayet Hanlar kralı Gnai-heu yeniden bu ülkeye girdi ve tamamıyla ele geçirdi. Bu sülale 432 sene pâydar olmuştur.

-20-
Yue Krallığı

Yue hükümdarları Hialar sülalesi imparatoru Vu-yu'nun oğlu Şau-kam neslinden geldiklerini iddia ederler. Şau-kam Hoei-ki prensi tayin edilmişti. O zaman Çin'in güney dağlarında sâkin olan barbarlar gibi vücudunu boyadı, saçlarını kesti, sazlardan bir ikāmetgâh yaptırdı. Ahfadından yirminci batında Yun-çang namında biri U kralı Hu-liu zamanaında pek ilerlemişti. Bu iki hükümdar birbiriyle harb ettiler. Yun-çang'ın vefatından sonra oğlu Keo-tsien kendisine halef oldu ve Yue Kralı ünvanını aldı. U kralı Hu-liu, Yun-çang'ın vefatını haber alınca yeni Yue kralına karşı asker gönderdi, fakat mağlup oldu. Vefat ederken oğlu Fu-tsu'ya Yueleri mahva çalışmasını vasiyet etti. Fu-tsu asker topladı, Yuelere karşı yürüdü, bazı muvaffakıyetlere nâil oldu. İki devlet arasında kısa bir sulh oldu. Sonra harb tekrar başladı. U kralı mağlup düştü. Yeisinden intihar etti. U krallığı mahv oldu. Yuelerin hükmü altına girdi. Bu Yue krallığı Çe-kiang vilayeti dâhilinde idi. Hoei-ki-hien şehri pâyitahtı idi.

Vu-kiang tahta çıkınca asker toplayarak Tsi ve Tsu krallarına karşı harbe kalktı. Bilhassa Tsu kralı Yue ordusunu mağlup ederek Vu-kiang'ı öldürdü. Bütün Yue prensleri dağıldılar, taht kavgasına düştüler. Tsulara tâbi oldular. Vu-kiang'ın yedinci batında torunu olan Pau Hanlara ve sâir haraç-güzar prenslere Tsin imparatorları aleyhinde yardımda bulundu. Kau-ti Hanlar imparatoru ilan edilince Pau'yu Yue kralı yaptı. Yue ve Yen hükümdarları bu Pau'nun ahfadıdırlar. Bu sülale 511 senelerine doğru başlamış ve 177 sene devam etmiştir.

-21-
Han Krallığı

Hanlar da Çeularla aynı menşe'e mâliktirler. Bu hükümdarlardan biri Tsin hükümdarlarına intisap ederek Han-yuen Prensi tayin olunmuştu. Han âile ismi oradan gelmiştir. Bu zatın neslinden gelen Han-kiue Tsin kralı King-kung'a büyük hizmetler yaparak yüksek bir mansıba çıktı. Han-kiu neslinden gelen Kam-tsu Tsin

krallığında nüfûz kazanmış olan üçlerden biri idi. Bunun Vu-tsu isminde bir oğlu oldu ki bu sülalenin ilk hükümdarı sayılabilir. Çim kralı Yeu-kung ile harb ederek onu öldürdü. Vefatından sonra yerine oğlu King-heu geçti. Bu krallık Şen-si vilayeti dâhilindeydi. Pâyitahtı Hang-çing-hien şehri idi. Başlangıcı 425 târihlerindedir.

Vam-gan'ın saltanatının üçüncü senesinde Tsinler kendisiyle harb ettiler. Vam-gan onlara bir sefîr yolladı. Tsinler bu sefîre hiç ehemmiyet vermediler. Devletler hukukuna tecâvüz ederek sefîri öldürdüler. Sonra Vam-gan'ın kendisi de hükümranlığının dokuzuncu senesinde esîr düştü. Tsinler bütün memleketlerini zapt ettiler. Bu krallık 195 sene pâydar olmuştur.

-22-
Goei Krallığı

Bu sülale Çeularla aynı âileye mensup olan Pi-kung-kau neslindendir. Vu-vam, Şamlar âilesini mahv ettikten sonra bu prense Pi sancağını verdi. Fakat torunlarının elinden burasını alarak onları âdî bir fert menzelesine indirdiler. İçlerinden Pi-van Tsin kralı Hien-kum'un hizmetine girdi. Yaptığı hizmetlere mükâfaten Goei prensi oldu. Hien-kum'un vefatından sonra çocukları arasına ihtilaf girdi. Pi-van bundan istifâde yolunu buldu. Pi-van'ın oğlu Vu-tsu'dan Ta-tsu dünyaya geldi. İkisi de Tsinler sarayında büyük mansıplar elde ettiler. Onun haleflerinden Huen-tsu isminde biri Han âilesinden Kam-tsu ve Çau âilesinden Siang-tsu ile müttefikan, kendileri gibi âsî bir nâzır olan Çi-pe'yi öldürerek memleketini zapt ettiler ve Tsin krallığı dâhilinde nüfûz ve kudret sâhibi bir Üçler heyeti oluşturdular. Ven-heu ünvanını taşıyan ve ilk Goei hükümdarı olan Su-huen Tsu neslinden idi. Pâyitahtı Şen-si dâhilinde Pim-tu-hien şehri idi. Bu krallık 424 târihlerinde başlamıştı. Pe-çe-li dâhilinde Ta-mim-fu arazisine kadar uzanıyordu.

Vam-kia Tsinlerin kudret ve azametine mukāvemet edemedi. Çin'in muhtelif bölgelerinde birer müstakil hükümdar olan diğer prenslerin âkıbetine uğradı. İmparator Şi-hoam-ti kendisine hücum ederek kayıt altına aldı. Fakat sonra katledildi. Bu hükümdarlar 199 sene saltanat sürmüşlerdir.

-23-
Çaular Sülalesi

Çaular, Çin imparatorluk tahtına çıkmış olan Tsinlerle aynı menşee mâliktirler. Ki-çing bu Tsinlerin kurucusu Gulay'ın küçük kardeşi idi. Mem-tsing isminde bir oğlu oldu. Çeu imparatoru Çing-vam'ın hükümranlığı zamanında bu büyük bir nüfûz kazandı. Torunlarından biri olan Tsau-fu'ya imparator Su-vam Çau-çing şehrini verdi. Bundan dolayı âilesine Çau namı verilmiştir. Bu hükümdardan Kung-çeng ünvanını taşımış olan Yen-fu'ya gelinceye kadar altı batın vardır. Çeular imparatoru Siuen-vam zamanında hayattaydı. Yen-fu'nun oğlu Şu-kay Yeu-vang zamanında ilerledi. Yeu-vang fena bir hükümdar olduğu için Şu-kay Çeuların memleketlerini terk ederek Küçük Tsin krallığına çekildi. O zaman orada hükümran olan Ven-heu'nun hizmetine girdi. Tsin kralı Hien-kung zamanında hayatta olan Çau-goei bu Şu-kay'ın ahfadındandı. Tsinlerin ordusuna kumanda ediyordu. Torunu Çau-şuay Tsinlere nâzır oldu. Oğlu Çau-jun aynı mansıbı muhafaza etti. Ling-kung ve Çing-kung zamanlarında bütün hüküm ve nüfûz onun elindeydi. Oğlu Tsu kendisine halef oldu. Askerlere kumanda etti. Tsinler sarayında bu âilenin nüfûzu gittikçe arttı. Çok geçmeden bu nâzırlar birer müstakil hükümdar oldular ve Goeiler ve Hanlarla beraber Tsinlerin enkazı üzerinde yükseldiler. Lie-heu ilk defa olarak Heu ünvanını almıştır. Ma'mâfih kendisinden evvel saltanat etmiş bazı hükümdarlarlar olmuştur.

Tau-siang-vang'ın vefatından sonra oğlu Yeu-mo-vang tahta çıktı. Tsinler kendisine harb ilan ettiler ve bazı mevkileri elinden aldılar. Nihayet o zaman imparator olan Şi-hoam-ti kendisini mağlup ve esîr etti. Yeu-mo-vam'ın oğlu Kia, Tai kralı ilan edildi. Fakat altı sene sonra o da perîşan oldu, âilesi mahv edildi. 187 sene pâydar olmuştur. 409 târihlerinde başlamıştır.

-24
Tien-tsi Krallığı

Bu hükümdarlar Çin âilesindendirler. Li-kung'un oğlu Çin-u'on, Siuen-vam zamanında bazı şeylerden memnun olmadığı için Tsi

ülkesine Hu'on-kung'un yanına çekildi. O kendisini nâzır yaptı. Tsi ülkesinde öldü. Ahfadından Ven-tsu-siu küçük Tsi kralı Çuang-kung'un hizmetindeydi. Bu târihlerde Tsinler ülkesinde isyan etmiş olan büyük bir kumandan Tsinler nezdine kaçtı ve orada güzel kabul gördü. Ven-tsu bundan dolayı kralı tenkit etmekten kendini alamadı. Fakat sözü dinlenmedi. Öldü. Torunu Li-tsu-ki Tsi kralı King-kung'un hizmetindeydi. Bu nâzırın vergileri küçük bir ölçü ile aldığı, halka tevzi ettiği pirinç için büyük bir ölçü kullandığı söyleniyor. Bu suretle Tsi kavminin dostluğunu kazanmıştı. Tsi kralı vefatı sırasında Ju-tsu'yu veliahd ilan etti. Kralın vefatından sonra Li-Tsu-ki başka birini tuttu. Bu, krallık dâhilinde karışıklıklara yol açtı. Ju-tsu ile taraftarları mağlup düştüler, Lu krallığına kaçtılar. Bunun üzerine Li-tsu-ki Tau-kung'u tahta çıkardı ve Yang isminde bir oğul bırakarak vefat etti. Bu da Tien-çimtsu ünvanını taşıdı. Tien âile ismi idi. Çim-tsu kral Tau-kung ile gürültü ederek onu öldürdü. Yerine geçen Kien-kung devletin idâresini Çim-tsu ile Ling-çing-kiu'ya bıraktı. Bu iki nâzır birbirlerine düşman oldular. Çim-tsu halkın teveccühünü kazandı. Aralarındaki ihtilaf nihayet silahlı bir çekişmeye dönüştü. Bu gürültülerde kral hayatını kaybetti. Çim-tsu Pim-kung'u tahta çıkardı. Çim-tsu'nun vefatından sonra çocukları birbirinin ardınca Tsi krallığının en yüksek mansıplarını elde ettiler. Torunlarından Tai-kum-hu zamanında Tsi kralı tebaasının ve komşularının o kadar nefretini çekmişti ki nihayet hükûmetten mahrum bırakıldı. Bunun üzerine Çeular imparatoru Goei kralının ricası üzerine Tai-kung-hu'ya haraç-güzar prens yahut başka deyişle Tsinler ülkesi kralı ünvanını verdi. Fakat o çok yaşamadı. Bu krallık 387 târihlerinde kurulmuştur.

Vang-kien'in hükümranlığı zamanında Tsin kralı Hanları, Çauları, Goeileri, Yenleri ve daha bazı prensleri mahv ettikten sonra Tien-tsilere hücum etti. Kralı esîr aldı, memleketini ele geçirdi. Bu âile 866 sene pâydar olmuştur.

HANLARIN ZAMANINDA MÜSTAKİL KRALLIKLAR

Çin imparator âileleri bahsinde görüldüğü üzere bu imparatorluk Tsin sülalesinin son zamanlarında gâyet parçalanmalara uğramıştı. Muhtelif vilayetlerde yerleşen ve Hanlar tarafından mahv edilen bu küçük krallıklardan ikisi Hanların şevket ve kudretine rağmen güney tarafında varlıklarını muhafaza ettiler. Bu memleket ahalisine henüz Çinli nazarıyla bakılmıyordu. Sâir Hind barbarlarına pek benziyorlardı. Bu prenslerden başka bir takım âsîler muhtelif târihlerde bazı vilayetlerde mutlak sâhip kesilmişlerdir.

-25-
Nan-yue Krallığı

Liu-yam Hanlar imparatorluk sülalesinin temelini kurduğu sırada, Çin'in güney vilayetlerini idare için gönderilmiş olan Çau-tu namında bir subay milattan önce 208 târihinde orada kendisini kral ilan ettirdi. Pâyitahttan çok uzak olduğu için engellenilemedi. İmparator Kau-ti zamanında Nan-lieu kralı olarak tasdîk ve kabul edildi. İmparator namını alacak derecede kuvvet sâhibi oldu. Fakat müverrihler kendisinin kral namını taşımış âsî bir tebaa nazarıyla bakıyorlar.

İmparator Vu-ti Nan-yue kralı Kien-te'ye karşı bir donanma sevk etti. Kral mağlup ve esîr edildi. Deniz sâhilindeki güney vilayetlerini içine alan krallık imparatorlukla birleştirildi. Bu âile 96 sene pâydar olmuştur.

-26-
Min-yue Krallığı

Yue kralları Tsinler tarafından kayıt altına alınmıştı. Bu Yue-lerden iki prensi bir defa daha tâlihini tecrübe için tebaalarını

topladılar. Hanlar sülalesi kurucusu Liu-yam'a tahta çıkması husûsunda yardım ettiler. O da mükâfaten milattan önce 202 târihinde Vu-çu'ya Min-yue kralı ünvanını verdi. Vu-çu, Pe şehrini pâyitaht yaptı.

Kardeşi İn'i öldürtmüş olan Yu-şen kendisini kral ilan ettirmişti. Bu havalide nüfûzu az olan İmparator Vu-ti kendisine Doğu Yue kralı ünvanını verdi. Nihayet Vu-ti bu krallığı mahv etmek istedi ve milattan önce 110 târihinde arzusuna muvaffak oldu. Sekenesini Kiang ve Hoai nehirleri arasındaki araziye naklettirdi. Bu kavimler diğer Çinliler kadar medenîleşmiş değildiler. Güney barbarları arasında telakkî ediliyorlardı. Bu hükûmet 92 sene pâydar olmuştur.

TSİNLER ZAMANINDA MÜSTAKİL KRALLIKLAR

-27-
Tsien-leang yahut Birinci Leang Krallığı

Bu küçük hükûmet pek az maruf olmuştur. Tsinler imparatoru Huei-ti zamanında Leam-çeu ülkesi ile civarlarında bir çok eşkıya türemişti. İmparator 301 miladî târihinde bu şehrin vâliliğini Çang-kan'a verdi. Bunun halefleri yalnız vâli ünvanını taşıdılar. Sonraları Heu-çaular kralı Lieu-ya-tu Çang-leu'nun elinden Leam-çeu şehrini aldı, fakat Leam kralı ünvanını bahşederek birkaç sene sonra şehri iâde eyledi.

Son hükümdar Çang-tien-sie içkiye ve kadınlara pek müptela idi. Küçük krallığın idâresini ihmâl ediyordu. İlk Tsinlerin dördüncü hükümdarı Kien ona karşı asker yolladı. O da kayıt altına girme arzında bulundu. Bütün memleketleri Tsinlerin idâresine geçti.

Hepsi Leam [Leang] namını taşımış olan muhtelif sülaleleri Çin müverrihlerine uyarak burada birer birer zikredeceğim. Bunlar aynı memlekette birbirini müteakip hükümran olmuşlardır.

-28-
Heu-leang yahut İkinci Leanglar

İlk Tsinler kralı Kien, Liu-kang Uygur'un batısındaki memleketleri zapta göndermişti. Bu memleketi seven Liu-kang orada ikāmet fikrinde idi. Fakat bir bonz onu tasavvurundan vaz geçirdi. Doğuya dönmesini kendisine tavsiye etti. Yirmi bin deve ve daha bir çok mallarla doğuya döndü. Kendisini geçirmek istemeyen Leam-çeu vâlisini mağlup eyledi. Onu esîr alarak öldürdü ve memleketin büyük kısmını ele geçirdi. Sonra 388 miladî târihinde Tsinlerin enkazı üzerinde bir devlet binası kurmaya çalıştı. Tsieu-tsuen yahut Su-çeu kom'u ünvanını aldı. 389 târihinde Vu-goei'yi zapt ile San-hu kralı ünvanını takındı. 396 târihinde de kendisini Leam kralı ilan

etti. Bu sülale Leam-çeu ülkesi ile civarlarında hükümran olmuştur. Pâyitaht Ku-tsang şehri idi.

Ku-tsang'da büyük bir kıtlık çıkmış, yüz bin kişiden ziyâde telef olmuştu. Kuzey Leamlar kralı Mum-sun bu fırsattan istifâde ederek Ku-tsang'ı ele geçirmek istiyordu. Şehri muhasara ettiyse de mağlup olduğundan barış akdine mecburiyet hissetti. Sonraları kuzey ve güney Leamlarla birleştiler, Heu-leang hükümdarı Lung ile harb ettiler. Lung öldürüldü. Bu âile söndü. 18 sene pâydar olmuştur.

-29-
Nan-leang yahut Güney Leang

Bunlar Sien-pi Tatarlarıdır. Şan-si dâhilinde Kuam-vu şehrinde kurulmuşlardı. Bunlara ait tafsilat Doğu Tatarları faslındadır. 397 târihinde başlamışlar ve 414 târihinde nihayet bulmuşlardır.

-30-
Pe-leang yahut Kuzey Leangı Krallığı

Müverrihlerin büyük kısmı bu hükümdarları Hiung-nu yahut Hun Tatarları addederler. Bunlar Çöl girişine kadar olan Leam-çeu ülkesini zapt etmişlerdi. Bu âileye mensup hükümdarların tafsilatı Batı Tataristan faslında görülecektir. 397 târihinde başlamış ve 438 yahut 439 târihinde nihayet bulmuştur.

-31-
Si-leang yahut Batı Leanglar Krallığı

Li-kau Hanlar sülalesinin en maruf kumandanlarından Li-kuam'ın neslinden geldiğini iddia ediyordu. Kuzey Leamları kralı kendisini Kun-huam vâlisi yaptı. Başka bir vâli aynı târihte krala karşı isyan ederek bazı havaliyi zapt etti ve Li-kau'yu kovdu. Sonraları Li-kau Leam-çeu taraflarında bazı şehirleri ele geçirdiği gibi Yu-muen denilen boğazı da zapt etti ve Leam kom'u ünvanını aldı. Bir müddet sonra Tsieu-tsuen şehrini pâyitaht edindi. Bu hükümdar Tamlar sülalesinin ceddidir. 400 miladî târihinde hükümran olmaya başlamıştır.

Kuzey Leamlar kralı Mum-sun bu sülaleyi mahv etti. Batı Leamlar kralı Li-in ile harb ederek onu öldürttü. Li-in'in akrabaları dağlara kaçtılar. Mum-sun bu Leamların memleketlerini zapt etti.

-32-

Bunlara Han namı da verilir. 304 târihinde başlamışlar ve 329 târihinde nihayet bulmuşlardır.

-33-
Heu-çao yahut İkinci Çaolar Krallığı

319 târihinde başlamışlar ve 352 târihinde nihayet bulmuşlardır.

-34-
Hia Krallığı

Bu üçsülale Türkistan'dan çıkmışlardır. Hunlar neslindendirler. Batı Tataristan faslında bu hükümdarların isimleri görülecektir. Hialar 407 târihinde başlamışlar ve 431 târihinde nihayet bulmuşlardır.

-35-
Çim yahut Heu-şu yani İkinci Şular başka deyişle Han Krallığı

Tsinler imparatoru Huei-ti'nin saltanatı zamanında Çao-hin namında bir vâli Çing-tu-fu ülkesinde isyan etti. Taraftarlarından Li-tsiang askerin muhabbetini kazanmaya muvaffak olmuştu. Çao-hin bundan şüphelenerek kendisini öldürttü. Bunun üzerine Li-te, Çao-hin'e hücum ederek onu katletti. Sonra Kuam-han ve Çing-tu-fu'yu zapt ederek bu şehirlerin vâlisi ünvanını aldı. Kendisine karşı sevk edilen kuvvetleri hep mağlup etti. Fakat nihayet mağlup ve maktul oldu. Biraderi Li-lieu askerin başına geçti ve küçük krallığın idâresini eline aldı. Az müddet hükümet sürdü. Yerine Li-hiung seçildi. Bu küçük prensler Se-çuen dâhilinde Çing-tu-fu ile civarlarında hükümran idiler.

Krallığın idâresinden ziyâde sefâhatle meşgul olan Çi zuhur eden karışıklıkları bastıramadı. Bununla beraber pâyitahtı âsîlere karşı muhâfazaya muvaffak oluyordu. Sonra imparatorun kumandanlarından biri ordu ile geldi, bunun kuvvetlerini mağlup ederek Çing-tu'ya kadar ilerledi. Çi bir ümit kalmadığını görünce teslim oldu. Kendisini Nan-king'e götürdüler. Heu ünvanını verdiler.

-36-
Goei Krallığı

Bu krallıkta yalnız İen-min namında bir hükümdar üç sene saltanat sürmüştür. İlk Yenler kralı vâli tarafından mağlup edilmiş ve 352 târihinde hükümranlığına nihayet verilmiştir.

-37-
Tsien-yen yahut İlk Yenler Krallığı

Bu hükümdarlar Sien-pi Tatarlarıdır. 303 târihinde hükümran olmaya başlamışlar ve 352 târihinde yıkılmışlardır. Doğu Tataristan faslına mürâcaat etmelidir.

-38-
Heu-yenler yahut İkinci Yenler Krallığı

Bunlar da Sien-pi Tatarlarıdır. 183 târihinde hükûmet etmeye başlamışlar ve 408 târihinde yıkılmışlardır. Doğu Tataristan faslına müracaat etmelidir.

-39-
Si-yen yahut Batı Yenler Krallığı

385 târihinden 394 târihine kadar pâydar olmuş Sien-pi Tatarlarıdır. Doğu Tataristan faslına müracaat etmelidir.

-40-
Nan-yen yahut Güney Yenler Krallığı

398 târihinden 410 târihine kadar hükümran olmuş Sien-pi Tatarlarıdır. Doğu Tataristan faslına müracaat ediniz.

-41-
Pe-yen yahut Kuzey Yenler Krallığı

Bu küçük sülaleyi tesis eden Pim-pu, Pe-king vilayeti dâhilinde Sin-tu'dan neş'et etmişti. İşlediği bazı cürümlerden dolayı Kral

Hi'nin sarayını terke mecbur olmuştu. Sonra karışıklık çıkararak kralı hal' etti ve Heu-yenler kralının evlatlığı Kau-yen'i tahta çıkardı. Hi krallığı muhafaza için bazı çalışmalara kalkışmışsa da ele geçirilerek öldürüldü. Pim-pu büyük mansıplara nâil oldu. Sonra, Yen tebaası tarafından katledilince Pim-pu kral ilan edildi. Pâyitahtı Çam-li-hien şehri idi.

Goeiler imparatoru Vu-ti'nin hücumlarına maruz bulunan Yen kralı Hung kendisine bir istinadgâh aramak mecburiyetinde kalmıştı. Nan-king'e sefîrler göndererek Sumlar imparatoruna haraç-güzar olmak teklifinde bulundu. O zaman hükümdar olan Ven-ti kendisini Yen kralı olarak tanıdı. Fakat Goeiler bu ittifaka ehemmiyet vermeyerek kendisiyle harb ettiler. Bunun üzerine komşusu Kore kralına müracaat etti. Bir müddet sonra onun nezdine ilticaya mecbur oldu. Çünkü Goeiler pâyitahtıne girmişlerdi. Kore kralı sonra kendisini katlettirdi, bu küçük prenslik yıkılmış oldu. 22 sene pâydar olmuştur.

-42-
Tsien-tsin yahut Birinci Tsinler Krallığı

Bu hükümdarlar Şen-si dâhilinde yerleşmiş olan Tibet barbarlarıdır. 350 târihinde hükümran olmaya başlamışlar ve 395'de nihayet bulmuşlardır. Tibet faslına bakınız.

-43-
Heu-tsinler yahut İkinci Tsinler Krallığı

Bunlar da 384 târihinden 417 târihine kadar Şen-si dâhilinde hükümran olmuş Tibet barbarlarıdır.

-44-
Si-tsin yahut Batı Tsinler Krallığı

Bu hükümdarlar 385 târihinden 412 târihine kadar hükümran olmuş Sien-pi Tatarlarıdır.

Sui sülalesiyle ona halef olan Tam sülalesi zamanında Çin imparatorluğunda pek çok âsî var idi. Bunlar husûsî krallıklar tesis etmek istedilerse de imparatorlar onları tenkile ve tahtlarını muhâfazaya muvaffak olmuşlardır.

TAMLARIN YIKILMASINI TAKİP EDEN KARIŞIKLIKLAR ESNASINDA MÜSTAKİL KRALLIKLAR

-45-
Tsien-Krallığı

Târihte daha ziyade Li-meu-çin namıyla maruf olan Sung-ventung Tamlar imparatoru zamanında büyük kumandanlardan biri idi. Hizmetlerine mükâfaten Kung-tsiang-fu vâlisi tayin edilmişti. İsyan etti. Bu şehri zapt eyledi. Sonra Ki kralı ünvanına nâil oldu. Leamlar sülalesi kurucusuna karşı harbe girişmek mecburiyetinde kaldı. Tamların son zamanlarında zuhur eden karışıklıklarda imparator ünvanını almaya cesâret edemeyerek kral ünvanı ile yetindi. Kendisine Tsin kralı ünvanını Heu-tamlar imparatoru Çuam-tsum vermiştir. Bu sülale 887 târihinde başlamış, 38 sene pâydar olmuştur.

-46-
Yen Krallığı

Bu hanedandan yalnız bir hükümdar gelmiştir. Leamlar imparatoru Tai-tsu, Jin-kum'u Yen kralı yaptı. Oğlu Lieu-şeu-kuam babasını ve büyük kardeşini öldürerek kendisini Yen kralı ilan etti. Sonra imparator ünvanını da almıştır. Dört beş sene hükûmet etmiştir.

-47-
Tsien-şu yahut İlk Şular Sülalesi

Tamlar imparatoru Hi-tsong'un hükümranlığı zamanında Vamkien, Çing-tu şehrini muhasara etti. Burasını zapta muvaffak olamadıysa da imparatora karşı isyan etmiş olan Çin-kim'e âit bazı şehirleri ele geçirdi. Sonra tekrar Çing-tu'ya hücuma geldi. Yiyecek yokluğundan ızdırabın son derecesine gelmiş olan şehri zapta muvaffak oldu ve istiklalini ilan etti. 891 târihinde Şu kralı ünvanını aldı. Bir müddet sonra imparatorluğunu ilan etti.

Tamlar imparatoru Çuam-tsong Şuları mahva karar vererek büyük bir ordu gönderdi. Bir çok şehirleri ve ezcümle pâyitahtı zapt edince Şu kralı Yen bağlılığını arz etti. Bu sülale yıkılmış oldu. Yen sonra imparatorun emriyle katledilmiştir. Bu sülale 35 sene pâydar olmuştur.

-48-
U Krallığı

Bu küçük sülale kurucularının büyük kısmı imparatorluk kumandanları idiler. Tedricen kuvvet kazanarak bulundukları vilayetlerde istiklal kazanmışlardı. Sonra imparator kendilerine krallık verdi. İlk U hükümdarı Yang-hing-mi de böyle idi. İmparator Çao-tsong'un idâresi zamanında bir takım âsîleri tenkil etti. Nihayet Hoai-tan'ı ele geçirdi. 892 târihinde hükümran olmaya başladı. İmparator kendisini U ülkesine kral tayin etti.

Siu-çi-kau namında bir âsî U hükümdarı Yang-pu'ya karşı isyan ederek kendisini esîr aldı. Kral esârette öldü. Sülalesi söndü. Yerine Nan-tan sülalesi geçti. 46 sene pâydar olmuştur.

-49-
Min Krallığı

Vang-şin-çi, Tam imparatoru Hi-tsong zamanında mühim bir şehir vâlisi idi. Sonra Vu-goei vâlisi vefat edince onun yerine tayin edildi. Burada 13 sene kaldı. Leamlar imparatoru Tai-tsu tahta çıktığı vakit kendisine Min kralı ünvanını verdi. Fu-kien vilayeti dâhilinde hükümran idi. 892 târihinde başladı. Şin-çi oğlu tarafından katledilmiştir. Bu âile İyen ismi ile de yâd edilir.

İyen-çing'in idâresi zamanında Min krallığı dâhilinde o kadar büyük karışıklıklar çıktı ki kral pâyitahtını terke mecbur oldu. Sonra dönünce eski Min namını tekrar aldı. Daha sonra Tam kralı kendisini mağlup etti. Bir âsî yeni karışıklıklar çıkardı, Yen-min namında birine imparator ünvanını verdi. Kral bu iki âsîye karşı yürümeye mecbur oldu. Âsî Mi-cin-ta imparator ilan ettiği kimseyi öldürdü ve Tamlara tâbi'iyyet arz etti. Bunlar gelerek Minlerin pâyitahtını kuşattılar ve zapt ettiler. İyen-çing teslim oldu. Tam kralı kendisine küçük bir unvan bıraktı. Bu sülale 55 sene pâydar olmuştur.

-50-
U-yue Krallığı

Tamlar imparatoru Çao-tsong'un idâresi zamanında Tsien-lieu orduda mühim mevkiler elde etmişti. O târihte Kung-çang isyan ederek imparator ünvanını almıştı. Tsien-lieu buna karşı kuvvet sevk etti. Âsî mağlup olarak imparator ünvanından vaz geçti. Bununla beraber Yue-çeu şehrinin muhasarasına devam edildi. Nihayet âsî teslim oldu. Kafası kesildi. Şehirde bulunan bir çok erzak ve hazîneler halka dağıtıldı. U-yue krallarının kuruluşu işte bu târihlerdedir. Yani 895 senelerine doğrudur. Daha sonra Tsien-lieu başka ünvanlara da nâil oldu. Başka şehirleri de zapt etti.

U-yue krallarından Hung-şu, Sungların bütün küçük sülaleleri mahv ettiklerini görünce onlara tâbi olmak kararını verdi. Bunun üzerine imparator Tai-tsong kendisine Hoai-hai kralı ünvanını verdi. Bu âile 48 sene pâydar olmuştur.

-51-
Tsu Krallığı

İlk Tsu kralı Mae'in, Tamlar imparatoru zamanında büyük kumandanlardan biri olan Lieu-kien-kong'un subaylarından idi. Bir âsîyi te'dib için gönderilmişti. Bunda muvaffak olduysa da zevk ve sefasından başka bir şey düşünmeyen Kong'un ihmali yüzünden asker isyan etti, onu öldürdü. Mae'in'i başlarına geçirdiler. Mae'in hükümdar olmak fikrindeydi. İmparatorluk dâhilindeki karışıklıklar kendisine fırsat temin ediyordu. Ho-nan'da isyan etti. Sonra, imparatordan Tsu kralı ünvanını aldı. Bu sülale 896 târihinde başlamıştır.

Bu sülalenin son zamanlarında karışıklıklar çıktı. Bazı kumandanlar isyan ettiler. Kralı hal' ederek yerine Hi-tsong'u çıkardılar. Ma'mâfih taraftarları eski keral Hi-goei'yi başka tarafta tekrar kral ilan ettiler. Hi-tsong taraftarları kendisini öldürmek fikrine düşünce Hi-tsong Tamlardan yardım istedi. Bunlar da bir ordu gönderdiler. Hi-tsong onlara tâbi oldu. Tam kralı Hi-tsong'a ve Hi-goei'ye bir takım ünvanlar verdi. Bu sülale de 56 sene pâydar olduktan sonra yıkılmış oldu.

-52-
Nan-han Krallığı yahut Güney Hanları

Lieu-in'in ecdadı Nan-hai tüccarları idiler. Tamlar imparatoru Hi-tsong'un idâresi zamanında Lieu-in'in pederi Lieu-kien birinci derecede bir şehrin vâlisi idi. Kanton'da vefat etti. Oğlu Lieu-in ona halef ve bu şehre mâlik oldu. Leamlar imparatoru Tai-tsong'ın idâresi zamanında Nan-hai kralı ünvanını elde etti. 905 târihinde hükümran olmaya başladı. Pâyitahtı Kanton şehri idi.

Sumlar imparatoru Tai-tsu Çin tahtına sâhip olduğu devrelerde Han kralı Çang ordusuyla imparatorun arazisine girdi. Tai-tsu onları atmak için asker gönderdi. Hanlar bir çok çarpışmalarda mağlup oldular. Çang sulha talip olduysa da reddedildi. Kanton muhasaraya alındı. Han kralı denizden kaçmak tasavvurunda bulunduysa da icrâ edemedi. Zarurî olarak teslim oldu. Çang, Heu rütbesine indirildi. Bu âile 67 sene pâydar olmuştur.

-53-
Nan-yeng Krallığı

Tamlar imparatoru Çao Siuen-ki'nin idâresi zamanında Kau-ki-çang mühim bir memuriyette idi. Fakat Leamlar imparatoru Tai-tsu Çin tahtına çıktığı vakit kendisine King-nan vâliliğini verdi. Tamlar imparatoru Çao-tsong'un saltanatın başında Kau-ki-çang saraya geldi. Biraz sonra imparator ona Nan-pim kralı ünvanını verdi. 907 târihinde hükümran olmaya başlamıştır. Sumlar imparatoru Tai-tsu Nan-pim krallığının ahvâl ve kuvveti hakkında malûmat elde ettikten sonra bir ordu gönderdi. Kral Ki-çang memleketini Sunglara teslim etti.

-54-
Heu-şu yani İkinci Şular Krallığı

Tamlar imparatoru Çuam-tsong, Şular sülalesini mahv ettikten sonra Mem-çi-siam'a Çim-tu şehrini verdi. Bunun üzerine bir subay kuvvet kazanarak bazı mevkileri zapt etti. Kral ünvanına nâil oldu. Birkaç sene sonra imparator ünvanını aldı. 925 târihinde hükümran olmaya başlamıştır.

Büyük ve meşhur Sum sülalesi Çin tahtına çıktığı zaman kumandanlarından biri mağlubiyete uğramıştı. Heu-şu kralı Mem-çang bundan istifadeye kalktıysa da ordusunun idâresini iktidarsız, zevk ve sefasına düşkün bir kumandana bıraktı. Nihayet Şu kralı Sumlara bağlılık arzetmek mecburiyetinde kaldı. Elinden memleketi alınarak kendisine kuru bir unvan verdiler. Bu sülale 41 sene pâydar olmuştur.

-55-
Nan-tam yahut Kiang-nan Krallığı

Si-kau U kralı Yam-hing-mi'nin evlatlığıydı. Birinci nâzır olduğu Yang-pu'nun hükümranlığı zamanında Tsi kralı nasb olundu. King-ling'i pâyitaht yaptı. Hi-tanlarla ittifak akdetti. Sonra U kralını hal' etti ve hükûmetine Tam ünvanını verdi. 397 târihinde hükümran olmaya başlamıştır.

Sunglar imparatoru Tai-tsung Çin tahtına çıkınca Tamlar kralını mahv için bir ordu gönderdi. Bu ordu Tamların kuvvetini mağlup etti. Tam kralı Sumlar imparatoruna sefîr göndererek hiçbir kabahati olmadığını arz ettiyse de sefîrler bir şey elde edemeden döndüler. İmparator ordusu pâyitaht üzerine ilerlemekte devam etti. Kral teslim oldu. Saraya götürüldü. Bu âile 39 sene hükümran olmuştur.

-56-
Pe-han yahut Kuzey Hanları Krallığı

Bu hükümdarlar Hiung-nu yani Hun Tatarlarıdır. 951 târihinden 979 târihine kadar Şan-si dâhilinde hükümran olmuşlardır. Batı Tataristan faslında tafsilat vardır.

-57-
Ho-nan Krallığı

Tsu krallığı Nan-tam kralı tarafından mahv edildikten sonra bu memlekette yeni karışıklıklar zuhur etti. Nan-tam kralı bu ülkeyi muhafaza için mesâi sarf ettiyse de fayda vermedi. Çeu imparatoru Tai-tsu 853 târihinde Lieu'yu bu memleket vâlisi olarak tanıdı. Bu karışıklıklar zamanında böyle bir memuriyet bir krallık demekti. Pâyitaht Lang-çeu şehri idi.

963 târihinde bu ülkeyi Sumlar imparatoru itaat altına aldı.

***

Bütün bu sülalelerden başka Çin civarında gâyet kuvvetli bir takım imparatorluklar vardı ki bazıları Çin vilayetlerine de hâkim idiler. Hunlar neslinden gelme Hoei-ke Tatarları Şen-si'nin en batı kısmına sâhip bulunuyorlardı. Hi-tanlar yahut Leao'lar kuzey vilayetlerini zapt etmişlerdi. Niu-çeler yahut Man-çeular onlara halef oldular. Şen-si tarafında Hia sülalesi vardı ki Çinlileri ve aslen Tibet kökenli sâir kavimleri pek uğraştırıyorlardı. Sung sülalesi imparatorluğa nâil olduğu zaman bütün bu Tatar ve Tibetli ecnebî hükümdarlarla uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Fakat imparatorluk dâhilinde artık o küçük sülalelerden eser yoktu. Birkaç âsî istisnâ edilirse imparatorluk o târihten sonra imparatorların idâresinde tam olarak muhafaza edilmiştir.

Bütün Çin imparatorluğu hakkında verdiğim şu doğru izâhâta bakılınca bu meşhur kavmin umûmî târihinin ne kadar geniş olması lazım geleceği takdir edilir. Sâir milletlerin büyük kısmından pek farklı olan Çinliler Çin târihini muhafaza etmeye pek ehemmiyet vermişler, târih yazmak vazîfesiyle mükellef olmak üzere bir heyet teşkil etmişlerdir. Bundan başka müdâhinliğin [dalkavukluk ve yağcılığın] çok kere târihten uzak bıraktığı hakîkatin haleflere intikali için elzem olan tedbirleri ittihazdan da geri durmamışlardır. Çinlilerin târih mecmuaları târih hakkında mâlik olduğumuz en güzel eserleri teşkil ederler. Bunlar bugün Kralın kütüphanesinde tamamen mevcuttur.

TİBET MİLLETLERİ

Şen-si ve Se-çuen vilayetlerinin batısında kâin olan ve İndüs nehri mansıplarına kadar batıya doğru uzanan bütün kavimleri bu nam altında topluyorum. Bu ülke umûmî surette To-fan namını taşır. Fakat burada yayılmış olan muhtelif milletlerin şubeleri, isimleri çoğaltmışlardır. Her sancak kendisine has bir isme mâliktir. Çinliler bütün bu milletlere Kiang namını verirler. Bunlar bir takım reisler tarafından idâre edilirlerdi. Bunlardan bazıları zaman zaman mühim krallıklar teşkil edebilecek derecede kudret kazanmışlardır. Bu milletlerden bazılarını Çinliler ancak Çin'e yaptıkları akınlar dolayısıyla tanımışlardır. En meşhurları Ti'ler, Teng-çi'ler, Tam-hiang'lar, Tang-çam'lar, Si-fan'lar, ilh.dır. Çin'in batısında sâkin olan Tu-ku-huen'ler bu kavimler arasına sokulmamak gerekir. Çünkü onlar Tataristan'dan gelmişlerdir.

Kieu-çi Krallığı
İlk Sülale

Bu memleketin kralları ve ahalisi Ti namı verilen barbarlardı. Bunlar bir takım aşîretlere yahut kabîlelere ayrılmışlardı. Se-çuen vilayetinin batı kısmında sâkin idiler ve Tibet dâhilinde batıya doğru uzanıyorlardı. Orada Tibetliler gibi yaşıyorlardı. Bazı târihçiler kendilerinin Çin'den çıktıklarını iddia etmiş olmakla beraber ben onları Tibetlilerle karıştırıyorum. Hanlar zamanından itibaren imparatorluğa akınlar yapıyorlardı. Kendilerine karşı ordular göndermek mecburiyeti hissediliyordu. Müteakip sülaleler zamanında da bu akınlar devam etti. Başlarında muhtelif reisler vardı. Sonra bu reislerden Yang-kiu namında biri Se-çuen dâhilinde Kieu-çi denilen bir mahalde oturuyordu. Bunun torunlarından Fi-long gâyet kudret kazandı ve Şen-si dâhilinde Long-çing'de oturdu. Keu-seu namında birini evlatlığa kabul etti. Tsinler imparatoru Huei-ti zamanındaki karışıklıklar dolayısıyla bu, Kieu-çi'ye dönerek orada Ti kralı ünva-

nını aldı. 996 târihine doğru yanına bir çok sürgün edilmişler ve gayrımemnunlar toplandı.

İlk Tsinler kralı Fu-kie'nin kumandanları Kieu-çi kralı Tsuan'ın memleketlerini elinden aldılar. Kralı Si-gan-fu'ya getirerek orada kendisine bazı ünvanlar verdiler. Tsinler kralı Kieu-çi'ye bir muhafız kuvveti yerleştirdi.

İkinci Sülale

Tsinler kralı Fu-kie'nin vefatından sonra Meu-seu neslinden Ti, Kieu-çi imparatorluğunu tekrar tesis etti. Fu-kie'nin kızlarından biriyle evlenmiş olan Fu-ku'nun oğlu idi. Tebaasını topladı. Kieu-çi'den 120 li mesâfede Lie-çing'de ikāmet etti. Long-si kralı ünvanını aldı. Şen-si dâhilinde Lin-kau-fu ülkesiyle civarlarında hükümran oluyordu.

Goeiler yahut To-palar İmparatoru, kral Şau-sien'i mağlup ederek hükûmetini mahv etti. Bu krallar çok kere Çin imparatorları tarafından tasdîk edilirlerdi. İmparatorlar onlara Vu-ku yahut Kieu-çi kralı ünvanını verirlerdi. Fakat bunlar millet üzerinde bildikleri gibi hükümran olurlardı.

Tsien-tsin yahut İlk Tsinler Krallığı

Bu sülalenin hükümdarlarının ceddi olan Pu-hung, Ti barbarlarının reisi idi. Çao kralı Lieu-yao'nun hizmetini kabul etti. Bu krallığın inkırazından sonra tebasıyla birlikte batı tarafına, Long-şan dağına çekildi. Sonra ikinci Çaolar kralı Şe-ho'nun hizmetine girdi. Bu hükümdara büyük hizmetlerde bulundu. Fakat bütün mansıplarını kaldırmak istedikleri için sarayı terk ederek Fang-teu'ya çekildi. Orada Tsinler imparatoru Mu-ti'ye tâbi'iyyet arzetti. Takriben yüz bin kadar gayrımemnunlar kendisine iltihak ederek 349 târihinde krallığını ilan eylediler. "Büyük Tanju" ünvanını aldı ve krallığına Tsin ismini verdi. Fakat Heu-çeuların kumandanlarından birinin eline düşmek felaketine uğrayarak katledildi. Oğlu Kien yerine geçti ve pederinin kātilini öldürdü. Sonra Si-gan-fu'yu zapt ederek pâyitaht yaptı.

Bu sülale krallarından Teng'in Teu-çung namında bir nâzırı vardı ki isyan ederek Tsin kralı ünvanını aldı. Teng askerinin başına

geçti ve âsîlere karşı yürüdü. Bunun üzerine Teu-çang Heu-tsinler kralından yardım istedi. O da yardım kuvveti yolladı. Teng âsîyi takipten vaz geçti. Keu-tsinler ordusu Şen-si dâhilinde Peng-leang şehrini zapt ettiler. Bir müddet sonra Teng, Çang'ın vefatını haber alınca intikam fırsatı geldiğini zannetti. Özellikle Çang'ın halefi de bir çocuk idi. Gidip Heu-Tsinlere hücum etti. Fakat mağlup ve firara mcbur oldu. İkinci bir muharebede maktul düştü. Yerine oğlu Tsung çıktı. Lum-si kralının yardımıyla Batı Tsinlere hücum ettiyse de maktul oldu. 45 sene hükümran olan İlk Tsinler sülalesi onunla söndü.

Heu-Tsin yani İkinci Tsinler Krallığı

Yao-çang İlk Tsinlerin bir kumandanı idi. İsyan etti, Heu-tsinler kralı ilan edildi. İlk Tsinlerin dördüncü kralı Kien kendisini atmaya teşebbüs ettiyse de muvaffak olamadı. Yao-çang onu öldürttü. Daha sonra fırsattan istifâde ederek Si-gan-fu'yu ele geçirdi ve pâyitaht edindi. İmparator namını aldı, kumandanlar tayin etti. İlk Tsinlerle sık sık muharebelerde bulundu. Aslen Kianglı idi. Âilesine Yao-şi derlerdi. Çao Hunlarının yıkılışından sonra Tsinler imparatoruna tâbi oldu ve ordular kumandanı ünvanını elde etti. Yerine oğlu Siam geçti ve İlk Tsinler kralı tarafından öldürüldü. Siam'ın birâderi olan Çang Fu-sme bağlılık arz eyledi ve ordularına kumandan nasb olundu.

İmparatorun kumandanlarından biri Heu-tsinlere hücuma gelerek bazı mevkileri ellerinden aldı. Başka bir kumandan da bir müddet sonra onları perîşan etti. Sum sülalesinin kurucusu olup o târihlerde imparator Gan-ti'nin kumandanlarından bulunan Lieu-yu Heu-tsinler üzerine yürüdü. Maiyetinde bir kumandan olan Van-çin-u nehir yoluyla giderek Si-gan-fu'yu ansızın basmak müsaadesini istedi. Tsin kralı da bu nehir üzerindeki köprüyü müdafaa için asker gönderdi. Vang-çin-u küçük gemilere bindi. Askerlerini gizledi. Tsinler bu gemilerde kimseyi görmeyince korktular. İmparator askerleri karaya çıktı. Tsinlerin göndermiş olduğu kuvveti mağlup etti. Bu küçük krallığın pâyitahtı olan Si-gan-fu zapt olundu. Bunun üzerine Tsinler kralı Hung için bağlılık arz etmekten başka yapacak bir şey kalmadı. On bir yaşındaki oğlu ölümü tercih etti. Sarayın

üstüne çıkarak oradan kendisini aşağıya attı. Lieu-yu Si-gan-fu'ya girdi. Bütün hazîneleri elde etti, kral ile beraber Nan-kim'e gönderdi. Kralın başını kestirdi. İşte Çin'de 34 sene hükümran olmuş olan Heu-tsin sülalesi bu suretle yıkılmıştır. Batı Tsinler adı verilen başka bir Tsin sülalesi daha vardır. Fakat bunlar Sien-pi Tatarları oldukları için tafsilatı Doğu Tataristan faslındadır.

Kang-çang Krallığı

Heu-tsinlerin kuruluşu bu küçük krallığı doğurdu. Bunlar çoban bir kavim idiler. Reislerinin idâresi altında yaşıyorlardı. Şen-si ve Se-çuen'in batı hudutlarında Kieu-çilerin komşuları idiler. Memleketleri dağlık idi. Bu krallık hakkında pek az malûmat vardır.

564 târihinde kral Leam-mi-tim Çeular imparatoru Vu-ti ile harbe girişerek mağlup oldu ve bu sülale mahv edildi.

To-fan Krallığı

Bu krallık bizim Tibet yahut Butan dediğimiz hükûmettir ki Büyük ve Küçük Tibet olmak üzere ikiye ayrılır. Pek dağlık bir memlekettir. Buraya pek az seyyah girmiştir. Çinliler buna To-fan yahut Si-tsang derler. Bu memleket krallarının menşei malûm değildir. Bazıları bunların Li-lu-ko namında bir hükümdar neslinden geldiğini, onun da aslen Tataristan'dan ve Sien-pi aşîretinden Nan-leam sülalesi kralı olduğunu söylerler. Bu hükümdarın oğlu kaçmaya mecbur olarak bazı kabîleleri toplamış ve sonraları bu kabîlelerin kralı olmuş. Fakat bu rivâyet muhakkak değildir. Bu büyük memleketlerin pâyitahtı Lasa (Lassa/Lhassa) diğer adıyla Barantula'dır. 589 târihine gelinceye kadar muhtelif kralların tâbi'iyyeti altında kalmış olması muhtemeldir. Yalnız, muhakkak olarak şurası biliniyor ki bu krallar zaman zaman Çinlilere vergi yollamışlardır. Bu memleket krallarının ünvanı Kam-pu yani "mutlak hükümdar"dır. Çinliler bunu tahrif ederek Tsan-pu derler.

Sonraları, Moğol milletinden imparator Mengu Han Tibetlileri nezâret altında bulundurmak üzere Çin'in batı hudutlarına vâliler yerleştirdi. Kublay bu memleketi bir çok vilayetlere ayırdı. Lassa'nın bulunduğu Use-tsang vilayeti en mühimmi idi. Lama Pasepa'ya prens yahut kral ünvanını verdi. Hung-vu'nun saltanatı zama-

nında Pasepa neslinden Nan-kia-pa dahi kral olarak tanındı. 1373 târihlerine doğru Mim'ler sülalesinden Çin imparatoru Yung-lu sekiz lamaya kral ünvanını verdi. 1426 târihlerinde bunların hepsi Büyük Lama ünvanını aldılar. Bunların birincisi Dalay Lama ünvanını taşıdı. Rahip Gaubil'in elime geçen yazma bir eserine nazaran Dalay Lama'nın yahut Büyük Lama'nın menşei budur.

Büyük Lamalar

Tsung-ke-pa'ya 1426 târihinde Büyük Lama ünvanı verildi. Lassa'da oturuyordu ve bütün lamaların reisi idi. Kırmızı serpuşlu lamalardan farklı olan sarı serpuşlu lamaların mezhebini neşre çalıştı.

Halefi Kang-tun krallığı idâre etmek üzere ilk defa olarak bir Ti-pa tayin etti. Ti-pa'ya yani Tibet kralına Tsung-fa-han deniliyordu. Memleketleri Ganj nehri menbalarına kadar uzanıyordu. 1705 târihlerine doğru İmparator Tam-hi bir Dalay Lama tayin etti. Bu namı taşıyan zâtların altıncısıdır.

Si-Hia yahut Batı Hiaları Krallığı yahut Tangut Hanları

Si-Hialar, Tang-hiang denilen Tibet milletlerinden çıkmışlardır. Bu sülale hükümdarlarının mensup oldukları kabîle Tu-pa namını taşır. Bunları To-pa Tatarlarıyla karıştırmamalıdır. Tibet'teki bu Tu-pa namı büyük ihtimalle Ti-pa denilen zâtlardır. Bu sülalenin ilk hükümdarları Çin imparatorları hesabına Ting-Hia ülkesini idâre eden vâlilerden başka bir şey değildiler. Tamlar sülalesinden Hi-tsong bu mansıbı 881 târihinde Su-kung'a verdi. Daha sonra bu hükümdarlar Hia kralları ünvanını aldılar. Âile ismi olarak da Li namını kabul ettiler. Birer mutlak hükümdar kesildiler. Şen-si ile Ortos, Şa-çeu, Koko-nor ülkeleri Çin'in daha sâir bazı sancakları, Lop gölüne civar Tataristan ülkeleri bunların temellükleri altındaydı. Etzina şehri bu krallığın başlıca merkezlerinden biri idi.

Cengiz Han Tataristan'da kudret kazanır kazanmaz, 1205 târihinde, Hia hükümdarlarının arazisine girdi. Bir müddet sonra, yani 1209 târihinde, ilk defa olarak Çin'e dâhil olan Cengiz Han bu kral-

lığın pâyitahtı olan Ning-hia'yı zapta karar verdiyse de Li-ni-mu-tsi-uen kendisine vergi vermeye razı oldu ve kızlarından birini tezviç etti. Bu sulh üzerine Hia kralı, Moğolların düşmanı olan Kin Tatarlarına harb ilan ederek bazı mevkileri ele geçirdi. Fakat sonra Cengiz Han Hia hükümdarlarına karşı tekrar harbe başladı. Etzina şehri zapt edildi. Sonra daha sâir mevkiler de Moğolların eline geçti. Hia kralı 1226 târihinde kederinden vefat etti. Yerine geçen Li-hien Ning-hia şehrinde mahsur kaldı ve kayıtsız şartsız teslim oldu. Cengiz Han nezdine gitmek üzere şehirden çıkarken katledildi. Tebaasının büyük kısmı itlaf olundu. 346 sene pâydar olmuş olan bu imparatorluk Cengiz Han'ın düşmanlarına yardımda bulunmuş olan Li-hien'in kabahati yüzünden inkıraz buldu.

DOĞU TATARLARI

Çinliler Doğu Tataristan hakkında Batı Tataristan'dan daha az malûmat sâhibidirler. Buranın ahalisi Asya'da sâir Tatarlar kadar mühim bir rol ifâ etmemişlerdir. Bununla beraber arada sırada gerek kendi memleketlerinde gerek Çin'de kudretli imparatorluklar kurmaktan hâlî kalmamışlardır. Fakat bir çok muhaceretlere sebep olmakla birlikte Avrupa'ya civar memleketlere nâdiren yaklaşmışlardır. Bunlar kudret kazandıkları zaman Batı Tatarlarını, vatanlarını terk ederek ya İran'a ya Hazar Denizi'nin kuzeyine firara mecbur ediyorlardı. Avarlar Avrupa'ya geçmiş yegâne Doğu Tatarlarıdır. Diğerleri ya Tataristan'da yahut Çin'de hükümran olmuşlardır; el'an da sâhip bulunmaktadırlar.

Doğu Tataristan'da sâkin olmuş muhtelif milletler hakkında pek sarih ve kat'î bir fikrimiz yoktur. Bunlar arasında gâyet kadîm ve mühim bir millete tesâdüf etmiş bulunuyorum ki o da To-pa namını taşımaktadır. Sonraları muhtelif aşîretlere bölünmüşler ve bunlar mühim milletler vücuda getirmişlerdir. Sien-piler, Kumu-kiler, Hi-tanlar bu kabîldendir. Niu-çe Tatarları husûsî bir millet teşkil eder gibi görünüyorlar. Tataristan'ın bu kısmında hükümran olan yahut başka taraflarda kurulmuş olan sülaleleri bu kavimlerin yayılışları iyice görülebilmek üzere kābil olduğu kadar yekdiğerinden ayırdım. Bütün To-pa kavimleri birbirlerini takip ederler. Sonra Sien-piler gelirler. Bunları da Niu-çeler takip eder.

-1-
To-pa Tatarları Kralları

To-palar, kadîm Çin imparatoru Hoam-ti'nin neslinden geldiklerini iddia eden Doğu Tatarlarıdır. İmparatorun evlatlarından bazıları Tataristan'a geçmişlerdi. Bu kavimlerin lisanında To-pa

"Arz hükümdarı" manâsına gelir. Bu kadîm Tatarların ahfadı Hia, Şam ve Çeu âilelerinin saltanatı zamanında Çin ile hiç münâsebette bulunmamışlardır. Kie-suen'e gelinceye kadar 67 hükümdar sayılıyor. Fakat isimleri târihçe malûm değildir. Tataristan'da hükümran oluyorlardı. Sonraları Çin'e yaklaşmışlardır. Mau isminde kadîm bir hanları gâyet kudret kazanmıştı. Otuz altı krallığa sâhip idi. Beş batın sonra Tuyi-in'in hükümranlığı zamanında güneye doğru ilerlediler. Büyük bir gölün kenarında karar gâh tesis ettiler. Lin-kan bu son hükümdarın yedinci kuşakta oğludur. Güneye doğru daha ziyâde sokulan ve Hiung-nu'lar ülkesinde ikāmet eden Kie-suen'in pederidir. Bu suretle görülüyor ki bu kadîm Tatarlar Sibirya'da Paykal gölü civarlarında ikāmet ediyorlardı. Kie-suen'in oğlu Lieu-i yine mekân değiştirdi, daha güneyde yerleşti. Ta-tung-fu civarlarında karar kıldı. 261 miladî târihinde hükümran oluyordu. Su-teu namını taşıyan bu kavimler gâyet kudret kazanmışlardı.

Mau yahut Çing-hoam-ti
Tai yahut Tsie-hoam-ti
Ku'un yahut Çoam-hoam-ti
Leu yahut Mim-hoam-ti
Yue yahut Gan-hoam-ti
Tui-in yahut Siuen-hoam-ti
Li yahut Kim-hoam-ti
Heu yahut Yuen-hoam-ti
Su yahut Hu-hoam-ti
Ki yahut Tim-hoam-ti
Tai yahut Hi-hoam-ti
Huei yahut Goei-hoam-ti
Lin yahut Hien-hoam-ti
Kie-fuen yahut Şim-vu-hoam-ti

Lieui yahut Şi-tsu-şin-yuen-hoam-ti, Kie-suen'in oğludur. 261 tarihinde tahta çıkmıştır. Tebaası oğlu Şa-mo Han'ı öldürdüklerinden dolayı 104 yaşında kederinden ölmüştür.

Sie-lu yahut Çang-hoam-ti, Lieu-i'nin oğludur.

Çu yahut Pim-hoam-ti
Fu yahut Su-hoam-ti

295 miladî târihinde Su-teular yahut To-palar, aşîretlerini üç kısma ayırdılar. Bu da üç krallık vücuda getirdi. Birinci aşîret Şam-ku'nun kuzeyinde Pau-gan-çeu taraflarında sâkin di. Lu-ko'un yahut Çao-hoam-ti tarafından idâre ediliyordu. İkinci aşîret bugün Tai-çeu dediğimiz Tai vilayetinde sâkin idi. U-ti yahut Hu'un-hoam-ti tarafından idâre ediliyordu. Üçüncüsü Şen-si dâhilinde Tim-siam civarlarında sâkin idi. U-liu'nun yahut Mu-hoam-ti'nin kumandası altında idi. Bu üç hükümdar kardeş idiler. Bütün karargâhları Şan-si vilayetinin kuzey taraflarında idi. U-ta 297 miladî târihinde Çöl'ün kuzeyine geçti ve orada büyük fütuhatta bulundu.

Lu-ku'un yahut *Çau-hoam-ti,* 307 târihinde vefat etmiştir. 307

Po-liu yahut *Tai-tsu-pim-ven-hoam-ti,* Lu-ku'un'un biraderidir. To-paların üç krallığını idâre etmiştir.

U-liu yahut *Mu-hoam-ti* büyük Tanju ve Tai krallığı kum'u oldu..............310

Ta-yuen-fu civarlarında kâin bazı şehirleri zapt etti. Birkaç sene sonra Tai kralı yapıldı. 316 târihinde oğlu tarafından öldürülmüştür...316

Pu-liu bu memleketlerin idâresinde kendisine halef olmak üzere millet tarafından seçildi. Büyük fütuhatta bulundu. İli ve Amur nehirleri arasındaki memleketlere sahip idi....................................321

Hu-nu yahut *Huei-hoam-ti,* Pu-liu'nun oğludur. 325

Kie-na yahut *Yam-hoam-ti,* Hu-nu'nun kardeşidir. Tahtını bırakarak kaçtı...329

Y-huai yahut *Lie-hoam-ti,* Hu-nu'nun kardeşidir. Çaolar nezdine kaçtı. ...335

Kie-na, tekrar tahta çıkarıldı. Yenler nezdine kaçtı. 337

Y-huai, tekrar tahta çıkarıldı. Öldü. 338

Kau-tsu-şei-kien yahut *Çau-çim-hoam-ti,* Y-huai'nin kardeşidir. Öldürülmüştür...376

Vefatından sonra To-pa imparatorluğu iki kısma ayrıldı. Tsin kralı Kien bu kısımları idareye Ku-cin ile Lieu-goei-şin'i memur etti. 386 târihinde Şei-kien'in torunu Goei bütün millet tarafından yeniden Tai kralı yapıldı. Bundan sonraki hükümdarlar Çin imparatorları derecesine çıkarılmışlardır. To-palar âilesi artık Goei sülalesi namını almıştır.

Goei Sülalesi

Kuei, Jeu-jen Tatarlarıyla bazı muharebelerde bulundu. Kral ilan edildikten sonra bütün Kau-çe Tatarları kendisine tâbi olmuşlardı. Fakat Jeu-jen Tatarları bunu reddettiklerinden onlara karşı yürüdü ve firara mecbur etti. Kendisi de isyan etmiş olduğu Yen kralı Çui'nin oğlu Pau tarafından mağlup edildi. Otuz bin Goei âilesi Yenlere tâbi oldular. Bir müddet sonra Yenler bir çok çarpışmalarda yenik düştüler. Bu iki krallık arasında harb devam etti. Muvaffakıyet her iki tarafa da bölünüyordu. Bununla beraber Goeilerin kuvvet ve kudreti gittikçe artıyordu. Pâyitahtlarını Pim-çing'e naklederek orada saraylar ve mabedler binâ ettirdiler. 398 târihinde Tau-vu-ti diğer adıyla Kuei, Goeiler imparatoru ünvanını aldı. Bu Tatarların şevket ve kudreti sonraları o kadar ziyâdeleşmiştir ki Çin kıt'asını Nan-king'de oturan Sung imparatoruyla paylaştılar. Goeiler kuzey vilayetlere sâhip bulunuyorlardı. Bu hükümdarlardan Hiau-ven-ti pâyitahtı Şen-si dâhilinde Si-gan-fu'ya nakletti.

Tai-tsu-tau-vu-hoam-ti, 29 sene yaşadı, 23 sene hükümran oldu. Onuncu yahut on birinci kamerî ayda öldürülmüştür. Son senesi halefinin birinci senesi olarak sayıyorlar 409

Tai-tsong-mim-yuen-hoam-ti, Tau-vu-ti'nin oğludur. 32 sene yaşamış, 15 sene hükümet etmiştir. 11'inci yahut 12'inci kamerî ayda vefat etmiştir 423

Şi-tsu-tai-vu-hoam-ti, Mim-yuen-ti'nin oğludur.45 sene yaşadı, 28 sene hükümran oldu. Baharda 2'inci kamerî ayda vefat etmiştir Bu son sene halefinin ilk senesidir.

435 târihinde Aksu, Kâşgar, Bişbalıg, Uygur kum'ları ve Başkır, Yen-tsai ülkeleri bu hükümdara sefîrler gönderdiler.

437 târihinde aynı kum'lar ve Fergana, Kapçak kavimleri tekrar sefîr yolladılar.

451 târihinde Semerkand hükümdarı kendisine hediyeler göndermiştir. 452

Kau-tsong-ven-çim-hoam-ti, Tai-vu-ti'nin torunudur. 26 sene yaşamış, 14 sene hüküm sürmüştür. Yazın 5'inci kamerî ayda vefat etmiştir.

453 senesinde Ku-mu-kiler, Hi-tanlar, Semerkandlılar hediyeler yollamışlardır.

456 târihinde Mâverâünnehir Cetleri hediyeler yollamıştır.

461 târihinde İran Şahı sefîrler göndermişti.

464 târihinde Fergana kum'ları meşhur beygirlerinden birkaç tane yollamışlardır. 465

Hien-tsu-hien-ven-hoam-ti, Ven-çim-ti'nin oğludur. 23 sene yaşamış, 5 seen hükümet etmiştir. 8'inci kamerî ayda saltanatı terk etmiştir.

466 senesinde Koreliler, Ho-ten ve İran kavimleri sefîrler göndermişlerdir.

467 târihinde Koreliler, Ku-mu-kiler, Hi-tanlar ve Sarmatya kıt'asında Yen-tsailer tarafından seîrler gelmiştir.

468 târihinde Koreliler, Ku-mu-kiler, Hi-tanlar, Ho-tenliler, İranlılar gerek şarktan ve gerek garbdan daha sâir kavimler sefîrler göndermişlerdir.

469 târihinde Ho-tenliler Jeu-jenlere karşı imdat istemişlerdir. 471

Kau-tsu-hiau-ven-hoam-ti, Hien-ven-ti'nin oğludur. 33 sene yaşamış, 29 sene hüküm sürmüştür. Pâyitahtı Ho-nan dâhilinde Lo-yam'a nakletmiştir. 4'üncü kamerî ayda yazı ölmüştür.

474 târihinde Yen-tsai yahut Sarmatya kavimleri, Koreliler, Hi-tanlar ve sâir Tatarlar sefîr göndermişlerdir.

476 târihinde İranlılar, Koreliler, Hi-tanlar Ku-mu-kiler sefîr yollamışlardır.

477 târihinde İndüs nehrine civar Hindliler gelmişlerdir 499

Şi-tsong-siuen-vu-hoam-ti, Hiau-ven-ti'nin oğludur. 33 sene yaşamış, 16 sene hüküm sürmüştür. İlk kamerî ayda baharda ölmüştür.

502 târihinde Semerkandlılar, güney Hindistanlılar hediyeler yollamışlardır.

513 târihinde Mâverâünnehir Cetleri, Hi-tanlar ve sâir Tatarlar hediyeler yollamışlardır.

513 târihinde Güney Hindistan'da da hediyeler gelmiştir. 515

Su-tsong-hiau-mim-hoam-ti, Siuen-vu-ti'nin oğludur. 19 sene yaşamış, 13 sene hüküm sürmüştür. Birinci yahut ikinci kamerî ayda imparatoriçe tarafından zehirlenmiştir. Çau kendisine halef olmuştur. 4'üncü kamerî aydan Hiau-çoam-ti tarafından İmparatoriçe ile birlikte boğulmuştur 528

Kim-tsong-hiau-çoam-hoam-ti, Hien-ven-ti'nin torunudur. 24 sene yaşamış, 3 sene hüküm sürmüştür. 12'nci kamerî ayda, halefi tarafından öldürülmüştür 530

Tum-hai-vam-çu-hoa, Tai-vu-ti neslindendir. Hesaba katılmıyor. 2'inci kamerî ayda hal' olunmuştur. 531

Tsie-min-hoam-ti yahut *Tsien-mi-ti,* Hien-ven-ti'nin torunudur. 25 sene yaşamış, 2 sene hükümran olmuştur. 4'üncü kamerî ayda hal' ve 5'incide katl edilmiştir..532

Heu-si-ti yahut *Gan-tim-vam,* Tai-vu-ti neslindendir. Hesaba katılmıyor. 48 [??]senesinin 11'inci ayında imparator ilan edilmişti. Tsie-min-ti ile aynı zamanda hükümran oluyordu.

Hiau-vu-hoam-ti, Hiau-ven-ti neslindendir. 49 senesinin dördüncü ayında imparator ilan edildi. 3 sene hükümran oldu. 12'nci kamerî ayda zehirlendi.

532 târihinde Mâveraünnehir Cetleri, Koreliler, Hi-tanlar sefîr yollamışlardır..534

Bu Goeilerin imparatorluğu karışıklıklar içindeydi. Hiau-mim-ti zehirlenmişti. Aynı âileden Çao imparatoriçe tarafından tahta çıkartılmıştı ve biraz sonra hal' olunmuştu. Yerine geçirilen Hiau-çoam-ti pek az hükûmet etti ve pek bedbaht oldu. Tebaasından kudretli biri onu öldürttü ve Kum-hai-vam'ı tahta çıkardı. Biraz sonra bunun yerine Tsie-min-ti geçirildi. Gan-tim-vam ise Hiau-vu-ti'yi Lo-yam'da tahta çıkarmıştı. Daha sonra bu hükümdar Si-gan-fu'ya kaçarak orasını pâyitaht edinmiştir.

Doğu Goeiler

Kau-ho'un, Goei İmparatorluğu'nda bütün hüküm ve nüfûzu elde etmişti. Hiau-vu-ti Lo-yam'dan kaçınca, onu dönmeye iknâ için elinden geleni yaptı. Fakat Hiau-vu-ti kat'iyen reddedince bir imparator seçilmesi için bütün kumandanları topladı. Hiau-ven-ti neslinden 12 yaşında bir şehzâdeyi münâsip gördüler. Kau-ho'un, pâyitaht olan Lo-yam şehrinin Batı Goeilere pek civar olduğunu ve güneyden Leam imparatorları tarafından ziyadece sıkıştırıldığını görerek, pâyitahtı Po şehrine naklettirdi. Bugün Ho-nan dâhilinde Çang-te-su şehri budur.

Hiau-tsim-hoam-ti, Şen ünvânıyla yâd edilir. Hiau-ven-ti neslindendir. 51 senesinin 10'uncu ayında Lo-yam'da imparator ilan edilmiş, 5'inci veya 6'ıncı ayda hal' olunmuştur.

27 sene yaşamış, 17 sene hükümet etmiştir. 547 târihinde Tunguzlar ve Tatarlar kendisine sefîrler göndermişlerdir.......................550

Kau-ho'un'un oğlu Kau-yang pederinin bütün hüküm ve nüfuzuna vâris oldu. Tasavvurlarının uygulama mevkiine konulması hususunda talihi daha yâver bulundu. Gittikçe artmış olan nüfûz ve iktidarı sâyesinde imparatoru hal'e teşebbüs etti. Muvaffak oldu. Kendisi tahta çıktı. Tsim-ti sâdece kral ünvânıyla kaldı. Biraz sonra âsîler kendisini katlettiler. Bu Kau-yang Kuzey Tsinleri imparatoru Ven-siuen-ti ile aynı zâttır.

Batı Goeiler

Bu Goeilerin pâyitahtı Şen-si dâhilinde Si-gan-fu'da idi. Hiau-vuti buraya çekilmişti. Fakat, Kau-ho'un'un nüfûz ve tahakkümünden kaçan hükümdar Si-gan-fu'da öyle bir nâzır buldu ki Kau-ho'un'dan daha az hırslı ve daha az müteşebbis değildi. Hükümdarın hareketinden memnun olmayan bu nâzır kendisini zehirletti, yerine başka birini çıkardı. Sonra bunu da zehirletmiştir.

Ven-hoam-ti, Hiau-ven-ti'nin neslindendir. 3'üncü kamerî ayda ölmüştür. 45 sene yaşamış, 17 sene hükümran olmuştur.................551

Fi-ti, nam-ı diğerle *Çu-kin,* Ven-ti'nin oğludur. 2 sene yaşamış, birinci yahut İkinci kamerî aya doğru hal' olunmuştur.....................554

Kum-hoam-ti, Ven-ti'nin oğludur. 4 sene hükümran olmuştur. 12'inci kamerî ayda hal' edilmiştir..556

Nâzırların nüfûz ve kudreti bu sülalelerden büyük kısmının felaketine yol açmıştır. Her türlü hüküm ve nüfûzu hâiz olan bu nâzırlar imparatorları canları isteyince hal' ediyorlar, kendileri tahta çıkıyorlardı. Bu Goeilerin de başına aynı hal gelmiştir. Ordu kumandanlarından Yu-un-tai ilk önce nüfûz ve iktidarlarından şüphe ettiği kimseleri öldürttü. Bunlar kendisinin harîsâne tasavvurlarına engel çıkarabilirlerdi. Ven-ti'nin zehirlenmesi, Fi-ti'nin hal' edilmesi Yu-un-tai'nin işi idi. Kum-ti'yi hal' ve katl ettirmek oğlu Yu-unhiu'ya düştü. Bunun üzerine Çin'de o kadar muazzam bir şekil almış olan bu Tatarların şevketi inkıraza uğramış oldu.

-2-
Jeu-jen Tatarları

Bu Tatarlar kum çölünde sâkin idiler. To-pa Tatarları hükümdarı Lieu-i'nin saltanatı zamanında bir süvarinin bir esîri vardı ki buna

Mu-ku-lu yani "Gül" ismini vermişti. Mu-ku-lu cesâretine mükâfaten azad edildi ve süvari sınıfına geçti. Sonraları, umûmî meclise gelmediğinden dolayı başı kesilmek iktizâ ediyordu. Fakat kaçtı, çölde saklandı. Yanına yüz kişi kadar daha katıldı. Bunlar onu reis diye kabul ettiler. Gâyet cesur olan oğlu Çe-lu-huei bir çok Tatar aşîretlerinin mutlak hükümdarı olunca milletine Jeu-jen namını verdi. Altıncı batında torunlarından biri olan Tu-lun gâyet kuvvet kazanmıştı. Kau-çe Tatarlarına hücum etti. Onların memleketlerine, pek içerilere kadar girdi, bir çok aşîretleri itaat altına aldı, askeri arasında inzibatı sağladı. Azametli memleketlere sâhip oldu. Kuzeybatısı muhtelif Hun aşîretleri ile çevriliydi. Batı tarafında İrtiş nehrine, doğu tarafında Kore kıt'asına kadar uzanıyordu. İşte bu suretle bu hükümdarlar kadîm Hun ülkesine sâhip oldular. Tu-lun daha sâir bazı kavimleri de itaat altına aldıktan sonra Kieu-şeu ünvanını aldı. Tatarlar nezdinde "Han" ünvanının kullanılmasını ilk defa olarak bunda görüyoruz. 402 miladî târihinde hükümran olmaya başlamıştır.

Kieu-teu-fa Han, Tu-lun namıyla yâd edilmektedir. 410

Gnai-teu-tai Han, Kieu-te-fanın biraderidir. İsmi Hu-liu'dur. 414

Po-lo-çin Han....414

Meu-han-ke-şim-tai Han, ismi Ta-lan'dır...429

Su-lien Han, Ke-şim-kan Han'ın oğludur. İsmi U-ti'dir. 444

Çu-le Han, Su-lien'in oğludur. İsmi Tu-ho-çin'dir. 464

Çeu-lu-po-çin Han, Çu-le'nin oğludur. İsmi Po-çim'dir...........................485

Fu-mim-tun Han, Çeu-lu-po-çin'in oğludur. İsmi Teu-tun'dur. 492

Heu-ki-fu-tai-ku-çe Han. İsmi Nu-kai'dır. 506

Tu-han Han, evvelki hükümdarın oğludur. İsmi Fu-tu'dur. 508

Teu-lu-fu-po-teun Han, yukarıki hükümdarın oğludur. İsmi Çeu-nu'dur. .520

U-na-huei Han, yukarıki hükümdarın biraderidir. Ancak on gün hüküm sürdü.

Mi-gneu-ku-şe-kiu Han, İsmi Po-lu-muen'dir. Sonra imparatorluğu U-na-huei ile paylaşmıştır. 522

Su-lien-teu-ka Han. U-na-huei Han 525 tarihinde bu ünvanı almıştır. 552

Tie-fa Han. 553

Nem-çu-heu-li, derhal öldürülmüştür.

Ku-ti Han, derhal hal' edilmiştir.

Gan-lu-şin Han, U-na-huei'nin oğludur. Hal' edilmiştir. 554

Nu-huan Han

Bu hükümdar Türkler tarafından mağlup edilmiştir. Bunun üzerine Jeu-jen İmparatorluğu yıkılmıştır. Yerlerine Türkler geçmiştir. Jeu-jenler

Avrupa'ya geçtiler. Orada Avarlar namıyla marufturlar.

-3-
İlk Sien-piler Sülalesi

Kuzey Hiung-nularının yahut Hunların hezîmetinden sonra Sien-pi Tatarları bunların terk ettikleri ülkeye girerek orada yerleştiler. Uzun müddet kralsız kalmışa ve reisler tarafından idâre edilmişe benzerler. Bu reislerin idâresi altında Leao-tung'dan Ortos ülkesine varıncaya kadar bütün kuzey vilayetlerini muhtelif zamanlarda tahrip etmişlerdir. Sonraları, bu reislerden biri cesaretiyle temeyyüz ederek bütün aşîretleri kendi idâresi altında topladı ve Tataristan'ın bu kısmında pek kudretli bir imparatorluk vücuda getirdi. Bu reis Ta-fa-şe-hoai isminde idi. Tebaası arasına intizam getirdi ve kāideler koydu. Milletin reisin ilan olundu. Kau-lieu'nun 300 li şimalinde Yu-kieu-şuyi nehrinin yukarılarında bir mahalli pâyitaht edindi. Bütün doğu ve batı reisleri kendisine bağlılıklarını arz ettiler. Kuzeyde Sibirya'da Tim-lim kavimlerini mağlup eyledi. Doğuda Fu-yu, batıda O-siun kavimlerine galebe çaldı. Bu suretle on dört bin li vüs'atinde bir imparatorluk vücut buldu.

156 miladî târihinde Çin'e akınlar yapmaya başladı.

Tan-şe-huai 45 yaşında vefat etmiştir..181

Hu-lien, yukarıki hükümdarın oğludur. Tebaası tarafından katledilmiştir.

Kuei-teu, Hu-lien'in oğludur. Derhal katledilmiştir.

Po-tu-ken, yukarıkinin katrdeşidir. Hükümranlığı zamanında Sien-pilerin kudreti azaldı. 224 târihinde Çinlilere vergi verdi. Pi-nem tarafından öldürüldü..233

Artık Sien-pi İmparatorluğu pâydar olmadı. Aşîret reisleri nüfûz ve iktidarı ellerine geçirdiler.

-4-
Leao-tung Sien-pileri ki sonra Tsien-Yen yani İlk Yenler namıyla yâd edilmiştir.

Kadîmen Sien-pi Tatarlarının bir reisi olan Mo-hu-pu tebaasıyla beraber gelip Ki-çing şehrinin kuzeyinde Leao-si dâhilinde sâkin oldu ve aşîretlerine Mo-yung namını verdi. Mo-yen namında bir çocuğu oldu. Bu çocuk Po-kuei'in pederidir. Po-kuei tebaasını Leao-tung'un kuzeyine nakletti. Çinlilere bağlanarak onların ordusunda büyük hizmetler gördü. Mükâfaten "Büyük Tan-ju" ünvânıyla taltif edildi. Miladî 281 târihinde Çang-li civarlarına akınlar yapmaya başladı.

Mo-yung-po-kuei. Vefat etmiştir. 283

Mo-yung-şan, biraderidir, yerine geçmiştir. Kardeşinin Huei namındaki oğlunu öldürmek ister. O da firar eder. Tebaası tarafından katledilmiştir. 3 sene hükümran olmuştur. 285

Mo-yun-huei yahut *Ju-lu-huei,* Pu-kuei'nin oğludur. Leao-si dâhilinde yerleşmiş Yu-ven namında diğer bir Sien-pi aşiretiyle harb etmişse de Çinliler tarafından mağlup edilmiştir. 294 târihinde Ta-ki-çing şehrinde ikamete gitti. Tebaasına dut fidanı yetiştirmeyi öğretti. Onlara Çinlilerinki gibi kanunlar yapmaya kalktı. "Büyük Tan-ju" ilan olundu. 333

Mo-yung-huang, Huei'nin oğludur. Gâyet kuvvet kazanmıştı. Yen kralı ünvânıyla yâd edilmeye başlandı. Sonraları Çin'e daha ziyâde girerek Po şehrini zapt edip pâyitaht yaptı. Bu yeni Yen sülalesinin 303 târihinde başladığı kaydediliyor. 18 sene hükümran oldu....................351

Mo-yung-tsiun, Huang'ın oğludur. 9 sene hükümran olmuştur. 360

Mo-yung-goei, Tsiun'un oğludur. 10 sene hükümran olmuştur. 370

İlk Tsinler kralı Kien, Yen kralı Goei'nin düşmanı olunca kumandanlarından birini Yenler ülkesine gönderdi ve Yen kralı üç yüz bin askere mâlik olmakla beraber, bir çok mevkileri zapt etti. Pâyitaht muhasaraya alındı. Tsin kralı bizzat geldi ve şehri zapt etti. Goei subayları ile birlikte Lung-çing'e kaçtı. Fakat asker tarafından tutularak Kral Kien'in huzûruna getirildi. Kral, niçin teslim olmadığını sordu. Goei ölümüm tercih ettiğini, kendisinin tebaası olarak

yaşamaktansa atalarına kavuşmayı tercih edeceğini söyledi. Buna rağmen Kien onu serbest bıraktı. Bir müddet sonra kırk bin Sien-pi âilesiyle kendisini Si-gan-fu'ya nakletti. Bu sülale Tsien-yen namı altında 68 sene pâydar olmuştu.

-5-
Si-Yenler yahut Batı Yenler Krallığı

380 miladî târihinde Sien-pi neslinden Çung, U-fang'ta imparatorluğunu ilan etti. Sonra Tsin kralı Kien'e harb ilan ederek onu mağlup etti ve Si-gan-fu'yu elinden aldı. Fakat bir müddet sonra Tsin ordusu da kendisini bozdu. Bununla beraber bu şehri tekrar zapt etmek çaresini buldu. Şehir yağmaya terk edildi. Halkın çoğu telef oldu. Fakat o sene Çung, Si-gan-fu'da eğlence ile meşgul olduğu sırada tebaası tarafından katledildi. Yerine Yung-tu'un-si'yi çıkardılar. Bu ancak iki ay hükümran oldu. Bu hükümdarlar o kadar az saltanat sürmüşlerdir ki bir çok yazarlar sülalelerini zikir bile etmiyorlar.

Ço-mu-yung-çung, bir sene hükümran olmuştur..385
Ço-mu-yung-yung-tu'un-sui, iki ay hükümetten sonra öldürülmüştür.
Ço-mu-yung-çung, imparator ünvanı almıştır. İki ay hükümetten sonra katl edilmiştir..
Ço-mu-yung-yung, Hu-tung kralı sonra da imparator ünvanını almıştır....394

394 târihinde bu küçük sülale, Heu-yen kralı Çui tarafından mahv edildi. Bu hükümdar Çang-tsu şehrini zapt ederek Si-yen kralı Yung'u öldürttü. Yung, Tsinler ve Goeiler imparatorlarından yardım istemişe de onlar yardım etmemişlerdi. Subayları kendisini terk ettiler ve Heu-yenlerin askerlerini hüsnükabul ettiler. Yung ele geçirildi, başı kesildi. Sekiz küçük sancağa sâhip idi. Bunlarda takriben yetmiş bin âile vardı. Bunlar Heu-yenlerin idâresine geçtiler.

-6-
Nan-yen yahut Güney Yenleri Krallığı

Mo-yung-pu sonrakilerin yahut Heu-yenlerin tahtına çıkınca Sien-pi milletinden İlk Yenler kralı Mu-jung-hoam'ın oğlu Mo-yung-te'ye büyük bir vâlilik verdi. Daha sonra küçük bir san-

cağa kral oldu. Biraz sonra, bazı âilelerin başına geçerek düşmanlarının mesaisine rağmen kendisini Güney Yenler kralı ilan ettirdi. Kuam-kui'yi pâyitaht yaptı.

Ço-mu-yung-te, 7 sene hükümran olmuştur..404
Ço-mu-yung-çau, Yung-te'nin yeğenidir. 6 sene hükümran olmuştur.......410

O târihlerde Tsinler imparatoru Gan-ti'nin ordularında kumandan bulunan Sumlar sülalesi kurucusu Lieu-yu, Yen kralının arazisine girdi. İki ordu arasında büyük bir muharebe vukûa geldi. Yen Kralı mağlup oldu. Lieu-yu, bir çok mevkileri zapt etti ve gelip Kuang-ku şehrini muhasaraya aldı. Halkın yarısı sefâletten mahv oluyordu. Her gün bir çok kişi şehirden çıkarak teslim oluyorlardı. Lieu-yu hücum emrini vererek şehri zapt etti. Yen kralı Çao, düşman safları arasından geçmek istediyse de yakalandı. Kendisini Nan-king'e götürdüler, orada kafasını kestiler. Bu sülale 13 sene pâydar olmuştur.

-7-
Heu-yenler Krallığı

Mo-yung-çu, İlk Yenler kralı Mo-yung-huang'ın oğluydu. Mo-yung-tsiun İlk Yenler tahtına çıkınca kendisini U kralı yaptı. Sonra, İlk Tsinler nezdine kaçarak orada mamuriyete geçti. Bu İlk Tsinler kralı Kien, Tsinler imparatoru Hiau-vu-ti'nin arazisine mühim bir kuvvetle dâhil olduysa da mağlubiyete uğradı. Mo-yung-çui Yen ülkesine çekildi. Orada isyanını ilan ederek Yen kralı ünvanını aldı. Tsin askerlerini mağlup ederek kumandanlarının başını kesti. Ho-nan dâhilinde Çam-te-fu'yu zapt için büyük gayretler sarf eylediyse de muvaaffak olamadığı için pâyitahtı Pe-çe-li dâhilinde Çing-ting-fu yakınında Çung şehrine nakleyledi.

Şi-tsu-mo-yung-çui, 13 sene hükümran olmuştur.....................................395
Ço-mu-yung-pau, Çui'nin oğludur. 2 sene hükümran olmuştur. 397
Ço-mu-yung-çing, Pau'nun oğludur. 3 sene hükümran olmuştur.............400
Ço-mu-yung-hi, Te-çui'nin oğludur. 6 sene hükümran olmuştur. 406
Vang-kau-yun, Pau'nun evlatlığıdır. 2 sene hükümran olmuştur. 408

Yenler kralı Kau-yun halefi Hi'yi katlettirdikten sonra cebren tahta çıktı. Hiçbir meziyeti yoktu. Onun için dâimî bir endîşe içindeydi. Yanında dâima bir takım muhafızlar bulunuyordu. Fakat bu ihtiyat, idâresinden memnun olmayan tebaası tarafından katledilmesine mâni olamadı. Bunun üzerine Kuzey Yenleri sülalesini kurmuş olan Pim-pu memleketlerini ele geçirdi. Bu sülale 36 sene pâydar olmuştur.

-8-
Tu-ku-hoen İmparatorluğu

Tu-ku-hoenler Leao-tung'dan çıkmış ve Sien-pilerle aynı aşîrete mensup Tatarlardır. Sien-pi tanjularından Pu-kuei'nin iki evladı vardı: Birisi Tu-ku-hoen diğeri Ju-lu-hoen isminde idi. Bu ikincisi Tsin-Yenler kralı oldu ve 333 miladî târihinde vefat etti. Tu-ku-hoen, pederi Pu-kuei'den bin yedi yüz âile aldı. Biraderi Hoen ile beraber yaşıyordu. İkisi de beygir yetiştirmekle meşguldüler. Beygirler yetişirken bazılarının yaralanması iki kardeşin arasını açtı. Hoen'in muamelesi Tu-ku-hoen'i memleketi terke mecbur etti. Batı tarafına geçti, Ortos memleketinin kuzeyinde yer alan dağlarda karar kıldı. Sonraları, Çin'de vukua gelen karışıklıklardan istifâde ederek güney tarafına daha ziyâde sokuldu. Şen-si dâhilinde batı cihetinde Kung-çang-fu civarlarında karargâh kurdu. Torunları Şa-çeu taraflarına doğru yayılarak oralarda pek kuvvetlendiler. Bu hükûmetin başlangıcı 312 târihlerine doğrudur.

Tu-ku-hoen, 72 yaşında ölmüştür..317

Tuin, Tu-ku-huen'in oğludur. 13 sene hükümran olmuştur....................330

Şein, Tuin'in oğludur. Milletine büyükbabası Tu-ku-hoen'in ismini vermiştir. 23 sene hükümran oldu ve 33 sene yaşadı........................353

Pie-ki, Şein'in oğludur. 25 sene hükümran oldu, 42 sene yaşadı.............379

Şi-lien, Pie-ki'nin oğludur. 11 sene hükümran oldu, 33 sene yaşadı.......390

Şi-pi, Şi-lien'in oğludur. 10 sene hükümran olmuştur. 400

U-kie-ti, Şi-pi'nin kardeşidir. 5 sene hükümran olmuştur. 405

Çu-lu Han, Şi-pi'nin oğludur. "Büyük Tanju" ünvanını almış, 13 sene hükümran olmuştur. Kendisine Vu-vam ü nvanı veriliyor. 417

U-tsai, Çu-lu Han'ın kardeşidir. Ölürken yirmi evlat bıraktı. Aralarına düşecek Nifakın kendileri için felakete yol açacağını

anlatmak için yirmi oktan mürekkep bir huzme göstererek kırmalarını söyledi. Kıramadılar. Fakat sonra bu okları birer birer almaları söyleyince kolayca kırdılar. 8 sene hükümran olmuştur.....424

Mo-kuei, U-tsai'nin oğludur. 13 sene hükümran olmuştur......................436

Mu-li-yen, Mo-kuei'nin kardeşidir. 445 târihinde Goeilere mağlup oldu. Tebaasıyla birlikte Hoten taraflarına kaçarak kralı öldürdükten sonra orasını zapt etti. Fakat ertesi yıl eski memleketine döndü. Orada öldü. 17 yıl hükûmet etmiştir...............................452

Şe'in, Çu-lu Han'ın oğludur. Çin imparatorlarından Ho-nan ve Sim-pim kralı ünvanlarını almıştır. 30 sene hükûmet sürmüştür.....481

Tu-ye-heu, Şe'in'in oğludur. 10 sene hükümet etmiştir...........................490

Fu-lien-çeu yahut *Hieu-lieu-çing*, Tu-ye'nin oğludur. Vefat tarihi meçhuldür. 524 tarihinde hükümran idi..524

Hi-liu Han, Fu-lien-çeu'nun oğludur. Bu âile içinde ilk defa Han ünvanını alan odur. 540 târihinde hayattaydı. Uzun müddet hükümran olmuştur. Müverrihler Yüz sene diyorlarsa da aldanıyorlar..

Şi-fu Han, Hi-liu'nun oğludur. Tebaası tarafından katledilmiştir............497

Fu-yun Han, Şi-fu'nun kardeşidir. Öldürülmüştür. 609 târihinde bu hükümdar Suiler tarafından mağlup edildi. Sonra Tanılarla sulh yaptı. Sonra çöle kaçtı..635

Şun Han, Fu-yun'un oğludur. Derhal hal' ve kat edilmiştir.

Fu-ku-pu Han, U-ti Ye-pe-lu-teu Han da denir. Şun'un oğludur. Bu hükümdarın saltanatı zamanında 663 miladî târihinde To-fanlar gâyet kudertli idiler. Bu iki millet arasında büyük bir husûmet bulunduğu için Fu-ku-pu memleketini terke mecbur oldu. Sonra, 672 târihinde Lim-çeu'ya kadar ilerlediler. To-fanlar onların bütün eski memleketlerine sâhip oldular. Bu, Tu-ku-huenlerin yıkılış devridir. Bunlar 312 târihlerine doğru saltanata başladıkları için Ku-ku-nor gölü civarında 350 sene hükümran olmuşlardır. Lim-çeu'ya hicretlerinden sonra Fu-ku-pu'ya halef olmuş bazı hanlar görülmektedir.

Çung Han, Fu-ku-pu'nun oğludur. Akabinde vefat etmiştir.

Siuen-çau Han yahut *U-ti-ye Po-le-çung Han*, Çung'un oğludur. Leamçeu'ya, Su-çeu'ya, Kua-çeu'ya, Şa-çeu'ya sâhipti.

Hi-hau Han, Siuen-çau'nun oğludur.

Çau Han, Hi-hau'nun oğludur. To-fanlar memleketini zapt ettiler. Tebaasıyla birlikte Ortos ülkesine göçtü.

-9-
Yu-un Aşîretinden Sien-piler

Bu kavimler Leao-tung'un öte tarafındaydılar ve eskiden beri Güney Hunlarına tâbi idiler. Başlarını tıraş ediyorlar, tepelerinde yalnız bir tutam saç bırakıyorlardı. Bunu bir ziynet telakkî ediyorlardı. Lisanları sâir Sien-pilerin dilinden farkı olmadığı iddia olunuyor. Miladî 385 târihinde Mo-hoai namında bir reisleri vardı ki İlk Yenler sülalesi kurucusu diğer Sien-pi reisi Mo-yung-huei'nin düşmanı idi.

Mo-hoai, tebaası tarafından katledilmiştir. Pu-fan, Mo-hoai'nin kardeşidir. Kiei-pu-kin, Pu-fan'ın oğludur. Goeiler imparatoru Ven-ti'nin bir kızı ile evlenmiştir....................292
Mo-kuei, yukarıkinin oğludur. 302 târihinde bu hükümdar "Büyük Tanju" ünvanını aldı. Gâyet şevket sâhibi oldu. 319
Kie-te-kuei, Mo-kuei'nin oğludur. Halefi tarafından katledilmiştir. 320
Ye-teu-kuei. 344

344 târihinde bu hükümdar Yen kralı Mo-yung-huam tarafından mağlup edildi. Memleketi onun eline geçti. Kendisi çölün kuzeyine kaçtı. Oradan Kore'ye geçti. Yen kralı tebaasını Çang-li-hien'e nakletti. Heu-çeu imparatorluk âilesi Sien-pilerin bu şubesinden gelir.

-10-
Kiaş Aşîretinden Leao-si Sien-pileri

389 târihinde bu aşîret Leao-tung'da kudret kazanmaya başlamıştı. Bu memleket kralı Mo-yung-huei bundan pek endîşe ediyordu. Aşîreti Vu-vu-çu isminde bir reis idâre ediyordu. 303 târihinde Leao-si kum'u yapıldı. Leao şehrinin batısında hükümran oluyordu.

Vu-vu-çu, 310 senesinde "Büyük Tanju" yapıldı ve akabinde vefat etti....310
Tsie-mu-kuen, Vu-vu-çu'nun oğludur....................318
Yu-keu-çin nam-ı diğerle *Tsie-fu-çin,* yukarıkinin amucasıdır. Derhal biraderi tarafından katledilmiştir. Ye rine biraderi geçmiştir.
Mo-puei....................325
Leao, Tsie-mu-kuen neslindendir. Gâyet kudret sâhibi oldu. Arazisi Leao nehriyle batıda Pe-çe-li dâhilinde Pu-yam ile mahduttu.

Pâyitahtı bugün Yum-çim-fu'ya bağlı Lim-çi idi.
338 târihinde Çaolar tarafından mağlup edildi. Sonra memleketi elinden alındı. 343
Lan, Leao'nun kardeşidir. 350
Kan, Lan'ın oğludur. 356

Bu hükümdar Çaolar krallığını karıştıran anarşiden istifâde ederek Tsi kralı ünvanını almak istedi. Güneye doğru pek ileriye sokuldu. Fakat sonra Yen kralı tarafından mağlup edildi. Bütün memleketi Yenlerin idâresi altına geçti.

-11-
Hu-si ve Daha Sonra Nan-leang yahut Güney Leangları Krallığı

Bu küçük sülaleyi kuran Nao-ku imparator Goeilerle aynı âiledendi, yani Tatar milletine mensuptu. Atalarından Su-ku Çin'e geçmiş, aşîretleriyle beraber, Çin'in Hu-si adı verilen bir tarafında karar kılmıştı ki burası büyük Şa-mu çölünün güneyinde yer alır ve güneyden Yau-hu ülkesiyle çevrilidir. Bunun Şeu-tien namında bir oğlu kaldı. Vâlidesi, Sien-pi Tatarlarının Tu-fa dedikleri bir örtü içinde kendisini dünyaya getirdiği için buna Tu-fa lakabı verildi. Yerine torunu Çu-ki-teng geçti. Bunun bir çok büyük tasavvurları ve bu tasavvurları uygulama alanına koyabilecek cesâreti vardı. Çin'e akınlar yaptı, Leam-çeu askerlerini mağlup etti. Sonraları, 270 târihlerine doğru Leam-çeu şehrini ve arazisini zapt etti.

Çu-ki-teng.
Vu-kie-u.
Çu-yi-kin. Yukarıkinin yeğenidir. 110 yaşında vefat etmiştir. 365
Sie-feu-kien, yukarıkinin oğludur. Batı Tsinler imparatoru Vu-tu'nun saltanatı zamanında bu Sien-pi aşîretleri pek kudret sâhibi oldular. 394
Vang-tu-fa-niau-ku, küçük Heu-leamlar sülalesinin kurucusu Liu-kuang bu hükümdara pek çok hürmet gösterdi. Bir çok Tatar aşîretlerini kayıt altına aldı.
397 târihinde Büyük Tanju ve Si-pim kralı ünvanını aldı. Leam-çeu'yu muhasara ve Kin-çing'i zapt etti. Heu-leamlar kralı ile Kaung'a karşı tamamıyla isyan etti. Askerlerine galebe çaldı

Pu-tan Kuzey Leamlar kralı Mum-sun ile harb etti. Nâzırları Mum-sun'a hücum sırası olmadığını söylemişlerse de bunlara ehemmiyet vermemişti. Büyük bir ordu ile yürüdü, fakat mağlup oldu. Mum-sun kendisinin elinden bazı mevkileri aldı. Sonra Batı Tsinler tarafından mağlubiyete uğratıldı. Bu iki küçük devlet arasında düşmanca hareketler devam etti. Bir çok aşîretler Pu-tan'a isyan ilan ettiler. Halkı pek sefâlete düşüren bir de kıtlık hüküm sürüyordu. Civar hükümdarlar kudretli idiler. Devlet karışıklık içindeydi. Batı Tsinler kralı Çi-pu'on yirmi bin süvari ile geldi, Mo-ku'ya geldi, Güney Leamların memleketlerini zapt etti, askerlerini dağıttı. Pu-tan esîr edildi, gâlibin huzûruna gönderildi. Nan-leam sülalesi yıkıldı. Pu-tan öldürüldü. Bu sülale Leam ünvanı altında 18 sene pâydar olmuştur.

-12-
Heu-çeular
yahut
İkinci Çeular Sülalesi

Heu-çeular Batı Goeilerin nâzırlarından Pe-çe-li dâhilinde Suen-hua-fu'da doğmuş olan Yu'ven-tai'nin oğlu Yu'ven-kiu tarafından kurulduklarını söylerler. Bu zat metbu'una karşı isyan ederek onu öldürttü, imparatorluğu zapt etti. Pâyitahtı Si-gan-fu şehriydi. Yu'ven adı verilen âilesi kadîm Çin imparatoru Şin-tung neslinden geldiğini iddia ediyordu. O hükümdarın ahfadı Sien-pi krallığı etmişlerdi. Mühürlerinin semâdan nâzil olduğu iddiasında idiler. Yu'ven ismi bundan gelmiştir ki manâsı o kavimlerin lisanında "Semanın hükümdarı" demektir. "Yu" semâ, "Ven" hükümdar manâsına gelir. Sonraları âilelerine bu isim verilmiştir. Bu mühüre mâlik olan Yu-huei'nin Mu-na isminde bir oğlu oldu. Mu-na

Tataristan'da İn dağını terk ederek Leao-tung'a geldi. Dokuzuncu batında ahfadından biri olan Heu-teu-kuei, Mo-yung-hoam tarafından mağlup edildi. Oğlu Ling-goeiler zamanında mansıplara geçti. Heu ünvanına nâil oldu. Heu-çeu imparatorluk âilesi kurucusu Kiu onun ahfadındadır.

Tai-tsu-ven-hoam-ti, hesaba sokulmuyor. Hiau-min-hoam-ti, Ven-ti'nin oğludur. 9 ay hükûmet etmiştir. Dokuzuncu kamerî ayda öldürülmüştür..557

Şi-tsung-mim-hoam-ti, Ven-ti'nin oğludur. 4 sene hükümran olmuştur. 4'üncü kamerî ayda öldürülmüştür.

558 târihinde Mâverâünnehir Cetleri hediyeler yollamışlardır.........560

Kau-tsu-vu-çim-hoam-ti, Ven-ti'nin oğludur. 36 sene yaşamış, 19 sene hükûmet etmiştir. 6'ıncı kamerî ayda ölimüştür.

564 senesinde Haraşar kumları hediyeler yollamışlardır.

574 senesinde Hoten kumları sefirler göndermişlerdir.....................578

Siuen-hoam-ti, Vu-ti'nin oğludur. 22 sene yaşamış, bir sene hüküm sürmüş, İkinci yahut üçüncü kamerî ayda tahtını Tsim-ti'ye bırakmıştır...579

Tsim-hoam-ti, Siuen-ti'nin oğludur. 9 sene yaşamış, 3 sene hükûmet sürmüş, ikinci kamerî ayda hal' edilmiştir................................582

İmparator Siuen-ti, oğlu Tsim-ti'yi tahta oturtmak üzere tahttan vaz geçmişti. Suiler sülalesi kurucusu olan Yam-kien o zaman gâyet kudretli idi. İlk önce nâzır, sonra Sui kralı ve nihayet imparator ünvanını almıştı. Tsim-ti'yi hal' ederek ona sâdece "kum" ünvanını verdi. Biraz sonra öldürttü. Bu sülale Çin'de 24 sene hükümran olmuştur.

-13-
Lung-si ve Sonra Si-Tsin
yahut
Batı Tsinleri Krallığı

Ki-fu-kue-çin Sien-pi Tatarlarından idi. Bu millete mensup üç aşîret vaktiyle Ta'in dağını terk ettiler. Küçük bir çocuğa tesâdüf ederek bunu hiç evladı olmayan Ki-fu aşîretinden bir ihtiyara ver-

dikleri rivâyet ediliyor. Ki-fu tebaasından bunu büyütmek ve evlat edinmek müsâadesini istedi. Bu arzusu kabul olundu. Çocuğa Ki-kan ismini verdiler. On yaşına geldiği zaman ata binmekte, ok atmaktaki maharetleriyle sivrildi. Dört aşîret kendisine bağlılıklarını arz ederek kendisini Ki-fular Hanı ilan ettiler ve Tu-tu ismini verdiler. Tatar lisanına göre bunun manası ne ecinnidir, ne insandır.

Tu-tu-mu-hu. Bundan sonra derhal değilse de aşağıdaki zatlar hükümran olmuşlardır.

Yeu-lin. Sien-pilerden bir çoğunu kayıt altına aldı ve Kau-pim-çu-en'de oturdu.

Te-kuen, yukarıkinin oğludur.

Li-na. Evvelkinin oğludur.

Ki-ni, evvelkinin kardeşidir.

Şu-yen, Li-na'nın kardeşidir. Li-na, Şen-si dağlarına çekilmiştir.

Su-fan, Şu-yen'in torunudur. 376

Vang-ki-fu-kue-cin, Su-fan'ın oğludur. 3 sene hükümran olmuştur. 385 târihinde Büyük Tanju ünvanını almıştır. Pung-fu-çing şehrini kurarak pâyitaht yaptı. 387

Vang-ki-fu-kien-kuei, yukarıkinin oğludur. 24 sene hükümet etmiştir...... 411

Vang-ki-fu-çi-pu'un, evvelkinin oğludur. 16 sene hükûmet etmiştir. 427

Vang-ki-fu-mu-mu, yukarıkinin oğludur. 4 sene hükûmet etmiştir.......... 431

Çi-pu'un'un vefatından sonra Kuzey Leamlar kralı Mum-sun, Tsinlerin ülkesine girdi, Mu-ku'yu muhasara etti. Mu-mu, bağlılık arz etmek üzere Çing-tu'ya gitmek müsâadesini istedi. Mum-sun izin verdi. Sulh yaptılar. Fakat biraz sonra Mum-sun, Mu-mu'ya hücum etti. O da Goeilerden kendi nezdlerine iltica için müsâade istedi. Şen-si dâhilinde Pim-leam-fu şehri Mu-mu'ya verildi. On beş bin âile ile oraya yerleşti. Bunun üzerine bütün kadîm Tsinler ülkesi Tu-ku-huenlere tâbi oldu. Bu sırada Hialar kralı asker topladı. Tsinler kralına çekilmiş olduğu mevkide hücum etti. Erzakı olmayan Nan-gan şehrini muhasara altına aldı. Ahali birbirlerini yiyorlardı. Tsinlerin ileri gelenleri krallarını terk ederek Hialara sığındılar. Bunun üzerine Mu-mu teslim olmaya mecburiyet gördü. Hia kralının huzûruna götürdüler. O da kendisini katlettirdi. 47 sene hükümran olmuş olan âilesini söndürdü.

-14-
Ki-tanlar yahut Leaolar Krallığı

Ki-tanlar yahut Hi-tanlar Leao-tung'un kuzeyinde mukîm Doğu Tatarlarıdır. Vaktiyle, yani Hanlar sülalesi zamanında, Hunlar tarafından mağlup edildiler, Sien-pi denilen dağlara çekildiler. Oradan bir çok akınlar yapmışlardır. Tatarlar gibi muhtelif aşîretlere ayrıldılar. Tatar Goeiler kendilerini haraç-güzar olmaya zorlamışlardı. Tsinlere de vergi verdiler. Sonra Türklerden çok sıkıntı çektiler. Bir çok âile Kore'ye çekildi. Tam sülalesi imparatorları bunların memleketlerine memurlar yerleştirdi. Tam imparatoriçesi Vu-heu'nun saltanatı zamanında, 696 târihinde, bu Tatarlardan Li-tsin-çung isyan ederek Leao-tung'u tahrip etti ve han ünvanını aldı. Çinliler kendisini mağlup ettiler. Vefatından sonra Van-yung aşîretlerin başına geçti. Çin'e akınlar yaptı. Van-yung'u kölelerinden biri öldürdü. Tebaası Türklere tâbi oldular. 713 târihinde Li-şe-hu, aşîretlerin başına geçti ve Hiuen-tsong namındaki Tamlar imparatoruna tâbi oldu. Bir Çin prensesi ile evlendi ve kral ünvanını aldı. Biraderi Su-ku ona halef oldu. Su-ku'yu Ku-ku-yu namında bir subay öldürdü. Bu-yu milletin reisi oldu. Vefatından sonra biraderi Tu-yu yerine geçti. Ka-tu-yu bunu atarak hükûmeti Tu-yu'nun biraderi Şau-ku'ya verdi. Üç sene sonra bu Ku-tu-pu tarafından katledildi. Yerine Kiu-liue geçirildi. Bu da tebaası tarafından katledilmiş ve tebaası dağılmıştır. Sonraları başlıca sekizi bulan bu aşîretler A-pao-ki'nin idâresi altında gâyet kudret sâhibi oldular. Kara Muran'ın, Sira Muran'ın ve sâir Tataristan nehirlerinin kuzey ve güneyinde ikāmet ediyorlardı. A-pao-ki gâyet cesur ve akıllı bir zattı. Bugün Pa-rin adın verilen mahalde aşîretiyle beraber sâkin idi. Civardaki Tatarları itaat altına aldı, Çin'e girdi, bir çok şehirler zapt ederek kudretli Leaolar sülalesini kurdu. İmparator ünvanını aldı. Âile ismi Ye-liu idi. Araplar bunu Yi-li diye telaffuz ederler. Bu âile hükümdarları Çin'in kuzey vilayetlerine ve Kâşgar'a kadar Tataristan'ın büyük bir kısmına sâhip oldular. Heu-leamlar sülalesi zamanında 907 târihinde hükümran olmaya başladılar. A-pao-ki Çin'e yaklaşarak Leao-yam'ı pâyitaht yaptı ve sonra hükümet merkezini Yen

şehrine nakletti ki bugün Pekin diyoruz. Bu Tatarlar o kadar kudret kazandılar ki Çin tahtını bildikleri gibi tasarruf ettiler. Heu-tsinler imparatorluk sülalesi onlar vâsıtasıyla kuruldu. Hükümdarları elde ettikleri başarılardan mağrur olarak imparator ünvanını aldılar. Sulhü seven Mim-tsong, Pe-çe-li vilayeti dâhilinde bir hayli şehri kendilerine bıraktı ve onlara vergi verdi.

Tai-tsu-hoam-ti yahut *Ye-liu A-pao-ki*, 20 sene hükümran olmuştur..........926

Tai-tsung-hoam-ti yahut *Ye-liuTe-keang*, yukarıkinin oğludur, 46 sene yaşadı. 21 sene hükümran oldu..........947

Şi-tsung-hoam-ti yahut *Ye-liu Yuen*, Tai-tsu'nun torunudur. 5 sene hükümran oldu, 34 sene yaşadı..........952

Mu-tsung-hoam-ti yahut *Ye-liu-king*, Tai-tsung'un oğludur. 16 sene hükümran oldu, 39 sene yaşadı..........968

King-tsung-hoam-ti yahut *Ye-liu-hien*, Şi-tsung'un oğludur. 14 sene hükümran oldu, 25 sene yaşadı..........982

Şing-tsung-hoam-ti yahut *Ye-liu-long-siu*, yukarıkinin oğludur. 39 sene hüküm sürdü, 61 sene yaşadı..........1031

Hing-tsung-hoam-ti yahut *Ye-liu- Tsung-çin*, yukarıkinin oğludur. 24 sene hükümran oldu, 40 sene yaşadı..........1055

Tau-tsung-hoam-ti yahut *Ye-liu-Hung-ki*, yukarıkinin oğludur. 46 sene hüküm sürdü, 70 sene yaşadı..........1101

Tien-tsu-hoam-ti yahut *Mu-ti* yahut *Ye-liu-yen-hi*, yukarıkinin oğludur. 24 sene hüküm sürdü, 54 sene yaşadı..........1125

219 sene Tataristan imparatorluğuna sâhip olmuş olan bu hükümdarlar Niu-çe Tatarları tarafından yıkıldılar. Niu-çeler U-kutan'ın riyaseti altında kendilerine karşı isyan etmişlerdi. Bu Tatarları Leaolara karşı imdada çağıran, Sung imparatoru Huei-tsong idi. Leaoların imparatorunun hezîmetinden sonra kumandanları bu ünvanı Çun'a verdiler. Çun, Tien-sie-hoam-ti diye yâd edildi. Bu suretle imparatorluk bölünmeye uğradı. Fakat bu yeni imparator ancak üç sene hükümran oldu ve öldü. Bunun üzerine yerine zevcesi imparatoriçe geçti. İmparator Tien-tsu onu mağlup etti, öldürdü. Sonra imparator, Niu-çelerin nezdine kaçmak isterken tutuldu ve katledildi. Niu-çeler Leaoları böyle attıktan sonra kendilerini davet etmiş olan Sungların zararına olarak Çin'de yerleştiler.

-15-
Si-Leao yahut Batı Leaolar Krallığı başka deyişle Kara Ki-tanlar

Hi-tanlar yahut Leaolar Doğu Tataristan'da ve Çin'in bir kısmında 219 sene kadar hükümran olduktan sonra Niu-çe Tatarları arasında kudretli bir âile yükseldi, Kin ismini aldı. Leaoların mâlik oldukları memleketleri idâresi altına geçirdi. Leaolar yahut Hi-tanların büyük kısmı, Tatar kavimlerinin âdetleri mucibince, memleketlerini terk ederek Obi nehrine doğru Kırkislerin ülkesine, oradan da Aksu taraflarına geçtiler. Orada el'an Kara Hıtay namını taşıyan bir çöl vardır. Kadîm Leaolar âilesi hükümdarı olup Çinliler tarafından İ-li-ta-şe diye yâd edilen Nu-si Tay-gır İ-li bunların başında idi. Son Leao hükümdarına defalarla nasîhat vermek istemişse de sözlerini dinletemediğinden çekilmeyi tercih etmişti. Hoei-hu yahut Hoei-ke hükümdarı olup Çinlilerin Pi-lu-ki dedikleri İllik Han Balasagun şehrini kendine merkez edinmişti. O târihlerde, Kapçak kavimlerinden Kanglılar ile harb ediyordu. Hi-tanlardan yardım talep etti ve onları kendisine metbû tanıdı. İ-li-ta-şe bütün aşîretleriyle ilerledi. Çinliler bunun Sun-se-kan'a kadar girdiğini söylüyorlar. Batı kavimleri yüz bin asker çıkardılar. Hau-u-ulh-şan namında bir hükümdarları kendilerine karşı yürüdü. Fakat perîşan oldu. İ-li-ta-şe dokuz gün Horâsan'da Merve'r-Ruz yakınında Sun-se-kan'da bekledi. Bütün müslümanlar buraya vergilerini getirerek bağlılıklarını arz ettiler. Sonra batıya doğru daha ziyâde ilerleyerek Ki-ulh-man'a geldi. Sultan Sencer'i mağlup etti, Derbend'den yukarıya çıktı, Hazar Denizi'ni dolaştıktan sonra tekrar Tataristan'a girdi. Nu-si Tay-gır İ-li 1125 târihinde Kur Han ünvanını aldı ve Kâşgar'ı merkez edindi. Buraya Ordukend namı verildi. İşte bu kuruluşun netîcesi olarak bu şehir civarındaki yerlere Hıtay namı verildi.

Te-tsum-tien-yeu-hoam-ti yahut *Ye-liu-ta-şe*, Nu-si Tay-gır- İ-li ile aynı zattır. 10 sene hükümran oldu. Kışın, 10'uncu kamerî ayda vefat etti. Oğlu İ-lie pek genç olduğundan imparatoriöçe Siau-şi hükûmet nâibesi inan edildi. 1136

Kan-tien-hoam-heu-siau-şi, 7 sene hükümran oldu. Vefatına kadar hükümetin nâibesiydi. 1142

Çin-tsum-i-lie, Lie-liu-ta-şe'nin oğludur 11 sene hükümet etti. 12'nci kamerî ayda ayda vefat etmiştir. 1153

Çim-tien-tai-heu-ye-liu-şi. İsmi Pu-se-ho'un idi. 14 sene hükümran olmuştur. Yeğeni Çin-tsum'un hiç hükümet sürmeyen oğluna hükûmet nâibesi tayin edilmişti. Öldürülerek vefat etmiştir. 1167

Çu-ye-liu-çe-lu-ku, 39 sene saltanattan sonra hükümet elinden alınmıştır. Çin-tsum'un oğlu idi. Diğer bir rivayete göre 34 sene hükümet etmiştir. 1201 târihinde esîr edilmiştir. 1207

Selinga, Obi ve İrtiş nehirleri taraflarında sâkin Türk aşîreti olan Naymanlar Hi-tanların pek düşmanı idiler. Bununla beraber bu Naymanlara hâkim olan Küşlü Han, Ça-lu'o Han'ın dâmâdı bulunuyordu. Bu iki milletten her biri Hârezm Sultanı Alâeddin'i kendi tarafına çekmeye çalışıyorlardı. Ataları çok kere Hi-tanlarla harb etmiş olan Alâeddin onların yıkılmasını temennî etmekteydi. Küşlü Han âsîlerin başına geçerek kayınpederiyle muharebeye girişti ve onu esîr aldı. Kâşgar'ı zapt etti. Eline düşen Hi-tanların hepsini kılıçtan geçirtti. Bir çoğu dağlara kaçarak kurtuldular. Bir kısmı Hârezm ordusuna girdiler. Batı Hi-tanlar İmparatorluğu yıkılmış oldu. 77 sene pâydar olmuştu.

-16-
Kara Hıtaylar yahut Kara Hi-tanlar Krallığı

Bu âilenin kurucusu olan Barak Hâcib aslen Kara Hıtaylı idi yani Leaolarla aynı millettendi. Barak Moğollar tarafından sefâretle Hârezm Sultanı Muhammed nezdine gönderilmişti. Barak'ın kābiliyet ve iktidarına dikkat eden Muhammed onu yanında alıkoydu, kendisine mühim memuriyetler tevcih etti. Bu cümleden olarak hâciblik yani mâbeyncilik vazîfesini verdi. Sonraları Barak vezîr-i âzam ile bozuştu. Bütün âilesiyle birlikte sarayı terke mecbur oldu. Maksadı Gazne'de ikāmet eden Sultan Muhammed'in oğlu Celaleddin'in yanına çekilmekti. Fakat Kirman vilayeti vâlisi gereçerken onu tutuklamak istediğinden Barak o kadar cesurâne savunmada bulundu ki vâliyi mağlup etti, esîr aldı ve burasını ekle geçirdi. Sonra Sultan Celaleddin'in batı cihetinde ve Gürcülerle vukûa gelen muhârebelerinden istifâde ederek bu vilayette isyan etti ve Kara Hıtaylılar namıyla maruf bir sülale kurdu. 621 hicrî ve 1124 miladî

târihinde başlayan bu sülale hükümdarları D'Herbelot'ya nazaran aşağıdaki gibidir:

Barak Hâcib, 11 sene hükûmet etmiştir. 1234
Zeyneddin Mübârek Hoca, Barak'ın oğludur. 16 sene hükümran olmuştur. .... [1250]
Kutbeddin Muhammed, Barak'ın yeğenidir. 8 sene hükümet etmiştir. [1258]
Haccac, Kutbeddin'in oğludur. Onun hesabına vâlidesi 12 sene hüküm sürdü. .... [1270]
Celaleddin Suyurgatmış, Kutbeddin'in oğludur. 9 sene hüküm sürmüştür. .... [1279]
Pâdşah Hatun, Kutbeddin'in oğludur.
Şah-cihan, Suyurgatmış'ın oğludur.
Muhammed-şah, Haccac'ın oğludur.

Bu sülale 766 hicrî ve 1364 (??) miladî târihinde Moğollar tarafından yıkılmıştır. 86 (??) sene pâydar olmuştur. Bazıları Muhammed-şah'ın Şah-cihan'dan evvel geldiğini söylüyorlar. [8]

-17-
Po-hai Krallığı

Po-hai krallığını kuran hükümdarlar Korelilere tâbi bulunan Mu-ku Tatarlarıdır. Bunlar Niu-çelerin bir tebaasıdır. Tataristan'da Leao nehrinin doğusunda yer alıp Tai-ye-şan namı verilen dağlara çekilmişler ve orada kapanmışlardır. Tamlar imparatoriçesi Vu-heu bunların reisleri Kie-su-pe-yu'ya Hiu krallığı kum'u ve Kie-kie-çung-siang'a Şin krallığı kum'u ünvanını verdi. Birincisi bu imparatoriçeye bağlılık arzetmekten geri durduğu için Çin orduları tarafından mağlup edildi, başı kesildi. Çung-siang sonra vefat edince yerine oğlu Tien-tsu-yung geçti. Pe-yu'nun tebaalarını kaydı altına aldı ve Şin kralı ünvanı kendisine intikal etti. Türklerle ittifak

8 Bu bahsin tamamı verilen târihler, açıklanan isim ve hâdiseler bakımından tamamen yanlış bilgiler ve değerlendirmelerle malüldür. Düzeltmek başlı başına ve uzmanlarına ait bir iş olduğu için, kitabı tercümedeki haliyle aktarmakla yetiniyoruz. Bunların doğru bilgilerini tesbît edip aydınlığa çıkarmak, bu eserin yayınlanmasından 270 yıl sonra bugün, târihçiler tarafından epeyce gerçekleştirilmiş olmakla beraber, hâlâ daha karanlıkta kalan yerler vardır. (E.K.)

yaptı. Ülkesi takriben beş bin li vüs'atinde idi. Yüz otuz binden fazla âile itaati altında bulunuyordu. Kore'nin büyük bir kısmına sâhipti. Tebaasına Mu-ku ismini bıraktırarak onlara Po-hai namını verdi.

Ta-tsu-yung, lakabı Kau-vam'dır. 720

Vu-ti, lakabı Vu-vam'dır. Yukarıkinin oğludur. Bütün kuzeydoğu Tatarları bu hükümdara tâbi'dirler. 738

Kin-meu, lakabı Ven-vam'dır. Yukarıkinin oğludur.

Tuen-i yahut Hang-i, yukarıkinin kardeşidir. Bir sene saltanattan sonra tebaası tarafından katledilmiştir.

Hoa-yu, Kin-meu'nun torunudur. Lakabı Çing-vam'dır.

Kau-lin, lakabı Tam-vam, Kin-meu'nun oğludur. 795 târihinde Çinliler kendisini bu memleketin kralı olarak tanımışlardır. 809

Yuen-yu, lakabı Tim-vam, Kau-lin'in oğludur. 813

Yen-i, lakabı Hi-vam, Yuen-yu'nunkardeşidir.

Mim-çung, lakabı Kien-vam, Yen-i'nin kardeşidir. 1 sene hüküm sürmüştür.

Çin-sieu, Siuen-vam, Mim-çung'un akrabasıdır. 818 târihinde kral tanınmıştır..830

Sin-te, Çin-sieu'nun oğludur. Akabinde vefat etmiştir.

İ-şin, Çin-sieu'nun torunudur..858

Kien-huam, İ-şin'in kardeşidir.

Hiuen-sie.

Taein-çuen, bu hükümdarın kendisinden evvelki hükümdara onu müteakip halef olup olmadığı meçhuldür. 908 târihinde hükûmette bulunuyordu. 925

926 târihinde Hi-tanlar büyük ordularla bu ülkeye girdiler ve fethettiler.

-18-
Kin yahut Niu-çeler Krallığı

Niu-çe yahut Niu-çin Tatarlarına İ-leu, Su-şin, U-o-kie, Mu-ku namları da verilmiştir. Kore'nin kuzeyindedirler. Doğu Denizi'ne ve Amur nehrine kadar uzanırlar. Bunlar bugün Man-çeular namını taşıyan Tatarlarla bir millettir. Çinliler kendilerini pek kadîm zamanlarda tanımışlardır. Arada sırada Çinlilere vergi göndermişlerdir. Bir çok reislerin idâresi altında idiler. Sonraları, tâbi bulun-

dukları Hi-tanların boyunduruğundan bıkarak 1114 târihlerine doğru isyan ettiler. Âile ismi U-an-yen olan reisleri U-ka-ta Hi-tanları bir çok çarpışmalarda mağlup etti ve onlardan bir hayli yer aldı. 1118 târihinde U-ka-ta imparator ilan edildi. Âilesine Çin lisanında "Çin" ve o kavimlerin lisanında "Altun" ünvanını verdi. Bundan dolayı Araplar kendilerini "Altun Han" diye yâd etmektedirler. Çinliler Hi-tanları mahv için onlara mürâcaat ettiler. Niu-çeler gâlip geldiler ve doğuda Hi-tanlar nüfûz ve satvetini imhâ ettiler. Fakat bu suretle bir kere Çin'e girince artık oradan çıkmak istemediler. Çin imparatorluğunun bütün kuzey taraflarını zapt ettiler. Sunglar imparatoru güneye çekilmeye mecbur oldu. İşte Çinliler ihtiyatsızlıkları yüzünden böyle çok kere ecnebîleri kendi memleketlerine sokmuşlar ve onların idâresine girmişlerdir. Niu-çeler o zaman Tataristan'ın hükümdarı oldular. Nasıl ki evvelce de Hunlar, Türkler, Hi-tanlar Tataristan'a sâhip bulunuyorlardı. Çin'de Şan-tung, Ho-nan, Pe-çe-li, Şan-si vilayetleriyle Kiang-nan'ın ve Şen-si'nin bir çok şehirlerine, Leao-tung'a, Kerlon, Sagalyen-Ula, Kula ve Orgon nehirlerine varıncaya kadar kuzey ve kuzeydoğu taraflarında yer alan bütün havaliye hâkim idiler.

Rahip Gaubil Moğolların târihine dâir yazdığı eserde bu kavimlerin başlangıçta hurufâtı, kitapları, târihleri olmadığını söylüyor. Bunlar 1119 târihinde Hi-tanların numunesine göre hurufât icad etmişlerdir. Niu-çelerin bugün kullandıkları hurufât, eğer muhtemel olduğu üzere, hâlâ o eski hurufâtın aynı ise, Suriyelilerin "Strangelu(Stranghelo)" namını verdikleri hurufâta benziyor. Bu da Niu-çelerin kullandıkları harflerde Nasturîlerin bir tesiri olduğu zannını vermektedir.

Tai-tsu-hoam-ti, ismi U-ku-ta'dır. 6 sene hükümran oldu. 56 sene yaşadı. 1123

Tai-tsong-hoam-ti, ismi U-ki-ma'dır. Tai-tsong'un oğludur. 12 sene hükümet etmiştir. 1135

Hi-tsong-hoam-ti, ismi Ho-lu-ma'dır. Tai-tsong'un torunudur. 14 sene hüküm sürmüş, 31 sene yaşamıştır. 1149

Heu-si-çu yahut *Hai-ling-vang,* ismi Leang'dır. Tai-tsu'nun torunudur. 12 sene hüküm sürmüş, 40 sene yaşamıştır. 1161

Şi-tsong-hoam-ti, ismi Yung'dur. Tai-tsu'nun torunudur. 28 sene saltanat sürmüş, 68 sene yaşamıştır. 1189

Çang-tsong-hoam-ti, ismi King'dir. Şi-tsong'un torunudur. 19 sene hüküm sürmüş, 41 sene yaşamıştır. 1208

Tung-hai-kiun-heu yahut *Çu-yun-tsai,* Şi-tsong'un oğludur. 5 sene hükümet etmiştir 1213

Siuen-tsong-hoam-ti, ismi Siun'dur. Şi-tsong'un torunudur. 10 sene hükümet etmiş, 61 sene yaşamıştır. 1223

Gnai-tsong-hoam-ti, ismi Şeu-siu'dur. Siuen-tsong'un oğludur. 11 sene hükümran olmuştur. 1234

120 sene hükümran olan bu âile Niu-çelere tâbi bir Türk milleti olan Moğollar tarafından mahv edilmiştir. Tai-ho diğer adıyla Çang-tsong Moğol aşîretlerine vergi toplamak üzere akrabasından Yun-tsi'yi yollamıştı. Yun-tsi o zaman alelâde bir aşîret reisi olan ve Temuçin namı altında maruf bulunan Cengiz Han'ı öldürtmeye kalktı. Cengiz Han bundan haberdar olunca intikam almaya karar verdi. Çang-tsong'un vefatından sonra Yun-tsi, Tum-hai-kiun-heu namıyla imparator olunca, Cengiz Han bunu tanımaktan ve vergi vermekten imtinâ gösterdi, Kerlon nehri yakınına çekildi. Orada büyük bir ordu topladı. Bununla Kinlere tâbi ülkeler üzerine yürüdü. Moğol ve Niu-çe milletleri arasında çıkan harbin sebebi budur. Cengiz Han'a halef olan Oktay Han Niu-çelerle harbe devam etti, Yu-ning-fu şehrini muhasaraya aldı. Kin imparatoru Gnai-ti bu şehrin karşı karşıya kaldığı zarureti gördü. Ahâli ayakkabılarını, hatta ihtiyarları ve esîrleri yemek mecburiyetinde kalmışlardı. Bunun için son bir gayret sarf etmek istedi. Fakat geriye atıldı. Bunun üzerine imparatorluğu Çing-lin'e teslim etti. Bir saraya kapanarak buraya ateş verilmesini emreyledi. Bu emir 1234 târihinde icrâ edildi. Çing-lin bu kargaşalıkta öldü. Sülale yıkılmış oldu.

-19-
Tsimler Sülalesi

İmparator Şin-tsong'un nam-ı diğerle Van-lie'nin idâresi zamanında kadîmen Niu-çeler ve bugün Man-çeular namı altında maruf olan Doğu Tatarları pek korkulacak bir hale gelmeye başladılar. Vaktiyle Çin'in bir kısmını ele geçirmiş ve Cengiz Han tarafından mağlup edilmiş kadîm Kinler neslinden geliyorlardı. Yedi aşîrete

bölündüler. 1586 târihinde Çinliler Ta-leao-tung taraflarına kadar ikāmet edebilmeleri için bunlara müsaade vermişlerdi. Fakat sonra, bu vilayet hıdivi hiçbir sebep olmadan onları çıkarmak istedi ve bir çok askerle üzerlerine yürüdü. Man-çeular silaha sarıldılar ve savunmaya koyuldular. Kendilerine bir kral tayin ettiler. Kralları Tai-tsu ünvanını aldı. Aşîret reisi idi. Tataristan'da Kiurd denilen bir köyde doğmuştu. Bu hükümdarın idâresi altında Man-çeular Çinlilere âit bir çok mevkileri zapt ettiler. Tai-tsu kuvvetli bir ordu ile Leao-tung'a girdi, Ta-yuen'i zapt eyledi. Bu muzafferiyet kendisinin gözlerini kamaştırdı. Kendisine tarziye verilecek olursa düşmanlıktan vaz geçeceğini imparatora yazdı. Fakat mektubuna hiç ehemmiyet verilmemesi kendisini o kadar kızdırdı ki iki yüz bin Çinli kesmeye ahdetti. İmparatorluğun pâyitahtını kuşatmak azmiyle Pe-çe-li'ye kadar girdi. Fakat geriye püskürtüldü, Leao-tung'a çekilmeye mecbur oldu. Orada imparator ünvanını aldı. Ertesi sene Çin'e girdi. Az kaldı pâyitahtını zapt edecekti. Bu sıralarda Şin-tsong öldü. Yerine Kuang-tsong geçti ve pek az saltanat sürebildi. Tahta Hi-tsong çıktı. Her taraftan asker toplayarak Tatarlara mukāvemet etmeye çalıştı. İki millet arasında bir çok çarpışmalar vukûa geldi. Bu hükümdarın idâresi zamanında Tatarların kralı Tai-Tsu vefat etti. Yerine Tai-tsong geçti. Son Tsimler imparatorunun fecî ölümünden sonra U-kan-kue kendisinden yardım isteyerek onu Çin'e soktu. Tai-tsong seksen bin kişi ile Çin'e girdi. Fakat biraz sonra vefat etti. Sonra, ancak altı yaşında bulunan oğlu Şun-çi, A-ma-vam'ın vesâyeti altında kral ilan edildi. Genç hükümdar, doğruca, âsîlerin terketmiş oldukları Pekin'e götürüldü. Orada 1644 târihinde imparator ilan edildi. Sonra güney vilayetlerine yürüyerek Nan-king'de imparator ünvanını almış olan Mim sülalesine mensup Hun-kuang'ı tutuklattırdı. Sâir vilayetlerde yerleşmiş olan diğer âsîleri de kaydı altına aldı, tedricen bütün imparatorluğa sâhip oldu. Sülalesi Tsing namını taşıdı.

Tai-tsu-kau-hoam-ti yahut diğer adıyla *Tien-mim*. Hükümranlığının ilk senesi 1616 târihine rastladığı söyleniyor. 1626

Tai-tsong-ven-hoam-ti, diğer adıyla *Tien-tsong* yahut *Tsong-te* yahut *Mir-haş* yahut *Nul-haş*, Tai-tsong'un oğludur. Vefatından sonra Man-çeular cumhurî idare kurdular. Sonra Şun-çi'yi tâyin ettiler. .1636

Şun-tsu-çam-hoam-ti yahut *Şun-çi,* Tai-tsong'un yeğenidir. 80 yaşındaydı. 25 sene hükümran olmuştur. İlk Çin imparatorudur. 1661

Tam-hi, Şi-tsong'un oğludur. 61 sene hükümran olmuş, 20 Aralıkta vefat etmiştir 1722

Yum-çim, Tam-hi'nin oğludur. 58 sene yaşamış, 13 sene hükümran olmuştur. 1735

Kien-tung, Yum-çim'in oğludur. Halen Çin imparatorudur.

Bu âileye mensup hükümdarlar bugün Çin tahtında bulunuyorlar. Tataristan'ın büyük bir kısmı ile beraber Çin'de tam bir sulh ve sükûn ile hâkim oluyorlar.

BATI TATARLARI

Batı Tatarları eserimizin mevzuunu teşkil eden Tatarlardır. Onların târihini yazmak istedim. Bunlar bütün Asya'ya yayılmışlar, Avrupa'nın ve Afrika'nın bir kısmını işgal eylemişlerdir. Roma târihçileri bunları Hunlar namı altında tanımışlar ve bu kavimlerin menşeleri hakkında bir çok masallar söylemişlerdir. Hangi memleketlerden geldiklerini bize sahih surette bildirememişlerdir. Hunlar Tataristan'da Hiung-nu namını taşıyorlardı. Burada büyük bir imparatorluk tesis etmişlerdi. Bu imparatorluğu Çinliler yıkmışlardır. Sonra Hunlar dağıldılar. Bir kısmı batıya göçtüler. Sonra Roma imparatorluğuna girdiler. Meşhur Attila'nın istilaları kimsenin meçhulü değildir. Bir kısmı Çin hudutlarında kaldılar. Bunları Jeu-jen Tatarları mahv etmişlerdir. Bazıları da Çin'de yerleşerek bir çok imparatorluklar vücuda getirdiler. Tataristan'da hemen hemen tamamıyla çökmüş bulundukları, hiçbir hüküm ve nüfuza mâlik olmadıkları bir zamanda Tu-muen namında bir reisleri bir çok aşîretlerin başına geçti ve yeni bir imparatorluk teşkil etti. O zaman bu kavimler "Türkler" namını aldılar. Bütün Tataristan'a sâhip oldular. Bu Türkler iki kola ayrıldılar. Doğu Türkleriyle Batı Türklerinin ayrı ayrı birer hanları oldu. Batı Türkleri İran ve Roma imparatorlukları hudutlarına kadar yayılmışlardı. Roma İmparatorluğuna girdiler. Hungruva(Macar)lar, Uzlar, Peçenekler onlardan çıktılar. Bu esnâda Hoei-ke namı verilen başka Türkler Tataristan'ı zapt ederek birincileri mahv eylediler. İran'a civar bir çok Türk aşîretleri Selçuklular namı altında İran'a girdiler ve fütuhatlarını İstanbul boğazına kadar genişlettiler. Bir çok kavimlere ayrıldılar. Birisi İran'da, diğeri Konya'da, bir üçüncü kol da Şam'da hükümran oldu. Dördüncü kol Halep'te, beşinci kol Kirman'da hükûmet etti. Daha evvel Türk

köleleri Mısır'da ve Suriye'de Tolun ve İhşidiyye gibi kudretli imparatorluklar kurmuşlardı. Gazneliler Hindistan'ın kuzeyinde yerleşmişlerdi. Bu Selçuk hükümdarlarının kumandanlarından bazıları efendilerinin zaafından faydalanarak yeni imparatorluklar vücuda getirdiler. Hârezm Sultanlarının ve Suriye'de hükümran olmuş Atabeklerin menşeleri budur.

Bu hükümdarlar Asya'nın batı tarafında hüküm sürdükleri sırada Türk milletine dâhil bulunan Moğol milletine mensup Cengiz Han Tataristan içlerinde kendisini gösterdi ve bu geniş ülkeye sâhip oldu. Halefleri İran'a girerek o kıt'ayı itaat altına aldılar. Cengiz Han ahfâdı bir çok hükûmetler teşkil etmişlerdir ki bunların en mühimmi Çin İmparatorluğudur. İran, Kırım ve Asya'nın sâir kısımları hepsi Cengiz Han neslinden husûsî hanlara mâlik idiler. Bu Moğolların istilasının doğurduğu sarsıntılar arasında, Asya dâhilinde varlıklarını muhafaza edebilmiş olan bazı Selçuklu bakiyeleri, bugün İstanbul'a hâkim bulunan Osmanlı İmparatorluğunun temelini kurdular. Kapçak'ta satın alınmış Türk köleler Mısır hükûmetini ele geçirdiler ve Memlûkler namı altında maruf oldular.

Moğol milletinden olan ve Tataristan'dan çıkan Timür-leng Asya'nın büyük bir kısmını feth etmek için Cengizlilerin zaafından istifâde etti. Torunları oralarda el'an bazı hükûmetlere mâliktirler. Kısacası bugün Hindistan'da Moğol hükûmetleri dediğimiz devletler Timür-leng ahfâdının elindedir.

İşte Hunlar bu suretle dünyada muhtelif namlar altında görünmüşlerdir. Fakat bu kavimlerden maada Tataristan'ın batı kısmında başka kavimler de vardır ki târihleri pek malûm değildir. Çünkü Çinliler sâir hâtıraları muhâfaza hususunda ihmal göstermişlerdir. Mesela O-siunlar bu kabîldendirler. Bunlar İli nehri civarlarında mukîm mühim bir millet idiler. Kâşgar, Hoten ve sâir civar memleket kavimleri de husûsî hükümdarlar tarafından idâre ediliyordu. Vesîkaların yokluğu bunlar hakkında tafsilat vermekliğimize mâni oldu. Yalnız, bu hükûmetlerin pek kadîm oldukları, hatta İsâ'nın doğumundan önceye denk geldikleri anlaşılıyor. Fakat oralarda hükümran olan hükümdarlar hakkında bir cedvel tanzimi mümkün olmadığı gibi muhtelif sülaleleri ayırmak da imkân hâricindedir.

-1-
Hiung-nular yahut Hun İmparatorluğu

Batı Tataristan'ın miktarı en çok milletlerinden biri olan Hiun-nular, Çin'in kuzeyinde yer alan geniş sahralarda bedevî bir halde yaşıyorlar, bir çok hayvan sürüleri besliyorlar ve çadırlar altında ikāmet ediyorlardı. Çin ile ekseriya harb halinde bulunuyorlardı. Böyle olmakla beraber Çin târihçileri bu kavimlerin kuruluşlarının ilk anından itibaren bize Hiung-nuların târihi hakkında malûmat vermemişlerdir. Bu Hiung-nuların ancak milattan önce 209 târihlerine doğru ahvâline dâir tafsilat elde edilebilir ve "Tan-ju" yahut "Çin-yu" ünvanını taşımış olan Hiung-nu hükümdarlarının târih sırasıyla kayıtları kābil olur. Hunların şevket ve kudretinin başlancını bu târihlere rastlamak üzere kabul etmek mecburiyetindeyiz. O târihlerde doğu vilayetlerinde harbler yaptılar, Kore'nin kuzeyinde oturan Tatarları itaat altına aldılar. Sonra batı tarafına döndüler, fetihlerini Hazar Denizi civarlarına ve Sibirya içerilerine kadar genişlettiler.

Teoman Tanju ilk maruf olan imparatordur. Milattan önce 209 târihinde vefat etti. Bu devreden, Hia imparatorluk âilesi hükümdarı olup Tataristan'a çekilen ve orada Hun imparatorluğunu tesis eden Çun-goei'ye kadar çıkılırsa, arada takriben bin sene geçer. İşte bu suretle, Hun İmparatorluğunun kuruluş târihinin milattan önce 1200 senesine tesâdüf ettiğini söylemek lazım gelir. Sonraları bu Hunlar bütün Tataristan'a sâhip oldular, Çin'e bir çok akınlar yaptılar. İmparatorları çölün kuzeyinde Selinge ve Onon nehirleri menbaları civarında ikāmet ediyorlardı.

Teoman Tanju. 209
Mete Tanju, Teoman'ın oğludur. 174
Leu-şang Tanju, Mete'nin oğludur. 161
Kiun-çin Tanju, Leu-şang'ınn oğludur. 126
İ-çi-sie Tanju, Leu-şang'ın oğludur. 114
U-goei Tanju, İ-çi-sie'nin oğludur. 105
U-su-liu Tanju, lakabı *Ulh Tanju*'dur, U-goei'nin oğludur. 102
Kiu-li-ho Tanju, Ulh Tanju'nun amucasıdır. 101

Tsi-ti-heu Tanju, Kiu-liho'nun kardeşidir. 96
Hu-lu-ku Tanju, evvelkinin oğludur. 85
He-yen-ti Tanju, evvelkinin oğludur. 68
Hiu-liu-kiuen-kiu Tanju, Hu-lu-ku'nun oğludur. 60
Vu-yen-kiu-ti Tanju 57
Ho-han-sie Tanju, evvelkinin oğludur. Hükümranlığı zamanında beş Tanju vardır. 31
Feu-çu-lui-ju Tanju, evvelkinin oğludur. 20
Seu-hiai-jo-ti Tanju, Ho-han-sie'nin oğludur 12
Çe-ya-jo-ti Tanju, Ho-han-sie'nin oğludur. 8

M.S.

U-çu-lieu-jo-ti Tanju. 13
U-lui-jo-ti Tanju, evvelkinin kardeşidir. 18
Hu-tu-ulh-şi-tau-kau jo-ti Tanju, evvelkinin kardeşidir. 46
Pu-nu Tanju, evvelkinin oğludur. Vefat târihi meçhuldür.
Yeu-liu Tanju. 87
İsmi meçhul bir Tanju 92
Yu-şu-kien Tanju. 93

Pu-nu Tanju'nun hükümranlığı zamanında Hun imparatorluğu pek çok zayıfladı. Bu kavimler nezdinde hüküm süren büyük bir kıtlık sanki ileride vukûa gelecek bütün felaketlerin başlangıcı oldu. Vaktiyle o kadar mağrur olan Hunlar Çinlilerin kendi memleketlerine girmeleri korkusuyla onlarla barışa talip oldular. Fakat Hun imparatorluğuna tâbi bulunan Doğu Tatarları, kendilerine hücum ettiler ve daha kuzeye çekilmeye mecbur eylediler. Sonra hükümdar âilesine nifak girdi. Pu-nu Tanju kendi oğlunu tahta çıkarmak için veliahdi katlettirdi. Bunun üzerine âilesinden bir şehzâde hükûmete göz dikti. Fakat bu emel onun az kaldı hayatına mal olacaktı. Vaktinde haberdar olarak kaçabildi ve bir fırkanın başına geçti. Bu karışıklıklar Hunların yeniden Çinlilere hücum etmelerine mâni olmadı. Tecrübeli bir kumandan olan ve Çin ordularına kumanda eden Teu-hien Tataristan'a girdi, bir çok çarpışmalarda Hunları mağlup etti ve onları memleketlerini bırakmaya icbâr eyledi. Hunların bir kısmı Kâşgar'a ve Aksu'ya doğru çekildiler. Bir kısmı daha kuzeye Yayık nehrine ve Başkır ülkesine gittiler. Orada, isimleri

meçhul tanjular tarafından idâre edildiler. İşte Çin'in kuzeyinde yer alan ve asıl Türkistan denilmek lazım gelen Tataristan kısmındaki Hun İmparatorluğu bu suretle yıkıldı.

İşte, sonra İmparator Valens'in hükümranlığı zamanında bu Hunlar Avrupa'ya geçmişlerdir. O târihte muhtelif reislerin idâresi altında idiler. En mühimleri aşağıdadır. Bize kadar yalnız bunların isimleri gelebilmiştir. Birbirlerini müteakip mi hükümdar olmuşlardır, yoksa aynı târihte muhtelif kısımlar üzerinde mi hâkim idiler, burası meçhuldür.

Balamır, 376 târihinde vukûa gelen akında millet reisi idi.

Uled, 400 târihinde hükümran bulunuyordu.

Dunat, diğer bir Hun reisidir. Bu hükümdarla muasırdır.

Aspar, 424 târihinde hükûmette idi.

Buylas, 425 târihinde hükûmette idi.

Rua yahut *Rugula,* 433 târihinde vefat etmiştir.

Attila ve *Bleda,* yeğenleri kendisine halef oldular.

Bleda, 444 târihlerine doğru vefat etti.

Attila bütün Hunların reisi idi. 454 târihinde vefat etmiştir.

İllak, Hernak, Attila'nın üç oğludurlar. Pederlerinin memleketlerini akrabalarından Emnacar ve Uzbendar ile paylaştılar.

Bu hükümdarların bazılarını Romalılar, bazılarını diğer kavimler mağlup ettiler. Avrupa'da Hun İmparatorluğu 468 târihlerine doğru tamamıyla yıkılmış oldu. Bazı Hun bakiyeleri Gürcistan civarında mevcudiyetlerini muhafaza ettiler. Reisleri vardı. Aribasut yahut Ambazuk, Zilinç yahut Zelyub, Zilenci yahut Ziyacbir bu Hun reislerindendirler. Tuna civarlarında başka bir Hun bakayasının reisi Zambirgam idi. 618 târihlerinde vaftiz edilmiştir. O târihten sonra bu milletin bakiyeleri Avarlarla karıştırıldılar.

-2-
Güney Hiung-nu Krallığı

Hiung-nu İmparatorluğu dâhilinde zuhûr eden karışıklıklar, Je-sui kralı Pe'yi öldürtmek istemiş olan Pu-nu Tanju'nun zâlimliği, Pe'nin isyan etmesine sebep oldu. Onun tarafını tutan sekiz aşîret

onu tanju yahut imparator ilan ettiler. Çin hudutları üzerinde ve Hun İmparatorluğunun güney vilayetlerinde hükümran oldu. Çinlilerle ittifak akdetti ve kuzey tanjusuna karşı harb etmek için onlarla birleşti. Kuzey Hun imparatorluğunun yıkılmasına epeyce hizmet etti. Kuzey Hunlar tamamıyla mahv olduktan sonra Tataristan'da hükümran olmakta devam gösterdi ve yeni bir Hun imparatorluğu kurdu. Fakat bu imparatorluk yıkılmış olan Hun imparatorluğu kadar kudretli değildi. Bazı Doğu Tatarları memleketlerinden çıkmışlar, Kuzey Hunları memleketlerine nüfusu çoğaltmak için nakledilmişlerdi. Bunlar orada Güney Hunlarına zarar verebilecek derecede kuvvet kazanmışlardı. Bu yeni sülale 48 miladî târihinde başlamıştır.

Mo-han-sie Tanju, ismi Pe'dir. 9 sene hükümet sürmüştür........................56

Kieu-keu Yeu-ti Tanju, ismi Mu'dur, Pe'nin kardeşidir. 1 sene hüküm sürdü. 57

İ-fa-yu-li-ti Tanju, ismi Han'dır. Pe'nin kardeşidir. 2 sene h üküm sürmüştür. 59

Hi-tung Şi-suyi Heu-ti Tanju, ismi Tie'dir, Pe'nin oğludur. 4 sene hüküm sürdü. 63

Kieu Çu-çe-lin Tanju, ismi Su'dur. Pe'nin oğludur. Birkaç ay hüküm sürmüştür.

Hu-sie-şi Su-yi Heu-ti Tanju, ismi Çang'tır. Tie'nin kardeşidir. 23 sene hükümet etmiştir. 86

İ-tu Pu-liu-ti Tanju, Han'ın oğludur, 2 sene hükûmet etmiştir. 88

Hieu-lan Şi-sui Heu-ti Tanju, ismi Tun-tu-hu'dur. Siuen'in kardeşidir. 6 sene hükümran olmuştur. 93

Gan-fue Tanju, Siuen'in kardeşidir. 1 sene hükümet etmiştir. 94

Ting-tu Şi-sui Heu-ti Tanju, ismi Su-tsu'dur. Tie'nin oğludur. 4 sene hükümet etmiştir........................98

Van-şi Sui-ti Tanju, ismi Tan'dır. Çang'ın oğludur. 27 sene hüküm sürmüştür. 124

U-kie-heu-şi-sui-ti Tanju, ismi Çi'dir. Tan'ın kardeşidir. 4 sene saltanat sürdü........................128

Te-ju Şi-sui Tsieu Tanju, ismi Hieu-li'dir, Çi'nin kardeşidir. Tebaası tarafından hal' edilmiştir. 13 sene hükümran olmuştur. 140

Çe-meu Tanju.........................142

Hu-lan-ju Şi-sui Tsieu Tanju, ismi Teu-leu-çu'dur. 5 sene hüküm sürmüştür..........147
İ-ling Şi-sui Tsieu Tanju, ismi Kieu-çe-ulh'dur. 25 sene hüküm sürmüştür..........172
Tu-te-ju Şi-sui Tsieu Tanju, ismi Meu'dur. Kiu-çe-ulh'un oğludur..........177
Hu-çing Tanju, Meu'nun oğludur..........179
Kiang-kiu Tanju..........188
Te-çi Şi-sui Heu Tanju, ismi İ-fu-lu'dur. Kiang-kiu'nun oğludur..........195
Mu-çu-tsiuen Tanju, İ-fu-lu'nun kardeşidir. Hal' edilmiştir..........216

San-kue Goeilerinin imparatoru Ven-ti Çang-te-fu'da Tanju Hu-çu-Tsiuen'i alıkoyarak Hunları idâre etmek üzere reislerinden Kiu-pi'yi gönderdi. Sonra Hunları iki krallığa taksim etti. Bu onların yıkılışına sebep oldu. Sonraları Lieu-çang isyan ettiyse de Hunlar tarafından katledildi. Bu Hunlar 272 târihinde Tsinlere tâbi oldular. Tie-fu-şi ünvanını alan Lieu-hu, Lieu-mung'tan sonra Hunları idâre edince 290 târihinde Lieu-yuen aşîretlerin bir kısmına kumandan tayin olundu. Pu-ku-lu neslindendi. Çao krallığının kurucusudur. İşte bu suretle Hunların bütün şevket ve kudreti bu küçük sülaleye geçti.

-3-
Hanlar yahut Tsien-Çaolar yani İlk Çaolar Krallığı

İlk Çaolar sülalesi Han ismini de almıştır. Hun imparatorları neslinden gelen Lieu-yuen-hai bu sülalenin kurucusudur. Âile ismi Lieu idi ki Hanlar âile isminin aynıdır. Çünkü İmparator Kau-tsu Hunların tanjularından birine bir Çin prensesini zevce olarak vermişti. Lieu-yuen-hai-pau onun oğlu idi. Goeiler imparatoru Vu-ti bu Pau'yu aşîret reisi yapmıştı. Sonraları Goeiler sarayında başka mansıplara da geçti. Oğlu Yuen de mühim mevkilere tayin edildi. Nüfûz ve iktidarı sürekli artıyordu. 304 târihinde Büyük Tanju ünvanını aldı. Ta-yuen-fu arazisinde bugün Şe-çeu dediğimiz Li-şe şehrini pâyitaht edindi. Han kralı ünvanını da aldı. 308 târihinde imparator ünvanını almak cür'etini gösterdi. Pâyitahtı Şan-si dâhilinde Pim-yam-fu arâzisinde Şe-çuen'e nakletti. Sonra Pim-yam-fu'yu pâyi-

taht yaptı. Çin'de pek kuvvet ve satvet sâhibi oldular. Güney Hun İmparatorluğunun bölünmesinden doğmuş olan bir parça sayılabilir. Tsinler imparatorluk âilesine büyük zararlar verdiler. Lo-yam'ı yağma ettiler, imparatoru esîr aldılar.

Kau-tsu-kuam-ven-hoam-ti, ismi Lieu-yuen'dir. 6 sene hükümet etmiştir. 309
Lieu-hu, Lieu-yuen'in oğludur. Bir ay hükümet etmiştir.
Lie-tsong Çao-vu-hoam-ti, ismi Lieu-tsong'tur. Lieu-yuen'in oğludur. 8 sene hüküm sürmüştür. 318
Lieu-tsan, yukarıkinin oğludur. Hesaba katılmıyor.
Çu-lieu-yao, Lie-tsong'un akrabasındandır. 12 sene hüküm sürmüştür...329

Lieu-yao tahta çıkınca idare merkezini Si-gan-fu'ya nakletti ve sülalesine Çao ismini verdi. Kumandanlarından bazıları kendisinin hizmetini terk ederek Tsinler tarafına geçtiler. Çao kralı âsîlere karşı yürümeye mecbur oldu. Bunları itaat altına aldı. Fakat, kuvvet kazanmaya başlamış olan Heu-Çaolar Lieu-yao'dan bazı vilayetler zapt ettiler ve bir müddet sonra Lieu-yao'yu perîşan eylediler. İkinci Çaolar kralı Şe-le'ler kendisini öldürdü. Bu sülale 26 sene hükümran olmuştur.

-4-
Heu-Çaolar Krallığı

Bu küçük sülalenin kurucusu olan Şe-le Hanlar yahut Çaolar kralının hizmetine bağlanmış bulunan Hun reislerinden idi. Yaptığı ve mağlup olduğu bir akından sonra Han askerlerine kumandan tayin olundu. Sonraları, Han hükümdarlarının zaafından istifade ederek bir takım fetihlerde bulundu ve kendisine küçük bir devlet yaptı. Bazı kumandanlar ona tâbi'iyyet arz ettiler ve hükümdar olarak tanıdılar. Bunun üzerine Çao kralı ünvanını aldı. Pâyitahtı Pe-çe-li dâhilinde Siam-kue'de idi. Tsien Çaoları mahv etti. 319 târihinde hükümran olmaya başladı.

Kau-tsu Şe-le, 15 sene hükümran olmuştur..333
Çu-şe-hung, Şe-le'nin oğludur. 1 sene hüküem etmiştir. 335
Tai-tsu Şe-hu, Şe-le'nin oğludur. 15 sene hükümet etmiştir.....................349
Şe-şi, Şe-hu'nun oğludur.bir ay hükümet etmiştir.

Şe-tsun, Şe-hu'nun oğludur. 10 ay hükümet etmiştir.
Şe-kien, Şe-hu'nun oğludur. 2 ay hükümet etmiştir.
Çu-şe-kie, Şe-hu'nun oğludur. Bir sene hükümet etmiştir........................351

Bu son hükümdarların saltanatları zamanında bu küçük devlet karışıklıklar içindeydi. Şe-kien Şe-tsun'u öldürdü, tahtına çıktı. İsyan etmiş olan Şe-min'e karşı geceleyin bir kuvvet sevk etti. Bununla görevli olan Yau bir muvaffakıyet elde edemedi. İşin duyulmasından korkan Şe-kien onu öldürttü. Şe-min'e ikinci defa bir hücum yaptırdı. Fakat Şe-min gâlip çıktı. Çao kralının memurlarını, sonra da kendisini öldürttü. Kral ünvanını aldı, Çao ismini Goei namına çevirdi. Bunun üzerine Şe-kien Siam-kue'de imparator ilan edildi. Kumandanlarından Lieu-hien'i Goei kralına karşı sevk etti. Lieu-hien mağlup oldu. Takriben otuz bin zâyiât verdi. Biraz sonra bu kumandan Çao kralı Şe-kien'i öldürdü, kendisi hükümran oldu. İşte bu sülale bu suretle nihayet bulmuştur. Lieu-hien de Goei kralı Şe-min tarafından katledildi. Bir müddet o saltanat etti. Heu-Çaolar 33 sene pâydar olmuştur.

Goei Sülalesi

Bu küçük sülale o zamanlarda Çin'de kurulmuş olan on altı krallık cetvelinde dâhil değildir.

Çu-jen-min yahut *Şe-min,* 3 sene hükümran olmuştur.............................352

İkinci Çaolardan imparatorluğu gasp etmiş olan bu hükümdar İlk Yenler tarafından mağlup edildi, esîr alındı. Tsin-yen kralı Mo-yung-tsiun'un emriyle katl olundu.

-5-
Hia Krallığı

Bu sülalenin kurucusu olan Hu-lien-pu-pu kadîm Hiung-nu imparatorları neslinden geliyordu. Atalarından biri Tsien-Çaolar kralı Lieu-tsong zamanında mühim memuriyetlere geçmiş, bu sebeple âilesi meşhur olmuştu. Cesâreti sâyesinde Liu-çuen'i ele geçirdi. Fakat sonra Tai kralı tarafından mağlup edildiği için uzaklara çekildi. Ahfadından biri kudret kazandı, bir çok aşîretleri

topladı. Heu-Çaolar kralları kendisine ünvanlar verdiler. Hu-lien-pu-pu'nun pederi Lieu-goei-şin Çin'e girdi. İlk Tsinler kralı Kien bunu Batı Tanjusu yaptı. Kien'in saltanatı zamanında zuhûr eden karışıklıklarda Ortos ülkesine sâhip olduysa da sonra Goeiler imparatorunun askerleri tarafından mağlup edildi. Oğlu Pu-pu kaçmaya mecbur oldu. Sonra birkaç aşîreti ele geçirerek oldukça mühim bir ordu vücuda getirmeye başladı. 407 miladî târihinde Heu Tsinlere karşı tamamıyla isyan ederek Hialar kralı ve Büyük Tanju ünvanını aldı. Sien-pi Tatarlarını ve Güney Leamların son hükümdarını mağlup etti. Şen-si dâhilinde Si-gan-fu'yu ele geçirdi, Hoam-ti yani imparator ünvanını aldı. Pâyitahtı Ortos ülkesinde bugün Nim-hia dediğimiz Hia-çeu'dur.

Çu-hu-lien pu-pu, 18 sene hükümran oldu. 425
Çu-hu-lien Çang, Pu-pu'nun oğludur. 3 sene hükümran olmuştur........... 428
Çu-hu-lien Ting, Pu-pu'nun oğludur. 4 sene hükümran olmuştur............ 431

Hia kralı Ting, Goei imparatorlarıyla savaş halinde bulunmak ve defalarca mağlubiyete uğramak ve bazı mevkileri kaybetmekle beraber Batı Tsinlere hücumdan hâlî kalmadı. Onları mahv etti. Sonra Kuzey Leamlar kralı Mum-sun ile harb etmek, memleketini ele geçirmek istedi. Fakat Tu-ku-huenler kralı Leamların imdadına otuz bin süvari gönderdi. Hia kralı mağlup oldu. Esîr düştü. Sonra, Tu-ku-huenler bu hükümdarı Goei imparatoru Tai-vu'ya teslim ettiler. O da kendisini öldürttü. Hia sülalesi mahv oldu. 25 sene devam etmiştir.

-6-
Pe-Leang Krallığı

Bu sülalenin asıl kurucusu Mum-sun'dur. Leam kralı bulunan Tu'un-tie'ye karşı isyan etti, kral ünvanını aldı. Mum-sun kadîm Hiung-nular neslindendi. Kudret kazanmıştı. Güney Leamların son hükümdarını mağlup etti. Şen-si dâhilinde Leam-çeu yakınında Ku-tsang'ı ele geçirdi ve küçük bir hükûmet vücuda getirdi. Taşıdığı Tsie-kiu ünvanı Hiung-nu imparatorluğunda bir mansıp ismiydi. Ecdadından biri bu mansıba nâil olmuştu. Ahfadı için bir âile ismi

vücuda getirmişti. Pâyitahtı bugün Kan-çeu dediğimiz Ku-tsang şehri idi.

Vang-tu'un-tie, 4 sene hükümet etmiştir..401
Vang-tsiu-kiu Mung-sun, 33 sene hüküm sürmüştür...................................433
Vang-tsiu-kiu Mu-kien, Mung-sun'un oğludur. 6 sene hüküm sürmüştür..439

Mu-kien'den memnun olmayan Goeiler imparatoru Tai-vu-ti askerlerinin başına geçti, Mu-kien'e hücum etti. O da Jeu-jen Tatarlarından yardım talebinmde bulundu. Goeiler imparatoru Leamların pâyitahtına yaklaştı. Burasını muhasara altına aldı. Bunun üzerine Mu-kien bütün kumandanlarıyla teslim oldu. Mu-kien'in biraderi Vu-Goei, âilesinin yıkıldığını görünce bir miktar askerin başına geçerek Goeiler arazisine akınlar yaptı. Uygur ülkesini zapt etti. Han-şuam ismindeki kralı buradan kovdu. O ülkede hükümran oldu.

Vu-goei.
Gan-çeu, yukarıkinin kardeşidir.

460 târihinde bu hükümdar Jeu-jenler tarafından mağlup edildi. Bunlar Uygur krallığını Han Pe-çeu'ya verdiler. Bu zat Uygur ülkesinde yeni bir sülale tesis etmiştir.

Bütün Tataristan'a dağılmış olan Hun milleti Hiung-nu yahut Hunlar namını kaybetti. Civar kavimler pek eski zamandan beri onları bu isim altında tanıyorlardı. Türklerin aşîreti kuvvet kazanınca bütün millete kendi isimlerini verdiler. Daha doğrusu başka kavimler Hunları artık Türk ismi altında tanıdılar. Nasıl ki sonraları da Cengiz Han Moğol aşîretine mensup olduğu için bütün Tatarlara Moğol namı verildi.

-7-
Doğu Türkleri İmparatorluğu

Bu kavimlere Çinliler Tu-kiue, sâir kavimler de Türkler derler. İrtiş nehri boyunca yer alan Altay dağlarında otururlardı. Orada, bahsettiğimiz Jeu-jen Tatarlarına tâbi idiler. 545 miladî târihine doğru, Tumen namında bir reisleri vardı. Bunun âile ismi Asena idi. Zaman zaman Goeiler imparatorluğunun batı hudutlarına akın-

lar yapıyordu. Bu sülale imparatorları kendisine düşmanlıkları bir kenara bırakması için sefîr göndermenin münâsip olacağını düşündüler. Türkler bu sefâret heyetini kendileri için pek şeref verici olarak telakkî ederek bundan istikbal hakkında ümitlere düştüler. Artık Jeu-jen hanlarına karşı mukāvemet edebileceklerine ihtimal verdiler.

O târihlerde Tie-le namında bir Tatar milleti de Jeu-jenlere harb ilan etmişti. Ordu kumandanlığına tayin edilmiş olan Tumen, Tie-leleri mağlup ve itaate mecbur etti. Bu büyük muzafferiyet Goeiler sefâret heyetinin kalbinde doğurmuş olduğu kibir ve gururu pek ziyâde artırdı. Jeu-jen hanı Teu-pim Han'ın kızının dest-i izdivacını talep edebileceğine hükmetti. Türkleri esîr gibi telakkî eden bu hükümdar kendisinin demirhanelerinde çalışmaktan başka bir şey yapmamaları lazım gelecek adamlardan birinin böyle bir cür'etkârlığa kalkabilmesinden hayretlere düştü. Tumen'in sefîrlerini def' etti. Handan ziyâde hiddetlenen Tumen, hanın subaylarını öldürttü, han ile her türlü münâsebetleri kesti, Goeiler imparatoruna döndü. O da kendisine bir Çin prensesi verdi. Bunun üzerine Jeu-jenlere harb ilan ederek bir çok çarpışmalarda onları mağlubiyete uğrattı. Teupim Han kederinden kendisini öldürdü. Tumen, han ünvanını aldı. Kendisine "İl-han" dedirtti. Bu vak'a 552 miladî târihinde meydana gelmiştir.

İşte Tataristan'da Türk imparatorluğu bu suretle kurulmuş oldu. Bu kavimler kadîm Hiung-nular neslinden idiler. Hiung-nular yıkıldıktan sonra İrtiş nehri taraflarında bir yere çekilmişlerdi. Bütün Tataristan'ı, Sibirya'nın bir kısmını kayıt altına aldılar, Çin'e, İran'a sık sık akınlar yaptılar, Romalılara sefîrler gönderdiler. Türk Hanlarının pâyitahtı yahut başlıca karargâhı Tu-kin dağlarında idi ki bular İrtiş menbalarına doğru Altay dağlarının kollarından biridir.

İl-Han, ismi Tumen'dir. 552 miladî târihinde hükümran olmaya başlamıştır. 1 sene hükümet etmiştir. 553

İ-sie-ki Han, ismi Ku-lu'dur. İl Han'ın oğludur. Az müddet hüküm sürmüştür.

Mu-kan Han, ismi Se-kin'dir. İl Han'ın kardeşidir. 18 sene hükümet etmiştir 572

Tu-po Han, Mu-kan Han'ın kardeşidir. Tu-po Han'ın vefatından sonra imparatorluk bölündü. 581

Şa-po-liu Han, ismi Şe-tu'dur. 587

Mu-ho Han, ismi Çu-lu-heu'dur, Şa-po-liu'nun kardeşidir. 588

Kie-kia Şe-tu Na-tu-lan Han, ismi Yum-yu-liu'dur. Mu-ho Han'ın yeğenidir. 599

Pu-kia Han, ismi Ta-teu'dur. Hal' edilmiştir. 603

Ki-min Han, ismi Tu-li'dir. 609

Şi-pi Han, ismi Tu-ki'dir. Ki-min Han'ın oğludur. 619

Çu-lu Han, Şi-pi Han'ın kardeşidir. 620

Kie-li Han, ismi Tu-pi'dir. Çu-lu Han'ın kardeşidir 634

Türk imparatorluğunda zuhûr eden büyük bir kıtlık Kie-li Han'ı tebaasını vergiler altında ezmeye mecbur etti. 639 târihinde Tatar kavimlerinden bir çoğu kendisine karşı isyan eyleyerek Tu-li Han kumandasındaki askerlerini mağlubiyete uğrattılar ve Çin'e tâbi oldular. Kendi kumandanı bile böyle yaptı. İmparator asker gönderdi. Bunlar Kie-li Han'ı kuşattılar. Ortos ülkesinin kuzeyindeki dağlarda onu perîşan ettiler. Han kaçtı. Sonra tutuklanarak Çin'e götürüldü. Bu sülalenin son hükümdarları Doğu tarafında hükümran olduğu sırada, isyan etmiş olan başka Türk hükümdarları da Tataristan'ın batı kısmında saltanat ediyorlardı.

Bu suretle mahv edilmiş olan Türk imparatorluğu, Çin imparatoru yeni bir han tayin ettikten sonra yani 639 târihinde kurulmuş oldu.

İ-mi-ni Şu-se-li-pi Han, İsmi Asena Se-mu'dur. 636

İ-çu-çe-pi Han, ismi Hu-pu'dur. Vefat tarihi meçhuldür. 30 sene Türklerin tarihi de malûm değildir.

Ven-çuen Asena Tanju, 664 târihinde Çinliler tarafından tayin edilmiştir.

Asena Ni-şu-fu Han, 679 târihinde millet ve Asena tarafından seçilmiştir 681

Asena Ku-tu-lu. 693

Me-çu yahut *Me-çue Han.* 716

Pi-kie Han, ismi Me-ki-lien'dir. 734

İ-cen Han. 741

Pi-kia-ku Ku-lu Han yahut *Tang-li Han.* 742

Se-hu Han, derhal hal' edilmiştir.

Kie-pi-i şi Han, derhal hal' edilmiştir.

U-su-mi-şi Han, derhal hal' edilmiştir.

Pe-muei Han..744

Bu Türk imparatorluğu takriben 211 sene pâydar olduktan sonra Hoei-ke Tatarları tarafından tamamıyla mahv edilmiştir.

-8-
Batı Türkleri İmparatorluğu

Şa-po-liu Han Türk tahtına çıkınca bir takım karılıklıklar vukûa geldi. Bunlardan faydalanarak Apu Han batı tarafında yerleşti ve orada kudretli bir imparatorluk tesis etti. Bu hükûmet İran ile uzun müddet harb etmiştir. Bu Batı Türkleri, Altay dağlarının batısında eski O-siunların ülkesinde ikāmet ediyorlardı. Romalılara ve İranlılara tâbi araziye kadar ilerliyorlardı.

Apu Han, ismi Ta-lu-pien'dir. Onun hükümranlığı zamanında Ta-teu, Batı Hanı ünvanını da taşıyordu...585

İ-li Han, Apu Han'ın oğludur.

İ-kiue Çu-lu Han, ismi Ta-man'dır, İ-li'nin oğludur. Hu-su-na Han namı da verilir. Hal' edilmiştir...618

Ke-şe-kuei Han, Ta-teu'nun torunudur...619

Tu-ke Şe-hu Han, Şe-kuei'nin kardeşidir..628

Kiu-li-ki-pi Han, ismi Mu-hu-tu'dur, akabinde hal' edilmiştir.

İ-pi Pu-lu-se Şe-hu Han.

Hi-li-pi Tu-lu Han, Ta-tu Han da denilir...632

Şa-pu-lu Tie-li-şe Han, GTu-lu Han'ın biraderidir. Hal' edilmiştir. Bu imparatorluk dâhilinde o zaman büyük karışıklıklar vardı................633

İ-pi-şa-pu-lu-şe-hu Han, evvelkinin oğludur...641

İ-pi Tu-lu Han. 653

Çin-çu Şe-hu Han, ismi Kia-pi-ta-tu'dur. Evvelkinin oğludur. Vefat tarihi meçhuldür.

İ-pi Şe-kuei Han, öldürülmüştür.

Asena Mi-şe yahut *Hing-sie Han* yahut *Ki-pi-li Tu-lu Han.* Hal' edilmiştir. Çin'e geçmiştir.

Asena Çu-çin yahut *Tu-lu-şe-hu Han* yahut *Ki-çu-tsiue Han.* Bu iki han birlikte hükümran oldular. İlk saltanat seneleri 657'dir. Her ikisi de 666 târihlerine doğru vefat etmişlerdir.

Saltanat fâsılası

Asena Tu-çi Han. 671 târihinde Türklere reis olmuştur..........................679

Hu-se-lu yahut *Kie-çung-su-çu Han* yahut *Ki-çu-tsim Han.* 690 târihinde Çinliler tarafından esîr edilmiştir.

Asena Yuen-kim Han yahut *Hing-sie-vam Han.* Bu iki han birlikte saltanat sürdüler. Saltanatın ilk seneleri 685 târihine rastlar.

Asena Tu-tse, 694 târihlerine doğru hükümran olmaya başlamıştır.

Asena Hien yahut *Him-Sie-vam Han,* 703 târihinde Çinliler tarafından han yapılmıştır.

Bu son zamanlarda Tataristan karışıklıklar ile o kadar doldu ki hepsi de han ünvanını alan muhtelif hükümdarların saltanat zamanlarını tayin etmek kābil değildir. Bundan başka Tu-kie Türkleri kuvvet ve şevketlerini hissettirmeye başlıyorlar, Asena Hien'in memleketlerine akınlar yapıyorlardı. O zaman Çin imparatoru olan Hien-tsong âsîleri tard etmek için kendisine asker yollamak istemedi. Asena Hien Çin'e kaçtı, Si-gan-fu'da öldü. Onun üzerine imparator, Hin'i Türk Hanı nasb etti ve Tataristan'a gönderdi. Fakat sonra Tu-ki-şiler bunu öldürdüler.

-9-
Tu-ki-şiler Sülalesi

Bu küçük sülalenin kurucusu olan U-çe-le Batı Türkleri milletine dâhil olan Tu-ki-şiler aşîretine mensup idi. Hu-se-lu'nun hükümeti zamanında U-çe-le Tarhan ünvanına mâlikti. Hu-se-le'nin mezâliminden dolayı Niu-se'nin nefretini çekmişti. U-çe-le bu fırsattan istifade ederek halkın itimad ve muhabbetini kazandı. Bir çok kişi kendisini han olarak tanıdılar. İli nehrinin batısında oturuyordu ve Romalıların arazisine kadar olan yerlere mâlik bulunuyorlardı.

U-çe-le Han..706

Su-ku Han, U-çe-le Han'ın oğludur..714

Me-çu Türkleri bunu mağlup ettiler, öldürdüler. Bu küçük sülale yıkıldı.

-10-
Tu-kiue-şiler Sülalesi

Tu-kiue-şi milletinden Su-lu bir çok Türk topladı, kendisini han ilan etti. 715 târihlerine doğru hükümran olmaya başladı. Çin'e geldi. O zaman câri olan âdet mucibince bir takım ünvanlar aldı. Taras civarlarına mâlik idi. Han ünvanını ancak Me-çu Han'ın vefatından sonra 719 târihinde almıştır.

Çe-pi Şi-çue Su-lu yahut *Çung-şun Han*..737

Türkler o zaman Sarılar ve Siyahlar diye ikiye ayrıldılar. Katledilmiştir.

Tu-hu-sien Ku-çue Han, Su-lu'nun oğludur. Hal' edilmiştir........................739

Mu-hu Ta-hen Han. 740 târihinde han olmuştur. Katledilmiştir..............744

İ-li-ti-mi-şi Ku-tie-mu Pi-kia Han..752

Tem-li i-lu-mi-şi Han. Artık Türklerden bahsedilmez olur.

O zaman Hoei-keler bu hanların mâlik oldukları memleketleri zapt ettiler. Kendisini han ilan ettirmek istemiş olan O-ku-pueilu ile diğer bir Türk reisi Kiu-lu-lu engel çıkarmak istemişlerse de muvaffak olamamışlardı. Kie-kialar da daha batıdaki memleketleri ele geçirdiler. Huzarlar, Uzlar, Peçenekler ve Hungruvalar işte bu Türk aşîretlerinden çıkmışlardır.

-11-
Sie-yen-tular

806 târihinde Sie-yen-tular imparatorluklarının temellerini atmaya başladılar. Batı Türkleri hanı Çu-lu bunların reislerinden büyük kısmını katlettirmişti. Bütün millet silaha sarılmıştı. Ku-ganning kendisini reis ilan ettirdi ve İ-çin Mu-hu Han ünvanını aldı. Ha-mi, Uygur, Haraşar ülkelerini ve İrtiş'e civar olan yerleri zapt etti. Bu Sie-yen-tular, Tie-lelerden bir aşîret idiler. İlk önce Jeu-jenlere, sonra Türklere tâbi bulunuyorlardı.

İ-vu-çin Mu-hu Han, ismi Ku-gan-ning'tır.

Çin-çu Pi-kia Han, ismi İ-nan'dır. 627 târihinde hükümran idi. 646'da öldürüldü.

Nu-mi-çi Han, 646 târihinde hükümran bulunuyordu.

O sene bu hükümdar Çinliler tarafından tâbi'iyyet altına alındı. Memleketleri Hoei-kelerin pençeleri altına düştü. Hoei-keler bütün Tataristan'da hâkim oldular.

-12-
Kie-kia-sular

Bu kavimler Sibirya'da Paykal gölünden İrtiş nehrine kadar olan havalide, hatta bu nehrin ötesinde daha batı tarafında olan yerlerde ikā met ediyorlardı. 840 târihinde Türk imparatorluğu dâhilindeki muhârebelerden istifâde ederek reisleri U-je Han Uygur'a civar olan yerleri ve Sibirya'nın bir kısmını zapt eyledi. U-je Han 866 târihinde hâlâ hükümdar bulunuyordu. Fakat memleketleri Çin'den o kadar uzaktı ki Çin târihleri artık ondan bahsetmiyorlar. Halefleri olup olmadığı meçhuldür.

-13-
Hoei-keler İmparatorluğu

Hoei-keler, Amur ve Selinga nehirlerinin menbalarına civar yerlerde ikāmet eden Tatarlardır. Paykal gölü civarlarına kadar yayılmışlardı. Kadîm Hiung-nular yahut Hunlar neslinden idiler. Aynı âdetlere ve ahlaka mâlik bulunuyorlardı. Çadırların altında oturuyorlardı. Büyük hayvan sürüleri vardı. Bundan dolayı şehir civarlarını ve çayırlık yerleri ararlardı. Kendilerine Kao-çe yani yüksek araba namı da verilirdi. Çünkü arabalarının tekerleği yüksek idi. 616 târihine doğru Türk İmparatoru Çu-lu Han bu aşîretlerden bir çoğunu perîşan etti. Reislerine karşı yaptığı mezâlim hasebiyle bu millet kendisine isyan etti. Bir reis ilan eyledi. Bu reis Ki-kin ünvanını aldı. İsmi Şi-kien idi. Pu-sa isminde bir oğlu oldu. Yerine bu geçti. Cesur bir adamdı. Bir çok milletleri kayıt altına aldı. Tula nehrinin kuzeyinde karargâh kurdu. Sonraları Hoei-ke hükümdarları, Türk-

lerin evvelce mâlik bulundukları bütün yerleri ellerine geçirdiler ve Tataristan'da pek kuvvet sâhibi oldular.

Şi-kien-ki-kin, 616 târihlerinde hükümran oluyordu.
Pu-sa Ki-kin, evvelkinin oğludur. 629 târihlerinde hükümdar idi.
Tu-mi-tu Ki-kin, ...648
Pu-jun, yukarıkinin oğludur. 661
Pe-li, yukarıkinin akrabasındandır. 663 târihinde hükümdardı.
Tu-hiai-çi, Pe'nin oğludur. 685 târihinde hükümdardı. 715
Ku-ti-fu, yukarıkinin oğludur.
Çing-tsung, yukarıkinin oğludur.
Hu- şu, yukarıkinin akrabasındandır.
Ku-li-si-lu yahut *Huai-çin Han* yahut *Ku-ku-lu Pi-kia Kiue Han*, yukarıkinin oğludur. 742 târihinde hükümdardı. 744 târihinde han ünvanını aldı. 745
Ku-le Han yahut *İng-vu-goei Yuen Pi-kia Kiue Han*, ismi Mo-yen-çu'dur.....759
Meu-po Han yahut *Tang-li Han*, yukarıkinin oğludur. Kendisine *Kie-ku Tang-li Ku-çu-mi Tu-hu-kie-luİng-i-kien-kum Pi-kia Han* da denir. Halefi tarafından öldürülmüştür. 780
Hu-ku Tu-lu Pi-kia Han yahut *Vu-i-çim-kum Han*, ismi Tum-mu-hu'dur. *Çang-şeu Tien-tsin Han* ünvanını da taşımıştır. 789
Çung-çing Pi-kia Han, yukarıkinin oğludur. İsmi Tu-lu-se'dir. 790
U-çu Han yahut *Fung-çing Han*, yukarıkinin oğludur. 795
Huai-sin Han, ismi Ku-tu-lu'dur. Evvelce U-çu Han'ın nâzırıydı. 805
Tang-li Pi-kia Han, yukarıkinin oğludur. 808
Pi-kia Pau-İ Han 821
Pi-kia Tsung-te Han 824
Çau-li Han, ismi Ku-sa-te-le'dir. 832
Çang-sin Han, ismi Hu-tele'dişr. 839
Ku-san-te-le. Öldürülmüştür. Bunun üzerine bu kavimler dağıldılar. Bir çoğu Çinlilere teslim oldular. 840
U-kiai Han, ismi U-hi-te-le'dir. 841 târihinde han ilan edilmiştir. Öldürülmüştür 846
U-nie, yukarıkinin kardeşidir. 848'de tebaası dağılmıştır.

Hoei-keler batı tarafına atılmak ve imparatorlukları mahv edilmekle beraber müverrihler yine onlardan bazılarının isimlerini zikretmekten geri kalmazlar:

Cin-suei. İsmi Kuen-çi Han idi. Çinliler kendisine Ting-i Han lakabını verirler. 923 târihinde vefat etmiştir.

Tsieu-ein. Yukarıkinin oğludur. 927 târihinde hükümdardı.

Cin-yu yahut *Şun-hua Han* 928 ve 929 târihlerinde hükümdardı.

King-kiung, yukarıkinin oğludur. 946 târihinde hükümdardı. Bu hanlardan birinin nâzırı olan Long-te-le Kan-çeu Şa-çeu şehirlerinde 944 târihlerine doğru kendisini han ilan ettirmişti. Aldığı unvan Pi-kia Kuai-kien Han idi.

Vam-lu-şing, 1001 târihinde hükümran idi. Memleketleri Çin'in batı hudutlarından Mâverâünnehir'e kadar uzanıyordu.

Ye-la-li, 1010 târihinde Kan-çeu'da Hoei-kelerin hanı idi.

Ye-lu-ke, 1011 târihinde aynı şehirde hüküğmdardı.

Gan-mi aynı zamanda Tsin-çeu'da hükümran oluyordu.

Hu-li Han, 1127 târihinde hükümdar idi.

Hu'u-la-san, aynı sene Şa-çeu'da hükümdardı.

1207 târihinde bu kavimler Moğollar tarafından tamamıyla itaat altına alındılar.

Nuveyrî ile sâir bazı Arap târihçileri Mâverâünnehir'de gâyet kudretli bazı Türk hükümdarlarından bahsederler. Bunların Hoei-ke olduklarını zannediyorum. Çünkü bunlar aynı memleketi işgal ediyorlardı. 1024 târihinde Çinlilere nazaran Aksu'da bir Hoei-ke hanı vardı. Bunun batı tarafında hudutları Müslümanların imparatorluğuna hem-civar idi. Bundan dolayı aşağıdaki hanların Hoei-ke olduklarını zannediyorum.

Sabak [Satuk?] Kara Han, bu hükümdar Müslüman olmuştur.

Mûsâ, Sabak'ın oğludur. Şahâbu'd-devle Hârun, lakabı Buğra Han İlik'tir. Süleyman İlik'in oğlıdur. Mûsâ'ya halef olmuştur. 382 hicrî ve 992 miladî târihlerinde Buhârâ'ya geldi. Kâşgar'a, Balasgun'a[Balasagun'a], Hoten'e, Taraz'a ve Çin'e varıncaya kadar olan yerlere sâhipti. 384 hicrî ve 994 miladî târihinde vefat etmiştir.

İlik İl-Han Şemsu'd-devle Ebû Nasr Ahmed, Ali'nin oğludur. Yukarıkine halef olmuştur. 403 hicrî ve 1012 miladî târihinde vefat etmiştir.

Toğan Han, İlik İl Han'ın kardeşidir. Balasgun'da 408 hicrî ve 1017 miladî târihinde vefat etmiştir. Hükümranlığı zamanında Hıtaylar yahut Hi-tanlar bunun memleketlerine akın yaptılar.

Ebû'l-Muzaffer Arslan Han, yukarıkine halef olmuştur.

Şerefü'd-devle 415 hicrî ve 1043 miladî târihinde Türk Hanı idi. Memleketlerini biraderi Buğra Han ile amucası Toğan ve Ali Tekin arasında taksim etti ve halkın kayıt ve tabi'iyyet altında olmasıyla yetindi.

1037 miladî târihlerine doğru kuvvet kazanmış olan Selçuklu Türkleri daha sonra bütün bu Mâverâünnehir vilayetlerine sâhip olmuştur.[9]

-11-
Heu-Tamlar yahut İkinci Tamlar İmparatorluk Sülalesi

Tam sülalesinden son Çin imparatorları zamanında 28 yaşında bulunan Li-ke ordular kumandanı idi. Şe-ku aşîretine mensup bir Türk olan Çu-pe-çe-sin'in oğlu idi. İmparatorluğa yaptığı hizmetlere mükâfaten kendisine Li âile ismini verdiler. İsmi Ku-çang oldu. Yerine geçen oğlu Li-ke-yung âsîler üzerinde büyük bir muzafferiyet kazandı. Sarayından kovulmuş olan imparatoru tekrar tahta çıkardı. Bunun üzerine Tsin kralı ünvanına nâil oldu. Leamlar sülalesinin saltanatı zamanında bu hükûmeti muhâfaza etti. İmparator Tai-tsu zamanında öldü. Vefatı sırasında, vasiyeti mucibince oğlu Li-tsun yerine geçti. Bu Tsin kral ilan edilir edilmez bazı âsîler kendisini hal' etmeyi düşündüler. Bununla beraber yeni kral bu âsîleri kırmaya muvaffak oldu. Sonra Leam imparatoruyla harb ederek bazı şehirleri zapt etti. Çin'in hudutları üzerinde yerleşmeye başlamış olan Hi-tanlar üzerinde de bir çok başarılar kazandı. Kudret ve satveti daha ziyadeleşince imparator ünvanını aldı ve sülalesine Tam ünvanını verdi. Sonra son Leam imparatorunu mağlup etti. Bu hükümdarların pâyitahtı Po şehri idi. Sonra Ho-nan dâhilinde Lo-yam'a naklettiler. 923 târihinde hükümran olmaya başladılar.

Çoam-tsung-hoam-ti yahut *Li-tsun-hiu,* 33 sene yaşadı. 4 sene hükümran oldu. Yazın, dördüncü kamerî ayda öldürülmüştür. 926

Mim-tsung-hoam-ti, 67 sene yaşadı, 7 sene hükümran oldu. 11'inci kamerî ayda vefat etmiştir. 933

Min-ti-hoam-ti, yukarıkinin oğludur. Az müddet hüküm sürmüştür.

[9] Bu kısımlar, gerek isimler gerek târihler ve diğer bilgiler tashihe muhtaç durumdadır. (E.K.)

Hal' edilmiş ve 4'üncü kamerî ayda öldürülmüştür..........................934

Mu-hoam-ti yahut *Tsung-ku*, Mim-tsung'un evlatlığıdırç 51 sene yaşadı, 3 sene hükümran oldu. 11'inci kamerî ayda kendisini ateşe atmıştır..936

Bu sülale imparatoru Min-ti, Tsung-ku'ya ve Şe-kim-tam'a büyük memuriyetler vermişti. Birincisi çok geçmeden isyan etti. Asker topladı, bazı mevkileri ele geçirdi. Lo-yam'a girdi, İmparator Min-ti'yi hal' ederek sadece kral ünvanını verdi ve kendisi tahta çıktı. Lu-vam yahut Lu-hoam-ti dedikleri hükümdar odur. Sonra İmparator Min-ti'yi katlettirdi. Şe-kim-tam bu karışıklıklardan istifâde ederek Lu-hoam-ti'ye karşı isyan etti, Lo-yam'a girdi. Bütün kumandanları tarafından terk edilen imparator kaçmak kararını verdi. Fakat yakalanacağını anlayınca kraliçelerle ve maiyeti erkânıyla beraber bir kuleye çıktı, alevler içinde gömüldü. Bu sülale 14 sene hükümran olmuştur.

-15-
Heu-Hanlar yahut İkinci Hanlar İmparatorluk Sülalesi

Hi-tanlar Çin imparatorluğunun bir kısmına sâhip oldukları sırada imparatorun bu Tatarlara karşı yürümekle görevlendirdiği kumandanlar arasında aslen Şa-to Türk aşîretine mensup Yeao-çi-yuen isminde biri de vardı. İmparator esîr edildikten sonra bu kumandan bir çok taraftar topladı, Hi-tanlara sefîrler göndererek onların dostluğunu kazandı. Sonra Tsin-yang'da kendisini imparator ilan ettirdi, eline geçen Hi-tanları katlettirdi. Pien-çeu yahut Kai-nung-fu şehrini pâyitaht edindi.

Kau-tsu-hoam-ti, 2 sene hüküm sürdü, 54 sene yaşadı. 1'inci kamerî ayda öldü..948

İn-ti, yukarıkinin oğludur. 3 sene hüküm sürdü. 950

Siam-in-kung, Kau-tsu'nun kardeşidir. Hesaba katılmıyor. Birinci kamerî ayda hükümdar oldu ve hal'dildi..951

Bu sülale ancak beş sene hükümran olmuştur. Daha Kau-tsu'nun saltanatı zamanında imparatorluk dâhilinde isyanlar oldu. Hi-tanlar

da akınlar yaptılar. Goei namında bir kumandan İmparator İn-ti'yi öldürdü ve tahta çıktı.

-16-
Pe-Hanlar yahut Kuzey Hanlar Sülalesi

Lieu-tsung Heu-Hanlar imparatoru Kau-tsu'nun kardeşiydi. Bu sülale imparatoru İn-ti'nin katledildiğini haber alınca güney vilayetlerinde asker toplamak istedi. Fakat kendi oğlunun Siam-in-kung namıyla tahta çıkarıldığını öğrenince vaz geçti ve oğlunu imparator olarak tanıdı. Bu son imparator öldürüldükten sonra Lieu-tsung kendisini Tsim-yam'da imparator ilan ettirdi. Hanlara halef olan Çeularla harb etti, Hi-tanlarla ittifak yaptı. Fakat Hi-tanlar kuvvetlerini onunkilerle birleştirmiş olmakla beraber Çeuları mahva muktedir olamadılar. Lieu-tsung hükümran olmakta devam etti. Torunları kendisine halef oldular. Bu hükümdarlar on iki çeu'ya sâhip oldular. Bu sülalenin başlangıcı 951 târihine rastlar.

Çu-lieu-tsung, 9 sene hükümet sürmüştür..960
Hiau-ti-çing-kiun, yukarıkinin evlatlığıdır. 7 sene hüküm sürmüştür.......967
Çu-ki-gan-nıng, yukarıkinin evlatlığıdır. İki ay hüküm sürmüştür.
Çu-ki-yuen, Çing-kiun'un evlatlığıdır. 11 sene hüküm sürmüştür...........979

Hanları mahv etmek niyeti besleyen Sum imparatoru Tai-tsu Tai-yuen'e hücum için büyük ordular gönderdi. Fakat Hi-tanlar Hanların imdadına geldiler. Bundan dolayı Tai-tsu'nun gayretleri sonuçsuz kaldı. Halefi Tai-tsung daha talihli çıktı. Saltanatının dördüncü senesinde ordularının başına geçerek Hanlar üzerine yürüdü. Tai-yuen'de karargâh kurdu. Hanlara tâbi ülkelerin bir kısmını zapt etti, Ki-yuen'i gelip teslim olmaya mecbur bıraktı. Onu büyük ikramlarla kabul ederek "kum" ünvanını verdi. Bunun üzerine Han ülkesi tamamen Sumlara geçti. Bu sülale 28 sene pâydar olmuştur.

-17-
Tolun Oğulları Sülalesi

Araplar Türkistan'da fütuhatta bulununca oradan bir çok Türk esîrleri aldılar, bunlara daha sonra büyük mansıplar verdiler. Bu

kölelerden bazıları kendilerine tevdi edilen vilayetleri zapt ettiler ve orada mutlak hâkim oldular. İşte Mısır'da hükümran oan ilk Tolunoğlu hükümdarı Ahmed bu kabîldendir. Halîfe Mu'tez tarafından 254 hicrî, 868 miladî târihinde Mısır'a vâli sıfatıyla gönderilen Tolun'un oğlu idi. Tolun, Halîfe Me'mun'un bir Türk kölesiydi. Oğlu Ahmed, yüksek vasıf ve meziyetleriyle, halîfelerin köleleri oldukları halde hakîkatte efendileri kesilmiş olan Türklerin muhabbet ve itimadını kazandı. Ahmed Mısır'da vergi toplanmasıyla mükellef bulunan el-Mübrîd'in oğlu diğer bir Ahmed'e tesâdüf etti. Bu zâtın büyük serveti kendisini ürküttü. Birbirlerine düşman oldular ve birbirlerini mahv etmek fırsatını aramaya başladılar. Halîfe ölünce yerine geçen Mühtedî-billah Ahmed'i Mısır vâliliğinde bıraktı. Ahmed, Halîfeler İmparatorluğunu rahatsız eden karışıklıklardan istifâde ederek Mısır'a sâhip oldu, Suriye'de, Afrika'da büyük fetihlerde bulundu. Artık eski efendisini tanımak istemedi. Halîfelerin memleketleri onları zapt edebişlecek derecede kuvvet sâhibi olan vâliler elinde birer av teşkil ediyordu.

	Hicrî/Miladî
Ahmed, Tolun'un oğlu. 17 sene saltanattan sonra Zilkade'de ölmüştür.	270/884
Humarveyh, lakabı Ebû'l-Ceyş'tir. Ahmed'in oğludur. Zilhicce ayında öldürülmüştür. 12 sene 18 gün hükümran olmuştur.	282/896
Ceyş, lakabı Ebû'l-Asâkir'dir. Humarveyh'in oğludur. Hal' edilmiştir. 9 ay hükümet etmiştir.	283/896
Hârun, Humarveyh'in oğludur	292/904
Sinan yahut *Şeybân*, Humarveyh'in oğludur. Safer ayında Bağdad'a gönderilmiştir.	292/905

Tolun Oğulları sülalesi 292 hicrî târihinde nihayet bulur. Halîfe Muktefî, Muhammed bin Süleyman kumandasında bir ordu gönderdi. Halîfenin askerleri Şam'ı zapt ettiler. Oradan Mısır'a gittiler. İmparatorluğun pâyitahtı olan Mısır'ı aldılar. Kumandanları Hârun'u terk ederek Halîfe tarafına döndüler. Ona bağlı kalanlar Muhammed'e karşı yürüdüler. Hârun mağlup olmak felaketine uğradı. Hezîmet esnâsında Sinan tarafından katledildi. Sinan Hârun'a halef olduğunu ilan etti ve birkaç gün hükümran oldu.

Hârun'un kumandanları kendi şahsî selametlerini emniyete almak için Muhammed ile husûsî surette müzâkereye giriştiler. Muhammed, hiçbir mukāvemete rastlamadan 292 senesi Safer'inin nihayetlerinde Mısır'a girdi. Sinan bağlılık arz etti. Bütün askerleri dağıldı. Muhammed bütün Tolun Oğulları âilesini Bağdad'a gönderdi.

-18-
İhşidiyye Sülalesi

İhşidiyye de, halef oldukları Tolun Oğulları gibi Mısır'da hükümran olmuşlardır. Bunların kurucusu Muhammed ilk önce Halîfe Râzi-billah namına Mısır vâlisi idi. Onu 323 hicrî ve 934 miladî târihinde oraya göndermişti. Bu kadar geniş ülkeleri müdâfaadan âciz bulunan Halîfe İmparatorluğunun sarsıntıları netîcesinde Muhammed Mısır'da hükümdar kesildi. Neslinden geldiği Fergana kralları gibi Ahşid (İhşid) ünvanını taşıdı. 324 târihinde Halîfe kendisini Mısır ve Suriye hükümdarı olarak tanıdı. Kendisi ve halefleri orada hükümran oldular.

	Hicri/Miladî
Ebûbekir Muhammed İhşid, Tuğcuk'un oğludur. Zilhicce ayında, 60 yaşında vefat etmiştir. 11 sene, 3 ay, 2 gün hükümran oldu.	334/946
Ebû'l-Kasım Enucur Mahmud, İhşid'in oğludur. Zilkade ayında ölmüştür. 14 sene, 10 gün hükümet etti.	349/961
Ebû'l-Hasan Ali, İhşid'in oğludur. 5 sene 2 ay 2 gün hükümran olmuştur. Muharrem ayında vefat etmiştir	355/966
Kâfur, İhşid'in kölesidir. İki çocuğuna hükûmet nâibi olmuştur. Cemâziyelevvel ayında vefat etmiştir. 2 sene 4 ay hüküm sürmüştür	357/968
Ebû'l-Fevâris Ahmed, Ali'nin oğludur.	

Bir müddetten beri Afrika'da kurulmuş olan Fâtımîler o zaman Muizz'in idâresi altında idiler. Bu hükümdar, Kâfur'un vefatını haber alınca kumandanı Cevher'i büyük bir ordu ile Mısır'a gönderdi. Kâfur'un vefatını takip etmiş olan karışıklıklar Cevher'in Mısır'ı zapt etmesini kolaylaştırdı. Sonra Suriye'ye geçti, Şam'ı zapt etti. Bunun üzerine Fâtımîler Mısır'a sâhip oldular. Hutbe onların namına okundu. İhşidîler 34 sene 24 gün hüküm sürmüşlerdir.

-19-
Gazneliler

Gazneliler sülalesinin başlangıcı 365 hicrî ve 975 miladî târihine tesâdüf eder. Aslen Türk olan Sebük-Tekin, Sâmânî sülalesinden Sultan Nuh'un kumandanı Alp-Tekin'in kölesi idi. Bu kölenin ihtiyat ve cesâreti dolayısıyla Alp-Tekin vefatı sırasında bütün mallarını ona bıraktı. Ordular kumandanlığına tayin edildi. Gazne vilayetinde askerlerine kendisini sevdirdi. Hindistan'da harbe gitti. O memleketin hükümdarlarından bazılatrını kaydı altına aldı. Bu yüzden bütün bütün kuvveti arttı. 348 hicrî ve 994 miladî târihinde Simcur'un oğlu Ebû Ali ile sâir bazı emîrler Sâmânîlere karşı isyan ettiler. Sultan Nuh Gazne'de mukîm Sebük-Tekin'i imdadına çağırdı ve ona Horâsan vilayetini verdi. Sebük-Tekin ile oğlu Mahmud derhal Gazne'den hareket ettiler, aynı zamanda Buhârâ'dan çıkmış olan Sultan Nuh ile birleştiler. Âsîler perîşan edildi. Mahmud Horâsan vâliliğine nâil oldu. Gazne'de bir âmir-i mutlak bulunan pederinin hüküm ve nüfûzu gittikçe arttı. Sâmânîler bütün kuvvetlerini kaybediyorlardı. Sebük-Tekin 387 hicrî ve 997 miladî târihinde vefat etti. Oğlu İsmâil'i veliahd ilan ettiyse de Mahmud buna mâni oldu. Sâmânîler imparatorluğunu alt üst eden dâhilî muharebeler 389 hicrî ve 999 miladî târihinde Horâsan vilayetini zapt etmesine müsâit bulundu. Artık Sâmânîler nâmına hutbe okunmaktan vaz geçildi. Buhârâ taraflarına akınlar yapan Türkler Sâmânî hükümetini bütün bütün mahv ettiler. Mahmud, ilk defa olarak "Sultan" ünvanını taşımış olan şark hükümdarıdır. Ondan evvel hükümdarlara "melik" derlerdi. Bu Gazneliler Hindistan'ın bir kısmına, İran'a ve Mâverâünnehir'e sâhip idiler.

Hicrî/Miladî

Sultan Yemînü'd-devle Ebû'l-Kasım Mahmud, Sebük-Tekin'in oğludur. Rebîülâhir ayında, bir rivâyete göre Cemâziyelevvel'de ölmüştür 421/1030

Muhammed, Mahmud'un oğludur. Derhal hal' edilmiştir.

Ebûsaîd Mes'ûd, Mahmud'un oğludur. Şaban ayında hal' eilmiş ve sonra öldürülmüştür. 432/1041

Mevdûd, Mes'ûd'un oğlu. 9 sene 10 ay hükûm sürmüştür. 29 yaşındaydı. 440/1048

Şemseddin Seyfü'd-devle Abdürreşid, Mahmud'un oğludur................444/1052
Ferruhzad, Mes'ud'un oğludur..451/1059
Melik Müeyyed İbrâhim, Mes'ûd'un oğludur. Bazıları 492 târihinde Receb ayında vefat ettiğini söylüyorlar..........................481/1088
Celaleddin Mes'ûd, Celâlü'd-devle Ebûsaîd de denir. İbrâhim'in oğludur. Şevval ayında ölmüştür...508/1115
Arslan-şah, Celaleddin Mes'ûd'un oğludur. Öldürülmüştür..........512/1118
Behram-şah, Celaleddin Mes'ûd'un oğludur. 36 sene hükümet sürmüştür. Receb ayında vefat etmiştir..................................548/1153
Nizâmeddin Husrev-şah, Behram-şah'ın oğludur.............................579/1183

Gurlular Hindistan'da yerleşmişler, orada pek kuvvet kazanmışlardı. Diğer taraftan aslen Türkmen olup Mâverâünnehir'de ikāmet eden Guzlar yahut Uzlar Gazne'yi zapt ederek Husrev-şah'ı oradan kovmuşlardı. O da Lahor'a çekilmişti. Gurlular Sultanı Gıyâseddin, biraderi Şahâbeddin'i Gazne üzerine sevk etti. Şahâbeddin Guzları mağlup ederek Gazne'yi, Kirman'ı ve sâir civar memleketleri zapt eyledi. Sonra Lahor üzerine yürüyerek 579 târihinde orasını ele geçirdi. Husrev-şah teslim oldu. Gur'da hükümran olan Gıyâseddin nezdine oğlu Melik-şah ile birlikte gönderildi. Gıyâseddin onu bir hisara hapsettirdi. Gazneliler sülalesi söndü. Bazı târihçiler Husrev-şah'ın 555 hicrî ve 1160 miladî târihinde vefat ettiğini, yerine Melik-şah'ın geçtiğini ve Gurluların hal' ettikleri hükümdarın bu olduğunu söylerler. Bu sülale 213 sene hükümran olmuştur. Horâsan hudutlarında yer alan pâyitahtları Gazne münâsebetiyle kendilerine Gazneliler namı verilmiştir.

-20-
Selçuklular

Selçuklular beş kola ayrılmışlardır. Bunlar Asya'da aynı zamanda hükümran olmuşlardır.

1- İran Selçukluları
2- Kirman Selçukluları
3- Konya yahut Anadolu Selçukluları
4- Halep Selçukluları
5- Şam Selçukluları

İran Selçukluları

Selçuklular cedlerinin Mikâil yahut Mişel bin Selçuk bin Dukak olduğunu söylerler. Dukak, Türkistan'ın en cesur kumandanlarından biri idi. Selçuk, Türk İmparatorluğunun en yüksek mansıplarına yükselmişti. Nüfûz ve itibarı o zaman Türkistan'da hükümran olan Buğu Han'ın şüphesini uyandırdı. Bundan dolayı memleketini terke mecbur oldu. Maiyetindekilerle birlikte İslamiyeti kabul ettikten sonra, Seyhun'un kuzeyinde Cend kıt'asına yerleşti. Oradan da Türklerin arazisine akınlar yaptı. Orada vefat etti. Bütün memleketlerini oğulları Arslan ile Mikâil'e ve Mûsâ'ya bıraktı. Mikâil Türklere karşı yaptığı bir seferde maktul düştü. Oğulları Baygu, Tuğrul Beğ ve Çakır Beğ ve Dâvud Buhâra şehrinden iki fersenk mesâfede karargâh kurdular. Bu şehre kumandan eden emîr kendilerini rahatsız ettiği için Buğra Han namındaki Türkistan Hanı'nın nezdine iltica ettiler. Tuğrul Beğ ile biraderi Dâvud, Buğra Han nezdinde hüküm ve nüfûzu paylaşıyorlardı. Tataristan Hanı biraz sonra kendilerine düşman olarak Tuğrul Beğ'i tutuklattırdı ve biraderi Dâvud'a karşı asker sevk etti. Bu kuvvet perîşlan oldu. Dâvud, biraderinin imdadına koşarak onu kurtardı. Sâmânîler mahv oluncaya ve İlik Han Buhârâ'yı zapt edinceye kadar birlikte kaldılar.

Bu şehrin kuzeyinde Nur-Buhârâ namında bir mahalde karargâh kurmuş olan Selçuklular serbest bir surette yaşıyorlardı, hem-civar kavimleri korkutuyorlardı. Sâir Tatarlar gibi yalnız kendi bir çok sürüleriyle meşgul idiler. Mâverâünnehir'e gitmiş olan Sebük-Tekin'in oğlu Mahmud orada bunları buldu. Başlıca kumandanlarının itirazlarına rağmen kendilerini Horâsan'a geçirdi. Sultan Mahmud, kendi âilesini mahv edecek kimseleri kendi eliyle memleketlerine sokmuş olmak felaketini gördü.

Selçuklular Horâsan'da kuvvetlendiler, bir çok şehirler ele geçirdiler. Bir kol İsfahan'a kadar ilerledi, sonra Âzerbaycan'a geldi. Tuğrul Beğ ile kardeşleri Dâvud ve Baygu Horâsan'ı terk ederek Buhârâ civarlarına döndüler. Ali Tekin orada kendilerini o kadar fenâ bir surette kabul etti ki Hârezm cihetlerine çekilmeye mecbur oldular. Bu, hicretin 426'ıncı ve miladın 1034'üncü târihinde vukûa geldi. Biraz sonra, oradan çıkarıldılar ve Merv'e geldiler. Sultan Mes'ûd kendileriyle harbe girişti. Askerleri yağma ile pek meşgul oldukları

için bozuldular. Daha sâir bazı muvaffakıyetler Selçukluları Horâsan'ın bir kısmına sâhip kıldı. 429 hicrî ve 1037 miladî târihinde bütün bu vilayette hutbe Tuğrul Beğ namına okundu. Bu Sultan kendinde Rumlara hücum edebilecek kadar kudret gördü. Ordularını Ermenistan'a ve Gürcistan'a gönderdi. Halîfe ile ittifak akdederek kızıyla evlendi. Bağdad'da Sultan olarak kabul edildi. Zonar'ın Hungrılar ve Sedrenik Hunları dediği bu Türkler Suriye'den Kâşgar'a kadar olan bütün memleketleri elde ettiler. Halîfelerin bütün hüküm ve nüfûzunu aldılar. Hattâ Bağdad'ı bile ellerinde bırakmadılar. İsfahan, Hemedan ve Rey şehirlerini ve İran'ın daha sâir bazı memleketlerini kendilerine pâyitaht yaptılar.

Hicri/Miladî

Rükneddin Ebû Tâlib Tuğrul Beğ Muhammed, bin Mikâil. 8 Ramazanda takriben 70 yaşında olduğu halde vefat etmiştir. 26 sene hükümran oldu. 429 hicrî ve 1037 miladî târihinde tahta çıkmıştı. 455/1063

Ebû Şucâ İzzeddin Alp Arslan Muhammed, bin Çakır Beğ Dâvud. 465 senesi başlarında Mâverâünnehir'de katledilmiştir. 9 sene 6 ay hüküm sürmüştür 465/1072

Muizzeddin Ebû'l-Feth Melikşah, Alp Arslan'ın oğludur. Lakabı Celâleddin'dir. 38 sene 6 ay hayatta kaldıktan sonra Şevval ortasında Bağdad'a vefat etmiştir. 20 sene hüküm sürmüştür 485/1092

Rükneddin Ebû'l-Muzaffer Kasım Berkyaruk, Melikşah'ın oğludur. 497 târihine kadar yalnız icray-ı saltanat eder. Bu sene imparatorluk taksim edildi. Berkyaruk İran'ı aldı. Gıyâseddin Ebû Şücâ Muhammed Suriye ile Âzerbaycan'ı; Muizzeddin Burhan Sencer Horâsan ile Mâverâünnehir'i aldı. Berkyaruk 2 Rebîülâhir'de, İsfahan yakınında, 25 yaşında vefat etti. 12 sene hükümran olmuştu. 498/1104

Melikşah, Berkyaruk'un oğludur. Aynı senenin Cemâziyelevvelinin 7'sinde hal' edilmiştir. 4 sene 8 aylık idi 498/1105

Muhammed, Sultan olarak tanınmıştır. 36 sene 4 ay yaşadıktan sonra 24 Zilhicce'de vefat etmiştir 511/1118

Mugîseddin Ebû'l-Kasım Mahmud, Muhammed'in oğludur. 27 sene 9 ay yaşadıktan sonra Şevval ayında Hemedan'da vefat etmiştir. 13 sene saltanat sürmüştür. 525/1 131

Dâvud, Mahmud'un oğludur. Aynı sene içinde hal' edilmiştir. 526/1131

Mes'ûd, lakabı Gıyâseddin'dir. Muhammed'in oğludur. Hal' edilmiştir.......527/1132

Tuğrul, Muhammed'in oğludur. Muharrem ayında vefat etmiştir. 529/1134

Mes'ûd, tekrar tahta çıkarılmıştır. 27 yaşında olduğu halde Receb başında Hemedan'da vefat etmiştir.......547/1152

Melikşah, Mahmud'un oğludur. Hal' edilmiştir. 552 hicrî ve 1157 miladî târihinde Sultan Sencer 72 yaşında olduğu halde Merv'de Rebiülevvel ayında vefat etmiştir.......547/1152

Mahmud, bin Muhammed bin Buğra Han yerine geçti. 5 sene hüküm sürdü.

Muhammed, Mahmud'un oğludur. Rebiülâhir ayında vefat etmiştir.......554/1159

Süleyman-şah, Mahmud'un oğludur. Rebiülâhir ayında vefat etmiştir.......555/1160

Arslan-şah bin Tuğrul bin Muhammed.......571/1175

Tuğrul-şah, Arslan-şah'ın oğludur. 24 Rebiülevvelde öldürülmüştür.......590/1195

Selçukluların şevket ve kudreti ve sülalelerinin azameti 547 hicrî ve 1152 miladî târihinde Sultan Mes'ûd'un vefatıyla âdeta mahv olmuş gibidir. Dâhilî nifaklar, Pehlevânîlerin pek fazla nüfûz ve hükümleri bu sülalenin çöküşünü çabuklaştırdı. Gâyet kuvvet kazanmış olan Hârezm sultanları 590 târihinde bu imparatorluğun dağılmasını tamamladılar. Tekeş, Sultan Tuğrulşah'ı mağlup etti. Tuğrulşah muharebede maktul düştü.

-21-
Kirman Selçukluları Sülalesi

Kavurd yahut Karut Beğ bin Çakır Beğ bin Mikâil bin Selçuk, Kirman'da ve civar ülkelerde hükümran olan bu sülalenin ilk kurucusudur. Tuğrul Beğ 433 hicrî ve 1041 miladî târihinde bu vilayeti ona vermişti. Orada kudret ve istiklal kazanmış, 455 târihinde oldukça mühim bir devlet vücuda getirmişti. Bu hükümdarların târihi bizce az malûmdur. D'Herbelot tarafından gösterilen hükümdar isimlerini kontrol edemedik. Mevsûkiyetini te'mîn etmeden aşağıya naklediyoruz:

Hicri/Miladi

Kavurd, Çakır Beğ'in oğludur. 22 sene hükümran olmuştur.........465/1072
Sultan-şah, Kavurd'un oğludur. 2 sene hükümran olmuştur. 467/1074
Turan-şah, Kavurd'un oğludur. 12 sene hükümran olmuştur........489/1096
İran-şah, Turan-şah'ın oğludur. 5 sene hükümran olmuştur.........494/1100
Arslan-şah, bin Kirman-şah bin Kavurd. 42 sene hüküm sürmüştür...536/1141
Muğîseddin Muhammed, bin Arslan-şah. 14 sene hükümran olmuştur. 551/1156
Tuğrul-şah, Muhammed'in oğludur. 12 belki de 15 sene hükûmet etmiştir. Ebû'l-Fidâ'ya nazaran 565 târihinde vefat etmiştir..565/1169
Behram-şah, Arslan-şah, Turan-şah Tuğrul-şah'ın oğullarıdır. Birkaç sene taht kavgası etmişlerdir.
Muhammed-şah, Behram-şah'ın oğludur..583/1187

Ali neslinden olup Hilâfet iddiasında bulunan Melik Dinar 583 hicrî târihinde bir ordu ile Kirman kıt'asına girdi ve zapt etti. Muhammed-şah memleketi terke mecbur oldu. Selçukluların bu kolu hitam buldu.

-22-
Konya Selçukluları Sülalesi

Süleyman bin Kutulmuş bin İsrâil bin Selçuk, Konya'yı pâyitaht edinmiş olan Selçuklu sülalesinin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. İran Selçukluları sultanı Melikşah, 467 hicrî ve 1074 miladî târihinde Antakya'nın öte tarafındaki bütün memleketleri Süleyman'a vermişti. Süleyman Anadolu'ya girdi, İznik'i Rumlardan aldı. Burasını pâyitaht yaptı. Oradan Boğaziçi'ne kadar asker gönderiyordu. O zaman İstanbul'da hükümran olan Aleksi Komnen Süleyman ile bir anlaşma yaptı ve Asya ülkelerini ona terk etti. Süleyman bu anlaşma ile Suriye'deki Laodise [Lazkiye]'den Çanakkale Boğazına kadar olan bütün vilayetlere sâhip oldu. Kendisi ve ahfâdı bu memleketleri muhâfaza ettiler. Çok kere Rumlarla ve sonra Fransızlarla [Franklarla] çarpıştılar. Fransızlar Filistin'e gitmek için onun memleketlerinden geçtiler ve oralarda altı yüz binden ziyâde kayıplar verdiler. Arap müverrihleri bunlara Rum Selçukluları derler. Çünkü

evvelce Romalıların tasarrufu altında bulunan ülkelerde hükümran oluyorlardı. Rumlar ve Haçlı târihçileri ise kendisine İranlılar derler. Çünkü İran tarafından gelmişlerdir.

Süleyman, Kutulmuş'un oğludur. 467 târihinde hükümran olmaya başlamıştır. 13 sene saltanat sürmüştür. 478/1085

Saltanat fâsılası: İznik'te kuvvet sâhibi olan Ebû'l-Kasım, sonra biraderi Ebû'l-Gâzî (Pulchas) 485 târihine tarihine kadar.

Kılıç Arslan Dâvud, Süleyman'ın oğludur. 500/1106

Şehenşah [Saysan], Kılıç Arslan'ın oğludur. 511/1117

Mes'ûd, Kılıç Arslan'ın oğludur. 1119'dan itibaren hükümran olmuştur. 550/1155

İzzeddin Kılıç Arslan, Mes'ûd'un oğludur. 584 târihinde hükümeti evlatlarına bırakmıştır. 588 senesi Şaban'ında ve 1192 miladî târihinde vefat etmiştir. 584/1188

Kutbeddin Melikşah, Kılıç Arslan'ın oğludur.

Gıyâseddin Keyhusrev, İzzeddin'in oğludur. Hal' edilmiştir.

Rükneddin Süleyman, İzzeddin'in oğludur. 6 Zilkade'de vefat etmiştir 600/1204

Kılıç Arslan, Rükneddin'in oğludur. Hal' edilmiştir. 601/1204

Gıyâseddin Keyhusrev, İzzeddin'in oğludur. Tekrar tahta çıkarılmıştır 607/1210

İzzeddin Keykâvus, Keyhusrev'in oğludur. 616/1219

Alâeddin Keykubâd, Keyhusrev'in oğludur 634/1236

Gıyâseddin Keyhusrev, Keykubâd'ın oğludur. Kralın kütüphanesinde bu hükümdarın bir madalyası vardır ki şu ibâreyi muhtevidir: "*Es-sultanü'l-a'zâm Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Keyhusrev bin Keykubâd, darb fî Konya..*" Diğer tarafta Halîfe'nin ismi "*El-İmam el-Mustansır-billah Emîrü'l-Mü'minîn*". Bir arslan ve üzerinde bir güneş, arslanın bacaklarında ve kuyruğunda üç yıldız. 642/1244

İzzeddin Keykâvus, Keyhusrev'in oğludur. 653/1255

Rükneddin Kılıç Arslan, Keyhusrev'in oğludur. 666/1267

Gıyâseddin Keyhusrev, Rükneddin'in oğludur, öldürülmüştür 682/1283

Mes'ûd, İzzeddin Keykâvus'un oğludur. 708/1308

Keyhusrev bin Keykubâd'ın saltanatı zamanında Konya Selçuklularının memleketlerine girmiş olan Moğollar sonraki hükümdar-

lar zamanında bu imparatorluğun zaptını ikmal ettiler. Konya tahtına istedikleri gibi tasarruf ettiler. Bunların hareketinden memnun olmayan İzzeddin Keykâvus İstanbul'a Mişel Paleolog'un nezdine çekildi. Fakat İstanbul'u zapt etmeye teşebbüs eylediği için tutuklandı ve Aynoz (Ainuz) [Enez] hisarına götürüldü. Kapçak Hanı Mengu-Timür oradan kendisini kurtarmıştır. Tataristan'da vefat etti. Mes'ûd isminde bir evlat bıraktı. Mes'ûd tekrar Anadolu'ya girdi ve Sultan ünvanını aldı. 708 târihinde vefat etti.

-23-
Halep Selçukluları Sülalesi

471 hicrî ve 1078 miladî târihinde, Selçuklu Sultanı Melikşah Suriye'yi, zapt edebileceği bütün civar memleketlerle beraber biraderi Tâcü'd-devle Tutuş bin Alp Arslan'a tahsîs etmişti. O Halep muhâsarası ile meşgul olduğu sırada Mısır orduları kumandanı Bedrü'l-Cemâlî Şam'ı muhâsara ediyordu. Burada Atsız kumandandı. Atsız Tutuş'tan yardım isteyince Tutuş derhal Halep muhasarasını terk ederek Şam'a gitti. Mısırlılar kendisini beklemeyi muvâfık görmediler. Tutuş Şam'a girdi. Atsız'ı haksız yere öldürttükten sonra şehri zapt etti.

Sultan Melikşah'ın vefatından sonra Tutuş Selçuklu İmparatorluğuna göz dikerek bir çok emîrleri yanında topladı. Bağdad şehrinde hutbeyi kendi namına okutabilecek derecede kuvvet gösterdi. Sonra Âzerbaycan'a geçti. Fakat tarafını tutmuş olan bazı kumandanlar kendisini terk edince Suriye'ye dönmeye mecbur oldu. Kendisini bırakmış olan Aksunkur'a hücum ederek askerlerini mağlup etti. Selçukluların nüfûzu altında bu emîrin sâhip olduğu Halep şehrini zapt etti. İmparatorluk için İran Selçuklularıyla çekişmelere devam ettiyse de Rey şehri yakınında yapılan bir muharebede maktul düştü. Evlatları Halep'de kendisine halef oldular.

Hicri/Miladî

Tâcü'd-devle Tutuş, Alp Arslan'ın oğludur. Safer ayında öldürülmüştür........ 488/1095

Fahru'l-Mülûk Rıdvan, Tutuş'un oğludur........ 507/1114

Tâcü'd-devle Alp Arslan el-Ahras, Rıdvan'ın oğludur......... 508/1115

Sultan-şah, Rıdvan'ın oğludur. Hal' edilmiştir.......... 511/1117

Rıdvan'ın vefatından sonra bu Selçukluların bütün hüküm ve nüfûzu Lü'lü' namında bir kölenin eline geçmişti. Birkaç Türk Lü'lü'yü öldürdüler. Vefatından sonra zuhûr eden karışıklıklar, Frankların şehri zapta gelmesinden korkan Halep sâkinlerinin hükûmeti Mardin meliki Artuk'un oğlu İlgâzî'ye teslim etmelerine sebebiyet verdi. O da Haleb'in idâresini Hüsâmeddin Timür-taşa havâle etti.

-24-
Şam Selçukluları Sülalesi

Halep Selçuklularının kurucusu olan Tutuş, vefatından sonra iki evlat bıraktı: Rıdvan, Dukak. Rıdvan Haleb'i ve civar mahalleri ele geçirdikten sonra Dukak Şam'da hükümran olan köle Savtekin'den bir mektup aldı. Bu şehre gelmesi için teşvîklerde bulunuyor ve şehri kendisine teslim edeceğini bildiriyordu. Dukak gizlice Halep'ten çıktı, Şam'a vâsıl oldu. Savtekin 488 hicrî ve 1095 miladî târihinde Şam şehrini ona teslim etti. Dukak'ın validesiyle nikâhlanmış olan Tuğtekin, Tutuş tarafını terk ederek Şam'a gitti. Sonra Dukak'ın oğullarının elinden bu şehri zapt etti.

Hicrî/Miladî

Dukak, Tutuş'un oğludur. Ramazan ayında vefat etmiştir. 497/1104

Dukak'ın bir oğlu, birkaç ay.

Bektaş, Tutuş'un oğludur, birkaç ay.

Zahîreddin Tuğtekin, Safer ayında öldürülmüştür. 522/1132

Tâcü'l-Mülûk Böri, Tuğtekin'in oğludur. 4 sene 5 ay hükümran olmuştur. 14 Rebîülâhir'de öldürülmüştür. 529/1135

Şahâbeddin Muhammed, Böri'nin oğludur. Şevval ayında öldürülmüştür. 533/1139

Cemâleddin Muhammed, Böri'nin oğlu. Rebîülevvel'e doğru ölmüştür. 534/1139

Mucîreddin Abak, Muhammed'in oğludur. 549/1154

Kral Genç Lui (Louis)'nin ve İmparator Konrad'ın kumandası altında bulunan Fransızlarla Almanlar Suriye'ye ulaştıktan sonra Şam'ı muhasara için yaklaştılar. Mucîreddin Abak Şam şehrinde hiç hüküm ve nüfûz sâhibi değildi. Şehrin vâlisi bulunan Muîneddin Enez –ki Tuğtekin'in kölesiydi- Şam'da hâkim-i mutlak mevkiinde

idi. Fransızlarla Almanlar yaklaşınca Şam muhafız kuvvetleri düşmana karşı yürümek üzere şehirden çıktı. Fakat bir muvaffakıyet kazanamadılar. Hıristiyanlar Meydan-ı Ahdar'a kadar geldiler. Muîneddin Enez Atabek Seyfeddin'e müracaata mecbur oldu. Seyfeddin derhal ordusuyla Hums'a geldi. Bu hükümdarın gelmesi, vâlinin Suriye Franklarına bu yeni gelen Fransızlarla Almanların pek kuvvetlenmelerinden doğacak mahzurlar hakkındaki telkinleri, Frankları kendi davâlarına hıyânet etmeye sevk etti. Seyfeddin'in Şam'ı zapt ettikten sonra Kudüs'ü de zapt etmeye kalkması ihtimali de onları bu fikre imâle ediyordu. Çekilmeleri şartıyla Banyas hisarının kendilerine terk edileceği vaadi de etkisini göstermişti. Bunun üzerine Franklar, Seyfeddin'in yaklaşması dolayısıyla yeni gelen Almanları ve Fransızları o kadar korkuttular ki nihayet bunlar muhâsarayı kaldırarak oradan çekildiler. Şam'ın er geç bunların eline düşmesinden korkan Nureddin Mahmud, şehir sâkinlerinin sadâkatini temin ettikten sonra Şam'a yaklaştı. Ahâli Şark kapısını kendisine açtılar. İç kaleyi kuşattıktan sonra Mucîreddin'e Hums şehrini teklif etti. Mucîreddin iç kaleyi tahliye etti. Bunun üzerine Nureddin verdiği söze bakmadan ona küçük bir mevki tahsîs etmek istedi. Mucîreddin reddetti, Bağdad'a çekildi. Ömrünün sonuna kadar orada kaldı.

-25-
Mardin ve Meyyâfârıkîn Hükümdarları

Türkmenler, Selçuklular İran'ı istila ettikleri zaman Suriye'ye gelmiş bir nevi Türklerdir. Bazı müverrihler bunları Türklerin içinde çoban hayatına en çok rağbet eden Tatarların yaşayış tarzını muhafaza eyleyen yani hayvan sürüleriyle geçinen bir kısım olarak telakkî ederler. Jak Dö Vitri (Jacques de Vitry) bunların isimlerinin "Türk" ve "Kuman" kelimelerinden geldiğini söylüyor ki Kuman'dan yani Kapçak'tan gelmiş Türkler demektir. Türkmenler muhtelif memleketlerde oturdular. Bir kısmı Hazar Denizi'nin batısında sâkin olmuşlardır ki, burada bahsedeceklerimiz onlardır. Diğerleri Hârezm taraflarındadır. Orada el'an pâydar bulunuyorlar. Bazı müverrihler bunlara Guz namını verirler ki Avrupa'daki Uzlar-

la aynıdır. Bunlar Kostantin Dukas'ın hükümranlığı zamanında Yunanistan ile Makedonya'yı istila etmişlerdir.

Bu hükümdarların ataları Emîr Artuk bin Eksük, Suriye Selçuklularının kurulmasından sonra Kudüs'ü zapt ederek buraya hükümdar olmuştu. 484 hicrî ve 1091 miladî târihinde vefat etti. İlgâzî ve Sokman namında iki evlat bıraktı. Bunlar, Mısır'da hükümran olan Fâtımîlerin kumandanı Efdal 489 hicrî ve 1096 miladî târihinde kendilerini Suriye'ye çekilmeye mecbur edinceye kadar Kudüs'te hükümran oldular. Sokman Ruha'da yerleşti. İlgâzî Irak'a gitti. Târih bize İlgâzî'nin 498 hicrî ve 1104 miladî târihinde, biraderi Sokman'ın vefatı sırasında Mardin'i zapt etmiş olduğunu haber veriyor.

Hicrî/Miladî

Emîr İlgâzî, Artuk'un oğludur. Ramazan ayında vefat etmiştir...... 516/1122

Hüsâmeddin Timür-taş, İlgâzî'nin oğludur. 30 sene hükümet etmiştir. İbnü'l-Esîr 548 târihinde vefat ettiğini söylüyor. Kralın kütüphanesinde bu hükümdardan kalma bir madalya vardır ki muhteviyatı şudur: "*El-melikü'l-â'lemi'l-âdil Hüsâmeddin Timür-taş bin İl-gâzî bin Artuk.*" Görülen resim Romalıdır. 548/1152

Necmeddin Albî [Elbey?], Timür-taş'ın oğludur. Vefat târihi meçhuldür. Kralın kütüphanesinde bu hükümdardan kalma madalya şu ibâreyi muhtevidir: "*Necmeddin Ebû'l-Muzaffer Albî bin Timür-taş bin İl-gâzî bin Artuk melik-i Diyâr-ı Bekr.*" Resimler Romalıdırlar.

Kutbeddin İlgâzî, Albî'nin oğludur. Kralın kütüphanesinde bu hükümdardan kalma bir madalya şu ibareyi muhtevidir: "*Kutbeddin bin Necmeddin bin Hüsâmeddin.*" Sonra Halîfenin ismi, "*Nâsıreddin-illah Emîrü'l-Mü'minîn.*" Bu sikke Meyyâfârıkîn hisarında 557 hicrî târihinde darb edilmiştir. Resimler Romalıdırlar. 580/1184

Hüsâmeddin Yavlak Arslan. Kutbeddin'in oğludur. Vefat tarihi gösterilmemiştir. 594 hicrî ve 1197 miladî târihinde hükümran idi. Kralın kütüphanesinde bu hükümdardan kalma iki maalya vardır. Birincisinin bir tarafında ayakta üç kişi ve oturmuş bir kişi resmi görülmektedir. Diğer tarafında Halîfe "*el-İmâm en-Nâsıreddin-illah Emîrü'l-Mü'minîn*" ismi okunmaktadır. Bunun etrafında "*Hüsâmeddin Melik-i*

Diyâr-ı Bekr Yavlak Arslan bin İl-gâzî bin Artuk, sene 587" yazılıdır. Diğer madalya birbirine bakan iki baş gösterir. Bunların üzerinde "*Hüsâmeddin melik-i Diyâr-ı Bekr*" ibaresi okunmaktadır. Diğer tarafında "*Selahaddin Melikü'n-Nâsır emîrü'l-mü'minîn Yusuf bin Eyyub*" ibâresi mevcuttur.

Melikü'l-Mansur Nâsıreddin Artuk Arslan, Kutbeddin'in oğludur. Bazıları 636 târihinde vefat ettiğini söylüyorlar....................... 637/1239

Melikü's-Saîd Necmeddin Gâzî, Artuk Arslan'ın oğludur.................. 653/1255

Melikü'l-Muzaffer Kara Arslan, Necmeddin Gâzî'nin oğludur......... 691/1292

Şemseddin Dâvud, Kara Arslan'ın oğludur...................................... 692/1292

Melikü'l-Mansur Necmeddin Gâzî, Kara Arslan'ın oğludur................ 712/1312

Bu hükümdarların bundan sonraki isimleri ve târihlerini bulamadım. Büyük ihtimale göre, sonraları Mardin hükûmetini ele geçirmiş olan Selahaddin âilesi hükümdarları tarafından memleketleri zapt edilip ele geçirilmiştir.

-26-
Artuklu Tükmenleri
Âmid ve Keyfâ Melikleri

Mısır askerleri Kudüs'ten Artuk-oğullarını çıkardıktan sonra İl-gâzî'nin kardeşi Sokman Suriye'ye geldi. O zaman Mûsâ en-Nûr Kemânî namındaki Musul meliki kendisine Keyfâ hisarını verdi. Sokman, Kerbuğa ile vukûa gelen bir muhârebede mağlup oldu, yeğeni Yâkutî esîr düştü. Kerbuğa onu Mardin hisarına hapsetti. Mardin'de Mugannî namında bir emîr hâkim idi. Daha sonra, Yâkutî tahliye edildi. Hisarda bulabildiği dostlar sâyesinde hisarı ele geçirmek imkânını temin etti. Yâkutî'nin vefatından sonra kardeşi Ali Mardin'de hükümran oldu. Fakat Musul meliki Çökermiş'e bağlılığını bildirdiğinden Çökermiş kendi adamlarından birini Mardin'e göndermek istedi. Sokman hemen giderek Mardin'i zapt edip ömrünün sonuna kadar muhafaza etti. Sonra kardeşi İl-gâzî bu hisarı aldı, Keyfâ'yı Sokman'ın oğlu İbrâhim'e bıraktı. Bu Artuklular sonra Âmid'i zapt eylemişlerdir.

Hicrî/Miladî

Sokman, Artuk'un oğludur... 498/1104

İbrâhim, Artuk'un oğludur.

Rüknü'd-devle Dâvud, 522 hicrî 1128 miladî târihinde hükûmette idi. Fahreddin Kara Arslan ibn Dâvud ibn Sokman. 556 târihinden beri hükümdar idi. Kralın kütüphanesinde bu hükümdardan kalma iki madalya vardır. Birincisinde şu ibare görülüyor: "el-Melikü'l-âlemi'l-âdil Fahreddin Kara Arslan bin Dâvud bin Artuk." İkincisi: "Bu sikke Fahreddin Kara Arslan Dâvud bin Sokman'ın za man-ı hükûmetinde darb edilmiştir." ibaresini içine alıyor............................562/1166

Nureddin Mahmud yahut *Muhammed.* Kara Arslan'ın oğludur.........581/1185

Kutbeddin Sokman, Mahmud'un oğludur......................................597/1200

Melikü's-Sâlih Nâsıreddin Mahmud, Mahmud'un oğludur...............618/1221

Melikü'l-Mesûd, Nâsıreddin'in oğludur. 629/1231

Selahaddin âilesine mensup olup Mısır'a hâkim bulunan sultanlar Suriye'de büyük fetihlere nâil olmuşlardır. 629 hicrî ve 1231 miladî târihinde Melikü'l-Kâmil kendi âilesine mensup bütün meliklerle beraber gelerek Âmid'i muhasara ve zapt etti. Mes'ûd'u Mısır'a götürdü, orada kendisine arazi verdi.

Bu Artuk hükümdarlarından başka aşağıdaki zatların isimlerine de tesâdüf ediliyor:

Belek bin Behram bin Artuk. Suriye'de kudret sâhibi idi. Orada bir çok şehirlere malikti. 518 hicrî ve 1124 miladî târihinde Edessa Kontu Joselin tarafından öldürüldü.

Bedreddin Süleyman bin Abdülcebbar bin Artuk. İl-gâzî'nin vefatından sonra 516 hicrî ve 1122 miladî târihinde Halb'e sahip olmuştu. Ertesi sene Belek onun elinden Haleb'i almıştır.

Süleyman bin İl-gâzî 516 hicrî ve 1122 miladî târihinde kendisine Meyyâfârıkîn'de halef oldu.

-27-
Kapadokya Türkmenleri

Franklar Konya Sultanı Kılıç Arslan'ın memleketlerini istila ettikleri ve Kılıç Arslan onları atmak ve memleketlerini müdâfaa etmekle meşgul olduğu sırada Gümüş-tekin bin Taylu namını ve İbnü'l-Dânişmend [Dân işmed Oğlu] lakabını taşıyan bir Türkmen asker toplayarak Malatya civarlarında bir küçük devlet teşkil edecek derecede kudret sâhibi oldu. 493 hicrî ve 1099 miladî târihinde Malatya'yı muhasara etti. Orada Gabriel isminde bir Ermeni hâkim

idi. Malatya'yı almaya giden Boemond'u bu sefer esnâsında esîr etti. Türkmen bu hücumda şehri ele geçiremedi. Kapadokya'da hükümran oldu. Sonraları Malatya'yı zapt edince bu şehir onun küçük devletine pâyitaht teşkil etti.

Muhammed bin Dânişmend...537/1142
Yağı Arslan bin Muhammed. 560 târihinde Malatya meliki idi.
İbrahim. Muhammed'in torunudur. Birâderi *Zünnûn* aynı târihte Kaysariye'de hükümran idi. O da Malatya'ya sahip olmuştur. 567/1171

Bu küçük hükûmet çok zaman yaşamadı. Çünkü 597 hicrî ve 1200 miladî târihinde Konya Sultanı Rükneddin Süleyman'ın, 587 hicrî ve 1191 miladî târihinden itibaren birâderi Muizzeddin Kayser-şah'ın elinde bulunan Malatya'yı zapt ettiğini görüyoruz. Malatya'yı Muizzeddin'e pederi Kılıç Arslan vermişti. Kılıç Arslan Zünnun'un elinden devletini aldı. Zünnun, yardımını talep etmiş olduğu meşhur Nureddin nezdine iltica etti. Nureddin 568 hicrî ve 1172 miladî târihinde Kılıç Arslan'a hücum ederek Zünnun'dan aldıklarını iâdeye onu icbâr eyledi. Zünnun'u Sivas'ı muhafaza için orada bırakmıştı. Fakat Nureddin'in vefatından sonra Kılıç Arslan Zünnun'u tekrar çıkararak devletinden mahrum bıraktı.

-28-
Ahlat Melikleri

Selçuklu âilesinden Âzerbaycan'da kurulmuş olan Melik İsmâil namında küçük bir hükümdarın Sokman namında bir Türk kölesi vardı. Efendisi İsmâil Kutbeddin ünvanını taşıdığı için onun da lakabu Kutbî idi. Bu târihte Mervânîler Diyârbekir'e ve bilhassa Ermenistan'da Ahlat şehrine hâkim bulunuyorlardı. Mervânîlerin idâresindeki şiddet ve huşunet Ahlat sekenesini ayağa kaldırmıştı. Bunlar adâletinden ve ihtiyatkârlığından emîn oldukları Sokman'ı çağırmışlardı. Sokman'ı kendilerine melik ilan ederek 493 hicrî ve 1099 miladî târihinde Mervânîleri kovdular.

Sokman el-Kutbî...506/1112
Zahîreddin İbrahim bin Sokman...521/1127
Ahmed bin Sokman. Ancak 10 ay hükümran oldu.

Şah-ı Armen Sokman, İbrahim'in oğludur. 6 yaşındaydı. Vâlidesi İnanç öldürülmüştür....579/1184
Seyfeddin Bek-temir, İbrahim'in kölesi, Ahlat'ı zapt eder. Cemâziyelevvel ayında katledilmiştir....589/1193
Bedreddin Aksunkur Hezar-dinarî nam-ı diğerle *Zâhireddin.* Bektemir'in dâmâdıdır....594/1197
Kutluğ, 7 gün hükümet etmiştir.
Melikü'l-Mansur Muhammed, Bektemir'in oğludur....603/1206
İzzeddin Balaban....604/1207

Şâh-ı Ermen Sukman'ın vefatından sonra Ahlat şehri bu âilenin köleleri elinde kaldı. Civardaki küçük hükümdarlar şehri zapt etmeye çalıştılar. Konya Selçukluları Sultanı Kılıç Arslan'ın oğlu olup Erzurum'u idâre eden Tuğrul-şah 603 hicrî 1205 miladî târihinde Ahlat'ı ele geçirmek istedi. Fakat ahali kendisini sevmediği için çekilmeye mecbur oldu. Ertesi sene Selahaddin âilesinden Melikü'l-Evhad Eyyub daha bahtiyar çıktı. Balaban'ı mağlup etti. Bunun üzerine Tuğrul-şah Balaban'a iltihak edince Evhad Eyyub mağlup oldu. Sonra Tuğrul-şah Balaban'ı öldürdü, Ahlat'ı ele geçirmek istedi. Ahali Melikü'l-Evhad Eyyub'u çağırdılar ve ona teslim oldular. Evhad hemen bütün o ülkeye tasarruf etti. Evhad'ın pederi Melikü'l-Âdil'den korkan civar kavimler onun bu şehirde yerleşmesinden hiç memnun değildiler. Mesela Kürdler Ahlat arazisine akınlar yaptılar. Fakat Melikü'l-Âdil imdada asker gönderdi ve bu şehir oğlu Evhad'ın elinde kaldı.

-29-
Atabekler

Atabek, hükümdarın pederi yahut mürebbîsi manâsını ifâde eder. Selçuklu sarayının kudretli emîrlerinden bir çoğu bu ünvanı taşımışlardır. Muhtelif vilayetlerde birer mutlak hâkim hâlinde müesseseleştikten sonra da bu ünvanı muhafaza etmişlerdir. Bununla beraber hutbelerde Selçuklu hükümdarının ismi kendilerininkinden evvel zikredilirdi. Bunlar dört Atabek âilesine ayrılırlar.

1- Irak yahut Suriye Atabekleri
2- Âzerbaycan Atabekleri
3- İran Atabekleri
4- Luristan Atabekleri.

Irak Atabekleri

Aksunkur el-Porsukî ile karıştırılmaması gereken Aksunkur Kasîmü'd-devle, Alp Arslan'ın oğlu Melikşah'ın hizmetinde bulunan Türklerden biri idi. Melikşah Selçuklu tahtına çıktığı zaman Aksunkur'a sarayın en yüksek mansıplarını tevcih etti. Ekâbir bundan telaşa düştüler, nüfûz ve itibarlarını kaybetmekten korktular. Aksunkur'un hizmetlerine mükâfat bahanesiyle Melikşah'ı Halep, Hama, Menbic ve Lazkiye şehirlerini ona vermeye teşvîk ettiler. Aksunkur görev mahalline gitmeye mecbur oldu. Orada halkın muhabbetini kazandı.

Melikşah'ın vefatını takip eden karışıklıklar esnâsında Aksunkur sultanın küçük yaştaki evlatlarını terk ederek Suriye'de yerleşmiş diğer bir Selçuklu olan Tutuş tarafını tuttu. Hizmetlerine rağmen Tutuş, Âzerbaycan'dan döndüğünde Halep şehrini Aksunkur'dan aldı. Bu münâsebetle 487 hicrî ve 1094 miladî târihinde vukûa gelen muharebede Aksunkur, Tutuş'un emriyle katledildi. Aksunkur'un oğlu İmâdeddin Zengî o zaman 10 yaşında idi. Muhtelif Selçuklu kumandanlarının nezdlerine gitti. Bir çok çarpışmalarda sivrildi. Aksunkur el-Porsukî 516 hicrî ve 1121 miladî târihinde ona Vâsıt vilayetini Basra'yı verdi. Ertesi sene İmâdeddin, Sultan Mahmud Selçukî'nin hizmetine girince kendisine Basra verildi. Sonra Bağdad vilayetine tayin edildi. O zaman Mardin'den Mısır'a kadar bütün havâliye mâlik olan Frankların kuvvet ve şevketi İmâdeddin Zengî'yi Musul'a tahvil etmeye (değiştirmeyi) Sultanı mecbur bıraktı. Franklara mukāvemete kādir biri varsa o da Zengî olacağı ümit ediliyordu. Zengî sonra bu ümidin pek haklı olduğunu isbat etmiştir. 521 hicrî ve 1127 miladî târihinde Haleb'i ele geçirdi. Orada gerek kendisi gerek vefatından sonra evlatları birer hükümdar gibi işleri idâre ettiler. Musul, Halep ve daha sâir bazı Suriye şehirleri pâyitaht hizmetini görüyordu.

Musul Kolu

Atabek İmâdeddin Zengî, Rebîülâhir'de 60 yaşında iken öldürülmüştür..540/1145

Seyfeddin Gâzî, Zengî'nin oğludur. Cemâziyelâhir ayında 40 yaşında vefat etmiştir. 3 sene [birkaç] ay hükümet etmiştir...544/1149

Kutbeddin Mevdûd Ebû'l-Mülûk, Zengî'nin oğludur. Şevval ayında, 40 yaşında vefat etmiştir. 21 sene 5 ay hükümran olmuştur. 565/1170

el-Muizz Seyfeddin Gâzî, Mevdûd'un oğludur. Safer ayında 30 yaşında vefat etmiştir. 10 sene3 ay hükûmet etmiştir........ 576/1180

İzzeddin Mes'ûd, Mevdûd'un oğludur. 27 Şaban'da ölmüştür. 13 sene 6 ay hükümet etmiştir........ 589/1193

Nureddin Arslan-şah, Mevdud'un oğludur. Receb ayında ölmüştür. 17 sene 11 ay hükümran olmuştur. 607/1210

el-Melikü'l-Kâhir İzzeddin Mes'ûd, Nureddin'in oğludur. Rebîülevvel'de ölmüştür. 7 sene 9 ay hükümran olmuştur. Kralın kütüphanesinde bulunan ve bu hükümdar zamanından kalan bir madalyanın muhteviyatı şudur: "*Lâilaheillallah Nâsıreddin... Emîrü'l-Mü'minîn, İzzü'd-dünyâ ve'd-din Atabek Mes'ûd bin Arslan-şah. Bismillah, darb fî Musul, sene 608.*" 615/1218

Nureddin Arslan-şah, Kâhir İzzeddin Mes'ûd'un oğludur........ 616/1219

Nâsıreddin Mahmud, Kâhir'in oğludur. 3 yaşındadır........ 619/1222

el-Melikü'r-Rahim Bedreddin Lü'lü', son iki hükümdarın mürebbisidir. Halîfe tarafından 619 târihinde melik nasb olunmuştur........ 657/1259

el-Melikü's-Sâlih İsmâil, Lü'lü'nin oğludur........ 658/1260

El-Melikü'l-Kâhir İzzeddin Mes'ûd'un vefatı esnâsında iki evladı kalmıştı. 10 yaşında bulunan Nureddin Arslan-şah Bedreddin Lü'lü'nün nezâreti altında yerine geçti. Bu hükümdarın ve yerine geçen biraderinin saltanatları zamanında Bedreddin mutlak bir hâkim olmuştur. Nâsıreddin Mahmud'un vefatı üzerine Bağdad Halîfesi, Lü'lü'ye bir ferman göndererek Musul'u ona tevcih etti. Lü'lü'nün ismi bir melik sıfatıyla hutbede zikredildi. Moğollar Suriye'yi istila ettikleri zaman Musul'u aldılar ve oraya kendi taraflarından bir vâli tayin eylediler.

Halep Kolu

İmâdeddin Zengî'nin vefatından sonra iki oğlu Seyfeddin Gâzî ile Nureddin Mahmud arasında biraz nifak çıktı. Fakat bir görüşmeden sonra anlaştılar. Daha kuvvetli bulunan Nureddin Mahmud, ele geçirmiş olduğu Haleb'i uhdesinde muhafaza etti. Bu suretle

hükümranlığının başlangıcı 540 hicrî ve 1145 miladî târihine tesâdüf etmektedir.

Melikü'l-Âdil Nureddin Mahmud, Zengî'nin oğludur. Şevval'in 11'inde ölmüştür. 569/1174
el-Melikü's-Sâlih İsmâil, Nureddin'in oğludur. 11 yaşındadır. 25 Receb'de ölmüştür. Kralın kütüphanesinde bu hükümdar zamanından kalma bir madalyon şu ibâreyi muhtevidir: "*Biemrillah Emîrü'l-Mü'minîn.*" Bu Halîfe'nin ismidir. Sonra "*el-Melikü's-Sâlih İsmâil. Darb fî Haleb sene 571.*" 577/1181
İmâdeddin Zengî, Kutbeddin Mevdud'un oğludur. Musul hükümdarıdır. Safer ayında hal' edilmiştir. 579/1183

Nureddin'in vefatından sonra, o zaman Mısır hükümdarı bulunan Sultan Selahaddin Sâlih'i Halep meliki olarak tanımıştı. Fakat Sâlih vefat edince Selahaddin gelip Haleb'i muhasara etti. Ona mukāvemet edemeyen İmâdeddin, Sincar'a mukābil Haleb'i teslim etmek teklifinde bulundu. Selahaddin Nusaybin, Rakka, Habur, Suruç şehirleriyle beraber Sincar'ı kendisine verdi. Bunlar Halep ile kābil-i kıyas değildiler. Onun için İmâdeddin'in hareketi herkes tarafından takbîh edildi.

Cezîretü'bn-i Ömer Kolu

Cezîretü'bn-i Ömer, Ömer ahfâdı tarafından Musul'dan yukarıda Dicle üzerinde bir adada binâ edilmiş bir şehirdir. Seyfeddin Gâzî'nin hükümranlığı zamanında Musul mülhakatındandı. Seyfeddin Gâzî'nin 576 hicrî ve 1180 miladî târihinde vukûa gelen vefatı üzerine oğlu Muizzeddin Sencer-şah'a bu vilayet isâbet etti ve orada hükümran oldu.

Muizzeddin Sencer-şah, Seyfeddin Gâzî'nin oğludur 605/1208
Gâzî, Sencer-şah'ın oğludur. Derhal hal' edilmiştir.
Muizzeddin Mahmud, Sencer-şah'ın oğludur.
Melik Mes'ûd, Melikü'l-Muazzamı'ın oğludur. 648/1253

648 hicrî ve 1253 miladî târihinde Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü' Atabekler âilesinden olan hükümdarın elinden memleketi aldı, gönderdi. Verdiği emir icrâ edildi.

Sincar Kolu

Zengî'nin oğlu Nureddin Mahmud, Musul hükümdarı Seyfeddin Gâzî ile 566 hicrî ve 1170 miladî târihinde vukûa gelen bir muharebede Musul'u zapt etmek cür'etini gösterdi. Fakat derhal geri verdi. Aynı zamanda Kutbeddin Mevdud'un oğlu İmâdeddin Zengî'ye Sincar şehrini de iâde etti. 577 hicrî ve 1181 miladî târihinde Sincar'ı terk ederek gidip Halep tahtına oturdu. 579 hicrî ve 1183 miladî târihinde Selahaddin onu Halep'den çıkardı ve Sincar'ı kendisine tekrar verdi.

İmâdeddin Zengî, Mevdud'un oğludur..594/1197
Kutbeddin Muhammed, İmâdeddin'in oğludur.................................616/1219
İmâdeddin Şahan-şah, Kutbeddin'in oğludur. Ancak birkaç ay hükümran olmuştur.
Mahmud, Kutbeddin'in oğludur. Hal' edilmiştir. 616/1219

Erbil Melikleri

Bu Atabeklerin hüküm ve nüfûzu pek az olduğu sıralarda kumandanlarından Zeyneddin namında biri 581 hicrî ve 1185 miladî târihinde Erbil'i zapt ederek kendi hesabına muhafaza etti. Fakat Atabeklere tâbi idi. Şehr-i Zor kıt'asının pâyitahtı idi. Musul'dan takriben iki gün uzaktadır. İskender'in Dârâ'ya karşı burada kazandığı muzafferiyet hasebiyle meşhur olmuştur.

Zeyneddin Yusuf, Ali Küçük'ün oğludur. Şevval ayında ölmüştür...586/1190
Melikü'l-Muzaffer Takîyeddin Kökböri, Ali'nin oğlu. Ramazanda ölmüştür. 630/1233

Bu küçük hükümdarın vefatından sonra Halîfe Mustansır Erbil'e Ebû'l-Meâlî Muhammed'i vâli tâyin etti. Bu şehir 634 hicrî ve 1236 miladî târihinde Tatarlar tarafından zapt edilmiştir.

-30-
Âzerbaycan Atabekleri

Selçuklu hükümdarlarının sarayında Atabekler, imparatorluğun vezîr-i âzamı gibi idiler. Kara Sunkur Sultan Mes'ûd nezdinde bu vazîfeyi ifâ ediyordu. 531 hicrî ve 1136 miladî târihinde vefatın-

dan sonra, sultanın hizmetinde bulunan İldeniz bu vazîfeye tayin olunduğu gibi Âzerbaycan, Kürdistan vilayetleri de hemen hemen müstakil bir hükümdar gibi kendisine verildi. Aynı zamanda sultan, baldızını da onunla evlendirdi. Memleketlerinin pâyitahtı Arran, sonra Hemedan idi. Fakat daha ziyâde Selçuklu sultanlarının nezdinde bulunuyor ve onların imparatorluğunu idâre ediyordu. 557 hicrî ve 1166 miladî târihinde Gürcüleri mağlup etti. Sonra bir çok mevkileri zapt ederek kendi memleketlerini pek ziyâde genişletti.

İşte bu Türk kölesinin talihi böyle olmuştur. Evvela Sultan Mahmud'un vezîri Kemâlü's-Semîrî'nin kölesi iken sonra Sultan Mahmud'a intikal etti. Mes'ûd, saltanatının başında kendisini satın aldı. İldeniz elli bin süvariden mürekkep bir orduya mâlikti.

Şemseddin İldeniz. Hükümranlığının başlangıcı Atabek tayin edildiği 531 hicrî ve 1136 miladî târihi olarak kabul edilebilir........568/1172

Muhammed el-Pehlevan, İldeniz'in oğludur. Sene başında ölmüştür........582/1186

Kızıl Arslan Osman, İldeniz'in oğludur. Şaban ayında öldürülmüştür........587/1191

Emîr Ebûbekir, Pehlevan'ın oğludur. Öldürülmüştür........600/1203

Muzaffereddin Öz-bek, Pehlevan'ın oğludur........622/1225

621 hicrî ve 1224 miladî târihinde, Öz-bek'in mukîm bulunduğu Tebrîz yakınına gelen Tatarlar teslim olmasını ve memleketleri dâhilinde bulunan bütün Hârezmlileri vermesini kendisinden talep ettiler. Öz-bek Hârezmlilerin bir kısmını teslim, bir çoğunu katleyledi. Fakat ertesi sene Hârezm Sultanı gelerk Tebriz'i zapt etti ve Öz-bek'i hükûmetten mahrum bıraktı. Öz-bek Gence'ye kaçtı. Hârezmliler oradan da kendisini attılar. Bu Atabek sülalesi söndü.

Bu Atabekler Âzerbaycan'da hükümran oldukları sırada kölelerinden Aydoğmuş (Idghmiscg) [Eydeğmiş?] namında biri kendilerine karşı isyan ederek Hemedan şehrinden ve daha bazı şehirlerden mürekkep küçük bir devlet vücuda getirdi. 600 târihinde hükümran olmaya başladı.

Aydoğmuş, uşağı tarafından katledilmiştir. Yerine uşağı geçmiştir........610/1213

Mengli, yukarıkinin uşağıdır. Oğulmuş, Pehlevan'ın kölesidir. 612/1215

Büyük ihtimalle Hârezmliler 622 hicrî ve 1225 miladî târihinde Oğulmuş'u hükûmetten mahrum bırakmışlardı. Âzerbaycan da Celaleddin tarafından fethedilmiştir.

-31-
İran Atabekleri yahut Salgurlular

Aslında Türkmen bu Atabekler Salgur neslinden geliyorlardı. Asıl Fars vilayetinde hükümran olmuşlardır. Şîraz bu vilayetin payitahtıdır. Müverrihlerde bu hükümdarlara müteallık hiçbir malûmat elde edemedim. D'Herbelot'un gösterdiği cedveli buraya naklediyorum. 543 hicrî ve 1148 miladî târihinde hükümran olmaya başlamışlardır.

Muzaffereddin Sunkur ibn Mevdûd ibn Salgur, 12, 13 sene hükümran olmuştur.

Muzaffereddin Zengî, Mevdûd'un oğludur. 14 sene hüküm sürmüştür.

Muzaffereddin Tekele, Zengî'nin oğludur. 20 sene hükümet etmiştir..591/1194

Muzaffereddin Ebû'l-Şücâ Sa'd, Zengî'nin oğlu.. 29 sene hükûmet etmiştir..623/1226

Muzaffereddin Ebûbekir, Sa'd'ın oğlu. 35 sene hüküm sürmüştür. .658/1259

Sa'd, Ebûbekir'in oğludur. Takriben 2 sene hüküm sürmüştür.

Muhammed ibn Es'ad ibn Ebûbekir, 7 ay hükümet etmiştir.

Muhammed-şah bin Salgur-şah bin Sa'd, 8 ay hüküm sürmüştür.

Muzaffereddin Selçuk-şah bin Salgur-şah, 5 ay hükümetv etmiştir. .662/1263

Ayş[İş] Hâtun, Sa'd'ın kerîmesidir. 663/1264

Atabekler sülalesinden yalnız başına kalan bu melike bir Moğol kumandanına varmıştı. Hulagu tarafından Şîraz Melikesi nasb edildi. Bir sene hükümran oldu. 663 hicrî ve 1264 miladî târihinde vefat etmiştir.

Bu Salgurlulardan biri daha vardır ki Muzaffereddin Ebû Şücâ Sa'd ile birlikte Irak'ta hükümran olmuştur. İsmi:

Kutbeddin Tuğrul ibn Salgur bin Mevdud'dur.

-32-
Hârezm Sultanları

Hârezmliler sülalesinin başlangıcı olmak üzere 490 hicrî ve 1097 miladî târihi gösteriliyor. Bu sülalenin birinci sultanı olan Kutbeddin Muhammed, Bilge-Tekin'in kölesi olup Selçuklu sultanları nezdinde doğancı-başı vazîfesini gören Anuş-Tekin namında bir Türk'ün oğludur. Efendisinin vefatında ona halef oldu ve sarayda pek çok nüfûz kazandı. Oğlu Kutbeddin'in talim ve terbiyesi husûsunda pek itinâ gösterdi. Selçuklu sultanı Berkyaruk'un ordularının kumandanı Emîrdâd Horâsan Türkleri arasında ortaya çıkan ve Hârezm vâlisinin vefatıyla sonuçlanan karışıklıkları yatıştırmak için oraya gittiği zaman Horâsan vâliliğini 490 hicrî ve 1097 miladî târihinde Hârezmşah ünvânıyla Muhammed'e verdi. Muhammed adâleti hasebiyle kendisini tebaasına sevdirdi. Cömertliği ve elinin açıklığı dolayısıyla bir çok âlimleri yanına topladı. Her gün artmakta olan şevket ve kudreti Sultan Sencer tarafından görevinde bırakıldıktan sonra büsbütün arttı. Pâyitahtları Hârezm şehri olan Hârezm sultanları işte bu suretle müesseseleşmişlerdir. Bunlar daha sonra Selçukluları mahv ederek memleketlerini zapt ettiler. Ordularıyla Tataristan'a girdiler. Cengiz Han ile halefleri onları kendi memleketlerini müdâfaa mecburiyetinde bırakmasalardı şüphe yok ki Çin'e kadar olan bütün o geniş ülkeleri zapt edeceklerdi.

	Hicrî/Miladî
Kutbeddin Muhammed, 31 sene hükûmet etmiştir.	521/1127
Atsız, Muhammed'in oğludur. 29 sene hükûmet etmiştir. 9 Cemâziyelâhir'de vefat etmiştir.	550/1155
İl-Arslan, Atsız'ın oğludur. 18 sene hükûmet etmiştir	568/1172
Sultan-şah Mahmud, İl-Arslan'ın oğludur. Hal' edilmiştir. 20 sene hükûmet sürmüştür.	588/1192
Alâeddin Tekiş, İl-Arslan'ın oğludur. 8 sene hükûmet etmiştir. Ramazan'ın 20'sinde ölmüştür.	596/1200
Alâeddin Muhammed, Tekeş'in oğludur. 21 sene hüküm sürmüştür	617/1220
Celâleddin Manguberti, 11 sene hüküm sürmüştür. Şevval ayında öldürülmüştür	628/1231

Hârezmlilerin şevket ve kudreti Cengiz Han kumandasındaki Moğol ordularını durdurmaya kâfî gelmedi. Cengiz Han'dan firara mecbur olan Sultan Muhammed Hazar Denizi'nde bir adaya çekildi. Orada terk edilmiş, muhtaç ve âciz bir halde hayatı terk etti. Yerine geçen ve Moğolları bir çok defalar mağlup eden Celaleddin Suriye taraflarında yeni fütuhata nâil oldu. Fakat nihâyet mağlup düştü. 628 hicrî ve 1230 miladî târihinde, zevk-u sefâ ile meşgul olduğu sırada Moğollar ansızın kendisini Diyârbekir'de bastılar. Celaleddin Kürdlerin yanına kaçtı, orada öldürüldü. İşte doğunun en büyük hükümdarlarından biri ve kendisiyle birlikte bütün sülalesi bu suretle sona ermiş oldu. Kumandanlarından bazıları ordusunun enkazını toplayarak Suriye'de pek çok tahribatta bulundular, Yafa yakınında Frankları mağlup ve Kudüs'ü yağma ettiler. Bizim müverrihlerimiz kendilerine "Khorasmius" derler. Barbar Han dedikleri Bereket Han bu kumandanların en mühimlerinden biri idi. Diğer kumandanlar şunlardır: Küşlü Han, Saru Han, Kır Han, Böri Han. Fakat bütün Suriye hükümdarları ittifak edince Hârezmliler mağlup oldular, kumandanları maktul düştü. Geriye kalanları dağıldı, Moğol ordularına girdi.

-33-
Kara Koyunlu Türkmenleri

Kara Mehmed bu sülalenin kurucusudur. İlhanlılar sülalesinden Sultan Üveys, yaptığı hizmetlere mükâfaten onu bütün Türkmenlere kumandan tayin etmişti. Kara Mehmed'in oğlu Kara Yusuf babasının bu görevine vâris oldu. Fakat o kadar kuvvetlendi ki İlhanlı hükümdarlarını tanımak istemeyerek Bağdad'ı, sonra Tebriz'i ele geçirdi. Bu Türkmenler Ermenistan'da ve Mezopotamya'da hükümran oldular. Kendilerine Kara Koyunlu Türkleri de derler. Çünkü bayraklarında bir kara koyun resmi vardı. 806 hicrî ve 1403 miladî târihinde hüküm sürmeye başladılar.

Kara Yusuf, Kara Mehmed'in oğludur. 823/1420
Emîr İskender, Kara Yusuf'un oğludur. 841/1437
Cihan-şah, İskender'in oğludur. 872/1467
Hasan Ali Mirza, Cihan-şah'ın oğludur. 873/1468

Hasan Ali, pederi Cihan-şah'ın ölümünün intikamını almak için iki yüz bin kişilik bir ordu topladı. Horâsan'da hükümran olan Timür-leng zürriyetinden Ebûsaîd Sultan üzerine yürüdü. Ebûsaîd Sultan hücum eder etmez Hasan Ali askerleri tarafından terk edildi. Fakat Ebûsaîd'den kaçarken Uzun Hasan'ın eline düştü. O da kendisini katlettirdi.

-34-
Ak Koyunlu Türkmenleri yahut Bayındırlılar

Ak Koyunlu sülalesi Kara Koyunluların enkazı üzerinde kurulmuştur. Bayraklarında ak koyun resmi taşıyan bu hükümdarlar Anadolu'da ve Mezopotamya'da yerleşmiş Türkmenler idi. Yunanlılar kendilerine "Aspirobatade" derlerdi. Uzun Hasan'ın hükümranlığı zamanında bu Türkmenler Asya'da pek kuvvetli idiler; geniş ülkelere mâlik bulunuyorlardı.

Tur-Ali Beğ.
Fahreddin Kutlu Beğ, Tur-Ali'nin oğludur.
Kara İlük Osman, Kutlu Beğ'in oğludur............ 809/1406
Hamza Beğ, Kara İlük'ün oğludur............ 848/1444
Cihangir bin Ali Beğ bin Kara İlük............ 872/1468
Uzun Hasan, Ali Beğ'in oğludur............ 883/1478
Halil Beğ, Uzun Hasan'ın oğludur............ 884/1479
Yâkub Beğ, Uzun Hasan'ın oğludur............ 896/1490
Baysungur Mirza, Yâkub Beğ'in oğludur.
Halil'in, Yâkub'un ve bunun hükümranlıkları zamanında *Mesîh Beğ* sultanlığını ilan etmişti. 898 hicrî 1492 miladî târihinde vefat etmiştir............ 898/1491
Rüstem Beğ, Uzun Hasan'ın torunudur............ 902/1496
Ahmed Beğ Uğurlu'nun oğludur Bir sene hükümran olmuştur.
Elvend Mirza bin Yusuf Beğ bin Uzun Hasan............ 910/1504
Murad Beğ, Yâkub Beğ'in oğludur............ 914/1508

İran hükümdarı Şah İsmâil 914 hicrî ve 1508 miladî târihinde Bağdad'ı zapt etti ve bu Türkmen sülalesi mahv oldu. Saltanat başlangıçları Uzun Hasan'ın Kara Koyunlu sülalesinden Hasan Ali'yi mağlup ettiği 873 hicrî ve 1478 miladî târihine rastladığı kabul edilmiştir.

-35-
Bahriye Memlûkleri

Moğollar, Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın idâresi altında Kapçak ülkesini zapt ettikten sonra Suriyeli bazı tüccarlar Moğollar tarafından esîr edilmiş bir çok Kapçakları satın aldılar ve bunları Mısır'da hüküm süren Selahaddin sülalesinden Necmeddin Eyyûb'a sattılar. Bu hükümdar onları deniz sâhilinde Ravza (Roza) şehrinde büyük bir itina ile terbiye ettirdi. Bundan dolayı kendilerine "Bahriye Memlûkleri" ismi verilmiştir. Yaşları müsait olduğu zaman kendilerine ok atma talimi yaptırıldı. Hükümdar huzûrunda talim yapıyorlardı. Kendilerine yaşlarına uygun yaylar veriliyordu. Bu delikanlılar sultanın sırmalı armasını taşıyorlardı. Aralarında bir fark tesis etmek için buna lal renkte çizgiler, güller, çiçekler, atmacalar ve sâir bunlara benzer resimler ilave etmişlerdi. Bunlar "Halka" yani sultanın muhafız askerleri idiler. Başka köleler sultanın nezdinde başka memuriyetlere geçmişlerdi. İçlerinden bazıları imparatorluğun en yüksek mansıbına çıktılar ve hükûmeti bildikleri gibi idâre ettiler. Sen Lui, Mansura muhasarasında esîr düşmek felaketine uğradığından, Eyyûbî sülalesinden Sultan Melikü'l-Muazzam, büyük Memlûklerin bütün hüküm ve nüfûzu ele geçirmiş olduklarına, kendisine sultan ünvânından başka bir şey kalmadığına dâir küçük memlûkler tarafından vukû bulan maruzat üzerine, Franklar, Dümyat'ı teslim etmeleri ve mühim bir meblağ vermeleri şartıyla Sen Lui ile sulh yaptı. Büyük Memlûkler, sultanın kendi haberleri olmaksızın sulh akdettiğini haber alınca saraya hücum ederek ateş verdiler. Sultan kaçarken her taraftan atılan oklar altında Nil nehrinde öldü. Vefatından sonra Memlûkler hükûmeti, Melikü'l-Muazzam'ın halefi Melikü's-Sâlih'in zevcesi Şeceretü'd-dür'e verdiler. Bu büyük Memlûklerden biri olan Türkmen Aybeg orduların kumandasına memur edildi. Fakat üç ay sonra Mısır hükümdarı oldu. Bu, Mısır'da hükümdar olan ilk memlûktür. Saltanatının başlangıcınbda bazı karışıklıklar oldu. Bazı memlûkler Selahaddin sülalesine mensup hükümdarları tekrar tahta çıkarmak için beyhude yere uğraştılar. Aybek, 648 hicrî ve 1250 miladî târihinde müstakil oldu. Bu hükümdarların sarayı Büyük Kāhire'de idi. Bütün mısır'a ve Suriye'nin büyük bir kısmına sâhip bulunuyorlardı.

Muizzeddin Aybek el-Türkmânî Ebî Şenkir, Rebîülevvel'in 23'üncü Salı günü vefat etmiştir. 6 sene 11 ay hükümran olmuştur. ... 655/1257

Melikü'l-Mansur Nureddin Ali, Aybek'in oğludur. 4 Zilkade'de yahut diğer bir rivâyete göre Zilhicce başında hal' edilmiştir. 11 ay hükümran olmuştur. 2 sene 8 ay hüküm sürmüştür 657/1259

Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz, Zilka'de'nin 17'inci Cumartesi günü öldürülmüştür. 11 ay, diğer bir rivâyete göre 17 ay 17 gün hüküm sürmüştür 658/1260

Melikü'z-Zahir Rükneddin Ebû'l-Feth Beybars el-Bundukdârî, 27 Muharrem'de vefat etmiştir. 17 sene 2 ay 10 gün hükümran olmuştur. 676/1277

Melikü's-Saîd Nâsıreddin Ebû'l-Meâlî Muhammed Bereke Han, Beybars'ın oğludur. Rebîülevvel ayında hal' edilmiştir. 2 sene3 ay hükümran olmuştur. 678/1279

Melikü'l-Âdil Bedreddin Sülemiş (Selamış), Beybars'ın oğludur. 5 ay birkaç gün hükümran olmuştur 678/1279

Melikü'l-Mansur Ebû'l-Meâlî Seyfeddin Kalavun en-Necmî el-Elfî, Zilka'de'nin 6'ncı Cumartesi günü ölmüştür. 11 sene 3 ay ve birkaç gün hükûmet etmiştir.

Melikü'l-Kâmil Şemseddin Sunkur el-Aşkar, 678 hicrî ve 1280 miladî târihinde Şam'da sultanlığını ilan etti. Bu esnâda Kalavun Mısır'da hükümran oluyordu. Fakat 680 hicrî ve 1281 miladî târihinde Şam'ı geri verdi ve sulh yaptı. 689/1290

Melikü'l-Eşref Celaleddin Halil, Kalavun'un oğludur. Muharrem ayında öldürülmüştür. 3 sene 2 ay ve 4 veye 5 gün hükûmet etmiştir. 693/1293

Melikü'l-Kahir Beydarî, derhal katledilmiştir. 1 gün hükümet etmiştir.

Melikü'n-Nâsır Muhammed, Kalavun'un oğludur. Muharrem ayında hal' edilmiştir. 1 sene hükûmet etmiştir 694/1294

Melikü'l-Âdil Zeyneddin Ketbuğa el-Mansurî, Ramazan ayında hal' edilmiştir. 2 sene hükümran olmuştur. 696/1297

Melikü'l-Mansur Hüsâmeddin Laçin el-Mansurî, 11 Rebîülâhir'de öldürülmüştür. 2 sene 3 gün hükümran olmuştur. 698/1299

41 Günlük saltanat fâsılası

Melikü'n-Nâsır Muhammed, tekrar tahta çıkarılmıştır. Sonra 25 Ramazan'da hal' olunmuştur. 10 sene birkaç ay hükümran olmuştur. 708/1309

Melikü'l-Muzaffer Beybars Ebî Şenkîr el-Mansurî, 18 Şaban'da yahut bir rivâyete göre Şevval'de hal' edilmiştir. 11 ay hükûmet sürmüştür..709/1310

Melikü'n-Nâsır Muhammed, tekrar iclas olunmuştur. 32 sene 2 ay 19 gün saltanat sürmüş, 21 Zilhicce Cuma günü ölmüştür. Şevval'in 2'nci Perşembe günü tahta çıkmıştı..................741/1341

Melikü'l-Mansur Seyfeddin Ebûbekir, Nâsır'ın oğludur. Safer nihayetinde ölmüştür. 2 ay birkaç gün hükûmet sürmüştür...742/1341

Melikü'l-Eşref Alâeddin Kücek, Nâsır'ın oğludur. Ramazan ayında hal' edilmiştir. 5 ay hükûmet etmiştir. 742/1342

Melikü'n-Nâsır Şahâbeddin Ahmed, Nâsır'ın oğludur. Muharrem'de hal' edilmiştir. 3 ay hükûmet sürmüştür. 743/1342

Melikü's-Sâlih İmâdeddin İsmâil, Nâsır'ın oğludur. 3 sene 2 ay ve birkaç gün hükümran olmuştur. Rebîülâhir'in 4'ünde ölmüştür. 746/1345

Melikü'l-Kâmil Zeyneddin Şaban, Nâsır'ın oğludur. Bir sene birkaç ay hükümet sürmüştür. Cemâziyelevvel ayında hal' edilmiştir...747/1346

Melikü'l-Muzaffer Zeyneddin Hacı Gazanfer, Nâsır'ın oğludur. 1 sene 3 ay hükümet etmiştir. 12 Ramazan'da hal' olunmuştur...748/1347

Melikü'n-Nâsır Nâsıreddin Hasan, Nâsır'ın oğludur. 3 sene 10 ay hükûmet etmiştir. Receb başında hal' olunmuştur.................752/1351

Melikü's-Sâlih Celaleddin, Nâsır'ın oğludur. 3 sene 3 ay 14 gün hükûmet etmiştir. Şevval'in 3'ünde hal' edilmiştir.................755/1354

Melikü'n-Nâsır Nâsıreddin Hasan, tekrar iclas edilmiştir. 6 sene 7 ay ve birkaç gün hükümet sürmüştür. 9 Cemâziyelevvel'de hal' olunmuştur...762/1361

Melikü'l-Mansur Muhammed, Hacı'nın oğludur. Şaban'da hal' edilmiştir. 2 sene, 3 ay 5 gün hükûmet etmiştir......................764/1363

Melikü'l-Eşref Şaban ibn Hüseyin ibn Muhammed ibn Kalavun. 15 Zilka'de'de hal' olunmuştur. 14 sene 2 ay ve birkaç gün hükûmet etmiştir...778/1377

Melikü'l-Mansur Ali, Eşref'in oğludur. 5 sene 4 ay hükümet sürmüştür. Rebîülevvel'de, diğer bir rivâyete göre Safer'de ölmüştür. 783/1382

Bu hükümdar, 136 sene 7 ay hüküm süren Bahriye Memlûkleri hükümdarlarının sonuncusudur. Çerkesler sülalesinin kurucusu

olan Berkok onun yerine geçtiyse de 791 hicrî ve 1389 miladî târihte hal' edildi, Eşref Hacı tekrar tahta çıkarıldı. Mansur ünvanını aldı, Berkok'u Kerek'e hapsettirdi. Orada kendisini öldürtmek istedi. Berkok Şam'a kaçmak yolunu buldu. Suriye orduları onunla birleştiler. Hacı mağlup oldu. Berkok tekrar tahta çıktı.

-36-
Çerkes Memlûkleri

Çerkes denilen Çerkesistan ahalisi aslen Sibirya'dan ve Paykal gölü civarlarından çıkmışlardır. Altıncı asırda oralara yerleşmişlerdi. Hazar Denizi'nin batısına hangi târihte geçtikleri meçhuldür. Mısır'a getirilen bu millete mensup köleler de Eyyûbîler tarafından satın alınan kölelerin yol açtıkları değişmelerin aynını yaptılar. Bu Çerkeslerin birincisi olan Berkok, Osman namında biri tarafından satın alınarak Kırım'a götürülmüştü. Oradan Mısır'a gitti. Orada âzad edildi. O târihte Mısır'a mâlik olan memlûkler arasına girdi. Her hükümdar değişikliğinde bir kölenin tahta çıktığı görülüyordu. Berkok, kendisinden evvelkiler gibi tahta çıkmak bahtiyarlığına nâil oldu. O târihte Mısır sultanları kendilerini istedikleri gibi tahta çıkaran ve indiren milis askerlerine âdeta bağımlı idiler. Berkok 784 hicrî ve 1382 miladî târihinde sultan ilan edildi. Haleflerinin büyük kısmı aynı aynı milletten idiler. Bundan dolayı müverrihler Memlûkleri iki kola ayırırlar. Birincilere Türk derler. İkincilerden şimdi bahsediyoruz. Bunlara Burciye Memlûkleri namı da verilmiştir.

Melikü'z-Zâhir Ebûsaîd Berkok, 784 hicrî ve 1382 miladî târihinde hükümran olmaya başladı. 6 sene 6 ay ve birkaç gün hükûm sürdü.

el-Melikü'l-Mansur Hacı, tekrar tahta çıkarıldı. 18 ay kadar hüküm sürdü. 14 Safer'de hal' edilmiştir. 792/1390

Berkok, tekrar iclas edilmiştir. Şevval ayında ölmüştür. 801/1399

Melikü'n-Nâsır Zeyneddin Ebû's-Saâdât Ferec, Berkok'uın oğludur. 15 Rebîülevvel'de hal' olunmuştur. 6 sene 5 ay hüküm sürmüştür. 808/1405

el-Melikü'l-Mansur İzzeddin Abdülazîz, Berkok'un oğludur. Cemâziyelevvel ayında hal' edilmiştir. Takriben 70 gün hükümran olmuştur. 808/1405

Nâsır, tekrar iclas edilmiştir. 6 sene 10 ay hükümran oldu. Muharrem ayında hal' edilmiştir..815/1412

el-Melikü'l-Müeyyed Ebû Nasr Şeyhu'l-Mahmudî, 8 sene 5 ay 6 gün hükümran olmuştur. Muharrem ayında öldü..................823/1420

el-Melikü'l-Muzaffer Şahâbeddin Ebû's-Saâde Ahmed, 7 ay ve birkaç gün hüküm sürdü. Hal' edildi. 833 hicrî, 1429 miladî târihinde ölmüştür..823/1420

el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Ebû'l-Feth Tatar, 13 ay hükümet etmiştir. Şaban ayında tekrar iclas edilmiş, Zilhicce ayında ölmüştür. 824/1421

el-Melikü's-Sâlih Nâsıreddin Muhammed, Tatar'ın oğludur. 4 ay hükümet etmiştir. Rebîülevvel, diğer bir rivâyete göre, Rebîülâhir ayında hal' olunmuştur...825/1422

el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Ebû Nasr Barsbay, 16 sene 8 ay 6 gün hükümran olmuştur. Zilhicce ayında ölmüştür.......................841/1438

el-Melikü'l-Azîz Ebû'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf, 3 ay hükümran olmuştur. 19 Rebîülevvelde hal' edilmiştir.............................842/1438

el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Ebûsaîd Çakmak, 14 sene 10 ay hükümran olmuştur. 3 Safer'de vefat etmiştir. 857/1453

el-Melikü'l-Mansur Ebû's-Saâde Fahreddin Osman, 1 ay birkaç gün hükümran olmuş, Rebîülevvel başında hal' edilmiştir............857/1453

el-Melikü'l-Eşref Ebu'n-Nasr İnal (Aynal), 8 sene 2 ay 6 gün hükümran olmuştur. Cemâziyelevvel ayının 15'inde ölmüştür. 865/1461

el-Melikü'l-Müeyyed Şahâbeddin Ebû'l-Feth Ahmed, 4 ay hükûmet etmiştir. 18 Ramazan'da hal' olunmuştur.............................865/1461

el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Ebûsaîd Hoşkadem, Rebîülevvel'in 10'uncu cumartesi günü ölmüştür. 6 sene 6 ay hükümet etmiştir...872/1467

el-Melikü'z-Zâhir Ebûsaîd Yelbay, 56 gün hükümran olmuştur. 7 Cemâziyelevvel'de hal' olunmuştur...872/1467

el-Melikü'z-Zâhir Ebûsaîd Temür-buğa, 2 ay hükümran olmuş, 6 Receb'de hal' edilmiştir...872/1467

el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay, 29 sene 4 ay 20 gün hükümran oldu. 22 Zilka'de'de vefat etti. 901/1496

el-Melikü'n-Nâsır Ebû's-Saâde Muhammed

el-Melikü'l-Eşref Kansu Humsmiye, birkaç gün hükümet etti.

el-Melikü'n-Nâsır Ebû's-Saâde Muhammed, tekrar tahta çıkarılmıştır. Cem'an 2 sene 3 ay 1 gün hükûmet etmiştir..............904/1498

el-Melikü'z-Zâhir Ebûsaîd Kansu, 1 sene 8 ay hükümran olmuştur. 16 Rebîülevvel Cuma günü tahta çıkıp, 29 Zilka'de Cuma günü ölmüştür. 905/1499

el-Melikü'l-Eşref Ebu'n-Nasr Canbulat. 6 ay 16 gün hükümran oldu. 18 Cemâziyelâhir'de hal' edildi. 906/1500

el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin Tomanbay, 3 ay birkaç gün hükümran oldu. Ramazan nihayetlerinde hal' edildi. Zilka'de ayında öldürüldü. 906/1501

el-Melikü'l-Eşref Ebû'n-Nasr Seyfeddin Kansu el-Gurî, 25 Receb'de öldürüldü, 15 sene 9 ay 25 gün hükümran oldu........ 922/1516

el-Melikü'l-Eşref Tomanbay, 22 Rebîülevvel'de öldürüldü. Üç buçuk ay hükümran oldu........ 923/1517

Kansu el-Gûrî Türk İmparatoru Sultan Selîm ile harb etti. Halep yakınında vukûa gelen bir muhârebede maiyetindekiler kendisini terk ettikleri için mağlup oldu ve atların ayakları altında ezildi. Bunun üzerine memlûkler onun yerine Tomanbay'ı çıkardılar. Fakat üç ay sonra o da Suriye'de Selîm tarafından mağlup edildi ve 923 hicrî ve 1517 miladî târihinde darağacına çekildi. Onunla Mısır hükûmeti mahv oldu ve Türk İmparatorluğunun bir vilayeti hâline geldi.

-37-
Osmanlılar

Konya Selçuklu Sultanları 708 hicrî ve 1308 miladî târihinde Moğollar tarafından tamamıyla çökertildikten sonra imparatorlukları bir çok küçük beğliklere bölündü. Anadolu'da yerleşmiş olan Selçuklu ve Türkmen emîrleri bulundukları vilayetlerde birer müstakil hükümdar kesildiler. İlk önceleri, Moğollara sahralara hâkim bulundukları sırada bunlar dağlara çekilmişlerdi. Bütün bu küçük beğliklerin miktarı on bir'dir. Bir tanesi Osmanlı Türklerinin ceddi Emîr Osman'ın idâresinde idi. Türk târihinde bu hükümdarın idâresi zamanından evvelki olaylar bu sülalenin şan ve şerefini artırmak için uydurulmuş masallardan ibârettir. Osman ile Orhan sâdece Selçuklu emîrleri idiler. Bunlar efendilerinin felaketinden istifâde etmişlerdir. Sonraları hem-civar bir çok emîrleri kayıt altına aldılar. Sonraki hükümdarlar zamanında bu Türkler Anadolu'yu tamamen

zapt ettiler. Birinci Bâyezid 797 hicrî ve 1393 miladî târihinde "Rum ülkesinin sultanı" olarak tanınmak üzere berat talebi için Mısır'a Halîfe'ye sefîrler gönderdi. Bu hükümdarların sonraları Hıristiyanlar ve Müslümanlar üzerinde elde ettikleri muzafferiyetler bu imparatorluğu Asya'nın en şevketli devletlerinden biri haline getirdi. Bugün İstanbul sarayında bunlar hükümrandırlar.

Osman Beğ, 10 Ramazan'da ölmüştür. 26 sene hükümran olmuş, 69 sene yaşamıştır. 726/1326

Orhan Beğ, Osman Beğ'in oğludur. 726 Ramazan'ının 10'unda ve miladî 1326 senesinde hükümdar ilan edilmiştir. 35 sene hükümran olmuş, 69 yaşında ölmüştür 761/1360

Murad Han Gâzî yahut *Murad-ı Evvel.* Ramazan ayında öldürülmüştür. 32 (??) sene hükümran olmuştur 791/1389

Yıldırım Bâyezid Han, Murad'ın oğludur. 14 sene 3 ay hükümet sürmüştür. 14 Şaban'da ölmüştür. 58 sene yaşamıştır. 805/1403

Süleyman Çelebi, Bâyezid'in oğludur. 7 sene 10 ay hükümran olmuştır. 813/1410

Melikü'l-Eşref Musa Çelebi, Bâyezid'in oğludur. 3 sene 6 ay saltanat sürmüştür. 816/1413

Mehmed Han Gâzî yahut *Mehmed-i Evvel,* Bâyezid'in oğludur. 824/1421

el-Melikü'l-Âdil Murad Han yahut *Murad-ı Sânî,* Mehmed'in oğludur. Şubat ayında, 7 Muharrem'de ölmüştür. 855/1451

Ebû'l-Feth Mehmed Han Gâzî yahut *Mehmed-i Sânî,* Murad'ın oğludur. Mayıs ayında, 5 Cemâziyelevvel'de ölmüştür. 886/1481

Bâyezid Han yahut *Bâyezid-i Sânî,* Mehmed'in oğludur. 32 sene hükümran oldu. 70 sene yaşadı. Safer ayında vefat etmiştir... 918/1512

Selîm Han yahut *Selîm-i Evvel,* Bâyezid'in oğludur. 19 Safer'de hükümdar ilan edilmiştir. 54 sene yaşamıştır. Şevval'in 9'uncu Cumartesi günü vefat etmiştir. 926/1520

Süleyman Han yahut *Süleyman-ı Evvel,* Selîm'in oğludur.74 sene yaşadı, Safer ayında öldü. 974/1566

Selim-şah yahut *Selîm-i Sânî,* Süleyman'ın oğludur. 974 senesi Rebîülevvel'inin 9'unda ve 1560 miladî târihinde hükümdar ilan edilmiştir. 28 Şaban'da vefat etmiştir 982/1574

Murad Han yahut *Murad-ı Sâlis,* Süleyman'ın oğludur. 20 sene 8 ay hükûmet sürmüştür. 6 Cemâziyelevvel'de ölmüştür..... 1003/1595

Mehmed Han yahut *Mehmed-i Sâlis,* Murad'ın oğludur. 9 sene 2 ay hükûmet etmiştir. Receb'in 18'inde vefat etmiştir........ 1012/1603

Ahmed Han yahut *Ahmed-i Evvel,* Mehmed'in oğludur. 14 sene 4 ay hükûmet sürmüştür. 23 Zilka'de'de ölmüştür. 1026/1617
Mustafa Han, Mehmed'in oğludur. Rebîülevvel'in 3'ünde hal' edilmiştir. 3 ay 8 gün hükümran olmuştur 1027/1618
Osman Han yahut *Osman-ı Sânî,* Ahmed'in oğlu'dur. 8 Receb'de ölmüştür. 4 sene 4 ay 6 gün hükûmet sürmüştür. 1031/1622
Mustafa Han, tekrar iclas olunmuştur. Zilka'de'nin 15'inci Pazartesi günü hal' olunmuştur. Bir sene 4 ay hükûmet etmiştir 1032/1623
Murad Han yahut *Murad-ı Râbi,* Ahmed'in oğludur. 15 Şevval'de ölmüştür 1049/1639
İbrahim Han, Ahmed'in oğludur. 18 Receb'de ölmüştür 1059/1649
Mehmed Han yahut *Mehmed-i Râbi,* İbrahim'in oğludur. Teşrin-i evvelde (Ekim), Muharrem'in 3'ünde hal' olunmuştur. 1693 senesi kânun-ı sânîsinde (Ocak) ölmüştür 1099/1687
Süleyman Han yahut *Süleyman-ı Sânî,* İbrahim'in oğludur. 26 Ramazan'da, 11 Hazîran'da vefat etmiştir 1102/1691
Ahmed Han yahut *Ahmed-i Sânî,* İbrahim'in oğludur. 27 Kânun-ı sânîde (Ocak'ta) ölmüştür. 1106/1695
Mustafa Han, Mehmed-i Râbi'nin büyük oğludur. Eylül ayında hal' edilmiş, 1707 Nisanında vefat etmiştir 1115/1703
Ahmed Han yahut *Ahmed-i Sâlis,* Mehmed'in oğludur. Teşrin-i evvelde (Ekim'de) Hal' olunmuş, 1736 senesi Hazîran'ının 23'ünde vefat eylemiştir.

1755 târihinde bu hükümdarın dört çocuğu daha vardı: Mehmed, 37 yaşında; Mustafa, 37 yaşında; Bâyezid 36 yaşında; Seyfeddin 27 yaşında. 1143/1730
Mahmud Han, Mustafa'nın oğludur. 1696 senesi Eylül'ünün 18'inde doğmuş, 13 Kânun-ı evvel'de (Aralık'ta) vefat etmiştir 1168/1754
Osman yahut *Osman-ı Sâni,* [Sâlis olması gerekir- E.K.] Mahmud'un küçük kardeşidir. Bugün hükümran olmaktadır.

Bu hükümdarlar el'an İstanbul tahtında bulunmaktadırlar.

-38-
[Moğollar]

Moğollar, bütün târihçilerin teslim etmiş oldukları üzere, Türk milletinden gelmiş husûsî bir aşîret idiler. Bunları yalnız Cengiz

Han zamanından itibaren tanımış olan Batı ve Acem müverrihleri Cengiz Han'dan evvel bir çok hanları olduğunu iddia ederek isimlerini de zikr eylerler. Bu hanlar yukarıda zikrettiklerimden yani Türk hanlarından veya tanjularından başka kimseler olamazlar. Fakat ben bunların isimlerini, ecnebi kelimeleri tahrif eden Çin müverrihlerinden istiare edilmiş isimlerle mukayese edilebilmeleri için, Türk hanlarının isimler cetvelini buraya nakletmeye lüzum hissediyorum. Araplarla Acemler bu hanların neslini Nuh'un oğlu Yâfes'e kadar çıkarırlar. Ben burada Cengiz Han sülalesinden *Tatarların Târih-i Ensâbı* (Tatarların Soykütüğü) muharriri Hârezm hükümdarı Ebû'l-Gâzî Bahâdır Han'ın hıfzettiği an'aneleri naklediyorum.

Tutuk, Türk'ün oğludur. 240 sene yaşamıştır.
İlce Han, Tutuk'un oğludur.
Dibakuy Han, İlce Han'ın oğludur.
Geyuk Han, Dibakuy'un oğludur.
Alınca Han, Geyuk'un oğludur.

Bu hükümdarların idâresi zamanında Türk İmparatorluğu iki kısma ayrıldı. Bunlar iki mühim millet vücuda getirdiler. Birisi Tatarlar diğeri Moğollar idi. Zannıma kalırsa bu Moğolların hanları kadîm Hiung-nuların tanjularıdır.

Kadîm Tatar Hanları

Tatar Han, Alınca Han'ın oğludur.
Buka Han, Tatar Han'ın oğludur.
Yelence Han, Buka Han'ın oğludur.
Atlı Han, Yelence Han'ın oğludur.
Atsız Han, Atlı'nın oğludur.
Orda Han, Atsız'ın oğludur.
Baydu Han, Orda'nın oğludur.
Süyünç Han, Baydu'nun oğludur.

Kadîm Moğol Hanları

Bu hükümdarlar yukarıki Tatar hanları ile aynı zamanda saltanat sürüyorlardı.

Moğol Han, Alınca Han'ın oğludur.
Kara Han, Moğol Han'ın oğludur.
Oğuz Han, Kara Han'ın oğludur. 116 sene hükümran olmuştur.
Kuyun Han yahut Gün Han, Oğuz'un oğludur. 70 sene hükûmet sürmüştür.
Ay Han, Gün Han'ın kardeşidir.
Yılduz Han, Ay Han'ın akrabasındandır.
Mengli Han, Yılduz'un oğludur.
Tingiz Han yahut Tunguz Han, Mengli'nin oğludur.
İl Han, Tingiz'in oğludur.

Tatarlar bu hükümdarı mağlup ettiler. Moğol imparatorluğu mahv oldu. Katliamdan kurtulabilen Kayan ile Neguz [?] Ergenekon dağlarına kaçtılar. Orada zürriyetleri o kadar çoğaldı ki yeni bir imparatorluk tesis edecek kadar kuvvet buldular. Bu, Türk İmparatorluğu olmak lazım geliyor. Bu millet dağlar içinde kapalı kaldığı sırada husûsî hanları vardı.

Börtecene, Ergenekon dağlarından çıktıkları vakit Moğolların reisi idi.
Kusdil, Börtecene'nin oğludur.
Bıçın Kayan, Kusdil'in oğludur.
Kapçı Mergan, Bıçın Kayan'ın oğludur.
Mangu Acın Bora, Kapçı Mergan'ın oğludur.
Bügbenden, Mangu Acın Bora'nın oğludur.
Samsavcı, Bügbenden'in oğludur.
Kaymacu, Samsavcı'nın oğludur.
Temirtaş, Kaymacu'nun oğludur.
Mengli Hoca, Temirtaş'ın oğludur.
Yılduz Han, Mengli Hoca'nın oğludur.

Bu hükümdarın iki oğlu oldu. Bunlar kendisinden evvel vefat ettiler. Birincisinden Dabun Bayan isminde bir erkek, ikincisinden Alankua namında bir kız çocuk kaldı. Bunları birbiriyle evlendirdi. Bu izdivaçtan iki çocuk dünyaya geldi. İsimleri Belgeday ile Bekceday'dı. Alankua dul kaldı. Olağandışı bir surette üç evlat daha doğurdu. Bukum Katagun, Busgın Zalzı, Bozıncır Mugak ki Moğolların hanı olmuştur.

Bozıncır, Alankua'nın oğludur.

Tuka yahut Bukar, Bozıncır'ın oğludur.

Dutumin Han yahut Dutumna Han, Tuka'nın oğludur.

Kaydu Han, Dutumin'in oğludur.

Basıkar yahut Baysankur Han, Kaydu'nun oğludur.

Tuman Han yahut Tumene Han, Baysıkar'ın oğludur.

Kabal yahut Kubla Han, Tumene'nin oğludur.

Burtan Han, lakabı Bahadır'dır. Kabal'ın oğludur.

İsukay yahut Bisugay, Burtan'ın oğludur.

Bu hükümdar yeni Moğol İmparatorluğu kurucusu Cengiz Han'ın babasıdır.

-39-
Moğollar, Çin lisanında: Mum-ku'lar

Dokuzuncu ve onuncu asırlarda, Tamlar sülalesi Çin'de hükümran olduğu sırada, o zaman Mum-U daha sonra Mum-ku denilen bir Moğol aşîreti Niu-çe ülkesinin kuzeyinde sâkin bulunuyordu. 1135 miladî târihine doğru bunlar kuvvetlenmeye başladılar ve Kinler namı altında Tataristan'da ve Çin'in bir kısmında hükümran olan Tatarlara mukavemet edebilecek bir hale geldiler. O zaman aralarında Temuçin namında bir adam türedi. Bunun ataları bugün Karçın namını taşıyan ülkenin kuzeyinde sâkin bir aşîret teşkil etmişlerdi. Tatarlar nazarında en hakîr görüleni bunlardı. Pederi İsukay [Yesugey] zamanında sayıları pek artmıştı. Civardaki bir çok aşîretleri bu cümleden asıl Tatar denilen kavimleri kendilerine bağlamışlardı. İsukay, Temuçin denilen hanı esîr aldı. Bu seferden döndüğünde bir oğlu oldu. Ona muzafferiyetinin hâtırasını muhafaza için aynı ismi verdi. Temuçin, hayatının ilk senelerinde pederi İsukay'ı kaybetti. Aşîretinin büyük kısmı aynı âileden bulunan Tai-tsulara iltihak etti. Tai-tsular gelip genç Temuçin'e hücum ettilerse de perîşan oldular. Tatarlar Kinlere karşı isyan ettikleri zaman Temuçin tebaasıyla birlikte Onon nehrinden hareketle Kinlere iltihak etti. Onlar da kendisine mühim bir memuriyet verdiler.

Naymanlar o târihlerde Tataristan'da pek kuvvet sâhibi idiler. Temuçin Naymanlara tâbi idi. Bu Naymanların reisi olan Ta-yam Han, Merkitlerle birlikte gelerek Temuçin'in arazisini yağma etti.

Fakat mağlup oldu, maktul düştü. Tebaası dağıldı. Bu muzafferiyet Temuçin'in kuvvetini pek ziyâde artırdı. Si-Hiaların yahut Tangutların arazisine akınlar yaptıktan sonra bütün aşîretlerini Onon nehrinin menbalarında topladı. Orada imparator ilan edildi. 1206 miladî târihinde Cengiz Han ünvanını aldı. İmparatorluğunun genişliği malûmdur. Tataristan'ı kayıt altına aldığı, ordularının İran'a kadar girdiği malûmdur. Yerine geçen oğulları bütün Çin'i zapt ettiler, Halîfeler İmparatorluğunu mahv ettiler, Macaristan'a kadar akınlar yaptılar. Bu hükümdarların pâyitahtları Tataristan'da Karakurum şehri idi.

Tai-tsu-ing-tien-ki-yun-şim-vu hoam-ti yahut *Cengiz Han*, ismi Temuçin'dir. 1206 miladî senesinde, 3'üncü kamerî ayda Onon nehri yakınında imparator ilan edilmiştir. 624 hicrî senesi Ramazan'ının 4'ünde vefat etmiştir. 22 sene hükûmet etmiş, 66 sene yaşamıştır. 1277

Jui-tsong-cin-şim-kim-siam hoam-ti yahut *Tu-li Han*, Cengiz Han'ın oğludur. Vefatından sonra saltanat fasılasında hükûmet nâibi idi.

Tai-tsong-ing-ven Hoam-ti yahut *Oktay Han*, Cengiz Han'ın oğludur. 639 hicrî târihinde 56 yaşında vefat etmiştir. 13 sene hükümran olmuştur. Ebû'l-Ferec hata ederek 645 hicrî târihinde ve 1245 miladî târihinde vefat ettiğini söylüyor. Turakine Hatun'un hükûmet nâibliği de hsaba sokulduğu görülüyor. 1241

Hoam-heu-tai-ma-çin yahut *Turakine Hâtun*, Oktay Han'ın zevcesidir. 4 senelik saltanat arası esnasında hükûmet nâibesi idi. 1245

Tim-tsong-kien-pim Hoam-ti yahut *Geyuk Han*, Oktay'ın oğludur. 43 yaşında vefat etmiştir. 3 sene hükümran olmuştur. 1248

Oğulgatmış, Geyuk Han'ın zevcesidir. Saltanat aralığında hükûmet nâibesi ilan edilmiştir.

Hien-tsong-hu'un-su Hoam-ti yahut *Mangu Han*, 50 yaşında vefat etmiştir. 9 sene hükümran olmuştur. 1259

Bu hükümdarın vefatından sonra Moğol imparatorluğu muhtelif kavimlere bölündü. Bir kısmı İran'da bir kısmı Kapçak'ta hükümran oldular. Kublay Han Çin'de kendisine halef oldu. Hepsine hâkim imparator olmak üzere telakkî ediliyordu. Diğer taraflarda hükûmet edenler onun tarafından nasbedilmiş birer vâli gibiydiler. Fakat bu tâbi'iyyet uzun müddet devam etmedi. Bu muhtelif hükûmetler-

de saltanat eden hükümdarlar tahta çıktıkları vakit artık Çin'de hükümran olan Tatar imparatorunun müsâadesini talep etmediler.

-40-
Yu'enler Sülalesi yahut Çin Moğolları

Bu sülale Yu'en ismini aldı. Asya'nın büyük bir kısmını fethetmiş olan Cengiz Han bu sülalenin ilk temellerini atmıştır. Bir çok Tatar aşîretlerini kayıt altına aldıktan sonra, Şen-si kıt'asını Ha-mi'ye kadar ellerinde bulunduran Si-Hia Tatarlarına hücum etti. Niu-çe yahut Kin Tatarlarıyla harb etti, cebren Çin'e girdi. İran cihetindeki seferleri malûmdur. Mangu Han zamanında Moğol orduları bir taraftan Halîfeleri perîşan ettiler, diğer taraftan Çin'de bir çok mevkileri zapt ettiler. Ondan sonra imparator ilan edilen Kublay Han Çinlilerle harbde devam etti. Sunglar imparatoruna hücum ederek memleketlerinin pek içerilerine kadar girdi ve pâyitahtları Hung-çeu'yu ele geçirdi. İmparator esîr edilerek Pekin'e götürüldü. Halefi hemen akabinde vefat etti. Kuang-tung'da üçüncü bir imparatorun çıktığı görüldü. Büyük bir donanma, muazzam bir ordu vardı. Fakat hepsi perîşan oldu. Bu suretle Kublay Han bütün Çin'in mutlak ve müstakil hâkimi kesildi. Bunun üzerine muzaffer ordularıyla Japonya'ya girmek tasavvuruna kalktı. Fakat deniz onun hırsına bir mânia teşkil etti ve donanmalarını mahveyledi. Kublay doğudaki hükümdarların en büyüklerinden biridir. Çin, Pe-gu, Tibet, bütün Tataristan kıt'alarına mâlikti. Ko-şin-şin, Tun-kin, Kore kendisinin haraç-güzarı idiler. İran'da, Kapçak'ta kurulmuş olan diğer Moğol hükümdarları onu "Büyük Han" olarak tanıyorlar ve kendisine itaat ediyorlardı. Fakat halefleri zamanında boyunduruklarını atmaya başladılar. Yu'enler yalnız Çin'de ve Tataristan'ın bir kısmında hükümran oldular.

Şi-tsu-ven Hoam-ti yahut *Hu-pi-li* yahut *Kublay Han,* Tuli Han'ın oğludur. 35 sene hükümran oldu. 80 sene yaşadı. Hükümranlığı zamanında Marko Polo Çin'de idi...1294

Çim-tsong-kin-mim-kuam-hiai Hoam-ti yahut *Timür Han* bin Çikem bin Kublay. 42 sene yaşadı, 13 sene hüküm sürdü.........................1307

Vu-tsong-cin-huei-siuen-hiau Hoam-ti yahut *Censek Han* bin Terempilay bin Çikem bin Kublay. 31 sene yaşadı, 4 sene hükümran oldu. 1311

Cin-tsong-şim-ven-kin-hiau Hoam-ti yahut *Alciaptu Han*, Terempilay'ın oğludur. 36 sene yaşadı, 9 sene hüküm sürdü........................1320

İm-tsong-jui-şim-ven-hiau Hoam-ti yahut *Şitepala*, Alciaptu'nun oğludur. 21 yaşında katledilmiştir. 4 sene hükümran oldu....................1323

Tai-tim Hoam-ti yahut *Yesun-Timür Han* bin Kanala bin Cikem. 5 sene hüküm sürdü. 26 sene yaşadı. 1328

Mim-tsong-ye-hien-kim-hiau Hoam-ti yahut *Kuşilay Han* bin Censek. 30 sene yaşadı, 8 ay hükümran oldu. Hesaba katılmıyor. 1329

Ven-tsong-şim-mim-yu'n-hiau Hoam-ti yahut *Vad–timür Han*, Censek'in oğludur. 5 sene hüküm sürdü, 29 sene yaşadı......................1332

Tim-tsong-çum-şim-su-hiau Hoam-ti yahut *İlin-çipan*, Kuşilay'ın oğludur. 2 ay hüküm sürdü, 7 sene yaşadı. Hesaba katılmıyor.

Şun Hoam-ti yahut *Tuka Timür Han*, Kuşilay'ın oğludur. 51 sene yaşadı, 36 sene hüküm sürdü. Hükümranlığı sırasında Jean de Mandoville Çin'de idi. 1368

İmparator Şun-ti tahta çıkar çıkmaz kararsız, zevk ve safâya meyyal, devlet işlerinden nefret eder olduğu, bundan dolayı karışıklıklar çıktığı anlaşılmıştı. Ekâbir işin farkına vardılar. Bazıları bundan faydalandılar. Bazıları da nasîhat verdiler. Şun-ti nâzırlarına pek güvendi. Bir kıtlık çıkarak imparatorluk dâhilinde büyük tahribat yaptı. Muhtelif vilayetlerde bir takım gayrımemnunlar türedi. Ho-nan'da Han-lin-eul namında bir âsî imparator ünvanını aldı, âilesine Song ismini verdi. Çu namında diğer bir âsî Kiang-nan'da meydana çıktı. Çok geçmeden başına on bin kişi topladı. Bu âsî bir çok mevkileri ele geçirdi. Âsîlerin hepsi Şun-ti'nin kendilerine karşı sevk ettiği askerî kuvvetlere rağmen gittikçe ilerliyorlardı. Saray entrikalar içindeydi. Veliâhd tahta göz dikmiş, Şun-ti'yi saltanatı terke mecbur etmek için her vasıtaya müracaat ediyordu. Fakat bu tertip muvaffakıyetle neticelenmediğinden nâzırlardan bir çoğu velâhdin husûmetine maruz kaldılar. Bazıları zehirlettirildi. Bazıları idâma mahkûm edildi. Bu hareketler zaten mevcut olan nifakı bütün bütün artırdı. Âkil ve tecrübe sahibi nâzırlar saraydan uzaklaşıyorlar ve zuhûr edecek fırtınaya karşı emîn bir sığınak arıyorlardı. İşlerin başında iki fena adam vardı. İmparatorun hiçbir şeyden haberi olmuyordu. Şun-ti nihâyet Tataristan'da bulunan hükümdarlara müracaat mecburiyetinde kaldı. Fakat ona yardım teklifleri yalnız Çin'in idâresini Moğol milleti elinde muhafaza etmek ve kendisini tahtından indir-

mek fikriyle vukû buluyordu. Bundan dolayı kendi âilesine karşı asker toplamaya mecbur oldu.

Âsî Çu bir müddet sonra "U kralı" ünvanını aldı ve pek kuvvetlendi. Çu her tarafta muvaffak oluyor, Şun-ti her tarafta kaybediyordu. Çinliler imparatorluğun pâyitahtına yaklaştılar. Derhal Şun-ti bütün devlet büyüklerini topladı ve onlara Tataristan'a çekilmeye karar vermiş olduğunu bildirdi. Bir çokları ayaklarına kapandılar, ağlayarak, düşmana karşı yürümek teklifinde bulundular. Bu kadar utanç verici bir surette kaçmaktansa ölmenin tercih edilir olduğunu söylediler. Şun-ti bunları dinlemedi. Ertesi akşam âilesine mensup prens ve prenseslerle birlikte Tataristan yolunu tuttu. Pâyitahtı zapt edildi. Bunun üzerine Yu'en sülalesi tamamıyla söndü. Fakat veliahd Karakurum'da yeni bir sülale te'sis etti ki buna Kuzey Yu'enleri ismi verilmiştir. Çin'de yerlerini Mimler aldı.

-41-
Kuzey Yu'enleri Sülalesi yahut Kalka Moğolları Hanları

Mimler sülalesi kurucusu Çu yahut Hum-vu, Moğol Tatarlarını Çin'den tard edip son imparatorları Şun-ti'yi mağlup ettikten ve onu Tataristan'a kaçmaya mecbur eyledikten sonra Şun-ti'nin oğlu Yesurdar Han büyük Şa-mu çölünün öte tarafında yeni bir Yu'en sülalesi kurdu ki buna Kuzey Yu'enleri namı verilmiştir. Bu hükümdarlar Selinga, Orhon, Tula ve Kerlon nehirleri üzerinde yerleştiler. İşte Kalka İmparatorluğunun menşei budur. Cengiz Han ahfâdı bugün bu ismi taşımaktadırlar. Oralarda Tatarların eski âdetleri veçhile yaşıyorlar, yani sürülerini mer'adan mer'aya gezdiriyorlar ve öküzlere çektirdikleri çadırlar altında oturuyorlar.

Müverrihlerin hiç birinde Cengiz Han neslinden gelen Kalka Tatarları hanlarının sahih bir cetveline tesâdüf edemedim. Mamâfîh bu hükümdfarlardan bazı Çin târihçilerinin ve bizim seyyahlardan bazılarının hıfz ettikleri isimleri burada zikretmeyi münâsip görüyorum.

Yesurdar Han, Şun-ti'nin oğludur.

Doguz Timür, katl olunmuştur.

Yesu-ti-ulh.

Bu üç hükümdar birbirini takip etmişlerdir. Sonra bütün aşîretler dağıldılar ve Çin'e tâbi oldular.

Pu'en-ya-şi-li, 1400 târihlerinde hükümran bulunuyordu.

Muhammed, lakabı Şun-tim-vam'dır.

U-lu-tay yahut *Orday,* lakabı Ho-tim-vam'dır. Bu iki hükümdar aynı zamanda birer küçük han idiler. 1420 târihine doğru Orday Muhammed tarafından katledildi.

Muhammed Şun-tim-vam, 1420 târihinden sonra hal' edilmiştir.

Tu-tu-pu-hoa, onun yerine geçmiştir.

1688 târihinden evvel Kalkalar birbirinin kardeşi olan üç hüklümdar tarafından idâre ediliyorlardı.

Şe-sak-to Han, Elmütler tarafından hükûmeti elinden alınmıştır.

Tu-sik-to Han, firar etmiştir.

Şe-şin Han, 1691 târihinde Kalka Hanı ilan edilmiştir.

Man-çeu Tatarlarının Çin'e sâhip olduğu târihten sonra Kalka Moğoları kuvvetlerini pek kaybetmişlerdir. Çinliler bu hükümdarlara ünvanlar ve araziler vermişlerdir. Bu parçalanma netîcesinde Kalkalar imparatorluğu mahv olmuş sayılabilir.

-42-
Kamul Hanları

Uygur ülkelerinin doğusunda ve Şen-si vilayetinin kuzeybatısında Kamul, Kamil yahut Ha-mi şehri Tataristan dâhilinde husûsî bir devlet vücuda getirmiştir ki hiçbir zaman Küçük Buhârâ Hanlarına tâbi değildi. 713 târihlerine doğru Çin isminde bir âile burada yerleşmiş, bu şehre ve civarlarına sâhip olmuştu. Bunlardan 10 hükümdar geldi. İsimleri malum değildir. Moğollar Tataristan'ı zapt ettikleri zaman Kamul onların idâresine geçti, Çin'de hükümran olan Cengiz Han zürriyetine mensup hanlara tâbi kaldı. Bu Moğolların saltanatlarının sonlarına ve Çin'de Minglerin (Mimlerin) kuruluşlarının başlangıcına doğru Hu-na-şe-li-çe, Kamul hükümdarı oldu. Bunun Cengiz Han sülalesine mensup olup olmadığını bilmiyorum.

Hu-na-şe-li-çe.

Kemge-Timür, biraderi, kendisine halef olmuştur. 1397 târihinde hükümran bulunuyordu. Çung-şun-vam ünvanını taşıyordu.

Tu-tu-fu, Hu-na-şe-li-çe'nin oğludur, yukarıkine halef olmuştur. 1404 târihinde vefat etmiştir.

Kali-Timür, akrabasından, kendisine halef olmuştur.

Buna halef olan hükümdarların isimleri meçhuldür. Kamul, Elmütlere, sonra Çinlilere tâbi oldu. Bugün Çinlilerin elindedir.

-43-
İran Moğolları

Cengiz Han'ın torunu Hulagu Han, Halîfeleri kayıt altına almak için Mangu Han tarafından İran'a gönderilmişti. Hulagu Bağdad'ı zapt ettikten sonra Suriye'ye kadar ilerleyerek orasını da itaat altına aldı. Ordusuyla birlikte Tataristan'a dönmeyerek İran'da kaldı ve Tebriz'i pâyitaht yaptı. Hıristiyanlara müsâadekâr davrandı ve Müslümanlarla dâimî surette muharebelerde bulundu. Bununla beraber Hulagu müstakil bir hükümdar değildi. Sikkelerde ismi konulmazdı. Mangu Han'ın bir vekili gibi telakkî ediliyordu. Bu, Abaka Han'ın oğlu Argon Han zamanına kadar devam etti. Argon kendi ismini Çin'de bulunan Büyük Han'ın ismine ilave etmeye başladı. Oğlu Mahmud Kazan [Gazan] Han daha ileriye gitti. Büyük Han'ın ismini yok ederek müstakil bir hükümdar kesildi ve imparatorluğunu ancak kılıcına borçlun olduğunu beyan etti.

Bu İran Moğolları Suriye'nin büyük bir kısmını kayıt altına aldıktan sonra Anadolu'ya kadar ilerlediler ve direnme gücü gösteren Konya Selçukluları sülalesini mahv ettiler. Bu İran Moğollarının başlangıcı 657 hicrî ve 1258 miladî târihi olmak üzere tesbît ediliyor ki İmparator Mangu Han'ın vefatına tesâdüf eder.

Hulagu Han, Tuli Han'ın oğludur. 7 Rebîülâhir'de ölmüştür. Bazıları 664 târihinde vefat ettiğini söylüyorlar. 6 sene hüküm sürmüştür.......... 663/1265

Abaka Han, Hulagu'nun oğludur. 20 Zilkade'de vefat etmiştir. 17 sene hükûmet etmiştir.......... 681/1283

Ahmed Han yahut *Teküdar*, Abaka'nın oğludur. Cemâziyelevvel ayında öldürülmüştür. 683/1284

Argon Han, Abaka'nın oğludur. Rebîülevvel'de ölmüştür. 7 sene hükûmet etmiştir. 690/1291

Kencatu [Keyhatu?] Han, Abaka'nın oğludur. Rebîülâhir'de öldürülmüştür. 4 sene hükûmet etmiştir. 694/1295

Baydu Han bin Targan bin Hulagu, 8 ay hükûmet etmiştir. Aynı senenin Zilhicce'sinde hal' olunmuştur. 1295

Kazan Han, lakabı Muhammed bin Argon. 8 sene 10 ay hükûmet etmiştir. 14 Şevvâl'de ölmüştür. 703/1304

Olcaytu Han, lakabı Gıyâseddin Hudâbende Muhammed, 27 Ramazan'da ölmüştür. 716/1316

Ebûsaîd Bahadır Han, Olcaytu'nun oğludur. 19 sene hükûmet etmiştir. 12 Rebîülâhir'de ölmüştür. 736/1335

Arpa Han, Tuli Han neslindendir.

Musa Han bin Ali bin Baydu Han.

Muhammed Han, Hulagu neslindendir.

Cihan-Timür Han, Hulagun neslindendir.

Nûşirvan Han, Hulagu neslindendir.

Bu Moğolların kuvvet ve şevketi Ebûsaîd Bahadır Han'ın saltanatıyla nihayet bulur. Halefi Çobaniyan [Çobanlılar] sülalesi hükümdarları, hanları istedikleri gibi iclas ve hal' ediyorlardı. Nuşirvan, Melikü'l-Eşref Çobanî tarafından tahta çıkarıldı ve sonra hal' edildi. Eşref artık Cengiz Han âilesinden hiçbir hanı tahta çıkarmadı ve imparatorlukta müstakil hâkim olduğunu ilan etti. Fakat Kapçak İmparatoru Canıbek Han 756 hicrî ve 1355 miladî târihinde kendisini mağlup eyleyerek memleketlerini ele geçirdi. Bu Moğollar bütün İran vilayetleriyle Suriye'ye ve Ermenistan'a sâhip bulunuyorlardı.

-44-
Çobanlılar

Çobanlılar (Çobaniyan) diye yâd edilen Salduz aşîreti reisleri, İran Moğolları imparatoru Ebûsaîd Bahadır Han'ın saltanatı zamanında büyük bir nüfûz ve itibar sâhibi olmuşlardı. Emîr Çoban Ebûsaîd'in ordularının kumandanı idi. Vaktiyle Han'ın vasîsi bulunmuş, memleketi müstakilen idâre etmişti. Fakat kızını Ebûsaîd'e

vermekten imtinâ etmesi katledilmesine sebep oldu. Emîr Çoban'ın oğlu Timürtaş Mısır Memlûklerinin nezdine iltica etti. Ebûsaîd'in vefatını takip eden karışıklıklar arasında Timürtaş'ın oğlu Şeyh Hasan Küçük bir ordu ile Muhammed Han üzerine yürüdü ve onu mağlup etti. Muhammed Han'ı Hasan Celayir tahta çıkarmıştı. Hasan Küçük, han ünvanını almaksızın, zapt etmiş olduğu yerlerde müstakil bir hükümdar idi. Kendisi ve oğlu Çobanlılar sülalesini vücuda getirdiler. Hükümranlıklarının başlangıcı 738 hicrî ve 1337 miladî târihine tesâdüf eder.

Hasan Küçük, Timürtaş'ın oğludur.
Melikü'l-Eşref, Timürtaş'ın oğludur..756/1355

Bu hükümdarın zulmü ve sefahati yüzünden İran'daki Moğol büyükleri o zaman Kapçak'ta hükümran olan Canıbek Han'ı buldular ve onu Eşref'in elinden gelip hükûmeti almaya teşvik ettiler. Eşref 756 hicrî ve 1355 miladî târihinde Âzerbaycan'da Hoy yakınında vukûa gelen muharebede maktul düştü. Bütün memleketlerine sâhip olan Canıbek Han orada oğlu Berdi-beg'i bıraktı. Fakat bu hükümdar babası Canınek Han'ın vefatından sonra Kapçak'ta hükümran olmak üzere oraya dönmeye mecbur oldu.

-45-
İlkaniyan (İlhanlılar)

Ebûsaîd Bahadır'ın oğlu Argon İlhan neslinden geldiği için teşkil ettiği sülaleye İlhaniyan (İlhanlılar) namı verilen Şeyh Hasan Büzürk Celayir küçük bir sülale kurucusudur.[10] Bu hükümdarlar da Çobanlılar gibi Moğol İmparatorluğunu karıştıran karışıklıklardan istifâde ederek bazı vilayetleri ve bilhassa Irak'ı ele geçirdiler ve Bağdad'ı pâyitaht yaptılar. Irak-ı Arab ile Âzerbaycan'a sâhip bulunuyorlardı. Mösyö D'Herbelot hükûmetlerinin başlangıcının 737 hicrî ve 1336 miladî târihine rastladığını söylüyor.

[10] Müellifin bu ifâdesi külliyen yanlıştır. Bu hanedanın kurucusu olan Şeyh Hasan Celayir, Emîr Hüseyin'in, o da Akbuka Noyan'ın, Akbuka da İlkan Noyan'ın oğludur. İlkan Noyan Celayir aşîreti reisi olup Abaka Han'ın büyük emîrlerindendir. (Mükremin)

Hasan Büzürk, 20 sene hükümran olmuştur.................................757/1356
Sultan Üveys, Hasan'ın oğludur. 19 sene hüküm sürmüştür..........776/1374
Sultan Celaleddin Hüseyin Gürgân, Üveys'in oğludur........................783/1381
Sultan Mugîseddin Ahmed, Üveys'in oğludur...................................813/1410

795 hicrî ve 1392 miladî târihinde Timür-leng Ahmed'i Bağdad'dan çıkardı. Fakat birkaç sene sonra tekrar oraya döndü, yeniden sultan ilan edildi. Fakat uzun müddet rahatça kalamadı. Kara Koyunlu Türkmenleri hükümdarı Kara Yusuf 813 hicrî ve 1410 miladî târihinde Ahmed'i mağlup ederek esîr aldı. Bununla beraber memleketini kendisine iâde etti. Fakat Irak büyükleri Kara Yusuf'a Ahmed'in tabiatı iktizâsı olarak rahat duramayacağını, tekrar harbe başlamakta gecikmeyeceğini söylediler. Bunun üzerine Kara Yusuf da gerek Ahmed'in gerek çocuklarının katlini emretti.

-46-
Çağatay Hanları

Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han'ın hissesine Uygur hudutlarından Semerkand'a kadar Mâverâ-i Seyhun [Seyhun ötesi] kıt'ası ile Türkistan kıt'ası isabet etmişti. İli nehri civarlarında yer alan Bişbalıg pâyitahtı idi. Bu vilayetlerde kurulmuş olmakla beraber Çağatay Han Tataristan'da Cengiz Han'ın halefi olan biraderi Oktay Han'a bağlı kalıyordu. Ahfâdı bu kıt'ada kaldılar. Memleketlerine Çağatay namı verildi. Küçük BuhârÂ kıt'asının büyük bir kısmını bu ülke teşkil eder. Burada saltanat eden hükümdarların elde etmiş olduğum isimler listesi pek mevsuk değildir.

Çağatay Han, Cengiz Han'ın oğludur. 630/1240
Pisu-Mengu Han, Çağatay'ın oğludur.
Kara Hulagu Han bin Moatukan bin Çağatay
Mübârek-şah, Kara Hulagu'nun oğludur.
Argune Hatun Mübârek'in çocukluğu zamanında hükûmeti idâre etmiştir.
Alnu, Baydar'ın oğludur.
Barak Han, Mu-tu Han'ın oğludur. 1260 târihlerinde vefat etmiştir.
Negi Han, Sarban'ın oğludur.
Buka-timür Han, Mu-tu Han neslindendir.
Doa Han, Barak Han'ın oğludur.

Küncek Han
Taliku Han
Yesun-buga Han, Doa Han'ın oğludur.
Doa-timür Han.
Tirma-şirin Han. 728/1327
Botan Han
Cengşi Han
Yesun-timür Han yahut *Pisun-timür.*
Ali Sultan 733/1332
Kazan Sultan Han, 14 sene hükümet sürmüştür...........................747/1346
Dânışmendce Han, derhal hal' edilmiştir.
Bayan-kulı Oğlan bin Surağdu bin Doa Han. 759/1357
Timür-şah Oğlan, Yesun-timür'ün oğludur.
Tuğluk-timür Han, 761 hicrî ve 1359 miladî târihinde Mâverâ-i Seyhun kıt'asını fethetmiştir. 764 hicrî, 1362 miladî târihinde vefat etmiştir.
İlyas Hoca Han, Tuğluk-timür'ün oğludur. Atılmıştır. 765/1363
Kâbil-şah Oğlan bin Derci bin İlçikday.
Âdil Sultan 770 hicrî ve 1368 miladî târihinde hükümdar idi.
Suyurgatmış Oğlan, 771 hicrî ve 1369 miladî târihinde hükğnmdar idi.
Mahmud-şah, Suyurgatmış'ın oğludur. 800 hicrî ve 1397 miladî târihinde hükümdar bulunuyordu.

Timür-leng şevketinin zirvesine ulaşınca gerek kendisi gerek halefleri Cengiz Han sülalesi hanlarının isimlerini telaffuz etmemeye başladılar ve Mâverâ-i Seyhun ülkesine sâhip oldular.

-47-
Kapçak Moğol Hanları

Cengiz Han Büyük Tataristan kavimlerinin büyük kısmını kayıt altına aldıktan sonra oğlu Tuşi Han'ı mühim bir ordu ile kuzey ülkelerinin yani Kapçak, Rusya, Macaristan, Lehistan ve Bulgaristan kıt'alarınıun zaptına gönderdi. Tuşi Han ilk önce Kapçaklıları mağlup etti. Bunlar Macaristan'a kadar kaçtılar. Oradan Tuşi Han gidip Poloçyenleri kayıt altına aldı. Ruslar bunlara yardım ettiklerinden dolayı Ruslara da hücum ederek Boristen nehrine kadar takip etti. Bu esnâda Tuşi Han öldü. Yerine oğlu Batu Han'ı bıraktı.

O da fütuhata devam etti. Moskova'yı aldı, bütün Rusya'yı tahrip eyledi. Moğollar Lehistan'a ve Macaristan'a kadar girdiler. Sonra memleketlerine döndüler, Volga sâhilinde yerleştiler. Batu Han burada Saray şehrini binâ etti. Bu şehir pek meşhur oldu ve Moğol imparatorluğuna pâyitaht teşkil eyledi.

Tuşi [Coçı] Han, Cengiz Han'ın oğludur. Rus târihine göre 6734 senesinde vefat etmiştir. 1226
Batu [Sayın] Han, Tuşi'nin oğludur. 6764 târihinde vefat etmiştir. 1256
Bereke Han, Batu'nun kardeşidir. 665 hicrî târihinde vefat etmiştir. 1266
Mengu-timür Han, Bereke Han'ın kardeşidir. 6789 târihinde vefat etmiştir. 1281
Turan Mengu Han, Batu'nun oğludur. 6795 târihinde vefat etmiştir. 1287
Tula-buga Han, Mengu-timür'ün oğludur. 6799 târihinde vefat etmiştir. 1291 1291
Toktu [Toktaka] Han, Tula-buga'nın kardeşidir. 6821 târihinde ölmüştür. 1313
Özbek Han, Toktu'nun oğludur. 6849 târihinde vefat etmiştir. 1341
Canıbek Han, Özbek'in oğludur. 6865 târihinde vefat etmiştir. 1357
Berdi-beg Han, Canıbek'in oğludur. 6867 târihinde vefat etmiştir. 1359
Kelenay-beg Han, Canıbek'in oğludur. 6868 târihinde vefat etmiştir. 1359
Nuvruz Han, 6868 târihinde vefat etmiştir. 1360
Hızır Han
Timür Hoca, 7 gün hükümet etmiştir.
Urus Han 1376
Tokta-kaya, Urus Han'ın oğludur. 1376
Timür-melik Oğlan, Urus Han'ın oğludur. 1376
Toktamış Han, Ruslara göre 6908 târihinde tard edilmiştir. 1400
Timür-kutluk Oğlan, Timür-melik'in oğludur. 6909 târihinde vefat etmiştir. 1401
Şâzî Beg, Timür-kutluk'un oğludur. 6914 târihinde hal' edilmiştir. ...1406
Kıvırçan Oğlan aynı zamanda hükûmet eder.
Pulad Sultan. 1408
Timür Han, Timür-kutluk'un oğludur. 1410
Berdi Sultan, Toktamış'ın oğludur. 1412 târihinde hükümran bulunuyordu.
Muhammed Han, Timür Han'ın oğludur. 1430 ve 1472 târihlerinde hükümran bulunuyordu.
Ahmed Han, 1480 târihinde hükümdar bulunuyordu.

Murtaza, Ahmed'in oğludur. 1480'de mağlup olmuştur.
Seydahmed, Ahmed'in oğludur. 1485'te hükümdar bulunuyordu.
Şeyh Ahmed, 1502 târihinde hükümdar bulunuyordu.

Toktamış Han'ın saltanatı zamanından beri Kapçak İmparatorluğu karışıklık içindeydi. Hiçbir müverrihte Toktamış'ın haleflerinin mevsuk bir cetvelini elde edemedim. Burada isimlerini zikrettiğim hükümdarlar saltanat sürmüşlerse de târihlerini bilmiyorum. Belki isimleri unutulmuşlar da vardır. İhtimal ki Seydahmed ile Şeyh Ahmed aynı zâttır. Fakat Şeyh Ahmed'in Kapçak Hanlarının sonuncusu olduğu muhakkaktır. Lehistan'a çekilerek orada Lehistan Kralı Aleksandır'ın emri ve Kırım Hanı Mengli Geray'ın ricâsı üzerine 1506 târihinde Kun(Koun)'da hapsedildi. Kapçak İmparatorluğu onunla nihayete eriyor. Kadîm, Kazan ve Ejderhan hükûmetleri Kapçak İmparatorluğunun ayrılan cüzlerinden ibarettir.

-48-
Nogay Sülalesi

Nogay, bu küçük sülalenin kurucusudur. Bunlar Kapçak Hanları ile çağdaş idiler. Nogay'ı şeceresi şudur: Nogay bin Moğol bin Tatar bin Tuşi Han bin Cengiz Han. Nagaya yahut Nogay, kendi milletine mensup hükümdarlar tarafından fütuhatta bulunmak üzere kuzey taraflarına ve Rum İmparatorluğuna civar mahallere gönderilmişti. Burada nifak içinde yaşayan bütün hükümdarları mağlup etti. Sonra emri altındaki büyük orduları görerek artık eski efendilerinin hüküm ve nüfûzunu tanımak istemedi ve kendisini müstakil telakkî eyledi. Batı Tatarlarına hükümran oldu. Mişel Paleolog ile ittifak yaparak Afrosini namındaki piç hemşiresiyle evlendi. Bundan dolayı şan ve kudreti bir kat daha arttı. Komşusu Bulgarlar ile sık sık muharebelerde bulunmuştur.

Nagaya yahut *Nogay,* Cengiz Han'ın neslindendir. 1283 târihinde hükümdar bulunuyordu. 699/1299
Ceka, Nogay'ın oğludur. 700/1300

Bu hükümdar, Bulgaristan Kralı Terteres'in kızıyla evlenmişti. Tongur isminde bir kumandan ile ihtilaf çıkardığı ve bu kumandan

Kapçak Hanı Toktu'dan yardım istediği için Ceka o zaman Bulgaristan Kralı bulunan kayın biraderi Ofendislav'ın yanına iltica etti. Birlikte Tırnova'ya gittiler. Sonra orada kayın biraderinin emriyle tevkif ve katledildi. Bunun üzerine Toktu, Ceka'nın bütün memleketlerini ele geçirdi.

-49-
Küçük Buhârâ Moğol Hanları

Târihlerde görülüyor ki Çağatay İmparatorluğu parçalanmaya uğramadan çok müddet pâydar olmamıştır. Çağatay Han'ın torunları muhtelif mahallerde yerleştiler. Bu vak'anın meydana geliş târihini bilmiyoruz. Moğolların Çin'de mağlubiyeti, 1367 târihinde oradan tard edilmeleri ve tamamıyla yıkılmalarından evvel vukûa gelen muhârebeler memleketlerinde Cengiz Han neslinden kendilerini idâre edebilecek bir hükümdar bulamayan Küçük Buhârâ kıt'ası sâkinleri, Yesun-buğa Han ünvanını taşıyan ve Büyük Buhârâ kıt'asında hükümran olan Han Âmil Hoca'yı hükümdar seçmeye sevk eylemiştir gibi görünüyor. Bu hükümdarın Küçük Buhârâ kıt'asındaki hükûmeti Kâşgar, Yerkend ve Hami'ye kadar Uygurların ülkelerini içine alıyordu. Pâyitaht İli-balıg namıyla da yâd edilen Biş-balıg şehri idi. Fakat şurasını söylemek icâb eder ki bu iki isim bu hanların karargâhlarını ifâde etmekle beraber Biş-balıg daha doğuda idi, sonra daha batıya nakl olunmuştur.

Yesun-buğa Han.

Tuğluk-timür Han, 1362 târihinde ölmüştür.

İlyas Hoca Han.

Bu üç hükümdar Mâverâünnehir'de dahi saltanat etmişlerdir.

Fahreddin Han, gasıptır. 777 hicrî ve 1375 miladî târihinde hükümdar idi.

Hıdır Hoca Oğlan, İlyas'ın oğludur. 791 hicrî ve 1389 miladî târihinde hükümdar bulunuyordu.

Şem'-i Cihan Han, yukarıkine halef olmuştur. 1399 târihinde hükümdar bulunuyordu.

Nakş-ı Cihân Han, yukarıkine halef olmuştur. 1410 târihinde hükümdar bulunuyordu.

Üveys Han, kardeşi; kendisine halef olmuştur.

Yesun-buga, 1430 târihinde hükümdar bulunuyordu.

Muhammed Han, 1603 târihinde Kâşgar'da hükümdar idi.

Erkene Han, 1638 târihinde hükümdar bulunuyordu.

1683 [1638?] târihinde Elmütler'in kuntayişi Boştu Han Yerkend, Kâşgar şehirlerini ve genel olarak bütün Küçük Buhârâ kıt'asını kaydı altına alarak bu kavimleri kendisine vergi vermeye mecbur bıraktı. Fakat vefatından sonra kuntayiş yapılmış olan Erkeni Zurugtu Bahadır yeniden bu ülkeye girdi ve halefinin koymuş olduğu hafif vergiyi vermekten imtina eden bu kavimlerle harb etti. Bunları tamamıyla itaat altına aldı, Erkene Han namındaki hükümdarlarını kendi yanına aldı. Küçük Buhârâ hükûmeti Kalmuklar İmparatorluğunun bir vilayeti haline girdi. Buhârâlılar gidip Kuntayiş'in ülkesinde yerleştiler. Orada ziraatle uğraşmaya başladılar.

-50-
Turan yahut Sibirya Hanları

Cengiz Han'ın torunu Batu Han Moskova şehrini zapt ettikten sonra akrabasından Şeyban[11] namında birine arazi verdi. O da Yayık nehri taraflarında Aral dağlarında yerleşti. Bu zat Sibirya'da bir takım fetihler yaptı ve oranın hükümdarı oldu. Bu imparatorluk hakkında pek az malûmat vardır.

Şeyban.

Bahadır Han, Şeyban'ın oğludur. 1266 târihinde hükümdar bulunuyordu.

Nevzi-buga

Badagul

Kutluk Mangu-timür

Kulat

Devlet-şeyh Oğlan ve *Arapşah.* Çocukları hükûmeti aralarında paylaştılar. Arapşah 1377 târihinde hükümdar bulunuyordu.

Ebû'l-Hayr Han, Devlet-şeyh Oğlan'a halef olmuştur. Arapşah Hacı-kulı halef olmuştur.

Timür-şeyh Hacı-kulı'ya halef olmuştur. Kalmuklar, Uygurlar ve

Naymanlar tarafından mağlup edilince han ünvanını oğlu Cacar'a vermiştir.

Yâdigâr yahut Rus târihlerine nazaran *Ediger,* 1555 târihinde hükümran bulunuyordu.

Kücüm Han, 1584 târihinde hükümdar idi. Mangu-timür neslindendi. 1598'de olarak Moskova'ya gönderilmiştir.

---

[11] Şeyban, Batu'nun küçük biraderidir. (Mükremin)

1627 târihinde, Çar Mişel'e sefirler göndermiş bir Sibirya hanından bahsolunuyor. Ruslar tedricen Sibirya'yı zapt etmişlerdir.

-51-
Buhârâ Özbek Hanları

Timür-leng neslinden olup Mâverâünnehir'de hükümran olan Sultan Hüseyin Mirza'nın hükümeti zamanında Cengiz Han ahfadından olup Yayık nehri taraflarında hükûmet eden Ebû'l-Hayr Han torunu Şeybek Sultan, Sultan Hüseyin'in memleketlerine girdi, ona tâbi olan Mâverâünnehir'i zapt etti. Sonra Horâsan'a nüfûz ederek bütün Timür âilesinin şevket ve kuvvetini mahv etti. Bunları öteye beriye iltica etmek zorunda bıraktı. Sonra Hârezm kıt'asını ele geçirdi. Bu muzafferiyet üzerine Özbekler bu vilayetlerde yerleştiler ve Timürlülerin vaktiyle kendilerinin elinden almış oldukları ülkelere tekrar geldiler. Şeybek Han'ın saltanatının ilk senesi 1498 miladî târihi olarak kabul ediliyor. Halefleri Buhârâ şehrinde hükümran olmuşlardır. Aynı milletten başka hükümdarlar da Ürgenc şehrinde teessüs etmişlerdir.

Şeybek Han, Ebû'l-Hayr'ın oğludur. 1510
Köçküncü Han. 1529
Ebûsaîd Han, Köçküncü'nün oğludur.
Ubeyd Han bin Muhammed bin Şeybek, 1584 yahut 1585 târihinde ölmüştür.
Abdullah Han 1598
Abdülmüminîn Han, Abdullah'ın oğludur. 1599
İmam-kulı Han, 1624 târihlerinde vefat etmiştir.
Nâdir Muhammed Han, İmam-kulı Han'ın kardeşidir. 1646

Bu hükümdarların halefleri ve bugün Buhârâ'da hükümran olup olmadıkları hakkında hiçbir müverrihte malûmata tesâdüf edemiyoruz.

-52-
Hârezm Özbek Hanları

Şeybek Han Hârezm kıt'asını fethettikten ve bu hükûmetin muhtelif vilayetlerine vâliler tayin eyledikten sonra gidip İran hükümda-

rı Şah İsmâil ile harb etti. Fakat Merv şehri yakınında mağlup ve maktul olmak felaketine uğradı. Bunun üzerine Şah İsmâil Hârezm şehirlerine vâliler gönderdi. Vâsir şehri kadısı ahaliye Acemlerin başka bir din sâhibi olduklarını söyleyerek kendilerini isyana teşvik etti. Vâsir sâkinleri kendilerine han yapmak için iffet ve istikameti ile maruf bir zâtı münâsip gördüler. Fakat o kabul etmedi, Şeyban neslinden Burga Sultan'ın oğlu İlbars Sultanı tavsiye eyledi. Onlar da onu han seçtiler. Vâsir'de bulunan bütün Acemleri boğazladılar. 911 hicrî ve 1506 miladî târihinde İlbars "Han" ilan edildi. Bu hükümdarların başlıca idare merkezleri Ürgenc (Urgans) şehriydi.

İlbars Han, Burga Sultan'ın oğludur.

Hacı Han, İlbars'ın kardeşi Bilbars'ın oğludur.

Hasan-kulı Han

Süfyan Han

Bucga Han, Süfyan'ın kardeşidir. 27 sene hükümet etmiştir.

Avanaş Han.

Hükümranlık Fasılası

Kâhil Han.

Akatay Han, Kâhil'in kardeşidir.

Cunus Han.

Din-muhammed Han. 960/1553

Dost Han. 965/1558

Hacim Han 1011/1603

Arap Muhammed Han, Hacim'in oğludur. 1031/1621

İsfendiyar Han 1044/1634

Şerif Muhammed Han. 1052/1642

Bir senelik bir hükümranlık fâsılası

Ebû'l-Gâzî Bahadır Han, Tatarların Târih-i Ensâbı eserinin müellifi. 1074/1663

Anuşe Muhammed Bahadır Han, Ebû'l-Gâzî'nin oğludur. Bu hükümdarın halefleri meçhuldür.

Hacı Muhammed Bahadır, 1714 târihlerinde hükümran bulunuyordu. Ebû'l-Gâzî'nin torunu idi.

-53-
Kırım Hanları

Kırım Hanları Cengiz âilesinden ve Kapçak Hanları neslindendir. Toktamış Han'ın vefatını takip eden dâhilî muharebelerde onun neslinden olan Hacı Geray Han Kırım taraflarına çekilerek orada yerleşti. 1441 târihlerinde Kırım'da teessüs etmiş bulunuyordu ve Kefe'ye sâhip bulunan Cenevizlerle harb ediyordu. Hacı Geray Han yalnız Kapçak Hanlarını tanımamakla kalmayarak onlarla harb de etti ve Lehlilerle birleşti. 1465 târihinde Papa kendisine sefirler gönderdi. Hacı Geray zapt etmiş olduğu memleketleri o kadar iyi bir surette muhafaza yolunu buldu ki buraları kendisinden sonra evlatlarına da kaldı. Kırım Hanları yahut Küçük Tatarlar denilen hükümdarlar işte bunlardır. Bugün hükümran bulunmaktadırlar ve nevenma [özel bir statüyle] İstanbul Türklerine tâbi'dirler.

Hacı Geray Han, Ruslara nazaran 6983 târihinde vefat etmiştir..... 880/1475
Haydar Geray Han, Hacı'nın oğludur. 6988 târihinde vefat etmiştir........ 885/1480
Mengli Geray Han, Hacı'nın oğludur........ 921/1515
Mehmed Geray Han, Mengli'nin oğludur........ 929/1523
Gâzî Geray Han, Mehmed'in oğludur. O sene hal' edilmiştir.
Saadet Geray Han, Mehmed'in oğludur........ 941/1553
İslam Geray Han, Mehmed'in oğludur........ 941/1533
Sâhip Geray Han......... 958/1550
Devlet Geray Han bin Mübârek bin Mengli........ 985/1577
Mehmed Geray Han......... 992/1584
İslam Geray Han........ 996/1587
Gâzî Geray Han........ 1017/1608
Selamet Geray Han......... 1019/1610
Canıbeg Geray Han........ 1033/1623
Mehmed Geray Han......... 1037/1627
Canıbeg Geray Han, tekrar iclas edilmiştir........ 1043/1633
İnâyet Geray Han........ 1046/1636
Bahadır Geray Han......... 1051/1641
Mehmed Geray Han......... 1054/1644
İslam Geray Han........ 1065/1654

Mehmed Geray Han, tekrar iclas edilmiştir.................................1077/1666
Âdil Geray Han. 1082/1671
Selim Geray Han. 1089/1678
Murad Geray Han..1094/1682
Hacı Geray Han.

8 aylık saltanat arası

Selim Geray Han, tekrar iclas edilmiştir.......................................1102/1690
Saadet Geray Han..1103/1691
Safâ Geray Han...1104/1692
Selim Geray Han, tekrar iclas edilmiştir.......................................1110/1698
Devlet Geray Han. 1114/1702
Selim Geray Han, tekrar iclas edilmiştir.......................................1116/1704
Gâzî Geray Han...1118/1706
Kaplan Geray Han. 1120/1708
Devlet Geray Han. 1125/1713
Kaplan Geray Han, tekrar iclas edilmiştir.
Mengli Geray Han.
Kaplan Geray tekrar iclas edilmiştir.

Bu Tatar hükümdarlarının pâyitahtı Bahçesaray şehridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaasıdırlar. Tamamıyla onlara bağımlıdırlar.

-54-
Kazan Hanları

Kazan hükûmeti, Kırım hükûmeti gibi, Kapçak İmparatorluğu'nun bir parçasıdır. Yavaş yavaş aynı târihlerde yani Toktamış Han'ın vefatından sonra ve o sıralarda imparatorluğu karıştıran anarşi esnâsında kurulmuştur. Ejderhan hükûmetinin kuzeyinde, Volga nehri sâhillerindedir. Pâyitaht, Volga'nın solunda bir tepe üzerinde bina edilmiş Kazan şehridir. Bu hükûmet dâhilen sürekli bir karışıklık içinde olduğu gibi hâricen de durmadan Ruslarla harb etmiştir. Kazanlılar çok kere Rusya'ya akın yapmak için Kırımlılarla ittifak etmişlerdir. Bu hanlar arasında isimlerine tesâdüf edilen Kırım hükümdarları Kazan Hanı ilan edilmiş Kırım şehzâdeleridir.

Şelealeg, çocuk bırakmadan vefat etmiştir.
İbrahim, Şelealeg'in dul kalan zevcesi Nur Sultan ile evlenmiştir.

Aleg, İbrahim'in oğludur. Hal' edilmiştir. 1488
Muhammed Emin, İbrahim'in oğludur; hal' edilmiştir 1495
Abdüllatif, İbrahim'in oğludur. 1502
Muhammed Emin 1516
Abdüllatif, tekrar iclas edilmiştir 1518
Şah Ali Han. 1521
Sâhip Geray Han, Kazan hükümdarı yapılmış Kırım şehzadesidir. 1524
Safâ Geray Han, Kırım şehzâdesidir. 1531
Can Ali Han, öldürülmüştür 1536
Safâ Geray Han, tekrar iclas ve hal' edilmiştir. 1545
Şah Ali Han, tekrar iclas edilmiştir. Bir ay hükûmet etmiştir.
Safâ Geray Han, tekrar iclas edilmiştir. 1549
Otamış Geray Han, Safâ'nın oğludur. Hal' olunmuştur 1551
Şah Ali Han, tekrar iclas ve hal' edilmiştir. 1552
Edi-Geray (Yâdigâr) Simeon, Ejderhan hükümdarı Kāsım'ın oğludur. 1553 târihinde vaftiz edilmiş ve Simeon namı verilmiştir.

Çoktan beri Kazan Tatarları Rus imparatorluğuna akınlar yapıyorlardı. Çar İvan Vasiloviç onlara karşı defalarca asker sevk etmişti. Bu Tatarlar hanlarından memnun değillerdi. Şah Ali Hanı atmak hususunda kendilerine yardım etmesini ricâ için Moskova'ya sefirler yollamışlardı. Çar bir kumandan göndererek hanı Moskova'ya getirtti. Bunun üzerine Kazanlılar Çar'a tâbi oldular ve sadâkat yemini ettiler. Fakat biraz sonra isyan ederek Ejderhan hükümdarının oğlu Edi-Geray'ı "Han" ilan eylediler. Çar derhal harbe kalktı. Subağa'ya vâsıl olunca tâbi'iyyetini arz etmesi için Edi-Geray'a haber gönderdi. Edi-Geray harbe hazır olduğu cevabını verince Çar gidip Kazan'ı muhasara altına aldı ve 1552 târihinde şehri zapt etti. Edi-Geray sonra affı elde ederek Kazan'a geldi. Orada vaftiz edilerek kendisine Simeon ismi verildi.

-55-
Ejderhan Hanları

Astrakan, Ejderhan yahut Hacı Tarhan şehri Volga nehrinin teşkil ettiği Delgoy adası üzerinde kurulmuştur. Vaktiyle hususî hanları bulunan bir hükûmetin idâre merkezi idi. Bu hükümdarlar

Kapçak İmparatorluğundaki karışıklıklardan istifâde ederek Kırım ve Kazan Hanları gibi bu şehirde istiklal kazandılar. Diğerlerinden daha sonraki bir zamanda isyan etmiş olmaları muhtemeldir. Ejderhan şehri yakınında Volga üzerinde Saray şehrinde ikāmet eden Kapçak Hanları bütün bütün yıkıldıktan sonra bunlar istiklal kazanmış olacaklardır. Bu hanlar hakkında devamlı bir tafsilat ele geçiremedim. Bununla beraber bu hükümdarlardan bazılarının isimlerini burada zikretmekten kendimi men' edemiyorum. Meseleye daha ziyâde vukufu olanlar bu sâyede sahih bir isimler cetveli tanzim ederken bundan belki istifâde edebilirler. Zannediyorum ki Ejderhan ilk önce Nogaylara âit idi ve bunları Mirzalar idiyordu. Bu Nogaylar bütün Tatarlar içinde Kapçak Hanlarına en uzun müddet itaat etmiş olanlardır.

Ayvak [İvak], 1480 târihinde Nogayların hükümdarı idi.

Kasım, Ejderhan hükümdarı, 1532 târihinde hayatta idi.

Abdurrahman, 1533 târihinde Ejderhan hükümdarı idi. 1542 târihinde hayattaydı.

Emkürci [?], Ejderhan hükümdarı, 1551 târihinde hayattaydı.

1554 târihinde Çar İvan Vasiloviç Ejderhan'ı muhasara için General Pruski'yi gönderdi. Şehir hücumla zapt olundu. General Pruski tarafından sevk edilen Vyasemski Emkürci'yi mağlup etti. O da Azak'a kaçtı. Çar Derbiz'i Ejderhan Hanı yaptı. O târihten sonra bu memlekette bazı karışıklıklar çıktı. Fakat 1557 miladî târihinde Derbiz firar edince Ejderhan tamamıyla Çar'a tâbi oldu. Artık Ejderhan hükûmeti Rus İmparatorluğunun bir vilayeti haline geldi.

-56-
Timürlüler

Bu yeni Moğol imparatorluğunun kurucusu olan Timür-leng Barlas aşîretinden idi. Cengiz Han gibi Prenses Alankua neslinden idi. Kendisinin menşeine, ilerlemesine, yaptığı muazzam fetihlere dâir çeşitli yazarlar bir çok tafsilat vermişlerdir. Mâverâünnehir ve Türkistan'dan Anadolu'ya kadar girdi, bütün bu geniş ülkeleri kaydı altına aldı. Fakat vefatından sonra halefleri buralarını muhafaza edemediler. Mâveraünnehir, Horâsan ve sâir İran vilayetleriyle

yetinmeye mecbur oldular. Timür-leng'in kudret ve şevketinin başladığı tarih olmak üzere 771 hicrî ve 1369 miladî senesi gösteriliyor. Bu hükümdarlar birbirlerinin memleketlerini o kadar istila etmişlerdir ki devamlı bir cetvellerini tanzim etmek pek zordur.

Emîr Kutbeddin Timür Gurgân Sâhib-kırân yahut *Timür-leng,* Şaban'ın 10'unda vefat etmiştir. 36 sene hükûmet sürmüştür.......... 807/1404

Halil Sultan bin Miran-şah bin Timür-leng. Yaklaşık 4 senelik bir saltanattan sonra hal' edilmiştir.

Şahruh Bahadır Sultan, Timür-leng'in oğludur. Zilhicce ayında ölmüştür.......... 850/1447

Melikü's-Saîd Uluğ Beğ Sultan, Şâhanşah'ın oğludur. Mâverâünnehir'e sâhip olmuştur.......... 853/1449

Abdüllatif Mirza, Uluğ Beğ'in oğludur. 6 ay hüküm sürmüştür..... 854/1450

Sultan Ebû'l-Kasım Babur Mirza bin Baysunkur bin Şahruh.......... 861/1456

Mirza Şah-muhammed, Babur'un oğludur. Hal' edilmiştir.

Sultanü'l-mülk Ebûsaîd bin Muhammed Miran-şah.......... 873/1468

Sultan Mes'ûd, Ebûsaîd'in oğludur.......... 905/1499

Horasan Kolu

Yâdigâr Muhammed bin Baysunkur bin Şahruh, tahttan mahrum bırakılmıştır.......... 875/1470

Sultan Hüseyin Mirza, Timür-leng'in oğlu Ömer-şeyh'in torunudur.......... 911/1505

Bediüzzaman, Hüseyin'in oğludur.......... 913/1507

Turan yahut Sibirya Hanı olan Ebû'l-Hayr'ın oğlu Şeybek, Timürlülerin memleketlerine girdi ve onları hükûmetten mahrum bıraktı. Bediüzzaman, İsmâil Safevî'nin yanına İran'a kaçtı.

-57-
Baburlular yahut Büyük Moğollar

Ebûsaîd'in vefatından sonra oğlu Ömer-şeyh Endican ülkesine sâhip oldu. 899 hicrî ve 1493 miladî târihine kadar burasını kendi tasarrufunda bulundurdu. O târihte oğlu Babur'a bıraktı. 904 hicrî ve 1498 miladî târihinde, Şeybek Han'a artık mukāvemet göstere-

mediğinden Babur Gazne'ye kaçtı, oradan Hindistan'a geçti. Bugün Büyük Moğol diye yâd ettiğimiz kuvvetli imparatorluğu kurdu.

Mirza Babur....................1530
Mirza Hümâyûn Muhammed, Babur'un oğludur....................1552
Ebûl-Feth Celaleddin Muhammed Ekber, Hümâyûn'un oğludur....................1605
Şâh Selim Nureddin Muhammed Cihangir, Ekber'in oğludur....................1627
Sultan Kurum Şah Cihan, Cihangir'in oğludur....................1658
Muhammed Evrengzib, Kurum'un oğludur....................1707
Şah Muhammed Âlem, Evrengzib'in oğludur....................

Bu hükümdarlar el'an Hindistan'da saltanat etmektedirler. 1739 târihinde bu memlekette Muhammed Şah hükümran idi. Tahmasb-kulı Han kendisini mağlup ederek Moğol İmparatoru oldu. Fakat sonra birer vergi almakla yetinerek Muhammed Şah'ı tekrar Moğollar tahtına iclas etti.

-58-
Çung-karlar yahut Kalmuk Hanları yahut Elmütler

Elmütler yahut Kalmuklar hanları bazılarının Timür-leng bazılarının Cengiz Han neslinden diye gösterdikleri Tatarlardır. Tataristan'da Kalkaların batısında, İrtiş ve İli nehirlerine doğru havâlide sâkin olurlar. Başlıca üç kola ayrılmışlardır: Dusungarlar, Koşotlar, Turgudlar. En kuvvetlilileri olan birinci kol "Kuntayiş" ünvanını taşıyan bir hükümdara tâbidir. Büyük ordular çıkarabilir. Sâir bütün Tatarlar gibi çadır altında yaşar. Kâh Saysan gölü taraflarında kâh İli nehri yakınında ikāmet eder. Bu Kalmuklar İmparatorluğunun ne suretle teşekkül ettiğini hiçbir müverrih bahis mevzuu etmiyor. Hatta yaptığımız bir çok araştırmalara rağmen bu hükümdarların bir isimler cetvelini tanzim etmek bizce kābil olamamıştır. Cengiz Hanlılar Çin'in sâhibi oldukları zaman idâre ettikleri yerlerin bir kısmı kuntayişlerin hükûmetini teşkil etmiş olacaktır. Sonra Cengiz Hanlıların diğer bir koluna âit olan Küçük Buhârâ'yı da zapt etmişlerdir. Bu hükümdarların taşıdıkları Çung-kar yahut Kiungkar kelimesi "Doğu İli" yahut "Doğu cenahı" manâsını ifâde eder. Doğu memleketlerine hükmeden kimse demektir. Bu asrın başla-

rında Turgudlar kuntayişin memleketlerini terk ederek Ayuki'nin idâresinde oldukları halde gelip Ejderhan sahrasında yerleştiler ve Rusya'nın himâyesine girdiler. İli nehri yakınında oturan Kalmuk hükümdarları hakkında ele geçirebildiğimiz malûmat aşağıdadır:

Uşirtu Şeşing Han yahut *Çeçenşan,* 1610 târihlerine doğru hükümdar bulunuyordu.

Batur Kuntayiş, Karakulan'ın oğludur.

Senga Kuntayiş, Batur'un oğludur. Öldürülmüştür.

Çehen, lakabı Kaldan Baştu Han.

Bu üç hükümdar Uşirtu ile aynı zamanda birbirlerini müteakip hükümran olmuşlar. Uşirtu, Baştu Han tarafından katledilmiştir.

Tsahan Araptan, lakabı Erdeni Zuruktu Batur Kuntayiş, 1722 târihinde hükümdar bulunuyordu. Senga Kuntayiş'in oğlu idi. 1727'de vefat etmiştir.

Kaldan Tserin, Tsahan Araptan'ın oğludur. 1730 târihlerinde hükümdar bulunuyordu.

Bu hükümdarlar el'an Tataristan'da hükümran bulunmaktadırlar. Koşot Kalmuklarına gelince, bunlar Tangut hükûmetini işgal ediyorlar ve Dalay Lama'nın tebaası bulunuyorlar. Dalay Lama onları idâre için alelade iki han tayin eder.

TATARİSTAN'IN SÂİR KÜÇÜK HÜKÜMETLERİ

-59-
O-siun Krallığı

İli nehri boyunda ve civar havâlide ikamet eden kavimler hakkında Çin müverrihlerinin kitaplarında pek eksik malûmata tesâdüf edilmektedir. Bunların pâyitahtları yahut başlıca karargâhları bu nehir sâhilinde idi, bugün hemen hemen Harkas kasabasının bulunduğu mevkide idi. Aslen Çin'in batı hudutlarından gelmişlerdi. Sâir Tatar kavimlerinin aynı ahlak ve âdetlerine mâliktirler. Doğu taraflarında Hunlarla, güneyde Küçük Buhârâ ile, batıda Kapçak ve Mâverâünnehir ile komşu idiler. Bu memleketin hükümdarı yüz seksen sekiz bir sekiz yüz asker çıkarabilirdi. Ta-kuen-mi yani "Büyük Kuen-mi" ünvanını alırdı. Bu imparatorluk milattan önce 174 târihinde başlamış gibi görünüyor. Fakat milattan önce 105 târihine kadar saltanat eden hükümdarların isimleri meçhuldür.

O-siunların bir büyük Kuen-mi'si milattan önce 105 târihinde vefat eder.

Kiun-siu-mi, lakabı Çin-tseu, büyük kuen-mi'nin oğludur.

Ong-kuei-mi, Kiun-siu-mi'nin amucazadesidir. Ünvanı Fi-vam'dır. Milattan önce 60 tarihinde vefat etmiştir.

Ti-mi, Kiun-siu-mi'nin oğludur. Kuam-vam ünvanını taşır.

Yuen-Kuei-mi, Fi-vam'ın oğludur.

Aynı zamanda *U-tsieu-mi* namında bir Kuen-mi hüküm sürüyordu.

Tsu-su-mi, Yuen-kuei-mi neslindendir.

U-çe-mi, milattan 2 sene evvel hükümran oluyordu.

Bu hükümdardan sonra artık Tataristan'da yerleşen Jeu-jenler zamanına gelinceye kadar O-siunlardan bahsedildiği yoktur.

Jeu-jenler O-siunların memleketine dâimî akınlar yapıyorlar ve onları başka taraflarda ikāmetgâh aramaya mecbur ediyorlardı. O-siunlar batı tarafına, Küçük Buhârâ'yı Mâverâünnehir'den ayıran dağlara doğru çekildiler.

60-
Uygur Krallığı

İgorlar nam-ı diğerle Uygurlar kadîmen yani İsa'nın doğumundan biraz evvel başlıca iki aşîrete ayrıldılar. Bunlar oldukça nühim iki krallık teşkil ediyorlardı. Kâh Hunlara kâh Çinlilere tâbi bulunuyorlardı. Birincilere On Uygurlar yani On nehir Uygurları diyorlardı. Çünkü bu memlekette on nehir vardı. İkincilere de aynı sebepten dolayı Dokuz Uygurlar namı verilmekte idi. Çinliler bu ikinci Uygurlara Heu-çe-su yani ikinci Çesular ve birincilere de Tisen-çesu yani birinci Çesular diyorlardı. İlk önce bu iki aşîret tek bir hükümdar tarafından idâre ediliyordu. Sonra aralarına nifak girdiği için her biri ayrı bir hükümdar seçti. On Uygurların hükümdarı İl Aytar, Dokuz Uygurlar hükümdarı da İl İrkin ünvanını taşıyordu.

Dokuz Uygurların Hükümdarları

Po, Hanlar imparatoru Vu-ti ile muasır idi, M.Ö. 140 târihinde hükümdar bulunuyordu.

U-kuei, buna halef olmuştur.

Sui-ti, 96 miladî târihinde hükümran idi. Ertesi sene hal' olunmuştur.

Num-ki, buna halef olmuştur.

Kiun-tsieu, 120 târihinde hükümran idi. 125 târihinde öldürülmüştür.

Kia-te-nu, oğludur. Kendisine halef olmuştur.

U-lu-nu, 155 târihinde hal' edilmiştir. Bu isim "İl Aynal"[İl İnal] ismine pek benziyor.

Pi-kiun.

U-lu-nu, tekrar tahta çıkarılmıştır.

Halefleri meçhuldür. Sonraları bu memleket 301 miladî târihinde hükümran olmaya başlayan ilk Leamların idâresine geçti. Sonra Pe-Leamlar yani Kuzey Leamlar orada yerleştiler. Onları Jeu-jenler

buradan attılar. Bunun üzerine bir çok Uygur aşîretleri daha uzak memleketlere çekildiler. Bazıları Avrupa arazisine girdiler.

460 târihinde, Pe-Leamlar sülalesinden Turfan'da yahut Uygur ülkesinde yerleşmiş olan Gan-çeu'yu mağlup eden Jeu-jen Tatarları imparatoru Çu-lu Han bu krallığı Kan Pe-çeu'ya verdi.

Kan Pe-çeu. 481

İ-çing, yukarıkinin oğludur. Yeğeni tarafından katledilmiştir. Yerine yeğeni geçmiştir.

Şeu-kuei, bunu Kau-çe'ler öldürmüşlerdir. Bu krallığı Çang-mim'e verdiler.

Çang-mim, tebaası tarafından katledilmiştir. Ma-ju kral olmuştur.

Ma-ju 497

Kiu-hi. 528

Kiu-kien, Kiu-hi'nin oğludur. Çinliler bir müddet Çin ile hiç rabıtasız kaldılar.

Kiu-pe-ya, 606 târihinde hükümran bulunuyordu. 623

Ven-tai, Kiu-pe-ya'nın oğludur. 639 târihinde hükümran idi.

A-su-lan Han, 921 [??] tarihinde hükümran bulunuyordu.

-61-
Şa-çeu Krallığı

Tamlar İmparatorluk sülalesinin sonlarına doğru Yun-i-çau çölde Lop gölü yakınında Şa-çeu'da yerleşti. Âilesi Leamlar sülalesi zamanlarına kadar pâydar oldu. Bu yıkıldıktan sonra ahali kral ünvanını İ-kien'e verdi.

İ-kien.

Yuen-çung, İ-kien'in oğludur. 961 târihinde hükümran idi.

Yen-lu, Yuen-çung'un oğludur. 1002 târihinde öldürülmüştür.

Tsong-şeu ona halef olmuştur. 1014 târihinde ölmüştür.

Hien-şun, yukarıkinin oğludur. Hi-tanlar tarafından tâbi'iyyet altına alınmıştır.

-62-

Kâşgar, Yerkend, Hoten, Aksu şehirleriyle sâirleri kadîmen, daha Hunlar zamanından beri, söylediğimiz gibi, ayrı ayrı krallıklar teşkil ediyorlardı. Fakat buralarda hükûmet eden kimselerin isimle-

rine nâdiren vukuf peyda edilebiliyor. Munrazam bir cetvel tanzim etmek bence kābil olamadı. Târih kitaplarında bu söylediğim isimler şıunlardan ibarettir:

Yu-tien yahut Hoten Krallığı

Yu-lin, Doğu Hanlar zamanında, miladî 55 târihinde hükûmet ediyordu.
Şau-çe
yahut Yerkend kralı tarafından mağlup edilmiştir.
Kiu-te yahut *Kiun-te*, Şau-çe kralı tarafından tahta çıkarılmıştır.
Hieu-mo-pa, ordu kumandanıdır, krallığını ilan etmiştir.
Kuam-te, yukarıkinin yeğenidir. Şau-çelere tâbi olmuştur.
Kang-tsien, 131 târihlerinde hükümdar bulunuyordu.
Kien-su, 145 târihlerinde hükümran bulunuyordu.
Kan Kue, Kien-su'nun oğludur.
Haleflerinin isimleri meçhuldür.
Fu-tu-sin Türkler kudretli olduğu zamanda hükümdar bulunuyordu.
Onlara tâbi oldu.
Kim, Fu-tu-sin'in oğludur.
Goei-vuei-fu-su-çen, Kim'in oğludur.
Fu-tu-ta, yukarıkine halef olmuştur.
Kuei, yukarıkine halef olmuştur.
Şim.
...
Mi-şim-tien, 964 târihinde hükümdar bulunuyordu.

Şau-çe yahut Yerkend Krallığı

Van-tien, Hanlar devrinde Siuen-ti ile çağdaştı. Yani M.Ö. 74'lerde hükümran idi.
Hu-tu-çing, M.Ö. 66 târihinde Çinliler tarafından öldürülmüştür.
Yen, lakabı Çung-vu-vam'dır. M.Ö. 55 târihinde ölmüştür.
Kam, Yen'in oğludur. Siuen-çing-vam'ın oğludur [??]. Miladî 34 târihinde ölmüştür.
Hien, Kam'ın kardeşidir. 61 târihinde Hoten kralı hükûmetini elinden almıştır.
Pu-kiu-çing, Hien'in oğludur.
Tsi-li.

86 miladî târihinde Çin orduları kumandanı Pan-Çao bu memleketi kayıt altına almıştır.

Su-le yahut Kâşgar Krallığı

Çing, 73 târihinde Kiu-tsu Kralın Kien tarafından öldürülmüştür.
Teu-ti, yerine geçmiştir. Pan-çao'ya mağlup oldu.
Çung, Çing'in yeğenidir. Pan-çao tarafından katledilmiştir.
Gan-kue, 110 miladî târihinde hüküm sürüyordu.
Kuei-si, yerine geçmiştir. Yuei-şi tarafından hal' edilmiştir.
Çing-yuen, 127 ve 133 târihinde hükümdar idi.
Hu-te yahut Şu-te, buna halef olmuştur.

Türkler zamanında bu memleket kralları âilesine Yuei-şi deniliyordu. Krallar "A-mu-çi" ünvanını taşıyorlardı.

RUSYA GRANDÜKLERİ

-63-
İlk Sülale Kiev Dükleri

Bu hükümdarların Hazar Denizi civarları ile Kırım'da hükümran olan Tatarlarla gâyet yakından münâsebetlerde bulunmaları burada onların târihlerinden malûmat vermeye beni mecbur ediyor. Kapçak Hanları târihinde bir çok grandük isimlerine tesâdüf edilir ki bizce meçhuldürler. Elimizdeki cetvellerin hiç birinde bu isimler yoktur. Bundan dolayı bütün Tataristan hanlarından sonra onları da ilave ediyorum. Şimdi Rus Grandükleri onların hükümdarı gibi telakkî edilebilirler. Bu listeden anlaşılacaktır ki şimdiye kadar yayınlanmış olanlar pek eksiktir. Bu liste memleketin târihlerinden çıkarılmıştır. Mösyö Dö Lil (l'Isle) bana bunun detaylı bir parçasını tevdi etmiştir.

Rurik, 17 sene tahtta kalmıştır. 879

İgor, Rurik'in oğludur. Oleg'in vesâyeti altında hükümran olmuştur. Hükümranlığı zamanında Hungruvalar Kiev'e gelerek oradan Hungri (Macaristan) kıt'asına girdiler. Rusların târihine göre 6423 senesinde Peçenekler ilk defa olarak Rusya'ya girmişlerdir. İgor katledilmiştir...945

Svyatoslav, İgor'un oğlu, kendisine halef olmuştur. Vâlidesi Olga vesâyet etmiştir. Olga İstanbul'da vaftiz edilmiştir. 6476 târihinde Peçenekler, krallığın pâyitahtı olan Kiev'i muhasara etmişlerdir. 28 sene hükûmetten sonra vefat etmiştir.....................972

Yarupalk.

Yaroslav, Vladimir'in oğludur. 20 Şubatta ölmüştür. 1054

İzyaslav, Yaroslav'ın oğludur.

Vseslav...1069

İzyaslav..1078

Vsevolov...1093

Mişel Svyatopalk 1113
Vladimir 1125
Mstislav 1130
Parvopolk 1138
Vyaçslav
Vzevolov 1146
İgor
İzyaslav 1149
Jorj dö Suzdal 1150
İzyaslav, tekrar iclas olunmuştur. 1151
Vyaçislav 1155
İzyaslav 1156
Jorj 1157
İzyaslav, Kiev'de tekrar tahta çıkmıştır. 1159
Mstislav 1169
Glieb 1172
Romanus 1174
Svyatoslav 1194
Rurik 1202
İngrar 1203
Rurik, Kiev'de tekrar tahta çıkmıştır. 1204
Rutislav 1206
Rurik, tekrar tahta çıkmıştır.
Vsevolov 1212
Msitislav 1223
Vladimir

Rusların 6744 târihinde Tatarlar ilk defa olarak Rusya'ya akın yapmışlardır. 6748 târihinde Knez Mişel Dö Kler'in sefirlerini öldürerek Macaristan'a kaçmışlardır. Bunun üzerine Mstislav'ın oğlu Knez Rutislav Kiev'i zapt eder. Fakat Romanus'un oğlu Daniel kendisini Kiev'den çıkararak şehri Tatarlara karşı müdafaa etmek üzere Demetrius'a verir. Bununla beraber bu tedbir Batu Han'ın Kiev'i zapt etmesine mâni olamamıştır. Bu suretle bu prenslik yıkılmıştır.

İkinci Sülale

Vladimir Grandükleri ki sonraları Rusya Çarları denilmiştir.

Mişel, Jorj'un oğludur. 1175
Yaropolk 1176
Mişel, tekrar tahta çıkmıştır. 1177
Vsevolov 1212
Jorj 1217
Konstantin
Jorj, tekrar cülus etmiştir.

6744 târihinde Tatarlar Rusya'ya girmişlerdir. Batu Han Ryazan'ı zapt etmiştir. Fakat dönmesinden sonra Yaroslav Vladimir şehrini geri alır.

Yaroslav 1246
Svyatoslav
Aleksandır 1263
Yaroslav, Baroslav'ın oğludur Tatarlar tarafından Grandük yapılmıştır. 7 sene hüküm sürmüştür. 1271
Vasil 1276
Demetrius. Vasil'in vefatından sonra Novgorod'u ele geçirmiştir. Diğer Rus prensleri ise Tataristan hanlarının sarayına gitmişlerdir. 6789 târihinde biraderi Andre Han'dan grandük ünvanını alır. Fakat kendisinden evvel bu ünvanı alımış olan Demetrius'u atmaya muvaffak olamamıştır. Bundan dolayı iki kardeş arasında harb çıkmışsa da 7692 târihinde uzlaşmışlardır. 6801 târihinde Grandük Demetrius ile biraderi Andre tekrar muhasamata başlamışlardır. Andre Tataristan Hanına şikâyette bulundu. Han kendisine asker verdi. Bununla bir çok şehirleri zapt etti. Fakat ertesi sene Demetrius ölünce biraderi Andre ona halef oldu. Demetrius Preyaslav'a defnedildi. 1294
Andre 1304
Mişel. Tatarlar tarafından grandük nasb edilmiştir. Fakat sonra Han'ın sarayında katl olunmuştur. 1318
Jorj, Tatarlar tarafından grandük tayin olunmuştur. 6833 târihinde Han'ın sarayında Demetrius tarafından gizlice öldürülmüştür. Demetrius da Han'ın emriyle katl olunmuştur 1341
Simeon. Tatarlar tarafından Vladimir grandukası tayin edilmiştir. 1353
İvan. İvan'ın oğludur. Tatarlar tarafından grandük yapılmıştır. 1359
Demetrius, Tatarlar etrafından grandük yapılmıştır. Hal' edilmiştir. 1362
Demetrius. İvan'ın oğludur. Tatarklar tarafından grandük yapılmıştır. Tard edilmiştir. 1363

Demetrius. Konstantin'in oğludur. Vladimir'i geri alarak grandük ünvanını alır. Fakat ertesi sene oğlu Demetrius'a teslim olmuştur. 1364
Demetrius, tekrar cülus etmiştir. Tatarlar 6878 târihinde grandüklüğü Aleksandır'ın oğlu Mişel'e vermişlerdir. Bu yeni grandük Demetrius'u atmaya muvaffak olamadı, Han sarayına döndü. Grandük Demetrius da han sarayına gitti. Ve nihayet Tatarlar atrafından grandük olarak tanındı. 1389
Vasil, Tatarlar tarafından grandük yapılmıştır. 1425
Vasil, Vasil'in oğludur. Gerek bu gerek Demetrius'un oğlu Jorj, grandüklüğü elde etmek için Tatar sarayına gittiler. Tatarlar Vasil'i grandük yaptılar. 6942 târihinde Jorj onun elinden grandüklüğü aldı.
Jorj, Demetrius'un oğludur. 1434
Vasil, Jorj'un oğludur.
Vasil, Vasil'in oğludur. 1462
İvan, Vasil'in oğludur. 1506
Vasil, İvan'ın oğludur 1534
İvan, Vasil'in oğludur. 7055 târihinde Çan ünvânıyla anılmaya başlandı 1584
Teodor, İvan'ın oğludur. 1598
Boris, Godonor. 1605
Teodor.
Vasil İvan Çeviski 1610
Vladislav, Lehistan kralı. Lehliler tard edilerek Teodor'un oğlu Mişel seçilir. 1613
Mişel. 1645
Aleksi, Mişel'in oğludur. 1676
Teodor, Aleksi'nin oğludur. 1682
Piyer ve İvan, Aleksi'nin oğullarıdır. İkisi birden hüküm sürerler. İvan'ın vefatı 1696
Büyük Petro denilen Birinci Piyer yalnız başına hükümran olur. 28 Şubat'ta ölmüştür 1725
Katerin Aleksiyevna, Büyük Petro'nun zevcesidir. 1726
Piyer Aleksiyeviç, Büyük Pedro'nun torunudur. 1730
Ann İvanovna, İvan'ın kızıdır 1740
Üçüncü İvan, Ann'ın oğludur. Hal' edilmiştir 1741

Elizabet Petrovna, Büyük Petro'nun kızıdır. Bugün hükümran olmaktadır.

ESERİN NİHAYETİNDE MUHARRİRİN KAYDETTİĞİ İLAVELER

Konya Selçukluları Faslına

Bu Selçukluların yıkılmasından sonra bir çok emîrler Anadolu'yu zapt ettiler. Fakat bunların isimlerini öğrenmek bizce kabil olamadı. Yalnız elde edebildiklerimizin isimlerini zikir ve muhafaza edeceğiz:

Hıdır, İbn Dündar ibn Yahud Ah Yunus. Anadolu hükümdarı idi. (???)

Zekeriyya. Yunus'un kölesi Karahisarı zapt ile orada bir hükümet tesisi etti.

San yahut Asan –ki Osman ile aynı adamdır- Bursa hükümdarı oldu.

Yerine oğlu Orhan geçti.

Emîr Han yahut Umur Han. İbn Karesi yahut Karaşi, Aksara hükümdarı idi.

Emîr Han'ın kardeşi Yahşi Marmara hükümdarı idi.

Saruhan Manisa hükümdarı idi.

Saruhan'ın kardeşi Ali Paşa İznik hükümdarı idi.

Süleyman Paşa Kastamoni hükümdarı idi. Yerine oğlu İbrahim Şah geçti.

Muradeddin Hamza Kaviye (Couia) hükümdarı idi.

Aydın'ın oğlu Mehmed Birgi (Troki) hükümdarı idi.

Âdil Şahın oğlu Germiyan Kütahya hükümdarı idi.

Kadı Ebû-Feth Burhaneddin Ahmed Sivas hükümdarı idi. 798 hicrî ve 1395 miladî târihinde vefat etti. Onun üzerine Bayezid bu şehri zapt etti.

Karaman, Karaman ülkesi hükümdarı idi. Konya Sultanı Alâeddin Keykubâd neslinden geldiğini söylüyordu.

783 hicrî ve 1381 miladî târihinde oğullarından yahud torunlarından

Emîr Alâeddin namında biri hükümran oluyordu.

Artuklulara Dâir

Mardin ve Meyyâfârikîn Artuklularının sonunda bu hükümdarların memleketleri Selahaddin ahfadının eline geçtiğini zannettiğimi söylemiştim. Çünkü kendilerinden eser göremiyordum. Fakat Ebû'l-Mehâsîn bazılarını zikrediyor ki buraya naklediyorum.

Mansur Necmeddin Gâzî -ki kendisinden bahsetmiştim- 712 hicrî ve 1312 miladî târihinde, Rebîülâhir'in 9'unda 20 sene süren bir saltanattan sonra

70 yaşında vefat etmiştir.

Melikü'l-Âdil İbn Mansur ancak 17 gün hükümet ettikten sonra hal' olunmuştur.

Mardin hükümdarı Melikü's-Sâlih İbn Mansur 54 sene hükümetten sonra 765 hicrî ve 1363 miladî târihinde vefat etmiştir.

Melikü'l-Mansur Ahmed ibn Sâlih, 3 sene hükümetten sonra 769 hicrî ve 1367 miladî târihinde vefat etmiştir.

Melikü's-Sâlih Mahmud ibn Mansur 4 ay hükümran olmuştur.

Melikü'l-Muzaffer Fahreddin Dâvud ibn Sâlih 778 hicrî ve 1376 miladî târihinde vefat etmiştir.

Melikü'z-Zâhir Mecdeddin İsâ ibn Davud. 783 hicrî ve 1381 miladî târihinde el'an hükümran idi.

Melikü's-Saîd Şemseddin İl-gâzî İbn Muzaffer 3 sene hükûmetten sonra 795 hicrî ve 1392 miladî târihinde vefat etmiştir.

Melikü'l-Mansur Necmeddin Gâzî ki Saîd'in biraderidir.

Kara Koyunlu Türkmenleri Faslına

Musul Hükümdarı Kara Muhammed 791 hicrî ve 1389 miladî târihinde vefat etmiştir.

Kara Muhammed'in oğlu ve halefi olan Kara Yusuf 823 hicrî ve 1420 miladî târihinde, Zilkade'nin 24'üncü günü vefat etmiştir.

Kapçak Hanları Faslına

Kıldı-beg'den sonra Mamay Kapçak İmparatorluğu hükûmet nâibi oldu ve 782 hicrî ve 1380 miladî miladî târihinde vefat etti.

—oo0oo—

- Sekizinci Cildin ve Kitabın Sonu -

ÜÇÜNCÜ CİLDİN DİZİNİ

B

C

Ç

D

E

F

G

J

L

M

N

O

Ö

P

S

T

U

Ü

V

Y

Z

HUNLARIN TÜRKLERİN MOĞOLLARIN

VE DAHA SAİR BATI TATARLARININ

TARİH-İ UMÛMÎSİ

